This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

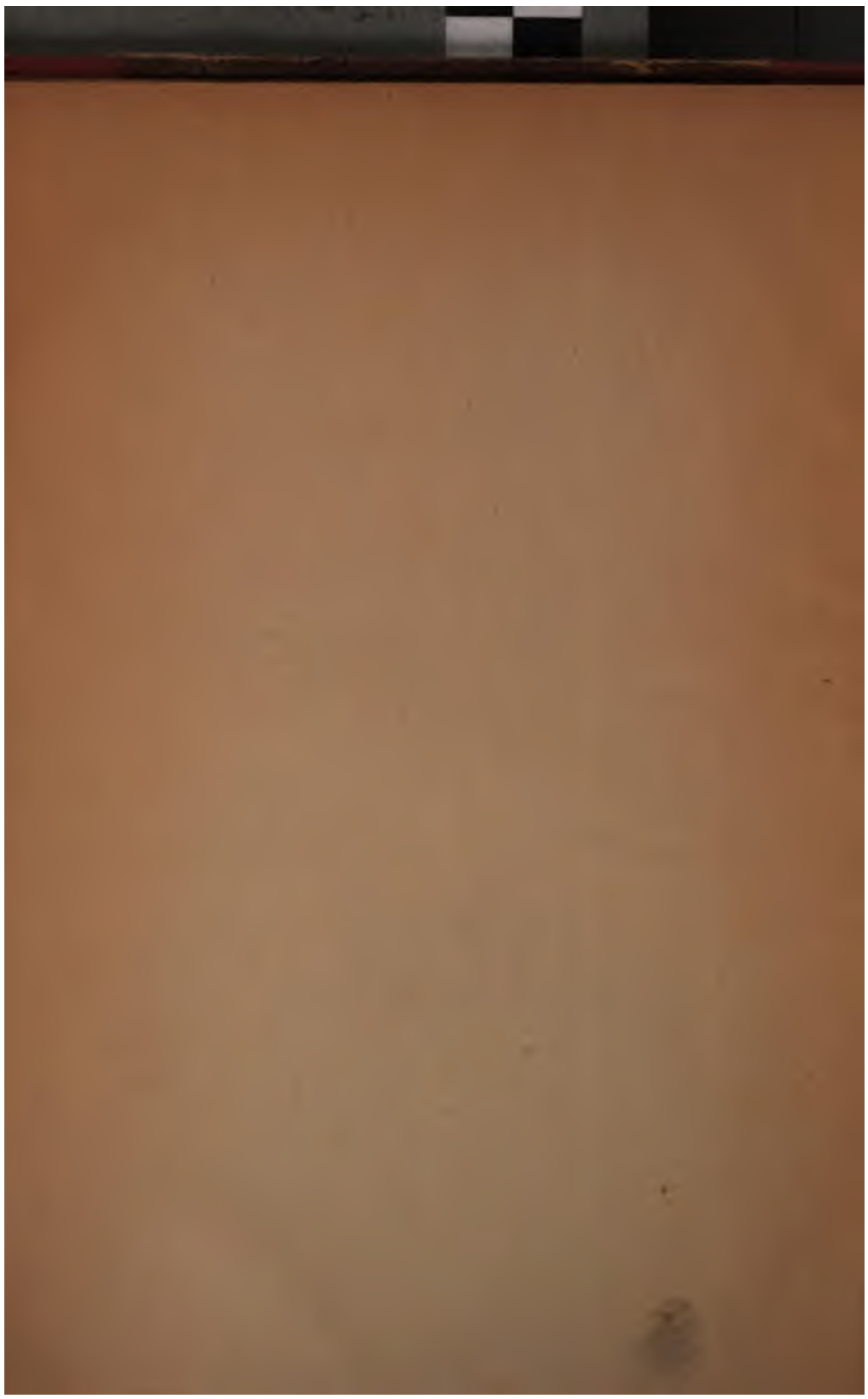

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

GERGELY FÜLÖP
1131

1894. ÉVI FOLYAM.

(XXVIII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1894.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

Budapest, 1894. Athenaeum r.-tars. könyvnyomdájába.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap.

BERZEVICZY EDMUND.

A Tarkőiek hatalmi törekvései Sárosban a XIV., XV. és XVI. század folyamán. I., II III. és IV. bef. közl. . . . 414, 520, 728, 799

ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT.

A karlóczai patriarkátus és a boszniai gör. kel. egyház 924

FRAKNÓI VILMOS.

Nyomozások egy középkori magyar tudós életviszontagságainak földerítésére 387

JAKAB ELEK.

Uj adatok Bocskay István életéhez 771

DR KARÁCSONYI JÁNOS.

A Hartvik-vita sarkpontjai. I. és II. bef. közl. 1, 97

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

A »bűbájos« Báthory Anna 298

Nyalábvár és uradalma 492

KROPF LAJOS.

Az 1396-ki nikápolyi csata színhelye 490

Gróf Benyovszky Móricz 646

Jehan de Wavrin krónikájából. I. és II. bef. közl. 675, 881

LEHÓCZKY TIVADAR.

Mióta káromkodnak Magyarországon 426

Uj adat czigányaink történetéhez 826

MARCZALI HENRIK.

Az ágostai csata 867

MÁRKI SÁNDOR.

A Hóra-lázadás magyarországi része. I. és II bef. közl. 609, 714

Lap.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

Magyar történelmi problémák. I. II. ... 291. 396
Diplomatikai vitatkozások ... 581

DR. PAULER GYULA

Még egyszer-utoljára? — a Hartvik legendáról ... 123

PECZ VILMOS

Zotikus költeménye a várnai csatáról ... 315
Hierax a várnai csatáról ... 409

PÓR ANTAL.

Déli szláv történeti tanulmányok. I, II. és III. bef. közl. ... 21, 135, 807

SZÁDECZKY LAJOS.

Szabó Károly emlékezete ... 195

SZILÁGYI SÁNDOR.

A »Vaczulik-collectio« ... 40

THALY KÁLMÁN.

Három irodalomtörténeti adalék a Rákóczi-korból ... 904

DR. VÉCSEY TAMÁS.

Werbőczy görögül ... 485

GR. WILCZEK EDE.

II. Endre király keresztes hadjárata. I. és II. bef. közl. ... 592, 697

II. Könyvismertetések és könyvbírálatok.

Acsády. Két pénzügytörténelmi tanulmány. ism. Á. A. ... 748
Dr. Aczél József. A török hódítás okai Magyarországon. ... 571
Alleker Lajos. Erdősi Imre a branyiszkói hős pap ... 377
Arras Paul. Regestenbeiträge zur Geschichte König Ludwigs II. Ism. M. S. ... 360
Baddeley Charles III. of Naples and Urban VI. Ism. K. L. ... 360
Balogh Gyula. Vasvármegye nemesei. Ism. P. B. ... 758
Békefi Remig. A czikádori apátság története. Ism. Dedek Crescens Lajos ... 342
Campello della Spina Pál. Pontificato d'Innocenzo XII. Ism. Á. A. 163
Càmpori Máté. Regesto della corrispondenza di Raimondo Montecuccoli. Ism. Á. A. ... 752
Csiky Kálmán. Werbőczy hármas könyve ... 852
Demkó Kálmán A magyar orvosi rend története ... 476
Dorcsák Gyula. A középiskolai rendtartás magyarázata ... 86
Erber Tullio. Storia della Dalmazia dal 1797 al 1815. Ism. Fest Aladár ... 538

Lap.

Mohl Adolf. Der Gnadenort Loreto in Ungarn Ism. Crescens. 836
Moldován Gergely. Ungaria. Ism. Veress Endre. 160, 936
Monumenta Hungariae Historica II. osztály Irók XXXIII. kötet. Ism L. 534
Oláh György. Békésvármegye 1848—1849. Ism. Rozvány György. ... 254
Olivér Pasfield kapitány. Benyovszky emlékiratai. Ism. Jankó János. 446
Erre válaszol Kropf Lajos 646
Paikoss Endre. A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története. Ism. Ráth György. 622
Palcsó István. A késmárki lyceum története. Ism. Ay. 362
»Pallas« nagy Lexicona. 271, 571, 950
Pascal George. Jean de Lasco. Ism. Kropf Lajos. 920
Pauler Gyula. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Ism. Huber A. 338
Pisani. La Dalmatie de 1797 à 1815. Ism. Fest Aladár. 538
Rácz Kálmán. Fáy András mint protestáns. 85
Regel W. Fontes Rerum Byzantinarum. Ism. gr. Kuun Géza. 237
Reissenberger Lajos Die Kerzer Abtei. Ism. Békefi Remig. 636
Résö-Ensel Sándor. Régi vármegyék, székek stb. neveinek eredete. 952
Résö-Ensel Sándor. Helynevek magyarázója. 86
Révész Kálmán. Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Ism. Z. 361
Ruvárac Hilárion. A cetinjei nyomdáról 100 év előtt. Ism. E. M. 165
Ruvárac Hilárion Két bosnyák királyné. Ism. E. M. 935
Sabatier Pál. Vie de S. François d'Assise Ism. Márki Sándor. 556
Schalkhár Lipót. A magyar konyha. Ism. Bárczay Oszkár 915
Dr. Schrauf Károly. Magyarországi tanulók külföldön. II. A bécsi egyetemen. Ism. Dr. Váczy János 355
III. A krakói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. Ism. V. J. 634
Szabó Ferencz. Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtára 270
Szádeczky Lajos. Erdély és Mihály vajda története. Ism. Mika Sándor 436
Szalay Imre. A XIV. és XV. századbeli ötvösség két remeke 272
Szécsy Mór. Az osztrák-olasz háboru 1866-ban 84
Szell Farkas. Bessenyei György két kiadatlan munkája 270
i. m. dr. Illéssy János 358
Thaly Kálmán. Bercsényi házassága. irta Kőszeghy Pál. Ism. dr. Váczy János 350
Thim József. Az újabb szerb irodalom termékeiről 154, 759
Thúry József. Török történetirók. Ism M. S. 45
Dr. Vajda Emil. A Vargyasi Dániel család közpályán és a magánéletben Ism. M. S. 642
Várady Gábor. Hulló levelek 759

Lap.
Vukovics Sebő emlékiratai ... 476
Dr. Wekerle László. Árpád sírja meghatározásának sommája ... 85
Zichy Antal. Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei. I. II. kötet. Ism. dr. Váczy János ... 242, 829
Zichy-család okmánytára Ism. dr. W. M. ... 861, 844

III. Tárcza.

Necrológok.

Froude Jakab Antal † B. F. ... 848
Horvát Árpád † ... 847
Kossuth Lajos † ... 363
Nagy Imre † Sz. S.-tól ... 473

Önálló czikkek.

Dr. Békefi Remig. A czikádori apátság megalapítása és színhelye 261
Dr. Erdélyi László. Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről ... 62
Szádeczky Lajos válasza erre ... 69
Felhivás Sopronmegye monographiájára ... 765
Heinrich Gusztáv. Walther von der Vogelweide hazája ... 564
A Helynévváltoztatások tárgyában kiküldött bizottság szakvéleménye 166
Ipolyi Arnold leveleiből ... 73
Mednyánszky Dénes. Ipolyi Arnold magánleveleihez ujabb adalék 458
Dr. Király Pál. II. Rákóczy György egyik udvari papjának dijlevele 939
Pályázat. A M. T. Akadémia történelmi pályázatai ... 762
Rákóczy Ferencz hamvainak hazahozatala ... 472
A Római Magyar Történeti Intézet ... 850
A Székelyek Története ... 941
Szerémi. Thurzó Szaniszló házasodása ... 74
Tagányi Károly. Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében 364
Dr. Váczy János. Hornyik János ünnepélye Kecskeméten ... 938
Wertheimer Ede. Kovachich József Miklós életéhez ... 169
Zichy Okmánytár megszerezhetése ... 765

Állandó rovatok.

Folyóiratok szemléje ... 77, 378, 942
Magyar történelmi Társulat ... 259, 376, 567, 756, 859
Repertorium. a) Önálló munkák ... 80, 174, 371, 661, 855, 953
b) Külföldi folyóiratok ... 81, 174, 371, 661, 856
c) Hazai hírlapok ... 174, 375, 664, 857, 954
Történeti könyvtár ... 90, 180, 278, 382, 480, 576, 672, 766, 862, 957
Új könyvek ... 84, 175, 270, 377, 476, 570, 758, 853, 949
Vegyes közlések ... 87, 178, 274, 380, 477, 573, 670, 763, 860, 956
Vidéki Társulatok ... 667

IV. Hivatalos értesítő.

Lap.

A M. T. Társ. 1894. január 4-ki r. vál. ülés jegyzőkönyve 91
— » február 3-ki r. » » » 180
— » » 15-ki r. közgyülés » 219
— » márcz. 2-ki r. vál. ülés » 285
— » április 5-ki r. » » 383
— » május 4-ki r. » » » 481
— » junius 7-ki rk. közgyülés 577
— » » 7-ki r. vál. ülés » 578
— » október 4-ki r. » » » 767
— » nov. 7-ki r. » » » 863
— » decz. 6-ki r. » » » 959

A M. T. Társ. elnöksége, tisztikara, igazg. választmánya és bizottságai 1894-ben 288

Az 1893. év folyamán elhunyt tagtársak 289

Az 1893. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 186

Kimutatás a M. T. T. törzsvagyonáról 189

Pénztári zárszámadás 1893-ról 190

Az 1894. évi költségvetés 192

A Történelmi Életrajzok 1893-ki zárszámadása 191

Az 1894. évi költségvetése 193

Felhivás néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében 95, 194, 290, 484, 674, 962

Felhivás tagtársak lakhelyére vonatkozólag 96, 194, 290, 386, 484, 673, 866, 961

Jelentés dr. Schönherr Gyula »Hunyadi Corvin János« czímű pályaművéről 287

Pályázati hirdetés a honfoglalás történetére 290

Titkári jelentés 1893. évről ... ... 2·0

A HARTVIK-VITA SARKPONTJAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Régi dolog, hogy a történetírónak két fő kötelessége van: 1. az események valódiságának megállapítása (ne quid falsi dicas); 2. az események őszinte előadása (ne quid veri dicere non audeat). A második könnyebb vagy legalább is kellemesebb, de az első szükségesebb és sokkal nehezebb.

Ugyanis a történetíró, midőn első kötelességét végzi, bíróvá válik, s ugyanazon teendőket végzi, melyeket a bíró a peres ügyekben. Jól szemügyre kell vennie a bizonyítékokat, nem szabad magát eltántoríttatnia az egyik vagy másik fél kedvezése, balítéletek, elfogultság stb. által.

S ez sok nehézséggel jár. Hányszor látjuk, hogy napjainkban is a peres eljárás czikkelyei, a vádló és védő ügyes érvei, a bíráknak tanultsága és tapasztalata gyakran nem elegendők hibátlan itélet szerzésére, s a felsőbb bíróságok az alsóbbak ítéletét megváltoztatják vagy pótlás végett visszaküldik?!

Nincs ez máskép az események valódiságának megállapításánál sem, sőt sokszor itt még nehezebb az esemény kiderítése, megtörténtének igazolása, mert a bizonyítékok az időbeli messzeség miatt elmosódottabbak, a vallomások ingadozók.

Éppen azért meglephetett talán másokat Pauler Gyula felszólalása az én, Hartvik koráról szóló elméletem ellen,[1]) de engem nem. Úgy veszem azt, mintha ítéletemet nem okoltam volna meg eléggé, s így mintha az pótlás végett visszaküldetett volna hozzám. Megkisérlem tehát más uton megokolni itéletem, még pedig nemcsak úgy mellékesen mint »Kik voltak az első érsekek« czímű értekezésemben (a Századok 1892-iki évfolyamá-

[1]) A »Századok« 1892. évi áprilisi füzetében 279—95.

ban) tettem, hanem egyenesen erről a tárgyról értekezve. Az ügy fontos; unalmas tán nem leszek, s azt a higgadt, tárgyilagos hozzászólást, melyet Pauler úr felszólalásában tapasztalok, igyekezni fogok még nagyobb mértékben elsajátítani.

Egy íróról, egy régen élő tanunak irott vallomásáról van szó, s ezt a történetírásban röviden kútfőnek nevezzük. Az a kérdés: elfogadjuk-e az ő vallomását vagy elvetjük? És így azon eseményeket, melyeket előad, valódiaknak tartjuk-e vagy sem?

Ezen főkérdés megfejtésére a kútfőbirálók általában e három altételt vetik fel s oldják meg előzetesen: I. Csakugyan a megnevezett író tette-e a vallomást (authentia)? II. Épen maradt-e reánk az ő vallomása (integritas)? III. Szavahihető-e a tanuskodó író (fidedignitas)?

A Hartvik-vitának is — nézetem szerint — ezen altételek a sarkpontjai. Csak ezek megállapítása után mondhatunk biztos ítéletet.

Hagyjuk tehát a csekélységeket; ne vitatkozzunk a felett, a pesti codexben helyesen áll-e »Albi Udalrici socia«? írhatott-e valaki Transilvaniát Ultrasilvania helyett? hanem nézzük a vita sarkpontjait.

I. Az első kérdésre nézve a többi irókkal együtt az én véleményem is az, hogy Szent-István királynak korunkra maradt legbővebb életrajzát (legendáját) *nagyobb részt* csakugyan Hartvik püspök írta, nem pedig valami, az ő neve alá rejtőzködő hamisító. A sok, különböző helyen, különböző korból fenmaradt codex megegyezése, a XII—XIII. századoknak megfelelő latin stylus e tekintetben elegendő kezességet nyujtanak. E tekintetben tehát nincs szükség semmiféle bővebb bizonyításra.

Elfogadom azt is, hogy e püspök Kálmán magyar királynak, nem pedig Kálmán orosz királynak ajánlotta művét s így legalább is a XII. század elején írt. Igaz ugyan, hogy az első érsekekről szóló értekezésemben éppen az ellenkező vélemény mellett harczoltam, de bővebb vizsgálódás után követtem azt az okos közmondást: »sapientis est consilium mutare in melius«. Erre bírt először az, hogy e mű szerzője Szent-Lászlót még nem nevezi szentnek, tehát legalább is 1192 előtt írt; aztán pedig s főleg az, hogy azon előbbi véleményemre okot adó, a XIII. szá-

zadra mutató, és Kálmán magyar király korával összeegyeztethetetlen részek előfordulása — mint látni fogjuk — másként is, és pedig nagyon helyesen megfejthető.

II. Épen maradt-e ránk Hartvik vallomása? Ez a második megállapítandó altétel.

E végből előre bocsátom én is, hogy Szent-Istvánnak négyféle életírata maradt reánk s ezek eddigi elnevezéseik szerint:

a) a kis legenda,

b) a nagy legenda,

c) a pesti codexben foglalt Hartvik-féle legenda,

d) a magyaros Hartvik-féle legenda.[1])

Ha a mostanáig Hartvik püspök művének tartott, akár *c)*, akár *d)* alatt említett legendát a két elsővel összevetjük, első pillanatra látjuk, hogy az merő toldott-foldott mű, valóságos plagium, úgy hogy van benne fejezet, a hol egyetlen egy szó sem eredeti, hanem az egész a kis vagy a nagy legendából van átírva.

Nevezetesen a második fejezetben csak 11 szó származik az életirat mostani alakjának szerzőjétől, a kétszeres harmadik fejezetben 134 sor között csak 17 sor, a negyedikben csak 2 sor, a hetedikben éppen semmi, a nyolczadikban csak egy negyedrész, a kilenczedikben 116 sor közt csupán 7, a tizedikben csak 6 sor.

Sajnos, a nagy legendának többi része hiányozván, az összehasonlítást tovább nem folytathatjuk. De nem is szükséges. Elég lesujtó valóság az, hogy 10, illetőleg 11 fejezet közül a legenda mostani alakjának szerzője csak egyet mondhat egészen magáénak, és egynek, a hatodiknak, a felét.

Ebből tehát világos, hogy a Hartvik-féle legendának mostani alakja nem valami eredeti alkotmány, hanem — a potiori vevén az elnevezést — plagium.

De még ez nem elég. Nem is kell a mostani alakú Hartvik-féle legendát más életrajzokkal összehasonlítanunk, hanem csak figyelmesen végig olvasnunk, s észreveszszük, hogy ellenmondások vannak benne.

---

[1]) Fentartom azon véleményemet, hogy volt Szent-Istvánnak legalább még, egy ma már elveszett életírata, de ennek vitatása nem tartozik ide.

Igy pl. a negyedik fejezetben azt mondja a legenda Szent-Istvánról, hogy a magyarokat a keresztény hitre ő maga is tanította (ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituens),[1] a hetedik fejezetben ellenben ezt határozottan tagadja (ipse evangelicandi non assumpsit officium.[2])

A harmadik fejezetben Szent-István vértanút jelenteti meg a legenda szerkesztője Gecse fejedelem neje előtt, s azt parancsoltatja vele, hogy a születendő kisdedet Istvánnak nevezzék el. Pár sorral alább azonban már nem elég biztos neki Szent-István vértanú követsége, s azért a Stephanus (István) névből okoskodva következteti, hogy azt hihetőleg az Isten rendelte számára, mert valódi nomen et omen volt. Ámde mirevaló az okoskodás, ha megvolt a nyilt parancsolat? Vagy Szent-István vértanú nem az Isten rendeletét közölte?

Ugyancsak a harmadik fejezetben Gecse fejedelem halálának éve előtt pár sorral azt írja, hogy Szent-Istvánt már atyja fejedelemmé tette s az ország rendei még atyja halála előtt hűséget esküdtek neki (»per communis consilium colloqui filium suum Stephanum post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit«); a halál éve után pedig azt írja, hogy Szent-Istvánt atyja halála után választották meg az ország trónjára (post obitum vero patris Stephanus adhuc adolescens favore principum et plebis in patris solium laudabiliter provectus.[3])

A felső sorok szerint hazánk akkor örökösödő — az alsók szerint választó ország volt.

De, még ha e részeket valamiképpen össze is lehetne egyeztetni, a XI. fejezet és a X. fejezet utolsó sorai közt oly ellenmondás van, hogy annak kiegyenlítése lehetetlen.

Azt mondja a legenda X-ik fejezete, hogy Szent-István holtteste 45 évig (1083-ig) nyilvános csodatételek nélkül nyugodott (quievit . . . non apertis declaratum signorum iudiciis XLV annis). Még azt is kutatja, miért nem történtek e 45 év alatt csodák Szent-István sirjánál? s azon véleményt koczkáz-

[1]) Mátyás Fl.-nál (Hist. Hung. Fontes) I. 43. l.
[2]) U. o. 50. l.
[3]) U. o. 37—39. ll.

tatja, hogy tán ez idő alatt Szent-István a tisztító helyen szenvedett.[1])

Igen ám de 2 sorral feljebb (a X. fejezet végén) — mint már Stilting is megjegyzé [2]) — ezt írta: »Itt az Úr az ő érdemeiért több éven keresztül tömérdek jótéteményt nyujtott sok ügyesbajosnak, hideglelősnek üldözésről és nyomorgatásról panaszkodónak és tüzes vasat hordozónak (iudicium portantibus), sokan gyakorta angyali éneket hallottak, s a templom falai közt roppantúl kellemetes illat édessége áradt el.«

Hát ezek nem elég nyilvános csodatételek? S melyik már most az igaz? Történt-e csoda Szent-István szentté avattatása előtt vagy nem történt?

Két gondolat támad ezeknek láttára lelkemben. Az egyik az, hogyan lehetett okos irónak, a ki mégis püspökségig fölvitte, ilyen ellenmondásokba keverednie s ilyen ellenmondásos, toldozott-foldozott művet egy királynak ajánlania? A másik, mely nyomban utána támad, az, hátha azok az ellenmondások, toldozások nem is az eredeti szerzőtől valók? hátha a szerzőnek vallomása nem maradt fenn épen? hátha valami középkori bővítő (interpolator), azon egyetlen czélt tűzvén ki magának, hogy a dicsőített szentről mentül bővebb életrajzot írjon, toldásaival megváltoztatta a szerző vallomásának alakját?

S valóban én a második gondolattól vezéreltetve azon véleményre jutottam, hogy a mit eddig Hartvik-féle legendának neveztünk, az nem egészen Hartvik műve.

Két szempontból tartom lehetetlennek, hogy egészen Hartvik műve legyen.

Először Hartvik püspök őszinteségére való szempontból. Tudjuk, hogy ő a királyhoz intézett előszavában mennyire szerénykedik, elnevezi magát csekély tehetségűnek (ingenioli mei inscitia), aggodalmas lelkűnek, olyannak a kinek valaha kisujjában volt ugyan a latin grammatika, de már vén, tudománya messzire elhagyta s az csak mint sűrű sötét felhő borong előtte (Priscianus, auctor artis grammatice, medullitus mihi notus olim longe digressus faciem suam, quasi quadam caligine circumfluam,

[1]) Hist. Hung. Font. I. 62. l.
[2]) Vita s. Stephani, Kassa 1767. 369.

mihi decrepito iam facit obscurissimam), csakis engedelmességből fog hozzá a munkához. De ha a Hartvik-féle legenda mai alakját tekintjük, joggal kérdhetjük, ugyan mire való az a nagy szerénykedés? Hiszen micsoda nagy tudomány kellett ilyen német recipe (végy két könyvet s csinálj egy harmadikat) szerint készült munkához, ilyen — mondhatjuk — plagiumhoz? Semmi; s ennélfogva Hartvik püspök, ha ezt a mai alakú legendát írta volna, nem lenne őszinte, hanem inkább holmi nagyképüsködő iró.

Másodszor lehetetlennek tartom azt, hogy a mai alakú legenda egészen Hartvik műve, Kálmán királyra való tekintetből. Kálmán királyt nemcsak hazai krónikáink és okleveleink nevezik tudós, tanult férfiúnak, hanem az ugynevezett Gallus-féle lengyel krónika szerzője is. Ez művét 1110—14 közt írta,[1]) Kálmán királynak tehát egészen kortársa volt, s úgy tetszik, őt személyesen is ismerte. Teljesen hitelt adhatunk tehát abbeli nyilatkozatának, hogy »Colomannus rex Ungarorum super reges universos suo tempore degentes literali scientia eruditus« — volt.[2]) De meg maga Hartvik is azon térden állva tett kéréssel nyujtja át neki munkáját, hogy előbb ő olvassa át s addig, míg ő jónak nem találja, harmadik, irigy szem a kéziratot meg ne lássa.[3])

S ilyen embernek birálata alá merte volna Hartvik püspök a mai alakú legendát bocsátani? Nem félt volna, hogy csakugyan bekövetkezik az előszóban nyilvánított óhajtása: »Cui si forsitan aliquid indignum occurrerit offendiculum, malo ut codicem ignis comminuat incendium.« Vagy nem elég »indignum offendiculum« a plagium és az ellenmondás? Valóban vakmerő irodalmi csalónak kellene tartanunk Hartvik püspököt, ha a mai alakú legendát nyujtotta át Kálmán királyunknak. Mivel pedig mind a tudós király megbízása, mind saját előszava másnak tünteti őt föl, inkább azt vélem, hogy a mai alakú legenda nem egészen az ő műve.

Támogatja e véleményemet az, hogy a Hartvik-féle legenda mai alakjában, éppen ott, a hol a nagy legendától eltér, ily kifejezések fordulnak elő: »Nec hoc silentio pretereundum est«, »His

[1]) *Zeissberg:* Die polnische Geschichtschreibung 28.
[2]) *Migne:* Patrol. Lat. s. 160. k. 897. l.
[3]) Hist. Hung. Fontes. I. 33. l.

inserendum videtur et illud«, »Illum tandem in fine codicis addere decrevi«.[1]) Igaz, hogy e mondatokat használhatja bárki, de mégis rendesen a bővítő, az interpolator kedvelt szólamai azok, nem pedig az olyan önálló iróéi, mint a minőnek Hartvik előszavában igérkezik. Ugyancsak az önálló, egységes művet iró szerző jobban beleolvasztotta volna munkájába a kis legenda adatait is, s nem elégedett volna meg egyszerüen a »vero«, »enim«, »que« összekötőkkel, a mint a Hartvik-féle legenda mai alakjánál tapasztaljuk.

Mit írt hát akkor tulajdonképpen Hartvik?

Mielőtt e kérdésre határozottan felelnénk, fölemlítjük, hogy a középkori hagiographusok főczélja vajmi sokszor a zsolozsma végzésénél felolvasandó szakaszok készítése volt. E végre a szent életrajzából mindig azt választották ki, a mi megindító, a miből erkölcsi tanuság vonható. Ellenben könnyen elhagyogatták azt, a minek csupán politikai vagy irodalom-történeti becse volt. Igy pl., hogy Szent-István életrajzánál maradjunk, a bécsi és a corsendonki codexek irói leírják ugyan szóról-szóra a *d)* alatt említett Hartvik-féle magyaros legendát, de az *egész előszót* elhagyják.[2])

A mit tettek már most a bécsi és corsendonki codexek irói, ugyanezt tette azon codex irója is, melyből később a mölki és heiligenkreuzi codexek készültek,[3]) vagyis, midőn azt a legendát, melyet eddig nagy legendának neveztünk, leírta: elhagyta az ő czéljára nézve fölösleges előszót. Az az előszó pedig nem volt más, mint a mit a mai alakú Hartvik-legenda elején olvashatunk s egész joggal állott volna a nagy legenda előtt, mert *hiszen tulajdonképpen a nagy legendát írta Hartvik püspök, ez az ő eredeti, bővítetlen, Kálmán magyar királynak ajánlott műve.*

Ha ezen, tán nem éppen alaptalan álláspontra helyezkedünk, azonnal elesik a plagium súlyos vádja, igaz fényben tündök-

---

[1]) Hist. Hung. Fontes Dom. I. 37, 64, 68. Mátyás Fl. az utolsó szavakkal kezdődő két (nála 26 és 27.) §-t, a Szent-István jobbjáról szólókat, a nagy legendából átvetteknek tartja, de én az alább kifejtendő okokból nem.

[2]) Én a corsendonki codexet nem láttam ugyan, de a dolog Stilting tanuskodásából bizonyos (i. m. 342.) V. ö. Hist. Hung. Fontes Dom. I. 90.

[3]) V. ö. Hist. Hung. Fontes Dom. I. 149—156. ll.

lik Hartvik püspök nemes szerénysége és eltünnek mindazon jelek, melyek alapján többen Hartvik püspököt a XIII. században élő férfiunak tartottuk.

De tán még más, esetleg szintén fontos eredményekhez is jutunk, ha ezen álláspontról kiindulva vizsgáljuk a mai alakú Hartvik-legendát. Kutassuk csak, melyik egyházhoz tartozhatott azon egyházi férfiu, a ki a nagy legendát — szerintünk Hartvik eredeti művét — a most ismeretes alakra kibővítette?

Ha a nagy legendához csatolt bővítéseket, annak egyes szavain tett változtatásokat szemügyre vesszük, először is látjuk, hogy a bővítő a »regnum« szót, mivel még Szent-István koronáztatása előtti időről van szó, »ducatus«-ra változtatja,[1]) azután, hogy Szent-István vértanú ajkaira ezen szavakat adja: »cui primo in hac gente corona debetur et regnum«.[2]) Világos tehát, hogy a bővítő felfogása szerint Magyarország csak akkor lesz királyság, ha a koronát fejedelme fejére teszik, mert első a »corona« s azután jön a »regnum«. Majd a IV-ik fejezetben a bővítő egyébről sem beszél mint a korona megszerzéséről, s mivel a nagy legenda főképen a királylyá való fölkenést elrendelő pápai bulla elhozataláról beszél, azonnal közbe szúrja, hogy azt »cum corona et cruce« együtt hozták el.

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a korona megszerzésének, a koronázás jelentőségének elbeszélése és ilyetén hangsulyozása főképpen annak az egyházi testületnek állott érdekében, a melynek egyházában a koronázás, illetőleg királylyá fölkenés végbement: a székesfehérvári káptalannak. És így nem alaptalan azon véleményünk, hogy a mai alakú Hartvik-legendának készítője nem volt más, mint székesfehérvári kanonok. Csaknem egészen bizonyossá teszi e véleményt a VI-ik fejezet, a melyben a székesfehérvári prépost és káptalan kiváltságai oly részletesen vannak fölsorolva, hogy később egyes másolók annak egy részét, mint fölöslegest, elhagyják, s hogy e felsorolás később, e jogok pápai megerősítésének kérdésénél, kútforrásúl szolgál.

Mert e részletezésnél azt kell jól figyelembe vennünk, hogy

---

[1]) V. ö. Hist. Hung. Fontes. I. 12, 35.

[2]) H. H. Fontes I. 37. E szavakat idézi II. Endrének 1233-iki levele. *Fejér*, Cod. Dipl. III 2. 326.

annak följegyzése még a középkorban, a jól becsukott levéltárak korszakában történt, azután meg azt is, hogy e részletezés szavai nagyon hasonlítanak Szent-István eredeti okleveleinek szavaihoz, úgy hogy a följegyző aligha használt más írást, mint Szent-Istvánnak a székesfehérvári egyház javára adott eredeti oklevelét. Ki juthatott volna ehhez azon időben, az akkori viszonyok közt más, mint a székesfehérvári prépost vagy kanonok?!

Mikor tájban készült a mai alakú Hartvik-féle legenda? talán arra is találunk némi nyomokat, ha előbb meghatározzuk a pesti codex-nek a többi codexekhez való viszonyát.

Lássuk tehát előbb ezt.

A pesti codexben foglalt mai alakú Hartvik-féle legenda úgy viszonylik a többi (reini, bécsi, mondsee-i, tegernsee-i, corsendonki és a krakai 1511-iki kiadásnak alapul szolgáló) codexekben olvasható legendához, mint tiz a kilenczhez. Más szóval, a pesti codexben minden benne foglaltatik, a mi a többiben megvan, sőt még valamivel több is. Az a kérdés már most, hogyan keletkezett e viszony? Kihagyás vagy másodszori kibővítés utján?

Én, az első érsekekről szóló értekezésemben e viszonyt kihagyás útján véltem keletkezettnek, vagyis úgy, hogy a pesti codex volt a mai alakú Hartvik-féle legenda elseje, kútfeje, s ebből a későbbi másolók az ismétléseket, a Szent-István életéhez nem sokat tartozókat, a magyar nemzetre sérelmeseket egyszerűen kihagyták.

Azonban, midőn ezen véleményemet nyilvánítottam, okvetetlenül érintenem kellett Pauler Gyula úr véleményét is, a ki éppen ellenkezőleg a kibővítés által tartja megmegmagyarázandónak a pesti codex-nek a többi hathoz való viszonyát. Sajnos — midőn Pauler Gy. úr véleményét előadtam — toll- vagy sajtóhibából — az a részlet, hogyan fogom én fel Pauler Gy. úrnak a Századok 1884. 739—49. ll. olvasható fejtegetéseit? idézőjel közé került. S így valóban úgy tűnik fel, mintha én ott (1892. évf. 27.) Pauler Gy. úr szavait szóról szóra idézném. Kijavítom most az elkövetett hibát és valóban Pauler Gy. úr szavaival adom elő az ő véleményét.

»Constatáljuk — írja Pauler Gy. úr — hogy a muzeumi

vagyis pesti codex nem az igazi Hartvik, hanem annak helyenként igen *ügyetlen kibővítése* a Legenda maior némely adataival, fordulataival, melyeket az igazi Hartvik munkája szerkesztésénél nem ok nélkül mellőzött. Nincs szándékom tüzetesen értekezni Hartvik püspök legendája koráról, hitelességéről. Csak a most *említett tételemet* kisértem meg bebizonyítani«.[1])

Azt hiszem, fölösleges többet idézni. Nyilván mondja Pauler Gy. úr, hogy van egy tétele, s ez az, hogy a pesti codex igen ügyetlen kibővítése a magyaros Hartvik-féle legendának a Legenda maior némely adataival. Mivel pedig kibővíteni csak a meglevőt lehet, Pauler Gy. úr tétele azt is magában foglalja, hogy az igazi Hartvik — ő szerinte a többi hat codexben foglalt legenda — a pesti codex készítésekor már készen volt, csak hozzá kellett ragasztani, Pauler Gy. úr tétele szerint »ujra betoldani«, »ismét helyreállítani« a Legenda maior némely adatait, fordulatait.

Megengedem, hogy jogosan tesz nekem szemrehányást Pauler Gy. úr, mert e tételét regének neveztem el, holott, mint tudományos elméletnek, éppen annyi joga van annak a komoly figyelembevételre, mint az enyémnek, vagy mint akárhány másnak. De talán kevésbbé jogos abbeli szemrehányása, hogy a részletekből, melyeket tétele igazolására fölhozott, csak egyre reflectálok. Mert — legalább az én szerény tudomásom szerint — minden tudományos elmélettel úgy van a dolog, hogy egy ideig azt az érvek, — a természettudományi elméleteknél a tünemények — egész jól támogatni látszanak, de jön aztán egy csattanós ellenérv, egy az előbbi elmélettel teljességgel összeegyeztethetetlen tünemény, s az egész elmélet, még ha oly nagy tudósok vitatták is, mint Des Cartes, Tycho Brahe, Katona stb., egyszerre romba dől.

De ha mégis hibáztam volna azzal, hogy csak egy érvet hoztam föl Pauler Gy. úr tétele ellen, ezt is könnyen kiigazíthatom. Mert újra átvizsgálva a codexek eltéréseit, a következő tüneményekre bukkantam.

Bizonyos, hogy a bécsi, mondsee-i, tegernsee-i, corsendonki és a krakai kiadásnak alapúl szolgáló öt codexben foglalt legenda

[1]) Századok 1884. 740. l.

egymással megegyezik, de tévedés azt hinni, hogy ezeknél csak a pesti codex bővebb. Ott van a reini is, még pedig régi, XIII. századbeli másoló írása. Ez is eltér azon magyaros Hartvik-féle legendától, mely az említett öt codexben olvasható. Nevezetesen a III. fejezet 5. §-ban azt írja az öt codex: »Hunc (s. Steph.) domino dilectus Adalbertus Episcopus chrismali baptismate secundum credulitatis sue veritatem intinxit. Nomen sibi impositum est Stephanus«.[1]) Ellenben a reini: »Adalbertus Episcopus crismali baptismate secundum credulitatis sue veritatem intinxit *et susceptor suus ipse fuit.* Nomen sibi impositum est Stephanus.« A mint látjuk itt egy nevezetes adattal több van. És ismét a IV. f. 8. §-ban a többi öt írja: »Post hec provincias in decem partitus Episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum fore constituit«.[2]) Ellenben a reini codex — mint azt már Pauler Gy. úr is észrevette — ezt írja: »Post hec provincias in decem partitus episcopatus Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram *per consensum et subscriptionem Romane sedis Apostolici* ceterarum fore constituit.« [4]) Megint egy nevezetes adattal több. Egyes szavakban is vannak jellemző eltérések. És pedig: a 7. §-ban a többi öt codex Bonifácz szerzetesről írja: *in vertice* percussus gladio, ellenben a reini: in cervice percussus gladio; a 10. §-ban a többi öt a Stephanus rex után kihagyja az appellatus szót, a reini leírja, majd kevéssel alább a többi öt codex Szent-István törvényeiről mult időben beszél: statutum a se decretum manifestum fecit, ellenben a reini jelenben: *facit.*

De ezen eltérések legnagyobb fontossága abban áll, hogy ugyanazok az adatok, fordulatok a nagy legendában is előfordulnak. Ebből pedig elvitázhatatlanúl következik, hogy Pauler Gy. úr tétele vagy elmélete szerint a reini codex is kibővítése lenne az igazi Hartviknak a Legenda maior némely, Hartviktól mellőzött adataival, fordulataival. Igen ám, de akkor már két kibővítőt (interpolatort) kellene felvennünk! A pesti codex írója

---

[1]) *Stilting:* Vita s. Steph. 346.
[2]) H. Hung. Fontes Dom. 38.
[3]) *Stilting* i. m. 351.
[4]) Hist. Hung. Fontes Dom. I. 43.

lenne az egyik, a reinié a másik, mert a két codex bővítései, pl. a 3., 4., 6., 22. §§-ban nem egyeznek meg. Ez új kibővítő föltételezése pedig nem engedhető meg, mert: »entia sine necessitate non sunt multiplicanda.«

De hasonlítsuk össze az öt codexben foglalt legendát egyenesen a pesti codex tartalmával is.

Ha az öt codexben foglalt legenda az igazi, a régibb, a pesti codex pedig csak annak kibővítése, akkor hogyan magyarázhatók meg a pesti codex grammaticai botlásai? Nevezetesen a 18. §-ban a többi öt egyezőleg irja: »quoadusque ipse viveret, interminatus est«, ellenben a pesti codex meglehetős értelmetlenül: »quoadusque ipse rex viveret, interminabatur ei«; a 19. §-ban a többi helyesen irja »minatus est *eis*«, a pesti hibásan »minatus est *eos*«, a 22. §-ban a többi ötnél helyesen: »Cum manu ministrorum principalis chorus comitum«, a pestiben »cum manu ministrorum principatus chorus comitum« — a 23. §-ban a többi öt helyes »ad prestanda beneficia« kifejezése helyett a pestiben »ad prefanda beneficia«, a 25. §-ban »tam extra, quam intra basilicam« helyett »tam extra, quam *infra* ecclesiam« fordul elő. — Pauler Gy. úr elmélete szerint azt kellene tartanunk, hogy a pesti codex irója e helyeken az előtte levő jó, grammatikailag helyes szavakat szántszándékkal rontotta el. Már pedig ezt éppen a másolóról, a ki csak a betüket nézi, nehéz elgondolnunk, ellenben a szerzőről, a ki ily kicsinységekkel való törődésre nem ér rá, mert az értelmet nézi, nagyon könnyen föltehető.

Hogy van továbbá az, hogy a mihez a pesti codex irója csak javítások révén juthatott, az a többi öt codexben mind előfordul? És pedig a 22. §-ban a pesti codex irója eredetileg azt irta, hogy Szent-István lelkét »in manus virginis perpetue et sanctorum« adta át, később azonban apróbb betükkel még oda irta a sanctorum szó után ezt is »angelorum«, s valóban a többi ötben már egy folytában »sanctorum angelorum« olvasható.[1]) A 23-ik §-ban a pesti codex irója eredetileg azt irta a Szent-István testéről: »renovari gloriosius haberetur«, de később az

[1]) Hist. Hung. Fontes Dom. 61.

utolsó szónak fölibe irta a helyesebb »mereretur«-t s a többi codexek e javítását is hiven követik.[1]) A 24. §. elején a pesti codex irója majd egy egész sornyit kivakart, hogy oda e mondatot irhassa: »completo igitur tertie diei ieiunio et vespertinali officio«, s a bécsi és tegernsee-i codexek szóról szóra, a többiek »ieiunio et« hiján ugyanazt irják.[2])

Ha már most a pesti codex irója előtt ott állott az igazi Hartvik, s neki itt csak másolni kellett, hogyan téveszthetett volna annyit? Ha előtte van a jó, helyes kifejezés, minek változtat azon? Csak azért, hogy kivakarja s aztán megint csak azt írja oda, a mi előtte állott? Nem természetesebb magyarázat-e az, hogy a pesti codex irója nem másoló, hanem szerkesztő (önálló szerzőnek a fentebbiek után nem mondhatjuk), a ki nem csupán a grammaticai helyességgel gondol, hanem az egész műnek összeállításával is? s akinek joga van még valamit javítani, törölni a művön vagy hozzáadni ahhoz; a többi codexek irói pedig csak másolók, a kik a megjelölt javításokat a contextusba beveszik, a grammaticai botlásokat, nem levén másra gondjuk, könnyen észreveszik és kiigazítják?

Pauler Gy. úr tétele ellen szól — ismétlem — a pesti codex azon hires helye (a 8. §-ban) Asztrik kalocsai püspökségéről. Itt a pesti codex már csak azért sem kibővítése a magyaros Hartvik-féle legendának, mert csak 16 szóval adja elő azt, a mit a magyaros legenda 21 szóval fejez ki. De különben is teljes lehetetlenségnek tartom, hogy, ha a pesti codex irója előtt ott feküdt a magyaros Hartvik-féle legenda, akkor ő ne a helyes, jobban kikerekített mondatot irja le, hanem a nagy legenda szavait csak azért, hogy ezek egy részét rögtön kivakarja s nagy nehezen a lapszél segítségével a magyaros Hartvik-legenda értelmében kiigazítsa. Ellenkezőleg nem volt a pesti codex irója előtt semmiféle kézirat, a miből a nagy legenda tévedését előre észrevehette volna; másolta tehát annak szavait híven, és így volt kénytelen később, midőn a tévedésről vagy okiratból vagy mások figyelmeztetéséből meggyőződött, a vakaráshoz, igazításhoz folyamodni.

[1]) U. o. 62. Az eredetiben »vel mereretur«.
[2]) U. o. 65.

De nemcsak ez, hanem van még egy másik részlet is, a mely Pauler Gy. úr tételével összeegyeztethetetlen. Azt írják a többi codexek szépen megegyezve, hogy Mercurius szerzetes Szent-István jobbját »ad monasterium, *quod suo regimini commendatum fuerat*, . . . deportavit, ibi diu . . . excubias decrevit, post fundatores ipsius cenobii conscios fecit.«[1]) Az adat szerint — igaz-e vagy nem? az egyelőre nem tartozik ide, — 1083-ban és még azután is éltek a szentjobbi monostor alapítói. Az alapítók pedig már az akkori egyházjog szerint is kegyurai (patronusai) az alapított egyháznak s hálából az egyházi javadalom betöltésénél kijelölő joggal birnak (ius presentandi). Az öt codex itt idézett mondata a kegyuri jogokra nézve semmiféle sérelmes dolgot nem tartalmaz, mert egyszerűen elhallgatja azt, miképen jutott Mercurius a szentjobbi apátúrsághoz? De bezzeg tartalmaz a pesti codex, mert ez azt irja, hogy Mercurius a szent jobbot: »ad monasterium, *quod rex suo regimini commendaverat*, . . . deportavit et ibi diu . . . excubias exercuit. Post fundatores ipsius cenobii conscios fecit.« [2]) De hogyan tehette a király Mercuriust szentjobbi apáttá, ha e monostort mások alapították s azok még életben voltak?! Hisz akkor érzékeny sebet ejtett volna a kegyuri jogon, s éppen olyan jogtalanságot követett volna el, mintha pl. ma a király nevezné ki a hahóti apátot vagy a felső-őrsi és rátóti prépostokat! Tehát vagy nem a király tette Mercuriust apáttá, vagy a monostornak nem voltak más, a királytól különböző alapítói. De az bizonyos, hogy a pesti codex e helytt egyházjogi absurdumot tartalmaz.

Már most, ha a Pauler Gy. úr tétele áll, akkor azt kell mondanunk, hogy a pesti codex irója előtt ott állott ugyan a magyaros Hartvik-legenda helyes, érthető mondata, de ő mégis azt eldobja és tudva-akarva helytelent ír, ellenmondásba keveredik. Ezt már mégis csak nehéz elgondolni. Ha valaki töretlen, járatlan úton jár, nem csoda, ha meg-megbotlik, de ha mutatják neki a jó, igazi utat és mégis eltéved, az már nem csupán hiba, az bün. Ha a pesti codex irója e helytt szerző, s a dolog érdemére való figyeltében tolla megbotlott, az megbocsát-

[1]) *Stilting* i. m. 375.
[2]) Hist. Hung. Fontes Dom. I. 69.

ható; de ha előtte volt a jó, érthető mondat, s mégis rosszat ir, akkor rosszakaratú ferdítő vagy csaló; már pedig ezt — azt hiszem — Pauler Gy. úr sem merné állítani csak azért, hogy az ő, nem okvetetlenül szükséges tétele továbbra is a visszavonatlanok közé tartozzék.

S ha még ennyi sem volna elég Pauler Gy. úr tételének megdöntésére, ott van a kérdéses legenda 12-ik fejezetének (24. §.) története. E fejezetnek több mint egy harmada, a mely éppen e jellemző szavakkal kezdődik: »his inserendum videtur et illud« a pesti codexben nincs a rendes szövegbe irva, hanem egész külön, felényi nagyságú pergamen levélre van irva és úgy van a codex 32. és 33-ik lapjai közé beragasztva. A többi codexekben ellenben e részlet egészen bele van olvasztva a szövegbe s egész rendesen következik a béna gyermek csodálatos gyógyulásának előadása után. Már most, ha Pauler Gy. úr tétele áll, s a pesti codex irója csak az igazi Hartvikot bővíti, akkor e helyütt is előtte állott a magyaros Hartvik-legenda. Hogy mégis az egész fejezetnek harmadát kihagyja, s később kénytelen azt egy darab pergamenre ráírva a codexhez ragasztani, ez csak is úgy volna megmagyarázható, hogy a pesti codex irója e sorokat a másolás közben véletlenül átugrotta.

Csakhogy ez a magyarázat tarthatatlan, mert nem elég egy »véletlen« föltételezése, hanem három »véletlen« kellene hozzá. Először, hogy a pesti codex irója, noha másutt annyira bővít, hogy egy dolgot kétszer is leir, e helytt véletlenül egész féllapra terjedő eseményeket átugorjék; másodszor, hogy — bárha Pauler Gy. úr tétele szerint a pesti codex e helyütt semmit sem told be ujra — mégis e sorok véletlenül éppen a betoldást jelző »his inserendum videtur et illud« szavakkal kezdődjenek; harmadszor kell, hogy az átugrott sorok véletlenül éppen két, szépen kikerekített eseményt tartalmazzanak. No már, — azt hiszem, — Pauler Gy. úr is megbocsáthatja, ha ennyi véletlenben véletlenül (?) nem hiszek, hanem tartom magamat azon egyszerű, természetes magyarázathoz, hogy a pesti codex irója előtt semmiféle kész Hartvik-codex nem feküdt, hanem e betoldásnak ő az első, eredeti szerzője, s mivel csak később jutott eszébe, már nem irhatta a rendes szövegbe, hanem egy külön lapra vetve a 32 és

33. lapok közé beragasztotta. Az öt codex későbbi másolói pedig e részletet a maga helyére szépen beiktatták.

Maga a pesti codex külső alakja is elárulja, hogy az nem másolat, hanem eredeti fogalmazvány. A mult junius hónap elején Fejérpataky László úrral újra megvizsgáltuk az egész codexet, s láttuk, hogy már eredetileg lyukas, szélein itt-ott hiányos hártyaleveleket használt a legenda szerkesztője, s mivel az nem volt elég, a végén s mint már említők, a 32—33 lap közé s a végén még egy-egy fél levelet hozzáragasztott; továbbá törlések, igazítások vannak benne, s az ismétlések, mint kihagyandók, feketébb tintával vannak bekerítve, még mutató ujjal is megjelölve. Az egész codex arra készült tehát, hogy abból majd, mint fogalmazványból, egy szépen letisztázott legenda állíttassék elő. Mikor a letisztázás megtörtént, a fogalmazvány elvesztette aktuális értékét, elkallódott, külföldre került, ott valami régiséggyüjtő egy német legendáriumhoz függelékképpen hozzáköttette, s megmentette számunkra. Ekként abból, hogy a pesti codex külföldről került hazánkba, arra következtetni, hogy külföldi ember volt az irója is, éppen nem szükséges.

Nem csupán egy elszigetelt tünemény tehát az, a mi legalább az én szememben Pauler Gy. úr elméletét a pesti codexnek a többiekhez való viszonyáról tarthatatlannak tünteti föl. Ellenkezőleg számos, nevezetes okom van annak tagadására, hogy a pesti codex irója egy már meglevő magyaros Hartvik-féle legendát bővített volna ki. Ugyanezen okok kényszerítenek azon elméletem kimondására is, hogy *a pesti codex irója nem a már meglevő magyaros, Hartvik-féle legendát bővítette ki, hanem ő maga minta nélkül különböző, legalább három kéziratból csinálta vagy inkább csak összetákolta a legbővebb Hartvik-féle legendát, és később e legbővebb legendából az ismétlések, fölöslegesek elhagyásával, a grammaticai botlások és szembeötlőbb ellenmondások kijavításával keletkezett a magyaros, Hartvik-féle legenda.*

Ezen — talán nem alaptalan — elméletemmel megállapítván a pesti codexnek a többiekhez való viszonyát, visszatérhetünk arra a kérdésre, mikor tájban készült a mai alakú Hartvik-féle legenda? Ha a pesti codex kútfeje valamennyi többi codexnek,

akkor először is e codex iratása idejét kell megvizsgálnunk, hogy a feltett kérdésre választ kapjunk.

Az első érsekekről szóló értekezésemben, kiindulva főként abból, hogy a mit a mai alakú Hartvik-féle legenda a Szent-István csodáinak emlékeül felállított, de már rég elpusztult kőrakásokról és Szent-István szentté avattatásáról beszél, Kálmán magyar király korával összeegyeztethetetlen s más módot ennek kimagyarázására, mint azt, hogy a kérdéses mű Kálmán orosz királynak van ajánlva, nem ismerve, a pesti codex írásmódjából levonható bizonyítékot kicsinyeltem, s éppen azért a codex írását csak a főbb vonásokban hasonlítottam össze a XII. és XIII. század codexeivel és okleveleivel, a részletes összehasonlítást pedig nem tartottam szükségesnek. De nem sokára felolvasásom megtartása után figyelmeztettek Fejérpataky László és Schönherr Gyula urak, hogy a pesti codex írásáról mondott véleményem alig tartható, mert annak írása a XII-ik század végénél későbbre nem tehető.

E figyelmeztetés által indíttatva kezdtem a pesti codexnek betűit és rövidítéseit is vizsgálgatni és összehasonlítgatni, — már a mennyire egy vidéki irónak módjában van. S valóban olyan jelekre bukkantam a codex írásában, a melyeket csak a XII. század irói szoktak használni. És pedig ilyenek az egyszerű, fölfelé kunkorodó rövidítés-jelek. Továbbá ilyen az »a« vagy »a« és »r« betük elhagyásának jele: a sor fölé tett »w« alak. Bármily szokásos volt ez utóbbi a XII. században (s a pesti codex irójánál is), a XIII. században már csak egyszer, II. András 1218-iki okt. levelében találtam meg.[1]) De legjellemzőbb azonban a pesti codex irójánál a latin »ae«-nek »ę« alakú vagyis alul veszőcskét nyert e betüvel való jelzése. Ezt XIII. századbeli okleveleinkben sehol sem találtam, nem használja a Névtelen jegyző sem. Sőt már az 1210-ben befejezett és a halotti beszédet tartalmazó Pray-codexben is hiába keressük. Utoljára fordúl elő az »ę« jelzés Imre királynak Katapán kanczellár kezéből kelt 1198-iki oklevelében[2]) és Bors comesnek 1200 körül kelt[3]),

[1]) *Knauz*: Monum. Strig. I.-ben a facsimilék.
[2]) *Knauz* i. m. közölt facsimilén.
[3]) Iróink 1222. körül keltnek tartották, de arra nincs semmi ok.

az országos levéltár diplomatikai osztályában 777. szám alatt őrzött levelében.[1]) Külföldön a XII. század végén és a XIII. század elején írt codexekben szintén ismeretlen.[2])

El kell tehát fogadnunk azt, hogy a pesti codex írásmódja XII-ik századbeli. Ha már most a XII-ik század írásaival összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a pesti codex írása Kálmán király okleveleiével nem egyezik meg, mert nincsenek olyan hosszú, czifrázott betűi, a rövidítések pedig sokkal egyszerűebbek. Nagyon hasonlít ellenben a codex írása II. Gecse királyunk azon okleveleihez, melyeket Barnabás királyi kanczellár és székesfehérvári kanonok irt,[3]) csakhogy a pesti codex betűi szögletesebbek és sűrűbbek. Még jobban hasonlít a Szent-Henrik életiratát magában foglaló bambergi codex írásához. Ez pedig a XII. század vége felé készült.[4]) Közeledik tehát a pesti codex írásmódja a III. Béla idejében fölkapotthoz és a Pray-codexéhez, úgy hogy ennélfogva annak iratását egész nyugodtan 1170—80 tájára tehetjük.

Ha pedig — mint az előadottakból kitűnik — a pesti codex kútfeje minden magyaros Hartvik-féle legendának, ez pedig csak 1170—80 körül készült, akkor világos, hogy sem a pesti codex legendáját, sem a magyaros Hartvik-féle legendát nem irhatta az a Hartvik, a ki Kálmán királyunknak ajánlotta, s így egyik sem tisztán az ő vallomása.

Mi következik ebből?

Először is az, hogy Hartvik nem felelős mindazokért, a mik a pesti codex legendájában és a többi magyaros Hartvik-féle legendákban foglaltatnak, hanem csak azokért, a miket bebizonyíthatólag ő irt.

Következik másodszor az, hogy önként megdőlnek azon bizonyítékok, melyekkel eddig a pesti és a magyaros-Hartvik-féle legendát egészen Kálmán király korabelinek vitatták. Kettő volt ilyen. Az első, hogy a székesfehérvári prépost és kanonokok e legendát III. Kelemen pápa (1187—91.) kanczellária előtt föl-

[1]) Az Ipolyi-gyüjtemény facsimiléje szerint.
[2]) V. ö. Mon. Germ. SS. III. és IV. kk. közölt facsimileket.
[3]) V. ö. a Knauztól közölt facsimileket Monum. Strig. I. és Magyar Sion 1864.
[4]) Monum. Germ. SS. IV. 3-ik tábla. V. ö 788. l.

mutatták, s azért e pápa bullájában már e legendára hivatkozik.[1]) A második, hogy a kalocsai érsek és püspöktársai 1201-ben e legendának jóváhagyását kérik.[2])

A mint látjuk, mind a kettő nagyon könnyen megtörténhetett, mert, még ha a pesti codex csak 1180-ra készült is el, volt idő bőven, hogy arról másolatokat vegyenek s azokat a szentszék elé terjeszszék.

De megdőlnek azon bizonyítékok is, melyekkel eddig a pesti és a magyaros Hartvik-legendáknak a XIII. században való keletkezését vitattuk pl. a kőrakásokról, Szent-István szentté avattatásáról szóló részletek Kálmán királyunk koránál későbbi időre mutató jelei. Mert hiszen ezek Hartvik eredeti művében — a nagy legendában — nem fordulnak elő, hanem csak a pesti codex szerkesztőjének toldásai, s ennek korával (1170—80 évek tája) nagyon szépen összeférnek.

Foglaljuk össze röviden az eddig előadottakat.

Minthogy a pesti codex kútfeje minden magyaros Hartvik-féle legendának, ezt pedig sokszoros ellenmondásaiból következtetve azon Hartvik püspök — a ki Pauler Gyula úr szavaival élve »tőle telhetőleg jól csinálta művét« — nem irhatta, sem a pesti codex legendája, sem az ebből keletkezett magyar Hartvik-féle legendák nem származhatnak egészen a Kálmán királyunk számára iró Hartvik püspöktől. Hanem a dolog úgy áll, hogy Hartvik Kálmán király korában megirta az eddig nagy legendának ismert életiratot, ezt azután 1170—80 körül egy székesfehérvári kanonok Szent-Istvánnak kis legendájából, tovább Szent-Imre életiratából, a székesfehérvári egyház kiváltságleveléből és egyéb forrásokból vett adatokkal kibővítette. Az ekként készült pesti codex-féle legendából, a fölöslegesek, a magyar nemzetre nézve sérelmesek és grammatikailag vagy időrendileg világosan hibás részek elhagyásával keletkeztek a magyaros Hartvik-féle legendák.

Hogy ez utóbbiak nagyobb része csak 1201 után készült, arra elég kézzelfogható bizonyítékunk van. Ugyanis 1201-ben

[1]) *Theiner:* Monum. Hung. s. ill. II. 212.
[2]) *Theiner:* Monum. Slav. merid. I. 57.

III. Incze a pesti codex-féle legendát azon tétel törlésével hagyta helyben, hogy Szent-István »utroque iure« rendelkezett az egyházak felett. S valóban a mondsee-i és tegernsee-i codexekben a III. Incze pápa szemét szuró »utroque iure« szavak már ki vannak hagyva, másik kettőben pedig más, megütközést nem keltő szavakra vannak átváltoztatva.[1])

A Szent-Istvánról szóló, reánk maradt életiratokat — ezek szerint — így kell elneveznünk:

a) Kis legenda,
b) Hartvik legendája,
c) Pesti bővített legenda,
d) Magyaros bővített legenda.

Dr. Karácsonyi János.

---

[1]) His. Hung. Fontes Dom. I. 45.

DÉLI SZLÁV TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK.

(Dr. *Károlyi* Árpád úrnak ajánlva.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Stenischnachi István bán.

Vannak történeti kérdések, mondhatnók: rebuszok, melyek a búvárt nyugodni nem hagyják.

Egyik ilyen lidércz a sok közűl, melyek történeti lelkiismeretemet nyomják, a Lichnowsky herczeg azon regestája, mely szerint Stenischnachi néhai István bán fiai: György, Dénes és Pál 1336. január 6-án hűséget fogadtak az osztrák herczegeknek I. Károly magyar király ellen.[1])

Hogy a nevezettek I. Károly magyar király hűtlen, fellázadt alattvalói, kik az osztrák herczegek szárnyai alatt ótalmat találtak, azt a mondott magyar király leveléből értettem meg[2]); de a kérdésre: vajh kik ők és hol legyen hazájok? hiába törtem magam, megfelelni nem tudtam.

Végre czélszerűnek hittem az oklevél szövegét, melyből Lichnowsky regestáját kivonta, egész terjedelmében megszerezni: ez talán nyújt kellő felvilágosítást. Minthogy pedig az oklevél a bécsi cs. és kir. udvari levéltárban őriztetik, t. tagtársunkhoz, *Károlyi* Árpád dr. úrhoz, a nevezett intézet vice directorához fordultam, ki lekötelező szívességgel, melyért e helyt nyilvánosan is kifejezem köszönetemet, teljesítette kérésemet.

---

[1]) *Geschichte des Hauses Habsburg*, III. kötet CCCCXXIX. lap, 1060, regesta: 1336. 7. Jan. Die Gfen Georg, Dionys und Paul, Söhne des weil. Stephan Bans von Stenischnach, beurkunden, dass sie und ihre Erben freiwillig den Herzog Albrecht und Otto von Österreich mit ihren Schlössern, Städten, Leuten etc. dienen, und ohne ihren Willen mit König Karl von Hungarn keinen Vergleich machen wollen.

[2]) *Pray*, Annales, II. 40.: »nostros rebelles, — ugymond I. Károly — nunc sub fauore et subter fugio ducum (Austriae) existentes.«

Becses oklevél másolatának jutottam birtokába, melyet — noha a kivánt czélhoz közelebb nem kalauzolt, — kiváló érdekessége miatt e helyt közölni van szerencsém:

»Nos comes Jeorius, Dyonisius et Paulus fratres, filii quondam Stephani bani de Stenischnach, necnon heredes nostri presentibus publice profitemur, quod nos illustrissimorum principum dominorum nostrorum graciosorum, domini Alberti et Ottonis ducum Austrie, Styriae et Karinthie servitores spontanei facti sumus, tali videlicet modo, quod nos ipsis et ipsorum heredibus cum omnibus castris, civitatibus et aliis municionibus ac hominibus et seruitoribus nostris, que vel quos iam in nostra potestate habemus vel in antea cum eorundem dominorum nostrorum au(t) seruitorum suorum auxilio, seu per nos ipsos et nostros seruitores vel homines expugnauerimus aut quouis alio modo obtinuerimus attendere ac fideliter seruire astringimur et debemus. Promittimus eciam eisdem dominis nostris et heredibus eorum bona fide nostra, nomine iuramenti prestiti, quod cum magnifico domino, domino Karolo rege Ungarie, domina regina conthorali sua et ipsorum heredibus, amicis, servitoribus, fautoribus ac ad eos pertinentibus, predictorum dominorum nostrorum ducum Austrie et nostris adversariis, quocunque nomine nuncupentur, non debemus sine scitu, iussu et bona uoluntate eorundem dominorum nostrorum ducum Austrie seu heredum eorum unquam ad aliquam pacis unionem vel concordiam peruenire. Et ut hec omnia singula, sicut perscripta sunt, per nos omnes et quemlibet nostrum et heredes nostros rata, grata et firma permaneant ac inuiolabiliter observentur, sepedictis dominis nostris ducibus Austrie heredibusque ipsorum has nostras literas dedimus in premissorum testimonium euidens et cautelam, sigilli nostris munimine roboratas. Datum et actum Wienne, dominica post epyfaniam domini, anno eiusdem millesimo trecentesimo tricesimo sexto. *(1336. januarius 7.)*

Azonban a másolathoz fűzött értesítés, hogy az oklevélről pergamencsíkon egy pecsét függ (nem is volt több rajta), mégis czélhoz vezetett. A pecsét sárga viasz, — ugymond szíves tudósítóm, — fészke pedig vörös viasz; háromszögű pajzsot ábrázol, mely pajzsnak körül irata ez: † S(igillum) COMITIS PAVLI F(ilii) STEFANI BANI *; a köriraton belül levő hasonló háromszögű czímerpajzs van, melyben balról jobbra leereszkedő párhuzamos gerendából egy farkasnak felső teste — jobbra nézően — emelkedik ki. Ezen fölöttébb értékes adat utmutatóúl ajánlkozott.

Esetleg ismertem — ugyanis — az Ursini-Blagay család czímerét, melynek részei megegyeztek a föntebb leírt pajzs jel-

vényeivel, azzal a különbséggel mégis, hogy az ott mondott fenevad nem farkas, hanem medve.

Fölfedező útra indultam tehát a Blagayak leszármazása nyomán, s ezt annál szívesebben tettem, mivel éreztem szükségét annak, hogy mélyebben behassak a viszonyba, mely déli szlávjaink, a tótok, horvátok és dalmaták közt egy részről, másról az Anjouk közt kifejlődött.

Hosszabb kutatás után ráakadtam a Baboneg fiaira: István, Iván és Radoszló ispánokra éppen *Stenišnach*-ban, midőn 1307. junius 23-án igazságot szolgáltattak a Zágráb közelében, a Száva szigetén épült, szent Jakabról nevezett monostor apátjának.[1])

Hogy nem tévedtem a személyben, hanem azon Istvánnal van dolgom, akit keresek, arról meggyőzött I. Károly királynak egyik, 1310. augusztus 10-én kelt levele, melyben meghagyja az imént említett Baboneg fiainak: Istvánnak, immár *bán*nak, továbbá János és Radoszló ispánoknak, hogy Grécz[2]) városát Kobila birodalmában megótalmazzák.[3])

Stieničnak (mint most írják) egyházi tekintetben a zágrábi püspökségnek gerczei (guerchei) vagyis goriczai főesperességéhez tartozott akkor.[4]) A boldogságos szűz tiszteletére emelt temploma a XIV. században az első volt a kerületi templomok közt, nyilván azért, mert Stieničnak székhelye volt a goriczai immár eltűnt vármegyének,[5]) és feje a Baboneg fiai kiterjedt goriczai uradalmának (caput dominii). Fekszik pedig a Kulpától délre a Károlyváros és Glina közötti egyenes vonalban, mintegy a középen. Ma Sjeničak 1200 lakossal biró falu, a báni kerület vrginmosti járásában jelöli helyét.

Ezzel a kérdésre, mely két év óta zaklatott, megfeleltem volna.

Érdekelt azonban az is, mi lett a Stieničnaki István bán fiai hazaárulásának következménye! De közvetlen eredményre e kérdésben nem jutottam. Hanem mert nem csupán az István bán fiai, de rokonaik, az összes Német-Ujvári grófok hasonlóképpen mívelkedtek, ők is csak úgy elárulták urokat királyokat és hazájokat, mint a Stieničnakiak[6]): ezek sorsáról következtettem amazok sorsára.

---

[1]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I, 79.

[2]) Grácz, Grécz, magyar ajkon: Gerécz *Gradec*ből, ami *váradot* jelent, származott név; e helyt Zágrábnak a hegyen fekvő, fallal kerített (királyi) városát kell érteni alatta.

[3]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I, 82.

[4]) *Tkalčić*, Monum. eccl. Zagrab. II, 92.

[5]) *Pesty*, Az eltünt régi vármegyék. II, 272—275.

[6]) Lásd *Lichnovsky* idézett műve 1061. regestáját.

I. Károly király a Német-Ujváriakat ismét kegyelmébe fogadta ugyan, de elkobozta tőlök az ország határán fekvő minden váraikat és helyettök az ország belsejében adott nekik birtokokat (Szekcsőt, Tamásit); azaz mintegy internálta őket az ország belsejébe, hogy elvegye tőlök az alkalmat az ország külellenségeivel czimborálniok.

Nyilván ily föltételek alatt kellett visszatérniök a Stieničnaki István bán fiainak is, minthogy Stieničnak ezentúl nem fordul elő, mint az ő birtokuk.[1])

Mit adott Nagy Lajos király Stieničnak helyébe? nem tudom; de gyanítom Blagajt, mivel csak ezután találtam nyomát annak, hogy az Orsinik Blagayaknak nevezték magokat, előbb nem: pedig tőlem telhető szorgalommal bujtam e végett könyveimet. Másrészt azonban nem sajnálom fáradságomat, minthogy buvárkodásom közben oly érdekes adatokra találtam, melyek közlését a *Századok* olvasói — nem kétlem — szívesen veendik.

Első sorban a Babonegeket, amint a Blagayak egyik ágát hítták, kutattam és bennök a bánok egész fészkére bukkantam. E család, mely a római Orsiniktól vette eredetét, és a maig is fönnálló Ursini-Blagay grófoknak adott ősöket, már a XII. századtól fogva előkelő, mondhatom döntő szerepet játszott Tót- és Horvátországban, és ami engem különösben érdekelt, főrésze volt az Anjouk uralmának megalapításában Magyarországon. Amiért ez irányban is kiterjesztettem figyelmemet.

Képzelem, nem csekély hátrányomra szolgál a déli szláv nyelvek ismeretének hiánya, amiért nélkülöznöm kell a zágrábi tudományos Akadémia szakomba vágó netáni publikáczióit. Ellenben nem kis segítségemre szolgált, főleg a Blagayak leszármazásának meghatározásánál, *Schönleben* János Lajosnak a XVII. században megjelent *Rosa Ursina* című műve.[2]) A szerző szerencsés volt az Orsini-Blagay grófi család oklevéltárát kiaknáznia: tette ezt szakértelemmel és lelkiismeretesen. Mondhatom ezt, minthogy munkáját oly kútfőkből birálhattam meg, melyeket ő nem ismert. Mindkettőnk buvárlatának eredménye tehát sok-

[1]) Nagy Lajos király Zágrábban, 1380. junius 3-án megismeri, hogy kedves híve és *proximusa* (ez egy új rebusz) a nagyságos István, Veglia és Modrus grófja tizezer arany forintot kölcsönzött neki, melyekért a mondott Istvánnak és feleségének, Katalinnak »castrum nostrum Stenychnyak, in regno nostro Sclauonie situm« zálogba adta. (*Fejér*, CD. IX/V, 396.)

[2]) A mű teljes czíme: *Rosa Ursina* in provinciis Austriacis florens, sive illustrissimae et antiquissimae Familiae Romanae Ursinae, traduces in Slavoniam, Carnioliam, Carinthiam, Styriam, Bohemiam propagatae. Ex variis authoribus, documentis antiquis, praesertim MS. diplomatibus ac instrumentis originalibus genealogice deducti a Joannae Ludovico *Schönleben*, ss. theologiae doctore protonotario apostolico. Labaci, 1680. 4-r. 35 l.

szor egyezik. Ha nem mindig, az onnét van, mert valószinűleg az Ursini-Blagay-féle levéltár sem adott mindenben kimerítő felvilágosítást, s így Schönlebennek is »divinatio«-ra volt szüksége, mi nem mindig szokott beütni. De másrészt az általam kipuhatolható adatok sem oly bőségesek, hogy a Rosa Ursinát nélkülözhettem volna. A mondottak után hiszem, nem hagy cserben, midőn reá hivatkozom.

II.

A Blagayak elei.

Az Orsiniak [1]) bejöveteléről Imre király (uralkodott 1196. ápr. 23.—1204. november 30.) állítólagos okiratából értesülünk. Szomszédja volt — ugymond — atyjának, III. Béla királynak Németország felől Michovoi (ma: Meichau) Albert, kinek birtoka a tót herczegség, Podgoria és Goriczia mellett feküdt. Michovoi Albert ismételve betört a magyar végekbe és tüzzel-vassal pusztította a király birtokait. Miután e gyalázatosság III. Béla király tudomására jutott, megbízta Imre fiát, hogy tizenkét tehetősb főúr segítségével Michovoi Albert garázdálkodásait megfenyítse. Mielőtt azonban megindult ez expedició, Miklósfia István, III. Béla király nagylelkű hive, engedelmet kért tőle, hogy ő fenyíthesse meg a mondott Michovóit. Ezen István a Rómában, a Lateránon (vico Lateranensi) megtelepült Orsini grófok és városi senatoroktól — mint ezt hitelesen megbizonyította — származott. Onnét valamely zavarok miatt kivándorolt, és Hermann görczi (vagy talán goriczai) grófhoz jövén, ennek leányát feleségül vette. István gróf most megszánván a tót herczegség zaklatott népeit, azon reményben, hogy megszabadítja őket elnyomójoktól s egyúttal érdemeket szerez magának a magyar király és nemzet körül, követséget küldött III. Bélához, kitől miután kellő felhatalmazást nyert, rokonaival és csatlósaival megtámadta Michovoi Albertet. A harcz sokáig tartott. Istvánnak négy közeli rokona és hét más hozzátartozója elesett, maga is súlyos sebektől vérzett. Végre azonban mégis arra kényszerítette ellenfelét, hogy térden állva esdjen bocsánatot és kérjen békét a magyar királytól. Ezen és más hű szolgálatok jutalmául tehát a főpapok és főurak megegyezésével elhatározta III. Béla király, hogy a római nemes senatoroktól eredett István grófot saját királyi czímerével (arma seu insignia sua regalia) földiszíti, s Alsó-Tótországban, Zana és Dubicza szomszédságában, fekvő Vodicza földtérrel megadományozza.

[1]) Gondolom: Helyesebben nevezem őket így, mint Ursiniaknak.

Közben azonban III. Béla király meghalt, István gróf megjutalmazását fiára és utódjára, Imre királyra bízván. Imre király aztán megbízásához képest aranypecsétes levél mellett átadta István grófnak a mondott Vodiczát, és földiszítette őt királyi czímerével: pajzs fölött álló sisakkal, melyből aranykoronás és aranykarmos oroszlánnak felső teste kimagaslott. A főpapok és főurak érett tanácsából zászlót is adott neki a leírt czímerjelvénynyel, melyet ő és maradékai viselhessenek.[1])

[1]) *Datum per manus .... Petri Albensis praepositi, aulae nostrae cancellarii. Anno ab incarnatione Domini MCIIIC. regni nostri primo.* *Fejér*, CD. II, 304. e codice diplomatico Verantino seculi XVI. Nicolai Jankovich f. 12. — Megvan ez oklevél, de csonkán és jelentéktelen változatokkal a *Rosa Ursina* 7. lapján is, honnét azt átvette *Pray*, Annales, I, 179. Schönleben előtt már nem az eredeti oklevél feküdt, hanem Miksa királynak 1571. november 7-én kelt átirata. — Régibb történetíróink: Koller, Pray, Katona, Horváth István és Mihály, Podhradczky és mások ezen oklevél hitelessége ellen kétséget nem támasztottak; újabban azonban *Nyáry* Albert báró (Heraldika, 17.) és nyomán *Majláth* Béla (Turul, V, 157.) azon okból, mert a XIII. század derekáig a czímereken sisakdíszek elő nem fordulnak — magában Németországban sem, a sisakdíszek valódi hazájában; mert továbbá a czímeradó oklevelek keletkezésének ideje, ismereteink szerint, a XIV. század első tizedénél feljebb nem vihető: ezen czímerlevél hitelessége mellett minden érvet hatálytalannak tartanak. Ugy van; de ebből még nem következik, hogy amaz oklevélben foglalt történeti tények: mint Miklósfia származása az Orsiniaktól, hadjárata Michovoi Albert ellen és Vodica adománya is költöttek. Eltekintve ugyanis attól, hogy II. Endre király Miklósfia István fiait 1218-ban, nyilván a tényleges birtoklás alapján, vodicza ispánoknak czímezi, mint teljesen hiteles körülményt különösen kiemeli származásukat *de originali domo stirpe generosa Ursinorum, romane urbis senatorum;* megerősíti őket Vodicza birtokában, melyet, mint elődje Imre király leveléből látta, ez atyjának, III. Béla királynak rendeletéből örök adományképpen nekik ajándékozott. II. Endre ezen oklevele ellen eddig még kétséget nem támasztottak; alig hiszem, hogy lehessen. Már pedig II. Endre Imre királynak öcscse volt; a főurak is, kiknek hozzájárultával e privilegium kiadatott, szintén valamennyien kortársai voltak úgy Imre, mint Béla királyoknak; az esemény is igen közel feküdt: tehát ámításról szó nem lehet. — Ugyancsak IV. Béla király is 1241-ben hivatkozik Imre királynak III. Endre által érintett levelére, és idézi belőle Gorichai István jó szolgálatait, melyeket *contra quemdam potentem de Theotonia, nomine comitem Albrichum de Myha, confinia ducatus Sclavonie sepius inuadentem, dimicando viriliter exercuit.* (Árpádk. új Okmt. VII. 115.) Még 1241 se volt oly messze az állítólagos 1197. évtől, hogy Imre uralkodásának ily jelentős eseménye feledésbe mehetett volna, föltéve, hogy a hamisítást levelén föl nem ismerték. Megjegyzem azonban, hogy a mondott czímeradományról se III. Endre, se IV. Béla nem emlékezik.

Figyelmet érdemel *Fejérpataky* László észrevétele is (Kir. Kanczellária, 93.), hogy Péter székesfehérvári prépost kezéből, ki 1202—1204 közt volt kanczellár, nem kelhetett az 1197-ről datált oklevél, mely Orsini Istvánnak czímet ad. — Ez kétségtelen; de nem lehetetlen az sem, hogy a szóban forgó oklevél szokatlan alakú évszáma (MCIIIC e helyett: MCCIII) a másoló vagy talán már a szedő lelkét nyomja; a mi ellen persze az anno »regni nostri primo« nagyon ágaskodik.

Orsini István halálát a Rosa Ursina szerzője hozzávetőleg 1212-re teszi. Hogy 1218-ban már nem élt, kitetszik II. Endre királynak a mondott évben kelt leveléből, melyben *néhai* Orsini István gróf fiait, »quos veroloquax preconii fama et veritatis experiencia de originali domo et stirpe generose Vrsinorum, Romane urbis senatorum propagatos testatur«: István és Baboneg vodiczai grófokat hű szolgálataikért megjutalmazza, nevezet szerint azért, hogy István vodiczai gróf kétszázötven emberével saját költségén kisérte őt a szent földre.[1])

II. Endre király megemlékezik e privilegiumában bátyjának, Imre királynak föntebbi okiratáról s ennek alapján, valamint az országos főurak hozzájárulásával, új adományképen megerősítette a vodiczai grófokat, Baboneget és Istvánt Vodicza és egyéb javaik birodalmában, örökös szabad ispánokká tette őket, fölmentette a szlavon herczegek, bánok és bármely más törvényhatóságok bíráskodása alól; ellenben meghatalmazta őket, hogy megyéjök (ispánságok) területén magok bíráskodjanak, mert ott senkinek megszállania, közgyűlést tartania nem szabad; végre a Szentföldön tett költségeik pótlására felmenti őket a nyest-adó fizetése alól.

Ugyancsak Imre okirata alapján erősítette meg IV. Béla király is a görczi (goriczai) István fiait, Baboneg és István vodiczai ispánokat nagyrészint azokban a szabadságokban, melyeket nekik II. Endre király adott; hogy tudniillik a bánok bíráskodása s a nyestadó alól fölmentvék, hogy örökös jószágaikon a bánoknak megszállniok, ott közgyűlést tartaniok nem szabad, míg a gonosztevőket a király nevében ők magok büntethetik. IV. Béla király azonban nem hivatkozik II. Endre levelére — nyilván azért, minthogy az ő szabadságlevele némi megszorítást tartalmaz, amennyiben a tót herczegek joghatósága alól ki nem vette, sem örökös, szabad ispánokká nem tette őket. Kelt pedig IV. Béla privilegiuma 1241. szeptember 23-án, amikor mindkét testvér, Baboneg és István, életben vala még.[2]) Istvánt, a Baboneg testvérét, mint hívét Béla király még a következő 1242. esztendőben is említi.[3])

Baboneg felesége a Rosa Ursina szerint Roland bán

[1]) Ezen levél, mely töredékesen *Fejér*nél (CD. III/I, 244.) és *Katonánál* (Hist. Crit. V, 291.) olvasható, még az eredetiben meg volt akkor, midőn Schönleben Rosa Ursináját írta. Teljesen kiadta *Koller* (Hist. epp. Quinqueecc. I, 350.) e collectione J. Ch. *Lunig* inscripta *Teutsches Reichs-Archiv* partis specialis continuatione I. Supplem. ad Carnioliam p. 226. — Kollerből átvette *Fejér*, CD. III/I, 245.

[2]) *Árpádkori uj Okmánytár*. VII, 115. a zágrábi káptalan 1350-iki átiratából.

[3]) U. o. XI, 324. V. ö. *Fejér*, CD. IV/I, 266.

leánya volt. Roland vagyis Loránt a Rátót nemzetbeli Lesták fia 1248-tól 1278-ig mint nádor, bán, országbíró, pozsonyi és zalai ispán számtalanszor előfordul.[1])

Hogy csakugyan szorosabb viszonyban állottak Baboneg fiai: *Péter, Mátyás* és *Krisztán* Loránt szlavon bánnal, kitetszik azon 1266. évi adás-vevési szerződésből, melylyel a nevezett testvérek vodiczai birtokukat, kivévén *Jákó* testvérök illetékét, részint csereképpen, részint kész fizetés mellett a bánnak átadták. Ugyanezt tette a maga részéről testvérök *Jákó* is; de valamennyien azon föltétellel, hogy ha a király haragja unokatestvéreik, II. István ispán fiai irányában megenyhülne és kegyesen visszaadná javaikat, a Loránt bánnal kötött szerződések semmis.[2])

Mi okon neheztelt meg IV. Béla király II. István ispán fiaira: *Dénes*re, *Gergely*re, *Radoszló*ra, II. *Baboneg*re és III. *István*ra? Ezt nagyon könnyen kitalálhatjuk, ha eszünkbe veszszük a folytonos viszályokat, melyek a király és fia, István herczeg közt a fegyveres támadásig kikitörtek; de megemlítve nem találjuk.

*Dénes*t a Rosa Ursina nem ismeri, pedig hogy csakugyan II. István comes fia volt, kitetszik testvérének, Radoszló glaasi, orbászi és zanai ispánnak 1285-ben kelt leveléből, melyből értesülünk, hogy jóllehet Pympor szigetét, mely a hasonnevű birtokosnak halála után reá és *testvérére*, néhai Dénes bánra maradt, s azt minden ellenmondás nélkül birtokba vették, mégis, minthogy a topliczai apát erre a szigetre több jogot mutatott fel, azt neki átengedi.[3])

Dénest tót bánul az 1274. év utolsó harmadában találjuk, mely alkalommal egy ízben IV. László királyt jótevőjének nevezi.[4]) 1275-ben is előkerül még; ekkor is bánnak czímeztetik ugyan, voltaképpen pedig a királyné tárnokmestere és zalai ispán, mi nyilván arra mutat, hogy a tót bánságot már nem viselte.[5]) Máskor ugyanez évben bánnak még igen, a királyné

---

[1]) Ujabban írt róla, mint a Paksy család őséről dr. *Karácsonyi* János a *Turul*-ban, 1893. 40.

[2]) *Hazai Okmt.* VIII, 377. — A Rosa Ursina ugyanígy ösmeri Baboneg fiait. Még azt tudja rólok, hogy IV. Béla Krisztánt és Jákót 1269-ben megerősítette örökségök birodalmában, hogy ez évben Mátyás és Péter is előfordulnak, sőt Péter még 1313-ban is

[3]) *Tkalčić*, Monum. eppatus Zagrab. I, 218.

[4]) *Árpádk. új Okmt.* XII, 90. 113. — *Fejér*, CD. VII/V, 590. — *Tkalčić*, Monum. eppatus Zagr. I, 173.

[5]) *Fejér*, CD. VII/III, 77. — A *bán* czímet a hivatalról letett bánok megtartották, mint ez az ex-vajdáknál is divott. Azért óvakodjunk az egyszerűen *bán*nak vagy *vajdá*nak czímzett főurakat tisztviselőknek tartani. Csak azokat tarthatjuk ténylegesen hivatalban levőknek, kiket okiratainkban

tárnokmesterének azonban már nem czímeztetik, ellenben tényleges zalai ispán, ki IV. László király parancsára a kustári nemesek földjét meghatárolta. Ez alkalommal vele van »kedves testvére« *Gergely* bán is, a somogyi vármegye-ispán.[1]) Mikor volt Gergely tényleges bán, nem tudom; de hogy tótországi bán volt, kitetszik IV. Miklós pápa 1290. julius 23-án kelt és »nobili viro Gregorio nato quondam Gregorii bani Slavonie« czímzett leveléből.[2])

Gergely bán hasonnevű fia emlékét a vatikáni levéltár tehát föntartotta; hanem Dénes bán gyermekeinek nincs nyoma, és mivel utána — mint láttuk — Radoszló ispán örökölt, fimaradékot valószinűleg nem is hagyott.

Ezen *Radoszló* (sokszor iratik Radiszlónak, sőt Lászlónak) az Orsiniak e nemzedékének, testvérét István bánt is meghaladó, legkiválóbb tagja, ki a nemzetség roppant vagyonának legnagyobb részét gyűjtötte.

III. István, Radoszló és II. Baboneg már 1251-, 1254-, 1256-ban említtetnek, mely időben István a zágrábi ispánságot viselte. Téved azonban a *Rosa Ursina*, midőn ezen Istvánt összekeveri az akkori, hasonnevű tót bánnal és stájer főkapitánynyal, ki — ez kétséget nem szenved — a Gutkeled nemzetségből való. Ellenkezőleg; a Gutkeled nembeli István bán ivadéka és az Orsini II. István ivadéka közt nem a legjobb barátság állott. Kitetszik ez a következőkből:

Tót- és Horvátországban, mint gyönge kormányok alatt rendesen, IV. László uralkodása alatt is zavarok voltak, melyek 1278-ban fegyveres lázadásképpen törtek ki. Mi volt e lázadás ürügye, biztosan nem mondhatjuk. IV. László király azt említi csak, hogy a déli tótok megátalkodott fönhéjázásokban (elata obstinacione) el akartak szakadni tőle (se a iurisdictione nostra volebant alienare), hogy megrontsák a bánság összes nemeseit és népeit (ad destruendum uniuersos nobiles et populos sub banatu regni nostri constitutos). Jól gyanítja Szabó Károly, hogy e horvát zavarok Velenczei Endre herczegnek igényeivel a szlavon bánságra függenek egybe.

A lázadás élén (Orsini II.) István comes fiai: István és Radoszló állottak, kik a szomszéd stájer urakkal is szövetkezvén, zászlót bontottak. IV. László király Gútkeled István bán fiát, a híres ugynevezett Pektári Joákimot küldötte a lázadók

tót, vagy *horvát*, vagy *dalmát*, vagy *macsói* sat. bánnak, *erdélyi* vagy más vajdának neveznek.

[1]) *Hazai Okmt.* IV. 54.

[2]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 365. — A *Rosa Ursina* a két Gergelyt nem ismeri.

ellen. Vele mentek a Benedek fiai: Péter bán és Kemény ispán, nemkülönben rokonai, a Gutkeled nembeli Hodos, Bereck, György és Benedek testvérek. Az ütközet kemény lehetett, mert Joákim elesett, Hodos és testvérei pedig részint megsebesültek, részint fogságba estek; de a győzelmet a királyiak csikarták ki magoknak, amiért IV. László megjutalmazta híveit: Joákim testvérét István bánfia István bánt különös kegyelmébe fogadta, megerősítette örökös és szerzett birtokaiban, nem különben azokban, melyeket Joákim a király adományából nyert vala.[1]) Hodos, Bereczk, György és Benedek testvéreknek Ábrám, Bátor és Kis-Bátord helységeket adta. A Benedek fiainak pedig: Péter bánnak és Kemény ispánnak Gajalt és Garigot juttatta kezökre.[2])

A vereség — úgy látszik — egy kissé megpuhította az Orsiniakat. Kényszerítve voltak gyermekeiket I. Károly szicziliai királynak, IV. László ipjának átküldeni kezesekül. Úgy értesülünk e király rendeletéből, hogy István bán hasonnevű fia 1278. augusztus 21-én már megérkezett Manfredoniába; midőn pedig 1279. szeptember 25. Trani várából, ahol őriztettek, szabadon bocsájtanák, halljuk a másik nevét is, ki *Nicolaus filius comitis Falkasii*-nak neveztetik ugyan, de alig lehet kétség benne, hogy e helyt Radoszlófia Miklóst kell értenünk. A kezesek még igen fiatalok lehettek, mert a király a dragonarai püspökkel küldi őket vissza.[3])

Valószinüleg még később is röstellették az Orsiniak vereségöket, s azért hiresztelték, hogy ők voltaképen IV. László király érdekében keltek föl annak hűtelene, Joákim mester ellen. Hanem a király meghazudtolta őket, kijelentvén, hogy Joákim híve volt.[4]) Hódos ispánt is megengesztelték, szenvedett fogságáért egy geréczi palotát ajándékozván neki, melyet midőn visszaengedett, cserébe némely Borsod- és Szabolcsmegyében fekvő birtokokat engedtek át.[5])

Végre is úgy találjuk, hogy II. István ispánfia III. István,

---

[1]) *Szabó* Károly Kun Lászlója 62. lapján a lázadó Istvánt és Radoszlót Joákim testvéreinek nézi; Wertner is sokat összezavar Magyar Nemzetségeiben a Gutkeledek tárgyalásánál. Azonban érdemes tudósaink tévedései igen bocsánatosak, ha meggondoljuk, hogy mindkét István, a Gutkeled és az Orsini, egykorú és bán volt; valamint hogy atyáikat szintén Istvánnak hitták. Amiben különböznek: hogy Orsini István, e néven II. csak *comes* volt, míg Gutkeled István *bán* volt.

[2]) *Fejér*, CD V/II, 447. — *Árpádkori uj Okmt.* IV, 177. IX, 293. XII, 386. Vesd össze: *Szabó* Károly: Kún László 62. lap.

[3]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 59. 63. — Megjegyzendő: I. Károly szicz. király ez alkalommal fegyveres segitséget küldött vejének.

[4]) *Árpádk. uj Okmt.* IX, 444.

[5]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I, 63.

tehát az Orsini 1282 [1]) és 1290 közt szlavon bán, valamint hogy Radoszló dús ajándékokat nyert IV. László magyar királytól.

De István nem megszakítás nélkül viselte a báni méltóságot, minthogy időközben más tótországi bánok is előkerülnek. 1286-ban nem is nevezi Istvánt bánnak IV. László király, mit annak jeleül veszek, hogy nem »kegyelem«-ben mentették föl méltóságától; ellenben 1287. augusztus 1-én, midőn Graduch, Bratk és Germanigy, másként Jarmanigy nevű fekvőségeket hatvan márka zágrábi dénáron megvette, megint bánnak czímeztetik [2]); sőt 1288-ban márczius 27-én IV. László király kedvelt hivének és egész Tótország bánjának mondja Istvánt [3]); viszont 1289. október 21-én, amikor a Maya folyó melletti Drozgometh nevű birtokot megvevé, ismét csak István comes fiának István bánnak iratik,[4]) míg IV. Miklós pápának 1290. julius 23. kelt levele, melyben követét, a gubbioi püspököt, kit avégre küldött Magyarországba, hogy IV. László királyt elvonja a kunok szövetségétől, ajánlja, Radoszló és István testvéreket Tótország bánjainak czímezi.[5])

Tudjuk, hogy a szerencsétlen IV. László király, kit 1290. julius 10-én gyilkoltak meg, a pápai ajánló levél keltekor már nem élt, és örökébe a törvényesen megválasztott és megkoronázott III. Endre ellenében, IV. László nővérének, Máriának és II. vagyis Sánta Károly Siczilia királyának fia: Károly Martel vágyódott.

Az Orsiniak e vetekedésben valamennyien csalfa játékot űztek, mint azonnal látni fogjuk.

II. István comes fia II. *Baboneg*, Rodoszló és III. István testvére, ki 1249-ben Polyánát megvette, állítólag Blagaj várát építette és Krupa várnagya volt, de egyébként nagy szerepet nem játszott, levén valószinűleg a család gazdája, a Rosa Ursina szerint 1290-ben halt meg, noha 1299-ben, midőn testvérét Radoszlót *néhai*-nak mondják vala, az ő neve mellől ezen jelző hiányzik. Felesége, ki pozsegai grófnőnek nevezte magát, úgy tetszik, Morosini Albertnek, III. Endre király nagybátyjának, Szlavonia herczegének és Pozsega főispánjának volt leánya vagy másmilyen közeli rokona, minthogy a nevezett Morosini Albert II. Baboneg fiait *fratres, cognatos et proximos nostros* nevezi.[6])

[1]) Jurkfia Farkas ez évben megismeri a zágrábi káptalan előtt, hogy Svinicza nevű birtokát »Stephano bano filio St(ephani)« ötven márkán eladta. (*Tkalčić*, Monum. eppatus Zagr. I, 209.)

[2]) *Árpádk. uj Okmt.* IX, 457. XII, 462.

[3]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 60.

[4]) *Árpádk. uj Okmt.* XII, 484.

[5]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 365. l.

[6]) *Rosa Ursina*, 24.

E rokonsági kötelék daczára úgy találjuk, hogy II. Radoszló már 1391. junius 6-án megérkezett Frangepán Doymmal együtt Manfredoniába, hogy összeköttetéseiket az Anjoukkal föntartsák, minthogy II. Károly sicziliai király már ekkor az ő felesége hiveinek vallja őket, mi közben Radoszló unoka öcscsei, III. István bán fiai III. Endre kedvezését keresték.[1])

De túltett e politikában (hogy becstelenséget ne emlegessünk) az öreg Radoszló bán maga, ki miután 1292. decz. 1-én, amikor ismét mint egész Tótország bánja kerül elénk, a nápolyi felségek által megerősítteté magát mindazon javakban, melyeket IV. László királytól kapott[2]); viszont III. Endre parancsára, a zágrábi káptalan bizonysága mellett beigtatják őt mindazon uradalmak: Vrbaz, Galas, Petrina, Vinodol, Selen, Oklich, Podgoria és Zombor várak és tartozékaik birodalmában, melyeket e királytól, III. Endrétől kapott.[3])

És nem is lehet mondani, hogy teljesen érdemetlenül jutott e megjutalmazáshoz. III. Endre király, midőn 1293. julius 11-én a zágrábmegyei Selen várát adta neki, kiemeli, hogy számos követségek által ismerte el királyának,[4]) és különös érdemeül tudja be, hogy midőn Ugrin mester (nyilván a Csák nemzetbeli) a király édes anyja elé indult a tengerhez, mely alkalommal őt a király hűtelenei elfogták: Radoszló bán a király meghagyására megtámadta e hűtleneket és Ugrint a fogságból kiszabadította nemcsak, hanem egybegyűjtvén seregeit, ő ment a király anyja elé s azt megillető tisztelettel Magyarországba kísérte.[5])

De az álnokság kurta lábú eb, — mondja valamely keleti közmondás, — amiért hamar utolérik. Ugyanezen Thomasina, a király anyja, ki magát egész Szlavónia herczegnőjének, a dunántúli, egész a tengerig terjedő részek kormányzójának nevezte, nem sokkal később (1295-ben) megjutalmazta Orbászi Grubach fiait, kik a hűtlen Radoszló bán orbászi várának elfoglalásában jó szolgálatokat tettek.[6])

Itt és ekkor találta-e Radoszló halálát? nincs megírva; de 1299-ben már mint néhait említik. Öcscséről, III. István

---

[1]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 77. l. — *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 65. 66.

[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I., 94. 98. V. ö. *Hazai Okmt.* VI, 388. VIII, 319., hol János zágrábi püspök, illetve a zágrábi káptalan Harastovichét 230 márka váltságdíjért átengedik Radoszló tótországi bánnak, melyre neki iure proximorum suorum több igénye van, mint a püspöknek.

[3]) *Hazai Okmt.* VII, 235.

[4]) Per frequentes nuncios nostros et suos se nostre studuit subicere maiestati.

[5]) *Hazai Okmt.* VII, 230.

[6]) *Hazai Okmt.* VIII. 361.

bánról, ki 1294. szeptember 1-én vette meg Lapechi Grobsától, ennek az Unna folyón innen fekvő birtokait, szintén ez időtájban fogy el az emlékezet.[1])

III.

Az Orsini-Blagajiak viszonya az Anjoukhoz.

Az anjoupárti üzelmek mozgató lelke a magyar királyné, Izabella-Erzsébet, Kún László özvegye, Sánta Károly siciliai király nővére; — főhadi szállása Szerb- és Horvátország; — leghatalmasabb eszköze Subić Pál, az időben Horvát-, Dalmát- és Bosnyaország bánja vala.

Ama daliás korban, midőn az asszonykultusz tetőpontját érte, misem természetesebb, mint hogy a nők hivatottaknak hitték magokat országok öröklésére, kormányára. Unosuntig olvassuk azon idők okleveleiben, hogy Kún László halálával Magyarország a természet rendje szerint »észszerűen« nővérére, Máriára szállott. Ezen alapon tiltotta el a pápa a Habsburgokat a magyar korona keresésétől; ítélte el Cseh Venczelt és Bajor Ottót, a kik pedig szintén női jusson találták meg és tették fejökre a magyar koronát, ennek elvesztésére.

Azonban ugyan ily, még pedig erősebb jogon, (amennyiben a nővérek közt ő volt az idősebbik) követelhette volna magának a magyar koronát *Katalin*, V. István magyar király leánya, Mária siciliai királyné nénje és Dragutin István szerb király felesége. Hanem Dragutin félig-meddig depossideált fejedelem volt, Magyarországhoz szorosb viszonyban nem állott, és — ami legsúlyosabban esett a latba — nem az ő pártját fogta a római szentszék. Katalin tehát beérte vele, hogy a siciliai Anjou László fiának, tekintetbe vevén azon jó szolgálatokat, melyeket Károly Martellel szemben Magyarország elnyerése czéljából teljesített és még a jövőben is teljesíthet, a tót herczegséget örök időre adományozta, kivevén ez adományból mégis azon részeket, melyeket Radoszló bán és testvérei, nem különben a Frangepánok ott bírtak.[2])

Hogy Szlavónia birtokát a Nemányák ez ága mindenesetre biztosítsa magának, nem átallott az ellenséges párt, a III. Endre pártjának legtevékenyebb tagjával, Morosini Alberttel szövetségbe lépni. László, a Nemánya Dragutin István szerb király

---

[1]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 139. — *Árpádk. új Okmt.* XII, 561.
[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I. 94. de dato 1292. aug. 18.

fia eljegyezte magának feleségül Morosini Albert unokáját Konstancziát.[1])

A másik családi összeköttetés, mely az Anjouk javára szolgált, a Subić Pál bánhoz való rokonságuk. E viszony még nincs a történet által tisztázva.

Nézetem felőle a következőkön alapul:

Siczíliai II. Károly király Subić Pál bánt egyszer *consanguineus noster*nek, máskor *affinis noster*nek nevezi[2]); miből kétségtelen, hogy itt sógorságról lehet csak a szó, minthogy a *consanguineus* laza fogalmát az *affinis* megköti. Azonban így is, ha az olasz Anjou-ház és a Subićok között sógorságot kellene keresnünk, vajmi széles tere nyilnék a találgatásnak, mivel II. Károlynak magának tizennégy magzatja, Pál bánnak pedig öt-hat testvére, szóval: népes családja volt. De e kellemetlen tétovából kimentenek bennünket II. Károly királynak azon levelei, melyekben e rokonság meghatározására annyit mond, hogy Comes Georgius (Pál bán fia) de Chrovacia dilectus miles et familiaris noster ac *regine consortis nostre consanguineus* ac fidelis.[3]) Világos tehát, hogy a szóban forgó sógorságot nem az Anjouk és Subićok, hanem az Árpádok és Subićok közt kell keresnünk. Mihez képest, mindent egybe vetve, azt tartjuk elfogadhatónak, hogy Pál bán második felesége (Ursa) Dragutin *Uros* István szerb királynak és Árpádházi Katalinnak volt leánya.[4]) Valamint hogy nem lehet kétség arra nézve, hogy Pál

---

[1]) S ezzel — úgy látszik — eljátszotta az Anjouk kegyét, mert róla, mint szlavon herczegről többé nincs szó. — Könnyebb megértés végett kissé kibővítve átveszszük e kis stemmát, *Wertner:* A középkori délszláv uralkodók genealogiai története 66. lapjáról:

[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 124, 161, 172.

[3]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 141., 142.

[4]) Megerősít e véleményemben az oklevél is, melyben Trav polgárai 1338 körül püspökűknek rossz néven veszik, hogy Kotromanić Ulászlót Subić II. Mladen testvérének, III. Györgynek Ilona nevű leányával összeadta, jóllehet a jegyesek közt a harmad- és negyedfokú rokonság kánoni akadálya forgott fönn (ch'era congiunta in terzo e quarto grado). Ha e kis stemmát, melyet nagyobb érthetőség okáért ide függesztek, megtekintjük, meg kell vallanunk, hogy a traviak helyesen beszéltek.

bán ezen összeköttetése, valamint politikájának ebből kiindult iránya vetette meg alapját azon hatalmi állásnak, melyben családja tagjai a legközelebbi időben büszkélkedhettek, és mely akkor érte tetőpontját, amikor Pál bán egész Bosnya urává emelkedett, 1299-ben így címezvén magát: Pál, Horvátország és Dalmátország bánja és Bosnyaország ura (= helytartója).

Viszont a dolog természetéből folyt, hogy a Subićok hatalma és példája nem csekély ösztönzésül szolgált a Frangepánoknak, Német-Ujváriaknak és Orsini-Blagajiaknak, kikhez ezennel visszatérünk.

Károly-Martel, az első magyar trónkövetelő az anjouházból, 1292-ben elhúnyván, a mozgalom egy darabig elfeküdt; de alig serdült föl fia, Károly-Robert, azonnal megindult ismét a hajsza, melyben előkelő szerepet játszott az Orsini-Blagaji család ötödik nemzedéke, nevezetesen pedig a II. Baboneg fiai.

Radoszló bán ivadéka, ugyanis, háttérbe szorult. Ismerjük belőle Miklóst, de erről se sokat hallunk; egyéb fiai nevét se tudjuk, jóllehet a Rosa Ursina szerint egyikök zágrábi püspök volt.

Minthogy a Rosa Ursina szerzője megérdemli, hogy szavát figyelembe vegyük, kötelségünknek tartottuk kutatni e kérdést; azonban kutatásaink eleddig eredményre nem vezettek. Ellenkezőleg szinte azon meggyőződésre jutottunk, hogy tévedés lehet a dologban.

A zágrábi püspökök közül, kik mint Radoszló bán fiai szóba jöhetnének, az első *Timót*, a sorban [1]) a tizenkilenczedik püspök.

Tudjuk *Timót* püspökről, hogy 1263. szeptember 22-én volt a pápa által zalai főesperesből zágrábi püspökké kinevezve

V. (Dragutin) István, szerb király,
neje: Arpádházi Katalin.

Erzsébet, férje: Kotroman István, bán.	? Ursa, férje: Subić I. Pál, bán.
	III. György.
László.	Ilona.

Sőt, minthogy Bosnyaország birtokba vételének módozatai a Kotromanok és Subićok által ismeretlenek; azt ellenben biztosan tudjuk, hogy Bosnyaország előbb Dragutin király kezén volt, hajlandó vagyok hinni, hogy a Kotromanidák úgy, mint a Subićok házasság utján jutottak Bosnyához, ami azonban még ki nem zár egyéb komplikációkat. *(Klaić-Bojničić*, Gesch. Bosniens, 122.)

[1]) A *Matković* István által megtartott sort értjük. (Recensio episcoporum etc. eccl. Zagr. X. lap.)

a káptalantól megválasztott István helyett, kit, minthogy nem érte még el a kánoni kort, előkelő (de genere Bancha) származása daczára mellőztek.[1]) Eltekintve attól, hogy a pápai bulla Timótnak sok jeles tulajdona mellett nem említi nemes származását, alig lehetséges, hogy az ekkor már legalább harmincz éves főpap, a még 1295-ben is élő Radoszló bán fia legyen.

Utóda, a XX. püspök *Antal* volt. A zágrábi káptalan XIV. századi krónikája ezt írja róla: Timót püspök után következett Antal, kit fehérvári prépostból választottak püspöknek; de mint ilyen, rövid ideig élt csak, mindössze hat hónapig. Meghalt 1287. november 4-én.[2]) Hogy ezt fogadjuk el Radoszló bán fiának, annak a per állja utját, melyet Radoszló bán Haraztovicha birtoka miatt ellene megindított.

A következő, XXI. püspök, *János* († 1295. október 13.) kiegyezett a bánnal e pörös tárgy iránt — és mint láttuk — a bán előnyére; birjuk ez egyezségről úgy a püspök, mint káptalana levelét[3]); azonban e hosszu okiratokban, azonképpen egyebekben egy szóval sincs említve a kérdéses atyafiságos viszony.

A XXII. püspök, *Mihály* — harczias természetét és hűségét tekintve, melyet előbb III. Endre, aztán Károly-Robert iránt kitüntetett, beválnék ugyan Radoszló bán fiának, ha felőle meg nem mutathatnók, hogy a Bő nemzetség tagja.[4])

Mihály utódai: a trawi születésű és szent életű *Gazotti Ágoston, Corvoi Jakab, Koboli László, Piacenzai Jakab, Lackfia Dénes, Vásári Miklós és Kanizsai István,* mely utóbbi 1375-ig volt zágrábi püspök, neveik szerint sem alkalmas tárgyai vizsgálódásunknak.[5])

Ennyi, amit I. Radoszló bán ivadékáról tudunk.

III. István bán ivadékát I. Károly magyar király

---

[1]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 245.

[2]) *Tkalčić*, Monum. eccl. Zagr. II. 6.

[3]) *Hazai Okmt.* VI, 388. VIII, 319.

[4]) *Árpádk. új Okmt.* XII, 557.

[5]) Az egy Lackfia »frater Dyonisius, filius Lack« iránt lehetne kétségem. Én ugyan ezen Lackfit a Kerekegyházi Lack székely ispán fiának tartom, mely nézetemmel a Lackfiak alapos monographusa, dr. Karácsonyi János határozottan ellenkezik, anélkül, hogy ellenkezésének okát adná, valamint hogy nézetemnek én sem tudom kellő okát adni. Mert hogy a zágrábi káptalan egykorú följegyzése egyszerűen »filius Lack«-nak nevezi, épp úgy nem döntő ok, mint nem azon körülmény hogy a Kerekegyházi Lackfiak generációiban (az elsőt kivéve, ha ugyan a zágrábi püspök nem oda való) a Dénes név elő szokott fordulni. — Minthogy azonban okleveleink Radoszló bánt elég gyakran Lászlónak is nevezik, nem lehetetlen, hogy a Lack fia Dénes barát, kit Lajos király fontos diplomacziai ügyek végzésével bizott meg, aztán gyors egymásutánban a knini, zágrábi és kalocsai főpapi székekre emelt, de 1355-ben már meghalt, László, alias Radoszló bán fia.

1332-ben így sorolja föl: *Miklós* bán, *Pál* mester és *István* bán, néhai István, egész Szlavónia bánja fiai.[1]) Miből ha azt következtetjük, hogy ekkor még éltek, minden esetre már koros emberek valának; mert eltekintve attól, hogy egy Miklós, mint horvát bán 1275-ben elő kerül,[2]) ki iránt talán kétségünk lehetne, ha vajon III. István bán fia-e? bizonyos, hogy 1288. julius 8-án III. István bán fiai a föntebb leírt alakban fordulnak elő, mint őket I. Károly király 1332-ben nevezte.[3]) — 1290. julius 23-án IV. Miklós pápa is intézett kettőhöz közülök: Miklós bánhoz és Pál mesterhez, néhai István bán fiaihoz levelet.[4]) Sőt Pál mester, ugyancsak az István bán fia, 1291-ben már fiait is említi, noha meg nem nevezi őket.[5]) — A Rosa Ursina Pál mestert sem ismeri; ellenben IV. István bánnak két fiat ad: *Henriket* és *Istvánt*.

II. Babonegnek négy fiát ismerjük; ezek: V. *István*, *Iván*, II. Radoszló és Ottó.[6]) Ők buzgó hívei az Anjouknak, amiért II. Károly sicziliai király és felesége az árpádházi Mária 1299. szept. 7. megbocsájtják nekik mindazon kártevéseket, melyeket másoknak okoztak és biztosítják a magok, valamint maradékaik számára minden javaikat és méltóságaikat, nevezet szerint a báni méltóságot, mely őket észszerűen megilleti.[7]) Ugyanezen sicziliai fölségek 1299. december 7-én megerősítik István, Iván és Radoszló ispánokat, néhai Baboneg ispán fiait, azonképpen unokaöcscseiket, néhai Radoszló bán fiait mindazon szlavon javak birodalmában, melyeket boldogult fiok, Károly-Martel Radoszló bánnak, az ő nagybátyjoknak, illetve atyjoknak adott.[8])

E birtokok igen terjedelmesek valának, minthogy a német

---

[1]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 138.

[2]) Ugyanott 53. lap.

[3]) Ugyanott, 61. v. ö 63. 65. — *Hazai Okmt.* V. 70. VI, 333: A vasvári káptalan előtt István bán fia fölvallja, hogy Egervárt tartozékaival (Német-Ujvári) Iván nádornak engedte át, ki viszont Polosnica várát és minden, Garig megyében fekvő vételes birtokát Miklós bánnak (és Pál mesternek, István bán fiainak) adja át. — Megjegyzem, hogy az egyik oklevélben (Hazai Okmt. VI, 333) értelem zavaró hiba csúszott be.

[4]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 365. — *Árpádk. új Okmt.* IV, 367.

[5]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab I, 66.

[6]) Kikhez a Rosa Ursina még Miklóst adja azzal, hogy 1284 és 1300-ban Ottóval együtt, mint *fratres* fordulnak elő. Meglehet azonban, hogy a *frater* szó tágabb értelemben veendő és alatta vagy III. István fia Miklós vagy Radoszló fia Miklós értendő. — Ottó neve az Anjouk. dipl. Emlékek I, 136. lapján *Och* nak iratik, hihetőleg *Oth* helyett; 146. lapján pedig *Hot* nak.

[7]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 136: »insuper dignitates Banatus, eis racionabiliter competentes«.

[8]) Ugyanott, I, 139.

határtól Bosnyaországig s a Szávától a Gazd (Gvozd) hegységig terjedtek, melyekhez II. Károly siciliai király még különösen hozzászámította Medve várát.[1]) Ezek után annál kevésbbé kételkedhetünk abban, hogy az a Radoszló, ki 1301. április havában, majd 1306. junius havában, s ez utóbbi alkalommal Frangepán Doimmal, Nápolyban tartózkodék, ugyanegy a föntebbivel, mivel ez utóbbi alkalommal »Randislauus Babonio«-nak híják.[2])

Mindamellett egyelőre egyikök se kapta meg a bánságot, minthogy azt magasabb politikai tekintetből — mint mondani szokás — Német-Ujvári Henriknek kellett adni, és nekik be kellett érniök azzal, hogy helylyel-közzel *nagy ispán*oknak czímezgették őket.

Ez — nagyon természetes — nem éppen elégítette ki a nagyralátó bánjelölteket, amiért úgy találjuk, hogy 1308. márczius 15-én háromszáz márka ezüstért Szép Frigyes osztrák herczeg szolgálatába állottak, s őt urokúl vallják[3]); ellenben Károly magyar király budai koronázásához (1309. junius 15.) személyesen egyikök se jelent meg, hanem Péter zágrábi kanonok és császmai főesperes által képviseltették magokat.[4])

Csakhamar megváltoztak azonban a viszonyok, minthogy 1310. augusztus 10-én a Babonićok (Baboneg fiai) közül a legidősb, István a szlavon báni méltóságot viselte. E napon kelt, ugyanis, Károly király már érintett levele, melyben meghagyja István szlavon bánnak, nemkülönben testvéreinek: Iván és Radoszló ispánoknak, hogy Geréc városát Kobila birtokában megvédelmezzék. A bán a király parancsát készségesen teljesítette, Kobilát medvei várnagyával meghatároltatta és a geréci polgárságot birodalmába igtatta.[5])

Mikor lett István bánná? napra meg nem határozhatjuk. Tudtunkra a föntebbi kelet előtt ilyenül nem jelentkezik. Elődje a szlavon bánságban Német-Ujvári Henrik, a Fövenynél elesett »nagy« vagyis öreg Henrik fia, a hírhedt Iván bán öcscse, a Tamásiak és Szekcsőiek őse volt, ki 1309. október 23-án még viselte a bánságot, de időközben — úgy tetszik — meghalt, minthogy működésének nyoma nincs, fia pedig, Német-Ujvári János nem sokára azután (1315. október 7-én) néhainak említi.[6])

---

[1]) Ugyanott, I, 146. — Medvevárról alább.
[2]) Ugyanott, I, 162. 174.
[3]) *Lichnowsky*, Gesch. d. Hauses Habsburg, II, 594. regesta. — *Anjouk. dipl. Eml.* I, 177.
[4]) *Vatikáni magy. Okirattár*, I/II, 305.
[5]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 82.
[6]) *Anjouk. Okmt.* I, 183. 386.

Föntebbi, a Kobila ügyében kiadott, levelét Babonić István bán Brezovicáról keltezte ugyan; székhelye azonban Stieničnak maradt. A velenczei *Liber pactorum*-ban, melyben a szlavon urak czimei foglaltatnak, »Stephanus banus tocius Sclavonie de Stenizuale« van följegyezve. E czím alatt megkereste őt a doge is, hogy a velenczei kereskedőket vegye oltalmába, amit István bán meg is igért.[1])

Károly király 1317. november 29-én néhainak nevezi István bánt; tehát meghalt — úgy látszik még az előző évben, minthogy öcscse és a báni méltóságban utódja, János (Iván) már 1317. januárius 20-án egész Tótország bánjának nevezi magát a velenczei dogehoz írt azon levelében, melyben Velenczében kamatozó tőkéjét, 120 márka ezüstöt, visszakövetteli. Ha ez összeget — ugymond — megfizetik neki, készséggel teljesíti a doge megkeresését a velenczei kereskedők oltalma iránt.[2])

Baboneg fia János bán a tótországi báni méltóságot szinte hét évig viselte, sőt báni méltósága utolsó évében, 1322-ben nem csupán Tót-, hanem Horvát- és Dalmátország bánjának is nevezteték. Miért? megmondjuk alább. Életét pedig, vagy legalább közhivatali pályáját, mint a királyné tárnokmestere 1333-ban végezte.[3])

Pór Antal.

---

[1]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 158.

[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 208.

[3]) Előkerül mint tót bán *Anjouk. Okmt.* I, 428. — *Fejér*, D. VIII/II, 106. — *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 92. 97. és egyebütt. — 1322. október 16-án Károly király őt tocius Sclavonie, Croacie et Dalmacie banusnak czímezi. (*Anjouk. Okmt.* II, 53.) — 1323. november 29-én már mint *quondam* banus említtetik. (*Tkalčić*, Monum civ. Zagr. I, 107.) 1326. szeptember 26-tól 1333. május 6-ig számtalanszor előfordul mint a királyné tárnokmestere. Utódjával, Garai Pállal, 1334. junius 2-án találkozunk először. — *Madius* Spalato történetében Baboneg János egy fiát említi, de meg nem nevezi; ismerjük azonban Anna nevű leányát, ki férjhez menvén Német-Ujvári Henrik bán fiához, Péterhez, a szekcsői Herczegek ősanyja. (*Madius* ap. Schwandtner III, 650. — *Hazai Okmt.* V, 124. — *Zichy Okmt.* III, 203.)

A »VACZULIK-COLLECTIO«.

(Jelentés az Okirat-gyüjteményről, melyet Vaczulik Vincze ajándékozott a M. Tört. Társulatnak.)

Az okiratgyüjtemény, melyet Thaly Kálmán társulati alelnök közvetítésére Vaczulik Vincze úr ajándékozott a M. Történelmi Társulatnak két, a XVII-ik század végéről származó okirat kivételével, mind a Pázmány Péter levéltárához tartozott. Sokkal értékesebb gyüjtemény mint első pillanatra látszik. Kezdődik 1630 végén, abban az időben, midőn Rákóczy már megindult Erdély felé, azzal az elhatározással, hogy ha másként nem lehet, fegyverrel vívja ki megválasztatását s végződik 1636 végén, mikor a török had megverésével biztosította fejedelmi székét.

Épen ez az időszak rendkivül gazdagon van képviselve Bécsben a titkos, Budán az országos, Esztergomban a primási, Kis-Martonban az Esterházy-, Vörösvárt az Erdődy-, Gyulafejérvártt a Battyhány-féle levéltárakban, Kolosvártt az Erdélyi Muzeum kézirattárában, és annyi sok anyagot őriznek ezek s az itt fel nem sorolt gyüjtemények, hogy ilyen tömeges collectióra nem is lehetett számítni. Magát a primási levéltárt Fraknói a legnagyobb dimensióban s páratlan lelkiismeretességgel felhasználta — de felhasználta a többieknek is minden Pázmányra vonatkozó actáját.

Okiratok szükében tehát erre a korra vonatkozólag nem vagyunk. Igaz, hogy a publicáltak száma az ismert anyaggal nincs arányban, mert a mi nyomtatásban megjelent Müllertől napjainkig, a kiadatlanoknak elenyészőleg csekély részét képezi; hogy pl. csak kettőt említsünk: sem Pázmánynak sem Esterházynak levelezése még nincsenek közzé téve; de ezért azt sem lehet kicsinylenünk ami történt. Annyival kevésbbé, mert magok az okmánypublicatiók s a feldolgozott munkák — például a Fraknóiéi — oly jól tájékoztatják a kutatót a nem publicált anyagra nézve, hogy a jól rendezett levéltárakban könnyen eligazodhatik.

És daczára ennek, ez a collectio mégis sokkal értékesebb, hogy sem egyszerű potlék vagy adalék számba menne. Fő becsét ennek az adja meg, hogy amit ebben találunk — egy pár másolat kivételével — azt hijában keresnénk másutt. Mert ez semmi egyéb, mint a Pázmány levéltárának egy töredéke. Megvan majd mindeniken a bibornok cancellariájának rájegyzése, azok a kis, rendkivül apró betüs rájegyzések, melyek a levelek keltére vonatkoznak, s a melyikről hiányzik is, azért nincs meg, mert a boríték vagy külső oldal elveszett.

Csodálatos collectio ez! Mintha valami szenvedélyes gyüjtő, ki az egyes leveleknek politikai tartalmát és becsét appreciálni tudta, a Rákóczy és Pázmány közti viszony felderítését tette volna feladatává, s hogy e czélját elérje, beható szak- és tárgyismerettel válogatta ki egy olyan óriási collectióból, milyen a Pázmányé lehetett. Alig van benne olyan levél, mi nem ezt illustrálná és nem volna első rangú politikai irat; annyi bizonyos: puszta véletlen nem hozta ezt a collectiót igy össze; pedig — minden arra mutat — ami együtt volt is, annak is csak töredékét birjuk.

Pedig milyen szétágazó és milyen expansiv volt a Pázmány politikai, egyházi, irodalmi, gazdasági működése! Semmit sem kicsinylett, semmit sem hanyagolt el. Olvassa el valaki Fraknói munkáját, hogy képet alkothasson roppant tevékenységéről, s fogalmat szerezzen levéltáráról.

Ebből az óriási anyagból kiválogatott gyüjtemény együtt van, meg van mentve és hozzáférhetővé van téve a kutatóknak, kik azt fel akarják használni. Összefüggő anyagot azonban csak annyiban képez, hogy a bibornok és Rákóczy közti viszonyt illustrálja; még a kornak continuitása sincs meg benne, csak egyes események illustrálására szolgálnak.

Az első csomag, 19 db. az 1630. oct. nov. eseményeket illustrálja. Annak az erős differentiának, mely az erdélyi kérdés eldöntésében Esterházy és Pázmány közt létezett s mely később csaknem törésig vezette őket, itt már látszanak nyomai. Az égő tüznek közeléből Bezdédről (oct. 20.) irja Melith Péter Pázmánynak: »én méltatlan Nagyságod előtt instantissime még is kérem mint ennek előtte, mindenha, mostan, ez után is ez mi megfogyatkozott kevés magyarinkat viselje úgy, ne fogyjon el, ki ím mostan miben hozák magokat és egyetlen egy magyar kézen forgó fejedelemséget, tudom érti Nagyságod.«

Ez volt Pázmány programmja: megvédeni a magyarságot s a magyar kézen forgó fejedelemséget. Magyarország nem volt »magyar kézen forgó« királyság, s szemben az imperium-

mal remélni sem lehetett, hogy Pozsonyból uralkodói székhely legyen. Esterházy azon munkált, hogy a fejedelemség a nádorsággal egyesíttessék: kivihetetlen terv a török miatt, mely ha mégis létesül, a magyar kézen forgó fejedelemség bukását jelentette volna. Anélkül hogy még akkor tudomása lett volna erről a tervről, ösztönszerüleg küzdött ellene Pázmány azzal, hogy Rákóczy ügyét védelmébe vette.

Ez a két hónap döntött. Diplomácziai tárgyalással és harczi zajjal, ijesztéssel, fenyegetéssel akarta Rákóczyt visszalépésre birni, s a követek Révay Ferencz, Bakos János, Senynyey Sándor, Keczer András, Usz István egymást váltották fel. Mindnyájan megfordultak jövet-menet Nagy-Szombatban, sőt időközben jelentéseket is küldtek oda. Igy világosan láthatott Pázmány s az egymást felváltó képtelen hireket — pl. hogy Rákóczy fogva tartja a kis grófot — igaz értékökre szállíthatta le, s nem volt Esterházy informatiójára szorítva, ki sajátkezű leveleivel kereste fel, a kinek ő is tüzetesen válaszolt. Álláspontját egy rendkivül érdekes memorialeban összegezte, melyben bőven kifejtette, hogy »ennek az indulatnak le kell szállani« s e véleményét behatóan kifejtette. Egész befolyását a keletkezett »indulat« leültetésére használta fel.

És itt megszakad a collectio első csoportja: annál a pontnál, mikor Rákóczy már rendezte ügyeit s az előkészületekhez fogott, hogy fejedelemségébe bemenjen. Több mint másfél évi időközből egyetlen levél sincs. Pedig sok történt ez alatt az idő alatt: épen Pázmány volt, az ki Esterházynak Rákóczy megbuktatására czélzó törekvéseit meghiusította. Végre is győzött a »vörös barát« s a kassai békében Rákóczyt a császár elismerte Erdély fejedelmének.

A collectio második csoportja (összesen 45 darab a mellékleteken kivül) kezdődik 1632. jul. 18 — s tart ugyanezen év nov. 9-éig, tehát addig az ideig, mikor már a megnyitandó eperjesi tractáról komolyan kezdtek gondolkodni. Addig is sok borsot törtek a fejedelem orra alá, melyeket ő sem türt valami stoikus nyugalmával — Pázmánynak sokszor vette jó indulatú közbenjárását igénybe. Már a mádi dolog is megindult Alaghyné halála után, mely őtet és testvérét Pál országbírót illette, de a melyet a nádor Csáky Istvánnak szeretett volna megszerezni.

Ez a mádi dolog azonban még sem volt elegendő ok komoly összeütközésre. Sokkal világosabb volt a Rákóczyak igazsága, hogysem őket ettől az uradalomtól el lehetett volna ütni. Más komolyabb differentiák forogtak fenn s már Felső-Magyarországon, Szathmárt, Kassa környékén várták Rákóczy

támadását. Sokan várták, mások féltek tőle. Évek óta nem volt ott olyan ijedelem mint épen ekkor. Nürnbergnél Gusztáv Adolf és Wallenstein hadai szemben állottak egymással s maga Rákóczy sem csinált titkot belőle, hogy ő tárgyal a svéd királylyal. Hatalmas pártja volt Felső-Magyarország protestáns rendei közt, tudták, hogy ő készül ki Váradra, aztán Zólyomy nagy ostentatióval fogadta a hajdukat szolgálatába — ki hitte volna, hogy a jó ember csak a maga szakállára dolgozik. Épen ezekre a viszonyokra vetnek világos fényt ennek a második csoportnak az iratai. Egymásra jöttek a levelek Hallertől a szathmári, Forgács Miklóstól a kassai kapitánytól és Rákóczy Páltól — kinél Sárosban julius 27-én Pyber egri püspök, Forgách, Paszoth, Tasy tanácskozást tartottak s jelentést küldtek a császárnak. Mintha a világ vége közeledett volna, úgy rimánkodtak a segélyért.

Segély pedig nem jött, mert Bécsben jól tudták, hogy nincs komoly ok aggodalomra. Rendkivül becsesek a bécsi püspöknek Pázmányhoz irott levelei, melyek a helyzetnek tiszta világos képét adják, s Pázmány válaszának sajátkezű fogalmazványai. Pathay ez időbeli, különben ismert követségének történetét sok új okirat világosítja meg. Több levél van magától a fejedelemtől is, melyekben ez őszintén és higgadtan beszél sérelmeiről s melyekkel Pázmányt meg is tudta nyugtatni. A császárnak, Esterházynak, Sennyey Sándornak, Forgács Miklósnak leveleiből sok kevésbbé ismert részlet kidomborodik s valóban méltán sajnálhatjuk, hogy ez a csoport is épen ott szakad meg, hol már a felizgatott kedélyek kezdtek megnyugodni s előre lehetett látni, hogy ezt a bonyodalmat is békés elintézés fogja felváltani.

A következő harmadik csoport 1633. máj. 16-ától szept. 23-ig terjed s az eperjesi tárgyalásokat világosítja meg. Mellékleteken kivül tizenöt számot foglal magában: épen olyan becses mint az előbbiek. A tárgyalások irományainak jelentékeny részét ismerjük — a még lappangó darabok nevezetes részét megtaláljuk itt. De a gyüjteménynek ez a legmegrongáltabb része: igen sok az egyes lapok, levelek közül már közel áll a szétmálláshoz, úgy hogy ezeknek pontos és lelkiismeretes lemásoltatásáról egy hozzá értő által gondoskodni kellene.

Az 1634-ik év mindössze hat levéllel van a collectióban képviselve — pedig ez az év egyike volt azoknak, melyekben Pázmány jelentősebb szolgálatban részesité Rákóczyt, ki valóban nehéz megpróbáltatásnak volt kitéve. A porta Lengyelország ellen hadjáratot tervezett s e czélra a fejedelemtől segédhadakat követelt. Megtagadni nehéz lett volna, de meg-

adni még nehezebb, mert itt a keresztyénség közös érdekéről volt szó. Rákóczy megtalálta a módját, hogy a két ellentétet hogyan egyeztesse ki: a békét fogja köztük közvetíteni. Felültette hadait s a táborból Pázmányhoz irt levelei érdekesen világítják meg a kérdés részleteit. »Ha mi — irja neki — az kegyelmed intését és kívánságát annyira becsültük, annak kárunkkal is eleget akarnánk tenni, igyekezze úgy az mi becsületünket is oltalmazni, ezután is ne essék becstelenségünk palatinus uramtúl, sőt inkább igérete szerént megmaradván hozzánk és gyermekinkhez való jó akaratjában, kövesse azt, az mit az nagy emberektől az maga megbecsülése szokott kívánni.« A nádornak egy hosszú levele ez évből érdekesen illustrálja a Csáky s fejedelemasszony közti viszonyt.

Az utolsó csomag 1635. és 1636-ból 34 darabot foglal magában. Az első (1635. febr. 14.) Kornis Zsigmond bizalmas levele a katholikusok erdélyi viszonyáról. A többi 1635. szept. 12-től 1636. aug. 20-ig a Bethlen István és Rákóczy közt kitört villongás történetével foglalkozik. A fejedelem minden ez ügyben kelt okiratot hiteles másolatban megküldött Pázmánynak. Több van ezek közt, mely nem ismeretlen s nyomtatásban is megjelent: mert ezeket az iratokat mind két fél terjesztette. De elég ismeretlen s új dologgal is találkozunk: például a fejedelem s Bethlen közti összezördülés történetéről csak ebből nyerünk felvilágosítást. Ami azokon kivül van: a császár, Rákóczy s Esterházy levelei sok újat tartalmaznak ennek a küzdelmes évnek történetéhez.

És most zárjuk be rövid ismertetésünket a nagy becsű okmánytárra Geleji szavaival: »úgy vagyon amint Nagyságtok s Klmetek alkalmasan vehette eszében, a kik engemet ismernek, hogy én senki vétkét még a fejedelmekét is, a minek bizonyosan végére mehetek, lelkem ismereti s erős hittel való esküvésem ellen nem szoktam takargatni, hanem meg szoktam ő felségeket s ő nagyságokat mind publice s mind privatim róla feddeni s mostani Kegyelmes urunknak is gratiáját azzal nem igyekezem captálni, hogy az ő nagysága fogyatkozásit, amiket benne látok, fedezgessem.«

A történetiró ítéletének megállapításához ez a collectio első rangú forrást képez. Abban áll annak főbecse, mert ezekben megtalálja őszinte vallomásait.

Szilágyi Sándor.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Török történetírók. A m. tud. akadémia történelmi bizottságának megbizásából fordította és jegyzetekkel kisérte Thúry József. I. kötet. Budapest. 1893.

Hazai történelmünk forrásai között eddig a török történetíróknak vajmi kevés — vagy lehetne talán úgy is mondani — semmi tér nem jutott. Történetíróink már csak a nyelvi nehézségek miatt is megelégedtek a török forrásoknak Hammer ismeretes könyvében található feldolgozásával, habár éppen e történetírónak felületessége s kevés kritikája az adatok felhasználásánál éppen nem volt ismeretlen. Nagy szolgálatot tett tehát az akadémia történetírásunknak, midőn az eddig csak nehezen hozzáférhető török történetírók munkáiból a hazánk történelmét érdeklő részeket lefordíttatva, azokat a magyar történetírás közkincsévé tette.

Tekintve azon szoros összeköttetést, melyben hazánk évszázadokon keresztül a török birodalomhoz állott, könnyen érthető, hogy a török források hazai történelmünkre rendkivül sok becses adatot tartalmaznak; de másrészről e keleti írók műveltsége, erkölcsi felfogása, egyszóval egész világnézete annyira különböző a miénktől, hogy az általok nyujtott adatok felhasználása csak a legnagyobb óvatosság mellett lehetséges. Tulajdonképpen nem is igen lehet e török írókat a mi felfogásunk szerint történetíróknak nevezni. Nyelvök, előadási modoruk s a szempont, melyből az eseményeket tekintik és tárgyalják, egyiránt ellentétei azon tulajdonságoknak, miket mi a történetíróktól megkövetelni szoktunk.

A gondolat, mely mindnyájok művét átlengi: az iszlam és az uralkodó oszmán-ház dicsőítése. Minden, mit elbeszélnek, e kettő magasztalására vonatkozik, buzdítás akar lenni az utódoknak, hogy nagy őseik példáját kövessék s a harczias, vallásos rajongás mellett, mi soraikból kisugárzik, a középkori keresztény krónikások jámbor vallásos lelkesedése egészen elhalványul. Elbeszéléseikben, melyek hősköltemányeknek is beillenének,

mindenik szultán bölcs és rettenthetetlen vitéz, mintaképe a muzulmán erényeknek, mindenik, mint Allah harczosa, az iszlam zászlóját győzelemről győzelemre hordozza s vereséget egyik sem szenved, legfölebb olykor-olykor szokott nagylelkűségével megkegyelmez a hitetleneknek. Ellenben nincs oly gyalázat, melyet a keresztény királyok fejére nem szórnának, még pedig oly pazar bőséggel, minőre csak e történetírók költői hasonlatokkal ékesített nyelve képes. Ezek a keresztény királyok »piszkos lényű fejedelmek, rosz fajzatú emberi ördögök és gonosz lények, stb. stb., kik csak ártalmára vannak az iszlam népének és azért tartozó kötelessége a szultánoknak országuk határait e fejedelmek testének szennyétől megtisztítani.« Nincs keresztény fejedelem vagy harczos, ki fölött az itélet enyhébben hangzanék s hogy a keresztények részéről még a hősiességet is mily kevéssé voltak képesek méltányolni, világos példa Hunyady János, kiről mindig a legmegvetőbb hangon beszélnek, kit állandóan a »piszkos« vagy pedig az »átkozott Jankó«-nak neveznek, s kinek szerintök minden lépését a ravaszság, az ármány és a gonoszság intézi.

Ezen alapeszme, mely itéletüket a legnagyobb mérvben elhomályosítja, természetesen lehetetlenné teszi, hogy az eseményeket mindig az igazsághoz híven beszéljék el. Ők csak kellemes dolgokat akarnak olvasóiknak elbeszélni, s a mennyiben kénytelenek olykor-olykor az iszlam hitüekre kellemetlen eseményekről megemlékezni, bámulatos ügyességgel változtatják át a vereséget győzelemmé. Hogy egyik-másik török vezér vereséget szenvedett, azt még csak bevallják, de azt már az oszmán-ház dicsősége meg nem engedi, hogy a szultánt is érje ilyen baleset. Alapelv az, hogy, hol a szultán személyesen megjelen, ott az iszlam zászlóját győzelem követi s ha az ellenséggel szemben mégsem boldogul, a visszavonulást sohasem az ellenség erejével, hanem a szultán nagy kegyelmességével indokolják. Klasszikus példát nyújt erre Turszun bég Nándorfehérvár 1456-ki ostromának elbeszélésénél. Általánosan tudva van, hogy a keresztesek nagy kirohanása a török had vereségét és az ostrom félbenhagyását vonta maga után, de a török író szerint az iszlam harczosai ekkor is nagy diadalt arattak s »a kereszténveket lovaikkal úgy összetipratták, hogy száz közül még egy sem menekülhetett vissza a várba.« Azután pedig így folytatja: »Az iszlam népének ünnepe volt ez. A várnak elfoglalása már gyenge támadással is lehetséges lett volna, de az éj beállott és a kegyes padisah megelégedett ennyi diadallal. Szolgáim fáradtak, sokan pedig sebesültek; a várat, mint vadat már megsebzettem nyilammal, bármikor döglik is meg« mondá és egy újabb hadjárat édes reményével megindította a sereget.« Ez azonban még mind kevés

a szerzőnek a belgrádi vereség elpalástolására. Hogy tehát az iszlam győzelmét annál kétségtelenebbé tegye, Hunyady életének is török fegyver által vetteti véget és pedig a következő módon: »Nehány nappal azután, hogy a győzhetetlen padisah visszaérkezett birodalmába, hire jött, hogy az átkozott király (t. i. Hunyady János) pokolra költözött. A világból való kiköltözésének oka ez: mikor az iszlam serege hátrálva úgy tett, mintha megfutna, mondták a királynak, hogy a török gyalázatosan meg van verve. Ennek hitelt adván, vakmerően ő is kijött a várból és egy kevéssé futkározott a csatatéren, a mint azonban megfordulva ismét be akart menni, egy harczos észre vévén, hátulról halált okozó nyilat röpített beléje, a mely seb következtében a pokol útjára költözött.«

E pontban t. i. az igazhitűekre kellemetlen igazság elpalástolásában a török oklevelek sem igen különböznek a török történetíróktól, mint azt a függelékképpen közölt nehány oklevélből láthatjuk. Szulejmán levelei az általa kivívott győzelmekről nemcsak versenyeznek, de messze felülhaladják az újkornak leghíresebbekké vált hadi bulletenjeit. Példáúl álljon itt egy részlet Szulejmán azon leveléből, melyben a Bécs sikertelen ostroma által nevezetessé lett 1529-ki hadjáratát beszéli el: »Fejedelmi győzedelmes zászlóim éppen 20 napig időztek itt (t. i. Bécs alatt); s mihelyt az említett átkozottak (t. i. Ferdinánd és serege) futása és veresége tudomásra jutott: a csekély számú lakosság, mely a városba zárkózott magát védelmezni, a hit harczosaitól való félelmében alázatosan kegyelmet kért győzedelmes udvaromtól, én pedig megajándékoztam legmagasabb kegyelmemmel. A Duna hátán jött hajóim is megérkezvén, a Duna két oldalát az ország határáig elpusztították és fölégették, a tévhit szertartásainak tanyájául szolgáló összes templomokat megsemmisítették. Egy szóval Alamán, Német- és Csehországokat egészen elpusztították, annyira, hogy azokat lakhatókká és mívelhetőkké tenni soha többé nem lehet.«

Rajongó vallásosságuknak következménye az is, hogy az események elbeszélésénél az okok és következmények fölött nem sokat elmélkednek. E tekintetben teljesen az iszlamot annyira jellemző fatalismus hatása alatt állanak. Minden siker épp úgy Allah akarata, mint a sikertelenség; a végzet könyvében minden meg van már előre írva és a végzet ellen az ember hiában küzd. E gondolatmenetet fejezi ki Szeád-eddin a következő versben, midőn Mohammed belgrádi eredménytelen hadjáratát 1456-ban elbeszéli:

»Az okos ember bizonyosan tudja azt,
Hogy a mi nincs előre elvégezve, nem történhetik meg.

A szándék megvalósulásának bizonyos napja van,
Minden dolognak ideje s órája van.
Isten a hatalomnak korlátlan ura
S nem arra fúj a szél, merre a hajó akarja.
Ha kívánja valami dolog teljesülését,
Elérhetése eszközeit is megadja.
Minthogy isten nem készítette el eszközét
Nem sikerült Belgrád meghódítása stb.«

Ezek után nem lehet feltűnő, hogy világnézetük szerfölött korlátolt s a hang, melyen beszélnek, sokszor eszünkbe juttatja a középkor első századaiban élő keresztény krónikások jámbor egyszerüségét. Midőn Murad szultán első hadjáratát szándékozott Magyarország ellen intézni, Nesri elbeszélése szerint, elküldötte Ali béget egy hadsereggel a tartomány megvizsgálására. Ez nagy zsákmánynyal visszajövén, így szólott a szultánhoz: »Szultánom! mindenesetre át kell menni Magyarországba! Nem gyalázat-e, hogy ilyen ország a hitetlenek kezében van.« Akár csak Gergely toursi püspök krónikáját olvasnók, oly meglepően egyezik Ali bég beszéde a kereszténynyé lett Chlodwig frank király azon beszédével, melylyel harczosait a gótok ellen háborura tüzelte.

Keleti írókról levén szó, nem csodálkozhatunk azon, hogy az iszlam határain kivül eső dolgokról alig van némi homályos sejtelmük. Már a magyarországi viszonyokról sok furcsa dolgot beszélnek el, így pl. beszélnek egy cseh bánról Magyarországon, egy lengyel bánról, egy székely bánról s egy lek vagy oláh bánról, kiknek mindenike Magyarország nagy padisahja s mindenik a királyhoz hasonló bán. A távolabbi nyugatról még zavarosabbak a fogalmaik, a diplomácziai események pedig teljesen ismeretlenek előttök. Kivételt az utóbbi pontban csak Kemálpasazáde képez, de ez az író is, ki pedig már a XVI. században élt s mint sejkh-ül-iszlam halt el s kinek halálakor egy arab chronogram azt mondotta, hogy »sírba szálltak az összes tudományok«, saját korának eseményeit oly módon beszéli el s oly dolgokat mesél I. Ferencz és V. Károly harczairól, minőket e korban a nyugoti íróknál, legfölebb a Szerémi György féléktől szoktunk hallani. Hogy a történelmi igazság iránt nincs érzékök, már megjegyeztük s még csak azt teszszük hozzá, hogy keleties irályuk, képekkel és hasonlatokkal megrakott nyelvük nagyban hozzájárul ahoz, hogy őket az igazmondás útjáról letérítse. Adataik különösen a számoknál teljesen megbízhatatlanok. Mikor az ellenfél haderejéről beszélnek, csak úgy dobálóznak az ezerekkel, természetesen azért, hogy az iszlam harczosainak dicsősége annál fényesebben ragyogjon. Hogy csak egy példát említsek, a legmegbízhatóbb közülök Szulejmán naplójának írója, a mohácsi csatában elesett magyarok számát 54,000-re, a törökök veszteségét pedig ugyanott

50—60 emberre teszi. Érdekes az, hogy ugyanazon író egy pár sorral alább elbeszéli, hogy a rumili pasa parancsot kapván az elesett gyaurok holttesteinek eltemetésére, összeszedette a holttesteket és 20,000 gyalog és 4000 pánczélos magyart temettetett el, mi az igazságot már megközelíti. Ezután nem csodálkozhatunk, ha e török írók a magyar hadsereg létszámát e csatában, épp úgy mint Hunyady János hadjárataiban, mindig legalább is százezerre teszik.

Az itt elmondottak röviden azon általános benyomások, melyeket a török történetírók olvasása bennünk felkeltett. Kétségtelen, hogy mint történetírók a mi nyugoti felfogásunk szerint nem állják meg a sarat; de ebből korántsem akarjuk azt következtetni, mintha lefordításuk és közlésük hálátlan dolog lett volna. Eltekintve attól, hogy a szempont, melyből az eseményeket nézik, ránk nézve épp oly érdekes mint tanulságos, e török írók munkái nagyon sok új adatot tartalmaznak a török-magyar érintkezésekről s felhasználásuk — mindenesetre a kellő óvatosság és gondos kritika mellett — bizonyára elősegíti, hogy nemzetünknek a török ellen folytatott küzdelmeiről az eddigieknél tisztább képet kapjunk.

A török történetíróknak ez első kötete öt író munkáját foglalja magában, természetesen nem egész terjedelemben, hanem csak annyiban, a mennyiben ezen írók magyar, vagy Magyarországot közelebbről érdeklő ügyeket beszélnek el. Ez öt íróhoz járulnak Szulejmán naplói és függelékképpen 12 levél.

A történetírók sorát egy névtelennek munkája nyitván meg: »Tevárikh-i-ál-i-Oszmán«, az »Oszmán-ház története«, mely 1486-ban iratott s melynek egyetlen fenmaradt kézirata a bécsi császári könyvtárban őriztetik. E kéziratot Verancsics Antal hozta volt magával portai követsége alkalmával. A török birodalom történetét beszéli el, a birodalom alapításától 1472-ig. A magyarországi hadjáratokat a hosszú hadjáratig csak éppen megemlíti; ellenben elég részletesen beszél a hosszú hadjáratról, a várnai és az 1448-ki rigómezei ütközetekről. A későbbi magyar-török harczokat ismét igen röviden beszéli el, így Nándorfehérvár ostromával 1456-ban négy sorban végez s Jaicza 1463-ki ostromának megemlítésével a Magyarországot érintő események elbeszélését bevégzi.

Ugyanezen czím alatt ugyanezen eseményeket beszéli el (az oszmán birodalom alapításától 1485-ig) a korra nézve második török író Nesri, tulajdonképpeni nevén Mohammed, kinek életéről az egyetlen fenmaradt adat, hogy részt vett II. Mohammed szultán utolsó ázsiai hadjáratában 1481-ben. Művét 1485—1495 között írhatta. Nagy részletességgel beszéli el az első

1389-ki rigómezei ütközetet, sok, különösen a török hadsereg felállítására és az ezt megelőzőleg tartott hadi tanácsra vonatkozó érdekes adattal, melyeknek hitelességét azonban bajos meghatározni, minthogy írott forrásokra nem hivatkozik, hanem megelégszik azzal, hogy munkája mindenik fejezetét »úgy mondják«, »úgy beszélik«-féle phrasisokkal kezdi meg. Elég bő értesítéseket ad Zsigmond török háboruiról, valamint Hunyady János hadjáratairól is s érdekes, hogy ez utóbbit éppen mint egy-két nyugoti író azzal vádolja, hogy a királyságra törekedett s ezért vesztét okozta sok magyar főúrnak s a várnai csatában magának a királynak is.

A harmadik író Turszun bég a XV. század második felében élt, magas állami hivatalokat viselt s munkáját Thury hozzávetése szerint 1500 körül írhatta. E munka »Tárikh-i-Ebulfeth szultán Mohammed khán« (A hódító Mohammed szultán története) czímét viseli, életrajz és miután a szerző saját korának eseményeit beszéli el — oly eseményeket, melyekben magának is része volt — munkájának emlékirat színezete is van. Elbeszélése különben nem szorítkozik csupán II. Mohammednek, Konstantinápoly híres meghódítójának életére, hanem visszapillantást vet II. Murád szultán korára s még II. Mohammed utódának II. Bajezidnek uralkodásából is elbeszél tíz évet. Hogy minő módon beszéli el Belgrád ostromát 1456-ban és Hunyady János halálát, már említettük s körülbelül éppen ennyi igazságérzettel beszéli el a későbbi eseményeket is.

Az eddig említett történetíróknál sokkal kiválóbb helyet foglal el Szeád-eddin »Táds-et-tevárikh« (A történetek koronája) czímű munkájával. Szeád-eddin 1536-ban született s mint sejkhül-iszlam a nagy Szulejmán gyönge utódai, III. Murád és III. Mohammed mellett nagy szerepet játszott. Az 1596-iki magyarországi hadjáratban személyesen részt vett s tanácsadásaival közreműködött Eger elfoglalásában és a mező-keresztesi győzelem kivívásában. Munkája, melyet 1584-ben nyújtott át III. Murád szultánnak, az oszmánok történetét tárgyalja a birodalom megalapításától 1520-ig, Szelim szultán haláláig. Nem a maga kora eseményeit írja tehát le s elbeszélése főképpen a II. Bajezid alatt élt Idrisznek perzsa nyelven írott történetén alapul, ki mellett azonban még legalább a magyar dolgoknál Nesrit is felhasználta. Előadása sok helyen a Nesriével szó szerint egyezik, de látszik, hogy már némi kritikát gyakorolt. Mezid bég 1442-ki hadjáratáról bővebben beszél, mint Nesri, ki e hadjáratot éppen csak megemlíti s érdekes, hogy a szebeni csatában az oláh vajdát is szerepelteti.

Korra nézve régibb író Kemálpasazáde, ki a XV. század

második felében született s mint sejkh-ül-iszlam 1534-ben halt meg. Megírta az oszmánok régibb történetét is, de fő munkája a »Mohácsnáme,« melyben Szulejman szultán 1526-ki hadjáratát beszéli el, mint ő maga mondja, megbízható szemtanúk közlése alapján, de mint a fordító megjegyzi, felhasználva Szulejmán naplóit is. Bő részletességgel beszéli el e hadjáratot sok becses adattal, habár a többi török történetírókat is felülmúló pompás keleti irálya s kevés érzéke az igazság iránt, adatainak értékét — főképpen hol számokról van szó — nagyon kétségessé teszi. Hogy a sok közül csak egy példát említsek: a magyar hadsereg létszámát Mohácsnál 150,000-re, a csatában elfogott s azután a szultán parancsára kivégzett magyarok számát 10,000-re teszi. Éppilyen keletiesen hangzanak leírásai az elfoglalt várakról is, lépten-nyomon ily phrasisokba ütközünk: »bástyái az égboltig nyultak«, vagy »árkának fenekéig nem hatolt le a napsugár.« Bámulatosan czifra styljának mutatványául álljon itt egy kis részlet a mohácsi csata leírásából:

»A harcz hevében a hősök bármerre fordultak lándzsáikkal, mindenütt keresztülszurták a szíveket és áttörték a sorokat s a súlyos buzogányok csapásaival meggörbítették az ellenség derekát. A hadbontók minden irányban megeresztvén lovaikat, éles kardjaikkal egymásután vagdalták le a fejeket és ontották a vért. A kardok csapásaitól összevagdalt pánczélok olyan hálóhoz hasonlítottak, melyet elszaggattak a halak. A lándzsákkal lovaikról letaszított lovasok a földön vergődve adták ki lelköket, mint a szárazra kivetett halak. A két sereg egészen összekeveredett egymással, aprította egymást s a harcz vásárában össze-vissza tolongók csereberélték a sebeket. A harcz vásárterén szétszórva levő hadi szerek széltében hosszában elborították a csatatért. A halál angyala járt-kelt a csatatér utczáin s vette és árulta a harczosok életét és fejét, mint portékákat. A haszontalan gyauroknak — kik e vásárban vásároltak — nem volt más pénzük, mint az életök, tehát ezzel voltak kénytelenek fizetni. Cserében e helyett ők is sok portékát vettek e harczból, de azok mind értéktelenek voltak: összetört lándzsák hegyei, kardok letörött pengéje és nyilvasak. Az átkozottak tehát nagyon csalatkoztak reményökben.«

Sokkal értékesebb, mert sokkal megbizhatóbb, habár túlzásoktól teljesen nem ment tudósítást kapunk az 1526-ki hadjáratról, éppúgy mint Szulejmán többi hadjáratairól a Szulejmán naplóiban; melyeket még 1574-ben Feridun bég hozott napvilágra a török állami levéltárból s melyeket ezután Hammer hibás kivonata helyett, megbizható fordításban használhat fel a magyar történetírás. A napi eseményeket adják elő e naplók

legtöbbnyire annalista modorban, egész szárazon s csak a nevezetesebb eseményeknél csap át az elbeszélés szélesebb mederbe s ölt fel krónika színezetet. E naplók a függelékben közölt oklevelekkel együtt képezik a jelen kötet legbecsesebb részét s kiadásuk által az érdemes fordító — ki azonban a török szöveget nemcsak lefordította, hanem igen becses jegyzetekkel is kisérte — a magyar történetírásnak oly szolgálatot tett, melynek üdvös eredményei a török-magyar érintkezések tárgyalásánál a jövőben bizonyára nem fognak elmaradni.

M. S.

Professor Dr. Anton Gindely, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Landesschulinspektor *Dr. Theodor Tupetz*. Leipzig 1894.

A magyar származású jeles német történész, Gindely Antal tudvalevőleg meghalt — 1892. okt. 24. — a nélkül, hogy nagy művét a harminczéves háboru történetéről befejezhette volna. De irói hagyatékában a tervezett ujabb kötetek számos, részben vagy egészben kidolgozott fejezetei maradtak. Ezek közül azok, melyek a fehérhegyi csatában legyőzött Csehország belső viszonyaira, a nemesség és a városok megbüntetésére és javainak elkobzására, a nem kath. felekezetek elleni sulyos rendszabályokra s az ellenreformáczió keresztülvitelére vonatkoznak, körülbelül teljesen készen voltak. A szerző, ha életben marad, a befejezetteket nem önálló munkában tette volna közzé, hanem mindegyiket a maga helyén a nagy háború történetének egyes köteteibe illesztette volna. Mivel azonban szándéka valósításában a halál meggátolta, irói hagyatékának rendezője, Tupetz Tivadar, az ellenreformáczióra vonatkozó kész fejezeteket, szám szerint kilenczet, a fentebbi czimmel egész külön, 532 oldalra terjedő munkában adta ki, melyen meglátszik ugyan, hogy eredetileg egyes részei nem azért irattak, hogy ily alakban tétessenek közzé, mert nem egészen egymásból folynak, némelyikben ismétlések vannak, míg a másikban bizonyos hiányok mutatkoznak. Jelen alakjában a munka nem egészen rendszeres és egységes tehát. Mindazonáltal nagyon helyes volt közzétenni, nemcsak az érdemes iró iránti kegyeletből. Ha az egyes fejezetek közt nincs is meg mindenütt a benső összefüggés, mindegyik magában véve teljesen fel van dolgozva s a benne széleskörű levéltári buvárlatok alapján felhalmozott rengeteg uj anyag kellően összeforrasztva lép elénk; az egész pedig teljes képet ad arról, hogyan lett Csehországból, mely a XVII. század elején tulnyomó

nagy részében nemzetiségére cseh, vallására protestans volt, mig közszervezetében a rendiség hatalmas erővel domborodott ki, alig pár évtized alatt csaknem teljesen német és katholikus, ellenben a rendiség helyét kizárólag a császári önkény-uralom foglalta el.

Ez az óriási, vérrel és vassal eszközölt változás, ez a maga nemében páratlan socialis, egyházi és politikai forradalom szörnyü egészében, és számtalan megrendítő részletében van megörökítve az új kötetben. Teljesen Csehország belső ügyeinek van a munka szentelve; csak az van benne elmondva, a mit II. Ferdinánd császár és közegei a fehérhegyi csata után hatalmokba visszajutó országban tettek. A külföld iszonyattal nézte ugyan e tevékenységet, a törvényes formákba öntött fosztogatást, emberirtást és a lelkiismereti szabadságon való rettenetes erőszaktételt. De a mint maga közvetlenül nem vett benne részt, akképen az ő sorsára sem gyakorolt ez a rémuralom egyenes befolyást. Míg tehát Gindelynek összes többi munkáiban mindenütt találunk Magyarországra vonatkozó új adatokat is, ebből a szempontból tekintve, a jelen munka egyáltalán semmit nem kinál. A kor hazai eseményei, különösen Bethlen Gábor támadásai visszahatottak ugyan a cseh hóhérok és fosztogatók müködésére s Gindely több izben említi, hogy időnkint némi szünet állt be garázdálkodásukban Bethlenre való tekintetekből. De mivel a fehérhegyi csata megszakította a csehek és a magyarok közötti összeköttetéseket, a mérséklet ezen józan pillanatai is csak rövid ideig tartottak; Bethlen haladt a maga czéljai felé, a császári közegek pedig ismét korlátlanúl folytatták bakói működésöket.

De ha a jelen munka nem is nyujt új adalékot Magyarország ama korbeli történetéhez, reánk nézve is rendkivül tanulságos az, mert midőn megmutatja, mit csinált győzelme után a császári politika Csehországból, egyszersmind megérteti velünk azt is, mivé lett volna Magyarország, ha akkor ez a politika nálunk diadalmaskodik? A két országban nemcsak az uralkodók személye volt akkor azonos. A viszonyok, a belső állapotok közt szintén sok volt a hasonlatosság. Mindkettőben a közhatalmat a rendiség tartotta kezében; az egyikben a lakosság tulnyomó többsége cseh és protestans, a másikban magyar és protestans volt. Mindegyikben maga a kormánypolitika önkénykedése hajtotta a forradalomba a rendeket s azért a cseh rendek, a cseh protestantismus és a cseh nemzetiség sorsa világosan megmondja, mi lett volna a rendiség, a nemzetiség és a vallás sorsa Magyarországon, ha az udvari politika győzelmét előbb Bocskay, azután Bethlen és Rákóczy

György meg nem akadályozzák. A félszázaddal később, az 1670-ki évtized mozgalmai közepett tett kisérletek arra nézve, hogy a magyarságot, mint az egykoruak mondták, »cseh saruba öltöztessék«, még mindig elég fájdalmasan éreztették Magyarországgal az udvari politika hasonló törekvéseit.

E szempontból tehát rendkivül tanuságos a jelen munka. A csehek sorsában vázolja a magyarság sorsát, minővé ez alakult volna, ha nemzeti létele és fenmaradása érdekében elszántabb védelemre nem embereli meg magát, mint a cseh nép. Noha Csehország, a népesség számát tekintve, akkor aligha nem jóval meghaladta a Habsburg-házi királyok alatt álló magyar országrészt, vagyonosság, szellemi fejlődés tekintetében pedig mindenesetre tulszárnyalta, a fehérhegyi csatavesztés valóságosan megdermesztette a cseheket; ez az egy csata megtört minden ellenállást s urak és városok, nemesek és parasztok, kik az előtt, nehány család kivételével, mindnyájan a császár ellen sorakoztak, a catastropha után teljesen megtörve ellenállás nélkül vetették magukat alá a győztes félnek. Még a menekülésre sem gondoltak, a rémület elzsibbasztotta őket. kiölt belőlök minden erélyt s a császári sereg hatalmába kerítette az egész országot, a császári közegek pedig, egy pár ember kivételével összefogdoshatták mindazokat, kik a forradalomban compromittálva voltak. Kompromittáltaknak tekintettek pedig általában mindenkit; nemcsak azt, ki a forradalmat tettleg szolgálta, hanem azt is, a ki csak engedelmeskedett parancsainak vagyis ellene nem szegült.

Szándékosan terjesztették ki ily végtelenül szélesre a bünösség fogalmát, hogy lehetőleg mindenkit belé lehessen vonni, mert a győztes fél a diadalt arra akarta használni, hogy egyrészt végleg eltemesse a rendiséget, másrészt rekatholisálja az országot. E czél érdekében a bünösség fogalmát akként kellett construálni, hogy ki lehessen terjeszteni a rendiség valamint a nem-katholikus nép minden tagjára. Azt lehet mondani, hogy ekkor egy egész nemzet ellen indították meg a bünfenyítő eljárást s habár vérpadra aránylag kevesen kerültek, az egész uralkodó társadalom vagyonát lefoglalták. Az a vagyon, mely 1621-ben el volt kobozva, a szándékosan alacsony becslés daczára mai értékben legalább 60—70 millió forintot képviselt. Ez elkobzások czéljául nem csak az előbbi tulajdonosok megbüntetését mondották, hanem azt is, hogy e vagyonnal orvosolják a császári kincstár pénzbajait. E tekintetben azonban a kincstár, mint hasonló esetekben Magyarországon is nem egyszer megesett, keservesen csalatkozott. Neki ez elkobzásokból alig jutott valami s a lefoglalt vagyo-

non nehány ember gazdagodott meg. A szörnyü gazdálkodás következtében az elkobzott javak annyit sem jövedelmeztek, mennyit előbbi tulajdonosaik egyszerű adóban fizettek. Liechtenstein herczeg, a császár csehországi helytartója, maga azt javasolta tehát az udvarnak, adják vissza a javakat legalább azon tulajdonosoknak, kik önként meghódoltak s kik a forradalomban sem nagyon compromittálták magokat.

De II. Ferdinánd császár hallani sem akart engedékenységről s kimondotta, hogy az ország rekatholizálását és a rendiség megtörését csak úgy valósíthatni, ha előbb az uralkodó társadalmat koldusbotra juttatják. Nemcsak engedni nem akart tehát, de azt kivánta, hogy az elkobzásokat minden per nélkül, egyszerű rendeleti úton folytassák s ez eljárást indítsák meg a városok ellen is, melyeket addig még aránylag békében hagytak. Csak a magyar eseményekre való tekintetből nyugodott bele a zsarnoki intézkedések elhalasztásába. De alig hogy 1622. jan. 7-én Bethlennel békét kötött, még Liechtensteint is el akarta csapni, mert nem tartotta elég erélyesnek. Mégsem csapta el, hanem teljhatalmú kormányzóvá nevezte ki még pedig elég sajátszerű okból. Liechtenstein furcsa pénzügyi tervet eszelt ki, melylyel lekenyerezte a császárt. Hat milliót ajánlott fel neki azon szabadalomért, hogy a pénzverés joga reá, illetve egy consortiumra ruháztassék, mely e hat millió fejében azt a kiváltságot nyerte, hogy szabadon gyakorolja a pénzhamisítás vagy a pénzrontás jogát. Olyan pénzt hozott forgalomba, melynek értéke az eddiginek csak egy hatod részét tette; ezzel tényleg egy hatodára devalválta a pénzt, mert például 60 frt új pénzben csak annyi valódi értéket képviselt, mint 10 frt régi pénzben.

Ez a devalvatio óriási mértékben fokozta az elkobzások által okozott gazdasági válságot s az iparczikkek és terményeknek ára roppant nagyra növekedett. Az elszegényedés általános lett, mert például még azok is, kik lefoglalt javaikért némi kárpótlást kaptak, ezt új és értéktelen pénzben kapták s így a kinek például 6000 frt kárpótlást fizettek ki, az tényleg csak 1000 frtot kapott.

Liechtenstein azonban a merész pénzügyi tervvel teljesen megnyerte császári ura bizalmát s halálaig helytartó maradt. De évtizedekkel később mégis megvizsgálták dolgait s akkor szörnyü turpisságoknak jutottak nyomára, melyek alapján azután örököseit megsarczolták ugyan, de ebből azoknak, kiket egykor a helytartó koldusbotra juttatott, már semmi hasznuk vagy vigaszuk nem lehetett. Az elkobzásokat és másnemű zsarolásokat egy évtizednél tovább folytatták s teljes nyomorba döntöt-

ték az előbbi uralkodó osztályokat. A lefoglalt javakat potom áron vesztegették el az udvar befolyásos emberei, kath. urak, katonák s más olyan elemek közt, melyek megbizhatóknak látszottak. A földbirtok a roppant bőkezüséggel ellátott egyház mellett kevés új ember kezén halmozódott fel s a legtöbbet a később hires Wallenstein tábornok (Waldstein Albert) harácsolta össze. Már a becsérték is rendkivül alacsonyan állapíttatott meg s minthogy a vevők új, rossz pénzben fizettek egy olyan jószágot, mely legalább egy milliót ért, de rendesen csak 600.000 frtra volt becsülve, jó pénzben tényleg összesen 100.000 frton szereztek meg. Néha magok a jószágon levő ingóságok is kétszer annyit értek, mint a mennyit az új birtokos vételár fejében fizetett. Végül az udvari kamara maga roppant zajt ütött ez eljárás miatt s azt kiabálta, hogy megcsalták. De segíteni nem birt a dolgon s a régi birtokos osztály teljesen elpusztult és a pusztulásból az egyház mellett néhány új család, mint végtelen uradalmak birtokosa került ki. A birtok megoszlásban akkor beállt szörnyü aránytalanságokat még most is sinyli Csehország gazdasági élete.

A rombolás annál szörnyübb és általánosabb volt, mert a nők hozományukat, a hitelezők követeléseiket, melyek az elkobzott jószágokra be voltak kebelezve, majdnem teljesen elvesztették. A kormány igérte ugyan a visszafizetést s össze is iratta a követeléseket (1626-ban maga 1·8 millió tallért, mai értékben mintegy 18 milliót ismert el kellően igazolt ily igénynek), de nem térített meg az illetőknek semmit. Biztatta őket éveken át, de legföllebb egy-kettő volt oly szerencsés, hogy valamit visszakapott volna.

Az uralkodó osztályok ez anyagi tönkrejuttatása természetszerüen maga után vonta összes jogaik és kiváltságaik egyszerü megsemmisítését. Az új aristokrázia, mely ekkor alakult, mint eredetében, úgy egész lényében nem rendi, hanem udvari volt s nem állt közösségben a nemzettel, mert nagyobbrészt a faj- és vérrokonság sem füzte őt hozzá. Ugyanazon eszközökkel, mint a rendiség megtörése, ment ezzel karöltve az ellenreformatio keresztül vitele. Az ország legnagyobb része elpusztult ugyan a rémuralom e kicsapongásai közepett; nyomor és inség váltotta fel az egykori jólétet, a lakosság száma hihetetlen mértékben megapadt. De a császári politika ezzel nem törődött; őt az a czél vezette, hogy a rendiséget, a cseh protestantismust és nemzetiséget kiirtsa, és ezt a czélt akkor teljesen elérte. Hogyan érte el — azt adja elő Gindely munkája, mely nem vonatkozik ugyan hazánkra, melyből azon-

ban megtudjuk, minő állapotba hanyatlott volna ez is, ha nemzeti lételének megoltalmazására egész erejét latba nem veti.

Acsády Ignácz.

Értekezések iskolai programmokban.

Szokásunkhoz híven rövid szemlét tartunk a hozzánk beküldött iskolai programmokban olvasható irodalomtörténeti és történelmi tárgyú dolgozatok fölött, a melyeket tárgy szerinti csoportokba gyűjtve kívánunk bemutatni. Előre is kimondhatjuk, hogy a történelmi értekezések írói mind több gondot fordítanak dolgozataikra s a történelem tudományának lehetőleg színvonalán ügyekeznek maradni, s egyáltalán ritkábban találkozunk olyan kezdetleges kisérletekkel, a milyeneket egy vagy más szempontból meg ne illetne egy-két méltányló szó. Nem mondhatjuk ugyan, hogy találtunk volna olyan dolgozatokat, a melyek tisztán tudományos szempontból nagyobb méltánylatra tarthatnának számot, bár egy-kettő van, a mely mind tárgyánál, mind kidolgozásánál fogva általánosabb érdekü s a paedagogia történetében valóban számot tevő munka: de viszont egészen selejtes dolgozatra sem akadtunk, a melynek irását vagy történelmi, vagy irodalmi, vagy paedagogiai szempontból ne igazolhatnók.

Legkiválóbbnak tartjuk dr. *Erdélyi Károly*nak a »Calasanzi sz. József, *a kegyes tanítórend alapítója*« (a »*Temesvári róm. kath. főgymnasium értesítőjé*«-ben) czimü, terjedelmére is legnagyobb dolgozatát, mely hiteles kútfők nyomán készült. Erdélyi Károly nemcsak a kegyes tanítórend nagynevü alapítójának életét mondja el igazán nemes, emelkedett hangon, hanem eszméinek valósulását, a rend megalapítását, a nevelésre tett rendkivüli hatását is részletesen földeriti jobbára eredeti, spanyol források alapján. Calasanzi sz. József mint iró, mint rendalapító s mint gyakorlati nevelő egyaránt rendkivüli fontos működést fejtett ki korában, s nagyon érthetőnek találjuk az iró csodálkozását, hogy az ő életével s működésével a legkiterjedtebb neveléstani munkák is alig foglalkoznak, mig nálánál csekélyebb hatású nevelőkről köteteket irnak. E viszásság onnan cred, mert Calasanzi sz. Józsefnek mindeddig igen kevéssé ismerték a világi irók egész pályáját, működésének az általános müveltség elemeivé vált hatását, magasztos eszméit s azokért vivott küzdelmét, a keresztény szeretet activ munkálását, a mely az ő életét annyira megkülönbözteti minden más nagy nevelőétől. Erdélyi Károly dolgozata nemcsak a szerzet tagjai előtt lehet nagybecsü, hanem mindazok előtt, a kik a paedagogia történeti fejlödése iránt érdekkel viseltetnek s fogékonyak egy nagy ember szenvedései, és diadalai s egy iró lelkiismeretes munkája iránt, a melynek minden során bizonyos szelid kellem, bizonyos jóltevő melegség ömlik el.

Gaál Lajos a »Szabó István müfordításai« czimü értekezésében (a »*Rozsnyói kath. főgymnasium Értesítőjé*«-ben) a nem rég elhunyt jeles

hellenistának legkiválóbb két müfordításáról, az Iliászról és Odysszeáról szól és Szabót Voss Henrikkel hasonlítva össze, úgy hiszi, hogy sok részben Szabó müfordítása nagyobb érdem a mi irodalmunkban, mint Vossé a németben. Az értekezés íróját kissé a patriotismus sugalma vezérli, mert bármily fontos jelenségnek tartsuk is Szabó fordításait, Vosséval párhuzamba tenni már csak azért is fölötte bajos, mert a két nemzet irodalmi viszonyai a fordítások megjelenésekor igen különböztek egymástól, mit maga Gaál is jól tud. Az értekezés nem részletes vizsgálat eredménye, de minthogy néhány főszempontot ügyesen emel ki, megérdemli az olvasást.

Dr. *Kis Sándor* »Révai Miklós« című dolgozatában (»*Értesítő a kegyes tanítórend vezetése alatt álló nagybecskereki községi főgymnasiumról*«) nem találunk a nagy Révaira új adatokat, de a legfontosabbakat elég jól csoportosította az író, úgy hogy a tanuló ifjuság élvezettel olvashatja azt. A dolgozat írására különben az adott okot, hogy 1893. nyarán Nagy-Szent-Miklóson emléket állítottak Révainak, s hogy iránta a figyelem s érdeklődés az iskolai növendékekben is fölkeltessék, aktualis értékü dolgozattal kívánta a főgymnasium programmját megnyitni, így keletkezett a szóban-forgó értekezés.

Kassuba Domokos »Szvorényi József« életrajzát és irói méltatását nyújtja (a »*Cisterci rend egri kath. főgymnasiumának értesítőjé*«-ben). Szvorényi mintegy eszményi kifejezője volt a magyar szerzetes tanárnak félszázados pályáján s utolsója a század első két tizedében az irodalmi mozgalom vezérlői köré csoportosult tanitványoknak, a kik Kazinczy hagyományain növekedtek, de a széphalmi mester túlságai ellen csakhamar visszahatást indítottak. Kassuba, az életrajz írója, inkább az emberrel, a szerzetessel és tankönyvíróval foglalkozik Szvorényiben, mint irodalmunknak egyik tiszteletreméltó alakjával. A keret, melyben adatait foglalja, egy emlékbeszéd kerete, s így már e külön forma miatt sem terjeszkedhetik ki Szvorényi müködésének bírálatos rajzára; különben is még hatása alatt áll az író egykori igazgatója halálának s a veszteség fájdalmának. Mind e mellett Szvorényi életének külső történetét elég részletesen elmondja úgy, hogy adatait Szvorényi jövendő életírója is jól felhasználhatja; őt mint tanárt, igazgatót, nevelőt s mint tankönyvírót néhány vonással eléggé elevenen rajzolja. E mellett megkisérli Szvorényinek mint nyelvésznek a méltatását is, és egy pár helyes észrevételt itt is tesz, de mégis dolgozatának e része kevésbbé sikerült. Többek közt azt mondja, hogy a »Kazinczy iskolájából kikerült nyelvész-társai öreg korukban is *feltétlenül* esküdtek a mester minden szavára s a hetvenes évek elején alakult új nyelvésziskola elvei ellen egész végső lehelletökig elkeseredett harczot harczoltak.« Vajjon kik voltak azok? Ballagit és Fogarassyt vagy Toldyt érti-e? Igaz, hogy ezek küzdöttek az új iskola tanai ellen, de hogy *feltétlenül esküdtek* volna a széphalmi mester szavára, azt alig lehet állítani, s a mennyiben ők az új irány ellen harczoltak, kivált Ballagi Mór, Szvorényi nélkül is meg tudták védelmezni a zászló becsületét, a mi nem

azt teszi, hogy Szvorényinek e téren való munkásságát kicsinyeljük. Tény az, hogy értekezései az új és régi irány helyes törekvéseit kiegyeztetni ügyekeztek s ez neki, mint nyelvésznek, főérdeme. — Végül csak dícsérettel említhetjük meg, hogy Kassuba Szvorényi munkásságának teljes könyvészetét adja, a mivel igen megkönnyíti a vele foglalkozók további fáradságát.

Ilyen irányú *Böhm Károly* emlékbeszéde is HUNFALVY PÁL-ról (a (»*Budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítőjé*«-ben). Böhm dolgozata a nem rég elhunyt nagy tudós életét s működését csak rövid körvonalakban nyújtja és nem foglalkozik Hunfalvyval sem mint emberrel, sem mint tudóssal részletesebben. Ez nem is volt czélja az intézet igazgatójának; de hogy az ifjúság elé úgy állította Hunfalvyt, mint a ki a maga erejéből küzdötte föl magát a tiszteletnek és hirnévnek fényes polczára: ebben Böhm kiváló paedagogiai tapintata s finom érzéke nyilvánul, a mit csak dícsérnünk lehet.

*Kraut Győző*nek CSOKONAI MINT ÓDAKÖLTŐ czímű értekezése (a »*Jászberényi községi kath. főgymnasium értesítőjé*«-ben) kissé túlszigorúan s igazságtalanúl is bánik Csokonaival, mint ódaköltővel, a kinek hazafias tárgyú ódái ugyan kevesebb méltánylatra tarthatnak számot, mint például Berzsenyiéi, de a Lilla-dalok közt van egy néhány tökéletes óda. A szerzőnek kiinduláspontja hibás lévén, hibás a következtetése is. Azt mondja, hogy az egyetlen nő, a ki Csokonai szivét nagyobb hullámzásba hozta, Vajda Julia, előbb hagyta el, mintsem a szenvedély mélyebb gyökeret verhetett volna a költőben. Ellenkezőleg e szenvedély Csokonainak egész lelki világát átalakította mintegy; ennek a hatása épen legszebb ódáiban mutatkozik. Hogy igyekezett Csokonai magán erőt venni, ez csak az ő szilárd lelkének, emelkedettebb bölcselmi világnézetének a bizonyítéka; de hogy Csokonai szenvedélye csak »csendes sebláz természetű volt«, ezt állítani még eddig senkinek sem jutott eszébe.

Krajcsovics Soma-nak »A ZRINYIÁSZ VALLÁSI ESZMÉIRŐL« önálló felfogással készült dolgozata (a »*Szarvasi főgymnasium évi értesítőjé*«-ben) az aesthetikusoknak amaz eddig vita nélkül álló magyarázatát ügyekszik megdönteni, a mely szerint Zrinyi Miklós is »szigorú felekezeti, még pedig katholikus szempontból ítéli meg Isten haragjának eredetét s mintegy a protestantismusra hárítja a pusztulásért a felelősséget.« A szerző kétség kivül nagyon érdekes argumentumokkal támogatja ellenkező felfogását; kár, hogy magyarázata nem részletesebb s behatóbb. Zrinyi, szerinte, »általában a kereszténységben fölmerült visszaéléseknek, az igaz krisztusi tanoktól való eltérésnek« tulajdonítja Isten büntetését. De vajjon mi egyéb ez Zrinyi szemében, mint a protestantismus megerősödése? Igaz, hogy ehhez járul az általános erkölcsi romlás eszméje, mely már az egész nemzetet terheli s melyért az egész nemzetnek bünhődnie kell; azonban nem hatottak-e erre is Zrinyi szerint a protestáns tanok? Az a bizonyíték semmit sem nyom a latban, hogy Zrinyinek tudnia kellett, mikép a török vesze-

delem sokkal hamarább érte az országot, mint a vallási szakadás; ezt más íróknak is tudniok kellett s mégis egyenest a protestánsoknak róják fel az Isten csapásait bűnül. Sokkal fontosabb érv az, hogy Zrinyi eposzával nem egyes felekezetre, hanem az egész nemzetre kívánt hatni ép úgy, mint prózai müveivel: tehát az egész nemzetet terhelő bűnnel kellett az Istennek szembeszállania. De még itt is föl lehet hozni azt az ellenérvet, hogy Zrinyi magukat a katholikusokat is felelősekké tehette némileg a protestáns tanok könnyü és rohamos elterjedéséért, a mennyiben épen a katholikus főpapok élete s némely dogmatikus balmagyarázatok szülték az új vallás eszméjét; így már az egész nemzet büne hívja ki a boszuló nemezist, a török veszedelmet. Úgy hiszszük, Toldy s utána Arany és mások is így fogták föl Zrinyi eszméjét s így is van annak igazi értelme. Mind e mellett az értekező önálló véleményét annál jobban becsüljük, minél kevesebbszer találkozunk még nagyobb körre számító müvekben is hasonló önálló felfogással.

S. Szabó József »VERGILIUS TÚLVILÁGI KÉPZETEI A KÉSŐBBI KÖLTŐKNÉL« czimü értekezésében (a »*Rimaszombati egyesült protestáns főgymnasium XL. értesítőjé*«-ben) a keresztény kor költőinél található mythikus vonatkozások eredetét s forrását ügyekszik kimutatni nem annyira részletes kidolgozásban, mint inkább csak egy-egy odavetett, bár jó részt találó adatok összeállításában. Dolgozata azonban így is figyelemre méltó, mert gonddal készült olvasmány.

Kara Győzőnek »CSIKY GERGELY TANULÓ KORÁBAN« czimmel megjelent értekezése (az »*Aradi kir. főgymnasium értesítőjé*«-ben) általános irodalomtörténeti érdekü. Mennyire örvendenünk lehetne, ha a vidéki tanárok városuk kiváló szülötteinek hasonlókép ügyekeznének életrajzi adatait lehetőleg hiven összegyüjteni. Csiky ugyan nem Aradon született, hanem Pankotán, de Aradon járt iskolába, itt jutott iskolai bizonyitványaihoz és apja följegyzéseihez az értekezés irója. Kár, hogy ez utóbbiakból még bővebb szemelvényeket nem közlött Kara; de az eddigi adatok is mély bepillantást engednek a Csiky-család sorsába, a gondos apa féltő aggódásaiba s a fejledező ifjú jellemébe. Valósággal meghatók Csiky Gergely apjának azon sorai, a melyekben szaporodó családjának szorongó körülményeit s a maga megrendült egészségét papirra veti. Mily elhatározó befolyással lehettek ezek a sorok a fogékony lelkü ifjúra, s mennyire előtte lebeghettek, midőn a nem neki való papi pályát választotta. Különösen szépek az öreg Csikynek ama sorai, a melyekben fejledező fia jellemének néhány árnyoldaláról emlékezik. E rövidre szabott jegyzetek kerete nem engedi ugyan, hogy bővebb mutatványt adjunk e sorokból: de néhány sort lehetetlen nem idéznünk: »Gergely fiam, — irja az apa — valahányszor e könyvet olvasni fogod . . . . jusson eszedbe, hogy édes apád irta, ki tégedet úgy szeretett, mint lelke üdvösségét, kinek legszentebb igyekezete, hogy belőled becsületes, boldog embert teremtsen. Azért tehát sok szép tulajdonságaidat elhallgatom, mert nem akarom szerénységedet

sérteni, vagy elbizakodottá tenni tégedet . . . De igenis elő fogom számlálni némely hibáidat és szeszélyeidet . . . Első hibád az, hogy hirtelen mérgü, sőt néha dühös vagy . . . Második hibád az irigység . . . Harmadik hibád a pongyolaság, mert ruháidat, könyveidet széllyel hagyod, néha el is veszted azokat; dolgaidat gyakran az utolsó perczre hagyod . . . Igaz ugyan, hogy egy sem halálos bün, de sokszor kiszámíthatatlan rossz következményeket hoznak magukra; azért most, míg gyermek vagy, igyekezd természetedet fékezni, fojtsd el magadban jó korán e viperát, nehogy tenkebledet hamvaszsza el.« A felszámlált hibákat ügyekszik Kara lélektanilag megmagyarázni s egyszersmind a fejlődő ifjú tehetségnek szárnypróbálgatásaiból is mutatványokat közöl. Az egész értekezés méltán megérdemli irodalomtörténetíróink figyelmét.

Popini Albert »SCHILLER ÉLETÉNEK RÖVID VÁZLATA« czímmel gyakorlott írói tehetségre valló dolgozatot nyújt (a »*Kegyestanítórendiek vezetése alatt álló m.-óvári gymnasium értesítőjé*«-ben). Jóllehet a dolgozat nagyrészt compilatio Schiller életrajzaiból, de oly gondos összeállítás, sok helyt önálló elmélkedés eredménye, hogy a tanuló ifjuságnak bátran ajánlható. Tizenkét fejezetre oszlik, a melyek közül mindegyik egy kis egészet képez. Az értekezés végén a Schiller-család nemzetségtáblája olvasható Schiller Ulriktól (sz. 1617-ben) kezdve b. Schiller Ernöig (megh. 1877-ben).

A következő három értesítő (a *debreczeni állami főreáliskola*, a *keszthelyi kath. főgymnasium* és a *szegedi m. kir. állami főreáliskola*) egy-egy iskola felállításának vagy újjáalakításának történetét foglalja magában. Az elsöben *Fazekas Sándor* a debreczeni főreáliskola új épületét irja le, a melyet csak az idén nyitottak meg. Addig a főreáliskola 1873-tól tizennyolcz évig a reform. Collegium épületében szorongott. — A másodikban a keszthelyi kath. gymnasium kiegészítésének történetét olvassuk *Gaál József* tollából. E gymnasiumnak a mult században gróf Festetich Pál vetette meg alapját s tizenegyezer kétszáz tanuló köszöni annak kiképzését; köztük olyanok, mint Deák Ferencz, Fejér György és Vaszary Kolos. Az eleinte három osztályú gymnasium 1789-ben öt, 1808-ban hat osztályúvá lön, míg az ötvenes években négy osztályú algymnasiummá alakult. A mult év végén azonban újra megnyílt az V. osztály s most már fokozatosan fejlesztetik. Épülete immár készen áll s a tanítás mai követelményeit is teljes mértékben kielégíti. — A harmadikban *Hoffer Endre* évkönyvszerű följegyzéseket nyujt a szegedi reáliskola első két tizedéből az $185^1/_2$. tanéven kezdve s az $187^1/_2$. éven végezve. E krónikás adatokból megtudjuk, hogy a szegedi reáliskola az ottani polgári iskolából alakult át 1851. őszén s folyvást fejlödve két évtized mulva főreáliskolává lett.

Az egyes tanintézetek története nagy hasznára levén a kulturtörténet íróinak: nem dicsérhetjük eléggé azt az ügyekezetet, a mely szerint újabban minél több és több gondot fordítanak a középiskolai igazgatók és tanárok a saját intézetük multjának földerítésére. V.

TÁRCZA.

MÉG EGYSZER SZERÉMIÉK KESERGŐ LEVELÉRŐL.

Ujabb feleletem Szádeczky urnak.

Legyen szabad a »vitázó Erdélyi« védelmére kelnem oly vádakkal szemben, melyeknek jogos alapjuk nincs.

Kénytelen vagyok mindenekelőtt visszautasítani az »*önhittség*« vádját.

Idézett szavaim, melyekkel föntartom állításaimat, szorosan véve csupán »*a nyelv- és irályra*« vonatkoznak, itt is csak az általánosító tételekre, de nem az összes példákra. Szádeczky úr vádja azonnal tárgytalan, mihelyt az idézett helyet nem csonkán, hanem teljesen közli, a hol nemcsak a föntartást hangoztatom, hanem azt is, hogy »*csupán két-három példát kellene törölnöm a sok közől*«. Ennek igazságáról mindenki meggyőződhetik. Ha »a nyelv- és irályra vonatkozólag« állításaim föntartását hangsulyoztam, ennek *oka* az volt, mert Szádeczky úr épen a nyelv- és irályról szóló fejezetre (értekezésemben) úgy mutatott rá, mint a mely a Wenzel-féle kiadás hiányai miatt teljesen értékét veszítette; holott, mint könnyü meggyőződni, értekezésem még a törlendő példákat is többnyire helyesen reconstruálta pusztán a szövegből, még mielőtt a Szádeczky-féle javításhoz hozzájuthattam volna. Nem tulzó önérzet, nem önhittség mondatta tehát velem a *csonkán idézett* szavakat, a melyek miatt talán nem énnekem kell »*szégyenelnem*« magamat.

A mi a »*zemet*« jelentését illeti, megengedem, hogy török szó (ziemet), de a szövegből ez nem olyan világos; mert ott nem rendezett csapatokról, »tizedenként« fölállított csapatokról van szó, hanem csak néhány (mintegy tiz, vagy tiz = aut decem) a várkapu előtt ácsorgó törökről, a kik egy pánczélos olasz »ispán« közeledtére azonnal *beszaladtak* a kapun, csupán egy maradt künn, a ki szerencsésen lehuzta a lovagról »szép skarlát köpönyegét.« Világosan megmondja Szerémi (W. 290. l.), hogy *e törökök »kezében semmi védő fegyver sem volt«*. Igazi komédia lett volna, ha

ostrom idején a törökök »tizedenként« fölállnak fegyvertelenül s aztán egy pánczélos talián elől mind berohannak egynek kivételével. Szádeczky úr leczkéjét tehát nem fogadhatom el oly kategorikus alakban, hanem azt mondom, hogy *legalább is vitás*, vajjon a »zemet« ziemet-e vagy szemét.

Ép úgy vitás az is, valók-e a középkori latinság (mediae et infimae latinitatis) glossariumaiba az ilyen szavak: *gleta*, *Alapes*, *kophium*. Du Cange nehány magyar irót (pl. Thuróczyt is) tényleg számba vett, s ha kevés reménynyel is, kötelességemnek tartottam fölhasználni azt, a mi rendelkezésemre állott. Nem gondolom, hogy Szádeczky úr azért tartja természetesnek utánjárásom hiábavalóságát, mert *Szerémi már az újkorban élt*. Tudvalevő dolog, hogy a *középkor elnevezést* első sorban a philologusok alkalmazták a XVII. sz.-ban azon különbségek megjelölésére, mely a klasszikus és a renaissance-kori latinság meg a közbeeső barbár latinság közt van, mely utóbbi kétségkivül még a renaissance-kor alatt és után is folytatódott, bár jellemvonásait első sorban a középkori latinságban találjuk meg. Részemről mindenesetre óhajtom, hogy *a magyar középkori latinság készülő glossariuma* ne nézzen le olyan csekélységeket se, a minő a gleta, az Alapes és a kophium; mert bizonyára lesznek elegen, nem ugyan a tudomány magaslatán állók, hanem az oda törekvők közt, a kik szeretnék majd megtudni e szavak eredetét és jelentését is. A »*taltokok*« kifejezést magam is vagy magyar vagy a szomszédos »peiriainice« miatt szerb szónak tartottam; de épen, mert biztosat nem tudtam, azért a kétes eredetű és jelentésű szavak közé vettem fel. És ha Szádeczky úr még úgy megmagyarosítja is, még mindig sokan kérdezhetik, hogy hát mi az a »táltok«. Ha a latin szótárak adhatnak realis magyarázatot görög szavakról, a mennyiben latin szövegekben előfordultak, úgy a glossariumok is joggal megtehetik ezt a középkori latin szövegekben előfordult barbár szavakkal. Ez volt az én naiv okoskodásom. Nem csoda; hiszen »kezdő iró« vagyok.

Szerémi chronologiája, mint tudjuk, *a 30-as években* főleg az évszámokra nézve példátlanúl zavaros (1530 helyett mond 1533-at, 1536-ot, 1537-et; 1531 helyett 1533-at, 1534-et, 1537-et; 1532 helyett kétszer 1537-et, stb.). A Szádeczky urtól megrótt *1533. év* nemcsak nálam van így megállapítva, hanem *Ráth* Károlynak »A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei« cz. többször idézett müvében is a 299. lapon. Némi ingadozásom kifejezése az, hogy utóbb az 1533. évszámot értekezésem 95. lapján nem emeltem nehány sorral fölebb, a mely évszám épen azért van zárjelben, mert szintén csak kombináczión alapul. — Azon is vitatkozhatunk, vajjon János király *karácsonyra is* visz-

szatért-e Budára, vagy pedig csak a következő év pünkösdjére. *Ráth* ismét nekem ad igazat, vagy legalább is mentségemül szolgál, ha ily, főleg oklevéli alapon dolgozó irót követtem Szerémi zavaros adatainak birálatában és értelmezésében. — Buda ostromát illetőleg az »*okt. 31. — decz. 19.*« datumot Fesslernek Kleintól javított kiadása alapján vettem föl, a hol épen a határozottság és a körülmények részletezése indított arra, hogy Szerémi adatait némileg módosítsam. (V. ö. *Fessler-Klein*: Gesch. von Ungarn. III. 444. l.)

Általában az az észrevételem, hogy míg én »*gombostü-fegyvereimet*« a szembeötlő s meg nem czáfolható bizonyitékok köréből vettem, addig Szádeczky úr csak nagyon is vitás pontokon koczkáztathatta meg a támadást. A mi azt illeti, hogy »estebéd után« »estére énekelve« lehet-e misézni vagy sem, azt hiszem, erre már nem csak a papnak illik sulyt helyezni, hanem mindenkinek, a kinek birálnia, tehát ismernie is kell a multak szokásait s a lehetőségek- és valószinüségeknek legalább egyszerübb kritériumait. Aztán kérem talán az is követelmény a historikusra nézve, hogy a kortani táblázatokból az adatokat ne csak kiirja, hanem jól is irja ki. Ezen egyszerű müvelet az alapja a komplikáltabb müveleteknek, és sokszor szintén kritérium a lehetőség kérdéseinek megoldásában; mindenesetre pedig kriteriuma a munkálat komolyságának és lelkiismeretességének.

Egy kellemetlen hibát több joggal vethetett volna szememre Szádeczky úr: Simon zágrábi püspököt *Forgách*nak neveztem *Erdődi helyett* (35. l.); ime, most ezt a fegyvert is kiveszem a kezéből. Meg-megcsipdes azért is, hogy mintegy hivatalból *ügyésze lettem a Lajos király haláláról szóló Szerémi-féle hírnek.* Ilyen ügyésze volt e hirnek 47 évvel ezelőtt Jászay Pál, s azóta is többen bolygatták e kérdést; de komoly czáfolatra, ügyvédi szerepre még nem vállalkozott senki sem a hagyományos felfogás érdekében. Ha egészen őszintén nyilatkozom, én is valószinűnek tartom a vádlott ártatlanságát; de mint a kritika jogainak ügyésze, addig, míg komoly vizsgálat nem történt, kötelességből Szerémnek vádja mellett foglalok állást. Meg vagyok győződve, hogy ezért gáncs jogosan nem érhet. Magában véve a hír nem abszurdum; az ellenkező hír legeredetibb forrását vizsgálva nem is valami nagyon gyönge az alapja. Ha mégis bünül rójják föl vállalkozásomat, egy szóval sem mondom, hogy nem csapok majd föl vizsgáló bírónak, s hogy meg nem tudom czáfolni meggyőződésemhez képest azt a hirt, melynek eddig ügyésze voltam.

Áttérek most arra a nagy »*éles, kiegyenlíthetetlen ellentétre és ellenmondásra,*« melyet Szádeczky úr állításaimban keres.

Legelőször is tagadom azt, »*hogy Szerémit tartom az Epistola*

flebilis »*egyedüli*« *forrásának*. Vitatkozó czikkeimben mindig csak azt hangoztattam, hogy az Epistola »végül megnevezi forrását«, a mi azonban másutt előforduló nyilatkozataim szerint s magában véve is csak annyit jelent, hogy »egyik forrását«, »fő forrását«, nem pedig »egyedüli forrását.« Szádeczky urnak értelmezését a hermeneutika nemcsak nem igazolja, hanem egyenesen tiltja. Szavaim értelmét a szöveg és a parallel helyek alapján tartozott volna megállapítani.

Értekezésemben azt mondom, hogy Lajos király halálát és körülményeit, előzményeit illetőleg *két forrást* akarok megkülönböztetni, *sőt hogy hármat is* fölvehetek. *Bizonyítékaim* a következők:

1. »*Thatai* elbeszéli, hogy Lajos király segítségére mintegy 10,000 főből álló idegen sereg érkezett; megmondja, hogy mely napon indult Lajos király a csatába, mely napon gyónt és áldozott Báttán s tartotta Antal prédikátor jóslatszerű szónoklatát. *Szerémi*nél ez adatokat hiába keressük.«

2. »*Thatai* szerint a magyar és a török had Mohácsnál két álló hétig küzködött egymással, mielőtt döntő csatára került a sor. Kétségkivül hibás adat; de még sokkal hibásabb, a mit *Szerémi* mond: »In campo Mohach plus quam vna mense jacebant vtraque partes.«

3. »A mohácsi csata idejét *Thatai* egészen pontosan jelöli meg: »Et in quarta feria (szerdán), in die Joannis Decolacionis Baptiste (aug. 29.) post horam terciam meridionalis irruerunt in conflictum«; *Szerémi* szerint: »Imppetum fecerunt in die Colomani martiris (okt. 13.) feria quarta«, a mi már meglehetősen téves.«

Igy soroltam fel ezen érveket *tanulmányom 10. lapján*. Az ottani négy pont elsejét elhagyom, mert a Wenzel-féle kiadás hibás adatán épült.

4. A további különbségeket a *122.—126. lapokon* a két tudósítás egymás mellé állításával igyekszem feltüntetni. Az *Epistola flebilis* említi, hogy Lajos királynak a csata elején baljóslatú szavai hangzottak el. Ugyanezt olvastam *egy morvaországi egykorú levélben* is, melyre Marczali dr. úr azért figyelmeztetett, mert benne épen a mohácsi csatában résztvett idegen urakról volt szó. A mit kerestem benne, bővebb felvilágosítást a Czetritz-féle hirt illetőleg, azt nem találtam, de szemembe ötlött ama különben jelentéktelen adat, mely az Epistola adatát juttatta eszembe. Idézni is akartam értekezésemben, de a nyomtatás már annyira előrehaladt akkor, hogy ezt a főczélomra nézve értéktelennek s inkább csak kuriózumnak látszó adatot utólagos jegyzetben erőszakolni fölöslegesnek tartottam. Sajnálatomra most sem idézhetem, mert a levelet közlő folyóirat czimét elfeledtem s jegyzeteim közt nem találom. — Ugyancsak az *Epistola* mondja azt is, hogy a

menekülő király a szekcsői plebanus szobájában pihent meg. — *Szerémi* egyik adatot sem említi.

Ezek a fő különbségek, a melyeket kiemeltem, s ez alapon állítottam azt, hogy *az Epistola fiebilist Szerémi nem irhatta*, mert akkor legalább ama szembeötlő hibákat csak nem hagyta volna meg emlékiratában. Elismerem, hogy ez nem az egyedüli lehetséges megoldás; de még más ok is támogatott föltevésemben. Kétségtelen ugyanis, hogy a levélben első személyben megszólaló káplán nem azonos Szerémivel. Következtetésem már most az volt, hogy »itt (a Lajos halála hirét illetőleg) *voltakép két tanuval van dolgunk, kik egymás irását alighа ismerték*«: az egyik Szerémi, a másik Thatai. Miután a Wenzel-féle kiadás a levél végét elhagyta, s *Szádeczky pótlásából* most már tudom, hogy a levél irója Szerémi könyvét ismerte, igen természetesen (és nem elvtelen confusióból) az »*alighával*« gyöngített állítást módosítom; bár másrészt ugyancsak Szádeczky pótlásában az az első személy ismét megszólal s ismét ellene mond azonosságának Szerémivel.

Álláspontom tehát ez: a levél megnevezi Szerémit, s föltételez még egy másik forrást is, a mennyiben jobban és bővebben értesült, mint Szerémi emlékiratának parallel helyein. Sőt e két forrásban *talán három* forrást is kereshetek, mert hiszen Szerémi a maga részéről két forrást nevez meg: a plebanust és a katonát. *Ez azt hiszem nem »confusio«, hanem* csak észszerű elemzése az előttünk fekvő tényeknek és *fokozása az eredménynek* (gradatio), a mi, ha alapos, inkább emeli nemcsak a szónoki, de a tudományos hatást is, nemhogy rontaná.

Igen jellemző az *az eljárás, a hogy Szádeczky úr »beidézi a koronatanut.«* »Kérdem szeretettel«: hol mondtam én azt, hogy »az egész Thatai iróságát a »sic finis est per unum devotum capellanum« kifejezésre építem?« Szádeczky úr előtt erősnek tetszhetett ez az érvem, mert ezzel analogiára alapított érvét megfosztottam minden bizonyító erőtől, s a befejező sorok értelmezésére csupán egy argumentuma maradt: a stylaris rokonság. Jól tudjuk azonban, hogy *az analogiából vonható következtetés általában* mily gyönge, s ha rámutattam, hogy Szádeczky úr analogiával küzd világos adatok ellenében, ezzel bizonyára nem az érvelés erejét bámultattam meg. Tetszésére hagyom, hogy az »et sic« kifejezésben, valamint a többiben is *specificus vonásokat* keressen Szerémi stylusának fölismerésére.

Korábbi tárczaczikkeimben inkább csak *negative* foglaltam állást Thatai iróságára nézve, a mennyiben Szádeczky úr érveit elemeztem és helyeztem kellő világításba.

Legyen szabad most *positive* is megjelölnöm vizsgálódó eljárásom elveit és álláspontomat a levél szerzőjét illetőleg.

A *stylus és analogia* korlátolt helyzetünkben biztos eredményre nem vezethetnek épen azért, mert egyikre nézve sem tudjuk, hogy Thatai máskép irt-e, ha írt, mint Szerémi, s ha igen, miben van köztük a különbség.

Vannak azonban *biztosabb belső argumentumaink*, bár ezek épen a belső argumentumok általános természeténél fogva föltétlen bizonyosságra szintén nem tarthatnak számot. *Kénytelenek vagyunk* tehát *beérni a viszonylagos bizonyossággal*, a bizonyosabbal; de ezt aztán el is érhetjük.

A stylus és az analogia mellőzése után *használhatóbb adatom van négyféle:*

1. a levél befejező sorai,
2. az emlékirat hiányai a levéllel szemben,
3. az emlékirat hibái a levél jobb, sőt egészen jó adatával szemben,
4. két ellenmondás a két szerző azonosságára nézve.

A levél befejező sorait eddig hézagosnak tartottam s kiegészítettem Szádeczky úr kedvéért ezzel: »*haec scripta sunt.*« Igen ám; de ennek kétféle értelme is lehet. Fordíthatom így: »irta mindezeket«, és így: »megirta mindezeket« vagy még világosabban: »mindez meg van irva.« Az egyik perfectum historicum, a másik perfectum logicum. *Az Erdélyi Muzeum* azzal gúnyolódott, hogy »irta« és »iratott« mindegy: »egyik 19, másik egy hijján 20.« Izlésére hagytam, hogy olvasóit szócsonkításokkal mulattassa. Mikor a »*megirta*« szót használtam az »irta« helyett, ezzel a fordítás idézését fejeztem ki; de nem ez a fordítás volt az érvem, hanem a tartalom, a levél tartalma és a többi körülmények mind. Közömbös az eredményre nézve az, hogy fordításom kifejező-e vagy sem; a fő dolog a levél tartalmából levont következtetés. De ezt az értelmezést most egyelőre félreteszem, s csupán annyit akarok elfogadottnak tekintetni, hogy *a »scripta sunt« fordítása többféleképen történhetik.* Nem szaktárgyam a nyelvészet, de ez világos előttem.

Ha a befejező sorok főgondolatát többféleképen fordíthatom, akkor világos, hogy *ezzel egy csomó ellenkező, határozottabb adatot nem szabad értelmeznem;* mert akkor már a legelső adatom is nem adat, hanem teljesen önkényes föltevés, melyre építenem hiu erőlködés.

De *változott a helyzet.* Szádeczky úr novemberi válaszában olyformát kíván, hogy ne foltozzunk, hanem vágjunk, messünk. Messük ki az utólsó mellékmondat állítmányát, azután faragjuk le róla a cselekvő alakot vagy pedig a főmondatról a szenvedő alakot, s az így nyert részeket ragaszszuk össze. Az előtt azt gondoltam, hogy kedvére teszek Szádeczky urnak, ha a folytonos-

ségi hiány eltüntetésénél segítségére vagyok; de miután ez nem tetszik, s kijelenti, hogy a metélő operáczióhoz bizonyos szakértelem szükséges (»csak kell tudni és akarni belőle olvasni«), én félreállok s nem bolygatom tovább mentő törekvéseiben. Bámulattal veszem azonban észre, hogy, bár a mütét gyökeres és merész, *az eredmény mégis ugyanaz:* »haec scripta sunt« helyett *»hec jam scribebat«*, vagyis: »ezt már megirta« (régebben, akár utána is nézhettek, t. i. a forrásnak) vagy pedig: »ezt immár megirta« (tehát kezetekben van t. i. a levél). Aztán *maga ez a viszonyszó, ez a »jam« is vajjon mit akar? nincs-e ennek magának is többféle viszonyító értelme?* A kétség tehát már hatványozott. Jam = már (régen), korábban, immár (most), stb.

Az én eljárásom sokkal egyszerűbb és biztosabb. *Háromféle adataim* ugyanannyi fajta bizonyíték arra nézve, hogy az emlékirat és a levél szerzője nem azonos személy, hanem az egyiké Szerémi, a másiké Thatai.

Fölsoroltam föntebb (103. l. 1. és 4. alatt) oly adatokat, a melyeket Szerémi meg szokott becsülni, s a melyeket emlékiratában még sem hoz fel, hanem igen is elmond a levél irója. Ilyen Szeréminél hiányzó adat a levélben van legalább öt. Elismerem, hogy *az adatoknak ez a kategoriája adja a leggyöngébb érvet*, de ha mind összhangzásban van a többiekkel, kétségkivül csak erősíthetik a végeredményt.

Az emlékirat szerzője egy hónapnál többre teszi a mohácsi táborozást, s 45 nappal, másfél hónappal későbbre a nagy ütközetet mint a levél irója, a ki ebben egészen jól értesült s a táborozás idejére nézve is csak felényit hibáz. De épen az, *hogy a levél irója is hibázott, igen fontos.* Mert ha Szerémi ez a levéliró, ugyanazon utánjárással, melylyel az ütközet napjára vonatkozó nagy hibáját kiigazította, ugyanazzal kiigazíthatta volna a táborozás idejére vonatkozó kisebb tévedést is. Minden jel arra mutat, hogy a levéliró állhatatosabb hive s méltán volt kedvenczebb káplánja Lajos királynak, mint Szerémi. Vagy talán az új adatokat és a datumokat is mind Zarkiban tudta meg Szerémi Thataitól?

A föntebbiek csak ellentétek; de van két ellenmondás is az emlékiratban és a levélben, a melyek akár külső argumentumoknak is beválnának. Az októberi tárczaczikkben már eléggé rájok mutattam; ismétlésök csak untató lehetne.

Mindössze *kilencz párhuzamos helyet hasonlítottam össze;* ez a kilencz összehasonlítás mind egyértelmüleg s fokozatos érvényességgel a mellett szól, hogy kettő a szerző, Szerémi és Thatai.

Már most kérdem: a befejező sorok hatványozottan kétes

értelme szerint magyarázzuk-e ama kilencz parallel helyet, vagy megfordítva? A feleletet az olvasókra bizom.

Igen ám; de *egy fogas kérdés* áll utunkba. Azt kérdezi tőlem Szádeczky úr, »hogy ha Thatai írta volna Szerémi emlékiratából az Epistola flebilist, honnan tudta és vette, hogy Szerémi, miután Lajos király csufos megöletését hallotta Zarkiban — a záró szavak szerint — *»midőn Csensztochowból megtére és Krakkóban időzött, ezeket* (t. i. a hallottakat) *jól emlékezetébe véste és emlékezet után irta?«* Ez nagy feladat; de megpróbálok felelni a kérdésre. Én 350 évvel utóbb irtam értekezésemet, mint a levéliró a maga levelét, s mégis tudom, hogy Szerémi volt Csensztochowban, hogy onnan megtére, hogy Krakkóban időzött, hogy néhány nappal előbb Zarkiban hallott egy szenzációs hirt az ő ura, királya meggyilkolásáról, s ha nem is tudom, de igen valószinűnek tartom, hogy az az izgékony Szerémi mindjárt nem feledte el ezt a borzasztó hirt, hogy ezt a hirt nem oklevelekből és krónikákból, hanem emlékezetéből irta le. *Ezt én mind az emlékiratból olvastam ki* (Wenzel kiadása 226—227. l.) és állapitottam meg értekezésemben, Szádeczky úr meg a magáéban. Hát az egykorú Thatai, Szerémi káplántársa, ezt ne tudhatta volna?

Ez a replika hosszu s nem tudom, szoríthat-e helyet neki a Századok békeszerető szerkesztője. Pedig komolyan igyekeztem, hogy ne szaporítsam a szót ok nélkül, s hogy személyeskedéssel a tárgytól el ne térjek. De mégis, bár terjedelmesebb lett ujabb válaszom, mint gondoltam, kérem és remélem a közlést egyrészt azon *jognál fogva*, melylyel magamat védhetem, másrészt azon *kötelességnél fogva*, melyet a Századok és olvasói irányában akkor vállaltam magamra, mikor e tollharczot provokáltam s folyóiratunk lapjain megindítottam. *Szádeczky úr ugyis felelősségre vont ezért*; ime tehát teljesitem kötelességemet s megmutatom, hogy számot tudok adni minden szavamról.

Igen nagyra becsülöm, hogy Szádeczky úr eddig is érdemesitett arra, hogy legalább Szerémiben bajtársává fogadott. Igérem, rajta leszek, hogy ezt más téreken is megtehesse.

Pannonhalmán, 1893. november 19-én.

Teljes tisztelettel

Erdélyi László.

II.

Válasz Erdélyi úr 3-ik »kesergő levelére«.

Olvasva E. úr 3-ik hatványozott arányban növekedő, újabb »kesergő levelét«, eszembe jut az a tréfás vers, hogy

»Sok beszédnek sok az alja,
Azt mindenki tudja, vallja!«

Nem tudom, mit szólna hozzá a Századok »békeszerető szerkesztője«, ha hasonló terjengősséggel válaszolnék; de azt tudom, hogy a Századok olvasói nem szeretik az üres szalmacsépelést: igyekszem tehát lehetőleg röviden válaszolni E. úr hosszú periodusaira, kitéréseire.

A »*zemet*« szó »legalább is vitás« voltát épen az dönti el az E. úr által feltalált »*szemét (domb)*« ellenére, hogy »csak nehány (mintegy tíz, vagy tiz = aut decem)«, azaz egy tized törököt jelent a hasonló török szó.

Hogy a középkori latinság szótárába mi való, mi nem: az lehet »vitás«; de hogy magyar, német és török szavakat nem ott kell keresni: az vita tárgya nem lehet.

A chronologiai hibákat sem lehet Ráth Károly és Fessler rovására átíratni, annak, a ki állítólag Szerémi emlékíratát szedte chronologiai táblázatba. Szerémi dátumait vegye Sz.-től és ne Ráthtól.

A felett sem »vitatkozhatunk«, hogy János király (Szerémi szerint) 1532 karácsonyára visszatért-é Budára, vagy pedig csak 1533. pünkösdjére. Azt Szerémi határozottan mondja (308. l.), hogy a király Tisza-Varsányban maradt ünnepelni s csak 1533. pünkösdjére ment vissza Budára. S az nem mentség, de jellemző önleleplezés, hogy E. úr Ráthot »követte«, midőn Szerémit beszélteti s hogy a más lábán jár, midőn látszólag a Szerémi chron. adatait szedi táblázatba.

Ez aztán erősebb »kriteriuma a munkálat komolyságának és lelkiismeretességének«, mint a, ha a szedő-gyerek decz. 1. helyett 15-öt szed. E. úr vizet predikál és bort iszik.

A köv. bekezdésben E. úr nagyon örül, hogy egy »kellemetlen hibáját« önmaga igazíthatja ki s ezzel azt hiszi, hogy »fegyvert vesz ki a kezemből«. Csalódik, mert én eddig csak védő fegyvert használtam ellene. Ha munkáját bírálni akartam volna, sok egyéb között nem hagyhattam volna megrovás nélkül, hogy Szerémi »előérzetei«-ben (jóslataiban) hisz (33. l.); hogy *S.-A.-Ujhelyről* az abauji Hernád-völgy derekán levő *szinai* csatatérre *Terebesen keresztül* körútaztatja János királyt s tétet vele és seregével 4 mfnyi út helyett vagy 15-öt (38. l.); hogy a szinai ütközetet egyszer márcz. 19-re (39. l.), másszor 20-ra teszi (92. l.); hogy 10 *ágyút* akar elsüttetni a szultánra, 10 *puska* helyett (44. l.); hogy 1541-ben teljesen »nyomát veszti az elbeszélésben Szerémi-nek«, holott ő 1542-ben a német birodalmi haderőről, mint szemtanú emlékezik (376. l.); hogy a »szederjesbe *valá*«-t, szederjesbe *váló*-nak igazítja helyre (59. l.); hogy »*Tidervénél*« fojtatja a Dunába (Tüdőrév helyett) V. Lászlót (64. l.); hogy ismételve *Heczét* és *Boldogkövet* ír Hejcze és Bodókő helyett (38., 70. l.);

hogy János királyt »öt évi távollét után« viszi vissza 1530-ban Erdélyből Budára. Rámutattam volna okoskodása és chronologiai magyarázata még több tarthatatlanságára és ellenmondására, pl. hogy szerinte az 1531—40 meg az 1521—26. évek azok, »a mikor Szerémi minden valószinűség szerint távol volt az elbeszélt események színhelyétől« (99. l.), holott ő maga is ide-oda útaztatja Sz.-t az események színhelyére. Egymás mellé állítottam volna, hogy míg egy helyen »szemtanúként elbeszélt ötödfélév történetét« tulajdonítja csak Sz.-nek (106. l.); addig más helyen azt írja, hogy »22 éven át Sz. jórészt szemtanúja sőt részese volt az elbeszélt eseményeknek« (115.). Ezekből a példákból is meggyőződhetik E. úr, hogy elég rés kinálkozik ott még annak, a ki esetleg támadó fegyvert akarna emelni munkája ellen. De én csak az ő nyilait röpítettem eddigelé vissza.

S hogy sikerült egyben másban meggyőznöm, tanúsítja az a vallomása, hogy »ha őszintén nyilatkozik, ő is valószínűnek tartja a vádlott (t. i. Szapolyai Gy.) ártatlanságát« (a Lajos király megöletésében.) Sőt azzal tetézi őszinte vallomását, hogy esetleg még felcsap vizsgáló bírónak és megczáfolja azt a hirt, melynek eddig ügyésze volt.

Szép dolog az őszinteség, bár előbb kezdte volna, megsporoltunk volna vele egy csomó drága időt, tintát és papirost.

Az 1—2—3 forrás színváltoztatásait a »hermeneutika«, no meg főkép a sophistika segítségével szeretné valamikép kimagyarázni. De hát azt az ellenmondást, hogy egyszer »*az Ep. fl. írója nem merítheti adatait Sz. könyvéből*«, másszor pedig, hogy «*forrása* (akár »egyedüli«, akár »fő« az ellenmondást nem enyhíti) *nem egyéb mint Sz. emlékirata*«: azt még a rabulistika sem képes kiegyenlíteni. Hiába nyomat le egy egész lapot újra munkájából, a mikről alább maga is »*elismeri, hogy az adatoknak ez a kategoriája adja a leggyöngébb érvet*« (68. l.); hiába hivatkozik egy elfeledett levélre is: az ő forrás-elméletének confusioján az nem változtathat. Ha még szónoki fogásnak, *gradationak* elkereszteli is; akkor sem *fokozása* az, legfölebb *lefokozása* az eredménynek.

Érzi a logikátlanságot maga is s ismét őszinteségre hangolódik, midőn »*elismeri, hogy nem az az egyedüli lehetséges megoldás*« (t. i., hogy az Ep. flt. Sz. nem írhatta). De hát akkor mit vitatja mégis tovább a Thatai állítólagos íróságát, ha már odáig jutott, hogy maga is kételkedik Th. íróságában, a kiről eddig senki sem tudja, mikép irt, »*ha írt*« (!) —

Vallomásait így folytatja: eddig »csak *negative* foglaltam állást Thatai íróságára nézve.« — Én azt hittem, hogy a *negatio* terén én állottam s már már azt gondoltam, egyetértünk, midőn E. úr egyszerre csak átcsap a »*positiv*« állásfoglalásra. S követ-

keznek négy pontozatok, — melyek azonban ő szerinte is »*föltétlen bizonyosságra szintén nem tarthatnak számot.*«

No ez erősen hasonlít a nagy-idai czigányok fenyegetésére, hogy el ne fogyott volna csak a puskaporunk! Golyóbis ugyan eddig sem volt a »bombardában«; de legalább nagyot szólt. Most már a puskapor is elfogyott. Még csak négy lövésnyi van. Ezek egyike »*a levél befejező sorai*«. Csakhogy ez hátra felé sül el, mert abban Szerémi egyenesen, mint író van megnevezve, akár *irtá*-nak, akár *megirtá*-nak fordítsuk a *scribebat*-ot. 2. »*Az emlékirat hiányai a levéllel szemben*«. Hiszen épen azért írt még részletesebben levelet is (mintegy monographiát) róla Sz., mert maga is hiányosnak találta az emlékiratban elmondottakat. 3. »*Az emlékirat hibái a levél jobb adataival szemben*«. Bizony a jó Sz. az emlékíratban magában is többfélekép mond el egy-egy dolgot (pl. Lajos királyt a Csele-patakba is fulasztja, meg Szekcsőn is megöleti), csak önmagához következetes, midőn a levélben is máskép beszélteti a papot, mint az emlékiratban a katonát. 4. »*A két ellenmondás*« egészen beleillik a Sz. forrása, a Thatai szájába.

Következik aztán egy hosszú nyelvészeti értekezés a felett, hogy a *scribebat-irta-e*, vagy *megirta?*

Akár egyik, akár másik; a dolgon (az értelmen) mit sem változtat. A mondat ez: Szerémi György »de mente (demum) hec jam scribebat, quod beata virgo eum adjuvabat.« A hangsuly azon nyugszik, hogy Sz. »*emlékezetből* írta (vagy irta meg! mindegy) *ezeket* végre (demum) valahára (vagy immár = jam), midőn a boldogságos szűz őt arra megsegité.« — A »*hec*« szó kétséget kizárólag megmondja, hogy *ezeket* írta meg, a mik itt a levélben vannak, a miket Zarkiban a paptól hallott, nem pedig azt, a mi ott (az egy szóval sem említett) emlékíratban van, a mit a katonától hallott, Szapolyai halála után. Ebben a »*hec*« szóban az emlékírat idézését keresni, mégis csak merész fantázia kell hozzá.

Végül azt a »fogas kérdést«, hogy honnan tudta volna Thatai, a mit a zárszavakban szerintem Szerémi tudhatott és mondhatott csupán, hogy ő a hallottakat Krakkóban »jól emlékezetébe véste (de fel nem jegyezte!) s hogy végre valahára *emlékezetből írta meg*«: ezt sem Thatai, sem Erdélyi úr nem olvashatta ki az emlékíratból, mert abban az nincs megírva. Ezt tehát csak Szerémi mondhatta magáró;; nem pedig az, a ki felét »tudja«, felét »nem tudja.«

De ha mindezeket a Szerémi mellett és a Thatai ellen bizonyitó érveket elhagynók is: egész sorozata állana elő a kérdéseknek és erőltetett feltevéseknek, a mikre E. úr nem tudna felelni. Thatairól annyit tudunk, hogy 1526-ban Lajos király káplánja volt, azon innen nem tudunk róla semmi bizonyost.

Szerémi a maga munkáját az 1540-es évek végén írta. Élt-e még akkor Thatai? ismerte-é Sz. munkáját, a mely egyetlen példányban lappangva maradt fenn ránk a bécsi könyvtárban? S ha ismerte és abból írta volna a kesergő levelet: hogyan került az ő (a Thatai) munkája is annak az egykorú (német?) másolónak a kezibe s onnan a Szerémi-codexbe? S miért csinálták volna az egykorúak s a közel-egykorúak (a kik mindnyájan jobban tudhatták pedig, hogy kinek a munkájával van dolguk) a mi felültetésünkre azt a confusiot, hogy épen a Thatai levelére írják rá, hogy »Historia rerum Hungaricarum *a Georgio Sirimiensi* stb. scriptitata.«

Mindezeket fejtse meg Erdélyi úr s akkor én elfogadom a Thatai iróságát, a kiről most még maga sem tudja, hogy miként irt, »ha írt« (!)

Eddig csak azt mutatta ki, hogy a kesergő levél adatai jobbak és részletesebbek, mint a Szerémi emlékiratáé (a mit már egy félszázad óta tud a magyar történetírás!); *új*, de logikátlan felfedezése az, hogy ezt a jobbat és részletesebbet *Thatai irta a rosszabb és foggatékosabb Szerémit használva forrásúl.*

Ezt az utóbbit nem hiszem, hogy magáévá tenné a magyar történetírás. E. úr hosszú, megtriplázott vitatkozása egy lépéssel sem vitte előbbre az eddig megoldatlan kérdések tisztázását. Meggyőződésem szerint Thatai iróságáról (a kiről nem tudja senki, hogy írt-e, s mikép irt, most már E. úr szerint is »*ha irt*«?) elmondhatjuk, a mit a jó Kálmán király már 800 évvel ezelőtt törvénybe iktatott, hogy »de strigis, quae non sunt, nulla fiat quaestio.«

»Pax« nobiscum! Polemiamentes b. u. é. k.

Kolozsvárt, 1894. jan. 3.

Szádeczky Lajos.

IPOLYI ARNOLD LEVELEIBŐL.

Pajor István kir. tanácsos társulatunkat 1891-ben boldogult Ipolyi Arnoldnak több mint 70 hozzá intézett levelével ajándékozta meg, melyekről igen érdekes Pro Memoria-t írt a Századok 1891-iki folyama 590-ik lapján. Ezek számát most egy újabban előkerült levéllel szaporítá, melyet szennel bemutatunk olvasóinknak:

Zohor, IX. 13. 859.

Kedves Pistám!

Viszonzom szives irodalmi ajándékodat ezen műhelyemből tikerült holmival. Mondanom sem kell, hogy a sovány hivatalos »gyszerü német jelentés tette lehetővé az alaposabb, terjedelmes magyar alapmüvet. Legyen egyébként bármily alapos, jól érzem

nehézkes gyarlóságát, mint irodalmi munkáim eredendő bünét, mit azután még szinte egy jó sereg nyelv-, irás- és nyomdahiba kisér. Egyébként első kötete a következő publicatiók egész sorának, s e téren szinte talán úttörő lesz, magában pedig egyik köve magyar Archaeologiánk azon alkotmányának, melyet tanulmányaim nyomán felépíthetni vélnék, ha t. i. az: ars longa a vita pedig brevis nem volna. Fogadd azonban csupán mint emléket s olvasásával ne törődj. Ha tudod, hogy valakit nálatok ilyesmi érdekel, vagy hogy én valakit érdekelek, add neki a második ide csatolt példányt. Talán Tszky [1]) Andrásnak, ha olvas és tanul a fiu vagy Horváth Miklósnak, ha ilyesmi érdekli. Ha a többi majd kikerül az Akadémiától, mi ily kiadónál boszantó lassusággal megy, majd szolgálok azzal is.

A tót meséket Dobsinszkytól csakugyan kérném, s jó lenne ha egyenesen rá üzennéd nevemet, hogy Ipolyi számára, mert úgy gondolom, mintha így már ismernők egymást a szerzővel s találkoztunk volna az irodalom terén.

Raisz Emma már előbb írja, hogy G. M ..... jegyese. No ki gondolta volna, hogy még ily holmival is sógorságba jön az ember. Hogy nincs rajta mit örülnöm úgy is tudom, de még is szerettem volna tőled hallani mit mondott ehhez a világ? Annyit hallottam már is, hogy valami bárgyu dolog az egész, ennyi is kell rá legkisebb esetben, hogy ilyesmi történhessék. Én azonban kivánságokat, hogy nálam lakhassanak egy ideig jegyben, egyenesen visszautasítni voltam kénytelen. Hogy Guszti [2]) nem lakik nálam azt tudod? Triestben, mint Gyula [3]) írja, igen kellemesen él egy kitünő család körében.

Élj boldogúl ölellek, anyám tisztel

híved Arnold.

THURZÓ SZANISZLÓ HÁZASODÁSA.

(Gróf Thurzó György levele gróf Thurzó Szaniszlóhoz.)

Generose ac Magce Domine ac frater nobis observandissime ac charissime. Salutem servitiorumque meorum commendationem etc.

Az úr Istentől kgdnek lölki és testi jókot kivánok etc. Kéry György uram megadá énnekem az kgd levelét és izenetit is

---

[1]) Tersztyánszky. P. I. jegyzete.

[2]) Ipolyi hajadonúl maradt, különben igen szellemdús nővére. P. I. jegyzete.

[3]) Gyula Ipolyi öcscse, ki a Mamulik-féle gyalog hadezredben szolgált. P. I. jegyzete.

szóval megbeszélé, melyre, minthogy kgdnek az volt kivánságá, hogy non solum verbis, verum et scripto adjak azokrúl választ kgdnek, az kgd kivánsága szerint akarék cselekednem. Azért, hogy kgd engem mint bátyát megbecsült és dolgaiban tanácsommal akar élni, azt kgdnek mint szerelmes öcsém uramnak megszolgálom. Az mi az asszonyom hugom Forgách Sigmond uramnak való adását illeti és menyegzejének szolgáltatását, bizony uram Forgách Sigmond uram jámbor és jó erkölcsü urfi és jó nemzet is, azért igen jó cselekedte kgd, hogy aszonyomot hugomat neki adta kgd. Az megadásának napja énnekem az tetszenék, hogy lenne husvét után való harmadik vasárnapon ez két okért, egyikért, tudja azt jól kgd, hogy az gyülésrül való eloszlásink előbb nem leszen, hanem csak az ünnepek előtt. Az ünnepekben kedig senki örömest házától másuvá nem megyen, hanem az ünnepek után, hogy azért az atyafiak közül arra ne vethessen egyik is, hogy reá nem érkezhetett, igen commodum leszen, ha husvét után való harmadik vasárnapra, ugymint 12. Aprilis rendeli kgd asszonyomnak hugomnak megadásának napját. Másodikért, kgdnek is oly rövid terminusra nehéz volna készen lenni, az hely penig az én tetszésem szerint Galgócz lehetne, propter capacitatem loci; az atyafiak és az urak is közelebb lesznek és laknak Galgóczhoz, hogy nem mint Semptéhez. De az én itéletem szerint nem kellenék menyegzőre híni, hanem kézfogásra, nem is szükség arra felettébb való költség. Attól penig nem kell tartani, hogy ha ott elhálnak is, hogy azbúl az leányág valamit praetendálhatna magának, mert az immár törvénybül kiment, hogy leányágat extante sexu masculino nem illet, kirül adjudicataja is vagyon kgdnek. Ad sponsalitia vero ha kgd Zrini, Bottyány uramékot, Illesházy uramot, Pálffi uramot, Nádasdi uramot, Thurzó Miklós uramot, Dócziné asszonyomat, Dersffi Ferenczet és engem hívat, szintén beéri vele kgd, hanem ha Istvánffy uramat is akarná hivatni kgd, minthogy őtet hagyta volt tutorrá szegin bátyám kgteknek.

Az második izeneti kgdnek bizony uram öcsém énnekem ugyan nagy gondolatot szerzett, minthogy az házasság dolga nem kicsiny dolog, hanem életében embernek legfőbb dolog, melyben ha nyer az ember, sokat nyer, ha nem, jobb volna holta hogy nem élte. Azért az mi az személyeket illeti, az kiket kgdnek commendálnak, azokrúl az én tetszésemet akarám megirnom kgdnek. Az mi Libomerski leánya dolgát illeti: in conjugio az aequalitas morum igen kévántatik, az lengyel erkölcs penig sokban különböző az kgdével és így nehezen alkodhatnék meg kgd az lengyeli erkölcscsel, minthogy kedig az lengyelek tisztán megvetettenek bennünket, és contra communem Christianitatis hostem

nem akarják sem fejedelmünket sem magunkat segíteni, méltó ut a nobis quoque exosi habeantur. Nem is gondolom, hogy idővel az fejedelmek is elfeledkezzenek az mostani dolgokrúl, kibúl ha lengyel nemzetben öltöznék kgd, talám kgdnek is az fejedelmeknél annyi hitele nem lehetne az mint kivántatnék. Azok is az kik lengyel nemzetben öltöztenek, csak egy sincs, az ki meg ne bánta volna, sok költséggel is kellenék meglenni, minthogy nagy pompára üző . . . nemzetség, negyvenezer forinttal fel nem érné kgd, jószágot is kellenék neki kötni kgdnek, secundum consuetudinem illorum. Az ki kedig jószágot adna lengyeleknek, nagy poenája vagyon, . . . de hac re habemus legem sancitam, in summa nincs abban módja kgdnek, hogy azt vehetné kgd.

Az teseni herczeg leánya úgy vagyon, hogy főnemzet, de nem szép, idős leány, igen beteges, semmie se nincsen, nekem is ide adták volna özvegy koromban, ha venni akartam volna, minthogy azért magamnak venni nem akartam, kgdnek sem adhatom tanácsúl, hogy vegye kgd.

Az Pálffy uram tanácsához mit mondjak vagy irjak, nem tudom, minthogy ő kglme csak in genere szóll, hogy németet avagy csehet vegyen kgd, de senkit nem nevez, ember úgy szólhatna hozzá, ha megnevezte volna ő kglme.

Az Listius uram leányát nem esmerem, soha sem láttam, nemzetségérúl nem szükség hogy irjak, kgd mindent jól érthet, azért azokkal jó szólni kgdnek, az kik esmerik mind egéségében s mind erkölcsében. De uram mindezeknek utánna jobb tanácsot nem adhatok kgdnek, hanem hogy legelsőben is kedve szerint való házasságot Istentűl kérjen kgd, bona enim conjux a domino Deo datur. Azután maga szivében menjen kgd, az kit Isten kgdnek megmutat, hogy szeresse kgd. Emberektűl egéssége, jó erkölcse felől jó hirt érthet kgd, úgy hogy ne csak szemmel de főképpen füllel házasodjék kgd. Az nemzetség is méltó hogy ponderáltassék, úgy hogy az kgd házassága in decorem familiae következhessék, mellyeket ha megcselekszik kgd, kétség nélkúl mind azzal egyetemben, az melyet Isten rendelt kgdnek, meg áldja ő Szent felsége kgdet, kit én is tiszta szűből kívánok kgdnek. Szóval is izentem kgdnek Kéri György uramtúl. Az úr Isten sokáig éltesse kgdet et moderna sua consilia dirigere dignetur ad gloriam sanctissimi nominis sui, utilitatem, emolumentum et solatium Dnis Vrae Magcae. Feleségem kgdnek szolgálatját ajánlja. Ex Bittche 6. Februarii 1598. Gen. ac Magcae Dnis Vrae servitor ac frater semper benevolus

Georgius Thurzo, m. p.

Külczim: Generoso ac Magco Domino Stanislao Thurzo de Beth-

lenfalwa, comiti cottus Scepusiensis etc. domino ac fratri nobis observandissimo ac charissimo.

(Czimeres gyürüpecséttel; az egész levél sajátkezű.)

Jegyzet. Thurzó Szaniszló csakugyan elvette Listius uram leányát Liszthy Anna-Rózát, kitől három fia s egy leánya maradt.

Közli: Szerémi.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A mult év utolsó negyedében megjelent folyóiratokról, az évfolyamokat bezáró füzetekről számolunk be ezúttal.

— A Turulból gyorsan egymásután két füzet jelent meg, a III. és IV-ik. E folyóirat minden czikke történelmi becscsel bir — ezúttal csak a nagyobbakra terjeszkedünk ki. Ezekben fejezték be *Petrovay* a Dolhay-család történetéről, *Komáromy* András a Szirmayakról, *Szepessy* Béla a Szepessy-családról írt nagyobb tanulmányaikat; *Karácsonyi* János a Csákyak és Bechkyek őseiről, *Csergheő* a Viczmándy családról, *Szombathy* Jókai Mór őseiről értekeznek; *Pór* Antal és *Kandra* Kabos érdekes pecséttani közleményeket írtak. A Vegyesek rovatában *Komáromy*, *Illéssy*, *Kiss* Bálint közleményeivel találkozunk. A »Szakirodalom« című rovat a külföldön megjelent munkákat ismerteti.

— Az Archaeologiai Értesítőből hasonlag két füzet fekszik előttünk, a IV. és V. E gazdag és tartalmas folyóirat minden, az archaeologia terén felmerült mozgalmat figyelemmel kisér, legyen az akár római, akár középkori. *Millecker* a szerb keresztúri ősteleprőll, *Kuzsinszky* ó-budai római emlékekről, *Frölich* az ó-szőnyi elbocsátó levélről, *Nagy* Géza az őskori sírleletekről, *Myskovszky* a csécsi templom falfestményeiről, *Bárczay* a családi czímerekről, *Téglás* a római bányászatról, *Grósz* a nyirbátori ref. templomról, *Pór* Antal és *Pulszky* K. a krumai magyar képről értekeznek; *Mihálik* a hazai *ötvösséghez* közöl adatokat. A »Levelezések« rovatához *Lehoczky*, *Borovszky*, *Ornstein*, *Szelle*, *Kovács*, *Cséplő*, *Josa*, *Kárpáti*, *Téglás* járultak kisebb-nagyobb adalékokkal. A Muzeumok és Társulatok című rovat figyelemmel kiséri a vidéken s különösen az ottani társulatok kebelében felmerült mozzanatokat. Egy külön rovat gondoskodik a szakirodalmi munkák ismertetéséről, egy másik pedig kisebb közleményeket hoz változatos tarkaságban.

— Az Irodalomtörténeti Közlemények IV-ik füzetében *Kanyaró* Ferencz a Zrínyiász keltéről és költőjéről értekezik. Becses és érdekes adalék a Zrínyi-irodalomhoz, mely a Zrínyiász keltének idejét meghatározza. *Széchy* Károly Ányosról és Horváth Endréről közöl érdekes új adatokat. *Révész* Kálmán egy »Görcsös

bot« című XVII-ik századi verset közöl, mely a táncz ellenes irodalmat szaporítja egy eddig nem ismert közleménynyel. Az Adattárban *Mokos* Csergheő Bálint életéhez közöl adatokat; *Nagy* Iván Barcsay Ábrahámtól egy egész sereg levelet mutat be, *Borovszky* pedig Tompa két levelét közli. Az Ismertetések rovatában Mayer Lexiconának magyar czikkei s *Dózsától* Czakó élete vannak ismertetve.

— A Könyvszemléből a mult évben két kötet jelent meg: az 1891-iki, mint a megelőzők, gazdag tartalommal s két Corvin-Codexből vett hasonmással, ezzel a régi folyam — mely tizenhat kötetből áll — be lett fejezve; s az új folyam első kötete (1893-ra), melyen már ki van téve, hogy a nemzeti Muzeum könyvtárának közlönye s a szerkesztőnek *Schönherr* Gyulának is meg van említve a neve. Gazdag és változatos tartalommal bir, s nehány szép reproductiót köxöl. Értekezés, önálló közlemény tizenhat van benne *Acsády, Áldássy, Fraknói, Fejérpataky, I. Lehrs, Pauler, Schrauff, Szilly K., Thim* József tollából. Mindenik érdekes adalék könyvészeti irodalmunkhoz; de kétségtelenül legérdekesebb a *Fejérpataki-é*, mely kimutatja, hogy az admonti kolostor birtokában levő »Gebhárd-féle biblia« a XI-ik századból, tulajdonkép »Gutkeled-biblia«, melyet a nemzetség hazánkba költözése alkalmával hozott s utóbb a nemzetség ajándékából az általa alapított csatári apátságnak lett tulajdonává s a XIII. században zálogosíttatott el Farkas zsidónak $27^1/_2$ márkáért. Értéke a bibliának 80 márka volt: roppant összeg egy könyvért. Könyvészeti adalékokat *Hellebrand, Hodinka, Széll* Farkas, *Varju* Elemér, *Ráth* György közöltek. A Muzeum Incunabulumainak jegyzékét (I. közl.) *Horváth* I. közli. A Tárcza a hazai könyvtárak jelentéseit ismerteti; azt követik birálatok, ismertetések s a kötetet vegyes közlések zárják be. A Könyvszemle a jövő évtől kezdve évnegyedes füzetekben fog megjelenni. Üdvös változtatás az is, hogy a kötetet név- és tárgymutató zárja be.

— A Hadtudományi Közlemények IV. füzetében *Szádeczky* a miriszlói csatáról értekezik, *Koncz* József a marosvásárhelyi Teleki levéltárból a bujdosók küzdelmeire vonatkozó érdekes leveleket közöl, *Bárczay* Oszkár a Rudolf és Ottokár közti hadjáratot irja le, *Szepessy* Zrínyi iratokat közöl a hadi levéltárból 1603—1604-ből s a szerkesztő az ezredéves kiállítás hadtörténelmi programmját mutatja be. A Tárczában igen érdekes apróságok vannak közölve, s a füzetet egy hadi szabály fejezi be Mária Therézia idejéből. — Az V-ik füzetben maga a szerkesztő Rónai *Horváth* Jenő nagyobb hadtörténelmi tanulmányt kezd meg Bocskay István háborujáról Rudolf ellen 1601—8 közt. Az erre vonatkozó adatoknak gondos összeállítása az akkori politikai viszo-

nyok megértését nagyban elősegíti. *Illéssy* János a Szolnok vára 1552-iki bukására s annak előzményeire vonatkozó s nagy részben eddig nem ismert adatokat állítá össze. *Bárczay* Oszkár befejezi a Rudolf és Ottokár közti hadjárat történetét. *Komáromy* András a bányavidéki véghelyeket állítá össze 1610-ben. *Szendrey* befejezi a külföldi muzeumokban őrzött magyar hadtörténelmi emlékek összeállítását. Nagy gonddal és változatossággal van összeállítva a Tárcza is egy csomó hadtörténelmi apróssággal (*Gömöry*, *Thaly*, *Gubics*, *Hugyecz*, *Gőcze* közleményei) s könyvismertetéssel.

— A Katholikus Szemle V-ik füzetében *Áldássy* Antal a magyarországi anabaptisták történetéről értekezik a XVI. és XVII. században ügyes összeállítással s újabb kutatások alapján. Van e füzetben több történeti munka ismertetése is, *Takácstól* (Eble munkája Károlyi F.-ről), *Ortvaytól* (Récsey munkája a Szent-Lőrincz templom maradványai), *Gyürki* Ödöntől (Neményi Apáczai-ja), *Érdujhelyitől* (Dudás, A bácskai nemes családok.)

— A Magyar Sion deczemberi füzetében Dr. *Petheő* befejezi az ősegyház szervezetéről írt nagyobb tanulmányát. Ugyan e füzethez van mellékelve a »Magyar Sion« Repertoriuma 1863—1893-ból összeállítva a szerkesztő Dr. *Kereszthy* által, mely mutatja, hogy harmincz éves pályafutása alatt mily sok nagybecsű egyháztörténelmi tanulmányt hozott. A repertorium a tudományszakok szerint van összeállítva, mely megkönnyíti ugyan az áttekintést, de a keresést nehezíti: épen azért kár, hogy a szerkesztő nem adott hozzá tartalomjegyzéket.

— Az Erdélyi Muzeum VIII. és IX. füzetében Gróf *Kuun* Géza adatokat közöl Kelet-Európa ethnographiájához a IX. és X. században, *Pór* Antal a Bánkbán kérdéshez szól Érdujhelyi Menyhért nem rég megjelent munkája alkalmából, *Wertner* Mór az erdélyi vajdákról értekezik. Könyvismertetéseket történeti munkákról *Márki*, *Veress*, *Szádeczky*, *Pór* írtak — s a füzeteket ügyesen összeállított apró közlemények zárják be.

— A Keresztény Magvető V. és VI-ik füzeteiben *Kanyaró* folytatja Unitarius történetirás és Kalvinorthodoxia czím alatt megkezdett polemicus czikksorozatát.

— A Történelmi és Régészeti Értesítő, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönyének mult évi utolsó füzetében egy nagyobb tanulmány van *Milleker* Bódogtól »Délmagyarország az őskorban« czím alatt, mely a leletek alapján az őskori (a neolith és rézkorban) miveltségi állapotokat állítá össze; *Berkeszi* István a társulat levéltárát ismerteti, melylyel hasznos szolgálatot tett a kutatóknak. A Tárcza a társulati ülésekre vonatkozó jegyzőkönyveket adja.

— A Bácsbodrog-megyei Történelmi Társulat Évkönyvének II—IV. füzetében *Dudás* Gyula a bácskai nemes családok sorozatát állította össze, *Iványi* István a Bács- és Bodrogmegyei alispánok sorozatát közli, *Grosschmid* régészeti leleteket mutat be, *Érdujhelyi* M. a magyarországi szerb irodalom történetéről értekezik s végül *Grosschmid* Péter a Bánkbán összeesküvését ismerteti.

— A Grafikai Szemle okt.—deczemberi füzetében befejezte *Firtinger* Károly »Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848/9-ig« czímű tanulmányát, s ez utolsó közleményekben a külföldi magyar nyomdászat történetét írta le. Ez a terjedelmes tanulmány megérdemelné, hogy külön lenyomatban is napvilágot lásson.

REPERTORIUM.

a) Önálló munkák.

Krones Franz, Deutsches Volksthum im mittelalterlichen Ungarn. (Bécs. Breitenstein 1894.)

Wertheimer Ed., Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz I. (Lipcse. Duncker-Humblot. 1893. 163 l. 3 M. 60.) V. ö. Mika ismertetését a Századokban 1893. 907. l.

Lubomirski, Beust et Bismarck. 1865—1867. (Paris. 1893. 7 frank 50.)

Koser Reinhold, König Friedrich d. Grosse. (I. köt. Stuttgart. Cotta. 1893. XII, 640. l. 8 Mark.) Ezen új monographia valamennyi elődjét fölülmúlja.

Tivaroni C., L'Italia durante il dominio austriaco. (II. köt. Torino. 1893. 419 l. 3 frank 50.)

Chiala C., Dal 1858 al 1892. Pagine di storia contemporanea. (Turin 1893. Mostanig 4. füzet á 4 frank).

A »Monumenta Germaniae Scriptores« 29. kötete (1892.) dán, izland meg lengyel kútfőkön kivül magyarországi kútforrásokat is tartalmaz. A kötetet *Holder-Egger* rendezte sajtó alá.

Jireček Hermenegild, Unser Reich vor 2000 Jahren. Eine Studie zum histor. Atlas d. Österr.-Ungar. Monarchie. (Bécs. Hölzel. 1893. IV. 68 l. és 1 térkép. 2 M. 50.)

Horváth János, A magyar királyság közjoga. (Dobrovszky-Franke. 1894.) V. ö. a Nemzetben 1893. decz. 1-én megjelent birálatot a Pragmatica Sanctióról szóló hibás adatokra vonatkozólag.

A turini *Loescher czég* a következő új olasz kútfő-editió folytatására hivja fel a történészek figyelmét: »*Fonti per la storia d'Italia*« cz. alatt már is több kötet jelent meg, melyek közül hazai történetünket érdeklik a 9. sz., Croniche veneziane antichissime (saec. X—XI., kiadta Monticola

I. köt. (6 lira 50.) továbbá az Annali di Caffaro, kiadta Belgrano. (I. 12 lira); Notabilia di A. de Tummulillis, kiadta Corvisieri (7 lira) és az Epistolario di Cola di Rienzo, kiadta Gabrielli L. (10 lira). — A közel jövőben meg fognak jelenni: a velenczei krónikából és Caffaroból a II. köt.

Gippler F., Monumenta Cromeriana. Martin Kromers Gedichte, Reden u. Hirtenbriefe. (Braunsberg, 1892.) Cromer M. esthlandi püspök és lengyel történetiró müveinek ezen gyüjteményes kiadása bazánkat is érdekli.

Monumenta Poloniae historica. (VI. köt. Krakkó. Akademia VI. s 731 l.) Első helyen *Kwiatkowski Saturin* méltatja Callimachus Fülöpnek I. Ulászló és annak török háborujáról irt munkáját, melynek becséről nem sokat tart. Kimutatja nevezetesen, hogy Callimachus nagyon is Dlugoszból merített. A II. sz. alatt Callimachusnak: Vita et mores Gregorii Sanocei Leopoliensi archiepiscopi cz. müvecskéjét találjuk. A kötet Dlugosztól is tartalmaz több kisebb munkát. Emlitendő még *Ketrzynski* kiadványa: Annalium Polonorum fragmenta, mely a 965—1013 évekre vonatkozik.

Fester, Die Augsburger Allianz von 1686. (München. Rieger. 1893. 5 Mark.)

Zeissberg H. R., Belgien unter der Generalstatthalterschaft Erzh. Carls. 1793, 1794. II. rész. (Bécs. Sitzungsber. d. Akademie és különlenyomatban. 1893. Tempsky. 176 old. 3. M. 40.)

Frimmel Theodor, Kleine Galerie-Studien. 1—2. Bamberg. Buchner. 1892. A pesti képgyüjteményekről is megemlékezik, összehasonlító módszerrel.

Joetze K. F., Veit Aernpeckh, ein Vorläufer Aventins. München. 1893. 84 l. (Hazai iróink Arenpeckh-nek nevezik, ő két nagyobb müvétől eltekintve, a Chronicon Baiovariae-nak is a szerzője.

Heinrich Bischoff, Körner's »Zrinyi«. (Lipcse. Fock. 1891. 90 old.) E müvecske becsesebb részét a kútfők (Ortelius, Budina, Forgách, Hormayr) teszik.

Dubuy, Les Hussards. (Paris. 1893.)

Günther, Gesch. des Feldzuges von 1800. in Ober-Deutschland, der Schweiz u. Ober-Italien. (Frauenfeld. 1893. 3 M. 60 Pf.)

b) Külföldi folyóiratok.

Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. (31. évf.) E folyóiratban *Bachmann* értekezik Hunyadi Mátyás királynak Podiebrád Györgygyel kötött wilemow-i szerződéséről (1469. febr.), melynek hiteles szövege ismeretlen, a miért is annak tartalmát illetőleg az irók eltérő adatokat közölnek. Bachmann úgy vélekedik, hogy a két fejedelem személyesen találkozott Auhrow faluban és hogy mindenekelőtt fegyverszünetet kötöttek, hogy azután a végleges békéről tanácskozhassanak. Valószinűnek tartja, hogy Podiebrád Mátyásnak a német koronára emelt

igényeit helyeselte és azokra nézve a magyar királyt támogatásáról biztosította, míg Mátyás a cseh huszita királynak az egyházzal való kibékítését vállalta magára.

Altmann Vilmos, Eine Denkschrift zur Wahl Maximilians II. zum röm. König. (Megjelent a Mittheil. d. Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1892. 13. köt. 4. füz.) Ez az emlékirat a berlini titkos állami levéltárból való és azt ajánlja a protestáns választó fejedelmeknek, hogy Miksa főherczeget, ki nyiltan a protestáns egyház híve, okvetlenül megválaszszák római királynak. Szerző szükségesnek tartja, hogy a Habsburg család maradjon a császári méltóság és magyar korona birtokában, első sorban a török veszedelemre való tekintetből. A memorandumot alkalmasint Miksának valamelyik protestáns bizalmas embere szerkesztette. Hogy mennyire értett egyet Miksa a reformácziával, kitünik *Schlecht* dolgozatából is: Briefwechsel zwischen Ferdinand I. und Papst Pius IV. aus d. J. 1560—62« (»Histor. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft« 1893. 14. köt. 1. füz.). Kitünik ebből, hogy IV. Pius pápa Miksát római királylyá történt választatásakor titkos breveben felhatalmazta, hogy az úrvacsorát protestáns ritus szerint, azaz mind a két szín alatt magához vehesse. A brevet azonban annyira titkolták, hogy még a Frankfurtban jelenlevő pápai nuntius sem hallott róla.

Driault hosszabb czikkben (Revue d'histoire diplomatique. 7. köt. 1. füz.) Chauvelin franczia követről értekezik, ki 1733—37. (II. Ágost halála után) Lengyelországban Ausztria ellen működött, melynek befolyását egy erős Lengyelország szervezése által meg akarta semmisíteni.

Hogy *Talleyrand* emlékíratai azon alakban, melyben nehány évvel azelőtt végre megjelentek, csak kevés hitelt érdemelnek, már többen bizonyították be. (Lásd pd. a Hist. Zeitschrift 68. kötetét.). Ujabban *Flammermont* (a Révolution française 1892—93. évfolyamában) tovább ment és bebizonyította, hogy Bacourt a reá bízott emlékiratokat másolás közben meghamisította, (a mint ezt Mirabeau és La Marck levelezésével is megtette), a memoireok eredetijét pedig megsemmisité.

Az a beszéd, melyet *Filastre Vilmos*, burgundi követ és tournay-i püspök 1463. okt. 8. Rómában a II. Pius személyes elnöklete alatt végbement consistoriumban mondott és melyben Filastre azt sürgette, hogy a curia és az egész keresztyén világ Magyarországnak segélyére siessen a törökök ellen, szószerinti hiteles szövegben megjelent a Römische Quartalschrift. 1891. évf. 352—363. lapján.

Menger, Die Valutaregulierung in Österreich-Ungarn. Jahrbücher für National-Ökonomie u. Statistik. (1892. III. folyam, 3. köt. 496—515 és 641—69 l.)

III. Frigyes császár keresztes hadjáratáról, melyet herczeg korában végzett, *Röhricht R.* közlötte nemrég az első hiteles leirást. »Die Jerusalemfahrt des Herzogs Friedrich von Österreich. 1436. (Zeitschrift für deutsche Philologie. 1891. 23. köt. 26—41. l.)

Maxime de la Rocheterie: Correspondance du comte de Mercy avec Joseph II. et Kaunitz. (Revue des questions historiques. 1892. 52. köt. 231 l.) Ez értekezés Arneth-Flammermont új művén alapszik.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. (Új foly. 7. köt. 1892. Tartalma: *Hausenblas,* Österreich im Kriege gegen die franzős. Revolution 1792. *Zerboni di Sposetti,* Die Bekämpfung des Aufstandes in Piemont 1721. u. die österr. Occupation 1823. *Kematmüller,* Das Dragoner-Regiment Herzog Julius Ludwig von Savoyen. *Duncker,* Militärische u. politische Aktenstücke zur Gesch. d. I. schlesischen Kriegs 1741. — Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns. (III. Der südöstl. Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, Dalmatien u. Bosnien II. Hälfte: Ungarn. 4. Teil. Galizien.

Revue Critique 1893. 27. köt. 36. sz. Ismertetést közöl Cserhalmi-Hecht Irén asszony a franczia romantikus irodalomról írt művéről.

Zeitschrift für christliche Kunst (1893. VI, 6. füz.) *Schnütgen A.,* Romanischer Bronzeleuchter im ungarischen Nationalmuseum.

Wertheimer Ede, Zwei Denkschriften Erzh. Rainers aus d. Jahren 1808—9. (Arch. Österr. Gesch. 1893 és külön lenyomatban. Bécs. Tempsky.) Az I. emlékirat Zichy gróf ellen fordul, ki nem volt képes Ausztria pénzügyét jobb karba helyezni. A II. emlékirat a szükségessé vált reformok behozataláról szól.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. (1893. 18. köt. 689—92.) *Altmann Vilmos,* »Zu Eberh. Windecke« cz. alatt kimutatja, hogy Windecke a krónikáján kivül még egy külön műben (Sigismundbuch«) is irta meg Zsigmond császár és király életét.

A »Mittheilungen des Instituts für Österr. Geschichtsforschung XIV. kötet. 2. füzetében (335—50 l.) *Thallóczy Lajos* az északkeleti Európa történetére vonatkozó újabb magyar oklevélgyüjteményeket ismerteti, kül. a Rákócziak korából. (»Die Gesch. Nordosteuropas u. die neuere ungar. Litteratur.«)

Ugyanebben a folyóiratban *Ficker J.,* »Zur Frage nach der Herkunft der Siebenbürger Sachsen« cz. czikket közölt, melyben a hírneves tudós a szász és a friez jog közös vonásaira figyelmeztet és annak a nésetnek ad kifejezést, hogy a szászok tetemesb része Groningen vidékéről, az Ems torkolatától nem messze fekvő ugyn. Ommelandenből vándorolt be Erdélybe.

Carnaro Frigyes relátióiról Buda ostromáról, melyeket *Bubics Zsigmond* kassai püspök német fordításban is kiadott, *Pribram* a Sybel féle Histor. Zeitschrift 1893. 71. köt. 514. lapján dicséröleg nyilatkozik.

Revue internationale de l'enseignement. (1893. jan.) La réforme de l'instruction publique en Hongrie.

Dankó József »Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae« nagyszerü művéről a Histor. Jahrb. (1893. 671—72. l.) a legkedvezőbben nyilatkozik.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. (1893. 2. füz. 259—287 l.). *Karge Pál*, Kaiser Friedrichs III. u. Maximilians I. ungarische Politik u. ihre Beziehungen zu Moskau 1486—1506. (Ism. *Áldásy Antal* a »Századok« 1893. novemberi füzetében.)

Am Ur-Quell. (1893. 4. köt. 10. füz.) *A. Hermann*, Deutsche Volkreime aus Körmöczbánya. (Nach G. Versényi's Aufzeichnungen mitgetheilt).

Vámbéry Arm., Freiheitliche Bestrebungen im moslimischen Airen. (Deutsche Rundschau XX. köt. 1. füz.)

Revue Critique. (1893. 27. köt. 40. sz.) Ortvay, Histoire de la ville de Presbourg I. (Ismertetés).

A münchcni akadémia értekezései között (1893. 20. köt. 363—514 l.) megjelent *Stieve* czikksorozatának VI. folytatása: Wittelsbucher Briefe aus d. Jahren 1590—1610. A közlött levelek a magyarországi eseményekre, nevezetesen a felkelési mozgalmakra és Rusworm hadvezér pörére vetnek világot, nevezetesen a Ferdinánd főherczeg levelei, melyeket Miksa és Ferdinand bajor herczeghez intézett.

Globus. (1893. 63. köt. 21. sz.) *Herrmann A.*, Die Flutsagen der finnisch-ugrischen Völker.

Wlislocki, Volksglauben u. religiöser Brauch der Magyaren. 1893. Bírálatot hoz a lipcsei Centralblatt 1893. 49. száma Katona Lajostól.

Összeállította: Mangold Lajos.

UJ KÖNYVEK.

— A »Magyar Hadtörténelmi könyvtár« első kötete, a M. Tud. Akadémia Hadtudományi bizottságának kiadásában megjelent. Ezzel az Akademia egy valóban nagyon fontos, hiányt potló vállalatot indított meg. Ez első kötet tartalmát teszi: Az osztrák-olasz háboru 1866-ban. Irta *Szécsi* Mór honvéd százados. Tizenkilencz ivre terjedő, térképekkel és csatarajzokkal ellátott munka. A munka a katonai szaktudomány mai állásának és feldolgozási módjának megfelelően van megírva, tekintettel azonban arra, hogy nemcsak katonák, hanem hogy a közönség is élvezettel és haszonnal olvashassa. Erről a hadjáratról számos munka jelent meg külföldön és Ausztriában, melyeket a szerző mind felhasznált. Az eredményeket és egyes fegyverényeket teljes objectivitással tárgyalja, tekintettel azonban a magyar csapatokra, melyeknek részvételére a háboruban kiváló súlyt fektet. A mi irodalmunkban a hadtörténelem meglehetősen el volt hanyagolva: örömmel látjuk, hogy vitéz hazafiaink annak felmagasztalásában is résztvesznek. A munka öt részből áll: legterjedelmesebben s legrészletesebben a custozzai (az egésznek legfontosabb eseménye) van tárgyalva.

— Horváth Cyrill, ki a különböző folyóiratokban szétszórva már nehány érdekes tanulmányt írt: most egy egész munkát bocsátott ki róla »*Pomerius*« czím alatt. Addig is, míg e munkáról tüzetesebb ismertetést adunk, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— »Árpád sírja meghatározásának sommája« czim alatt megjelent kis füzetben a szerző Dr. *Wekerle* László csak régibb, 1885-ben kiadott dolgozatait recapitulálja, melyek a Fehéregyháza kérdését úgy szólván minden kétségen kivül eldöntik. Ezek szerint a patak, melynek fejénél Árpádot eltemették, a Radl malom patakja, a Fehéregyháza romjait pedig a Victoria tégla gyár telkén ásták fel. Csak azt sajnáljuk, hogy szerző e magvas kis füzetben még Bonfinius állításaival is bajlódik, és elfogadja Wenzel G. állítását, hogy Fehéregyházat Szent István épitette 1015-ben, holott az csak téves magyarázata a pécsváradi alapító levélnek, melyben szintén van Fehéregyházról szó, de annak semmi köze a budai Alba ecclesia templomával, Árpád sirjával.

— Fáy András mint protestáns. Irta *Rácz* Kálmán. A »Protestáns Szemle« 1893. évfolyamában megjelent tanulmányát a szerző külön füzetben is kiadta, hogy igy minden protestánsnak annál könnyebben hozzáférhetővé tegye azt. Fáy Andrásról ez előtt pár évvel egész könyvek jelentek meg, a melyeknek szerzői felölelték ugyan az ő működésének minden oldalát, de munkájuk arányaihoz mérten természetesen nem rajzolhatták oly részletesen őt, mint protestanst, a hogy egy, e szempontból kiinduló vizsgáló teheti. Rácz Kálmán első sorban Fáy theologiai álláspontjával foglalkozik s adatait jórészt az »Óramutató«-ból meríti, a mely szabadelvű józan rationalistának mutatja Fáyt, a ki teljesen arra az alapra helyezkedik, a melyre a reformatio épített, hogy a dogmák tökéletesitésében keresse és találja az orvosságot. Aztán mint az egyházi társadalom vezető szellemét méltányolja őt Rácz Kálmán s kimutatja, hogy az »Óramutató« itt is rendkivüli hatást tett, mert két pártra osztotta az egyházi irókat: haladó és maradó pártra. Ismerteti mind azon fontos vagy kevésbbé fontos hirlapi czikkeket, a melyeknek szerzői Fáyt támadták vagy védelmezték s a melyeknek némelyikére jónak látta maga is hirlapban felelni. Az értekezés nagyobb része azt az eléggé nem méltányolható működést fejtegeti, a melylyel Fáy a pesti ref. főiskola ügyét diadalra juttatta s egy szép álom megvalósulásának, a protestáns felekezetek egyesülésének útjait egyengette. Mind e kérdéseket a szerző támadásuktól, kezdetüktől fogva megerősödésükig vizsgálja s számba vesz minden tényezőt, a mely Fáy terveit elősegítette vagy gátolta. A szépen és gonddal irt tanulmányt fölösleges bővebben ajánlani olvasóink figyelmébe.

— A Magyar Gyorsirás Története czim alatt Dr. *Gopcsa* László érdekes monographiát adott ki. Meglepetve látjuk e munkából, hogy a hazai stenographiának csaknem másfélszázados multja van — s egy bizonyos gyorsirói rendszer — a Gáti-féle — már 1769-ben alkalmazásban volt. Gáti után Danzer következett s az ő rendszerének is voltak hivei. Danzer rendszerét alkalmazta Kovács Imre. Ez uttörők ismertetése után szerző át tér Kossuth országgyűlési tudósításaira, majd egy második fejezetben a Hajnik Károly felléptétől 1863-ig s a III-ik fejezet a napjainkig terjedő kort tárgyalják. Gopcsa úr nagy szorgalommal gyüjtötte össze az adatokat munkájához s azokat ügyes kézzel dolgozta fel. Ez is egy mivelődési adalék hazánk történetéhez. Egy függelékben összeállította a hazai gyorsirászati munkák bibliographiáját.

— Rész Ensel Sándor »Helynevek Magyarázója« czimű munkáját 1861-ben indította meg s az I. füzet az A-val a B-vel kezdődő neveket foglalta magában. A régi helytartóság tekintve a vállalat fontosságát elrendelte, hogy a községi elöljárók küldjék be hozzá a községi helynevekre vonatkozó magyarázatokat — s ezután 412 helymagyarázatot szerzett. A közönség részvétlensége miatt azonban a vállalat fennakadt, s csak 1890-ben jelent meg a III-ik füzet, mely a C. betüt foglalta magában. Most immár a 4-ik füzet (a D betüvel kezdődő helynevek) hagyta el a sajtót, mely mint a megelőzök nagy szorgalommal van összeállítva.

— Dorcsák Gyula »A középiskolai rendtartás magyarázata« czimű munkájának második része is megjelent, s ezzel a becses és nagyon használható kézikönyv be van fejezve. A munka értékét neveli az is, hogy tekintettel van a történelem fejlődésre amint utóirata is rövid visszapillantás a középiskola történelmi fejlődésére. A betűsoros tárgymutató a munka használatát nagyon megkönnyíti. A két résznek összesen 303 l. Ára 1 frt 50 kr.

— »A vallás, mint a politikai jogok gyakorlásának alapfeltétele« czim alatt dr. *Horváth* Ödön az eperjesi jogakadémia dékánja egy 15 ívre terjedő munkát adott ki, mely érdekes és időszerű tanulmányt foglal magában a magyar államjognak egyik legfontosabb, legszövevényesebb fejezetéből. Az alapjogok és a politikai jogok fogalmának kifejtése mellett behatóan tárgyalja szerző azokat a feltételeket, a melyekhez a politikai jogok gyakorlása kötve lenni szokott s az egyes kérdések tárgyalásánál tekintettel van a történeti és jogtörténeti fejlődésre Szerző teljes figyelmére méltatta újabb alkotmány-történetünket s az országgyűlési irományokban és naplókban idevonatkozó adatokat szorgalommal használta fel, valamint a külföldi államoknak s különösen a német birodalom államainak idevonatkozó törvényhozására is figyelemmel volt. Az államjogi irodalmunkban számottevő munka

dr. *Berzeviczy* Albert államtitkárnak, »az eperjesi jogakadémia egykori jeles tanárának« van ajánlva. Ára 3 korona. Kapható szerzőnél és Kósch Árpád könyvnyomdájában Eperjesen.

— A Gelléri Mór által szerkesztett »*Magyar Nyomdászok Évkönyve*« 1894-iki folyamában több actualis érdekű s igen becses dolgozat mellett a magyar nyomdászat történetére vonatkozó dolgozat is van: »Öreg Rákóczy György könyvnyomtatói.« Átalán ez az Évkönyv nemcsak a magyar nyomdászokat, hanem a közönséget is érdekli, mert hazai nyomdászatunk mai állásáról és viszonyairól érdekes tanulmányokat közöl.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Társulatunk a jan. 6-án lefolyt Jókai-ünnepélyen a választmány határozatához képest üdvözlő irattal s küldöttségileg is résztvett. Az üdvözlő irat a jan. ülésen bemutattatván, itt röviden csak említeni akarjuk, hogy az egész egy a XVII. század legelső tizedében készült, tiszta renaisance stilű s fényes kiállítású bárói diploma mintájára készült, melyben a czimerrajz helyett megfelelő keretben a Jókai család czimere volt mint tájkép festve. Az egészet *Déry* Béla fiatal festőművész készítette. A rézszelencze, a melybe az okmány betétetett, szintén egykorú volt, még pedig vörös rézből készült, massiv munka, tetején »Jókai Mórnak, A Magyar Történelmi Társulat« felirattal. A küldöttséget, mely ez okmányt Jókainak át volt adandó, Pulszky Ferencz elnök s a titkár vezette. Jókai átvevén a szelenczét, azonnal megtekintette tartalmát s igen melegen köszönte meg a küldöttségnek a díszes üdvözlő iratot, mely úgy az ő, mint a körülállók figyelmét lekötötte. Az estélyen is, a sok díszes és drágábbnál drágább feliratok közt, melyek kiállításánál a művészet és ipar vetekedett mennél szebbet létesíteni, a mi üdvözlő iratunk méltó feltünést keltett s a fel- s alálhullámzó díszes nagy közönség örömmel állt meg és szemlélte figyelmesen, s adózott elismeréssel az eszmének s az eszme ily alakban való kivitelének.

— Dr. Fejérpataky László a muzeumi könyvtár igazgatóőrévé neveztetett ki. A kinevezést a hivatalos Budapesti Közlöny jan. 5. száma közli s így hangzik:

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a magyar nemzeti muzeum könyvtáránál rendszeresített igazgatóőri állásra *dr. Fejérpataky* László muzeumi őrt s m. tud. akadémiai tagot nevezte ki.

Fejérpataky már le is tette a hivatalos esküt s az ügyek vezetését kezébe vette. Tudománya, szakismerete s a muzeumi ügyek körül szerzett szakismerete semmi kétséget sem hagynak fenn, hogy a könyvtár alatta rendeltetésének teljesen meg fog felelni.

Ő most csak nagyobb munkakört nyert, mert a muzeumi levéltárt nemcsak vezette, hanem rendezte is.

— Révész Kálmán kassai ref. lelkész »Százados küzdelem a kassai reformatus egyház megalakusásáért 1550—1650« czim alatt egy nagybecsű és érdekes egyháztörténeti monographiát adott sajtó alá, legnagyobb részben egészen új s eddig nem ismert adatok alapján, melynek egy részét Kassa városa levéltárából merítette. A munka öt fejezetre van osztva: az I. (1530—1600) a megalakulás, a II. (1601—34) Barbiano és Alvinczy korát, a III. a lutheranusokkal létrejött unio felbomlását, a IV. I. Rákóczy György korát tárgyalja. Az utolsó V-ik fejezet azon küzdelem leirásának van szentelve, melylyel a reformatusok a szabad vallás-gyakorlatot megszerezték. Nagy becsű adalék lesz e munka hazánk egyházi és politikai történetéhez, melyhez függelékül a szerző nehány kiadatlan okmányt csatolt.

— A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet mult évben tartott közgyűlésén az elnök dr. Sötér Ágost tüzetes jelentést tett az egylet 1888—92-iki működéséről s azt most közzétette. Csekély anyagi tehetsége mellett is valóban figyelemre méltó tevékenységet fejt ki, s főként ásatásai segélyével már is figyelmet érdemlő muzeum birtokában van. Van 6 örökös alapító (100 frtos), két alapító (50 frt.) s 143 rendes tagja (a tagsági díj 3 frt.) Okmánytára — nagy részben Jankovics Antal adománya — igen figyelemre méltó; de elég gazdag éremgyűjteménye, könyvtára is s mindenek közt leggazdagabb régiségtára: s a mi legfőbb, minden igen jól van rendezve és pontosan lelározva. Mind e gyűjtemény jelentékeny része — leszámítva nehány letétet — Mosonmegye tulajdonát képezi. Az egylet tevékenysége igen helyesen leginkább ásatásokra terjedt ki, (összesen 13 ásatást eszközölt), de az elnöki beszéd hangsulyozta s egyszersmind kimutatta, hogy e részben mégannyi munka vár az egyletre. Végül az elnök a mosony-szolnoki és mosony-jessehofi bronzkori leletekről számolt be, s erre vonatkozó jelentését a füzethez csatolta, a fontosabb leletek rajzait is közölvén.

— A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar hadi történetirás fejlődését minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíteni kivánván, az 1894-ik évre a következő pályázatot hirdeti: 1. Kivántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leirása. A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti vagy utáni időszakból (1815-ig), de mindenkor föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre. A földolgozás lehet vagy történelmi, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely

irányban új világot vessen, illetőleg azt reconstruálja, vagy lehet katonai, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet. 2. A munka jutalma 500 arany korona, mely az aránylag legjobb, de irodalmi szinvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfelül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül. 3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva s egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jeligével ellátott pecsétes levélke kiséretében, a bizottság előadója: Rónai Horváth Jenő honvédőrnagy czimére (Pozsony, Vásártér 10. sz.) 1894. junius hó 1-éig küldendők be. 4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki. 5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért, vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek, a folyóiratban a rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek. 6. A jutalomra a hadtudományi bizottság tagjait kivéve, bárki pályázhat. 7. A pályázat eredménye 1894. szeptember 15-én fog közzététetni.

— Czékus László tagtársunk Jászay Pál irodalmi hagyatékából a Sárospatakon megjelenő »Őr állóban« közzétette Kossuthnak Pesten 1840. jun. 6-án Pestmegye közgyűlésében a politikai fogságból kiszabadulta után elmondott első beszédét, mely egész terjedelmében még eddig sehol sem volt kiadatva.

— Dr. Szlavik József eperjesi jogakadémiai tanár *Krieger* Gothában megjelenő egyháztörténelmi folyóiratában (Zeitschrift für Kirchengeschichte) érdekes czikksorozatot kezdett meg. »A magyar reformatió történetéhez« czim alatt. Az első közlemény a wittenbergi »Schola Hungarica« megalakulásának történetét s szervezetét irja le, a második közlemény Stöckel Lénárt életét vázolja. Remélhetőleg folytatni fogja a megkezdett czikksorozatot, melyekkel egyháztörténetünk ismeretéhez a külföldön hasznos adalékkal fog járulni.

— A Századok mult évi IX. füzet 830. oldalán a Pallas Nagy Lexikonáról közölt ismertetés ama pontjára vonatkozólag, mely »becsuszott tollhibának« mondja azt, hogy a Lexikonban Nagy Iván, mint heraldikai kézikönyv irója szerepel, kötelességem kijelenteni, hogy e becsuszott tollhiba nem *Csoma* József urtól származik. Csoma Józsefnek eredeti kézirásában, mely alá a kifogásolt hiba a revizió alkalmával került, Nagy Iványról, mint heraldikai kézikönyv irójáról, nem volt említés téve. Dr. *Bokor József*, szerkesztő.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Mátyás Király Levelei. Külügyi osztály. Első kötet. 1458—1499. A M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából közzétette *Fraknói* Vilmos r. t. Budapest, 1893. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 8-adr. XIII és 496 l. Ára 4 frt 50 kr.

— Az osztrák-olasz háboru 1866-ban. A Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbizásából irta *Szécsi* Mór. Tizenkét vázlattal. (A Magyar Hadtörténelmi Könyvtár első kötete). Budapest Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1893. 8-adr. XI és 281 ll.

— Árpád sirja meghatározásának sommája. Irta Dr. *Wekerle* László. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság 1893. 8-adr. 48 l.

— Pomerius. Irta Dr. *Horváth* Cyrill. Budapest, 1894. Singer és Wolfner kiadása. 8-adr. 161 és II ll.

— A Magyar Gyorsirás Története. Irta Dr. *Gopcsa* László. Budapest. 1893. Singer és Wolfner könyvkereskedése. Nyomatott Szamosujvártt, 1893. 8-adr. 111 l. Ára 70 kr,

— Ausgewählte Schriften des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Herausgegeben im Auftrage seiner Söhne der Herren Erzherzoge Albrecht und Wilhelm. Mit Karten und Plänen. II. Bd. Vien, 1893. 8-o, 415 S.

— Geschichte der Freiermaurerei in Oesterreich-Ungarn. Von Ludwig *Abafi*. Budapest. 25—30. füzet. Ára 2 frt 40 kr.

— Die Kriege Friedrichs des Grossen. 1. Theil. Der erste schlesischee Krieg. 1740—1742. I—II—III Bd. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe. Berlin 1890—93. 8-o 377, 44 l. 20 térkép.

— Aus dem Leben Theodor von *Bernhardi's* 2. Theil. Unter Nikolaus I. und Friedrich Wilhelm IV. Briefe und Tagebuchblätter 1834—1857. Leipzig, 1893. 8-o 368 l.

— Geschichte der Gegenreformation in Böhmen. Von A. *Gindely*. Herausgegeben von T. *Tupetz*. Leipzig, 1894. 8-o XI, 532 p.

— Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. I. Bd. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Bearbeitet von Aug. *Kluckhorn*. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften. Gotha. Fridr. And. Perthes. 1893. IV 938 l.

— Duc de Broglie. Maurice de Saxe et le marquis d'Argenson. I., II. Paris, 1863. 8-o 452; 398 p.

HIVATALOS ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi jan. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Komáromy András, Majláth Béla, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Tagányi Károly és Pettkó Béla vál. tagokat kéri fel.

1. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy dr. Ullmann Sándor, eddig évdíjas r. tag, 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásúl vétetik.

2. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapítókúl:* Makó város közönsége 100 frt alapítványnyal (aj. gróf Szécsen Antal), Mohács város közönsége 100 frt alapítványnyal (aj. gróf Szécsen Antal); b) *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* a cisterciek tanárképző intézete Budapesten (aj. Békefy Remig), dr. Endes Miklós kir. járásbírósági jegyző Székely-Kereszturon (aj. Borbély Sámuel), Pecz Vilmos egyetemi tanár Kolozsvárt (aj. Szilágyi Sándor), dr. Mokos Gyula tanár Budapesten (aj. Erdélyi Pál), Meliorisz Béla Eperjesen (maga helyett aj. Meliorisz Kálmán).

Megválasztatnak, s miután Meliorisz Béla az őt ajánló Meliorisz Kálmán helyébe lépett, ez utóbbi a tagok névsorából töröltetik.

3. Érdujhelyi Menyhért társ. tag felolvassa »*a karlóczai patriarchatus és a boszniai görög-keleti egyház*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

4. Szilágyi Sándor titkár, hivatkozással a mult évi 117 jk. pont alatt kelt vál. határozatra, jelenti, hogy a társulatnak Vaczulik Vinczétől ajándékozott Pázmány-féle levelek ismertetésével elkészült s azt a *Századok* legközelebbi füzetében fogja közzé tenni.

Tudomásúl vétetik.

5. Jelenti, hogy Pajor István Balassa-Gyarmatról néhai Ipolyi Arnoldnak egy újabban feltalált levelét küldte be a társulat levélgyűjteménye számára.

Köszönettel fogadtatván, a beküldő kísérő soraival együtt a N. Muzeum könyvtárában fog letétetni megőrzés végett.

6. Előterjeszti a pénztárnok deczember-havi kimutatását, mely szerint a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákról felvett 5292 frt 33 krral együtt összes bevétel volt ... 9455 frt 17 kr,

» kiadás » ... 8289 » 34 »

s így 1893. dec. 31-én a maradvány ... ... 1165 frt 83 kr, melyből azonban néhai gróf Sztáray Antal nevére 100 frt, Makó város nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A pénztári kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összeg névértékében a szokott szabályszerű módon 4%-os koronajáradék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

7. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése. Szilágyi Sándor titkár javaslatára a választmány elhatározza, hogy a közgyűlés február-hó 15-re d. u. 5 órára hivassék össze; *tárgyai:* 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az1893 évi zárszámadás és az 1894 évi költségvetés bemutatása; 4. az ig. választmány egy harmadának újra választása, illetőleg a kilépő tagok helyének betöltése; 5. emlékbeszéd néhai Szabó Károly felett, Szádeczky Lajostól. A választmányból ezúttal az 1891—1893-iki évkörre megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: Balássy Ferencz, Bánó József, dr. Boncz Ödön, dr. Hampel József, dr. Horvát Árpád, Kellemesi Melczer István, Nagy Imre, báró Nyáry Jenő, dr. Réthy László, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, Szilágyi Sándor, id. Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, gróf Zichy Jenő, Pór Antal, Ballagi Géza és Pettkó Béla; e szerint tehát 19 vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

8. Titkár jelenti, hogy a földmívelés-ügyi minister a magyar mezőgazdaság történetének a millenium alkalmára való megíratása ügyében a folyó január-hó 3-án értekezletet tartott, melyre, hogy azon magát néhány tagja által képviseltesse, a társulatot is meg-

hívni kegyeskedett; minthogy pedig ez ügy az idő rövidsége miatt a választmány elé hozható már nem volt, az elnökség saját hatáskörében intézkedvén, dr. Pauler Gyula és Tagányi Károly vál. tagokat kérte fel, hogy az értekezleten megjelenni s ott a társulatot képviselni szíveskedjenek; kéri ez intézkedés tudomásúl vételét.

Jóváhagyólag tudomásúl vétetik.

9. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1893 évi 19,467 számú értesítése szerint a mult évi 120 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 200 frt alapítvány annak idején tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

10. Előterjeszti a rendkivüli népszerű felolvasások rendezésére vonatkozó javaslat tárgyában mult évi 124 jk. pont alatt kiküldött bizottság jelentését, mely szerint a bizottság a titkár által benyujtott javaslatot Csánki Dezső azon indítványával egyetemben, hogy a szóban forgó felolvasások rendezésére állandó bizottság alakíttassék (1893 évi 112 jk. p.), magáévá tévén, az egészet némi szerkezeti módosításokkal hét pontban formulázva, a rendkivüli felolvasásokra nézve megállapítandó szabályzatúl ajánlja a választmánynak.

A bizottság munkálata az 1-ső pontban a *lehetőleg* szó betoldásával elfogadtatván, a rendkivüli felolvasások rendezésére vonatkozó szabályzat ekként állapíttatik meg:

1. A társulat koronként, esetleg megfelelő bemutatásokkal összekötött felolvasó estélyeket, vagy a körülményekhez képest matinékat rendez (ügyr. 4. §.), melyeknek száma azonban egy évben négynél több nem lehet, s lehetőleg martius és aprilis, továbbá november és december hónapokban, esetről esetre meghatározandó napon és helyen tartandók.

2. Tárgyaik lehetnek:

a) oly történelmi kérdések, melyek actualis érdekkel is bírnak s melyeknek multja, történeti fejlődése iránt kívánatos a nagy közönséget felvilágosítani;

b) hazánk politikai, társadalmi és műveltségi történetéből valamely kiemelkedő mozzanatnak új kutatások alapján új világításban bemutatása.

c) ünnepélyes emlékbeszéd, melylyel történetírásunk valamely kiemelkedő alakjának adózik a társulat, de nem életrajzi, hanem a magasabb értelemben vett emlékbeszéd követelményeinek megfelelő formában.

3. Egy felolvasás (bemutatások nélkül) másfél óráig tarthat, nyomtatásban pedig a két ívet nem haladhatja túl. A mi a kidolgozás formáját illeti, elengedhetetlen követelés, hogy a dolgozat

kerek egészet képezzen, művészi, vonzó, könnyen érthető s a nagy közönség által is élvezhető modorban.

4. Minden felolvasás külön honoráltatik 60 frttal, ezenkivül megjelenésekor a szokott írói tiszteletdíjban részesül; az első kiadás megjelenésétől számítva egy évig a társulat tulajdona marad.

5. A társulat ezen kiadványaiból »*A M. Tört. Társ. Felolvasásai*« czím alatt új vállalatot indít meg, kettős czímmel ellátva. Minden felolvasás egy önálló füzetet tesz s külön is kapható, még pedig a társulati tagok számára jelentékeny (33%) árkedvezménynyel. A 2. *b)* pontban említett felolvasásokra vonatkozó melléktanulmányok, excursiók, adversariák, melyek a felolvasás bizonyítékaiúl szolgálnak, részint a *Századok*-ban, részint a *Tört. Tár*-ban tétetnek közzé.

6. Az évi költségvetésbe ezen felolvasások költségei czímén évről évre megfelelő összeg veendő fel.

7. Ezen felolvasások rendezése, a felolvasandó dolgozatok megbírálása s az összes kapcsolatos ügyek vezetése egy állandó bizottságra ruháztatik, melynek tagjai az ügyvezető elnök, a titkár, a jegyző és négy választmányi tag, kik három-évenkint a gazdasági bizottsággal egyidejűleg (ügyr. 46. §.) választatnak meg.

Elhatároztatván egyszersmind az állandó bizottság azonnali megalakítása, elnök a négy tag megválasztására titkos szavazást rendel, mire a szavazatok beadatván, 17 szavazó lapon Tagányi Károly 14, dr. Boncz Ödön 13, dr. Pauler Gyula 12, dr. Fejérpataky László, dr. Czobor Béla és dr. Ballagi Aladár 4—4, dr. Szendrei János és dr. Borovszky Samu 3—3, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos és Emich Gusztáv 2—2, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, Majláth Béla, dr. Váczy János és Zsilinszky Mihály 1—1 szavazatot nyertek, s így a negyedik helyen egyenlően 4—4 szavazattal álló három tag között új szavazás válván szükségessé, a másodszori szavazásnál beadott 16 szavazatból dr. Fejérpataky Lászlóra 8, dr. Czobor Bélára 5, dr. Ballagi Aladárra 3 szavazat esett; e szerint tehát a rendkivüli felolvasásokat rendező állandó bizottság tagjaivá legtöbb szavazattal Tagányi Károly, dr. Boncz Ödön, dr. Pauler Gyula és dr. Fejérpataky László választattak meg.

11. A napirendre kitűzött ügyész-választás (1893 évi 123 jk. p.), minthogy erre elegendő számú vál. tag ezúttal sem jelent meg, a legközelebbi február-havi r. ülésre halasztatik, Kovács Pál ügyvéd úr pedig felkéretik, hogy az ügyészi teendőket ideiglenesen tovább is vinni szíveskedjék.

12. Titkár bemutatja a Jókai Mórnak jubileuma alkalmával átnyujtandó üdvözlő okíratot, mely latin nyelven, régi stylben, hártyán, függő pecsét alatt, az Országos Levéltárban őrzött

1607 évi Petky-féle baronatusi diploma initialisainak és díszítményeinek utánzatával készült.

Tudomásúl szolgál.

13. Jelenti, hogy dr. Schönherr Gyula »*Hunyadi Corvin János*« című pályamüvét, melynek némely adatokkal való megbővítése végett a választmány mult évi 69 jk. pont alatt kelt határozatából időhosszabbítást kapott, végleg befejezte; kéri a választmányt, hogy a munka megbirálása iránt intézkedjék.

A jelentés tudomásúl vétetvén, bírálókúl Szilágyi Sándor és dr. Fejérpataky László kéretnek fel, azzal, hogy a munkát mennél előbb megbírálni s a jutalom kiadása iránt véleményt mondani szíveskedjenek.

Zárt ülésben —

14. a tagdíj-hátralékok behajtása, illetőleg leirása,

15. a kilépő és elhalt tagok törlése, s végül

16. a függő tárgyak nyilvántartása iránt intézkedett a választmány.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

K. m. f.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Hitelesitjük: *Tagányi* Károly, s. k., *Pettkó* Béla, s. k.

FELHÍVÁS

néhai Salamon Ferencznek állitandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevü történetirónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyüjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferenczieк-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szükebb kör Beőthy Zsolt indítványára 50 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyüljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Bodrogi János, bölcsészet hallgató, eddig: *Kolozsvár.*
Börcsök Andor, eddig: *Budapest,* Külső-Kerepesi-út.
Brankovics György, eddig: *Budapest,* Nagykorona-u. 10.
Csiky László, eddig: *Lugos.*
Czeiner József főgymn. tanár, eddig: *Budapest,* II. ker. főgymn.
Keil A. L. prem. r. tanár, eddig: *Kassa.*
Koncz Ákos r. kath. s. lelkész, eddig: *Nagy-Kálló.*
Kovács Ödön ügyvéd, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 64.
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Radvánszky György dr., eddig: *Zólyom-Radvány.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Sprenger Béla (Rudnai) m. kir. állam-vasuti tisztv., eddig: *Kassa.*
Szilády Károly dr., eddig: *Hajdu-Böszörmény.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 26.
Vaszary Mihály gazdász, eddig: *Keszthely.*
Veith József jog-gyakornok, eddig: *Budapest,* kir. tábla.
Vörös Kálmán fővárosi tanító, eddig: *Budapest,* József-u. 50.

Szilágyi Sándor
titkár.

A HARTVIK-VITA SARKPONTJAI.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III. Elég bőven vagy tán nagyon is bőven feleltünk azon kérdésre: épen maradt-e ránk Hartvik vallomása? áttérhetünk tehát a harmadik, legfontosabb kérdésre: szavahihető-e Hartvik?

A szavahihetőség megállapításának többféle módja van. Én »Kik voltak az első érsekek« czimű értekezésemben a szerző egykorú- vagy kései-korúságából akartam azt meghatározni. De belátom, hogy ez a mód nem volt eléggé meggyőző, sőt belátom azt is, hogy egy magában véve e mód nem elégséges, mert hiszen a közel- vagy késő-korúság nem mindig biztos jel az író szavahihetőségére nézve. Ott van elijesztő például Szerémi György. Elég közelkorú, sőt legnagyobb részt egykorú eseményekről tudósít ő, s mégis, mihelytt nem szemtanú, tömérdek hibát követ el.

Másik mód a szavahihetőség megállapítására: az eleven leirásból, az események helyének, idejének és egyéb körülményeinek részletes felsorolásából, stb. kimutatni azt, hogy a mű szerzője vagy szemtanú volt, vagy élénk emlékezetű szemtanúk elbeszéléséből merített.

Hartviknál azonban ezen módon sem boldogulunk. Mindössze három évszámot említ (Gecse fejedelem, Szent-Imre és Szent-István halála évét), az egyházas vagy monostoros helyeken kívül egyetlenegyet sem sorol föl, s a székesfehérvári egyház leirását kivéve mindenütt szintelen, általánosságokban mozog. Hallgat arról, kik voltak a Szent-István uralkodása elején a pogányság mellett föltámadó lázadók, nem tudja még olyan nevezetes eseménynek, mint a Konrád német császárral való

háboru évszámát sem és Ajtony főúrnak létezéséről, hatalmáról másunnan kell értesülnünk.

Legczélszerűbb lesz tehát egy harmadik módhoz folyamodnunk. E mód nem más, mint megvizsgálása annak, vajjon Hartviknak és a pesti codex szerkesztőjének vallomásai megegyeznek-e az egykorú vagy más, körülményeiknél fogva jobban értesült tanúk vallomásaival?

Mint az itt feltett kérdésből kitetszik, — nem csupán Hartvik szavainak a többi tanuk vallomásaival való egyezését fogom vizsgálgatni, hanem a pesti codex szerkesztőjének szavait is egybe akarom vetni azokkal. És ez természetes. Mert, mint a fentebbiekben állítottam, Hartvik csupán az ő eredeti művében, a nagy legendában, foglaltakért lehet felelős. A többieket pedig a pesti codexnek — a magyaros Hartvik-féle legendák kútfejének — szerkesztőjétől kell számon kérnünk.

Megegyeznek-e tehát Hartvik vallomásai a többi tanúk vallomásaival?

a) Hartvik elbeszélése szerint Gecse fejedelemnek látomása születendő fiáról akkor történt, midőn »Adalbertus, boemiensis ecclesie pontifex« a magyarok megtérítése végett hazánkba jött és a közben (interea) születik a látomásban megjövendölt fiú: Szent-István. Oly világosan következik ebből, hogy Hartvik szerint Szent-István csak Szent-Adalbert püspökké szentelése után született, hogy mindazon régi irók, kik egyéb bizonyítékokat nem ismertek, mint pl. Inchoffer, Hansizius, Stilting ez elbeszélés alapján Szent-István születése évét habozás nélkül 984-re vagy 985-re tették.[1])

És ezt nem is tehették máskép, mert hiszen egykorú életiratok s oklevelekből teljesen bizonyos — s éppen azért reménylem, hogy ennek a világos dolognak okadatolását Pauler Gyula úr is elengedi, — hogy Szent-Adalbert, a ki egész addig katona volt, 983. jun. 29-én Veronában, II. Ottó császár jelenlétében szenteltetett püspökké. Ha már most — bár nem valószinű — mindjárt a következő évben eljött hazánkba, akkor is Szent-István születése éve Hartvik szerint csak 984 lehetne.

[1]) *Stilting*, Vita. s. Stephani. Kassa 1767. 98 l.

Csakhogy ezt a véleményt pár sorral alább tönkreteszi maga Hartvik. Azt mondja ugyanis, hogy Szent-István 997-ben atyja halálakor már túlhaladta gyermekkorát (transvadata puerilia) és elérte ifjúságát, már pedig 13 éves fiút még mi sem mondunk ifjúnak, nemhogy a régiek.

Összeegyeztethetetlen továbbá Hartvik elbeszélése Szent-István születéséről Hermannus Contractus vallomásával. Mert ez utóbbi szerint Szent-István már 995-ben házasságra lépett Gizellával.[1]) Már pedig ki hihetné, hogy 11 éves gyermek nálunk már nősülhessen?! Pedig Hermannus Contractus sokkal régibb író, mint Hartvik, s helyesen jegyzi meg róla Katona, hogy Szent-István korának időrendi kérdéseiben ő a biztos kalauz. Vallomása ennélfogva nagyon figyelemreméltó.

De még vannak más tanuink is: a sziléziai évkönyvek. Ezek közül az »Annales Kamenezenzes«, az »Annales Cisterciensium in Heinrichow« és az »Annales Silesiaci compilati« mind egyhangulag állítják, hogy Szent-István 975-ben született.[2]) Nagyon téved tehát Pauler Gyula úr, midőn azt írja: »Hogy István 975-ben született, ezt *csak* a kamienici XIII. századbeli nem épen classicus hitelű feljegyzések mondják« [3]) Mondják biz' azt mások is, s éppen-e tekintetben való megegyezésük, hivatkozásuk a lengyel krónikákra, e lengyel krónikák régisége[4]) mind-mind azt követelik, hogy vallomásukat nem szabad olyan könnyen megvetnünk. Már maga az, hogy idegen, XIII—XIV. században élő emberek ilyesmit följegyeznek, mutatja, hogy valami régi könyv állott előttük, s annak szavait írják át, mert különben eszükbe sem jutott volna magyar királyról beszélni, a minthogy Szent-Istvánon kívül mást nem is nagyon emlegetnek.

Egybevetve már most ezek bizonyságát Hermannus Contractus vallomásával, igazoltnak kell vennünk azt, hogy Szent-István 984-nél előbb született és így a Hermannus Contractusnál

---

[1]) *Pertz*, Mon. Germ. SS. V. 117.
[2]) Monum. Germ. SS. XIX. 581., 544, 537.
[3]) *Századok* 1892. 293—4 ll.
[4]) V. ö. e tekintetben *Zeissberg*, Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters 30—33, 38, 116, 135.

későbbi, önmagának is ellentmondó Hartvikot e pontban rosszúl értesültnek kell tartanunk.[1])

b) Hartvik határozottan állítja, hogy Szent-István 10 püspökséget alapított és azoknak betöltéséről gondoskodott.

Ezen állítása miatt ellentétbe keveredik hazai okleveleink vallomásaival, mert azok szerint Szent-István csak 8, legfeljebb 9 püspökséget tudott tettleg megalapítani és betölteni.

Ugyanis okleveleink szerint bizonyos, hogy az 1206-ban létező 12 magyar püspökség közül három: a váradi, zágrábi és nyitrai nem Szent-István alapítása. A nyitrairól és zágrábiról elismeri ezt mindenki, maga Pauler Gyula úr is, tehát csak a váradi püspökség keletkezésével kell foglalkoznunk.

Mielőtt azonban ezt tenném, kénytelen vagyok visszautasítani azon vádat, hogy én az első érsekekről szóló értekezésemben a 10 püspökségből merített érvvel petitio principii-t követtem volna el. Mert én legalább úgy tanultam és most is úgy olvasom, hogy petitio principii az, ha valaki titkosan olyasmit vet fel bizonyítékúl, a mit még bizonyítani kell. Már pedig én ott előbb bebizonyítottam, hogy sem a váradi, sem a bácsi, sem a nyitrai püspökségek nem Szent-István alkotásai, s aztán vontam le a következtetést. Igaz, hogy bizonyításom rövid, csupán más értekezésekre való hivatkozás volt, de a hivatkozás maga is bizonyítás. Hová jutnánk, ha minden történeti igazságot, mielőtt abból valamit következtetnénk, újra elölről kellene bizonyítgatnunk?! Megtámadhatja tehát valaki a bizonyíték erejét, de petitio principii-ről nem vádolhat.

Lehetetlen továbbá nem csodálkoznom szavaimnak azon félreértésén, mely Pauler Gy. úr eme nyilatkozatában nyilvánul: »Karácsonyi úr ugyan azt hiszi, hogy nem lehet és nem szabad többé kételkednünk abban, hogy a váradi püspökséget Szent László alapította, de mi azért mégis kételkedünk.« Hiszen én nem értettem idézett szavaimat úgy, hogy absolute nem lehet és nem szabad kételkedni rajta, hanem erkölcsileg (moraliter) véve nem szabad és nem lehet. Absolute véve szabad kételkedni nem-

[1]) V. ö. Mátyás Flórián értekezését »De anno natali s. Stephani« Hist. Hung. Fontes Dom. IV. 290—296.

csak ezen, hanem azon is pl., hogy Szent-István 1038-ban halt meg, vagy, hogy Borich nevű trónkövetelő létezett-e? vagy hogy II. Lajos csakugyan a Csele patakba fult-e? stb. stb. csakhogy nem tanácsos.

De térjünk a dologra.

Tudvalevőleg a mult század második felében mérges irodalmi harcz folyt a felett, vajjon kinek tulajdonítandó a váradi püspökség alapítása, Szent-Istvánnak-e vagy Szent-Lászlónak? Aztán jó darabig abba maradt a vitatkozás, és úgy látszott, hogy Szent-László pártja fog győzni. Legalább már 10 éve, hogy megjelent Bunyitaynak munkája, s abban azon állítása, hogy a váradi püspökség Szent-László alapítása, de ellene senki sem szólalt föl. Csak tavaly úgy mellesleg rántott kardot Pauler Gyula úr a régi Szent-Istvános vélemény mellett s így az ő jóvoltának köszönhetjük, hogy egy század multán megint ott vagyunk, mint ama hires mádi izraelita.

De ez hagyján! Lássuk miféle bizonyítékokat vet föl azon állítása mellett, hogy a váradi püspökséget Szent-István alapítá.

»A váradi statutum feljegyzése — írja Pauler Gyula úr — éppenséggel nem zárja ki azt, hogy Biharban már ne lett volna püspökség és ez a püspök költözködött át Szent-László idejében és tette az ottani társaskáptalant székeskáptalanná. Hisz a váradi püspököt még III. Béla idejében is bihari püspöknek mondják.«[1])

E szerint tehát Szent-István Biharon alapított volna püspökséget. S mi a bizonyíték? Hogy a váradi püspököt valaha bihari püspöknek nevezték. — Csakhogy ez éppen Magyarországon nem nyom a latban semmit, mert hiszen éppen itt van szokásban, hogy a püspököt nem székhelyéről, hanem egyházmegyéje területének nagyobb részéről nevezik el. Így viseli a Gyula-Fehérvárt lakó r. kath. püspök maig is az erdélyi nevet, noha régen megyéje nem csupán Erdélyre terjedt ki, így nevezték hajdan a bánmonostori vagy kövi püspököt szeréminek, így a milkovit kun püspöknek. Kész van tehát az analogia, miért nevezték a váradi püspököt biharinak? Azért, mert egyházmegyéjét legnagyobb részt Biharmegye tette.

[1]) *Századok* 1892. 291.

Addig tehát a bihari püspök el nevezéssel semmit sem bizonyít Pauler Gy. úr, míg egyúttal nem igazolja, hogy a váradi püspökséget régi és eredeti székhelyéről nevezik biharinak, nem pedig a vidékről, mely hozzátartozott.

»Hazai krónikáink — írja továbbá Pauler Gy. úr — már Salamon idejében, habár nem is teljes szabadsággal talán, mert biharit *kellene* mondaniok, váradi püspököt említenek; e részük pedig, a mint kimutatható, egykorú elemeket tartalmaznak (sic).«

Ez már aztán derék bizonyíték! Mást mond a tanú, mást jelent ki a bíró. Váradi püspököt említének Salamon korában, tehát akkor Biharon püspökség létezett. Elmondhatom én is ennek láttára Petőfivel. »Az ember ily csodát nem ért.« Mert ellenmondás esetében vagy tessék elfogadni az első tanúnak vallomását, ha hitelesnek tartja s vesse el a többiét, vagy pedig, ha nem tartja hitelesnek, ne hivatkozzék reá. De hogy az első tanú vallomásából mást olvasson ki, mint a mit az világosan mond, vagy hogy annak szavait — tetszése szerint kiigazítsa, arra nincs feljogosítva. — Ez általános, megdönthetetlen szabályt ez esetre alkalmazva, azt kell mondanom Pauler Gy. eljárására: Vagy elfogadja hitelesnek hazai krónikáink ezen vallomását a Salamon király korában élő váradi püspökről s akkor tegye azt magáévá egész terjedelmében: mondja ki, hogy a *váradi* püspökség 1070-ben már létezett, az ellenkező tanúvallomásokat pedig mint hibásokat s — ha úgy tetszik — mint hamisakat vesse el; — vagy pedig ne hivatkozzék rá, főként pedig ne fogja rá, hogy mit *kellene* mondania. Mert a mily joggal igazítja ki Pauler Gy. a krónikáink vallomásában előforduló »Varadiensis«-t »Bihoriensis«-re, éppen olyan joggal igazíthatnám én ki »Chanadiensis«-re s még arra hivatkozhatnám, hogy ez utóbbi névben több betű egyezik meg a Varadiensis szó betűivel, mint a Bihoriensis névben.

Annál érthetetlenebb Pauler Gy. úr hivatkozása a magyar krónikák eme részére, mert hiszen ő pár sorral feljebb a váczi püspökség alapítását Szent-Istvánnak tulajdonítja. Az ám! Csakhogy a magyar krónikák ugyanazon része, mely a már Salamon királyunk korában élő váradi püspökről beszél, szól — még pedig nemcsak úgy odavetve, hanem részletesen — a váczi püspökségről is s annak alapítójául I. Gecse (Géza) királyunkat jelöli meg.

Miért nem fogadja el Pauler Gy. úr ezen vallomást is? Vagy szerinte ugyanazon krónika, ha a váradi püspökről szól, hiteles, ha pedig a váczi püspökségről beszél, már nem hiteles? Lehet, hogy e bánásmód másutt helyes logika számba megy, de nálunk Magyarországon veszedelmesen hasonlít a »ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes«-féle okoskodáshoz.

Hátra van még Pauler Gy. úr legfőbb érve a tőle föltalált, egykor Bihar városában létező püspökségről.

»De még ennél is nyomósabb a megfontolás — írja, — hogy István — a mint látszik — püspökségei kihasításában tekintettel volt az ország fekvésére, annak magyar lakosságára. Nehéz tehát elképzelni, hogy a Tiszántúl közepére, e népes, magyar vidékre ő püspökséget ne rendelt volna.«

Bizony sokat nehéz elképzelni, a mi a történelem tanusága szerint mégis valóban megtörtént. Milyen nehéz pl. elképzelni azt, hogy I. Napoleonnak óriási hatalma egy év alatt összeroppant, vagy azt, hogy a magyarok 1241-ben nem a hegyeknél állták útját a tatároknak (a csupán lovas seregnek!) vagy azt, hogy Fráter Görgyöt éppen azok gyilkolják meg, a kik kezére félországot játszott stb. stb., de — mert előttünk a bizonyíték, csak belenyugszunk abba, hogy a nem remélt, el se képzelt dolog valóban megesett.

Ilyen a priori okoskodással tehát a történelemben semmit sem lehet bizonyítani, még a bihari püspökséget sem.

Vagy nekem kell figyelmeztetnem Pauler Gy. urat azon, minden történetírótól szemelőtt tartandó aranyszabályra: Factum non praesumitur, nisi probetur? nekem kell eszébe juttatnom, hogy ha valamit nehéz is elképzelni, nem lehetetlen? Lám milyen szépen elképzelte Pauler Gyula úr mindjárt most idézett szavai után, hogy a bihari püspökség volt a Szent-Istvántól alapítottak közt az utolsó s hogy addig »a tiszai vidék Eger és Csanád között oszlott meg, azután hasíták ki *Egerből* a nagyváradi vagy bihari püspökséget«! Ennyi erővel már azt is elképzelhette volna, hogy nemcsak pár évig, hanem egész Szent-László koráig is mindig az egri püspökséghez tartozott a mai váradi püspökség területe.

A mint az eddigiekből kitűnik, a Szent-István korában Bihar városában létező püspökségre nézve egyetlenegy tanú-

bizonyság sincs és így az történeti valóságként már a »factum non praesumitur, nisi probetur« szabálynál fogva sem fogadható el. Még inkább lehetetlenné válik annak elfogadása, ha tekintetbe veszszük a váradi püspökség keletkezéséről és alapítójáról szóló vallomásokat.

Ilyen mindenekelőtt a váradi káptalan 1374-iki vallomása. Egyszerűen, mint köztudomású, senkitől kétségbe nem vont dolgot jegyzi meg: »Mindenekelőtt méltó tudni, hogy a mi váradi egyházunknak alapítója boldogságos László, Magyarország néhai királya.... Alapította és avatta pedig ez egyházat a boldogságos Szűz Mária tiszteletére, rendelvén abba először prépostot és kanonokokat »és aztán *ugyanazt* püspöki egyházzá *emelte*« [1]) E világos szavakhoz magyarázat fölösleges.

Pauler Gy. úr nem meri az alapítójáról tanuskodó káptalant nyiltan tévedésről vádolni, hanem oldalvágásokkal ügyekszik a vallomás erejét megsemmisíteni.

»A váradi statutum feljegyzése a XIV. század végén készült, — — írja — majdnem szolgai utánzása a zágrábi hasonló feljegyzésnek és csak annyit mond, hogy Szent-László először Váradon káptalant alapított, azután azt püspöki egyházzá emelte. Ez épenséggel nem zárja ki azt, hogy Biharban (tán Biharon?) ne lett volna püspökség és ez a püspök költözködött át Váradra Szent-László idejében és tette az ottani társaskáptalant székeskáptalanná.« [2])

Ámde ezen vágások csak a levegőt hasítják. Mert igaz, hogy a váradi káptalan legrégibb statutumai csak a XIV. század végén (illetőleg 1374-ben) készültek, de a régi oklevelek tanuskodásaiból. Tessék csak megtekinteni a püspökök névsorát, a birtokok, jövedelmek fölszámlálását, mindenütt oklevelekre hivatkozik eme statumok szerkesztője — Imre olvasó kanonok — s így, ha a régibb időkről szól, nem maga beszél, hanem az egykorú szemtanúk vallomásai szólalnak meg benne. A XIX. század végén készült Pauler Gyula úr műve a XVII. század egyik eseményéről, Wesselényi nádor összeesküvéséről, de mivel e mű szerzője

[1]) A váradi káptalan legrégibb statutumai. N.-Várad 1886. 6—7. ll.
[2]) Századok 1892. 291.

XVII. századbeli egykorú iratokból gyűjtötte össze elbeszélését, nem tartjuk művét mesének, hanem való történelemnek.

Igaz továbbá az is, hogy a váradi káptalan érintett statutumai utánozzák a zágrábi 1334-iki illetőleg 1350-iki statutumait, átveszik a minden káptalanban érvényes szabályokat, kikölcsönzik belőle a magyar krónikát és a szentatyáknak velős mondásait, szóval az általános, Váradot különösen nem érintő dolgokat, de szolgai utánzásról szó sincs. Tessék csak összevetni a püspökökről, pecsétekről, tizedekről, birtokokról stb. szóló fejezeteket — s ugyananyi sőt több eltérést találhatunk a két statutum közt, mint megegyezést. Mihelyt valaki bebizonyítja, hogy a váradi káptalan statutumai annyira szolgai utánzás, hogy a zágrábi püspököt megteszi váradi püspöknek, s a zágrábi káptalan jószágát a váradi káptalanénak mondja, én leszek az első, a ki a váradi káptalan statutumait, mint holmi tudatlan ember férczelményeit, eldobom és én leszek az első, a ki elismerem, hogy a váradi káptalan csak azért tartja a váradi egyház (püspökség és káptalan) alapítójának Szent-Lászlót, mert a zágrábi egyházé is az volt. El fogom ismerni azt is, hogy, ha az esztergomi káptalan statutumai kerültek volna a káptalan kezei közé, akkor Szent-Istvánt vallotta volna alapítójának, mert hiszen úgy sem tudott Imre olvasó kanonak latinúl, úgy sem tudta, hogy kiért kell — mint alapítóért — a váradi káptalannak mindennap misét mondania és ha elég szerencsétlen lett volna a bambergi káptalan statutumaihoz jutni, minden bizonynyal Szent-Henriket tette volna meg a váradi egyház alapítójának. Igy is csupán a véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy ugyanazon a helyen, a hol a váradi egyház alapításáról beszél, a váradi székesegyházat nem írta Szent-István tiszteletére avatottnak, hogy az elveszett kiváltságleveleket nem viteti ő is — mint a zágrábi statutum — Arbe szigetére és hogy a váradi egyház épületét nem zágrábi, hanem váradi püspökökkel építteti föl. Hanem már abban nem tudott a szegény, szolgai utánzó Imre kanonok a zágrábi statutum hatása alól szabadúlni, hogy Szent-László ünnepét ne tette volna junius 27-re, halála napját pedig julius 29-re, pedig, ha más napokra teszi, mindjárt nem lett volna szolgai utánzó, hanem hiteles kútfő (legalább Pauler Gyula úr szemében).

A harmadik oldalvágás ellen eléggé védelmezi a váradi káptalan régi vallomását azon jogi szabály. »Ubi verba non sunt ambigua, non est locus interpretationi.« Az idézett vallomás oly világos, hogy más módozatra, mint a miképpen a székesfehérvári prépostságból lett püspökség, nem gondolhatunk. Ha a tanúvallomások értelmezésében meg volna engedve az olyan »éppenséggel nem következik«-féle okoskodás, mint a minőt Pauler Gyula úr használ, akkor én meg azt mondhatnám: Abból, hogy Hartvik 10 püspökség alapítását tulajdonítja Szent-Istvánnak, éppenséggel nem következik, hogy nem alapított 15-öt, mert hiszen a 15-ben benne foglaltatik a 10 is azon jogi szabály szerint: In maiori non est dubium contineri minus.

De hát mondjuk, hogy a váradi káptalan vallomása magában nem elég, mert egy tanú nem tanú. Azért még mindig fölösleges volt Pauler Gyula úrnak ezt a vallomást megtámadnia, mert hiszen tudhatta vagy legalább tudhatta volna, hogy az ma már nem áll magában, hanem megszólaltak mellette történetírásunk legszilárdabb támaszai, legfőbb bizonyítékai: *az oklevelek.*

Lássuk ezeket:

1478-ban I. Mátyás királyunk kanczellária, a mely előtt 6 régi (köztük 4, ma már ismeretlen, árpádkori) s a váradi egyházra vonatkozó levelet mutattak föl, kiadott levelében világosan mondja: nolentes Ecclessiam Varadiensem ob honorem et veneratiouem s. regis Ladislai.... qui eius ecclesie fundator.. est.. iuribus destitui.« [1])

Még régebben Zsigmond király, a ki annyiszor járt Váradon, s a ki annyira érdeklődött a váradi egyház iránt, hogy azt temetkező helyéül választá, 1407. jul. 13-iki levelében, ekképen tanúskodik a váradi egyház alapítójáról: »Ecclesia Varadiensis in honorem illibate virginis Marie... constructa et olim per gloriosissimum principem sanctum Ladislaum, regem Hungarie, : . . pie et laudabiliter fundata.« [2])

---

[1]) Legújabb kiadása: *Jakab* E., Kolozsvár Tört. Okl. 7. l.

[2]) *Fejér*, Cod. Dip. X/4 613. — Mennyire gyarló a negativ érv, mennyire nem szabad egyedül arra támaszkodni, Zsigmond királyunk itt idézett levele kézzelfoghatólag mutatja. Praynak (Specimen Hierarchiae Hung. II. 124) és követőinek leghatalmasabb érve, melylyel a váradi egyház alapítását Szent-Lászlótól el akarták vitatni, ez volt: Zsigmond

Ha ezek nem elég régiek, menjünk az Árpád-korba. Ott van Lodomér váradi püspöknek 1273-iki levele. Ebben ő és káptalana Szent-Lászlót: »Beatissimus rex Ladislaus *dominus noster in terris* et patronus in coelis«-nek mondják.[1]) Ezt a mondatot, ha nem Szent-László volt a püspökség alapítója, megérteni nem lehet.

Még világosabban, még határozottabban beszél az erre vonatkozó legrégibb okirat Imre királyunk 1198-iki oklevele. Ebben a király ezeket mondja: »Tributum castri Bychor de Kewres, ad usum *episcopi* et fratrum ecclesie Waradiensis ex *donatione beati Ladislai regis tempore sue fundationis collatum*, divine retributionis intuitu . . . confirmamus.« [2])

Méltán mondhatjuk a királyi oklevél ezen szavait a váradi püspökség alapítása kérdésében döntőknek. Mert hiszen ezen vallomás ellen még az sem vethető, hogy talán a tatárjárás az alapítóról szóló hagyomány szálait megszaggatta. Látjuk, hogy az oklevél jóval előbb, még a XII. században, az alapítás után alig egy századdal készült. Döntők továbbá azért is, mert kirekesztik azon lehetőséget, hogy a váradi püspökség Biharról vagy másunnan lett volna áthelyezve. Ha ugyanis Szent-László a váradi püspökséget csupán áthelyezte, akkor az oklevél nem mondhatná, hogy Szent-László a kérdéses vámot »tempore *fundationis* ecclesie Varadiensis« adta a *püspöknek*, hanem »tempore *translationis*« szavakkal kellett volna élnie.

Ime tehát 4. a váradi káptalan legrégibb statutumait is hozzávéve 5, régi, tekintélyes tanúnak egybehangzó vallomása. Ennyi bizonyság elég lenne arra, hogy a bíróság halálos ítéletet mondjon, nem hogy egy esemény valódiságának kimondására nem volna elég, annál is inkább, mert tulajdonkép nincs is más olyan tanú, a ki ez 5 ellen valamit szólna. Mert hiszen az, hogy

---

király 1406. okt. 19-iki levelében mindenképen dicsőíti ugyan Szent-Lászlót, de nem mondja őt a váradi egyház alapítójának, tehát nem is ezt az. Azonban mi történik? Alig egy félszázad mulva előkerül Zsigmondnak idézett 1407. jul. 13-iki levele s kitünik, hogy a fennenhirdetett negativ bizonyíték nádszál.

[1]) *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. II. k. 247. l. Urkundenbuch z. Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen I. 123. l.

[2]) Hazai okm. VII. 2., *Fejér* Cod. Dip. VII/5 149. V. ö. *Fejérpatay*, Kir. kanczellaria 93., *Knauz*, Monum. Strig. I. 156—7.

a magyar krónika már az 1069. vagy 1070-iki eseményeknél váradi püspököt említ, semmit sem bizonyít az 5 tanú vallomása ellen. Vagy nem nevezhette a krónika író azt a követet, kit I. Gecse még mint vezér Salamonhoz küldött, s a kinek a lányát elraboltatja, per anticipationem váradi püspöknek? Vagy mondja az idézett 5 tanú azt, hogy Szent-László csakis a királyi szék elnyerése (1076.) után alapította a váradi püspökséget? Nem alapíthatta-e ő azt már vezér korában pl. 1067-ben.[1])

Nincsen tehát tulajdonkép egy olyan tanú sem, a ki határozottan az ellenkezőt vallaná, mint a mit az idézett 5 hiteles tanú. Miért nem fogadják el tehát némely történetíróink ezeknek világos bizonyságát? Hajh! mert ott van Hartvik állítása, illetőleg azon praeconcepta opinio, hogy Hartvik nem tévedhetett. Ez okozza, hogy pl. elfogadják IV. Béla 1261-iki levelének azon nyilatkozatát, mely az egri püspökséget Szent-István alapítványának mondja, — noha 1241-ben az egri egyház összes levelei elégvén, ez csupán hagyományra volt építve; ez okozza, hogy pl. készpénznek veszik az erdélyi püspökség alapítójáról szóló, de

---

[1]) A namuri (Belgium) Szent-Alban egyháznak chartulariuma beszél egy Leudvin nevű, állítólag még I. András királyunk korában élő bihari püspökről, a ki a mai Belgiumból származván egyszer rokonait meglátogatandó Lüttichben és Namurban is megfordúlt s az említett egyháznak ereklyéket ajándékozott. Azonban a chartularium csak XV. századbeli másolatban maradt fenn s éppen ezen bihari püspököt emlegető részlet nem a XI. századbeli íróé, hanem a XV. századbeli másoló interpolatiója, a mint azt a megváltozott stylus s a részlet bekezdő mondata: »Nec hoc pretereundum arbitror et dignum memoria recolo« azonnal mutatják. (Neues Archiv d. Ges. f. ä. d. Geschichtskunde 1881. 590—98.) Különben is ismeretes, hogy az Aachen, Lüttich vidéki flandrok csak II. Gecse királyunk idejében jöttek hazánkba, s így a belőlök származó Leudvin- vagy Liedvin-nek írt püspök alkalmasint ugyanaz a hazai kútforrásokban Elvin-nek nevezett váradi püspökkel, a ki 1189—1200 közt ült a püspöki széken s II. András vezérhez való pártolása miatt körülbelül akaratianúl látogatta meg lüttichi atyafiait. A krónikában említett István és András magyar királyok nem lehetnek mások, mint IV. István és II. András vezér utóbb király, Albert namuri gróf alatt pedig érthető egy másik III. Albert is, a ki egy német tudós állítása szerint a XII. század végén élt s kinek neje volt Ida, II. Gottfried brabanti gróf leánya (Grosses Universal Lexicon IV. 954.) Csodálkozom Marczalin, a ki a Budapesti Hirlap. (1892. jun. 19. sz.) hasábjain e krónikás adatait újra (mert már ismertette Bunyitay is: A váradi püspökség tört. III. k. 25—6 ll.) föleleveníté, hogy mindezeket észre nem vette.

Hartvik mellett tanúskodó *hamisítványt*,[1]) de minden mást, lehet az régibb, hitelesebb, mihelyt Hartvik ellen szól, semmibe sem vesznek. Hogy ez kényelmes eljárás, azt megengedem, de legalább én inkább azt tartom, hogy Hartvik mint afféle külföldi, a magyar egyházi viszonyokkal ismeretlen ember, eltévesztette a Szent-Istvántól alapított püspökségek számát, mintsem 5 hiteles tanú egybehangzó vallomásának elvetésével a történeti bírálat szabályait megsértsem.

c) Mindjárt a 10 püspökség fölemlítése után mondja Hartvik, hogy Szent-István az így alapított püspökségeknek érseki székévé (metropolisává) és mesterévé az esztergomi egyházat rendelte. Később pedig a VI. fejezetben egyenesen ellentétbe állítja az egyetlen érseki egyházat a többi püspöki egyházakkal. Világosan következik ebből, hogy szerinte Szent-István csak egy érsekséget alapított: az esztergomit. Ámde IX. Leo pápának 1050. okt. 9-iki levele, Widric ebersheimi apátnak, mint szemtanúnak, elbeszélése,[2]) a pécsváradi 1015-iki alapítólevél Hartviknál sokkal régibb, hiteles tanúk mind-mind igazolják, hogy a kalocsai érsekség már a XI. században, már Szent-István korában fennállott, úgy hogy Hartvik e tekintetben való rosszúlértesültsége kétségtelen.

d) Végül Hartvik az ő eredeti művében — az eddig nagy legendának nevezettben — Asztrikot első esztergomi érseknek mondja. Itt nem szükséges hosszasan bizonyítgatnom, elég a pécsváradi alapító levélre hivatkoznom, mert abból is eléggé kitűnik, hogy Hartvik itt is rosszúl értesült s Asztrik tulajdonképpen kalocsai érsek volt.

Ennyi adat, — azt hiszem — elég azon itélet kimondására, hogy Hartvik nem mindig jó kútforrásból merített s így állításai csak akkor fogadhatók el, ha más, hiteles tanúk vallomásaival ellentétbe nem jönnek.

---

[1]) Máté erdélyi vajda nevében szóló 1277. okt. 7-iki levél. V. ö. Archiv d. Vereins. f. sieb. Ladeskunde II. k. (1857.) 314—15. Hazai okm. VI—237. VIII. 19. *Knauz*, Mon. Strig. II. 76., Zala m. okl. I. 84. Ez is az ilyetén maniában szenvedő oklevélhamisító Kemény József gróf kezemunkája. L. Századok 1893. 51—55. ll.

[2]) Lásd idézve Schemat. Colocensis 1882. XIV—V.

De ha már most maga Hartvik püspök is, a ki Kálmán király korában élt, s bár se' szemtanunak, se' a leírt eseményekkel egykorúnak nem mondható.[1]) mégis öreg emberektől megtudhatott egyet-mást, meg-meg botlik, mit várhatunk a pesti codex szerkesztőjétől?! De ne ítéljünk vakmerően, hanem lássuk az adatokat.

e) A pesti codex szerkesztője a IV-ik fejezetben azt állítja, hogy a magyar sereg hadnagyait Szent-István térítette a keresztény hitre, a vonakodókat pedig fenyegetésekkel és ijesztgetésekkel kényszerítette az igaz Isten ismeretére. Ha már most ezen állításának kútforrásai után kutatunk, látjuk, hogy a szerkesztő e helyütt a kis legenda szavait veszi át, csakhogy a mit a kis legenda Gecse fejedelemről mond, azt ő Szent-Istvánra alkalmazza. Vagy félreértette tehát itt a kis legendát, vagy szántszándékkal elferdítette, csakhogy a kereszténység megalapítását egyedül Szent-Istvánnak tulajdonítsa. Egyik dolog sem válik az ő szavahihetőségének javára.

f) Máskor is elkövet olyan változtatást az előtte fekvő kútfők adatain, melyek Szent-István dicsőségét növelhetik ugyan, de a történeti igazság rovására. Így pl. mind a kis legenda, mind Hartvik eredeti műve, a nagy legenda, azt állítja, hogy a pannonhalmi monostort (a kis legenda szerint csupán annak egyházát: basilicam) Szent-István építette. És ez — a mennyiben a potiori fit denominatio — igaz is. De a pesti codex szerkesztője ezzel meg nem elégszik, hanem a monostor építésének megkezdését is Szent-Istvánnak tulajdonítandó Hartvik »monasterium construens« szavait »monasterium construere cepit«-re változtatja. Azonban ezen változtatása által ellentétben jött magával Szent-Istvánnal, mert ez a pannonhalmi monostor számára adott kiváltságlevelében határozottan vallja, hogy a pannonhalmi monostor építését még atyja kezdette el.

Igaz ugyan, hogy Pauler Gy. úr szerint nekem nincs jogom a panonnhalmi kiváltságlevélre hivatkozni, de — azt hiszem, — hogy jogosan tiltakozhatom jogfosztás ellen. Avagy megtámad-

[1]) Feltéve a legjobb eshetőséget, azt t. i. hogy mindjárt 1095-ben s 70 éves korában írta művét, akkor is Szent-István halálakor csak 13 éves gyermek volt.

tam-e én a pannonhalmi kiváltságlevél hitelességét? Vagy azzal, hogy annak utóíratát későbbi jóhiszemű hozzátoldásnak (és nem — mint Pauler Gy. úr mondja — hamis toldaléknak) bizonyítottam, megrontottam volna az egésznek hitelét? Ugyan! Hát mióta foglaltatik a részben az egész? Mióta szabad teljesen felfordítani azon jogi elvet: accessorium sequitur suum principale? A míg ezt a logika meg nem engedi, addig engem nem bánt a lelkiismeret, hogy a pannonhalmi kiváltságlevélnek valamit ártottam, addig én bátran tartom magam Pauler Gy. úrnak 1878-ban kimondott ítéletéhez: »Történelmi bizonyosság az, hogy e kérdéses oklevél (a pannonhalmi alapító — helyesebben kiváltságlevél) csakugyan Szent-István király által adatott ki«[1] s hogy Fejérpataky műve »a mai tudományosságnak szinvonalán állva a pannonhalmi alapító-levél hitelességének kérdését — úgy hiszszük végleg — eldönti«.

Tiltakozhatom e jogfosztás ellen azért is, — mert legalább szerény véleményem szerint — valamely, évtizedek, sőt egy század fáradságos munkájával megállapított történeti igazságot csak úgy odavetve[2] pár sorban megtámadni, s aztán mindjárt azt követelni, hogy már most mi is tartsuk kétségesnek a pellengérre állított oklevelet — nem szabad. Tessék előbb a Fejérpataky művében[3] foglalt bizonyítékokat mind megczáfolni, tessék — mint Tagányi e kérdést helyesen formulázá — apróra kimutatni, »hogyan készülhetett egy ilyen, a kornak mindenben megfelelő oklevél pecsétestül, mikor mindinkább megbizonyosodunk arról, hogy az egész Szent-István-korabeli kanczelláriai praxis Péter királylyal végleg kipusztult Magyarországból.«[4]

Addig, míg ezt nem teszi, fentartom magamnak a jogot, hogy a pannonhalmi kiváltságlevélre, mint hiteles, szent-István-korabeli tanura hivatkozhassam, annál is inkább, mert ennek éppen idevágó adatát Querfurti Bruno elbeszélése is (Szent-Adalbert életiratában) megerősíti, s mert — ha szükséges — több

---

[1] Századok 1878. 740.

[2] Pauler Gy. úr maga mondja: »Nem akarok itt a pannonhalmi alapító-levél hitelességéről értekezni.« Századok 1892. 289. l.

[3] A pannonhalmi apátság alapító oklevele 1878.

[4] Századok. 1892. 493.

példával ki tudom mutatni, hogy más okleveleken is vannak későbbi, hol ügyes, hol ügyetlen magyarázatok, felvilágosító jegyzetek hozzátoldások, a nélkül, hogy ezek miatt azon oklevelek hitele megrendülne. S ennélfogva bátran állítom, hogy a pesti codex szerkesztője a pannonhalmi monostor alapításának elbeszélésénél nagyított is, hibázott is.[1])

g) Kapcsolatban a pannonhalmi monostor alapításának kérdésével föl kell említenem a pesti codex szerkesztőjének hirhedt állítását a gyermektizedről, mert hiszen éppen e miatt támadta meg Pauler Gy. a pannonhalmi kiváltságlevelet. Vajjon való-e vagy sem a gyermektized megparancsolása? azt most nem kutatom. Egyetlen XII. századbeli iró vallomására ilyen különös dolgot elhinni nehéz ugyan, de ha valakinek olyan erős hite van, én nem háborgatom miatta. Állítom azonban azt, hogy a pesti codex szerkesztője e dolog előadásánál sem volt szabatos.

Ő ugyanis, mielőtt a gyermektizedet elbeszélné, előre bocsátja Hartvik szavait: »Monasterium . . . domitorum decimationibus simile fecit episcopiis« aztán pedig: »constituens ex omnibus eorum facultatibus tam stricte decimas dari, ut si cui decem liberos habere contingeret, decimam prolem sancti Martini cenobio daret.« [2]) Már pedig e két mondat ellentétben áll egymással. Mert az első szerint a pannonhalmi apátság hasonló volt tizedszedésre nézve a püspökségekhez. De a mi hasonló, az nem nagyobb. Már pedig a mint a pécsi és zágrábi püspökségek kiváltságleveleinek taxativ (s nem exemplicativ) felsorolásából látjuk,[3]) a püspökségeknek nem járt gyermektized, tehát az első mondat szerint a pannonhalmi apátságnak sem járt. De a második mondat határozottan az ellenkezőt mondja s így azt állítja, hogy a pannonhalmi apátság különb és nagyobb volt a püspökségeknél, nem pedig csak hasonló azokhoz. Vagy ki kellett volna tehát igazítani a pesti codex szerkesztőjének Hartvik szavait, vagy egészen elhagyni, hogy meghatározása szabatos legyen. Mivel pedig azt nem teszi, nem tartozik azon írók sorába,

---

[1]) Szent-Imre legendájának 1110 után iró szerzője e tekintetben szintén hibázott.

[2]) Hist. Hung. Fonstes. Dom. I. 41.

[3]) *Tkalcic*, Monum. Epp. Zagrab. I. 63., *Fejér* III. k. 2 v. 427.

a kiknek szavai mindenben irányadók, s azért nagyon sajnálatos, hogy a pesti codexnek éppen ezen kevésbbé szabatos, egymásnak ellenmondó részletéért kellett a pannonhalmi kiváltság-levélnek újabb támadást kiállnia.

h) Nem úntatom a szíves olvasót annak részletes kimutatásával, mekkorát hibázott a pesti codex szerkesztője azzal, hogy Szent-Istvánnal egy időben Mesko lengyel herczeget is szerepelteti mint olyat, a ki az 1000. évben szintén koronáért küldött Rómába, holott az egykorú évkönyvek szerint Mesko már 992-ben meghalt. Furcsa Pauler Gy. úrnak azon védekezése, hogy ily botlás már Prágai Kozma történetírónál is előfordul, azt tehát a magyaros Hartvik-féle illetőleg a pesti codexben foglalt legenda valami nagy hibájának nem tarthatjuk.[1]) Hiszen mi nem is tartjuk moralis hibájának, csak jelnek, mely mutatja az írónak a régi dolgokban való járatlanságát, vallomásának csekély értékét, nem mondjuk, hogy hazudott, hanem, hogy tévedett s az pedig, hogy előtte már valaki tévedett, nem menti ki az ő tévedését.

i) Nyilvános hibát követ el a pesti codex szerkesztője, midőn azt mondja, hogy Szent-István 45 évig uralkodott. Annyira kézelfogható volt e tévedése, hogy már a többi codexek másolói is észrevették és kihagyták.

k) Azt állítja a pesti codex szerkesztője, hogy Szent-Istvánt az apostoli szentszék iktatta a szentek sorába. Ezzel szemben áll a pápai leveleknek egy századra terjedő sorozata,[2]) mert ezek szerint az apostoli szentszék még soká azután, hogy a magyar, lengyel és cseh krónikák már széltében szentnek czímezik első királyunkat, nem ismeré el Szent-Istvánnak szentté avattatását, nem ismeré el egészen addig, míg a püspöki kar Szent-István életiratát eléje nem terjeszté s a pápa azt jóvá nem hagyá. Már pedig, ha maga az apostoli szentszék iktatta volna 1083-ban Szent-Istvánt a szentek sorába, e tettét bizonyára nem szítta volna vissza.

Az első érsekek kérdésében elkövettem azt a hibát, hogy nem csupán ezen ellenmondást emeltem ki, hanem tovább menve

[1]) Századok. 1892. 294.
[2]) Századok. 1892. 136.

állítottam azt is, hogy VII. Gergely korában még nem volt szokásban az egyszerű apostoli levéllel való szenttéavatás, hanem zsinati határozat kellett hozzá. Elkerülte azonban figyelmemet azon Pauler Gy. úrtól említett pár adat, mely mutatja, hogy bizony a rendes szokás alól már akkoriban volt kivétel. A helyreigazítást mindenkor szívesen veszem s most is köszönetet mondok érte.

Lehetetlen azonban magamévá tennem Pauler Gy. úr további okoskodását. Nevezetesen azt, hogy a pesti codex szerkesztője »nem mondja, hogy VII. Gergely szentté avatta Istvánt, hanem azt rendelte el, hogy a kik szóval, tettel (praedicatione, institutione) a keresztény hitre térítették: azokat tiszteljék szent gyanánt.«[1])

Persze, hogy névszerint, nyilt szavakkal nem mondja. De hogy a szentszék ezen intézkedésével Szent-Istvánt legalább közvetve kanonizálta volna, az a pesti codex szavaiból következik annyira, hogy ezt tagadnia Pauler Gy. úron kivül soha senkinek eszeágába sem jutott; következik belőle oly világosan, mint a mily világos, hogy az egészben benne foglaltatik a rész, oly kétségtelenül mint az, hogy a ki valamely rendeletet elfogad, el kell fogadnia annak következményeit is. Avagy a szentszék nem tudta volna, hogy ezen intézkedésének mi lesz a következménye? nem tudhatta volna előre, hogy ennek alapján a magyarok Szent-Istvánt mindjárt oltárra teszik? Ha tehát VII. Gergely olyatén rendeletet adott ki, minőt a pesti codex említ, akkor ő volt az okozója Szent-István fölmagasztaltatásának, s akkor levonták volna ebből a következményeket mind ő, mind pedig utódai s helyesnek ismerték volna Szent-Istvánnak tiszteletét és ők maguk is szentnek nevezték volna őt. Az sem lett volna ebben akadály, ha 1083 után Szent-László IV. Henrik pápájához csatlakozott volna, hisz ki róhatta volna ezt föl Szent-Istvánnak bűnül? Más hibája miatt hogyan változtatta volna az apostoli szentszék Szent-Istvánról már egyszer kimondott itéletét? Róma nem felejt és rendeleteinek megtartását ő maga sürgeti, nem hogy ő maga szegné meg. Mivel pedig Szent-István szent-volta ügyében éppen ellenkezőleg járt el, mint a hogy a pesti codex szerkesztője

[1]) Századok, 1892. 293 l.

beszéli, következik, hogy *egész rendelet soha sem létezett,* hanem 1170—80 körül, mikor már mintegy vérébe ment át minden katholikusnak, hogy a római szentszék beleegyezése nélkül senki sem iktatható a szentek sorába, a pesti codex szerkesztője, a maga kora jogállapotaiból következtetve a XI. századra, azt gondolta, hogy Szent-István fölmagasztaltatása sem eshetett meg az apostoli szentszék közbejötte nélkül. E gondolatát aztán leírta és már most mi esküdözünk, hogy ő jobban tudta, mit rendelt el az apostoli szentszék, mint maguk a pápák, jobban tudta azt, mint maga II. Orbán vagy II. Paschal, a kik 1081—83-ban VII. Gergely oldala mellett voltak, s lelkületét, rendeleteinek végrehajtását örökölték. Quousque tandem . . . ?

S még ha valamelyik öntudatos, szavait jól meglatolgató író érdekében történnék azon késhegyig menő védekezés, melyet Pauler Gy. úr kifejt! De a pesti codex szerkesztője, mint annyiszor, itt is ellenmondásba keveredik. Abbeli buzgalmában, hogy Szent-István életrajzát kibővítse, mit sem törődik azzal, hogy az összerakott részek, ha egyenkint megfigyelik őket, mást mondanak. A szenttéavattatás elbeszélésében is, miután elmondotta, hogy a szentszék rendeletére a magyarok megtérítőit és így Szent-Istvánt is föl kellett magasztalni, átírja Hartviknak az ő eredeti művében, a nagy legendában foglalt ama szavait, melyek szerint Szent-István király a püspökökkel egyetértve három napi böjtöt rendelt el, hogy a híveknek bőjttel és alamizsnával összekötött imádságára Krisztus tegyen csodát s ezzel mutassa ki első királyunknak szent voltát.[1]) De méltán kérdhetjük erre, vajjon mire való a csodákért való esedezés, ha már az apostoli szentszék úgyis elrendelte a fölmagasztalást? Vagy nem bíztak eléggé a szentszéknek ítéletében? De ha nem bíztak, akkor meg miért fordúltak előzetesen hozzá? Tagadhatatlan tehát a két rész közt az ellenmondás, s azt a szerkesztőt, a ki még az ilyen egyszerű dologra, az ellenmondások elsímítására sem gondol, kötelesek lennénk tüskön-bokron követni?

l) Miután Hartvik a maga művét befejezte és a még megirandók megírását Magyarország bölcseire hagyta, a pesti codex

[1]) Hist. Hung. Fontes Dom. I. 63.

szerkesztője még két §-t csatol hozzá (e szavakkal: addere decrevi) s elmondja benne, miként veszett el Szent-István jobbja az ő ereklyéinek felmagasztaltatásánál, mint kapta meg azt csodálatos módon Mercur nevű szerzetes, mint vitte azt titkon a rábizott monostorba és 3 év múlva miként tudósította erről a monostor alapítóit, utóbb a királyt, mint rendelte el a király a szent jobb ünnepét s végül Szent-István jobbja épségben maradásának okait kutatja. Erre az utolsó okadatolásra nem szükséges ügyet vetnünk, mert hisz szívesen beismerjük, hogy a pesti codex szerkesztője jó theologus volt, de annál roszabb historicus.

Egészen másképp beszéli el ugyanis ez eseményt III. István királyunknak 1165 körül kelt s a szentjóbi apátság számára adott kiváltságlevele. E kiváltságlevél egész terjedelmében — sajnos — nincs meg, de szerencsére éppen a monostor eredetére vonatkozó részt mind Marcellevich György I. Károly királyunknak 1326-iki átiratából,[1]) mind Simon Máté, Gyöngyösi Gergely egykori pálosrendi provincialis irataiból[2]) közli s már csak a két, annyira különböző kútforrásból eredő közlemény megegyezése is mutatja, hogy valódi XII. századbeli oklevéllel van dolgunk. Ezt igazolja az is, hogy az oklevélben emlegetett személyek valóban mind a XII. században éltek, így pl. azon Katapán székesfehérvári prépost, a kinek atyja Mercur a szentjobbot Szentjóbra hozta, előfordúl a dömösi prépostság alapító levelében (1138),[3]) Fulkó comest, kinek védelme alá helyezi III. István a harmadízben helyreállított monostort, sűrün emlegetik ugyanezen király levelei az 1163—67 években,[4]) hogy Boleszló, a későbbi váczi püspök, valóban volt már ez időtájban prépost, mutatja III. Istvánnak 1162-iki eredetiben megmaradt levele.[5]) A monostor javainak sértegetőire kimondott poena spiritualis (anathema) csaknem szóról-szóra egyezik a III. Istvánnak 1163 körül Gáb fia számára adott oklevelében olvashatóval.[6]) De meg azonkivül a

[1]) *Kerchelich*, Hist. eccl. Zagrab. I. 127.
[2]) Supplementum ad Dissert. de dextro s. Stephani. Vácz. 93—98. ll.
[3]) *Knauz*, Monum. Strig. I. 97.
[4]) Ziehy cs. okm. I. 2. *Knauz* i. d. I. 119. Hazai okm. VI. 3. *Fejér*, Cod. Dip. II. 179.
[5]) Sopronmegyei oklevéltár. I. 2.
[6]) Hazai okm. VI. 2—3.

különféle szolgáló népek felsorolása, a házak, szállások elszámlálása, az e korbeli oklevelek stylusával való megegyezés stb. mind olyan jelek, hogy e kiváltságlevél léteztéről és valódiságáról kételkednünk sem lehet.

E kiváltságlevél szerint a szentjobb története a következő: Szent-István ereklyéinek felmagasztalásánál az ő jobbját Mercur, Katapán prépost atyja, ellopta és a Berettyó mentére, a mai Szentjóbra hozta, de később Szent-László nála megtalálta, s a hol meglelte ott monostort építtetett, még pedig először csak fából, azt saját birtokaiból javadalmazta és halálos óráján Álmos hertzegnek meghagyta, hogy a monostort kőből építse föl, a mit az meg is tett. Maga Mercur lett az új monostornak első apátja.

Ebből kitűnik, hogy a szentjobb éppen nem csodálatos módon tünt el Szent-István ereklyéi közül, s éppen nincs igazsága a pesti codex szerkesztőjének, midőn a szentjóbi monostor alapítását más, a királytól különböző személyeknek tulajdonítja, mert hiszen azt Szent-László alapította. Hallott tehát valamit harangozni a pesti codex szerkesztője a szentjóbi monostor keletkezéséről, de hogy biztos, részletes tudomása lett volna róla, arról szó nincs.

Az előadottak nyomán már most feleletet kell adnunk a fölvetett kérdésre: szavahihető-e Hartvik? A felelet — azt hiszem — nem lehet más, hogy sem Hartvik, sem a pesti codex szerkesztője nem tartozik a jólértesült tanúk közé s azért vallomásaik — kivált a részletekre nézve más tanuk ellenkező vallomásaival szemben — értéktelenek.

Alkalmazzuk már most ezen tán szigorú, de igazságos következtetést az első érsekek kérdésének megoldására.

Hartvik az ő eredeti művében első esztergomi érsekül Asztrikot vallja. Hogy e vallomása a pécsváradi alapítólevél vallomásával szemben semmit sem ér, azt már láttuk.

A pesti codex szerkesztője az első érsekekre nézve három dolgot mond. Az első az, hogy szerinte Asztrik kalocsai főpap lett ugyan, de először csak püspök volt s nem érsek. Ezzel szemben áll a »Passio sancti Adalberti« szerzőjének vallomása. Ez művét mindenesetre a XI. század elején készítette, még pedig nagyon hihető, hogy 1003-ban vagy

1004-ben.[1]) Teljesen egykorú iró tehát, s ennélfogva mint kortársa Asztriknak annak pályafutását már csak a közhirből is jól tudhatta. Ő pedig azt írja: »Aschricus abbas ... postea archiepiscopus ad Sobottin consecratus est«, s ebből az következik, hogy Asztrik mindjárt fölszentelésekor érsek lett. Mindjárt első állítása tehát a pesti codex szerkesztőjének, bár valami igaz van benne, egy részét tekintve valótlan.

Másodszor azt állítja a pesti codex, hogy Asztrik »alio nomine Anastasius dictus est.« Ezzel szemben áll a XI. századbeli szerzetesek azon szokása, hogy a német neveket rendszerint a szerzetbe való belépés után is megtartották. Mint az első érsekekről szóló értekezésemben kimutattam, az Asztrik (Archerik) nevet Szent-István korában széltében használják papok, szerzetesek, sőt még azontúl is,[2]) nem volt tehát ok reá, hogy éppen a meseritzi, később pécsváradi apát Asztrik nevét megváltoztassa. Másodszor szemben áll azon általánosan elfogadott elv, hogy ha valaki megváltoztatja a nevét, akkor azt legalább is hivatalosan mindig új nevén kell nevezni. Mostani herczegprimásunk pl. hivatalosan mindig Vaszary Kolosnak, nem pedig Ferenczneк neveztetik. Ámde a pécsváradi alapítólevélben Szent-István királyunk az első kalocsai érseket még 1015-ben is Asztriknak nevezi, holott, ha ez a szerzetbe lépésekor Anasztázra változtatta volna nevét, akkor abban a hivatalos iratban e néven kellett volna őt nevezni.

Harmadik állítása a pesti codex szerkesztőjének, hogy esztergomi érsek volt egy Sebestyén nevű, előbb pannonhalmi szerzetes, de ez megvakulván helyette Szent-István Asztrikot tette meg a pápa beleegyezésével esztergomi érsekké, (in illius locum substituit), nehogy a hitben még ifjú nyáj a jó útról letérjen. Három év mulva azonban Sebestyén vissza kapta szeme világát és akkor visszakapta az esztergomi érsekséget (suae sedi restitutus est), Asztrik ellenben az érseki palásttal együtt Kalocsára tért vissza.

Vonatkozik-e ezen részlet az első érsekek kérdésére vagy sem? attól függ, hogyan értelmezzük. Ha úgy értelmezzük, hogy

[1]) *Zeissberg*, Die polnische Geschichtschreibung. 19—22. ll.
[2]) *Förstemann*, Altdeutsches Namenbuch. 128. l.

Szent-István csakugyan tett egy Sebestény nevű pannonhalmi szerzetest esztergami érsekké, de ez csak az első esztergami érseknek halála után 1024 körül történt, akkor nem érinti az első érsekekről szóló vitát. Hogy pedig lehet és szabad e részletet ekként értelmezni, az kétségtelen. A legenda ugyanis egy szóval sem mondja, hogy mikor lett Sebestény esztergami érsek? sem azt, hogy Szent-István őt első esztergami érseknek tette.

Ha pedig úgy értelmezzük, mint Pauler Gy. úr most megint értelmezi, hogy t. i. beleolvassa e részletbe az »első« szót, és azt állítja, hogy Sebestény előtt senki sem ült az esztergami érseki széken, akkor méter számra véve csakugyan ez a leghosszabb vallomás az első érsekek kérdésében.

Az a kérdés már most: jogos-e ezen második magyarázat?

Én nem tartom jogosnak. Először is azért nem, mert maga a pesti codex szerkesztője, noha máskülönben elbeszélésében némi időrendet tart, ezt nem a IV-ik fejezetben adja elő, ahol a püspökségek alapításáról beszél s a hol Asztrikot kalocsai főpapnak mondja, hanem a VI-ik fejezetben, a hol már nem arról szól, mit tett Szent-István királysága elején, hanem arról, mit tett később királysága alatt. Addig tehát, míg ellenkező adat nincs, arra sincs jogunk, hogy a pesti codexet itt is pontatlanságról vádoljuk.

De nem tartom jogosnak a második magyarázatot azért sem, mert ezzel közvetve a pesti codex megint összeütközésbe jutna az egykorú tanúkkal, már pedig szántszándékkal ellenmondásba keverni valamely tanút, mikor ő ellenmondani nem akar, szintén nem igazságos.

Miféle egykorú tanúkkal keverednék ekképp ellenmondásba?

Azokkal, a kik szerint 1007—1020-ig Magyarországon egy Anasztáz nevű érsek működött. Ilyen van kettő: a frankfurti zsinat 1007-iki határozata, és Arnold regensburgi szerzetes. A frankfurti zsinat határozatában maga Anasztáz nevezi magát magyar érseknek,[1]) Arnold pedig 1020 körül szeptember hónapban itt járt Magyarországon és Anasztáz nevű érseknél tartózkodott 6 hétig.[2]) Továbbá ellenkezésbe jut azokkal, a melyek szerint ezen

[1]) Monum. Germ. SS. IV. 796.
[2]) U. o. IV. 547.

Anasztáz esztergami érsek volt. Ilyen van megint kettő. Az egyik a pannonhalmi 1030 körül kelt kiváltságlevél, a mely szerint Anasztáz beleegyezését adta ahhoz, hogy a pannonhalmi apátság az érseki joghatóság alól kivétessék,[1]) a miből következik, hogy Anasztáz e beleegyezés nyilvánításakor az esztergami érseki széken ült. A másik a benedekrendűek martyrologiuma, a mely szerint Anasztáz püspök és hitvalló nagy szentség hirében Magyarországon Esztergomban november 12-én halt meg.[2])

E négy, egybevágó tanúvallomással szemben megint tévedésben kellene elmarasztalnunk a pesti codexet, ha a második módon magyarázzuk a Sebestény érsekről szóló részletet.

Igaz, hogy volna még két mód, a melylyel valamiképp, látszólagosan össze lehetne egyeztetni a pesti codex második magyarázatát az idézett 4 tanuvallomással. Csakhogy mind a kettő csak látszólagosan oszlatja el az ellentétet, s miattuk más tanúkkal kevernénk ellenkezésbe a pesti codexet.

Az egyik kiegyeztető mód ez volna. A 4 tanú csak az 1007—20 évekre igazolja Anasztáz esztergami érsekségét. Van tehát 1007 előtt 6 esztendő, a mely alatt a pesti codexben elbeszélt áthelyeztetések megtörténhettek. Nevezetesen feltételezhetjük azt, hogy Sebestény érsek lett az 1001-ik évben, megvakult 1002-ben. Asztrik volt helyette esztergami érsek 1005-ig, ekkor Sebestény visszakapta szemevilágát és érsekségét. 1006-ban vagy 1007 elején pedig meghalt. Csakhogy e módon annyi eshetőséget kell feltételeznünk, a mennyi az életben ritkán szokott előfordúlni s így az egész nagyon mesterkélt és valószinütlen lesz. Még valószinütlenebbé teszi azt Querfurti Bruno elbeszélése. Ő 1004-ben szept. elején Szent Adalbert életiratában azzal mentegeti Radlát, a ki egy a mi Anasztáz érsekünkkel, hogy azért nem követte 995-ben Szent-Adalbertet Rómába »mert ő már szerzetes volt és pedig,

---

[1]) 3—4 sorok.

[2]) *Knauz*, Monum. Strig. I. 42. Azok kedvéért, kik talán nem tudnák, megjegyzem, hogy a kath. breviarium és martyrologium csak az egyházrendi fokozatokat használja, a joghatóságiakat pedig rövidség okáért elhagyja. Ennélfogva bennük a pápák is »Episcopus et confessor« néven jegyeztetnek föl, s annál inkább az érsekek. Abból tehát, hogy Anasztáz itt csak »Episcopus«-nak czimeztetik, éppen nem következik, hogy nem volt érsek.

mint mondják, a kik őt *akkoriban* ismerték, szép is, jó is« (ipse tamen iam erat monachus et, ut dicunt, qui tunc temporis norunt, pulcher et bonus.) [1] Éppen az utolsó szóból következik, hogy akkor, midőn Brunó a fenti szavakat írta, Radla-Anasztáz már nem volt szerzetes, mert különben az sülne ki a dicsérő szavakból, hogy 995-ben jó szerzetes volt Radla-Anasztáz, de 1004-ben már nem. Teljesen ellentmond e kiegyeztető módnak Dubrawsky XVI. századbeli és a mi Hartvik-féle legendánkat nem ismerő cseh író ezen szavaival: »István, Magyarország királya volt az első, a ki Esztergomban az ő királyi várában Szent-Adalbertnek tiszteletére templomot építtetett, s annak főpapjává rendelte Anasztázt.« [2] Mivel pedig Dubrawsky e helyütt egész pontosan beszél Esztergom tulajdonosáról, székesegyházáról, nincs jogunk tévedésről vádolni őt, midőn e székesegyház első főpapjául Anasztázt tünteti föl.

A másik kiegyeztető mód lehetne annak föltételezése, hogy a pesti codex VI. fejezetében említett Asztrik egy személy a négy tanútól emlegetett Anasztázzal, s a mit a 4 tanú Anasztáz esztergomi érsekségéről beszél, az mind azon 3 év alatt történt, a míg ez Sebestény helyett esztergami érsek volt. Ennek a módnak is útját vágja a Benedekrendűek martyrologiuma, mert e szerint Anasztáz mint esztergami főpap halt meg, s azonkívül e kiegyeztető mód nem volna egyéb mint megújítása a pesti codex abbeli állításának, hogy Asztrik, Anasztáz nevet is viselt. Már pedig ez állítás a pécsváradi alapítólevél bizonyságával szemben semmit sem ér.

Teljességgel nincs tehát jogunk arra, hogy a pesti codexnek Sebestény érsekről szóló részletébe bele olvassuk az »első« szót és így Sebestényt első érseknek tartsuk, annál kevésbbé, mert az ilyen magyarázat sohasem lépné túl a valószínűség határát, már pedig a mi csak valószínű, azt valódi eseményként hirdetni tilos a történeti bírálat s a történetírás komolysága ellen.

Nem dől meg tehát, a mit én az első érsekekről szóló értekezésemben Radla-Anasztázról mint breunovi, majd pannonhalmi apátról, utóbb pedig első esztergomi érsekről, továbbá

[1] Monum. Germ. IV. 796.
[2] *Knauz* i. m. I. 17—18 ll.

Asztrik volt mesericzi, utóbb pécsváradi apátról s végül kalocsai érsekről elmondottam. Nem dől az össze csupán azért, mert Pauler Gy. úr (a mint azt most már én is, még pedig szivesen elismerem) kimutatta, hogy mind a pesti codex, mind az ebből származó magyaros, bővített Hartvik-legenda régibb Kálmán orosz király (IV. Béla öcscse) koránál. Nem dőlne az össze még akkor sem, ha akár a pesti codexnek, akár a magyaros Hartvik-féle legendának maga a Könyves Kálmánnak író Hartvik püspök lenne is a szerzője, még akkor sem ha világosan kimondaná ki volt az első esztergomi érsek: mert még akkor is joggal mondhatom azt, hogy az ő tanúsága egykorú szemtanúk bizonyságával szemben tekintetbe sem vehető.

Nem változtatom meg tehát véleményemet az első érsekekről annál kevésbbé, mert ha az első érsekekről szóló értekezésemben nem is, ime most bőven megokoltam itéletemet. Bőven igazoltam azt, hogy miért nem tartom én Szent-István reánk maradt legendáit az első érsekek kérdésében hiteles tanúknak? miért tartom az egykorú tanukat előbbre valóknak?

Szabad lesz talán még felszólalásom és eljárásom védelmére egy pár szót szólanom. Pauler Gy. úr szememre hányja, hogy sportot űzök Hartvik legendájának megtámadásából. De vajjon miért tenném azt? Nem egyszerűbb, kényelmesebb eljárás volna részemről is az, hogy beleszeressek az egyik tanúnak a vallomásába s aztán a többit mind tudatlannak, szakavatatlannak nevezve vallomásukat *félredobjam?* Igy legalább nem kerülnék abba a furcsa helyzetbe, hogy kath. pap létemre éppen nekem kell egyházunk egyik szentének, éppen annak, a kinek nagyságát, tiszteletreméltó voltát magam is nyilván hirdetem, Szent-Istvánnak legendáit félig-meddig *pellengérezni.* Biztosítom tehát Pauler Gy. urat arról, hogy én is azt az egyszerű, kényelmes eljárást választottam volna, s örökre sajnálnám azt a tömérdek időt, a mit az első érsekek kérdésének megfejtésébe beleöltem, ha másrészt nem volna vezércsillagom az, a mit éppen a kath. egyház oltott szivembe: az igazság szeretete.

Dr. Karácsonyi János.

MÉG EGYSZER — UTOLJÁRA? — A HARTVIK LEGENDÁRÓL.

I.

A Hartvik legenda kérdése oly fontos, hogy, ámbár ép e folyóiratban már sokat irtak róla, még mindig nem felesleges arról beszélni. A legújabb időig úgy sem sokat foglalkozott vele történetirásunk s ez magyarázza csak meg, bár szintén nem kellőképen, hogy oly kiváló tudósok mint Érdy, Endlicher és legújabban még M. Florianus, a Frankfurtból Pestre került codexet tarták legtökéletesebb példányának s ezt a véleményt alig két éve még Karácsonyi János is hirdette, itt a Századokban, a »Kik voltak az első érsekek?« című értekezésében.[1]) Mi azonnal rámutattunk felfogása hibás voltára,[2]) s Karácsonyi János most »A Hartvik-vita sarkpontjai« című értekezésében tiszteletre méltó nyiltsággal beismeri tévedését, de azután régi tévedését, úgy látszik nekünk, új tévedéssel helyettesíti. Eddig azt állította, hogy Hartvik püspök nem Könyves Kálmán király idejében élt, nem annak ajánlotta művét, hanem a XIII. század valami ismeretlen, czímzetes püspöke volt, s az ajánlás Kálmán herczegnek, II. Endre király második fiának szól, ki, mint egy ideig Halics ura, az »orosz király« czímet viselte; a munka maga pedig a pesti codexben maradt fenn, s a későbbi »magyaros« szövegei a legendának, a melyeket az utókor a pesti codex felfedezéseig az igazi Hartvik legendának tartott, annak csak módosításai; most azonban beismeri, hogy Hartvik Könyves Kálmán király

[1]) *Századok*, 1892. 23. kk. ll., 131. kk. ll. stat. stat.
[2]) *Századok*, 1892. 279. kk. ll.

korában élt, de munkájának a nagyobb legendát tartja, melyről azelőtt M. Florianus nyomán. »kinek állításait még senki sem czáfolta meg«, három kemény pontban kimutatta, hogy csak a XIII. század elején készülhetett.[1]) A pesti codexről, melyet azelőtt a XIII. századra tett, kijelenti, hogy a XII. századból való és szerzőjét, melyről azt tartotta, hogy »nem volt magyar ember,« »járatlan volt az ország törvényeiben,«[2]) most abból az okból, hogy a koronázás jelentőségét elbeszéli, hangsulyozza, a székesfehérvári prépost és káptalan kiváltságait oly részletesen felsorolja, valami székesfehérvári kanonoknak tartja, a ki művét 1170—1180 körül irta, s ebből keletkeztek azután »a magyar nemzetre nézve sérelmes és grammatikailag vagy időrendileg világosan hibás részek elhagyásával« »a magyaros Hartvik-féle legendák«.[3]) Ezzel tehát egy új theoriát állít fel, melynek veleje abban áll, hogy nem az Hartvik püspök igazi legendája, mely magát annak nevezi, mely Könyves Kálmán királynak van ajánlva, mely magyaros, azaz a magyar felfogásnak hódol és tekintély gyanánt szerepelt a magyar egyházban, a magyar nemzet életében: hanem Hartvik igazi legendája az a »legenda« marad, melyet semmi és senki nem mond Hartvik legendájának, mely nélkülözi a Kálmán királynak való ajánlást, mely sérelmes a magyar nemzetre, a magyar felfogásra nézve, melyet Magyarországon senkisem ismert, míg azt a mult század végén Mancini ki nem adta. Ezt a nagy valószinütlenséget, sőt képtelenséget, Karácsonyi úr oly körülményekkel törekszik valószinűvé, elfogadhatóvá tenni, melyek talán, egymagukban véve, ha semmi más nem szól ellenük, valami valószinűséget kölcsönözhetnének theoriájának, de a tekintetbe veendő körülmények összesége mellett számba sem jöhetnek, és teljesen megfoghatatlan volna, hogy Karácsonyi János úr, ki értekezése folyamán az elméleti logikából szép ismereteket tanusít, mikép tévedhetett le annyira az okoskodás helyes ösvényéről, ha nem fejtené meg a dolgot, a mit értekezése elején mond, hogy a kérdést pernek tekinti, melyben magát

[1]) *Századok*, 1892. i. h. 138. l.
[2]) *Századok*, 1892. i. h. 32. l.
[3]) *Századok*, 1894. 19. l.

bírónak képzeli — pedig ügyvéd, vagy még inkább fél — kinek »pótlás végett« visszaküldték ítéletét, azt tehát más úton akarja »megokolni«. Minthogy pedig az efféle visszaküldés mindig, hogy a peres hasonlatot tovább füzzem, bizonyos »orral« jár, ezt az »orrot« akarja Karácsonyi úr, bármi módon — annélkül, hogy maga is tudná, mert jóhiszeműsége minden kétségen felül áll — magáról elhárítani. Nekem nincs itt szándékom tüzetes polemiát folytatni értekezésével és a Hartvik legendáról való felfogásom védelmére ismételni azt, mit már több ízben, a Századok 1884., 1892-iki folyamában elmondtam.[1]) Inkább csak nehány rhapsodicus megjegyzést teszek és némely körülményekre hivom fel az olvasó figyelmét, melyeket, véleményem szerint, szükséges szem előtt tartani, hogy a kérdésben helyesen itélhessen.

Az igazi — vagy mint Karácsonyi úr mondja »magyaros« — Hartvik legendának még nincs oly kritikai kiadása, mint a pesti codexnek M. Florianus Fonteseiben; annak — úgy látszik — a XIII. századbeli reini codexen kellene alapulni, melyben nagyon természetesen megvannak a legenda maiorrgyes kitételei, mert hisz Hartvik ezt is munkájába olvasztotta. Annyi azonban az eddigi kiadásokból is világos, hogy csak compilatio, vagy — mint Karácsonyi úr mondja, — plagium; de szól-e az ellen, hogy Hartvik műve ne lehessen. Mi Kézay? a ki szintén királynak — Kún Lászlónak — ajánlá művét, vagy a Képes krónika? vagy Thuróczy Krónikája? vagy a középkornak annyi hires, olvasott munkája, melyeket oly időben irtak, mikor már nagy érdem volt, ha valaki valami kéziratot saját munkájába olvasztva fentartott; s a régibb irók művei nem forogtak úgy közkézen, mint forroghatnak mai nap, mikor a könyvnyomtatás úgy szólván örök fennmaradást biztosít minden irodalmi terméknek. Azt sem vonja kétségbe senki sem, hogy vannak a Hartvik legendában némi ellentmondások, mik a különböző elemeknek nem épen leggondosabb összefűzéséből keletkeztek; jelesen a Karácsonyi által idézett esetek közül három — a Szent István tanításáról, trónraléptéről és a halála

[1]) A Hartvik legenda és pesti codexe. *Századok*, 1884. 739. sk. ll., A Hartvik legendáról u. o. 1892. 279. sk. ll.

után történt csodatételekről — [1]) a kis legenda adatainak ügyetlen beolvasztásából származik; de hát a képes krónikában nincs-e ellentmondás, mikor például a X. fejezet Attila halálát 445-re teszi, a XI. fejezet pedig mondja, hogy a magyarok 677-ben, Attila halála után *száz* évvel jöttek Pannoniába? [2])

Nem minden naivság nélkül hivatkozik Karácsonyi úr Hartvik szerénykedésére, annak igazolására, hogy őszinte író, tehát nem irhatott, *mai irodalmi* fogalmaink szerint, összetákolt munkát; okoskodik a pesti codex némi leirási tökéletlenségeiből, a minők, lehet mondani, minden irodában, minden nap előfordúlnak, s a miket a XII. századbeli pesti codex *kibővítője* is, — így mondám, ennél fogva többnek kell tartanunk egyszerü leirónál, mivel Karácsonyi urnak több nehézsége önmagától elesik — szintén elkövethetett. *Lehetetlennek tartja*, hogy a mai Hartvik legendát merte volna — értsük jól: a szerző maga — térdenállva átnyujtani birálat végett Kálmán királynak, a ki tudós ember volt! s az ilyen Hartvik subjectiv érzelmeit elképzelő okoskodást elegendőnek tart annak kimondására, hogy a mai alakú »legenda« nem egészen Hartvik műve, mikor például — lehet mondani bizonyos szenvedélyességgel — tiltakozik azon objectiv, tényleges körülményeken alapuló okoskodásom ellen, hogy a váradi püspökséget Szent István alapította, »mert nehéz elképzelni, hogy a Tiszántúl közepére, e népes magyar vidékre püspökséget ne rendelt volna« és hogy azt az egri egyházmegyéből hasították ki, mikor Eger Váradot északról Szabolcscsal, délen az egri egyházmegyével alig vagy nem is összefüggő Zaránddal, az egész középkoron át mintegy átölelve tartotta.[3]) Különben Karácsonyi úr »azon egyszerű természetes magyarázathoz tartja magát,« »hogy a pesti codex irója előtt semmiféle kész Hartvik codex nem feküdt«, vagyis természetesnek tartja azt, hogy valamely író, anélkül, hogy már valami szöveg kötné, melyből kibontakozni, melyen uralkodni nem tud, mindjárt eredetileg

[1]) *Századok*, 1894. 136. l.
[2]) *M. Florianus* i. h. II. 121, 122. l.
[3]) *Századok*, 1894. 103. l.

így csinálja nem nagy terjedelmü művét, hogy abban »ismétlések«, »fölöslegesek«, »szembeötlő ellenmondások« legyenek, felfogás, melyet az a hypotheticus fehérvári kanonok, kinek terhére rója Karácsonyi úr *a pesti codexet*, a más világon aligha fog valami collegialis gondolkodásnak tartani.

Nehéz érteni Karácsonyi úrnak egy más okoskodását is. Említi. a 19. lapon, a magyaros Hartvik-féle »legendákat«, mi alatt csak legenda *példányokat*, nem *külön legendákat* lehet érteni. »Hogy ez utóbbiak nagyobb része csak 1201 után készült,« — folytatja — »arra elég kézzelfogható bizonyítékunk« van, mert a III. Incze által a legendából kitiltott szavak »utroque jure« »a mondseei és tegernseei codexekben már ki vannak hagyva, másik kettőben pedig más, megütközést keltő szavakra vannak átváltoztatva.« [1]) A tegernseei és mondseei codexekre nézve ez okoskodás egészen felesleges, mert azok a XV. századból valók és csak természetes, hogy a pápai rendeletet respectálták: de az eredeti Hartvik legenda keletkezésének idejére abból semmi sem következik. Még kevésbbé következik arra valami a »másik kettőből« — a krakai kiadásból és a corsendonki legendából, — melyek még az »utroque jure« kifejezés tekintetéből sem támogatják Karácsonyi úr állítását, mert azokban »vitiaque jure« »viteque jure« szavakat olvasunk, melyek nem más, megütközést nem keltő szavakra való átváltoztatások, hanem egyszerüen érthetetlen toll- vagy nyomdahibák,[2]) és sajátságos Karácsonyi úr ez okoskodásában még csak az, hogy a reini XIII. századbeli codexet hallgatással mellőzi, melyben az »utroque jure« szavak benn foglaltatnak; s ezzel Karácsonyi úr első közleményének végére értem, melyben ő arra az eredményre jut, hogy a »nagy legendát« *kell* Hartvik-legendának neveznünk. Én azonban az olvasóhoz azt a kérdést bátorkodom intézni:

Ha a magyaros Hartvik legenda, kivált *mai* irodalmi szempontból, sok kifogás alá esik, s mind a mellett országos, lehet mondani, kanonszerű tekintélyre vergődött, mi valóbb

[1]) *Századok*, 1894 i. h. 20. l.
[2]) *M. Florianus* i. h. I. 45. l.

szinű, hogy minden fogyatkozása mellett valami »okos író, a ki mégis püspökségig felvitte«,[1]) írta a király számára, mint én állítom? vagy hogy azt valami késő compilator rótta össze, ki a püspök által írt, a királynak ajánlott, *még meglevő munkát* ügyetlenül elrontotta, a mint Karácsonyi úr most vitatni jónak látja?

II.

Második közleményében Karácsonyi J. úr, mint valami ujkori Scherezade, szeret mesét mesére, azaz — pardon — historiai kérdést historiai kérdésre rakni; azon kérdés mellett: ki írta a Hartvik legendát, melyik szöveg tartotta fenn az igazi, Kálmán királynak ajánlott művet? a szövegek »szavahihetőségének« kérdésébe bocsátkozik, ámbár maga beismeri, hogy ez a fenti kérdésekkel nincs összefüggésben; és beszél a váradi püspökség alapításáról, a pannonhalmi alapító levélről, az első esztergomi érsekről, szent István születése évéről, a hazai krónikákról sat. sat.. mintha csak Scherezade mulattatná az ő kegyetlen Sachriárját. De míg az »Ezer egy éjszaka« elmés vezér leánya meséivel elmulattatta tyrannusát, és éjszakáról éjszakára meghosszabbítá a maga életét: Karácsonyi úr — nagyon tartok tőle — a maga fejtegetéseivel még a reggelt sem érte volna meg. Én sem akarom kitenni magamat annak, hogy a mi Sachriárunk, az olvasó közönség lenyakazzon, vagyis elolvasatlanúl sutba dobja nyomtatott papírosunkat, s azért nem merek nagyon hosszadalmaskodni; újra arra hivatkozom tehát, mit már másutt mondottam, s Karácsonyi J. úrnak csak egy-két megjegyzésére válaszolok, melyekre másutt nem volt alkalmam reflectálni. Karácsonyi úr, miután elmondta, hogy szent Adalbert addig, míg püspökké lett, »katona volt«, kijelenti, hogy: *nagyon* tévedt Pauler Gyula, mikor azt írja, hogy *csak* a kaminieci . . . feljegyzések teszik szent István születési évét 975-re, mert a heinrichaui cistercita évkönyvek és az Annales Silesiaci compilatiója mind egyhangulag állítják, s e forrásokra nézve idézi Zeissberg szorgalmas művét a lengyel történetírásról, de úgy látszik, hogy

[1]) *Századok*, 1894. 5.

az is csak úgy olvasta, mint XIV. Benedek művét »De beatificatione servorum dei«, mikor az első érsekről írt, mert magából Zeissbergből megtanulhatta volna, hogy a heinrichaui cistercita évkönyvek a XIV. századból, a silesiai annalesek pedig épenséggel a XV. század második feléből valók, a régibb lengyel források felhasználásával készültek, jelesen a heinrichaui cistercita évkönyvek *a kaminieci* annaleseken is alapulnak.[1]) A mióta pedig az ujabb történelem a kútfők elemzésével foglalkozik, nem vesz többé minden adatot, mely valahol előfordul, külön bizonyítéknak, hanem a derivált forrásokat mellőzi, és bizonyításában csak a lehető eredeti alapra fektet súlyt.

Nem bocsátkozom itt annak vitatásába, hogy Szent István alapított-e tíz püspökséget vagy nem? a mi — mellesleg mondva — megvan nem csak a szerintem igazi Hartvik legendában, a minél fogva mellette bizonyos praesumptio, ha nem is juris et de jure szól, hanem a nagy legendában is, vagyis abban a műben, melyet Karácsonyi J. úr *most* az igazi Hartvik legendának tart: csak azt jegyzem meg, hogy a »bihari« püspök elnevezést nem lehet aequiparalni az »erdélyi« vagy »szerémi« elnevezésekkel, melyek bizonyos országrész nevei, míg Bihar, bár mit tart is a localis patriotismus, még se más mint megye, s azért maga Karácsonyi J. úr is, finoman bár, de nem szigor nélkül, rendre utasít, mikor meggondolatlanúl e kifejezéssel élek, »Biharban ne lett volna püspökség«, és ő zárjel közt a »Biharban« után hozzá teszi: »tán Biharon?«[2])

Krónikáinkról, jelesen a Képes Krónikáról én azt tartom, és velem mások is, hogy meglehetős laza compilatiói régibb töredékeknek.[3])

Sok iró — magyar, külföldi — foglalkozott már e kérdéssel; de Karácsonyi úrnak, mint a franczia radikalisoknak a franczia forradalom története, a képes krónika, úgy látszik: un bloc. Clémenceau és társainak a Constituante

[1]) *Zeissberg* i. h. 38, 116, 135. ll.
[2]) *Századok* 1894. 101. 104. ll.
[3]) Véleményem bővebb megokolását l. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 469. sk. ll.

leghumanusabb intézkedései és a Convention és a Comité du salut public legőrjöngőbb kegyetlenségei egyformán jók és helyesek; Karácsonyi J. úrnak a Képes Krónikának minden állítása szentirás, s ép úgy megtámad engemet, mert a Képes Krónika alapján el nem hiszem, hogy a váczi püspökséget I. Géza — bocsánat: I. Gecse — alapította, mint a hogy megtámadták Clémenceauék Sardout a »Thermidor« miatt, a melyben Robespeirre kegyetlenségét megbélyegezi. Szerencsére Karácsonyi urnak nincs annyi hatalma, mint volt — legalább néhány éve — Clémenceau urnak Francziaországban, mert különben nem jelenhetett volna meg dissidens véleményem a váradi püspökségről, melynél fogva a kérdéssel — Karácsonyi úr szerint — megint ott vagyunk a hol a hires mádi *izraelita*,[1]) és most nem írhatnám ki, hogy, bár nagyon sajnálom a mádi regálebérlő esetét (a hogy valami napilap még finomabban fejezte ki, mint Karácsonyi úr az ismert közmondást), ezt a véleményemet még most is fenn kell tartanom. A mi okmányt, adatot Karácsonyi úr felhoz, mind csak azt bizonyítja, hogy *Váradra* püspökséget Szent László király *vitt;* de azt én úgy sem tagadtam, csakhogy abból még nem következik, hogy Szent István tíz püspökséget ne alapított volna, azon a vidéken más, bihari püspökség már előbb ne létezett volna, sőt erre még a váradi káptalan statutumai is némi következtetést engednek, mikor püspökségük alapítását így beszélik el: »Fundavit ipsam ecclesiam . . . instituens *primo* in ea praepositum . . . et *tandem* erexit ipsam in Episcopalem« vagyis először csak káptalant alapított, s azután »végre« lett a váradi egyház általa püspökivé.

Ha László e részeken püspökséget alapított, tette ezt kétségkivül azért, mert arra ott szükség volt. Ha szükség volt, miért habozott, késedelmeskedett? Miért állított fel először káptalant és nem mindjárt — mint természetes lett volna — püspökséget? s itt a legegyszerűbb s a legtermészetesebb magyarázat az, hogy már e vidéken püspökség volt, annak felállításával tehát nem kellett sietnie, sőt a dolog természe-

[1]) *Századok*, 1894. i. h. 101.

ténél fogva bizonyos időnek kellett eltelni, míg a bihari püspökség váradivá lett, a váradi egyház ... »in Episcopalem« átváltozhatott.

Nem nevezhette-e a krónika-iró *per anticipationem* váradi püspöknek I. Géza — azaz Gecse — követét, kit Salamonhoz küldött? kérdi Karácsonyi úr; bizonyosan igen! s ez az, mit én állítottam, t. i. hogy a XII. század végének irója a maga kora nevével váradi püspöknek nevezte azt a püspököt, a ki a XI. században még csak bihari püspök volt; de erre mondja Karácsonyi: »Ez már aztán derék bizonyíték, mást mond a tanú, mást jelent ki a bíró«, s költői lendületben még Petőfit is czitálja.[1]) Ellenben nem érthetek egyet Karácsonyival, hogy László a váradi püspökséget már vezér korában p. o. 1067-ben alapíthatta, mert a Képes Krónika szerint László csak uralkodása végén, vadászat közben talált a helyre, melyre a váradi egyházat építé[2]) és nagyon csodálkozom, hogy Karácsonyi úr, kinek az egész Krónika un bloc, ezt az adatát oly souverain módon megvetette.

Nagyon könnyen bánik el Karácsonyi úr a fundatio Sancti Albani-val, mely az ereklyék mellett talált feljegyzéseken alapul, melynek régisége mellett szól, hogy Lüttich, Namur vidékét még Lotharingia számba veszi, s a mely szerint már I. András idejében volt bihari püspök, kit Leudoinnak hívtak, »és a mai Belgiumból (genere Lothariensi) származván, egyszer rokonait meglátogatandó Lüttichben és Namurban is megfordult.«[3]) Neki I. András, ki *miután trónra lépett,* értekezett a püspökkel = II. András; István — a kiről irja a feljegyzés, hogy »ex pagano cristicola factus« = IV. István, »nem lehettek mások«! a Belgiumból származó Leudoin püspök pedig nem más mint Elvin, ki 1189—1200 közt ült a püspöki széken. Azonban olvasom Bunyitaiban Elvinről: »származása előkelő; *ősi* birtokai vannak mindjárt Várad közelében.«[4]) Rokonságát is megtalálom Fejér Codex Diplomaticusában. Testvére volt Boleszló váczi püspöknek, Vak Béla kereszt-

[1]) *Századok*, 1894. i. h. 102.
[2]) *M. Florian*, II. 198.
[3]) *Századok*, 1894. i. h. 108. l. 1. jegyzet.
[4]) *Bunyitay*, A váradi püspökség története I. 81.

fiának, ki a leleszi conventet alapította és az egész országban birt *ősi* és szerzett jószágokat. Elvin se lehetett tehát jött-ment lüttichi vagy namuri belga hospes és nem is értekezhetett II. Andrással trónralépése után, mert akkor már nem élt; Karácsonyi úrnak ez oldal »vágása« tehát, hogy az ő plasticus kifejezésével éljek, meglehetősen csak a levegőt hasítja.[1])

Nagyon szereti Karácsonyi úr a pannonhalmi pseudo alapító levelet, ámbár *nem egészen;* az tehát neki nem bloc, sőt maga repesztette szét, tanítván, hogy a záradékot nem Szent István idejében, hanem később Vak Béla király kora után írták. Haragszik rám, hogy én az ő nyomán, az egész oklevelet hamisnak tartom.[2]) Ezt még értem. Luther is haragudott — si parva licet componere magnis — Karlstadtra és más reformátorokra, kik túl mentek tanításán, de azt már kevésbbé értem, hogy haragszik, mert én megjavultam, ha nem is mindenben, de mégis őt követem, és nem vagyok többé egy véleményen Fehérpatakyval, a ki az egész oklevelet, a záradékot is, oly fontos okoknál fogva vitatta valónak, hogy azokat csak Karácsonyi úr volt képes megdönteni. »Hogyan készülhetett — kérdi Karácsonyi úr — egy ilyen kornak mindenben megfelelő oklevél pecsétestől, mikor mindinkább megbizonyosodunk arról, hogy az egész Szent-István korabeli kanczellariai praxis Péter királylyal végleg kipusztult Magyarországból.« [3]) Szent igaz, hogy a praxis kipusztult, de nem Szent Istvánnak oklevelei, melyeket, p. o. a veszprémi alapító levelet, még a XIII. század végén is transumáltak; s nem is a kanczellaria írta kanczellariai praxis szerint a pannonhalmi oklevelet, hanem valami hamisító, a ki Szent István okleveleit ismerte és rendkívüli sikerrel utánozta!

Kár Karácsonyi úrnak Hartvik ellenében a szentjobi apátság alapítása tárgyában, Kerchelichre, Matéra, XVIII. századbeli írókra hivatkozni, kik maguk is másod-harmad

---

[1]) *Századok* 1844. i. h. 104. l.

[2]) Véleményemet a pannonhalmi oklevélről *Századok* 1892. 288. sk. ll. és a Magyar nemzet történetében az árpádházi királyok alatt II. 752. kk. ll. törekedtem megokolni.

[3]) *Századok*, 1894. i. h. 111.

kézből veszik adataikat. Igaz ugyan, hogy a mit a monostor XII. századbeli javairól olvasunk, az, úgy látszik, csakugyan valami régi oklevelen alapszik, de az nem vonatkozik az alapítására, nem nyujt kezességet az elbeszélés más részei iránt, melyek p. o. az alapítás évét 1078-ra teszik, II. Géza királyt Jessének nevezik, s III. István korában már úgy beszélnek mintha I. László akkor már szent lett volna![1]) Felemlíti, mint érvet, a Hartvik-féle legendák hitelessége ellen, hogy szerintük Asztrik »alio nomine Anastasius« lett volna, »a mivel szemben áll a XI. századbeli szerzetesek azon szokása, hogy a német neveket *rendszerint* a szerzetbe való belépés után is megtartották!« E szó »rendszerint« megfosztja az egész argumentatiot erejétől, mert megengedi annak lehetőségét, hogy mégis változtatták nevüket, a mint hogy ennek példájául szolgál »Astrik« kortársa querfurti Bruno, a kit más nevén Bonifaciusnak neveztek. Ezt az okoskodásbeli kis gyengeséget egyébiránt fel sem említettük volna, ha Karácsonyi úr nem tüntetne szinte erős, szigorú logikájával.

Mikor lett Sebestyén esztergomi érsekké? igaz, hogy a legenda sehol sem mondja. De ha tekintetbe vesszük, hogy a legenda vagy legendák, Astrikot kivéve az első püspökök közül senkit sem említenek, de a későbbiekről sem szólnak, nem mondják: ki volt az első esztergomi érsek? de Sebestyén kinevezésével ez érseki székre, sorsával hosszasabban, »méter számra rávet« — jegyzi meg finom iróniával Karácsonyi úr — foglalkoznak: nem merész a következtetés, kivált ha a pannonhalmi úgynevezett alapító-levéllel összevetjük, hogy itt nem valami második, harmadik, hanem a XI. század legelején élt első érsekről beszélnek, Sebestyént tartják első érseknek.[2]) Ha Karácsonyi úr ezzel szemben megnyugvást és érvet talál abban, hogy Dubravius a XVI. században, ép úgy mint a XV. században, lengyel forrás alapján, Dlugoss, Astrikot — Anas-

[1]) E Kerchelich, Simon Máté-féle adatokról való véleményemet lásd a Magyar nemzet történetében i. h. I. 577. l. 297. jegyzetet. Kerchelichről szólva, jó megemlékezni arról is, hogy neki köszönjük Gercsei János ismeretlen történetét (*Rački*, Mon. Spect. Historiam Slavorum meridionalium VII. 171. sk. ll.), melyet, ha maga nem koholt, ő vezetett be az irodalomba.

[2]) V. ö. *Századok* 1892. 289.

tasiust tartja az első esztergomi érseknek: nem zavarjuk örömét, s már is hosszura nyult czikkünk befejezésekép még csak arra reflectálunk, mit végsoraiban mond: »Pauler Gyula szememre hányja, hogy sportot űzök Hartvik legendájának megtámadásából.« Ezt nem mondtam, nem is volna argumentum vitánkban. Ha a szives olvasó, ki már eddig türelemmel követett, nem röstelli a fáradságot, és felüti Karácsonyi értekezését az első érsekekről, ott fogja találni azt az enunciatiót: »hogy Hartvik olykor olykor nagy *baklövéseket* követ el!« Minthogy a lövés, vadászat: sport, vagy legalább sportszerű, azt találtam, hogy *nem* Hartvik üldözése, hanem Karácsonyi úr bizonyos állítása is »ilyen sportszerü tünemény sorába tartozhatik«.[1]) A szives olvasó tehát megitélheti, miben állott Karácsonyi úr sportja 1892-iki czikkében és talán azt is találja — s én nem is mondok neki ellen — hogy e sporttal idei czikkében sem hagyott fel, sőt azt, lehet mondani, nem minden siker nélkül, folytatja.

PAULER GYULA.

[1]) *Századok*, 1892. 137. 293.

DÉLI SZLÁV TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK.

(Dr. *Károlyi* Árpád úrnak ajánlva.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Zára lázadása Velencze ellen. (1311—1313.)

A tengerparti dalmát városok közt Zára, vagyis mint akkor hívták: Jádra, Ragusa után a második helyet foglalta el.

A magyar király uralma alatt igen jól érezte magát. Megfizette adóját a királynak, mely a kapujában szedett vám két harmadából állott, a harmadik harmad — úgy mint Magyarországon — valószinűleg az ispánt illette, kit a király nevezett ki, hogy őt képviselje, nevében itéljen főben járó ügyekben, míg a város szabadon választotta podestáját és többi elüljáróit, élt jólétben és szabadságban saját törvényei és törvényes szokásai szerint a magyar király oltalma alatt.

Csakhogy a magyar király oltalma nem volt mindig elégséges.

A dalmát városok fekvésökhöz képest kétlaki életet éltek: lakóik fele a tengerről élt, fele a szárazföldön levő fekvőségeiből szedte jövedelmét. Magokat megvédni nem voltak elég erősek. A szárazon a horvátok fosztogatása ellen megvédte őket ugyan a magyar király bánja; hanem a magyar királynak nem voltak gályái, hogy a tengeri hatalmak, nevezetesen Adria mátkája, Velencze ellen is megvédhesse. Ez okon Zára Velencze oltalmát se utasította vissza, melyet ez szinte reá erőszakolt, minthogy Zára igen becses volt Velenczére. Az adriai tengernek egyik legjobb kikötője levén, a velenczei kereskedelemnek egyik fontos állomása vala. Innét indultak ki a velenczei árúk a szomszéd horvát, tót, szerb, bosnya, bolgár és oláh, sőt magyar vidékekre, miből busás hasznot huztak a velenczei nagy kereskedők, kik mellett a záraiak csak szatócskodtak, és ha nem is sanyarogtak, a tehetetlen irigység epesztette májokat. — Ebben kell keresni

az okát, amiért Zára annyiszor föllázadt a velenczei védnökség ellen, melynek »súlyos igáját« mindenkép lerázni iparkodott nyakáról.

Midőn I. Károly a magyar trónt elfoglalá, úgy találta, hogy II. András, Szent Erzsébet atyja, a Szentföldre szándékozván hadat indítani, hétezer márka ezüstért Zárát Velenczének lekötötte. Hanem Zára régen megszünt magától zálog lenni, minthogy időközben a város vámjövedelmeiből a magyar király számára összegyült tizennyolczezer márka ezüst, melyeket Velencze, föltörvén a város pénztárát, eltulajdonított. Az ügy ez állásáról Károly király annyira meg volt győződve, hogy felkérte a pápát, hagyná meg a velenczei signoriának, miszerint engedje vissza Zárát a magyar koronának, az eltulajdonított pénz többletét pedig térítse meg.[1])

Velencze a föntebbieket kereken letagadta; Zárát soha se kapta — ugymond — zálogba, se pénztárt fel nem tört, se pénzt nem sikkasztott. A mondott várost emberemlékezetet meghaladó idő óta, vagyis, mint hiteles történeti följegyzéseiben irva látja, (1311-ben) már szinte 319. esztendő óta teljes joggal és joghatósággal bírja, mint ezt IV. Béla magyar király 1244-ben kelt jeles alakú levelével is megismerte. A magyar királynak csak annyi joga van e városhoz, hogy a zárai kapuban szedetni szokott vám két-harmada őt illeti; a velenczei uraság a magyar király e jogát mindig tiszteletben tartotta; Zárával pedig oly kegyesen és édesdeden bánik, hogy lakosai mindennel bőven töltöznek és csodálatosan gyarapszanak.[2])

Azonban a »háladatlan« Zára ennyi szeretet iránt is nemcsak érzéketlen maradt, hanem 1311. márczius havában föllázadt,[3]) oly ügyesen és váratlanúl, hogy grófja, Morosini Mihály barátcsuhában menekülhetett csak, míg tanácsosait: Giustiniani Jánost és Dandolo Márkot elfogták és börtönbe vetették.

A fölkelés időpontja jól volt megválasztva.

Velencze igaztalan háborúba keveredett Ferrara végett, amiért a pápa 1309-ben kiközösítette. Soha se fogott egyházi átok oly hathatósan, mint ez. Angliában lefoglalták a kiközösítettek áruit, kifosztották árúházaikat és megrabolták az utazó velenczeieket. Franciaországban a velenczei kereskedők portékáit, melyeket a vásárokra hoztak, a kormány elkobozta. Még rosszabbúl jártak Olaszországban, nevezetesen Romagnában,

---

[1]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 478.

[2]) *Lucius*, De regno Dalmat. *Schwandtner*-nél Script. rer. Hung. III, 316.

[3]) *Madius* u. o. III, 639.

Kalábriában, Toskánában és Genovában, hol a velenczei név régóta gyűlölet tárgya vala. E helyeken nemcsak javaikat szedték el, hanem szabadságoktól, midőn rabszolgákúl eladták, sőt életöktől is megfosztották őket. Velencze, melyet fekvése is elkülönít Európától, e rendszabály következtében a léprások szigetéhez hasonlított, melyet senki el nem hagyhat, senki meg nem közelíthet.

Hozzá járult, hogy a teljes üzlettelenség, munkahiány, éhség és vallási vigasztalatlanság méltán fölháborította a lakosságot plutokratikus, csökönyös kormánya ellen. Három nemes család: a Queriniak, Participacók és Tiepolók állottak a demokrata mozgalom élére. Szent Márk terén vítták véres csatáikat az egymás ellen uszított lakosok, mígnem hosszú öldöklés után ismét csak a szűkkeblű plutokrata kormány győzött, mely aztán rendőri bizottsága, az ezen alkalommal keletkezett tízek tanácsa által folytatta a boszuállás áldatlan művét.

Ezt az időpontot használták föl a záraiak, hogy magokat a gyűlölt velenczei uralomtól függetlenítsék — ugylátszik — Subić Pál bánnak tanácsával, ki a velenczei Tiepolókkal sógorságot tartván, nem csupán ezek leveretését, de kivált azt tűrhette nehezen, hogy míg családja az összes dalmát városok élén állott, Zárától távol kellett magát tartania.

Zára tehát legott megválasztotta ispánjának Subić Pál bán fiát, Mladen bánt, mihelyt lázadásának első ténye sikerült.

De Velenczét nem törte meg annyira szerencsétlensége, hogy egykedvűen tűrte volna Zára elvesztését. Hirét vevén föltámadásának, három kormánybiztossal hajóhadat küldött ellene, mely horgonyt vetvén Zára előtt, ezt a tenger felől elzárta, szigeteit elfoglalta és lakosait károsította, nyugtalanította. — Pál bán, kinek gályái nem valának, tehetetlenségében Velencze ellen V. Kelemen pápához fordult. Levelében ékesen kifejtette, hogy a hű záraiak engedelmeskedvén az egyház parancsainak, elszakadtak Velenczétől; kéri tehát ő szentséget, oltalmazza meg híveit az ádáz velenczeiek ellen, kiket Ferraránál levert, nehogy az istentelenek győzelmet vegyenek az engedelmesség fiai fölött. (1311. junius 13.) [1] — Egyuttal utasította a záraiakat, küldjenek követséget urokhoz, a magyar királyhoz és mutassák be neki hódolatukat.

A záraiak Belgrád közelében, október elején találták a magyar királyt, ki kegyesen fogadván, őket megerősítette III. Béla királytól nyert szabadalmaikat, nevezetesen: hogy podestájokúl (rector civitatis) azt választhassák, aki nekik tet-

[1] *Anjouk. dipl. Eml.* I, 192.

szik és a bán ne itélhessen fölöttök. — Ugyanekkor ő is levelet intézett a pápához, melyben jelenté, hogy Zára, mely Magyarországhoz tartozik, de Velencze sok ideig elfoglalva tartja vala, minden hűséggel visszatért a magyar koronához, amiért a velenczeiek körülvették tengeri hajóikkal, jogai és javai élvezetében háborítják. Esd tehát ő szentségének, parancsolja meg szigorúan Velenczének, hogy a mondott zaklatásoktól óvakodjék és térítse meg, amit elvett.[1])

Még előbb kellett történnie, hogy Károly király ez ügyében egyenesen a velenczei dogéhez fordult: levelet írt hozzá, melyben arra kérte, ne károsítsa Zárát. Hanem Velenczében ügyet se vetettek a magyar király levelére.

A velenczei tanácsnak mindenütt voltak kémei, tudósítói; hihetőleg értesült a kétséges helyzetről, melyben Károly akkor forgott, midőn Gentilis bíboros Csák Mátét kiközösítette, aztán jónak látta az országból távozni, Károly király pedig Temesvárra áttenni székhelyét. Amiért hasonlóképpen járt a királynak Velenczéhez intézett második megkeresése. Erre megindult a harmadik levél is, melyben a magyar király kemény fenyegetéssel óvta Velenczét Zára bántalmazásától.

Vajon az érdes hang, melyet Károlynak »használnia tetszett«; vagy hogy a türhetőbb állapot, melylyel a hatalmas Amadé fiakkal kötött szerződése kecsegtette; vagy talán a pápa közbenjárása: a signoria késztetve látta magát, nemcsak udvarias irásbeli választ, de Grimani Miklós előkelő nemes személyében követet is küldeni a magyar királyhoz. — Mentegette hanyagságát. Midőn első levelére válaszolni akart, a magyar futár, ki a király levelét hozta, már elutazott vala; a másodikra pedig éppen felelni készült, midőn a harmadik is megérkezék. Aztán válaszában csakugy, mint Grimani utasításában, előadja jogát Zárára nézve a már ismert alakban, és nem szünik meg nagy szeretetét, mély tiszteletét, melylyel a magyar király iránt viseltetik, kifelé fordítani. Végre buzgón esdekli, ne pártolja ezt a mihaszna községet, mely hazudozásaival őt tévutra vezette. Bátorkodik egyuttal bemutatni IV. Béla király levelét, hadd lássa ő felsége, miszerint ezen elődje is megösmérte Velencze igaz jogát. De hozzá tevé a Grimanihoz intézett utasításban: feleselésbe ne bocsájtkozzék, hanem csak fölvilágosítást adjon, ha úgy kivánnák. (1311. november 12.)[2])

Mialatt e levelezések folytak, — úgy tetszik, — Zára is

---

[1]) De dato (1311) oktober 11 prope Velgratum. (*Anjouk. dipl. Eml.* I, 195. — *Lucius* Schwandtnernél III, 314.)

[2]) *Lucius*, Schwandtnernél III, 315—318.

kételkedni kezdett a magyar király hatalmában és megbánni fölkelését. Erre mutat a két, 1311. szeptember 30-án és október 3-án kelt levél, melyeket a dogenak küldött és kifejezte a béke iránti ohajtását. Hanem békeszerető polgárai személyesen — ugymond — nem mernek megjelenni Velenczében, mert emlékökben van még az arbei polgár, kit Velenczében meggyilkoltak. — Giorgi Marino dogenak e két levélre adott válasza elején meglehetősen maró sarkasmus csillan föl, levele folyamában azonban hajlandónak nyilatkozik atyai szeretettel fogadni vissza Zárát. Jöhetnek követei biztonságban. Ama arbeit személyes ellenségei, kik elől senki se védhető, támadták meg. A tanács üldözte a gyilkosokat és díjt tüzött fejökre. Semmi része a gyalázatos tettben. A levél vége aztán nemcsak pöffeszkedő, de egyenesen sértő, midőn fölteszi a záraiakról, hogy mást gondolnak szivökben, mást vall »álnok ajkok«.[1])

A doge e válasza kiábrándíthatta azokat, kik Zárában azt hitték, hogy Velenczével az eddiginél enyhébb kötést köthetnek, ha kegyelmére önként visszatérnek. Tehát Pál bánba bizakodva, ki bennök (mint a doge is látta) a lelket tartá,[2]) ujra megkeményítették magokat, és amennyire tőlök telt, még vitéz tettet is követtek el.

Ugyanis, a tengerzár parancsnoka 1312-ben Giustiniani Beletto beteges ember levén, kissé álmosan vitte unalmas tisztét. Észre vették ezt a záraiak és hajóikat egy sötét éjjel, miután a szél kissé szétszórta a velenczei gályákat, egyenesen a tengernagy hajója ellen vitték, ezt egy másikkal s a tengernagygyal együtt elfogták, és mielőtt a többi velenczeiek fölocsúdtak, révökbe hozták.

Ellenben szerencsétlenség számba vehették a záraiak, hogy ugyanazon 1312. évi május havában Subić Pál meghalt, kinek helyébe fiát, Mladent, még atyja életében bosnya bánt, nevezte ki Károly király Horvátország bánjának.[3])

A kudarcz, mely Velenczét érte, midőn a záraiak két gályáját elvették és parancsnokát elfogták, ki fogságában meg is halt, fokozottabb tevékenységre sarkallta a signoriát. Tekintélyesb hajórajt szerelt föl és zsoldjába fogadta az időbeli leghirhedtebb brigantit, Dalmasiust, a *katalánok* kapitányát, s ennek ezer lovasból, ezer hosszú lándzsás gyalogosból és ezer falistárból[4]) álló seregét Zára alá szállíttatta.

---

[1]) Ugyanott, III, 318.
[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 196. lap.
[3]) *Madius* Schwandtnernél III, 639.
[4]) *Balistarius* olyan katona, ki a számszeres (szerszámos kulcscsal járó) íjjakat és vetőgépeket kezelte.

Mladen bán kellő készületeket tett e támadás meghiúsítására. Nagy sereget gyüjtött, melyet a katalánok és Zára kapui közt fölállított. Három hónapig néztek így farkasszemet az ellenséges felek, mialatt — mondja a koriró — említésre méltó dolog nem történt.

A középkor zsoldosai nem is azt tartották föladatokúl, hogy a hadjáratot gyorsan befejezzék. Drága (már t. i. annak drága, ki őket fizette) életöket nem szerették koczkáztatni. Érdekök pedig úgy kivánta, hogy mentűl tovább huzzák a zsoldot, ez alkalommal fejenkint és havonkint nyolcz aranyat.

A három hónap multával, letelvén szegődsége, Dalmasius Velenczébe küldött, hogy azt az előbbi föltételek mellett ujabb három hónapra meghosszabbítsák. A mindig takarékos Velencze azonban erre nem volt hajlandó. Tudta, hogy az ő hajói nélkül Dalmasius népe nem jöhet vissza: tehát csupán egy hónapra hosszabbította meg a szegődséget, ezt is csak félzsoldon.

Hogy ebből izetlenségek keletkeztek, magától értetik, és Mladen bán sietett a zsoldosok elégületlenségét hasznára fordítani. Az is kölcsönös megbeszélés folytán történhetett már, hogy Velenczét békeszerző szándékáról értesítette, föltéve, hogy a signoria az önként visszatérő záraiaknak az eddigieknél nagyobb szabadságokat hajlandó adni. Ez alapon magához kérette Dalmasiust, hogy vele a béke föltételei iránt alkudozzék. De nem ebben, hanem abban egyeztek meg, hogy Dalmasius kap ötezer aranyforintot, ha hátat fordít Velenczének, bevonul Zárába, mely őt kapitányának, seregét őrségének fogadja.

Visszatérvén táborába, Dalmasius nagy elégületlenséget mutatott, mint mondá, az eredménytelen tanácskozmány fölött, és tettetett boszuságában másnapra ostromot rendelt. Alvezéreit azonban nem késett a dolog állásáról értesíteni, és a következő napon, 1313. szeptember 1-én csakugyan átpártolt Zárához s e városba bevonult, mialatt a rászedett velenczeiek nyakra-főre összeszedték sátorfájokat és siettek menekülni, még mielőtt elüzetnének.

Dalmasiust — magától értetik — nagy tisztességgel fogadták Zárában, de csakhamar azon tudatra ébredtek, hogy valamennyien — mint mondani szokás — csizmadiát fogtak. Zárának az volt eleddig legnagyobb sérelme, hogy nehány száz velenczei zsoldost kellett eltartania. A középkorban, talán máskor se tartozott a kellemes mulatságok közé Mars érdes fiaival egy tálból enni. És ime Zárának most ugyanannyi ezer zsoldost, mint előbb százat, volt alkalma mint szabadítóit állandóan eltartania, kiknek — föltéve, hogy neki nem drágábban szolgáltak, mint Velenczének — az ellátáson felül 24,000 aranyat kellett fizetnie havon-

kint. Honnét győzhetett volna ennyit az a kis város! E körülmény igen megszaporíthatta a békepárt sorait. Másrészt a kalandos Dalmasius és csatlósai várhattak-e kellemetlenségen fölül unalomnál egyebet a világ e csűcsében?

Gondolt tehát egyet a fölöttébb ravasz és leleményes kalandor, miképpen szabadulhatna e kényszeredett helyzetből becsülettel. Tette ezt akként, hogy árulásának utólagosan jó szándékot csusztatott alája. A velenczeiek érdekében tette ő azt, ami árulásnak látszott, így adta elő dolgát, hogy a békét annál biztosabban helyreállítsa a meghasonlott felek között. Iparkodott is valamivel jobb viszonyt szőni Velencze és Zára közt. E végett fegyvertelen velenczei urak jöttek Zárába mint közvetítők és alkudozók, és a béke ügyét jóformán dülőre is vitték volna, ha minden dolguk közben bizalmatlanúl nem tekintenek vala Dalmasiusra. Hát ha az ármányos új cselen töri az eszét? Észrevette ő ezt, és azon ohajtását fejezte ki, hogy népével Apuliába vitorlázhasson. Készséggel teljesítették e kívánságát, miután mindkét oldalról szép szavakkal megköszönték nagybecsű szolgálatait. 1313. szeptember 23-án aztán megkötötték az új szerződést, melynek értelmében Zára ujra és önként átadta magát Velencze védelme és kegyelme alá, hogy ezen tette által érdemessé legyen a fölmagasztalásra; viszont a velenczei uraság kegyes atyaként fogadta vissza a várost. E végett követség ment a doge üdvözletére, mely fölemelt palásttal, mélyen meghajolva, mint ezen tisztelet a dogét megillette, kért bocsánatot és kegyelmet. A zárai polgárok hűséget igértek, viszont bántatlanságot kötöttek ki személyök és tulajdonuk javára. A foglyokat kölcsönösen szabadon bocsájtották; az elkobzott javakat visszaadták. A Zárához tartozó szigetek a város birtokában maradtak, kivévén Pago szigetét, hová a doge grófot nevezett ki két évre, melyek elteltével Zára választja a grófot, ki a zárai grófnak alája rendeltetik. A zárai grófot két-két évre a zárai polgárok választják, de a velenczei tanács tagjai közül. A gróf évi fizetése két ezer font kispénz, szabad tartás magának, hat lovának és tizenhat cselédjének. A gróf csak a főben járó ügyekben ítél, milyenek a gyilkosság, gyujtogatás, nőkön elkövetett erőszak és rablás; egyébként nem ártja magát a város ügyeibe. — Minden zárai férfi, a tizennégy évesektől kezdve tíz évenkint hűséget esküszik a dogenak. A papság évenkint kétszer, karácsonykor és husvétkor imát mond a dogeért és grófért. A város évi adóképpen fizet Velenczének 150 perpert és 3000 nyestbőrt. Ellenben a doge engedelme nélkül nem szabad ujabb erődítményeket építenie. A városnak minden szerződései, melyek a jelen szerződéssel ellenkeznek, semmisek — kivévén a háboruság előtt kötött, valamint

a magyar királylyal, Mladen bánnal és fiaival kötött szerződéseket. Mladen bán le fog mondani Zára grófi címéről.[1])

Mladen bán volt tehát az egyetlen, ki csúfot vallott. Hogy Velencze beirta őt és testvéreit aranyos könyvébe, azaz fölvette polgárai sorába,[2]) az — mint látni fogjuk — a veszett fejszének nyelét se pótolta.

Kormányzói képtelensége, melynek ez alkalommal biztos jelét adta, évről évre közelebb vitte a tehetség nélküli kormányférfiak végéhez — bukásához.

V.

Szerb-magyar háború. 1319.

Mellőzve a régibb szerb torzsalkodásokat, melyek 1286-ban abból keletkeztek, hogy a szerbek magoknak követelték a magyar koronához közvetlenül tartozott és magyar királyi bánok által kormányzott Macsót,[3]) a XIV. század elejétől fogva folytonos feszültség és viszály uralkodott Magyar- és Szerbország között.

Ismerjük e bajok okait, melyek először abban keresendők, hogy Milutin Uros leszorította trónjáról bátyját: Dragutin Istvánt, ki Károly magyar király nagybátyja volt; másodszor, hogy míg Milutin megmaradt a félhitüségben, Dragutin a katholikus egyház kebelébe tért, a miért a pápák, IV. Miklós, XI. Benedek és V. Kelemen, a szentszék különös pártfogásába vették,[4]) ami annyit jelentett, hogy őt trónja visszafoglalásában istápolni hajlandók; harmadszor, hogy Károly-Martel hasonlóképpen kötelezte magát, hogy e czélra szívesen közreműködik, minthogy Dragutin felesége, Árpád-házi Katalin lemondott Károly-Martel javára Magyarországról, amiért viszont Károly-Martel Katalin fiának, Ulászlónak, a szlavon herczegséget, a magyar praesumtiv koronaörökösök tartományát adományozta;[5]) negyedszer, hogy Károly-Róbert, mint atyja jogainak örököse, a főntebbieket megerősítette: csak ezek alapján kérhette Sánta Károly Sziczilia királya Katalint, Szerbia királynéját, szíveskednék alkudozásokba bocsátkozni a magyar urakkal és főurakkal, hogy unokáját királyokúl elismerjék.[6])

---

[1]) *Marsilius Albertus*, de gestis Italor. — *Michas Madii* Historia *Schwandtnernél* III, 320. 339. — *M. Tört. Tár*, IX, 11.

[2]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 198. 199.

[3]) *Pray*, Annal. I. 354.

[4]) *Theiner*, Monum. Hung. I., 605. és köv., 648. és köv., 661. számok.

[5]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 115, 116. sz.

[6]) *Ugyanott*, I. 401. sz.

A helyzet ilyforma alakulásától kissé megszeppenhetett Milutin király, mert szintén azon óhajtását fejezte ki, hogy szeretne visszatérni a katholikus egyház hűségére. XI. Benedek hitelesen értesült Uros király e szándékáról, amiért inté őt, hogy az isteni kegyelem hivó szavát késedelem nélkül kövesse, mely esetben viszont igéri neki, hogy mindent, ami javára szolgál, meg fog tenni érette.[1])

A megtérésből ugyan nem halljuk, hogy lett volna valami, ellenben kétségtelen, hogy Milutin Szerém és Valkó vármegyékbe tört, mely alkalommal László szerémi püspök falvait kirabolta, elpusztította, templomait feltörte, elhamvasztotta.[2]) De Garai István fia Pál leverte a szerbeket, és »nagy veszélytől mentette meg a hazát.« [3]) Ezen rabló-hadjárat alighanem folytatása volt a Dragutin és Milutin közt 1307-ben viselt háborúnak, melyben Subić Pál is részt vett, fia Mladen bosnya bán pedig, valamint — úgy látszik — Dragutin fia Ulászló foglyúl esett. Úgy látszik — mondjuk, — mert Ulászló fogságáról csak annyit tudunk, hogy Milutin halála után szabadságát visszanyerte.[4])

Igen valószínű, hogy a kölcsönös portyázásokban és határsértésekben azután se volt hiány; de sokkal nagyobb terjedelmet öltött az ellenségeskedés 1319-ben. Okot az ellenségeskedésre Fülöp tarantói herczeg, Károly magyar király nagybátyja adott, midőn ugyanezen Károly királylyal és Mladen horvát-bosnya bánnal szövetkezvén, Szerbiát elfoglalni és Milutint trónjától megfosztani szándékozott. E végből összeesküvést is szőttek a szerb királyi udvar főemberei. XXII. János pápa azon tekintetből, hogy ekképpen Szerbia visszatérend a katholikus egyházba, nemcsak helyeselte Fülöp tarantói herczeg terveit, de az összeesküvőket is buzdította, hogy vessék le a félhitű zsarnok igáját.[5])

Azonban a dolognak időnek előtte híre terjedt, mi természetesen Milutint igen fölbőszítette. Éppen kapóra jöttek a Debreczeni Dózsa által Erdélyben levert lázadók, kik a szerb

---

[1]) *Ugyanott*, 653. sz. de dato: 1303. deczember 23-án.

[2]) *Vatikáni magyar Okirattár.* I/II, 313.

[3]) *Anjouk. Okmt.* I, 198.: *cum Jhones filius Erardi ... Stephano regi Seruie, nostro emulo dampnabiliter adhesisset, et contra ...., magistrum Ugrinum ... ac partes regni nostri de Sirmia et de Wolko, collectis suis complicibus, nequiter dimicaret et securet, prelibatus magister Paulus (filius Stephani bani de Gara de genere Drusma) una cum nostris fidelibus prefatum Jhonem bellicose invadens, potenter captiuauit, uictorieque palmam obtinens, ipsum captum dicto magistro Wgrino tradidit, patriamque ab excidio, quod sibi uerisimiliter intentabatur, liberavit.*

[4]) *Lucius* és *Madius*, Schwandtnernél III, 327, 346.

[5]) *Theiner*, Monum. Hung. I, 830. l.

királynál kerestek és László erdélyi vajda leányánál, a király menyénél találtak is menedéket.[1])

Még tavaszodni se kezdett, midőn a szerb király váratlanul a macsói bánságba[2]) és a szomszédos magyar területre ütött; Macsó várát s a tartomány többi erősségeit megvette, a vidéket elpusztította, a lakosságot, szolgát és szabadot elhajtotta. — Milutin ez »eszeveszett, botrányos támadása« gyors megtorlást kivánt. Károly király tehát, még mielőtt felültethette volna az országos hadat, a dunántúli és más, Szerbiához közelebb eső csapatokat és velök Amade fia Miklós sopronyi főispánt (a Gutkeledek közül) küldötte a macsói bánságba. Miklós ispán még télviz idején érkezett a Szávához, melynek tulsó partján a szerbek várták, hogy meggátolják a Száván való átkelését. Hanem Miklós vitézsége és ügyessége meghiúsította a szerbek igyekezetét, míg kellő erélye meggátolta, hogy a szerbek Magyarország belsejébe törjenek, újabb foglalásokat tegyenek, amiért is Károly király elégségesnek találta országos hadát csak aratás után indítani táborba.[3])

A király maga is elkisérte hadseregét. Jelen volt Macsó vára visszafoglalásánál, melyet első sorban Amadé fia Miklósnak tudott be érdemül. Nem kis érdemeket szereztek: Köcski Sándor, Bátori Berec fia János és Lőrincz, a Rumyak ősei: Gergely és Doroszló, kik Kolubár megvételénél jelen valának, hol a király szeptember 16-án a Kállayak egyik őse: Ubal-Mihály fia Mihály javára levelet adatott ki; valamint Hahóti István fia Miklós (a felső-lendvai Bánfiak őse), kit az Obonya folyón való átkelésnél talált az »alattomos félhitűek« nyila.[4])

A király, miután Macsót Garai Pál bánra bízta, visszasietett elhagyott ifjú feleségéhez; október 2-án már honn volt Temesvárt.[5])

A magyar fegyverek diadala teljes volt. Hasztalan küldött Milutin király Bariba a szent Miklós püspök sírjához nagy szép

---

[1]) *Anjouk. Okmt.* II. 127.

[2]) Macsó kiterjedéséről részletes adatok hiányában meg kell elégednünk azzal a tudósítással, hogy a macsói bánság Szerbország nyugati és Ráma keleti része közt feküdt, és hogy Bosnyától csak a Drina folyó választotta el, honnét az valószinűleg a Morava folyóig terjedt. *(Pesty*, Századok, 1874, 362.)

[3]) *Zichy-Okmt.* I, 160, de dato 1319. in octavis b. Jacobi apostoli (augustus 1.): *tocius regni motus contra Urosium regem Serwie istis temporibus et diebus erat.*

[4]) *Anjouk. Okmt.* II, 69. 93. — *Hazai Okmt.* I, 124. — *Fejér* CD. VIII/V., 159. IX/X, 88. — Ugy tudom, hogy a csömöri Zayak czímerében a toronyra feltörekvő vitéz szintén Macsó megvételére vonatkozik.

[5]) *Zichy-Okmt.* I., 172.

képet, lámpákat és kandelábereket, mind tiszta ezüstből:[1]) szent Miklósnak ez egyszer a magyarokban telt öröme! A magyar hadak nemcsak Macsót, Kolubárt, Nándor-Fehérvárt és sok más erősséget foglaltak el, de bekalandozták Maczedóniát is. Macsóban, a várban hurokra kerültek a Gutkeled nembeli Lotár unokái is: András, Dezső és Lotár, kik — mint tudjuk — a Kopasz-féle lázadás elfojtása után Erdélyen át a szerb földre menekültek.[2])

Károly király örömmel jelentette a pápának, hogy a félhitűek ellen nagy hatalommal és sereggel megindulván győzedelmeskedett, Maczedoniát[3]) is elvette tőlök és hatalmába kerítette. Most pedig elhatározott szándéka, legközelebb egész a tengerpartjáig leverni a félhitűeket.

XXII. János pápa igen nagyon megörült Károly királyunk fényes győzelmének. Mindenek előtt gondoskodott róla, minthogy a magyar király kiragadta Nándor-Fehérvárt a hitetlenek kezéből, hogy ott a püspökség visszaállíttassék. Mióta néhai Márton nándor-fehérvári püspök meghalt, megszünt ugyan ott a káptalan, a papok, sőt a keresztény (értsd: katholikus) hivek is elenyésztek, a pápa mégis szükségesnek találta a domokosrendi tudós Andrást püspöknek szenteltetni, Nándor-Fehérvárra küldeni, a magyar királynak és ifjú feleségének, Erzsébet királynénak ajánlani.

Egyuttal fölkérte a pápa Frigyes választott római, János cseh, Ulászló lengyel királyokat, Lipót osztrák és Henrik karantán herczegeket, hogy Károly királyt a szerbek ellen indítandó hadjáratában hathatósan segítsék.[4])

Mily tartósan decomponáló hatással volt a szerbekre vereségök, leginkább kitetszik abból, hogy alig húnyt el (1321. nov. 5-én) Milutin király, fia és utódja Decsánszki Uros legott leveleket és követeket küldött Fülöp tarantói herczeghez, és általa a pápához, biztosítván őket, hogy népestől a katholikus egyházba fog térni, és a nevezett herczeg leányát, Károly királyunk unokahugát kéri feleségül.[5])

Pór Antal.

---

[1]) *Du Fresne*, Illyricum vetus et novum, 58.

[2]) *Anjouk. Okmt.* II., 127.

[3]) Nem valószínű, hogy Maczedonia helyett Macsó értendő. Sehol se voltak a középkorban oly jártasak a földrajzban, mint éppen a pápai udvarnál; tehát tévedésnek alig van helye.

[4]) *Theiner*, Monum. Hung., I., 470. 484. l.

[5]) Ugyanott, I., 488. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország legujabbkori Történelme 1815-től 1892-ig. Irta *Hőke Lajos*, átdolgozva kiadta *Szabó Ferencz* német-eleméri plébános. Nagy-Becskerek 1893. Két kötet, 1—449, 453—830 ll. Ára 7 frt.

E könyv már az LVI. és LVII-ik, a mivel a nagylelkű tudományos férfi Magyarország történelmi, nép- és földrajzi irodalmát gazdagította. Csodálatos egy ember, megfejthetlen charakter ebben az önző, s dicsőség és haszon után kapkodó világban! Ő nem irat kiadványairól, nem hirdeti előre szándékait, nem beszéltet magáról s nem kapkod tudós társasági tagság és kitüntetés után. Magában — úgy látszik — egyedül tervezgeti: mire van szüksége vidékének a magyar tudomány érintett három szakma mezejéu, kitüzi a tárgyat, fölkeresi az arra alkalmas egyént, szövegezi az iróval szemben föltételeit s befejezi és egy angol pontosságával végezi el, valósítja s tökéletességre viszi, a mit maga elé tüzött.

Ez az igaz ügyszeretet. Ez a tudománynak komoly és önzéstelen művelése és pártolása. Nem szólni, de tenni. Nem igérgetni, de adni. Nem a személyes önzés, de a tudomány cultusa. Nem vagyongyüjtés, de a saját vagyonnak közczélokra, nemzeti műveltségre áldozása. Ez jellemzi a tett-hazafit, a közérdek emberét, a tudományszeretet és irodalmi tevékenység előmozdítóját.

Vegyetek példát róla tudósok és irók, gazdagok és jólétben élők! Lelkesüljetek s járjatok az ő nehéz utain olvasók és nagy közönség. Ő is öltözhetne fényesen, adhatna Lucullus-ebédeket, élvezhetne, vigadhatna bizalmas körökben s dicsőítethetné magát, nevét s irodalmi érdemeit. De ő nem teszi — ő csak használni kiván szeretett tudományának — a történelemnek, ő csak terjesztője kiván lenni a haza délvidékein a magyar érzelemnek és műveltségnek.

Tisztelet az ily gondolkodásnak. Mondjunk lelkes köszönetet a kiváló embernek és hazafinak.

Szabó F. e könyve a magyar történelem ismeretlen vidékeit miveli meg s teszi termékenynyé olvasóira nézve. Említem nehány fontos helyét.

Az 1815-ki bécsi békekötést eddig irodalmunkban nem látott valódi alkotmányos világításban tünteti fel. Megismerteti a királyi udvart, kanczellárjai és tanácsosai életét és politikáját, hiven adja az absolutismus elbizakodottságát, az osztrák államférfiak szolgalelküségét, oktalan gőgjét s világtól elmaradottságát. Rámutat az Ausztria és Magyarország közötti társadalmi, politikai és érdek-antagonismusra, okát adja: miért ellenkezik Bécs Buda-Pesttel, az osztrák államérdek a magyarral, nemzeti alkotmányunk a bécsi ős öröklött absolutismussal.

A könyv e része érdekes tanulságok gazdag forrása.

Élvezet figyelemmel kisérni az osztrák kormánynak a magyar ellenzékkel és magyar kormánynyal való küzdelmét. A két ország intézményei a régi czopfos világé és a korral haladni kivánó szabadságé. Ausztria a bureaucratismus fertőjében tesped, Magyarország a kor és civilisatio fejlődéseit siet fölvenni régi alkotmányába. Ausztria leigázni igyekszik a nálánál politikailag sokkal fejlettebb Magyarországot, ez felszabadítni óhajtja annak népeit is s megkedveltetni velök az alkotmány jótéteményeit. E küzdelem tölti be az 1815-től 1825-ig terjedő időt.

A zsilipeket, lánczokat és tilalmi eszközöket, melyekkel Metternich herczeg körülhálózta s bilincsbe verte Ausztria népeinek szellemét, részint Magyarország önálló szabad intézményeinek hatása, részint a németországi, görög, spanyol, lengyel és olasz forradalmak szétzuzták, s szabadabb vágyak gerjedésére, politikai reformok után törekvésekre utat nyitottak.

Az Ausztria és vele érintkező népek között támadt nagy érdekösszeütközés s később fegyveres harcz Magyarországot határozottan a reformok terére vitte. Az 1825-ben megindult nemzeti politika gyökeréig megrázta Ausztria elavult kormányrendszerét: előre haladni nem tudott, visszatérni nem mert; tétlenül nézte, mint egy lethargiába sülyedt nagy lomha test, Magyarország szive, fővárosa erős vérlüktetését, szabadabb mozgású sajtója bámulatos hódítását és sikereit, pezsgő, forrón izzó társadalmi és politikai életét.

E könyv 1825-től 1845-ig Ausztriának és Magyarországnak oly meglepő, vonzó és érdekes képét adja, a mit egy magyar könyv sem. Gróf Széchenyi és báró Wesselényi Miklós nagy alakjai akkor domborodnak ki egész nagyságukban; az első a békés haladás, utóbbi a jog erejére támaszkodás politikájának hive; amaz az alkudozást, érdekkiegyenlítést valljа

politikája sarkpontjának, attól távozni nem akar, törésre vinni a dolgot irtózik s a jog követelését és bátrabb actiót nemzetére veszélyhozónak tartja; ez a felállított jogelmélettől — a mi az alkotmányból foly — nem tér el, abból nem enged, erősb eszközök használását is megengedi, ha a hatalom másképp engedékenységre nem birható. E két férfi majdnem két különböző uton igyekszik a magyar nemzet megujítására s megerősítésére. Szabó Ferencz könyve éber figyelemmel kiséri s hű részletességgel adja elé mindkét nagy ember életét és munkásságát, azt a mikor egyetértenek, és amikor utaik elválnak, a mikor a nemzet megerősödését Briaraeus-karral mozdítják elő, és amikor az idők és európai politika roszra fordulván, Széchenyit megtöri s Wessselényit kétségbeesetten a politikai térről teljes visszavonulásra kényszerítette.

Ezek a könyvben előadott történetnek *Első korszakát* teszik s 1-től a 209. lapig terjednek.

A *második korszak* az 1848-ki idők eseményeit foglalja magában a 213. laptól a 330. lapig, a decz. 2-ki önkényes trónváltozásig.

Sokat irtak már erről irodalmunkban. Ismertető nem akar levonni semmit senki érdeméből; de azt bizvást állítja s az olvasókra, a kik ezt a könyvet olvassák, bátran útal, hogy a két év nyilvános és titkos eseményeiből becsesebb, elhatározóbb és igazabb részleteket senki nem közölt, mint e könyv irója. Kiváló tekintetet fordított szerző arra, mi Bécsben az udvarnál, Zágráb, Ujvidék, Nagy-Szeben, Balázsfalva, Naszód s a reactio összes góczpontjain s vészt forraló katlanaiban forraltatott és történt.

A *harmadik korszak* az 1848. decz. 2-ki önkényes trónváltozást, az osztrák alkotmányok kibocsátását, a magyar nemzet önvédelmét s az 1849-ki április 14-ki függetlenségi nyilatkozat keltét követő sorsdöntő eseményeket tárgyalja és adja elé a *világosi fegyverletételig*, s azután a nemzet leigáztatását a nagy provisorium alatt 333—449. lapon.

A *negyedik korszak* Magyarország állapotját rajzolja az absolutizmus alatt 1850-től 1860-ig, a 453 lapon kezdve az 553. lapig.

Ez a könyv egyik legszomorubb s legtanulságosabb része.

E korszak maig ismeretlen volt irodalmunkban. Szabó Ferencz könyve lerajzolta azt eredeti forrásokból, önálló kutatás alapján, történetirói részrehajlatlansággal, bátran és igazán. Az iró a közlevéltárak adataiból dolgozta művét. Idézetei mutatják, hogy kezében voltak azok s azt irta meg, a minek megtörténtét irott adatok igazolják, név, hely, személy, idő és felsőbb parancs megjelölésével.

Ideje volt már, hogy valaki e korszak történetét tollára vegye s megirja, s azt a rettentő csapást, ami Magyarországot legyőzetése után érte, megujítva a jövő korszakra történetirói formába öntve oktató örökségül hagyja. Nagy előnye a könyvnek, hogy annak úgy irója, mint átdolgozója vagy élő szemtanuja volt a leirt eseményeknek, vagy irásból tudója, tehát csak megtörténtet irt s irta a közvetlenség hatása alatt.

Az *ötödik korszak* az alkotmány helyreállításának vajudó korszakát adja elé 1861-től 1865-ig.

E korszak története világosan mutatja, hogy a kiegyezés nem katonai és erkölcsi kényszer müve. A hadi szerencse mintha végképen elfordult volna Ausztria fegyvereitől. S az egykor diadalmas osztrák hadsereg, mikor Magyarország szabadságát veszté, sehol győzni nem tudott. Hogy erre nagy befolyással volt annak magyar részének elkedvetlenedése, nyilvánvaló volt.

A *hatodik korszak* a kiegyezést tárgyalja 1865-től 1867-ig.

Hogy indította meg a kiegyezést Deák Ferencz, hogy hajolt rá az uralkodó, mint lelkesült iránta a királyné, hogyan készítették s egyengették utját a conservativek, a főpapság, majd gr. Andrássy, b. Eötvös, Lónyai s többen; hogyan szövegezte azt ismét Deák Ferencz s mily nagy küzdelemmel fogadtatta el úgy a királylyal, mint a nemzettel — e könyvből pragmatikai hitelességgel megtanulja a figyelmes és türelmes olvasó.

Nem könnyü volt ez. A királyban meg kellett érni a gondolatnak, hogy biztosabb lesz uralkodása alkotmánynyal mint a nélkül. Az osztrák népekkel meg kellett értetni, hogy az osztrák és magyar kettős állam egy politikai kapcsolatban csak saját alkotmányaik határai és garantiái mellett állhat fenn, hogy egyik absolut, a másik felelős kormányzat alatt álljon, lehetetlenség. El kellett csöndesíteni a 11 év alatt nagyra növekedett nemzetiségi izgalmakat, ambitiókat és reményeket. Szóval: úgy Magyarországon, mint kivált Ausztriában *mintegy új eget és új földet* kellett teremteni a megalakítandó kormányrendszerben. Deák bölcsesége s gróf Andrássy genialis esze mindezen nehézségeket szerencsésen legyőzte. Magyarország és törvényes örökösödési jogú királya egymást megértették s az osztrák-magyar kiegyezés 1867-ben szerencsésen végbement, s a május 8-ki koronázás ennek végső szentesítését megadta.

Az 1865-től 1867-ig terjedő események a *hatodik korszak* történetét alkotják a 635. laptól a 697-ig.

Itt iró átmegy a *hetedik korszak* vagyis a Kiegyezés utáni 1867—1892-ik évek történetére, melynek *Napjaink Története* czímet adott s az új életre támadt magyar nemzeti államnak törvények és alkotmányos intézmények által való megszilárdítását erős vonásokban, jellemző észrevételek kiséretében, itt-ott magyarázólag, máshol felvilágosítólag és ez új helyzet jogosultságát tényekkel támogatva, az azóta eltelt 25 év történetének hív és megnyugtató képét adja. Párhuzamot von a volt absolutismus és a mai alkotmányos kormányzási mód és rendszer között, s mintegy önkénytelenül felkölti a keblekben a dolgok mai állapotában való hazafias megnyugvást, és azon reményt, hogy ha Magyarország a kiegyezési alapon megállva, azt csorbíttatni nem engedi, de észszel és erélylyel új garantiákkal megszilárdítani igyekezik, állami önállásának minden föltételeit meg fogja idővel szerezhetni, s teljesedni fog egykor ama jelentőségteljes latin axioma: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit.*

E korszak történetét a könyv irója a 701. laptól kezdve 840. lapon tárgyalja. S miután maga elé tüzött időkorán végig ment, utoljára — kötelessége szerint — megemlékezik a nemzet némely korábban megvolt, de most törvényes gondoskodásban nem részesült jogaira és aspiratióira is, kifejezi, hogy a nemzetiségi kérdésben, a közös hadsereggel való érintkezésben, a magyar udvartartást és a felségnek az év egy részében Magyarországon lakását illetőleg a kormány nem fejtett ki elég erélyt s a magyar állam eszméjének és tekintélyének fentartására nem tette meg mind azt, a mit az alkotmány megengedett s a nemzet jogosan kivánt és kitartóan sürgetett. De itt is reméli, hogy a kormány nem sokára kedvező legfelsőbb elhatározásokról fogja értesíthetni a nemzetet, a minek örvendetes előhirnökei a magyar kir. udvartartást illető eddigi biztosítások. E sorok irója is a könyv szerzőjének véleményén van, s hiszi, hogy az ezredéves ünnep a nagylelkű király s hű magyar népe közötti törhetlen kapcsot a kielégített jogos nemzeti vágyak boldog viszonyává fogja átalakítani.

E könyv még egy nagy előnyét kell kiemelnem.

Magyarország Történelme czím adatván annak: az átdolgozó valóságnak megfelelővé tette azt az által, hogy Erdélynek Történetét az 1834-ki országgyűléstől kezdve 1865-ig, tehát az országrész legutolsó *ad hoc* országgyűléséig kimerítő részletességgel előadta, a politikai reformkérdések sorsát ez ország gyűlésein autopticus észrevételekkel kisérte, a pártokat és vezetőket jellemezte; kiváló gonddal adta elő különösen az *Unio* történetét, a melyért vivott hosszas és sokszor elkeseredett

küzdelmekben az átdolgozó maga is benne élt, hatott s érette fogságot is szenvedett. Ismertető el meri mondani, hogy az Uniónak alaposabban megírt részleteit egy magyar könyvben sem fogja az olvasó megtalálni, mint a Szabó Ferenczében. A kis ország mint egy hős és igaz hivségű testvér küzdött a század egész első 70 évében Magyarország állami egységéért. Óriási áldozatokat hozott ez elvért. Alig 800,000 magyar és székely megvédte és fentartotta Szent-István király souverain jogát az erdőn tuli föld felett. Erdély volt neve, magyar kormányzata megmaradt, minden viharok és változások között, nem semmisítette meg Hora lázadása, nem a militarisatio, nem az 1848—49-ki ármánykodás. Nem tagadta meg az 1848-ban kimondott Uniót soha, de küzdött, szenvedett és vérzett addig, míg Magyarország egységét az 1867-ki május 8-ki koronázás örökre megpecsételte.

Ennyi érdekest nyujt Szabó Ferencz ez újabb kiadása. Papiros, nyomás szép. Meggyőződésből ajánljuk olvasóinknak.

M—R.

Freeman A. Edward, Az angol alkotmány fejlődése a legrégibb időktől fogva. Angolból fordította *Kónyi József*. Budapest, Franklin-társulat (Olcsó könyvtár) 1893. — 240 lap.

Az a kis remekmű, melyet Kónyi József szakértelemmel, folyékony nyelven, szép magyarsággal és dicséretes lelkiismeretességgel ültetett át irodalmunkba, annyira jellegzetes szerzőjére, az 1892. év tavaszán Alicanteban elhunyt nagynevü oxfordi *Regius professor*-ra nézve, hogy ha valamely áldatlan csoda következtében minden egyéb műve elveszne is, úgy ebből az egyből is, azt hisszük, meg lehetne ismerni ez angol történettudós minden jellemző sajátságát, meg lehetne itélni valamennyi irói erényét és hibáját. Egyénisége annál önkénytelenebbül bontakozik ki e lapokból, hogy e vékonyka mű voltaképen nem is készült könyvnek, hanem egy pár felolvasásának összefűzése, az élő szó pedig, ha még oly nehézkesen folynék is, jobban elárulja az ember lelki világát, mint a leggondosabb irás.

Typikus munkácskának nevezhetni ezeket a felolvasásokat mindenek előtt azért, mert ritka erővel domborodik ki bennök az a gondolat, mely Freeman minden egyéb historiai munkáján végig vonul, s mely az ő történeti philosophiájának legkülönösebb s legfontosabb elve. Freeman Edvárd Ágostnak ugyanis az volt tudományos meggyőződése, hogy psychologiai természetét és politikai irányát tekintve minden nép hű marad eredetéhez

a századok minden viszontagságán keresztül; röghöz lévén kötve s meghatározott véralkatú, ennél a változatlan földrajzi fekvésénél és természeti adományainál fogva változatlan marad ő maga is, illetőleg mindig visszatér fajának ősi elveihez; a történelem csak ismétlődik körülötte, eljátszódik vele, de lényegében nem érinti a szereplőt. Jellemző vonásaiban, ő úgy hitte, az angol is ugyanolyan maradt napjainkig, a milyen volt akkoriban, midőn még a germán erdőkben tanyázott. Az angol nép legsajátosabb alkotása, alkotmánya, ez is megmaradt főbb vonásaiban annak, mi ősidőkben volt és — mert ez is visszavisszatér ősi principiumaihoz — mai nap sok tekintetben közelebb áll a legrégibb intézményekhez, mint a közbenső századok idején. Ha fejlődött is, minden erőszakos rázkódtatás nélkül fejlődött, lassu és folytonos haladás útján, melyet nem zavarhattak meg a politikai forradalmak sem.

Ezeket az elveket, illetőleg szakasztott ilyen elveket alkalmazott Freemann legmaradandóbb becsü munkáinak, a *Norman hódítás korának*[1]) és *Sicilia történetének*[2]) megalkotásánál.

Typikus értékű könyv ez az *Angol alkotmány fejlődése* szerzőjének politikai érzületére nézve is. Ritka művéből tetszik ki oly világosan abbeli önérzete, hogy angolnak született, a britt szigetlakosnak az az elfojthatatlan kevélysége, melynek nyilvánulásait tőle is oly zokon vette nem egy idegen nemzetiségű kritikusa. E mellett Freeman magát a continensi teutonok egyenes ivadékának vallotta, Tacitus ama hős germánjai leszármazottjának, kiknek Európa legtöbb szabad intézményét köszöni. De a ki Freeman chauvinismusát ismeri, még az is ámulattal fogja olvasni e kis könyv első fejezetében azokat a lelkes szavakat, melyekkel mint közel rokonokat üdvözli Uri és Appenzell kantonok lakóit, kiket népgyűléseiken a kezdetleges államélet ősrégi jogait maga is gyakorolni látott.

Azon büszkeségén kívül, hogy angol születés, e munka nem egy helyén whig meggyőződései is közvetlen kifejezésre jutnak. Így pl. mindjárt az előszóban ily szavakra bukkanunk: »Legalább a mennyire a mi fajunk van szóban, a szabadság mindenütt régibb mint a rabszolgaság, s ehhez hozzátehetjük,

---

[1]) *History of the Norman Conquest*, 5 köt., 1867—1876. Folytatásául tekinthető a *William the Conqueror*, 1888, melylyel s *Twelve english statesmen* cz. vállalat megindult, meg a *The reign of William Rufus*, 2 köt., 1882.

[2]) A *History of Sicily*, melynek III. kötete 1892-ben jelent meg, torso s az fog maradni, ha igaznak bizonyul is a hír, hogy a IV. kötet nagy részét megtalálták az író hagyatékában.

hogy a türelem régibb mint a türelmetlenség. Régi történetünk hagyományosai a szabadelvüek, a kik mindig készen lévén a reformra, az igazi conservativek, nem pedig a magokat conservativeknek nevezők, a kik a reform visszautasításával minden tőlök telhetőt megtesznek a rombolás előidézésére.« E szavak jelentőségének helyes megitélhetése végett tudnunk kell, hogy Freeman ez előadásait az angol alkotmányról akkoriban tartotta Leedsben meg Bradfordban, midőn a második reform-bill (1867) már elégtelennek bizonyult s a harmadik reform-billre fegyverkezett a whigek tábora s velük Freeman is, ki ekkortájt Mid-Somersetben, az ő szükebb hazájában, maga is fellépett képviselőjelöltnek. Freeman egyáltalán sokat foglalkozott politikával s hazája benne azt a tudósát siratja, kinek még az angol historikusok közt is legtöbb érzéke volt főkép a külügyi problemák iránt s kinek legmélyebb volt a felfogása kora nagy politikai kérdéseiben. Minthogy nemcsak e magyarra fordított könyvének ismertetésére, de egyúttal necrologszerű jegyzet megirására szólíttattunk fel, helyén való lesz kiemelnünk azt a nyilvánvaló tényt, hogy legtöbb munkájának megirására az impulsust korának fontosabb politikai eseményei adták meg, melyeket szivesen magyarázott és származtatott a multak történetéből. Így pl. a saracének történetét [1]) a krimi háború hatása alatt irta; a foederativ kormányok történetéről szóló művét[2]), mely már az első kötettel, az achajai ligával, sajnos, félbenszakadt, az északamerikai polgár-háborúnak köszönjük; az orosz-török háború idején irta meg könyvét a török hatalom emelkedéséről és hanyatlásáról,[3]) tizenegy évvel utóbb pedig, a gyarmatügyi viták hatása alatt a *Greater Greece and Greater Britain* cz. munkáját; bizonyára Európa politikai földrajzának története [4]) is összefügg azokkal a területi változásokkal, melyeken Európa e század középső évtizedeiben, Freeman java férfikorában, átesett.

Hű képet mutat e könyv Freeman egyéb sajátságairól is. Hű képet ad rendszerint nagyszabású, mindig eredeti s olykor igen mély felfogásáról; a döntő mozzanatoknak biztos kézzel való megragadásáról; a magas szempontokra s széles látkörre való igyekezetéről s e mellett a merész generalisatiók különös szeretetéről. Hű képet ad továbbá az elbeszélés és érvelés medrébe el nem férő eruditiójáról, mely helyenként

[1]) *History and Conquest of the Saracens*, 1856.

[2]) *History of the federal government, from the foundation of the achaian league to the disruption of the United-States*, 1863.

[3]) *The ottoman power in Europe*, 1877.

[4]) *The historical Geography of Europe*, 2 köt. 1882.

tán nem eléggé biztos és praecis, de gazdagságával és sokféleségével meglepő. Stilusáról is, mely, lehet hogy nem mindenkor előkelő és választékos, tán nem is eléggé szines és meleg, de mindenütt világos, erélyes és mozgalmas.

De — az egy ötletességet kivéve — elég hű képet ád e könyv Freeman történetirói fogyatkozásairól is. Ha a felesleges ismétlések e könyvben (valamint essay-iben általában) ritkábbak is mint egyebütt, még pedig úgy politikai mint műtörténelmi (építészeti) műveiben, azért a compositio itt sem eléggé szoros, a tárgy itt sincs (persze nem is lehet) kimerítve, ömlengőssége itt is fárasztólag hat; bántó a feldolgozás olykori pongyolasága is és főkép az idézés módjának hebehurgyasága. Az idézetnek pontosnak kell lennie, pedans tisztaságúnak.

Ez utóbbi bajon a fordító, némi utánjárással, tán segíthetett volna. Mert nem elég a scrupulosus pontosság és hűség. Mint mindennek, úgy a lefordítandó szöveghez való görcsös ragaszkodásnak is megvannak a maga határai. Az olyan hivatott fordítónak, minőnek Kónyi József már ez első, igen sikerült kisérletével bizonyult, virrasztania kell a mikor a jó Homerost elnyomja az álom. Nem követett volna el feloniát a szerzővel szemben, ha teszem helyesen idézi Stubbs alapvető művét, vagy ha például a maga nevén nevezné meg Napoleon svájczi *Vermittlungsacte*-ját, sőt akkor sem, ha a magyar olvasóra való tekintettel Caius császár helyett, kit nálunk senki sem ismer, Caligulát írt volna. S ha már benne vagyunk a gáncsoskodásban s mindennel előhozakodunk, miért ne említsük meg, hogy e szép munka tökéletes megértéséhez czélszerű lett volna kis előszót írni a fordítás elé, mint azt p. o. Dehaye, a franczia fordító tette. Ebben utalni lehetett volna arra, mily fontos e könyv épen reánk, magyarokra nézve, kiknek alkotmányunk az angolokéval sok tekintetben analog módon fejlődött, s aztán ki lehetett volna emelni a főbb pontokat is, melyekben Freemannek 72-ben megjelent könyve, Stubbsnek és Gneistnak újabb kutatásai következtében, immár elavult. L. B.

Az újabb szerb irodalom termékeiről.

Ruvarac Dömötör, öcscse Hilarion archimandritának, Zimonyban plébános és főleg egyházi történettel foglalkozik; de a szerbek világi történelme is érdekli és többször ragadott tollat vitás kérdések megoldására. Évek előtt (1887-ben) a szerb tudós társaság feloszlott és utolsó kiadványa a »Glasznik« 67. kötete volt, melyben Vitkovics Gábor, a szerb tudós

társaság és a magyar akadémia tagja, számos kútfőt tett közzé a sajkások multjából. Ezen dolgozatát a »Videlo«-ban (különlenyomata *Prikáz 67. knyige glasznika szrpszkog ucsenog drustva, Beograd, 1887.*) Ruvarac Demeter a leghevesebben támadta meg, s végül Vitkovicsot plagiátornak nyilvánította. Vitkovics t. i. Szentkláray, »a dunai hajóhadak« cz. művét használta fel, jó részt forrás megnevezés nélkül s emiatt Gyukics is hevesen kelt ki ellene. (L. Századok, 1893. 357. l.)

A »Branik«-ban (1886. évf.) 1886-ban Jirečeknek, a volt bolgár közoktatásügyi miniszternek V. Urosra vonatkozó dolgozatát ismerteti. Az oly nagy port felvert vitás kérdés az: valjon Vukásin király meggyilkolta-e császárját, V. Urost vagy nem? Szretykovics Pánta belgrádi tanár és Kacsanovszki Vladimir orosz tudós igennel felelnek (Szretykovics, *Vukasin király Uros czár gyilkosa, Belgrad 1881.* és Kacsanovszki, *Pitanye o godini smrti srpskoga cara Urosa i kralya Vukasina, Rad jugoslav. akad. Zagrab 1881.)* Ruvarác Hilárion érdeme, hogy ennek ellenkezőjét még 1868-ban bebizonyította (Matica, 1868, Godisnyica 1879.) két rendbéli értekezésében. Őt támogatta Kovácsevics Lyuba, a szávántuli szerbek szintén igen jeles történésze (Godisnyica, *1879. Király Vukasin nije ubio cara Urosa etc.* és Godisnyica 1884. 192. l.). Végre melletök foglalt állást *Jireček (Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uros und König Vlkasin 1355—1371. Prága, a cseh tudós társ. évk. 1885.)*

Nem lehet czélom ezen magában fontos kérdés részletezése, elég ha Ruvarác, Kovacsevics és Jireček érveléseinek főbb pontjait felhozom. Ruvarác szerint Uros 1371. decz. 2-án halt meg, Vukasin pedig ugyanazon év junius v. julius havában s így meg nem ölhette a czárt. Bizonyítják ezt Ruvarác és Kovacsevics szerint a régi szerb évkönyvek, a velenczei egykorú okmányok stb.

Jireček szerint 1358. feb. 18-án Raguza a magyar király fenhatósága alá került, de már márcz. 17. és május 23-án Trebinye, Konavlye, Herczegovina egy részének (Gacko) urával kötött fegyverbarátságot, Vojiszlávval, Altomanovics Miklós nagybátyjával. Ezen barátság lerontására Lajos 1359-ben Szerbiába nyomult, Rudnikig és Uzsicáig haladva, de mikor a szerb sereg a hegyekbe vonult, a magyar király ismét haza tért. Erre 1359. julius végén Vojiszláv Raguza ellen fordult, mely csak aug.-ban 4000 arany lefizetése mellett tudott vele békét kötni. De a béke csak 1361. juniusig tartott. Uros czár ujból elfogatta országában a raguzai kereskedőket, Vojiszláv pedig Raguzát megtámadta. Némely harczok után 1362.

aug. 22-én Uros Onogostban ujból békét kötött. A raguzaiak továbbra is bizonyos évdijat fizettek a szerb birodalom hiveinek. Egy 1367. nov. 27-én hozott tanácsgyülésben a szerb császárnak 200 arany ajándék szavaztatott meg. A junius 3. ülési jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a szerb királyt »Vukasinnak« nevezték.

Nem szenved tehát kérdést, hogy 1366. november havában Uros és Vukasin életben voltak, egy későbbi 1370. ápr. 5. okirat ugyanezt bizonyítja. 1371 után Vukasinról már nem tétetik említés, mivel a maricai csatában elesett. Uros túlélte, mit bizonyít egy 1371 nov. 3. okirat, melyben Prikosa Roman barát a szerb czár nevében a sztagnói évdijat felvette.

Jireček tehát — azt hiszem — kétségkivül eldöntötte ezen vitás kérdést, mely éveken át a szerb történetirókat valóban izgatottságban tartotta.

Ruvarác Demeter életrajzi müvei közül említendő: Zsivkovics Teofán és Jovanovics Vince-ről irt értekezései (*Vladika gornyokarlovácski Teofán Zsivkovics. Zimony 1891.* és *Isztoricsno-Kriticsna crta o Vityentiju Jovánovicsu (1731—1737) Zimony 1886.*). Zsivkovics a horvát Zsivkovics báró testvére volt, Karlóczán született 1825-ben. 1874-ben lett károlyvárosi püspök és 1881-ben Angyelics-csel szemben óriási többséggel patriarchává választatott, de a király a minoritásban maradt Germánt erősítette meg. Ruvarác Demeter elismeri a püspök kitünő képzettségét, de szerinte pályát tévesztett, mert politikai szereplésre adta magát és ez alatt egyházmegyéjét a lehető legszánalmasabb helyzetbe juttatta.

Jovannovics 1731—1737-ig volt belgrádi és karlóczai érsek. Életéről főleg Vitkovics Gábor irt, ki a magyar akadémia tagja is; de oly ferde világításban tüntette fel történelmi szereplését, hogy Ruvarác egy külön 81 lapra terjedő müvet irt czáfolatára. Vitkovics szerint Jovánovics csak eszköz volt a magyarok és a bécsi udvar kezében, hogy az uniót megvalósíthassák; egy szóval Bécs creaturája. Szerbiának 1718-ban történt visszafoglalásakor Karlócza metropolitája Hadsilovics Popovics Vincze volt, míg Belgrádon Petrovics Mojzes érsek székelt, kit VI. Károly is elismert. De már 1726-ban a szerbek hangosan követelték, hogy ezen két püspöki szék egyesíttessék. Az 1731. szerb gyülésen (kongresszus) gróf Locatelli császári biztos azon volt, hogy ezen törekvést meghiusítsa és mindkét püspöki székre tüzte ki a választást. De a szerbek ez ellen hevesen tiltakoztak. Ezután a biztos azt proponálta, hogy a karlóczai érseki széket töltsék be, a ki a belgrádi egyházmegyét ideiglenesen kormányozná, mint ez Petrovics Mojzes

alatt volt. A tárgyalások most sem vezettek eredményre. A kongressus feliratot intézett a császárhoz hogy az egyhangulag megválasztott Jovánovics Vinczét erősítse meg, a ki Belgrádon székelvén, az ausztriai szerbek érseke is lenne. Ezen kérelmét Paulovics bácsi püspök, Monaszterli József kapitány egy küldöttség élén adta át ő felségének. Az osztrák császár és magyar király, tekintve, hogy Oláh- és Moldvaországban a felkelés kitört és a szerbek is szintén elégületlenkedtek, — végre 1731. jul. 2-án megerősítette Jovánovics Vinczét és így a belgrádi és karlóczai érsekség egy személyben egyesíttetett. De ezen siker leginkább a volt Petrovics Mojzes (1722) és Jovánovics Vinczének köszönhető. Ebből is kiviláglik, hogy Vitkovics hamisan fogta fel az eseményeket; ő t. i. ezen érdemet Dimitrijevics adminisztrátornak tulajdonítja, holott éppen ő volt az udvar jelöltje, mi a karlóczai levéltárban az 1730. 299. sz. okiratokból világosan kitünik. Mikor 1732-ben az aranykereszt adományozásáért folyamodott, az udvar megtagadta kérelmét.

Ezen politikai magatartása mellett Jovánovics metropolita a kulturális téren is hathatósan müködött; csakis müvelt egyéneket szentelt fel papokká, behozta az anyakönyveket, iskolákat állított fel. Belgrádon, Karlóczán, Dályán tanítókat tartott, kik a falusi papságot és a szegény tanulókat oktatták. A karlóczai főiskolát 1733-ban nyitotta meg, rektorúl Kozacsinszki Manuelt Oroszországból hivta meg. A szerzeteseket rendre szoktatta, előirásokat dolgoztatott ki számukra.

Vitkovics Gábor azt is állította, hogy a metropolita az uniót felvette, s erre a nemzetet is felszólította; Ruvarác ezen állítását is megczáfolja.

Az 1735. bácskai szerb lázadásról Jovánovics a budaiakhoz 1735. márcz. 26-án intézett levelében a többi közt irja, hogy őt az udvar Bácskába leküldötte, hogy nézne az elégületlenség okai után. A metropolita tényleg semmit sem tudott a felkelésről, mivel 1734. okt.—1735. juniusig Bécsben tartózkodott; holott április havában Szegedinác Péró lázadása már el volt nyomva. Vitkovics ennek ellenében azt állította, hogy a metropolita elárulta Pérót. Ruvarác kimutatja, hogy a magyar krónikások Szegedinác Péró felkeléséről tévesen voltak informálva, mert a »patriarcha« (tényleg csak metropolita volt) 1735-ben Belgrádban Szegedinác Péró-, Tököly Ránkó-, Sévics-, Csorba- és Jákóval nem tarthatott értekezletet, mikor pozitive kimutatható egykorú leveleiből, hogy csak juliusban tért haza. Ruvarác szerint az egész belgrádi értekezlet, melyen »a patriarcha« a szerb nép előtt kijelentette, hogy felvette a

katholikus vallást, továbbá hogy a szerb kapitányok ellene zudultak — mese. Vitkovics azt is állítja (Glasznik 39. k.), hogy a szerb lázadás a nemesség és kincstári tisztviselők által kirótt sulyos terhek miatt támadt, egy más helyen pedig (Letopisz, 113. k.), hogy a császár unió-törekvései miatt. Vitkovicsot alaposan leráutja, mikor kimutatja, hogy »Kalenik« nem volt ipeki patriarcha, hanem császári biró a szerb végvidéki ügyekben és később kincstári igazgató! — a patriarcha pedig egy »másik Kalenik«.

Számos tévedés kimutatása után rátér Jovánovics Vincze metropolita rövid életrajzi adataira. A metropolita 1737. junius havában halt meg. Végül állást foglal a fentiek értelmében Ludajics Miksa, Szávics Milán dr. és Kosztics Lázár dr. ellen.

Ruvarác 1889-ben a karlóczai gimnasium alapítását és első tanárainak névsorát állapította meg, és az eddig uralkodó téves értekezéseket helyreigazította. (O prvim profeszorima karlov. szrpszke gimnazije, Zimony 1889.) A gimnasiumot a karlóczai polgárok alapították és Anasztasievics Demeter 20,000 frtos alapítványáért magyar nemességet nyert. 1791-ben Grósz János választatott igazgatóvá; egy évre rá Juhász István és Pajor János tanárokúl hivattak meg, tehát magyarok voltak a gimnasium első tanítói.

Ránk magyarokra nézve sokkal érdekesebb ugyanezen évben megjelent értekezése a kongresszusokról. *(Szrpszki národni szábori, Zimony 1889.)* Benne egybe vannak állitva az összes megtartott szerb kongresszusok. Az első gyülés 1708-ban Krusedolban tartatott, melyen Gyakovics Izsák egyhangulag választatott meg metropolitává. A kongresszus elhatározta, hogy a koczkavetés helyett az egyhangú választás lépjen. Két fontos körülmény említendő: 1. csakis a Szerbiából Csarnojevics III. Arzénnal átjött szerbek választhattak, 2. az udvar követelte, hogy a metropolita függetlenítse magát az ipeki patriarchatustól. A második kongresszus 1710-ben ugyanott tartatott; a harmadik 1713-ban. Ezen gyüléseken mindenkor cs. kir. biztos vett részt. Az 1714., 15. és 16. Karlóczán, 1718-ban Dályán tartott kongresszuson biztos nem volt jelen. 1722-ben a pétervárади sánczban (mai Ujvidék) tartatott meg; csak a karlóczai metropolita kerület küldöttei vettek részt, a belgrádi nem. Ekkor a kongresszus Petrovics Mojzes belgrádi metropolitát választotta meg a karlóczai érsekség helyettesévé, de az udvar nem erősíté meg s meghiusitá a két érsekség egyesítését. 1726-ban Petrovics ujból megválasztatott. A felség megerősíté, de kijelentette biztosa

által, hogy utoljára fogadta el az egyes jelölést, mert tényleg 3 candidátusnak kellene jelöltetnie. 1731-ben Jovánovics Vincze választatott meg Karlóczán belgrádi és karlóczai érsekké. Az udvar a szorongatott politikai helyzetre való tekintettel helyben hagyta azt. 1732-ben Belgrádon, 1735-ben Karlóczán tartatott egy-egy szábor. Az 1744. kongresszus azért nevezetes, mivel ezen Petacsics gróf a politikai Magyarország külön képviselője is részt vett az eddigi rendes katonai cs. kir. biztos mellett. Az 1749. gyűlésen Nenádovics Pál választatott meg metropolitává. Ekkor tiltattak el a budaiak a kongresszustól, mely tilalom 1769-ig tartott. Az 1769. gyűlésen Hadik gróf elnökölt, a ki erőszakkal választatta meg a kisebb párttal biró Gyorgyevics Jánost metropolitává, holott az udvar jelöltje Putnik Mózes volt. Az 1774. évi karlóczai kongresszuson Jovánovics Vincze választatott meg; 1781-ben pedig Putnik József. Ez alkalommal Jankovics Antal pozsegai főispán és biztos kijelentette, hogy nem kell — mint eddig — egyhangulag, hanem lehetőleg egyhangulag választani.

Legnevezetesebb az 1790. temesvári kongresszus, melynek biztosa Schmidfeld báró volt. Ezen 100 küldött vett részt, 25 pap, 25 katona, 25 polgár és 25 nemes. Egyhangulag Sztratimirovics választatott meg érsekké. Érdekes, hogy ezen kongresszus után, mit Ruvarác nem említ, a szerbek megkisérlették a szerb vajdaság megalakítását. (L. *Thim*, Egy lap Temesmegye tört. Délmagy. Lapok, 1887. 102. sz.) Ezután a kongresszus szünetelt 1837-ig, mikor Sztankovics István választatott meg érsekké. Öt évre rá Rajacsics József neveztetett ki metropolitává, miután a választás nem volt egyhangú. Ez volt 1708 óta az első eset, hogy a választás nem volt egyhangú, s erre történt, mint praecedensre hivatkozás, mikor 1881-ben a király Angyelics Germánt nevezte ki.

Az 1848. májusi gyűlésen a szerb érsek patriarchává kiáltatott ki, és ő felsége elismerte. Az 1861. politikai kongresszus után 1864-ben Masirevics Sámuel választatott meg patriarchává. Az 1869—70. gyűlések belügyek elintézése miatt hivattak össze, az 1872. pedig meg sem tartatott, mivel a képviselők Mollinári Antal zágrábi parancsnokot vonakodtak ünnepélyesen fogadni. Két évvel később a szerbek mégis összeültek és Sztojkovics Arzént választák meg érseknek — a régi szervezet alapján. Ez meg nem erősíttetvén, ujabb választáskor Ivácskovics Prokop kapott legtöbb szavazatot. Miletics Szvetozár szereplése ekkor érte tetőpontját. Az 1879. gyűlésen hozott határozatok máig sem lőnek megerősítve. Az 1881. gyűlést Cseh Ervin cs. és kir. kamarás nyitotta meg magyarúl.

Az érsekválasztáskor Sztojkovics Arzén 52, Angyelics German 12 szavazatot kapott. De Sztojkovicsot a korona nem fogadta el. Ujabb választásnál Zsivkovics Teofán 53, s Angyelics 11 szót kapott, és a király a kisebbségben maradt Angyelicsot nevezte ki érsekké. A szerb nemzeti párt Miletics Szvetozár és dr. Polit felszólalása folytán a képviselői megbizásokról le akart mondani, de 20 szóval 22 ellenében kisebbségben maradtak. Sokan állítják, hogy ekkor adta fel a szerb nemzeti párt programmját. Ruvarác helyesen jegyzi meg, hogy sokkal előbb, 1874. jul. 4-én, mikor elfogadta a választást és nem keresett biztosítékot az ellen, hogy a kisebbségben maradó érsekjelölt kinevezhető ne legyen.

A Glasnik 60. és 62. kötetében az ipeki patriarchatusról irtak Ducsics Nityifor és Ruvarác Demeter. Utóbbi előbbit plagiummal vádolta, hogy dolgozatát mint biráló ez alkalommal felhasználta saját müve megirásánál. Ezen vád folytán a két iró között a »Sztrazsilovó« 1886. évf. heves vita keletkezett, melyet Ruvarac »*Dal'szu bili szbri ili grci onih 8 mitropolita, sto 1766. g. molise za ukinutye petyke patriarsije*« Ujvidék. 1886. cz. értekezésével befejezett. Ebben Ruvarác kimutatja, hogy a patriarchatus eltörlését kérő 8 metropolita görög lehetett és nem szerb, mint azt Ducsics állítja.

Ujabban Ruvarác Demeter főleg egyháztörténettel foglalkozik és a többi szerb egyházi irókkal bocsátkozik polemiába. De ezen értekezései kevésbbé érintik a magyarországi szerbek történetét s evvel bezárjuk sorainkat, hogy a szerb irodalom egyéb termékeit más alkalommal megismertethessük.

Dr. Thim József.

Ungaria. Revistă socială-stientifică-literară. Redactor, editor: Grigoriu Moldovan. Abonament 6 fl. (14. franci) pe an. II. évi folyam. Nagy 8-r. 504 l. Kolozsvár, Tipografia »Lyceum« pr. Gombos et Sztupjár. 1893.

Kétségtelenül szolgálatot tesz Moldován úr az »Ungaria« szerkesztője a mi irodalmunkban újabban megjelent oláh tárgyú vagy az oláhokat egyébként érdeklő dolgozatok fordításai kiadásával, mert így legalább az oláh irodalomban is megismerkednek velük, s a mérsékeltek mindenesetre okúlva olvashatják. Örömmel látjuk azért a kötetben első sorban néhai *Hunfalvy* Pálnak »A román történetirásról« irt értekezését teljes terjedelmében közölve, aztán a dr. *Márki* Sándor »A középkor kezdete Magyarországon« cz. eredetileg a *Századok*-ban megjelent dolgozatát, úgyszintén *Szádeczky* Lajos közleményét

az oláhlakta Fogaras régi történelmi emlékeiről. Ugyanonnan közli még a »Ungaria« dr. *Ferenczy* Zoltánnak »A kolozsvári nemzeti szinház története 1821-ig« cz., nagy gonddal és utánjárással irt értekezését, mely a kolozsvári nemzeti szinház száz évi jubileuma alkalmára készült.

Igen érdekes tanulmányt közöl maga a szerkesztő *a latin, cyrill, dák és székely irás kérdéséről a románoknál*, melyben a tárgy irodalmának lelkiismeretes felhasználása és megosztásával kimondja befejezésül, hogy a Hasdeu oláh történetiró által hirdetett dák *abc* elmélete puszta mese, hogy az oláh nép a latin betüs irást csak a XVI. század végén kezdte használni, s hogy a cyrill-betük szláv és nem oláh eredetüek, mint az oláh irók nehánya szereti hirdetni, s az oláh irásban azt is csak a XV. században alkalmazzák először.

E nyelvészeti czikkek közül érdekesek: A román nyelv vokalizmusa *Viciu* Elektől, Román elemek idegen nyelvekben s a latin irány *Saineanu* Lázártól, továbbá »Magyar elemek a román nyelvben« *Alexi* Györgytől és végül »A magyar nyelvbe átvett oláh szavak« dr. *Szinnyei* Józseftől, kiknek munkáiból minden füzet tartalmaz egy-egy közleményt.

Irodalmunkból be van mutatva teljes fordításban *Gyulai* Páltól »Egy régi udvarház utolsó gazdája«, Mikszáth és Bérczy Károly nehány elbeszélése, Tompa, Vörösmarty, Tóth Kálmán, Eötvös, Petőfi egy pár költeménye, az irodalomtörténeti dolgozatokból pedig *Beöthy* Zsolt »Széchenyi és a magyar költészet« cz. értekezése és *Bartalus* István tanulmánya a magyar »palotás« zene eredetéről, melyeknek az oláh olvasókkal való megismertetése igen hasznos dolog.

Az oláh néprajz is gondos méltatásban részesül a folyóiratban, amennyiben minden füzetben találunk talányokat, tánczszókat, a kuruzslásra és bűvészetre vonatkozó adalékokat, népdalokat és népszokási apróságokat, melyek mint szórakoztató közlemények elősegitik a folyóirat terjedését, megkedvelését.

Az »Ungaria« egyuttal politikai folyóirat is lévén, talán felesleges említenem, hogy minden füzet vezérczikke, s azonkivül több vitázó közleménye foglalkozik, az aktuális politikai, román nemzetiségi és társadalmi kérdésekkel, melyek egyfelől leáldzázva az oláh agitátorok alattomos, önző működését, egyuttal higgadtságra, barátságra, jóindulatra intik az oláh kormányférfiakat államszervezetünk és intézményeink iránt.

Veress Endre.

Krones Ferencz. Zur Geschichte Ungarns 1671—1683. Mit besonderer Rücksicht auf die Thätigkeit und die Geschicke des Jesuitenordens. Bécs. Tempsky 1893. 105. l. (Külön lenyomat az Archiv für österreichische Geschichte LXXX. köt. II. feléből. 351 s k. l.)

Ez a tanulmány, mint Krones utolsó dolgozata is (l. Századok 1892. 866. és 875. l.), első sorban az egykorú jézsuiták levelezéséből, hivatalos jelentéseiből és a rend társas házainak helyi történetéből meríti tárgyát. Ezek alapján vázolja a bécsi udvar ama kisérletét, hogy a magyar alkotmány felfüggesztése után absolutistikus kormányrendszert léptessen életbe. Elmondja továbbá Erdély és a kuruczok ellenhatásának és a külfölddel való szövetkezésének történetét, mely ellenhatás a kormányt programmjának megváltoztatására bírta rá. A tanulmány I. fejezetében elmondja Krones a magyar események lefolyását 1671—83-ig; részletesen foglalkozik többi között a fiatal Rákóczy Ferencz helyzetével, Ampringen kinevezésével, Teleki Mihály 1671. april 24. kelt levelével, melyben urát röviden és velősen a közelgő válság komoly voltára figyelmezteti; foglalkozik továbbá a pozsonyi rendkívüli törvényszékkel, miközben Vitnyédi két levelét hitelesnek ismeri el, bár azok jelentőségét tekintettel szenvedélytől suggalt hangjukra, alább szállítja.

Az eredménytelen tárgyalásokról és alkudozásokról áttér azután Tökölyi kezdeteire. (Angyal D. monographiája, úgy látszik, kikerülte szerző figyelmét.) — A *II. fejezet*-ben lépten-nyomon kiséri a katholikus ellenreformáczió sikereit. A mellett a polemikus irodalom termékeit is méltatja figyelemre, mint pld. Bársony György »Veritas«-át (és annak czáfolatát). — A III-ik fejezetben az egyes társasházak történetét ecseteli a következő sorban: Pozsony, Sopron, Kőszeg, Komárom, Nagyszombat és környéke, Trencsén, Zsolna, Szakolcza, az északnyugoti bányavárosok, Rozsnyó-Jolsva, Gyöngyös, Pécs, Szepesség, Eperjes és Bártfa, Kassa, Sáros-Patak és Tarczal. — Ebben a fejezetben látom a *dolgozat súlypontját* és legbecsesebb részét. Egyébiránt Demkó s Weber S. helyi monographiái és levéltári kutatásai is szolgáltattak volna még adatokat. A *függelék*-ben kivonatot közöl az osztrák jezsuita-tartomány évi jelentéseiből (1671), melyekben jó tanácsokat olvasunk, hogy kelljen például gyanús könyveket kinyomozni, hogy lehessen nők révén a férjekre, a cselédség útján a családokra befolyást nyerni, sat. Következik az egyes missiók eredményeit feltüntető jelentés; továbbá a rend státusa 1674-ből és végül egy eddig kiadatlan levél (a gráczi Joanneum-levéltárból) melynek névtelen (labancz-) írója a Kassán 1675. halálra kínzott kuruczok utolsó óráiról tesz jelentést.

– Utólag megemlékszik Krones az Erdélyi Országgyűlési Emlékek utolsó (16.) kötetéről. — Ha a tisztelt szerző tanulmányait a kitűzött irányban és alapon folytatná, mi ennek csak örvendhetnénk. M. L.

Pontificato d'Innocenzo XII. Diario del conte Gio. Battista Campello. Publicato da Paolo Campello della Spina. Roma, 1893.

Ismét egy új, becses adalék a XVII. századbeli pápák történetéhez, melyet e korral foglalkozók örömmel fognak üdvözölni. Egyuttal újabb bizonyítéka annak, hogy az olasz családi levéltárak mily kincset rejtenek magukban s mily érdekes és értékes adatokat lehet onnan napvilágra hozni.

Az előttünk fekvő diarium chronologice tárgyalja XII. Incze pápa uralkodását, annak minden nevezetesebb mozzanatáról rövid, de tartalmas megjegyzéseket adva. Kevésbbé terjeszkedik ki a pápai udvar összeköttetésére az európai udvarokkal, noha ezekről is elég gyakran ád felvilágosítást, mint inkább a pápai udvar belső életére, melynek egyes szokásairól, mozzanatairól alaposan informál bennünket. XII. Incze pápának egész élete úgyszólván előttünk van nyitott könyv alakjában, tudomással birunk mit tett, hol volt ezen vagy azon a napon. Keresetlenül, de híven számol be minderről a munka, melynek írója közvetlen szemlélője s tanuja volt az általa előadottaknak.

Giovanni Campello 1673. aug. 4-én született. Atyja Solone maga is előkelő állást foglalt el, Rubini bíbornoknak VIII. Sándor pápa államtitkárának első uditore-je volt, s a conclaveban, mely XII. Inczét a pápai trónra emelte, a bíbornok kiséretében részt vett. Elhagyván hivatalát fia a bíbornok mellett maradt vissza, s ezen állásában közvetlenül átélte azon eseményeket, melyekről hírt ad. Munkája a conclave történetével kezdődik, s egész a pápa haláláig megy. A munka kézirata a Campelli család levéltárában van, mely családnak több tagja irodalmilag is működött, maga Solone az urbinói herczegség constitutióit gyűjtötte össze, a Giovanni nagyatyja Bernardino a Historie di Spoleti szerzője korának egyik legműveltebb férfia volt.

Ismeretes, hogy XII. Incze pontificatusa alatt történt Nagyvárad visszafoglalása 1692-ben. Azon reményben vettük kezünkbe jelen munkát, hogy abban az említett eseményre vonatkozólag ujabb adatokat fogunk találhatni. E remény nem valósult meg, mert mindössze csak annyit találtunk ezen oly kimagasló s fontos eseményről, hogy junius 18-án vette a pápa

a velenczei nuntius által küldött követtől a hírt Nagyvárad elfoglalásáról. Junius 19-re pedig feljegyzi, hogy megérkezett a császár követe e hírrel, melynek örömére aznap este a városban időző császári követ és a bíbornokok kivilágítást rendeztek. Azonkívül hírt ad a diarium a császári seregek által 1691. és 1697-ben a törökök felett aratott győzelmekről.

Részletesebben szól az 1697. október 4—6-án tartott ünnepélyekről, melyeket a császári fegyverek győzelmének hírére rendeztek. Okt. 4-én capella papale volt a bíbornokok jelenlétében, de a pápa nem volt jelen. Mise után ünnepélyes Te Deum tartatott, mely alatt az Angyalvár ágyui megszólaltak s Róma összes harangjai zúgtak. A győzelem hírét maga a követ Martinitz gróf közölte a pápával, ki a kihallgatás után nagy kisérettel a S. Maria dell'Anima templomába vitette magát, hol a császári követ s az összes osztrák alattvalók jelenlétében ünnepélyes Te Deum énekeltetett. Incognito jelen volt a spanyol követ is. Este kivilágítás volt, a követ palotája előtt pedig szökőkutat állítottak fel, melyből egész éjfélig folyt a bor. Okt. 6-án a csatában elestekért ünnepélyes requiem volt, a pápa pedig mindazoknak, kik a győzelem emlékére nehány confraternitás által rendezett processiókban részt vesznek, jubileumi búcsut engedélyezett. Az ünnepélyek pedig folytak. A nép törököknek öltöztetett bábukat hordozott körül e városban, a császári követ pedig a palotája előtt elvonulókat megajándékozta. Az ünnepélyek nagy illuminatióval értek véget.

Az okt. 4-i ünnepélyek leirásánál a törökökön nyert győzelemről bővebb adatokkal is találkozunk. Campello szerint 30,000 török veszett el a csatában, kik részint leölettek, részint a Tiszába fultak. A császáriak veszteségét 450 halott és 400 sebesültre teszi. A zsákmány felsorolásánál felemlít 12,000 lovat, bivalyt és tevét; 200 ágyút, köztük 70 nagyot, 500 dobot, 40 pár castagnetta-t. stb. A nagyúr sátorát, mint mondja, egyedül 400,000 forintra becsülték.

A diarium kiadója maga is a Campelli családból származik. A kiadásnál az 1892. szeptemberben tartott genuai történelmi congressus által elfogadott palaeographiai szabályok szolgáltak zsinórmértékül. A. A.

O cetinjskoj štamparíji, pre četíri stotine godina. (A cetinjei nyomdáról, négyszáz év előtt). Irta *Ruvárac* Hilárion. Belgrád. 1893. 46 lap.

1893. év nyarán ülték meg Crna Gora szerviánjai a cetinjei, helyesebben obodi nyomdának négyszáz éves jubileumát. A balkáni sajtó bölcsőjét érdeklődéssel állta körül a művelt világ s a szerbek méltó büszkeséggel mutatták be ősrégi nyomtatványaikat, a szerb sajtó legrégibb termékeit. Ezen alkalomból Ruvárac Hilárion görgetegi archimandrita a szerbek legkiválóbb kritikai történetírója igen érdekes tanulmányt írt »O cetínjskoj štamparíji« címmel a nyomda keletkezéséről és első nyomtatványairól, melyet érdemesnek tartok a t. olvasóközönségnek röviden bemutatni. — Cetinjében nyomtatták 1495. évben az első szerb zsoltáros-könyvet (psaltériumot), mely Makár szerzetes műve volt. Ezen könyv nem volt első terméke a szerb sajtónak, mivel már előbb megjelent Makár nyomdájában azon nyolczhangú énekeskönyv (Osmoglasnik), melyet a szerzetes Crnojevics György engedelmével kiadott. Az énekeskönyvet Makár 1492. szept. 1.—1493. aug. készítette s mint a könyv végén látható, 1494. jan. 4. került ki sajtó alól. Ruvárac érdekesen ismerteti a könyv keletkezéséről írt véleményeket; azután foglalkozik a nyomda helyével. Safarik azt tartotta, hogy az első szerb nyomda Cetinjében volt; azonban a montenegrói fiatal írók azt állítják, hogy nem Cetinje, hanem Obod volt a nyomda helye. Ezek ellenében Ruvárac kimutatja, hogy az ifjabb írói nemzedék véleménye téves, mivel a nyomda éppen Cetinjében volt és nem Obodon. Különben megjegyzi, hogy e nézet nem tőle származik, ezt vallották már régebben: Safarik, Miklosics és Karatajevics, ő csak megerősítette azok véleményeit. Azután azt is kimutatja a nagyratörő fiatal tudósok ellenében, hogy a nyomdát nem Iván bég, hanem Crnojevics György szerezte s az állami, illetőleg fejedelmi nyomda volt. Állításait temérdek adattal és éles kritikával illustrálja. E füzet ujabb bizonyítéka Ruvárac történetírói talentumának. Mi örömmel ismerjük el, hogy Ruvárac hazánk fia a szerbek legalaposabb historikusa. É. M.

TÁRCZA.

A HELYNÉVVÁLTOZTATÁSOK

tárgyában az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület megkeresésére kiküldött bizottság szakvéleménye.

(Előadatott a M. Tört. Társulat 1893. decz. 7-iki vál. ülésében.)

Tekintetes választmány!

Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület f. é. okt. 12-én kelt átiratában azzal a kéréssel fordult a M. Tört. Társulathoz, hogy az »minő irányelvek szerint helyeselné, ha az erdélyi részek helynevei esetleg a történelmi adatok alapján helyesbíttetnének?«

A M. Tört. Társ. f. é. november 2-án tartott üléséből, e kérdés megvitatására alulirottakat küldte ki; kik is bizottsággá alakulván: előadónkka Tagányi Károlyt választottuk, s az ő előterjesztése alapján — annak bejelentése mellett, hogy egyik társunk Dr. Réthy László nagy sajnálatunkra tartós betegsége miatt tárgyalásainkban részt nem vehetett, — megállapodásainkról bátrak vagyunk jelentésünket a következőkben előadni.

Tiszt. Választmány! A helynevek úgynevezett helyesbbítésének kérdésénél mindenekelőtt maguknak a helyneveknek természetével kell tisztába jönnünk, nem mintha magunknak e téren valami új szempontok fölfedezését követelnők, hanem mert e kiinduló pont szükségét soha sem lehet elég nyomatékosan hangsulyozni.

A modern történeti és nyelvészeti kutatások — a külföldön csak úgy mint hazánkban — kétségtelenül kimutatták, hogy a helynév ellentétben a közhittel — az illető helynek sohasem valami önkényes megjelölése, hanem abban mindig valamely elemi szükség szinte öntudatlanúl jut kifejezésre.

De a helynév nem pusztán csak szó, hanem — ahol t. i. az eredeti elnevezés maradt reánk — az illető hely alapításának, megalakulásának legelső hiteles emléke is egyszersmind. Az összes helynevek — azonkívül hogy az első lakók nemzetiségét is elárul-

ják — túlnyomó részükben vagy a helység birtokosának vagy megtelepítőjének nevét, vagy a telepesek társadalmi helyzetét örökítik meg; avagy az illető hely megalapításának külső fizikai körülményeit irják le. Például, hogy erdőből írtották-e a falu helyét: fejszével-e vagy tűzzel? milyen a földrajzi fekvése? micsoda természetű volt az a forrás, patak, folyó stb., mely mellett megszállottak? micsoda fák, növények, állatok uralkodtak ott akkor? és a t. és a t. — mert hiszen ezeket kimeríteni úgy sem lehet s nem is a mi feladatunk. Csak azt a régi, de nálunk legalább, egész nagyságában alig méltányolt igazságot akartuk hangsulyozni, hogy a helynevekben megbecsülhetetlen történeti kincs rejlik.

Ezek az egyes elnevezések nemcsak az illető helyek lakóit érdeklik, vagy azokat a régi családokat, melyek onnan származnak, onnan előneveiket veszik, hanem pótolhatatlan anyagát képezik a hazai történettudománynak is; mely anyagnak egész értékét eléggé jellemezhetjük azzal, hogy például Magyarország fokozatos benépesedésének történetét, időnkinti ethnographiai arczúlatát egyedül helyneveink segélyével leszünk képesek valaha reconstruálni.

Mit ajánlhatnánk tehát alulirottak komolyabb meggyőződéssel annak a testületnek, melynek kizárólagos feladata a hazai történelmi emlékek kutatása, gyűjtése, feldolgozása: a Magy. Tört. Társulat tisztelt választmányának, mint azt, hogy hazánk helynevei, a saját czéljaink érdekében, lehetőségig conzerváltassanak.

És ez nem csupán a magyar vagy magyaros hangzásuaknál áll érdekünkben, hanem egyáltalán minden helynévnél, mert hiszen, tiszt. választmány, azok kivétel nélkül hazánk történetének megvilágítására szolgálnak. Tudományunk eszközei azok, a melyeknél éppen ezért válogatásnak helye nem lehet. Akár magyar, akár idegen legyen is a helynév, az történetünknek éppen olyan nélkülözhetetlen eleme, s éppen annyira a mienk, mint például a nyelvünkben meghonosodott idegen szókincs. Természetes tehát, hogy ezen kultúránk történetét illustráló adatokkal szemben a tudomány józanul rokon- vagy ellenszenvet nem táplálhat, mikor feladata csak az lehet, hogy azokat megértse s számunkra értékesítse.

Mindezeket megfontolva, csak örömünknek adhatunk kifejezést, hogy az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület czélja: nem új helyneveket gyártani, s viszont tőlünk sem áll semmi távolabb, mint az, hogy a helynevek tervbe vett helyesbítésének jogosultságát kétségbe vonjuk. Kik hazánk régi földrajzában járatosak, nagyon jól tudják, hogy helyneveink, jelentékeny részükben, sokszor a fölismerhetetlenségig el vannak torzítva, s hogy másrészt az ősi történetünk vagy nyelvészetünk szempontjából nagy értékű s leginkább magyar helyneveket más, ujabb, kevesebbet mondó, idegen elnevezések szorították ki. Az ilyeneknek helyesbbítése, visszaállí-

tása tehát éppen históriánk érdekében volna kivánatos, mert az által voltaképen multunknak egy-egy becses emlékét restauráljuk. Nem rombolunk, de építünk.

De e helyesbbítési vállalkozás nem csekély szakértelmet is követel. Elsőben is a helyesbbítendő helynévnek összes változatait hiteles okiratokból össze kell gyűjtenünk, de sőt az illető hely történetének ismeretét sem nélkülözhetjük, mert másként az egyes névváltozatok igazi értéket nem leszünk képesek méltányolni. Hogy csak egyet említsünk, például latin okleveleinkben sokszor a helynév, az »alias« szó által egy másik helynévvel van azonossá téve. A felületes kutató mindjárt kész is lesz a két nevet egynek venni, noha az, számos esetben, két különböző helynek felel meg, s csak mivel az egyik elpusztulván a másiknak határába olvadt, így, mind a két név fönnmarad, mindaddig, míg a beolvadás emléke kivész s vele a név is.

De mulhatatlanúl nyelvészeti jártasságra is van szükség. Hiszen ha valami helynév eltorzult, azt észrevenni s még inkább helyreigazítani csak az lesz képes, ki annak a nyelvnek nemcsak modern szókincsét birja, hanem a megfelelő nyelvtörténeti ismeretekkel is rendelkezik. E nevek sokszor az Árpádokig, sőt annál is régibb korba nyúlnak vissza, mily naivság volna tehát azokat pusztán a ma ismert szóalakokból magyarázni. Kiáltó anachronizmus tehát például azokra a nevekre, melyeket az ó-szláv népeknek köszönhetünk s természetesen csak az ő nyelvükből érthetünk meg, a mai tót, szerb vagy oláh nyelvek szókincsét és hangtanát alkalmazni. Viszont az avatott nyelvtudós gyakran a helynévben fenntartott, úgyszólván megkövült alakok vagy hangtani tünemények korából magának a helynévnek korát is meg fogja tudni állapítani.

Általában véve, inkább a nyelvtörténészre kell biznunk e helyesbbítéseket, mert a helyneveket számtalanszor maguk a hiteles okiratok torzítják el legjobban. A királyi kanczelláriákban keltek azért, mert távol voltak, a helybeli törvényhatóságoknál pedig az íródeákok rosz orthographiája következtében.

Végezetül magának a helynévképzésnek törvényeit is tanulmányoznunk kell, mert azok mindig az illető nyelv szellemehez alkalmazkodnak, s a helynevek szabatos helyesbbítésénél mindig szem előtt tartandók. Tanulmányozásukra kész anyagot találunk nemcsak a rokon természetű helynevekben, hanem különösen az egyes községek határrészeinek elnevezéseiben. Olvassuk el például azt, amit kitünő ethnographusunk: dr. Jankó János, kalotaszegi és aranyosszéki monographiáiban e határrészek elnevezéseinek szentel, s azonnal át fogjuk látni, hogy minden egyes dűlőnévnél ugyanazok a törvények érvényesülnek, a miknek maguk a községek köszönhetik elnevezéseiket.

Ezek azok a legfőbb irányelvek, melyek a fölvetett kérdésben nemcsak sikeresen elkalauzolhatnak, hanem a magyar történetirás érdekeit is hathatósan megvédelmezni hivatvák, mellyel maradtunk mély tisztelettel

A Tekintetes Választmánynak

Budapesten, 1893. deczember 7-én.

kész szolgái

Nagy Gyula, bizottsági elnök. Dr. Csánki Dezső, bizottsági tag.

Tagányi Károly, bizottsági előadó.

KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS ÉLETÉHEZ.

A magyar tudós kiadatlan leveléhez, mely Oroszországnak a jelen század elején hazánk iránt ápolt szándékaira nézve élénk fényt vet, a következő felvilágosító megjegyzéseket kívánjuk fűzni:

II. József még mint II. Katalin czárnő barátja és szövetségese vonult ki, hogy utóbbi segélyével a saját hatalmát gyarapítsa. De már Ferencz idejében fölismerték az északi szomszéd veszélyességét, ki minden eszközzel befolyásra tört a monarchia belsejében. Senki sem fejezte ki e részben oly nyiltan aggodalmát mint Károly főherczeg. »Bármily szorosan csatlakozzék pillanatnyilag Oroszország Ausztriához« — mond a főherczeg 1804-ben — »azért az mostantól kezdve Ausztria félelmes és eléggé figyelembenem vehető vetélytársa.« Az orosz uralkodók sajátos ösztönnel Magyarországot szemelék ki annak a pontnak, melyből kiindulva, lekönnyebben és biztosan vélék a Habsburgok monarchiája ellen irányzott aknamunkájukat keresztül vinni. Erős támaszra számítottak a görög hitüekben, kik a czár személyében egyházi fejüket tisztelék. Igyekezni kellett ezeket magukhoz bilincselni, hogy adott esetben szilárd talajra tehessenek szert. Valahányszor Magyarország viszonyában a bécsi udvarhoz valamely kényes mozzanat mutatkozék, Oroszország mindjárt ott termett, hogy a helyzetről tiszta képet szerezzen magának. Az 1811-iki pozsonyi országgyűlésen orosz kémeket vettek észre és Bécsben orosz ügynökök befolyására véltek következtethetni, kik azon voltak, hogy a rendeknek Ausztria elleni antagonismusát mindenképen szitsák. Ily tapasztalok után könnyen érthető, ha Ferencz császár, 1814-ben, csak vonakodva egyezett bele a congressus tagjaként Bécsben időző I. Sándor czárnak abba a kívánságába, hogy a magyar fővárosba egy kirándulást rendezzenek. Ily terv gyámolitására annyival kevésbbé voltak hajlandók Bécsben, amennyiben hazánkban

1813-ban élénk rokonszenv mutatkozott Oroszország irányában és pedig Napoleon elleni gyülöletből, kit most, Mária Lujzával kötött házassága után, a magyar alkotmány ellenségének tartottak. Talleyrand, ki 1814-ben Bécsben tartózkodott, mindjárt akkoriban azt irá XVIII. Lajosnak, hogy I. Sándor magyarországi utazása alig lehet az osztrák udvarnak inyjére. De az mégis megtörtént. A czár 1814. október havában utazott Pestre, kisérve a bécsi kormány bizalmatlanságától, mely jól tudá, hogy az oroszok immár megdolgozák a pópákat, rábiratván velük híveiket, hogy az orosz czár megjelenése alkalmából nagy tömegekben zarándokoljanak a magyar fővárosba, kifejezendők tiszteletüket és hódolatukat a görög egyház pápája iránt. Sándor el is követett mindent, hogy az ország lakosságát hizelgéseivel körülhálózza. Hisz még a czár olyas nyilatkozata is a hír szárnyára kelt, mely szerint ő a magyar alkotmányt a világ legtökéletesebb alkotásának jelentette volna ki, kijelentvén egyszersmind azon eltökélt szándékát, hogy saját alattvalóit annak mintájára kidolgozott alkotmánynyal kivánja megajándékozni. Bizonyára érdemes volna ezeket az orosz törekvéseket, melyek czélja vala Magyarországot a minden oroszok urának befolyása alá keríteni, közelebbi szemügyre is méltatni. Mert ezzel vajmi tanulságos fejezettel bővítenők hazánk történelmét. Szolgáljon ehhez adalékúl Kovachich levele, ki félreismerhetetlenül tanuskodik a mellett, hogy Sándor pillanatnyilag sem téveszté szem elől Magyarországra vonatkozó terveit. Midőn ugyanis 1821-ben, a laibachi congressusról visszatérőben megint Pesten tartózkodott, megkisérlette, 13 más személyiség mellett, az ifjabbik Kovachichot is szolgálatába vonni. A czár e fáradozásai csak nyernek jelentőségben, mihelyest megtudjuk, hogy ő a legmagasabb áron is törekedett egyidejüleg hazánk részletes térképét is megszerezni. Kovachich levele pedig eléggé meg nem becsülhető forrásadat az orosz törekvések jellemzéséhez. Nagyon érdekesen világítja az meg egyuttal az akkori magyar tudós helyzetét is, és e szempontból fontos adalékot nyujt a magyar tudósok történetéhez. Az érdekes okmányt az eredeti németből magyarra fordítva közlöm, egész hiven, úgy, amint Kovachich levelét fogarasi Nádasdy Mihály grófhoz intézé:

Kegyelmes Uram!

Egy itt történt esetről, mely ugyan csak engem illet, de a mely politikailag is figyelmet érdemel, kell Excellentiádat értesítenem, mert nem kétlem, hogy ez a legmagasabb udvarnak is, habár mint ez történni szokott, elferditve, tudomására fog jutni s ott fontolóra veszik a dolgot. Talán nem volt még idő, a melyben szükségesebb lett volna minden eseményről, mely nekünk avatat-

lanoknak még oly csekélynek is látszik, híven és igazán értesíteni a kormányt, hogy az megitélhesse, vajjon nem illik-e az valami tervbe belé.

Május 17-én értésünkre adták a nemzeti muzeumban, hogy ő felsége a muszka császár délelőtt meglátogat, melyet azonban nemsokára visszamondtak, mert az idő igen rövid volt. Eközben megjelent ő exciája báró Wylie, ő felsége házi orvosa, Wirtler főherczegi udvari orvostól vezetve. A mint az érem-terembe lépett, a hova a muzeumi személyzet gyűlt, hozzám jött igen barátságosan, elkezdett velem beszélgetni, én pedig a tárgyakat mutogatni neki, erre azonban ő nem sok figyelmet fordított, mentvén magát, hogy csak töri a német nyelvet. Mondtam neki, hogy a latin, német és szláv nyelvek több fajtáját beszélem, vajjon nem volna-e neki könnyebb a franczia, a melynél maradtunk is, csak gyakran mondta még nekem németül a többi egyéb beszélgetés között: szeretne engem Pétervárra vinni kedvező feltételek mellett. A muzeumi könyvtárban különböző nyelveken irt könyveket mutattam neki, a többi közt angolt is, melyből a czimet s egyebet is történetesen felolvastam, a melyre ő csudálkozva mondá: Beszél ön angolúl? Én skót vagyok. Ekkor angolúl kezdtem el vele beszélni, melynek végtelen örült és egyszersmind biztositott, hogy kevés külföldivel találkozott a continensen, a kinek oly helyes angol kiejtése volna, s még hevesebben igyekezett Oroszország számára megnyerni. Azt válaszoltam, hogy sokat meg kell még nekem ahhoz fontolnom, mindenekelőtt a legmagasabb beleegyezést kell kinyernem, mert a törvények értelmében mint magyar nemes ember önkényes kivándorlásommal nota infidelitatis-ba esném, de meg van egy 77 éves atyám, ki gondosan nevelt, s erkölcsi kötelességemnek tartom őt semmi esetre sem hagyni el és Oroszországba kimenni és hogy az ő tanácsát fogom követni. A tudomány ugyan a szenvedélyem, de iskolamester lenni nem akarok, mert a diplomácziai és politikai szakra, különösen pedig a hazámra készültem; s ha alkalmam lesz, tovább is képezem magam; mire azt válaszolta, hogy ép ilyen emberekre van nekik szükségök, hogy én ott vagy bent az udvarnál, vagy ő mellette, a ki államtanácsos, államtanácsosi titkári minőségben nyernék alkalmazást, s aztán a követségeknél is hasznomat vehetnék: így 2000 rubelt ezüstben mint fizetést, 800 ezüst rubelt mint lakáspénzt, a kiadásokkal s az esetleg holmiaim eladásából származó károm megtérítésével együtt, mint egyuttal, ha az éghajlat vagy általában a dolgok környülállása elviselhetlen lenne, a visszautazás költségeit, s ha az odautazáskor, vagy ott meghalnék, özvegyemnek 2800 ezüstrubel nyugdijat, bárhol fog is élni, ha Oroszország határain kivül is, ajánlott fel legkegyelmesebben, a császár nevében. Jónak láttam további két-

ségeimet magamban tartani s hát-hét óra közt estve atyámmal együtt magához rendelt. $^3/_4$7-kor mentünk hozzá s igen barátságosan fogadott. Ismételt előadása után azt mondta atyám: ő az ő fia kívánságának soha se szegült ellene, legkevésbbé a szerencséje keresésénél, de az ő, már rövid életpályájára nem válik el tőle, bárhol éljen is, csak boldognak lássa őt. Erre az archiater[1]) feleségemmel is óhajtott beszélni, bizonyára, hogy beleegyezését kipuhatolja, a mire én elhoztam őt, s feleségemnek is előadván a dolgot ugyanecsak örült, mikor hallotta beleegyezését. Így $^1/_2$11-ig maradtunk nála, mert az uralkodónak is be akart bennünket mutatni, mely azonban közbejött akadályok miatt elmaradt. Aközben, míg én távol voltam, jött hozzá a bécsi muszka követ, gróf Golawkin, a kinek bemutatta atyámat s engem a nekem tett ajánlattal együtt kegyeibe ajánlt. A késői búcsúzásnál mondta ő Exciája: fontoljam meg jól a dolgot s elhatározásomat neki írjam meg s azután a követtől értsek. Ő már előadta ő császári kir. felségének, a nádor főherczegnek szándékát velem.

Másnap atyámmal fontolóra vettük e tárgyat s örömmel tapasztaltam, hogy atyámnak ép azon kétségei vannak, melyeket én a háziorvos előtt eltitkoltam. Nem tudjuk, vajjon nem hívta-e fel előzőleg valaki reám figyelmét, vagy az első tekintetnél tűntem fel neki annyira, hogy ő mindenek előtt egyenesen hozzám fordult s engem oly sürgősen meghitt.

Nem vagyunk még, daczára hosszas és költséges, eddig még meg nem térített utazásainknak, oly szegények, hogy szolgálat nélkül is, mint megszoktuk, takarékosan meg ne élhetnénk, főleg míg idős atyám él és az ő 44 évi szolgálata után kegyesen kiutalványozott nyugdíját huzza, de azután is, van nekem annyi képzettségem, hogy több mint egy úton szerezhetek magamnak jövedelmet, ha egyszer felismernek. Mi majdnem minden nyilvános és sok magán levéltárat s azokban számtalan okmányt tanulmányoztunk, az egész országot keresztül-kasul beutaztuk és a magyar államtudományban meglehetős jártassággal birunk, úgy hogy alig merjük ennyi ismerettel kérni a beleegyezést a végleges kivándorlásra s idegen szolgálatba lépésre, a hol mi, megfizetve és talán jótéteményekkel elhalmozva, kénytelenek leszünk akaratunk ellenére is megváltozott viszonyok mellett szolgálati kötelességből olyat tenni, a mit tiltana a mi és elődeinknek uralkodóikhoz való ragaszkodásunk. Mi szeretjük hazánkat s ennek tisztességére fordítottuk összes pénzünket és irodalmi munkásságunkat, nem tekintve arra, hogy ezért nemhogy elismerést, ellenkezőleg üldözést tapasztaltunk. Ha atyám az ő élte utolsó napjaiban és én

[1]) Első udvari orvos.

elhagynók hazánkat, ez úgy a bel- mint a külföldön igen erős feltünést keltene s minden ember úgy vélekedne, hogy mi ezt csupán azért tettük, mert idebent nem tudták megbecsülni szolgálatainkat, belső értékünket s a mellett még boszantottak; ily fajta megszólást a mi szülőhazánkra sohase akarunk vonni. Azért képeztem ki atyám vezetése mellett több oldalúlag magamat, hogy uralkodómnak és hazámnak hasznosan szolgálhassak s bizonyság erre, hogy ezt tenni is akarom, hogy ezt az 1810-ik évtől bezárólag saját és még meg nem térített költségünkön dijtalanúl, diplomácziai utakon, és 1816-tól a nemzeti muzeumnál több hasznos irodalmi mű kiadása által is csekély, még szálláspénzre sem elegendő üzetés, egyszerű 500 bécsi ért. forintért tettem és midőn a magy. kir. helytartótanácsnál egy fogalmazói állásért ismételve folyamodtam, még csak ajánlatba sem hoztak, azon ürügygyel, hogy nem gyakornokoskodtam ott s oly népeket raktak elém, kik alig tudtak helyesen valamit lemásolni, nem vévén tekintetbe azt, hogy nem valami dicső az az országra, ha én 12 évi szolgálat után mint bölcsészettudor, mint államtudományi iró, öt vármegye táblabirája, a frankfurti tudós társaság rendkivüli levelezőtagja, kilencz nyelvvel, melyeket beszélek, azokkal egy rangban, a kik még iskoláikat sem végezvén, felvétetnek, a gyakornokok között szerepelek, a mely valóban bizonyságúl szolgálhat, hogy ez országban nem a képességekre, hanem a kegyeltségre vannak legfőbb tekintettel s hogy a külföld jobban ismer engem, mint saját hazám.

Ezen tekintetekből határoztam el, hogy a megtisztelő felszólítást sem el nem fogadom, sem vissza nem utasítom, a míg látom, hogy uralkodóm szolgálatában egy, erőimnek megfelelő politikai állást nyerhetek. Ifju éveimet nem akarom s nem is játszhatom el tovább bizonytalanságban s szivesen is áldozom fel hazámért ezen felajánlott szerencsét; de ha látom, hogy itt semmi reményem sincs, ez bizonyság, hogy itt nem szenvedhetnek, s ujjmutatás, hogy szerencsémet, ott a hol, keressem. Erről akarám Exciádat ily leplezetlen őszinteséggel tudósitni, melynél fogva Kegyelmességed szükség esetén igaz-szempontok után tehessen jelentést a magas udvarnál, mert cseppet sem kételkedem, hogy mások saját gondolataik hozzátételével, mert sok barátom mellet irigyeim is vannak, még gyanút keltő magyarázataikkal is fogják e dolgot nyilvánosságra hozni. Egyebekben, engedelmet kérve, hogy ily hosszú irásommal terheltem, magamat legmagasabb kegyébe ajánlva, vagyok legmélyebb tisztelettel, Exciádnak stb. stb.

Wertheimer Ede.

REPERTORIUM.

a) Önálló munkák.

Wirth Mikso, Die Notenbankfrage im Beziehung zur Währungsreform in Österreich-Ungarn. (Frankfurt a/M. Sauerländer. 1893. III. 116 l. 2 M. 40.)

Poten D. B. ezredes, *Geschichte des Militär-Erziehungs- und Bildungswesens.* Monumenta Germaniae paedagogica. III. köt.) *Österreich.* (Berlin. Hoffmann 2894. 486 l. 15 Mark).

Pisani Pál, *La Dalmatie, de 1797—1815.* (1893.)

Pollák Henrik bécsi hirlapiró, »*30 Jahren aus dem Leben einer Journalisten*« cz. alatt 1893. végén érdekes munka jelent meg Bécsben (egyelőre csak az I. kötet), melynek szerzője az ötvenes évek végétől kezdve sok adattal gyarapítja a kor-történetet. Így az 1859 háborura s következményeire és az 1861. birodalmi gyülésre vonatkozólag. elmondja a Bécsben müködő levélbontó »fekete kabinet« történetét, melyről Lasser belügyminiszter is tudott. 1860. Deák Ferenczet interview-olta, ki akkor Bécsben tolmácsolta a magyarok kivánságát. 1866. decz. végén még egyszer, Pesten kereste fel a haza bölcsét. Beust miniszterről is közöl érdekes adatokat.

b) Külföldi folyóiratok.

Archiv für Geschichte u. Alterthumskunde von Oberfranken. (18. köt. 2. füzet).

Neustadt L., ki 1883-ban Brandenburgi Györgyről, mint II. Lajos nevelőjéről becses értekezést tett közzé, a nevezett folyóiratban 40 oklevelet közöl György életrajzához, melyek az 1506—1515. évekből származnak. A bevezetésben Györgynek rövidre fogott életrajzát olvassuk.

Allg. evangel.-luther. Kirchenzeitung. (1893. 49. szám.) Der Panslavismus in Ungarn.

Romänische Jahrbücher. (1863. 10—12. füz.) Zur romänisch-magyarischen Streitfrage. — Die Nationalitätenfrage im ungar. Parlamente.

c) Hazai hirlapok.

Budapesti Hirlap. 1893. jul. 7. Brunovszky Frigyes, Báthory Erzsébet arczképe. — Jul. 4. Sasinek a milleniumról. Sasinek 902-re helyezi a honfoglalás befejezését és a millenium megtartását e szerint 1902 előtt korainak mondja. — Jul. 5. Teck herczegnő magyar származása. Marczianí Györgytől. — Jul. 29. Kollár és a magyarországi panszlávismus. — Nov. 16. Kéry Gyula, Pompadour asszony levelei.

Pauler Gyulának az Árpádok koráról irt új munkájáról mostanig a köv. lapokban jelentek meg ismertetések v. mutatványok: Magy. Hirlap, nov. 16., P. Napló nov. 16. és 26., Egyetértés nov. 20., P. Lloyd nov. 22. és Vasárnapi Ujság 51. szám.

A nov. 12-én elhunyt *Bach Sándorról* valamennyi lap közölt czikkeket (nov. 13 és a köv. napokon).

Hódossy Imre, A dinasztia és a nemzetiségi kérdés. (Pesti Napló 1893. nov. 19.)

Szetenay lovassági tábornokról a P. Lloyd közölt hosszabb nekrologot (nov. 8.)

Májer István, 1893. nov. 22. elhúnyt esztergomi kanonokról és cz. püspökről l. a napilapok nov. 23. számait.

Pártényi József, Az első tisztujitás Pesten 1873. (Budapesti Hirlap 1893. nov. 24.)

A »Szökött katona« első előadása 1843. nov. 25. (Budapesti Hirlap. 1893. nov. 24. *Váli Béla*, A hadsereg és a »Szökött katona«. (Egyetértés nov. 26.)

Schwarz Ignaz, Theophrastus Paracelsus in Ungarn. (Pester Lloyd 1893. nov. 26.) Szerző szerint a híres orvos 1521—1524 között időzött hazánkban, nevezetesen Horvátországban meg Erdélyben. Az itt megfigyelt betegségekről külön emlékezett meg művében.

Neudeck Gyula utász főhadnagy, az Al-Dunának jelenleg folyamatban levő szabályozása közben a Tiberius császár parancsára, Galambóctól Turn-Severinig épült műútnak jött nyomára, mely út a Kr. utáni 33—34. években épült a 4. skitha legió által. Ez az út Pannoniát kötötte össze északi Dáciával. Neudeck számos őrház- meg toronynak jutott nyomára, s azonfelül a Goszpodin sziklába vésett 3 feliratnak. Ezek közül az egyik Titus nevét említi, a másik (a középső) Tiberiusét, a harmadik Vespasianusét. Neudeck mind hármat lemásolta, a másolat hézagait pedig Mommsen egészítette ki. V. egyelőre ö. a Magyar Hirlap 1893. nov. 23. számában megjelent kivonatot.

Silberstein, Ungarns junge Garde. Ein Philosoph. (Alexander Bernát). Pester Lloyd 1893. nov. 29.

Nagy Géza, A magyarok a honfoglalás előtti időben. (Élet 1893. okt.—nov. Kuun gróf könyvének alapján írt dolgozat.)

Összeállította: Mangold Lajos.

ÚJ KÖNYVEK.

— Balássy Ferencz választmányi tagtársunk az Akadémiában múlt évi jul. 8-án »A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség« czím alatt felolvasást tartott, mely történetünk egy vitás kérdésének tisztázásához járúl, s egyúttal összegezi mind azt, mi e kérdésről történetünkben elmondatott. Most e tanulságos értekezés megjelent a Tört. Értekezések közt s mint önálló füzet 30 krért megszerezhető.

— A Fejérvármegyei és Székesfejérvár városi történelmi s régészeti egylet második Évkönyve, Dr. *Hattyuffy* Dezső egyleti

titkár szerkesztésében megjelent. Díszes kiállítású, 411 lapra terjedő vaskos kötet, mely nemcsak az Egylet történetének s fejlődésének történetét adja, hanem tizenkét, valóban becses és magvas értekezést foglal magában egy csomó apróbb történeti közleményen kívül. Minden értekezése becses adalék a megyének vagy városnak történetéhez, egy-egy kis monographia vagy behatóbb tanulmány, vagy nem ismert okiratok összeállítása, melyek belejátszanak hazánk történetébe is. Erről a valóban igen becses Évkönyvről behatóbb ismertetést fogunk közölni: addig is melegen ajánljuk a történetkedvelők figyelmébe. Az első Évkönyv még 1885-ben jelent meg — de a Társulat élete 1892-ig »csendes hanyatlás« volt, mikor a társulat mondhatni új életre ébredt. *Zichy* Jenő és *Fitz* Miklós buzgóságának volt ez az eredménye. Az újjá alakult Egylet 1892. aug. 9-én tartott közgyűlésén elhatároztatott az Egylet fenmaradása s ekkor megválasztatott a tisztikar. Attól fogva többször tartatott egyleti gyűlés — s azt azokon kifejtett tevékenység eredménye ez »Évkönyv«, melyet a nem tagok 4 koronán szerezhetnek meg.

— VEGYES MŰVEK. Irta *Horváth* Dőme. I. kötet. Kecskemét, 1893. (10, 304 l.) A magyar közélet egyik kiváló szerepvivője, Horváth Dőme gyűjtötte össze a »Vegyes művek«-ben országgyűlési beszédeit, követjelentéseit, irodalmi dolgozatait, a Kazinczy születésének századik évfordulója s Katona József emlékszobrának 1861-ben történt leleplezése és más ünnepélyek alkalmából tartott emlékbeszédeit. A gyűjtemény kiadásával, mint az előszóban mondja, nincs egyéb célja, mint hogy a »nobile otium« napjait megédesítse s ifjúkori s férfiui idealis törekvéseinek emlékezetét nyújtsa. De e kiadásnak sokkal több érdeke és becse van. Nem szólva irodalmi dolgozatairól, a melyek a vidéki művelt közönség igényeit teljesen kielégítették s lelkesedését a nemzet egészében nyilatkozó emelkedett hazafiság érzetével összhangba hozták: országgyűlési s követjelentési beszédei az 1861., 1865—1868. s 1869—1871. évekről kétségkívül többé-kevésbbé aktuális becsűek. Horváth Dőme, mint képviselő, egész pályája alatt a Deák pártján küzdött újabb alkotmányos harczainkban s beszédeiben nem egy eszme, kérdés vagy javaslat van, a melyek megvalósúlva, szentesített törvényekké lőnek. Azok közé tartozott, a kik a bizottsági tárgyalásokon legélénkebb részt vettek, a kik képviselői kötelességüket igazi hazafias értelemben fogván fel: mindig a munkában, az eszmék vitatásában, a kérdések megoldásának kellő kitalálásában töltötték napjaikat. Országgyűlési beszédeiben a hazafiság mély érzelmeinek, az érdeklődés bizonyos józan komolyságának épen annyi nyoma van: mint történetismereti s jogügyi készültségének. E beszédek nemes komolyságán némi classicitas

vonul végig, emlékeztetve az olvasót a régebbi országgyűléseknek ama vitáira, a melyekben az alapos tudás lehetőleg szép formákat keresett a kifejezésekre. Nemcsak az egyes kérdések tárgyalásakor mondott beszédek érdemesek az olvasásra, de különösen érdekesek az úgynevezett beszámoló beszédek. Röviden, szabatosan összefoglalja Horváth Döme az országgyülés eredményeit, a melyek egyben-másban a jövendő történetíróra nézve is fontosak lehetnek. Csak egy pár példát hozunk fel. Igen helyesen emeli ki az 1861-ki csonka országgyűlésnek ama láthatatlan, de kiválóan nagy eredményét, a mely a nemzet erkölcsi és szellemi erejét tömörebbé tette, a mely a külföld rokonszenvét is megszerzé számunkra. Kimondá már akkor, hogy »ha e térről meggondolatlanúl le nem lépendünk, kétszer kettő négy, hogy az erkölcsi térfoglalás előbbutóbb az anyagi diadalt is a mi részünkre fogja s kimaradhatatlanúl megszerzeni.« Az 1865—1868-ki országgyűlésről tartott beszámolójában nem habozik kimondani, hogy leghelyesebb volt a multra fátyolt vetve elfogadni a fejedelem békejobbját s »bárha anyagi áldozatok árán, de nemzeti fenmaradásunk- és lételünkért, visszaszerezni az alkotmányt s a magyar hazát és a magyar nemzetet századokra biztosítani«. A szerkesztésben az időrendi egymás után vezette az írót és kiadót, a minek meg is van jogosultsága; de talán mégis helyesebb lett volna az irodalmi dolgozatokat külön szakaszokba foglalva együtt adni s az országgyülési beszédeket ismét külön.

— A ZRINYIÁSZ KELTE ÉS KÖLTŐJE. Irta *Kanyaró* Ferencz. Budapest, 1894. (34 l.) Az értekezés tulajdonkép csak a Zrinyiász keltéről szól, még pedig részint tárgyi érvek, részint az iró életéből vett adatok alapján. Nem annyira kidolgozott értekezés, mint az érvek egymás mellé helyezett lánczolatából álló bizonyítás, de mint ilyen alapos és figyelemre méltó. Kanyaró kimutatja, hogy teljesen tarthatatlan az a régi vélemény, mintha Zrínyi nagy művét 1650 s a rákövetkező év telén írta volna. Ő az 1647/8-ik év telét tartja a mű keletkezési idejének, a miben meg is nyugodhatunk.

— GYERMEKIJESZTŐK ÉS RABLÓK NYELVHAGYOMÁNYAINKBAN. Mithologiai tanulmány. Irta *Kálmány* Lajos. Budapest, 1893. (32 l.) A szerző leginkább a Szeged vidékén található nyelvhagyományok különös alakjai kutatja idézett értekezésében s pedig a *szépasszony* és *kópé* alakokhoz csatlakozó mondákat és felfogást. Kimutatja, milyen szólamokban van nyoma annak a néphitnek, a mely szerint a *szépasszony* megrontására tör a gyermekeknek. Végül még a másodrendü gyermekijesztőkről emlékezik (Árkus-kárkus, babus, bubus, stb.), mindenütt alapos ismerőjének mutatva magát nyelvhagyományainknak.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Gróf Zichy Jenőt, vál. és alapító tagtársunkat súlyos csapás érte: édes atyja gr. Zichy Edmund, a magyar aristocratiának egyik kiváló tagja jan. végén Bécsben meghalt. A magyar történetírást örök hálára kötelezte le Thurzó György nejéhez Czobor Erzsébethez intézett leveleinek kiadásával, melyek *Kubinyi* Miklós szerkesztésében két vastag kötetben jelentek meg.

— Dr. Szendrey János vál. tagtársunknak, a milleniumi hadügyi bizottság buzgó és tevékeny előadójának s honvédelmi miniszteri segédtitkárnak ő felsége Budapesten jan. 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával a miniszteri titkári czímet és jelleget kegyeskedett adományozni. Ez elhatározás a hivatalos Közlöny jan. 21-iki számában publicáltatott.

— A képviselőház milleniumi bizottsága jan. 31-én Széll K. elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgyát a miniszterelnök pótjelentése képezte. A nagy fontosságú jelentést a napi lapok egész terjedelmében közölték, mely több érdekes indítvány megtételére adott alkalmat. Kiemeljük a Thaly Kálmánét, ki azt az indítványt tette, hogy azon helyeken, melyekhez a honfoglalás egyes mozzanatai fűződnek nagyobb költségbe nem kerülő emlékeket, pl. obeliszkeket állítsanak fel. Ily hét hely lenne: Munkács vagy Ungvár, a nyitrai Zobor-hegy, a pozsonyi vagy dévényi vár, Pannonhalma, a zimonyi várhegy, Alpár sikja vagy Pusztaszer és Budvár Székely-Udvarhely mellett, vagy még inkább a brassai Czenk-hegy. Munkács, a vár, Felső-Magyarországi muzeummá lenne átalakítható, a mely az ezredévi ünnepély alkalmával megnyittatnék. Hálátlanságnak tartaná, ha a millenium Árpád szobrának felállítása nélkül ünnepeltetnék meg, s erre vonatkozólag azt óhajtja, hogy az egész műalkotásnak központját képező, abból kiemelkedő *lovas szobra* legyen Árpádnak. A Gellért-hegyet Walhallvá lehetne átalakítani: az ott levő kövek a legjobb anyagot nyujtanák az építéshez. Azon nagy hazafiaknak a hamvai, a kik a haza körül nagy érdemeket szereztek, ott lennének elhelyezhetők. II. Rákóczy Ferencz és a hozzátartozók hamvainak haza szállítását már el is határozta a ház s ez a Pantheon kérdésével kapcsolatosan a millenium alkalmával megtörténhetnék.

— Dr. Kvacsala János tagtársunk, Komenius életírója, kit olvasóink a Századokban közlött alapos tanulmányaiból s értekezéseiből ismernek dorpati egyetem tanárává választatott. Magyar történelmi tanulmányait külföldön is fogja folytatni, sőt ott több alkalma lesz a külföldi levéltárakban levő adatokat felkutatni s érvényesíteni.

— »A MAGYAR-ÖRMÉNY CSALÁDOK CZÍMERLEVELEIRŐL« az Armenia deczemberi füzetében *Temesváry* János tagtársunk érdekes tanulmányt közöl, mely e nemben első összeállítás s érdekes adalék Nagy Iván és Siebmacher munkáihoz. 54 nemes családot számlál fel, s a sorozat 1680-ban — nyolcz évvel az örmények beköltözése után — kezdődik. E közlemény egy nagyobb czikksorozatnak bevezetése, melyekben a magyar-örmény családok czímerleveleit fogja bemutatni s részletesen ismertetni. Temesváry hosszabb idő óta dolgozik e munkán s különböző levéltárakból gyűjtötte össze adatait. Műve irodalmunkban mindenesetre hiányt fog pótolni.

— PETRIK GÉZA folytatásúl és kiegészítésül »Magyarország Bibliographiája« czímű nagy munkájához »Kalauz az újabb magyar irodalomban« czimű füzetes vállalatot indított meg. A »Bibliographia« az 1860-ig terjedő idő közt foglalja magában, azontúl csak évi jegyzékek állanak a közönség rendelkezésére. Petrik e munkája valóban érezhető, nagy hijányon segít még pedig gyakorlati módon. A megjelent könyveket specialis tárgyak szerint csoportosítá: ez által a kutatást megkönyíté s az áttekintést lehetővé tette. Az egész munka tiz füzet lesz. Egy füzet ára 40 kr. A munkát a könyvkereskedők egylete adja ki.

— MELLÉTHEI BARNA MIHÁLY kézirati gyűjteményét *Kende* S. bécsi könyvkereskedő tagtársunk megszerezte s a gyűjteményt egyes családok szerint rendezvén áruba bocsátotta. A gyűjtemény jegyzéke két füzetben megjelent, s kivánatra az érdeklődőknek ingyen megküldetik. A levelek a kiadóhoz (Bécs IV. Heumühlgasse 3) küldendők. A két füzet összesen 688 tételből áll s számos nemesi családot érdekel. Sok transumptum, másolat van a gyűjteményben, de van sok eredeti is.

— A SZÁZADOK januári füzetében ismertettük Dr. Wekerle Lászlónak Árpád sírjáról írt munkáját. Erre vonatkozólag lapunk egy barátja köv. sorok felvételére kért fel: »Dr. Wekerle László véleményével ellentétben Havas Sándor már 1882-ben azt állította és állítja most is, hogy a királyi határjárások szerént a Fejéregyház a mai Kis-Czell táján állott. Van ott elég forrás most is, mely hajdan bővebben szolgáltatta a vizet. A Radl-malom semmi esetre sem az a patak, mely fölé Árpádot eltemették: ennek határozottan ellene szól minden kezeink közt levő okmány.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Az 1843/44-ik évi magyar országyülési alsó tábla kerületi üléseinek Naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta *Kovács* Ferencz. I. kötet. Budapest, Franklin-Társulat. 1894. Nagy 8 adr. 687 l. Ára 5 frt.

— A megyei és várispánság vagyis a két intézmény közötti különbség. *Balássy* Ferencz akad. lev. tagtól. Budapest, kiadja a M. T. Akadémia. 1893. 8-adr. 38 l. Ára 40 kr. (A Történettudományi Értekezések XVI. kötetének 2-ik száma.)

— A fejérmegyei és székesfejérvár városi történelmi s régészeti egylet Évkönyve. 1893. évre. A választmány megbízásából szerkeszti Dr. *Hattyuffy* Dezső egyleti titkár. Második évfolyam. Székesfejérvár, 1893. Kis 8-adr. 411 l.

— A Mosonmegye védnöksége alatt álló mosonmegyei történelmi és régészeti Egylet 1888—1892-ik évi elnöki jelentése. Magyar-Óvár, 1893. Czéh Sándor-féle könyvnyomda. 8-adrét 54 + 8 ll.

— A Zrínyiász kelte és költője. Irta *Kanyaró* Ferencz. Budapest. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája. 1894. 8-adr. 34 l.

— Gyermekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban. Mythologiai tanulmány. Irta *Kálmány* Lajos. Budapest, Boruth E. könyvnyomdája 1893. 8-adr.

— Vitéz Mihály vajda ellenségei. Irta s a bukaresti »Athenaeum« rumun irodalmi társaság 1890. márcz. 18/30-iki estélyén felolvasta *Jonnescu-Gion* J. György. Eredetiből forditotta *Veress* Endre. Előszóval s jegyzetekkel ellátta *Szádeczky* Lajos. Kolozsvár, 1893. 8-adr. 30 l.

— A késmárki ágost. hitv. ev. kerületi Lyceum története. Irta *Palcsó* István. Késmárk. Nyomatott Sauter Pálnál. 1893. Nagy 8-adr. XIV és 341 l.

— Zur Geschichte Undarns. (1671—1683.) Mit besonderer Rüaksicht auf die Thätigkeit und die Geschichte des Jesuiten-Ordens. Von Dr. Franz von *Krones*. Wien 1894. In Commision bei F. Tempsky. 8-adr. 107 l. (Különlenyomat az Archiv f. Oesterr. Gesch. LXXX-ik kötetéből.)

— Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn von Ludwig *Abafi*. Vierter Band. Budapest, Ludwig Aigner 1893. 8-adr. 382 l.

— Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Nouvelle édition par C. *Sommervogel* S. J. — Bibliographie Tome IV. Haakman-Lorette. Bruxelles, 1893. 4-edr. 1966 XV col.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi febr. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, Bánó József, Barabás Samu, dr. Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, Jakab Elek, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Majláth Béla, báró Nyáry Jenő, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, id. Szinnyei József, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Hajnik Imre és dr. Kammerer Ernő vál. tagokat kéri fel.

17. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapítókul:* Jókai Mór Budapesten, 100 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor), Sipeki Balás Iván földbirtokos Német-Eleméren, 100 frt alapítványnyal (aj. Pettkó Béla), báró Inkey L. Imre nagykövetségi attaché Konstantinápolyban, 200 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokul 1894-től:* Abafalvi és Felső-Lehotai Abaffy Edmund Mokrágyon (aj. Pettkó Béla), Bauer Frigyes Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Bordeaux Árpád tanárjelölt Kolozsváron (aj. Holczhammer János), Csernó István tanárjelölt Kolozsváron (aj. Holczhammer János), Király-Daróczi Daróczy Zoltán Pakson (aj. Szilágyi Sándor), Gallé Titusz gyógyszerész Zomboron (aj. Temesváry János), Gibitz Gyula növendék pap Kalocsán (aj. Szilágyi Sándor), Hetyey Sámuel érseki iroda-igazgató Esztergomban (aj. Pór Antal), Klinda Theofil fő-szentszéki főjegyző Esztergomban (aj. Pór Antal), Kohányi Ferencz prem. r. kanonok és főgymn. tanár Nagyváradon (aj. Nátafalussy Kornél), Mayer István kereskedő Zomboron (aj. Temesváry János), Mocsáry István cs. és kir. kam., huszár-főhad-

nagy Baján (aj. Pettkó Béla), Oláh György megyei főügyész Békés-Gyulán (aj. Karácsonyi János), Sánta Kálmán joghallgató Budapesten (aj. Varju Elemér), Schlieszer Sándor kereskedő Zomboron (aj. Temesváry János), Sebe Pál kir. törvényszéki bíró Deésen (aj. Bod Gyula), Vass Miklós tanárjelölt Kolozsváron (aj. Holczhammer János), Farádi Veress Imre cs. és kir. kamarás Nógrád-Szakalon (aj. Pettkó Béla), Nemzeti casino Déván (aj. Szilágyi Sándor), Polgári társas kör Kassán (aj. Szilágyi Sándor), ev. ref. gymnasium Kis-Ujszálláson (aj. Karasszon József), polgári iskola Resiczán (aj. Karasszon József), áll. keresk. akadémiai ifjusági Önképzőkör Sopronban (aj. Szilágyi Sándor), ev. ref. fő-gymnasium Szatmár-Németiben (aj. Karasszon József), kath. fő-gymnasium Temesváron (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

18. Békefy Remig társ. tag felolvassa »*a czikádori cisztercita apátság története*« czimü értekezését, melyben a cist. rend történetét tárgyazó, sajtó alatt lévő nagyobb művének egy fejezetét mutatja be a választmánynak.

Tetszéssel fogadtatik.

19. Elnök indítványozza, hogy az ülés napirendjére kitűzött tárgyak során, miután a választmány tagjai épen elegendő számmal vannak jelen, mindenek előtt az ügyész választása tartassék meg; mely indítvány helyesléssel fogadtatván, az alapszabályok értelmében elrendeli a titkos szavazást. Beadatott összesen 20 szavazat; elnök nem szavazott. A szavazó lapok felbontásával kitűnt, hogy valamennyi szavazatot dr. Kovács Pál, eddigi helyettes ügyész nyerte el. Ennélfogva elnök kijelenti, hogy a társulat ügyészévé egyhangulag dr. Kovács Pál budapesti ügyvéd és társ. r. tag választatott meg.

20. Titkár előterjeszti a pénztárnoknak a mult év végéről szóló pót-jelentését, mely szerint a január-havi ülés alkalmával kimutatott 1165 frt 83 kr. maradványhoz a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon még 249 frt 01 kr. követelés járulván, a valóságos maradvány 1893 dec. 31-én 1414 frt 84 krt tett ki.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

21. Előterjeszti a január-havi pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ... ... 5605 frt 70 kr,
» kiadás ... ... 1760 » 16 »
maradvány ... ... 3845 frt 54 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 57 frt 66 kr
követelést, 1894. jan. 31-én összesen ... ... 3903 frt 20 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Mohács város nevére 100 frt, Kovács Eduárd nevére 100 frt, Ullmann Sándor nevére 100 frt, összesen 300 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 300 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összeg névértékében a szokott szabályszerű módon 4%-os magyar koronajáradék-papirok vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

22. A pénztári kimutatás bevételi részében Bay Ilona újabb adományából egy 1000 frtos tétel fordulván elő, titkár jelenti, hogy a nemeslelkű úrnő ez adományát II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékezetének kívánja szentelni s a szólót és Thaly Kálmán alelnököt bízta meg azzal, hogy az összegnek a kívánt czélra mi módon való felhasználása iránt javaslatot adjanak a választmánynak; javaslatukkal már el is készültek, minthogy azonban nézeteiket előbb még az adományozó úrnővel óhajtják közölni, azt csak a közelebbi ülés alkalmával fogják a választmány elé terjeszthetni.

A választmány hálás köszönettel fogadja a nagylelkű adományt s elrendeli, hogy Bay Ilona úrnőhöz, a ki nemes tudományszeretetének s a hazai történelem és a társulat iránt kifogyhatatlan áldozatkészségének már annyi jelét adta, meleghangú köszönő irat intéztessék. Egyebekben a titkár jelentése tudomásúl vétetik.

23. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 802, 803 számú értesítése, mely szerint a f. évi 6 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 200 frt (400 korona) alapítvány annak idején tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

24. Olvastatik a pénztárnok jelentése, mely szerint a hátralékos tagdíjakra nézve f. évi 14 jk. pont alatt hozott vál. határozatok végrehajtattak.

Tudomásúl szolgál.

25. Olvastatik az 1893 évi számadások és zárszámadás megvizsgálására kiküldött bizottság f. évi jan. 26-án kelt jelentése, mely szerint a bizottság Strömpl János min. számellenőr, mint felkért szakértő segítségével és közreműködése mellett az 1893 évi összes számadásokat és pénztári könyveket a mellékletek és számlakivonatok alapján tételenkint átvizsgálva, a pénztári kezelést rendesnek és szabályszerűnek, a kézi pénztárt hiánytalannak, a törzsvagyon (értékpapirok) fő-könyvét a P. H. E. Takarékpénztár letéti számla-kivonatával teljesen egyezőnek s végül a pénztárnok által készített zárszámadást és évi mérleget helyesnek találta; a minek alapján Karasszon József társ. pénztárnok úrnak az elmult 1893 évre a felmentvény megadását javasolja.

A választmány a jelentést tudomásúl vévén, Karasszon József

pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1893 évi számadásokra nézve a felmentést, a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett, megadja. A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel egyetemben a f. hó 15-re kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

26. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 20-án kelt jegyzőkönyve, illetőleg javaslata az 1894 évi költségvetés és a *M. Tört. Életrajzok* külön költségvetése tárgyában.

A javaslat elfogadtatván s ezzel az 1894 évi költségvetés 13265 frt 02 kr bevétellel, 13076 frt kiadással és 189 frt 02 kr maradványnyal, illetőleg az *Életrajzok*-nál 6894 frt 42 kr bevétellel, 6755 frt kiadással és 139 frt 42 kr maradványnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapíttatván, jóváhagyás végett a közgyűlés elé fog terjesztetni s egy-egy példányban az elnöknek, a titkárnak és a pénztárnoknak adatik ki hozzátartás végett. Továbbá, a bizottság jegyzőkönyvében felemlíttetvén azon körülmény, hogy a *M. Tört. Életrajzok* kiadása iránt a társulat és Szilágyi Sándor szerkesztő között 1891. dec. 31-én kötött szerződés 3-ik pontja, melyben a kiadvány czímlapjának szövege határoztatott meg, mindeddig végrehajtva nincsen s az Életrajzok füzetei azóta is a régi czímmel jelennek meg, — a választmány, elfogadva e részben is a bizottság véleményét, a szerződésnek egyébként érintetlen fentartása mellett, a kérdéses 3-ik pontot a közönség megszokására való tekintetből érvényen kivül helyezi.

27. Olvastatik a titkár f. hó 2-án kelt jelentése a társulat kiadványaiból 1893 végével felmaradt s a leltárba folytatólag felvett példány-készletekről.

Tudomásúl vétetvén, titkár a csonka példányok kiselejtezésére felhatalmaztatik s egyúttal a jelentésben előadott kívánatára az határoztatik, hogy tekintettel a társulati raktár helyiségének tél idején alkalmatlan voltára, a leltározás ezentúl újabb intézkedésig május havában legyen s az erről szóló jelentés a juniusi vál. ülésen terjesztessék elő.

28. Thaly Kálmán alelnök, hivatkozással a választmánytól mult évi 111 jk. pont alatt nyert megbizatására, jelentést tesz néhai Beszédes Kálmán hagyatékáról. Jelentése szerint a hagyatékban talált becsesebb vagy művészi szempontból értékesebb rajzok és festmények túlnyomólag ethnographiai tárgyuak és tájképek, melyek a történetbúvárt közelebbről alig érdekelhetik; a Rákóczi emigratióra s a bujdosók rodostói emlékeire vonatkozók legnagyobb részben kidolgozatlan vázlatok, a Konstantinápolyban levő emlékekről pedig egyáltalában ilyenek sincsenek; oly történeti tárgyú rajz, mely eddig ismeretlen vagy felhasználatlan volna, az egész gyüjteményben csak mintegy 10—12 darab lehet; a

kéziratok, jegyzetek, melyeknek egy részét ujságlapokból másolt czikkek teszik, nagyon problematikus becsűek, úgy hogy maga az elhunyt szerző is, a ki csak műkedvelő író volt, szakszerű bírálat alá kívánta még azokat vétetni s úgy átdolgozni. Mindezeknél fogva azt javasolja tehát a választmánynak, hogy tekintetbe véve néhai hazánkfiának valóban buzgó és önzetlen fáradozását, melylyel annak idején a rodostói emlékek restaurálása körül közreműködött, a Rákóczira és bujdosó társaira vonatkozó összes rajzokért és kéziratokért ajánljon az örökösöknek 1000 frtot hatalmazza meg a szólót, hogy ez ügyben tovább is közben-járhasson és a mennyiben az örökösökkel a vételár iránt egyezségre juthatna, a rodostói alapból még rendelkezésre álló mintegy 400 frtnyi összeget gyüjtés útján egészíthesse ki.

A választmány Thaly Kálmán alelnök e jelentését köszönettel tudomásúl vévén, javaslatát elfogadja s neki a kívánt felhatalmazást mind a vételre, mind az esetleges további gyüjtésre nézve megadja.

29. Titkár jelenti, hogy a lembergi történelmi társaság (société historique de Léopol) a M. Tört. Társulattal csere-viszonyba óhajtván lépni, összes kiadványait megküldte a társulat számára, mire viszonzásúl az elnökség intézkedéséből a *Századok* és a *Történelmi Tár* évfolyamai küldettek meg a lembergi társaságnak.

Helyeslőleg tudomásúl vétetvén, titkár megbizatik, hogy a csere-viszony fentartásáról s a társulat számára érkezett és ezentúl érkezendő kiadványoknak alkalmas helyen való megőrzéséről gondoskodjék.

30. Olvastatik az *Országos m. kir. Statisztikai Hivatal* igazgatójának f. évi jan. 24-én 181 eln. sz. alatt kelt átirata, melyben tudatja, hogy Inama-Sternegg Károly, az osztrák cs. kir. statisztikai központi bizottság elnöke a f. évben Budapesten tartandó VIII-ik nemzetközi közegészségi és demographiai congressus alkalmával a régi nemzedékek élettartamáról szándékozván értekezni, ezen tanulmányához főleg magyar vonatkozású adatokra lenne szüksége, mire nézve a statisztikai hivatal igazgatója felkéri a társulatot, hogy az értekező által felhasználható forrásművek jegyzékét, esetleg a felmerült alkalomból netalán czélszerűnek vélendő specialis genealogiai adatgyüjtés megkezdése iránti nézeteit is, a statisztikai hivatallal mennél előbb közölje.

Áttétetik a M. Heraldikai és Genealogiai Társasághoz, oly kéréssel, hogy ezen specialis munkakörébe vágó tárgygyal foglalkozni s a megkereső hivatalnak érdemleges választ adni szíveskedjék. E határozatról az Orsz. Statisztikai Hivatal átiratban értesítendő.

31. Olvastatik Zólyom vármegye alispánjának f. évi jan. 21-én 913 sz. alatt, és Csongrád vm. alispánjának jan. 24-én 1893 évi 12609 sz. alatt kelt átirata, mindkettő az illető megye történeti monographiájának megiratása tárgyában, mire nézve többféle szempontból tanácsot, véleményt és útbaigazítást kérnek a társulattól.

Mindkét átirat egy öt-tagú bizottságnak adatik ki, melynek tagjaivá: Zsilinszky Mihály elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula és Tagányi Károly választatnak meg. A bizottság felkéretik, hogy a csongrádi átiratra adandó válasz-pontokat mennél előbb elkészíteni s a titkárnak átadni, Zólyom vármegye átiratára vonatkozó véleményes jelentését pedig a legközelebbi martiusi ülés alkalmával a választmány elé terjeszteni szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. *Hajnik* Imre s. k., dr. *Kammerer* Ernő s. k.

Az 1893 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

Mult évi december 7-én tartott ülésében hozott megtisztelő határozatából a Magyar Történelmi Társulat 1893 évi zárszámadásainak átvizsgálására kiküldetvén, eljárásunkról a következőkben teszünk jelentést:

Mindenek előtt szakértőül fölkértük Strömpl János miniszteri számellenőrt, ki a Társulat pénztárnoka által vezetett összes könyveket és számadásokat tételenkint átvizsgálván s az igazolásukra szolgáló okmányokkal összehasonlítván, ennek eredményéről a */. alatt bemutatott jelentését terjesztette be.

A P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonatának vétele után a társ. titkár, jegyző, helyettes ügyész és pénztáros urak jelenlétében és az említett szakértő úrnak közreműködése mellett f. é. január hó 18-án a számadásoknak bizottsági átvizsgálását teljesítettük.

A kézi pénztárnak megvizsgálása czéljából mindenekelőtt a pénztári főkönyvet kutattuk át, melyet 1893 évi december-hó végével 1165 frt 83 kr maradványnyal igazoltnak találván, lezártunk. Az említett összegből 420 frt 53 kr postatakarékpénz-

tári számla-kivonatban lelvén fedezetét, a készpénz-maradvány a mult év végén 745 frt 30 krt tett ki. Ezen összeghez hozzáadván az azóta, a folyó évben befolyt társulati bevételeknek 1370 frtot kitevő összegét, az ekként mutatkozó 2115 frt 30 krnyi bevételből pedig levonván a vizsgálatnak napjáig (január 18.) volt kiadásoknak igazolt összegét, vagyis 1572 frt 38 krt, a kézi pénztárban a jelzett napon 542 frt 92 krt kellett megállapítanunk. Ezt az összeget, és pedig 385 frt 92 krt készpénzben, 57 frtot takarékpénztári betéti könyvben és 100 frtot előlegnyugtákban, hiány nélkül megtaláltuk, s így a kézi pénztár pénztárnoki kezelés tekintetében rendben volt.

Ezután a törzsvagyon-főkönyvet vizsgálván át, annak az összesen 3000 frtról szóló alapító-okleveleken felül értékpapirokban 40.900 frttal kimutatott tételeit a P. H. E. Takarékpénztár letéti kimutatásával teljesen megegyezőnek találván, ezt a könyvet is lezártuk és aláírtuk. A felől, hogy a jelzett társ. törzsvagyon a P. H. E. Takarékpénztárnál tényleg őriztetik-e, közvetlen megvizsgálás által megbizonyosodni szükségtelennek véltük, annál is inkább, mert a társ. titkár úr felkérésünkre bizalmas úton az említett takarékpénztárnál megnyugtatást szerzett az iránt, hogy a szóban forgó letéti kimutatás tényleg hiteles és a takarékpénztári könyvekkel megegyező. A társulati törzsvagyonról szóló kimutatást '||. alatt terjesztjük be s egyúttal jelentjük, hogy 1893-ban egyrészt a tényleg befizetett társulati törzsvagyon 3100 frttal gyarapodott, másrészt a kötelezvényekkel biztosított törzsvagyon 100 frttal apadt.

Átnéztük a folyószámla-ellenőrző főkönyvet is, és összevetve a takarékpénztári folyószámla-kivonatokkal, azt 218 frt 17 kr maradványnyal, s ezenkivül még a *Történeti Életrajzok* 30 frt 94 krnyi maradványával, helyesnek találtuk.

Végül az alapító tagok, évdíjas tagok és előfizetők törzskönyveit is átnéztük és rendben vezetve találtuk.

Áttérve ezek után a *zárszámadás eredményeire*, az 1893-iki pénztári zárszámadást és indokolását, melyeket '|||. és '||||. alatt mutatunk be, tüzetesen átvizsgálván, az előirányzattal szemben mutatkozó lényegesebb eltéréseket a következőkben jelezhetjük:

A *bevételeknél* az előirányzathoz képest kisebb összegek folytak be *a)* a tagdíjaknál 98 frt 79 krral, *b)* régi kiadványaink eladásából 8 frt 50 krral és *c)* ideiglenes kamatok czimén 6 frt 52 krral. Mindezen kisebb és külső tényezők folytán támadt eltérésekkel szemben a többi bevételi rovatok legtöbbjénél jelentékeny többletek folytak be, úgy, hogy ennek daczára a rendes és átfutó bevételek összege az előirányzatot 1601 frt 66 krral meghaladja.

A *kiadásoknál* általában csaknem minden tételnél megtakarítás mutatkozott, mert az egyetlen jelentékenyebb (a rendkivüli kiadások között új alapítványok tőkésítése czimén kimutatott 1000 frtos) túllépés is voltaképen vagyonszaporulatot mutat, mely lehetségessé tette azt az indokolásban felhozott és részletezett örvendetes körülményt, hogy ezzel a tétellel az alapítványok refundálása teljesen befejeztetett. Ezen kivül még csakis két tételnél találunk jelentékenyebb túllépésre: ezek közül az egyik 24 frt 2 krral a »Századok« postai költségeinél támadt, a másik 62 frt 25 krnyi túllépés pedig a postai megbizások költségeinél mutatkozott és abban leli magyarázatát, hogy választmányi határozat alapján a hátralékosok megintése két izben is foganatosíttatott.

Összevetve ezek után az 1893 évi előirányzatot a tényleges eredménynyel: előirányoztatott 13,125 frt 96 kr bevétel és ugyanannyi kiadás, — tényleg pedig befolyt 26,884 frt 14 kr és kiadatott 26,148 frt 72 kr, — mutatkozik tehát 735 frt 42 kr maradvány, s így a társulat zárszámadásának mérlege igen előnyösnek mondható.

Ami a »*Történeti Életrajzok*« külön számadásait illeti, a *bevétel* itten, daczára annak, hogy előfizetésekből az előirányzottnál 63 frttal kisebb összeg folyt be, egészben véve igen jelentékeny összeggel, 1119 frt 44 krral többet tett ki, mint amennyi erre az évre előirányozva lett.

Viszont azonban a *kiadások* is lényegesen emelkedtek. A nyomdai költségeknek 669 frt 89 krral való emelkedését az okozta, hogy a Franklin Társaság a számláját megkésve mutatván be, a tavaly évfolyam 5-ik füzetének költsége is ezidén lett megtérítve, a képek nyomására és a festők díjazására felvett költségeknél mutatkozó, összesen 559 frt 2 krnyi túllépést pedig a körülmények és a szükségessé vált megrendelések által szintén igazoltnak találtuk.

Összevetve már most a »Tört. Életrajzok« előirányzatát a tényleges eredménynyel: előirányoztatott 1893-ra 6614 frt 39 kr bevétel és 6455 frt kiadás, tehát 159 frt 39 kr maradvány, tényleg pedig volt ebben az évben 7733 frt 83 kr bevétel és 7054 frt 41 kr kiadás, tehát 679 frt 42 kr maradvány, vagyis, daczára a nagyobb költségeknek, az eredmény az előirányzottnál 520 frt 3 krral kedvezőbb volt.

Ezen 679 frt 42 krnyi pénzmaradvány, továbbá a társulat általános mérlegénél mutatkozó, föntebb részletezett 735 frt 42 krnyi pénzmaradvány is az 1894 évi költségvetési előirányzatokba bevételképen átviendő lesz.

Ezek után tisztelettel teljes javaslatunk az, hogy a társ. pénztáros úrnak az 1893 évre a fölmentést, a szokásos fentartással megadni, egyúttal pedig a zárszámadásilag kimutatott hitel-túllépéseket igazoltaknak tekinteni és utólagosan jóváhagyni szíveskedjék.

Budapesten, 1894 évi január-hó 26-án.

Boncz Ödön s. k. számv. b. tag.

Fejérpataky László s. k. számv. b. tag

Dr. Kovács Pál s. k. ideigl. ügyész.

---

7. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

az értékpapir-főkönyv szerint a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett törzsvagyonról 1893 évi dec. 31-én.

1. Pesti Lloyd-épület kötvény	200 frt	— kr.
2. 5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	500 »	— »
3. Osztrák járadék-kötvény	100 »	— »
4. 4½ százalékos m. földhitelintézeti záloglevél	3,000 »	— »
5. 4½ százalékos regale kötvény	8,300 »	— »
6. Kisbirt. orsz. földhit. int. 4½ százalékos záloglevél	15,200 »	— »
7. 4½ százalékos m. jelzálog-hitelb. záloglevél	11,500 »	— »
8. 4%-os m. korona-járadék	2,100 »	— »
Az értékpapírok összege	40,900 frt	— kr.
9. Bay Ilona alapító levele	2,000 »	— »
10. Alapítók kötelezvényei a pénztárban	1,000 »	— »
Összesen	**43,900 frt**	**— kr.**

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk:

Budapest, 1894. jan. 26.

Fejérpataky László s. k. számv. biz. tag

Strömpl János s. k. szakértő.

Boncz Ödön s. k. számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k. ideigl. ügyész.

III. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Pénztári zárszámadás 1893-ról.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1892-ről	760 frt	96 kr.
2.	Alapítványi kamatokból	2,132 »	95 »
3.	Tagdíjakból és tagdíj-hátralékokból	7,756 »	21 »
4.	Előfizetések a Tört. Tárra	844 »	65 »
5.	A M. T. Akadémia segélye a Tört. Tárra	1,000 »	— »
6.	Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	51 »	50 »
7.	Ideiglenes kamatokból	93 »	48 »
8.	A P. H. E. Takarékpénztár adománya	100 »	— »
9.	Egyéb előre nem látott bevételek	229 »	87 »

B) Átfutók:

10.	Új alapítványokból	1,758 »	— »
11.	Értékpapírok convertálásából	11,731 »	60 »
12.	Befolyt idegen pénzekből	424 »	92 »
	Összesen	26,884 frt	14 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár fizetése	800 frt	— kr.
2.	Jegyző »	600 »	— »
3.	Pénztárnok fizetése	400 »	— »
4.	Segéd-személyzet:		
	a) titkári segéd fizetése	300 »	— »
	b) corrector fizetése	200 »	— »
	b) *Dologiak:*		
5.	Nyomdai költségek és pedig:		
	a) a Századoknál		
	b) a Tört. Tárnál		
	c) Boríték a Századokhoz		
	» a Tört. Tárhoz		
	d) Expeditió:	4,949 frt	99 kr.
	a) Századoknál		
	b) Tört. Tárnál		
	e) Czímszalag és egyéb nyomtatványok		
6.	Könyvkötő munkákért:		
	a) a Századoknál	211 »	56 »
	b) a Tört. Tárnál		
7.	Postai költségekre:		
	a) a Századoknál	294 »	02 «
	b) a Tört. Tárnál	26 »	14 »
8.	Irói tiszteletdíjakra:		
	a) a Századoknál	1,583 »	20 »
	b) a Tört. Tárnál	563 »	50 »
9.	Irodai költségek	313 »	86 «
10.	Három szolga díjazása	128 »	50 «
11.	Újévi ajándékokra	66 »	— »
12.	Előre nem látott kiadások	24 »	13 »
13.	A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülömbözet negyvenegy 200 frtos alapító után	205 »	— »

14. Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	118 frt	88 kr.
15. Helybeli tagoktól befizetett tagdíjak után az eljáróknak adott %	53 »	— »

B) **Rendkivüliek és átfutók:**

16. Postai megbizásokért	162 »	25 »
17. Új alapítványok tőkésítése	1,500 »	— »
18. Régi alapítványok refundálása	1,533 »	08 »
19. Értékpapírok convertálása	11,679 »	69 »
20. Visszafizetett idegen pénzek	435 »	92 »
Összesen	26,148 frt	72 kr.

Összes bevétel	26,884 frt	14 kr.
» kiadás	26,148 »	72 »
Maradvány { a kézi pénztárban 517 frt 25 kr. / a P. H. E. Takarékpénztárnál 218 » 17 » }	735 frt	42 kr.

A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1893-ról.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1892-ről	377 frt	39 kr.
2. Ráth Mór kiadótól	2,762 »	— »
3. Más könyvárusoktól	300 »	— »
4. A M. T. Akadémia segélye	500 »	— »
5. A társulattól járó kamat-különbözetből	205 »	— «
6. Előfizetésekből	3,187 »	— »
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 »	— »
8. Előre nem látott bevételek	252 »	44 »
Összesen	7,733 frt	83 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ívre / » » borítékokra	2,569 frt	89 kr.
2. Képek nyomása	879 »	02 »
3. Irói tiszteletdíjak	979 »	50 »
4. Szerkesztői tiszteletdíj	400 »	— »
5. Cynkographusnak	776 »	85 »
6. Festőknek	980 »	— »
7. Könyvkötő munkákért	140 »	31 »
8. Vegyes kiadások	36 »	18 »
9. Expeditió (bélyegek, czimszalagok)	292 »	66 «
Összesen	7,054 frt	41 kr.

Összes bevétel	7,733 frt	83 kr.
» kiadás	7,054 »	41 »
Maradvány { a kézi pénztárban 648 frt 58 kr. / a P. H. E. Takarékpénztárnál 30 » 84 » }	679 frt	42 kr.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk:

Budapesten, 1894. jan. 26-án.

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Strömpl János s. k.
szakértő.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.
ideigl. ügyész.

A M. Történelmi Társulat 1894 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1893-ról: a kézi pénztárban ... 517 frt 25 kr. A P. H. E. T.-pénztárnál ... 218 » 17 »	735 frt	42 kr.
2. Alapítványi kamatok	1,900 »	— »
3. Tagdíjak 1612 tag után	8,060 »	— »
4. Előfizetések a Tört. Tárra	719 »	60 »
5. A M. T. Akad hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 »	— »
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	50 »	— »
7. Ideiglenes kamatokból	100 »	— »
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 »	— »
9. Egyéb előre nem látható bevételek	100 »	— »

B) Átfutók:

10. Új alapítványokból	500 »	— »
Összesen	13,265 frt	02 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1. Titkár fizetése	800 frt	— kr
2. Jegyző »	600 »	— »
3. Pénztárnok fizetése	400 »	— »
4. Segédszemélyzet:		
a) titkári segéd fizetése	300 »	— »
b) corrector fizetése	200 »	— »

b) *Dologiak:*

5. Nyomdai költségek, és pedig:		
a) Századok 61 ív 2000 példányban	3,160 »	— »
b) Tört. Tár 49½ ív 26 frtjával	1,287 »	— »
c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190 »	— »
» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20 »	— »
d) Expeditio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 »	— »
» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20 »	— »
e) Címszalagok s egyéb nyomtatványok	250 »	— »
6. Könyvkötői munkákra:		
a) Századok 10 füzet / *b)* Tört. Tár 4 »	220 »	— »
7. Postai költségekre:		
a) Századok 10 füzet 30 frtjával	300 »	— »
b) Tört. Tár 4 » 10 »	40 »	— »
8. Irói tiszteletdíjakra:		
a) a Századoknál (13 ív tárcza és hiv. ért. nem díjaztatván) 48 ív 40 frtjával	1,920 »	— »
Tiszteletdíj-pótlék a külföldi szemlére	200 »	— »
b) a Tört. Tárnál 44 ív 15 frtjával	660 »	— »
9. Irodai költségekre	400 »	— »
10. Három szolga díjazására	144 »	— »
11. Újévi ajándékokra	80 »	— »

12. Előre nem látható kiadásokra	200 frt — kr.
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet negyvenöt 200 frtos alapító után	225 » — »
14. Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	150 » — »
15. A helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az eljárónak adandó %-ra	100 » — »
16. Postai megbízásokra	150 » — »

B) Átfutók és rendkivüliek:

17. Új alapítványok tőkésítésére	500 » — »
18. A rendkivüli felolvasásokra	360 » — »
Összesen	13,076 frt — kr.

Előirányzott bevétel	13,265 frt 02 kr.
» kiadás	13,076 » — »
Mutatkozó maradvány	189 frt 02 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1894-re.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1893-ról: a kézi pénztárban 648 frt 58 kr. / A P. H. E. Takarékpénztárnál 30 » 84 »		679 frt 42 kr.
2. Ráth Mór kiadótól		1,875 » — »
3. Mis könyvárusoktól		300 » — »
4. A M. T. Akadémia segélye		500 » — »
5. A társulattól járó kamatkülönbözet		225 » — »
6. Előfizetések 613 előfizetőtől 5 frtjával		3,065 » — »
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól		150 » — »
8. Előre nem látható bevételek		100 » — »
Összesen		6,894 frt 42 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 iv 44 frtjával	1,760 frt — kr.
» » boriték	140 » — »
2. Képek nyomására	600 » — »
3. Irói tiszteletdíjakra	1,000 » — »
4. A szerkesztő tiszteletdija	400 » — »
5. Cinkographusnak	1,300 » — »
6. Festőknek	1,000 » — »
7. Könyvkötői munkákra	150 » — »
8. Vegyes kiadásokra	130 » — »
9. Expeditio:	
a) bélyegekre	150 » — »
b) expediálás	75 » — »
c) czimszalagokra	50 » — »
Összesen	6,755 frt — kr.

Előirányzott bevétel	6,894 frt 42 kr.
» kiadás	6,755 » — »
Mutatkozó maradvány	139 frt 42 kr.

FELHÍVÁS.

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferenczieк-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szűkebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyűljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a menynyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan eddig: *Fegyvernek.*
Bakos Imre ügyvéd, eddig: *Debreczen.*
Börcsök Andor, eddig: *Budapest,* Külső-Kerepesi-út.
Csiky László, eddig: *Lugos.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest,* Baross-u. 73.
Keil A. L. prem. r. tanár eddig: *Kassa.*
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Kovács Ödön ügyvéd, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 64.
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest,* Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Veszprém.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Lonovics Sándor, eddig: *Makó.*
Mockovcsák Gyula joghallgató, eddig: *Budapest,* Zöldfa-u. 27.
Péchy Lajos, eddig *Budapest,* Rottenbiller-u. 4.
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig *Arad.*
Szilády Károly dr., eddig: *Hajdu-Böszörmény.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

SZABÓ KÁROLY EMLÉKEZETE.

A Magyar Történelmi Társulatnak alapításától fogva hű munkása, 23 éven át választmányi tagja s mindig egyik legfőbb büszkesége volt — Szabó Károly, a kinek emlékét ez órában felfrissíteni s a kegyelet hervadatlan koszorújával övezni szándékozunk.

Sok kedves emlék fűződik az ő nevéhez társulatunk első századnegyedének történetében. Része volt társulatunk megalakításában; nagy érdeme volt (mint az előkészítő bizottság jegyzőjének) társulatunk első, Kolozsvárra rendezett (1868. szept. 20—25-én tartott) vidéki kirándulásának fényes sikere körül; a Tört. Társulat ekkor alakult kolozsvári állandó bizottságának ezután is jegyzője volt gr. Lázár Miklós elnöksége mellett. Gyakran feljött gyűléseinkre is Kolozsvárról (bár nem szerette a fővárosi zajt, a rohanó életmódot s nem a journalistákat, a kik mindent kiírnak!) s rendesen megjelent főkép a társulat nyári kirándulásain, kezében kis fekete táskájával, a melyben a magyar könyvészethez gyüjtött címmásolatait (a mint tréfásan nevezgette az ő *»bankó-czéduláit«*) hordozta magával, hogy azokat a különféle könyvtárakban tett kutatásai közben gyarapítsa, kiegészítgesse.

Társulatunk minden számottevő tagja ismerte és szerette Szabó Károlyt s nincsen művelt ember e hazában, a ki ne tudná, mit vesztett benne a magyar történetírás.

A ki csak egyszer is látta az ő magas, nyílt homlokát, fényesen ragyogó, mozgékony kék szemeit, mindig élénk, fürge alacsony termetét, — nem felejtette el többé őt; a ki csak egyszer is hallotta őt beszélni az ő eredeti, rapsodikus, zama-

tosan magyaros, kedélyes és szellemes beszédmodorában, nyelvében is sajátságos, alföldies, »bikísmegyei« kiejtésével, — az bepillantást nyert az ő derült kedélyvilágába, őszinte, puritán nemes lelkébe, józan, logikus, egyenes eszejárásába s eredeti, önálló gondolkozás módjába.

A ki a levél- és könyvtárak dolgozó asztalánál figyelte meg őt, — elbámulhatott a *munkaerő* és *gyorsaság* felett, a melylyel dolgozott, hamarosan beültetvén a fehér lapokat szépen egymásba fonódó gömbölyű betűivel, a miket gyorsan serczegő lúdpennájával (a mit aczéltollal csak legutolsó éveiben cserélt fel) szebben és gyorsabban vetett, mint pályatársai közűl bárki más.

A ki munka után a fehérasztalnál, banketteken, vagy kedélyes vacsorákon élvezte az ő társaságát, — egyszerre ráismert benne a békési magyarra, az Alföld verőfényes kedélyű fiára, az egykori tengerésznövendékre, a szabadságharcz vitézére s a kolozsvári »Társadalom« közszeretetben álló tagjára, — az örök ifjú kedély, a csak szeretni tudó szív emberére!

Valóban, Szabó Károly rendkivűl érdekes, eredeti és kedves ember volt mindig és mindenütt, akár mint tudós és iró, akár mint ember, jó barát. Érdekes és eredeti, a nélkül, hogy különcz és mesterkélt lett volna. Meglátszott rajta, hogy a délibábos Alföld szülötte, a törzsökös magyar debreczeni collegium neveltje, hogy az élet tűzpróbáját a régi magyar dicsőség legutóbbi fellobbanásának, a szabadságharcznak zivatarában állotta ki, hogy az ősmagyar nemzeti szellem tőrőlmetszett sarjadéka, erős nemzeti érzéssel, bátor lélekkel, férfias jellemmel, s époly gyöngéd, mondhatnók nőies szívvel s ártatlan, naiv, derűlt kedélyvilággal.

Ilyen volt Szabó Károly, az ősi magyar dicsőség lelkes és ragyogó tollú történetírója, egykorú pályatársainak szerető és szeretett barátja, nekünk, az ifjabb nemzedéknek, kedves »Károly bácsink«.

Ha az ezredéves ünnepet hallom emlegetni, mindig eszembe jut, hogy kívánta ő azt a maga részéről megünnepelni. Ő, a ki honfoglaló őseinkkel legtöbbet foglalkozott s a magyar vezérek hős korát éles kritikával, kitűnő tollával,

zamatos irályával visszavarázsolta. Nem a fővárosba, az asphaltra, a villanyfény közé, világcsődületre kivánkozott, hanem a *munkácsi hegyre*, hol a honfoglaló ősök az első munka szerencsés bevégzése után megpihentek és sovár pillantással tekintettek az elfoglalandó új hon sík Alföldje felé. »Fehér lóra ülünk, — mondogatta — úgy megyünk Munkácsra, ott a hegyen sátort ütünk, csapra verünk egy hordót s egy hétig elmélkedünk a párduczos ősök vitézi tettei felett.«

Ebben az egy mondásában is híven visszatükröződik Szabó Károly egyénisége: mint íróé, a ki az ősi magyar dicsőségért lelkesül egész életén át; visszatükröződik a puritán gondolkozású ember, a ki megveti a világi hiuságot és saját magában s a rokonérzelműek csöndes kis körében keresi az élet boldogságát.

I.

Szabó Károly életének külső körülményei és tudományos pályafutásának változatai harmonikus egészszé fűződnek össze s nem választhatók el egymástól. Párhuzamosan kell azt összefoglalnunk.

1824 decz. 14-én született a békésmegyei Körös-Tarcsán, hol atyja ref. lelkész volt. Ott töltötte gyermekéveit, az alföldi szép nagy rónaságon, melynek nyílt derült képe tükröződik vissza Sz. K. mindig egyenes őszinte charakterében; delibábjától tanulta a költői szárnyalást, buja termékenységétől költőiségét a szellem teremtő erejét s egész lényegétől a hazai föld s a nemzeti eszmék iránt rajongó szeretetét, lelkesedését.

A szülei házban nyert kitünő irányt a debreczeni collegium fejtette benne tovább, a hol 1833-tól a gymnasiumban tanult és (1839 nov.—1842 aug.) »a felsőbb tudományokat hallgatta«. Tanárai közül legtöbb hatása volt itt reá Péczely Józsefnek, a »történettani, latin és hellen nyelvészeti k. r. oktató«-nak. Ezek a tudományok bilincselték le őt leginkább s jegyezték el magoknak egész életére, bár a többi tárgyakból is »*kitünő*« és »*kitetszö*« végbizonyítványt nyert 1842 okt. 8-ikán.[1])

Collegiumi életének utolsó esztendejében már nemcsak könyvekből s az iskolában tanulja a historiát, de az életben is megfigyeli annak egyik érdekesebb jelenetét. A husvéti

[1]) Bizonyítványa hátrahagyott iratai között.

vacatióban testvérbátyjával Mihálylyal és egy tanulótársával Asztalos Istvánnal az »apostolok szekerén« útra kelnek Erdély felé s mennek »Kolozsvárra az ország gyülésre tapasztalás végett«.[1])

Debreczenből aztán Késmárkra ment — német szóra és jogtudományt hallgatni. Sajátságos játéka a sorsnak, hogy itt épen Hunfalvy Pál volt a tanára, későbbi nagy irodalmi ellenfele. Hunfalvy »a magyar törvények és az országászat tanítója« lévén itt, az ő előadásai keltették fel az ifju Szabó Károlyban a hazai jogviszonyok, institutiók iránt az érdeklődést s a görög classikusok iránt való lelkesedést. Ő állítja ki az 1841/43. iskolai évről »kitűnő osztályú« bizonyítványát 1843. jun. 28-án,[2]) s arról is egyet (mint elnök), hogy az ottani »Magyar Nyelvgyakorló Társaságnak egy éven át hű és munkás tagja volt.« [3])

A »következő évet, mint törvénygyakornok szintén Késmárkon töltötte. 1844-ben őszszel az akkori kir. tábla hites jegyzőjévé esküdvén, egy évi gyakorlat után 1845-ben köz ügyvédi s még ugyanezen évben váltó ügyvédi oklevelet nyert.« [4])

Az ügyvédségtől az ő egész lénye oly távol állott, mint (hogy az ő kedvelt kifejezésével éljek) Makó Jeruzsálemtől. Hamar ki is ábrándult belőle. Egy szegény asszony holmiját kellett volna elárvereztetnie, de megesett a szíve a szerencsétlen könyörgésein, visszaadta mindenét s ezzel búcsút mondott az ő gyöngéd szívével össze nem férő pályának. »És az ügyvédi diplomát akkor a láda fenekére csaptam, — mondá — nem is vettem soha többet elé!« [5]) — Más pálya után nézett.

Az élet rideg prózája után a legregényesebbet választotta. Tengerész akart lenni. Kossuth felhivása a »tengerre magyar!« magával ragadta a 22 éves ifju Szabó Károly magasra törő lelkét is s ő szülei ellenzését legyőzve »1846 május elején magát tengerészeti pályára képezendő Fiuméba ment s az ottani tengerészeti tanintézetben az első folyamot el is végezte.« [6]) Mennyire lelkesült a magyar tengerészet eszmejéért, mutatják ott vezetett Napló-jának sorai, melyeket így vezet be. »Itt állok a magyar tengerparton, felvirágzandó hazánk e szűk, de roppant fontosságú fekhelyében, a magyar korona

---

[1]) Élesden »Tavaszelő 30-án 1842« váltott és Feketetón »1. április« láttamozott útlevelök megvan íratai között.

[2]) Eredetije a Sz. K. íratai közt.

[3]) U. ott. Ez utóbbi jun. 24-éről keltezve.

[4]) Idézet 1855-ben sajátkezűleg írt rövid életrajzából. (Íratai között.)

[5]) *Schilling* Lajos dr.: Szabó Károly emlékezete 11.

[6]) Önéletirásából.

gyöngyének neveztetni szokott Fiumében. Oh bár e gyöngy büszkén ragyoghatna a mult századok por- és rozsdáiból tényesen kitisztulandó ősi korona homlokán!« [1])

Egész rajongással csüng új pályáján. De míg az ügyvédi pályát a lelke, — ezt a teste nem bírta. Az első évfolyam sikeres bevégzése után a nyári hőségben forrólázba esett. A keserű lemondás érzetével emlegette még évtizedek multán is, hogy kellett neki a tengeri klima rosz hatása miatt szakítani a tengerész pályával s hogy mentette őt meg a halál torkából — »*a rimini szent szűz fátyola*«.

Mikor már lakótársa áldozatúl esett a veszélyes láznak, jó olasz háziasszonya kiváltotta 10 forintért valamelyik fiumei templomból a rimini szent szűz csodatevő fátyolát s párnája alá tette, az ő tudta nélkül. Az olasz asszony szentül hitte, hogy ettől gyógyultam meg, — beszélte volt Sz. K. — de én jól tudom, hogy attúl, mert míg lakótársam bevette volt az olasz felcser orvosságát, én a tengerbe dobáltam. O meghalt az orvosságtól, én megmaradtam a szent fátyoltúl.

De »mint az ottani égalj alatt csaknem gyógyíthatatlan beteg, még 1846 őszén szüleihez visszatérni kényszerült« [2]) s bucsút mondott örökre a tengerész pályának. Otthon »*szőlőben*« adta vissza régi egészségét. Kivitték atyja szőlőjébe s ott ette kosárszámra a szőlőt vagy 2 hétig, a mitől aztán »néhány hónap mulva« teljesen meggyógyult.«

Élete pályája kettős hajótörése után visszatért első szellemi ideáljához: *a görög klasszikusok* tanulmányozásához és itt kezdődik *Szabó Károlynak irodalmi pályafutása.*

1847 tavaszán Toldy Ferencz m. akadémiai »titoknok és egyetemi könyvtár felügyelő meghívására — kivel előbb is személyes ismeretségben állott — Pestre költözött, s egészen irodalmi munkásságra adván magát, »*Magyar Tudósok Tára*« czímű nagyszabású munkájának dolgozó társa volt s 1848 végéig nála lakván, mintegy másfél év alatt 8 kötetnyi életrajzot készített el. Ez időben (1847-ben) lépett föl legelsőbben az irodalmi téren: Sophokles Antigone és Elektra, Szűcs Dániel által készített s a Kisfaludi Társaság által kiadott fordítását a Szépirodalmi Szemlében terjedelmesen megbírálván.« [3]) 1848-ban önálló dolgozattal lépett fel, Thukydides II. könyvét olvasván fel a Kisfaludi Társaságban.[4]) Ezt követték *Sophok-*

[1]) Naplója meg van iratai között.

[2]) Önéletírásából. Iratai között megvan a fiumei orvos 1846. jul. 30-án kelt bizonyítványa, arról, hogy a tengerészetre »absolut untauglich.«

[3]) Önéletírásából.

[4]) »Mutatvány Thukydidesből« megjelent az Új Magyar Muzeum 1851. évfolyamában.

les: Oidipus királyának s *Euripides:* Elektrája és Iphigenia Aulisban, és Iphigenia Taurisban cz. tragoediái fordítása.[1])

1848 máj. 30-án Békés városa tiszti ügyészévé választotta őt 500 ezüst forint évi dijazás mellett.[2]) De ő a választást a nép között elterjedt communisticus izgatások miatt nem fogadta el.

A görög Muzsák társaságából nem sokára a magyar Hadúr forradalmi lantosának riadója a »Talpra magyar!« ragadta őt is ki — és szülő vármegyéje, a békési szabad csapat zászlóaljba állott. A főhadnagyságig emelkedett s becsülettel állotta meg helyét a hadi kanczellária ban épúgy, mint a csatatéren. Több ütközetben vett részt s ilyenkor tiszti kardja helyett (a mit fogpiszkálónak szokott volt nevezgetni) szuronyos puskáját használta, mert — úgymond — »rohamban csak a szuronyos puska jó kézbeli, őrnagy úr pedig néha-néha rohamra is vezényel.« *Szent-Tamás* ostrománál különösen is kitűntette magát, midőn egy honvédszázad számára, a melynek elfogyott a puskapora 40 nemzetőr élén az ellenség golyózápora közt lőszert szállított s ezzel megmentette azt. »Ne félj honvéd, van puskapor, golyó!« kiáltotta, maga is egy csomagot emelve. »Éljen a zsíros tarisznyás!«[3]) volt a ridó válasz, a hogy szabadcsapatjukat nevezték. Katonai bizonyítványa szerint összesen négy hónapig szolgált, u. m.: »az aradi ostromseregben két hónapig, majd 1849 április és május havában a Perczel tábornok vezérlete alatti bánáti hadjáratban, mint hivatásának kitünő buzgósággal és szorgalommal megfelelő tiszt működött s egyszersmind a bánáti hadjárat alatt mint helyettes dandárssegéd a dandársági hivatalos irományok és levelezések szerkeztésében és kezelésében a legnagyobb pontosságot és fáradhatatlan szorgalmat tanusított«; azonkivül is »mindennemü hadi szolgálatokban s a bánáti számos csatákban kitünően bebizonyított hivatalos készsége és pontossága, ügyessége és bátorsága tekintetéből, mint a hadi ügyekbe tudományosan is avatott egyént, a honvéd hadseregnél bármely pillanatban alkalmazható s kiképzett főtiszt gyanánt« ajánlja őrnagya a katonai felsőbb parancsnokságok figyelmébe.[4])

[1]) »Euripides válogatott színművei« megjelentek 1849-ben a Kisf. Társ. Hellén könyvtárának V. és VI. kötetében. »*Oidipus király*« a nagykőrösi gymn. programmjában 1857-ben. (A 4 tragoedia benyujtásáról stb. Császár Ferencz a Kisf. Társ. h. elnöke 1850. febr. 19-én bizonyítványt állít ki. Megvan Sz. K. iratai közt.)

[2]) Asztalos István polgármester hiv. és magán levelei szerint.

[3]) *Schilling* L. id. m. 18. l.

[4]) Kelt Békés-Csabán 1849 jul. 15. Okolitsny őrnagy aláirásával. Szabó Károly irása. (Kéziratai közt.)

De Szabó Károlynak nem volt ideje honvéd főtisztté lenne. A világosi catastropha és Arad borzalmaitól honfi lelke nem sokára a görög Muzsák csöndes berkeibe vonult — feledni, enyhülni. Szülei házához Körös-Tarcsára vonult vissza, ott »falusi magányát Herodotus és Thukydides műveinek fordítására használta és ez utóbbinak fele részét el is végezte«.[1])

Az 1850-ik év febr.—ápril havát Ócsán, Pestmegyében töltötte, gróf Teleki Domokos és testvérei levéltárának rendezésével. Tudományos hajlama s az a vágya, hogy hazáját, ha karddal most már nem lehet, tollal szolgálja, a fővárosi könyvtárak felé vonzották őt s 1850 febr. 22-én kérvényt nyujtott be »an Seine Excellenz den Herrn k. befollmächtigen Komissar in Ungar Freiherr von »*Geringer*«, hogy őt fizetésnélküli gyakornokká nevezze ki az egyetemi vagy muzeumi könyvtárhoz. A kérvényt kiadták az egyetemi tanács elnökének *Virozsil* Antalnak véleményadás végett s ennek alapján a teljhatalmú császári biztos 1850 april 25-én »indíttatva érezte magát Szabó Károlynak, tekintetbe véve kitünő nyelvismeretét (magyar, német, latin, görög, olasz, franczia), főkép pedig jártasságát a görög nyelvben és klasszikai nyelvekben, megengedni, hogy fizetéstelen alkalmazást nyerjen az egyetemi könyvtárban.«[2])

De Szabó Károly az óhajtott engedélyt nem vette igénybe, mert időközben Toldy ajánlatára gróf Teleki József hívta meg őt segédül nagyszabású munkája »*A Hunyadiak kora*« sajtó alá készítéséhez. Szabó Károly elfogadta a meghívást és 1850 május elsejétől grófi princzipálisa 1855 február 15-én történt haláláig mint az ő magán titkára folytonosan nála lakott és vele együtt dolgozott, legtöbbnyire a nógrádmegyei sziráki kastélyban, olykor Pesten a Szervita-téri palotában. A 12 kötetre tervezett munkából együtt adtak ki 5 kötetet (1—4. és a 10-iket). A gróf halála után testvérei a sajtókészen maradt három kötet (5., 11. és 12.) kiadásával Szabó Károlyt bízták meg és ő e három kötet megjelenését 1855—57-ben eszközölte is. Négy kötet maradt még hátra (6—9) — a munka második része — mely hazánk középkori statisztikáját volt tartalmazandó. Ez nagyjából szintén készen volt, csak a végső átdolgozást igényelte.

A Magyar Tudományos Akadémia, mint a szerző kéziratának végrendeleti örököse, a hátrahagyott kézirat sajtó alá készítését 1857-ben szintén Szabó Károlyra bízta. Ebből egy kötetet (a 6-ikat) el is készített és kiadta 1863-ban. A többiek

[1]) Önéletirásából.

[2]) Az engedély németül Sz. K. iratai között.

kiadásában életviszonyainak változása és másnemű kötelezettségei meggátolták.

Szabó Károlyra nézve tudományos pályáján forduló pontot képez a Teleki József mellett töltött 5 esztendő. A klasszikusoktól a magyar történelem muzsája hódítja őt el, s ott válik magyar történetíróvá. Teleki Józsefet vallja ebben mesterének, a kinek — úgymond — »bizalmát bírni valódi büszkeségemnek tartottam, kinek példájából, szíves közlékenységéből az oldala mellett örömmel átélt 5 év alatt oly igen sokat tanultam s kinek mint mesteremnek emléke iránt a tanítványi hála adójával tartozni soha meg nem szűnöm.«[1])

Maga mondja egy akkor hivatalos használatra 1855-ben készült rövid életíratában, hogy a »nagy történetíró gróf Teleki József mellett töltött 5 évi időszak alatt *az ős magyar történelem tanulmányozásával foglalkozva*, többrendbeli nagyobbszerű dolgozatom mellett számos történetirati czikket közöltem több folyóiratban, de legkivált az Új Magyar Muzeum tudományos lap 1850—55. évi folyamában«.[2])

Az »*Új Magyar Muzeum*« volt akkor a komoly tudományos irodalomnak hazánkban éveken át egyetlen organuma, a mely a »nemzet szellemi erejének felébresztésére és ápolására az akkori nehéz viszonyok között is jótékonyan hatott«. Azokban a gyászos emlékű napokban alapították, midőn a Magy. Tud. Akadémia és a Kisfaludi Társaság ajtaji zárva voltak, midőn a nemzeti irányú társulatok működése akadályozva volt. Toldy saját szállásán gyűjtött össze hetenként egyszer egy lelkes írói kört, a mely tervezett, dolgozott, felolvasásokat tartott, s melynek ülésein az akkor 25 éves Szabó Károly is részt vett. E kör kebeléből keletkezett az »Új Magyar Muzeum«, a melyben Szabó Károly első történeti dolgozatai megjelentek. E dolgozatok avatták őt magyar történetíróvá, melyek által nemsokára elsőrangú helyett vívott ki magának a magyar irodalomban.

II.

Ez évszázad folyamán immár a 3—4-ik nemzedék szántogatja tollával a magyar történelem irodalmi mezejét.

Századunk elején történetíróink egyrésze még latinúl írt, mint Pray és Katona, mások németűl, mint Engel, Fessler és Majláth. — De a nemzeti irány csakhamar utat tört magá-

[1]) A Hunyadiak kora 6-ik kötete előszavából.

[2]) Rövid életrajza hátrahagyott íratai között bizonyára 1857-ből mert éppen az idézett ponttal végződik.

nak nemcsak a felfogásban és szellemben (a mely többnyire idegen nyelvű történeti munkáinkban is nyilvánul), hanem a nyelvben is. — *Kulcsár* »Magyarország históriája« (1803), »*Buday* Ésaiás« »Magyarország históriája«, »*Virág* Benedek »Magyar századok« (1808) cz. munkái útmutatói az új iránynak, a melyek a nemzeti érzés felkeltésére, ápolására irányították főtörekvésüket. Ez a szellemi áramlat a szépirodalomban és a politikában is mindinkább uralkodóvá vált. A magyar költészet maga is a mult idők nagyszerű emlékei visszavarázsolásával foglalkozott legszívesebben.

A magyar történetírás nemzeti iránya leglelkesebb képviselőjét *Horvát* Istvánban találta fel az 1820-as és 30-as években. Ő a magyarok őstörténelmét tette főleg tanulmányai tárgyává, mint a melyre őt a nemzet nagy tettei ösztönözték. »*Rajzolatai a magyar nemzet legrégibb történetéből*« (1825) s némely egyéb munkáit, ha a tudományos kritika tűzpróbáját nem is állották ki, hazája és nemzete iránt rajongó szeretetet sugározva ki és oltván be a nemzet szívébe, nagyhatással voltak a nemzeti eszmék diadalra juttatásában nemcsak az irodalmi, de még a politikai téren is. Az ő históriairásának s tán még inkább az egyetemen való lelkes tanításának, elvitázhatatlan hatása volt a magyar alkotmány újjáalakítására.

Az ifju Szabó Károly is ennek az ujra éledt nemzeti szellemnek nevelő és lelkesítő hatása alatt fejlődött, a melynek a költészetben Kisfaludy Károly és Vörösmarthy, a történelemben Horvát István, a politikában Széchenyi, Kossuth és Deák voltak legfőbb képviselői. Ő is a nemzeti szellem ápolásának lett egyik leglelkesebb apostola, bajnoka a szabadságharczot követő szomorú korszakban, a midőn a régi magyar dicsőség őskorát kezdette munkáival nemzete szeme elé vissza varázsolni; azt a kort, a melyről csak nemrég költők képzeletben annyit álmodoztak és oly lelkesen daloltak, a melyhez méltó független és önálló Magyarország alkotására a politikusok csak nemrég oly lázas sietséggel törekedtek. S ha van a történelemnek tanító, lelkesítő és vígasztaló ereje: kétszeresen meg van az a nemzetek életének gyászos napjaiban, midőn a jelen keserveit, talán kétségbeesését a multak örömébe, dicsőségébe vetett visszapillantás, annak visszatéréséhez kötött remény és hit képes csak enyhíteni.

A kik ilyenkor a nemzetet vígasztalni, csüggedéstől megóvni, a mult dicsősége feltüntetésével a boldogabb jövő reményét éleszteni képesek, azokat méltán köríti a népszerűség nimbusza és nemzetének hála koszorúja.

Szabó Károly ezt a hivatást érezte, erre törekedett,

midőn belemélyedt a magyar őstörténelem tanulmányozásába, a melyen írói pályájának legszebb sikereit aratta. Benne sok volt Horvát Istvánnak a magyar nemzet kiválasztott, kiváltságos volta iránti rajongásából, nemzete, hazája határtalan szeretetéből; de meg volt az is, a mi történetírásának hatását és eredményeit nagyrészt maradandóvá teszi: a *kritikai érzék*. A régi lelkesedéssel, de modern eszközökkel, kritikai alapon dolgozott.

Első történeti kisérletében még erősen a Horvát István iskolájának hatása alatt áll, midőn 1848 jun. 5-én az Akadémiában »*Az ó hellén és magyar nyelvbeli némely rokon- és hason szók*« fejtegetéséről olvasott fel értekezést, mely az Estesítőben kinyomatásra érdemesíttetett.[1]) Tekeki József oldala mellett azonban csakhamar szakított ezzel az iránynyal, és a történeti kútforrások tanulmányozására és szigorú kritikájára adta magát. Első őstörténelmi tanulmányai már ennek az eredményei. Sőt nemsokára szemben áll a régi iskola híveivel s Jerney ellen írt egyik munkájában önérzettel mondja, hogy ő csak annyit tud és hisz, a mit hiteles adatokból meríthet.

*

Szabó Károly történeti műveiről, minthogy értekezéseinek és nagyobb munkáinak száma mintegy másfélszázat tesz ki, csak csoportosítva szólhatunk.[2])

Történetírói munkásságának első csoportját *őstörténeti tanulmányai* teszik. Görög nyelvismerete vezette át a görög klasszikusokról a magyar történelem legrégibb görög fordításainak tanulmányozására. És itt első szerelme a nagy hun királynak *Attilának története* volt, a kinek jellemét, udvarát és népének ismeretét a legbiztosabb és leghitelesebb kútforrás, az Attila udvarában követségben járt *Priskosz szónok* fenmaradt töredékeinek lefordításával és ahhoz írt jegyzeteivel mutatta be először 1850-ben az Új Magyar Muzeumban. Ismételve visszatért kedves tárgyára és 1855-ben lefordította franciából és jegyzetekkel ellátta *Thierry Attiláját*, majd 1863-ban a Thierry által kiadott *Attila mondákat*, 1865-ben ismét Thierry 3-ik kiadását *Attila és utódai történelmét* a magyarok Európába telepedéseig.

1859-ben *Etel lakáról* írt egy szép értekezést,[3]) melyben Révész Imrével szemben, a ki Etel lakát a Szabolcs vármegyei

---

[1]) Erről szóló bizonyítvány Lukács Móricz az Akadémia helyettes jegyzője aláírásával hátrahagyott iratai között.

[2]) Iratai között egy összeállítás 1889-ből 136 munkáját sorolja elő.

[3]) Megjelent először a Delejtűben, azután Kisebb történeti munkáiban I. k.

Halmazújváros közelében az egykori *Ethe laka* pusztára tette, védelmére kel és bővebben kifejti a maga véleményét (melyet először Priszkosz fordításánál jegyzetben említett), hogy Etel lakának a Duna-Tisza közén Jászberény és Kerekudvar tájékán kellett állania. Czikkét ezekkel a szép szavakkal fejezi be: »Ha Révész erősségei engem az ellenkezőről meggyőzhettek volna, én volnék az első, ki vele e kérdésben kezet fognék, annyival örömestebb, mert én is mint ő a tiszántúli síkon születtem s gyermek- és ifjukorom legszebb éveit az általa ezzel is dicsőíteni kívánt Debreczenben éltem le, s így nekem is sokkal kedvesebb emlékek vonzanak e tájhoz, mint Jászberény vidékéhez, melyen életemben csak meg sem fordultam.«

A kérdés kétségtelen bizonyítékokkal máig sincs eldöntve; de az egyedüli forrás, Priszkosz útmutatása alapján *Salamon* Ferencz is a Duna és Tisza között kereste Attila fő hadi szállását, — ő már Szeged tájékán.

A hun elődök történetének tanulmányozása teréről csak hamar a vándorló és honfoglaló magyarok őstörténetének kutatására ment át Szabó Károly. Két leghitelesebb kútfőnk a honfoglalás és vezérek korából megint görög íróké, és pedig két császáré lévén, *Bölcs Leóé* és *Bíborban született Konstantiné*, ezek ellenállhatatlanúl vonzották őt, hogy az eredetiből a legmélyebbre hatóan tanulmányozza és kiaknázza őket. Ezek alapján írta »*A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában*«, — »*A bolgár-magyar háboruról*« (melyet 888-ra s ennek alapján a honfoglalás kezdetét 889-re tette), — »*Elöd vajda*«, a magyarok első ismert nevű vajdájáról szóló értekezéseit. »*A hét magyar nemzetség*«-ről szóló jeles munkájában már a nemzeti krónikák, Béla király Névtelenje, Kézai és a többiek tudósításából indul ki, s azokat összeveti, magyarázza és igazolja a görög kútforrásokkal. E kétoldalú bizonyítékok alapján állapítja meg a magyar nemzetnek ősi alkotmányát, mintegy növetséges állam szervezetét, a magyar és vele faj- és nyelvrokon népek közötti vérségi államszervezetnek létezését, a magyar nemzetség-főnökök hatáskörét, a törzsszerkezetnek Szent István által való eltöröltetését s megfejti egyszersmind a hét magyar nemzetség nevét.

Vannak, a kik a hét nemzetségben, a hetes felosztásban inkább hadi, mint vérségi szerkezetet keresnek (ezek közé tartozik Salamon Ferencz is), de Szabó Károly megállapítása annyira átment történetünkbe, hogy 40 év multán is az ő kutatásainak eredményei dominálnak, s legujabb munkák is mint pl. a *Kunn* Géza grófé (a magyarok keleti összekötte-

téséről), a Szabó Károly által vágott csapáson haladnak tovább.

Az ősmagyarokon kivül írt ő a magyarok rokonairól »*A X-dik századi besenyőkről*« is. Ez már részben támadás az erőltetett szómagyarázatokkal nyelvészkedő historikusok és itt főképp Jerney ellen, a ki a besenyők nevét a *vas* szótól származtatta (bes—bas—vas). Itt már éles ellentétben áll Szabó Károly a régi nemzeti iskolával. Jerney ugyanis kikelt azon »beavatatlanok« ellen, kik által őstörténetünk »arany mezeje vadóczczal s idegenszerű törpe bozótokkal szándékoltatik elárasztatni«. Ez az újabb kritikai iskola s főkép Szabó Károly ellen irányult, a ki aztán a besenyőkről szóló értekezésével felelt Jerneynek. A végén a két irányt érdekesen jellemző szavait olvassuk Szabó Károlynak, midőn gúnyosan felszólítja Jerneyt, hogy írja meg a »*Vas nemzet*« történetét és igyekezzék »mindazon avatatlanok előtt, kik az ős-régiségek szellemébe be nem hatva *csak annyit tudunk és hiszünk, mennyit hiteles forrásokból meríthetünk*, s kik e szerint igen sok nagy dolgokat nem tudhatunk és nem hihetünk, e *Vas* nemzet vastaghomálylepte léteztét napfényre deríteni. A *Vas* nemzet történeteibe igen alkalmasan lehetne illeszteni *Acélos* királyt, miként Otrokocsi az Ἀττήλας (Attila) nevet olvasta«.[1])

Fölösleges mondanunk is, hogy a Szabó Károly által követett kritikai irány fényes diadalt aratott a régi iskolának még nehány híve felett. Vele nőtt Szabó Károly népszerűsége s neve az 50-es évek közepén már köztiszteletnek örvendett.

Fényes bizonysága ennek élete történetének további folyamata. A ref. tanintézetek egymással versenyezve választják és hivják meg őt tanárnak. 1853 folyamán két helyre is megválasztják, u. m.[2]) Kecskemétre és Hódmező-Vásárhelyre.[3]) A meghívó leveleket kisérő levelek a szív hurjait rezgetik meg, hogy Szabó Károlyt a megválasztás elfogadására birják.

De Szabó Károly nem akart megválni nagyrabecsült mesterétől, Teleki József gróftól, a kinek munkatársa és titoknoka maradt haláláig. 1855-ben azután szívesen fogadja Nagy-Kőrösre a főgymnasium görög tanszékére való meghivást, a melylyel 600 pengő forint fizetés, az egyháztanács által meghatározandó drágasági pótlék és tandíjosztalék járt.[4])

---

[1]) Szabó K. Kisebb történeti munkái 1—205.

[2]) 1853 szept. 8-áról kelt meghivó levele a főgymn. vallás és történelem tanszékre meg van iratai között.

[3]) 1853 márcz. 3-án kelt meghivó levele szerint a latin és görög nyelv és irodalom rendes tanárává választották a gymnasiumnál.

[4]) A meghivó levél 1855 sept. 17-én kelt. Megvan iratai között.

Nagy-Kőrösre egyaránt vonzotta őt a tanintézetnek jó híre-neve és az a ritka jeles tanári kar, mely ott az absolut korszakban a nemzeti géniusz ápolásán, fentartásán fáradozott, s mely a nemzeti irodalom már akkor oly kitűnő nevű mívelőit egyesítette magában, mint Arany János, Szilágyi Sándor, Salamon Ferencz, Mentovich Ferencz (kevéssel azelőtt még Szász Károly is ott volt). Ilyen tanári karral együtt működni, a nemzeti eszméért az elnyomatás ellen harczolni, az ifjuságot a német Entwurf daczára is hazafias szellemben nevelni, nagy örömére szolgált Szabó Károlynak. Itt szövődött az a szoros, sírig tartó baráti kapocs, mely őt collegáihoz — főkép Szilágyi Sándorhoz, Arany Jánoshoz — fűzte. Évtizedek mulva is kedvvel emlegette Szabó Károly az ő kőrösi viselt dolgaikat, s egy pár kedves apróságot papírra is vetett azokból, midőn 1888-ban Szilágyi Sándor nevenapjára egy »Történelmi Tárt« szerkesztettünk.

»Emlékezzünk régiekről
Nagy-kőrösi jó életről
Tanárok bőcsülletéről
És Sándornak nagy-sok jeles tettéről«,

mottója ez emlékezéseknek. Elmondja benne többek között, hogyan látszottak ki az iskolában az absolut kormány germanisatióra irányzott törekvését, midőn a Bach-korszakban a kőrösi gymnasiumot is »az Entwurf szerint muszáj volt szervezni.« A jegyzőkönyveket nem lévén szabad magyarúl írni, németűl nem akarván, latinúl szerkesztették. Midőn némely tantárgyakat németűl kívánt a kormány taníttatni, miként fejtették ki, hogy »a tapasztalás szerint a kőrösi, kecskeméti s alföldi magyar fiu gyomra a német szót nem veszi be. Igazolták pedig ezt hivatalosan is — írja Sz. K. — a fölterjesztett havi jelentésekkel, melyekben Mentovich, a német nyelv akkori tanára, az I. osztály növendékeiről néhány hónapig lelkiismeretesen referálgatta, hogy »litteram *ch* nullo modo possunt pronunciare«; idők multával pedig örvendetes sikerűl tüntette föl, hogy »jam nonnulli incipiunt litteram *ch* pronunciare«.

A kőrösi iskolai életről, a társas élet örömeiről, mulatságairól, a disznótorokról, egész mondakör alakult a közelállók körében. Ezekről Szilágyi Sándor lesz hivatva beszélni Szabó Károly felett az Akadémiában tartandó emlékbeszédében. Bizonyára meg is teszi, az ő legkedvesebb barátjáról, a kivel az első percztől fogva Kőrösön olyan jó barátokká váltak, hogy — Sz. K. szerint — csak ásó, kapa választhatta el egymástól őket.

Szabó Károly nemcsak együtt mulatott és tanított Szilágyi-

val, hanem együtt dolgozott is. Együtt adtak ki (Lugosi Józseffel és Szilágyi Istvánnal) két kötetet »*Történeti emlékek a magyar nép községi és magán-életéből*« cz. alatt (Kecskeméten 1856 és Pesten 1860).

Szabó Károly Nagy-Kőrösön buzgón folytatta történeti tanulmányait s most már a görög források után főkép a *hazai kútfőket* tette beható tanulmány tárgyává. S ez képezi az ő történetírói működésének mintegy *második csoportját*. Lefordította az ő zamatos magyarságával »*Magyarország történetének* (legrégibb) *forrásait*«, u. m. *Béla király Névtelen jegyzőjét*, mely először 1859-ben jelent meg, s a közönség oly gyorsan elkapkodta, hogy pár hó mulva új kiadást kellett belőle rendezni. Ezt követte *Rogerius* mester Siralmas éneke a tatár dulásról, *Spalatói Tamás* története a tatárjárásról, *Kézai* Simon mester magyar krónikája és *A magyar keresztyénség első századából való emlékíratok* (a magyar szentek legendái). Mindezek 1860—64-ben négy külön füzetben jelentek meg.

Megvédelmezte Béla király Névtelen jegyzőjét (a Budapesti Szemlében 1860-ban) német birálói ellen is, a kik Schlőzer nyomdokain haladva Anonymus művét hitvány kohelmánynak szerették volna feltűntetni, és teljesen elvetendőnek itélték. Szabó Károly ellen-kritikája főleg Rössler ellen irányult, a ki abban az időben lépett fel és a Névtelen elitélésében elődjei nyomdokain járt. Szabó Károly a Névtelent I. Béla-király jegyzőjének hítte, amiben nyilván tévedett, de egyebekben meggyőzően mutatta ki, hogy Anonymus műve kellő kritikával használva őstörténetünk és a honfoglalás történetének használható és nagybecsű kútforrása. Általában az Anonymus felett folytatott vitában, melyben már előtte és utána is egész irodalom keletkezett, Szabó Károly itélete, ha nem is a Névtelen jegyző korára nézve és minden részletében, de műve használhatóságát illetőleg, máig is megállja a helyét és az ellenkező véleményűek által máig sincs megczáfolva. Fordításai pedig zamatos magyarságuknál fogva köztetszésben részesültek és részesülnek máig is. A magyar források közül még egyet fordított le, *Márk krónikáját*, midőn Toldy 1867-ben a koronázási ünnepély alkalmából díszkiadást rendezett a híres bécsi képes krónikából.

Mindezek előtanulmányait képezték egy nagyszabású munkának, melyet a magyarok legrégibb történetéről s főképp a Vezérek koráról írni szándékozott, a melynek »eszméje lelkében már 1850-ben megfogamzott«. A magyar nemzet európai életének első századai, a midőn még az európai befolyástól menten a maga ősi alkotmánya teljes virágzásban

élt, vonzotta őt ifjusága óta ellenállhatatlanúl. Ott kereste ő az ősi erő hamisitatlan megnyilatkozását, azt a biztos talapzatot, a »melynek alapján fejlődött Szent István királyságának kilencz százados élete, lovagias hősi tettekben s nagy jellemekben gazdagon.« S hogy ezt nemzeti irodalmunkban maradandóbecsü művel megörökítse, azért az e korról szóló összes belés külföldi forrásokat a leggondosabban átvizsgálta, átdolgozta és szigorú kritikával használta fel. Ennek a lelkiismeretes buzgalomnak köszönhetjük *A magyar vezérek kora történetét*, a melyben szerencsésen egyesül a nemzeti érzés és büszkeség magas szárnyalása, a kritika mélysége, a compositio egyszerü világossága, az irály gördülékeny zengzetessége. Egyaránt hat az értelemre és szivre, tanit és lelkesit, oktat és gyönyörködtet; büszkeséggel tölt el a dicső ősök emléke iránt; öntudatra és kötelességérzetre ébreszt hazánk és nemzetünk hivatása és jövendő sorsa iránt. Valóban a politikai elnyomatás korszakában mi sem lehetett vigasztalóbb szellemi tápláléka a magyar nemzet jövőjébe vetett hitének, mint az *Árpád*ról, *Zsolt*ról irt szép fejezetek (melyek először 1858—59-ben a Budapesti Szemlében jelentek meg), majd *Taks* és *Gyejcs* kora (melyek a 60-as évek derekán követték a többit). És nem lehetett szebb iránytüje az irodalomban az alkotmányos élet felderülésével a nemzet politikai újra éledésének, mint az egész *Vezérek kora* története, mely 1869-ben jelent meg együtt először átdolgozva és bővítve.

Előtanulmányai meghozták a nemzet elismerését; az Akadémia levelező tagjává választotta akkor, midőn 1858-ban tiz évi szünet után először tartotta nagygyülését; a Magyar Történelmi Társulat megalakulásakor választmányi tagságával tüntette ki; nagy munkája pedig legelső történetiróink sorába emelte, s az Akadémia rendes tagságával tüntette ki 1871-ben.

III.

Szabó Károly történetirói müködésének még egy iránya van, s ez *a harmadik csoport* — a mivel pályája kezdetétől mind végiglen nagy előszeretettel foglalkozott — *a székelyek történetének kutatása.*

Attilával, a nagy hun királylyal, kihez a székelyek ősiségi jusi formálnak, kezdette történetirását, s székely történeti tanulmánynyal végezte áldásdus irói tevékenységét, midőn a halál kezéből a tollat kiragadta. »Még csak három évet — mondotta volt, — hogy megirhassa a székelyek történetét!« s ha a könyörtelen sors megadta volna ezt neki, nem kétel-

kedem, hogy a Magyar vezérek korához méltó szép munka koronázta volna meg e tekintetben is évtizedekre terjedő, mélyre ható tanulmányait.

Nem volt könnyű feladat, mert a székelyek eredetének kérdése: a magyar történelem tengeri kigyója egy század óta. A Scylla és Charybdis örvényei fenyegetik a történetiró hajóját itt a scytha Operencziás tengeren. A compass és gőzerő erre nézve még nincs feltalálva. Szabó Károly is eleinte csak törékeny sajkával s később is legfölebb csak vitorlás hajóval evezhetett az örvények között, melyeket kikerülnie egészen neki sem sikerült. Az első szirt, a melybe beleütközött, az u. n. Sándor-féle *Csíki székely krónika* volt. Egy csábos szirén csalogatta e szirt felé a székely őstörténelem tündér paradicsomát kutató hajósokat. Egész új világot mutogatott ez varázstükrével, a melyről addig szem nem látott írást, fül nem hallott éneket. Havasi Dácziáról szólt a bűvös ének, a hol Attila népének töredéke megvonta magát, nemek és ágak szerint osztották fel magok között az örökséget és tisztségeket, s rabonbánjaik alatt éltek boldog vitézi életet. Budvárban Udvarhely mellett székelt a fő rabonbán — (Sz. K. szerint rovó bán); ott őrizték a székelyek ősi áldozó poharát, azt a kókuszdió kelyhet, melyet még ma is kegyelettel őriznek az Árpáddal egykorú rabonbán Zandir-hám (Sándor khán) büszke ivadékai. Az áldozó pohár a krónika szerint Anakharsis scytha bölcstől származott légyen, ki a görög írók bizonysága szerint Solon kortársa lévén, Attila előtt mintegy 1000 évvel élt. És ennek a mesés eredetű áldozó kehelynek viszontagságai képezik a krónikának mintegy vezérfonalát. Budvárban őrizték a hat »*kö-vér*«-re (melyet Szabó Károly »*köszer*«-re javított) metszett alaptörvényt, a Zandir-hám Árpáddal kötött szerződésének hat pontját, melynek öt elseje az etelközi vérszerződésnek módosított utánzása, a hatodik arról szól, hogy »ki a fő rovóbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék«. Azután következnek a többi rabonbánok az *Uopolett*ok, *Uopour*ok, *Sándour*ok, *Ugron*ok rövid történetei, melyek között legkuriosusabb pont midőn Kálmány László nemes férfiu a nemzetes László király fia (!) lakadalmát tartja Drusillával a Sándor István leányával, a Hét-erdő földének közepében. László király várában, a hol László király is ott volt a lakodalomban. A siciliai király leánya Busilla, mint a mesék tündér királykisasszonya, így változik át itt e székely krónikában a Siculorum comes leányává Drusillává, Kálmán király a Géza király fia (a ki tudvalevőleg a siciliai király leányát Busillát vette nőül) Kálmány Lászlóvá a László király fiává, hogy a szent

király is ott tánczolhasson a csíki lakodalomban. A Kálmán nővérét (?) Piroskát pedig a székely földön keresztül viszik a keleti császár udvarába, diszes székely kisérettel.

Egész új világot tárt fel ez a *székely krónika:* a székelyek őstörténetének, vallásának, nemzeti szokásaiknak, szervezetüknek felderítésére szolgáló adatokkal csábítgatván. Csak az eredete és leszármazása volt nagyon homályos, s tartalma nagyon »furcsa és zavaros«. Összeírták régi írásokból 1533-ban Sándor Menyhért csíki várában (?), de ezt senki sem látta. »A maga originálisából leírták azután« hites személyek 1695-ben Csik-Szereda várában. Ez sem volt látható. Végül abból leírták Csík-Somlyón 1796-ban s beküldték az Erdélyi nyelvmivelő társaságnak kiadás végett. De ez nem merte kiadni. A felkért bírálók tartalmát nagyon érdekesnek mondották, de kiadását elhalasztandónak ítélték, mert »sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem emlékeztek és mivel ugyan ezen nagy figyelmet érdemlő krónikának még holléte sem tudatik.« Végre kinyomatta 1818-ban Kilyéni *Székely* Mihály »A nemes székely nemzetnek constitutiója« cz. munkája függelékében.

E székely krónika nagy port vert fel a történetírók között. Sokan hittek benne, mások eleitől fogva kételkedtek igaz voltában. Ezek közzé tartozott Kemény József gróf is. Szabó Károly úgy járt ezzel a krónikával, mint azzal a hírrel szoktunk, a mit nagyon szeretnénk, hogy igaz legyen, s könnyen elhisszük. Ő is szerette volna, hogy ha a krónika hadarságai közül használható és a székelyek történetére vonatkozó értékes gyöngyöket tudott volna kihalászni, s épen azért behatóbb kritikának vetette alá a krónikát, igyekezett kiválasztani a hamisat az igaznak látszótól s kimondotta 1854-ben »*Az 1533-iki Székely krónika*« védelmében, hogy »mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses forrást használni«.[1]) Kemény József grófot úgy látszik sikerült is meggyőznie, de nem sikerült Bartal Györgyöt és Szalay Lászlót és másokat »bármily terjedt tudománynyal, gazdag tehetséggel s kiváló elmésséggel« kelt is a krónika hitelességének védelmére. Manapság azt hiszem még kevesebben vannak

[1]) Kisebb történeti munkái 1—22. Először megjelent az Új Magyar Museum 1853. II. k.

történetíróink között, kik e székely krónika hitelességében bizakodnának.

Sajnos, az a törekvés, hogy a krónikának akár 1533-iki eredetijét, akár 1695-iki másolatát, akár az ezek alapjául szolgált okleveleket feltalálhassuk, mind hiábavaló volt. Magam is a legéberebb figyelemmel kutattam a mult nyáron székelyföldi tanulmányutamban e krónika ősei után, de sajnos, ilyesmit nem találtam. De ha őseit nem — megtaláltam testvéreit: egy magyarúl írt »Rövid krónikát«, a mely szintén a Budavárát Attila idejében építő Bouda Nabu Phileim-mel kezdődik s adja a székely rabonbánok leszármazását (a mi a másik csíki krónikában nincs meg) Attila idejétől Zandirhámig s azon innen is.

E »Rövid krónika« így kezdődik:

»I. *Bouda Nabu Phileim* még Attila idejében építé Boud várát. 4 vers.

II. *Irnák*, Halab, vagy *Hadas Irnák*, Attila birodalmának elromlása után a székelyekkel a Hét-erdők havasaiba száll. 24 v. Mely a Hargita és Mikó erdeje; a hol most is sok tágas mezők s néhol puszta várak helyei látszanak. Az Irnák lakhelye egy barlang volt (26 v.), kétségkívül a Csudállókőnél az Almási-lyuk.

III. *Irnák* volt első rabonbánjuk a székelyeknek, utána következtek, *Bánk, Apa, Upur, Ják, Ustulu, Admesáda, Dudorekúni, Nypapharis, Norokilikos, Igio, Adektos, Khio, Baudara, Bauda, Trochinos, Nüroi asmidios, Nüros, Zeke, Csolha, Horát, Cham, Ursulczoa, Boud, Hám, Zandirhám.*

IV. A Zandirhám idejében jő a székelyekhez Árpád, Álmos fia, a székelyek hat kő-vérre metszett törvényeket a maga népire szabja. A maga tribussából a székelyeknek rabanbánt ád. Munkácsra fel mégyen. 5. 6. 7. 8. v. »stb. stb.

Megkaptam továbbá a »Csík-szentmihályi Sándor-ház leszármazását« ugyan abban a famozus 1796. évbeli összeállításban, és 1806-ból (az előbbit latin, utóbbit magyar nyelvben) s amannak is egy magyar fordítását. Tartalmuk mutatja, hogy szoros rokonságban állanak a csíki székely krónikával, s ezek újabb érveket fognak az érdekes vitába bele hozni, melyeknek azonban itt sem helye, sem ideje.

A székely krónika védelméhez csatlakozott nemsokára Szabó Károlynak egy más munkája »*Erdély a vezérek korában*«, a mely eredetileg az »Erdélyi Muzeum« 1857. folyamában jelent meg. Ebben a magyar nemzeti krónikákban megörökített nemzeti hagyomány és a székely krónika alapján a székelyeket Attila utódainak vallja, s azt hirdeti, hogy »a székely

nemzet Attila fiától Irnáktól fogva Árpád bejöveteléig magát, saját szabadon választott fő rovóbánjai alatt, függetlenül kormányozta«.[1])

Ezek a munkái tették nevét népszerűvé Erdélyben, s nyitották meg számára a »Meszes-kaput.« Főkép Mikó Imre gróf volt mindenképen azon, hogy Szabó Károly Erdélybe legyen át lakását. 1858 szeptember 10-én hozzá intézett levelében felajánl neki egy, az enyedi főiskolánál üresedésbe jött tanszéket s édesgeti a jeles iskolába. Mikó Imre gróf »nagy örömmel értette leveléből azon elhatárczást, hogy a nagyenyedi főiskolában tanárságot vállalni kész. Kedvesebb hirt alig mondhatott volna neki valaki«.[2]) Mint egyházmegyei főgondnok 1859-ben február 13-án csakugyan megválasztatta a nagy-enyedi főiskolába a philologiai tanszékre.

A hivatalos értesítésen kivül Mikó Imre gróf is sietett értesíteni az egyhangú választásról. »Örömmel értém — úgymond többek között Mike urhoz irt leveléből, hogy ha Isten körünkbe hozza, törekvéseinek egyik főtárgya, gondjainak legkedvesbike, a *székely nemzet történeteinek* összeállítása lesz. Vajmi nagy öröm ez reám nézve, ki erre évek óta sarkalom erdélyi íróinkat — fájdalom sikerre kevés kilátással! Azonban ne zavarjuk a pillanat örömét ily komoly dolgok belevegyítésével, majd eligazítjuk azt, ha ön egyszer közöttünk van. Kérem is önt, legyen jövője iránt bizalommal. Más kör nyujthat ön talentumának fényesebb tért, de több s őszintébb rokonszenvet tanusítani bizonnyal nem fog.« [3]) Az enyedi tanárok is nagy örömmel várják új collegájukat »nemzetünk egyik nevelő anyjának háznépébe, az erdélyi magyarok szellemi életének egyik melegebb gyúpontjába.« [4])

De Szabó Károly »1859-ben a bizonytalan jövővel kecsegtető (politikai) viszonyok miatt« nem merte családját a nagy útra Erdélybe indítani s egy évi haladékot kért. A főegyháztanács megadta s helyettesítéséről gondoskodott. Főként Mikó Imre gróf nem tudott lemondani Szabó Károly enyedi tanárságához kötött szép reményeiről.[5])

Még sem lett Szabó Károly enyedi tanárrá, mert miután Mikó Imre gróf és társai áldozatkészségének sikerült 1859. folyamán megalakítani a nemzeti kultura és tudomány ápolása

[1]) Kisebb munkái I. 215.
[2]) 1859. jan. 6-iki leveléből. (Szabó Károly iratai között.)
[3]) Kolozsvárt febr. 13-dikán 1859, hazafi szolgája Gróf Mikó Imre. (Sz. K. iratai közt.)
[4]) Az 1859. márcz. 1. irott meleg üdvözlő levélből.
[5]) 1859. jul. 13-áról kelt leveléből.

czéljából az »*Erdélyi Muzeum Egyletet*«, itt még szebb munkakört ajánlhattak fel neki. Az 1859. november 25-én tartott alakító közgyűlésen az erdélyi országos muzeum könyvtárnokává választották, 1000 frt fizetéssel s a muzeum telkén ingyen szállással.[1])

Szabó Károly örömmel fogadta el a megválasztást s mondott érte 1859. decz. 5-én kelt levelében hálás köszönetet. »Teljes munkakedvvel és örömmel, mint kit szerencsés sorsa az óhajtásainak, vágyainak leginkább megfelelő pályatérre vezetett, ajánlkozott kitüzött feladatához fogni«, reménlvén, »hogy a bizalmat, melyet a nemzet eddigi irodalmi munkásságáért oly igen lekötelező méltánylással s jövőre nézve mintegy buzdításúl iránta nyilvánított, hivatalos tiszte és irodalmi munkássága hű folytatásával teljesen megérdemelni és meghálálni szerencsés és képes lesz.[2])

Annál fájdalmasabban vált meg tőle Nagy-Kőrös. Elbocsátásért való kérvényére az egyháztanács 1860 jan. 22-én jegyzőkönyvileg kimondotta, hogy »Szabó Károly urnak tanári állásáról való lemondása az egyháztanácsra nézve a legszomorítóbb eset (azután elősorolják érdemeit); de ha másfelől figyelembe vétetik az, hogy ezen lemondással a testvérhon alakúló első nemzeti tudományos közintézetének érdeke mozdíttatik elő .... bár nehéz szívvel, de érdemei hálás elismerése mellett elereszti.«[3])

IV.

Szabó Károly Kolozsvárt találta fel igazi otthonát, azt a légkört, a mely eszme- és munkakörének-, azt a társadalmi életet, mely hajlamainak, kedélyének, egyéniségének leginkább megfelelt. Egy nagy, az ő gondozása alatt 20—40.000 kötetre szaporodott könyvtárban, gazdag kézirattárban töltvén napjait, tudományos buvárlatait még nagyobb kedvvel és sikerrel folytathatta. A kolozsvári patriarchalis életben, a társadalmi élet örömeiben megtalálta azt a melegséget, azt az iránta minden oldalról nyilvánuló szeretetet, tiszteletet, melyet ő annyira meg tudott becsülni s oly melegen, őszintén tudott viszonozni. Teljessé tette megelégedését a családi élet boldogsága, melyet már régebben feltalált, a midőn Szirákról bucsuzásával Nagy-Kőrösre magával vitte szíve választottját Mesko Idát, Mesko István

[1]) Kolozsvári tisztelői örömmel tudatják az öröm hírt nov. 25-én: »Bibliothekar erwält Johann Bánffy, Csengery, Gyulay, Kovács, Szabó.«

[2]) Iratai között.

[3]) Sz. K. iratai között.

szláki kerületi ügyvéd és Nedeczky Anna asszony leányát. Családi élete örömei fokozódtak, midőn a boldog frigyből 5 gyermeke született, 2 fiu és 3 leány. Gyász csak egyszer érte, de ez aztán gyógyíthatatlan mély sebet ejtett szívén, midőn egyik leányát legszebb virúló hajadon korában elvesztette. Mellette kivánt ő is egykor pihenni; azóta immár a halálban újra találkoztak.

Kolozsvárt csakhamar felvette munkássága megszakított fonalát s elmondhatjuk, hogy reggeltől estig dolgozott, rendesen könyvtári dolgozó szobájában. Új hivatalával új irodalmi munkairányt is csatolt az eddigiekhez. Az erdélyi muzeumi könyvtár czímtározása s rendezése közben szerzett tapasztalatok ébresztették fel benne azt a gondolatot, hogy egy *magyar könyvészeti kézikönyvet* szerkesszen. Belátván azonban, hogy azt a legujabb korig levezetni egy ember erejét felülmuló vállalat lenne, csak irodalmunk legrégibb korszakára szorítkozott s az 1711-ig megjelent magyar könyvekre terjesztette ki kutatásait. Czímmásolatait s könyvészeti jegyzeteit 1860-ban kezdette gyüjteni s 20 éven át folytatta. Bejárta az egész országot (nagyrészt a Történeti Társulat kirándulásai alkalmával), átkutatott csaknem minden nevezetes könyvtárat s így adta ki 1879-ben egy vastag kötetben a »*Régi magyar könyvtár*« I. kötetében az 1531—1711 közt megjelent magyar nyomtatványok kézikönyvét, majd 1885-ben a II. kötetben az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványokat. Nem csak itthon — a külföld előtt is feltünést keltő képet tárt fel e két kötet a régi magyar irodalom virágzásáról, az elsőben 1792, a másodikban 2452 könyvnek adván pontos czímét, könyvészeti leírását és lelhelyét.

De a sok időt, utazást és munkát kivánó új vállalat sem térítette el őt régi kedves munkakörétől — a történetirástól. Kolozsvárt dolgozta át és adta ki a *Vezérek korát* s egész odaadással vetette magát a *székelyek történetének* tanulmányozására. Ösztönözte őt erre az is, hogy a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága őt bízta meg a *Székely Oklevéltár* szerkeztésével, melyből két kötetet 1872-ben s 76-ban kiadtak — s még inkább az, midőn a székelyek történelme megírására pályadíj-alap gyüjtetett, s az arra felügyelő bizottság őt bízta meg annak megírásával. Az oklevéltár harmadik kötete már a székely pályadíj-alapból adatott ki 1890-ben s kéziratban hátrahagyta a negyedik kötetet is, melyet ez év folyamán fogunk sajtó alá adni.

Ezekben a kötetekben gazdag anyaga van összegyüjtve mindenfelől a székelyek történetének. Csak egyet keresnénk

bennök hiába: olyan adatokat, melyek a székelység eredetére s őstörténelmére némi világot derítenének. Úgy hogy a levéltári kutatások eredménye, az Oklevéltár négy kötete, a székelyek történetében vitás kiinduló pontot legkevésbbé sem világítja meg. Sajnálattal érezte ezt maga Szabó Károly is, s talán épen azért nem sietett a székelyek történetének megírásával. Főkép miután ez a kérdés a 70-es és 80-as években erős polemiába sodorta őt egykori tanárával Hunfalvy Pállal.

Szabó Károly, mint említettem, előbbi munkáiban a nemzeti hagyomány és krónikáink alapján a székelyek hun eredetének hívői és hirdetői közzé tartozott. Hunfalvy Pál 1876-ban megjelent »*Magyarország ethnographiája*« cz. munkájában ezen hagyományt feneketlen mesének mondotta és a székelység hun eredetének hite ellen (melyet már mások is kétségbe vontak) erős támadást intézett, főkép nyelvészeti alapon, azt vitatván, hogy a székelyek a magyar nyelvnek már teljes historiai fejlettsége után telepítődtek a keleti határra, határőrökül, Szent-László kora után valamelyik királyunk által.

Szabó Károly felvette a tollharczot, s a *Századok* 1880-iki évfolyamában »*A székely nemzeti névről*« szóló értekezésében tűzetesen czáfolta Hunfalvy ama nyelvészeti tételét, mely szerint a *székely* szó a *szék-elv*, *szék-elű* szóból származott légyen s jelentése annyi volna, mint *széken-túli*, *szék-megetti*. Azután 1884-ben Marosvásárhelyt a Székely Egylet nagygyűlésén »*Királyi telepítvényesek-e a székelyek?*« cz. alatt Hunfalvynak azt a tételét igyekezett nyomós érvekkel megdönteni, hogy a székelyek királyi telepítvényesek volnának. Hiteles oklevelek, kétségtelen történeti adatok s jogtörténeti tények bizonyságával czáfolta a Hunfalvy hypothesisét, meg lévén győződve, hogy érvei által »az össze van törve és így az arra épített egész rendszernek is össze kell omlani«.[1])

1887-ben »*A székelyek régi törvényei és szokásairól*« értekezvén (az Erdélyi Muzeumban) újabb bizonyságokat hoz fel ellene. »Hogy ez a már Schlözer által fölvetett s Hunfalvy által bővebben fejtegetett hypothesis tarthatatlan — úgymond — a napfénynél világosabban bizonyítják a székelyek régi köz- és magánjogi törvényei s törvényes szokásai, melyek a magyar királyság keletkezése után Magyarországról határőrökül szállított királyi telepítvényesek közt századok folyamán érvényben nem lehettek volna, s melyek eredete a keresztyénséget és királyságot megelőzött ősmagyar nemzeti élet

[1]) Sz. K. A régi székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok. Kolozsvár, 1890. 155 l.

kurára vihető és viendő vissza.« [1]) Kimutatja pl., hogy a székely örökség birtokjoga (a mely még hűtlenség és felségsértés esetében sem szállott a királyi kincstárra) régibb eredetű mint maga a magyar királyi trón.[2])

És azt hiszem, abban, hogy a székelység nem Szent László után telepített határőrök maradéka, s hogy a XVI-ik század közepéig érvényben volt köz- és magánjogi viszonyaik eredete még a királyságot megelőzött vérségi államszervezetre vezethető vissza, még azok is igazat fognak adni Szabó Károlynak, a kik a hun leszármazás elméletét elvetendőnek ítélik. Nekem úgy tetszik, mintha a hun eredet hitében az utolsó időben Szabó Károly maga is ingadozott volna, legalább utóbbi székely történelmi tanulmányaiban a hun leszármazás elméletét nem vitatja.

Sokan próbálkoztak és próbálkoznak az újabb időben is a hun eredet és a királyi telepítvényesség határvonalai között keresni és találni fel a székelyek eredetének nyitját. De azokra Szabó Károly csak a fejét rázta és bizonyítékokat kívánt. Egyszer Nagy Gézának a székelyek eredetéről írt munkája megjelenéséről tréfálkoztam vele, hogy meg van oldva a székely eredet kérdése, s kérdeztem: mit szól hozzá Károly bácsi? *Hát csak azt, hogy én lefekszem s még szebbet álmodom.*

A székely történelem megírásában erősen hátráltatta »*A régi magyar könyvtár*« szerkesztése s a kolozsvári egyetem felállítása után 1872 óta azon a magyar történelem előadása, a mely mellett mindvégig megmaradt a most már egyesített muzeumi és egyetemi könyvtár igazgatójának is.

A 80-as évek végén már türelmetlenül várta 30 éves tanársága letelését, hogy nyugdíjaztassa magát s egész erővel foghasson a székelyek története megírásához. »*A mikor a 12-öt üti* — mondogatta tréfásan — *megyek s írom a székelyek történetét!* De hiába várnak tőlem valami nagy munkát, egy kis vékony kötet lesz az egész, hanem az aztán meg lesz írva, azt száz Hunfalvy sem fogja megczáfolni!«

De ezt az örömöt nem érhette meg sem ő, sem a székely nemzet, a melynek multján s hivatásán ő annyi kegyelettel csüngött. Gondviselésszerű népnek tekintette ő a székely népet a magyar állam s főkép Erdély történetében. Ő tudta azt, a mit Gladstone az angol miniszterelnök nem rég fedeztetett fel az erdélyi nemzetiségi kérdés tanulmányozására kiküldött diplomatája által, hogy *Magyarország keleti védbástyájának*,

[1]) A régi székelység. 159. l.
[2]) A régi székelység. 183. l.

Erdélynek a kulcsát a székelyek őrzik, hogy ez a vitéz kis magyar faj, mely a népvándorlás utolsó hullámcsapása ellen századokon át védte Magyarországot, mely utoljára a szabadságharczban is harczi vitézségének bámulatos jelét adta, az Erdély birtokára áskálódó nemzetiségi törekvésekkel szemben a legerősebb testőrsége keleten a magyar nemzetnek.

V.

Szabó Károlyról szóló emlékbeszédünk egyoldalú volna, ha róla csak mint íróról, tudósról emlékeznénk. Az ő egyéniségének eredetiségében, szeretetreméltóságában a közélet terén szinte elrejtőzött a tudós s a szebbnél szebb emberi tulajdonságok tették őt mindenki előtt kedvessé. De őt, mint embert, híven jellemezni: ahhoz mesteri toll kellene s az ő életének behatóbb ismerete, mint a mennyire én ismertem, a ki csak 1878-ban ismerkedtem meg vele a Történelmi Társulat kassai kirándulása alkalmával, bár azóta minden évben érintkeztem s két egész nyarat töltöttem vele. Csak nehány jellemző vonást jegyzek azért fel róla, a melyek emlékezetemben megmaradtak.

A mily sokoldalú volt tudása és írói működése, ép oly sokféle szép emberi vonás tette őt közkedveltté. Maga írta, hogy »*az egyoldalúságot, a német tudósok ezen jellemző privilegiumát soha életemben nem szerettem.* Ki nem állhattam azt, a ki csak tudós, csak bölcs, csak nagy hazafi, csak víg czimbora stb. akart és tudott lenni: ahhoz vonzódtam, a kiben az emberi természet sokoldalúságát minél szebb harmoniában láttam megtestesülve.«

És Szabó Károlyban az emberi természet sokoldalúsága valóban ily szép harmoniába olvadt össze. A ki íróasztalánál, hivatalában komoly és szigorú tudós volt, családjában gyöngéd férj és apa, barátai között a legszeretetreméltóbb »víg czimbora« tudott lenni. A kőrösi disznótorokról (melyek egyikét, »midőn Szilágyi Sándor úr az ő első és utolsó malaczának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná«, Arany János is megénekelte), a honfi bánatot feledtető sírvavígadásról sokat tudna illetékes ember beszélni. Hasonlíthatott ehhez a kolozsvári »*Társadalom*« kedélyes szórakozása (egy kuglizó társaságé, a mely egy magánkertben, a kolozsvári Házsongárd oldalán a nyári estéken Kolozsvár intelligentiájának crême-jét egyesítette régebben magában), a mely kedvelt üdülő helye volt Károly bácsinak a napi munka fáradalma után. Vendégeit is elvitte oda. S a vendégnek okvetlen kilenczet kellett ütni, hadd legyen öröme. Az állító

gyerek be volt tanítva (titkát egy piczuláért szívesen elárulta), hogy vékony spárgán körülköti a bábokat s a lábával észrevétlenül lerántja, úgy hogy akármilyen tökéletlen dobásra annáj volt kilenczet ütni annak, a ki kedves vendég. Pedig a kilencz ütés emléktáblára iratik s a dicsőség megünepeltetik, egy liter bor s egy borszéki víz a váltsága. Szabó károly itt is otthonos volt, büszke volt dobásaira. »Így dobja le, uram fiesém — szokta volt mondogatni — nem tudnak magok Pesten még kuglizni sem.«

Általában az egész napi munka után a szórakozást megkívánta kedélyének egyensulya. Mikor 1879 és 80 nyarán hathat héten át a gróf Teleki család maros-vásárhelyi levéltárában dolgoztunk (az Akadémia által kiküldött bizottságképen), kora reggeltől esteli sötétig ugyancsak róttuk a betűket a kutyabőrökről (melyeknek Szabó Károly oly kitűnő mesterük volt), de este azután mentünk valamely kertbe »herány-tokány«-ra és borvizre, hogy — a mint Károly bácsi szokta volt mondani — kiszellőztessük a tüdőnket, mert különben elvisz az ördög«. A mikor pedig elkövetkezett a hetedik nap, melyet az Ur pihenésre rendelt, Károly bácsi kiadta a jelszót, hogy »menjünk a zöldbe, szemünket kipihentetni a sok betűtől és kutyabőrtől«. És mentünk a szép Marosvölgyén fölfelé »a kékes felé« *Gernyeszegre*, melyet *Gyulai* Pál »Romhányi«-ban olyan szépen megénekelt s a melyhez Szabó Károlyt is kedves emlékek fűzték még az öreg Teleki Domokos gróf életéből, kinek »*A székely határőrség történetét*« 1877-ben ő rendezte sajtó alá a szerző végső kívánsága szerint. És ott sétálgattunk a nehai nagy jó emlékezetű Teleki Mihály uram ő nagysága régi parkjában, csolnakázgattunk a Maros vizén, egy-egy holdvilágos estén szép társaságban eldalolgatván, hogy »Maros vize folyik csendesen«, vagy a »Marosszéki piros párist«, a székely magyar testvériség népdalát. Máskor még tovább mentünk, el a medvék hazájába, a historiai multú Görgénybe. Elhagyva *Sztromberket*, *Gernyeszeget*, a Telekiek kastélyait, el *Körtvélyfáját*, a hol egykor Kovacsóczy Farkas kanczellár kuriája állott, el *Abafáját*, a hol Erdély egyik régi jelesét Gyulai Pált udvarházában a Báthory Boldizsár drabantjai összevagdalták. A görgényi hegyi utakon járva mind csak azt kivánta a mi kedves Károly bácsink, hogy »bár csak egy medve jönne, hadd ijesztene rá ezekre a nyúlászó magyarországiakra«. Ott a fancsali vadászlakban, mely később b. e. trónörökösünknek kedves vadásztanyája volt, megtelepedvén, élveztük a szabad temészet örömeit. Az igazi magyar pihenés azzal szokott járni, hogy az ember nem alszik, hanem mulat. Estve pisztrángot sütöt-

tünk, rakétákat eregettünk, hallgattuk a Görgény vize zúgását, s mikor a havasi szellő fedél alá kergetett és Sándor bácsit, meg Deák Farkast lefektettük, a nemes történetíró apródok, Károly bácsi »elölülése« alatt terített asztalnál dikcziózva, anekdótázva s danolgatva vártuk a másnapot. Meg kellett várnunk, mert hiába akartuk Károly bácsit dictióra bírni, azt mondotta, hogy ő csak hajnalban szokott dictiózni. De nem hiába vártuk meg, mert mikor a hajnal hasadozott, tartott is nekünk olyan hazafias szellemű s atyai intelmekkel teljes dikcziót, a mit sohse' felejtünk el.

Mind megannyi jellemző nyilatkozatai az ő hiúságot nem ismerő, kegyet nem vadászó, mély hazafias érzelmű és szabadságot szerető lelkének.

Általában Kolozsvárra, ottani egyetemi tanárságára mindig büszke volt s nem cserélte volna fel a budapestivel. »*Szegények vagyunk, — de jól élünk!* magunk eszén járunk, nem kommandiroznak bennünket felülről!« szokta volt mondogatni.

De nemcsak ő szerette Kolozsvárt: őt is szerette mindenki a »Szamos-parti Athénében.« Szíve jóságáról, eredetiségéről egész mondakör kering ott még ma is. Egyik arról szól, hogy kaszszálta be egykor a lakbért egyik lakójától (mert háziúr is volt, a Kül-Torda utczában tulajdonosa lévén egy mult századi, nagy vasrostélyos földszíntes háznak és kertnek). Volt egyszer egy kiváló művész lakója, a ki azonban nem fizetett. Károly bácsi sohasem zugolódott a nemfizetésnek miatta. De egyszer mégis rábeszélték, hogy kérje már meg a lakbérhátralékokat. Károly bácsi nagy nehezen ráadta a fejét, hogy az adósságot reklamálja. A lett a vége, hogy pénzt ugyan nem kapott, de a művész panaszolkodására, hogy mi minden kiadása van — és kérésére hogy segítse ki a bajból, odaadta neki kölcsön utolsó 50 forintját. Ilyen adósságbehajtó volt a mi jó Károly bácsink.

Egy kis kertje, földje is volt a Békásban. Kiment egyszer, — beszélik — hogy ő ültettesse el a káposztát. El is ültettette, de a szomszéd földjébe. Hetek mulva sült ki a tévedés, midőn az idegen földben már javában diszlett az ő káposztája.

A tudós szórakozottságára jellemző az, a mi vele egyik legutolsó Budapestre jövetelekor történt, hogy miképp járta ő meg Budapestet — Szolnokon. Értesítésére, hogy jő a reggeli vonattal, várjuk az egyetemi könyvtárban. De csak nem érkezik. Két-három óra múlva azonban egyszer csak betoppan.

Honnan jössz te ily későn, Károly? kérdi Szilágyi Sándor, a kihez rendesen szállni szokott.

Elmondom, ha valami journalistának el nem áruljátok! — Hát a dolog úgy történt, hogy sokan voltunk a kupéban s csak Püspök-Ladányban tudtam elaludni. Egyszerre nagy zajra ébredek fel s látom hogy az útitársak mind kiszállnak. Reggel volt, gondoltam Pesten vagyok, s én is nagy álmosan odaadtam pakkomat egy hordárnak. Furcsa sapkája volt, nem olyan mint a pestieknek, de gondoltam, mi közöm nekem ahhoz. Az állomás sem olyan volt, mint a pesti, de hát itt az állomásokat mindig cserélgetik. A hordár pakkomat egy rozzant bérkocsiba teszi; gondoltam, jó lessz ez nekem. — Beszállok.

— Hova hajtsak, tekintetes úr?

— Az egyetemi könyvtárba.

— Hol van az? kérdé a kocsis.

— Miféle fiakkeres maga, ha még azt se tudja, hát a Franciskánus téren.

— Franciskánusok! azt tudom.

Megindul s visz engem mindenféle pázsitokon keresztül. Gondoltam: a gazember kerülő uton visz, hogy annál többet kérhessen, de tudom én a taksát. Egyszer csak megsokaltam s kérdem: hol jár maga barátom?

Most vagyunk a »Barom-álláson«!

Gondoltam a Régi-vásártéren át visz a városba. Egyszer csak megáll egy ódon ház előtt, hogy itt laknak a franciskánusok!

Akkor sült ki, hogy nem Budapesten, de Szolnokon vagyunk. Visszamentem a vasuthoz, s két óra mulva jött egy tiz vonat s most itt vagyok, kinek mi baja vele, hogy honnan jöttem, csak valami journalistának meg ne mondjátok, mert kiirja.«

Nem is árultuk el; de ő maga a Történelmi Társulat ülése után a »Virág-bokor«-ban tartott »kukullorium« alatt már nagy társaság előtt is vígan beszélte el, hogy hogy járta ő meg Budapestet — Szolnokon.

Egyetemi tanári életéből is sok jellemző episód forog közszájon.

Mint tanár, lelkiismeretes, pontos volt, tanítványai szeretettel csüggtek rajta. Az ifjuságot ő is szívéből szerette s igazi atyai jóindulattal volt irántuk. Ép ily atyai jó barátja volt minden fiatal történetírónak, a kiben komoly igyekezetet és tehetséget látott.

A gyöngédség volt egyik legfőbb jellemvonása. Ugy hogy midőn a 80-as évek végén betegeskedni kezdett, családja előtt

is lehetőleg titkolni igyekezett baját, hogy meg ne ijeszsze őket, s titokban járt a doktorokhoz magát gyógyíttatni. Erős lélekkel s erélyesen küzdött a pusztító kór ellen s nem engedte magát ágyba fektetni. »Ha én egyszer lefekszem, nem élek én tovább három napnál« — mondotta nem egyszer.

1890 nyarán hiába keresett gyógyulást a parádi fürdőben, még betegebben tért vissza. Tudta jól, hogy napjai meg vannak számlálva. Elrendezte dolgait, előre kifizette életbiztosítási részletét. Mikor figyelmeztették, hogy csak a jövő hónapban kellene fizetnie, azt felelte rá, hogy akkor neki már késő lesz.

Halála előtt 10 nappal láttam utóljára. Erdélyben utazván, kiszállottam Kolozsvárt, hogy még egyszer lássam. Könyvtári igazgatói szobájában találtam. Gyomor- és vesebaja már akkor teljesen erőt vett rajta, fáradtan dőlt hátra diványán s közeli haláláról példálózgatott. Vigasztalni próbálván, felhoztam egy közös ismerősünk példáját, a ki hasonló betegségből kigyógyulva, most teljesen egészséges. Kedvetlenül hárított el magától minden vigasztalást. »Nem ér az nekem semmit sem, a 66 esztendő nem 30, nekem hiába beszél uram öcsém, tudom én a mit tudok, ennek meg kell történnie.«

Egy hét mulva ágyba roskadt, jóslata beteljesült, nem feküdt tovább 3 napnál. 1890 augusztus 31-én lelke elszállt oda, a hová a Csaba-utja vezet, a hol Hadúr trónját a világverő Attila, Hadas Irnák, Árpád és a többi magyar vezérek dicsőült szelleme lengi körül. Koporsóját, melyben honvéd köpenyében mint egy dicsőült harczos álmodta tovább a magyar dicsőséget, megkoszorúzta társulatunk is. Porladozó testét harmadnap szakadó esőben is egész Kolozsvár s tud. társulatok (köztük társulatunk) képviselői kisérték nagy részvéttel a házsongárdi temetőbe, a hol kedves leánya mellett kivánt örökre megpihenni. Temetéséről a Erdélyi Muzeum-egylet, emlékkőről a székely tört. bizottság gondoskodott.

Csak ez egyszer szomorítá meg forrón szeretett hazáját, Istentől kiválasztott kedves magyar népét, hálás székely nemzetét, a kiknek szentelte egész munkás életét, a kiket régi dicsőségük visszavarázsolásával vígasztalt a nemzeti gyász napjaiban, gyönyörködtetett új alkotmányos élete hajnalán.

Sokat vesztett benne szívéhez nőtt kedves társasága, a M. Történelmi Társulat is. De vígasztal a tudat, hogy csak testileg vesztettük el őt. szelleme élni fog közöttünk mindörökké s tanítani, gyönyörködtetni, lelkesíteni fog mindaddig, a míg a Tisza Duna síkjain s a Kárpátok bérczei között magyar szó fog zengeni, oly szépen, mint ahogy ő azon írni tudott; a míg magyar szív lelkesűlni fog a nemzeti eszmékért, oly hően, a mint lelkesült azokért az övé s egyetlen fogékony lélek lesz a régi dícsőség iránt, a melynek lelkesebb történetírója s hívebb tolmácsa nem volt ezredéves múltunk folyamán.

És ha az ezredéves ünnepet meg nem érhette is testben: szelleme ott fog lebegni a munkácsi hegy felett, végig a honfoglaló ősök útján a Vereczkei szoros »Magyar kapu«-jától a tiszteli révig, a Kiskárpátoktól a székely havasokig, belopózik minden magyar szívbe, beoltja azokba az ezer évvel ezelőtti történetek kegyeletét.

A nagy nemzeti ünnepen minden igaz honfi szívének az örömében, lelkesedésében ott lesz a Szabó Károly szelleme, a ki a honfoglaló ősök dicsőségének, az ősi magyar genius államalkotó és fentartó erejének büszke köztudatát hagyta örökségül nemzetére.

Ezért áldjuk emlékét most és mindörökké.

Szádeczky Lajos.

A KARLÓCZAI PATRIÁRKÁTUS ÉS A BOSZNIAI GÖR. KEL. EGYHÁZ.

Hogy a boszniai gör. keleti egyháznak a karlóczai patriárkátushoz való viszonyát megállapíthassuk, mindenekelőtt tudnunk kell: vajjon utódja-e a karlóczai patriárka az ipeki patriárkáknak? Mert ha csakugyan szent Száva székének örököse a karlóczai patriárka: úgy a boszniai gör. keleti egyháznak ezen patriárkátusba való kebelezését mi sem akadályozhatja meg. Vizsgáljuk tehát röviden az ipeki patriárkátus történetét!

A szerb egyház történetének nyitját annak nemzeti jellegében találjuk fel. A szerbség küzdelmében ott látjuk az egyházat; a nemzet szerencse-csillagának ragyogása az egyház emelkedését jelenti; elnyomatása egyértelmű az egyház szenvedéseivel. S miért? Mert a szerb egyház nemzeti, így a nemzet életével, társadalmával lényegesen összefügg. Az egyházi szertartások egyuttal nemzeti szokások is;[1]) az egyház ügye nemzeti ügy, az egyház nyelve nemzeti nyelv. Azért látjuk a szerbség politikai akcióiban az egyházat előtérben szerepelni, mely mint a nemzeti eszmék hordozója az új irányzatok érvényrejutását hathatósan elősegíti. Az egyház akciója politikai actiót is jelent, az állam és egyház nem annyira karöltve, nem egymás mellett, hanem egymásba forrva működik.

A szerbség állami életének konszolidációjában a Nemanyák uralkodása alatt azonnal észlelhető a nemzeti egyháznak irányt adó hatása. A balkáni szlávság középpontján megalakult az egységes szerb állam, mely vezérszerepet vett fel a szomszédos rokonnépek között. A szétszórt szláv törzsek országgá tömörülnek s a nemzeti önkormányzat nyomban megszilárdul, létesül Szerbország nemzeti uralkodóházzal. Nemanya István

[1]) A vallásos szokások beleszövődnek a szerb egész családi és társadalmi életébe. *Karadzsics* Vuk: Život i običají naroda srpskoga. Bécs. 1867. 1—86 és 295—298 l.

megalkotta a szerb államot, fia Száva pedig a szerb hierarkiát.[1]) A pétyi érsekség[2]) magán viseli a szerbség nemzeti aspirációinak jellegét. A Száva által alapított nyolcz püspökség közül Boszniára egy sem esik; Herczegovinára egy: a zahumi.[3]) A görög szertartású bosnyákokat Száva a határon levő dabari püspökség alá rendelte. Azért nevezték később a boszniai szerb püspökséget dabro-boszniainak. A dabro-boszniai püspök a törökök uralma alatt Szerajevóba költözött. Hogy szent Száva Boszniában nem alapított püspökséget, ennek okát Klaics igen helyesen abban keresi, hogy azon időben Bosznia nem tartozott Szerbiához.[4]) Mindazáltal Száva terve felismerhető a dabari püspökség elhelyezésében s hogy e terv reális volt, megmutatta a következmény, mivel a szerajevói érsekség a dabari püspökségből keletkezett. Ezen tényekre támaszkodva Klaics azt tartja, hogy a szent Száva által alapított szerb egyház anyja a boszniai egyháznak.[5]) Mindezt megerősíti azon tény is, hogy a szerajevói püspökség az ipeki patriárkátus alá tartozott. Tehát mind a boszniai, mind a herczegovinai szerb püspökség szoros viszonyban volt a szerb patriárkátussal.[6])

A mit a szerb nemzeti egyház alapításában észleltünk, ugyanazt tapasztaljuk az események további fejlődésében. A szerb nemzet életének másik legkiválóbb szaka a nagy szerb császárság megalakulása Szilmi Dusán uralkodása alatt. Ugy mint a szerb állam első konszolidációja összefügg a szerb nemzeti egyház szervezésével, a szerb császárság megteremtése is hasonlóképpen szoros viszonyban van a szerb patriárkátus létesülésével. Az 1346. évi ápr. 16-án tartott szkoplyei országgyülés előbb kimondta a szerb patriárkátus felállítását és a szerb egyház függetlenítését a konstantinápolyi patriárkátustól, Janityije pétyi érseket elismerte szerb patriárkának, azután kikiáltotta Dusánt szerb császárnak.[7])

---

[1]) *Thim J.*, A szerbek története. I. 65. l.

[2]) Tévesen nevezik ipeki érsekségnek. A város neve, hol az érsekség székhelye volt, Pety, vagy Pek. Az érsek Pety-től egy mérföldnyire egy kolostorban lakott. Letopis Matice Srpske. Knj. 150. str. 72.

[3]) *Ruvarac* kimutatja, hogy 8-at, nem 12-őt alapított. Letopis 136. 71. l. Hogy hol volt a zahumi, vagyis herczegovinai püspökség székhelye: ez iránt eltérők a vélemények. Némelyek Stonba helyezik. Ez ellen azonban topographiai tekintetből alapos kételyek forognak fenn. Legmegbizhatóbb Jastrebov nézete, ki azt tartja, hogy ezen püspökség székhelye Zalomban volt, Herczegovina közepén. — Glasnik srpskog uċen. dr. XLVIII. 409. l.

[4]) *Klaić V.*, Poviest Bosne. 346. l.

[5]) *Radić Emilian*, Ein Kampf um's Recht. Prag. 1879. 17. l.

[6]) U. ott. 18, 19.

[7]) *Thim*, i. m. I. 88.

Kézzel fogható a szerb állam és egyház közt való belső viszony, az egyházi és nemzeti aspirációk közössége, azok érdek-azonossága. Egymás által emelkedtek, egymásban el is estek. S hogy ez nem hipotézis, hanem történeti tény, annak kiáltó bizonysága a szerb állam és patriárkátusnak egy időben való elenyészte a török hódoltság elején. Ruvárac Hilárion, a pétyi patriárkátus történetének legkiválóbb ismerője azt írja: Szmederevo elestével elesett a szerb patriárkátus [1]) és sem az 1506-iki fermánban említett Janityije, sem az 1524. évi trebinyei kéziratban szereplő Márk érsek nem volt patriárka. Ezt el kell ismernie mindenkinek, a ki tudja, hogy 1459—1557-ig Pétyen nem volt patriárka.[2]) Nekünk elég azt tudnunk, hogy a török hódoltság első századában, a szerb nemzet életének leggyászosabb korában szent Száva széke üresen állott.

Mindez csak genezisét tünteti elénk a viszonynak, mely a boszniai gör. kel. egyház és a szerb patriárkátus között fenállott s mely egyúttal világot vet a jövő fejleményeire; egyúttal kulcsát adja a legújabbkori tendenciáknak. Tárgyunk csomópontja — a cardo rei — az 1690-iki bevándorlásban rejlik, mely különben is a szerb nemzet és egyház életének hazánkra nézve legfontosabb aktusa volt.

Csarnojevics pétyi patriárka 1690-ben Magyarországba költözött a szerbség tekintélyes részével. A bevándorlásról eltérők úgy a magyar, mint a szerb írók nézetei. Mióta Ruvárac kimutatta, hogy az 1690. ápr. 6-iki kiáltvány a szerbekhez így szól: »Lares vestros, culturamque agrorum non deserite«, nem pedig úgy a mint Sztojácskovics írta: »deserite«,[3]) azóta Niketics azon vádja, mintha a bécsi kormány úgy csalogatta volna be a szerbeket hamis igéretekkel, szánakozó mosolynál egyebet nem érdemel.[4]) De viszont a mieink azon állítását sem fogadhatjuk el, hogy Csarnojevics népével úgy futott, szököttt Magyarországba.[5]) Mert habár jól tudjuk, hogy az 1690. év elején megfordult a hadi szerencse a Balkánon s a szerb felkelőknek alapos okuk volt tartani a törökök boszujától: mindazáltal tekintve azon körülményt, hogy már előbb is folytak telepítési tárgyalások, továbbá, hogy Csarnojevics

[1]) *Ruvárac*, O pećkim patrijarsima, 4.
[2]) U. ott. 7. l.
[3]) *Ruvárac*, i. m. 104.
[4]) Glasnik srpskog učenog društva knj. XXXI. 63—65. l. Niketics egyebek közt ezt írja: Az egészből látszik Lipót terve, ki a szerbeket behívta Ausztriába. — Csak Ausztria ravaszsága és Arzén butasága tehette ezt.
[5]) *Thim*, i. m. II. 94. l.

népe nem is jöhetett be a bécsi udvar beleegyezése nélkül, azt kell tartanunk, hogy a szerbek csakugyan per modum pacti jöttek Magyarországba. A bécsi kormány nem akarta, hogy Ó-Szerbia elnéptelenedjék, mivel ott leghívebb szövetségesei voltak a török uralmat lelkökből gyülölő szerbek, azért írta Lipót kiáltványában: »Lares vestros non deserite.« Minthogy azonban a szerbek előre látták a törökök diadalainak rájok háruló sulyos következményeit, czélszerűbbnek találták a magyar földről való további küzdelmet. Igy történt a bevándorlás azon kölcsönös reménységgel, hogy a császári hadak győzelmei után ismét vissza fognak térni hazájokba, mint ennek Lipót kifejezést is ad 1691. aug. 20. k. diplomájában.[1]) Ha így tekintjük a szerbek bevándorlását, akkor semmi esetre nem érthetünk egyet a különben kitünő Ruváraczczal, ki azt állítja, hogy Csarnojevics lemondott a megújított pétyi patriárkai székről.[2]) Nem mondott le, csak eltávozott székhelyéről, hogy a közös erővel vívandó győzelem után oda ismét visszatérjen. Ezt mi teljes joggal állítjuk. Mivel míg Csarnojevicsnek a patriárkátusról való lemondását sehol nem olvastuk, addig Lipót okleveléből meggyőződünk annak ellenkezőjéről, hogy t. i. Arzén csakugyan vissza akart térni régi székhelyére. Különben Ruvárac állítását legcsattanósabban megczáfolja maga Csarnojevics, ki sziracsi uradalmába úgy iktatta be magát, hogy azt ő és utódai addig birhassák, míg nem sikerül Pétyet, hajdani székhelyöket ismét visszafoglalniok.[3]) Ezek után Csarnojevics lemondásáról még csak szó sem lehet.

Mi következik ebből?

Az, hogy Csarnojevics Arzén utóda szent Száva székének örököse, vagyis a szerbek patriárkája. Ez történeti tény, melyet politikával elcsürni-csavarni nem lehet. Nem lehet egyszerűen azért, mivel Csarnojevics halála perczéig székéről, patriárkai méltóságáról nem mondott le.

Ezen állításomat azon ellenvetés sem alterálja, hogy a diplomák következetesen érseket és nem patriárkát emlegetnek. Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy vannak diplomák, melyek Csarnojevicset patriárkának nevezik. Ezekről azonban alább lesz szó. Azok pedig, melyek egyszerűen érseknek nevezik, korántsem tagadják Csarnojevicsnak szent Száva után való következését; hiszen untalan az összes magyarországi

[1]) Adhibebimus omnem conatum, ut per victoriosa arma nostra auxiliante Deo repetitam gentem rascianam quo citius in territoria seu habitationes antehac possessas denuo introducere possimus.

[2]) *Ruvárac*, i. m. 106. l.

[3]) *Szalay*, Magyarorsz. szerb telepek 42. l.

és balkáni szerbség: a Magyarországon, Szlavoniában, Illyriában, Moesiában, Albániában, Görögországban, Bulgáriában, Herczegovinában stb. lakók érsekének nevezik. Csupán a bécsi Hof-Kriegs-Rath politikájára vezetendő vissza a patriárkai czím elhagyása, mivel e czím az ország rendeinél [1]) s a katolikus főpapságnál [2]) resenzust keltett. Mindazáltal Csarnojevics és utódainak hatáskörét a diplomák érintetlenül hagyják, sőt annak régi méltóságát megerősítik.[3])

Legszembeötlőbb bizonysága állításomnak magának a szerbségnek törekvése a következő évkörben. A szerbek csakugyan a karlóczai főpapot tartották szent Száva utódának s ezen nézetöknek kifejezést adtak az 1722. évi ujvidéki kongresszuson. A jelzett évben Popovics Vincze karlóczai metropolita coadjutorává cum jure successionis megválasztották Petrovics Mózes belgrádi érseket. Ezen határozat szerint akár egyiknek, akár a másiknak előbb bekövetkezendő halála után a két érsekség ipso facto egyesítve lesz. Különben előre látható volt, hogy a karlóczai érsek fog előbb elhalni.[4]) A kongresszusi határozat direct czélja volt a két érsekség egyesítése; mit annál inkább reméllettek, mivel Szerbia azon időben császári kormányzat alatt állott. U. is a mint Belgrád 1717-ben monarchiánkhoz lett csatolva, a Novákban székelő gör. kel. szerb püspök joghatósága az egész Neo-acquisticumra kiterjedt.[5]) A püspök a bécsi kormány beleegyezésével érseki czímet vett fel;[6]) azonban a szerb nép másképp fogta fel a dolgot s a császári privilegiumokra támaszkodva, az összes szerbség egyházi főhatóságának egységét hangsulyozta, mivel a privilegiumok »az egész rácz nemzet és szerb népre« vonatkoznak.[7]) I. Lipót 1691. évi diplomájában az érsekválasztást illetőleg így intézkedik: »Szabad legyen nektek magatok közt saját hatalmatokkal választani szerb nemzetiségű és nyelvű érseket, kit egyházi és világi rendeitek akarnak .... azon kiváltságok alapján, melyeket elődeink, a dicső magyar királyok

---

[1]) Az 1751. évi országgyűlés a nem egyesült görög szertartásúak *állítólagos patriárkája* ellen panaszkodik. — *Szalay*, i. m. 55. l.

[2]) *Rádics*, i. m. 30. l.

[3]) Decrevimus, ut et memorato archiepiscopo *vetusta dignitas et* episcopos sui ritus promovendi facultas, siquidem de jure et more ejusdem ritus sui competeret. — Privilegia. 14.

[4]) Karlóczai szerb patriárkai levéltár. Fasc. Act. ab A. 1720—1731. Nro 35.

[5]) *Langer*, Serbien unter d. kais. Regierung, 1717—1739. 13 l.

[6]) 1720-ban nevezte ki a császár Petrovics Mózest belgrádi metropolitává. *Langer*, i. m. 191.

[7]) Orsz. levéltár. Eccl. F. 59. Nr. 20.

nektek adták, egész Görög, Szerb, Bolgár és Dalmátországban, Bosznia, Jenopolia és Herczegovinában, továbbá Magyar- és Horvátországban«.[1]) A szerbek tekintettel e kiváltságokra, hangsulyozták, hogy az érsekválasztási jog az összes fönnevezett országok szerb lakosságára vonatkozik, tehát a belgrádi érsekség tulajdonképpen csak püspökség, valódi érsek Csarnojevics utóda, mint az összes szerbség egyházi feje, bárhol lakjék is az. Ezen nézet nyilt határozatban nyert kifejezést az 1722. évi egyh. kongresszuson.

A kongresszusi határozatot a kormány nem hagyta jóvá, mivel Bécsből aggódó szemekkel nézték a magyarországi szerbek egyházi főnökségének egyesítését a Szerbiában lakókéval. Főleg azért, mivel nem akarták, hogy a szerbek főpapja oly területen székeljen, mely nincs oly szoros kötelékkel füzve monarchiánkhoz, mint a régi székhely: Karlócza s így attól is tartott a kormány, hogy a török iga alól felszabadult Szerbia lakosai országukat idővel a császári hatalom alól is függetlenitenék s ebben az iniciativát épp az érsek tehetné, mint tette hajdan Csarnojevics, ki népét kivezette a török uralom alól. Szóval tény, hogy a bécsi kormány nem akarta megengedni Csarnojevics székének Belgrádba való áttételét. A szerbek az 1722. évi kongresszusi határozattal tényleg kifejezték azon meggyőződésüket, hogy a karlóczai érsek szent Száva utóda. Csarnojevics utódát tekintette az egész balkáni szerbség egyházi fejének s ez okból a kormány annak császári és királyi privilegiumokkal körülbástyázott székét teljesen biztosított területen, a monarchia határán belül akarta tartani. Ezen intenczió vezette a kormányt, midőn az 1722. évi kongresszus határozatát el nem fogadta. A szerbek mind ennek daczára megmaradtak előbbeni határozatuk mellett s az 1723. évi márczius 2-án Karlóczán tartott kongresszus küldöttsége kérte a királyi biztost, hogy a két érsekség egyesítését a kormánynál eszközölje ki.[2]) A kormány hallgatagon nézte a dolog fejlődését, Petrovics Mózes pedig a következő években administrálta a karlóczai érsekséget, úgy hogy állandó székhelye Belgrádban volt, de Karlóczán is tartott residencziát. A szerbek Petrovicsot belgrádi és karlóczai metropolitának tekintették, de a kormány csak karlóczai érseknek és a Neoacquistica administrátorának ismerte el. Utána a szerbek következtesek maradtak előbb törekvésükhöz s a szerbség vallási középpontját Belgrádba igyekeztek elhelyezni. E czélból 1730.

[1]) U. ott.

[2]) Karlóczai patriárkai levéltár. Protocoll. Exhibit. de A. 1720—1731. d. 1732. Nr. 35.

nov. 17-én azt kérelmezték a bécsi Hof-Kriegs-Rathtól, hogy az egyházfő választására összehivandó kongresszust ne Karlóczán kelljen tartaniok, mint az utasítás mondja, hanem Belgrádban.[1]) A szerbeknek szerbiai testvéreikkel való egyháztartományi egyesülésére irányuló törekvéseivel ismét szemben látjuk a Hof-Kriegs-Rath politikáját, mely az egyháztartományi összeköttetést minden áron meg akarta akadályozni. Az 1730. nov. 20. k. bécsi császári leirat elrendeli az érsekválasztást, de úgy, hogy külön válaszszák a karlóczai érseket s külön egy másikat — mint az ujonnan visszakapcsolt területek egyházi fejét — válaszszanak a belgrádi érseki székre. A kongresszust Szlavoniában kell tartani.[2]) Erre a szerbek 1731. márcz. 2-án tartott kongresszusi ülésökből kelt feliratukban kijelentették, hogy a korona által adott privilegiumok csak *egy érsekről s egy érsek választásáról* szólnak, tehát Csarnojevics utóda az összes szerbség egyházi feje. Azért kérik a két érsekség egyesítését.[3]) S megválasztották Jovánovics Vinczét karlóczai és belgrádi metropolitává. Az udvari tanács most már engedett kérelmüknek, a király 1731. jul. 2-án megerősítette Jovánovics Vinczét s így a karlóczai és belgrádi érsekség egyesült.

A török iga alól felszabadult szerbség történetében egy állandó törekvést észlelünk, mely az érsekség fényének emelésére irányul és szórványosan a patriárkai czímet is felszínre veti. A szerbek fájlalták, hogy egyházuk feje csak érseki czímet viselt.[4]) Habár ezen neheztelésöknek nyilvános jelét nem adták, mindazáltal a fönnebb említett mozgalmakon eléggé észrevehető az elégedetlenség. S hogy I. József 1706. évi szept. 29-én kelt oklevelében Csarnojevicset ismételve patriárkának czímezi,[5]) ezt aligha tulajdoníthatjuk a véletlennek, főleg ha a főpapságnak s az ország rendeinek ellentétes nézetét és a királyra gyakorolt befolyását figyelembe veszszük. Csarnojevics halála előtt Bécsben időzött s ott a Hof-Kriegs-Rathtal tárgyalásokat folytatott. A szerbek privilegiumainak megerősítését sürgette s tárgyalásainak eredménye lett azon oklevél, melyben I. József őt elismeri patriárkának.[6])

Mind ebből eléggé kiviláglik, hogy Csarnojevics nemcsak nem mondott le a patriárkátusról, de sőt a mint a helyzetet

[1]) U. ott. Nr. 296.
[2]) U. ott. Nr. 298.
[3]) U. ott. Nr. 304.
[4]) U. ott. 246.
[5]) Rascianorum patriarcha et archiepiscopus.
[6]) Glasnik. Knj. XXXI. 66.

kedvezőnek vélte, előállott követeléseivel s patriárkai czímének elismerését sürgette. És midőn megindult a belgrádi és karlóczai érsekség egyesítésére irányuló mozgalom, Jovánovics Arzént ismét kitüntették a patriárkai czímmel. Miért fukarkodott azzal annyira a bécsi kormány? Hogy csak egyes érsekeknek engedték meg a patriárkai czím viselését, ezt nem tekinthetjük merő esetlegességnek. Volt annak igen fontos oka: azon erős befolyás, mely a patriárkai czím engedélyezését ellenezte. Ezzel szemben látjuk a szerbség pressióját, mely a patriárkai széket Bécstől lehetőleg messzire tolni s annak fényét emelni törekedett. Midőn az érsek ezen áramlattal némileg ellentétbe helyezkedve, a kérdést Bécsre nézve kedvezőleg oldotta meg, a patriárkátussal való kitüntetés hamar bekövetkezett. Midőn ezt hangsúlyozom, egyuttal azt állítom, hogy az 1743. évi diplomának politikai háttere van. Jovánovicsnak minden esetre érdemül tudták be, hogy az 1736. évi hadjárat alatt Ó-Szerbia és Albánia lakosságát a török ellen való felkelésre buzdította,[1]) mindazáltal csupán e tény nem volt egyedüli érdeme a patriárkátusra. Másik és alighanem főérdeme az volt, hogy elősegítette az érseki széknek Karlóczára való visszahelyezését, mely iránt a bécsi kormány hosszadalmas tárgyalásokat folytatott az érsekséggel.[2]) S ezt annál inkább állítjuk, mivel jól tudjuk, hogy Csarnojevics is buzdította népét a fölkelésre — és pedig nagyobb eredménynyel — még sem használhatta azonnal a patriárkai czímet, daczára annak, hogy azt előbb tényleg birta s csakis később egyéb tekintetek közbejátszása után ismerték azt el Bécsben. Tehát a patriárkai czím engedmény volt a bécsi kormánytól a szerbek részére, azért, mivel a viszonyok pressiója alatt az érseki széket Belgrádból visszahozták Karlóczára.[3]) Igy látjuk időnkint előtünedezni a patriárkai czímet, mint a monarchiánk területén lakó szerbség óhajainak nyilvánulását; míg végre 1848-ban, midőn összes kívánságaikat és követeléseiket ország-világ elé tárták, kikiáltották a patriárkátust.

Míg a karlóczai patriárkátusban az utódi következés megszakittatlan lánczolatát látjuk s a szerbségnek ezen székhez,

---

[1]) In reflexionem sumptis patriarchae Arseni Joanovics meritis, quippe quod ipse in postremo bello turcico relicta sede sua patriarchali Ippekensi stb.

[2]) Az ide vonatkozó okiratok másolatai a karlóczai levéltárban egy vaskos kötetben őriztetnek.

[3]) Jovánovics népével a Bácskát szállotta meg. (Bécsi cs. és kir. közös pénzügyi levéltár. Ungarn. 25 Juni 1739.) Tehát nem a Szerémségben telepedtek le, mint Szalay mondja 48.

mint egyházi és nemzetiségi aspirációinak képviselőjéhez való ragaszkodását észleljük: amott elénk tárul Pétynek végső elhagyatottsága, elenyészte. Az ozmán hatalom a görög főpapság segítségével részint anyagi haszonlesésből, részint a karlóczai érsekség tekintélyének gyöngítése czéljából egy időre ál-patriárkátust támasztott Pétyett, de az nehány évtized mulva magától összeesett.

A pétyi patriárkai czím fölélesztése nem a szerbség műve volt, hanem a görögöké és törököké. Ezen nem csekély figyelemre méltó körülményt legvilágosabban bizonyítja azon tény, hogy Csarnojevicsnek Magyarországba költözése után nem szerb, hanem görög: Kallinikosz viselte a patriárkai czímet. Nem is a szerb papság és nép választotta, hanem a szultán nevezte ki beráttal 1696-ban. Installácziójáť a török szultán és a konstantinápolyi görög patriárka megbizásából két görög püspök végezte.[1]) A következő pétyi ál-patriárkák is részben görögök voltak, nem a papság és a nép választotta őket, hanem a szultán és a konstantinápolyi patriárka kegyéből nyerték el a pétyi széket. Igy Joannikios, ki később konstantinápolyi patriárka lett.[2]) Utána II. Atanáz és II. Gábor szerbek voltak, III. Gábor görög, Vincze szerb, Pajszie szintén, Cyrill görög, IV. Gábor görög, Vazul szerb, II. Kallinikosz görög. Míg végre 1765-ben végképp megszünt a pétyi patriárkai czím, illetőleg fölvette azt a konstantinápolyi patriárka.[3])

Mint a fönnebbiekből látható, Csarnojevics kivándorlása folytán Péty elvesztette régi jelentőségét, azt azontúl a szerbek sem tekintették patriárkátusnak, hanem ál-patriárkátusnak.[4]) Nem is a szerbek támasztották fel a pétyi patriárkátus czímét, hanem a törökök a görög klérus segítségével. A szultánnak anyagi érdeke követelte a pétyi patriárkátus czímének fölélesztését, mivel ezen szék a török birodalomnak évi jövedelmét szaporította. A patriárka évi adó fejében 70,000 akcsit fizetett a szultánnak, ezért a fermánok korlátlan hatalmat biztosítottak neki, hatalmát kiterjesztették a balkáni szerbség összes területeire, kinevezése berát által történt.[5]) A pétyi ál-patriárkátus abszurd voltát legvilágosabban bizonyítja azon tény, hogy még a keleti görögök sem tudták: mily rangot viselnek az alája rendelt főpapok? Igy Krizánt patriárka könyvében, melyet 1715-ben adott ki, említést tesz a budai és bácsi, temesvári

[1]) *Glasnik.* XXXI. 67.
[2]) U. ott. 72.
[3]) U. ott. 73—75.
[4]) *Rádics* i. m. 24.
[5]) *Glasnik.* XXXI. 78.

érsekségekről, melyek a pétyi patriárkátus alá tartoztak.[1]) Hiszen Budán és Újvidéken, Temesvárott soha sem volt szerb érsekség! Tehát 1715-ben még azt sem tudták, mily egyházi tartományok tartoznak Pétyhez.

Nagyon sokat hánytorgatják Gyakovics Izsaiásnak, Podgorcanin Szofronnak és Popovics Vinczének azon tényét, hogy megválasztatásukat jelentették a pétyi patriárkának. Azonban a szerb írók is elismerik, hogy ezek csak mint öregebb érseknek tettek jelentést, egyébiránt Pétytyel semminemű összeköttetésben nem voltak, attól nem függöttek.[2]) Ez volna tehát a pétyi patriárkátus apologétáinak legerősebb argumentuma. De ez sem bizonyít egyebet, mint hogy a pétyi ál-patriárka és a karlóczai érsek egymástól független főpapok voltak, esetleg amaz emennél öregebb volt. Amde ha tekintetbe veszszük az akkori zavaros viszonyokat és számításon kivül nem hagyjuk a bécsi pressziót, úgy az egész tisztán áll előttünk s azt egyébnek nem tekinthetjük, mint az illetők gyöngeségéből származó s a szerbség nézetével éppen nem egyező következetlenségnek.

Mindezek után *kétségtelen história tény* gyanánt kell tekintenünk, hogy *a karlóczai szerb patriárka a pétyi patriárkák utóda, birtokosa azon széknek, melyen Nemanyics Száva*, a szerb hierarkia alapítója *ült*. Csarnojevics magával hozta Magyarországba a szerb patriárkai méltóságot, mint ezt a magyar-barátsággal éppen nem gyanusítható szerb írók is elismerik.[3])

Ha pedig a karlóczai főpap a szerbek patriárkája, ebből szorosan következik, hogy *a boszniai és herczegovinai szerb hierarkia, sőt az egész balkáni szerbség egyházi tekintetben a karlóczai patriárkátus alá tartozik*. Ez már azon fönnebb jelzett tényből is látható, hogy Száva Herczegovinában püspökséget alapított, a szarajevói püspökség pedig az általa alapított dabari püspökségből származott. Azért Rádics határozottan azt tartja, hogy a boszniai és herczegovinai szerb egyház leánya a szerb patriárkátusnak, következésképpen a karlóczai patriárkátus alá kell azt rendelni.[4]) Ezen kiváló szerb író azon

[1]) Krizánt szerint a következő egyházmegyék tartoztak a pétyi patriárkátus alá: 1. Az ottomán uralom alatt: a skoplyei, prizreni, hercegovinai, raskai, szarajevoi, belgrádi, *temesvári*, vályevói metropoliták, szamokovi, küsztendili, nisi, *sebesi* érsekek és a cetinyei püspök! — A német uralom alatt: a *budai*, *karlóczai*, *bácsi* érsekségek, a jenői, gyulai és pozsegai püspökségek. — Letopis. Knj. 150. — 73.

[2]) U. ott. 75.

[3]) *Niketics*, kit a szerbek is sovinisztának neveznek. *Glasnik*. XXXI. 10.

[4]) *Rádics* i. m. 25. 31.

álláspontból indul ki, hogy a pétyi patriárkátus Csarnojevics kivándorlása után csak ál-patriárkátus volt, tehát az utódi következés a karlóczai széken folyik tovább,[1]) azért ismételve hangsúlyozza a karlóczai patriárkátusba való kebelezés szükségességét. Ily értelemben nyilatkozik Milas is, ki szerint az egyházi egység s az egyházi kérdésekben való kölcsönösség czéljából az occupált tartományok szerb egyházának viszonyba kell lépnie a középponttal, Karlóczával, hol a szerb patriárka székel.[2])

Azt az összes szerb írók elismerik, hogy a jelenlegi állapot visszás és tarthatatlan. Ugyanis jelenleg az occupált tartományok szerb egyháza a konstantinápolyi görög patriárka alá van rendelve. Minthogy a bosnyák-szerb hierarkiának a szerb patriárkátustól való elszakítása erőszakos uton történt, azt a szultán és a görög patriárka a szerbek beleegyezése nélkül tette, Bosznia occupácziója után azonnal megindult a mozgalom ezen ferde és éppen nem szívesen tűrt helyzetnek megszűntetése iránt. A szerb írók tollal küzdöttek ez eszméért. Legkiválóbb közöttük Rádics, ki miután kimutatta, hogy a karlóczai főpap a szerbség patriárkája s így a boszniai gör. kel. egyház ez alá tartozik, a bekebelezést következő tekintetekből sürgeti: 1. a karlóczai patriárkátus szerb egyház, épp így a boszniai gör. kel. egyház; 2. ehhez geografiailag legközelebb fekszik Bosznia; 3. Karlóczának van theologiai főiskolája és müvelt klérusa; 4. számos kolostora van, melyek fontos szerepet játszanak a szerb egyházban; 5. nagy számmal vannak kegyes alapítványai; 6. a patriárka személyében kitünő főpapja van; 7. vannak müvelt világi hívei; 8. legnagyobb tekintélye van a gör. keleti egyházak közt.[3]) Ugyanily értelemben ír Milas Nikodém is, ki előbb a keleti egyház kánonjaira hivatkozva bizonyítja, hogy az occupált tartományok gör. kel. egyháza nem lehet a konstantinápolyi patriárka alá rendelve. Ugyanezt igyekszik bizonyítani a topografiai távolságból, mely Boszniát Konstantinápolytól elválasztja. Ellenben a karlóczai patriárkátushoz való csatolást igazolja a történelem, mivel ezen széken ül a pétyi patriárkák utóda; a császári diplomák, melyek Csarnojevics hatalmát Bosznia- és Herczegovinára kiterjesztik; végül a szarajevói érsekség szervezése ő felsége által.[4])

[1]) U. ott. 39.

[2]) *Milaš*, Kanoničko nacelo pravoslavne crkve. Zadar. 1884. — 13. l.

[3]) *Rádics* i. m. 50.

[4]) *Milas* i. m. 14—15. Milasnak ezen állításait a túlzók hevesen megtámadták, mire ő nézeteit módosította. Mi e kérdés tudományos tárgyalásánál nem a politikát tartjuk irányadónak s épp ez okból csupán

Ezek alapján Milas sürgeti a karlóczai patriárkátushoz való csatolást.[1])

E kérdés akkor vált aktuálissá, midőn Bosznia és Herczegovina occupácziója után monarchiánk közös kormánya e tartományokban a gör. kel. egyházat ujjá szervezte. A karlóczai patriárka felszólította a szerb püspököket, hogy ez ügyben közöljék vele nézeteiket; mire a püspökök kifejezték a visszakapcsolásra vonatkozó óhajukat. A patriárka a szerb püspöki karnak egyhangú véleményét benyújtotta a kormányhoz, mely — úgy látszik opportunitási szempontból — félre tette ezen kényes ügy aktáit s azóta a hivatalos világ mit sem tud a visszakebelezésről.[2])

Midőn a szerb patriárkátusnak viszontagságteljes multján keresztül tekintek, látom abban mint morális középpontban a szerbség életét, vágyait. Ezen nemzeti egyház főnökség a nemzeti életnek vallásos symboluma; vagy hogy Niketics szavaival éljek: »a szerbség erkölcsi képviselője.«[3]) Fényének emelkedése a szerb nemzet dicsőségének emelkedését jelenti; pusztulása azonos a szerbség veszedelmével, jogviszonyainak kuszáltsága jelzi a szerbség szétdaraboltságát. A patriárkátusnak a szerbség nemzeti életével való viszonyában látjuk tipikus kinyomatát a nemzeti aspirácziónak. Mint észleltük: az érsekség alapítása összeesik a keletkező szerb állam consolidáczió-jával s magában rejti a nemzet külpolitikáját. A patriárkátus szervezése egykorú és összefügg a nagy szerb császárság megalkotásával. A török háboruk idején beállott keveredés tisztultával a patriárkátus és a szerb egyház — mint a nemzeti eszmék végső menedékének —[4]) oltalmában, fényének emelésében jelentkezik a két részre osztott szabad szerbség vér szerint való testvériségének érzete. A XIX. században beállott balkáni átalakulások után mutatkozó tendencziák kifolyását képezik a szerbség szétdaraboltságának s ebből származó összegubanczolt jogviszonyainak. Egyik része önálló országot

---

azon argumentumokat veszszük figyelembe, melyeket Milas idézett nézetének bizonyítására felhoz. Midőn ezt teszszük, sajnálattal constatáljuk, hogy e tudós férfiut a politika megtántorította.

[1]) *Milas* i. m. 16.

[2]) Ezen tárgyalások 1879. évben folytak. Ezuttal csak annyit állíthatok teljes bizonyossággal, hogy a szerb püspöki kar ezen kérdésben nyilatkozott s a visszakebelezés mellett foglalt állást. Minthogy jelenleg a patriárkai palota építése folytán a levéltár rendezést igényel, az iratokat szám szerint nem idézhetem. Tyirics titkár, kinek kezein az iratok keresztül mentek, idő közben meghalt s ez megakasztotta kutatásaimat.

[3]) *Glasnik.* XXXI. 86.

[4]) U. ott. 70.

képez, másik monarchiánkhoz tartozik (az is három részre osztva), harmadik Törökország kiegészítő részét képezi, negyedik occupált terület, ötödik fejedelemség. A tagolt részek egymás felé vonzódását a vérrokonság hajtja; csakhogy az állami jogok utját állják az egyesülésnek. De az egyesülésre irányuló aspirációk tényleg léteznek. Ezen törekvéseknek kiáltó bizonysága a Velika Szrbija propagandája. S ime! a Balkánon a Velika Szrbija ködképében feltünik a patriárkátus szervezésének kérdése önálló szerb területen. A pánszlávok nagyon jól ismerik azon óriási akadályokat, melyeket a fenálló állami jogok ideáik létesítése elé vetnek. A jelenleg létező szerb patriárkátus nem alkalmas arra, hogy a Velika Szrbija ügyét előbbre vigye. Tehát letagadják annak patriárkai czímét. Szerintök a karlóczai patriárka nem utóda szent Száva székének. A patriárkátus megszünt 1765-ben,[1]) a szerb patriárkátust Belgrádban, a független Szerbia fővárosában kell szervezni. Ily hangokat hallottunk az őszszel, midőn a sajtóban napirendre került a boszniai szerb egyháznak a karlóczai patriárkátushoz való csatolása. Azon éktelen lárma, melylyel a magyarországi és szerbiai túlzók lapjai tiltakoztak ezen eszme ellen, eléggé illusztrálja a jelzett törekvéseket. Igy csinálják a historiát a Velika Szrbija hívei. Midőn monarchiánk égisze alatt biztosítva látták érdekeiket a török hatalom ellen,[2]) akkor a karlóczai főpap volt szent Száva utóda; midőn pedig reméllik a túlzók Oroszország segítségével megalkotni a nagy Szerbiát monarchiánk rovására, akkor a karlóczai szék nem patriárkátus, a szerb patriárkátust szerb földön kell felállítani.

A való tény kiderítésének óhaja vezérelt értekezésemben, midőn a hamis tendenciák ellenében igyekeztem fölfedni a multnak emlékeit. Tanulmányom gyöngéit talán feledteti azon körülmény, hogy a historiai igazságnak s édes hazám ügyének akartam szolgálatot tenni.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

---

[1]) Nem 1766-ban.
[2]) Ezt nem szemrehányás-képpen mondom.

TÖRTÉNETI IRODALOM

Fontes Rerum Byzantinarum sumptibus academiae caesareae scientiarum accuravit W. Regel. Tomus I. Fasciculus I. Petropoli. A. MDCCCXCII.

A byzanti irodalom terén az ujabb időben élénk mozgalom állapítható meg, mely kiváltképen e három jelenségben nyilvánúl, ugy mint, 1. kiadott és kiadatlan byzanti irók editióiban, 2. egy ezen irodalommal foglalkozó folyóirat alapításában Münchenben, 3. Krumbacher Károly müncheni tanár azon korszakalkotó művében, melynek czíme »Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches« (527—1453), megjelent Münchenben 1891-ben. A bonni kiadás fogyatkozásaira már rég óta ismételten reá mutattak a byzanti irodalommal behatóan foglalkozók közül néhányan; így ezen editióban, hogy példára hivatkozzam, *Theophanes continuatus*-ának szövege, melyet csak egy párizsi kéziratból ismerünk, nincs a későbbi excerpták gondos felhasználása által kellőkép megtisztítva, pedig épen a számos excerpták következtében történt, hogy a főmunka ujabb másolatokat nem ért.[1]) Krumbacher méltán irhatta, hogy a Niebuhr által kezdeményezett s a berlini akadémia által folytatott bonni kiadás 49 kötete (1828—1878)[2]) eltekintve attól, hogy néhány oly irót is tartalmaz, a kik még a párizsi kiadás velenczei utánnyomatában nem fordúlnak elő, névszerint Konst. Porphyrogennetost, s kivévén a kiveendőket, nem egyéb, mint a párizsi kiadás hiányosan felülvizsgált lenyomata. Ezért vált szükségessé az ezen editióban foglalt irók ujabb kiadása s Boor Károly Theophanesnek s Theophylaktos Simokattesnek általa eszközölt kiadásával a későbbi kiadóknak minden tekintetben követendő példáúl szolgálhat.

[1]) *L. Krumbacher* id. m. 126-ik l.

[2]) Ezen series utolsó kötetét, mely Zonarást tartalmazza, Büttner-Wobst készíti sajtó alá. Nem tudom, hogy ez a kötet már megjelent-é, vagy sem.

A pétervári akadémia szóban forgó editiójának első füzete a XII. évszáz byzanti történetének gyér forrásmunkái közül nehány politikai szónoklatot tartalmaz, számszerint tizet, melyek kettő kivételével mind eddig kiadatlanok voltak. A kiadók *W. Regel* és *N. Novossadsky*, mint a hogy előbeszédökben mondják, a beszédeket egynek kivételével az escuriali könyvtár II. f. 10 jelzetű kézirati példányában fedezték fel, mely kézirat keltje a XIV-ik évszázra tehető. A kézirat, mely felettébb kis betükkel van irva, s számos betü összevonást mutat fel, már ezen okokból is, de leginkább azért, mert a leirók igen halovány tentával irták, nehezen olvasható. A kézirat kezdete elveszett, még pedig az első negyvennyolcz levél hiányzik, s a codex vége sem teljes. A kézirat kezdetén s végén a lapszélek megsérültek. Két kéz irta a codexet, mely Keleten készült s azon munkák gyüjteményéből való volt, melyeket II. Philep 1576. április 30-ikán ajándékozott szent Lőrincz klastromának Escurialban. A szövegekben számos hiba fordúl elő, melyeknek a kiadók csupán legfeltünőbbjeit igazitották ki; oly alakokat azonban, melyek a hellén remekiróknál szokásos irásmódtól eltérnek, de a népnyelv használatában megvoltak, vagy legalább abban meglehettek, mint az imperfectum és plusquam perfectum szókezdő augmentumának hiányát, érintetlenül hagyták.

Az egész füzet 182 lapra terjed, melyből az előszóra illetőleg bevezetésre, XX lap esik. A lapok alján előfordúló jegyzetek, a codex hibás szóalakjait s az idézett forrásokat tartalmazza.

A XII. évszázból való byzanti tört. források, mint a kiadók az előszóban helyesen jegyzik meg, gyér számban fordúlnak elő s szerintök Anna Komnena s Nicetas Akominatos művei kivételével Kinnamos János történeti munkája hét kötetére szorítkoznak. Az említett escuriali codexben Kinnamos egy beszédjéről történik említés, melyet az Angelos házból származott császárok egyikéhez intézett. Kinnamos részt vett Zimonynak Manuel császár által való ostrománál, ki tudvalevőleg magyar anyától született. »Szerinte törvény a magyaroknál, hogy a királyt testvére kövesse a trónon. Azt is ő tartotta fenn, hogy a magyarok az örököst »Ur«-uknak nevezték.«[1]) »Mivelődéstörténeti tekintetben fontos — irja Marczali — hogy Zeugme (Zimony) ostrománál, melynél ő (Kinnamos) jelen volt, az ostromlott magyarok a babona fegyverét, a

[1]) L. *Marczali* Henrik: »A magyar történet kútfői stb.« czimü jeles müve 105-ik lapján.

rarászlást is igénybe vették.«[1]) A »Fontes rerum Byzantinarum« kiadói a XII. évszáz tört. forrásmunkái közt Nikephoros Bryennius történeti munkáját is megemlíthették volna, a melyet részben a XII. évszázban irt s benne ezen évszáz első két évtizét is felölelte. A tudós kiadók talán Neophytost is felemlíthették volna a mondott időszak történeti forrásai közt, mert nemcsak tiz szónoklata maradt meg, de egy történeti vonatkozású levele is, melyben a latin uralom ideje alatt a cyprusi nép s az orthodox egyház szomorú sorsát irja le.[2]) Ily kevés forrás mellett a szóban forgó füzet politikai jellegű szónoklatai a XII-ik évszáz byzanti történetének jelentékeny pótlékát alkotják s a történész nem egy oly adatot fog bennök találni, a melyet másutt hiába keresne és több oly adattal fog e szövegek rendjén találkozni, a melyek a krónikákban foglalt elbeszélést kiegészítik s megvilágosítják. Ezen szónoklatok legnagyobb része ünnepélyes alkalmakból az összesereglett nép előtt tartatott, így a császárok trónra lépte vagy elhalálazások alkalmából, vagy a midőn a kivivott győzelem után a fővárosba ünnepélyesen vonultak be, vagy a midőn az új patriárkha iktatása ment véghez. Hogy ezen szónoklatok mily jelentőséggel birnak, már abból is kitünik, hogy Niketas Akominatos és mások, mint a hogy erre a kiadók ismételten figyelmeztetnek, ezen forrásokat történeti elbeszéléseikben czéljaikra felhasználták.

Eustathios, thessaloniki metropolitának, a szóban forgó füzetben hét beszéde foglaltatik, melyeket a kiadók a hetedik kivételével, mint a hogy fennebb megjegyeztük, az említett escuriali kéziratban találtak. Ezen szónoklatok után Mikhael, thessaloniki rhetor, három beszéde következik, melyek szintén az escuriali kéziratból vannak véve. Azokból, melyeket a kiadók bevezetésszerű előszavakban, melyet inkább »introductio«-nak, mint »praefatio«-nak czímezhettek volna, a két szónokról s az általok kiadott szónoklataikról közzétesznek, különös tekintettel hazai történetünkre a legfontosabbak az itt következőkben foglaltatnak.

Eustathios Konstantinápolyban nevelődött, elején egy diakon helyét foglalta el a Sz. Sophia templomban s ezenkivül a szónoklat nyilvános tanára volt. 1175-ben thessaloniki érseknek neveztetett ki s innen kezdve magas hivatala ügyeinek szentelte kiváló tehetségeit. Mint korának kiváló tudósa a szerzetek rendetlenül kezelt, vesztére hagyott könyvtáraira

[1]) A id. m. 106-ik lapján.
[2]) L. *Krumbacher* id. műve 88-ik l.

különös figyelmet fordított s a szerzeteseket intve intette, hogy kincseik felett őrködjenek, mert majd utánok mások fognak jönni, a kik az irodalom iránt érdeklődők lesznek. A szerzetes állapotról írt művében a szerzeteseket ily kemény szavakkal illette: »Oh te tudatlan, miért teszed a zárdakönyvtárokat saját lelkedhez hasonlóvá, és mert te minden ismeret nélkül szükölködöl, azon vagy, hogy ezekből is eltávolítsd a könyvtartó polgárokat.« [1])

A »Fontes Rerum Byzantinarum« kiadói Eustathiosról emlékezve megemlíthették volna Thessalonik városa ostromáról írt munkáját, mint a XII-ik évszáz gyér történeti forrásainak egyikét.[2]) Tafel Eustathios szónoki műveinek legnagyobb részét még a jelen évszáz első felében adta ki, de az escuriali kéziratban lappangó huszonegy szónoklatáról tudomással nem bírt, a melyek közül, mint a hogy fennebb érintettük, a szóban forgó kötet kiadói hatot tettek közre, meg toldva egy hetedikkel, mely az escuriali kéziratban nem fordul elő s csak az oxfordiban van meg. Az először kiadott beszédek elsejét Eustathios már mint thessaloniki érsek 1175-ben tartotta s ebben Manuel császárt magasztalja úgy a harcz terén kivívott győzelmeiért, mint a béke idejében szerzett érdemeiért. A közrebocsátott beszédek másodikát Dukas János sebastos és nagy hetairarkha jelenlétében tartotta, ki császári megbízással jött Thessalonikba. Ezen beszédében Eustathios előbb Manuel császár győzelmeit dicsőíti, majd áttér Dukas hadi pályája dicséretére, ki még mint serdülő ifjú fegyverek közt forgott, utóbb a seldzukok ellen küzdött Kis-Ázsiában, majd a szerbek és magyarok ellen harczolt az Al-Dunánál s az italiai hadjáratban magát kitüntette. Ez a beszéd 1175 és 80 közt tartatott. A sorrend szerint való harmadik beszédben, melyet megelőzőleg már Tafel kiadott egy oxfordi kéziratból, szó van a császár igyekezetéről a seldzukokat a keresztény vallásra áttéríteni. E beszédben említés történik a Manuel császár által épített várakról Kis-Ázsiában s az általa folytatott hadjáratról Dalmatiában s a Duna partján a szerbek és magyarok ellen, majd a velenczei hadjáratról. Végül Manuel császár jártassága a theologiában s szónoki tehetsége magasztaltatik. Ezt a beszédet E. 1174-ben tartotta. A szóban forgó füzetben foglalt beszédek negyedikét E. Manuel császár jelenlétében mondta, a kit erre polgártársaitól megbízva a város kapui előtt fogadott ünnepélyesen. Ezen beszédében is a császár hadi tetteit

[1]) L. *Krumbacher* id. munkája 242—243.

[2]) Megjelent a bonni kiadásban.

magasztalja, jelesen a Kis-Ázsiában a seldzukok ellen folytatott hadakozásai közt véghez vitteket. Ez a kis-ázsiai hadjárat 1178-ban történt, mely évszám helyett az ismertetésünk tárgyát alkotó füzetben három helyen 1078 áll, bizonyára sajtóhibából. Az ötödik beszédet E. Manuel császár menye Ágnes franczia hercegnének Konstantinápolyba való szerencsés megérkezése alkalmából 1179-ben tartotta. A hatodik beszédben E. ujolag Manuel császár uralkodását magasztalja s felemlíti, hogy az egész világ népei nevét nagy tisztelettel említik s készek neki engedelmeskedni; trónja elé a szlávok, paeonok, magyarok, dalmaták, arabok, örmények, aethiopok, olaszok, alemannok követjei és hercegei járulnak s nincs oly nyelv, melyet a fővárus utczáin nem beszélnének. A császár 1173-ban Kis-Ázsiában kivivott sikerét s ugyanezen évben Itáliában viselt dolgait E. ugyanezen szónoklatában magasztalólag említi, melyet úgy látszik, az 1174. év elején mondott. A magyarokat az említett helyen, hol a különböző népek követségeiről szól, skythákuak nevezi: *καὶ τὸν μὲν Σκύθην ἔχω μαθὼν καὶ οὗ με ξενίζει τῇ θέᾳ, Παίονες δὲ καὶ Δαλμάται καὶ πᾶν ὅσον τούτοις πρόσκειται* stb., l. a 94-ik lapon. A VII-ik beszédben Eustathios a császárt arra kéri, hogy a vízhiányon segítendő Byzantium régi vízvezetőét megigazíttassa.

Mihály thessaloniki rhetornak az escuriali kéziratban levő négy beszédjéből a péterváli nagy munka kiadói az I. k. első füzetébe hármat vettek fel, melyek mind kiadatlanok. A kiadók e három beszéd utolsóját 1150-ről, elsejét 1153-ról a másodikát 1155-ről keltezik. Mihály életiratából a kiadók e néhány adatot hozzák fel: M., úgy látszik, Thessalonikban született, s a Sz. Sophia templom diakonjainak egyike volt, később a rhetorok mesterének tisztjét és méltóságát viselte, mely tisztségeitől azonban 1156-tól megfosztatott, mikor nyiltánossá lett, hogy Soterikhos, antiochiai patriarkha, tévtanait vallja. A három beszéd elsejében, mely a szóba forgó füzet nyolczadik beszédjét alkotja, Mihály rhetor Manuel császár jeles tulajdonságait dicsőíti s Szerbia ellen folytatott hadjáratát irja le röviden, mely hadjárat 1151-ben Zimony bevételével végződött. Mihály ezt a beszédjét 1153-ban tartotta. A három beszéd másodika áradozik Manuel császár dicséretében. Ebben is szó van a szerbek és magyarok ellen folytatott hadjáratról. Szerbia zupanja a császár erejét megismervén, elszakad a magyaroktól s a császárnak engedelmességet fogad. A magyarok is, mikor látják, hogy a császár seregével a Dunához közeledik, neki békét ajánlanak. Ebben a beszédben az 1155-ben történtekről van szó, mert Kinnamosból és Niketas Akomina-

tos könyveiből tudva van, hogy 1155-ben Manuel nagy sereget gyüjtött a Duna partjára s Géza, a magyarok királya e fenyegető előkészületek hírére neki békeajánlatokat tett. Mihály harmadik beszédében, melylyel az ismertetésünk tárgyát alkotó beszédek végződnek, Manuel császárt egekig magasztalja; ezt a beszédét a császár jelenlétében a Sz. Sophia templomban mondatta. Ebben a szónok Manuel császár hadi dicsőségét ecseteli a legfényesebb szinekkel. A kiadók, úgy látják, hogy ez a beszéd az 1149-ik évben történt szerb hadjárat alkalmából tartatott.

Eustathios s Mikhael a régi irodalomban való jártasságokat kimutatandók a korabeli népeket a hellén s latin klassikusoknál előforduló népnevekkel szeretik nevezni, így skythakról, tauroskythákról,[1]) dákokról, pannonokról beszélnek. A hellén irodalomban és az ó testamentomi könyvekben való jártasságokat mithologiai vonatkozásokkal és idézetekkel is igyekeznek kitüntetni, így Eustathios Aristotelest, Plutarkhost, Homert, Hesiodot, Aristophanest s másokat sűrűn idéz. Eustathios Homernek egyik legjelesebb ismerője s magyarázója volt s ennélfogva nincs miért csodalkoznunk azon, hogy szónoklataiba oly gyakran füz be Homer műveiből vett idézeteket.

A szóban forgó füzet kiadói egy valóban hézagpótló munkát végeztek, s a kik ez első füzetet áttanulmányozták, nem oknélkül érdekkel fogják várni a következők megjelenését.

Gr. Kuun Géza.

Gróf Széchenyi István hírlapi czikkei. A M. T. Akadémia megbízásából összeállította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. I. kötet. (1828—1843.) Budapest, 1893. 8-r. LXIV, 564 lap.

Széchenyi István összes műveiből immár a hetedik kötet is elhagyta a sajtót, s mint e kötet előszavából értesülünk, a nyolczadik is nem sokára követni fogja. Ez úttal Széchenyinek hírlapi czikkeit kapjuk összegyűjtve, a melyek a Felsőmagyarországi Minerva, Társalkodó, Jelenkor, stb. hasábjain jelentek meg először.

Az időszaki sajtó, a melynek Széchenyi mintegy a megalkotója, alig méltatá figyelmére e kötetet, talán azért, mert e kötet távol van attól, hogy pusztán csak a napi érdeklődést szolgálja s elégítse ki. De tudományos becse s történeti fon-

[1]) L. a 142-ik lapon.

tossága méltán megköveteli, hogy szakfolyóirataink annál nagyobb figyelmökre méltassák, nemcsak, mivel e hosszabb-rövidebb czikkek Széchenyi egyéniségéhez megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatnak, hanem mivel újabb nemzeti fejlődésünk történetének egész folyamára élénk világot vetnek, mindegyik czikk egy-egy mozzanatát jelölvén szellemi vagy anyagi haladásunknak, a mely oly szoros kapcsolatban van Széchenyi pályájával.

Pusztán a journalistika történetének szempontjából is kiváló becsű e gyűjtemény. Rendesen Kossuthot tartják a magyar journalistika megteremtőjének a Pesti Hírlappal, a mi sok tekintetben igaz is, ha azt az eleven hatást tekintjük, a melyet Kossuth Pesti Hirlapja a közönségre tett. A közvélemény hullámzása, bizonyos izgalom utáni vágya, úgy szólva napról-napra való újságkivánsága, mely egy-két órára teljesen lekösse figyelmét, Kossuthban találtak legélénkebb tolmácsra. E részben koráig senki sem versenyezhetett vele. De a ki a fejlődés menetét nyomról-nyomra kiséri: be kell vallania, hogy e téren is Széchenyi az első úttörő. Ő vet föl először közérdekű kérdéseket s ügyekszik azokat megfejteni úgy, hogy az újjáalkotás nagy munkájában elmélkedésre serkentse a nemzetet, részesévé tegye önsorsának jobbra fordításában s hozzászoktassa a nyilvános eszmecseréhez. Előtte sem politikai, sem közgazdasági kérdések rendszeres fejtegetését meg sem kisérlették. Az eszmék vitatásának önálló felfogása csupán az irodalmi világban, főleg a nyelv fejlesztésének fontos kérdéseiben volt észlelhető. Más téren az egyéni felfogás vagy teljességgel nem, vagy csak igen félénken mert nyilatkozni. Széchenyi az első, a ki a közgazdaság s a művelődés más nagy kérdéseit sajátos egyéni felfogásával hírlapban fejtegeti, útat jelölve itt is, a melyen először némi közvéleményt alkosson, azután ezt foglalkoztassa s mintegy ellenőrzőjévé, bírálójává avassa. Széchenyi az első, a ki az egész nemzet közös érdekeiről szól, a ki először száll szembe hatékonyabban a megcsontosodott régi, avúlt nézetekkel, a melyeknek tarthatatlansága senki előtt sem oly világos, mint ő előtte. Szabadon, de körültekintőleg, óvatosan nyilatkozik. 1840-ig mondhatni ez óvatosság kevésbbé feltűnő, azon innen megfontolóbb, mert aggodalmai támadnak a nyomába lépő erőszakosabb reform-kívánók működései fölött. Ő az első magyar hírlapíró, a ki a nyilvánosságra támaszkodik, s a ki az érdek-keltés mesterségét megkisérli, hogy tevékenységre bírja az elméket.

Kétség kivül nagy a különbség közte és Kossuth közt nemcsak tehetségeikre nézve, nemcsak a korra nézve, hanem

azon álláspontra nézve is, a melyet a nemzetben elfoglalnak. Széchenyi a saját eszméinek s a mi fő, a saját alkotásainak kívánja megnyerni a nemzetet; Kossuth a már fölébresztett közvéleménynek új irányba terelésén fáradozik. Széchenyinek még küzdenie kell a merev felfogások egész lánczolatával, hogy meghallgattassék; Kossuthot már készséges közönség fogadja. Nem is említjük, hogy a Széchenyi eszméi az anyagi jóllét megteremtésén munkálva, kevésbbé voltak alkalmasok a hírlapírói stíl elevenségének, egy vezérczikkíró pathoszának feltüntetésére: míg a Kossuth közjogi fejtegetései mintegy önmagukban rejtették a hangzatosabb, szónokibb, elragadóbb stíl elemeit, a nélkül természetesen, hogy Kossuth nagy tehetségeinek, rátermettségének megilletö fontos tényezőit számításon kivül hagyjuk, midőn csak jelezni kivánjuk Széchenyinek és Kossuthnak hírlapírói pályája közti nagy különbséget. Széchenyi sem eszméinél, sem tehetségeinél, sem álláspontjánál, sem töredékes modoránál, nehézkes, terjengős előadásánál fogva nem lehetett a szó valódi értelmében journalista, a milyen Kossuth volt: de ő az első úttörő, a ki ösvényt vágott az ósdiság sziklájába s irányt mutatott a tévelygő elméknek a nemzet fejlesztésének nagy czélja felé s először próbálta az ébresztő eszméket közkincsekké, elmélkedés és vita tárgyaivá tenni. E tekintetben érdeme páratlan.

Ebben van összegyűjtött czikkeinek egyik fontossága. De nem a legnagyobb. A hosszabb-rövidebb czikkek tartalmi becse épen historiai szempontból a legelőbbvaló. A tartalom sokoldalú érdeke önmagában véve is fontosságot kölcsönözne e könyvnek a történetíró előtt: de e fontosság csak növekszik az által, hogy az anyagi és szellemi élet oly sok ágának fejlődése és fejlesztése, a mennyit csak egy lángelme karolhatott fel, a XIX. század »legnagyobb magyar«-jának reményeivel és aggodalmaival, folytonos küzködésre ösztönző hevével és az alkotást megbénító kételyeivel vannak szorosan vegyülve. A történeti érdekhez tehát, hogy úgy mondjuk, bizonyos művészi érdek járul, a mely nem a külső előadásban, hanem a Széchenyi nagy lelkének változó hangulatában nyilvánúl. S e hangulat a nemzeti átalakulás megindulása, mind nagyobb és nagyobb térfoglalása, majd a távol ködében feltünedező fekete pontok terjedelme szerint módosúl, változik: egy mélyen érző honfi szív felhevülése egy előre tekintő nagy elme látnoki tehetségével kapcsolatban.

Nincs egyetlen magyar államférfiú, a ki a nemzet fejlődésének útjait nagyobb tárgyilagossággal fürkészsze, s a ki vizsgálódásaiba mégis több alanyiságot öntsön, mint Széchenyi.

Az ismeret lényeges jegyeinek vagy tényezőinek számbavétele a »nemzet álláspontjának« fölismerésére s fölismertetésére vezeti őt működésében egy pillanatra sem feledheti azt a szigorú kapcsolatot, a mely az ő eszméi s az ország átalakulása között van 1825 óta. Innen van, hogy minden egyes czikke önéletrajzának egy-egy töredékéül tűnik fel, a mit Széchenyi maga erez legjobban s kénytelen is hangoztatni minden alkalommal. »Ugyan miképen kerüljem el személyemnek minduntalan említését — kérdi a Wesselényivel és Kossuthtal folytatott polemiájában — ha törekvésem czélja: annak kimutatása, hogy azon út, melyet a politikai pályán én jelölök ki, czélravezetőbb és jobb, mint azon csáb-útak és felhő-tömkelegek, melyeken tétovázni s melyekbe bonyolódni ma annyi magyar hajlandó, s melyeken, itéletem szerint, okvetlen csak kárt aratlıat és végvégül veszélylyel találkozhatik vérünk?« De nemcsak az általa teremtett önálló politikai vizsgálódás föllendültével indúl ki saját eszméiből, személyi vonatkozásokból, hanem a pályája elején megindítandó reformok szóbahozatalánál is.

Első kis czikkét a Magyar Minerva dísztelen külső alakjáról írja. E lap »belseje — ugy mond — az elmét világosítja, külseje a kezeket rútúl feketíti.« S midőn ez első felszólalását jegyzetekkel kiséri a szerkesztő, a jövő nagy emberének könnyű a válasz: »Hazánkban — írja Széchenyi — hol az anyanyelvünkön szűlt elmemagzatokat a tizedik, századik, de az ezredik sem ismeri, nem kötelességünk-e mindent elkövetni, a mi által a sokaságot olvasásra édesgethetnénk s rábirhatnánk? mert csak valljuk ki, a magyar könyveknek eddig ugyan sikerek nincs.« S vajjon miben találná ő a könyvek sikerét? Részletesen leírja a fejledező agitátor számítgatásaival, a melyek a jövő fejlődésének fokozatait mutatják: eleintén már az is mutat valamit, ha azért tartunk könyvet, hogy meglegyen; lassankint az olvasáshoz nem szokott szem bele-bele tekintene a könyvbe, főkép »ha annak külseje tetsző s annyira jó izlésű s ügyes formájú is volna, hogy még a magyarúl nem tudónak is kedve jönne megszerzéséhez«; ezt követné az olvasáshoz, az elme kiképzéséhez való hajlam megerősödése, s »végtére az anyaföld szeretete.« Talán nem szükséges a személyi vonatkozást e fejtegetésből kimutatnunk; önként kínálkozik az Széchenyi fejlődésében, a melynek fokozata réges-rég föntebb emelkedett már annál a lépcsőnél, a melyet megjelölt, de mégis ugyanahhoz az alapból táplálkozva t. i. »az anyaföld szeretetéből.« Ez sugalja neki az összetartásra, az egyesülésre való tanácsot, mondván: »Fogjunk .... kezet, munkálkodjunk egymással, csak Istenért, egymás ellén ne.« Nem az a bajunk,

hogy sokan belecavatkoznak a közdolgokba, hanem az, hogy nagyon kevesen gondolnak azokkal.

Hat esztendő telik el innentől fogva s ez idő alatt Széchenyi megírta a Hitelt és a Világot. Reformátori eszméinek legnagyobb része a magyar közéletbe vegyült. S midőn 1834-ben újra tollat vett kezébe, hogy hírlapban szólaljon föl és a Duna hajózhatásának szükségét s lehetőségét, a dunai hidak kérdését tisztázza: az »I. Ferencz« gőzhajón tett útját írja le, megvallván, hogy a Duna hajózhatásáról, a minek eszközlésében annyit fáradt s még ezentúl is fog fáradni, néhány egyenes szót kimondani bizonyosan neki is van annyi joga, mint bárki másnak. Szokása szerint körülményesen ír: eszmék adása és ébresztése mellett nem hallgathatja el a míveletlenség káros kinövéseit sem. Megrója a hajó személyzetének rossz szagú pipafüstjét s azt a bárdolatlanságát, hogy a pipa mocskával eldísziteleníti a hajó termeinek padlatát, bútorait. Mindezt azért hozzuk fel, hogy rámutassunk Széchenyi izgatásainak egy fölötte nevezetes ágára. Midőn kimondja tapasztalatai után, hogy e téren is, mint a fejlődés egész terén mindent elülről kell kezdenünk: egyszersmind gyakorlatilag is nevelni kívánja a népet, a melynek külső rossz szokásai a belső míveletlenséggel vannak kapcsolatban. Minden szavával, gondolatával, czikkével és könyvével a javítás, az előrehaladás mellett küzd s pedig a gyakorlati, mondhatni, kézzelfogható hasznosság szempontjából. Mindenütt az előítéleteknek, az eszmék anarchiájának egész seregével kell szembeszállania s keserűen jegyzi meg, mily kevesen értenek az anyagi gyarapodás különféle eszközeinek vizsgálatához s kezeléséhez. »Bizony nem ártana — írja Széchenyi — ha honosinknak legalább egy része valahára már valami mást is tanulgatna, mint diákot; mert ezzel bármi szép is a maga helyén és idejében, bizony sem vizeinket elrendelni, sem hazánkat az élő nemzetek sorába emelni soha nem fogjuk, a mi tán egy kis tekintetet mégis érdemlene.«

Széchenyinek mint reformernek türelmetlen erélye nem annyira a haladás gyorsaságában, hanem inkább a magyar mívelődés egyoldalúságának, merevségének megtörésében, az anyagi és szellemi állapotok javításának sokoldalúságában nyilvánul. A dunai hajózás megalkotása mellett a földmívelés különféle ágainak meghonosítása érdekében is a külföldet állítja a nemzet elé követendő példáúl. Elmondja saját kísérleteit a selyembernyó tenyésztéséről, hogy példával vonzza maga után a birtokos osztályt. Szokása szerint ezt az ügyet is terjedelmesen, de éles megfigyelő tehetséggel tárgyalja. Nemcsak a külföld e nemű gazdasági ágát ismeri, hanem a

hazánkban tett próba-kisérleteket is; nemcsak tervvel áll elő, hanem eredményekkel is. A jövőbe vetett saspillantásai nemcsak a politikai téren, de az anyagi fejlesztés egész mezején is mindenütt szigorú alapon nyugszanak, a melyet nagy világismerete, széleskörű megfigyelései s az újjáalkotás eszméje raktak le lelkében. Épen ezért fölötte megnehezítette ellenségeinek állását, a kik az ő sikeres tevékenységének rúgóit épen nem vették számításba. Könnyű lett volna Széchenyinek ezeket agyonhallgatni; de épen azért folyamodott hírlaphoz, azért igyekezett eszmesurlódást előidézni, hogy az ellenvélemények ne maradjanak megtorlatlanúl.

Egyik legállandóbb ellenségével, Orosz Józseffel egészen a személyeskedésig menő polemiát folytat, a melyben a kedélyes humor sokszor vastag komikumba csap. Már a czikk címe is elárulja Széchenyit, a ki »Némely orosz tárgyakról« adott elmefuttatásában mind Orosz Józsefet, mind pedig ennek megbízottját, gr. Pálfy Ferdinándot nevetség tárgyává teszi. »Nézze a gróf csak ezen tükörbe! — szólítja fel ez utóbbit Széchenyi, — s ha színes bőre nem tette őt maga előtt még egészen ismeretlenné, bizonyosan ráismer saját személyére s honunk minden bajainak gyökér okára. Oh nem létez ez kormányunkban, mert az atyai s szelíd; s nem létez honunk ifjú reményeiben, mert ezeknek egyedűli hibája az élettavaszi forróbb vér s anyaföldünk minden mértéken túli bálványozása; s hát hol fekszik? *Azon félig-meddig rothadt támaszaiban a hazának, kiknek se szívük, se lelkük, de még csak képük se magyar.*« Jól mondja Zichy Antal, hogy Széchenyi e czikkben »vanda mészárost adta, a ki nem oda üt, a hova néz.

Nem lehet hallgatással mellőznünk két kisebb czikket, a melyek közül az első »A Marseillaise«, a másik »Német szinházi botrány« czímmel jelent meg. Mind a kettő nagyon jellemző Széchenyi politikai magatartására nézve épen azon időben, mikor Széchenyi a nyomában kelt reform-eszmék haladását inkább lassítani, mint siettetni akarja. Mind a két czikk mintegy előfutárja a csakhamar kifejlett heves polemiának Széchenyi és Kossuth, illetőleg az ellenzék közt. Amabban Széchenyi aggodalmai, bár még titkolni akarja azokat, először tűnnek föl távoli körvonalakban; emebben féltő gondja meghatóan nyilatkozik, hogy az új magyar ültetvények élete biztosítva legyen. Néhány ifjú a szinházban a Marseillaiset kivánta eljátszatni Veszter bandájával, miről Széchenyi ismerőseitől értesült. Rögtön megírta czikkét, a melyben tiltakozik ama föltevés ellen, mintha a fővárosi ifjúságban forradalmi hajlamok volnának, s mintha okos eljárás volna néhány pajkos ifjú önfeledt

cselekedetéből az egész fővárosi ifjúságra vonni következtetést. Széchenyi a nemzeti színházat rendkivül fontosnak tartotta mint azon »száz meg száz karikák egyikét, melyeknek együtt munkálása egy kis istenáldással tán előmozdíthatná a közügyet«; azért óvta e hazafias intézetet mindentől, a mi annak üdvös hatását bármi csekély mértékben gátolhatta volna. Sietett kijelenteni, hogy »néhány mámoros politikai ábrándozónak utánrivalgása« még a világért sem közvélemény. E felszólalása sokak szemében szálka volt. Úgy gondolkoztak, hogy a Marseillaise elhúzatásához a kormánynak semmi köze; pedig Széchenyi épen azért szólalt föl, hogy a kormány előtt tisztázza a hevesebb vérű ifjakat. Midőn aztán körülbelül két esztendő mulva a német szinházban két szinésznő miatt valóságos botrány volt: a Széchenyi aggodalmait túlzottaknak hívők szinte követelték tőle, hogy a »rend és illedelem érdekében« ismét vesse latba tekintélyét. Pedig mi egészen más eset volt ez, kivált Széchenyi felfogása szerint. Hisz a német szinházhoz ennek a nemzetnek semmi erkölcsi érdeke nem fűződik, míg a nemzeti szinházat míveltségünk egyik fontos tényezőjének nem számítani »valóban megbocsáthatatlan túlbizottság és felfuvalkodás volna.« Voltaképen rövidlátás a két dolgot egyenlő alapúnak venni. Ki is mondja most már, Kossuthnak fordulva, hogy »nem a néptől és a fiatalságtól vezettetni, de azt vezetni; nem a szerint tenni, mit követel a nép, s mire van étvágya a fiatalságnak, de ahhoz képest cselekedni, mi hasznos, üdvös, elérhető rá nézve: ez hazafiúi tisztünk, ez polgári hivatásunk.« Nem vonakodik hangsúlyozni, hogy *mindent a népért, de semmit általa.*

Ime Széchenyi politikai magatartásának sarkelve, a melyet a Wesselényi és Kossuth elleni hosszú polemiájában oly sokoldalúlag fejteget. Ebben már egészen a *Kelet népe* írójának sötét sejtelmei nyilatkoznak. Ifjúkori emlékeiből, a Wesselényivel kötött ideális barátságnak közös tevékenységre serkentő érzéseiből indul ki s lépésről-lépésre követi a saját és Wesselényi politikájának fejlődését, megmagyarázva, mily egészen más volt a húszas években a kormány magatartása, mint a negyvenes évek elején. Akkor minden igaz magyarnak az ellenzékhez kellett tartoznia, de most a mindenáron való ellenzékiség előreláthatatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet. Nem a szándék tisztasága az, a melyet Széchenyi hibáztat, hanem a modor, a melyet Wesselényi és párthívei változtatni sehogysem akartak. »Nekem — írja — e modor nem tetszhetett, mert czélom siker volt, siker hazánknak előmenetelét, feldicsőítését tekintve; ilyest pedig mikép remélheték oly eljárás

házánkban tett próba-kisérleteket is; nemcsak tervvel áll elő, hanem eredményekkel is. A jövőbe vetett saspillantásai nemcsak a politikai téren, de az anyagi fejlesztés egész mezején is mindenütt szigorú alapon nyugszanak, a melyet nagy világismerete, széleskörű megfigyelései s az újjáalkotás eszméje raktak le lelkében. Épen ezért fölötte megnehezítette ellenségeinek állását, a kik az ő sikeres tevékenységének rúgóit épen nem vették számításba. Könnyű lett volna Széchenyinek ezeket agyonhallgatni; de épen azért folyamodott hírlaphoz, azért igyekezett eszmesurlódást előidézni, hogy az ellenvélemények ne maradjanak megtorlatlanúl.

Egyik legállandóbb ellenségével, Orosz Józseffel egészen a személyeskedésig menő polemiát folytat, a melyben a kedélyes humor sokszor vastag komikumba csap. Már a czikk czíme is elárulja Széchenyit, a ki »Némely orosz tárgyakról« adott elmefuttatásában mind Orosz Józsefet, mind pedig ennek megbizottját, gr. Pálfy Ferdinándot nevetség tárgyává teszi. »Nézzen a gróf csak ezen tükörbe! — szólítja fel ez utóbbit Széchenyi, — s ha színes bőre nem tette őt maga előtt még egészen ismeretlenné, bizonyosan ráismer saját személyére s honunk minden bajainak gyökér okára. Oh nem létez ez kormányunkban, mert az atyai s szelíd; s nem létez honunk ifjú reményeiben, mert ezeknek egyedűli hibája az élettavaszi forróbb vér s anyaföldünk minden mértéken túli bálványozása; s hát hol fekszik? *Azon félig-meddig rothadt támaszaiban a hazának, kiknek se szívük, se lelkük, de még csak képük se magyar.*« Jól mondja Zichy Antal, hogy Széchenyi e czikkben a sanda mészárost adta, a ki nem oda üt, a hova néz.

Nem lehet hallgatással mellőznünk két kisebb czikket, a melyek közül az első »A Marseillaise«, a másik »Német szinházi botrány« czímmel jelent meg. Mind a kettő nagyon jellemző Széchenyi politikai magatartására nézve épen azon időben, mikor Széchenyi a nyomában kelt reform-eszmék haladását inkább lassítani, mint siettetni akarja. Mind a két czikk mintegy előfutárja a csakhamar kifejlett heves polemiának Széchenyi és Kossuth, illetőleg az ellenzék közt. Amabban Széchenyi aggodalmai, bár még titkolni akarja azokat, először tűnnek föl távoli körvonalakban; emebben féltő gondja meghatóan nyilatkozik, hogy az új magyar ültetvények élete biztosítva legyen. Néhány ifjú a szinházban a Marseillaiset kivánta eljátszatni Veszter bandájával, miről Széchenyi ismerőseitől értesült. Rögtön megírta czikkét, a melyben tiltakozik ama föltevés ellen, mintha a fővárosi ifjúságban forradalmi hajlamok volnának, s mintha okos eljárás volna néhány pajkos ifjú önfeledt

cselekedetéből az egész fővárosi ifjúságra vonni következtetést. Széchenyi a nemzeti színházat rendkivül fontosnak tartotta mint azon »száz meg száz karikák egyikét, melyeknek együtt munkálása egy kis istenáldással tán előmozdíthatná a közügyet«; azért óvta e hazafias intézetet mindentől, a mi annak üdvös hatását bármi csekély mértékben gátolhatta volna. Sietett kijelenteni, hogy »néhány mámoros politikai ábrándozónak utánrivalgása« még a világért sem közvélemény. E felszólalása sokak szemében szálka volt. Ugy gondolkoztak, hogy a Marseillaise elhúzatásához a kormánynak semmi köze; pedig Széchenyi épen azért szólalt föl, hogy a kormány előtt tisztázza a hevesebb vérű ifjakat. Midőn aztán körülbelül két esztendő mulva a német szinházban két szinésznő miatt valóságos botrány volt: a Széchenyi aggodalmait túlzottaknak hívők szinte követelték tőle, hogy a »rend és illedelem érdekében« ismét vesse latba tekintélyét. Pedig mi egészen más eset volt ez, kivált Széchenyi felfogása szerint. Hisz a német szinházhoz ennek a nemzetnek semmi erkölcsi érdeke nem fűződik, míg a nemzeti szinházat míveltségünk egyik fontos tényezőjének nem számítani »valóban megbocsáthatatlan túlbizottság és felfuvalkodás volna.« Voltaképen rövidlátás a két dolgot egyenlő alapúnak venni. Ki is mondja most már, Kossuthnak fordulva, hogy »nem a néptől és a fiatalságtól vezettetni, de azt vezetni; nem a szerint tenni, mit követel a nép, s mire van étvágya a fiatalságnak, de ahhoz képest cselekedni, mi hasznos, üdvös, elérhető rá nézve: ez hazafiúi tisztünk, ez polgári hivatásunk.« Nem vonakodik hangsúlyozni, hogy *mindent a népért, de semmit általa.*

Ime Széchenyi politikai magatartásának sarkelve, a melyet a Wesselényi és Kossuth elleni hosszú polemiájában oly sokoldalúlag fejteget. Ebben már egészen a *Kelet népe* írójának sötét sejtelmei nyilatkoznak. Ifjúkori emlékeiből, a Wesselényivel kötött ideális barátságnak közös tevékenységre serkentő érzéseiből indul ki s lépésről-lépésre követi a saját és Wesselényi politikájának fejlődését, megmagyarázva, mily egészen más volt a húszas években a kormány magatartása, mint a negyvenes évek elején. Akkor minden igaz magyarnak az ellenzékhez kellett tartoznia, de most a mindenáron való ellenzékiség előreláthatatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet. Nem a szándék tisztasága az, a melyet Széchenyi hibáztat, hanem a modor, a melyet Wesselényi és párthívei változtatni sehogysem akartak. »Nekem — írja — e modor nem tetszhetett, mert czélom siker volt, siker hazánknak előmenetelét, feldicsőítését tekintve; ilyest pedig mikép reménlheték oly eljárás

következtében elérhetni, mely ingerlő léte által meg nem szünő fagyos vizet öntött udvarunk jó szándékára, melyet ítéletem szerint sokkal ildomosb, sokkal bölcsebb lett volna lehetőleg ápolni és érlelni s ebbeli jó szándokát kitelhető módon segítni alá.« Meghatólag panaszolja Széchenyi: hányan gyanúsították legönzetlenebb szándékait is e miatt, s midőn megvetve a nagy közönség olcsó tapsait, ment a maga útján, hányan elítélték s tevékenységét mintegy megbénították.

Ime legjobb barátja is a kárhoztatók táborában áll s elítéli oly beszéd miatt, a melyet nem is olvashatott. (Mert a Széchenyi akadémiai beszéde később jelent meg, mint a Wesselényi kemény kritikája.) Nemzetünk legnagyobb baja mindig a félreértés volt. Ez ellen kell neki is folyvást küzdenie, mert a magyar nem akarja belátni, hogy hátramaradásunk főokai »hibás szerkezetekben, szövevényes viszonyokban, elavult, elkopott intézményekben« vannak s nem egyénekben, azoknak rosszakaratában. De ő erőt vesz önfájdalmán. Hiszi, hogy felvilágosításai más véleményre bírják régi barátját. Azért arra szólítja fel, hogy fogjanak egymással újra kezet, így még elérhetnek valami nemes czélt. Változott a nemzet állapota roppant nagyot: magyar a törvény nyelve, a mi már egymagában is új élet jele; azon kivül »annyi jeles törvény hozatott, hogy az, ki a kormányban még ma is systematicus magyar olvasztót és alkotmánycsorbítót lát, az valóban gyógyíthatatlan és alkalmasint azt sem hiszi, mikép a hold éjjel, a nap ellenben nappal világít.«

Ez úttal Kossuthnak is ismétli jobbára a *Kelet népe* vádjait. Mutasson neki Kossuth kivezető útat a bonyodalomból; mondja meg nyiltan, mily módon kívánja a nemzetet vezetni. Ha minden higgadt gondolkodóval úgy bánik el a Pesti Hirlap, mint ő vele: mit várhat a nemzet ezen »újnemű reformatoroktól?« Széchenyi óráról-órára közeledni látja a legnagyobb veszélyt, a mely hazánkat érheti a szenvedély szavára hallgató nagy tömeg meggondolatlansága miatt. A felfüzesült indulatot semmi lehetséges megoldás sem hütheti le, mert — s itt Széchenyi mély phsychologiával magyaráz — a nagy közönség csak a szavak csillámа után rohan, a nélkül, hogy a lényeget is keresné. Álljon azért minden magyar férfiasan helyt, még megmenthető a hon. »De késni nem szabad, mert az indulat és vakhév harapódzó, s olyan, mint a tüz. Ma még meggyőzheted, holnap már erőt vesz rajtad s lobra gyúl, melyen nem fog hatalom, s mely addig lángol, míg mindent porrá nem hamvaszt.«

Széchenyi e czikkben s a »Mély számoló tanitványom«

cziműben kiönti egészen mély hazafi fájdalmát, sötét aggodalmát s fenséges páthoszát oly őszinteséggel, mint a legnagyobb lyrikus költők. E sorokat olvasva, megfeledkezünk Széchenyi terjengős előadásáról, rengeteg közbevetéseiről s teljesen hatása alatt állunk. A gondolat egymást űzi agyában, számtalanszor ismétli, a mit már egyszer elmondott; de felindulásának heve és igazsága, meggyőződésének ereje és hímezetlen őszintesége, küzdelmének tisztasága és szünni nem akaró kitartása, hangjának páthosza s mély melancholiája, s az a hit, hogy ha senki másnak, neki egymagára hagyatva is harczolnia kell a szerinte mindent romba temető veszélylyel, mintegy prózai rhapsodiává avatja czikkeit, a melyekben még most is úgy tetszik, mintha éreznők azt az égető fájdalmat, a mely Széchenyi lelkét áthatotta e polemiák írásakor. E czikksorozatban a hidegen számító politikus logikája egyesül a szónok páthoszával, a költő mély meghatottságával. Mint nagyobb munkáiban: itt sem akar kifogyni a mondani valóból. Árad belőle az érzelem; a szónoki képek és hasonlatok egymásra halmozvák, s közben-közben mintegy pihenőül röviden, sententiosusan fejezi ki törekvéseinek, küzdelmeinek, vágyainak alapját. Igy pl., midőn azt mondja: »Nem arról van szó, ki legyen első, ki legyen utolsó, hanem hogy fölemelkedjék s gyarapuljon a hon.«

Azonban nem akarjuk Széchenyit sem mint hirlapírót, sem mint politikust apróra jellemezni. Csak jelezni kívántuk a szóban levő könyv legértékesebb czikksorozatait, a melyeknek olvasása nélkül a legújabb kor ismertetője, történetírója el nem lehet. Épen azért köszönet illeti meg úgy az Akadémiát, mint a tudós szerkesztőt, hogy Széchenyi korszakalkotó pályájának e nem utolsó tényezőit összegyüjtve, oly könnyen hozzá férhetőkké tették. Zichy Antalnak a kötet elején olvasható bevezetése, »Gróf Széchenyi István egész írói munkássága« czímmel felöleli a nagy férfiúnak politikai eszméit, sokoldalú tevékenységét s pályájának legfontosabb eredményeit, legtöbbször Széchenyi szavaival előadva. Az egyes czikkek elején pedig kortörténeti magyarázatok olvashatók, a melyek az akkori idők avatatlanabb ismerője előtt is érthetővé igyekeznek tenni a czikkek tartalmát.

Dr. Váczy János.

Pomerius. Irta dr. *Horváth Cyrill.* Budapest, 1894. Singer és Wolfner kiadása. 161 l. Ára 1 frt 50.

Azokat a nagybecsű tanulmányokat, a melyeket *Horváth Cyrill* eddig *Pelbártról* írt, e könyvben összegyűjtve és kiegé-

szítve veszi az olvasó. A kép, melyet a középkor e kiváló alakjáról kapunk, nem teljes ugyan, de eléggé körvonalozott. Egy újabb lépés a világosság felé, a mely hogy valaha teljes lesz-e, nagyon kétséges.

Tudjuk, hogy külső történelmi adataink e nagy íróról alig vannak. A XV. század történetirása nem emlékezik róla egy szóval sem. Az első, aki nevénél többet említ róla, *Istvánffy* volt. Szerinte *Pelbárt* nagytudományú férfiu volt, de idomtalan görbe orra és rút ábrázata miatt nevetség tárgyául szolgált. Egykorú s megbizható adatokkal azonban, úgyszólván, csak a krakkai egyetem évkönyveinek feljegyzéseiben találkozunk s ezek is oly szükmarkuak, hogy még a jeles író nevének teljes megállapításához sem nyújtanak elégséges támpontokat.

Az irodalom-történész tehát pusztán az író műveiből meritheti adatait és érveit, csupán belső indiciumokból alkotja meg alakját. Nehéz, nagy lelkiismeretességet, sok türelmet, kitartó szorgalmat igénylő munka ez, a melylyel az eredmény csak ritkán áll arányban.

Horváth Cyrill ily nagy munkát végezett s az eredménynyel meg lehet elégedve. Az az ösvény, a melyet *Szilády Áron* nyitott volt, jó kalauza lett. Nem csoda, hogy vannak dolgai, a melyekkel most már a mester nyakára nőtt.

Szerzőnk művét három részre osztotta. Az elsőben Pelbárttal és munkálkodásával foglalkozik; a másodikban Pelbárt tekintélyét hazai kodexeinkhez határozza meg; míg a harmadik részben az előbbiek illusztrálásához vezető jegyzeteket gyűjti egybe. Szép epilogusát képezi az érdekes műnek a függelék, melyben Pelbárt nagypénteki beszédéből mutat be egy részletet s reá mutat a siralmak egy régi forrására.

Az első részben leggyöngébb a szerző ott, a hol *Pelbárt* nevéről, születéséről és egyéb személyes vonatkozású dolgairól szól.

A Pelbárt nevet, a *Pilibartus* révén, a Willibrord magyaros alakjának mondja. Igaza lehet, de állítását bebizonyítani nem tudta. Sokkal fejlettebb történeti érzékről tesz tanuságot a rész második fejezete, a melyben Pelbárt irói működésének chronologiáját alapítja meg, úgyszólván megdönthetetlen logikáju okoskodással.

Rendkivül érdekes dolgok azok, a melyeket szerzőnk Pelbártnak, az embernek jellemére nézve elmond. A magyar müveltség és irodalom öt századon keresztül az egyházi szellem fejlődésének útját követte. Kulturánk, föl a mohácsi veszedelemig, az egyházra támaszkodott. Az iskolát a kereszténység

vezette be a magyar földre és uralkodott benne századról századra. Az irodalmat a középkor vallásos szelleme lengette át. Ezzel szemben a XIII. században, Italiából új szellem indul ki a keresztény Európába. Az olasz nép, mely soha sem szünt meg a Scipiók utódainak tartani magát, ősei szelleméhez tér vissza. Dante összeolvasztja az antik elemeket a modernekkel, a pogányt a kereszténynyel, Petrarca föllobogtatja a szivekben a régi hagyományok iránt való lelkesedést, a Mediciek udvara szétszórja azt mindenfelé. Az elvont és szürke bölcselettel elégedetlen szívek az élet szépségei után vágyódnak; de aztán az emberek nem egyszer mértéktelenül vetik magukat az antik világ élvezetei közé és a humanizmus, mely annyi szépet és jót hoz létre, nagyon sokszor az erkölcstelenség melegágyává lesz.

Magyarország sem zárkózhatott el többé a mozgalom elől. Az Anjou-kori főpapság magával hozta azt Olaszország egyetemeiről; Zsigmond félszázada nagyúri szükségletté emelte. A renaissance régen elterjedt már a betűtől nem irtózó egyházi arisztokraciában, midőn Mátyásnak idejében virágkorát nálunk is kifejlődni látjuk. Amde a magyar humanizmusnak az olaszétól teljesen elütő természete volt. Ez hűs és vér; az puszta himpor. Ez leszállott Itália mezőire és új, de mégis régi virágokkal hintette be a termékeny talajt; a mienk a búzaföldek kalászos terein uralkodó hegyi várakban készített tündér-kerteket. Ott egy egész nép volt; itt csupán a büszke arisztokraciának része; ott százezreké, itt egyeseké; ott valódi élet, itt csillogó ábránd, semmi más . . .

Nem követjük tovább, de nem is zavarjuk szerző elmélkedéseit. Hiszen csak igen jelentéktelen részletek azok, a melyekben tőle eltérünk. Általánosságban e kor rövidebb, és mégis markans és hű jellemzését még alig olvastuk valahol. A fő tényre nézve: a XV. sz. kultusa két ellentétes irányára, teljesen egyetértünk vele s nagyon sikerült fogásnak találjuk, hogy a kor nagy szónokát e keret szemmel tartásával jellemzi.

Pelbárt szónok és hívő volt, a humanisták fecsegők és ha nem is hitetlenek, legalább erősen közönyösek voltak. Az antagonizmus tehát közöttük szükségszerű, mert természetes. A szónok művei telve vannak hol rejtett czélzásokkal, hol nyilt támadásokkal, a melyek éle mindig a humanisták, nem ritkán egyenesen az udvar ellen irányul. És ezen körülmény képezi Pelbártnak történelmi értékét. Művei, kellő körültekintéssel és kritikával használva, a kor erkölcs-történetének kiváló forrását képezik. Ezek áttanulmányozása nélkül a kép, melyet

Mátyásról és udvaráról alkotunk, lehetetlen, hogy egyoldalú világításban ne tűnjék fel.

Pelbárt archaeologiai és történelmi ismeretei, mondja a szerző, mint az korában általános volt, sokszor tartalmaztak képzeleti elemeket. Buzgalma néha elragadta s ilyenkor nagy tévedéstől sem maradt ment. A »quaternio terminorum« ritka nála, de nem hiányzik. A mai ember elmosolyodik némely hibáján, noha ez a mosolygás, a kort tekintve, nem jogosult. Ily dolgok műveinek, az iskolás módszer mellett, melynek híve volt, elrejthetetlen középkori színezetet kölcsönöznek. Olyanok, mint a régiség lehellete, mely az aranyon bizonyos homályt hagy. Csak növelik a régi műtárgyak becsét. Igaz dolgok, a melyeket azonban csak kritikával lehet élvezni és használni.

Nagyérdekű része Horváth Cyrill művének az, a melyben felveti a kérdést: ha vajjon, mily nyelven szónokoltak hazánkban a papok. Az eredmény, melyet Horváth dedukció útján ér el, előre látható: *magyarúl*. Hogy Pelbárt latinúl írt, annak magyarázata azon czélban fekszik, a melyet Pomeriumával elérni óhajtott. Anyagtárat, nem egyszerű kézikönyvet nyújtott. És ez irodalmi érdemeinek kulcsa.

Nem kevésbbé érdekes Horváth ott, a hol a magyar legendákról szól. Az a melegség, az a szeretet, a melylyel hőse iránt viseltetik, nem ragadta el. A hol lehet, gondos kézzel tűzi babérkoszorújába az új levelet, de a hol kell, könyörtelenül tépi ki a régit, az illetéktelent. Ez a valódi szeretet. Az eredmény pedig az: Pelbárt nem szerzője a magyar szentek legendáinak.

A Pelbárt és kódexeink czímű részben *Horváth Cyrill* a legvértezettebben lép fel. Művének ez a rész képezi a fénypontját. Önálló kutatás, önálló felfogás. Ez az a rész, a melyben még mesterét: *Szilády Áron*t is felülmúlja.

A nyelvemlékek chronologiájának és fajaiknak megállapítása után ismerteti a klastromi irodalom főforrásait. Ez az arzenál, a melyből fegyvereit veszi, hogy később felállított tételeit igazolja. Ezek a Katalin-legenda, a kódexek nyelve, a De Tempore, De Sanctis és a Stellarium hatására vonatkoznak s az irodalom-történet rendkivül becses adalékait képezik.

Ezekben akartunk röviden beszámolni *Horváth Cyrill* Pomeriumáról. Csak nehány vonás az egész. Talán halvány, talán kevés amit nyújtunk, de ahhoz, hogy egy ifju író felvillanó nevének e szakfolyóiratban is útat nyissunk, úgy hiszem, elég. Az érdeklődők vegyék kezükbe a könyvet s állapítsák meg maguk, mennyiben volt igaz itéletünk.

Crescens.

Die Ausgrabungen zu Aquincum 1879—1891. Beschrieben von Dr. *Valentin Kuzsinszky.* Mit 2 Beilagen und 48 Illustrationen. Budapest, Fridrich Kilians kgl. ung. Universitätsbuchhandlung. 1892. 125 l. Ára?

Az aquincumi ásatások buzgó és szakavatott vezetője *Kuzsinszky Bálint* doktor, német nyelven adta ki most azon ismertetéseit, melyeket az Ó-Buda határán, a főváros áldozatkészségéből folytatott ásatásokról, a *Budapest régiségeiben* közzé tett.

Jó és hasznos munkát végezett. Jót, mert ez emlékek ily szakszerű leírását egy önálló füzetbe összegyűjtve eddig sajnosan nélkülöztük; hasznosat, mert a külföld figyelmét is felhíván ez emlékekre, azoknak látogatottságát nagyban előmozdította.

A füzet nyolcz fejezetre oszlik. Az előljárón kivül, melyben az ásatások történelme mellett Aquincum történelmének általános képével is megismerkedünk, külön-külön czímek szólanak: a Mithra-templomról, az amphi-theatrumról, a Nemesis szentélyéről, a fürdőkről, a macellumról s Aquincum egyéb középületeiről, a lakóházakról s végre a kisebb ornamentikai leletekről.

A szöveget magát negyvennyolcz sikerült kép élénkíti, nagyban elősegítve a megérthetést. Ezen szempontból kiváló becscsel bírnak a mű-mellékletek is, a melyek egyike az ásatások alaprajzával ismertet meg, míg a másik az amphi-theatrumnak sikerülten rekonstruált alakját varázsolja elénk.

Az aquincumi látogatók *Kuzsinszky* könyvében tehát nem csak szakszerű kalauzolót találnak, hanem becses maradandó emléket is szereznek.

A jelesen megírt könyvet ép czért igen melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

Crescens.

Békésvármegye 1848—1849. Írta Oláh György, I. kötet 1890. II. k. 1893. 1850 lap. Békés-Gyula, Dobay János könyvnyomdája.

E gonddal, utánjárással szerkesztett becses mű szerzőjének *Oláh Györgynek* neve az irodalomban még közforgalomnak nem örvend. Művét ajánlja, fiui szeretete jeléül, szülő megyéjének, Békésmegyének.

E mű Békésmegye hazaszeretetének prózában írott éposza és benne népe egy csodás mikrokozmus, amilyenre Kossuth Lajos a legnehezebb napok idején jogosan alkalmazhatta e

felkiáltást: »Te nép nagy vagy hazafias fellángolásod és lelkesedésedben!«

Amint a költészet terén a nép költészetének nagy jogosultsága van, épenúgy kellene a történelemben is a nép hősies magaviselkedésének tért engedni. De ez eddigelé nem volt így. E tekintetben nagyon találó Arany Jánosnak rögtönzött tréfáskomoly versecskéje:

»Az emberi öltöt nagy feledékenység
Elnyeli, mint tenger;
Csak kettő marad fen az emlékezetben:
Der Denker und Henker.«

Szerzőnk érdeméül róvjuk fel, hogy az általa felvett korszakban megyéje népe által páratlanúl teljesített hazafias áldozatkészségnek szép történelmét írja meg.

E művet olvasva, megfejtve lesz az utókor előtt a kétes kérdés: mikép alakulhatott oly rohamosan, majd semmiből, az a magyar hadsereg, mely a kész fegyelmezett osztrák hadsereg ellen egymásután csatákat nyert, — mikép gyámolíthatta azt béres nagy munkájában a nemzetőrség, — mikép élelmeztettek a megyében nagyszámban elhelyezett hadifoglyok, — miként ruháztattak fel hamarosan a hadsereghez szólított ujonczai.

Az író e műve megírásánál magasztos, szempontot tartott szeme előtt s valószinüleg ez adott neki kitartást e nagy műve megírásához. Maga mondja műve II. kötetének 100-ik lapján: »Minél tovább halad az idő, s temeti romboló erejével a pusztulás romjai alá szabadság-harczunk drága emlékeit, annál erősebben tölti be az utódok hálatelt lelkét a vágy, hogy dicsőségteljes küzdelmeinkre, azok hőseire vonatkozó legkisebb megmenthető adatok is megmentessenek a megsemmisüléstől.«

Az író ezen elébe tűzött feladatnak a legnagyobb gonddal felel meg. Az adakozás minden nemeit, — a nemzetőröknek tömegesen harcztérre küldését, — megyei, kormánybiztosi rendeleteket, hadi tudósításokat, — a szabadságharcz folyama alatt keletkezett dalokat, — verses csataleirásokat, — a szolnoki csatának tót nyelven verses dicsőítését, — a német hadifoglyoknak, a német lakosok között elszórt, lázító verses költeményét és sok más apróbb, tárgyához tartozó adatokat bőven közli művében. Továbbá névszerint adja 3326 békésmegyei honvédnek a nevét, legtöbbjének neve mellett ezredét, zászlóalját, melyben szolgált.

E lajstromra nézve maga az író megjegyzi, hogy ez hiányos és a kis Békésmegye által kiállított harczosok száma legalább 4500-ra vehető.

Miután tudjuk, hogy a szabadságharczunkra következett absolut korszak minden nyomot, adatot, mely a letűnt dicső multra vonatkozott, különös gonddal felhajhászott és megsemmisített, csodálni lehet szerző nagy fáradságát, melylyel ennyi adatot összeszedni és a megsemmisüléstől megmenteni képes volt.

Terem nem lévén itten szerző művének részletezésére, csak röviden említek meg abból egynémelyeket.

Müve elején felemlíti azt, amiről Kemény Zsigmond »Forradalom után« czímű művében megemlékezik. A legrosszabb auspiciumok közt derült fel az 1848-ik évi nagy mozgalmaknak hajnala. A Békésmegyében foganatosított urbérszabályozások miatt elkeseredett jobbágynép, azonnal az 1848. március 15-ike hírének hallására, lázadásban tört ki. Több elkülönített földesúri legelő s más egyéb birtokrész a jobbágyság által erőszakosan visszafoglaltatott. A megyének rögtönitélő bíróságot kellett felállítani, mely tömegesen itélte el a lázadók kolomposait és záratta be a megye börtönébe. De, mert a földesurak egy része az elfoglalt birtokrészeket a volt jobbágy kezén hagyta és maga a megye a börtönbe zártak nagyobb részét szabadon bocsátotta; másrészt ekkor már a nép a haza több oldalróli megtámadásáról is értesült, e körülmények nagy változtatást tettek kedély állapotában. Előbbi lázongásuk és rakoncátlanságukat a minden áldozatra kész hazafiságra változtatták.

Felemliti szerző a világtalan báró Wesselényi Miklósnak a pesti radikális körben 1848. april 29-én tartott vak-látnoki jóslatát, ki már ekkor megjövendölte az illyrek és horvátok fellázadását, az orosz kormány czélzatát. Fegyverre szólít mindenkit, ki azt valahemnyire is bírja. Majd közöl egy hivatalos jelentés curiosumot is Bogyó János törvényszéki ülnöktől, az alispánhoz, 1849. aug. 13-ról, melyben jelenti, hogy tegnap délután 2 órakor (aug. 12-én) Bohusnak világosi kastélyában több muszka- és magyar tábornok jelenlétében a nagyszerű béke megköttetett, melynek főbb pontjai: Leichtenberg herczeg koronáztatik meg magyar királynak, — a független magyar felelős miniszterium visszahelyeztetik, — nemzeti bank felállíttatik, — a magyar bankjegyek arany és ezüsttel váltatnak be, — 30 ezer muszka a határszélen marad, mig Leichtenberg uralkodása és a haza békés nyugalma biztositva leend.

Elbeszéli: a világosi fegyverletétel után mikép érkeztek a muszkák a fogoly honvédtisztekkel Gyulára. Mint szedettek el ezektől a kardok, és a honvéd-tábornokoknak minden javai.

A muszka tisztek mikép barátkoztak a honvéd-tisztekkel és mily részvéttel voltak ezek iránt?

Én magam is a muszkák által Gyulára kisért honvéd-tisztek közt léven, felemlítek itt egy körülményt, melynek magam szemtanuja voltam.

A mostani gyulai városházzal szemközt volt az időben egy nürnbergi kereskedés és ennek kirakatában Kossuth Lajosnak több porczelán és terra-cotta kis mellszobra. A boltból egy muszka katona-orvost láttam kilépni, kezében Kossuth mellszobrával, papirba még el sem takarva. Egy honvédtiszt, ki már ösmerhette a muszka orvost, megszólítá ezt: »quid hoc domine Doctor.« Ez megmutatva a kis szobrocskát, latinúl felelte: »hoc est meum idolum!«

Minthogy 8 napig tartott Gyulán a fogságunk, én ismétolve elmentem ebbe a kereskedésbe, s kérdém a kereskedőtől: van-e még a szobrocskákból? felelte: Elkelt mind. Bár több lett volna. A muszkák mind megvették.

Hálásan emlékezik meg a szerző báró Wenckheim Béla főispánról, Szombathelyi Antal alispánról, Bogyó János t. széki ülnökről, Boczkó Dániel kormánybiztosról, kik e korszakban emberfeletti dolgot müveltek, — továbbá Belliczey Józsefről, ki a megyét pénzszükségében nagyobb kölcsönnel megsegítette, és sok másokról.

A szerző irálya szabatos és vonzó. Reflexiói a szabadságharcz előtti és alatti időkről alaposak.

Igéri a szerző, hogy Békésmegye történelmét a szabadságharcz utáni időkről is megirandja.

Szerző itten tárgyalt művét, mely először avatja fel a tépet történelmi szereplőnek, szivesen üdvözöljük. Megirandó művéhez szerencsét kivánunk.

Rozvány György.

Vitéz Mihály ellenségei. Irta Jonnescu-Gion S. György. Eredetiből fordította Veress Endre. Előszóval s jegyzetekkel ellátta Szádeczky Lajos dr. Kolozsvár 1893. 8-adr. 30 l.

Jonnescu felolvasását 1890 márcziusban tartotta. Bizonyal nagy tetszést aratott vele, mert az ő közönsége szereti Mihály vajdában a daco-román egység előharczosát tekinteni. Még abban is utánozzák a régi rómaiakat hogy a historiát bizonyos politikai eszmék kedvecért meghamisítják. Csak hogy rosszúl alkalmazzák, — mert bár a hét király a mythos ködében vesz el, de az a római szellem, mit a monda képvisel, abban

a multban gyökeredzett. Hát az oláh egységnek Vitéz Mihály volt-e a képviselője? A román nép naiv hittel ragaszkodott a mondához, s abból ki sem ábrándult. — de a román történetirók ábrándját a levéltári kutatások széttépték. Mert az a rengeteg levéltári anyag, mely újabban Kemény József, Hurmuzaki s Szádeczky által publicáltatott, ott áll élő czáfolatúl. Ez utóbbinak munkája Mihály vajdáról csak most hagyta el a sajtót második bővített kiadásban s épen ez a körülmény időszerűvé teszi Jonnescu felolvasásának publicálását. Érdekes olvasmány lesz annak, ki Szádeczky munkáját elolvasta, s ennek behatása alatt olvassa el ezt a felolvasást. Veress hasznos munkát végzett — s bizonynyal szolgálatot tenne történetirásunknak, ha a román történeti irodalom újabb termékeit ismertetné. Z.

Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Irta Koncz József. Kolozsvár 1893. 8-adr. 67 l.

Rendkivül érdekes s nagybecsü adalék nemcsak az erdélyi protestantismus, hanem a hazai irodalom s miveltség történetéhez. Tofeus Apafi idejében élt és szerepelt: a sz. zsoltárok resolutiójával a magyar egyházi szónokok közt kiváló nevet biztositott magának, Bod és Cserey nem ok nélkül halmozzák el magasztalásokkal. Koncz nem új világitásaiban tünteti fel életrajzát, hanem azt egy sereg eddig nem ismert új adattal bővíti ki s illusztrálja. Viszonya Telekivel egész új világitásban tünik fel mint azt Csereyből ismerjük; a hires Gilányi hagyomány történetének részleteivel is megismerkedünk; az amsterdámi Biblia-nyomtatás előzményei megvilágittatnak; irodalmi munkásságát részletesen összeállitá, s végül családi viszonyaival is megismertet. Valóban Koncz ez életrajz megirásával irodalmunknak hasznos szolgálatott tett. Z.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Folyó évi közgyülésünkre nagy számú s valóban díszes közönség jelent meg, mely az Akadémia üléstermét egészen megtöltötte. Ott voltak a többi közt gróf Teleki Géza, gróf Kuun Géza, báró Nyáry Jenő, Gervay Mihály miniszteri tanácsos, id. Dániel Gábor főispán, förendi házi tag, Hegedüs Sándor, Nagy Ferencz egyetemi tanár s a választványi tagok nagy számmal.

Gr. Szécsen Antal elnök bejelentette, hogy nagy sajnálatára hivatalos elfoglaltatása miatt nem jelenhetik meg, s a másodelnök Pulszky Ferencz gyöngélkedésével mentve magát, felhívta Thaly Kálmán elnöktársát, hogy ő vezesse a közgyülést. Thaly Kálmán készségesen engedett a felkérésnek, mire az elnöki székeket ketten foglalták el. Thaly Kálmán elnök nagy tetszéssel fogadott beszédében hangsulyozta, hogy gróf Szécsen Antalt hivatalos teendői tartják vissza attól, hogy a mai közgyülést vezesse, Pulszky Ferencz első alelnök pedig gyengélkedése miatt nem vezetheti azt. Mindezen okoknál fogva a közgyülés elnézését kéri, hogy kidolgozott beszéd helyett úgy szólván egészen készületlenül foglalta el az elnöki széket s tartja a megnyitó beszédet; mire a közgyülést megnyitottnak jelentette ki. Ez azonban, folytatá, komoly aggodalomra nem ad neki okot, — mert a történelmi társulat nem képez zárkozott társulatot s egy ily barátságos összejövetelen meg lehet bocsátani a kidolgozott beszéd elmaradását, aminek inkább egy ünnepélyes közgyülésen van helye. Társulatunk, folytatá, már kezdetben is avval az intentióval alakult, hogy búvárok és történetkedvelők közt kapcsolatot képezzen, s hogy hazánk minden rétegében elterjedvén, az összes factorok közreműködése által a történetbúvárlatnak ügyét mennél szélesebb körben előmozdíthassa s az érdeklődést minden irányban felkelthesse. Kitartó munkássága által ezen kitüzött czéljait elérte, mert a társulat a Kárpátoktól az Adriáig a nemzet minden rétegében elterjedt s minden dicsekvés

nélkül elmondhatjuk, hogy a nemzet ezen támogatása által a magyar nemzeti cultura tényezői közt nem az utolsó helyet foglalja el.

E mai közgyűlésünk is a társulat tagjainak fesztelen találkozása, melyben a választmány s a társulati tagok teljesen egyforma joggal jelennek meg s ezáltal is a gyűlésnek barátságos, családias jellegét bizonyítják.

Ha van nemzet, melynek különös súlyt kell fektetni történetére, bizonyára a magyar nemzet az, mely rokon nélkül áll és maradt fenn Európa szívében a népvándorlás korából és egyedül csak a történelmi jog alapjára támaszkodhatik. A hazai történet s az ebben gyökerező jogok képezik a magyar állameszme legszilárdabb basisát, ez az, melyen a nemzet rendületlenül áll s mindinkább megszilárdulhat.

Sajnosan tapasztaljuk ugyan, kivált újabb időben, hogy némely nemzetiségek elnyomásról panaszkodnak s oly vádakkal illetnek bennünket, a melyek ellen joggal hivatkozhatik a nemzet mindenkor tanusított oly nagy mérvü liberalitására, milyennek Európa más államaiban példája nincs; hiszen már első királyunk, Szt. István, elvül tűzte ki azon családi politikájának és dynastiájának kétségtelenül hasznos tant, hogy »Regnum unius linguae fragile et imbecile est.« S valójában csak ezen elv mellett maradhattak meg s fejlődhettek ki a horvátok annyira önálló nemzetté s országgá, a milyenhez hasonló példát más államokban hiába keresnénk. Vagy szóljunk-e az erdélyi szászokról, kiknek nemhogy nemzetiségüket nyomtuk volna el, ellenkezőleg annyi támogatásban részesítettük, hogy ennek a nemzetnek önálló culturája és irodalma fejlődhetett ki.

Semmi sem gátolja hasonló kifejlődését a többi nemzetiségeknek sem; de midőn ezt készséggel előmozdítjuk, az államalkotó faj történelmi jogalapjáról természetesen nem léphetünk le, és ha valaha szükség volt arra, hogy ezt a történelmi jogalapot ápoljuk s annak tudatát a nemzet fiaiban felélesztení igyekeztünk: úgy hiszszük, most, a honfoglalás 1000-ed éves megünneplésének küszöbén jött el leginkább ennek ideje.

Ez az ünnepély ugyanis első sorban a történelem legmagasztosabb ünnepe, s épen azért társulatunk legkészségesebben járult ahhoz, hogy ő is a maga részéről a millenium méltó megünneplését előmozdítsa.

Épen ezért társulatunk a rendezés terén az irodalmi és a többi factorokkal együttesen e czél elérésére mindent elkövet. Hogy pedig társulatunk ezen irányzata mennél szélesebb körökre kiterjedhessen, felkérem a társulat minden tagját: szíveskedjék a maga körében oda hatni, hogy a nemzet ennek a nagy történelmi ünnepélynek fontosságát felfogja, mint a mely a magyar állameszme megszilárdulásának oly nevezetes mozzanatát képezi.

Ezek az eszmék, tisztelt tagtársaink, melyek mostani közgyülésünk alkalmából agyamban felmerültek, s önök tetszéséből örömmel látom, hogy azok kebelükben visszhangra találtak és önök is elismerik azokat olyanoknak, melyeket első sorban társulatunk van hivatva tolmácsolni.

Ezen actualis s a mai helyzetnek megfelelő rögtönzés a hallgatóság kebelében mély visszhangra talált, s tetszésének többször kifejezést adott. Gyakori »úgy van«, »éljen« szakította félbe a végül egész ovatióban részesítette az elnököt, kivel legelőször alelnöktársa Pulszky Ferencz szorított kezet.

A közgyülés legvégig megtartotta emelkedett hangulatát, s bár közel 7 óráig tartott, az érdeklődés egyáltalán nem hanyatlott. Lefolyásáról s egyes tárgyairól a hivatalos rovat értesíti olvasóinkat.

A CZIKÁDORI APÁTSÁG MEGALAPÍTÁSA ÉS SZINHELYE.

(Felolvastatott a M. Tör. Társ. febr. 3. tartott vl. ülésében.)

A cziszterczi rend 1098-ban jött létre Burgundban. Mint a Benedek-rend hatszázados törzsének fiatal hajtása, az ifjúság pezsgő életerejével ver gyökeret Európa földjében. Belső szervezetének épsége és fiainak nagylelkűsége tartós életet s gyors fejlődést biztosit számára. Cistercium, az ős anyakolostor, gyors egymásutánban uj rajokat bocsát ki kebeléből. Firmitas (La Ferté), Pontiniacum (Pontigny), Clara-Vallis (Clairvaux) és Morimundus (Morimond) egy-egy ágai a hatalmas törzsnek, melyet Róbert apát Cistercium (Cîteaux) földjébe ültetett.

Szent Bernát egyénisége és tekintélye Európaszerte hírt és tért szerez a fiatal rendnek. A férfiu, a ki tollával az egyház ellenét győzi le, mély értelmü politikájával a császár versenytársait némitja el, lelkesitő szónoklatával meg Európát indítja keresztes hadjáratra, — saját szükkörü szellemi családját európai magaslatra emeli.

Hirtelen, meglepő gyorsasággal keletkeznek a cziszterczi kolostorok Európa országaiban. Nem telik el félszázad, — s már hazánkban is itthonra találnak a cziszterczieh. Szent Bernát még életben volt, midőn a nyugati czivilizációnak Cisterciumban megyökerezett törzse Kelet-Európa földjén, hazánkban is kihajtott.

Az első cziszterczi telep hozzánk, a mai Magyarországba, Ausztriából érkezett.

III. vagy Szent Lipót, Ausztria határőrgrófja, 1106-ban feleségül vette Ágnest, IV. Henrik császár leányát és Sváb Frigyes özvegyét.

Ezen házasságból tizennyolcz gyermek születik. Közöttök az ötödik figyermek: Ottó. Saját hajlamait és atyja óhaját követi, midőn tanulmányai végzése czéljából Párisba utazik. Tanulmányai befejeztével haza indul. Utja véletlenül Morimond felé vitte. Tizenöt társával meghál a cziszterciek apátságában. A szép rend, a szigoru fegyelem és a jámbor életmód megragadta lelkét. Eszmélkedik, mérlegel, — és nyomban határoz. Szive vonzotta, lelke sugalmazta, — meghajolt tehát. Belép tizenhatod-magával a morimondi szerzetes testületbe.

A cziszterciek sokat nyertek benne. Tudományos készültsége s előkelő származása czéljaik elérésére ajánlatos tényezőnek igérkezett. A remény nem is csalt.

Atyjának ajánlgatja a cziszterczi rend átültetését Ausztria területére. A jámbor lelkületű Babenbergi Lipót, kit az egyház szentjei közé is fölvett, 1136-ban adja ki az alapítólevelet. Ebben kijelenti, hogy a Morimondból érkező cziszterciek számára Sattelbachban, melynek ezentúl Heiligen-Kreuz a neve, apátságot alapított.

Ottó, kit a közérdek már 1137-ben a freisingi püspöki székbe szólított, s kit e pillanattól kezdve Freisingi Ottó név alatt ismerünk, ezentúl sem szünt meg jóakaratával és befolyásával támogatni volt testvéreit.

Az új kolostor Heiligen-Kreuzban gyorsan benépesült. Rövid idő alatt oly nagyra rugott a létszám, hogy még a nagyon vékony ellátás is alig futotta a jövedelemből. Gottschalk, a kolostor első apátja, örömmel vette tehát a hírt, hogy II. Béla magyar király Heiligen-Kreuzból szívesen telepítene országába egy rajt. Értesül a tervről Ausztria ura, IV. Lipót is.

Ő, testvére révén, meg most már tapasztalásból is jól ismerte a cziszterczieket. Látta, hogy a földmüvelés, ipar és szellemi élet mily hasznos munkásokra talált bennök. Elhatározta tehát, hogy megakadályozza a munkaerő megkevesbítését. S hogy a megélhetés nehézsége ne legyen ok a kitelepítésre, Trumau jószággal gyarapítja atyja adományát.

Lipót egyelőre czélt ért. Pár év mulva azonban mégis megvalósul a régi terv. Magyarország megnyitja határait a cziszterciek előtt. A legelső telepesek Heiligen-Kreuzból indulnak meg magyarországi új otthonuk szervezésére. Ők rakják le tehát a legelső cziszterczi apátság alapjait a mai Magyarországban. S ezen apátság a czikádori, melyet II. Gejza király 1142-ben alapított.

Kérdés: Hol volt a cziszterciek czikádori apátsága?

Eddig kétféle vélemény élt a tudós világban. Az egyik szerint Czikádor a tolnavármegyei Czikó falu közelében, azon helyen volt, a hol egy templom szentélye még ma is áll. A másik meg azt tartja, hogy a czikádori apátságnak Báttaszéknél kellett lennie.

Lássuk az első nézetet.

Czikó közelében van azon rom, melyben a vidék öntudatos közvéleménye és a tudós világ egy része a cziszterciek czikádori apátságát ismerte föl.

A tanult osztály közvéleménye azonban jelen esetben keveset, vagy éppen semmit sem nyom a latban; mert nem a néphiten, a hagyományon, — hanem a nálunk egykor szerfölött divatos etimologián alapszik. A tudákosság ugyanis a szomszédos Czikó falu nevében a Czikádor összevonását, rövidítését látta. Nyomban készen volt tehát a hallgatag következtetés, hogy a Czikádorból lett Czikó; s így a czikádori apátságnak a mai Czikó falu közelében, vagyis a szóbanforgó romok helyén kellett lennie.

Ezen pongyola felfogást a tudomány is támogatta, midőn Fuxhoffer is a czikádori apátságot látta a Czikó melletti templomrészletben.

Fuxhoffert egy tolnavármegyei tudós barátja — a kit meg nem nevez — vitte lépre. S így ő is a közvélemény áldozata lett. Semmi áron sem ismerte el, hogy Báttaszéken valaha kolostor és apátság volt. Itt — szerinte — a báttai apátok csak laktak.

Czinár a Fuxhoffer-féle Monasteriologia átdolgozásában már óvatosan jár el. Mindkét véleményt megemlíti egy-két bizonyítékkal. — de egyikhez sem csatlakozik.

Myskovszky Viktor és Römer Flóris Czikó mellett látják Czikádort. Ezen tekintélyek, megvallom, kezdetben engem is megnyertek felfogásuknak. A Czikó név a Czikádor ügyes összerántásának tünt föl s nagyon szépen egybevágott a cziszterczi rend ősi anyakolostorának, Cistercium-nak, vagyis Citeaux-nak nevével.

De a mi meggyőződésszerűleg vont táborukba, az a bizonyíték volt, melyet maga a szentélymaradvány nyujtott. Az apsis egyenes zárdálása a cziszterczi építkezésnek jellemző vonása. Mivel pedig a szóbanforgó romnál is az apsis egyenesen záródik, mi volt természetesebb, mint hogy lelkemben is a czikádori apátság jelent meg, midőn e romokra gondoltam.

Tanulmányaim közben azonban sajátságos helyzetbe jutottam. Minél jobban belemélyedtem az eredeti kútfők, főleg az okiratok vizsgálatába, annál erősebb lett a gyanúm a Czikó melletti romokra. Végre is arra gondoltan, hogy a romok alapos megvizsgálása a helyzetben döntő adatokat nyújthat. Fogtam tehát magamat s kirándultam Czikóra.

1893 jul. havában tanulmányoztam közvetlen szemlélet utján a romokat. A még fennálló templomrészletek biztos képet nyujtanak ugyan az épület anyagáról, stiljéről és diszítéséről, — de a többi résznek még alapfalai is a föld alatt lappangtak. Elhatároztam tehát, hogy ásatáshoz fogok. Meg is cselekedtem.

Harmincz ember két nap alatt a templom alapfalait kiásta. Az ásatást folyton magam vezettem és irányítottam. Fő törekvésem volt, hogy az alapfalak minden részéről biztos adatokat szerezzek. A falakat mindenütt jó mélyen megszabadítottam a földtől. Erős volt a hitem, hogy a törmelékek között egyes jellemző épületrészletre akadunk. Emberesonton kívül — szerencsénkre — csakugyan találtunk néhány monumentális építkezésre való követ.

A templom alaprajza műépítkezésre vall. A keletelés rendes, — a bejárat nyugatnak, az apsis keletnek néz. A templomban van egy fő- és két mellék-hajó, — de ezek közől az éjszaki csak félig épült ki. A két torony között a középen, a nyugati oldalon, volt a bejárat. Ezzel szemközt nyúlt előre a szentély egyenes záródással. Ugyanígy záródtak a mellékhajók is.

Az egész templom alapfalai termésköből vannak. Készítésök módja a rómaiak kalászos építkezésére vall. Maga a templom azonban téglából épült, — keverve faragott és diszített homokkövekkel ott, ahol az épület természete, vagy a műizlés megkövetelte. A használt téglák eredeti szinöket ma is megtartották; kitünően vannak égetve s igen kemények.

A fennálló templomrészlet, éjszakkeletről tekintve, a műizlésnek fejlett alkotásait tárja föl. Első sorban is szembe ötlik a diadalív fölötti, vagyis a főhajóhoz tartozó háromszögű csúcsfal. Ezen a vakfülkék (vak árkádok) a párkányzat emelkedésével növekednek, — vagyis a középső a leghosszabb.

A szentély keleti csúcsfalánál szintén vak-árkádokon fut fölfelé a figyelő tekintete. Méreteik itt természetesen kisebbek, de orgonasípszerű berendezésökben amazokkal egyeznek.

A háromszögű csúcsfalat alúl igen ízléses párkányzat veszi körül. Ez az úgynevezett kettős fogdísz, másként fogas párkány. A fogas párkány alatt a félköríves-dísz fut végig.

A csúcsfalnak csúcsba összefutó vonalain még ma is látható egy-két faragott kő. Ezeken gyönyörűen stilizált levéldísz ékeskedik. Ugyanily diszítményt látunk azon köveken is, melyeket már a törmelék közől hoztam napfényre.

Érdekes és tanulságos ezen levéldíszek egybevetése hazai kiváló műemlékeink részleteivel.

A román ízlés bámulatos gazdagsága a diszítményben nem igen juttat azon szerencséhez, hogy két teljesen egyező ékítményben gyönyörködhessünk. Tanulmányaink közben tehát szivesen megelégszünk néhány találkozó vonással is. A mi romunknak a tudomány számára megmentett műrészletei is sokszorosan pótolják a rájok fordított fáradságot. A levéldísz, mely a megmentett három darabon is változik az alakításban, — nagy hasonlóságot mutat

a jáki templom főapsisa diszítményének egyes részleteivel, de legtöbbet a régi pécsi székesegyház egy-két művészi maradványával.

Ásatás közben találtunk még egy oszlopfőt, két csavart-oszloptőt és egy pillérlábat.

Az oszlopfő az úgynevezett téglaépítkezésnek gyönyörű szép részlete. Nem művészeti gazdagsága, hanem szabályos egyszerűsége s minden ízében stilszerű alkotása által hat. Benne a román ízlés gömbszelvényes oszlopfőinek egy példánya maradt ránk. A paizsok, a téglaépítkezés követelménye szerint nem félkörívesek, hanem bordaszerűleg fejlődnek, — vagyis az ívek csúcsban futnak össze. A paizsok az oszlopfő oldalain helyezkednek el, — de nem a vállkő lapjainak, hanem szögleteinek megfelelőleg. Alul a kehelyalakból kerek nyak áll ki és jelzi, mily átmérőjü oszloptő állott alatta. Középen látható a négyszögü lyuk, melybe az oszloptő vascsapja illeszkedett, — s így a két rész egygyé olvadt.

A két csavart-oszloptő bizonyára a kapubélletből való. A horpácsi templom csavart-oszlopa semmivel sem gazdagabb. Csakhogy míg itt a csavarodó vonalat levélalakulat kiséri megfelelő közökben: addig emlékünknél a félkörív kanyarog.

A templom alaptervezetének és részleteinek ismertetéséből önként folyik, hogy műemlékünk románkori alkotás. Keletkezése idejét a XIII. század első felére tehetjük.

Kérdés most már: mit bizonyít műemlékünk alkotásának rendszere?

Az apsisok egyenes záródása cziszterczi építkezésre utal ugyan, — de nem föltétlenül. A középkori egyházi építkezés szakavatott ismerője, Henszlmann, sem tekinti ezen jelenséget döntő bizonyítéknak; mert — szerinte — a szentélynek és mellékszentélynek egyenes vonal zárása »némileg bizonyítja a cziszterczi rend szokását.« S így kimondhatjuk: az egyenes apsisból még nem következik, hogy cziszterczi templommal van dolgunk.

Ezzel ellentétben egyházunk alaprajza oly részletet is tüntet föl, hogy ennek czímén meg kell tőle tagadnunk a cziszterczi jelleget. S ez a két torony, melyek sehogy sem illenek be a cziszterczieк templomába; mert ezeknél »mindössze egy kicsike, fából készült és bádoggal bevont tetőtorony (Dachreiter) emelkedik a kereszthajó közepe fölött.«

Amint tehát a két torony alapfalai a föld alól szememláttára kibukkantak, tisztában voltam, hogy nem cziszterczi egyházzal van dolgom.

De még ebbe sem nyugodtam bele. Az alapfalak mellékét jó mélyre leásattam, főleg ott, ahol a falak folytatódása lehetségesnek látszott. Most tünt ki a valóság. A templom falai más

épülettel semmi kapcsolatban nincsenek. Így tehát a templom egyedül állt valamikor a magaslaton, — vele közvetlen összefüggésben semmiféle épület nem volt.

Ha eddig csak hittem, most már meggyőződésemmé lőn, hogy a részleteiben és egészében bemutatott rom nem lehetett cziszterczi apátsági templom. Mert a cziszterczieknek a templomot és kolostort mindig összeépítették; — itt pedig ellenkezőleg áll a dolog.

Az építkezés módja s maga a templom helyzete tehát kézzelfoghatólag bizonyítják, hogy az ismertetett romok helyén soha sem állt a cziszterczieknek czikádori apátsága.

De fölmerült most már a kérdés: Miféle templom állt tehát egykor a romok helyén?

A vidék magyarajkú népe »Mária Széplak«-nak hivja ezen helyet. A német ajkúak nyelvén ugyanígy forog, — természetesen saját kiejtésükhöz idomítva. Így lett belőle: »Mária Siblok.«

Bonyhádtól kocsin a romok felé haladva, az úgynevezett Zsigacsárdától kezdve a széplaki völgy terül el. Hivatalosan és magánéletben mindig »széplaki« völgy néven fordul elő.

Pillanatra sem kételkedtem, hogy ezen név az egykor itt létező szép épület révén keletkezett. S ez elsősorban nem lehet más, mint a kies helyen emelkedő templom, melynek még maradványai is festőiek.

Azt reméltem, hogy a pápai tizedlajstrom majd útba igazít. Ez azonban tolnavármegyei Széplakról mélyen hallgat. Végre is okirat segített rajtam.

Ebből kiderült, hogy Széplakon 1498. szept. 6-án volt plébánia.

Ha plébánia volt Széplakon, falunak is kellett lennie. Ez azonban a török hódoltság idején elpusztult, de az itt-ott található falmaradványok bizonyára nyomait képezik.

Egyenes (direkt) úton tehát eddig bebizonyítottam, hogy a czikádori apátság nem állt a széplaki romok helyén; kimutattam továbbá, hogy Széplakon a XV. században plébánia volt, — s így a romokban az egykori plébániai templom maradványait kell látnunk.

Most már tehát erkölcsi feladatom mérlegelni azon véleményt, mely a czikádori apátságot Báttaszékre helyezi.

Meggyőződésemet ezen kérdésben előre kimondom:

A czikádori apátság Báttaszéknél volt.

Állításomat így igazolom:

Albert király halála után nemzetünk nem tudott egy véleményre jutni a király személye körül. Az egyik párt a lengyel Ulászlót, a másik az időközben megszületett Lászlót akarja a királyi székbe ültetni. A kérdés megoldása fegyverre kerül.

A polgárháboru első ténye a czikádori apátság szomszédságában folyik le.

Turóczi szerint a nép Czikádort — a hol tábort ütöttek — »Zek«-nek nevezte. Bonfini a csata lefolyását Bátta alá, »ad monasterium Zeghzardom« teszi. Abban ugyan téved, hogy »Zeghzard« kolostor Bátta alatt volt; valamint abban sincs igaza, — ha ugyan Szekszárdról beszél — hogy az ütközet a »Zeghzard« melletti kolostornál ment végbe.

De úgy látom, Bonfini fejében nem is Szekszárd forgott, midőn »Zeghzard«-ot írt. Hiszen ő maga nyomban közelebbről így határozza meg a »zeghzard«-i kolostort: a Dunához ötezer lépésre (passus) esik s most »Zek«-nek hivják.

Szóval Turóczi és Bonfini szavaiból megtudjuk, hogy Czikádort másként »Zek«-nek, vagyis »Szék«-nek nevezték; hogy ez a széki kolostor a Dunától csak ötezer lépésre volt; s hogy az említett döntő ütközet itt, és nem Czikó mellett — ahol egyébként nagyobb ütközetre alkalmas terület sincs — történt.

A XV. század közepéről van oklevelünk, melyben ezt olvassuk: »pro... abbate Emerico monasterii de Zeek, sive de Chykador« Sőt már a XIV. század vége felé szerepel Mihály apát, kit ugyanazon ügyben okleveleink majd széki, majd czikádori apátnak nevezek. Oklevéli úton is meggyőződhetünk tehát, hogy Czikádor és Szék ugyanazon helyet jelentik.

Most már azon előnyös helyzetben vagyok, hogy, ha akár Szék, akár Czikádor helyét sikerül megjelelni, megtaláltuk egyuttal az apátság színhelyét is.

Széket és Czikádort okirataink kivétel nélkül a pécsi egyházmegyében helyezik el. S itt tényleg ma is van három Szék nevü hely: Báttaszék, Magyar-Szék és Német-Szék.

Kérdés tehát, melyik a három közől a mi Czikádorunk?

Magyar- és Német-Szék (Baranya vármegyében) szóba sem jöhet. Mert mindkettő ősi birtoka a pécsi káptalannak, — s így ciszterczi apátság keletkezésére ki van zárva a lehetőség. De meg Bonfini, mint imént említém, Széket a Dunához csak ötezer lépésre teszi.

Széket (Czikádor) annyira közel látták a Dunához, hogy van okiratunk, mely 1460-ban már nem is Tolnába, hanem Bodrogvármegyébe helyezi. Egy 1323-iki oklevél meg Széket Báthterem szomszédságában, tehát szintén a Duna közelében látja.

Ezen érdemben azonban döntő bizonyítéknak a ciszterczi rend belső szervezetéből vett adatot tekintem.

A ciszterczieknek, rendi szervezetöknél fogva, a földmüvelésre nagy súlyt fektettek. Földjeiket saját kezök munkájával müvelték. Mindenről szigorú kolostori életet folytattak. S így a dolog ter-

mészetéből következett, hogy birtokaik zöme az apátság vidékén terült el. Ezen állítást rendi apátságaink mindegyikére nézve tudom igazolni, — a czikádorira is.

Ennek birtokait sikerült meglehetősen kipuhatolnom. Az eredmény az, hogy ezek majdnem kivétel nélkül Báttaszék környékén voltak. Jogosan következtetem tehát, hogy a Czikádorral egyjelentésű Szék alatt, melyet okirataink emlegetnek, a mai Báttaszéket kell érteni.

Már az éles szemű Koller is észrevette, hogy a czikádori apátságot Báttaszéken kell keresni. Az ő nyomán haladt Haas Mihály is. De mindkettőjöknek sok gondot adott azon tapasztalat, hogy egy benedekrendű széki apátságról is tudtak ugyancsak a pécsi egyházmegyében. Ezt is el akarták helyezni. Kijelelték számára a mai Magyar-Szék helyét. Így iparkodtak kibujni azon nehézség elől, hogy a benedekrendű és a cziszterczi széki apátságot valahogy ne kényszerüljenek egy helyre tenni.

Előttem kezdet óta különösnek tűnt föl, hogy a benedekrendű széki apátságról mindössze csak két adat maradt fönn a XV. század közepéről. Sajátságosnak látszott, hogy birtokainak és szereplésének teljesen nyoma veszett. Buvárlataim közben végre is nyomra akadtam.

A cisterciumi nagykáptalan 1457-ben meghagyja a rend római prokurátorának: tegyen meg mindent, hogy a »sryador«-i (Czikádor) kolostor összes jogaival és tartozékaival a cziszterciek kezére visszakerüljön.

Ezen adat kitünő összekötő kapcsúl szolgált. A benedekrendű széki apátság ugyanis 1450-ben és 1456-ban szerepel.

Az első esetben Imre nevü benedekrendű apátról van szó; a másodikban meg III. Callixt pápa, Zsigmond király kérésére, bizonyos föltételek mellett beléegyezik, hogy a széki benedekrendű apátságot a budai új káptalanba kebelezzék.

Okiratos bizonyítékainkból kiderül, hogy 1421—1454-ig Imre volt a széki (czikádori) apát. A névben tehát megvan az egyezés.

Azon tény meg, hogy a széki benedekrendű apátságnak bekebelezéséről van szó, világos magyarázatot nyujt a cisterciumi nagy káptalan intézkedéséhez.

Ezen okokat egybefoglalva, — azt hiszem — nem tévedek azon állításommal, hogy Szék nevü benedekrendű apátság eredetileg nem is létezett, hanem a czikádori, vagyis a széki cziszterczi apátság volt egyideig, a XV. század közepén, a benedekrendűek kezén.

A czikádori apátság szinhelyének megállapításánál hivatkozom végül azon kiváló bizonyítékra, melyet Lak birtok határjáróleveléből merítek.

Ennek adatai szerint Lak a Kesztölcz völgytől keletre esett; a mai Berek pusztákat határai közé zárva, a Sárviz mentén, huzódott délre. A határjáró levél Lak déli határát is megemlíti. Úgy olvassuk benne, hogy Lak délre a czikádori apátság határáig terjedt.

Ha pedig a czikádori apátság Lakkal szomszédos volt és ettől délre feküdt, — nem lehetett másutt mint Báttaszéknél.

Most már többé nem nyilt kérdés: vajjon Czikó mellett Széplakon, vagy Báttaszéknél volt-e a cziszterciek czikádori apátsága? Adataink egész serege s a történelmi kritika fegyverei döntöttek. Tudományos búvárlatunk szerencsés eredményeként kimondjuk tehát a megállapított igazságot: A cziszterciek czikádori apátsága Báttaszéknél volt.

Végezetül még ezen kérdés vár megoldásra: Vajjon a czikádori apátság benn Báttaszéken, vagy csak a határában volt-e?

Véleményem szerint a kérdés első részéhez csatlakozhatunk. Nézetemet néhány adattal támogathatom is.

A szekszárdi convent 1470. jul. 19-én a Szék-ről nevezett conventet (czikádori) az ő saját városából Székről, idézi be tárgyalásra. Minthogy, a hivatalos eljárás követelményei szerint, okleveleink mindig azon helyet szokták megnevezni, a hol az illető fél lakott; s mivel a jelen esetben is ily ténynyel állunk szemben: következik, hogy a széki (czikádori) convent Széken, vagyis Báttaszéken lakott.

Több adatunk van, hogy Czikádoron már a XIV. században volt plébánia. Azt is ki tudjuk mutatni, hogy Czikádoron jobbágyok is laktak.

Ezekből tehát az a tanulság, hogy Czikádor nemcsak cziszterczi apátság, hanem egyuttal község is volt.

Abban sem látok puszta véletlent, hogy a mai báttaszéki templom a Bold. Szűz mennybemenetelére van szentelve, — amint ez a cziszterciek összes egyházainál szokásban volt.

Ezen bizonyítékok közértelemmel követelik, hogy a czikádori apátságot benn Báttaszéken lássuk.

Sajnos, hogy állításom támogatására a báttaszéki templom architektúrájából bizonyítékot ezuttal nem vonhatok. A mult századi épitkezések közben az ősi egyházat részint lebontották, részint átalakitották. S így csak a régi templom alapfalainak kiásása nyujt kilátást ezen irányú bizonyítékra. Rövid idő választ el bennünket azon pillanattól, melyben a mai templom lebontásához fognak; mert a »Theresianum« birtokait kezelő m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium, a hívekkel karöltve, a már roskadozó épület helyébe monumentális egyházat akar emelni. Ezen alkalmat kell majd megragadnunk, hogy észleleteinket a tudomány hasznára értékesitsük!

Békefy Remig.

UJ KÖNYVEK.

— Kovács Ferencz ügyvéd s volt képviselő, ki az 1842—3-iki országgyülésen Klauzál Gábor oldala mellett mint az országgyülési ifjuság tagja részt vett, a kerületi üléseknek naplóját szerkesztette, sőt az országgyülésről maga is külön naplót vezetett, a kerületi ülések naplóját összeállította s közzé tette. A terjedelmes nagy munkából eddigelé — mondhatni pár hónap alatt — három vaskos nagy kötet jelent meg, valóban diszkiadásban. A naplókhoz maga Kovács Ferencz terjedelmes tájékoztató bevezetést irt, mely magát az országgyülést, az akkori pozsonyi életet, az ifjuság szerepét találó vonásokkal ábrázolja. Tüzetes ismertetést fogunk e ritka becsü munkáról közölni, mely ezen országgyülésnek első rangú forrása — most csak a szerző áldozatkészséget emeljük ki, ki ezt a nagy és igen költséges munkát saját költségén adta ki.

— Bessenyei György két eddig kiadatlan munkája: »A bihari remete vagy a világ igy megyen« s a »Holmi« (nem az melyet ő maga adott ki) egy diszes kötetben megjelent. A kiadást és sajtó alárendezést *Széll* Farkas Bessenyei életirója végezte s annak költségeit *Bessenyei Lászlóné* Hegyessy Lujza fedezte. Bessenyei megismeréséhez és méltatásához rendkivül becses adalék ez; a Széll Farkas által irt terjedelmes, két ivre terjedő bevezetés megadja az olvasónak a szükséges tájékoztatást. A könyv nem kerül könyvészeti piaczra, s a példányok a hazai köz- és tanintézetek közt fognak kiosztatni.

— Szabó Ferencz német-eleméri plébános pár év előtt nagyszabásu irodalmi vállalatot indított meg: »*Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár*« czim alatt, melyből az utóbbi évben nem kevesebb mint tizenegy vaskos kötet látott világot. Öntudatos tervszerüséggel jár el a munkák megválasztása körül, tekintettel van arra, hogy irodalmunk hiányait pótolja s hazánk egyik megtámadott pontján, Dél-Magyarországon az eleméri plébánia lakot mozgó és tevékeny irodalmi élet központjává tette. Jeles irókat, ügyes fordítókat tudott maga körül központosítani, s hogy az ő »*Könyvtára*« már eddigelé hatvanhárom kötetet foglal magában, bizonysága annak, hogy olvasó közönséget is tudott teremteni. Pedig valóban »tranquilla potestas« ahogy ő müködik: kerüli a zajt, a reclamot, kiadványairól szó sincs a lapokban — minden zaj nélkül hódit. Egy futó tekintet kiadványai tartalmára mutatja, hogy jól ki tudja választani irodalmunk hiányait s hogy az egymást követő kötetek közrebocsátásánál gondja van arra is, hogy a vállalatban czimének megfelelőleg kellő változatosság legyen. Angolország történetéből *Lázár* Gyulától három kötet jelent meg, mely III. Györgyig terjed. A legujabb kor történetéből *Csuday*

Jenőtől a III-ik kötet jelent meg, mely az 1850—60 közti időt foglalja magában. Dacia történetét *Király* Pál kezdte meg, e korszak alapos ismerője, ki e téren már is sok becses munkát adott ki. *Wertner* Mór IV. Béla király történetét irta meg. *Szádeczky* Lajos átdolgozott kiadásban s oklevéltárral ellátva közzétette Mihály vajdáról irt munkáját. Valósággal nagy hiányt pótol Magyarország újabbkori története 1815-től 1893-ig két kötetben, melynek sok tekintetben töretlen úton kellett haladnia, mert e részben még előmunkálatok is alig vannak s melyet más helyen bővebben ismertetünk. *Ebers* György Ciceroneja a régi és új Egyptomot ismerteti, egyike a legérdekesebb és vonzóbb munkáknak, mely az újabb kutatások eredményeit felhasználja s végül *Balbi* egyetemes földrajzát *Czirbusz* Géza dolgozta át. E monographiák közül többre még vissza fogunk térni.

— A Pallas Nagy Lexiconából megjelent az V-ik kötet mely a »Dammara és Elektromos gép« közt levő szavakat foglalja magában. Az ilyen nagyobb szabású lexicalis vállalatoknál egyik fökellék az, hogy a kötetek gyorsan kövessék egymást nemcsak azért, hogy a külföldi, jelesül a német vállalatokkal versenyt tartsanak, hanem legfőként, hogy az első kötet czikkei ne évüljenek addig, míg az utolsó is megjelenik. A magyar Nagy Lexicon e részben sem hagy fen kívánni valót. A negyedik kötet a mult év végén hagyta el a sajtót s már az V-ik is szétküldetett. Csak azt ismételhetjük, a mit többször kiemeltünk, hogy a kiváló magyar szaktudósok egész csoportja egyesült a vállalat körül, kik kellően gondoskodnak arról, hogy a vállalat a tudomány mai állásának szinvonalán álljon, hogy e részben főtekintet van a hazai magyar viszonyokra s hogy erre vonatkozólag épen azt találjuk fel, mit a külföldi szótárakban hiában keresünk: a monographiáknak és életrajzoknak hosszú sorozatát. Illustrálva is gazdagon van ez a kötet: kép és térkép számszerint 40 van hozzá csatolva, melyek közt több szinnyomat, rézkarcz és heliogravure van, pl. egyptomi művészet, a verespataki diptychon, Dürer egy képe, két antik szobor: a satyr s a farnezei bika, de ennél sokkal többre megy a szövegrajzok száma.

— »Adatok a váczi lövész-egylet száz éves multjából.« *Freiinger* Lajos főlövész egy érdekes és ügyesen összeállított monographiában a lövész-egylet történetét vázolja. Kezdi az egylet alapitásán, mely eleinte német volt (s melyet egy nyomtalanúl elenyészett magyar egylet előzött meg) de 1836-ban feloszlott, hogy egy új magyar egyletnek adjon helyet, a mely 1849 után 1858-ig csak mint társas kör létezhetett, mikor aztán újra alakult. Ez a kis munka érdekes adalék hazánk mivelődés-történetéhez.

— Az Erdélyi Muzeum Egylet bölcsészet-történeti szakosztálya Apáczai *Cséry* János oratióját »de summa scholarum necessitate«, mely eddigelé egyik Akadémiai Értesítőben (1860-ban) szinte kivonatosan volt ismertetve, Felméry Lajos bevezetésével ellátva közzé tette.

— Szalay Imrétől »A XIV. és XV. századbeli ötvösség két remeke« czím alatt egy nagy becsű és érdekes tanulmány jelent meg, mely a nagyhírű esztergomi kálvária gazdag irodalmát egy új és minden tekintetben figyelemre méltó munkával szaporítá. Valóban Szalaynak éles szeme, jó critikája van. Ő a kálváriát s az épen oly híres Goldenes Rőselt teszi párhuzamba s arra a minden esetre megfigyelésre méltó eredményre jut, hogy a kálvária felső részének mesterét Francziaországban kell keresnünk. Felhasználta az ezen műremekekre vonatkozó egész irodalmat, gonddal állítja össze a különböző nézeteket s az összehasonlításokból megyfigyelés és critika után levont következtetést elfogadhatóvá tudja tenni. A díszes kiállítású munka számos ábrával — az abban előforduló műremekek hasonmásaival van diszítve.

— Pauler Gyula egy érdekes és értékes értekezéssel felel a kérdésre: mikor és hogyan jutott Bosznia Magyarországhoz, mely eredetileg a »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzogovina« II. kötetében látott világot s most külön lenyomatban is megjelent. Értekezése folytán arra az eredményre jut, hogy a bosniai szerb családok a XII-ik század 3-ik tizedében adták magukat a magyar király alá, ki az országot 1137 körül organisálta s megalapította a bosznya bánságot, melyből fejlődött idők folytán a bosznya királyság.

— Siebmacher magyar czímeres könyvéből Csergheő Géza és Csoma József gondos szerkesztésében megjelent a kiegészítő kötet 2. és 3. füzete, mely a Buzlay—Kossovich nevek közé eső anyagot öleli fel, és 457 család czimeréhez s leszármazásához tartalmaz becses adatokat. Ezek közül több mint 350 család nevével először találkozunk a nagy vállalatban, s az új adatok közt igen sok van olyan, a mely nélkül a középkori magyar heraldika felől birt képünk fölötte hézagos volna. A Buzlay (1415.), Campanellis de Bursel (1526.), Castelliono (1494.), Chazary (1462.), Csery (1456.), Csicsery (1505.), Dempse (1434.), Disznóssy (1456.), Dobay (1415.), Dobokay (1525.), Engi (1418.), Eördögh (1466.), Farkas (1418.), Fodor (1456.), Gellyey (1522.), Gosztonyi (1467.), Gyalókay (1418.), Györögi (1431.) Hangácsy (1496.), Heős (1489.), Herencsényi (1432.), Keczeli (1510.), Kezeg (1496.), Kismaróthy (XV. sz. eleje), Kistárkányi (1431.) és Komjáthy (1415.), családok czimerei, melyek az eredeti czimeres levelekről vannak lerajzolva, csak igen kis részét teszik a középkori sírkövekről, pecsétekről s

egyéb emlékekről vett mohácsi vész előtti czimertani anyagnak. Kiváló heraldikai jelentőséggel bírnak ezek mellett a régi magyar nemzetségek czimerei, melyek megállapításában a szerkesztőknek hosszu és fáradságos kutatások eredményét volt alkalmuk értékesíthetni. A történelmi szerepet játszó magyar és indigena családok közül a Caraffa, lévai Cheh, Cilley, monoszlói Chupor, czobor-szentmihályi Czobor, Derencsényi, Dobó, Drugeth, Egerváry, Erdődy, Frangepán és Gyulaffy és Koroghi családokról szóló czikkek érdemelnek különös figyelmet, részint mint egészen új közlemények, részint mint az eddigi kötetekben megjelent czikkeknek új felfedezéseken alapuló kiegészítései. Siebmacher nagy czimerkönyve rendkivüli módon nyer teljességében e kiegészítések által, melyekből minden újabb füzet csak fokozhatja az érdeklődést e nélkülözhetetlen vállalat iránt.

— Schrauf Károly tagtársunk és *Hartl* Venczel Aschbach egy munkájához a bécsi egyetem történetéről adalékokat közölnek »a bécsi egyetem és tudósai 1520—1565« czim alatt, melyből a II-ik füzet megjelent, mely Catiuncula XVI-ik századi kiváló jogász életét tárgyalja s ennek kapcsán egy egész sereg új, eddig nem ismert adatot hoz napfényre. E gazdag apparatussal s nagy szorgalommal irt munkáról bővebb ismertetést fogunk közölni.

— A Jastrow »Történettudományi évi jelentések« 1892-re szóló kötete elhagyta a sajtót. Magyarországról az évi jelentést — mint a megelőző években, ebben is — *Mangold* Lajos irta, nagy lelkiismeretességgel, teljes tájékozottsággal, úgy hogy figyelmét semmi sem kerülte ki. Korok és tárgyak szerint csoportosította a könyveket és a folyóiratok czikkeit, úgy hogy a tájékozás a lehető legkönnyebbé van téve. Ezt a kitünő összeállítást a kutató megelégedésével teheti le. Történetirodalmunk emelkedéséről és virágzásáról tesz az bizonyságot.

— Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története czim alatt *Lampel* Róbert kiadásában egy nagyobb szabásu vállalat indult meg. A munkát *Gracza* György irja s gróf *Kreith* rendkivül gazdag gyüjteményéből vett illustratiókkal s a szövegbe nyomott önálló szines és más mellékletekkel, pl. a proclamatiók facsimiléivel van diszitve, melyeknek legnagyobb része egykorú nyomtatványoknak reproduktiója. A vállalat 28—30 füzetben fog megjelenni, s egyes füzet ára 30 kr. Eddig elé 7 füzet jelent meg, mely az országgyülési küldöttségnek bécsi tartózkodásáig terjedő eseményeket irja le eleven ügyes tollal.

— Beöthy Zsolt irodalomtörténetéből eddigelé 17 füzet jelent meg. A XVI-ik füzetben az első kötet be van fejezve. A szöveget Rupp, Négyesi, Badics, Angyal, Takács, Marczali irták — mind elismert szakférfiak. A XVII-ik füzettel a II-ik kötet veszi

kezdetét, a megujhodás kora Bessenyei és társai föllépése Széchy Károlytól. A vállalat rendkivül gazdagon és szépen van illustrálva.

— A Szinnyei József nagy munkájának »Magyar irók élete és Munkái« III-ik kötetéből 6 füzet jelent meg, mely Fa Istvántól Gáj Lajosig terjed. Sok igen becses és nagy gonddal kidolgozott életrajz van a munkában, mely minden számot tevő magyar íróról megemlékszik ugyan, de helyes beosztással a kiválóbbakról nagyobb tanulmányokat közöl. Valóban minden irodalommal foglalkozó számára nélkülözhetetlen kézikönyv.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† A délszláv Akadémiát súlyos veszteség érte. A nyelvészet-történeti osztály elnöke *Dr. Rački Ferencz* febr. 13-án elhunyt. A horvát történeti irodalomnak előkelő és buzgó munkása volt s nemcsak feldolgozásai, hanem nagybecsü történeti kútfők kiadása által szerzett magának érdemeket.

† Gróf Crouy-Chanel Frigyes a johannita rend lovagja s társulatunk alapító tagja Váczon febr. 26-án 71 éves korában elhúnyt. Történelmi nevezetességü család sarja, mely franczia eredetü, de a melynek az Árpádoktól származása hosszas időtől fogva irodalmi vita tárgyát képezi s egész kis irodalom keletkezett ez ügyben. Az elhúnyt főur hazafiságáért s a tudományok iránti érdeklődéséért köztisztelet tárgya volt.

— A képviselőház milleniumi bizottsága elkészítette javaslatát, melyben egy 60 tagból álló országos bizottság kiküldését javasolja. Ezen bizottság tüzetes tárgyalás alá vette Thaly Kálmán indítványát, hogy hazánk azon vidékein, melyekhez a honfoglalás főbb mozzanatai füződnek, állandó emlékek helyheztessenek s elfogadta nemcsak magát az indítványt, hanem azt a hét helyet is, melyek emlékkel fognának megjelöltetni, Thaly indítványa értelmében fogadta el. A jelentésnek erre vonatkozó részletét egész terjedelmében közöljük.

Árpád és vezérei emlékére 7 ily pontot jelöl meg a bizottság, hová lehetőleg kőből, de mindenesetre szikla-szilárd, hosszu időre szóló anyagból készült, nagyobb költségbe nem kerülő s egymástól eltérő alakú emlékoszlopok lennének állítandók. És pedig:

1-ször. A munkácsi várhegyen u. m. azon a ponton, a hol a vereczkei szoroson beköltözött magyarjaival Árpád első megállapodását tartotta és az elfoglalandó új haza biztosítására a legelső erődöt emelte.

2-szor. A nyitrai Zoborhegyen, Nyitra vára s vele az északnyugati országrészek elfogalásának és Szvatopluk morva nagyfejedelem vezére Zobor legyőzésének emlékére.

3-szor. Az ország nyugoti határpontján a Morva vizének a Dunába torkollásánál fekvő sziklára épült dévényi vár romjain, mely vár már a honfoglalás előtt a morva fejedelmek idejében, mint ezek egyik székhelye fennállott, s a honalapítást közvetlenül követő idők harczaiban — mint határvár Pozsonynyal együtt — szerepelt.

4-szer. Pannonhalmán, a melynek hegyére Pannonia meghódítása után a honszerző Árpád fellovagolván, a honalapítás szerencsés befejezéséért hálákat adott s a dunántuli országrészt a saját nemzetisége telephelyéül választotta; és a mely ponton Szent-István épen nagy őse Árpád iránt való kegyeletből az ország legelső főmonostorát alapítá.

5-ször. A zimonyi várhegyen, a mely a már Árpád által meghódított Szerémségnek s vele a magyar birodalomnak déli határkövét — Belgráddal szemben — képezte s képezi, és a mely helyen később a magyarság, sőt az egész kereszténység egyik legdicsőbb hőse Hunyady János nemes lelkét Kapisztrán karjai között kilehelte.

6-szor. A tiszta magyarság lakta alföldi síkon, Pusztaszeren, — a régi templom romjai mellett — mint a hol Árpád és vezértársai a legelső nemzetgyűlést tartották s ezredéves alkotmányunknak alakjait lerakták.

Végre a mi az erdélyi részeket illeti: miután a honfoglalás némely emlékével állítólag kapcsolatos Deés, de különösen Esküllő félreeső fekvésűek és így emlékoszlop állítására meg nem felelők:

7-szer a brassói Czenk-hegy ormán, mely az ország délkeletibb városa s a Székelyföld háromszéki siksága felett emelkedik s a keleti közlekedésünk fővonalát képező predeáli vasut alatta halad el, és a mely páratlanúl regényes fekvésénél fogva egy ily nagyobb szabású emlékoszlop felállítására rendkivül alkalmas.

— A MILLENIUM MEGÜNNEPLÉSE ügyében az írók és hirlapírók »*Otthon*« nevet viselő köre febr. 16-án értekezletet tartott *Kálcsy* Jenő elnöklete alatt, melyen társulatunkat *Thaly* Kálmán elnökünk képviselte. Az előadó *Borovszky* Samu r. tagtársunk volt, ki az Otthon által kiküldött bizottság operatumát felolvasta s egy négy pontból álló indítványt terjesztett elő, melyet azonnal tárgyalásba vettek. Többi közt ez a bizottság is javaslatba hozta, hogy 6 nagyobb városban emlékek állíttassanak fel — szemben ezzel Thaly Kálmán a képviselőház milleniumi bizottságának fent ismertett javaslatának elfogadását ajánlotta egy hosszabb beszédből, melyet zajosan megéljeneztek s indítványát egyhangulag el is fogadták.

— A MILLENIUM ALKALMÁBÓL a földmivelésügyi miniszter, mint ezt már említettük, a magyar mezőgazdaság történetét fogja megiratni. A miniszter, mint tudva van, értekezletet hivott össze, mely a tervezet és munkaprogramm elkészítésére egy albizottságot küldött ki. Épen társulatunk megbizottját Tagányi Károlyt kérték fel a jelentés elkészítésére, ki azt már benyújtotta. A »Nemzet« ez. 1-ei számában bemutatja a programmot, egy terjedelmes és részletekre is kiterjedő operatumot, melynek értelmében a tervezett s kiváló szakemberek által megirandó munka összesen öt kötetből fog állani. Bizonyára ez lesz a milleniumi irodalomnak egyik legkiválóbb terméke.

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGNAK apr. 3-án tartott ülésében Thaly Kálmán jelentést tett, hogysikerült a bizottság rendelkezésére hét nagy hecsü naplókönyvet a Czegei Wass Dániel és Wass György naplóját hét vaskos kötetben 1658-tól 1739-ig megszerezni,

melyek hazánk akkori történetéhez rendkivül sok becses és érdekes adatot szolgáltatnak. A bizottság elhatározta megkérni a gróf Wass-családot, hogy a naplókat lemásoltatás és kiadás végett engedje át a bizottságnak s egyúttal köszönetet szavazott Thaly Kálmánnak.

— Békefy Remig tagtársunk és egyetemi m. tanár, ki a cisterci apátságok monographiáján dolgozik s ebből a két első kötetet már közzé is tette, immár alapvető nagy munkájának harmadik kötetével is elkészült s az a napokban fog megjelenni. E nagybecsü munkának egy részét, mely a czikádori apátság megalapításával s székhelyével foglalkozik, márcziusi választmányi ülésünkben szerző felolvasta. Felolvasásának terjedelmes kivonatát bemutatjuk olvasóinknak, kik azt bizonynyal tanulsággal s élvezettel olvasandják. Előre is figyelmeztetjük olvasóinkat e nagybecsü alapos munkára.

— A csanádi plébániák története. Az ősrégi csanádi egyházmegye főpásztora, *Dessewffy Sándor*, dicsérendő módon örökíti meg a millenáris ünnepet. Ez évi IV. sz. körlevelében felhivást intéz papságához, hogy gyüjtsék össze azon anyagot, mely a csanádi egyházmegye plébániáira vonatkozólag a történelmi forrásokban, levéltárakban, a plébániák házi krónikáiban, anyakönyveiben, a községek irattáraiban, az élő hagyományban fennmaradt. Az összegyüjtésre vonatkozólag hét pontba foglalt szakszerü utasitást ád. Az igy gyüjtött anyagból azután megiratja *az egyházmegyei plébániák és fiókegyházak* történetét. A becsesnek igérkező mü 2—3 kötetre fog terjedni s része leend a csanádi püspökség és káptalan később megirandó nagy monographiájának. Kivánatos lenne, hogy a jó példa egyebütt is hasson.

— Csarada János egyetemi tanár s tagtársunk előfizetési felhivást bocsátott ki következő czimü munkára: »A nemzetközi jog története a legrégibb időktől a vesztfáli békéig, különös tekintettel Magyarország nemzetközi viszonyaira a középkorban«. A munka három részre van osztva, mely közül az első alapvető bevezetésnek van szánva. A második rész a nemzetközi jog történeti fejlődését adja elő a legrégibb időktől a római birodalom bukásáig. A harmadik rész a nemzetközi jog történeti fejlődését tárgyalja a népvándorlástól a vesztfáli békéig. A munkának ez a része legterjedelmesebb, s ez tárgyalja hazánk nemzetközi viszonyait a középkorban, jelesül a magyar királyság alakulását, a királyi hatalmat és annak jellegét, az idegenek jogait, a zsidók helyzetét, a kereskedelmet, a jogi életet. Magyarország függetlenségét. A pápák beavatkozását az ország belső ügyeibe, a magyar királyok külügyi felségjogát. Magyarország rangját az európai államok között. Magyarország politikai és nemzetközi jelentőségét a középkorban. Mint e rövid tartalom is mutatja, egy nagyobb alapvető s valóban hiányt pótló munkával fogja gyarapítni irodal-

munkát, melyet annyival őszintébb örömmel üdvözölhetünk, mert egy kiváló szakember tollából vesszük, s épen azért felhivjuk rá olvasóink figyelmét. Körülbelül 23—25 iv terjedelemmel f. évi április második felében fog megjelenni. Előfizetési ára 3 frt 50 kr, bolti ára 4 frt. Az előfizetési pénzek lehetőleg márczius végeig szerző lakására, Budapest, IV. Szerb-utcza 9. sz. a. beküldetni kéretnek.

— Maxime du Camp, egy a legjelesebb írók közül, február 8-án 72 éves korában meghalt. A »halhatatlanok« közé tartozott. Szenvedélyes, kévéssé vad természettel, de őszinte nemes jellemmel bírt. Viharos zajos ifjuságát maga hívta vissza emlékezéseiben. 1860-ban egyike volt az »ezer«-nek Garibaldi seregében s Türr tábornok törzskarának tagja volt ezredesi ranggal. Részt akart venni a magyar fölkelésben is, melynek kitörését a villafrancai béke akadályozta meg. Egy hátrahagyott munkája »Korom erkölcse« csak 1910-ben fog közzététetni.

— Dr. Wekerle László urtól következő sorok felvételére kéretünk fel: »*Árpád sirja meghatározásának sommája*« czimű dolgozatomnak a Századok f. évi 1. (januári) számában megjelent birálatára a 2. (februári) számban észrevétel jelent meg, mely rámutatva a *birálatban* foglalt tévedésre — hogy t. i. Árpád sirja a Rádlmalom forrása fölött volna — ezen a dolgozatomban benn nem lévő tévedést kategorice absolválja (érvelés nélkül bár, de szerintem is helyesen); hanem ezen kivül az is mondatik, hogy Havas Sándor már 1882-ben és most is a »királyi határjárások« szerint tőlem eltérő véleményen volt és van. Nehogy tévedésből tévedés üssön gyökeret a nemzeti kegyeletnek ezen terén, kijelentem, hogy Havas Sándor 1882-ben »királyi határjárások« nyomán nem indult, mint erről a tőle akkor megjelent füzetből mindenki meggyőződhetik, mert előtte csak *egy* »királyi határjárás« t. i. I. Lajosé volt ismeretes; II. Lajos határjása csak azután vált oly döntő fontosságúvá, hogy mint összehasonlító és megvilágító okmány szükségképen más eredményekre kellett hogy vezessen: az 1882-re való hivatkozás teljesen tárgytalan.«

— A Salamon Ferencz emlékre eddigelé 567 frt 43 kr gyült össze. Leszámítva ebből Beöthy Zsolt első (55 frt) és második (56 frt) gyüjtését társulatunkhoz eddigelé 566 frt 43 kr gyült be. Ezen összeg nagy része Salamon kortársai s barátai adományából telt ki; az intézetek közül csak a kolozsvári (4 frt 60 kr), a miskolczi (2 frt) s a halasi (25 frt 42 kr) iskolák küldték be adományaikat. Salamon régi tanítványai s az intézetek nagy része még hátra vannak. Ismételve kérjük ezeket, adományaikat mennél előbb küldjék be a titkári hivatalhoz.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Az 1843/44-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek Naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta *Kovács* Ferencz. II. kötet. Budapest. Franklin-Társulat. 1894. Nagy 8-adr. 723 l. Ára 5 frt.

— A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Szamota* István. (A szójegyzék fényképével) Budapest, 1894. 8-adr. 111 l. A szójegyzék hasonmásával. Ára 2 frt.

— A legújabb kor története 1815—1885. Menzel, Bulle Rogge és mások művei után átdolgozta Dr. *Csuday* Jenő. III-ik kötet. Nagybecskerek, 1893. 8-adr. 626 l. (A Történeti Nép- és Földrajzi könyvtár XV. k.)

— Angolország története. A legrégibb időktől az újkorig. Irta Dr. *Lázár* Gyula. II. k. Temesvár 1892. 8-adr. 588 l. III-ik kötet. Temesvár, 1893. 8-adr. 608 l. IV. k. Temesvár, 1893. 8-adr. 632 l. (A Történeti stb. könyvtár XLIII—V. kötete).

— Dacia Provincia Augusti. I. kötet. Irta *Király* Pál. Nagybecskerek, 1893. 8-adr. 436 l. (A Történeti stb. könyvtár XLVII. k.)

— Negyedik Béla király története. Irta Dr. *Wertner* Mór. Temesvár, 1893. 8-adr. 250 l. (A Történeti stb. könyvtár LV. kötete.)

— Magyarország újabbkori történelme 1815—1893-ig. Irta *Hőke* Lajos. Átdolgozva s a Provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta *Szabó* Ferencz. I. kötet. Nagybecskerek, 1893. 8-adr. II. kötet. Nagybecskerek, 1893. 8-adr. 840 l. (A Történeti stb. könyvtár LVI—LVII. kötete.)

— Erdély és Mihály vajda története 1595—1601. Oklevéltárral. Irta Dr. *Szádeczky* Lajos. Temesvár, 1893. 8-adr. V és 612 l. (A Történeti stb. könyvtár LVIII. k.)

— Cicerone a régi és új Egyiptomról. Olvasó és kézikönyv a Nilus-vidék barátai számára. Irta *Ebers* György. Fordította *Schmidt* József. Nagybecskerek, 1893. 8-adr. 305 és V ll. (A Történeti stb. könyvtár LXI—LXII. kötete).

— Balbi Adorján Egyetemes Földrajza a művelt közönség számára. Teljesen átdolgozta és tetemesen kibővítette Dr. *Czirbusz* Géza, a szövegbe nyomott számos ábrával és térképmelléklettel. I. kötet. Általános rész. Nagybecskerek, 1893. XIII és 713 l. (A Történeti stb. könyvtár XLIII. k.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi febr. 15-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyülésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Thaly Kálmán.

Thaly Kálmán alelnök jelentvén, hogy gróf Szécsen Antal elnök hivatalos elfoglaltságai miatt nem jelenhetett meg a gyülésen, Pulszky Ferencz első alelnök pedig — ámbár jelen van — még mindig tartó gyengélkedése miatt nem vezetheti a tanácskozást, — elfoglalja az elnöki széket s miután constatálja, hogy a tagok elegendő számmal gyültek össze, a közgyülést általános tetszéssel kísért, alkalomszerű rögtönzött beszéddel nyitja meg.

Jegyzőkönyv-hitelesítőkül gróf Kuun Géza alapító és dr. Váczy János vál. tagok kéretnek fel.

A napirend során —

32. Szilágyi Sándor titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

Tudomásúl vétetvén s eredetiben a jegyzőkönyvhöz csatoltatván, egész terjedelmében a »*Századok*« hivatalos rovatában fog közzé tétetni.

33. Előterjeszti az 1893 évi pénztári zárszámadást és jelenti, hogy az ig. választmány f. hó 3-án tartott r. ülésében 25 jk. pont alatt kelt határozatával a számvizsgáló bizottságnak a »*Századok*« e havi füzetében már közzé tett jelentése alapján Karasszon József társulati pénztárnoknak és a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek az 1893 évi számadásokra nézve a felmentést megadta.

A közgyülés a választmány határozatát jóváhagyja.

34. Bemutatja az ig. választmány ugyanazon ülésében 26 jk. pont alatt megállapított 1894 évi költségvetést, mely hasonlóképen jóváhagyatik.

35. Következvén az ig. választmányból 1893 végével szabályszerűen kilépő tizenkilencz vál. tag helyének betöltése, elnök

szavazatszedő bizottságúl Nagy Ferencz r. tag elnöklete alatt dr. Fejérpataky László és Bárczay Oszkár társ. tagokat küldi ki s felhívja a társulat jelenlevő tagjait, hogy szavazataikat az 1894—1896-iki évkörre megválasztandó tizenkilencz vál. tagra adják be.

A szavazatok beszedetvén, mialatt a szavazatszedő bizottság azok összeszámítása végett a mellékterembe vonúl, —

36. dr. Szádeczky Lajos felolvassa *emlékbeszédét néhai Szabó Károly felett*, mely a »*Századok*«-ban fog megjelenni.

A felolvasás alatt a szavazatszedő bizottság elkészülvén munkálatával, —

37. Nagy Ferencz mint a bizottság elnöke jelenti, hogy az ig. választmányban betöltendő tizenkilencz helyre beadott 52 szavazatból a szavazatok száma szerinti sorrendben a következő 19 tag nyert általános többséget: Nagy Imre, báró Nyáry Jenő, Pór Antal, id. Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Szádeczky Lajos, Szilágyi Sándor, dr. Hampel József, dr. Horvát Árpád, dr. Boncz Ödön, Pettkó Béla, dr. Réthy László, Széll Farkas, dr. Váczy János, dr. Ballagi Géza, Balássy Ferencz, Kellemesi Melczer István, id. Bánó József és gróf Zichy Jenő; a minek alapján elnök kijelenti, hogy az 1894—1896-iki évkörre az ig. választmány tagjaivá a kilépettek mindnyájan újra megválasztattak.

A szavazatszedő bizottság jelentése a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Ezután elnök tudatja, hogy a közgyűlésnek hivatalosan bejelentett több elintézni valója nincs; azonban az alapszabályokra hivatkozva, a jelenlevő tagokat megkérdi: nincs-e valakinek valami előadandó indítványa? Ha van, akkor az indítványt tegye meg.

Miután e felszólításra senki sem jelentkezett, — elnök a gyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *gr. Kuun Géza* s. k, *dr. Váczy János* s. k.

Titkári jelentés.

(Mell. az 1894 évi febr. 15-én tartott r. közgyűlés jegyzőkönyvéhez.)

Tisztelt közgyűlés!

A mérleg mellett, melyet Társulatunk anyagi viszonyairól az igazgató választmány terjeszt a tisztelt közgyűlés elé, hivatalos kötelességem szerint még egy másik mérleget is van szerencsém bemutatni: választmányunknak a szellemi téren kifejtett működéséről s annak eredményeiről, sikereiről. Egy pár

szó körvonalozza kötelességünket: a történeti anyag összegyűjtésével és feldolgozásával tenni szolgálatot a magyar történetírásnak, kritikailag tisztázni a vitás pontokat, megoldani a homályos problémákat, szélesbíteni tudásunk látkörét s a feldolgozásban arra törekedni, hogy ez a nagy közönségre nézve is hozzáférhetővé legyen. Nehéz de nem elérhetetlen feladatok, s ha minden évben egy lépéssel haladunk a kitűzött czél felé, a siker nem marad el.

Egy egész történetírói iskola, mely társulatunk kebelében erősödött, izmosodott s részben fejlődött, dolgozik e feladatok megoldásán, s választmányunk is mindig számot vetve a lehetőséggel, azaz az anyagi és szellemi erőnek egyensúlyban tartásával, teljes buzgalommal támogatja törekvéseiket. Épen e törekvésének volt a következménye, hogy a »népszerű felolvasások« megtartására megtette az első lépéseket, a rendezési teendőket egy kebeléből kiküldött állandó bizottságra ruházván.

Bár nem könnyű a feladat, megoldása elé némi reménynyel és bizalommal tekinthetünk. A magyar történet még nincs levéve a napirendről, bár az érdeklődés iránta ma mögötte marad annak, melylyel fejlődése első stadiumában karolta fel a nemzet, s melyet az elnyomatás első éveiben tanusított iránta. Mintha már nagykorúsította volna: állj meg saját lábadon, nem vagy többé gyermek és lábodra nincsenek békók verve. Úgy van, de gyökerének mégis a haza földjéből kell táplálékát meríteni; abból nőtt ki s csak abból élhet. A *ma* folytatását képezi a multnak, szerves egész azzal. Hiában minden kisérlet lenézni, megtagadni, kicsinyleni akarni azt: a történetnek és jognak együttes folytonossága van.

Egy kiváló szépirodalmi társulatnak nagynevű elnöke egy a napokban tartott elnöki beszédében hangsúlyozta, hogy a mai szépirodalom többé nem fordúl a történethez; a modern élet foglalja el egészen. Csak úgy mint a politikai életben a modern eszmék áramlata háttérbe szorította a mult hagyományait. Mintha az összefüggés a múlttal ketté volna vágva, s az actualis kérdések a fejlődési processus tisztító tüzén nem mentek volna át. És mégis, mondjanak bármit ezekről a »rég elavult történeti szellemekről« — még is feltámadnak azok!

Mert ez az áramlat tényleg létezik: érezzük, tapasztaljuk s küzdünk ellene. Az a phalanx, mely társulatunk körül gyülekezett s jó és rosz napokban kitart velünk, ad erőt és kitartást a küzdésre. S ebben a közönségben bízva indítjuk meg a népszerű előadásokat. Régi történetünknek annyi kincsét hoztak mi már felszínre, annyi szép és megkapó mozzanatoknak körvonalait domborították ki kutatóink, hogy az alkotó

kéz bőven fog tárgyat találni a feldolgozásra. Reméljük, hogy mint az anyagban nincs, — a munkás kezekben sem lesz hiány.

Mult évi jelentésemben közel kilátásba helyheztettem a Zichy-codex VI-ik kötetének megjelenését. Fájdalom, a szerkesztő megbetegedése miatt a munka némi késedelmet szenvedett, pedig tényleg már csak az utolsó ívek imprimálása van hátra, — a mi a szerkesztő baja jobbra fordultával nem sokára meg fog történni.

A Teleki-codex I. kötete teljesen elkészült, a II-iknak első ívei is már készen vannak. De a Teleki-bizottság elhatározása szerint a két kötet egyszerre fog megjelenni a folyó év végén, mit leginkább az indokol, mert ez a két kötet egymást egészíti ki. Ezekben ugyanis a mohácsi vészig terjedő korszak be lesz fejezve. Az előkészület már megtétetett, hogy a következő kötetek, azok megjelenése után azonnal munkába vétethessenek, úgy hogy a milleniumra ez a valóban monumentalis okmánytár teljesen be lesz fejezve.

A millenium máskülönben is igénybe veszi társulatunkat. Zichy Jenő gróf száz arany pályadíjat tűzött ki a honfoglalás történetének népszerű megírására, mely a társulat kiadásában fog megjelenni s bizonynyal tanulságos olvasmánya lesz az utolsó gunyhónak is. Óhajtjuk és reméljük, hogy a nemes gróf áldozatkészségét siker fogja koronázni. A földmivelési m. kir. minister s a Magyar Gazdasági Egyesület, külön, hazánk gazdasági történetére vonatkozó nagyszabású editiokat készítnek elő; az első a hazai gazdaság történetét szándékozik megiratni, az utóbbi pedig egy gazdaságtörténeti folyóirat megindítását s egy okmánytár kiadását határozta el. Társulatunk mindkét oldalról megkerestetett a közreműködésre s ennek következtében Pauler és Tagányi választmányi tagok kérettek fel a választmány által, hogy az illető bizottságokban részt vegyenek. A tárgyalások mindkét irányban megindultak s az eredmény biztosítva van.

Felkéretve az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület által társulatunk, hogy a helynév változtatások ügyében mondjon véleményt, bizottságot küldött ki kebeléből, melynek tagjai Nagy Gyula, Csánki Dezső és Tagányi Károly voltak, kiknek javaslata — mely e kérdésben jövőre is irányadó fog maradni — az egyletnek megküldetett.

Egy másik bizottságot abból a czélból küldtünk ki, hogy a Dunántuli Közmüvelődési Egylet tárgyalásaiban részt vegyen.

Részt vett társulatunk abban a nagy irodalmi ünnepélyben is, melyet a nemzet Jókai Mórnak rendezett, s átnyujtotta társulatunk üdvözlő iratát az ünnepelt költőnek.

Választmányunknak még egy kegyeletes tényéről is be kell számolnunk. Beöthy Zsolt tagtársunk szűkebb körben mozgalmat indított meg, hogy Salamon Ferencznek érczmellszobra készíttessék el. Borovszky Samu vál. tagtársunk indítványára a gyűjtés folytatását a választmány kezébe vette: az adakozások még nincsenek befejezve, de már az eddig elért eredmény után is alapos reményünk van, hogy a siker nem fog elmaradni.

Társulatunknak a Nemzeti Muzeumban elhelyezett gyűjteménye a mult évben rendkivűl örvendetesen gyarapodott; báró Walterskirchen Otto hágai o. m. követ, Velics Lajos követségi titkár közvetítésével ritka becsű okmány-gyűjteményt ajándékozott társulatunknak, melyet Csánki Dezső egy avatott előadással méltányolt. Épen ily nagybecsű ajándék volt a Pázmány-féle okirat-gyűjtemény, melyet Thaly Kálmán közvetítésével Vaczulik Vincze ajándékozott társulatunknak. Tisztelt alelnökünk egy másik okmány-gyűjteményt is mutatott be társulatunknak, melyre Chernel Kálmán hagyatékában akadt, s melynek lemásolásáról gondoskodott választmányunk. Egy másik tagtársunk, Simonides, a Chernel-féle levéltárnak egy töredékét mutatta be: ennek lemásoltatásáról is gondoskodtunk. Végűl Czékus László tagtársunk társulatunk kebelében mutatta be Jászay Pál történetirónk fiatalkori, ugynevezett hun betükkel irott naplóját, mely azóta az Irodalomtörténeti Közleményekben látott világot, a Bodon-család okiratait s nehány érdekes okmány másolatát.

A személyzeti ügyekben a mult évben csak egy változás történt. Sigray Pál társulati ügyész úr, ki több éven át nagy buzgalommal és ügyszeretettel teljesítette az ügyészi teendőket, visszavonulván az ügyvédi pályától, visszalépett a társulatunkban elfoglalt ügyészi állásától. Helyébe Kovács Pál tagtársunk választatott meg, ki mint a Sigray ügyvédi irodájának igazgatója, az ügykezelés körül már szerzett tapasztalatokat.

Mellőzve az apróbb javításokat, melyeket a választmány a társulati ügyek könnyebb és czélszerűbb vezetése körül jónak látott életbe léptetni, egyszerűen csak registráljuk, hogy a választmányi ülések az előre kiszabott időkben pontosan megtartattak s a kiküldött bizottságok szakértelemmel és pontossággal megfeleltek feladataiknak. Felolvasás és bemutatás ez üléseken mindössze 15 volt tiz felolvasó ülésen: Pór Antal (János küküllei esperes és Vetus Hymnarium) Csánki Dezső (az Ajnárdfiak és Boszniai püspökség) báró Radvánszky Bélától (Thurzó lakomái), Lánczy Gyula (Magyarság az Árpádok korában), Márki Sándor (Haan Lajos emlékezete), Thury József

kéz bőven fog tárgyat találni a feldolgozásra. Reméljük, hogy mint az anyagban nincs, — a munkás kezekben sem lesz hiány.

Mult évi jelentésemben közel kilátásba helyheztettem a Zichy-codex VI-ik kötetének megjelenését. Fájdalom, a szerkesztő megbetegedése miatt a munka némi késedelmet szenvedett, pedig tényleg már csak az utolsó ívek imprimálása van hátra, — a mi a szerkesztő baja jobbra fordultával nem sokára meg fog történni.

A Teleki-codex I. kötete teljesen elkészült, a II-iknak első ívei is már készen vannak. De a Teleki-bizottság elhatározása szerint a két kötet egyszerre fog megjelenni a folyó év végén, mit leginkább az indokol, mert ez a két kötet egymást egészíti ki. Ezekben ugyanis a mohácsi vészig terjedő korszak be lesz fejezve. Az előkészület már megtétetett, hogy a következő kötetek, azok megjelenése után azonnal munkába vétethessenek, úgy hogy a milleniumra ez a valóban monumentalis okmánytár teljesen be lesz fejezve.

A millenium máskülönben is igénybe veszi társulatunkat. Zichy Jenő gróf száz arany pályadíjat tűzött ki a honfoglalás történetének népszerű megírására, mely a társulat kiadásában fog megjelenni s bizonynyal tanulságos olvasmánya lesz az utolsó gunyhónak is. Óhajtjuk és reméljük, hogy a nemes gróf áldozatkészségét siker fogja koronázni. A földmivelési m. kir. minister s a Magyar Gazdasági Egyesület, külön, hazánk gazdasági történetére vonatkozó nagyszabású editiokat készítnek elő; az első a hazai gazdaság történetét szándékozik megiratni, az utóbbi pedig egy gazdaságtörténeti folyóirat megindítását s egy okmánytár kiadását határozta el. Társulatunk mindkét oldalról megkerestetett a közreműködésre s ennek következtében Pauler és Tagányi választmányi tagok kérettek fel a választmány által, hogy az illető bizottságokban részt vegyenek. A tárgyalások mindkét irányban megindultak s az eredmény biztosítva van.

Felkéretve az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület által társulatunk, hogy a helynév változtatások ügyében mondjon véleményt, bizottságot küldött ki kebeléből, melynek tagjai Nagy Gyula, Csánki Dezső és Tagányi Károly voltak, kiknek javaslata — mely e kérdésben jövőre is irányadó fog maradni — az egyletnek megküldetett.

Egy másik bizottságot abból a czélból küldtünk ki, hogy a Dunántuli Közmüvelődési Egylet tárgyalásaiban részt vegyen.

Részt vett társulatunk abban a nagy irodalmi ünnepélyben is, melyet a nemzet Jókai Mórnak rendezett, s átnyujtotta társulatunk üdvözlő iratát az ünnepelt költőnek.

Választmányunknak még egy kegyeletes tényéről is be kell számolnunk. Beöthy Zsolt tagtársunk szűkebb körben mozgalmat indított meg, hogy Salamon Ferencznek érczmellszobra készíttessék el. Borovszky Samu vál. tagtársunk indítványára a gyűjtés folytatását a választmány kezébe vette: az adakozások még nincsenek befejezve, de már az eddig elért eredmény után is alapos reményünk van, hogy a siker nem fog elmaradni.

Társulatunknak a Nemzeti Muzeumban elhelyezett gyűjteménye a mult évben rendkivűl örvendetesen gyarapodott; báró Walterskirchen Otto hágai o. m. követ, Velics Lajos követségi titkár közvetítésével ritka becsű okmány-gyűjteményt ajándékozott társulatunknak, melyet Csánki Dezső egy avatott előadással méltányolt. Épen ily nagybecsű ajándék volt a Pázmány-féle okirat-gyűjtemény, melyet Thaly Kálmán közvetítésével Vaczulik Vincze ajándékozott társulatunknak. Tisztelt alelnökünk egy másik okmány-gyűjteményt is mutatott be társulatunknak, melyre Chernel Kálmán hagyatékában akadt, s melynek lemásolásáról gondoskodott választmányunk. Egy másik tagtársunk, Simonides, a Chernel-féle levéltárnak egy töredékét mutatta be: ennek lemásoltatásáról is gondoskodtunk. Végül Czékus László tagtársunk társulatunk kebelében mutatta be Jászay Pál történetirónk fiatalkori, ugynevezett hun betükkel irott naplóját, mely azóta az Irodalomtörténeti Közleményekben látott világot, a Bodon-család okiratait s néhány érdekes okmány másolatát.

A személyzeti ügyekben a mult évben csak egy változás történt. Sigray Pál társulati ügyész úr, ki több éven át nagy buzgalommal és ügyszeretettel teljesítette az ügyészi teendőket, visszavonulván az ügyvédi pályától, visszalépett a társulatunkban elfoglalt ügyészi állásától. Helyébe Kovács Pál tagtársunk választatott meg, ki mint a Sigray ügyvédi irodájának igazgatója, az ügykezelés körül már szerzett tapasztalatokat.

Mellőzve az apróbb javításokat, melyeket a választmány a társulati ügyek könnyebb és czélszerűbb vezetése körül jónak látott életbe léptetni, egyszerűen csak regisztráljuk, hogy a választmányi ülések az előre kiszabott időkben pontosan megtartattak s a kiküldött bizottságok szakértelemmel és pontossággal megfeleltek feladataiknak. Felolvasás és bemutatás ez ülésken mindössze 15 volt tiz felolvasó ülésen: Pór Antal (János küküllei esperes és Vetus Hymnarium) Csánki Dezső (az Ajnárdfiak és Boszniai püspökség) báró Radvánszky Bélától (Thurzó lakomái), Lánczy Gyula (Magyarság az Árpádok korában), Márki Sándor (Haan Lajos emlékezete), Thury József

(a török hódítás kezdete és Ki volt a vak török császár?), Harmath Károly (Egy XVI-ik századi emlékkönyv), Komáromy András (Egy hamis pénzverő), Dedek Crescens (Történelmi kutatások a külföldi levéltárakban), Czékus László (A Bodon család levéltára), Karácsonyi (a Hartvik-vita sarkpontjai) s Thaly Kálmán (a Vaczulik-féle okmányok bemutatása).

Magáról a három folyóiratról mely Társulatunk kiadásában — részben az Akadémia pártfogása mellett — jelenik meg, e helyen keveset mondhatunk. A felolvasások a *Századok*-ban jelentek meg, mely irodalmi rovatában arra is törekedett, hogy a külföldi irodalomnak hazánkat érdeklő termékeit ismertesse. A *Történelmi Életrajzok*-ban két illustrált életrajz látott világot. A *Történelmi Tár* mult évi folyama is hazai és külföldi levéltárakból a magyar történetirás sok uj forrását nyitotta meg, melyek jelentékeny része máskülönben nehezen volna hozzáférhető, s több becses forrás-kritikát közölt, melyek történetünk egyik másik vitás kérdésének eldöntéséhez lényegesen járulnak.

Jelentésem végéhez érve, pár szóval még a mult évben elért anyagi eredményekről kell megemlékeznem. Az 1893 év végéig bejelentett alapítványok összege volt: 45,173 frt. Ebből a mult év végén tényleg befizetett vagy kötelezvényekben biztosított 43,900 frt alapítványt mutattunk ki. Az alapítók sorában 92 várost, törvényhatóságot s erkölcsi testületet számíthatunk tagjainkúl. A halálozás és kilépés által évdíjas tagjaink számán ejtett csorbát kárpotolta az ujon belépő tagok száma összesen 123 uj évdijas tag lépett be december végéig. Megelégedéssel constatálhatjuk, hogy választmányunk bölcs intézkedése következtében a refundálás végrehajtatott s e tehertől megszabadulva a történetirás érdekeinek még több szolgálatot tehetünk.

Bizonnyal, tisztelt közgyülés, önök pártfogása, támogatása és ügyszeretete tette lehetővé ez eredmények elérését, — s ha ez az ügyszeretet nem fog lankadni hanem emelkedni, aggodalom nélkül nézhetünk a jövő elé: a közt a sok új eszme közt mit a század vége lebontott, érintetlenül fog megmaradni a magyar történetirás szent ügye; irodalma izmosodni, gyarapodni, fejlődni fog!

Budapest, 1894. február 15-én.

Szilágyi Sándor s. k.
titkár.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi martius 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, dr. Hajnik Imre, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Majláth Béla, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Szinnyei József és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

38. Titkár jelenti, hogy dr. Kuncz Adolf csornai prépost, eddig évdíjas r. tag, 200 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Köszönettel tudomásúl vétetik.

39. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas rendes tagokúl 1894-től:* dr. Forray András szolgabíró Debreczenben (aj. Széll Farkas), Hattyuffy Dezső megyei árvaszéki ülnök Székesfehérváron (aj. Salamon Vincze), Holló László fő-gymn. igazgató Kun-Félegyházán (aj. Karasszon József), Kelemen Szaniszló prem. r. fő-gymn. tanár Rozsnyón (aj. Tóth Lőrincz), Márton Imre ügyvéd Debreczenben (aj. Széll Farkas), Mednyánszky László földbirtokos Mednén (aj. Sipeky Béla), dr. Páris Lajos ügyvéd Aradon (aj. Kristyóry János), Pesthy Pál joghallgató Budapesten (aj. Haendel Vilmos), Trojkó Béla joghallgató Budapesten (aj. Haendel Vilmos), Zombory Géza honvéd huszár-hadnagy Kecskeméten (aj. Pettkó Béla), állami közép-kereskedelmi iskola igazgatósága Fogarason (aj. Karasszon József), kath. fő-gymnasium igazgatósága Pápán (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

40. Thaly Kálmán felolvassa az »*Actio Curiosa*« című Thököly-kori magyar színmű elé írt történeti bevezetését, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában fog a Flór-alapítványból közelebb megjelenni.

Általános tetszéssel fogadtatott.

41. Dr. Komáromy András felolvassa »*A bűbájos Báthory Anna*« című tanulmányát, mely a »*Századok*«-ban fog megjelenni.

42. Titkár előterjeszti a pénztárnok február-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	6592	frt	98 kr.
» kiadás	4943	»	89 »
maradvány	1649	frt	09 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 2769 frt 26 kr

követelést, 1894. febr. 28-án összesen ... 4418 frt 35 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; egyszersmind határoztatik, hogy dr. Kuncz Adolf nevére 200 frt, Kis-Küküllő vármegye nevére 100 frt, összesen 300 frt befizetett alapítvány tőkésíttessék s ez összegnek megfelelő névértékben 4%-os m. korona-járadék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

43. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 2842, 2887 számú értesítése szerint a f. évi 21 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően 300 frt (600 korona) alapítvány annak idején tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

44. Thaly Kálmán Bay Ilonának a mult február-havi ülés alkalmával 22 jk. pont alatt bejelentett 1000 frtos adományára vonatkozólag előadja, hogy az adományozó úrnő időközben elhatározott szándékához képest ezen összeg II. Rákóczi Ferencz rodostói emlékeinek további restaurálására, illetőleg fentartására lesz fordítandó; mire nézve kéri a választmányt, hogy az 1000 frtnak további intézkedésig a rodostói alaphoz való csatolását rendelje el.

Az adományozó elhatározása tudomásúl vétetvén, a pénztárnok utasíttatik, hogy a szóban forgó 1000 frtot a rodostói alaphoz csatolja, oly módon azonban, hogy az a hozzá tőkesítendő kamatokkal együtt mindenkor mint Bay Ilona külön adománya tartassék nyílván; megjegyeztetvén, hogy e külön adomány a néhai Beszédes Kálmán hagyatékából esetleg átveendő rajzok és kéziratok megvásárlására (l. f. évi 28 jk. p. alatt) nem fordítható.

45. Olvastatik Szilágyi Sándor és dr. Fejérpataky László bírálók jelentése dr. Schönherr Gyula »*Hunyadi Corvin János*« című pályaművéről.

A jelentés, mely a »*Századok*« hivatalos rovatában fog közzé tétetni, elfogadtatván, dr. Schönherr Gyula úrnak a jutalom kiadatik; egyúttal a titkár megbízatik, hogy a jutalmat nyert munka kiadásáról a pályázati feltételeknek megfelelően gondoskodjék.

46. Olvastatik a Zólyom és Csongrád vármegyéknek monographiáik megiratása tárgyában adandó javaslat elkészítésére kiküldött bizottság jelentése, mely szerint a bizottság a f. évi 31 jk. pont alatt foglalt utasítás értelmében Csongrád vármegyének sürgősebb kérdéseire a választ a titkár közvetítésével már megadta, Zólyom vármegye átiratára nézve pedig — miután a választmány által annak idején elfogadott s a *Századok* 1872 évi folyamában közzé tett monographia-tervezet a mai követelményeknek többé

meg nem felel, — a történeti monographiák írói számára irányadásúl újabb tervezetet mutat be, melyet a bizottság felkérésére Tagányi Károly biz. tag dolgozott ki.

A jelentés tudomásúl vétetik; a bemutatott és felolvasott tervezet pedig elfogadtatván, határoztatik, hogy annak Zólyom vármegyét érdeklő része a vármegye törvényhatóságával hivatalosan közöltessék s a munkálat másoknak is tájékozásúl egész terjedelmében a *Századok* tárcza-rovatában tétessék közzé. A bizottságnak és különösen Tagányi Károly úrnak alapos munkálatukért a választmány köszönetét nyilvánítja.

47. Olvastatik a *VIII-ik nemzetközi közegészségi és demographiai congressus* elnökségének 334 sz. alatt kelt átirata, melyben a társulatot a f. évi september-hó 1—9 napjain Budapesten tartandó congressusra meghívja.

A meghívás köszönettel fogadtatván, dr. Borovszky Samu és Tagányi Károly vál. tagok kéretnek fel, hogy a congressuson a társulat képében megjelenni s részt venni szíveskedjenek, a miről a congressus elnöksége annak idején értesítendő.

48. Olvastatik dr. Kovács Pál ügyvéd és társ. r. tag levele, melyben a társulat ügyészévé való megválasztatásáért s a választmánynak iránta nyilvánult bizalmáért köszönetét fejezi ki.

Tudomásúl szolgál.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k. elnök.

Nagy Gyula s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *Szinnyei József* s. k., *dr. Schönherr Gyula* s. k.

JELENTÉS

dr. Schönherr Gyula »Hunyadi Corvin János« czímű pályaművéről.

(Mell. a f. évi 45 jk. ponthoz.)

Tekintetes választmány!

A f. évi jan. 4-én tartott ülés jegyzőkönyve 13 p. a. határozatával megbizatván, hogy Schönherr Gy. »Corvin János« czímű pályamüvet megbiráljuk s a jutalom kiadása iránt véleményt adjunk: van szerencsénk tisztelettelljesen jelenteni, hogy e megbizatásunkban eljárván, meggyőződtünk affelől, hogy az a kedvező vélemény, a melyet a birálók a munka első részlete felől mondtak, az most teljességében az egészre is alkalmazható. Az első alkalommal benyujtott rész jelentékeny változáson ment át, egy könyv helyett kettő

lett belőle s ez utóbbi két fejezettel bővült, mely Corvin viszony tárgyalja a humanistákhoz. Az egész munka hat könyvből áll terjedelmével jóval átlépi a pályázatban előírt föltételeket. Miut az anyag felhasználása, mind a kidolgozás tekintetében a szigorú feltételeknek is megfelelt s általában történeti irodalmunkn minden tekintetben hasznára fog válni, kérjük a tisztelt válasz mányt, szíveskedjék elrendelni, hogy a Bay Ilona-féle pályac Schönherr Gyula urnak kiadassék.

Kiváló tisztelettel

Budapesten, 1894. mart. 2-án

Szilágyi Sándor s. k.
Fejérpataky László s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1894-ben

Elnök: Gróf Szécsen Antal
Első — ügyvezető — alelnök: Pulszky Ferencz
Második alelnök: Thaly Kálmán

Titkár: Szilágyi Sándor
Jegyző: Nagy Gyula
Pénztárnok: Karasszon József
Ügyész: Dr. Kovács Pál.

Igazgató választmány:

Balássy Ferencz
dr. Ballagi Aladár
dr. Ballagi Géza
id. Bánó József
Barabás Samu
dr. Boncz Ödön
dr. Borovszky Samu
Bunyitay Vincze
dr. Csánki Dezső
Csaplár Benedek
dr. Czobor Béla
Dedek Crescens Lajos
Emich Gusztáv
gr. Esterházy János
dr. Fejérpataky László
dr. Fraknói Vilmos
Géresi Kálmán
dr. Hajnik Imre
dr. Hampel József
dr. Horvát Árpád
Jakab Elek
dr. Kammerer Ernő
dr. Károlyi Árpád
dr. Komáromy András
Lehoczky Tivadar
Majláth Béla
dr. Márki Sándor
Melczer István (Kellemesi)
Nagy Gyula
Nagy Imre
Nagy Iván
Nátafalusy Kornél
Némethy Lajos
b. Nyáry Jenő
hg. Odescalchi Arthur
dr. Ortvay Tivadar
Óváry Lipót
dr. Pauler Gyula
Pettkó Béla
Pór Antal
b. Radvánszky Béla
dr. Réthy László
dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos
Széll Farkas
dr. Szendrei János
Szilády Áron
Szilágyi Sándor
id. Szinnyei József
Tagányi Károly
dr. Thallóczy Lajos
dr. Váczy János
Véghely Dezső
Villányi Szaniszló
gr. Zichy Jenő
Zimmermann Ferenc
Zsilinszky Mihály.

Gazdasági bizottság:

Hegedüs Sándor biz. elnök — Szabó Albert
dr. Csánki Dezső biz. jegyző — Emich Gusztáv
dr. Pauler Gyula.
Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

dr. Fejérpataky László — dr. Boncz Ödön.
Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök — dr. Fejérpataky László
Szilágyi Sándor biz. előadó — Gergely Samu
Barabás Samu — dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos.

A rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt
dr. Boncz Ödön — dr. Pauler Gyula
dr. Fejérpataky László — Tagányi Károly
Hivatalból: a titkár és jegyző.

Az 1893 év folyamán tagtársaink közül elhaltak:

Balogh Imre Szabadszálláson,
Barcsák Lajos Szegeden,
Bornemisza János báró (alapító t.) Kolozsvárt,
Bula Theofil (alapító t.) Szent-Gothárdon,
Dercsényi Kálmán Nagymihályon,
Domokos József Homonnán,
Drahotuszky Ferencz Privigyén,
Herczeg Ferencz Ágrison,
Kubicza Pál Trencsénben,
Lazarovics Vazul Temesváron,
Májer István Esztergomban,
Murányi Gusztáv Aradon,
Nagy Lajos Egyeken,
Nagy Lajos Székely-Udvarhelyen,
Somoskeöy Antal Budapesten,
Szabó József Kun-Félegyházán,
Szögyény-Marich László id. (alapító t.) Székesfehérváron,
Sztáray Antal gróf (alapító t.) Nagymihályon,
Takács Lajos Budapesten,
Teutsch György Dániel Nagy-Szebenben,
Zsendovics József Egerben.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a menynyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Bakos Imre ügyvéd, eddig: *Debreczen.*
Börcsök Andor, eddig: *Budapest,* Külső-Kerepesi-út.
Csiky László, eddig: *Lugos.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest,* Baross-u. 73.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Kovács Ödön ügyvéd, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 64.
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest,* Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Veszprém.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Lonovics Sándor, eddig: *Makó.*
Mockovcsák Gyula joghallgató, eddig: *Budapest,* Zöldfa-u. 27.
Péchy Lajos, eddig: *Budapest,* Rottenbiller-u. 4.
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 26.
Wittenberger Ernő, eddig: *Kassa.*

Szilágyi Sándor
titkár.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

(L. Századok 1893 évi f. 288. l.)

Kivántatik a honfoglalás története Geiza fejedelem koráig, és a magyar faj ethnikai meghatározása a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, tudományos alapon, a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmöczi arany.

A munka terjedelme nem korlátoltatik.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és a szerző nevét rejtő jeligés levéllel ellátva, *1895 évi május 31-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsü munka nyerheti el.

A jutalmazott munka a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

MAGYAR TÖRTÉNETI PROBLÉMÁK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Minden nemzet történetében fordulnak elő megfejtést követelő problémák. Ezeket a gyors haszonra dolgozó historikus észre sem veszi; s ha a kis tekintélyű szakember, a nemzet összes történetét tárgyaló hiresebb irót figyelmezteti némely megczáfolt és továbbá tarthatlan állításai módosítására, lenéző mosollyal szokott ez utalni ünnepelt irók sokaságára, kik mind azon véleményt vallották, melyet továbbra is fönn akar tartani bármily érvelés ellenében. Hogy ezen állítás való, a hatvanas években magunk is tapasztaltuk.

Horváth Mihály hazánk nagyhirű historikusa oly lealázó halhireket közölt magas állású személyekkel Gizela királynénkról, hogy midőn dr. Wenzel egyetemi tanár és Érdi muzeumi ér, a koronázási ünnepek előtt, ezen királynénk képét ajánlták egy ezüstedény tervezett dombormüvére, visszautasították az udvari körök az ajánlatot, a Horváth hiresztelte gonoszságok miatt, s Ádelhájddal Sz. László király nejével kellett azt helyettesíteni. Megkisérlé e sorok irója, nevezett tudósaink kérésére, szent emlékű királynénk védelmét egy akadémiai értekezésben, melyen Horváth is jelen volt. Kimutatá ellenében, hogy az álnevű Hatvani (maga Horváth) tévedett, midőn a jámbor királynét becsmérelte; mert a krónikák megrovásai nem rá, hanem Péter anyjára vagy hugára vonatkoznak. Az ülés végén azzal búcsuzott el Horváth az értekezőtől: hogy ő mégis Hatvanival tart.

Ezen nincs mit csodálkozni. Embernek joga van saját kedvencz véleményét bármely czáfoló érvek ellenében is föntartani. Glanvil Józsua XVII-dik századi angol iró, egy meg-

gyilkolt nő ismételve történt megjelenését irja le, melyek következtében megtalálván a bünöst és bünszerzőt, mindkettőt ki is végezték. Előadása végén pedig hozzáteszi, hogy kik a bírói vizsgálattal megállapított ezen tényállás után is még kétségbe vonják vagy tagadják e szellemjelenések valódiságát, oly oktalanok, mint azon iskolás gyermek, ki nem hihette el, hogy Ovidius, Virgilius, Cicero valaha léteztek. »Azért koholták, ugymond, azok munkáit, hogy foglalkoztassák az ifjuságot, s visszatartsák azt a játéktól és egyéb csintalanságoktól.« [1])

Hiába sürgettük mi akkor a történeti buvárlatok sikeres folytatására okvetlenül szükséges munkafelosztást; a tőlünk jött figyelmeztetésre a helyzet urai nem is hederítettek. Nem fékezhettük ekkor tovább tudományszeretet ösztönözte vágyunkat, s egyszerüen leköszönvén hivatalos állásunkról, történeti problémák megoldására szenteltük erőnket és vagyonunkat. Hatszor értekeztünk 1866-tól 1878-ig Anonymus időkoráról, — előadtuk 1868-ban Gizela királynénk védelmét, — azután czáfolgattuk a Péter király származásáról táplált, ma is divatozó balvéleményt, — értekeztünk még végre némely diplomatikai és egyházviseleti kérdésekről. Hangsulyoztuk folyvást a pajtáskodás és kölcsönös dicsőítgetés káros voltát a tudományos haladásra. De mind hiában. Azon korban Toldy, Szalay, Horváth és Csengeri a Budapesti Szemle szerkesztője uralkodtak tudományos viszonyaink nyilatkozásai fölött, kik mindent megtettek, hogy szerény felfödözéseink tetszésök ellenére érvényre ne jussanak. Kéziratban hevernek még most is rég elfeledett történeti előadásaink. Még 1859-ben tartott székfoglaló értekezésünket is »Nyelvünk ékirati fontosságáról« saját költségünkön kellett 1860-ban kinyomatnunk; mert kissé kíméletlenebbül találtuk bírálgatni a Budapesti Szemle tudós szerkesztője magasztalásait, melyekkel Norris Edwint, a behistuni nagy felirat közlőjét és commentátorát magyar nyelvi észrevételei miatt illette.

Felhagytunk tehát a siket füleknek beszéléssel; s mivel minket honfitársaink csekély tudományunk miatt lenéztek, latin

[1]) Lásd értekező »Élet a halál után« czimű munkája 20-ik lapján.

nyelven fordultunk a külföldiekhez, nehogy magyar munkák német fordításai nyomán azt higyjék, hogy mi Pray és Katona óta történetünk homályfödte tényeivel épen nem foglalkozunk; és megelégszünk irótársaink egyéni véleményei egyszerű kiirásával. Ezen vállalatunknak is vége szakadt; még pedig úgy, hogy tudományos Akadémiánk ajánlkozott részvételre történeti kutfőink kritikai kiadásában. Elkészítők ezen megbizatás folytán a »Historiae hungaricae fontes domestici« IV-dik kötetét, egy történeti probléma: Szent István király születési és uralkodási évei fejtegetésével. Hálásan említjük, hogy a kiadási költségeket az Akadémia födözte, s a szerkesztésért minket fényes tiszteletdíjjal gazdagított. De miután egy újabb nagy kiterjedésű történetbúvár, egy időszaki folyóiratban bebizonyította, hogy mi ily jövedelmes akadémiai vállalat folytatására »képtelenek vagyunk«, tudományos intézetünk irányadó körei, a külföldiek sajnálatára, nem is tartották azt folytatásra érdemesnek.

Hogy most mégis történeti problémák fejtegetéséhez fogtunk, ezt baráti felszólításra tesszük, és pedig azon reményben, hogy ezen becses tartalmú folyóiratban az ifju nemzedék nemcsak tudomásúl veszi félszázados buvárkodásaink eredményét, hanem megköveteli a hosszabb történeti munkát szerkesztő historikustól, hogy vagy alkalmazkodjék a kellően megokolt tényálladékokhoz, vagy érvekkel küzdjön a hiányos érvelés ellen. És most lássuk mikép szokás eljárni bonyolult feladatok teljes vagy részletes megoldásánál.

I.

A sok közül, a történeti hitelességre nézve csak három alkalmazási elvet említünk fel: 1. Jól értesült egykorú tanuk, kifogástalan oklevelek és feliratok, míg egymással nem ellenkeznek, hitelesekül tekinthetők. 2. Koholt oklevelek, későkorú elfogult irók, bármily nagy számmal irták is ki ezek egymást — az okleveleket pedig bár hány pápa és király erősítette is meg — kétséges tények igazolására, pártatlan történetirónak, teljesen alkalmatlanok. 3. Értéktelenek a régiebb szerzőkből kiszedegetett — bírálat nélkül összetákolt — a tanuló ifjuság-

nak, vagy időtöltésből olvasgatni szokott közönségnek szánt történeti munkák; legyenek bár szerzőik nagy tekintélyű tudományos társulatok oszlopos tagjai.

Nem minden problémát lehet teljes határozottsággal megoldani. A megoldás néha életévek hosszu során át folytatott kutatások és tetemes anyagi áldozatok után sem szokott mindig sikerülni. Ekkor elfogadhatónak tartjuk a legvalóbbszinű esetet.

Ilyen a Szent István születési évéről szóló probléma. A nagyobb krónikák egy ma már ismeretlen legendára hivatkozva, azt 969-re teszik, — Kézai Simon, ki az eredeti krónikából módosított kivonatot közöl, a 967-dik évet, — a kamenci évkönyvek a 975-diket jelölik István születési éveül. Tessék most e három közül választani.[1]) Egyik fiatal tudósunk fitymálva említi a kamenci adatot. De a fölfedező tudós Wattenbach constatálta, hogy a kézirat XIII-ik századi, és 1204 után iratott, mert Kunegunda császárnét szentnek nevezi.[2]) Tehát a Kézai-féle 967-iki adat sem régibb ennél, a Képes krónika pedig (969) épen csak XIV-ik századi szerkezet. Míg a születési év felől csak ennyit tudunk, nem segít rajtunk az, hogy összes történetiróink a Képes krónikában idézett legenda adatát fogadták el. Ép oly jogosan követhették volna Kézait vagy a kamenci évkönyveket. De két okból kell előnyt adnunk a 975-iki adatnak. 1. Mert Ránzán, ki Béatrix királynétól kapott krónikából és legendából dolgozott (sajnos, hogy ezt ma már nem ismerjük) ott azt olvasta, hogy Sz. István 63 éves korában mult ki, és hogy kora 33-ik évében Rómában járt.[3]) Pedig ő a krónikák 969-iki évszámítását tartja; s ha következetesen számít, hat évvel magasabbra kell vala szent királyunk életéveit tennie, mert 1038—969=69 és nem 63. 2. Inchofer Szent István ezen római utazásáról azt irja, hogy ez 1007-ben történt. Ekkor ő, ha 975-ben született, csak 32 éves, és 1038-ban 63. De a 33-ik évkor is helyes lehet, ha a születés és zarándokolás időszakát a megkezdett vagy betöltött évkorral összevetjük. Nevezetes, hogy Inchofer sem számítás után irja

[1]) Fontes II. 77 és 138. l.
[2]) Pertz SS. XIX. 499—500 l.
[3]) Font. IV. 192.

az 1007-ik évet, mert a király szerénte 985-ben született s az utazáskor csak 22 éves lehetett. Honnan vette adatát, nem jelöli meg. Két külön adat támogatja tehát a 975-iki évet, míg a két előbbi minden további bizonyíték nélkül szükölködő egyszerű vélemény marad. Előnyel bir e szerént a harmadik adat a másik kettő felett mindaddig, míg újabb felfödözés azt meg nem czáfolja.

II.

Felhozzuk még a valószinüleg megoldott problémák közül II. Endre királyunk temetkezési helyét 1235-ből. Az egymást mószerént leirni szokott nagyobb krónikák, a Pozsonyi, Müncheni, Zágrábi és Váradi kisebb krónikák és Bonfini, csupán Egres monostort jelölik.[1]) A Budai krónika, a Cornides- és Toldy-féle rövidebb évkönyvek Váradot említik. A Dubnici krónika előbb Váradot, utána mindjárt Egrest nevezi a kimult király nyughelyeül. Végre, hogy e kettő között ne válogathassunk, se azokat, különböző testrészeknek két sirboltba történhetett elhelyezésével, ne közvetíthessük, harmadik temetkezési helyet közöl velünk az idézetteknél nem kisebb hitelű krónikából Mügelni Henrik a XIV-ik században: »Der kőnig Andreas ligt begraben zu Weyssenburg in dem munster.«[2]) Itt a választhatásra csak egy, az eseménnyel egykorú adattal rendelkezünk. Ez az ugynevezett Alberik nyilatkozata, ki Endre halála után a hatodik (1241) évben végezi krónikáját: »Andreas rex Hungarie moritur, et sepelitur in civitate Waradino reclamantibus abbate et fratribus de Pelisio, et super hoc causam agentibus.«[3]) Váradnak adunk tehát elsőséget nemcsak azért, mert egykorú tanu irja, hanem azért is, hogy a Pilisi szerzetesek, kiknek sirboltjában volt eltemetve Gertrud királyné teste, perlekedtek a király teste megnyeréséért. Természetesen, nem az Egresiekkel, sem a Fejérváriakkal, hanem a Váradiakkal.

---

[1]) A Váradi krónikától Várad nevezését vártuk volna.
[2]) 89-ik fej. 82. lapon.
[3]) Leibnitznál, Acces. hist. II. 556.

III.

Félig megoldott probléma Péter királyunk származása. Kimutattuk mi 25 év előtt tartott akadémiai értekezésünkben, hogy Kézai Simon e származást illető nézete, melyet nagyhírű tudósaink azon czím alatt, hogy Péter Urseolo Ottó velenczei doge fia, még mindig követnek, ma már tarthatatlan. Senki sem vállalkozott akkor tüzetesen felsorolt érveink czáfolatára, s nagyúri indolenciával ismételték: »Azért Péter mégis Urseolo Otto fia.« Pedig velenczei oklevelek nyomán bizonyítottuk be, mint kétségtelen dolgot, hogy Ottó doge magtalanúl halt el Konstántinápolyban, és így magva szakadt a herczegi Urseolo nemzetségnek. Örököst tőle még a velenczeiek sem kaphattak, nemhogy ő nekünk királyt adhatott volna. A kérdés tisztázására most még ennyi is nyereség. Hátra van ugyanazon adatok felsorolása, melyek Péter eddig senki által nem sejtett atyjára utalnak, és kisegítenének ezen sokat emlegetett királyunk genealogiáját illető szégyenletes tudatlanságunkból. De megvalljuk, ennyi irántunk tapasztalt részvétlenség miatt elcsüggedve jobbnak láttuk bevonni vitorlánkat, lelépni a nyilvánosság teréről s ifjabb erőknek engedni át a megkezdett vitás kérdések győzelmes tisztázását. Tőlünk azon időben tanulni senki sem akart, és úgy van ez ma is, mint a latin kútfők megszüntetett kiadása ügyében alkalmunk volt tapasztalni. Térjünk át most az első magyar érsekek vitás kérdésére.

Vannak, kik Asztrik-Anasztáz esztergomi érsekségét, az 1007, 1012 és 1020—30 körüli adatokkal, s a benedekrendiek mártyrológiumából vett azon gyászjelentéssel, hogy Anasztáz püspök és confessor (szentet jelent) Esztergomban temettetett el, eléggé igazoltnak látják. Helyeselni fogja szeréntök az utókor is e nézetet, s haszontalannak fogja tartani a kalocsai pártemberek azon fogását, hogy a kettős nevű érseket kétfelé osztják, mivel az egész személyt nem képesek elvitatni az esztergomiaktól. Ugy tetszik, mintha a kalocsai érsekség ősrégiségét védő tudósok saját forrásukat gyanusítanák, midőn megtagadják a pesti szöveg interpolálójától a történeti hitelt

ebben: »Eundem Ascricum, qui alio nomine Anastasius dictus est« — ezen becsúsztatott mondatát pedig: »et Colocensi episcopatui prefecit« hiteles adatnak tartják.[1])

Hiu erőlködésnek látszik némelyek előtt az 1015. évi oklevél záradékára hivatkozás is, mely a Sebestyén esztergomi érsekségét említő pesti szöveggel egy- vagy közelkorú függelék. Semmit sem változtat ezen záradék értéktelen voltán azon megjegyzés, hogy azon oklevél újabb kiadását birjuk a Vatikáni monumentákban. Mert birtuk már, és pedig kritikai kiadásban, IX. Bonifácz 1403-diki átiratát jelen századunk eleje óta.

Alkalmilag megjegyezzük egyik jeles tudósunk kétkedésére, hogy a pesti codex függelékes e betüi, s némely rövidítési jelek változó formái miatt, bátran tehetjük azon codex iratását a XIII-ik század elejére. Mert a XII-ik századi irók nem voltak kötve semmi évszámításhoz, s folytathatták a század végén gyakorolt irásmodort a következő tizenharmadikban is, mind halálig. Igy olvassuk Vencel cseh király 1228-diki oklevelében: diuinę retributionis,[2]) és Pertznél 1259-ben: officium sacristę gerens.[3]) Ezt azért hoztuk fel, mert az idei Századok első füzetében két első rendű tudósunk a pesti codex irásmodoráról ugy nyilatkozik, hogy »annak irása a XII-dik század végénél későbbre nem tehető.«[4])

Mátyás Flórián.

[1]) Font. I. 43—44 l.
[2]) Sickel, Monum. graph. fasc. VI. tab. III.
[3]) Pertz SS. XIII. l.
[4]) 17-ik lapon.

A »BŰBÁJOS« BÁTHORY ANNA.

Somlyai Báthory István váradi kapitány, István lengyel király unokaöccse 1601. február 24-én őseihez költözködött. Három kiskorú árva maradt utána: *Gábor* és *Anna*, a kik első feleségétől Bebek Zsuzsánnától születtek, meg *András*, kinek édes anyja a lengyel Kostka Zsófia vala.

Báthory István országbíró, hatalmas nemzetsége úgynevezett ecsedi ágazatának utolsó sarja, Bebek Zsuzsánna gyermekeit örökbe fogadta. A fiu akkor töltötte be a 12 évet, a leány 7 esztendős volt. „*Gábris vitéz*“ már megtudott volna állani a maga lábán is, de kis huga bizony még rá volt szorulva a gondviselő kezekre. Ecsed várában azonban fényt, pompát, gazdagságot eleget, de második édes anyát nem találhatott.[1])

Az országbíróné Homonnay Drugeth Fruzsina nem igen ragaszkodott Annához. Magának nem voltak gyermekei s így nem is ösmerhette azt az érzést, mely a boldog anya szivét az elhagyott árva szeretetére indítja. Báthory nagylelkű, sok tekintetben nemes gondolkozású, de magába zárkózott, rideg, parancsoláshoz szokott ember volt. Nagyobb urat nem ösmert magánál s határtalan büszkeségében még királya előtt se hajlott meg. Az országbíróságot is csak oly föltétellel fogadta el, hogy ne kellessék neki az eskületétele végett Prágába fáradnia.[2]) Végrendeletében pedig tiltakozott az ellen, hogy

[1]) Báthory Gábor 1589-ben, Anna 1594-ben született. (Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története 4. és 58. l.)

[2]) Szamosközy beszéli, hogy mikor Rudolf császár 1604-ben pénzt kért tőle kölcsön a háboru viselésére, hogy annak fejében birtokot ad neki, a hozzá küldött követet három napig maga elé sem bocsátotta. Végre audientiára hivatá s egész udvara szemeláttára sokáig még le se

halála után a király az ő tárházait koboztassa, de ország törvénye szerint keresse a maga igazságát. Nem volt hozzá fogható gazdag főúr Magyarországon. Birtokainak számát, kiterjedését jóformán maga se tudta. Az ecsedi tárházban száz ezreket érő kincs volt fölhalmozva. De már nem sok gyönyörűségét találta benne. Egy mosolygó gyermekarczért talán mind oda adta volna . . .

A házastársak különválva éltek az ecsedi sziget várban. Esztendőkön keresztül szóba se állottak egymással. A főúr hitvesében csak a Báthory név viselőjét tekintette, de szeretetet, vonzalmat — élte alkonyán legalább — nem érzett iránta.

Boldog családi tűzhely tehát nem fogadta a kis Annát új otthonában.[1])

Báthory időnap előtt megvénült, elbetegesedett. A kösz-vény már úgy hatalmába kerítette, hogy a külső világgal alig érintkezett. Idejének nagy részét tudós praedikátorok társaságában theologiai vitatkozásokkal töltötte. Maga is irogatott és Jehova Istene előtt alázattal hajtá meg a fejét. Pápistákat, »bálványozókat« nem tűrt meg környezetében s birtokaira is csak oly papokat bocsátott, a kik az igét Kalvin és Beza nyomán hirdették. Ebben a szellemben neveltette a catholikus vallásban született árvákat is, a pápai tévelygésből az »igaz keresztyén hitre« vezérelvén őket.[2])

A nagy úr belső termeiben kolostori csönd és ridegség uralkodott, künn mozgalmas, vidám, pezsgő élet. Háboru volt

---

ütteté a »*császár képét*«. Ekkor aztán kijelentette, hogy ősei pénzen sohasem vettek jószágot, nem is adtak el, mert kalmárok nem voltak, másképen pedig neki nincs is kölcsönözni való pénze, mert a mi hitvány, puszta jószágából begyül, azt udvartartására fordítja, s katonái és jámbor szolgái közé osztogatja. De ha volna sem adna, mert birtokain ő felsége vitézei töröknél és tatárnál is nagyobb kárt tettek stb. (Szamosközy IV. 225. l.)

[1]) Báthory István »*az feleségének öt esztendeig csak egy szót sem szóllott.*« (Gyulaffy Lestár történeti maradványai a *Történelmi Tár* 1893. évfolyamában). Feleségével való viszonyára nézve végrendelete is jellemző világot vet. (*Országos Levéltár* N. R. A. fasc. 57. nr. 7.) Szirmay szerint (Szatmár vármegye története II. 104. l.) az országbírónak egy *Pál* nevű természetes gyermeke maradt volna, kinek sorsáról bőkezűen gondoskodott. Ennek azonban végrendeletében semmi nyoma nincsen.

[2]) L. végrendeletét id. h.

az országban. Feles számú lovas- és gyalog-katonák, csatlósok, inasok, bejárók s egyéb rendű férfi és nő cselédek lármája töltötte be az udvart, a folyosókat és bástyákat. Amott vén szakállú, jámbor, tudós férfiak magyarázták a szent írást s az orthodoxa vallás tanait az élénk szellemű, korán fejlett leánykának; itt trágár beszédek, durva tréfák, vad harczosokhoz illendő mulatságok folytak. A kis Anna pedig tanuja volt mindezeknek, mert az öreg asszonyok, kiknek gondot kellett volna viselni reá, kedvét keresték és szabadjára hagyták őt. Még tetszett nekik, hogy a fejedelmi sarjadék nem veti meg a szegény embereket, leereszkedik hozzájuk és szórakozásaikban gyönyörűségét találja.

Öt esztendőt töltött az anyátlan gyermek ebben a környezetben. A látott és tapasztalt dolgok fejlődésére kárhozatos befolyást gyakoroltak. Észrevétlenül becsepegtették fogékony lelkébe a léha időtöltés, az érzéki vágyak és gerjedelmek után való sóvárgást. Végzetes napok és órák, melyek talán egész élete boldogtalanságának, szenvedéseinek és nyomoruságának okozói lőnek.

* * *

Báthory István 1605. julius 25-én »nagy hirteleu« meghalt.[1]) Az árvák sorsáról bőkezűen gondoskodott. Annyi kincset és gazdagságot hagyott rájuk, hogy talán fele is elég lett volna. Meglehet, hogy életük folyása ebben az esetben más fordulatot vesz. A kis Anna jövendőjét utolsó napjaiban igen szivén viselte. Intézkedett, hogy halála után huga, Nyáry Pálné vegye magához, és Isten félelmében rangjához illendő módon neveltesse. Végrendeletében különös gyöngédséggel emlékezik meg az árváról s mondván, hogy az ő boldogult édes anyját is Somlyai Báthory Annának hívták, felsóhajt: »Isten

[1]) »1605. die 25 julii halt meg nagy hirtelen az ecsedi Báthory István estve 9 órakor . . . . Vonyagzik volt az úr, hogy az asszony lement hozzája és mindakettőt elűzé azonnal az kórság. Az asszony hogy bemegyen ennél egyebet nem szóllott: »*vaj te kemény szívű.*« (Gyulaffy Lestár id. h. 201. l.)

»ben is olyan keresztyént neveljen és olyan szent asszonyállatot tegyen.«

De a kihez ő imádkozik, az nem a szeretet és könyörület Istene, hanem az erős és bosszuálló Jehova, ki áldozatot követel. Dús hagyományait kegyetlen föltételekhez köti. Tudja meg Báthory Anna, hogy ha eltántorodik az igaz vallástól, vagy mostoha anyjával Lengyelországban akar lakni s ott is megy férjhez: egy talpalatnyi földet, egy hitvány arany függőt se örököl utánna. Verje meg az Isten Nyáry Pálnét, ha az árvának gondját nem viseli és idegen nemzethez adja, de még jobban verje meg, ha ura kedviért megmetszi torkát és utolsó akarata ellenére valamelyik mostoha fiával házasítja össze. Keressenek neki hozzá illő »*keresztyén*« (protestáns) jámbor magyart, kinek személyében bátyja is megnyughatik.[1]) Végre haza szeretetre, hitbuzgóságra s a régi Báthoryak követésére inti, buzdítja Gábort, lelkére kötvén, hogy hugát szeresse, táplálja és oltalmazza: »*Igy lészen és úgy legyen neked az nagy hitü Ábrahámnak, Isáknak, Jákobnak Istene vezérlő és oltalmazó, megtartó hü Istened.*« [2])

Mikor az országbírót a bátori egyház sirboltjában örök nyugalomra helyezték, a kis Anna másodszor is árván maradt. Távoli rokonok, jóformán idegenek gondviselése alá került s egyetlen testvérétől is el kellett válnia. Gábor az élet örömei után futkosott és fenékig akarta üríteni a gyönyörök poharát. Majd merész, nagy tervek fogamzottak meg agyában és hugával keveset törődött. A leányka felserdült, felnőtt mint az erdei virág vagy a vad madár s délczeg, viruló hajadon vállott belőle. Három év mulva Báthory Gábort Erdélyország fejedelemmé választotta s 1608. márczius 27-én Virágvasárnapján el

---

[1]) »Volna Isten kegyelmességéből ilyen gondolatom, hogy Somlyai Báthory Annát atyámfiai között tartassam vagy magam tartsam, kit az lengyel mostoha anyjától elvöttünk Báthory Gábor öcsémmel. De nem tudom, én holtom után mint fordul az dolog . . . . . Ezeket én azért irom itt meg, hogy meggondolná holtom után is Somlyai Báthory Anna mit cselekeszik, mert én az én jó akaratomból vöttem kezemhez, és ha idegen nemzethez, lengyelhez menne« stb. stb. (Orsz. Lvtár N. R. A. fasc. 57. nr. 7.)

[2]) L. »Báthory István országbíró végrendelete« cz. közleményemet. Századok 1890. évf.

is foglalta székét. Örült, vigadott az egész ország, a daliás ifju első föllépésével úgy meg tudta venni az emberek szivét. Máskülönben bő esztendő volt, s annyi bor termett, hogy egyik hordót a másikért megtöltötték. Az Isten áldása tehát nagymértékben hozzá járult az általános lelkesedéshez. Uj kenyeren országgyűlést, új boron menyegzőt tartott a fejedelem Kolozsvártt. Nem magáét, azon már rég túl esett, meg is bánta. A menyasszony Báthory Anna, a vőlegény losonczi *Bánffy Dienes volt.* Ilyen fényes esküvőt régen látott Erdély. A lakodalmat a »lábas ház alatt« tartották Márton deáknénál 1608. november 11-én. »*Úgy löttenek az ágyukkal* — beszéli a krónikás — *hogy az házakban, az piaczon egynehány megszakadozott és az kemenczék is beszakadoztak.*« De hogy a 14 esztendős menyasszony szerette-e tisztes korú vőlegényét? arról Segesvári Bálint uram mélységesen hallgat. Hanem hát Bánffy Dienes jámbor »*keresztyén*«, fő magyar vala és Báthory István végrendelete tejlesedésbe ment.[1])

* * *

A hétországra szóló lakadalmat csakhamar tor követte s Báthory Anna 17—18 éves korában özvegyen maradt. Már ekkor a fejedelem is elűzte magától hitvesét a »*nagy kövér asszonyt*«, hogy kedvére élhesse világát az erdélyi szép menyecskékkel. — Az emberek pedig nemsokára arról kezdtek suttogni, hogy a milyen veszedelmes Gábor a nőkre nézve, épen olyan huga a férfiakra. És míg a fejedelem Imreffynével, Dengeleghynével s a jó Isten tudná kinek a feleségével, leányával szerelmeskedik, addig a gyászos özvegy megbűvöl, elbájol minden szemre való férfit és úgy sereglenek hozzá Kereki várába a dali leventék, mint a hivők bucsújáró helyre.

A féltékeny asszonyok ki is találták, hogy bizonyosan megbabonázza őket, hiszen a bátyja kedveseitől módjában állott eltanulni ezt a mesterséget. Mert Dengeleghy Mihálynénak országvilág tudomása szerint olyan csodatevő fazeka volt, hogy

[1]) Segesvári Bálint Krónikája az »*Erdélyi Történelmi Adatok*« I. kötetében. L. még *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor 41. és 58. l.

mikor forrni kezdett a tűzhelyen és azt kiáltotta hogy: Gábor! Gábor! Gábor! »*úgy kellett jönni az szegény fejedelemnek az tíz pejlován, hogy csaknem nyaka szakadt*«. Igen ám, mert rén boszorkányok guggoltak a tűz körül s a fejedelem ruhadarabjait főzték abban a fazékban.

Hát még Imreffyné, a legelső tanácsúr felesége? Ez egyebet se csinált, csak három göböt kötött a fejedelem keszkenőjére s ha megesett, hogy haraggal váltak el egymástól, egyszer-kétszer megcsóválta a feje felett és abban a szempillantásban magához varázsolta ismét hűtlen kedvesét. Még a fejérvári kaputól is vissza tudta téríteni az ördöngős asszony, ha kedve tartotta.[1]) Egy szó mint száz, Bánffynéra is ráfogták, hogy »*bűbájos*«, ki a jámbor, tisztes férfiakat megrontja és hatalmába keríti.

A sok bejáró, elcsapott inas és fecsegő nyelvü frajczimer pedig még gonoszabb hírét költötte a fiatal özvegynek, ki hogy a mende-mondának véget vessen, fogta magát s egy szép napon férjhez ment a kis Jósikához, a Báthory Zsigmond által kivégeztetett István kanczellár fiához.

Nemsokára nagy dolgok történtek.

A Dengeleghyné csupra hiába forrt, tajtékzott és kiabált, Imreffyné hasztalanúl csóválta keszkenőjét: Gábor fejedelmet 1613. október 27-én a hajduk orozva, gyalázatos módon meggyilkolták.

Ekkor már Bethlen volt az úr Erdélyben s a híres szép asszonyok hosszú farsangjának bekövetkezett a bőjtje. Könnyelmű, erkölcstelen életük országos botrányt idézett elő, mert a társadalom legfelsőbb osztályához tartoztak. A papok és némely tanács-urak sürgetésére a fejedelem elrendelte a vizsgálatot és Kassay János közvádló perbe fogta őket. A házasságtöréssel és bűbájossággal vádolt Imreffyné ügye függőben hagyatott. Dengeleghy Mihály özvegyét enyingi Török Katát azonban Báthory Gáborral folytatott bűnös és vérfertőző viszonya miatt — mert tudvalevőleg unoka testvérek voltak —

[1]) Az erre vonatkozó rendkívül érdekes tanukihallgatásokat l. *dr. Szeadrey János:* »Török Katalin bűnpöre« cz. közleményében Történelmi Tár 1891.

1614. márczius 16-án halálra és összes javainak elvesztésére ítélték.[1])

Ez alkalommal Báthory Anna ellen is megindították a vizsgálatot, a ki, mióta férje Jósika Zsigmond Homonnay pártjához szegődvén Magyarországba menekült — [2]) fel se vette többé a világ beszédjét és szalma özvegysége napjait Kereki várában nagy vígan töltötte. Bizonyos Krajnik János nevű ember volt a szíve választottja, kitől köztudomás szerint gyermeke is született. Utóbb még azzal is vádolták, hogy kedvesével titkon megesküdött volna, tehát egyházi és világi törvények szerint nagy bűnt követett el, két ember felesége, valóságos bigama lévén.

Felzúdultak a papok, kirekesztették őt az anyaszentegyházból és törvényt kivántak fejére.

De szerencséjére a fejedelem bizalmas környezetében hatalmas pártfogói akadtak. A többek között Rhédey Ferencz tanácsúr, váradi kapitány és Bihar vármegye főispánja, egyszersmind Bethlen sógora, kinek 1615. január 16-án kelt levelében Tóti nevű faluját ajándékozta, hogy gyámoltalan állapotában, szükségében, igazságában — úgymond — védelmezője s a fejedelemnél hathatós közbenjárója legyen.[3])

Rhédey megszolgált a faluért és okkal móddal elsimította

---

[1]) L. u. o. Báthory Gábor és Török Kata összeköttetését a következő táblázat mutatja:

Somlyai Báthory András,
Maylád Margit,
másodszor Iffju Jánosné,

Báthory István,
Bebek Zsuzsánna,

Iffju Anna,
enyingi Török János,

Gábor
fejedelem,

Anna,
1. Bánffy Dénesné,
2. Jósika Zsigmondné,

Török Kata,
1. Bogáthy Miklósné,
2. Csáky Istvánné,
3. Dengeleghy Mihályné.

[2]) Kendy István írja 1614. julius 6-án Radul vajdának: »Az kis Jósika, ki Bécsben vala, Bánffy Dienesnét vette, az Sarmasági uram fia; Rédey Ferencz elakarná Kerekit tülle venni, emez rebellált Bethlennek és ide ő felségéhez kötné örömest magát szegény.« Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. k. 539.

[3]) Báthory Anna sajátkezű aláírásával és kis czímeres gyűrű pecsétjével, a m. nemzeti múzeum könyvtárában elhelyezett gr. Rhédey család levéltárában. A statutiónak Lengyelországban élő Báthory András ellentmondott, de a fejedelem megerősítette Rhédeyt Tóti birodalmában. U. o.

a dolgot. De úgylátszik maga Bethlen is szánakozott a szerencsétlen fiatal asszonyon, és nem akarta föláldozni, nem akarta meggyalázni benne a Báthoryak fényes nemzetségét.

Figyelmeztette tehát Rhédey által a papokat, hogy ne legyenek fölöttébb szigoruak hozzá és jusson eszükbe, hogy a megtérő bűnösökért halt meg Krisztus urunk. — »Bánffyné bizonyosan Krajniknak adott hütit akarja megteljesíteni — írja még erre vonatkozólag 1616. január 16-án sógorának — kiben én se vagyok ellentartó. Krajnik kimegyen, kgd legyen segítséggel dolgának jóvégben való menésében . . . Kövesse meg az ecclesiát és recipiálják; *mivel ennek adott hitet és ettől egyen gyermeke is, igazságot irok, conscientiám szerint is ezt illeti.*«[1])

A dolog nem egészen világos. Mert a levél arra mutat, hogy Báthory Annát nem alaptalanúl vádolták kétférjüséggel, legalább Bethlen Gábor hitte ezt és jó lelkiösmerete szerint Krajniknak itélte volna őt, mindazonáltal Jósika Zsigmond 1618-ban is törvényes férjének vallotta magát és kétségbe vonhatatlan jogot formált hozzá. Ebből tehát vagy az következik, hogy az egyházi hatóság — bizonyára fontos okokból — a fejedelem fölfogását nem osztván a Krajniknak adott hitet érvénytelennek nyilvánította, vagy pedig az, hogy a vizsgálat folyamán az egész vád alaptalannak bizonyult. Véleményünk szerint ez utolsó föltevés a valóbbszinű, mert ellenkező esetben még se folyhatott volna le a dolog olyan simán.[2])

A nagyobb büntetést tehát kikerülte, kegyelmet kapott, de a lejtőn nem volt képes többé megállani. Elhanyagolt nevelése, környezetének romlottsága, férje iránt táplált gyűlölete,

[1]) A Báthory Anna ellen megindított vizsgálatot l. *Szendrey János* id. közleményében, hol a tanuk jobbára hallomás után beszélnek és tudomásuk *közhíren* alapul. Krajnikkal folytatott benső viszonya azonban kétségtelenül igazoltatott. L. még *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor politikai levelei 84. l.

[2]) Krajnik János Báthory Annával való viszonyát tagadta, bár e miatt — valószinűleg Gábor fejedelem haragja elől — bujdosnia is kellett. Egy pár tanu, hallomás után, még azzal is vádolja Annát, hogy unokaöcscse testvérbátyjával már leánykorában Ecseden s később is Bánffy Dénes életében bűnös viszonyt folytatott volna, de e gonosz hírt úgy látszik csak Imreffyné udvarában költötték róla. Megjegyzendő, hogy Ecsedről már 12 éves korában elkerült.

végre a Báthoryak forró, szenvedélyes vére, mind közreműködött, hogy azzá váljék, a minek ösmerjük. Napról-napra közelebb jutott az erkölcsi sülyedés örvényéhez, melyben gyorsan de fokozatosan látjuk őt elmerülni.

Husz éves koráig csak olyan volt, mint a többi gyönge asszony. A világ elragadta, tévedt és megbotlott, talán mert szerető hitvestárs, gondos anya vagy testvér nem őrködött oldalánál. Lelke már elvesztette az ártatlanság öntudatát, de még nem romlott meg, aljas vágyak, gonosz indulatok nem laktak benne. Később túltette magát minden erkölcsi és társadalmi korláton. Szenvedélyessége kicsapongásban, érzékisége buja fajtalanságban nyilvánult. Erről az útról az ő helyzetében már nem volt visszatérés. Rövid idő mulva mint gyermekgyilkossággal vádolt gonosztévő, végre mint Istentől elhagyott, emberektől megvetett nyomorult koldus jelenik meg előttünk....

* * *

Ar 1618-ik évfolyamán Jósika Zsigmondot már ismét Erdélyben találjuk. A fejedelem megkegyelmezett neki és javait visszaadá. Báthory Anna azonban tudni se akart többé róla. Bezárta előtte Kereki vár kapuját s Horváth István nevű jószágigazgatóját boldogította szerelmével. Botrányos élete mellett ebben az időben már bűbájossággal is nyiltan vádolták s Bethlen Gábor a kanczellárt bízta meg a vizsgálattal. Nem afféle közönséges inquisitio volt ez. Péchy Simonnak az volt a föladata, hogy gyóntassa, lelkére beszéljen az urasszonynak s a fejedelem azt hitte, hogy e nagy tudós ember majd csak végire jár titokteljes dolgainak.[1]) De Báthory Anna »*igen keményen*« viselte magát és nem vallott semmit. Bethlen Gábor azonban csakhamar megbánta, hogy olyan sokáig tartóztatta őt Gyulafehérváron.

Az a hír terjedt el ugyanis róla, hogy mikor Debreczenből visszajövet egy éjszakát kiséretével Kereki várában töltött, olyan

[1]) Bethlen Gábor 1618. jul. 8-án írja Rhédeynek: »Bánffynéval nem alkhatunk semmit, igen keményen viseli magát; Cancellarius uramra biztam volna gyónatását.« *Bethlen levelei* 100. l.

széles jó kedve támadt, hogy fejedelmi méltóságáról megfeledkezvén a bűbájos Báthory Annával mezítelenül járta a tánczot.

A tanácsurak súgtak-búgtak, markukba nevettek s ugyancsak mulattak a jámbor fejedelem rovására, a kit gonosz nyelvek állítása szerint oda haza mód nélkül féltettek. De már ezt a gyalázatot nem akarta magán szenvedni s 1618. aug. 11-én megparancsolta Rhédey Ferenczneк, hogy Báthory Anna kedvesét, Horváth Istvánt váradi katonákkal fogassa el és késedelem nélkül Gyulafejérvárra küldje, hogy attól értsenek valamit az asszony gonosz élete és fajtalansága felől. Mert ha ilyen embertelenül viseli magát, az ő kíméletére többet ugyan ne számítson. Máskülönben lelke üdvösségére esküszik, hogy fejedelemsége alatt sohasem tánczolt azzal a rossz asszonynyal, gondolván, hogy a sógor majd csak tudni fogja a maga kötelességét, ha a pletyka Károlyi Zsuzsánna füléhez is eljut. Vagy talán már a hírhordók be is súgták a fejedelem-asszonynak, hogy mit beszél a világ s épen azért haragudott Bethlen olyan szörnyen, utasítván Rhédeyt, hogy maga is szorgalmatosan tudakozódjék Bánffyné felől, mert az egyszer bizonyos, hogy »*az bűvölést igen érti*«.[1])

És csakugyan lenni kellett valaminek a dologban, mert Báthory Annának egy haja szála se görbült meg a fejedelem nagy haragja miatt, sőt még Horváth Istvánt se szakasztották el tőle. Vigan élték világukat, mialatt a törvényes férj szégyenében, bosszuságában azt se tudta mitévő legyen. Hanem hát Bethlen Gábor nem volt oka semminek. Ő kiadta a parancsot s nem rajta mult, hogy a váradi kapitány végre nem hajtotta. Károlyi Zsuzsánna azonban meggyőződhetett szerelmes urának hűsége és ártatlansága felől. Azt csak nem kívánhatta tőle, hogy egy kis mende-mondáért Kereki várát haddal támadja meg és törvénytelenül, ország híre nélkül elfoglalja.

[1]) »Bűvölése felől penig kgyd is bizonyos emberi által tudakozzék igen szorgalmatosan, mert magamon felőlem költött gyalázatot nem akarom viselni. Mikor Debreczenből vissza jöttünk és Kerekiben háltunk, az tanács urak közül némelyek azt beszéllették felőlem, hogy én mezítelen tánczoltam vele, ne idvezítse pedig az Ur Isten lelkemet, ha soha fejedelemségemnek idején tánczoltam vele«. »*Bethlen Gábor Levelei*« id. h. 102.

De az események nemsokára gonosz fordulatot vettek Báthory Annára nézve. Elkövetkezett az idő, hogy bűbájossága nem használhatott neki többé.

Jósika Zsigmond a bolondulásig szerethette hűtlen, csapodár feleségét, mert a történtek daczára se volt képes lemondani róla. Más józan gondolkozású, önérzetes, szilárd jellemű férfi hasonló körülmények között örökre elfordult volna tőle és hálát ad vala az Istennek, hogy megszabadulhat egy ilyen asszonytól, ő azonban minden áron érvényesíteni akarta a maga jogait előbb Krajnikkal, majd legujabb vetélytársával Horváth Istvánnal szemben is. De csak azt érte el vele, hogy a menyecske még jobban meggyűlölte és lelke mélyéből megvetette őt. Utóvégre is be kellett látnia, hogy az elvesztett paradicsom kapuja nem nyílik meg többé előtte. Bosszura gondolt tehát és untigfáradtig könyörgött a fejedelemnek, hogy adassa kezébe a házasságtörő asszonyt, hogy jogával élvén börtönre vettesse.

Bethlen Gábor azonban nem örömest hajlott kérésére s nemzetének becsületes emlékét is szeme előtt viselvén — többször megintette Báthory Annát, hogy ne vesse meg minden igaz ok nélkül hites férjét, de térjen vissza hozzá és igyekezzék kedvében járni, mert bizony a büntetést el nem kerülheti.

Nem használt annak se kérés, se fenyegetőzés. Gyűlölt urának még a nevét is eldobta [1]) s ölelése helyett inkább a börtönt választá. »Mi is azért — írja a fejedelem 1618. deczember 14-ről Rhédey Ferencznek — szegénynek, bódognak tartozván az igazságnak administrálásával, nem kedvezhettünk Báthory Annának, hanem törvénre árestáltatni az urának Jósikának megengedtük, kit mai napon árestáltatott is.« [2])

És mialatt a szerencsétlen asszony kolozsvári fogságában büntetésének vagy szabadulásának óráját várta, Rhédey a fejedelem parancsára Bojthy Benedeket lovas- és gyalog-katonákkal Kereki ellen indította, hogy e fontos végházat, »*Várad-*

[1]) Első férje halála után egyszerüen leánykori nevét használta, a fenmaradt emlékekben mint Bánffyné vagy Báthory Anna, Jósika felesége szerepel, de *Jósikánénak*, tudtomra legalább, soha sem nevezik.

[2]) Bethlen Gábor levelei id. h. 105. l.

nak *egyik őrálló bástyáját*« kezéhez vegye s a tiszteket a benne lévő drabantokkal együtt Bethlen Gábor hűségére esketvén, Horváth Istvánt biztos fedezet alatt Kolozsvárra küldje.

A fejedelem nyilván attól tartott, hogyha a praefectus megsejti a dolgot, védelemhez készül és nem adja föl egykönnyen az erős várat. Részletes instructióval látta el tehát Bölönyi Gáspár secretariusát, hogy zaj nélkül közeledjenek Kereki felé, útközben híresztelvén, hogy valami rabló török ellen indulnak. De mikor a vár alá érkeznek, hivassák elő a tiszteket és fenyegessék meg őket, hogy ha Horváth Istvánt tüstént ki nem adják, az őrséget mind egy lábig levágják. Magát azonban biztassák, hogy nem lesz semmi bántódása csak adja föl a várat stb.[1]) Megparancsolta egyszersmind fejvesztés terhe alatt a katonáknak, hogy ragadozni ne merjenek, a biztosokat pedig utasította, hogy káptalani hiteles személy jelenlétében a várban és a jószágban mindent pontosan összeírjanak, hogy ha a törvény fölmenti Báthory Annát, kárt semmiben se valljon.[2])

A fejedelem parancsa végrehajtatott s a biztosok Kereki várát a micskei uradalommal együtt lefoglalták. A kis Jósika bosszúja azonban nem lehetett teljes, mert felesége Rhédey, Kornis, Károlyi Mihály s több tanácsurak közbenjárására ismét kegyelmet kapott, mely alkalommal a törvény, állítólag, örökre elválasztotta őket.[3]) Báthory Anna szabadságát rövid idő múlva visszanyerte, de Kereki várát és Bánffy Dénes után bírt összes javait — úgy látszik fejváltságában — Bethlen Gábor kezén hagyta,[4]) maga pedig Tasnádra költözködött, melyet Báthory István végrendelete biztosított számára. Az országbírótól öröklött nagyértékű arany-ezüst míveit, gyémán-

[1]) Történelmi Tár 1885. évf. 458. l.

[2]) Bethlen Gábor levele Rhédeyhez *Történelmi Tár* 1885. évf. 458.

[3]) Nagy Ivánnál olvassuk, hogy Jósika Zsigmondnak Báthory Annától *Gábor* nevű fia született s ettől származnék a b. Jósika család. A rendelkezésünkre álló iratokban törvényes gyermekéről sohasem történik említés. (*Nagy Iván:* Magyarország családai J. betü.)

[4]) Bethlen Gábor írja 1621. szeptember 14-től feleségének: »Kerekiben is kívántatnék valóban egy jó udvarbíró, immár Micskével birnánk egyb... szép jószág lenne immár együtt és szép jövedelme is lehetne.« *Történelmi Tár* 1879. évf. 216.

tos, rubintos, gyöngyös ékszereit, drága öltöző ruháit stb. 1619. február 25-én — úgylátszik fogsága alatt — átadta a fejedelemnek, de még mindig maradt annyi vagyona, hogy holta napjáig rangjához illendő módon élhessen.[1])

De pár év múlva ismét bajba került. A fejedelemasszonynak veszedelmes nyavalyája támadt, tudós doctorok, borbélyok nem segíthettek rajta s az ország minden részéből összecsődített javasasszonyok kijelentették, hogy boszorkánysággal megrontották, megbűvölték szegény fejét. A gyanú Báthory Anna ellen irányult, kiről közhírrel beszélték, hogy ördöngősök, és boszorkány mesterek társaságában fajtalan, bűnös életet folytat, gyermekét meggyilkolta és egyéb gonoszságokat cselekedett.

Bethlen Gábor a magyarországi csatatéren volt, midőn Csomaközy az egész boszorkányhadat kézre kerítette és Báthory Annával együtt Váradra vitette. Tüstént megparancsolta, hogy törvényt láttasson reá és ha bűnösnek találtatik, kegyelem nélkül megölesse.[2]) Ez alatt a fejedelemasszony gyorsan lejáratta ellene a vizsgálatot és tudósította urát az eredményről. »Édes szívem — így hangzik Bethlennek 1621. jun. 26-tól kelt válasza — Bucsai az harcz alatt adá meg leveledet, kit az estve mindazon fáradtan is elolvasván, az Bánffynéra való vallásokat is megolvasván, iszonyodom bele. Károlinak, Kornisnak kezekben adtam . . . mivel ők többekkel együtt igen törekedtenek mellette az előtt. De semmi jó választ nekik nem adtam, halasztottam arra, hogy az vallatásokból az törvény megmutatja bűnös-e nem-e? *Ha . . . ellenünk, veszedelmedre nem igyekezett, gyermekét el nem rekkentette,* csak az kurvaságért meg nem öletem, más poenetentiát adok s rendelek« stb.[3])

A boszorkányokra nézve pedig azt parancsolja, hogy rettenetes kinzások után égessék meg valamenyit. De nem kell a dologgal sietni, csak ijjesszék, azonban kegyelemmel is hitegessék őket, hátha megtudnák gyógyítani a beteg fejedelemasszonyt?

[1]) Történelmi Tár 1885. évf. 460.

[2]) »Csomaközy levelét hozták, melyet im neked küldtem. Bánffynét megfogatta, az ördöngősökben is ötöt, a mestert is, ki vele való latorkodását nem is tagadja.« Bethlen Gábor levele feleségéhez 1621. jun. 24-ről *Történelmi Tár* 1882. évf. 127. l.

[3]) U. o.

Bethlen Gábor nagyon bízott ebben s csak végső esetre tartotta szükégesnek »*valami fő orvosok felől*« tudakozódni. Egyébiránt akár meggyógyíthatják a boszorkányok, akár sem, egy hétig mindennap szörnyen kínozzák őket, mielőtt máglyára vetnék, mert a halál nem elég büntetés számukra.

A fejedelem sokat aggódott szerelmes hitvesén. Még attól is féltette, hogy a bűvölés miatt *pulyka orra* talál nőni, mely casus úgy látszik ebben az időben más jámborokon is megesett.[1]) Nagy lőn tehát öröme, mikor Károlyi Zsuzsánna arról értesítette, hogy egy jobbágyasszony fejét kötötte, hogy meg fogja őt gyógyítani, ha tanácsára hallgat. »Az német herczeg, Turzó Imre, Kornis Zsigmond lévén sátoromban, — írja 1621. aug. 22-én a pozsonyi táborból — hogy hozák leveleidet. Előttök olvastam meg, kinn ők is örültenek, de én Ur Istennek csak abbeli reménységeért is szivemben hálát adtam . . . . kérlek édes szivem, hogy ügyekezzél rajta valóban magad is, légy szófogadó . . . . talám ő felsége könyörül rajtunk.«[2])

A boszorkányok tehát nem segíthettek rajta s ezért még kegyetlenebb bosszút akart állani Báthory Annán. Mert úgylátszik, a fejedelem-asszony szentűl hítte, hogy legfőképen ő okozta romlását, s ha rajta áll, azóta már régen megöleti. De Báthory Annának még mindig hatalmas pártfogói voltak, s öccse, a Lengyelországban élő András is, közbe vetette magát érdekében. A fejedelem ugyan ez idő szerint hallani se akart a kegyelemről, de a törvényes formákat azért ő se mellőzhette. Mikor tehát a védelem tiltakozott, hogy Bánffynét törvénytelenűl, a nemesi szabadság ellenére szabályszerű idézés és marasztaló ítélet nélkül fogták el s ennek következtében a bíróság a további eljárást felfüggesztette: a dologba kénytelen kelletlen a távollevő fejedelem is belenyugodott.

De a pör elhalasztásán — mint feleségéhez írott leveléből értesülünk, — mód nélkül búsult és bosszankodott. Ki hallotta valaha, hogy »*nyilvánvaló bűbájost, gyilkost, teli hassal lévő megfattyazó személyt, akármely nagy nemzet legyen is,* —

[1]) »Oltalmazzon az Ur Isten attól, *indiai kakas orra formáján való hus ne nőjjön az orrodon*« U. o. jun. 26-ról.
[2]) Történelmi Tár 1882. évf. 129. l.

citálni kelljen«? Egyébiránt ha már megtörtént, hogy az ispánok és itélőmesterek »*kedvezésből, jövendőre való várakozásért*« elhalasztották a törvényt, ő nem bánja, bocsássák hát szabadon, de Báthory András on kivül több főtanácsos, birtokos nemes ember fejével álljon jót érette, hogy az idézésre, valahányszor kivánják, mindannyiszor pontosan meg fog jelenni. És úgy vigyázzanak reá, hogy Váradról valamiképen meg ne szökjék, mert hiszen ha ő maga, a fejedelem jutna is olyan helyzetbe, hogy kínos haláltól kellene tartania, bizony hogy elmenne még ha ezer uri ember vállalt volna is kezességet érette. Különben biztosítja feleséget, hogy maga részéről legjobban szeretné, ha idézés nélkül hamarosan végeznének a gonosz asszonynyal, de attól tart, hogy Báthoryért sok jó akarója támad. »Mindazonáltal — úgymond — beszélj szivem gubernatorral felőle és magad is, ő kegyelme is viseljetek gondot büntetésére.« [1])

Az a régi deák közmondás: *qui tempus habet vitam habet*, most beteljesedett. Báthory András minden áron meg akarta menteni szerencsétlen testvérét a reá váró gyalázatos haláltól és úgy látszik, nem riadt vissza semmi áldozattól sem, hogy célját érhesse. A pör elhalasztása kétségtelenül az ő műve volt s mikor tapasztalta, hogy az erdélyi urak a fejedelem neheztelésétől vagy is inkább Károlyi Zsuzsánna bosszujától tartva nem igen akarnak kezességet válalni a bűnösért,[2]) azt az ajánlatot tette Bethlen Gábornak, hogy kiküldi őt Lengyelországba és jót áll érte, hogy onnan többé sohase tér vissza.

A fejedelem feltünő rövidséggel érinti ezt a dolgot hitveséhez irott levelében és mindössze is csak annyit jegyez meg reá: »*Ne adja Isten hogy éljen.*« [3]) Ugy látszik azonban, hogy

[1]) Ez a levél olyan formán hangzik, mintha csak Bethlen igazolni akarná magát felesége előtt, hogy ő nem oka semminek. Erősen vádolja, meg is dorgálja a bírákat, de azért nem ellenzi, hogy Báthory Annát szabadon bocsássák. »*Annak a nyilván való ördög, gyilkos kurvának törvénye elhalasztásán úgy busulok, hogy feljebb se lehet*« irja a többek között, már pedig neki csak egy szavába került volna, hogy minden hosszadalmas eljárás nélkül halálra itéljék a bűnöst. Örömest teljesítené felesége kivánságát, hogy idézés nélkül végezzenek vele, de tart a világ ítéletétől stb. szóval mentegetőzik, hogy nem rajta múlik a dolog. *Történelmi Tár* 1879. évf. 211. l.

[2]—[3]) A kormányzóhoz irott levelére hivatkozik. Ebből megláthatja felesége, hogy Báthory Anna megbüntetésére szorgalmasan gondot visel:

tárgyalásokba bocsátkozott Báthory Andrással, de felesége előtt, ki már ekkor gyorsan közeledett sírja felé, nem árult el semmit. Nagyon jól kellett tudnia, hogy mennyire gyűlöli Bánffynét, és nem akarta utolsó napjait megkeseríteni. Tény, hogy ösmeretes leveleiben ettől az időtől fogva elő sem fordul többé az ügy s a Báthory Annára vonatkozó tudósítások ezen a ponton véget érnek.

Csak annyit tudunk róla, hogy életben maradt, tehát ha nem akarjuk föltenni, hogy megszökött Váradról, önként következik, hogy a fejedelem elfogadta Báthory András ajánlatát és megkegyelmezett a boldogtalannak, ki ez alkalommal úgylátszik el is hagyta Magyarországot.[1]) Mert akárhogy nyilatkozik is Bethlen Gábor feleségéhez írott leveleiben Bánffynéről, az események határozottan bizonyítják, hogy — ha szinte meg is győződött bűnös volta felől — nem akarta őt a törvény teljes szigorával sújtani s erre nézve többféle oka lehetett. Mindazonáltal azt hisszük, hogy kegyelmet csak a fejedelemasszonynak nem sokkal utóbb bekövetkezett halála után kapott, és meglehet, hogy szabadulását épen e közbe jött eseménynek köszönheté. Magától értetődik, hogy a kegyelem csak életére szólott és birtokait örökre elvesztette.

Érzett-e bűnbánatot, gondolt e vezeklésre az alig 25—26 éves fiatal asszony, mikor a hóhér pallósától megmenekült: ki tudná megmondani? De életének szomorú vége arra mutat, hogy nem volt képes többé visszatérni megkezdett útjáról és napról-napra mélyebben süllyedt . . .

Az elbeszélt események után 15 esztendő mulva, nyomorult, beteg asszony jelent meg Esterházy Miklós nádor kismartoni udvarában, az egykori híres, dúsgazdag Báthory Anna. Nem volt hová lehajtani fejét, nem maradt egy betevő falatja.

»Fitessék be és lássanak törvént reá; kezest nem talál az undok. Azt írja Csomaközy nekem, az öccse kezes lenne úgy, hogy Lengyelországban küldené és soha ide nem jőne, de ne adja Isten, hogy éljen.« U. O. 1882. évf. 129. A fejedelemasszony bosszuálló természetéről *Nagy Szabó Ferencz* is emlékezik a maga krónikájában. (Erdélyi Tört. Adatok I. k. 111. l.)

[1]) Legalább is 1621-től fogva semmi életjelt nem ad magáról. Úgylátszik csak Bethlen Gábor halála után jött vissza Lengyelországból.

Rokonai megtagadták, idegen emberek könyörületességére szorult és koldus módjára bolyongott az országban.

A főúr szíve megesett rajta. »Csuda e világ sorsa — írja 1636. jan. 12-én — ennek az öregatyja egy volt az lengyelországi István királylyal s maga viszont az erdélyi fejedelemmel, s ím most csaknem koldus, nyavalyás is.« Intézkedett tehát, hogy Helmeczen egy curiát s hozzá nehány darab földet, szőlőt, és jobbágyokat adjanak neki, »hadd ne bujdossék így alá s fel, hiszen nem él özönig.«[1])

Annyi bizonyos hogy a halál csak megváltására szolgált volna.

Dr. Komáromy András.

---

[1]) A nádor utasítása jószágigazgatója számára a Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött gr. Eszterházy Dániel-féle letéteményben.

ZOTIKOS KÖLTEMÉNYE A VÁRNAI CSATÁRÓL.

Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1893. okt. 2-iki ülésén.

I.

A kiadatlan közép- és újkori görög irodalmi müveknek Legrand által eszközölt gyüjteményében, melynek fő czélja, hogy az újabbkori görög nyelv tanulmányához anyagot szolgáltasson, az új sorozat ötödik számában,[1]) Bölcs Leó jóslatain és egy ismeretlennek Konstantinápoly eleséséről szóló panaszos költeményén kivül, találunk egy 465 sorból álló költeményt a várnai csatáról, mely nemcsak nyelvészeti, de tárgyi szempontból is kiválóan érdekesnek mondható. Mivel a költemény eddigelé semminémü feldolgozásban sem részesült, és tudtommal történetíróink sem ismerik, elhatároztam annak nyelvi és tárgyi méltatását, annál is inkább, mert azzal a reménnyel kecsegtetem magamat, hogy egyrészt némi adalékot szolgáltathatok a görög nyelv történetéhez, másrészt alkalmam nyílik történetíróink figyelmét erre a magyar történet egyik legnevezetesebb momentumára vonatkozó forrásmunkára felhivni, mely a M. T. Akadémia által Thúry József magyar fordításában nem rég kiadott török történetirókkal[2]) szemben se veszít jelentőségéből. Nemcsak mivel a Legrand-féle kiadás igen drága és nehezen hozzá férhető, de mert a költeménynek általa

[1]) Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique. Nouvelle série. No. 5. Les Oracles de Léon le Sage. La Bataille de Varna. La Prise de Constantinople. Poëmes en grec vulgaire publiés pour la première fois d'après les manuscrits de la Bibliothèque Nationale par *Émile Legrand*. Athènes, librairie André Coromilas, rue d'Hermès, 291, 1875. Paris, Maisonneuve et Cie, Libraires-éditeurs, Quai Voltaire, 15, MDCCCLXXV. Ugyanez a kiadás Legrandtól megjelent egy évvel előbb, 1874-ben az Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France 8-ik kötetében.

[2]) Török-magyarkori történelmi emlékek. II. osztály. Irók. Török történetirók. A. M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kisérte *Thúry József*. I. kötet. Budapest, 1893.

adott szövegével mindenben egyet nem érthetek, közlöm magát a szöveget is, a jegyzetekben okolva meg a Legrand-féle szövegtől való eltéréseket. Továbbá, mivel a költemény sok helyt nehezen érthető, néha úgy szólva egészen érthetetlen, szükségesnek tartottam — költői becscsel nem birván — prózai hű fordítását is adni. A költemény szövege és nyelvi feldolgozása a M. T. Akadémia I. osztálya értekezéseinek sorozatában jelenvén meg, jelen értekezésem csak a történeti méltatást és fordítást foglalja magában. Mielőtt azonban a költeményt mint történeti forrásművet ismertetném, jónak látom a kéziratról, a költemény szerzőjéről, megirásának idejéről és aesthetikai értékéről egyet-mást elmondani.

A kézirat, melyben a várnai csatáról szóló költemény foglaltatik, a Bibliotheca Coisliniana catalogusának CCCXVI-ik számát viseli, és ebből a könyvtárból került a párisi Nemzeti Könyvtárba. Betüi tiszták és könnyen olvashatók, de orthographiája igen gyarló. Az első lapok egyikének felső részén olvasható megjegyzés szerint a kézirat a tizenötödik századból való. Egyik tulajdonosa a költeményénél nem jobb orthographiával megjegyzést tett a tizenkettedik ív aljára, mely így hangzik: »1597. április hó 2-ikán vásároltam ezt a könyvet egy szerzetes kezéből, ki azt eladta Konstantinápolyban, abban az időben, a mikor Meletios patriarcha úr székelt Konstantinápolyban, a hol megvettem azt én, a chiosi Davilas György, a pyrgi-beli Pantoleos pap fia, az ezer ötszáz kilenczvenhetedik év április havának másodikán.«

A költemény fő czime ekképen szól: »Elbeszélés, írva általam a philosophus Paraspondylos Zotikos által, ki ugyanis született Várna helyén november hó 13-ikán, szerda napján. Ezek történtek ugyanis Várna helyén.« E szerint a költemény szerzője a várnai születésű Paraspondylos Zotikos, ki születési idejénél elfelejtette a hónap és nap mellett az ezeknél szükségesebb évszámot fölemlíteni. Felőle csak annyit tudunk, a mennyit magáról mond költeményében és annak fő czimében. Ez utóbbi helyen philosophusnak nevezi magát, a mi az akkori nyelvhasználat szerint papot, szerzetest jelent. A költemény előszavának utolsó soraiból (98—109) is kitünik, hogy nem tartja magát a szó szoros értelmében vett philosophusnak, mert elmondja, mennyi bánatot okozott neki, hogy a philosophia tudományával nem foglalkozhatott és általában véve csak igen keveset tanulhatott, minek folytán szégyenkezés fogja el, a mikor gyarló képességgel készül nagy dolgokat leírni. Tehetetlenségének érzetében tehát arra szorítkozik, hogy szószaporítás nélkül írja le teljes igazsággal azt, a mit látott és

tapasztalt. A költemény végén (438—445) még határozottabban kijelenti, hogy szemtanúja volt a csatának: Sürü erdőben rejtőzködve nézte — a mint mondja — a csata lefolyását, a küzdő seregek tömege úgy tünt föl előtte mint a véghetetlen tenger duzzadó hullámai, s ő lélek és érzék nélküli emberré lett s majdnem kővé vált nagy ijedelmében. A szerző olyan kiavetetlenséggel írja le rémületét, hogy semmi okunk sincs kételkedni szemtanúi voltában, a mint hogy a költemény megírásának idejét is az azon végig vonuló hangulat alapján a csatának évébe kell helyeznünk.

A munka mint költemény a leggyarlóbbak közé tartozik. Alig találkozunk benne egy-két csinosabb verssel, a többi lapos próza, feltünően primitiv, sőt néha hibás mondatfüzéssel és kifejezésekkel, és főképen ebből származnak nehezen érthető helyei. A szerző nem szedvén rendbe gondolatait, megszakításokkal szól olyan dolgokról, melyeket egyben kellene adnia, és nem kerüli — mint előszavában igéri — a szószaporítást. Hogy azonban orthographiai hibái és egyéb gyengéi daczára írt némi irodalmi müveltséggel is, arról a népies nyelven írt költeményébe vegyített attikai alakok és beleszőtt beszédek és levelek tesznek tanuságot.

II.

Jóllehet a várnai csatára vonatkozólag számos forrás áll rendelkezésünkre, és nem kevésbbé számosak a csatáról szóló történeti és hadászati tanulmányok, még sem mondható, hogy birjuk annak minden tekintetben kimerítő, hiteles leírását. Oka ennek az, hogy egyrészt az eseményre vonatkozó összes források még nem ismeretesek — mint ezt az általam ezennel bemutatott költemény is bizonyítja — és hogy az eddig ismert kútfők nincsenek mindannyian egyaránt szigoru birálattal és kimerítően feldolgozva és a közöttük mutatkozó eltérések kiegyenlítve; másrészt nem birjuk a csata szinhelyének helybeli tanulmány alapján való leirását, és az eseményekről szóló adatoknak a helyszini tanulmányok alapján való megitélését. Ezt tekintetbe véve, midőn a következőkben a görög szemtanu költeményét történeti szempontból ismertetni és méltatni szándékozom, a várnai csatáról szóló történeti és hadászati művek [1])

[1]) *Schels:* Die Schlacht bei Warna. Öster. Mil. Zeit., 1826. 10. és 11. füzet. *Majláth:* Geschichte der Magyaren. 1828. *Teleki:* Hunyadiak kora Magyarországon. Első kötet, 1852. *Kiss Károly:* A várnai ütközet hadi strategiai szempontból. Akad. Értesitő 1854-ből, I. és II. szám. *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. Második kötet, 1860. *Vaszary:* A várnai csata. Pest, 1864. *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn. Wien,

közül a legkiválóbbat, *Rónai Horváth Jenő* hadtörténelmi tanulmányát [1]) fogom szem előtt tartani, hogy belőle kiindulva a török és görög történetírók egybevetésével a költeménynek mint történeti forrásmunkának értékét megállapíthassam.

A költemény az I. Ulászló és II. Murad között 1444. november 10-ikén vívott, és a magyar hadsereg megsemmisülésével és királya gyászos elestével végződő várnai csatát nyolcz részben tárgyalja. A bevezetés (1—113) Hunyady Jánost magasztalja, és a költőnek abbeli kijelentését foglalja magában, hogy gyengeségének öntudatában nem törekszik arra, hogy a nagy tárgyhoz méltó művet alkosson, hanem az általa mint szemtanu által tapasztalt eseményeknek rövid és hű elbeszélésére fog szorítkozni. A bevezetést követi Muradnak a magyarokhoz írt levele (114—125), ezt Hunyadynak Muradhoz küldött válasza (126—140), és utána jön a magyarok tanácskozásának leirása (141—179). Mindez egy nagyobb bevezetésnek tekinthető, mely után magának a csatának elbeszélése következik, előbb a jobb (180—261), majd a bal szárny harczának (262—275), végül a döntő küzdelemnek leirásával (276—437). A befejezésben (438—465) elmondja a költő, hogy miként nézte rémülten egy erdőből a nagy küzdelmet, mely annyira borzalmas volt, hogy a nap félelmében leáldozott, a hold elsötétedett és a csillagok lehullottak; majd belenyugodván az isten kifürkészhetetlen végzésébe, a szent háromság dicsőítésével bezárja költeményét.

Feltünő a magasztaló hang, mellyel Hunyadyt, kit egyszerüen Jánosnak, illetőleg Jankónak (*Ἰάγγκος*-nak) nevez, a bevezetésben elárasztja. Az első 97 sor nem egyéb mint a Hunyadyt dicsőítő, számtalan epithetonok halmaza: elnevezi őt nagy győztesnek, hatalmasnak, erősnek, sárkánynak, bölcs belátásúnak, uralomra méltónak, a koszorú méltó örökösének, az uralom részesének, a rómaiak, illetőleg görögök fejedelmének, mint a kereszténység ügyeért harczolót a hit legbuzgóbb harczosának és győztesének, martyrnak a főpapok között,

---

1876. *Kőhler:* Die Schlachten von Nicopolis und Warna. Breslau, 1882. *Hertzberg:* Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches. Berlin, Grote, 1883. (az Oncken-féle Allgemeine Geschichte második fő részének hetedik része). *Galitzin:* Allgemeine Kriegsgeschichte. Cassel, 1885. *Olchváry:* Hunyady János hadjáratai. A Lud. Ak. Közl., 1886. *Fessler:* Geschichte der Ungarn. *Salamon:* Magyarország a török hódítás korában. *Vámbéry:* Hunyady János hat legnagyobb csatája. Történ. Tár. XI.

[1]) A várnai csata. Hadtörténelmi tanulmány. (A várnai csata két tervével). Két közlemény. Hadtörténelmi Közlemények I. (1888), 104—142, 268—305. ll.

apostolnak az evangelisták között, hitet hirdető hirnöknek, a szent próféták egyikének, és így tovább. Nagy Sándor és Nagy Konstantinos után a költő szerint a fölötte csodálatra méltó János a legnagyobb férfiu. Mindezekből látható, hogy a költő mint görög és keresztény Hunyadyban főképen a görögség és kereszténység védőjét dicsőíti, és ehez képest négy ízben (52, 79, 142, 171) a görög egyháznak egyik szentje után Nagy Theophanesnek (*μέγας Θεοπανης*-nek) is neve zi. De a hat helyen (117, 142, 163, 170, 266, 333) előforduló Luxbanos (*Λούξμπανος*) név se illethet mást mint Hunyadyt, kinek talán mint szörényi bánnak adja ezt a nevet, összetévén a bán szót a latin lux-szal — mert latin szavak több ízben előfordulnak költeményében — s így a Luxbanos jelentése annyi mint: »fényes, dicső bán.« A Nagy Theophanes és Luxbanos nevekre vonatkozó nézetemet részletesebben megokolom az 52-ik sorhoz való jegyzetben, s itt még csak azt akarom megjegyezni, hogy a Luxbanosnak lux-ból és bán-ból való összetételét legvilágosabban a 170-ik sor bizonyítja *ταῦτα τὰ λόγια καὶ βουλὴ ἦτον τοῦ Λοὺξ τοῦ μπάνου*, melyben az összetétel két alkatrésze egymástól el van választva. Hunyadynak Jankó neve előfordul a török történetíróknál is, csakhogy »átkozott, piszkos, szemtelen« jelzők kiséretében.

A bevezetésből még kiemelendőnek tartom, hogy a költő meglehetősen közel ér az igazsághoz, a midőn a magyar és török tábor közötti távolságot három ezer lépésnyinek mondja (113).

Muradnak a magyarokhoz és Hunyadynak Muradhoz intézett levele a költői phantazia szüleményei, melyekben meglehetős naivitással jellemezvék Murad és Hunyady. Az előbbi Ulászlóhoz és Hunyadyhoz mint a magyar tábor fejeihez intézi levelét, de Hunyadyt megvető gúnyolódással Jánoska bánnak (*Λούξμπανε Ἰάγκουλα*-nak) nevezi; majd arra kéri őket, hogy küldjenek vele három napi fegyverszünetet — melynek biztosítására kész környezetéből a legelőkelőbb ifjakat túszul átadni — hogy legyen ideje seregét rendezni, és hogy azután Mohamed segítségével lánczot köthessen valamennyi magyar nyakára. Viszont Hunyady válaszában bizalmát helyezi a mindenhatóba és reményli, hogy ha nem lesznek bátortalanok csapatai, saját kezével fogja levágni Murad haszontalan, szennyes fejét.

A költemény Ulászlót egyszerüen királynak *κράλης, ῥήγας* vagy Bernát úrnak, Bernát királynak (116, 142, 162, 164, 173, 345, 370) nevezi.

Nem érdektelen a magyarok tanácskozásának leirása, melyet a csata megkezdése előtt tartottak. Itt ismét csak Ulászló és Hunyady szerepelnek. A király aggodalmas szívvel

kér nagy hadvezérétől Jánostól tanácsot, és azután keserűen kifakad az elpuhult, meggondolatlan és megbizhatatlan Palaeologos byzantiumi császár ellen, ki sietve segítségre szólította, azt irván, hogy Murad Azsiában van, hogy ő hajóhadával őrzi a tengerszorost (a Hellespontost), s ime most maga előtt látja tengernyi néppel Muradot. Nem merem állítani, hogy a király szavai megfelelnek a valóságnak, de annyi bizonyos, hogy a törököktől való remegésében ingadozó és furfangos byzantiumi császár ellen emelhetett ilyen vádat. Hunyady válasza azonban teljesen megfelel a valóságnak: ő a helyzet kétségbeesett voltát felismerve, miután a menekülés lehetetlen, megütközést javasol.

Áttérve magának a csatának leirására, mindenek előtt megjegyzem, hogy a magyar és török hadsereg számát még egyszer annyinak mondja, mint a mennyi tényleg volt, de nem túloz annyira mint az 1486-iki névtelen és Szeád-eddin török történetírók, kik 70—80,000-ből állónak mondják a magyar hadsereget, hogy annál nagyobbnak tüntessék fel a győzelmet. A görög költő szerint Hunyady 40,000 (81), a török 200,000 (84) harczos felett rendelkezett. Ez utóbbi adattal nem egyeznek a török haderőre vonatkozó részletesebb adatok, melyek szerint Muradnak 100,000-nél több (156), Karatzas (Karadsa) anatoliai beglerbégnek 60,000 (155, 231), Daud ruméliai beglerbégnek 80,000 (265) katonája volt, úgy hogy ezen részletes adatok szerint a török haderő 240,000-re rug.

A csata leirása főbb vonásaiban egészen helyes, a mennyiben előbb a magyarok jobb, azután bal szárnyának győzelmét s végül a döntő ütközetben a királynak elestét és seregének megveretését beszéli el. A jobb szárnyon való küzdelmet a költő szerint is a Várnától északra eső magaslaton elhelyezett török irregularis gyalogság és lovasság, az azapik és akintzik kezdik el korán reggel; visszaverésük után Karatzas támad, kit a költő Murad sógorának (nővére férjének) mond (210—211), de Hunyady közbeléptével ő is megveretik, és három magyar dárdától mellen találva (246) elesik.

A bal szárny küzdelmét röviden, de szintén egészen helyesen beszéli el, hogy t. i. abban Daud pasa, kit beglerbégnek, nyugot (az az Rumélia) urának (262) vagy csak beglerbégnek (268, 277, 281 czim) nevez, Hunyady által megveretett, de megmenekült (277).

Kevésbbé kifogástalan a döntő küzdelemnek meglehetősen terjedelmes leirása, mert olyan dolgokat is említ annak folyamában, melyek előbb történtek vagy csak előbb történhettek, vagy általában véve valótlanok. Helyes a leirás annyiban, hogy

a menekülni készülő Muradnak lovát katonáinak egyike visszafordítja, mire Murad maradásra határozza el magát; hogy László berontván a janicsárok közé, életét veszti és kiséretét egytől egyig felkonczolják; hogy Hunyady még a király berohanása után is megkisérli a harcz folytatását; és hogy a magyarok egy része a szekértáborba menekül, míg legnagyobb része szanaszét menekülvén, a törökök által üldöztetik. A költő szerint a királyt egy közepes termetű, széles vállú, harmincz éves Chamuzas nevű, görög származású janicsár ölte meg, oly módon, hogy a király lovának első lábára fejszével rávágott, mire az orra bukván, a király lefordult, és ekkor Chamuzas kését előrántva, fejét levágta és lándzsára szúrta (405—414). A török történetirók közül csak Nesri ismeri el, hogy Murad a veszély pillanatában menekülni akart, és Táji vagy Táti Karadsa bégnek nevezi azt, a ki a szultán lovát visszatartotta, míg Zotikos nevet nem említve janicsárnak mondja az illetőt. Nem kétlem, hogy itt Zotikosszal szemben Nesrinek van igaza, kinek állítása nem áll ellentétben azzal az adattal, hogy a törökök bal szárnyát vezető és már előbb elesett anatoliai beglerhéget szintén Karadsának hívták, mert az 1486-iki török névtelenből tudjuk, hogy ez más Karadsa, t. i Gögejü Karadsa volt.[1]) A király elesésének leírása a török íróknál is körül belül ugyanaz mint a görög költőnél, csak a királyt megölő janicsár nevére nézve látunk eltérést, a mennyiben azt az 1486-iki török névtelen és Szeád-eddin Kodzsa Khizrnek, Nesri Karadsa Khizrnek nevezi.

A költemény szerint Murad lovának a janicsár által való eltartóztatása után maradásra határozván el magát, sátrát körülvert czölöpökkel megerősíttette és lánczokkal odakötött tevékkel, ökszvérekkel és lovakkal vétette körül (308—314). De erre a küzdelem hevében bizonyára nem volt idő, és ha Murad sátra csakugyan ilyen módon volt megerősítve, az csakis a harcz megkezdése előtt történhetett. Hogy pedig Murad azzal a szándékkal erősítette volna meg sátrát, hogy abban az éjjelt biztosan eltölthesse s azután másnap reggel menekülhessen (315—316), minden esetre valótlan, valamint az is, hogy a bal szárnyon vívott küzdelmek után úgy a magyarok mint a törökök hadi állásaikba visszavonultak (324—330). Ezen visszavonulás után a költő ismét gyűlést tartat a magyarokkal, melyben a kettős győzelemtől ittas király abbeli szándékát

[1]) S így téves Rónai Horváth Jenőnek állítása, hogy a szultánt visszatartó ember nem Karadsa nevű volt, mert az már előbb elesett (l. Thúry megjegyzését az 59—60. ll.).

jelenti ki, hogy be akar rontani Murad sátrába és fejét saját kezével levágni. Hunyady maradásra inti őt és maga készül királya helyett tovább harczolni. Erre egy árulkodó beszédet intéz a királyhoz, azzal gyanusítván Hunyadyt, hogy minden dicsőséget magának kiván megszerezni, és a király fölharagítva szemére veti Hunyadynak önző szándékait s újból kijelenti, hogy mint fejedelem fejedelemmel kiván harczolni (332—381). Tudjuk ugyan, hogy ez a második gyűlés nem tartatott meg, de tagadhatatlan, hogy a benne előadott dolgok igaz tényeken alapulnak, nevezetesen, hogy a lengyelek Hunyady iránt való irigységből támadásra birták a királyt, kinek Hunyady mindjárt a csata kezdetén adta azt a tanácsot, hogy ne mozduljon helyéből, míg ő nem javasolja. Miután a költő ebben a gyűlésben Ulászlót Hunyadyval vételkedőnek tünteti fel, ehez a felfogáshoz képest később Hunyadyról azt mondja, hogy fájlalta ugyan királyának halálát, de örvendett is annak, mivel a király nem követte tanácsát (426—429). Ha már most egybevetjük az imént elmondottakra nézve Zotikos költeményét a török irókkal, azt látjuk, hogy ezek merőben meghamisítják a tényeket, a mennyiben Nesri és Szeád-eddin szerint Hunyady biztatta a királyt, hogy rohanjon be Murad táborába. Hunyady jellemzése a török iróknál, jóllehet kénytelenek elismerni hadvezéri genialitását, általában véve gyűlölséges és igazságtalan. Igy említettem már azokat az épen nem díszes jelzőket, melyekkel Hunyady nevét kisérik. Az 1486-iki névtelen és Szeád-eddin szerint Hunyady a király elesése után ilyféle nyilatkozattal akarta maradásra birni a futamodó sereget: »Hej, mi ide nem a királyért jöttünk, hanem vallásunkért jöttünk!« Sőt Nesri egyenesen azzal vádolja Hunyadyt, hogy »az volt a vágya, hogy Magyarország fejedelme legyen«. Szóval, érdekes tudnunk, hogy a törököknél is el volt terjedve mind a két vád, melyekkel Dlugoss és Czilley rágalmazták Hunyadyt,[6]) s így minden esetre komolyabban veendő az is, hogy Turszim bég Hunyadyt »átkozott királynak« nevezi, mint a görög költőnél pusztán dicsőítésből származó olyféle kifejezések, hogy Hunyady »uralomra méltó, az uralom részese, a rómaiak fejedelme«.

Az oláhok a költemény szerint a királlyal együtt rontanak be Murad táborába és raboljak kincstárát (390—393), holott tudjuk, hogy már a jobb szárny küzdelme alkalmával estek neki a szultán mögött álló podgyásznak.

Az azapik és akintzik megverésének fölemlítése (320—

[6]) L. Thúry megjegyzését a 60-ik lapon.

323) a döntő ütközet leírásának elején nem tévedés, hanem csak kitérő visszaemlékezés a jobb szárnyon történtekre a végső ütközet elbeszélésének folyamában, a mint ezt a jobb szárny ütközetének leírásában az azapik megsemmisítését említő 200-ik sor világosan mutatja.

Végül kiemelendőnek tartom, hogy a költő szerint — a mint Dukas is említi — napfelkeltétől este kilencz óráig tartott a küzdelem, melyben a magyarok — a mint két ízben is ki van emelve — hétszer verték meg a törököket, és hogy ezek azután egy csapással törték meg a magyarokat (318—319, 460).

Ezekben kívántam adni a költeménynek mint magyar történeti kútforrásnak ismertetését. Összehasonlítva azt a várnai csatára vonatkozó többi görög forrásokkal, nevezetesen a csatával egykorú Chalkokondyles (*Ἀποδείξεις ἱστοριῶν δέκα*, VII.), Dukas (Historia byzantina, XXXII.) és Phrantzes (*Χρονικόν*, III.) történeti műveivel, azt látjuk, hogy mind a négyben több azonos adat foglaltatik, de terjedelemre, részletességre és az adatok sokféleségére nézve első helyen áll Paraspondylos Zotikos költeménye, még Chalkokondyles művével szemben is, ki pl. — hogy csak egy tény kiemelésére szorítkozzam — a magyarok balszárnyának harczát egy szóval se említi.

III.

Minő legméltóbb, csodáló és nagy,
minő kiválóan megtisztelő dicséretet írjak,
mi különöset, rendkivülit és borzalmasat foglaljak versbe,
és minő ész tudná azt részletezni és elmondani!
Tétovázik a gondolatom, a kezem és a nyelvem,
hogy czélt nem érve dicsérjem a nagy győztest,
a nagyot és hatalmasat, az erőset, a sárkányt,
a nagyot, a bölcs belátásút, az uralomra méltót.
Méltó, teljesen méltó örököse ő a koszorúnak,
részese az uralomnak, fejedelme a Rómaiaknak,
a hit legbuzgóbb harczosa és győztese!
Nevezzem őt martyrnak a főpapok között
nevezzem őt apostolnak az evangelisták között,
nevezzem őt hirnöknek, ki hirdeti a hitet,

---

6. »A nagy győztest«, t. i. Hunyady Jánost.

10. Hunyady Jánost költői nagyítással római fejedelemnek nevezi, mely elnevezés tulajdonképen görög császárt jelent, a mennyiben a byzanczi görögök magukat, országukat, császárjaikat és egyházukat rómaiaknak mondották.

vagy egynek ama szent próféták közül?
Mindezeket együtt véve felülmulta ő, és magasra felemelkedett.
Kezdem az első királlyal, a Hellének dicsőségével,
a Macedoniai Sándorral, Olympias fiával,
(utána jön) a keresztények fejedelme, feje és gyökere,
és a kereszt megtalálója, a nagy Konstantinos;
és harmadik a fölötte csodálatra méltó János, a fejedelem.
Miként irjam meg tiszteletet érdemlően ezt az írást (költeményt)
hogy a legmagasabb dicséretig emelkedjék föl lelkem,
(mert) mint a föntebb említett két királynak,
olyan tiszteletet szánok a föntebbi királynak;
kellő és illő dolog, hogy Rómának egyháza
és a keleti és nyugoti kereszténység összes nemzetsége
tiszteletre méltó emlékezetet merítsen a jelenből.
A kik hirnevesekké lettek a háboruk harczaiban,
a vitézek és gyávák és az összes nemzetség, azt mondom,
boruljanak le ma Magyarország Jánosa előtt,
dícsérjék most őt mint lovas vitézt,
magasztalják fel őt ma mint királyt
együtt a régi, nagy és vitéz Sámsonnal,
a borzalmas Sándorral és a nagy Konstantinosszal.
Magasztalom az evangelistákat, magasztalom a prófétákat is,
és a Krisztus ügyeért küzdő nagy szenteket;
közöttük dicsőítem Jánost, a királyt,
a Rómaiak papja ő, istentől fölkenve,
keresztény bosszuálló és nagy győztes,
a költők összes nemzetségének segítségével kell hogy dicsőítsék őt,
az egyház új dallal kell hogy megénekelje.
Nem gondol se életével se nagy gazdaságával

---

18. A középkori regényekben Nagy Sándor és környezete keresztény lovagok gyanánt szerepelnek

20. Nagy Konstantinosnak szent zászlója, a kereszt jelével és Kristus monogrammájával (X), mellyel a táborában levő kereszténveket föllelkesítvén a Taurinum (mai Turin) melletti csatában kormánytársát és sógorát legyőzte, a keresztények állítása szerint a csata közben bukott le az égből és hozta meg a győzelmet. A kereszt »ezzel győzzél« (τούτῳ νίκα) felirattal már előbb megjelent Konstantinos előtt álmában.

21. »János«, t. i. Hunyady János, kit több ízben nevez költői nagyítással fejedelemnek (l. a 10-ik sorhoz való jegyzetet).

25. »A föntebbi királynak.« L. a 21-ik sorhoz való jegyzetet.

26. »Rómának egyháza.« L. a 10-ik sorhoz való jegyzetet.

28. »A jelenből,« az az a várnai csatából, mely a szerzőre mint szemtanúra nézve a jelen eseményei közé tartozik.

30. »Az összes nemzetség«-en a 27-ik sor alapján a keresztények összes nemzetségét kell értenünk.

se a szülőitől és az annyira kedves világtól való elválással,
latba veti életét sokakért, odaadja lelkét a hitért,
(ő) az igazhitű keresztény és Krisztus meghittje,
és társa a keresztnek s a martyrok elseje,
mint Krisztus leszállva és intézkedve,
hogy megszabadítsa a bilincsekből az emberek nemzetségét,
a mint azt a szentek irják és nekünk elmondják
és megerősíti a régi és új törvénykönyv;
így ő is, a csodálatra méltó, a nagy Theophanes,

---

51. »A régi és új törvénykönyv« (ὁ παλαιὸς καὶ νέος). A »régi« a codex Justinianust jelenti, az »új« annak βασιλικά nevű compendiumát.

52. »A nagy Theophanes.« Ismerünk egy Theophanes Confessort a Kr. u. nyolczadik századból, a Τοῦ μεγάλου Ἀγροῦ nevű kolostor alapítóját Bithyniában, ki a képvitában V. Leó császár ellenfele lévén, ez utóbbi a Samothrake szigetére számkivetette, hol meg is halt; halála után az egyház fölvette szentjei közé. Ez a név még a 79., 142. és 171-ik sorban hiányul első, és csak úgy magyarázható, hogy a költő mint magasztaló jelzőül használva, azzal Hunyadyt nevezi meg, a mint hogy nézetem szerint a 117., 142., 163., 170., 266. és 333-ik sorban is Λούξιμπανος-on, mint erdélyi bánon, csak Hunyady értendő. Legvilágosabban bizonyítja a 171—172-ik sor (ὁ μέγας Θεόπεμπτος, καὶ ὁ μέγας Θεοφάνης, Ἰάγγκος ὁ πανθαύμαστος λίαν ἀνδριωμένα), hogy Theophanes = Hunyady, és a 117-ik (Λούξιμπανε Ἰάγγκουλα), hogy Luxbanos (bán) szintén = Hunyady. De az 52—55. (ὁ μέγας Θεοφάνης, . . . Ἰάγγκος), 79—80. (ἕως τοῦ νῦν εὑρέθηκεν ὁ μέγας Θεοφάνης, ἦλθεν καὶ ἐκατήβηκεν 'ς τὴν Ῥωμανιάν ἀπέσω), 141—144. (ἐκεῖνοι γὰρ ἐπῆραν καὶ εἰς βουλὴν ἐκάτζαν. Ἱπερνάδος κράλης καὶ ὁ Λούξιμπανος, καὶ ὁ μέγας Θεοφάνης. Λέγει ὁ κράλης πρὸς αὐτούς, ζητεῖ τὴν συμβουλήν τους. »Ἰάγγκε, μέγα στρατηγέ, καὶ πρῶτε τοῦ φουσσάτου«), 163. (καὶ παρεδόθης ὁ Λούξιπανος οὕτως ἀπηλογήθην), 170. (ταῦτα τὰ λόγια καὶ βουλὴ ἦτον τοῦ Λούξ τοῦ μπάνου), 266. (τὸ φλαμουλόν του ἔχλινεν ὁ Λούξιμπανος αὐθέντης) és 332—334. (ἐκάτζαν εἰς τὴν βουλὴν οἱ Οὔγγροι τί νὰ ποίσουν, ὁ κράλης καὶ ὁ Λούξιμπανος καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰάγγκος »πέτε, μεγάλοι ἄρχοντες, ἔνδοξοι στρατιῶται) sorokból is lehetséges, hogy Theophanes és Luxbanos = Hunyady. Igaz ugyan, hogy a 142-ik sorban Luxbanos és Theophanes, és a 333-ikban Luxbanos és Hunyady καί-vel vannak egymástól elválasztva, de ez nem azt jelenti, hogy egyrészt Luxbanos és Theophanes, másrészt Luxbanos és Hunyady külön neveknek veendők, mert a költő a καί-vel a Luxbanos és Theophanes neveket csak mint Hunyady jelzőit választja el részint egymástól, részint Hunyady nevétől, a mint ezt a 171—172-ik sor világosan mutatja. De a 143-ik sorban levő többes alakokból (αὐτούς, τους) se lehet arra következtetnünk, hogy velük a király Luxbanost és Theophanest mint külön személyeket szólítja meg, mert az illető helyen a magyarok tanácskozásáról van szó, melynek résztvevői közül a költő mérleg csak a királyt és Hunyadyt említi (ez utóbbit Luxbanos és Theophanes jelzőivel), tehát a többes számú alakok általában véve a tanácskozásban résztvevő magyarokra vonatkoznak, kiktől a király tanácsot akar kérni; és hogy Luxbanoson és Theophanesen csakugyan Hunyady értendő, az a király első szavából is kitünik, ki mindjárt a tanácskozás kezdetén a költő által vele együtt Luxbanos és Theophanes jelzőivel megnevezett Hunyadyt János (Ἰάγγκο) névvel szólítja meg. Ugyanez áll a 334-ik sorról is, melyben a király a többes számmal πέτε nem Luxbanost

isten által a hit legmelegebb ápolójának találtatott
és a hitben legmelegebben buzgólkodónak a Rómaiak nemzetségében,
János, a fölötte csodálatra méltó és nagy hadvezér.
Először is reményét helyezi istenbe s azután okosságába
s harmadszor vitézségébe, hogy a Rómaiak nemzetségét
egészen megszabadítsa az Agarenektől.
Felövezi magát, és megerősíti magát a keresztények hitében;
elindult vakmerőséggel és csatarendben
vitézül, rendben az Ismaeliták ellen;
keresi és akarja a háborut nyiltan a világ előtt,
keresi Muradot a Muzulmánok fejedelmét,
keletnek és nyugotnak nagy, erős fejedelmét,
hogy harczoljanak bátran tiszta szívvel.
Ismertél dicsérendő vitézséget és felette borzalmas bátorságot,
ismerted a hírneves lélek szíve fölszentelését,
ismertél csodálatos, csodálandó, vitéz vakmerőséget;
szeretem merészségedet, szeretem bátorságodat.
Keresi keletnek és nyugotnak csodálandó fejedelmét,
hogy harczoljanak bátran, sereg a sereggel.
Soha se volt hallható, soha se fordult elő,
hogy találkozott valaki, a ki mert volna velük harczra kelni,
a mióta a törökök behatoltak Romaniába nyugot félé,
nem volt szó fejedelemről, a ki mert volna velük harczra kelni,
mert igaz ez, és nem tévedésből írom,
mert ha találkoztak is némelyek, kik velük harczra keltek,
pókhálóknak mutatkoztak szemben az Ismaelitákkal.
Egész mostanáig (csak) a nagy Theophanes találkozott,

és Hunyadyt (Ἰάγγος) mint két külön személyt, hanem a magyarokat szólítja meg. Végül megjegyzem, hogy Luxbanosnak bán jelentését különösen a 170-ik sor mutatja, melyben az illető név Luxra és bánra van osztva. A név első része talán = lux — mert latin szavak több ízben előfordulnak ebben a költeményben — és e szerint Luxbanos hírneves, fényes bánt jelentene.

58. Az Agarenek arab néptörzs, mely előbb keresztény volt, de 650-ben áttért az islamra. Az Agarenek Ábrahám szolgálója, Agar (Hágár) utódainak tekintették magukat, s innen vették nevüket; később azonban Ábrahám feleségétől, Sarahtól (Sárától) származtatták magukat, s így vették föl a Saracen nevet. A Saracen név a középkori keresztény íróknál az Arabokat jelenti, később a mohamedánnak, majd, mint itt, a töröknek, végül minden nem keresztény népnek a neve, melyek ellen a keresztes háborukat viselték.

61. Az ismaeliták egy mohamedán vallásfelekezet, mely a tizedik században lép fel. Itt az ismaelita törököt jelent.

74. Romanián a byzantiumi birodalom értendő (l. a 10-ik sorhoz való jegyzetet).

79. »A nagy Theophanes.« L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.

elindult és leszállott Romániába
csekély hadsereggel, negyvenezerrel;
csodálkozik a világ, kétségben vannak az angyalok,
egészen kétségben és borzadnak és haboznak,
(mert) kétszázezerből áll az Ismaeliták hadserege.
Dicsőítem eszességedet, dicsőítem bátorságodat,
dicsőítem vakmerőségedet, tiszta szivedet,
dicsőítem állhatatosságodat és forró hitedet,
dicsőítlek, fölötte dicsőítlek téged, János hadvezér,
te igazi keresztény és kedveltje az Úrnak.
Minő legméltóbb tisztelettel dicsőítselek téged?
Megvan a hirneved a földön, a jelen világban,
dicsőséget, csodálandó hirnevet adnak neked mindenütt;
(de) van egy másik, égből származó nagy dicsőséged is,
és isten kezével megkoronázott királyságod,
és viseled a martyroknak Krisztustól való koszoruját,
dicsőítem a te koszorudat, dicsőítem a te bátorságodat,
dicsőítem a te valóban hirneves szivedet.
(De) a fecsegő férfiu nem csekély terhére van az embernek,
(jobb) a kevés, okos és meggondolt beszéd.
Minden ember arra törekszik, hogy lásson és olvasson;
véget vetek hát ezen előszó írásának,
hogy viszont leírjuk teljes igazsággal
a borzalmas harczokat, melyek Várnánál történtek;
én, nyelvem tehetetlensége és csekély volta miatt,
tudománynak és míveltségnek részese nem lévén, bevallom,
hogy sokszorosan szégyenkezem, írván ilyféle szavakat;
megfosztott engem a bánat a philosophia tudományától,
én, ki kezdettől fogva kivánkoztam a philosophia tudománya után,
tehetségem szerint írom ezt, (mert) a valóságban láttam.
Elindultak a magyarok és betörtek Várna határára
bátorsággal és nagy vakmerőséggel,
szemközt állapodnak meg a törökök nagy tömegben
háromezer lépésnyi távolságban a két sereg között.

Üzenetet küldött Murad a magyaroknak.

Tiszteletre méltó üzenetet küld Murad,
és írásának pontjai a következő sorok voltak:
»Halld, Magyarország királya, Bernát fejedelem, uralkodó,
és Jánoska bán, ti fejei a hadseregnek,

94. »Megkoszorunzott királyságod.« L. a 21-ik sorhoz való jegyzetet.
116. »Bernát fejedelem«-nek nevezi Ulászlót.
117. »Bán (Λοὺξμπανε)«. L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.

hagyjatok engem három napon át menten a háboru csatájától,
hogy rendezzem seregemet és zsoldos csapataimat,
hogy átszolgáltassam a kiválasztott ifjakat, kik mellette
vannak,
hogy fölfegyverezzem népemet, a mint kell és a mint illik,
hogy megütközzünk (azután) azonnal, s hogy mutassa meg
az isten (az igazságot).
Bizom reményemben és a nagy Mahomed erejében,
hogy lánczot kötök mindnyájatok nyakára,
hogy fogollyá teszlek mindnyájatokat és hogy megsemmisítlek
benneteket.«

Viszont válaszol János fejedelem Muradnak.

János pedig véve Murad üzenetét,
választ küldött az Ismaelitáknak,
és halld az írás pontjait, hogy csodálkozzál:
»Murad, te Agaren, ellensége Romaniának,
és a Rómaiak megsemmisítője és megbontója a világnak,
reményemet helyezem a teremtőbe, a nagy mindenhatóba,
hogy leváglak saját kezemmel, hogy lefejezlek téged
megdöbbentően, gyorsan, nagy szégyenedre,
hogy haszontalan és szennyes fejedet
csudálkozva lássák Magyarország határai,
(reménylem), hogy az Agarenek vérét a föld folyóivá teszem,
csak enyésszék a bizalmatlanság hadseregemből,
hogy fölszabadítsam Romaniát az ellenség kezéből,
s hogy a levert Rómaiakat fölbátorítsam, magasra emeljem.«
Ezt az üzenetet küldötte nagy bátorsággal.

Tanácskoznak a magyarok.

Ők veszteg maradtak és összeültek tanácskozásra,
Bernát király és a bán, a nagy Theophanes.
Szól a király hozzájuk (a magyarokhoz), puhatolja azoknak
tanácsát:
»János, te nagy hadvezér, a sereg első embere,
szorongató bajok vesznek körül engem, kétségben van szívem
Konstantinápolynak királya ugyanis, maga Palaeologos,
a ki megrontotta és megbontotta a Rómaiak nemzetségét

---

142. »Bernát«. L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet. — »A bán (Λούξμ-τανος)«. L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet. — »A nagy Theophanes.« L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.

146. Az eredetiben »a városnak τῆς Πόλης = τῆς πόλεως, az az Konstantinápolynak királya. — »Palaeologos«. t. i. VIII. Palaeologos János, byzantiumi császár.

gondatlanságával és elpuhult természetével,
ő maga küldött hozzánk gyakori, sűrű üzeneteket,
nevezetesen, hogy miként mentek tönkre a törökök, és hogy Murad távol van;
gályáim ott állanak (üzente ő), és hatalmukban tartják a tengerszorost,
jöjjetek (hát) rövidítsétek meg csekély sereggel útatokat.
Most (azonban) egy tömeg népet látok, megszámlálhatatlan hadsereget,
látom Karadsát, Anatoliának urát,
kiváló zászlaját, hatvanezret (hatvanezernyi népét);
és viszont Murad százzal és többel (több mint százezerrel van itt)!
Ugyan mit tartottak elfoglalva a gályák és a király,
micsoda átjárót őrzött és micsoda tengerszorost tartott hatalmában
az ingatag király, ki semmivel se gondol?
Reményemet vetettem szavaiba, bíztam levelében,
és úgy jöttem mint egy száguldozó, csekély sereggel.«
Ezeket a szavakat mondotta Bernát király,
és így válaszolt a bán azonnal:
»Igazat beszélsz, csodálandó király, Bernát uram,
csodálva látom (hogy annyian vannak) mint a sáskák és a hangyák;
hogy meneküljünk lehetetlen, (de) az is, hogy leigáztassunk,
hogy harczi zaj nélkül győzzenek le bennünket,
és jobb hogy meghaljunk kardjaink felett
tisztelettel és dicsérettel, kifogás nélkül.«
Ez volt szava és tanácsa a bánnak.

A nagy János beszéde a királyhoz.

A nagy, az istentől küldött, a nagy Theophanes,
János, a fölötte csodálatraméltó, így szól vitézül:
»Bernát, nemes fejedelem, és Magyarországnak uralkodója,
fohászkodjál, hogy legyen távol seregemtől a kishitűség;
ha az hiányozni fog közülünk, nagy esküt teszek veled,

151. »A tengerszorost«, azaz a Hellespontust.
162. »Bernát király.« L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet.
163. »A bán (ὁ Λούξμπανος). L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.
164. »Bernát uram.« L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet.
170. »A bánnak«, az eredetiben τοῦ Λοῦξ τοῦ μπάνου. L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.
171. »A nagy Theophanes.« L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.
173. »Bernát.« L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet.

és bízom a teremtőben, hogy a föld folyóivá teszem
az Agarenek vérét, s hogy csodálkozni fog a világ,
s hogy kezeidbe igázom lánczczal a törököket.«
Ez volt a magyarok tanácskozása és beszéde.
Az éjfél beállott, és a harczi zaj közeledik,
és mindnyájan fölfegyverkeztek nagy bátorsággal,
és nap felkeltekor közelednek egymáshoz a hadseregek;
közelednek a zsoldosok és a két részről való csapatok,
magukra vetik pánczélingeiket, fénylettek fegyvereik,
angyali látványt és nagy bátorságot mutatnak.
Kinek lett volna olyan lelke abban az órában,
hogy ne gyönyörködött volna együtt és érzéketlen maradt volna?
Az igazságra mondom, főurak, tökéletlenül irom én meg ezt.
Kezdetben az Agarenek visszavonultak,
sokan az Agarenek közül a bokrok galyai közé rejtőzködnek,
számtalan hangszerek hangzanak a két részről,
a magyaroknak és Ismaelitáknak trombitái és más zenéje,
(bizony) mondom, számtalan természetfölötti dallamok,
mint repülő madarak szálltak le a földre;
megállanak az egyik oldalon, és a többiek a másikon,
borzalmas tömeg és rémület és ijedtség keletkezik,
és zürzavar és morgás és nagy rendülés,
és ugrándoznak a paripák és keresik a harczot;
a magyarok részéről az Ismaeliták ellen indul egy zászló,
és az összes azapikat, Murad csapatát,
ölték és vágták, megsemmisítették mint a dért;
sikra száll ismét egy másik zászló a magyarok ellen,
(de) ezek között is nagy öldöklést visznek véghez, mint az elsők között.
Látják a törökök a látványt, mely megnyilik előttük,
borzadnak és csak úgy reszketnek a merészség és bátorság
és nagy vakmerőség miatt, mellyel bírnak a magyarok.
Ezeket (mondja) Karadsa, a nagy parancsnok,
Anatoliának parancsnoka, a nagy hadvezér,
ezt birták az Agarenek félelmetes és vitéz emberükül;
és a nagy úrnak, az ottomán Muradnak
volt sógora Karadsa, bírta annak nővérét;
(hozzá) fut sietve, szól Muradnak.

Beszéd, melyet intézett Karadsa Muradhoz.

»Nagy sultán, csodálandó ottomán Murad,
a muzulmánok reménye és nagysága és gazdagsága,

---

188. »Főurak (ἄρχοντες)«, t. i. a konstantinápolyi udvar főurai.

ma átadom neked életemet és halálomat,
hogy fejedelemségedért berohanjak, hogy meghaljak.
Bízom a nagy Mahomed hatalmába vetett reményemben,
hogy kiontom a magyar vért, hogy megsemmisítem, hogy szétbomlasztom,
hogy nagy hírnevet és tiszteletet szerzek néked.«
Ezeket beszélte és mondotta Karadsa,
és a nagy Murad ilyképen válaszolt.

Murad válasza sógorának Karadsának.

»Oh te kedves, igen kedves, igen szeretett (hívem),
és rendületlen oszlopa, bástyája a muzulmánoknak,
akarom, leszállok oda, hogy veled együtt meghaljak,
akarom s kész vagyok arra, hogy veled együtt temettessem el,
hatalmas esküt mondok neked, hogy akár élsz, akár meghalsz,
mentheti magát (majd) lelkem a túlvilágban
(azzal), a mit veled és összes nemzetségeddel tenni fogok.«
Meghajtja magát Karadsa, alázattal hódol,
és átadja neki (Murad) a dobot, sikra szállott (Karadsa) a magyarok ellen;
hatalmas serege volt, hatvan ezernyi,
csupa csodálandó csapat, Anatoliának hadserege,
és nagy bátorsággal szállottak síkra a magyarok ellen.
Ekkor János, a borzasztó, a nagy vitéz,
így szól leventéihez és övéihez:
»Nekem úgy látszik, hogy az, a ki (ott) jön, az, a ki (ott) leszáll a síkra
oly nagy, hatalmas bátorsággal és a seregnek tömegével,
Murad, a nagy sultán,
kérlek benneteket testvéreim, vitéz uraim,
hadd haljunk meg mindnyájan becsülettel és dicsőséggel,
hadd vitézkedjünk mindnyájan, ne legyen közöttünk gyávaság.«
Elhagyta őket (a törököket) a bátorság, összecsaptak a hadseregek,
nagy öldöklés és veszedelem támadt közöttük;
ugyan ki tudná ezt elmondani, részletesen megírni?
Térítsük azonban a tárgyra beszédünket.
Három magyar dárda mellen találta őt (Karadsát),
elvitték őt fölemelve egyenesen magosan,
a nagy Karadsát, Anatoliának urát.
Meghátráltak a többiek egy ilyen látvány szemléletére,
visszafordultak és gyávákká lettek;
hátuk mögött a magyarok nagy öldöklést visznek véghez,
és akkor beteljesült ama jóslat:

»A fiu tovább fog indulni és üldözni fog ezereket.«
De minek írjak sokat és nyújtsam hosszúra beszédemet?
tétovázik a gondolatom, a kezem és a nyelvem;
minő öldöklés és romlás esett a törökök között!
Mint a darabos jégeső, mely esik a mezőre,
hogy elpusztítsa a kalászokat, hogy földre terítse:
úgy verte le a nagy hadvezér, János király,
a törököket, a földre terítve,
véghetetlen nagyszerű látványként, soha se volt ilyesmi hallható.
És ekkor a beglerbég nyugotnak ura,
megzavarodott gondolkodásában, elvesztette eszét,
magához vette seregét, leszállott a síkra a magyarok ellen;
nyolczvanezerből álló serege volt néki;
zászlaját leverte a bán, a fejedelem,
és előhívja seregét (a bán), ellenük indult,
bátran neki megy a beglerbégnek.
De ki nézhetne ilyesmit a nélkül, hogy elbámuljon?
A mint szakad égből a zápor, és rohannak a folyók,
úgy ömlött folyókként az Agarenek vére.
Ezeket vitték véghez a magyarok mint a vadállatok,
futásnak erednek a törökök, elrejtőzködnek a sűrűben.
Csak a fejedelem maradt helyt, a nagy Murad,
összes janicsárjaival és övéivel.
Félelem és reszketés és gyávaság szállotta meg a törököket;
(csak) a beglerbég menekül meg egyedül, elhagyatva,
Muradhoz siet a nagyhoz, a fejedelemhez,
vállán viselte a fényes kardot;
panaszkodva és nyögve szól Muradnak.

Beszélni kezdett a beglerbég, szól Muradnak.

»Oh csodálandó, fölötte csodálandó fejedelme a fejedelmeknek,
nem mondottam meg előbb neked és értesítettelek téged,
a mikor háboruba indultunk, hogy harczi rendbe álljunk,
— (ime) a törökök két része le van győzve, üldözik őket és menekülnek —
hogy szégyent, megdöbbenést és szomorúságot fogok szenvedni?«
És a nagy Murad válaszolt neki:

---

262. »A beglerbég«, azaz Daud (nem Turakhán) pasa, rumeliai beglerbég.
266. »A bán (ὁ Λούξμπανος)«. L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.
268. »A beglerbégnek.« L. a 262-ik sorhoz való jegyzetet.
277. »A beglerbég.« L. a 262-ik sorhoz való jegyzetet.
281. —nek czímében: »A beglerbég.« L. 262-ik sorhoz való jegyzetet.

»Indulj, siess lóháton és állj a középre,
és rendezd seregedet és zsoldos csapataidat;
nincs most ideje (annak), a mit nekem beszélsz;
látom, hogy a magyarok mint a disznók rohannak reám.«
A nagy Murad ezeket a szavakat mondja:
»Gyermekeim, leventéim, édes társaim,
janicsárjaim, vezéreim, (ti) az én vasváram,
hatalmas váram és biztos bástyám,
ma közétek sorakozom, akár élek, akár halok,
ha találok valakit késznek itt ebben az órában,
azt nyiltan igen kiválóvá teszem,
(de íme) látom, szemlélem, hogy elvesztünk és menekülni akarok.«

A janicsár beszéde Muradhoz.

És egy a janicsárok közül, derék és ördöngős,
megállítja (Muradnak) a lovát, megfogja a kantárát,
szól Muradnak merészen és haragosan:
»Sultán, csodálandó fejedelem, ottomán Murad,
szállj le most a lóról ebben az órában,
hogy meghalj velünk együtt és mi veled együtt.
Mert ha vissza akarsz fordulni, ha te menekülni akarsz,
aranytól diszes fejedre mondom, és merészen,
hogy én magam saját kezemmel öllek meg téged.«
Hallva a janicsár szavait, Murad
leszáll a lóról, nagy udvart csináltat,
töméntelen czölöpöt veret sátra körül.
Oda állítanak nagy számú tevét, öszvért és lovat;
köröskörül oda kötözték azokat erősen lánczokkal,
és mint a legbiztosabb várat, legerősebb falat
készíttette el sátrát Murad és belépett annak belsejébe,
akarja, hogy beálljon az est, hogy sötétséget hozzon az éj,
és hogy elmuljon az éjjel, hogy (azután) menekülve hátráljanak.
Mit beszéljek sokat sok szóval és nyujtsam hosszúra beszédemet?
A nap felkeltétől kilencz óráig
hétszer törték össze a magyarok a muzulmánokat.
Micsoda összemorzsoltatásról pusztulásról és romlásról
és veszedelemről írjak, mely megesett az Ismaelitákkal!
Elesett Anatoliának egész hadserege,
a gyalogság, az azapik, az összes akintzik.
Félelem és remegés és gyávaság szállotta meg a törököket,

---

294. »Váram«, az eredetiben ἀσπρόκαστρον fehér várat jelent, melynek közelebbi értelme ismeretlen.

ismét visszavonultak helyükre a hadseregek,
győzelmesen és becsülettel és nagy dicsőséggel.
A magyarok visszatértek a maguk sátrába,
leszállnak lovaikról — talán hogy egy kissé megpihenjenek —
örömmel és ugrándozva és nagy elbizakodottsággal;
bizakodtak és azt hitték, hogy legyőzték a világot.
(De) mi történt ezek után a magyarokkal és oláhokkal?
Gyűlésre ültek össze a magyarok, hogy mitevők legyenek,
a király és a bán, a nagy János:
»Szóljatok (ti magyarok), nagy főuraim, hirneves vezéreim,
részünkön látom a győzelmet, az isten ajándékozott meg azzal,
megfutamítottuk a törököket, vakmerően, nyiltan,
ebben gyönyörködünk, ezt kértük (istentől),
ezt kívánta Rómának és Konstantinápolynak egyháza,
ezt a jót tette velünk a nagy mindenható.
Muradot akarom, a nagyot, a fejedelmet,
hogy én magam induljak ellene, be az ő sátrába,
hogy levágjam fejét saját kezemmel,
hogy igyák a janicsárok vérét lovaim,
s hogy a legfényesebb hírnévre tegyen szert nevem.«

János beszéde a királyhoz.

»Fejedelem, nemes király, tisztelt Bernát,
nem kellő az, a mit beszélsz, nem illő, hogy megtörténjék,
hogy indulj tenmagad harczba, ha meg is eshetnék, hogy nyersz,
elvesztetted seregedet és zsoldos csapataidat,
(de) merészelem kimondani — semmiként se vedd rossz néven —:
(hogy) állj mint egy biztos vár, egy csöppet se mozdulj,
mint a legerősebb bástya benn sátorodban
összes seregeddel zsoldos csapataiddal,
és hagyj engem, hogy csatára keljek, hogy ellenük induljak,
Muradnak sátrába, hogy megsemmisítsem őket.
Ha meghalok és elveszek, nem nagy kár,
csak a te fenséged legyen biztosítva.«
És egy a meghitt főurak közül szól a királynak.

Beszéd, melyet intézett az árulkodó a királyhoz.

»Láttad, fejedelem, a cselvetést és a gonosz ember
ravaszságát, melyet tervez az áskálódó János!
Kik csörgetik (úgy) fegyvereiket? a te rabjaid a magyarok!

---

326. Ez a sor természetesen csak a magyarok táborára vonatkozhatik.
333. »A bán (ὁ Λούξμπανος)«. L. az 52-ik sorhoz való jegyzetet.
345. »Bernát.« L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet.

Kik (vettek részt) a harczban és vitézi tettekben?
Csepeg karomról a muzulmánok vére,
és (mégis) ő szerezte meg a hirnevet és a köz-dicsőséget;
elnyertük a világot, tönkre tétettek a törökök,
egyedül van Murad az ő janicsárjaival,
és (most azt) akarja a gonosz, a megbízhatatlan János,
hogy ő vigyen véghez egy csöpp kicsi hadi tettecskét,
hogy neki jusson a világ, a dicséret és a hírnév
vitézség és eredmény nélkül, csupán gonoszság révén.«
Hallván ezt a tanácsot a király, Bernát,
válaszolt Jánosnak mintegy fölharagítva.

A király beszéde Jánoshoz.

»Szép a készséged, János hadvezér,
hogy mi vívjunk ki eredményt és mi hadakozzunk,
és hogy reád háruljon a hírnév és a dicséret;
én azt hiszem, Magyarország természetes fejedelme és királya vagyok,
kell is meg illik is hozzám, hogy én harczoljak
a nagy Muraddal a muzulmánok fejedelmével;
a király királlyal akar harczolni,
én is fejedelem vagyok, és fejedelemmel kívánok
ebben az órában, akarok, kívánok harczolni,
be Muradnak sátrába hatolni.«
Legyőzte őt a vágy, elragadta őt vakmerősége,
komoly és kivihetetlen dolgot (akart végrehajtani) csekély tudással,
behatol Murad sátrába.
Megerősítve találták az udvart körösköril lánczokkal,
tevékkel körösköril, öszvérekkel és lovakkal,
és vágnak, hasítanak és rombolják az udvart és behatolnak,
és rontanak és szakítanak, kiverik a fejedelmet,
Muradot kivetették táborából;
berontanak hévvel az oláhok, és neki esnek a kincstárnak,
elragadták a nagy fejedelemnek tulajdonát,
a mint meglátták a töméntelen nagy kincset,
azonnal visszatértek az oláhok táborukba,
a király igen kevés emberrel küzdött;
meghátrált Murad látva a király merészségét
a legkiválóbb bátorsággal és vad vakmerőséggel (párosulva),
és erősen harczol (a király) és bontja az udvart,
a király egyedül csekély számú négyszáznyi emberrel

370. »Bernát.« L. a 116-ik sorhoz való jegyzetet.

hatol előre, és összetömörülnek és erőt fejtenek ki;
körbe állanak a janicsárok és középre fogják őket,
és erősen harczolnak a nap lementéig;
íjjal, nyillal lövik le azoknak (a magyaroknak) lovait;
kezdettek hátrálni a magyarok a királlyal;
sátrába akar (a király) menekülni, ha teheti.
És egy a rómaiak nemzetségéből való janicsár,
egy Chamuzas nevű, derék, vitéz,
közepes termetű, széles vállú — harmincz éves volt —
neki bődült mint egy sárkány, a királyra ront,
és rávágott lovának első lábára,
a lábára vágott rá gyalog a fejszével,
és azonnal orrára esett a király lova,
azonnal leesett a földre a király,
kirántja kését ama Chamuzas,
és levágja fejét, fölszúrja azt a lándzsára.
Valahányan behatoltak Murad udvarába,
egy se menekült meg, mindnyáját levágták;
(de) nem nyújtom hosszúra irásomat és szélesítem beszédemet,
a fejet fölszúrták egy lándzsa tetejére,
nagy lármát csapnak a törökök és kiabálnak,
mint repülő madarak rohantak és kiabálnak,
és a magyarokra és oláhokra rontottak;
a magyaroknak sok seregét összemorzsolták a törökök,
visszafordulva és megbomolva mennek sátrukba (szekértáborukba) a magyarok,
nyögnek, sírnak, gyáválkodnak, tétováznak és borzadnak,
mint a madarak úgy széledtek el a mezőkre és völgyekbe.
És ekkor az igen bölcs, a nagy János
nagy fájdalmat érez, siránkozik szive mélyéből,
(de) viszont örvend (is) annak titokban, a király halálának,
mivel mit se hallgatott reá, hogy teljesítse tanácsát;
de mindazonáltal a csodálandó János, a király,
vállára vetett nagy értékű arany díszt,
erőshangú szarút (vett magához), melyet fejedelmek viselnek,
szinarany lánczczal és gyöngyös rojtokkal ellátottat;
ő maga fujta meg hatalmasan hangoztatva,
és összegyüjtötte seregét a sátor helyén;
hej, az a borzalmas rémület, az a veszedelem,
senki se gondoljon arra, de még csak ne is hallja azt!
Én az erdőben voltam, a sürüben elrejtve,
és olyan lettem mint a márvány, kővé kövültem,
mint ha látnád a tengert a mint felzúdul
az erős széltől, és duzzadnak a hullámok,

úgy láttam a mezőn a duzzadó hullámokat,
kétkedett elmém, ha vajjon nem a tengernek hulláma,
ha vajjon nem a tengernek hullámai, és hogy ebben csalódtam,
és lélek és érzék nélküli emberré lettem.
Láthattál csodálatosat, borzalmasat, titokzatosat, nagyot,
és (olyat) hogy az isteni csodát az (emberi) elme megbámulja;
minden nemzetség és lehellet kell hogy magasztalja
istent, a mindenhatót, a mindenségnek teremtőjét;
hallotta ezt (az eseményt) az ég, és lehullottak a csillagok,
a nap félelmében leáldozott,
a (távozó) hold sötétté tette az éjjelt, hogy meg ne világítsa
a fölötte borzalmas látványt, az isteni végzést.
Némelyek a véletlenséget, a sors esélyét említik,
a mint kiki másból ítélve másként gondol magában,
de én mondom, bizonyítom, bizonyságúl adom azt,
hogy semmi se történt semmiként az úr végzése ellen,
(ettől) a megfoghatatlan rejtélytől megijedek és csodálom azt.
Minden lélekzet elállott a miatt, a mi a magyarokkal történt;
hétszer törték meg hatalmasan a törököket,
(és) a magyarok egyszerre majdnem hogy megtörettek.
Meghátráltak, többé nem harczoltak.
Dicsőség, hatalom és tisztelet, méltó nagy dicsének
a szentséges atyának, fiúnak és szent léleknek,
a hármas fényű szent háromságnak, dicsőítem nagyságukat.

Pecz Vilmos.

TÖRTÉNETI IRODALOM

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I., II. köt. Budapest, 1893. XVI. 667, VII. 790 l.

A magyar történetírás terén az utolsó évtizedekben annyi részletes kutatás történt, hogy valóban kívánatosnak tűnik fel, e kutatások eredményeit végre egy munkában összefoglalni és ilyformán a nagy olvasóközönségnek is hozzáférhetőkké tenni. E feladatot most legalább az Árpádok korára megoldatta az a történettudós, ki erre leginkább hivatott volt, mivel már hosszú idő óta egész erejét e korszak tanulmányozására szentelte s számos kisebb tanulmányaival képességét e feladat megoldására be is bizonyította.

Hogy a szerző az anyagot mennyire ismeri, mutatják a jegyzetek, melyek nem a szöveg alatt, hanem a kötet végén csoportosítvák, mi a használatot ugyan nem könnyíti meg, de lehetővé tette némely vitás pont beható tárgyalását. A jegyzetek nem kevesebb mint 318 lapot töltenek be s ezekhez jön még két excursio 16 és 22 lappal: »nehány hamisításról« és »a képes krónikának az Árpádok korára eső részeiről.« Nehány megjegyzés több oldalra terjedő kis értekezést képez. A szerző behatóan ismeri nemcsak a magyar forrásanyagot — mi különben magától értedődik — hanem a külföldi, kiválóan a német irodalmat is egész terjedelmében.

Épen ezért nem szükséges különösen hangsulyoznom, hogy a munka igen gazdag új és fontos eredményekben. Hogy csak egyes pontokat emeljünk ki, igen érdekes már a munka kezdete (1., 4. köv. l.), hol a szerző Magyarország benépesítését a magyarok által az első letelepedés és később a kalandozó hadjáratok megszünése után festi s hol nem annyira a különben elővigyázattal használt honfoglalási mondákra, mint inkább az ország akkori viszonyaira, nevekre stb. támaszkodik. Nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy teljesen osztom a szerző azon nézetét, hogy Erdély nyugoti felét a magyarok már a

honfoglaláskor megszállották és itt kell a Gyulák birodalmát keresni, a mint hogy már »Geschichte Österreichs« című munkámban azon nézetet fejeztem ki, hogy Erdélyt nem I. László idejében szállották meg a magyarok, hanem az már Szt. István birtokában volt. A megyékre vonatkozólag Pauler azon nézetet vallja (I, 32), hogy a comes hatalma minden lakosra kiterjedt. Éles elmével állapítja meg a területet, melyet I. Béla mint herczeg kapott (I, 125). Sikerültnek tartom annak bizonyítását is, hogy »Ladislai I. Decretum III« e király uralkodásának utolsó idejében és nem mint Büdinger vélte, Salamon és Géza közös uralkodása alatt keletkezett (I, 565. Jegyz. 284). A székelyekre vonatkozólag a szerző úgy véli, hogy ezek (az oláhokhoz hasonlóan) Kálmán király óta, mint pásztorok, kisebb csapatokban vonultak északnyugot felül a meszesi szoroson keresztül Erdélynek akkor még csaknem teljesen lakatlan keleti részeire (I, 283 és 599). Éles pillantással tisztázza a politikai és személyes pártoskodásokat és a belháboruk okát V. István alatt és IV. László első éveiben, mi e czikk írójának nem volt lehetséges, mivel a magyar nemes családok genealogiájának részleteit eléggé nem ismerte. Az első excursióban éles elmével mutatja ki egyes oklevelek meghamisítását (a pannonhalmi apátság alapító oklevelét is ide számítja) legnagyobb részben vagy egyházi intézetek vagy nemesi családok érdekében.

A szerző történelmi előadásának nagy része fölött az ítélet attól függ, hogy elfogadjuk-e nézetét vagy sem a képes krónika és az ezzel rokon források keletkezési idejéről és értékéről. Szerző a képes krónikában három részt különböztet meg. Az első, melyet Kézai is használt, legkorábban IV. Béla utolsó éveiben keletkezett, mivel a genealogiai adatokban a különböző nemzetségek képviselői gyanánt oly személyek említtetnek, kik ama korban vagy V. István alatt szerepeltek. Ezen krónika alkotó részeit a (jelenlegi alakjában a XIV. századból származó) zágrábi krónika segélyével is meg lehet állapítani, mivel ez a krónika, mely a királyokról, uralkodási idejükről stb. ad rövid értesítéseket, a képes krónika adataival megegyez. De mivel a megegyezés csak II. Endre koráig észlelhető s mivel különben is oly adatokra találunk, melyeknek keletkezése 1205 után, vagy legalább is 1215 és 1222 között történhetett (ha az illető adatok nem későbbi betoldások), fel kell vennünk, hogy Kézai és a többieknek közös forrása egy még régebbi, II. Endre korának első felében készített feljegyzésen alapul. A képes krónika második (vagy tulajdonképen első?) része több tekintetben a XIII. század végén vagy még később

élt szerzőre utal ugyan, de sok részlet egykorú feljegyzés jellegével bír, s úgy látszik, hogy az események egyik csoportja II. Béla idejében, a másik pedig III. Béla utolsó éveiben vagy a XIII. század kezdetén jegyeztetett fel. A hátralevő (III.) rész a XIV. században került a krónikába.

A képes krónika értékének megítélésénél tehát mindenekelőtt a II. rész jön tekintetbe, mivel csupán ebben találunk a magyar történelemre vonatkozó részletes adatokat a XI. század második és a XII. század első feléből. Én azon alkalommal, midőn Marczalinak munkáját az Árpádok korának forrásairól a »Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung«-ban (4, 127 s köv.) ismertettem, azon nézetet vallottam, hogy a képes krónikának ez a része is csak a XIII. századból származik. Az érdemes szerző nem vette tekintetbe az általam felsorolt okokat, hanem megelégedett saját nézetének igen éleselméjű indokolásával. Fájdalom, most nem mondhatok e kérdésben határozott ítéletet, mivel nincs időm a krónikának újabb beható vizsgálatára. De még sem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a krónikának ezen részében is sok a mondai vonás, és nem egy adat első tekintetre hamisnak tűnik fel vagy olyannak, mely egykorú, megbizható forrásokkal ellentétben áll. Nem tudom, helyes-e a kimutathatólag téves adatokat egyszerűen későbbi interpolatiónak jelenteni ki, és a többit biztos ténynek tartani. Azonban, még ha a szerző nézetéhez csatlakozunk is, sem találom helyesnek minden kicsinységnek, még a közlött beszédeknek történeti értékesítését is, miután tudvalévő, hogy az ókori történelmi művekben, épúgy mint a középkori krónikákban, a beszédek többnyire a modern történetírók okoskodásainak felelnek meg.

Szerzőnek a képes krónika főrészéről táplált kedvező véleményével függ össze, hogy a Szt. István férfi rokonaira vonatkozó adatoknál a hazai krónikások adatait követve Endrét, Bélát és Leventét Szár László fiainak, Géza testvére Mihály unokáinak tartja. De ezzel nemcsak a magyar ügyekről igen jól értesült altaichi évkönyvek ellenkeznek, melyek a »parvuli exules«-eket, mint Szt. István öcscse fiának fiait említik, hanem a Vita Gerhardi is, mely Endre, Béla és Levente atyját Vazulnak nevezi (de genere Stephani), ki nyilvánlevőleg azonos az altaichi évkönyvekben említett caecatus filius fratris Stephani-val. A Vita Gerhardi pedig csak érdemel annyi hitelt mint a képes krónika, még akkor is, ha ennek legrégibb részét II. Béla alatt, tehát Szt. István után egy évszázaddal később szerkesztették.

A részletekből csak egynehányat emelek ki, a hol néze-

teink egymástól eltérnek. Boleszláv lengyel király győzelmes hadjáratát Magyarország ellen a szerző némi valószínűséggel az 1010 és 1018 közti évekre véli tehetni (I, 89 v. ö. 141 jegyz.) De valószinű-e, hogy Boleszláv a német háboru kitörése után még a magyar királyt is háborura ingerelte volna? Bécs elfoglalását a magyarok által 1030-ban, a szerző egyik oknak tartja (I, 158, 145. jegyz.), a miért II. Konrád hadjárata eredménytelen maradt, mi kétségkivül igaz, ha az altaichi évkönyvek interpunctióját irányadónak tekintjük. De tudvalevő, mily kevéssé lehet ezt tenni a középkori forrásoknál. Belső okokból mi inkább a következő interpunctiót fogadnók el: (Conradus) in nullo proficiens ideo, quod exercitus fame periclitabatur. Et Vienna ab Ungaris capiebatur. — Szent Prokopius napját a szerző junius 18-ra teszi (I, 406), de az én naptáram szerint az julius 8-ra (Csehországban julius 4-re) esik. Szerző szerint IV. Béla és fia István 1265 márcziusban békét kötöttek, márczius 28-án a szerződést IV. Kelemen pápához küldötték azon kéréssel, hogy azt megerősítse s azután a nyulak szigetén ismét szerződést kötöttek. Igaz, hogy Theiner szerint (Mon. Hung. I, 279) IV. Béla d. d. M. CC. L. quinto v. kal. Apr. kanczellárját Lászlót a pápához küldi és ezt felkéri, hogy erősítse meg compositionem et ordinationem inter nos et filium nostrum regem Stephanum .... factam, és hogy azután (284 s köv. l.) egy IV. Béla és István által kiállított szerződés »actum et datum in Insula b. Virginis a. 1266. ind. VIIII. nono die Martio exeunte« közöltetik, mely IV. Kelemen megerősítésében (Dat. Viterbii X. kal. Julii anno secundo = 1266) foglaltatik. De nekem mégis kétségtelennek látszik, hogy itt nem két különböző oklevélről van szó, hanem az első oklevélben iráshiba van s hogy a két király között a szerződés 1266. már. 23-án köttetett, márczius 28-án a pápához küldetett és junius 22-én ez által megerősíttetett. Ez esetben elegendő időt nyerünk a Béla és fia között lefolyt háborura is, melynek főeseményei különben 1264 végén és 1265 elején a téli hónapokra szorulnak össze.

Hogy valamit az előadásról is mondjunk, az egyszerű, ment minden természetellenes pathosztól, csak nem mindig egészen áttekinthető. Talán jobb lett volna, ha a szerző a chronologiai rendhez kevésbbé szigorúan ragaszkodik és az eseményeket történelmi szempontok szerint csoportosítja. Több kikezdés is kivánatos lett volna.

Végül még csak azon kivánságomnak adok kifejezést, vajha e munka, mely a magyar irodalomnak bizonynyal ékességére szolgál, németre is lefordíttatnék. Ez nemcsak a német

kutatóknak válnék javára, kik eddig az Árpádok korára vonatkozólag elavult, vagy kezdettől fogva ki nem elégítő munkákra voltak utalva, hanem hozzá járulna ahhoz is, hogy a magyar történetírás ellen Németországban táplált bizonyos előítéletek elenyésszenek.

HUBER A.

A czikádori apátság története. Irta *Békefi Remig* dr. czisterczi rendű áldozópap és egyetemi magán tanár. Pécsett. 1894. Nyomtatott *Taizs Józsefnél* IV és 15 l. Számos képpel és ábrával. Ára?

A hatalmas paloták, a fényes márvány csarnokok csillogása bámulatba ejti, de egyszersmind meg is vesztegeti a szemlélőt. A formák arányosságát látjuk és csodáljuk az emelkedés merészségét. Gyönyörrel legeltetjük szemünket a diszítések, a szobrász, a festő kezének remekein. Ámulva szemléljük az alkotás összhangzatos egészét, a külső megjelenés pompaszerűségét és hódolattal hajlunk meg az emberi elmében született eszmének nagyszerű megvalósítása előtt.

Ám az alkotás egészét szemlélve, hányszor feledkezünk meg a részletek kellő figyelembe vételéről? A kész művet csodálva, hányszor emlékezünk meg ama száz és száz munkás kezéről, mely e magasztos alkotmányt megépíteni segité? A külső pompát bámulva, hányan gondolnak ama sokszor alaktalan kövek, egyszerű durva téglák, igénytelen homokszemek milliárdjaira, a melyekből a nagy mű létesült s a melyek nélkül az eszme megvalósítása lehetetlen lett volna? Műértő szemünket megvesztegeti a fény, itélő képességünket varázslatába ejti a csillogás, gondolkodó elménket békókba veri az impozáns megjelenés.

Évek hosszú sorának kell eltelnie, míg megkopnak a színek, megvedlenek a falak, hogy a megvesztegett szem tisztán lásson, az elme elfogulatlanúl itéljen. Ujabb geniális alkotónak kell születnie, hogy a varázslatát vesztett épület romjai fölé egy újabb, egy bámulatosabb alkotást helyezzen és harmonikus egészbe öntse ama nagy gonddal alkotott részleteket, a melyek lassan-lassan, de ellenállhatatlan erővel homályba burkolják az egykor csodálva bámult, ma ódonná vált épületet.

A magyar nemzet történelméből eddig két kimagasló, bámulatos palotát emeltek. Az egyiknek tervezője és építője a *klasszikus* kultura emlőin nevekedett *Katona István*, a másiknak a mestere a *nemzeti* műveltség földjéből sarjadzott *Horváth Mihály* volt.

Katona István magasabb szárnyalású szelleme merészen lépett ki ama szűkebb körből, a melyben elődjei mozogtak. Nagy arányokra törekedett. Felhasználta mindazon anyagot, a melyet előtte a történelem munkásai összehalmoztak, anélkül azonban, hogy azt tetszetősebb formákba önteni, pallérozni s jótékony melegséggel felruházni képes lett volna. Művét hatalmas koczakövekből alkotta meg s azért monumentális, de hideg épületet alkotott. Hiányos részletekből, hiányos egészet rótt össze.

Évtizedeknek kellett mégis eltelniök, míg utódai e nagy mű varázslata alól fölocsúdtak. Számtalan munkás kéznek, a hála, az elismerés rögtöni megnyilatkozása nélkül, odaadóan és önfeláldozással kellett szorgalmatoskodnia, míg az egyes részletek tökéletesbítésével, kicsiszolásával történelmünk egyes kérdéseibe oly világosság tudott vetődni, a mely elhomályosítá a *Historia Critica* nimbuszát. Egy új, magasztos szellemi áramlatnak, a nemzeties iránynak kellett hódító utját bevégeznie, míg megszülethetett a nemzet *Horváth Mihályja*, a ki ékes tollával, átható elméjével, vas logikájával, geniális alkotó erejével, csodás egésszé tömörítse a buzgolkodó napszámosok kezemunkáját, buzgó fáradozásaik gyümölcsét.

A *Magyarok története* hatalmas alkotás, melyet a mester új, nemzeti stílben épített fel. Minden betüje, minden sora életet lehel, mert *Horváth* nemcsak a saját és elődjeinek tudását, hanem szivének melegét, lelkének lelkesedését, igaz magyar valójának szeretetét önté bele. Sok részében befejezett egészet nyújtott, mert befejezett részleteket rótt össze. Ám azért a csillogó külső sok hiányt takart. Ott, hol a részletek munkája még teljesen hiányzott, vagy tán csak félig készült el, a diszítések ügyes alkalmazása, a konstrukczió művészi kezelése sok homályos, tisztázatlan kérdés lepleül szolgált.

Horváth Mihály művének varázslata alatt állunk ma is. De nem vagyunk többé annyira elfogultak, hogy be ne látnók annak fogyatkozásait. Az újabb történelmi kutatások mindinkább meggyőznek minket arról, hogy még nagyon sok a tenni, nagyon sok a pótolni való, míg oly anyagot hordhatunk össze, a melyből majd egy új mester megalkotja, a történelmi tudomány mai álláspontjának megfelelő »*Magyarok történelmét*«.

A monografikus irodalomnak súlyt és fontosságot éppen ezen körülmény kölcsönös. Minél több instituczió, minél több kérdés nyer ily módon, szakszerű feldolgozást, annál szilárdabb, becsesebb anyag gyűl egybe a jövő historiograph részére. Nemcsak a nemzeti élet egyes phasisait, hanem annak minden szereplő egyéneit, eszközeit, okait, a legjelentéktelenebb mozza-

natokat is tisztába kell hoznunk, hogy az előkészítés feladatát lélekismeretesen teljesíthessük.

Nemzeti életünk egyik főfactora pedig, éppen azon szoros összefüggés folytán, a mely nálunk a vallás és politika között létezett, *az egyház* volt. Mindaddig, míg egyháztörténelmünk kellő világításba helyezve nem lesz, míg egyházi institucióink, azok szereplői a monographusok retortáin keresztül nem estek, egy minden tekintetben teljes magyar történelem megalkotása a chimerikus törekvések országába tartozik. Lehet, sőt kötelesség a meglévő anyagot új, tetszetős formában bemutatni, — s ezen szempontból dícsérjük az Athenaeum ismert millenáris vállalkozását — de a végleges épület elkészülésére még gondolnunk sem szabad.

Eminenter *nemzeti szempont* követeli tehát az egyháztörténelem monographikus mívelését és par excellenc *nemzeti hála* illeti azokat, kik e terhes, magában véve, közvetlenül tán kevés elismerést nyujtó térre lépve, részint anyagi áldozatokkal, részint szellemi munkájokkal, az előkészítés nagy feladatában segédkeznek.

A kezdeményezés dicsősége, e téren, a M. T. Akadémiát illeti, a mely felismerve az egyháztörténelmi monographiákban rejlő nemzeti szempontot, nem késett pályadíjjaival és megbizásaival a munkakedvet éleszteni. Nem rajta múlt, hogy az elért eredményt eddig fényesnek alig mondhatjuk. A *karthausi-rend* monographiáján kivül e kezdeményezés más eredménnyel alig járt. A *pálosok* történelmének kérdése, mely pedig úgy kulturális, mint politikai életünk tekintetében oly nagy eredményekkel kecsegtet, úgy látszik, a megbizott akaraterején hajótörést szenvedett. A *Domonkosok* történelme, a melyet *Pór Antal* bőkezűségéből iratnak, a megbizott, e sorok írójának egyéb elfoglaltsága miatt, csak lassan, bár kitartóan készül.

Azok, a kiket ezen a téren az oroszlán-rész illetne meg, az *egyes egyházak*, nem maradtak ugyan tétlenül, de működésük még mindig nem oly sokoldalú, a minőnek azt az ügy érdekében látni óhajtanók. *Nagyvárad* megfelelt kötelessége legnagyobb részének. *Esztergam* szépen indult a kezdeményezés terén s az újabban észlelt stagnálás legalább is érthetetlen. A *csanádi* püspökségről csak a múlt füzetben olvastunk önmagát dicsérő elhatározást. A *győri* egyházmegyében *Balics Lajost* bizta meg *Zalka* János püspök, alapító tagunk, a monografia előmunkálataival. A *pannonhalmi* apátságban, még *Vaszary Kolos* főapátsága idejében érlelődött meg az örvendetes mozgalom, mely az apátsági oklevéltár kiadását határozta el. A terv ma már készen áll s megvalósítása a *Villányi Szaniszló* szak-

avatottságát fogja dicsérni. A *beszterce-bányai* egyházmegyében *Ipolyi Arnolddal*, úgylátszik, befejeződött a munka. A *Szent-István-Társulat a* milleniumon két kiadvánnyal óhajt megjelenni, a mai Magyarországnak a honfoglalás előtt való állapotának feltüntetésével és a reformáczió korára vonatkozó okmánytárának két kötetével. A nagymélt. *püspöki kar*, mint testület, pedig buzgon folytatja tovább ama publicatiókat, a melyek a Vatikán gazdag levéltáraiba engednek bepillantást.

A felsorolt adatok pusztán a kath. egyházra vonatkoznak. Kétségtelen szép és mozgalmas életről, nemes törekvésekről tesznek tanúságot. De vajjon, ha azon állást vizsgáljuk, a melyet a kath. egyház hazánkban elfoglalt s elfoglal ma is, vajjon akkor is oly vigasztalók-e azok? Ime itt van a millenium, ez édes haza megalapításának ezredéves örömünnepe, az alkalmak alkalma! Hol késnek az előkészítő munkások sorából *Veszprém, Pécs, Erdély,* a *szepesi* és *székesfejérvári* káptalanok, a *nyitrai*, az *egri*, a zágrábi stb. püspökségek? Hol késnek a szerzetes rendek?

Ismerve ezek vezéreinek hazafias készségét, áldozni tudó buzgalmát, fenkölt gondolkozását, nem kételkedünk, hogy ők is mihamar helyet kérnek a nemzeti nagy munkában, beállanak a buzgó munkások közé s tőlük is olvashatunk nemsokára oly sorokat, a milyenek a czikádori apátság történelmét jogos önérzettel mutatják be.

A magyarországi cziszterczi-rend, úgymond az előszó, alig egy éve tette le a hazai tudomány oltárára a »zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi cziszterczi apátságok« történetének második kötetét. Tudatát már ekkor azon felemelő meggyőződés töltötte be, hogy a »Millenium«-on apátságai egyikének, a *pilisinek*, teljesen megkészült történetével jelenhet meg. De bármily bensőleg csüng is az egyesített négyes *élő* apátság történetének folytatásán, — kegyeletes érzülete és hazafias törekvése a *kihalt rendi apátságok* történetének megírására is ösztönzi. Ezen felfogás hozta létre e művet, mely, midőn az új vállalatot megnyitja, a cziszterczi apátságoknak teljesen kész történetét egygyel gyarapítja, — s kézzel foghatólag bizonyítja azon magasztos érzelmeket, melyek lelkünket az ősökhöz s *a haza multjához* csatolják.

Fönséges példa, vajha mindenütt termékeny talajra találna!

A czikádori apátság, a hazafias működéséről dicsért és ismert s hazánk legszebb évlapjain helyt találó cziszterci rendnek magyarországi bölcsője volt. A freisingeni Ottó révén Ausztriába telepített rend, a *sattelbachi* vagy *heiligenkreutzi* kolostorban gyors népszerűségre tett szert. II. Béla magyar király érte-

sülvén, hogy e rend a földművelés, ipar és a szellemi élet hivatott munkásait rejti magában, elhatározza, hogy a rendet országában megtelepíti. Azonban a felmerült nehézségeket, csak II. Géjza hárítja el, s ő veti meg alapját a *czikádori* kolostornak is.

Az ekként létesített apátság történelmét kapjuk tehát most *Békefi Remig* klasszikus tollából. A mű két nagy részre oszlik. Az *első rész* magát az apátság történelmét, a *második rész* az apátságra vonatkozó s eddig még egyáltalján nem, vagy csak hibásan közölt oklevelek gyüjteményét adja. Az egész művet pedig kettős, nagy lelkiismeretességgel készült név és tárgymutató fejezi be.

Békefi művének első része *négy* fejezetben tárgyalja az apátság történelmét. Az első fejezet a czikádori apátság megalapításáról és szinhelyéről; a második az apátság életéről; a harmadik az apátok pápai megbizatásairól; a negyedik az apátság birtokairól és jövedelmeiről szól, míg egy függelékben az apátok és rendtagok névsorát olvassuk.

Nagy tévedésben ringatódznék, aki azt hinné, hogy *Békefinek* az adatok egész tömkelege állott rendelkezésére. Nagyon szórványos, hiányos feljegyzések, leginkább birtokpereket érintő okmányok azok, a melyekből a czikádori apátság képét elénk varázsolnia kellett. Nem csodálhatjuk tehát, hogy sokat a jogos dedukciókból merített okoskodással kellett pótolni, hogy a kép, a melyet bemutatott, a legtöbb részletében csak homályos konturokban tűnik fel.

Békefi művének fénypontját, kétségtelenül, az első fejezet képezi, a melyben az apátság színhelyét határozza meg, nagy körültekintésre, sokoldalú tudásra és fejlett történelmi érzékre valló kritikával. A földrajz, úgymond, a történelem elsőrangú segédtudománya. Nála nélkül ez, vak ember módjára, csak tapogatódzik. A történettudomány ma már igazi értéke szerint méltatja is a földrajzi szempontokat. Joggal várja a monografustól, hogy lábát biztosan vesse meg a földön, mert csak így kalauzolhat másokat helyes irányban.

Ezen az úton haladva határozza meg Békefi a cziszterczieк czikádori apátságának chorografiáját.

Két véleményt táplált erre nézve a tudós világ. Az egyik szerint *Czikádor* a tolnavármegyei *Czikó* falu közelében, azon helyen volt, a hol egy templom szentélye még ma is áll. A másik meg azt tartja, hogy a czikádori apátságnak *Báttaszéknél* kellett lennie.

Az első véleményt *Békefi* archaeologiai alapon megdöntötte s határozottan a második vélemény mellett foglalt állást.

1893 julius havában személyesen utazott le szerző a czikói romokhoz s ott napokon keresztül, a saját szakszerű vezetése mellett, ásatásokat rendezett. Ezeknek eredményét művében tizenhárom ábrában mutatja be s azokból a következő konklusióra jut. Az apsisok egyenes záródása cziszterczi építkezésre vall ugyan, a mi Henszelmann felfogása szerint is, nem döntő bizonyíték. Ellenben az egyház alaprajza oly részleteket is tüntet fel, a melyek czímén meg kell tőle a cziszterczi jelleget tagadni. Ezek közé tartozik a két torony, mely »hogy sem illik be a cziszterczieknek templomába, mert ezeknél mindössze egy kicsike fából készült és bádoggal bevont tetőtorony emelkedik a kereszthajó közepe fölött.« A legdöntőbb bizonyíték azonban az, hogy a széplaki (czikói) templom-romok egyedül állanak és semmi más épület falaival kapcsolatban nem voltak.

A széplaki romok helyén tehát soha sem állhatott kolostor, s így azok nem is lehetnek a czikádori apátság maradványai. De szerző tovább is megy. Okmányilag mutatja ki, hogy Széplakon 1498. szept. 6-án plébánia volt és ugyancsak okmányilag igazolja, hogy itt a török idők előtt falu is állott. Mindezekből végső következtetése az, hogy *a czikádori apátság nem áll a széplaki romok helyén és hogy ezekben az egykori plébániai templom maradványait kell látnunk.*

Amaz állítását pedig, hogy az apátság Báttaszéknél, sőt magában Báttaszéken volt, igen érdekesen és meggyőzően igazolja.

A lengyel Ulászló és a posthumus László hívei között kitört polgárháboru első haditényéből vonja le első érvét. Ez a csata, szerinte, nem *Czikó* mellett, mint sokan vélik, hanem a Dunától mintegy ötezer lépésre fekvő »Zek«-i vagy széki apátság mellett folyt le. Miután pedig egy a XV. század közepéről származó oklevél bizonysága szerint a *széki* apátság azonos volt a *czikádori*-val, kétségtelen, hogy a czikádori apátság e csata színhelyén állott. Ezen körülményt a rendi szervezetből vett nyomós okokkal és a czikádori apátság birtokainak földrajzi fekvéséből vont érvekkel kombinálva, kétségtelenné teszi, hogy e hely nem lehetett más, mint a Dunához közel fekvő *Báttaszék*. Megerősíti ezen állítását, mint korona-tanu, a *laki* határjáró okirat, a mely szerint a czikádori apátság *Lak*-tól délre feküdt s ezzel határos volt. Már pedig e helyütt *Báttaszéken* kivül más hely egyáltaljában nincs is. Hogy pedig az apátság nem is a város *mellett*, hanem *benn* a városban volt, azt kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy a *szekszárdi* convent 1470. jul. 19-én, a *Székről* nevezett conventet, a czikádorit, az ő *saját városából* Székről idézi be a tárgyalásra.

Úgy hisszük, hogy *Békefi* e kérdést véglegesen oldotta meg s ma már többé jogosan senki sem kételkedhetik azon, hogy a *czikádori apátság Báttaszéken* volt.

A czikádori apátság *közjogi* jelentőségét azon tény képezi, hogy a XIII. századtól kezdve, mint *hiteles* hely működött. Ilyen minőségében végzi 1272 táján *Mois* nádor utasítására az ujfalui határjárást és beiktatást; közvetíti két évvel később a *Lajmériek*, 1320 táján *Illés* comes adás-vevését.

Az apátság belső életéről rendkivül keveset tudunk meg. Sajnos, hiányoznak erre nézve is az adatok. Mindössze annyi kétségtelen, hogy az apátság a XIII. század utolsó negyedében a rendi élet mintaképe volt. Erre vall az a körülmény, hogy a cisterciumi nagy káptalan ismételten kitüntető megbizatásokban részesíti a czikádori apátot; sőt 1274-ben a *heiligenkreutzi* és *reuni* apátokkal egyetemben a rend magyarországi visitációjával bizza meg, miután a nagy káptalan arról értesült volt, hogy Magyarországban a rendi fegyelem nagyon meglazult s egyik-másik kolostorban nem igen épületesen élnek.

Nevezetes szerepet játszott az apátság, mint pápai megbizott és békéltető, ama hatalmaskodási perben is, a melynek szomorú hőse Pécs különben nagynevű püspöke, az ingerlékeny és erőszakos természetű *Kalán* volt. Utóbb azonban maga az apátság is hasonló bajba keveredett. Egyes apátjai s ezek között kivált *Sáska András*, hosszas hatalmaskodási perbe elegyedett a báthmonostori Töttösökkel, a mely még *Weichard* és *Mihály* apátok idejében is őrlé az apátság tekintélyét és nagyságát.

A hosszas perlekedésnek, a sok erőszakoskodásnak szomorú vége lett. A XV. század közepén *Czikádort* már benczések lakják, hogy a cisztercziek abba soha többé vissza ne költözködhessenek. A közvetlen ok, mely e változást előidézte, ismeretlen s érthetetlen azért, mert csak kevéssel előbbről is találkozunk királyaink rendeleteivel, a melyek a cisztercziek érdemeit hangsúlyozva, az apátság védelmére kelnek.

Mikor Zsigmond király a budai káptalan felállításának eszméjével foglalkozott, figyelme az elzüllésnek indúlt czikádori apátságra esett. III. Callist pápától azt kéri tehát, hogy a budai káptalanba a széki benedekrendű apátság bekebelezését rendelje el. A bekebelezés azonban elmaradt és e helyett az apátságot az *Ujlaki*-ak kegyuraságában találjuk, a kik annak gubernátorává, 1457 táján, *Berzsenyi Porkoláb Kelement* teszik. Ujból az apátság csak azon nagy vita idejében szerepelt, a mely *Vitéz János*, *Csupor Demeter* és *Debrenthei Tamás*

praetendensek között, a zágrábi püspökség körül folyt. Ekkor vetették azt oda béke-konczúl *Debrenthei Tamásnak*, a ki azt körülbelül 1478-ig birta gubernátori czimmel.

III. *Ferdinánd* idejében a czisztercziek nagy és dicséretes igyekezetet fejtettek ki, hogy e régi apátságukat vissza szerezzék. Ferdinánd 1653. jul. 31-én ki is nevezte *Felberthali Salix János* wellehradi (Morvaország) apátot czikádori apáttá. Azonban, úgylátszik, a czím viselésénél egyebet alig ért el, mert 1751-ben, a mikor az apátság javai a szomszédos *báttai* apátságéval már csaknem teljesen egybeforrtak, *Mária Terézia* mindkettőt a bécsi *Terezianum* alapjához csatolta, a mely azokat ma is élvezi. Az egykor hatalmas apátságból csak a czím maradt meg, a melyeket királyaink egyes érdemes egyházi férfiak kitüntetésére használnak fel.

Békefi művének harmadik fejezetében azon megtisztelő megbizatásokat sorolja fel, a melyeket az apátság a pápai kormány részéről nyert. Igy 1205-ben megvizsgálja Kalán pécsi püspök életét az esztergomi szék betöltése alkalmából. 1212-ben a *Róbert* veszprémi püspök és *Urias* pannonhalmi szentmártoni főapát között felmerült tized- és joghatóság-kérdést vizsgálja meg. 1222-ben a szekszárdi apátság és a székesfehérvári János vitézek tizedügyét intézi. 1231-ben *Lukács* esztergomi érsek előéletének megvizsgálását végzi, szentté avatása előtt; 1236-ban pedig a templomosok és *Kálmán* halicsi király között való szerződés életbelépte körül szorgalmatoskodik. 1376-ban Bálint pécsi püspök panaszának elbirálásával, 1402-ben *Jacobi István* kalocsai őrkanonok residentia-ügyével foglalatoskodnak a czikádori apátok.

Békefi művének negyedik fejezete az apátság birtokairól és jövedelmeiről ád elég beható tájékozást. Báttaszék, Bokod, Ebes, Farkasd, Feked, Gerebuch, Gerenyás, Kengyeles, Kesztölcz, Kuri, Kurumzov, Lajvér, Lánczfő, Lota, Moha, Móságy, Nyék, Pog (Nagyfalu), Pörböl, Saagh, Székmál és Ujfalu községekről, mint apátsági birtokokról, sok tekintetben eddig ösmeretlen adatokat olvasunk a mű e részében, a melyet pontosságon és lelkiismeretségen kívül, kivált a részletesség jellemez. Rendkívül érdekes, még közgazdaságunk történelme szempontjából is, a fejezet azon része, mely az apátsághoz tartozott *eszéki vám* viszonyait tárgyalja.

A mű *második* részében *tizenhat* oklevelet olvasunk, a melyek közül csak kettő volt ez ideig publikálva, azok is azonban elég hibás olvasással.

Ime ez tartalma röviden a czikádori apátság monografiájának. *Békefi* ismert szakavatott tolla nem szorul dicsé-

retre. Ujabb levél e mű azon koszorúban, a melyet ifjú irónk buzgósága font rendjének, a hazafias cziszterczi-rendnek dicsőségére. De ujabb levél az érdemek ama koszorújában, a melylyel e hazafias rend és annak méltó apátja, *Vajda Ödön*, a *nemzeti tudomány* oltárát földiszíteni, oly őszinte hálára és elismerésre méltó igyekezettel iparkodik. A nemzet géniusza csókolja homlokon a hivatásának magaslatán álló testületet.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. Irta Kőszeghy Pál. A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly Kálmán. Toldalék: »Actio curiosa.« Magyar történeti színjáték 1678-ból. A »Flór«-alapítványból kiadja a m. t. Akadémia tört. bizottsága. Budapest, 1894. 8r. 200 l.

Csak nevéről vagy töredékeiről volt ismeretes eddig irodalmunk történetében az a két mű, a melyeket Thaly Kálmán néhány nappal ezelőtt tett közzé. Mind a kettő egyformán becses emléke a XVIII. századnak nemcsak épen kortörténeti szempontból, de költői szempontból is, habár korrajzi fontossága hasonlíthatatlanúl nagyobb. Az első, a *Bercsényi házassága*, hosszabb elbeszélés, a melynek tárgya a mű czímében van kifejezve; a másik, az *Actio curiosa*, nem annyira színmű, mint inkább gúnyos és humoros dialogusok csoportja, mely a XVII. század második felének alkotmányos küzdelmeiből és a vallási viszonyok néhány erős vonásából van szőve. Mindkettőt bő bibliographiai és irodalomtörténeti bevezetéssel és szövegmagyarázó jegyzetekkel látta el e kornak legalaposabb ismerője s ismertetője, Thaly Kálmán, a kinek figyelmét nem kerüli el semmi, a mivel akár nagy szerepet játszó hőseinek életét, akár azoknak korát mennél részletesebben felvilágosíthatja. S a mi az irodalomtörténetre fölötte érdekes: Thaly nem elégszik meg a puszta emlékek vagy adalékok egyszerű közlésével, hanem az adatok származását, vonatkozásait is mindig földeríti, még pedig úgy, hogy az általa megrajzolt irodalomtörténeti háttér teljesen kidomborodik előttünk. Ő maga végzi a kutatás és feldolgozás munkáját, legalább irodalomtörténeti tekintetben, alig hagyva a további tanulmányozóknak e részben valami tennivalót. Ezért a Thaly kiadásai különösen tanulságosak.

Ilyen tanulságos a *Bercsényi házassága* is, Kőszeghy Páltól. Az íróra és tárgyra nézve minden szükséges utasítást

megtalálunk az »előszó«-ban, mely tulajdonképen alapos értekezés. Kőszeghy hűséges embere, bizalmasa volt a grófnak, sőt a házasság egyik előkészítője, a menyasszony és vőlegény közti levélváltás közvetítője. Tehát jól ismerte mind Bercsényit, a kinek apja, az idősb gr. Bercsényi Miklós szerzett az ő apja számára nemességet, mind Csáky Krisztina grófnőt, kinek vépi udvarában, mint az énekből kitetszik, kétszer vagy többször is megfordult s így előadása történeti hűségre nézve a Tinódyéhoz hasonlít, nyelvre, felfogásra és verselésre nézve pedig a Gyöngyösi énekeihez talál. Ha Kőszeghynek irodalomtörténeti értékét meg akarnók határozni, talán közel járnánk a valósághoz, ha azt mondanók, hogy ő annak a fejlődési fokozatnak, a mely Tinódytól Gyöngyösiig vezet, mintegy a közepén foglal helyet. Jóllehet, mint a tudós kiadó is megjegyzi, Gyöngyösi hatása nagyon meglátszik rajta, mind a mellett sem a történeten nem változtat annyit mint Gyöngyösi, sem a mythologiai készlettel nem bánik oly pazarúl mint említett kortársa. Hat részből álló énekének csak igen csekély része az, ami költői leleménynek mondható. Ha az echó szerepét kivesszük az ötödik énekből: a többi részek mind megtörtént (vagy legalább megtörténhetett) események leírását foglalják magukban. Tehát a Gyöngyösi regényes közbeszövései, sok helytt primitiv episódjai Kőszeghynél majd teljesen hiányzanak, de viszont moralis oktatásai is kevesebb térre szorulnak s koránsem oly fárasztók mint a Gyöngyösiéi.

Kőszeghy épen annyira hijával van az alakító tehetségnek mint mestere, s e mellett lyrai festései jóval mögötte maradnak a *Murányi Vénus* szebb helyeinek. Ellenben a vadászatnak, szánkázásnak, mulatozásnak s másnemű kedvtöltésnek leírása oly élénk s annyira magán viseli az eleven megfigyelő tehetség nyomait, hogy e tekintetben Kőszeghy kiállja a versenyt Gyöngyösivel, sőt fölül is mulja szabatosság s élethűség tekintetében.

Kőszeghy, mint előadásából látszik, nem azzal a czéllal fogott munkájához, hogy regényes modorban dolgozza föl a való történetet. Azért tulajdonképen munkája a Bercsényi Miklós életrajzának egy töredéke. A költő háttérbe szorul a krónikás mellett, a ki a valót adja elő, úgy hivén, hogy az szépítés, költői színezés nélkül is érdekli azokat, a kiknek számára készült. Hogy hőseit dícséri, derék tulajdonságaikat nagyítja vagy magasztalja, ez az alkalmiság követelménye; de attól óvakodik, hogy az elbeszélés menetét gyermekes episódokkal megakassza. Csupán az echó szerepeltetése vall, mint említők, leleményre, a mi azonban épen ott szövődik az elbe-

szélésbe, a hol a kifejlést mintegy előkészíti. Midőn ugyanis maga az énekmondó urától, Bercsényitől Vépre siet, útja Keresztúr és Füles közt egy erdős ligeten vezet keresztül, s észrevevén, hogy dala a ligetben viszhangzik, fölteszi magában, hogy megkérdezi az echót: lesz-e jó eredménye utazásának. Az echó minden kérdésére biztatólag felel, a mi aztán az üzenetvivőbe is bátorságot önt. S csakugyan az özvegy kész őt fogadni azonnal s a gyors választ kis vártatva már viheti Kőszeghy urához, Bécsbe. Semmi különösebb akadály nincs a házasság útjában, mindössze az irigyek és rossz nyelvek mesterkedése, de a melyet az egymás iránti szeretet könnyen meggyőz. E részben tehát a szóban levő elbeszélés a XVI. századi krónikás epikusok szokott genrejének fejlettebb kiadása, a honnan egészen természetes az átmenet Gyöngyösihez. Ha Kőszeghynek alkotó tehetsége lett volna, külömb elbeszélővé lehet vala Gyöngyösinél, mert az események egymásután következő mozzanatainak elmondásában sok elevenséget s élénkséget mutat. De Gyöngyösi érzelmes festéseinek hatását is több helyen érezteti. Például a negyedik énekben, midőn Bercsényi először találkozik jövendőbeli jegyesével, Kőszeghy ez utóbbit így rajzolja:

Mert miként az eget az nap pirosítja,
Midőn még sugárit földszínre nem szítja,
Az kék eget mintegy meghalaványítja,
Csillagjait csak itt-amott világítja,
Úgy Csáky Krisztina gyászöltözetében
Halványult, s mint hajnal pirult személyében ....

Bercsényit pedig a találkozás pillanatában így írja le:

Vegyűl piros rózsa mint az fejér között:
Az gróf orczáján is vér oly színt öntözött,
Titkos tekintetek ha egyben ütközött, —
Gondold, az két szív ott együtt mint küzdött!

Az inversióknak és némely szó rövidítéseinek hasonló példáival találkozunk mint Gyöngyösinél, sőt néha még merészebbekkel is. A négysorú egyrímű versszak általában elég folyamatos és gördülékeny s aránylag kevés helyen látszik, hogy az énekmondó megszorul a rímben és a Zrínyi-stanza utolsó sorát az értelemhez vagy képhez kevésbbé vagy épen nem illő mondattal pótolja. Például midőn az özvegy leánykáját, Juliánkát írja le, azt mondván: »Minden jóságokkal rakatott leányka, kit méltó, hordozzon merő arany-szánka.« Ilyen a hatodik rész 3-ik versszaka, vagy ugyane rész 13-ik versszaka, midőn a tavaszi idő hatását írja le, hogy a szánka már nem csúszik

így folytatja: »Sok bomlott patakon költöznek majd úszva, — De még az nagy Duna nincs jegétűl nyúzva« stb. De ilyenek aránylag igen kevésszer fordulnak elő.

Ime rövid néhány szóval e most közlött XVII. századbeli történeti tárgyú elbeszélés irodalomtörténeti helye és értéke. Természetesen sokkal nagyobb ennél a mű korrajzi becse, a melyet Thaly az előszóban teljesen méltányol s értelmezésének e részéhez nincs mit hozzátennünk, sem abból elvennünk. Sok érdekes apróság van az énekben mind Bercsényiről, mind jegyeséről. Ez utóbbiról megjegyzi maga a versíró, hogy nagyon szerette a költeményeket olvasgatni, sőt maga is próbált rímes sorokat írni.

De a mit még nem mellőzhetünk, s a mit Thaly is fontosnak tart külön kiemelni: e most közlött, hat részre osztott elbeszélés csak az utolsó része a Bercsényiről szóló nagy elbeszélésnek, a »Bercsényi-trilogiá«-nak. A két első rész eddig ismeretlen s nagyon valószínű, hogy az is marad. Méltán tartja Thaly kivált az első rész elvesztét a legnagyobb kárnak, mert, mint Kőszeghy az előszóban írja, ebben Bercsényinek »ifjuságában tett vitézi magaviseléséről«, vagyis Thaly szerint »a törökök elleni harczairól, Budavára és Szeged megvívásánál tanusított hősiségéről, többi csatái- és táborozásairól, továbbá első nejével, gr. Drugeth Krisztinával való egybekeléséről« szólt; a második könyvben pedig Bercsényi első házasságában töltött életét s első felesége halálát énekelte meg. A fáradhatatlan búvár természetesen minden oly levéltárt felkutatott, a hol véleménye szerint a két első könyvnek nyomára vélt juthatni, de eddig eredmény nélkül. »Nem is igen lehet remény reá, — írja Thaly — hogy a mihez Kőszeghy már 1695-ben sem bírt hozzá jutni, azt most, kétszáz év mulva fedezhesse föl valaki!« .... Hogy a két első könyv elkallódhatott: annak maga Bercsényi az oka jó részben. »Mert ha ő, jegyzi meg a kiadó, nem olyan túlszerény s a róla írt — és bizonyára neki, illetőleg hitvesének ajánlott — könyveket az azon korbeli főurak általános szokása szerint, kinyomatja: akkor irodalomtörténetünk a nagyterjedelmű Bercsényi-trilogiával gazdagabb volna ma.« De szerencse, hogy legalább e részt Thaly búvárszorgalma és tudósi lelkesedése megmentette: irodalmunk története egy költővel s egy művel így is gazdagabb lett.

Az *Actio curiosa* kézirata úgy, a mint Thaly nyomára jutott, »majdnem föltétlen bizonyossággal« b. Palocsay Györgytől való, a kurucz tábornoktól, a ki nemcsak olvasgatott s másolgatott, de maga is mondott énekeket. Mikép jutott e műnek eredetijéhez: nem tudni. A kiadó szerint nagyon valószínű,

hogy a Dunántúlról valamely főúri család titkára vitte annak eredetijét magával Palocsára vagy Lublyóra, a hol a Palocsay-fiuk tartózkodtak. E darab természetesen akkor is csak mulattató olvasmányúl szolgált; bár az a tőrűl metszett eredeti humor, az a mély hazafias hang, melyek épen legértékesebb tulajdonságai, feledtetni tudták amaz izgatott időben nem szokatlan trágár kifejezéseit.

Az *Actio curiosa* a legrégibb történeti dramatizált dialogus, 1678-ból. Főhőse, ha szabad e kifejezéssel élnünk, egy szókimondó, ötletes-beszédű, eredeti víg kedvű magyar, Gaude, a kinek abban telik kedve, hogy mindenkinek ellent mond, egyáltalában nem válogatva a kifejezésekben. Beszédébe latin közmondatokat vegyít s mondhatni, komolyabb véleményét ezekkel fejezi ki; dialogusainak magyar része a közmondásszerű tréfás szólamoknak valóságos raktára. Ennek tehát nyelvtörténeti fontossága is van. Gaude minden vidék emberét leszólja, akár a felföldet emlegetik előtte, akár Horvátországot; akármilyen foglalkozást vagy tervet mondanak neki, a melyre valaki vállalkozni akar: ő előtte mind semmi. »Ubi bene, ibi patria. A hol bízik, ott hízik« — mondja önmagáról. Van beszédében valami józanság, a melylyel önsorát tartja legjobbnak s egyszersmind hiábavalónak a más sorsával való törődést. A többi személyek csak arra valók, hogy Gaude ötleteinek, humorának czéltáblái legyenek: Polycarpus, a kurta nemes, a ki szeretne nagy úr lenni, Borsegius, a ki a kuruczokhoz akar menni, s a többi mind.

Thaly e dialogizált darabot is érdekes történeti bevezetéssel mutatja be. Achastes, az egyik szereplő, valószinűen gr. Erdődy Sándor, a kinek neje (az itt szereplő Achasta) senki más mint épen gr. Csáky Krisztina, az előbb említett ének egyik hőse. Keletkezésének idejét minden kétséget kizárólag 1678. év őszére teszi a kiadó s a szöveg magyarázatában utal mindazon történeti adatokra, a melyek föltevését igazolják.

Az irodalomtörténettel foglalkozók nevében köszönetet mondunk Thalynak e becses közléseiért, a melyek méltán sorakoznak azon kurucz-kori költői emlékekhez, a melyekkel szintén ő ajándékozta meg irodalmunkat.

Dr. Váczy János.

Magyarországi tanulók külföldön. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. Budapest, 1892. 8r. CV, 265 l.

A középkori művelődésnek legfontosabb tényezői levén az egyetemek: kétségtelen, hogy azon tanulók számának és tanulmányainak csak hozzávetőleges összeállítása is, a kik egy-egy hosszabb időközben valamely egyetemen megfordúltak, rendkívüli becse van irodalomtörténeti, sőt általános műveltségtörténeti szempontból is. A XIV. és XV. században a magyar főiskolák tanulóiról fölötte keveset tudunk. A tanulni vágyó ifjúság java része szívesebben is látogatta a nagyobb hírre jutott külföldi egyetemeket, mint a hazai főiskolákat. Kivált a középkor végén valószinűleg leggyakrabban a bécsi egyetemet keresték föl, mely a prágai és krakói egyetemmel együtt rendkívüli hatással volt Kelet-Európa szellemi haladására. Hogy a magyarországi tanulók első sorban Bécsbe igyekeztek felsőbb tanulmányaik befejezésére: annak legközelebbi okát a geographiai helyzetben kell keresnünk. Az egészen mellékes, a mit Schrauf a »bécsiek általánosan ismeretes vendégszeretetéről« mond. A külföldi városok lakói hihetően mindenütt hasonló vendégszeretettel fogadták a magyar ifjakat, főleg Krakóban, mivel érdekeik is úgy parancsolták. Bécsbe aránylag könnyen lehetett eljutni hazánkból s a nemzetiségek egy részének a nyelvi közössége is erre utalta az ifjúságot. Bizonyos, hogy ezek az okok munkáltak közre, hogy Bécset mennél gyakrabban fölkeressék a magyar tanulók.

Föl is keresték, még pedig oly számban, mely az összes tanulók létszámának 21 százalékát tette 1365—1450., illetőleg 1460-ig, a mely időszakból immár az itteni magyarországi tanulóknak lehetőleg teljes névsorát birjuk Schrauf Károly buzgalmából. Volt év, a melyben hazánkból több ifjú iratkozott be a bécsi egyetemre, mint az osztrákok közül. Például, mint Schrauf adataiból kitetszik, az 1449. év első felében 103 magyarországi tanuló volt beírva az egyetem anyakönyvébe, míg az osztrákok száma mindössze csak 74-re rúgott. A mondott időközben 19,780 tanuló látogatta a bécsi egyetemet, s e számból 4151 a »nacio Ungarorum« csoportjába tartozik. Csakhogy ez elnevezésen nem szabad csak Magyarországból származottakat értenünk.

A bécsi egyetem anyakönyvében már a legrégibb idők óta divatozott a nemzetiségekre való felosztás. 1366-ban határozta el az egyetem tanácsa, hogy a párisi egyetem mintájára négy

nemzetiségi csoportra osztja a hallgatókat: osztrákokra, szászokra, csehekre és magyarokra. Később még egy nemzetiségi csoportot különböztettek meg, a »nacio Rhenensis« névvel, mikor is a szlávok a magyarországiakkal egy csoportba jutottak. Ily formán tehát rendkívül fáradságos kutatásra volt szükség, hogy a »nacio Ungarorum« csoportjából a valódi magyarországi tanulók kiválasztassanak. E hosszadalmas kutatást, de a mellett a középkori geographiában is roppant jártasságot kivánó munkát több mint tíz éve megkezdte Schrauf boldogult Ábel Jenő, sajnos, oly korán elhunyt jeles tudósunk kérelmére s ösztönzésére, és lankadatlan szorgalmának eredményekép most már láthatjuk, hogy a föntebb említett 4151 egyetemi tanuló közül 2929 valódi magyarországi származású volt, mi az egész létszámnak 14·8 százalékát teszi s így elég fényes világot vet a magyar középkor műveltségi állapotára.

A jeles búvár azonban nem elégedett meg annak a feladatnak megoldásával, hogy az igazi magyarországi származású hallgatókat kikutassa s időrendben egymásután lemásolja az anyakönyvek adatait. E mellett a magyar művelődésre megbecsülhetetlen statisztikai kimutatásokat is tett, a melyeknek egy része a joghallgatók külön anyakönyvéből készült, de legnagyobb részben szintén roppant fáradságos összeállítás után volt eszközölhető. Ugyanis a XV. század első feléből fenmaradt a bécsi egyetemen a joghallgatók külön anyakönyve, a melynek adataiból hozzávetőleg következtethetünk a két más, a hittani és orvosi facultas hallgatóira is. A joghallgatók közé 1402-től 1406-ig 204 magyarországi tanuló iratkozott be, a mi az összes joghallgatók számának több mint 15 százalékát teszi.

De e megállapításon kívül Schrauf tekintettel van még több más körülményre. Nevezetesen táblázatos kimutatást közöl a tanulókról szülőföldjük szerint azon városokat, helységeket illetőleg, a honnan legalább öt tanuló megfordult az egyetemen a többször említett korszakban. Megállapítja, hogy világi vagy egyházi volt-e az illető tanuló. Igy látjuk, a mi különben egészen természetes, hogy a nagyobb városokban lakó módosabb polgárok fiai, kivált a német nyelvű vidékeken legszámosabban keresték föl a bécsi Alma Matert. Például Brassóból 77, Budáról 75, Szebenből 72, Kolozsvárról 62, Váradról 48; már a többi magyar ajkú lakosság közül kevesebb: Pápáról 5, Gyöngyösről 6, Gyuláról 12, Veszprémből 12, Keeskemétről 8 stb. Ezenkívül kimutatja Schrauf, mennyit fizetett a magyarországi nemzetiség csoportja a beiratásért, kik fizettek, kik voltak teljesen szegények s kik maradtak adósok. E kimutatásnak eredménye az, hogy a »nacio Ungarorum« csoportja összesen

76,730 dénárnyi összeget fizetett a XIV. század második felétől 1460-ig. Átlag ez összegből egy tanulóra 23·9 dénár esett s még ez az átlagos szám is nagyobb 1·1 dénárral, ha csak a kétségtelen magyarországi származásúakat tekintjük. Schrauf összehasonlításokat tesz a más nemzetiségűek s a magyarországi eredetűek csoportja közt s arra a következtetésre jut, hogy emezek legtöbbet fizettek, az egészen szegények száma pedig legkisebb e csoportnál.

De a buzgó kutató még tovább megy. Összeállítja, hogy a hallgatók az egyetemi élet keretén kívül milyen társadalmi állást foglaltak el. »Érdekes, — írja a Bevezetésben — hogy az egyházi méltóságok és világi nemesek oly nagy tömegét találjuk köztük (a »nacio Ungarorum« között), mint egy más nációnál sem.« Erre nézve közli az *index dignitatumot*, a mely egyrészt az egyháziak rendjéből, másrészt a legkiválóbb magyar családokból származott hallgatókat csoportosítja.

A nagyérdekű bevezetésben nemcsak az itt rövidre vont adatok vannak bővebben tárgyalva, de az anyakönyvek bibliographiai leírása is, a melyben számot ad a szerző a könyvben közzétett adatokról.

E rövid néhány sor, a melyben Schrauf művének feltünőbb megállapodásait röviden ismertettük, fogalmat nyujthat a szóban levő munka kiváló becséről, a melylyel ily irányú publicatióink egyike sem versenyezhet; mert az eddigiekben inkább csak nyersanyagok vannak, míg a Schrauf könyve mintegy kész leltára műveltségi viszonyainknak. Annál méltánylandóbb e munka becse, mert szerzője idegen nemzet tagja, a kit csak az iránt unk való dicséretes rokonszenv ösztönzött e fáradságos búvárlatra.

Legyen szabad azonban a szerkesztésre nézve egy pár igénytelen észrevételt tennünk. Nem lett volna-e jó s a kezelhetőséget megkönnyítő, ha a szerző a főanyakönyvből kiírt tanulókat folyószámmal látja el? Nem lehetett volna-e a joghallgatókat a helyett, hogy külön összefoglalja, mindjárt a főanyakönyv adatai mellett megjegyezni? Igy talán könnyebben áttekinthető lett volna az anyag s nem kellett volna az adatokat újra ismételni, a mi a különben is terjedelmes publicatiónak előnye lesz vala. Természetes, hogy az egyes, általa magyarországinak fölvett városok némelyikéhez kétségek férnek: de e kétségeinket elhallgatjuk annál inkább, mert a munka jelességét, Schraufnak a magyar középkori művelődés történetének számára tett nagy szolgálatát örömmel ismerjük el.

Dr. Váczy János.

Bessenyei György: A Bihari Remete vagy a világ így megyen. — Holmi. — Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában. MDCCCXCIV. — XXXII + 168 lap.

A nagynevű ős iránti kegyelet tiszteletreméltó nyilvánulása e könyv. Bessenyei Lászlóné Hegyessy Lujza úrnő bocsátja benne közre az irodalmunkban korszakot alkotott gárdista, Bessenyei György kéziratban maradt két érdemes munkáját, egyesegyedül az irodalomnak kívánván önzetlen szolgálatot tenni, kizárván az anyagi haszonnak még a lehetőségét is, midőn a könyvet a kereskedői forgalom mellőzésével ajándékúl küldi meg az iskoláknak s az irodalomtörténet barátainak. Előszót Széll Farkas, társulatunk választmányi tagja s a Bessenyei család rokona írt a könyvhöz, azzal a nemes lelkesedéssel és ügyszeretettel, melylyel a *Nagybessenyei Bessenyei család történetét* is megírta. Előszava azonban több a közönséges előszónál; egy kis tanulmánynyá szélesedik ki. Ujabb adatokkal gazdagítja a költő-bölcsész Bessenyei György életrajzát, melyet már az imént említett családtörténeti monographiában is sok tekintetben megvilágított. Jelenben Bessenyei életpályájának leghomályosabb, legproblematikusabb részét: vallásváltoztatását igyekszik földeríteni. Eddig úgy tudtuk, hogy a gárdistaságot ott hagyott Bessenyeit — megszünvén a bécsi udvarnál a protestánsok titkos agense lenni — a bécsi élethez, mint szellemi központhoz való könnyen érthető csökönyös ragaszkodása és a megélhetés kényszere űzték a prozelytákat szenvedélylyel halászó királynő horgára. Ez a tény azonban Széll Farkas jelen kutatása folytán, — melyhez legtöbb anyagot a debreczeni egyházkerület és collegium levéltárai szolgáltattak, — más színben áll előttünk. Először is megtudjuk, hogy ő *nem titkos ügyvivője* volt a protestánsoknak, hanem Mária Terézia előzetes beleegyezésével s a ref. egyházkerületek jóváhagyásával Beleznay Miklós tábornok, főcurator által *kinevezett consistorialis secretariusa*. Megtudjuk továbbá, hogy e hivatalát a lehető legnagyobb odaadással vitte, még pedig minél szabadabb szellemben. *S éppen liberalismusa, nem pedig hanyagsága, okozta vesztét.* A felülkerekedett prot. orthodoxia, mely különösen a debreczeni superintendentiában talált hálás talajra, egyre növekvő bizalmatlansággal szegűlt Bessenyeinek még olyan szabadelvű és közhasznú törekvése ellen is, a minőt a nagyhorderejű *Ratio Educationis* elfogadtatása körül kifejtett. — Viszont ő se igen kímélte ellenfeleit. Szabad nyelvével és pennájával magára haragította az egyre nagyobb tekintélynek és befolyásnak örvendő gr. Teleki Józsefet is, a kinek elvégre sikerült, Belez-

nay főcurator lelkes pártfogása ellenére is, Bessenyei állásának eltörlését kieszközölni s ez által neki a Bécsben élhetés útját-módját megnehezíteni. Alig egy hónapra rá (1779. aug. 15-én) a bitsorsosai által mélyen megbántott költő áttért a r. kath. hitre, hogy ennek az árán a bécsi udv. könyvtárban hivatalt-tiszti állást nyerhessen. Nem sokáig élvezhette ezt sem. 1782-ben már távozni kényszerült Bécsből, mert a takarékoskodó II. József megszüntette hivatalát. Ezentúl a biharmegyei Puszta-Kovácsiban éldegélt a világtól való teljes elvonultságban, de folytonos szellemi munkásságban. Itt írta többek közt azt a munkáját, melyet az olvasó most vesz először nyomtatásban s melynek találóan a »Bihari Remete« címet adta. Másik, most közrebocsátott munkája, a »Holmi« még Bécsben készült 1778-ban. Ez voltaképpen az első, teljesebb kidolgozása a hasonló címmel Bécsben napvilágot látott művének. Nincs itt terünk e munkák behatóbb ismertetésére és kritikai méltatására, ezt az irodalomtörténettel foglalkozó szakemberektől várjuk; csupán annyit jegyzünk meg, hogy mindakettő egy sokat olvasott és gondolkozott főnek a korabeli bölcsészet hatása alatti eszmélődéseinek érdekes és írójok egyéniségére jellegzetes megnyilatkozása. Dr. Illéssy János.

Paul Arras, Regestenbeiträge zur Geschichte König Ludwigs II. von Ungarn und Böhmen, zusammengestellt auf Grund der Urkunden, welche sich in Bautzner Ratsarchive vorfinden. Wissenschaftliche Beilage zu dem Programm des Gymnasiums zu Bautzen Ostern 1893.

E cím alatt Arras Pál, a bautzeni gymnasium tanára, a bautzeni városi tanács levéltárából száz oklevél regestáját közli. Könnyen érthető okból ez oklevelek túlnyomó többsége csak Lausitz történelmére bír érdekkel, kevesebb azok száma, melyek Csehország s még kevesebb azoké, melyek Magyarország történelmét érintik.

Magyar vonatkozásuak a következők:

1. 1521. junius 21. kelettel a szebeni polgármester és tanács Lajos királyt a törökök újabb hadi készületeiről értesítik. (Latin nyelvű másolat.)

2. 1521. junius 28. kelettel Lajos király Budáról tudatja a felső-lausitzi őrgrófság uraival, főpapjaival, lovagjaival és városaival, hogy a török új hadi készületei miatt nem látogatja meg, mint szándéka volt Csehországot és melléktartományait és a fenyegető veszélyben a rendektől segítséget kér. (Német nyelvű másolat.)

3. 1521. julius 1. kelettel Lajos király Budáról felhívja Budissin város polgármesterét és tanácsát, hogy a fenyegető török veszedelemmel szemben küldjenek segítséget: »etlichs Zaal des volkgs mit puchssen, puluer, Maister, die zu solchen gebraucht werden, und ander kriegsleufftige Zwgehorung«. (Eredeti német nyelvű levél.)

4. 1521. november 11. kelettel Lajos király kijelenti a felső-lausitzi rendeknek, hogy a kért segély helyett általuk felajánlott 4000 rajnai forintot elfogadja s elrendeli, hogy azt Boroszlóba küldjék a Fuggerek megbizottjának Pichlern Jánosnak kezéhez. (Német nyelvű eredeti levél II. Lajos viaszpecsétjével és sajátkezű aláírásával.)

5. 1522. deczember 27. kelettel Lajos király Prágából Károly münsterbergi herczegnek, felső-lausitzi helytartónak meghagyja, hogy a felső-lausitzi rendektől a török ellen segítséget eszközöljön ki. (Német nyelvű másolat.)

6. 1525. deczember 14. kelettel Lajos király Budáról meginti a felső-lausitzi rendeket, hogy a vallási téren minden újítástól óvakodjanak s kéri őket, hogy miután a következő nyáron a török ellen személyesen hadjáratra készül, küldjenek neki segítséget. (Német nyelvű másolat.) M. S.

»*Charles III. of Naples and Urban VI.*« *By St. Clair Baddeley.* London 1894. XIV és 159 lap; 9 képmelléklettel. Heinemann kiadásában.

Nápolyi Janka életírójától (lásd *Századok* 1893. 547. lap.) egy újabb könyv jelent meg, az előbbihez hasonló igen csinos kiállításban. Ami a történeti apparatust illeti, szerző lényeges haladást mutat. Ugyanis míg előbbi műve megírásánál magyar forrásokból csak Theinert és Vámbéry angol nyelvű kis történetét ismerte, a jelen életrajznál Thuróczy, Bonfinius, Raynaldus, Fessler és Horváth Mihály neveivel is találkozunk már az idézett munkák közt. Sőt szerző már fölhasználta Camera könyvét is és úgy látszik Muratori köteteiben is sűrűbben és több gonddal és kritikával böngészett. Haladást mutat még az is, hogy a magyar dolgokat egészen tárgyilagosan beszéli el és nincs semmi nyoma azon epéskedésnek és vak, magyarfaló ellenszenvnek, mely előbbi művének értékét mint történeti munkát, teljesen tönkre tette. Az újabb magyar kutatásokról azonban még gyanítása sincs. A közlött képek közül megemlítendők Kis Károly arczképe, mely a forrás megnevezése nélkül Summonte egy kopott gyarló metszvénye után van másolva; és Nápolyi László diszes síremlékének fény-

nyomata a nápolyi San Giovanni a Carbonara templomból. A szerző komolyabb baklövései közül elég lesz fölemlíteni kettőt, t. i. hogy Hedviget nevezi folyton Nagy Lajos idősebb és Máriát annak ifjabb leányának s hogy Kis Károlyt Fiumében szállatja partra. K. L.

Száz éves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért. 1550—1650. Irta Révész Kálmán, Budapest, 1894. 8-adr. 101 l.

Egyháztörténeti irodalmunkat Révész Kálmán nemcsak egy jó könyvvel, hanem hasznos munkával is gazdagította: tisztázott egy olyan egyháztörténeti kérdést, mely politikai történetünkkel is összefügg. A reformatio kezdeteiről Kassán közelebbről két munka is jelent meg a Paykossé és ifj. Kemény Lajosé, melyekben igen sok rendkivül becses anyag van összeszedve, de magának a fő kérdésnek teljes tisztázását ebben a munkában vesszük. Mi volt az oka annak, hogy a kassai evangelikusok olyan merev álláspontot foglaltak el a kalvinismussal szemben s milyen volt Alvinczy Péter magatartása ebben a per excellentiam evangelikus városban? A feleletet a városi s a reformált egyházi levéltárakban találta meg. Nyomról-nyomra vázolja az első pár év történetét, attól kezdve, mikor a felső magyarországi öt város (pentapolis) megállapította confessióját s ama városok hitegységét, gondosan őrizve, hogy azon sem a kalvinismus, sem az unitarismus, sem a catholicismus rést ne üthessen. Mert ha a kálvinista magyaroknak engedett volna, engednie kellett volna a katholikusoknak is, s ez aztán a város politikai igazgatását is felforgatta volna. Ilyen módon összejátszott a politikai s egyházi kérdés is. Csak Alvinczy rendkivüli esze és mérséklete tudta fentartani az egyensúlyt Bocskaytól Rákóczy trónraléptéig, s az erre vonatkozó fejezetek új adatok alapján Alvinczyt egészen új világításban tüntetik fel. Épen ily érdekesek a következő (III., IV., V.) fejezetek, melyben az Alvinczy halálát követő küzdelmek leírását vesszük: még Rákóczy sem volt képes a reformátusoknak szabad vallásgyakorlatot vivni ki, míg nem az ő halála után az 1649-iki országgyűlés megadta Kassának a szabad vallásgyakorlatot a lutheránusokon kivül a reformáltaknak s katholikusoknak. A munkához négy darab kiváló fontosságú okirat is van csatolva, melyek közt legnevezetesebb Alvinczy Péternek eddig teljesen ismeretlen végrendelete. Óhajtandó volna, hogy Révész Kálmán a megkezdett munkát folytassa s készítse el az egyház további történetét is: azokban a forrásokban, melyekből eddig merített, bizonnyal bő anyagra fog találni.

Z.

A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Irta Palcsó István tanár. Késmárk. Nyomatott Sauter Pálnál, 1893.

Minden egyes hazai tanintézetünk multjának megvilágításával egy-egy épületkövet nyerünk a régi magyar műveltség és kulturélet reconstruálásához. Az iskola volt egykor az a góczpont, honnan a szellemi világosság egy-egy, a viszonyokhoz mérten kisebb-nagyobb területre szétterjedt, s habár ez a világosság a multban sokszor inkább vallásos, mint nemzeti jellegű volt, mindenesetre nagyban elősegítette a polgárosodást s előkészítette azt a korszakot, melyben a műveltség mindenütt nemzeti és magyar jelleget öltött. Teljes elismerést érdemel tehát Palcsó István, hogy a késmárki lyceumnak, a tanintézetnek, melyen működik, történetét egy vaskos kötetben megírta. A munka csak az 1839. évnél válik behatóvá s különösen az utóbbi hatodfél évtized fejleményeit (az 54., 341. lapokon) ismerteti a lehető legrészletesebben. De a bevezetésben s az első két fejezetben a régi századokra szintén kitér, mert Késmárknak mint művelődési központnak is több százados multja van. A reformáczió előtt a pálosoknak volt benne kolostoruk s valószinűleg iskolájuk is, melyről azonban nem maradt fenn semmi emlék. A hitujítással az iskolák alapítása terén támadt buzgalom Késmárkot sem hagyta érintetlen s már 1533-ban német mintára iskola nyittatott benne. Egy 1575-ből fenmaradt bizonyítvány szerint ez az iskola ekkor már teljes gymnasium volt, mely a Melanchton-féle mintára szerveztetett s melyben ugyancsak az ő tankönyveit használták. Egész 1674-ig működött e tanintézet s rectorainak és tanárainak sorából Palcsó számosakat megemlít. De annak az országos csapásnak, mely a jelzett időben a magyar protestantismust sujtotta, a késmárki iskola is áldozatúl esett. Az 1674. év tavaszán gróf Volkra Ottó elűzte Késmárkról az evangelikus papokat és tanítókat, kik »sok ezer könytől kisérve« Boroszlóba menekültek. De már néhány év mulva, még 1682-ben feltámadt halottaiból a közhasznú intézet s a következő évtizedek viharaival daczolva a felekezet, különösen pedig egyes nagylelkű pártfogók áldozatkészségével végre megnyerte mostani szervezetét s anyagi fenállásának biztosított voltát. Főleg a XVIII. század óta Palcsó már nagyban felhasználhatta az intézet birtokában levő értékes kézirati anyagot, melyből sok korjellemzőt s a tanügyi viszonyok ismeretére nézve tanuságosat közöl. A magyar közoktatásügy multjának szempontjából a munka megírása mindenesetre dicséretes vállalkozás volt. Ay.

TÁRCZA.

Kossuth Lajos,

szül. 1802. szept. † 1894. márcz. 20.

Történetünknek egyik legkimagaslóbb alakja, az Uj-Magyarország egyik megalapítója, a parlamenti kormány forma és sajtószabadság megteremtője: immár a történelemé. Alkotásokban és csalódásokban gazdag életét Turinban fejezte be. Hamvait a parlament és az ország küldöttei hozták haza a nemzet osztatlan gyásza közt, mely nemcsak ott nyilvánult, hol a menet áthaladt, hanem mindenütt, az egész hazában: »etiam quorum diversa oppida, tamen obvii et victimas atque aras diis Manibus statuentes, lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur.« A temetési szertartás Budapesten fejeztetett be s a gyászünnepély itt érte el tetőpontját — mondhatni az egész ország képviselve volt e napokban a fővárosban küldöttségeivel, melyek koszorukat, hantokat hoztak magokkal. Választmányunk testületileg vett részt a gyász szertartásban s koszorúját letette a ravatalra. »Multos illustrium ..... ad rempublicam obiisse, neminem tam flagranti desiderio celebratum idque et sibi et cunctis egregium« ....

VÉLEMÉNY
A MEGYEI MONOGRAPHIÁK TERVRAJZA ÜGYÉBEN.

(Felolvastatott az ezen ügyben kiküldött albizottsági ülésen. Az albizottság ennek *második*: »Az új monographiai tervezet« czímű részét magáévá tévén, a M. Tört. Társ. választmányának bemutatta, mely azt f. é. márczius 2-iki ülésében kelt határozatával elfogadta.)

Tek. albizottság!

A M. Tört. Társulat a megyei monographiák írására még 1872-ben egy szabályzatot dolgoztatott ki s mivel az, a választmány által elfogadtatván, ma is érvényben volna, — mindenekelőtt ezen szabályzatot kell vizsgálat alá vennünk.

I. A régi monographiai tervezet.

E tervezetre nézve eléggé jellemző, hogy azt, a keletkezése óta lefolyt több mint húsz éven át egyetlen egy monographia-író, de maga a tervezet szerzője: Pesty Frigyes sem tudta megvalósítani az ő többrendbéli monographiáiban.

De ezen nincs is mit csodálkoznunk. E szabályzat oly elviselhetetlen terheket ró a monographusra, amelyek ma, a munka felosztás korában, még inkább tűrhetetlenek. Alig van tudomány, melyben — e szabályzat szerint — a monographusnak teljes jártassággal ne kellene bírnia. Vegyük ehhez most már a feldolgozandó anyag óriási tömegét s változatosságát, s ki fog tűnni, hogy a kérdéses szabályzat is egyike ama terveknek, a miknek — habár a legjobb szándékkal készültek is, mivel a lehetőség föltételeivel nem számoltak — senki se veheti hasznát.

Itéletünk igazolására, s még inkább az általunk ajánlott új tervezet teljesebb megérthetése czéljából, szükséges végigmennünk e szabályzat fejezetein, úgy a mint azok a »Századok« 1872. févolyamának 412—416. lapjain megolvashatók.

1. A monographusnak legelső kötelessége részletesen ismertetni *monographiája forrásait*, és pedig: nemcsak a megye területén lévő összes levéltárakat, hanem azokat is, melyek a megye határain kívül léteznek s a megye történetére anyagot tartalmaznak, de sőt ismertetnie kell minden ide vonatkozó önálló munkát és értekezést is. A miről tehát a monographus — rendes körülmények közt — pár lapon, műve előszavában beszámolhatna, arról a szabályzat, legkissebb számítással, egy félkötetet követel. A megye történetével tehát ilymódon egy csapásra a megyei levéltárak ismertetése is meglenne, és pedig nemcsak e levéltáraknak szorosan vett lokális, hanem — s ezt a szabályzat különösen kiemeli — *a monographiára nem is tartozó* összes történeti anyagáról. Persze ez igen hasznos volna a kutatókra nézve, de a monographusnak nem lehet feladata. Hiszen szinte lélektani lehetetlenség is rá nézve, hogy

úgyis rengeteg munkája mellett egyidejüleg olyan dolgokkal foglalkozzék, amiknek nem is ő veszi hasznát! A monographiára külön ember, a levéltárak ismertetésére is — a monographiáktól függetlenül — külön ember kell, csakis igy végezhet egyik is, másik is jó és alapos munkát.

Ama másik kivánság pedig, hogy a monographus összes elődeinek munkáit, sőt értekezéseit is ismertesse — nem a mi korunkba való, ahol a szellemi produkczió oly óriási, s tegyük hozzá: termékei oly rövid életüek. Azután, amely pontnál a monographusnak, elődei munkásságára szüksége lesz, úgyis ott fog arról beszámolni. Az azonban, hogy elődeinek munkásságát külön, öt—tíz—húsz íven keresztül méltassa, kritizálja, már mint »műfaj« is teljesen ellenkezik korunk ízlésével.

2. »*A vármegye földrajzi és helyirati ismertetése*« következ[ik] ezután. Azt hisszük, ma már nem kell bővebben fejtegetnünk, hogy az illető megye *mai* földrajzi leírása, megint nem a monographus, hanem a földrajzíró feladata. A monographus — ha van hozzá tehetsége — a terület külső s belső konfigurácziójából szintén vonhat ki történeti következtetéseket, s azokat fel is használhatja, de szakszerű leírásokba nem bocsátkozhatik, mert az ahhoz megkívántató képzettséggel nem rendelkezik, sőt e leírás még fölösleges is, mert tökéletlen, mert t. i. e területek igazi földrajzi egységeket úgy sem képeznek.

3. A szabályzat legsúlyosabb logikai tévedése: a »*vármegye kültörténete*«. Hogy ez mit jelentsen, azt csak akkor sejthetjük, ha az egész fejezetet elolvassuk.

a) »A vármegyei terület állapota a magyarok bejövetele előtt« és hogy »mily emlékek és leletek szólanak az őskorról«.

Hogy ez mért *kül*történet, azt senki sem tudja, mert az egyenesen az illető területnek történetére tartozik. Természetesen erre szükség van. Ismerni kell igenis a leleteket, de megint nem a régész, hanem a történetíró szempontjából, kinek főleg az egyes lelőhelyekre kell ügyelnie, mint a melyek az első nyomokat képezik azon terület megtelepítésénél, kultúra alá vonásánál. A leletek korára is figyelemmel kell lenni, de már az: hogy e leletek alapján az illető korszak czivilizáczióját fejtegesse, egyedül a régész föladata. Ezt a föladatot pedig maga a régész-szakember sem oldhatja meg X vagy Y megyére szorítkozva, mert neki az egész világ analog leleteire van szüksége. Annál szánandóbb tehát az a monographus, aki az emberiség őskorának ezen általános s óriási nehéz kérdéseihez megyéje leleteiből akar hozzászólni.

b) A vármegye »kültörténete« azonban csak ezek után [kerekedik] ki — egész szörnyűségében! Ide tartoznak, mondja a szabályzat: »a vármegye területén lefolyt közérdekű események«,

úgymint: »háboruk, ütközetek, ostromok, táborozások, békealkuk, országgyűlések, koronázások, királyok látogatásai«.

A történeti egység keresztülvitele, a mi mesterségünknél, úgyis mindenkor a legnehezebb feladatok közé tartozott, de ha azt ilyen egymással sem közvetve, sem közvetetlenül össze nem függő anyagból kell megcsinálni, — azt hisszük, hogy e zagyvalékkal szemben a legnagyobb alkotó képesség is tehetetlen marad.

De mi azt kérdezzük, hogy egyáltalán mi köze a monographiának ehhez a »kültörténet«-hez? Mert igaz ugyan, hogy azok az események a megye területén folytak le, de vajjon létezik-e a kettő között a legcsekélyebb oksági összefüggés? X vagy Y megyének köszönhető-e létrejövetele azoknak a csatáknak, békekötéseknek, országgyűléseknek stb.? Nem-e inkább a puszta véletlennek róható fel, hogy egy-egy ilyen esemény éppen itt történt, s nem pár mérfölddel odébb a másik vármegyében? Hiszen ha annak az eseménynek csakugyan volt hatása arra a területre, e hatásnak okvetetlenül nyilvánulnia kell a lokális történeti anyagban is, s annak következményeit a monographus a maga helyén már csak ezért is méltatni fogja. De hogy ezeket az eseményeket akár leírja, akár okait fejtegesse, — ez nem az ő feladata. Nem kómikus volna-e például a mohácsi csata országdöntő eseményének kritikai tárgyalását Baranyamegye, — a mohi csatáét, az ónodi gyülését Borsodmegye, — a szathmári békéét Szathmármegye, — koronázásaink, országgyűléseink történetét pedig például Pozsonymegye monographusától várni?! Vagy talán az országos történetnek ilyetén kisajátításától valami tudományos hasznot reméljünk, mikor az alapjában úgy sem egyéb, mint az ország történetének X vagy Y megye szempontjából: tehát készakarva a legkorlátoltabb felfogásból eredő megítélése.

Ugyanez a súlyos logikai botlás ismétlődik — mint látni fogjuk — a szabályzat IV., V., VI. és VII. fejezeteiben.

4. »*A vármegye belső története*« című fejezet természetesen sokat foglal magában abból, amit a monographusnak a megye általános, azaz az egész területre kiterjedő történetében csakugyan meg kell beszélnie. De azt már megint nem a monographus feladatának tartjuk, hogy neki, monographiája ötletéből, a megyei, városi stb. institúcziók történeti fejlődését kelljen megírnia. Ez ismét olyan feladat, mely külön szakembert kíván. A monographus helyhez van kötve; már pedig ezeket a kérdéseket a jogtörténész is csak úgy oldhatja meg, ha valamennyi vármegye vagy város jogi életét áttanulmányozta. Egy megye történetírójától elegendő, ha olvasóit ezekről az intézményekről az eddigi kutatás álláspontján általánosságban tudja tájékoztatni, és a fősúlyt az intézmények külső, az illető területen kifejezést nyert megnyilatkozásaira fekteti.

5. Az »*egyházi és vallási állapotok*« külön fejezetben való tárgyalása szintén fölösleges. Mert ami e nemben esemény számba megy, arra nézve ugyanazt kell ismételnünk, amit a köztörténet szempontjáról imént elmondottunk. A vallási mozgalmak se tartoznak az illető megye, hanem az ország történetére, s csakis lokális határokban jöhetnek itt tekintetbe. A munkafelosztás elve régóta létrehozta már az egyháztörténeti irodalmat, nincs tehát semmi szükség, hogy ennek terhét is a monographusra hárítsuk. Kolostorok, plébániák stb. története pedig egymással összefüggőleg úgy sem lévén tárgyalható, mindeniknek történetét külön-külön az illető község történetével kapcsolatban lehet elmondani.

6. »*Közművelődési állapotok*« címe alatt szintén van egy fejezet, de hogy az egy megye területéhez tartozó: iskolák, könyvtárak, nyomdák, szinházak, festészet, egyletek, közjótékonysági, biztositási intézetek, irodalom, irók, néperkölcsök, táplálkozás, élelmi szerek, közerkölcsiség, bünügy, régészeti emlékek s a nevezetesebb épületeknek történeteiből hogyan lehetséges *egy* fejezetet megcsinálni, annak titkával a szabályzat adós maradt. Minek itt egységet erőltetni, mikor az úgy sem lehetséges? A közművelődési intézetek, emlékek és épületek történetét leghelyesebben megint csak az illető községnél lehet tárgyalni. A megyei lakosságra vonatkozó adatok — a nélkül t. i., hogy a monographus a népirásiró mesterségébe ártaná magát — helylyel-közzel az általános történetben értékesithetők. Ámde a szellemi életet, a gondolat világát: egy megye területére lokalizálni akarni — egyáltalán képtelen vállalkozás. A szabályzat el akarja velünk hitetni, hogy megyei művészet, irodalom, tudomány létezik; minden a megyében született és működött iró életrajzát követeli, — s kell-e bővebben fejtegetnünk? hogy mindezekhez a megyének absolute semmi köze.

7. Látszólag nagyobb jogosúltsága lehetne a »*Gazdaság, kereskedés, ipar*« czimü fejezetnek, de azt a monographus — a létező összeirásokból — részint az általános részbe, részint pedig az egyes községek történetébe olvaszthatja. Megjegyzendő azonban, hogy 1. a megye mai közgazdasági állapotainak ismertetését ismét csak speciális gazdasági irótól várhatjuk, 2. hogy a monographusnak megint nem lehet feladata: fejtegetni a gazdasági kulturának fejlődését, mert az sem szorítható ezen vagy azon megye területére.

8. Következnének »*a birtokos családok*«: az az eleme a monographiának, a mely nélkül az nem is képzelhető, — s még ez ellen is van kifogásunk. A szabályzat szerint a családok ábécé rendben volnának elősorolandók, — holott mi ennél formailag is tetszetősebb, logikailag is helyesebb megoldást látunk. Mivel ugyanis a községek története tényleg úgy sem egyéb, mint annak a története: hogy ment át ez vagy az a birtok vagy birtokrész

egyik család vagy családtag kezéből a másikéba: a megye birtokos családainak történetét is itt, az egyes községek történetében fogjuk megtalálni. Ami aztán az egyes családcsoportok, nemzetségek megtelepedését, elágazását, — de természetesen csak a megyei területen belül — a birtokmegoszlást, a nagyobbmérvű változásokat a birtokviszonyokban, a családtagok megyei közszereplését stb. illeti, azt mind az általános részben lehet megbeszélni. Ezek által a szabályzat ezen része is *bensőbb kapcsolatba* jut az illető *terület* történetével.

A szabályzat még a monographia *mellékleteiről* (térképek, rajzok stb.) és *okmánytáráról* emlékezik meg, de imperativ hangon, pedig ez mindig inkább financziális kérdés s privát megalkuvás tárgya; mert, hogy — mint mondatik — egy megye történetéhez »*teljes* diplomatárium«-ot lehessen készíteni, úgyis elérhetetlen, nem is szólván arról, hogy valaki lehet igen jó monographus a nélkül, hogy az oklevelek kiadásához édes-keveset értene.

Azt hisszük, legfőbb ideje immár megszabadulnunk ettől a szabályzattól, a melynek monographiai irodalmunk jelen, nem nagyon kecsegtető állapotában bizonnyal nem kis része van. A tehetségeknek természetesen nem árthatott, de kétségkívül sok jó erőt riasztott vissza, sokakat vezetett tévútra, különösen a kezdők közül.

Most már, hogy a régi szabályzat hibáit, vagyis a kérdést negatív oldaláról megismertük, térjünk át a megyei monographiaírás konkrétebb elveire.

A régi szabályzatnak *alapgondolata* volt elhibázva. A monographiát úgy fogta föl, mint az illető területnek egy lehetőleg teljes *Konversacions-Lexikonát*. Czélja is az volt, hogy a köztörténet kutatói az illető terület minden dolgáról felvilágosítást kaphassanak. Szerintünk a monographia mint műfaj is csak úgy valósítható meg, a köztudománynak is csak úgy válhatik igazi hasznára, ha saját czéllal bír, s minden kívánalmat föltétlenül annak az egy czélnak rendel alá.

A megye monographiája nem lehet más, mint annak *a területnek a története*, e két szónak legszorosabb értelmében. A monographusnak minden históriai adat mérlegelésénél egyes egyedül a *terület* szempontjából kell kiindúlnia: mennyiben tartozik rá ez vagy az a tünemény, van-e az valami oksági összefüggésben a területtel?

Meg vagyunk győződve, hogy ehhez a szemponthoz ragaszkodva, a legszerényebb tehetség is meg fogja találni a maga helyes útját. Éppen ezért, ezen egyszerű elv kimondása után, nem tartanók helyesnek, ha a régi szabályzat helyébe mi is éppen olyan részletes szabályzattal állanánk elő. A monographia sorsa úgyis a monographus egyéni képességeitől függ, nem szabályzatoktól. Elég-

nek tartjuk a főelv megállapításával a biztos utat kijelölni, és a kívánalmaknak csupán minimumát írni körül.

II. Az új monographiai tervezet.

A megyei monographia: a megye területének legszorosabb értelemben vett története.

E történet természetszerűleg két részből áll: 1. a mennyiben az egész területre kiterjed: a megye *általános* történetéből; 2. a mennyiben csak a terület egyes részeire vonatkozik: a megye *részletes* történetéből.

Minthogy azonban a megye egyes részeire vonatkozó adatok egymással egységes történetet nem képezhetnek, nincs más mód, minthogy ezen adatok az egyes községek szerint legyenek csoportosítva. A részletes történet tehát tulajdonképen a *megye egyes községeinek* története.

Mivel pedig a monographia súlypontja — a dolog természeténél fogva — ezen részletes történetre esvén a monographusnak mindenekelőtt ezt kell megírnia: nekünk is tehát előbb a monographia ezen részét kell körülírnunk.

I. Az egyes létező vagy elpusztult községek története egymás után, ábécé vagy akár más netalán czélszerűbb sorrendben irandó meg, úgy azonban, hogy azoknak mindegyike önálló történetet képezzen, az egymásra való utalások lehető mellőzésével. Már most ezen belül a községtörténet ismét a következő alkatrészekből áll.

1. A község *földrajzi fekvése* röviden megjelölendő.

2. A község *nevének összes változatai* az évszámok és kútfők pontos feltüntetésével összeállítandók, első említésétől kezdve a legújabb változásig.

3. Ezek után jönne a község *nevének magyarázata* vagy megfejtése, de csakis abban az esetben, ha a monographus azt *szigorúan tudományos alapon* tudja eszközölni. Ha ez sikerül, adva lesz az alap arra nézve is, hogy a *község eredetéről*, keletkezésének koráról is véleményt mondhasson.

4. A község tulajdonképeni története, amely alig lehet egyéb a *birtoklás s birtokosainak történeténél*, azaz: hogy ment át e község mint birtok vagy annak részei egyik család vagy családtag kezéből a másikéba. Hogy aztán e történeti processus kissebb vagy nagyobb részleteséggel irassék-e meg, az az anyagtól, a monographus képességétől, idejétől stb. függ.

Mivel az *elpusztult községek* történetének is itt kell helyet foglalniok, magától értetődik, hogy az elpusztult s régen egy-egy uradalom központját képező *várak* történetét is ide kell vennünk, mely egyszersmind az illető *uradalom* történetét is magában foglalná.

Földesúri hatalom alatt nem álló községeknél, *városoknál* a birtoklás kérdése nem jöhet szóba, mert az egyes városi telkek külön történetét megírni alig lehetséges. Itt tehát e helyett, az illető város általános története irandó meg. Hogy aztán a monographus a városnak csak külső közszereplésére szorítkozzék-e, avagy a belső polgári életre is kiterjeszkedjék: az ismét egyéni hajlamaitól s körülményeitől függ. E kérdés annál kevésbbé bírhat fontossággal, mert hiszen a munkafelosztás elvének itt is előbb-utóbb érvényesülnie kell. Előreláthatólag minden város külön meg fogja iratni a maga monographiáját s csak átmeneti dolog, ha ezt most még a megyei monographustól kell várnunk.

5. Következik a birtokos földesurak alattvalóinak, vagyis a község *lakosságának* történetére vonatkozó adatoknak csoportosítása, és pedig 1. a nemzetiség, 2. a vallás, 3. a lakosság száma s 4. jobbágyi állapotuk (szolgálmányaik s egyéb viszonyuk a földesurakkal szemben) szempontjából. Itt természetesen valami összefüggő fejtegetésről szó sem lehet, hanem csak egyes amúgy is igen gyéren található adat-töredékek összeállításáról.

6. Ugyanilyen természetű adatösszeállítást képez mindaz, a mi a község *területére* vonatkozik. Ilyen csoportok alkothatók: 1. a lakóhelyek számára, 2. városoknál az utczákra, 3. középületekre: *a)* világiak és *b)* egyháziakra (itt lehet elmondani a templomok, kolostorok, plébániák stb. történetét), 4. a község területén található közgazdasági intézményekre (híd és révvámok, bányák, vásárok, malmok, czéhek stb. stb.) vonatkozó adatokból. És végül 5. összeállítandók a község határában lévő különböző határrészek elnevezései a legrégibb kortól mostanáig, azért is, mert ezek a határnevek fogják eligazíthatni a monographust az elpusztult falvak fekvésére, lakosainak nemzetiségére stb. nézve.

Ezekből állana az egyes községek története, természetesen »mutatis mutandis« a szerint, a milyen községgel s a milyen adatokkal van dolgunk. Ezek tennék ki összesen a megye részletes történetét, a melynek beható ismerete után, a monographus ezekből minden általánosabb jellemű mozzanatot a megye általános történetében is képes lesz értékesíteni.

II. Természetesen ezt az *általános történetet* körülírni alig lehetséges, mert nem *a megye*, hanem éppen X vagy Y megye történetéről van szó. E történet pedig megyéről megyére a legkülönbözőbb elemekből szövődik. Itt kerül feldolgozás alá minden adat, amely az egész területre vonatkozik, avagy arra nézve bármi fontossággal bír. Ide tartoznak a területet időnkint érő külhatások, természetesen csak azok következményeiben. Ide tartozik az illető megye egész hivatalos élete, közszereplése. De kétségtelen, hogy itt is mindent az illető *terület* szempontjának kell dominálnia.

Mert a megye egész sorsa mindig történetének kiinduló pontjaitól függött: hogyan települt meg e terület, kik telepítették, micsoda nemzetségek, családok szállták meg, időnkint micsoda birtokviszonyok állottak ott elő stb. stb., szóval mind olyan momentumok, melyek *éppen azzal a földdel* állanak legszorosabb kapcsolatban, s melyek éppen ezért e terület történetének századokon keresztül is bizonyos egyéni színt tudtak kölcsönözni.

További részletekbe bocsátkoznunk nem lehet, de nem is czélszerű. Tovább menni: a tehetség szabadságának korlátozása volna, s csupa jó szándékból mi is a régi szabályzat hibájába esnénk. Budapesten, 1894. márczius 2-án.

A Tek. Albizottságnak kész szolgája

TAGÁNYI KÁROLY,
bizottsági előadó.

REPERTORIUM.

a) Önálló külföldi munkák.

Schneider Johannes. Der Türkenzugskongress zu Rom. (6. Juni—30. Juli 1490.) Nach Archival-Quellen. (A gumbineni gymnasium programmértekezése. 1893. Húsvét. 13 old.)

Malcher F. X., Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem Amtsantritt der Statthalterschaft in Ungarn. 1738—66. Eine biogr. Skizze. (Bécs. Braumüller 1894. X. 204. 5 képpel. 4 Mark.) — Albrecht szász herczeg, ki II. Ágost udvarában nevelkedett, a sors kegyenczének mondhatta magát. Szegény herczeg létére megnyerte Mária Terézia kegyét és miután szász szolgálatból az osztrák hadseregbe lépett át, magas állásokra emelkedett és elvégül Mária Krisztina herczegnő hajlamát vonta magára. Katonai pályájának kiválóbb mozzanatai, hogy szemtanúja volt Fink porosz tábornok elfogatásának, hogy később osztrák lovassági tábornok, egy Magyarországban állomásozó hadtest vezére és Komárom parancsnoka lett. Ebben az állásban több évet Komáromban meg Pozsonyban töltött, 30,000 forint évi fizetéssel. Sok akadály leküzdése után 1765-ben végre jegyese lett a nevezett főherczegnőnek, és ekkor Mária Terézia Magyarország helytartójának tette (mi ugyan a magyarokat, kik a nádori méltóság betöltését kívánták, ki nem elégítette.) Ugyanakkor Magyar-Óvárt, Bellyét és Ráczkevét is kapta adományúl. A Marcheggben megtartott menyekző után az új helytartó Pozsonyba tette át székhelyét.

Mayr Michael. Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. (Innsbruck, Wagner. 1894. IV. 91 l.)

Bretholz Bertold, Geschichte Mährens. (I. köt. 1. rész. Berlin.

Winkler 1893. XII. 120 lap. 2 Mark.) A mennyiben Dudik-nak »Morva története« nagy terjedelménél fogva a szerző halála után nem talált folytatóra, a morva országos bizottság Bretholzot bizta meg egy ujabb s rövidebb munka megirásával, mely mindössze 3 kötetre fog terjedni. Az I. kötet 1. része 906-ig ér.

Bocheim Wendelin, Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses. 50 Tafeln in Lichtdruck von Löwy u. zahlreichen Text-Illustrationen. (Bécs. J. Löwy. 1893. IV. 29 lap. 50 Mark.)

Teutsch Traugott, Georg Hecht. Historischer Roman aus der Vergangenheit der Siebenbürger Sachsen. (Nagy-Szeben. 1894. Krafft. 563 l. 8 Mark.)

Hazánk határán, regényes vidéken emelkedő Haimburg várának és az annak tövében elterülő kies városnak, mely a népvándorlás és Attila korától a Napoleon koráig mindig jelentőséggel dicsekedett és melynek ormain annyiszor magyar zászló lobogott, történetirója akadt: *Maurer, Geschichte der Stadt Haimburg.* (Deutsch Altenburg 1894. Saját kiadásában. 3 Mark.)

Ficker Gyula történetiró tanárságának 40. évfordulója alkalmával a bécsi Institut für österreich. Geschichtsforschung vezetői és munkatársai emlékművet szerkesztettek, mely mint az Institut által kiadott Mittheilungen »IV. pótkötete« került a könyvpiaczra. (Bécs, 514 l.) Bennünket a következő dolgozatok érdekelnek közelebbről: *Jung* Jul., »*Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens.*« (Szól a hunok és nyugati gótok közötti háborúról, nevezetesen a gótok visszavonulási útjáról. (376.) *Huber Alf.*, Finanzielle Verhältnisse Österreichs unter Ferdinand I.)

Friedensburg Walter, Nuntiaturberichte aus Deutschland. 1533—59. (Gotha 1893.), 3. és 4. köt. *Legation Aleanders. 1538—39.* Ez a fontos munka, mely hazánkat is érdekli, majdnem kizárólag eddig ismeretlen okleveleket tartalmaz. Csak Lämmer és Óváry közölt már egyet-mást.

Janssen János, Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters. VII. kötet. Kiadta *Pastor Lajos* (Freiburg. 1893.). Ezt a sokszor magasztalt, sokszor ócsárolt Janssen-tól kéziratban hátrahagyott kötetet Pastor rendezte sajtó alá. Tartalma a kultur-történet keretébe vág és fő-szakaszai e czimet viselik: Iskolák s egyetemek. — Műveltség és tudomány. — Censura és könyvkereskedés. — Bennünket először is a 281. lapon található passus érdekel, a hol Janssen — Riezler nyomán — Aventinus-nak a magyarok kalandozásaira vonatkozó elbeszélését csekély hitelre tartja érdemesnek. A 341. lapon Clusius bécsi botanikus magyarországi utazásáról szól. A 400. lapon megemlékezik az úgynevezett »magyar betegségről«, mely 1542. a Joakim

fejedelem alatt Buda, illetőleg Pest felmentésére érkezett német birodalmi sereg soraiban mutatkozott először és felsorolja az arra vonatkozó egykori orvosi röpiratokat (Oberndorfer, sat.) A 488. lapon Nausea bécsi püspökről szól, ki 1524. Campeggi nuntius oldalán hazánkban is megfordult és később I. Ferdinánd bizalmas embereihez tartozott. Az egykori hirlapi tudósítások és »Zeytung«-ok ismertetése közben azt olvassuk, hogy a körülbelül 1600 óta megjelenő Relation aller Fürnemmen und gedenkwürdigen Historien ..... in Hungern stb., különösen Pozsonyról közöl számos hírt. I. és II. Ferdinand, II. Mátyás meg Rudolf uralkodását illetőleg is számos apróbb adatot találunk.

Chorenei Mózesről, kiről hazai örmény iróink sokszor czikkeztek, *Carrière* A. »Nouvelle sources de Moïse de Choren. Études critiques« cz. művében (Bécs. 1894.) kimutatja, hogy Mózes örmény története nem régibb a VII. század végénél; bebizonyítja ugyanis, hogy Chorenei Mózes nemcsak a Szilvester-legenda örmény verzióját ismerte, hanem Sokrates egyháztörténetének csak 690—692. között megjelent örmény fordításából is merített.

Sauerbrey Móricz, Die italienische Politik König Sigismunds bis zum Beginn des Constanzer Concils. (Halle-Wittenberg. Dissertation 1894. 63 l.)

b) Külföldi folyóiratok.

Preussische Jahrbücher. (1894. 75. köt. 1. füz.) Wiehr E. birálgatja Traut N. munkáját: Fürst Joachim II. von Brandenburg u. der Türkenfeldzug in Ungarn. 1542.

Romänische Jahrbücher. 1894. IX. 10—11. füz. Zur romänisch-magyarischen Streitfrage. Die Nationalitätenfrage im ungarischen Parlamente. *Rogdan G.*, Zur Geschichte der drei moldauischen Fürsten Cantemir, nach romänischen Quellen.

Helfert báró, Die Flucht der kaiserlichen Familie von Wien nach Innsbruck im Mai 1848. (Megjelent a bécsi Fremdenblatt mult évi decz. 24. számában). Ez jóformán az első részletes leirása ez eseményeknek, melyeknek értelmi okozóit Zsófia főherczegnő és Mária Anna császár és királynéban kell keresnünk. Az udvar futását az a körülmény siettette, hogy május 18-án a nemzetőrségnek kellett volna a burgőrizetét átvenni. Miután Purgold Henrik titkár és Bombelles gróf a legnagyobb titokban mindent előkészitettek, a császári család május 17-én délután 3 órakor rendes kocsisétára indult, csakhogy ez alkalommal nem állt meg Schönbrunn-ban, hanem a linzi országuton tovább robogott, egyelőre St-Pöltenig. V. Ferdinándot csak Purkersdorfban avatták be a titokba. Este a burgban a termeket mint rendesen kivilágitották és igy a Pillersdorf-Sommaruga miniszterium csak késő éjjel

értesült az uralkodói pár és a négy fiatal főherczeg meneküléséről. (Latour hadügyminiszternek Zsófia főherczegnő beszélt ugyan erről a tervről, de ő hivatkozván a Varennes-ben történt dolgokra, lebeszélni iparkodott a főherczegasszonyt.) A május 17-iki miniszteri nyilatkozat proklamációja világosan elárulja azt a kínos helyzetet, melybe a magára hagyott miniszterium sodortatott. — Czikkiró elmondja azután a linzi és salzburgi eseményeket, az udvar megérkezését a hű Tirolba, ill. Innsbruckba (máj. 19.) és végre a prágai és zágrábi hódoló követségek fogadtatását.

Thewrewk Emil, Codex Festi Farnesianus LXII. tabulis expressus. (Kedvező ismertetést közöl a lipcsei Centralblatt 1894. 2. sz.)

Das zwanzigste Jahrhundert. (1893. 4. évf. 4. füz.) Der Volkskrieg zwischen Magyaren und Ungaren.

Marczián György, Die Eszterházy in Ungarn u. Frankreich. (Fremdenblatt 1894. jan. 31.) E czikkből a Francziaországban magyar emigránsok által alapított huszárezredek sorsa érdekel bennünket. — *Graf Edmund Zichy.* (U. ott jan. 30.) *Die Kadeten Mária Theresias.* (U. ott febr. 1.). Vonatkozik a bécs-újhelyi akadémiára.

Das Jókai Jubilaeum. (Leipziger Ill. Zeitg. 1894. 102. köt. 2639. sz.)

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. 1894. XVI. 2. Bennünket érdekel: Ausgrabungen in Carnuntum im J. 1891. *(Dell* J.-től), és *Téglás Gábor* közleménye: Neue Inschriften aus Dacien.

Schwicker H., Maurus Jókai (Allgem. Zeitung. Beilage. 1894. 1—2. szám.)

Revue Critique (1893. XXVII. évf. 49. sz.) Ismerteti *Pisani* művét: La Dalmatie de 1797 à 1815.

Revue des questions historiques, (1893. 53. köt. 412—458 l.), De la Rocheterie: Le différend de Joseph II. avec la Hollande. (A Schelde megnyitását és az ebből kifejlődött viszályt tárgyalja.)

Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte (1894. VII. köt. 1. füz.) *Wlislocki Henrik,* Marmontel in Ungarn.

Uhle Th., Auf Römerstätten und Nibelungenpfaden in Pannonien. (Megjel. a lipcsei Zeitung tudom. mellékletében, 1894. 14. sz.)

Schwicker J. H., Zur Frage über den Ursprung der Rumänen. (Müncheni Allgem. Zeitung. Melléklet, 1894. 26., 28. és 29. szám.)

Huber A., Österreichische Geschichte. (IV. köt. 1526—1609.) Ismerteti *Loserth* a Sybel-féle Histor. Zeitschriftban. 1894. 2. füz. 327—329 l.

Zeitschrift für Kirchengeschichte (XIV. köt. 2. füz.). *Szlávik,* Zur ungarischen Reformationsgeschichte. Szól először is a Wittenbergában fennállott Schola Hungaricá-ról, melyből a magyarországi

reformátorok túlnyomó része kikerült; továbbá *Stöckl Lénárt*-ról, kinek életrajzát közli és különösen a bártfai iskola körül szerzett érdemeit hangsúlyozza.

Mittheilungen des k. k. österr. Museums (1894. IX. 2. füz. 49. l.) *Hoernes* Móricz magántanár igen érdekes felolvasását közli a kelta korszak emlékeiről, mi közben hazánkra is kiterjeszkedett.

Zeitschrift für die Privat- u. öffentliche Rechtspflege der Gegenwart. (1894. 21.) *Bidermann, Die staatsrechtliche Wirkung der österr. Gesammtstaats-Idee.*

c) Hazai hírlapok.

A XI. honvéd-zászlóalj hőse. Inczédy Sámuel. (Elhúnyt 1893. decz. 3.) A legkimerítőbb nekrologot a Budapesti Hirlap hozta decz. 4.

Majláth Béla, A Rákos és a millenium. (Magyar Hirlap 1893. decz. 7.)

Abafi Lajos, Jókai felségfolyamodása 1852. (Kőrösi Sándor érdekében.) P. Napló 1893. decz. 10. és más lapokban.

Albert Anzelm magyar honvédőrnagy, Kmethynek vezérkari főnöke. szül. 1819-ben, a határőrvidéken, megh. 1893. decz. Saint-Louisban, az amerikai Egyesült-Államokban. Budavár ostromakor az egyik hadoszlopot vezényelte. Világos után Bemmel török szolgálatba lépett, de azután Amerikába vándorolt, hol mint farmer kereste kenyerét. Az 1861—65. polgárháborúban megint vezérkari főnök lett. A háború lezajlása után adótiszt lett Saint-Louisban. Özvegye és egy leánya maradt.

Hódossy Imre, Emlékirat a polgári házasságról. Ezt Hódossy még 1870-ben terjesztette Horváth Boldizsár akkori igazságügyi miniszter elé. (Pesti Napló 1893. decz. 17.)

Wlislocki Henrik, Advent. (Pesti Hirlap 1893. decz 17.)

Napoleon vor Toulon. 1793. *Wertheimer Edétől.* (Pester Lloyd 1893. decz. 17.)

Szederkényi Nándor, A magyar nyelv II. Rákóczi Ferencz korában. (Magyarország 1893. 1. számában decz. 20.)

Az Árpád-sir kérdése. (Budapesti Hirlap 1893. decz. 23.) *Dugonics András, Havas Sándor* meg *Wekerle László* nyomán.

Acsády Ignácz, I. Rákóczy György. (Pesti Napló 1893. decz. 24.) Szilágyi Sándor új művének ismertetése.

Janovics Jenő, Sappho a régi magyar szinpadon. (Budapesti Hirlap 1893. nov. 23.)

A *Köztelek* fejlődése, kül. 1832 óta. (Hazánk 1893. decz. 24.)

Magyarország II. József alatt. (Magyarország decz. 24.)

Vámbéry Ármin, A magyar nemzet Árpád előtt. (A milleniumról.) Hazánk 1893. decz. 27.

Összeállította: Mangold Lajos.

Magyar Történelmi Társulat.

Választmányunk április 5-iki ülésén nagyszámú diszes közönség jelent meg. Thaly Kálmán elnök megnyitván az ülést, fölemelkedett székéről s fölkérte a jelenlevőket, hogy mint a képviselőház, társulatunk is állva hallgassa meg a nagy nemzeti gyászról a jelentést s indítványt. Erre az elnök Kossuth Lajos haláláról s eltemettetéséről emlékezett meg, meleg hangon tartott rögtönözött beszéddel. Árpád és Szent István óta sok nagy, kiemelkedő alakja van történetünknek; de az első királyon kivül, ki mondhatni újjáalakítá a hazát, oly mélyreható nagy átalakításokat intézményeinken senki sem eszközölt mint Kossuth. Mert az új Magyarország, a rendi alkotmány átváltoztatása parlamenti kormányformává, a hűbériség eltörlése, a sajtó-szabadság, a törvény-előtti egyenlőség megalapítása, mind az ő munkái. Társulatunknak mint Történelmi Társulatnak azonban még más oka is van a gyászra: a dicsőséges nagy alkotó mellett a nagy történetirót is siratja. Ő Emlékirataival az első magyar történetirók sorába lépett; ragyogó irálya, melylyel párhuzamba tán csak az egy Jókai stylja tehető, páratlanúl áll irodalmunkban; ezért kötelességünk nekünk megemlékezni a nagy férfiunak nemcsak alkotásairól, melyek már a történeleméi, hanem emlékiratairól is, melyekkel a történetirásnak tett megbecsülhetetlen szolgálatot. — Indítványozza, hogy Kossuth halála alkalmából a társulat gyászának jegyzőkönyvében adjon kifejezést, s arról az elhúnytnak fiai is értesíttessenek.

A közönség meghatottan hallgatta a szép megemlékezést s az indítványt egyhangulag elfogadta.

Ülés végén a titkár jelenti, hogy elnöki intézkedés folytán a társulat Kossuth ravatalára koszorut helyezett, s a temetésen testületileg vett részt. Egyszersmind tudatta, hogy a Kossuth szobor-bizottságtól iv érkezett a társulathoz, melyen annak tagjai adakozásra kéretnek föl. Elhatároztatott, hogy az iv a választmányi tagok közt köröztetni fog.

UJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATÁBÓL megjelent egy új kötet (Uj folyam XX.), mely *Lanciani* nagyhirü munkáját »*A régi Róma a legújabb ásatások világításában*« *Lubóczy* Zs. kitünő fordításában mutatja be. Önálló és a szöveg közé nyomott képekkel, melyek az ásatások eredményeit mutatják be, térképekkel, melyek kalauzúl szolgálnak, gazdagon van illustrálva: amit a szöveg oly szépen leir, azt szemlélhetővé teszik ezek. Pedig maga a szöveg is úgy van irva, hogy mindenki élvezettel olvashatja: nemcsak a régi Rómával ismertet meg, hanem bemutatja azt is, hogyan tárult az fel szemeink előtt. És minő tárgy egy jeles irónak — a régi Róma! a Roma aeterna, mely bűverejét a szemlélőre soha sem téveszti el. Tüzetesebben fogjuk ismertetni, s most csak azt emeljük ki, hogy ez a jeles könyv épen olyan jeles fordításban van bemutatva. Látszik, hogy Lubóczy Zs. jól ismeri Rómát, s ez nagy segítségére volt, hogy a szöveget olyan kitünően tudta visszaadni.

— A JÓKAI-JUBILAEUMOK alkalmából és hatása alatt érdekes kis aestheticai tanulmányt adott ki *Dr. Vajda* Emil »Dr. Jókai Mór« cim alatt, mely párhuzamba teszi Jókait nehány kitünő külföldi regényiróval. Ez a tanulmány Székely-Udvarhelyt jan. 4-én olvastatott fel. Az 55 lapra terjedő diszes kiállitású füzetet Jókai ükerült arczképe diszíti.

— ALLEKER LAJOS tagtársunk igen érdekes munkát adott ki: »*Erdősi Imre a branyiszkói hős pap*« czim alatt. Nyitra városa márcz. 15-én fényes emlékünnepet tartott: emléktáblával jelölte meg a házat, melyben Erdősi született. Alleker ez alkalomból megirta és közzé tette a branyiszkói hős pap történetét, melybe az Erdősit érdeklő fontosabb okiratokat is fölvette, úgy hogy ez a könyv nemcsak szeretettel s melegséggel irt életrajz, hanem érdekes adalék az akkori idők történetéhez is. Erdősi kegyesrendi tanár volt, de e nevet a szabadságharcz idejében vette fel; családi neve Poleszni. Selmeczen tanárkodott, mikor 1849. jan. elején Guyon dandára ott megfordult. A törzstisztek a piáristák vendégei voltak, s itt lépett be a fiatal tanár mint tábori pap egy ujon szervezett zászlóaljba, s pár hét mulva már (febr. elején) Korotnaknál épen az a dandár, melyben ő szolgált, megkezdte a rohamot a branyiszkói szerpentin elfoglalására. Egy válságos perczben a keresztet az ellenség által elfoglalt sánczok közé vetette »csak nem hagyjátok az ellenség kezében!« szavakkal. Már esti 6 órakor magyar zászló lobogott a sánczokon. Érdekesen festi Alleker Erdősi további életét, üldöztetését, tanárkodását, részvételét a rend kormányzásában, emléket emelve egykori tanárának s

későbbi pályatársának — mert Alleker is piarista — és barátjának. Mellékletkép az életrajzhoz csatolta az 1894. febr. havában kiadott felhivást az emléktábla elkészíttetésére, az emléktábla leirását és szövegét, a leleplezés alkalmával elszavalt költeményeket s végül az emléktáblára adakozók névsorát.

— Dr. Kvacsala János tagtársunk, dorpáti egyetemi tanár, székét az egyetemen »Irenische Bestrebungen zur Zeit der dreissigjährigen Krieges« czimü értekezéssel foglalta el, mely az egyetem »Acta et Commentationes« czimü kiadványa 1894-iki folyamának most megjelent első füzetében látott világot. Szerző ezen alapos és igen becses értekezésben a magyarországi s erdélyi ez irányú mozgalmakat is bevette tárgyalása keretébe.

— Boncz Ferencz kiváló szaktudósunk, a magyar egyházjog egyik legalaposabb és legképzettebb mivelője a Pallas kiadásában egy actualis érdekü munkát adott ki »A vallás körüli felségjogok« czim alatt, mely a nevezetes kérdést éles criticával és gazdag történelmi apparatussal tisztázza. Ára 1 frt 40 kr. Közelebbi füzetünkben tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— Herodotos munkájából megjelent az utolsó kötet is és most már teljesen birjuk Herodotost magyarúl. Az Akadémia classica-philologiai bizottsága igen helyesen cselekedett, midőn Herodotost lefordíttatta s *Geréb* József feladatának a legteljesebb mértékben megfelelt. Már megemlékeztünk az első kötetről s az abban irt terjedelmes előszóról, most csak ismételhetjük azt, hogy ez utóbbi két kötet is ép olyan a gondos fordítás, mint a jegyzetek tekintetében. A jegyzetek nemcsak a szöveg magyarázatára, de a görögök szokásainak fejtegetésére, a tudományos kutatások eredményeire, általában a legcsekélyebb, de azért mégis fontos részlet megvilágítására kiterjednek, úgy hogy valóban igen sokat tanulhatni belőlök. Ez által a könyv egész tudományos szinvonalra emelkedett s a terjedelmes név és tárgymutató segélyével nemcsak a szaktudósok, de még a müvelt olvasó is, ki egyes dolgokra nézve felvilágositást keres, könnyen megtalálja, a mit keres. A forditás maga nemcsak teljesen hü az eredetihez, de igen kellemesen olvastatja magát s magyarsága ellen sem emelhető alapos kifogás, s inkább a görög szöveg hü fordításának tudandó be.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A Millenium által előidézett mozgalomnak történetirásunkra nézve kétségtelenül egyik legnevezetesebb eredménye az, hogy a szakközönség figyelme hazánk gazdaságtörténetének megirására fordult. Az egyetemes történetirás újabb irányai felhivták a buvárokat a müvelődéstörténeti anyag összegyüjtésére is, s az

Akadémia Történelmi Bizottsága felvette programmjába hazánk gazdaságtörténetének megirását is. De hogy lehessen ilyen munkát megirni, mikor az adatok nincsenek összegyüjtve s tulajdonképpen még semmi sincs előkészitve? Ami szakfolyóirataink nak megszabott programmja van s gazdaságtörténetünknek oly gazdag anyaga van, hogy annak magának kell egy külön folyóirat. A »Gazdasági Egyesület« segitett ezen a bajon s e czélra egy külön »Szemlét« alapitott, melynek első füzete immár meg is jelent. Mult füzetünk mellett szétküldtük e vállalat előfizetési felhivását, azzal a meggyőződéssel, hogy olvasóink, belátva annak rendkivüli fontosságát, sietni fognak támogatásukkal létrejöttét és fennállását biztositni. A folyóirat szerkesztője *Paikert* Alajos, segédszerkesztője *Tagányi* Károly, a ki már eddig is e téren nevezetes előtanulmányokat tett s gazdag ismereteivel és erős kritikájával nagy szolgálatokat fog a vállalatnak tenni. A folyóirat évenkint öt füzetben jelenik meg s feldolgozott tanulmányokat és adatokat fog közölni. Tagtársaink a folyóiratot két forint kedvezményi áron szerezhetik meg. Az első füzet gazdag és változatos tartalommal bir: négy önálló czikk van benne *Galgóczy*, *Acsády*, *Tagányi* és *Rodiczky* tollából s az »Adatok«-hoz *Pettkó* Béla, *Acsády*, *Kőszeghy* Sándor és *Raisz* Gyula járultak igen becses és érdekes közleményekkel. Ismételve melegen ajánljuk e vállalatot olvasóink figyelmébe. Az agricol természetü Magyarországon kiváló fontossággal bir e vállalat — mert csak akkor, ha gazdaságtörténetének adatai együtt lesznek, fogjuk régi történetének egyik-másik problemáját igazán megérthetni.

— »A Magyar Könyvszemle« folyó évi első füzete mult hó közepén elhagyta a sajtót. Szerkesztésével a vallás- és közoktatásügyi miniszterium *Schönherr* Gyula vál. tagtársunkat bizta meg. A mult évben megindult új folyamnak a jelen évi folyam második kötetét képezi, s ezzel a Könyvszemlére nézve egészen új aera kezdődik, mert mint tudva van, évek hosszu sora óta a Szemle már nem folyóirat, hanem a megjelenésre nézve időhöz nem kötött évkönyv volt. Igaz, hogy tartalma mindig becses és érdekes volt, de a bibliophil közönséggel minden contactusát elvesztette, a magyar könyvészeti irodalomnak nem kis hátrányára. A már csak »ugy nevezett« folyóirat közönségének legnagyobb részét elvesztette s az új szerkesztőnek úgy kellend azt most visszahódítni. S ez, úgy hisszük, meg is fog történni, mert az első füzet gazdag és változatos tartalma garantiát ád a nagy közönségnek, hogy az új vállalat azt teljes mértékben megérdemli. Képviselve van ebben a füzetben a bibliographia, könyv- és levéltárban s ezeknek irodalma, és kellő figyelem van fordítva a külföldi ez irányu mozgalomra. Első czikkét *Ráth* György irta, a kitünő amateur és gazdag ismeretekkel biró gyüjtő, ki megkezdi unicumai-

nak leirását s ezek közül kettőt mutat be, II. Pius levelét Mahomedhez (1464) és Verinus versei kolozsvári kiadását (1588.) *Karácsonyi* Szent Gellért »Deliberatiója« müncheni codexét, *Fejérpataky* L. a szombathelyi papnövelde középkori kéziratait ismerteti. *Horváth* Ignácz a Muzeum Incunabulumait irja le (1486, —90 közt). A Magyar könyvesház czimü rovatban *Illéssy* leirja Kiss Imre halotti beszédét Báthory Zsófia felett. Ezt követi a külföldi szemle *Schönherr* Gyulától (a berlini udvari könyvtár szakrendezése), *Dedektől* (két XV-ik századi historiás ének), *Horváthtól* (magyar vonatkozású külföldi munkák). A Tárcza hivatalos jelentéseket közöl. A szakirodalomban hat munka van behatóan ismertetve, *Kudora* Károlytól, a szerkesztőtől s *Áldássy* Antaltól; ezt a folyóiratok szemléje követi s a gazdag és tartalmas füzetet érdekes apróságok zárják be. Igy szerkesztve e folyóirat nélkülözhetetlen a könyvtárak, szakemberek és könyvkedvelők számára. Egy folyam, négy füzet, ára 3 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Kovách Nándor tagtársunk, ki az utóbbi években a Történelmi Tár Név- és Tárgymutatóját készítette s Wenczel Árpádkori Új Okmánytárához a Névmutatót összeállította, márcz. 30-án 73 éves korában elhunyt. Áldás porain!

— Dr. Schönherr Gyula muzeumi assistenst a vallás és közoktatásügyi miniszter segédőrré és a muzeumi levéltár vezetőjévé nevezte ki márcz. 31-én kelt leiratával. A hivatalos esküt ápr. 3-án tette le. A miniszterium őt még a mult évben megbizta a Könyvszemle szerkesztésével. Schönherr a fiatal történetirói iskolának egyik kitünőbb tagja, kit olvasóink is ismernek a folyóirataink megjelent munkáiból.

— Beregvármegye közönsége — mint olvasóink emlékezhetnek — elhatározta, hogy a történelmi nevezetességü s Zrínyi Ilona hősi védelmezése által is megszentelt munkácsi várat, mely ma országos fegyintézetül szolgál, felső-magyarországi történelmi muzeummá alakíttatja át, s e hazafias czél keresztülvitelére egy bizottságot alakított, melyet egyúttal azzal is megbizott, hogy II. Rákóczy Ferencznek a vármegyében még most is kegyeletes emlékü nagy fejedelem és nagy hazafi hamvai haza szállításának s kedvencz várában örök nyugalomra helyezése kérdését karolja fel és vigye keresztül. E bizottságba megválasztotta disztagokúl itj. gróf *Schönborn* Károlyt, gróf *Zichy* Jenőt és *Thaly* Kálmánt, társulatunk egyik elnökét. Mint örömmel értesültünk, a terv keresztülvitelére a vármegye már megtette az első lépéseket.

— Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye főjegyzője *Bagossi* Károly az alább következő pályázati hirdetményt tette közzé:

»Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye közönsége azon alkalomból, hogy 1896-iki évben szeretett hazánk 1000 éves fennállását ünnepeljük, egyhangulag elhatározta, miként a vármegye általános leirását tartalmazó művet megszerkeszteti és kiadja.

A mű, mely Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye általános leirását és közállapotainak hű előadását tartalmazná, egy »bevezetésből« és tiz fejezetből« állana. Terjedelmét illetőleg ötszáz lapból állana a mű.

A jelzett mű megszerkesztésének díja 3000 (háromezer) frt. A műnek 1895. év végén kell készen lennie, akként, hogy az 1896-iki év első napjaiban kinyomatható legyen. A könyv kinyomatásánál a korrektura, valamint a szerkesztő terhére száll.

Az idevonatkozó pályázati kérvények f. 1894. évi május hó 31-ig a vármegye alispánjánál adandók be, kinél a mű megszerkesztését illető bővebb felvilágositások személyes megjelenésre — bármikor megnyerhetők.«

Ez a hirdetmény önkénytelenül is eszünkbe juttatja, hogy a Jászkunságnak van egy kitünő történeti monographiája *Gyárfás* Istvántól, melyből négy kötet már megjelent. De sem a történeti rész, sem az ahhoz tartozó Codex Diplomaticus utolsó kötetei még nem láttak világot, daczára hogy kéziratban mindkettő sajtó alá el van készitve, úgy hogy azokat igen kis simitással ki is lehetne adni. Vajjon nem volna-e czélszerű, ha a nemes vármegye a millenium alkalmából ennek a munkának kiadására is gondolna? Már sok év eltelt azóta, hogy szegény Gyárfás István az élők közül elköltözött: vajjon nem volna-e helyén gondoskodni arról, hogy munkájának épen ez a legbecsesebb része a millenium alkalmából sajtó alá adassék? Ez a rész épen a XVIII-ik század történetét foglalja magában s sok tekintetben actualis érdekkel is bir. Mert csakugyan nem volna helyes, hogy épen a Jász-Kunság ne szerepeljen szép történetével a milleniumon, mikor a kéziratban már készen van. Igaz, hogy Jász-Nagy-Kun-Szolnok még nem az egész Jászkunság — de annak csakugyan nagyobb felét képezi.

— Huszka József tagtársunk »*Székelyház*« czim alatt alárirási felhivást küldött szét. Olvasóink bizonynyal még emlékeznek a Századok mult évi folyamában közlött tanulmányára. Már a Székelyház is régi épitészetünknek utolsó maradványa pusztuló félben van: rövid idő mulva csak emlékben fog élni, a Huszka által fentartott emlékben. Nagy 4-edr. alakban több mint száz rajzzal fog megjelenni — ha t. i. elég aláíró akad. Egy példány ára csak 6 frtban van megszabva — s épen ezért kérjük tagtársainkat tegyék azt lehetővé s jelentsék be aláirásaikat a Pesti könyvnyomda részvény társaságnál (Hold utcza 6.)

— Báró Mednyánszky Dénes Regestáit a társulatunknál letétbe helyezett Ipolyi levelekről valamint az azokhoz irt meleghangú tájékoztató értekezést a Századok közelebbi füzete fogja egész terjedelmében közölni. Előre is felhivjuk rá olvasóink figyelmét.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századokból. Második kötet. Gyulafi Lestár följegyzései. Közli *Szilágyi* Sándor. Keczer Ambrus Naplója. Közli Tasnádi *Nagy* Gyula. Krman Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása. Közlik *Mencsik* Ferdinánd és *Kluch* János. Budapest, 1894. 8-adr. 639 l. Ára 2 frt.

— A régi Róma a legújabb ásatások világításában. Irta *Lanciani* Rudolf, fordította *Lubóczy* Zs. Budapest, 1894. 8-adr. 368 l. (A M. Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata új folyamának XV-ik kötete.)

— Bercsényi Házassága. Történeti Ének 1695-ből. Irta *Kőszeghy* Pál. A Varsóban levő eredeti kéziratból közli *Thaly* Kálmán. Toldalék: »Actio Curiosa«. Magyar Történeti Szinjáték 1678-ból. A Flór alapítványból kiadja a »Magyar Tudományos Akadémia« Történelmi Bizottsága. Budapest, 1894. 8-adr. 200 l.

— A Schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratról közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Szamota* István. (A szójegyzék fényképével.) Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 8-adr. 111 l. 14 oldal fényképpel. Ára 2 frt.

— A XIV. és XV. Századbeli ötvösség két remeke. Irta *Szalay* Imre. Budapest, 1891. 4-edr. 20 l. számos ábrával.

— Bessenyei György. A bihari remete vagy a világ így megyen. Holmi. Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában. MDCCCXCIV. 8-adr. XXXII. és 168 ll. (Előszóval ellátta s közli *Széll* Farkas.)

— A czikádori apátság története. Irta *Békefi* Remig. Pécsett, 1894. Nagy 8-adr. 151 l. (Számos képpel.)

— Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek Naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta *Kovács* Ferencz. III. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. Nagy 8-adr. 511 l. Ára 5 frt.

— Erdősi Imre a branyiszkói hőspap emlékezete. Irta *Alleker* Lajos. Születési házának emléktáblával történt megjelölése alkalmából. Nyitrán, 1894. évi márczius hó 15-én. Nyitrán Neugebauer Nándor könyvnyomdája, 1894. Kis 8-adr. 62 l.

— Száz éves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért. 1550—1650. Irta *Révész* Kálmán. Budapest, 1894. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 8-adr. 103 l. (A magyar Protestans Irodalmi Társaság kiadványa.)

— Wie und vann kam Bosnien an Ungarn? Von Dr. Julius von *Pauler*. Wien in Commission bei Gerold's Sohn. 4-edr. 6 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi apr. 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Hampel József, Jakab Elek, dr. Komáromy András, Majláth Béla, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Szinnyei József, Tagányi Károly, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Hajnik Imre és dr. Fejérpataky László vál. tagokat kérvén fel, napirend előtt —

49. a nemzeti közgyászban, melynek épen most éljük szomorú napjait, szívből fakadó szavakkal emlékezik meg a haza elhunyt egy fiáról Kossuth Lajosról, a kiben a Magyar Történelmi Társulat nemcsak ezer éves történetünk egyik héroszi alakját, mai állami és társadalmi lételünk örökérdemű megalapítóját, hanem a történetírás legragyogóbb tollú mesterét is méltán sirathatja. Indítványozza, s indítványára — a választmány, mely a jelenlevő összes közönséggel együtt állva hallgatja végig az elnök szavait, egyhangulag elhatározza: hogy Kossuth Lajos halálán érzett mély fájdalmát s a megdicsőült férfiu emlékezetét jegyzőkönyvébe iktatja, megbízván az elnökséget, hogy e határozatot a nagy halott gyászoló fiaival közölje.

A napirend során —

50. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* Semsei Semsey László Budapesten,

100 frt alapítványnyal (aj. Pettkó Béla); b) *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Böllmann Antal m. kir. dohány-jövedéki tiszt Kassán (aj. Szilágyi Sándor), Günther József hírlapíró Budapesten (aj. Erdélyi Pál), Halasy Béla polg. iskolai tanár Nyitrán (aj. Alleker Lajos), Neubauer Hermine Nagybányán (aj. Schönherr Gyula), özv. gróf Sztáray Antalné szül. Batthyány Franczíska grófnő Nagymihályban (aj. Szilágyi Sándor), m. kir. állami fő-gymnasium Fiumeban (aj. Berghoffer József.)

Megválasztatnak.

51. Fejérpataky László felolvassa Fraknói Vilmos »*Nyomozások egy középkori magyar tudós* (Makrai Benedek) *életviszonyainak felderítésére*« czímű értekezését, mely —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

52. Schönherr Gyula »*Corvin János és a humanisták*« czím alatt egy részletet olvas fel mutatványúl a *M. Tört. Életrajzok*-ban sajtó alatt levő pályaművéből.

Tetszéssel fogadtatott.

53. Titkár jelenti, hogy báró Mednyánszky Dénes kiegészítésül a Pajor-féle gyűjteményhez, néhai Ipolyi Arnoldnak az 1847—1879 évek folyamán hozzá intézett 72 db. eredeti levelét ajánlotta fel a társulat számára, s felolvassa az ajándékozónak az egyes levelek tartalmára vonatkozó kivonatokhoz és tájékoztató jegyzetekhez írt bevezető sorait, melyek kíséretében a leveleket beküldötte.

A nagybecsű gyűjtemény örömmel és hálás köszönettel fogadtatván, megőrzés végett szokott módon a M. N. Muzeum könyvtárában fog letétetni.

54. Előterjeszti a pénztárnok martius-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	5357 frt	56	kr,
» kiadás	4360 »	68	»
maradvány	996 frt	88	kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	5780 frt	08	kr
követelést, 1894. mart. 31-én összesen ...	6776 frt	96	kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban báró Inkey Imre nevére 200 frt, dr. Szádeczky Lajos nevére 100 frt, összesen 300 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 300 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon

4%-os m. korona-járadék vásároltassék és csatoltassék a társulat alaptőkéjéhez.

55. Előterjeszti dr. Kovács Pál társulati ügyész f. évi mart. 29-én kelt jelentését, mely szerint Budapesten, f. évi febr. 26-án elhunyt özv. Gárdos Jánosné szül. Andrássy Julia úrnő a társulatnak végrendeletileg 1 db 1000 frt névértékű — a jelenlegi árfolyamban közel 4000 frtot érő — első m. ált. bizt. társasági részvényt hagyományozott.

Hálásan tudomásúl vétetvén, a választmány a nagylelkű hagyományozó emlékét jegyzőkönyvébe, nevét a társulat alapító tagjai közzé iktatja; egyszersmind dr. Kovács Pál ügyész úr megbízatik, hogy a társulatot a hagyatéki tárgyaláson képviselje; arra nézve pedig, vajjon a hagyományt képező bizt. társ. részvény a társulat vagyonában megtartassék-e vagy másnemű értékpapirokra convertáltassék? annak idején a gazdasági bizottság véleménye kérendő ki.

56. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 4779 számú értesítése szerint 300 frt (600 korona) alapítvány a f. évi 42 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

57. Hivatkozással a választmány f. évi 44 jk. pont alatt kelt határozatára, jelenti, hogy Bay Ilonának a rodostói emlékek további restaurálására szánt 1000 frtos adománya a hozzá tőkésített 1 frt 33 kr. időközi kamattal egyetemben »Bay Ilona-féle II-ik rodostói alap« czím alatt a P. H. E. Takarékpénztárnál a társulat letétéhez csatoltatott.

Tudomásúl szolgál.

58. Előterjeszti a gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottságának f. évi febr. 21-én és apr. 2-án tartott üléseiből kelt jegyzőkönyveit, melyek szerint a bizottság az oklevéltár kiadására nézve végleg abban állapodott meg, hogy az eredetileg három kötetre tervezett kiadvány öt kötetre bővíttessék ki, oly beosztással, hogy az I. és II. k. a mohácsi vészig, a III. és IV. k. innen a szatmári békéig terjedő kort ölelje fel, az V. kötet pedig Teleki Mihály leveleit foglalja magában; egyszersmind jelenti, hogy a két első kötet Barabás Samu szerkesztésében rövid nap alatt meg fog jelenni, az V-ik melyet Gergely Samu szerkeszt, még ez évben sajtó alá adatik, a III. és IV. kötetek szerkesztését pedig Schönherr Gyula biz. tag vállalta magára.

Tudomásúl vétetik.

59. Jelenti, hogy a társulat Kossuth Lajos temetésén az elnökség intézkedéséből küldöttségileg vett részt és kegyelete jeléül

koszorút helyezett a nagy halott ravatalára; egyúttal bemutatja a Kossuth emlékének megörökítésére alakult országos bizottságtól érkezett gyűjtő-ívet, melyet aláírás végett köröztetni fog a társulat tagjai közt.

Helyeslő tudomásúl vétetik.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *dr. Hajnik Imre* s. k., *dr. Fejérpataky László* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Bakos Imre ügyvéd, eddig: *Debreczen.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest*, Baross-u. 73.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest*, Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Veszprém.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Lonovics Sándor, eddig: *Makó.*
Mockovcsák Gyula joghallgató, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 27.
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

NYOMOZÁSOK EGY KÖZÉPKORI MAGYAR TUDÓS ÉLET-VISZONTAGSÁGAINAK FÖLDERÍTÉSÉRE.

Néhány hét előtt *Denifle Henrik*, a vatikáni titkos levéltár első őre, a »Geschichte der Universitäten im Mittelalter« című munka hírneves szerzője, ki ez idő szerint, a franczia kormány költségén, a párisi egyetem nagy diplomatáriumát teszi közzé, ezen egyetem angol nemzetének jegyzőkönyvéből egy helyet mutatott be nékem.

Az angol nemzet, melyhez tudvalevőleg a német- és magyarországi tanulók is tartoztak, az 1406-ik év junius 8-ikán ülést tartott. Magyarországi Tamás mester (Magister Thomas de Ungaria) szólalt föl. Előadta, hogy Zsigmond magyar király követei érkeztek Párisba, s ezt az alkalmat fel kellene használni, hogy »a magyar urak« és különösen az élükön álló »gróf úr« közbenjárását kérjék ki uralkodójuknál, Magyarországi Benedek mester, a római és kánoni jog licentiatusa (magister Benedictus de Ungaria utriusque juris licentiatus) érdekében, a ki egykor az egyetemnek díszére vált és most a király rendeletéből börtönben sínlődik. Az indítvány elfogadtatott. A magyar követekhez küldöttség bocsáttatott.

A tudós kiadó közölte velem, hogy ez a Benedek mester tudományszomjának kielégítése végett Európa több egyetemét látogatta. 1383-tól 1387-ig a prágai egyetemen tanult, s ott a bölcsészettudomány mesteri fokozatát (magister in artibus) nyerte el. Tíz esztendő multával jött Párisba, a hol a kánoni jog licentiatusává mozdíttatott elő 1398. április 1-én. Majd a paduai egyetemet kereste föl, hol 1401-ben a római jog mestere lett, és ezzel tanulmányait befejezte.[1])

[1]) Ezen adatokat az egyetemek matriculáiban találta.

Ezekután Denifle a követség felől, mely 1406-ban a franczia királyi udvarnál járt; továbbá Benedek mester életpályájáról; végre fogságának okáról és tartamáról felvilágosítást kért tőlem.

Az érdekes közlemény természetszerűen figyelmemet nagy mértékben keltette föl; habár egész jelentőségét az első pillanatban nem ismerhettem.

Zsigmond király diplomatiai összeköttetései nem rég tanulmányaim tárgyát képezvén, azonnal válaszolhattam, hogy az 1406-ik évi francziaországi követsége ekkorig ismeretlen volt; de valószinűnek tarthatni, hogy arra az egyházi szakadás szolgáltatott okot. Ugyanis Zsigmond 1406 előtt is, után is, a franczia királylyal több ízben folytatott tárgyalásokat a két pápa között megoszlott egyház egységének helyreállítása végett.

Zsigmond, miután 1403-ban IX. Bonifácz pápával szakított, utódjával, VII. Incze pápával, 1405-ben kiegyezett. És így érthető, hogy egy évvel utóbb a XIII. Benedek ellenpápához ragaszkodó franczia királyhoz követeket bocsátott.

A mi *Benedek mester* egyéniségét illeti, szívesen ajánlkoztam, hogy élet-viszontagságai földerítése végett kutatásokat teszek.

Abból a föltevésből indulván ki, hogy a párisi egyetem híres magyar tanulója, bizonyára vagy a Zsigmond királytól alapított ó-budai főiskolán, vagy a bécsi egyetemen foglalt el tanári állást: miután Abel Jenőnek középkori egyetemeinkről írt jeles munkáját eredmény nélkül lapoztam át; »A magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen« című saját munkálatomat, amit húsz esztendő előtt az Akadémiának bemutatni szerencsém volt,[1]) vettem legelsőben kezembe.

Itt a bölcsészeti kar examinátorainak névsorában 1388-ban *Benedictus de Ungaria* fordul elő; a bölcsészeti kar tanárainak névsorában pedig *Benedictus de Makra*, a kiről fel van jegyezve, hogy 1390-ben csillagászati előadásokat tartott.[2])

Kétségtelennek tartottam, hogy a két név egy személyt

---

[1]) Megjelent a Történettudományi Értekezések során 1874-ben.
[2]) »Alkabitium de judicio astrorum.«

jelel. Ennek a Benedeknek azonossága azzal, a kit a párisi egyetem tizenhat évvel utóbb kérkedve vall egykori tanulójának, — szintén valószinűnek látszott; de bizonyítást követelt.

A nyomozást folytatván, okmánytáraink név- és tárgymutatóinak áttekintéséhez fogtam. A mikor a »M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai«-t ismertető kiadványra [1]) került a sor, megragadta figyelmemet ez az utalás: »*Benedek mester* lázadó-főnök 1403.«

Kétségesnek tűnhetett föl, hogy az a tudós férfiu, ki Bécsben az égi testek természetének és az emberek sorsára gyakorolt befolyásának titkait fejtegette; az a ki Párisban tudományosságával köztiszteletet vívott ki: később »lázadófőnök« gyanánt szerepelt. Azt véltem, hogy elfogatásának okát a tudományos pályához közelebb eső téren kell keresnem; abban például, hogy a párisi egyetemtől felkarolt XIII. Benedek pápához csatlakozván, vonta magára a IX. Bonifáczhoz és VII. Inczéhez ragaszkodó magyar főpapok üldözését.

Mindazáltal nem mulasztottam el a Történelmi Bizottság gyüjteményében őrzött 1403-ik évi iratnak másolatát kérnem, a mit a bizottság tisztelt előadója, *Fejérpataky László* barátom, lekötelező szívességgel megküldött.[2])

Ez Zsigmond királynak 1403. szeptember 6-ikán Esztergomból Raguza város közönségéhez írt levele, melynek legelején közli, hogy (Csehországból) szerencsésen Budára érkezett, s míg itt időzött »bizonyos Benedek mester — úgymond — a római és kánoni jog tudora, megfelejtkezve az ő tanárainak és mestereinek tanításáról, úgyszintén elfelejtve a tőlünk bőségesen ráhalmozott jótéteményeket, más ellenségeinkkel egyetemben, nyolczszáz lovas élén, ránk támadott; mi azonban őt, egész haderejével együtt, Pest város határánál, Isten segítségével, leküzdöttük, most pedig bilincsekbe verve fogságban őrizzük.«[3])

---

[1]) Szerkesztette Óváry Lipót. Megjelent 1890-ben.

[2]) Időközben rájöttem, hogy az irat közzé van téve az Akadémia egyik kiadványában: Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. (1887) 846. lap.

[3]) »Incolumes pervenimus Budam, ubi dum cum prelatis et baronibus constituti sumus, quidam magister Benedictus, utriusque juris pro-

Ismeretes, hogy Zsigmond király az ő önkényes kormányzásával többször idézte föl a nemzeti elégületlenség kitöréseit. És mikor 1402-ben, a magyar trónra az örökösödési jogot az osztrák herczegnek szerződésileg biztosította, az ország legféltettebb szabadsága, a királyválasztás joga ellen intézett merénylettel szemben, az egyházi és világi főrendek túlnyomó többsége elpártolt tőle, és 1403 tavaszán László nápolyi királyt Magyarország királyává megválasztotta. László julius 19-ikén Zárába érkezett, az esztergomi érsektől megkoronáztatott és Székesfehérvár felé nyomult.

De Zsigmond hívei: főleg Garai nádor, Maróthi bán és Stibor vajda gyorsan tekintélyes haderőt gyűjtöttek egybe, a Nápolyi László pártján álló urakat több csatában megverték és őt magát is arra kényszerítették, hogy Dalmátiába, innen pedig csakhamar Nápolyba visszatérjen; míg Zsigmond a hűségére visszatérőknek amnistiát hirdetvén, rövid idő alatt az országban uralmát és a békét helyreállította.

Ebben a mozgalomban volt Benedek mesternek része, és pedig előkelő része; amit abból ítélhetünk meg, hogy Zsigmond király a Raguzához intézett levélben, ellenségeinek leküzdéséről szólván, egyedül őt nevezi meg.

De a levél szövege kétségtelenné teszi azt is, hogy az 1403-ik évi felkelés ezen vezérében a párisi egyetem védenczét csakugyan megtaláltam. Igy tehát a további nyomok után ezen felkelés történeti emlékeiben kellett kutatnom.

És csakhamar találkoztam vele Zsigmond király egykorú német életírójának munkájában. *Windeck* az 1403-ik évi felkelésről szólván, elmondja, hogy *Makrai Benedek* Ó-Budát szállotta meg, de Stibor vajda ellene vonulván, őt a város elhagyására kényszerítette, nyilt csatában leküzdötte, és bilincsekbe verve fogságba hurczolta.[1])

---

fessus, omnium doctorum et magistrorum suorum oblitis doctrinis, et copiosorum a nobis receptorum beneficiorum immemor, cum octingentis equis, una cum aliis nostris emulis, se nobis opposuit, et dum Pestini civitatis nostre attigisset limites, ipsum cum tota sua potentia, suffragante nobis divino auxilio fecimus debellari, qui et nunc detentus nostris in vinculis mancipatur.«

[1]) »Einer his Benedict de Macra, derselbe Benedict der hette die

Ezen elbeszélés bizonyossá tesz minket afelől, hogy Makrai Benedek a bécsi egyetem tanára a párisi egyetem híres tanulójával azonos. Emellett a fölkelésben vitt szerepének jelentőségét is megerősíti.

Ezt a jelentőséget nem rangjának, nem is családi összeköttetéseinek köszönhette. Az egyházi és világi méltóságok névsorában az ő nevét hiába keressük. Családjának nyomára okleveleinkben nem akadunk.[1]) Tudományos képzettsége és híre neve nem lett volna magában elegendő arra, hogy őt vezéri állásra segítse.

Jelentőségének szükségkép más alapja volt, s ennek földerítésére Windeck vezet minket, amikor kiemeli, hogy actiójának kiinduló pontját Ó-Buda képezte. Már pedig tudjuk, hogy Ó-Buda volt a Zsigmond királytól alapított egyetemnek székhelye.

Figyelmesen olvasva Zsigmond király levelét, abból azt a következtetést vonjuk le, hogy az a Benedek mester, a kiről beszél, a jogtudománynak tanára volt; s azt akarja hangsúlyozni, hogy a tanár, mikor uralkodója ellen fegyvert fogott, összeütközésbe jött azokkal a tanokkal, amiket a tanszékről ő maga hirdetett.

És ha elfogadjuk, hogy Benedek mester az ó-budai egyetem ünnepelt tanára volt, természetszerűen előtérbe lép az a föltevés, hogy az a csapat, a mit ő vezérelt, az egyetem ifjuságából alakult.

És ez a föltevés, ha az nem téves, nemcsak magában véve nagyérdekű tényt illusztrál; hanem középkori müveltségtörténetünk egyik rejtélyét meglepő módon oldja meg, az ó-budai egyetem homályos történetét deríti föl.

Erről a főiskoláról igen keveset tudunk. Fennállása felől a legelső tudósítást IX. Bonifácz pápának 1395. október 6-án kelt az a bullája tartalmazza, a mely Lukács ó-budai prépostot

---

Stat Alde Offen gewonnen do überzog in des Königs Volck Herr Stibor und Herr Subar und triben in Offen. Also im dem Velde wart er gefangen und in Eisen gesmidet.« Mencken, Scriptores rerum germanicarum. I. 1085.

[1]) A Makra sem mint család-, sem mint helység név nem fordul elő Fejér Codex Diplomaticusában. Csak mint aradmegyei helység neve, 1412-ben.

fölhatalmazza, hogy csanádi püspökké neveztetvén ki, a prépostságot és az ó-budai főiskola cancellárságát továbbra is megtarthassa.[1]) A következő 1396-ik évből pedig a bécsi egyetem jegyzőkönyvében találjuk azt a följegyzést, hogy tanára, Horowi János, a budai főiskola egyik tanszékére hivatott meg.[2])

Az ó-budai egyetem tehát a XIV. század végén fönnállott és virágzott. A XV. század második évtizedében, amikor azt a konstanczi egyetemes zsinaton hat tanára képviselte, szintén fönnállott és virágzott.[3])

És a jelezett két időpont között, 1410-ben, ez az egyetem nem létezett; az egyetemnek újból való felállításának terve foglalkoztatta a királyt és a pápát!

A nevezett év augusztus 1-én XXII. János pápa bullát állít ki, melyben így nyilatkozik: »Krisztusban kedvelt fiunk, Zsigmond, Magyarország dicső királya előterjesztette nékünk, hogy ő Magyarország és a többi szomszéd országok hasznát és javát előmozdítandó, Ó-Buda városában, mint minden tekintetben alkalmas helyen, az összes karokat magában foglaló egyetemet az apostoli szent-szék által létesíttetni és szervezhetni óhajt.« Ezen óhajtásnak megfelelve, a pápa az Ó-Budán felállítandó és négy tudomány-karral szervezendő főiskolát mindazokkal a kiváltságokkal ruházza föl, amelyeket a párisi, oxfordi, bolognai főiskolák bírnak.[4])

Mikor ezt a bullát a római Dataria-levéltárban megtalálván, a *Századok* 1892-ik évfolyamában ismertettem, akképen magyaráztam azt, hogy az ó-budai egyetem kezdetben nem mind a négy kart foglalta magában, és kiegészítése 1410-ben történt.

Be kell vallanom, hogy ez a magyarázat a bulla szövegében támogatást nem talál, és arra csak is az vezetett, hogy

---

[1]) Vatikáni Oklevéltár. I. sorozat. IV. kötet 301.

[2]) E sorok írójának fentebb említett értekezésében. 14.

[3]) *Abel Jenő* »Egyetemeink a középkorban« (1881) című munkájában szokott alaposságával állítja egybe az ó-budai egyetem történetére vonatkozó adatokat. 17—27.

[4]) Ezt a bullát e sorok írója a *Történelmi Tár* 1892-ik évfolyamában tette közzé.

az egyetem megszünésének és újból való felállításának föltevése még önkényesebbnek látszott.

Azonban az egyetem tanárainak és tanulóinak az 1403-iki fölkeléshez való csatlakozása teljesen érthetővé teszi azt, hogy a hűtelen egyetemet Zsigmond feloszlatta.

Ezen föltevést még inkább elfogadhatóvá teszi, ha a Zsigmondtól Raguza városához intézett levél egyik helyét megfigyeljük. Benedek mesterről a király kiemeli, hogy őt jótéteményekkel halmozta el, és ő ezeket hálátlansággal fizette vissza.

Mily jótéteményekben részesíthette Zsigmond Makrai Benedeket? Méltóságokat, jószágokat nem adományozott néki. Tudományos kiképzését nem segítette elő; mert trónra lépte idején Benedek mester már tanár volt a bécsi egyetemen. Azt, hogy az ó-budai főiskolán tanárrá tette, különös jótéteménynek nem mondhatta; sőt ellenkezőleg talán Makrai Benedek hozott áldozatot azzal, hogy az újon alapított intézetnek ajánlotta föl szolgálatát. Így tehát ama szavaknak más értelmet alig tulajdoníthatunk, mint azt, hogy az intézetet, melynek tanára volt, halmozta el jótéteményeivel, a fejedelmi bőkezűség tényeivel.

És ha figyelemre méltatjuk Zsigmond magaviseletét Makrai Benedek irányában, abból is azt a következtetést kell levonnunk, hogy az ó-budai tanár a hálátlanság és hűtlenség súlyosabb beszámítás alá eső bűntényét követte el mint a fölkelés többi vezérei és szervezői. Míg ezek könnyen kieszközölték az amnistia kedvezéseinek reájok alkalmazását: Benedek mesternek sok évig kellett börtönben szenvednie. Fogságának már harmadik esztendejére esik a párisi egyetem közbenjárása. De ez eredménytelen maradt.

Windeck följegyzéseiből tudjuk, hogy fogságának csak hatodik esztendejében tudták jóakarói az ő szabadonbocsátását kieszközölni; azt az alkalmat használták föl Zsigmond megkérlelésére, mikor Cillei Borbálával egybekelését ünnepelvén, a kegyelem sugallatainak meghallgatására fogékonyabb lehetett.

És ekkor — mint Windeck írja — Zsigmond nemcsak megbocsátott neki, hanem szolgálatába is fogadta Benedek

mestert, a ki azután uralkodóját — úgymond — Spanyol-, Franczia- és Angolországba is elkísérte.[1])

Ezen utóbbi állítás hitelességéhez kétség nem férhet. Windeck Eberhard szintén Zsigmond szolgálatában állott, és épen ezen külföldi utakon is vele volt.[2])

Mivel pedig a magyarországi egyházi és világi urakat, a kik Zsigmond királyt külföldi útjain kísértek, nagy részben ismerjük, reméllenem lehetett, hogy névsorukban[3]) Benedek mesterrel találkozni fogok.

Három Benedek nevű egyén fordul elő közöttök; egy pap: *Benedek* székesfehérvári prépost és két világi: *Bőcsi Zudar Benedek* és *Petri Dersffi Benedek*. Az utóbbi kettőben nem kereshettem Makrait. Ellenben feltalálhatni véltem őt a családi név nélkül előforduló székesfehérvári prépostban, kinek életkörülményei megegyeznek a Makrai Benedekről fönmaradt adatokkal.

Ugyanis Zsigmond király 1415. február 2-ikán Konstanczban kiállított oklevélben »tanácsosának« nevezi őt, és kiemeli felőle, hogy vele járt 1413 végén Lombardiában, mikor XXIII. János pápával a konstanczi zsinat összehívása iránt tárgyalásokat folytatott. Majd egy esztendővel utóbb éppen amikor »Kataloniából« »Francziaországba« utazván, Lyonban megállapodott, javára adománylevelet állított ki.[4])

Azonban egy nehézség merül föl. A konstanczi oklevélben Zsigmond király nemességet ád a fehérvári prépostnak és rokonainak. A párisi egyetem Makrai Benedeket nemesnek (nobilis) nevezi.

A kétséget, mely így támadott, eloszlatta Zsigmond királynak néhány hónappal utóbb 1416. augusztus havában, Calaisból Vilmos hollandiai grófhoz intézett levele. Ebben részletese-

[1]) »Lag VI. Jare, also pis das König Sigmond die Königin Barbar zu der E nam . . . do wart er usgepeten. Und dinte er dem Kön darnach sere und zog mit dem Könige in Kathalonien, Frankreich u Engelland.« (Idézett helyen.

[2]) *Aschbach*, Geschichte Kaiser Sigmunds. — IV. 448.

[3]) Ezt legteljesebben és legpontosabban *Karácsonyi János* állítot össze: »Magyarország és a nagy nyugati egyházszakadás.« (Nagyvára 1885.) 60—65.

[4]) Ezen két oklevél a Hazai Okmánytárban II. 201.. 214.

beszéli el a franczia és angol királyok kibékítése érdekében kifejtett tevékenységét. Egyebek között szól azon követségről is, melyet a franczia királyhoz küldött volt, és felsorolja annak tagjait. Olasz urak mellett három magyarral találkozunk. Ezek Garai Miklós nádor — »*Makrai Benedek vitéz, a kánoni és római jog tudora*« és — Hatvani Miklós vitéz tanácsosok.[1])

Ezen adat kétségtelenné teszi, hogy Makrai Benedek nem volt egyházi férfiu.

Igy most már kétszeresen érdekes az a kérdés (melyet a hazai könyv- és levéltárakban működő társaim figyelmébe ajánlok), mi volt életpályájának további sorsa; alapított-e családot; a hazai oklevelekben fönmaradt-e emléke?

Végül azt a megjegyzést koczkáztatom, hogy miután az ó-budai egyetem helyreállításának tervét Zsigmond 1410-ben, kevéssel Makrai Benedeknek szabadonbocsátása és a királyi szolgálatba lépése után karolta föl: valószinűnek látszik, hogy abban néki is része volt.

Fraknói Vilmos.

---

[1]) »Capitulatis et appunctuatis huiusmodi per magnificos viros Nicolaum de Gara regni nostri Hungarie comitem palatinum ac Bertoldum de Ursinis comitem Suane, Johannem Karoli vicecomitem Mediolanensem, Brunorum de la Scala Veronensem et Vincentiae vicarium imperialem, *Benedictum de Macra* militem *utriusque juris doctorem* et dominum Nicolaum de Hatvan militem, nostros fideles consiliarios, precedentes tamen eos prefato reverendissimo patre archiepiscopo Remensi et Radulpho domino de Gaucourt, memorato serenissimo principi regi Francie duximus destinandos.« Archiv für Österreichische Geschichtsforschung. LIX. (1879) 107.

MAGYAR TÖRTÉNETI PROBLÉMÁK.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Mielőtt ujabb probléma fejtegetéséhez fognánk, elmondunk még egyet-mást Asztrik-Anasztáz érsekségéről és személyéről, vitatkozási anyagúl a még mindig elmésen védekező ellenfélnek.

Mit hivataloskodik a kalocsai püspök (mert csak püspök) az 1009-től fogva körűlhatárolt pécsi egyházmegyében, és pedig oly nevezetes felszentelésnél, melyre a legfőbb kegyur is megjelenik, a megyés püspök (Bonipert) részvétének pedig semmi nyoma? Hát az esztergomi érsek hol maradt, kinek zsinatában, a szöveg szerént, az apát megjelenni tartozik? De úgy látszik, hogy a szövegmásolók még az apátot is kifelejtették, hacsak a *primi* helyett a *Pauli abbatis* variánst el nem fogadjuk. Felszentelési szertartást végeztettek tehát idegen püspökkel a megyés püspök és a helybeli lelki pásztor távollétében. Nem önként ajánlkozik-e itt a föltevés, hogy a XII., XIII., XIV. és XV-ik századi másolók valamelyike becsúsztatta a »Colocensis« szót oda, hol eredetileg »per ministerium Astrici archiepisopi et Pauli abbatis« állott? Hogy ily becsúsztatás Asztrikot illető ügyekben nem szokatlan, bizonyítja a pesti codex vakarás után becsúsztatott mondata: »Colocensi episcopatui prefecit.« Vagy pedig itt se higyjük el az »episcopatus« szót Hartviknak, a diploma »archiepiscopusa« ellenében, valamint a vitatkozók nem akarják neki elhinni, hogy »Ascricus, qui alio nomine Anastasius dictus est?«

Hogy pedig Asztrik-Anasztáz egyetlen személyiség, nem

csupán Hartvik állítja. Általános hiedelem volt ez a közép- és az ujabb korban is. Az interpolált XIII-ik századi Gellért-legenda »Anastasius«-nak nevezi azon váradi apátot, ki ezen oklevél záradékában mint Asztrik szerepel. Dobner Gelasius, a csehországi monumenták kiadója, egyik jegyzetében Hájek cseh történetéhez, Radlát a »papast«-t, István keresztatyját Tatát, Anasztázt és Asztrikot mind egyetlen személynek tekinti; Anasztáz névről pedig azt irja, hogy az szláv nyelven Asztrikot jelent. »Papas Radla monachus factus Anastasius — slavice vero Astricus dictus fuit. Ita ut papas Radla — Deodatus Tata — Anastasius Astricus *unus idemque* prorsus, et unum idemque nomen videatur viri, tantopere in vita sancti Adalberti celebrati.«[1]) Sőt késznek nyilatkozik oklevéli bizonyításra: »Certum est majores nostros latinum Anastasii nomen non aliter quam Astrik slavice reddidisse, quod diplomatibus, aliisque veteribus monumentis probatu haud difficile est.«[2])

Midőn láttuk, hogy ezen legujabb cseh találmányt egyik jeles irótársunk is készségesen fogadta s terjeszteni kezdte, kedvünk keredett ezen Asztrik, helyesebben Ascherik vagy Askerik (francia Achery) frank elnevezés nemzetiségét egész a pogánykorig nyomozva constatálni. És ime meglelők azt, egy Nagy Konstántin császárral hadat viselt frank vezéren, vagy királyon. Euménius mondja a császár előtt tartott dicsérő beszédében: »Reges ipsos Franciae, qui per absentiam patris tui pacem violaverant, non dubitasti ultimis punire cruciatibus. Haec est tua Constantine de Ascarici Regaisique supplicio quotidiana atque aeterna victoria.« [3])

Palacky is egy személynek tartja ugyan Asztrik-Anasztázt, de megszaporítja őt még Radlával, midőn a brevnovi monostor alapítását említi. »Adalbert setzte ihm (dem Kloster) seinen geliebten Radla, der jetzt den Klosternahmen Anastasius annahm, als ersten Abt vor. Radim und Radla erlangten bald, jener unter dem Nahmen Gaudentius, als Erzbischof von Pohlen, dieser dem des Anastasius oder Astricus als Abt

[1]) Hajek P. IV. pag. 344.
[2]) U. o. p. 428.
[3]) Panegyrici veteres. VIII cap. X—XI.

und später Erzbischof von Ungarn einen hohen und wohlthätigen Einfluss auf die Christianisirung und Bildung dieser beider Nachbarvölker.« [1])

Figyelmeztetjük itt a kezdő történetbúvárt, hogy a bizonyítékúl szolgáló alapszöveg ferde magyarázata tévedést okozhat. Sokkal ajánlatosabb annak szigorú értelmezésén fontos ok nélkül nem tágítani. A második életiratban Radla mindig »papas« (paedagogus, iskolás gyermek vezetője, felügyelője); Astericus ellenben egyszer sem »papas«, hanem a római vidéken időző Adalbert püspök »klerikusa«, alárendeltje, kinek ő parancsol. »Populus terrae episcopum suum revocat, sancti viri papatem sapientem Radlam — in suum opus eligunt. Astericus eius clericus (Adalbertum) quasi, quem amplius videre nollet, magna cum amaritudine reliquit.« Midőn pedig a püspök egy koldusnőt előbb elutasított, azután Asztrikot küldi, hogy őt visszahivja: »Cumque dimissa muliere coepto itineri insisteret, meliore tactus cogitatione: Voca mulierem, episcopus dixit.« [2]) E két minőségből könnyü felismerni a különböző személyt.

Nem is volt általános a »Colocensis«-féle interpolatióból származott hiedelem; csak a magyar egyháziaknál talált az hajdan pártolókra. Dubravius olmüczi püspök a XVI-ik század közepén nem tudott még semmit róla: »Adalbertus una cum Boleslao principe coenobium, quod Brounoviam vocant, aedificavit, deductis in contubernium sodalibus, quos ex Italia secum adduxit, illique nomine abbatis praeposito Anastasio, qui posthac apud Hungaros Strigoniensem egit pontificem, viro tantae sanctitatis et virtutis, ut mortuum discipulum precibus suis e morte excitaverit.« [3]) A Benedek-rendi évkönyvekben is ezt olvassuk róla: »Breunoviense monasterium vocant, cui praefectus Anastasius abbas *alio nomine Astricus* dictus, qui e monasterio Sancti Alexii Adalbertum Roma ultimo redeuntem cum aliis quinque sociis comitatus, eo mortuo in Pan-

[1]) Geschichte von Böhmen. Prag 1836. 240—246 lapokon.
[2]) Pertz SS. IV. 602—604 lapokon.
[3]) Histor. Bohem. lib. VI. p. 156. 1687-i kiadás.

noniam ad Stephanum ducem se recepit. Idem postea Strigoniensis ecclesiae sedem archiepiscopalem promeruit.«[1])

Az sem okoz Asztrik-Anasztáz személye ügyében semmi zavart, hogy őt majd sz.-mártoni, majd váradi apátnak nevezik, hisz a X-dik században egy apát egyidejűleg több kolostornak parancsolt. Igy Wolfer hildesheimi kanonok egykorú iró fölemlíti Günter remete életében, hogy ez meglátogatta Hersfelden Godehárdot, az altaihi apátot, midőn őt a hersfeldi szerzetesek is apátjoknak választották, és azután vele együtt utazott világi öltözetben az altaihi monostorba.

Végre a pesti codex függelékes e-je előfordul a Marbachi évkönyvekben is 1211 után, hol Egbertről, a hivatalától felfüggesztett bambergi püspökről irják: »Romano pontifici se presentans, et ab eo ad sedem suam remissus, ecclesię satisfecit.«[2])

V.

Szent István király rokonsági viszonya Endre, Béla, Levente testvérekhez.

Regényt irni könnyű dolog; igaz történetet irni, különösen »a Magyar nemzet történetét«, nem könnyű dolog. Mindazon tények, melyeket nem saját tapasztalatból, csak hozzánk jutott hír szerént közlünk, érett megfontolást követelnek. Meg kell először is vizsgálnunk: egyneműek-e a tényekre vonatkozó adatok; ha pedig többfélék: nem ellenkezők-e egymással. Ha továbbá az adatok ellenkezők, tartozó kötelességünk, a nem regényt, hanem igaz történetet olvasni akaró közönség iránt, megokolt véleményt adni neki az általunk kiválasztott tényállás hiteles volta felől.

Ezen két követelmény teljesítése elől szeretnek kitérni fiatal historikusaink, kik talán nem is sejtik, mily fáradságos előkészület szükséges arra, hogy kellő tájékozottsággal birjunk XI-dik századi királyaink genealogiai kérdései megoldásában. Például szolgáljon Endre, Béla, Levente rokonsági viszonya Sz. István királyhoz. Régi és számtalanszor ismételt adat,

[1]) Libro LI. num. 61. ad. ann. 997. Annales Benedictini Tom. IV. XVII. Edit. 1739.

[2]) Pert. SSz.106. p 171.

hogy ezek Kopasz vagyis Szár László fiai, és Sz. István másodfokú unokavérei. Ezen régi adatot, mellőzve minden fáradságos kutatást, oly határozottan ismétlik irótársaink, mintha bizonyos, senki által nem tagadott tényt adnának elénk. Pedig nem úgy áll a dolog. Krónikás mondákon alapul a hír; magok a krónikások is pedig ingatagok, sőt eltérők előadásaikban. Mi ráértünk tüzetesen foglalkozni a bonyolult ügygyel, s azt hisszük, hogy egyelőre némileg megokolt eredményt terjeszthetünk olvasóink elé.

Mi, Anonymus időkoráról értekezve, kimutattuk ezen íróról, latin munkánkban,[1]) hogy ő nem lehetett I. Béla jegyzője, mert Szár László fiának tartja Endrét, Béla bátyját; mi nem egyezik meg a valósággal. Fejtegetéseink, tán rövid voltuk miatt, nem érdemelték még meg, hogy történetíróink azokat figyelmökre méltassák. Bővebben akarjuk most tehát előadni, mit e három testvér családfájáról tudunk; nem tanítási vagy czáfolgatási viszketegből, hanem említett latin nyelvű érveléseink védelmére. Figyelmeztetjük egyuttal komolyabb történetbúvárainkat, hogy ma már mind kevés az, mit Cornides genealogiai munkájából tanulhatunk; fölösleges dolog tehát bizonyításúl rá hivatkoznunk. Könnyebbb áttekintés végett négy részre osztjuk értekezésünket.

1. Krónikáink, a Zágrábi és Váradi kivételével, Anonymussal tartanak, ki Szár Lászlónak nevezi Endre király atyját. »Usque ad tempora Andree regis, filii calvi Ladislai.«[2]) Kézai a rokonsági sorozatot Gyécza és Mihál testvéreknél kezdi: »Geicha dux genuit sanctum regem Stephanum; Mihal vero frater Geiche genuit Wazul et Zar Ladislaum.«[3]) A Bécsi, Budai, Dubniczi, Pozsonyi krónikák, s az ezeket másolgató Turóczi, valamint a három genealogiai codex, közmegegyezéssel Taksonnál kezdik a származtatást. Csak abban különböznek Kézaitól, hogy Szár Lászlót Vázul elé teszik, mint idősebb testvért. A mindenütt egyformán ismételt szöveg így szól: »Porro Toxun genuit Geycham et Michaelem, Michael

[1]) Font. II. 261—263. l.
[2]) Font II. 16.
[3]) U. o. 77.

vero genuit calvum Ladislaum et Vazul. Geycha vero genuit S. Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula.«[1])

Henrik a német fordító nem adja az egész sorozatot, csak Gyécza, Sz. István, Vazul s a három testvér származását említi, ez utóbbiakat Szár László, Sz. István unokavére fiainak tartja; Mihál felől pedig hallgat. »Geysa der Hertzog des hertzogen Toxim sun, der was sand Stephans vater, dez heiligen Kuniges, und sand Stephans muter hiess Sarolch.« És alább: »Da sant er zu hant Budam, daz er scholt seins vetern sun Wantzille (wantzull) zu im pringen.« Végre: »Do sant der heilig Kunig nach den Kindern seins vettern des kalen Laslaw, noch Andreas und noch Bela und noch Lewenten.«[2]) Ezek szerént tehát a következő rokonsági táblázat alakul:

2. Nevezetes, hogy a krónikások nem biznak feltétlenül az általok felállított családfában, s mintha tévedtek volna előadásaikban, Vazult nem Sz. István nagybátyja Mihál fiának (filium patrui), hanem unokatestvére Szár László fiának (filium sui patruelis = seins vetern sun Wantzille) nevezik, s ebben megegyeznek Turóczival együtt valamennyien.

Ismét eltérő véleményt nyilvánítanak a három testvér származására nézve a Képes — a Budai, és ennek családjához tartozó Dubniczi krónikák és Turóczi. Ezek előbbi nyilatkozatukat megmásítva a három testvért egyenesen Sz. István nagybátyjától (patrui sui) származtatják: »Conuocatis autem filiis calui Ladislai patrui sui Andrea Bela et Leuente.« [3]) Szeréntök tehát Szár László Mihál testvére volt.

Ezen második variánst nem leljük sem Kézainál, sem a Pozsonyi, sem pedig a Henrik fordította krónikában. A két

[1]) Font. II. 138.
[2]) Kovachich, Sammlung stb. 32—37.
[3]) Font. III. 49.

első kihagyja a patruelis szót, az utóbbi is Vetter-t ír Onkel helyett. E két variáns nyomán két ujabb táblázat alakul:

a) Ha Vazul Sz. István unokavérétől származik, atyja nem lehet más, mint Szár László, mert Mihált mindenki István nagybátyjának ismeri. Vazul e szerént a Lászlótól származott negyedik testvér volna. De ezt tévedésnek kell nyilvánítanunk, nemcsak mert ellentétben áll az első számú táblázattal, hanem mert semmi más adattal nem támogatható. A történet egész folyamában, csak három, nem négy testvért említenek a krónikák. Ezen viszonyt tehát egyszerűen mellőzhetjük, azon megjegyzéssel mégis, hogy a »patruelis« szó nem Vazul atyjára, hanem csak őrá vonatkozhatik, s a »filii« közbeszurás törlendő. Erre látszik mutatni a Pozsonyi krónika szövege is: »qui Vazul patruelem sui filii educeret«.[1]) Mely értelmetlen mondatból a »sui filii« kihagyandó.

b) Fontosabb a másik csoport véleménye, mely szerént Szár László Sz. István nagybátyja (patruus) és nem unokavére (patruelis). Ezen rokonsági fokozat mellett összes krónikáink, három kivételével, tanuskodnak. Igy alakul tehát szeréntök a Takson leszármazóit illető családfa:

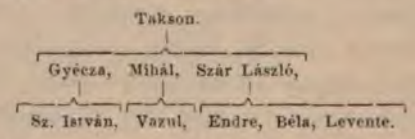

Kényelmesen határoz a krónikák ezen ingatag adatai fölött kritikai historikusunk Katona, midőn minden igaz ok nélkül tagadja azt is, hogy Szár László Sz. István nagybátyja lehetett. »Haec narratio quaedam falsa, quaedam incredibilia complectitur. Falsum est Vazulem fuisse S. Stephani patruelis filium; falsum etiam Ladislaum calvum ejusdem fuisse patruum. Cum enim uterque fuerit filius Michaelis Geisae fratris, adeoque patrui sancti regis, uterque patruelis sancti regis erat.«[2]) Hatalmi szóval dönt Podhraczky is a Budai krónika nagy olvasottságú commentátora: »Hic (in Michaele) patruelis pro

[1]) Font. IV. 30.
[2]) Hist. crit. reg. I. 403. l.

patruo accipitur; mox infra versa vice Ladislaum calvum patruelem patruum compellat.«[1])

Nehogy pedig azt higyje valaki, hogy ezen második családfa, melyet a krónikák ellenmondó adataiból állítottunk össze, csak a mi csekély értékű egyéni okoskodásunk eredménye, igazolja ezen származási elmélet elterjedt voltát a XV-dik században a szent-pétervári császári levéltárban létező, és Bielowsky által hasonmásban kiadott jegyzék Szár László és Vazul genealogiájáról. »Thoxon genuit tres filios, scilicet Geysam, Michlemum et calvum Ladislaum. Geysa genuit sanctum regem Stephanum. Michl genuit Wanzul, qui obiit per effossionem oculorum per reginam Kesla, consortem regis sancti Stephani. Ladislaus vero genuit tres filios scilicet Andream Belam et Leventhem.«[2]) Ismételi szóról szóra ezen idézetet Pelbárt szerzetes is, XV-dik századi iró, Sz. Lászlóról tartott 49-dik prédikációjában. Nem egyéb ez, kegyes olvasó! mint a krónikákból az imént összeokoskodott második családfa.

3. Harmadik rokonsági sorozatot találunk a müncheni rövidítő krónikásnál (chronicon Monacense). Ennek első lapján a magyar királyok névsorában olvassuk: »S. Stephanus filius Michaelis filii Toxum anno domini 969.« És a 24-dik fejezetben: »Genitus est S. Stephanus primus rex hungarorum a patre Mich'l anno domini nongentesimo LXIX.« »Bellum contra Cupan filium Zyrind ducis, tempore Geyche patrui S. Stephani.« Egyebekben nem tér el a többi krónikákban szokásos kifejezésektől, és nem igyekszik azokat az általa ajált genealogiához alkalmazni. Igy elfogadja a patruelist is patruus helyett. »Misit rex nuncium Budam, qui Vazul patruelis sui filium educeret. Rex mestus convocans filios calvi Ladislai etc.«[3]) Ez lenne tehát az ujabb családfa:

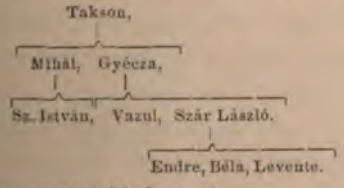

[1]) Chron. Budense 1838-i kiad. 72. l.
[2]) Bielowsky, Monum. Polon. I. 483. Font. II. 262.
[3]) Font. III. 214—24—25.

Mennyi értéke lehet e harmadik családfának, a kegyes olvasó itéletére bizzuk.

4. A negyedik rokonsági táblázatot a Zágrábi és Váradi krónikák adják: »Iste Thoxon habuit duos filios, primus fuit dux Gexche pater beati Stephani regis. Secundus fuit Michal. Iste dux Michal habuit duos filios, primus fuit dux Wazul. Secundus fuit dux Ladislaus calvus. Iste dux Wazul habuit tres filios, horum primus fuit dux Andreas postea factus rex. Secundus fuit dux Bela postea factus rex. Tertius fuit dux Levente. Dux autem Ladislaus, de quo supra, habuit filium, qui vocatus est Bomislo.« A krónikás felemlíti ezen leszármazást többször is: »Post hec adeptus est coronam Andreas dux filius Wazul, de quo supra. Post hec regnavit Bela dictus Wegon (Belin: a Váradi kr.) filius Wazul, de quo supra.«[1]) Ezen rokonsági sorozat, Vazul és Szár László ivadékait kivéve, megegyezik a krónikák első családfájával; csakhogy itt Szár László egy, eddig ismeretlen fiut kap, Bomiszlót helyesebben Domoszlót, a Pécsváradi diploma Damoslausát.

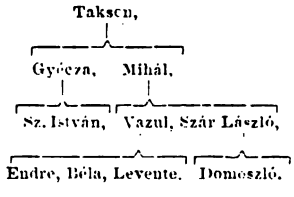

Támogatja Vazul atyaságát még a Gellért legenda XIII-ik századi szerkesztője: »Ungari miserunt solempnes nuncios post filios Vazul: Endre, Bela et Leuenthe.«[2]) Ismerték e leszármazást összes nagyobb krónikáink is; mert így irnak I. Endre koronáztatása után: »Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun, et non de vero thoro ortos esse, et ob hanc conjunctionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles; quia isti filii sunt calui Ladislai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse.

[1]) Font. III. 251.
[2]) Font. II. 261.

ex qua tres isti fratres generantur.«[1]) Hogy azonban ők valóban Vazul morganatikus, vagy épen polgári házasságából származtak, tanusítja azon krónika, melyből Udinei János szerzetes kivonatát csinálta: Andreas et Leventa. et Bela fratres fuerunt, quorum Wasul pater, eos ex concubina genuit.«[2])

Ezen négyféle rokonsági sorozat között nehéz választani, mert mellettök mind csak egymást másolgató későkori krónikák tanuskodnak. Ha az elsőt és harmadikat, mint feltűnően gyanusakat, félre is tesszük: mily alapon válasszunk a második és negyedik között, midőn mindegyikre számos egyenértékű krónikai bizonyítékkal rendelkezünk? Le kellene csakugyan mondanunk Szár László és a három testvér valódi helyzete meghatározásáról a rokonsági sorozatban, ha ujabb fölfedezés biztosabb adatot nem nyujtana e testvérek származásáról. Ezen származáshoz fontos egykori tanuságot szolgáltatnak az altaihi monostor évkönyvei, melyekről sokáig azt hitték, hogy elvesztek, de felfödözte azokat napjainkban, és pedig két példányban, Giesebrecht müncheni történettanár. Kiadták pedig német tudósok a Pertz-féle vállalat XX-dik kötetében.

Ott ezeket olvassuk: »Stephanus, quoniam alium non habebat filium, hunc (Petrum) fecit adoptivum, ipsumque regni heredem locavit. Filium fratris sui digniorem regno, quia hoc non consensit, *cecavit, et parvulos ejusdem exilio relegavit.*«[3]) Ebből az is kitetszik, hogy egykorú német szomszédaink jobban voltak értesülve ezen családi tragédiáról, mint két századdal később élt krónikásaink. Nem Gizela királyné, hanem maga István vakíttatá meg a Péternél érdemesebb Vazult, s az ő fiai voltak a száműzött hercegek: Endre, Béla, és Levente.

VI.

Venceslaus és Vladislaus nevezettek egyenértékéről.

Mivel már ennyire belémerültünk a genealogiai fejtegetésekbe s Giesebrecht felfödözése után nincsen okunk szégyen-

[1]) Font. II. 158–9.
[2]) Font. III. 267.
[3]) Font. II. 261.

kezni tudatlanságunkon két jeles királyunk származása felől, felhozzuk még ráadásúl, ami évtizedeken át folytatott kutatásaink alatt tudomásunkra jutott a Vazul vagy Vencel és László elnevezések felcseréléséről a XI-dik századtól a XV-dikig.

Először is jól meg kell jegyeznünk, hogy a Vazul szót Vaczulnak kell ejteni; mi nem egyéb mint a cseh Vaczlav, a német és magyar Vencel, a latin Venceslaus. Négyfélekép leljük ezt kiirva Mügelni Henriknél: Watzul, Wantzull. Wantzille és Wentzel. A Szepetervári jegyzékben is Wanzul-t olvasunk. Ez meg lévén állapítva azt tapasztaljuk, hogy a középkoriak — magyar, cseh, német, sőt olasz írók is — a Venceslaus nevet egyenértékűnek tartották a Vladislaus vagy Ladislaus nevezettel.

Igy a Braunschweigi verses krónika, midőn felemlíti Magnus herczeg házasságát Zsófiával Sz. László leányával, királyunkat Wenteslaw-nak nevezi: »Hertoge Magnus genannt Der nam to wibe ut Ungerlant Konig Wenteslawen dochter Soffiam, Also ek an der Schrifft vernam.«[1]) Hájek azt írja Wladislaw cseh herczegről, hogy ő 1110-ben Sz. Vencel innepét, mint saját neve napját üli Prágában (das Fest seines Patronen S. Wenceslai.[2]) A magyarok IV. Vencel cseh király fia nevét Lászlóra változtatják, mielőtt magyar királylyá koronázzák: »Jordanus cum amicis suis operam addixit Venceslao regi Bohemie et Polonie, ut filius ejus Ladislaus vocaretur, et eligeretur.«[3]) »Venceslaus rex Boemie — filium suum nomine similiter Venceslaum — in regem Hungaris tradidit — quem Ladislaum vocaverunt.«[4]) Az ifju király Ladislausnak nevezi magát magyarországi okleveleiben; a magyarok közt is úgy hívja őt akinek tetszik; mert voltak akik használták a Venceslaus nevezetet is. Igy Albert esztergomi várgróf: »Serenissimi principes domini nostri Venceslaus dei gr. Bohemie et Polonie, et Ladislaus carissimus filius ejus Hungarie reges

[1]) Leibnitz, SS. rer. Brunsvicensium tom. III. p. 23. 140. és köv. versek.
[2]) Hajek, Böhmische Chron. 282. l.
[3]) C. D. VIII. 1. 94.
[4]) Font. II. 230.

illustres.«[1]) Az egri káptalan ellenben: »Regnante Wenceslao rege Hungarie.«[2])

Antonin florenczi érsek († 1459) közelkorú iró Zsigmond király bátyját Vencel császárt Ladislausnak nevezi: »Anno 1403. de mense Julio cum rex Apuliae Ladislaus (II. Károly királyunk fia) fuisset vocatus a majori parte procerum Hungariae in regem eorum, cum repudiassent eum, quem habebant Sigismundum de Boemia filium Karoli imperatoris et germanum *Ladislai* regis boemorum, et ab imperio depositi.«[3]) És viszont ezen nápolyi Lászlót, kit fön Ladislausnak írt, másutt Venceslausnak nevezi. »Karolus (Kis Károly) accepta electione sua, cum jam ex uxore sua Margarita duos pueros suscepisset, unum marem, nomine Wentzeslaum (Lászlót) alterum feminam Johannam nomine.« És alább: »Adolescens Wentzeslaus ab emulis suis veneno potionatus est, sed cura exactissima medicorum et medicinae, mortem evasit.«[4]) † 1414.

Furcsa ellentétek cseh és magyar írók között. Dobner hármat is egygyé olvaszt Anasztáz személyében, s az Asztrik nevezetet Anasztáz cseh fordításának tartja; míg a magyar történetbúvár egy egyén kettős nevezetét is sokalja, s Asztrikot elszakítja Anasztáztól Kalocsa számára. Valószinű, hogy őskori krónikásainkban is megvolt ezen személyszaporítási magyaros ösztön; s midőn a németesen hangzó Venczelt vagy Vanczult cseh kiejtéssel Vaczlav-nak vagy Laszlav-nak hallották nevezni, ők ezekből, az illető személytől távolabb eső korban úgy csináltak két testvért, Vaczult és Lászlót — úgy tulajdonították a három testvért majd egyiknek majd másiknak, mint némely irótársunk napjainkban Asztrik-Anasztázból csinál két érseket. Vaczlav és Laszlav közbeszédben is könnyen felcserélhető.

Mindez, megvalljuk, nem ad biztos tudomást, nem egyéb mint hipothesis, melyet azon kecsegtető eredményeért hoztunk

---

[1]) C. D. VIII. 1. 118.
[2]) C. D. VIII. 1. 106.
[3]) Hist. III. tit. 22. cap. 4. § 13.
[4]) III. tit. 22, cap. 2. §. 1.

itt föl, hogy ez volna a királyaink genealogiájában mutatkozó ellenmondások legszebb kiegyenlítése.

És most nem untatjuk tovább a kegyes olvasót, csak megjegyezzük még, hogy igen számos történeti problémáink várnak megfejtésre, nemcsak ős, közép, hanem az újabb korban is. Ezekből sikerült néhányat szerencsésen megoldanunk; csakhogy hajlott és fáradt korunk miatt nem merjük remélni, hogy időnk lesz azokat köztudomásra is juttathatnunk. Azért siettünk itt egyszerre ennyit felhalmozni. Nekünk elég jutalom a nyert megnyugvás és kéjérzet, midőn valamely sűrű kelmével lefödött történeti tárgyat, több meghiusult kisérlet után, sikerült lelepleznünk.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

HIERAX A VÁRNAI CSATÁRÓL.*)

Paraspondylos Zotikosnak a várnai csatáról szóló költeményén [1]) kivül létezik egy másik, szintén a várnai csatára vonatkozó, tizenhatodik század derekáról való görög költemény, mely fontosság tekintetében nem vetekedhetik ugyan a föntebb említettel, de az ismertetést az is megérdemli. Az illető költemény, melynek a várnai csatára vonatkozó részét ezennel ismertetni kívánom, Hierax nagylogothetának [2]) a byzantiumi birodalom utolsó éveiről szóló, 734 nyolczadfeles iambusban, az úgynevezett versus politicusban megírt költeménye.[3]) A várnai csatát 117 versben tárgyalja a 423-ik verstől a 539-ikig. Adatai és előadási módja egészben véve megegyeznek Zotikos költeményével, nevezetesen abban a tévedésben is, hogy a jobb és bal szárny győzelme után a döntő csata előtt tartat gyűlést a magyarokkal (462—466). A janicsárt, ki Ulászló fejét levágta, Hierax is Chamuzasnak nevezi, de ellentétben Zotikossal és megegyezőleg a török irókkal — kik Chamuzas helyett Kodzsa Chisr nevet említenek — török származásunak mondja, és azt állítja, hogy Murat őt jutalmúl Philadelphia beyévé tette (516—521). Ulászlóról azt állítja, hogy részeges volt, és ennek a körülménynek tudja be a király vakmerő tettét és gyászos halálát. Úgy látszik, hogy Hierax a királyról szóló adatot

*) Felolvastatott az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1893. okt. 21-iki ülésén.

[1]) Ismertettem a M. T. Akadémia I. osztályának 1893. okt. 2-iki ülésén; szövege és nyelvészeti szempontból való méltatása megjelent a M. T. Akadémia I. osztálya értekezéseinek sorozatában, fordítása és történeti méltatása e folyóiratban.

[2]) Logotheta, az az számadásvezető; a byzantiumbelieknél a. m. birodalmi kanczellár; a görög egyházban az, a ki a patriarcha rendeleteit aláírta; Moldvában és Oláhországban a legmagasabb rangú bojárok czíme.

[3]) Kiadta *Sathas* a Bibliotheca graeca medii aevi első kötetében (Venetiis, 1872) és *Dethier* a Monumenta hungarica historica XXI-ik kötetében. A költemény bevezető czíme ez: Ἱέρακος Χρονικὸν περὶ τῆς τῶν Τούρκων βασιλείας; a szöveg fölött a következő czímet olvassuk: Διὰ τὴν τῶν Τούρκων βασιλείαν.

török forrásokból merítette, mert pl. Szeád-eddin [1]) úgy nyilatkozik, hogy »a tévelygő király, a gőg és kevélység szelétől hajtatva . . . részeg módjára a szultáni tábor felé tartott.«

A költemény nem birván költői értékkel, helyesebbnek tartottam annak a várnai csatára vonatkozó részét — úgy a mint Zotikos költeményével tettem — verses forma helyett prózában lefordítani. Nyelve az akkoriban divatos attikai jellegü irodalmi nyelv, s mint ilyen nyelvtudományi szempontból említésre méltó tanulságokat nem szolgáltat.

Szó volt akkor a Magyaroknak tanácskozásairól és megbeszéléseiről,
és zavaroknak és háborgásoknak hire hallatszott Magyarországból;
mert tudták, hogy a szultán még fiatal lévén, nem jártas
a háborunak tetteiben, rendezkedéseiben, miveleteiben és mozgósításaiban,
hanem csak vadászattal, vadászkisérettel foglalkodik,
és háborut akartak vele kezdeni;
így (tanácsolta ezt) nekik Jankó, a hadvezér, a sereg vezetője,
Ares hevével birván, az erős és kitartó,
és derekasan értvén, mint a régiek, hordozni kezében
a lándzsát, zászlót, kardot és íjat;
a kinek maga a Rómaiaknak fejedelmi királya
irta meg, hogy királyi díszes koszoruval fogja megkoszoruzni,
ha boszúálló szövetségese lészen a Rómaiaknak.
De minek beszéljek én sokat? A szultán körül levők
rögtön gyorsröptű irattal tudatták
az ő Magnesiában levő nemzőjével,
hogy, »ha, te leghatalmasabb, azonnal meg nem jelensz itt,
a leggyalázatosabban elpusztul nemzetünk,
mert a mi urunk nem jártas a háboruban.«

---

[1]) Török történetirók. Fordította és jegyzetekkel kisérte *Thúry József*. I. kötet. Budapest, kiadja a M. T. Akadémia, 1893.

423. »Akkor«, t. i., a mikor az öreg Murad, fiának Mehemednek átadván az uralmat Drinápolyban, visszavonult Magnesiába.

425. »Tudták«, t. i. a magyarok, hogy Mehemed szultán még fiatal.

431. »A régiek«, οἱ παλαι. Sathas szövegében a τοὺς-nak nincs értelme, miért is jobbnak vélem helyette οἱ-t olvasni.

433. »A Rómaiaknak fejedelmi királya« VIII. Palaiologos János, byzantiumi császár. A »Római« elnevezésre nézve utalok a Paraspondylos Zotikos költeményének 10-ik sorához való jegyzetre.

434. E sor költői nagyítás, mellyel a szerző azt akarja mondani, hogy a byzantiumi császár fényes kitüntetést igért Hunyadynak.

Hallván ezeket az öreg Murad, megijedt
és megzavarodott, s elindult a Magyarok ellen;
Byzantionnal szemben Chalkedonba érkezvén,
— hogy a thraciai Bosporuson átkelhessen —
engedélyt kért a Rómaiak fejedelmétől Jánostól,
szolgáját Chalilt küldve, hogy kérjen hajókat,
és kikérje a Törököknek Európába való átkelését.
János meg küldött neki három háromevezőst
és látszólag barátságos üzenetet nem csekély ajándékokkal.
A szultán azonnal átkelvén Európába
hadseregével, zsoldos csapataival és a legnagyobb hatalommal,
a Törökök Várnához érkeztek, a hol a Magyarok valának,
csúnyán zsákmányolva, pusztítva a Rómaiak földét,
miután oda érkeztek hazájukból.
És kitörvén a háboru, a legborzalmasabb harcz,
reszketett a szultán térde, félelem szállotta meg őt;
mert ázsiai csapatainak legelső vezére,
kit Karadsának neveztek, a háboruban kiváló,
a szerencsétlen, megöletett más kiválókkal együtt,
úgy hogy a harczból való menekvésre kezdett gondolni a fejedelem.
Gyűlést hiván össze a magyarok,
hogy végül megsemmisítsék Muradot,
és királyuk párviadalra akarván kelni vele,
és végezetül legyőzni, leverni a szultánt,
Jankó a tanácsban mindenki előtt ezeket mondá:
»Én, leghatalmasabb fejedelem s ti többi Magyarok,
holnap a csata küzdelmébe indulok
a belátásom szerint kiválasztott katonákkal; ha meglesz a győzelem,
az nektek, rokon törzsbelieimnek, kedvetekre lészen,
ha azonban az ellenkezője történnék meg velem, mitől isten óvjon,
mindnyájatok közül egy magam fogom kivenni a részt a gyalázatból;
ha a mi királyunk, urunk indul csatába
és harczot kezd azzal a Muraddal,
legyőzi, megfutamítja és megöli,
akkor minden jó lesz és a dicsőség a Magyaroké;
de ha legyőzetik általa, minő szégyen lesz az?
végképen meg fog semmisülni összes nemzetségünk.

---

445. Τοῦ περάσαι. A τοῦ az infinitivust főnevesítő τό helyett áll.

Jobbnak vélem, hogy én győzessem le Murad által,
mint hogy mindnyájunk vezére legyen veszélyben;
mert ha valaki a tornyosuló hullámok közepette tartja a kormányt,
és a tenger viharos háborgása közben
elhagyja saját teendőjét — és
a hajósok közül más veszi kezébe a szokatlan ügyet, —
forogni hagyván a hajót a tengeren,
vajjon nem fognak veszedelembe jutni a hajón levők?
Kell, kell tehát, hogy a vezér ne legyen közkatona,
ne keresse a közkatona teendőit és ne veszélyeztesse életét!«
Ezeket mondva mindnyája előtt, véget vetett a szónak.
Valahányan a belátók közül hallották a mondottakat,
helyeselték Jankó hadvezér szavait.
De a többieknek nem tetszett a hasznos beszéd;
hanem az esztelenek tanácsot adván a királynak,
a semmire kellők, a nemesnek gyűlölői, az irigységtől lihegők,
mondák neki: »Oh leghatalmasabb, látod Jankónak művét
egymaga akarja elnyerni nemzetünktől a díjat,
hogy győztesnek neveztessék és nagy diadalmaskodónak;
mert ha a magyarok részén lesz az összes győzelem,
és a szultán veszedelembe jut a törökökkel,
akkor majd magának fogja tulajdonítani a dicsőséget,
az összes gyalázatot pedig te reád hárítani!«
Ilyféle szavakat mondottak a nyomorultak akkoriban:
»Engedj hát tanácsainknak és szavainknak,
és futamítsd meg holnap a harczban ellenfeledet!
mert az isten nekünk ajándékozta az összes győzelmet,
és késtől fognak meghalni a törökök mindannyian.«
Ilyen szószátyár beszédeket, ilyesmiket mondottak,
melyek által immár rábeszélve ő, a mértéktelenül mohó,
a mint szokott volt bort inni a harcz előtt,
(úgy) indult hévvel a háboruba harczolni,
le akarván győzni és verni a szultánt.
Igy, őrülten a bortól, vesztére neki rontva
Muradnak, s hevesen kívánva a párviadalt:
kiváló lélek mutatkozott Chamuzasban,
és fejszével elül megvágva annak lovát,
hanyatthomlok rogyott össze a ló urával együtt,
azután Chamuzas levágta a király fejét:

---

479. Τοῦ νικηθῆναι. A τοῦ-ra nézve l. az előbbi jegyzetet.
480. Τοῦ στῆναι. A τοῦ-ra nézve l. a 445-ik sorhoz való jegyzetet.

mint Török a Törökök közül, egy a sok közül vivén véghez
ilyen dolgot.
Jaj neked, oh szerencsétlen, gonosz, borissza király,
mert azt a mihaszna férfiut, Chamuzast
Philadelphiának urává és a legkiválóbbak közé tartozó beyé
tetted!
Azután (csak) vagdalás volt és vér ontása, patakja,
lárma és sok kiabálás és testek mészárlása;
Öljed! öljed! volt az Agarenek hatalmas kiáltása,
üldözve, vágva kiméletlenül, míg a Magyarok csak menekültek;
és a Törökök kardjai befestettek a Magyarok vérétől,
kik mintegy mennydörgéstől lesújtva hullottak mint a kalá-
szok;
egy részük megkötözötten foglyúl esett,
más részük meg nyomorultan elesett és megfuladt,
hullám-halált szenvedvén a Várna folyamában
a szerencsétlenek és elpusztulván.
Hallottad a tanácsokat, láttad az eredményt;
valóban a rosz tanács a tanácsadóra nézve a legroszabb.
Igy hát a vereség után, melyet a Magyarok szenvedtek,
Jankó egyedül menekült meg más belátókkal együtt,
és készségesen sietett hazája felé;
és a mint régen Lót menekült Sodomából,
úgy szabadult meg a vitéz Jankó is
többi katonáival együtt és tért haza sértetlenül.

Pecz Vilmos.

---

524. Agarenek, az az törökök (l. a Paraspondylos Zotikos költeményének 58-ik sorához való jegyzetet).
532. Ebben a sorban a költő az olvasóhoz fordul.

A TARKŐIEK HATALMI TÖREKVÉSEI SÁROSBAN A XIV., XV. ÉS XVI. SZÁZAD FOLYAMÁN.

I.

A Gertrud merani herczegnővel II. András királyunk nejével Tyrolból ide szakadt s a szepesi Kárpátok alján megtelepedett Rutker comes unokái csakhamar tért foglaltak Sárosban is, midőn 1274-ben Detre szász comestől s Arnold, Frigyes, Jordán és Hermann fiaitól cserében Nádasd és Micha birtokért tizennégy márka finom ezüst ráfizetéssel megszerezték a tárczai uradalmat.[1]) A beiktatás 1289-ben történt meg Kun László király parancsa folytán, ki 1288-ban Rikolph comesnek Rutker fiának a tárczai birtokra új adományt adott[2]) s annál személyesen jelentek meg Kokos és János a Rikolph comes fiai, és a Thekule nemzetségbeli Simon fia Péter mint királyi ember által Márk szepesi kanonok jelenlétében minden ellenmondás nélkül iktattattak be.[3]) A beiktatással kapcsolatos

[1]) A szepesi káptalan eredeti kiadmánya. Berzeviczei levéltár 95. sz. a.

[2]) Eredeti donatio. Berzeviczei levéltár 89. a.

[3]) Metales resp. statutio capl. de Scepus. Eredeti kiadmány berz. lev. 87. szám alatt. E szerint a tárczai uradalom határai következőleg lettek megállapítva: Kiindúlt a határjárás a Szemenes (ma Simini) hegységből eredő Lubotin folyam fejétől, s ezen folyam medrében haladt keletnek azon pontig, hol a Bathamezejétől Plawcz (Palocsa) felé vezető országút szeli át. Innen az országuton halad dél felé a közönségesen Bathamezejének nevezett rétségig. Innen délnek halad a rét és egy erdőség között a rét végéig s egy erdőhöz ér, melyen déli irányban haladva át azon ponthoz ér, hol egy patak ömlik egy más Nenepatakának nevezett patakba. Aztán ezen patak medre képezi a határt dél felé, a míg az a Tárcza folyóba szakad. Innen a Tárcza folyón felfelé halad csekély távolságra, s aztán a folyót elhagyván délnek irányúl két folyam között, melyek Dobownak és Zechnek (ma Décső) neveztetnek, hol két földből hányt határdomb vagyon, s tovább haladva két patak között egy Berchnek nevezett magaslatra ér a mondott két patak eredetéhez. Ezen pontról délnek egy magas hegyre száll fel s innen erdőségbe jut s hegyen-völgyön halad, míg a Zolonk'nak (ma Szalók) nevezett rétségre ér, ezen rétség felső részén egy domb vagyon, hol hajdan remete tartózkodott, ezen

határjárásnál a szomszéd birtokosok részéről személyesen jelentek meg a palocsai birtok urai a kicsinytermetű (parvus) Jordán és Arnold comes fiaival Theodorikkal és Jordánnal, a bathamezei és tharkvelei birtok urai közül Thedbor, Herbord és Simon a Detre fiai testvérek nevében is, a dobói birtokosok közül Bodon fia András és Thekule fiai Tamás és Lede, fiaik valamint fivérük fiai részéről is. A határleírás szerint, mely a szepesi káptalan 1289-iki eredeti kiadmányában és számos későbbi átiratban maradt fen, a tárczai uradalom azon területből állott, melyet jelenleg Alsó- és Felső-Szalók, Hambork, Viszoka, Berzevicze Stelbach, Balázsvágás, Polom, Darócz, Schőnvíz, Bajorvágás, Pusztamező, Tárcza, Olysó, Krivány, Décső s részben Héthárs és Feketekút községek határai foglalnak el, délről és délkeletről vízválasztó hegységek mint természetes határok által övezve s majdnem hozzáférhetlenné téve, nyugatnak a palocsai birtokkal érintkezett, mely akkor a Görgey család őseinek birtokában volt.[1]) Keletről a Tárcza folyón túl a Thekule nemzetségbeliek birtokaival, éjszakkeletnek pedig a Keech nemzetség bathamezei és tharkvelei birtokával, mely az éjszaki határ egész hosszában terült el a tárczai uradalom mentén, s attól a Palocsa felé vezető országút által választatott el. Ezen bathamezei és tharkvelei birtok képezé a tárczai uradalom kapuját, s új birtokosai terjeszkedésének legközelebbi vonalát, részint mivel ez közvetíté az összeköttetést a megye többi, némileg már művelt vidékeivel s az ott találtató városokkal, de főként mivel ez kínált egy a megszerzett nagy uradalom megvédésére s a Lengyelország felől vezető országút szemmeltartására igen alkalmas pontot, a tarkői várhegyet, mely épen a megállapított határvonallal szemben meredezett s mely a megette elterülő rengeteg erdőséggel a tárczai uradalom kiegészítéseül s központjául mintegy kínálkozott.

Ezen erdős vidéket hős Detre szerezte a Mohol fia, ki kora ifjuságától kezdve mint IV. Béla fegyverese híven szolgálta királyát, hadakozásaiban vitézül vett részt, a Sajó melletti ütközetben pedig egy, a tatárok soraiból a királyra támadt

---

dombról a Zolonk folyóhoz száll le, s ezen át a Mindszentről Tárczára vezető országúthoz (magnam viam) ér. Aztán kilépve egy más patakhoz ér, melyen nyugatnak haladva egy földből hányt határdombhoz jut. Ettől erdőségbe mélyed s nyugatnak haladva hegyen-völgyön keresztül a Tárcza folyó eredetéhez ér. Innen éjszaknak fordúl s a Szemenes nevű hegységre ér. Aztán nyugatnak áthaladva a hegy tetején s azt elhagyva egyenest emelkedvén a Lubotin folyam eredetéhez ér, hol az első határ kezdődött.

[1]) Nagy Imre, Hazai okmánytár VIII. köt. 341. lapon.

harczos elé vetvén magát a királyt a haláltól megmentette, maga pedig súlyosan megsebesült. Érdemei jutalmául IV. Béla 1248-ban egy királyi vadászterületet adományozott Detrének Sáros megyében a lengyel határszél mellett, egy királyi birtok közelében, összes tartozékaival, melyek között Bathamezei, Tharkvelei és Vörösalma névleg említettnek, s ezen javakat nem királyi adományként, hanem örökös szállásúl (descensum hereditarium) adta Detrének s őt annak birtokába személyesen vezette be.[1])

Alig képzelhető meglepőbb illusztrálása azon válság kihatásának, melyet IV. Béla király és fia István herczeg meghasonlása borított hazánkra, mint azon körülmény, hogy Detre vitéznek a királyért tett véráldozata csakhamar fiainak a király elleni vérontásuk által lett ellensúlyozva s a tharkvelei birtok, melyet az atya hűsége szerzett, fiainak István herczeghez történt átpártolása folytán nemhogy elveszett volna, de új megerősítést nyert. V. István ugyanis atyja halála után

---

[1]) Ezen donatio eredetije a berzevíczei levéltárban létezett, azonban egy 1288-ban kelt transsumptummal együtt, melyet az egri káptalan adott ki a Keech nemzetségből származott Detre fiai részére, idők folytán elveszett. Fennmaradt azonban 1347. évi átirata, melyet már Tarkői Rikolf fia László vett ki az egri káptalantól. Az ott foglalt határleírásból látjuk, hogy a kérdéses királyi vadászterület azon rengeteg erdőségből állott, melynek központját a Mincsol hegy képezi, s mely a tarkői várhegy megett kezdődvén éjszaknyugatnak terjed egész a Poprád folyóig s ennek vidékén a lengyel szélekben vész el, — éjszaknak ama szintén erdőborított vízválasztó hegységgel érintkezik, melyből a Tapoly folyó ered, keletnek pedig a Litinye folyam körüli erdőséggel. Hogy ezen vadászterület határvonala meddig terjedt a szóban forgó adományozáskor, szabatosan meg nem határozható, sőt talán amaz időben sem volt meghatározva, erre vall az adomány-levél ama kifejezése »ultra indagines« azaz nyomon túl vagyis ki nem nyomozható határokkal; azon további meghatározás »prope terram nostram regiam« azon feltevésnek enged helyet, hogy ezen terra regia alatt az újvári vár birtoka értendő, mely szintén a Litinye folyam mellékén fekszik, s melyet ugyan II. András királyunk 1209-ben új adományként a királyné pohárnokának Ráskai Demeternek adományozott az újfalusi vámmal együtt, de mely a XIII. század végén valószinűleg ismét királyi birtok volt, legalább a XIII. század második s a XIV. század első feléből okirati nyomát nem találom az újvári uradalomnak s birtokosainak, ilyenek ismét csak 1337-ben tünnek fel, de már nem a Ráskai, hanem a Mykchbán nemzetségéből. A határleírásban foglalt közelebbi meghatározások főleg a vörösalmai, tharkvelei és bathamezei birtokokra vonatkoznak, melyek az adománylevél szerint a mondott királyi vadászterületnek tartozékai voltak, ezek a Litinye folyam völgyétől kezdve a Tárcza völgyön felfelé a Héthárstól Palocsa felé vezető országútig (Vörösalma, Pétermező, Héthárs), aztán azt balról szegélyezve mindenütt a mondott nagy erdőség tövében egész a Poprád folyóig terjedtek (a mai Tarkő, Kijó, Jesztreb, Lubotin, Csircs, Oroszvolya és Obrucsnó).

glalván annak trónját, 1270-ben megujítja IV. Béla ado-
nyát Detre fiai Dethmár és Dethbor részére,[1]) kik mint
a ifjuságoktól fogva magister Benedictus aradi prépost s a
ályi udvar alkanczellárja szolgái urukkal egyetemben ernye-
tlenül fáradoztak a király szolgálatában s a sors különböző
élyei között tanusított odaadásuk és számos hadakozásokban
ézségük által tüntek ki, különösen midőn az ifjabb király
regri Ilsaszegnél Henrik bán hadaival ütköztek össze, az
lenséges arczél hirtelen rohamának rettenthetlenül állottak
len, s több ellenséges vitézt a király s mások szemeláttára
őztek le, mely alkalommal Dethbor súlyosan megsebesült.
Az adománylevélben Detre fiaiként Detk, Simon, Herbord,
ikó, Láng is említtetnek, úgy szintén Mohol fia Stefk, Miklós
a Janin s ennek fiai Eugen és Péter, kikre az adomány
iután kiterjesztetett. Ez alkalommal a beiktatást András sárosi
mes eszközölte.

Az 1274. évi csere után, mely Rutker comes fiait
I. Rikolfot és Polant a tárczai uradalom birtokába juttatá,
ek csakhamar felösmerték fontosságát annak, hogy új szerze-
ményük a szomszéd Keech-i comesek bathamezei és tharkvelei
birtokától biztos határok által különíttessék el, mi végből
már 1287-ben határjárást tartatván, ez alkalommal Dethbor
és Herbord comeseknek 100 márka finom ezüstöt fizettek,
honyára a tárczai uradalom előnyére nyert engedményekért,[2])
mely körülménynek tulajdonítandó, hogy a két évvel később
történt beiktatás- és határjáráskor, melyről már feljebb emlé-
kezem meg, az ott megnevezett Keechiek Simon királyi
ember és a káptalani kiküldött előtt kijelentették, hogy a tár-
czai uradalom határai helyesek (has esse veras metas Tarcenses).

1296-ban Kakas és János Rikolf szepesi comes fiai (filii
Rikolfi de Scepes) egy részről, Dethbor, Symon, Herbord és
Láng a Keech-i Detre fiai más részről az egri káptalan előtt
személyesen megjelenvén kölcsönös beléegyezéssel cserére lép-
tek. Rikolf fiai ugyanis Abauj vármegyében fekvő Gybarth
nevű birtokukat, mely vétel útján szállott reájuk s melyben
többi testvéreiknek részük nem volt, összes hasznaival és tarto-
zékaival s azon határok szerint, mint a hogy már atyjuk bírta.
Detre fiainak s örököseinek engedték át; viszont ezek két Sáros
megyei birtokot u. m. Torkw és Weresalmát, melyek őket

[1]) Eredetije a berzeviczei levéltárban 182. sz. a. Datum per manus magistri Benedicti, Orodiensis ecclesie prepositi aule nostre vice cancellarii.
[2]) Az egri káptalan kiadmánya. Eredetije a berzeviczei levélt. 67. sz. a.

részint ősi jusson, részint vétel jogán illették, adták át Rikolf fiainak hasonlóképen összes javadalmaik s tartozékaikkal, többi testvéreik jogát és részbirtokát ezen javakban érintetlenül tartva fen. S minthogy ez utóbbi birtok jobbnak s hasznosabbnak találtatott, Rikolf fiai hatvan márka finom ezüstöt fizettek felül, melynek átvételét Detre fiai elismerték. A káptalan előtt szintén személyesen megjelent Dethk a Detre fia, maga és Dethmár testvérének St. fia nevében, továbbá Stephk a Mohol fia és András a Bodun fia mint osztályos atyafiak és szomszédok ezen cserébe való beléegyezésüket nyilvánították.[1])

Ezen birtokcsere, melyet 1302-ben Róbert Károly is megerősített, századokra kiható alakulásoknak vetette meg alapját, s egy eddig nem szerepelt férfiu fellépésére nyitott tért, ki hatalmas egyéniségéből folyó törekvéseivel mozgalmas korszakot avatott fel a felső tárczai völgy történetében. Ezen férfiu II. Rikolf comes volt, a tárczai uradalom szerzőinek Kokosnak és Jánosnak fivérük, ki az 1312-ki rozgonyi csatában való döntő szereplése és számos más hadi tettei által imponáló tekintélyre s hatalomra tett szert. Már fiatal korában[2]) emelkedett ki vitézsége által s nagyratörő jellemének felismerése birhatta rá idősb fivéreit Kokost és Jánost, hogy a Gybárt árán szerzett vörösalmai és tarkői birtokot osztálybeli kielégítésére fordítsák s így a tárczai birtok ügyeire való befolyásától meneküljenek, másrészt nagyra hivatott egyéni tevékenységének önálló alapot engedjenek.[3]) Csakis így magyarázható azon körülmény, hogy, habár I. vagyis szepesi Rikolf comes fiai közül öten vettek részt az 1306-i osztálynál, úgymint Kokos, János, Henrik, Markolf és Rikolf, az osztálybeli kielégítés csakis ez utóbbira szorítkozott, a szepesi javakból a lomniczi

---

[1]) Berzeviczei levéltár 244. sz. eredeti káptalani kiadmány, jól fentartott függő pecséttel vörös zöld zsinegen. Kiadta Wágner, Diplomatarium Cottus de Sáros 308. lapon, de a Vörösalmára és Tarkőre vonatkozó határleírás nélkül. A vörösalmai határleirásban Myhalhazatetey, — a tarkőiben »Kukenegurpothok, Wlwespothok, Nenefew« érdekes elnevezések fordulnak elő. A Tárcza folyó Taarcha-nak van írva, a kettős *a* bizonyítja, hogy akkor Tárczának ejtetett ki. A gybárthi birtok határleírása ezen okiratban nem foglaltatik.

[2]) Rikolf 1360 körül halván meg, 1312-ben a rozgonyi csata idején fiatal embernek kellett lennie.

[3]) A berzeviczei levéltárban levő iratok között számos találtatik, melyekből II. Rikolf s fivérei között előfordult komoly eltérések nyomaira találunk, így húgok Anna Frank Tamásné leánynegyede ügyében, így a Kokos mester által elzálogosított Dunajecz melléki javakra vonatkozólag. Lásd e protestácziókat a berz. levt. 160. 135. 33. 25. számok alatt.

birtok egy negyed része s Farkasfalván egy curia szántóföldekkel, a Szepesség határán túl pedig két falu Vörösalma és Kriva, úgy szintén Tarkő vára összes tartozékaival hasíttatván ki számára 400 márka kölcsönös kötbér mellett, mely később 1000 márkára emeltetett fel. Így tűnik fel II. Rikolf a felső Tárcza színhelyén s így tűnik fel mint egy nagy uradalom feje Tarkő vára (castrum Tharkő), melyet különben már I. Rikolf nem tudni mi módon ejtett birtokába, s innen kezdve szerepelnek II. Rikolf s leszármazói Tarkőiek elnevezése alatt.[1])

Tarkői Rikolf nevét a Trencsényi Csák Máté elleni hadjárat tette ösmeretessé, melynek folyamában mint Róbert Károly rendíthetlen híve nagy érdemeket szerzett. Részt vett Sáros vára ostrománál, melyet Csák Máté híve Demeter a Miklós fia tartott megszállva s itt kődobások által többszörösen megsebesült. A rozgonyi csatában számos rokonával s nemes szolgáival ontotta vérét a király oldalán és segíté kivívni a döntő diadalt.[2]) Ekként vitéz hírnevére tevén szert, Károly az ő vezérlete alatt küldött 1320 táján magyar sereget sógora Lokietek László lengyel király segítségére, hogy azzal az ellene támadt pártütőket megfékezze, mely feladatot Rikolf eszélyes és hősies hadviselése által lényegesen elősegíté s mint az erre vonatkozó oklevél[3]) kiemeli, a magyar nemzetnek jó hírnevet szerzett.

Az így nyert dicsőséggel nagy vagyoni gyarapodás is járt karöltve, még pedig első sorban a Keechiek rovására, kik Omode nádor fiaival mint Trencsényi Csák Máté pártosai harcoltak a király ellen, miért is Róbert Károly 1312-ben a rozgonyi csata után Simonnak és Lángnak Detre fiainak, Istvánnak, Bekének és Herbordnak a Herbord fiainak, Jánosnak, Mikónak és Miklósnak a Detk fiainak és Balásnak a Dethbor fiának Keech nemzetségbelieknek tarkői és vörösalmai részbirtokukat, úgy szintén osztályos atyafiaiknak Balásnak Bogyiszló fiának és Bodonnak a Márk fiának[4]) birtokré-

[1]) Ezen osztálylevél eredetije a berz. lvtban 45. sz. a. A hátlapon ezen felírással »Divisio inter fratres Tharkew et Berzevicza«. E szerint II. Rikolfnak a tárczai uradalomból csak Kriva (most Krivány) jutott, az uradalom többi részét a nevezett testvérek tartották meg közösben.

[2]) Róbert Károlytól nyert adománylevél. Wagner, Diplomatarium Cetus Sáros 318. l.

[3]) Carolus rex magistro Rikolpho filio Rikolphi propter eximia facinora singulares praerogativas elargitur 1325. Wágner, Analecta Scepusii I. kötet 122. lapon.

[4]) Lásd a 8. sz. a. okiratot, melyben András a Bodun fia a Keechiek osztályosának mondatik. Innen azt lehet következtetni, hogy a Keechi egy ága volt a Thekule nemzetségnek.

szeit is elkobozta és hívének Tarkói Rikolfnak adományozta.[1]) Ekként a tarkveleji és vörösalmai uradalom azon részei is, melyek, mint fentebb láttuk, az 1296-ki csere után még a Keechi nemzetség tagjainak kezén maradtak, s melyek közül a Mohol fia Stephk részét Kokos mester már 1308-ban 14 márkán megvette[2]) s 1310-ben testvérére Rikolfra ruházta,[3]) most egészen ennek birtokába kerültek, s minthogy ugyanezen időben 1312-ben Róbert Károly Rikolfnak három nagy erdőséget is adományozott, melyek a Lubotin folyam eredetétől a Poprád folyó mellékén éjszaknak s innen keletnek a Litinye folyam eredetéig, sőt a Tárcza folyón túl terjedtek, s a IV. Béla által a Keechiek ősének adományozott s immár legnagyobbrészt Rikolf birtokába került hajdan királyi vadászterületet éjszak s nyugat felől teljesen körülövedzték: ezen birtokterület ekként a Tapoly és felső Tárcza közötti rengeteg erdőség legnagyobb részét is felölelte, sőt a Tapoly völgyébe is benyult.[4]) Ezen szerzemények becsét még inkább növelé azon kiváltságos hatalom, melyet Rikolf nyert a lengyelország szerencsés hadjárat után Róbert Károlytól, midőn ez 1325. évben kelt adománylevelével Rikolfot és maradékait az ország bíróságainak, megyei főispánoknak és szolgabíráknak hatósága alól elvonta, Rikolf személyét egyedűl a király bíráskodása alá tartózandónak mondotta ki, alatvalóit pedig Rikolf maradékai vagy tisztjei hatóságának rendelte alá, sőt egyúttal pallosjoggal

---

[1]) *Wagner*, Dipl. 318.

[2]) Fassionales cptli Scepus super poone Tharku Stephkrésze vocata. Eredetije a berzev. levtban 263. sz. a.

[3]) Fassionales magtri Kokos. Berzev. lvtb. 263. sz. a.

[4]) Eredeti donatio a berzeviczei levtárban 134. sz. a. Róbert Károly 1312-ben Rikolfnak vitézsége jutalmául egyelőre három erdőséget adományoz; az egyiket, mely a Lubotin folyam eredeténél kezdődik s a palocsai vár mellékén terjed éjszaknak a nevezett folyam s a vár között, átmegy a Poprád túlpartjára s hegyen-völgyön tovább terjedve ismét a Poprád folyóhoz ér, hol az Abrahuna patak ömlik belé (orlói, andrejuvkai erdőség), aztán áthaladva a Poprádon keletnek terjed a Litinye folyam eredetéig, (livói erdőség). A második erdő a Litinye folyam eredeténél kezdődik s a Tarkó felőli (bal) oldalon halad odáig, hol a mondott patak a Tárczába szakad. A harmadik erdő ismét ezen tájon kezdődvén, átcsap a Tárczán déli irányban egy magaslatra, melyen elterülve, egy ott eredő patak medrében nyeri határát odáig, hol ezen patak a Vörösalma patak kifolyásával szemben ömlik a Tárczába. (Ezen utóbbi két erdőségben könnyü a most is Vörösalmához tartozó erdőnek a helység és Újfalu között, illetőleg Újfalu és Jakabvolya között, a Tárcza mindkét partján levő területét felismerni, mely hogy már akkor is részben művelt terület volt, bizonyítja a határleírás kitétele »in quo continetur etiam terra culta«.)

ruházta fel,[1]) még pedig ismételten 1325. és 1336. években kelt oklevelekkel.[2])

Rikolfnak így gyorsan öregbedő hatalmával szemben engedni kellett mindazoknak, kiket balvégzetük útjába állított. A Keechiek a rozgonyi csata után elvesztett vörösalmai és tharkveleji birtokrészeiket többé vissza nem nyerék, bár utóbb meghódolván Károlytól kegyelmet nyertek. 1315-ben a király osztályt rendelt közöttük s Rikolf között, s ez alkalommal Tarkó, Tarkvelej, Héthárs, Bathamezei, Vörösalma és Jakabfalu birtokok egészen Rikolf kezén maradtak, s a Keechi rokonságnak csakis Kis-Aytand jutott, mely birtok a tarkói javak szélén feküdt a Litinye folyam eredete táján.[4])

A Thekule nemzetségbeliek pedig akként vélték biztosítani az 1312-ki elkobzás után a tharkveleji és bathamezei javakban fennmaradt birtokrészeiket, hogy azokat Rikolffal 1322-ben kötött csereegyezség útján összefüggő területben vették ki a Nenepatak folyam keleti mellékén Vörösalma felé terjedőleg, a nyugati oldalon feküdt birtokrészeiket pedig egészen Tarkói Rikolfnak engedték át, 500 márka kötbér mellett.[5])

Az ekként ideig óráig helyreállított békességet azonban csakhamar megzavarták Tarkói Rikolf terjeszkedési törekvései, ki is miután tarkói uradalmát a László fia által Róbert Károlytól 1337-ben adományúl nyert musinafői erdőséggel[6]) egész a lengyel határszélig, sőt talán azon túl is látta kiterjesztve, most Harncsár és Lucska birtokok megszerzésére irányzá figyelmét, melyek Tarkó várával való közvetlen szomszédságuknál fogva ennek becses tartozékát képezendették s mint ilyenek a vár urainak csakhamar zsákmányúl estek. Ezek elfoglalására az első indítást vagy ürügyet maguk a lucskai nemesek, t. i. Péter fia Lukács s ennek fia György, továbbá Bábapataki Pál fia András szolgáltatták, Tarkói Rikolf fia László egyik héthársi jobbágyának megölése által, mely tettük miatt Rikolffi László panaszára Pál comes országbíró által

---

[1]) Wágner, Annal. 122.

[2]) Berzeviczei levéltár 360. sz. Különben pallosjoggal már Rikolf atyja I. Rikolf is birt. Nagy Imre, Hazai okmánytár VIII. 219.

[3]) Berzeviczei levéltár 187. sz. a.

[4]) Úgy a határleirás szerint valamint szóhangzásnál fogva Kis-Aytand alatt a mai Majdan pusztát volnék hajlandó gyanítani.

[5]) Berzev. levt. 96. sz. a. A Thekule nemzetségbeliek részére fenmaradt terület alatt a mai Pétermező, Harcsár-Lucska, és a roskoványi határnak Tárcza balparti része értendő. Ezen oklevél bizonyítja azt is, hogy a lucskai nemesek Péter és fia Lukács Thekule nemzetségbeliek voltak.

[6]) Wágner, Diplom. Cottus Sáros 337. lapon.

nagyobb hatalmaskodás bűntettében marasztaltatott el Lukács[1] 1336-ban, mely itélet ugyanez évben végre is hajtatott.[2] Az ekként megindult ellenségeskedések során a lucskai nemesek birtokaik feldulása miatt emeltek panaszt a Tarkőiek ellen, mire ezek 1342-ben kimutatták, hogy a pusztítást nem ők,[3] hanem a tatárok ellen indított hadi népek okozták. A lucskai nemesek a vészt mindinkább közeledni látván, az elől birtokaik eladása által kivántak menekülni s 1343-ban azokat véletlenül ajánlották fel Mykch bánnak, a szomszéd ujvári vár urának, mi ellen ismét a Tarkőiek tiltakoztak, a birtokvételhez közelebbi szomszédság jogán elsőbbséget érvényesítvén[4] s e miatt Mykch bán fia Loránd ujfalusi birtokos ellen haragra lobbanva, őt szállásán megtámadták.[5] Végtére a lucskaiak jobbnak látták kitérni a Tarkőiek hatalomvágya elől s 1345-ben a szepesi káptalan előtt cserére léptek Rikolffal s fiával Lászlóval, átengedvén nekik a lucskai és harncsári birtokot Vernulvágás birtok feléért.[6] Ezen csere miatt Szentgyörgyi Domokos Lucska birtokára nézve a Tarkőiek ellen ugyancsak 1345-ben pert indított,[7] mi által a szenvedélyek még inkább felszíttatván, a Tarkőiek némely nemes személyek megbántására ragadtatták magukat s e miatt convincáltatván, az általuk csere útján szerzett lucskai birtok a sárosi várhoz csatoltatott,[8] azonban csakhamar sikerült Tarkői Rikolfnak, kinek fiai László, Kelemen és Lőrincz Nagy Lajos király kedvelt emberei voltak,[9] kieszközölni a királytól azt, hogy a lucskai birtokot ismét nekik adományozza, minek folytán

[1]) Berzeviczei levéltár 120. sz. a.
[2]) U. o. 123. sz. a.
[3]) U. o. 121. sz. a.
[4]) U. o. 124. sz. a.
[5]) U. o. a) 1343. sz. a.
[6]) U. o. 125. sz. a.
[7]) U. o. 58. sz. a.
[8]) U. o. 119. sz. a.
[9]) Rikolfi Lászlóval és Kelemennel mint királyi bejárókkal már Róbert Károly udvaránál találkozunk; az 1339-ki adománylevél, melyben Kenéz fia Illés magszakadtával a hevesmegyei Kömlő községet kapták a királytól »aulae familiares«-eknek nevezi őket. Eredetije a berzeviczei levtárban 224. sz. a.

Nagy Lajos Tarkői Kelemen és Lőrincz jobbágyait a király és országnagyok részére való élelmi szerek szolgáltatásától s taxatióktól felmenti. Berzev. levt. 363. sz. a. Úgy szintén büneseteket kivéve, az ország bíróságainak hatósága alól is. U. o. 364. sz. a.

Tarkői Rikolf fiát Lászlót egy, Kömlő és Athan között fekvő 25 ekényi vitás földnek birtokába iktattatni rendeli, miután Makranczi Simon és László hamis eskü miatt ama földtől, valamint becsárától is elüttettek. Berzeviczei levt. 218. sz. a.

1346. évben Rikolf és fiai ezen birtokba a szepesi káptalan közbenjöttével be is iktattattak, még pedig ellenmondás nélkül.

A harcsár-lucskai birtok ekként tíz évi villongás után elhódíttatván, most a Tarkőiek haragja Mikch bánék ellen fordult, kiknek szomszéd birtokuk Ujfalú amúgy is régóta szálka volt szemeikben. Ezt ugyanis a XIV. század elején Tarkői Rikolf fivére Henrik comes sárosi főispán bírta, ki 1314-ben még Róbert Károly híve volt,[1]) ezen időtájt azonban elpártolt s hűtlenségbe esett az által, hogy a parancsnoksága alatt állott Moglód várat a király seregei elől elzárta, s ezek csak véres ostrom után juthattak birtokába.[2])

E miatt megfosztatott Ujfalu birtokától s bizonyára a sárosi főispánságtól is, mert mindkettőnek birtokában kevéssel utóbb Mikch bánt találjuk, ki a Rikolf fiai által a király ellen indított hadakozásban a királyi sereg vezére volt.[3]) Úgy látszik,

---

[1]) Ez évben Róbert Károly beleegyezett abba, hogy az általa Henrik sárosi főispánnak, a Rikolf comes fiának adományozott Jákórész (most Jakoris) birtokot, ez szolgáinak Roch Jakabnak és Roch Jánosnak Pethení Ja fiainak inscribálhassa. Berzev. levt. 392. sz. a. a szepesi káptalan 1570. évi transsumptumában.

[2]) Lásd az illető perkivonatot Wagner, Dipl. Sáros 53. lapon.

Ezen ostromra vonatkozólag rendkivül érdekes adatokat tartalmaz Wagner sárosi Diplomatariuma 322. lapon azon oklevél szövegében, mely szerint Kokos, Rikolf és János magisterek a fivérük Henrik előbb sárosi főispán és Tobol vár parancsnoka által hű fegyveresének Józsefnek a Domonkos fiának adományozott szállást részére újból megerősítik. Ritka hűségnek és önfeláldozásnak ténye van itt megörökítve, előadatván, hogy midőn Károly király Tobol várát megvétette s Henrik magistert bilincsekre veretve fogva tartotta, hű szolgája József saját személyének önkénytes és fortélyos helyettesítése által mentette ki urát a fogságból, miért kezeinek megcsonkíttatásával lakolt. Ezen érdemeiért Henrik comes egy eddig lakatlan területet adományozott szállásul Józsefnek a Szalók folyó partján, melyet ez aztán benépesített és saját neve után Kohaknak nevezett el s melyet 1315-ben Henrik nevezett fivérei újból megerősítettek s József s utódai részére örök időkre átengedtek, hogy azt mint kezei elvesztése által szerzett mintegy vérmezőt békésen bírhassák. A berzeviczei levéltárban 157. sz. a. létező eredeti káptalani kiadmányból kiderül, hogy Kohak József 1317-ben már Henrik comes fivérének Berzeviczei Jánosnak szolgálatában állott, s tőle a nevezett szállásnak, melyen jobbágyaival már kényelmesen meg nem férhetett, a Szalók folyón túli területből való kibővítését kérte, minek folytán János mester a Szalók folyó tulsó partján Berzevicze átellenében fekvő szigetet inscribálta Józsefnek azon kötelezettséggel, hogy a király seregéhez egy lovast állítani tartozzék. Kohak szállás idők folytán elpusztult s a berzeviczei birtokkal egyesíttetett, de neve máig fenmaradt Kvakow dülő elnevezésében.

[3]) Wagner, Dipl. Sáros. 328. lapon, Rikolf fiai alatt itt nyilván I. Rikolf comes fiai értendők, még pedig Henrik, kinek pártütése a fentebbiek szerint kétségtelen, s talán Jakab máskép Jákó. — I. Rikolf többi fiai, úgymint Tarkői Rikolf, Kakas és János ugyanis Róbert Károly hívei voltak s maradtak.

ezen hajdani jogigény szolgáltatott ürügyet a Tarkőieknek az ellenségeskedések folytatására Mikech bán fiai ellen, melyeknek útján az ujfalusi birtokot visszahódítani igyekeztek. Mikech bán fiai viszont ugyancsak Ujfalu birtoka miatt 1346-ban perrel támadták meg [1]) a nevezett Tarkőieket, sőt Mikech bán fia Loránd a Tarkőiek szolgáját útközben megtámadván, tőle fontos okiratokat vett el, s azok visszaszolgáltatását megtagadta, mely tette miatt ellene Nagy Lajos parancsára 1347-ben vizsgálat indíttatott.[2]) Tarkői László most unokatestvéreihez, a Lomniczi János fiaihoz fordult, kikkel előbb ugyan az ujfalusi birtokra vonatkozó fentemlített jogigény miatt peres tárgyalásai voltak, kiktől azonban most egyezség útján Ujfalura vonatkozó s még az 1315. évből származó okiratokat sikerült kieszközölnie oly kötelezettséggel, hogy azokat aztán Szent Márton napja octaváikor a boldogságos szűz lőcsei zárdájában lakó barátok őrizetére bocsátja.[3]) S most egy újabb sérelem is járult a viszálykodások okaihoz. Ugyanis Loránd mester a Litinye patak régi medrét önhatalmúlag megváltoztatván, az Ujfalu és Vörösalma közötti határvonalat megbontotta, minek folytán ezen két birtok között egy vitás terület támadt, melyre a Tarkőiek mint Vörösalma urai igényt emeltek 1348-ban.[4]) S ezen vitás földrészlet kérdése ismét tíz éven át szolgált Erisalmául a Tarkőiek és Mykechek között s elkeseredett perlekedésre szolgáltatott okot, melynek folyton váltakozó fejleményeinél érdekfeszítőleg érvényesülnek hol az egyik, hol a másik fél jogérzetének s jobb belátásának indításai, melyeket azonban mindannyiszor háttérbe szorít a nem nyugható s újra fellobbanó ellenséges indulat, melynek tulajdonítandó, hogy az egyezségek, ítéletek s hatalmasok közbenjárása által többszörösen elintézett jogügy újra meg újra felszínre kerül, s utóvégre majdnem a perdöntő bajvívás esélyei elé vitetik. Lássuk röviden lefolyását:

1348. Tarkői László a váczi káptalan előtt egyezségileg Mykch bán fiának Lorándnak engedi át Újfalu birtokot egy vitás földrészlettel együtt.

1349. Tarkői Rikolf fiaival Lászlóval, Jánossal, Kelemennel, Lőrinczczel, Jakabbal, Rikolffal és Henrikkel, László egyuttal kiskorú fiai Péter, Miklós és Jánosért valamint fivérei Péter aradi prépost és Miklós nevében is a szepesi káptalan előtt Újfalu birtokot bizonyos irtásfölddel együtt Károly és Lajos királyok adománylevelei és a váczi káptalan előtt kötött egyezség értelmében Mykch bán fiainak Lorándnak, Istvánnak, Ákosnak és Miklósnak egyezségileg mindenkorra átengedik.

1349. A váczi káptalan jelentése, hogy a most nevezett Mykechek a 3000 márkára becsült Újfalu birtok s a vitás terület birtokába ellenmondás daczára beiktattattak.

[1]) Berzeviczei levéltár 111. sz. a.
[2]) U. o. 81. sz. a.
[3]) U. o. 325 és 68. sz. a.
[4]) U. o. 78. sz. a.

1354. Helyszini szemle azon földterület iránt, melyet Mykch bán fia Loránd Újfalu birtok területéből Tarkői László Jakabfalva birtokához visszacsatolni köteles lett volna, mit a beiktatás alkalmával megtagadott.

1355. Loránd kiegyez Tarkői Lászlóval s az ennek bíróilag megitélt perbeli terhek megváltásáúl 560 forintnak az octavalis törvényszék tartása idején való lefizetésére kötelezi magát.

1355. Loránd az Ujfalu és Vörösalma között fekvő s Tarkői Lászlónak oda itélt vitás terület helyett átengedi neki a Tapoly folyó mentén fekvő Adriánvágása nevű birtokát 80 láncznyi jóféle szántófölddel, 100 márka kötbér mellett.[1])

1357. A szepesi káptalan jelenti, hogy Tarkői Lászlónak ezen birtokba beiktatása a felek által 1358. évi szent György napjára halasztatott.

1357. A szepesi káptalanhoz új beiktatási parancs intéztetik, hogy Tarkői László fia Péter a fenti egyezség értelmében iktattassék be.

1358. Széchi Miklós nádor előtt egyezség jön létre, mely szerint Mykch bán fiai Loránd, Ákos és István, ez utóbbi István és Ákos fiai nevében is megerősítvén a Loránd és Tarkői László között történt egyezséget, hatalmaskodási bajvívás terhe alatt, átengedik Lászlónak Adriánvágása és Lukva sárosmegyei birtokokat minden jogfentartás nélkül.[2])

1358. Ugyanezek közötti egyezség ugyane tárgyra nézve, melyben Tarkői László Mykechéknek a bajvívás büntetését elengedi.[3])

A Tarkőiek tehát Ujfalura nézve egyelőre kudarczot vallottak, némi kárpótlást nyerve a lukói és adriánvágási birtokokban, melyekkel most Tapoly menti javaik gyarapodtak s melyekhez nemsokára Malczót is csatolandók voltak. A malczói királyi birtokban, mely Mykchbán ujfalusi és a Tarkőiek tharkveleji erdőségeivel érintkezett, Róbert Károly 1338-ban száz jobbágy telekrészt adományozott Polánkai Pongrácz fiának Bertalannak benépesítés végett.[4])

1346-ban már Mykch fia Péter korotnoki nemes birtokában találjuk, ki ellen a Tarkőiek a szepesi káptalan előtt óvást tettek, hogy a birtokba vételt az ő szomszédi beleegyezésük nélkül eszközölte.[5])

1360. Gerlachói Leugen Péter neveztetik Malczó urának, ki talán azonos a fentemlített Mych fia Péterrel; ezzel a Tarkőiek jó szomszédságot tartottak, s őt Tarkői Rikolf fiai Péter aradi prépost és Miklós atyjuk s többi testvéreik nevében is különös barátságuk és szeretetük hangoztatásával, de egyuttal bajvívás terhe alatt a szepesi káptalan előtt azon igéretre birták, hogy Malczó birtoka érdekében, mely hajdan Bertalan mesternek volt adományozva, csakis az egri és szepesi káptalanok által kiadott határjárási okmányokat fogja érvényesíteni, melyeket másolatban Rikolf fiai is birtak.[6])

S ezzel egyelőre beérték a Tarkőiek.

BERZEVICZY EDMUND.

---

[1]) Adriánvágás elnevezés ma a Tapoly mentén nem létezik; bajos meghatározni, mely birtok értendő itten.

[2]) Ma Lukó a Tapoly völgyén.

[3]) Berzeviczei levéltárban 64, 108, 109, 110, 67, 232, 235, 233, 234. sz. a.

[4]) Wagner, Diplom. Cottus Sáros 566. lapon.

[5]) Berz. levt. 143. sz.

[6]) U. o. 142. sz.

MIOTA KÁROMKODNAK MAGYARORSZÁGON.

A káromkodás fogalma feltételezi a vallást, az istenismeretet, mert enélkül az ember lelke felháborodásában sem vetemedhetik arra; s épen ez alapon is állíthatni, hogy őseink nem hozták be Európába a káromkodást, sőt hogy akkor is, midőn a keresztény vallást már elfogadták, századokon keresztül a XVI. század közepéig sem éltek e rút szokással.

Bár régi krónikaíróinknak az ősregék nyomán sajátságos fogalmaik valának a hunok és ősmagyarok lelki életökről, mennyiben azokat a legdurvábbaknak jellemzik, a káromkodásról sehol sem tesznek említést. Igy a többi közt Bonfin nyomán Heltai Gáspár krónikájában a szkitákat, mely elnevezés alatt a hun-magyarokat érti, olyanokúl jellemzi, kik legkisebb lelki műveltséggel sem birtak; torzonborz szakált és hajat viseltek, mert sohasem borotválkoztak, s e miatt »*vad és fene tekintetüek* valának.« Sőt szerinte még a szövést, fonást sem ismerték s ruházatok csupán állatok irhájából állott s vételnek csupán a tolvajlást tartották. Ő ez ősmagyarokat vitéz harczolóknak, de kegyetleneknek jellemzi, mert »Mars lévén az ő planétájok: ez indítá őket kegyetlenkedésre . . . .«

Későbbi történetíróink szerint is őseink vallása eleintén egyszerű természet cultus volt, hasonló ahhoz, mely Közép-Ázsia többi népeinél, kivált a parzoknál dívott. Eleintén tűz-, viz- és levegőtisztelők valának, utóbb azonban az egy isten eszméjének hódoltak, sőt a gonosznak külön fölényeül az ármányost, manót és ördögöt képzelték. Ezek szerint az ősmagyarok szó- és eskütartók, szelidek és bölcsek valának, kik között vétek sem merült fel s kiket utóbb csak a folytonos harczok tettek kegyetlenekké és keményekké.

Mindamellett nincs nyoma sem a magyar történelemben, sem a törvénykönyvekben annak, hogy a magyaroknál a káromkodás mindaddig, míg az Árpád-házból kikerült s később ön választotta királyaik alatt az alkotmány oltalma alatt ősi jogaikat élvezve, bár sok vész és viszontagság közt éltek,

a káromlást ismerték volna, mely rút bűn és csúf szokás csupán a *mohácsi vész után* bekövetkezett válságos időkben fészkelődött be, midőn a magyar koronáért két trónkövetelő, Zápolyai János és I. Ferdinánd versenygett s a pártokra szakadt országban, melyben a pártfeleken kivül még a *hódító török* is dühöngött, a folytonos harczok közt erőszak és féktelenség s azzal együtt a nyomor és inség mindinkább eláradt a hazában. Nemcsak az ország rendei és főurai, hanem a köznép is a két király közt pártosokúl szerepelvén, a legnagyobb elkeseredéssel törekedtek egymásnak ártani, egymást ölni, égetni és pusztítani, anélkül, hogy a kevés számú jobb érzésűek a két tehetetlen s egymás ellen törő király mellett az ország végromlásán segíthettek volna, s eközben, míg a közigazgatás és igazság szolgáltatás fenakadt s e helyett a közzavarban a csalárdság s megvesztegetés, hatalmaskodás és erőszakoskodás divatozott, a személy és vagyonbiztosság teljesen felforgattatott, a magánjogok kiméletlenül megsértettek, míg a hatalmasan előtörő török csapatok is minden oldalról épen úgy, mint a féktelenül portyázó s erőszakoskodó magyar és német zsoldos és vérszomjas zabolátlan seregek zaklaták a földnépét, mely a rája nehezedett elviselhetetlen teher és nyomoruság közepette még a vallás és egyház erkölcsi világában sem találhatott vigaszt, melyet a felforgatott államviszonyok közt a reformatio által keletkezett felekezeti zürzavar szintén elnyomott.

E válságos szomorú időkben elveszté az ország népe hitét az Istenhez s vallásához, melyet határtalan elkeseredésében gyalázni, szidni s káromolni kezdett, a mely szokatlan elfajulásson később, midőn *Miksa* megkoronáztatott s Ferdinánd némileg a rendet helyreállítá, a birtokos osztály megrémülvén, sürgeti, hogy e lábrakapott bűn ellen szigorú intézkedések hozassanak. Minek következtében azután 1563. évben a *Pozsonyban* összegyűlt ország rendei előterjesztésére keletkezett az 1563. 42. törvényczikk, melyben világosan felhozatik, *hogy mennyiben a közelebb elmult években az országban az átkozodók részéről keletkezett az Isten és szentség elleni káromkodás*, melyért nehogy az Isten jogos haragja az ország ellen felingereltessék, meggátlásául megállapíttatott s Ferdinánd által azon évi november hó 13-kán szentesítetett is, hogy mindazok, kik Istent a szentségeket és lelket káromolják s azok, kik ezeket hallván a bíróságnál fel nem jelentik, első ízben nyilván megfenyíttessenek, másodízben megpálczáztassanak, harmadízben pedig mint emberölők vagy más ily gonosztevők megbüntettessenek; a fel nem jelentők pedig három márkányi pénzbirsággal sujtassanak.

S bizonyára a hatóságok alkalmazták is e törvényt, de nem a kellő eredménynyel, mert a rút szokás mindinkább terjedt s mélyebb gyökeret vert az ország lakosainál, úgy, hogy egy évszázad leforgása után az 1659. évi julius 21-kén Pozsonyban megnyilt országgyűlésen jónak látták a rendek a fönebbi törvényt megujítani s szigoru alkalmazását elrendelni.[1]) Nem különben hatvannégy év multán ismét megujíták, az 1723. évi 110. törvényczikkben megállapíttatván, hogy az előbbi törvények az Isten, boldogságos Szűz Mária és Szentek káromlói ellen szigoruan alkalmaztassanak; s mivel később különösen az I. Napoleon elleni hadjáratokban szervezett magyar nemesi felkelők — insurgensek — közt is divatba jött a káromkodás, ennek meggátlásáúl hozatott a pozsonyi országgyűlésen az 1808. évi 11. t.-cz. 13. §-sa . . . .

S számos példa van arra, hogy hatóságaink, a megyei törvényszekek, városi bíróságok és uri székek egyaránt, élve a a törvényadta joggal, csakugyan szigorúan alkalmazták is a törvény rideg intézkedéseit és büntetéseit. Igy a *beregszászi* városi bíróság 1748. november hó 12-kén bizonyos *Duszkáné* nevű ottani asszonyt, »*adta-teremtette* és ménkő mondásáért s részegeskedéséért jóllehet halált érdemelne, arra itélte, hogy egymás után három pénteken keményen lapátoltassék meg és a városból örökre számüzettessék.«

1752. augusztus hó 27-kén ugyanazon becsületes tanács *Fagyas Lukácsot* azért, mert »b . . . . a anyalelkével, teremtettével felette igen káromkodott,« 24 lapát-csapással büntette. azon megjegyzéssel, hogy ismétlés esetében »*kővel verettetik* agyon«.

1772-ben pedig *Orosz Lászlónét*, hasonló káromkodásért, »mint maga roszaságáról és példás istentelenségéről már mindenki előtt ismeretes és megjegyeztetett gonosz asszonyt, más hasonló nők elrettentésére« *ötven kemény korbácsütésre itélte.*

Hasonló módon járt el a munkács városi tanács is. Igy 1684. évről ez foglaltatik a rövid tartalmú tárgyalási jegyzőkönyvben: »*Deliberatum est.* Főbíró Kallós István uram házánál tetszett az istenes törvénynek, hogy Isten ellen való káromkodásért *Bodnár* Sándoron a piaczon város láttára a *juratussal* negyven csapassék, mivel tanukkal és a maga nyelve megbizonyította. Hogyha pedig ezen vétekben találtatik máskor, tehát kővel *verettetik* agyon.«

Érdekesebb ennél a következő 1695-ki eset, mely egyszersmind az akkori bűnvádi eljárást is feltünteti, lévén az a

[1]) 1659. évi 42. t.-cz.

tárgyalási jegyzőkönyvben így beírva: »Nemes Beregh vármegyében levő Munkács városának most substituált főbírója Lázár György mint A(ctor) szólítja a törvényhez a munkácsi becsületes tanács elébe ugyan felülemlített vármegyében és városunkban lakó nemzetes Czeglédy János uram szolgáját *Kalin Jánost* alias Hagymás mint I(ncattus), mivel a felső napon ugymint die 4. Julii nem tudatik mi októl viseltetvén, a felül említett I. kimenvén a város piaczára és ott mind városunk lakosai s mind körül való népek hallatára rettenetes *istenkáromló, ördögadta és teremtettével* kezdett szitkozódni; mely dolgot az A-nak fülébe vitték és mint város magistratusa parancsolt a város földén megfogatni és kalodába tétetni; a kalodában lévén pedig az I. nemhogy magát tartóztatta volna, de egész napestig, amint a száján kifért, a szent Istent káromló undok szitokot úgy szórta ki; azzal sem elégedvén meg, kezdette a várost égetéssel fenyegetni .... *Deliberatum est.* Munkácsi főbíró Somody Márton úr házánál a tekintetes tanács Lázár György bíró uram képebeli magistratusnak mint A-nak Kalin János I. ellen való feleletét megexaminálván, tetszett mind az Isten törvénye szerint, mind az ország törvénye értelmében, mivel hogy bíró úr felelete szerint megbizonyította Kalin Jánosnak mind Isten ellen való káromkodását, mind égetéssel való fenyegetését bőven a tanúknak világos vallástételeikből, per hoc tetszett az egész törvényszéket ülő bíráknak közönséges voxokból, hogy Isten ellen való káromkodásaért és hallatlan más szitkozódásaért és tüzzel való fenyegetéseért, *a város piaczán kövel verettessék agyon Kalin János.*«

Nemkevésbbé érdekes ez is az 1732. évből: »*Deliberatum est.* Munkácsi főbíró Koneczházi János házánál tetszett a törvénytevő személyeknek, mivel a tanúknak fassióikból előttünk világosan constálna, hogy városunkba lakozó *Técsi István* az Istennek méltósága ellen ördög adta, mennykő teremtette, disznó adta éktelen káromkodásokat tett volna, sem isteni, sem emberi szép intéseknek nem engedett volna, azért a következendő hétfőn (hetivásár alkalmával) úgy mint 3-a Novembis 1732., a piaczon levő *fa-lóra* feltétetik és délig ottan detineáltatik pro primo; pro secundo, hogyha azon éktelen káromkodásokban leledzendik, tehát ismét feltétetvén a *fa-lóra*, onnan 12 órakor levétetvén, neki *negyven lapát adatik*; mindazokkal sem gondolván, ha harmadszor is azt a gonoszságot elköveti, ország törvénye szerint, *megköveztetik.* Anno domini 1732. die 27-a Octobris.«

De a katonai rendeknél is szigorúan tiltatott a szitkozódás rút szokása.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Dacia provincia Augusti. I. kötet I—XIX. fejezet 436 l., II. köt. XX—XLI. fejezet és függelék s 1—624 lap. Irta Király Pál gymnasiumi igazgató. Kiadta Szabó Ferencz német-eleméri plébános Történeti nép- és földrajzi könyvtára XLVII—XLVIII. kötetéül. Ára fűzve 6 frt, kötve 7 frt.

Szabó Ferencz plébános nagybecsű irodalmi vállalatának egyik legújabb termékét mutatjuk be a czímzett nagyterjedelmű munkában. Király Pál, mint a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat egyik tevékeny munkása, épen Dacia történeti emlékeinek kutatásában s a tartomány székvárosának ásatása közben vívta ki jóhangzású írói nevét. Mindenképen illetékes szakember tehát Dacia monographiájára, melyhez tűzetes bevezető tanulmánynak bírjuk már tőle a sarmizegethusai Mithraeumot, valamint a Gyulafehérvár monographiájának bevezető kötetéül elkészült Apulumot. Forrástanulmánya felöleli a Daciára vonatkozó bő irodalmat, úgy hogy e tekintetben is útbaigazítással szolgálhat mindazoknak, kik a tartományt egy vagy más tekintetben behatóbb figyelmükre kívánják méltatni. Az irodalmi adatok értékesítésében avatottabbnak, otthonosabbnak is mutatkozik szerző, mint a helyrajzi problemák eldöntésében. Fő eleme a történelmi események kinyomozása, értelmezése, a művelődési emlékek magyarázata. Ezen a téren sok újat és meglepőt szolgáltat s folyékony, helyenkint lendületes irályával a német-eleméri plébános könyvtárának egyik tetszetősebb és vonzóbb kiadványát szolgáltatja.

Az első kötet X—XIX. fejezetben adja Dacia földrajzát, legrégibb lakóinak ethnographiáját. Majd a dákokat és törzsrokonaikat ismertetve rátér azokra a heves összeütközésekre, melyek Burivista merész kirohanásaival egyszerre ismertté tevék az addig alig is sejtett dákságot, de egyuttal előidéző okaivá váltak Róma ellenséges érzületének is. Megkapó színekkel rajzolja a hódító legiók közeledését, a Dacia határain folytatott s Trajanus fényes diadalmenetével végződött harczok

történetét. Szerző Trajanus felvonulási szinhelyének tőszomszédságában lakva, a helyi viszonyok pontosabb megfigyelése alapján azonban könnyen újra kijavíthatta volna ama tévedéseket, melyek Trajanus mozgósítási utvonalainak épen a Századok hasábjain (1890 nov.—decz.) első ízben megjelent leírásában becsusztak. Igy *Egeta* helyzetét már D'Auville a mult században meglehetős helyes érzékkel Bozo Palanka közelében a Duna jobbparti könyökhajlásánál kereste volt. Kanitz Ágost 1887-ben *Egeta* helyzetét egész pontossággal megállapította ugyanott. Ezeket szem előtt tartva M. Laberius Maximus Moesia inferior helytartója a Duna balparti diluvialis dunavidékein, a Zsil átszelésénél *Pelendava* (Krajova) *Amutria* állomásokon át csakis *Drobetáig* vonulhatott, honnan közelebb kaphatá a Sarmizegethusa ostromlásához segítő fővonalat. Sőt valószinüleg a legio I. Italica segédcsapatai is részben a Zsil mentén egyenesen a Vulkán hágónak fordultak s *Lucius Quietus* mór lovasai Taliatánál átkelve a Dunán hihetőleg *Ad Mediam* felé vették útjokat a sokkal távolabbi s a legio I. Italica felvonulását keresztező Vulkán hágó helyett.

Igen becses magyarázatát vesszük a Trajan oszlop domborműveinek, melyekről ha nem is sikerült, a minthogy alig is sikerülhet valakinek, a topographiai vonatkozások teljes meghatározása, Király Pál a néprajzi és történeti elemek szorgalmas és sikerült kihüvelyezésével üdvösebb és szerencsésebb munkát végezett. A Trajan oszlop szobrásza gondosan megörökitette a hódító császár dicsőségének legkisebb emlékeit is; de czélzatosan mellőzte az ellenkező jeleneteket. Nincs feltüntetve Decebal hugának elfogatása, Longinus önfeláldozása. És mégis örökbecsü e hijányok daczára az óriás adattár történeti értéke, mert a mire kiterjeszkedik: az lényegileg megfelel az eseményeknek. Lényegileg mondjuk, mivel a szobrász nem lehetvén közvetlen szemlélője Decebal nagyszerű tragoediájának, csakis elbeszélések és irott utasítások szerint ábrázolta az akkori közvélemény által legjobban ünnepelt s a császár egyéni hiuságának, a hadsereg dicsőségének legjobban hízelgő mozzanatokat. Az új tartomány berendezését D. Terentius Scaurianus egységesen tervezé s a politikai és katonai hatalom az ő kezeiben összpontosult. Hadriantól kezdve azonban a legio XIII. gemina legatusai külön szerepelnek, sőt 129 márczius 22-én kelt elbocsátó leveléből *Dacia inferior*-t olvasva a feliratilag Marcus Aurelius alatt (161/163) kimutatható Dacia superior is érvényben lehetett már akkor. De már 168 után a hármas felosztás következett be: t. i. Dacia Porolissensis (éjszaki), D. Apulensis az Aranyostól le a Dunáig és D.

Maluensis a romániai Alföldre néző Kárpátalja az Alsó-Olt és a Duna vidék. A három kerületre külön procurator és helyőrség jutott.

Király Pál terjedelmesen foglalkozik az új tartomány viszontagságaival egészen a markomann háborukig. Sorrendjére azonban szerencsésebbnek ítéltük volna, ha a dákokat azok hadügyével (XI., XII. fej.) mindjárt a VII. fejezet helyére illeszti be s a Trajan oszloppal végezve a XVI. fejezetet (Dacia betelepítését) sorozza be. Ép úgy ajánlatosabb lesz vala a XVII., vagyis az utak, a XVIII. aldunai híd, XIX. hadi viszonyok letárgyalása után a tartomány szervezetét (XIII.) a XIV. és XV. fejezetekkel épült sorrendileg az első kötet végére iktatnia. Ez mindenesetre jobban visszatükrözi az időrendi egymásutánt, világosabban áttekinthetővé alakítja az egymásba szövődő eseményeket és némi ismétlődéseknek is útját szegi vala.

A XIX. a hadi viszonyok fejezetben a délkeleti felföld hadi állomásainak felsorolása s a főhadparancsnokság székhelyéül választott Apulum kedvező helyzetének kijelölése mellett rátér Domesewszky Alfréd amaz okoskodására, mely szerint Moesia superior határszélét a vámállomásokon Orsovától fel keresztül Sarmizegesthusán, Micián éppen az Eriz hegység centrumához Zalatna (Ampelumhoz) vezeti. Valóban Dacia eme területeinek domborzati configuratiója már magában ellentmond e merész, de azóta Kiepert által térképileg is tovább terjesztett feltevésnek. Hisz ha a tartomány legbecsesebb s az egész tervszerű várrendszerrel fedezett aranyvidéke és a főváros maga is Moesiához tartozott: akkor valóban alig maradt a Maros és Szamos melléken kivül egyéb Daciában. Már pedig Dacia egész hadi rendje annyira az aranyhegyekhez alkalmazkodik, hogy a tartomány költséges kormányzatát a nélkül már politikailag sem képzelhetjük. Az egyetlen lehetőség, hogy az Al-Duna venája az Olt balpartjától kezdődőleg jobban kézügyébe esett a dunai határvárak őrségének s hihetőleg Hadriantól kezdve Moesiához is tartozott.

Dacia katonai állomásainak összefoglalásában értékesítve találjuk Torma Károly kutatásainak eredményeit, éjszaki Daciára a limes dacicusra vonatkozó felfedezéseit. Éles ellentétben állnak e beható kritikával és alapos helyismerettel megállapított adatokkal szemben *Ackner Mihálynak* az ötvenes évek derekáról több jóakarattal, mint pontossággal adott és azóta sok részben túlhaladott jelentései, melyeknek teljtartalmú értékesítését nem örömest látjuk Király alapvető művében.

A második kötet a XX—XLI. fejezetekben a hadi életet,

közigazgatást, a lakosság rendi felosztását, nemzetiségi, vallási viszonyait, nyilvános és magán életét, az ipart, kereskedelmet, bányászatot öleli fel. A tartomány helyőrségének létszámát csakis Trajanus idejéből határozhatjuk némileg meg, mert később lehetetlenség az időnkint fel-feltünedező fegyver-nemek és csapatok egyidejűségét megállapítani. Trajanus idejéből D. Terrentius Scaurianus elbocsátó levele a legio XIII. gemina mellett 3 alát à 480 emberrel = 1440, 12 cohors à 500 ember = 6000, 2 cohors miliariát = 2000 ember, és határozatlan számú pedites singularest sorol fel. Igy Király 15,465 emberre számította a pacificatio után berendelt őrséget. Később Septimius Severus a legio V. Macedonicát is ide tezényelvén, a fegyveres erő megkétszereződött; sőt a végső küzdelmek idején a legio IV. F. F. csapatainak egy része is segélyül sietvén, több mint 40 ezernyi hadsereg szállott szembe a kis tartományért a barbársággal.

A köz- és magánépületek című fejezetben Sarmizegethusa amphitheatrumának éjszaki felét, a közfürdőt, a mithraeumot, (melynek monographusa épen Király vala), a magánházakat ismerteti úgy, a mint a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat költségén 1881-től közreműködésével megkezdett ásatások kideríték. Apulum és a Torma Károly által mintaszerűleg feldolgozott Alsó-Ilosva leírása után a lakosságra tér át s terjedelmes és egyuttal igen érdekes fejezetet szentel a vallásnak is bemutatva itt a sarmizegethusai Mithraeum becsesebb domborműveit a Bruckenthal muzeum szép Mithra táblájával együtt. A bányászat, pénzverés, a concilium provinciarum trium Daciarum ismertetése után történeti adalékok czím alatt egyesíti Dacia elbukásának változatos eseményeit a legio XIII. geminanak 258-ból kimutatható moesiai visszavonulásáig. Gallienus végső éveiben csak a Duna balpartja szegélyzetét tartják még strategiai okokból, de Daciát elveszettnek tudják, bárha arról Aurelianus 271-ben mond le hivatalosan a góthok javára.

Dacia története ezzel véget is ér; de Király Pál még egy függelékkel egészíté ki s a germanok, hunok, gepidak, avarok és frankok harczain áthaladva azzal fejezi be érdekes könyvét: hogy a rómaiak kiköltözése után itt megfordult népek közül a hely-, hegy- és folyónevek tanuságai szerint a szlávok hagytak leghatározottabb nyomokat.

A rendkívül sok érdekes fejtegetést tartalmazó, a rég tudott adatokat is új világításba helyező munka anyagbeosztásán, tárgyalási sorrendjén ugyan nem egy módosítani valót fog felfedezni a szakértő tekintete; de egészben Szabó Ferencz

vállalatának díszére és előnyére szolgál Király Pál vaskos két kötete. A szövegrajzok számozását, az egyes képek értelmező czímezését sem szivesen nélkülözzük, sőt Dacia térképét is keresni fogja mindenki, a ki a szövevényes hadi utakról és várrendszerről mondottakat ellenőrizni és jobban megérteni óhajtja. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat, mint a melynek áldozatkészsége tette első sorban lehetővé szerző régészeti munkásságát, ha mindjárt ezt kellően érintve a bevezető sorokban nem is látjuk, jól eső érzülettel utalhat erre a munkára, mint első tiz évi fáradozásainak legkézzelfoghatóbb eredményére. —s.

Szádeczky Lajos, Erdély és Mihály vajda története 1595—1601. Oklevéltárral. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár. Kiadja Szabó Ferencz, n.-eleméri plébános. LVIII. köt. Temesvár. 1893.

Ma-holnap háromszáz éve lesz, hogy oláh vajdák fényesnek épen nem nevezhető soráből egy hatalmas alak kiemelkedve, pillanatra a nyugoti népek figyelmét, sőt bámulatát magára vonta s rövid időre bár, de végzetteljesen belenyult hazánk történelmébe is.

Ez a hires Mihály vajda, a román történetirás ünnepelt alakja, kinek az új Románia királyság fővárosában »Bukurestben, a boulevard közepén — az egyetem és akadémia közös palotája előtt — díszes lovagszobra emelkedik, melyre lelki gyönyörrel tekint az oláh szem, látásán nemzeti büszkeségtől dobban meg az oláh szív.« Mert a havasokon túli, sőt fájdalom az erdélyi román is, nemcsak nagy tettekben és kiváló emberekben feltünően szegény történelmének fő-fő büszkeségét látja a híres vajdában, hanem rettenetes anachronismusszal megtette a modern oláh nemzetiségi törekvések első bajnokának is.

Ez a körülmény az, a mi Mihály vajda történelmének a szokottnál nagyobb érdekességet kölcsönöz. Napjaink erősen hullámzó nemzetiségi küzdelmeiben, az oláh történetírók kiváló előszeretettel foglalkoznak az oláh faj múltjának mindazon mozzanataival, melyek a felületes olvasó előtt mai nemzetiségi aspiratióik alapjául vagy legalább előzményéül tüntethetők fel, s a mint a történelmi tárgyilagosság valóságos arczulcsapásával, a parasztvezért Hórát megtették a nagy franczia forradalom által hirdetett eszmék első apostolának és martyrjának, úgy faragták ki Mihály vajdából az első dákorománt, az első oláh embert, kinek agyában az összes oláh nemzetet magában egyesítő, a Tiszától a Fekete tengerig terjedő oláh

nemzeti birodalom eszméje megfogamzott s annak megvalósítására törekedett.

Balcescu Miklós oláh történetíró[1]) volt e felfogásnak, ha nem is első, de mindenesetre legékesebben szóló és leghatásosabb hirdetője, s nyomán haladnak mai napig is az oláh történetírók s velök együtt természetesen az oláh közvélemény is. Hogy minő tévesen, illetőleg a kor szellemének minő tökéletes félreértésével, helyesebben talán félremagyarázásával, elmondja nekünk Szádeczky Lajos, tudtunkkal az első magyar történetíró, ki Mihály vajda magyarországi szereplését tüzetes tanulmány tárgyává tette. Mihály vajdáról szóló könyve, mint a hozzá csatolt rendkivül becses oklevéltár is bizonyítja, széles levéltári kutatásokon alapuló, nagy elevenséggel irott érdekes és becses mű, melynek megjelenését — habár a szerző nézeteit és következtetéseit minden pontban alá nem irjuk — épen most igen actuálisnak tartjuk, s megkisértjük tartalmát az alább következő sorokban, ha nem is pontról pontra, legalább nagy körvonalaiban ismertetni.

Mihály vajda szereplése az erdélyi történelemben a tizenötéves török háboruval kezdődik. Báthory Zsigmond közbenjárásának köszönhette, hogy 1592-ben a havasalföldi vajdaságot elnyerte, s így természetes volt, hogy midőn az erdélyi fejedelem a prágai udvarral szövetségben a török hatalom megtörését tervezte, a jó katona hirében álló havasalföldi vajda támogatását e vállalatban számításon kivül nem hagyta. A nagyratörő, mindig harczvágytól égő oláh vajda csakugyan azonnal csatlakozott a keresztényekhez, s még mielőtt magát és népét az 1595-ki szerződés értelmében az erdélyi fejedelem alá vetette, már 1594-ben erdélyi csapatok által is támogatva szerencsésen harczolt a törökkel. Még nagyobb dicsőség várt rá a következő 1595-dik esztendőben, midőn az erdélyi fejedelemmel egyesülve Szinán nagyvezért több diadalmas ütközet után Havasalföldről kiverték s utóhadát Gyurgyevonál megsemmisítették.

E diadalok alapították meg Mihály vajda hírnevét s irányították személyére Prágában az intéző körök figyelmét. Hogy Erdély biztos kézben legyen és a török befolyást onnan teljesen kiszorítsák, arra Rudolf udvaránál a dolog természeténél fogva épen nem alaptalanúl igen nagy súlyt helyeztek, s minél inkább kitűnt Báthory Zsigmond szeszélyes ingatag jelleme és politikai megbizhatatlansága, annál nagyobb buzgalommal törekedtek Mihály vajdát, kinek állása az Al-Duna mentén a nagy török háboru kimenetelére döntő fontosságú

[1]) »Istoria Romanilor sub Michain Voda Vitezul« (Bukarest. 1877.)

lehetett, a magok számára megnyerni. Már 1597-ben összeköttetésbe léptek vele, pénzt és zsoldosokat igértek neki s még nagyobb hévvel igyekeztek megnyerni, sőt mintegy német zsoldba venni, midőn Báthory Zsigmond 1599-ben a fejedelmi széket Báthory Endrének engedve át, a prágai udvar befolyása Erdélyre legalább is kétségessé vált. Erdélyt minden áron biztosítani akarták, nehogy ismét török befolyás alá kerüljön s hogy a kétes magatartású Báthory Endrét megbuktathassák, arra kitünő és legalkalmasabb eszköznek ajánlkozott a nagyravágyó oláh vajda.

E ponton kezdődik Mihály vajda kétszinű politikája Erdélylyel és a prágai udvarral szemben. 1599. julius 26-án kelt hitlevelében hűséget esküdött Báthory Endre fejedelemnek s ugyanakkor ajánlatokat tett a császárnak, hogy Erdélyt közösen két oldalról támadják meg, foglalják el, a bíbornok-fejedelmet tegyék el láb alól, mint annak idején Ferdinánd eltétette láb alól Fráter Györgyöt. Prágában ez ajánlatokat kedvezően fogadták: biztatták a vajdát, igértek neki pénzsegélyt, biztosították, hogy cserben nem fogják hagyni; de bölcsen óvakodtak kötelező igéretet tenni, vele forma szerint szövetségre lépni. Úgy látszik, szerették volna a vajdával Erdélyt elfoglaltatni — mint a szerző megjegyzi — vele a gesztenyét kikapartatni, de nem biztak benne, a mint nem is látszott valószinűnek, hogy a vajda önző érdekek nélkül, csupán barátságból a császár iránt ily vakmerő vállalatba fogjon. Előre tolták tehát, mint kényelmes, mert szükség esetén megtagadható eszközt s magok számára biztosították minden jövendő eshetőségre a cselekvés szabadságát. Ha aztán mindezekhez hozzá veszszük még, hogy a prágai udvar ugyanekkor Malespina által Báthory Endrével is alkudozott s a szegény bibornok fejedelmet az őt környező veszély iránt teljes csalódásban ringatta, könnyen beláthatjuk, hogy a szerző súlyos itélete, melylyel Mihály vajda perfid politikáját megbélyegzi, bár igazságos, de egyoldalú és épen ezért nem egészen méltányos. Mert a szerző által bizantinismusnak nevezett politikát nemcsak keleten, de nyugaton is igen jól ismerték és gyakorolták s Mihály vajda ravasz kétszinüsége Erdélylyel szemben tulajdonképpen csak a prágai udvar politikájának volt minden esetre durva utánzata.

Az elháltatott és a töröktől magokra hagyott erdélyieket Mihály vajda merész támadással 1599 őszén meglepte s hadseregüket október 28-án a schellenbergi ütközetben megsemmisitette. Ez egyetlen ütközet egész Erdélyt a vajda kezébe juttatta, mert igen ügyes és az erdélyi viszonyok helyes ismeretéről tanuskodó számitással — mi egyuttal egymagában is

fényes czáfolata a Mihálynak tulajdonított oláh nemzeti politikának — a székelyeket már előbb a maga pártjára vonta volt, a szászok mindaddig, míg kiváltságos különállásuk veszélyben nem forgott, a győzőnek mindig fejet szoktak hajtani, a nemesség erejét pedig a vajda váratlan diadala egészen megzsibbasztotta. De a fenforgó viszonyok között Erdélyt könnyebb volt meghódítani, mint megtartani; a schellenbergi ütközet után csakhamar kitűnt, hogy a vajda szándékai és a bécsi udvar törekvései Erdélyt illetőleg nagyon élesen eltérnek egymástól. A prágai udvarnál Mihály győzelmét a magok győzelmének, hódítását a magok hódításának tekintették s azt hitték, hogy a vajdát jó szolgálataiért pénzzel és semmibe sem kerülő kitüntetésekkel kielégíthetik. Hogy Erdélyt bárminő czím alatt felségi jogokkal Mihálynak átengedjék, arra egy perczig sem gondoltak és a dolog természeténél fogva nem is gondolhattak. Pedig Mihály vajda — bár magát egyelőre elég szerényen a császár gubernatorának nevezte — egyenesen ezt akarta. A mint diadala után Erdély kormányát kezébe vette, mint az ország teljhatalmú ura kezdett rendelkezni és a prágai udvarhoz több izben felterjesztett kívánságaiban is az a pont, hogy a felségjogok kezében maradjanak, mindig az első helyen állott. Tárgyaltak, alkudoztak hónapokon keresztül, de kölcsönös álláspontjuk sokkal távolabb állott, hogysem megegyezhettek volna s hogy Basta kívánsága szerint már 1599 végén kardot nem vontak egymás ellen, azt csak az gátolta, mert egyik fél sem bizott eléggé a maga erejében. Az erdélyiek nyilt felkelése 1600 szeptemberben Mihály vajda tűrhetetlen zsarnoksága ellen végre megadta az udvarnak a kedvező alkalmat e veszélyessé vált ember eltávolítására s az erdélyiek és Basta egyesült csapatai 1600. szept. 17-én Miriszlónál leverték a vajdát s erdélyi uralmának véget vetettek. Ugyanekkor a Moldva elfoglalása által felingerelt lengyelek Moldvát és Havasalföldet ragadták ki kezéből s a hatalmas vajda egy hónap elforgása alatt földönfutó lett.

Ezzel végződik Mihály vajda komoly politikai szereplése. Nem lehet tagadni ugyanis, hogy mindeddig az adott tényezőkkel, ha nem is bölcseséggel, de mindenesetre bizonyos ügyességgel és mindenekelőtt sok ravaszsággal számító politikusnak és hadvezérnek bizonyult, de további működése alatt jellemének eddig is gyakran felcsillámló kalandor vonása teljesen kidomborodott. Midőn látta, hogy minden veszve van, oly vakmerőséggel, mely valóban ritkítja párját, sietett a prágai udvarba, hogy kegyelmet nyerjen s hogy ismét felajánlja kardját azoknak, a kik ellen még az imént harczolt, természetesen

ismét azon számítással, hogy szerencséje felemelkedésével azokat, a kikről ugyanakkor, midőn segítségüket sürgeti, a legmélyebb megvetéssel nyilatkozik,[1]) ismét kijátsza. De a császári udvarnál már jól ismerték s habár ismét kegyelembe fogadták, gondoskodtak arról is, hogy letépett szárnyai meg ne nőjjenek. Felhasználták őt czéljaikra, mint ő felhasználni vélte a császárt elvesztett hatalma visszaszerzésére, de e mindkét részről nagy kétszinűséggel űzött játékban az önálló hatalommal többé nem rendelkező vajda győztes nem lehetett. Népszerűsége a magyarországi hajducsapatok és a székelyek között hasznossá tette őt a császári csapatok élén, mindaddig míg Erdély ellenségesen állott szemben az udvarral, de mihelyt a goroszlói csatában Erdély önállósága újra elbukott, Mihály vajdára többé nem volt szükség. Basta élve a rá ruházott hatalommal eltette láb alól az alkalmatlanná vált »oláh«-t, épúgy mind ez ajánlotta volt és végre is hajtotta annak idején a szerencsétlen bibornok fejedelem félretételét.

Mint előbb Fráter György s mint később Wallenstein úgy végezte életét Mihály vajda is. Ő is, mint amazok, a történelem azon épen nem ritka alakjai közé tartozik, kik fölött a kortársak és az utókor itélete igen különbözően hangzik. Kortársai közül némelyek — köztük nem egy magyar — a kereszténység kiváló hőse gyanánt ünnepelték s magasztalták ragyogó vitézségét, államférfiui és hadvezéri tehetségeit; de az erdélyiek — a magyarok épúgy mint szászok — fennhéjázó kalandornak, hitetlen esküszegőnek és vad zsarnoknak festik, kinek rövid egy évi kormányát Erdélyben évekkel később is borzalommal és utálattal emlegették.

Melyik felfogás az igazi? Úgy tetszik nekünk, hogy egyik sem és hogy, mint az ellentétes nézeteknél igen gyakran történni szokott, az igazság itt is a középen van. Ha Mihály vajda jellemét nem kortársai véleménye szerint s még kevésbbé a jelenkor nemzetiségi szemüvegén át igyekezünk megalakítni, hanem tetteit veszszük vizsgálat alá, feltaláljuk benne, nem az igazi államférfiut, ki az adott tényezőkkel számítani tud, hanem a hadvezéri tehetséggel és nagy személyes bátorsággal felruházott condottierit, kit szerencsés politikai viszonyok oly magasra emeltek, hol igazi államférfiui tehetség és politikai míveltség hiányában megállani nem tudott. Ha figyelmesen

[1]) Ime miként ír a császárról és ennek környezetéről, az után hogy ismét kegyelembe fogadták: »Imperator mediocris sapientiae est sine modo, similiter et fratres sui ejusmodi sunt, una cum copiis eorum ..... Isti nullius momenti sunt foeminei sexus, molles, turpes, abjecti una cum imperatore stb.«

tanulmányozzuk azon kort, melyben élt, azon meggyőződésre jutunk, hogy az egyrészről annyira magasztalt, másrészről pedig annyira gyalázott vajda erényeiben úgy mint bűneiben korának gyermeke volt, semmi esetre sem jobb, de nem is oly sokkal rosszabb többi kortársainál.

MIKA SÁNDOR

Az 1843—44-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta Kovács Ferencz ügyvéd, Csongrád vármegye volt alispánja és H.-M.-Vásárhely város volt országgyülési képviselője. Budapest 1893—4. (Eddig I—III. kötet.)

Még 1885 elején történt, hogy Zichy Antal a magyar tudományos akadémia egyik ülésén fölvetette az eszmét *ujabbkori* országgyűléseink eddig ismeretlenül lappangó sok becses emlékének összegyűjtése iránt. Az akadémia méltányolva az ügynek nem csupán tudományos, hanem nagy nemzeti jelentőségét, a kormányhoz fordult s Tisza Kálmán akkori belügyminiszter a törvényhatóságokat körrendeletben hivta föl, hogy a levéltárakban esetleg található ilyen országgyűlési emlékekről jegyzéket készíttessenek, a magánosok, egykori országgyűlési követek vagy örököseik birtokában levő ily iratokat pedig kipuhatolják s végül működésök eredményéről az akadémiát s a belügyminisztert értesítsék. Ennek a fontos és hazafias kezdeménynek azonban *hivatalos* eredménye nem lett. Történtek-e kutatások az akadémia által megjelölt és a miniszter által elrendelt irányban, annak eddig semmi látható nyoma nincs. Kétségkívül mint sok más, úgy ez is megtört a vármegyének kömondásos ősi közönyén s az egész, úgy látszik, csakhamar feledésbe merült.

De egy jó, egy egészséges eszmének megpendítése mindig megtermi a maga áldásos gyümölcsét, habár nem mindig épen ott, a hol remélték. Az eszmét széthordja a szél minden irányba s megesik, hogy termékeny talajra talál ott, hol senki sem várta. Igy történt a Zichy Antal kezdeményezésével is. A vármegye nem sokat törődött, vele, de az országban legalább egy ember akadt, a negyvennyolczas nemzedék egy még élő tagja, a nagy események kortársa, kinek hazafias szívében az eszme lelkes visszhangot keltett s ki nem csupán a valósításával járó sokféle munkától és fáradságtól nem riadt vissza. Jóval tovább ment: magára vállalta, saját zsebéből fizette azokat az igen tetemes költségeket, melyekkel az eszme valósítása járt.

Ez a lelkes hazafi Kovács Ferencz, ki az 1843—4-iki országgyűlésen mint kiskövet működött a gyülésnek akkor egyik legkiválóbb vezértagja, a jeles emlékű Klauzál Gábor mellett. Az ifju Kovács egyrészt magukról az országgyűlési ülésekről följegyzéseket tett, másrészt meg a kerületi ülésekről rendes naplót vezetett. E kerületi ülésekről, mint hangsúlyozza és mint a tárgyalásokból kitünik, hiteles és hivatalos naplót is vezettek, sőt ki is akarták nyomatni. Ezt azonban akkor az uralkodó körök nem engedték s így a hivatalos napló, noha a nyilvánosságnak volt szánva, közre nem bocsáttatott. Sőt ma már egyáltalában nincs meg s vagy lappang valahol, vagy elpusztult a későbbi viharos események folyamán. Ma mindenesetre nem birjuk e hivatalos naplót s ennek folytán a pótlására szolgáló hitelt érdemlő egykorú *magán*-följegyzések kétszeres fontosságra tarthatnak igényt.

Ilyen följegyzéseket nyujt most Kovács Ferencz s ebben áll vállalatának egyik főérdeme. Ő annak idején az 1843—4-iki országgyülésen, nehány nap kivételével, folyton jelen volt Pozsonyban, végig hallgatta a tárgyalásokat s azok lefolyásáról, a viták menetéről, az egyes szónokok érveléséről közvetlen hallomása alapján tett följegyzéseket. Ez ülésről ülésre menő jegyzetgyüjtemény, ez a formaszerű napló, annak idején a pillanat benyomása szerint készült és szerzője minden egyébre gondolt, csak arra nem, hogy valaha sajtó utján bocsátja az irodalom rendelkezésére. Az idő azonban e jegyzeteknek olyan értéket adott, hogy közrebocsátásukkal írójok valóságos hézagpótló munkát végezhetett. Ezen egykorú s minden czélzatosság nélkül, ámbár az akkor uralkodó eszmék befolyása alatt szerkesztett napló szolgál Kovács Ferencz mostani becses kiadványának alapjául. Ez teszi főtartalmát.

Csakhogy a szerző sokkal lelkiismeretesebb, semhogy ötven esztendővel ezelőtt papirra vetett följegyzéseit szigorú revizió és bírálat alá nem vette s meg nem vizsgálta volna: hol szorultak pótlásra, kiegészítésre, kibővítésre? Nem volt vak bizalommal ifjúkori jegyzeteinek csalhatatlansága iránt, hanem szembe állította azokat más egykorú kutfőkkel s onnan javította meg esetleges tévedéseiket, egészítette ki hiányaikat. Első sorban országgyűlési írnoktársa, Babarczy József egykorú jegyzeteit használhatta, mert Babarczy az 1844-iki év második feléről szintén tett ily följegyzéseket. E kézirati kutfő mellett természetesen bőven értékesítette ama korszaknak már elég bő, habár nem mindig rendszeres nyomatott irodalmi segélyforrásait, első sorban a napi sajtót, főleg az akkori »Pesti Hirlapot«, melynek országgyűlési tudósítója csaknem az egész

gyűlés folyamán a később történetírói babérral koszorúzott Szalay László volt. Használta azonban a többi lapok tudósításait is, s belőlök pótolta, bővítette, részletesebben megvilágította az egyes szónokok nyilatkozatairól és érveléséről a saját naplójában található egykorú följegyzéseket.

De Kovács nagy munkája nem csupán a kerületi üléseket öleli föl, hanem az országos ülések közül is azokat, melyek a magyar nyelv és nemzetiség, az ország czímere és színei, továbbá a vallás dolgaira s az országgyűlés megnyitására vonatkoznak. Adja továbbá a legfontosabb országgyűlési okmányokat, üzeneteket, feliratokat, törvényjavaslatokat, táblai határozatokat, az ülésekben tárgyalt nagyobb országos választmányi munkálatoknál pedig legalább megmondja, hogy egész szövegekben hol találhatók. Sőt nem csupán nyers anyagot szolgáltat; az érdemes szerző nem egyedül mint adatgyüjtő végezi sikerrel fáradságos és értékes munkáját. Többet is tesz: kezébe veszi a történetíró tollát s az első kötet elején száz oldalnál hosszabb bevezetésben valósággal megírja az 1843—4-iki országgyülés történetét annak előzményeivel együtt. Hogy a szóban forgó gyülés nagy jelentőségét kellően kidomborítsa, az ország akkori állapotairól ad képet s kiemeli ama nagy politikai és művelődési kérdéseket, melyek leginkább foglalkoztatták a közvéleményt s a nemzeti ügy apostolait. Figyelemmel van a hazai mozgalmak által a nemzetiségeknél keltett visszahatásra, a tótok körében megindult pánszláv törekvésekre, a horvátoknál egyre veszélyesebb alakban nyilvánuló illyrizmusra. Erős vajúdásban találta a nemzetet az 1843. márczius 15-én kelt királyi leirat, mely Magyarország rendeit május 14-re országgyülésre hívta össze. A követválasztás országszerte heves küzdelem közt folyt le s ekkor történt az a híres eset, hogy Deák Ferencz elvi okokból nem fogadta el Zala vármegye mandátumát s így a közügy nagy kárára részt nem vett az országgyülésen.

Kovács röviden jellemzi az alsó és felső tábla pártjait és kiválóbb egyéniségeit s különösen akkori főnökéről, Klauzál Gáborról emlékezik meg kegyeletesen és kimerítően. Azután a rendi törvényhozó testület összeállítását és tanácskozásának akkori módját vázolja, s ez a rövid fejezet igen becses adalékúl szolgál a rendi törvényhozó gépezet működésének ismeretéhez. Épp oly érdekes az országgyülési ifjuságról szóló fejezet. Ez az ifjuság, mint Kovács mondja, bizonyos szempontból az alsó tábla kiegészítő része volt s így itt egyik olyan tiszteletre méltó, speciálisan magyar intézménynyel állunk szemben, mely a rendiséggel együtt immár teljesen a multé. Annál érdemesebb

tehát emlékezetét megujítani s szerepét a mai emberöltővel megismertetni.

A következő fejezetek az 1844-iki országgyűlés működését, csekély sikereinek okait, s a két tábla tagjainak névsorát adják és az alsó tábla ülésterméről nyujtanak — alarajzzal szemlélhetővé tett — egész érdekes tájékozást. Mindezen jól megírt fejezetek nagyban emelik a munka becsét, melynek főfeladata azonban az alsó tábla kerületi üléseiről vezetett magánnaplónak a jelzett módon, vagyis akként való közrebocsátása, hogy a Kovács egykorú naplójegyzetei más megbízható forrásokból kiegészítve s egyes országos ülésekre is kiterjeszkedve jelenjenek meg a több kötetes vállalatban. A mi e kerületi üléseket illeti, ezek akkor sok tekintetben fontosabbak voltak az országos üléseknél, mert, mint Kovács kiemeli, itt gyakorolták az alsó tábla tagjai a kezdeményezés jogát, itt tettek indítványokat, sőt még az országos ülésen tett indítványok is itt tárgyaltattak először. Itt kerültek az összes fölterjesztések, törvényjavaslatok, üzenetek először tárgyalásra. Az 1843. május 23-iki kerületi ülésben Sebestyén Gábor, Veszprém megye követe, a kerületi ülések fontosságáról szólva kiemelte, hogy ott történnek az indítványok, ott esik meg az első vitatása a dolgoknak s ott hányatik meg minden oldalról; míg országos ülésben csak a »maradjon« hangzik. Mindez eléggé megvilágítja a kerületi ülések jelentőségét; tulajdonképen ott nyilatkozott meg a kiváltságok korában a törvényalkotó szellem.

Ennek megfelelő értékök van e kerületi ülések naplóinak, valamint közrebocsátásuknak is s Kovács Ferencz érdeme annál teljesebb, mert a kiadás összes költségeit maga viseli. Igy tehát a hosszas szellemi munkát jelentékeny pénzbeli áldozattal tetézi. De nemcsak e hazafias áldozatért illeti elismerés. A szellemi munka, melyet végezett, a nélkül is teljes dicséretet érdemel. Itt veszszük először hű és részletes képét annak az országgyűlésnek, mely az 1847—8-iki emlékezetes reformországgyűlést közvetlenül megelőzte s történelmi jelentőségű alkotásait nagy mértékben előkészítette. Ha az 1843—4-iki országgyűlés alkotásai kevéssé elégítették ki a nemzeti haladás szükségleteit és érdekeit, azért a gyűlés sokban hozzájárult a nemzeti szellem szilárdításához s a jobb jövő előkészítéséhez. Közvetlenül fontos tehát minden, a mi működésére vonatkozik s még fontosabb az, ha olyan rendszeres munkában jelentkezik, mely a nyilvánosság előtt elzárt kerületi ülések tanácskozásainak egész szövevényét megvilágítja.

Nemcsak mint forrásmunka, hanem mint olvasmány is fölötte tanulságos az új kiadvány. Ama kérdések körül, melyek

akkor foglalkoztatták a törvényhozást és a közvéleményt, sok sa ujra fölmerült s némely ülés naplóját olvasva, azt hihetnők, hogy az a közvetlen jelenre vonatkozik. Vegyes házasság, reversalis, egyházpolitika álltak akkor is napi renden, s az akkori tanácskozások mai politikusainkra fölötte tanuságosak, már azért is, mert megmutatják, milyennek kell a közszellemnek lennie, hogy kényes egyházpolitikai kérdések sikerrel megoldhatók legyenek. Sokoldalú, hasznos tanuság és gyakorlati haszon rejlik az akkori tanácskozásokban, melyek naplóit közzétenni minden körülmény közt elismerésre méltó vállalkozás.

A közzétételben Kovács lelkiismeretes gonddal jár el, de ily bonyodalmas feladatnál természetesen el nem kerülhetők az apró félreértések vagy tévedések. Csak egyre akarok utalni. Az 1843. junius 9-iki kerületi ülésen nagy érdekű egyházpolitikai viták folytak. Palóczy László, Borsod vármegye követe szintén felszólalt s figyelemre méltó beszédet tartott. Kovács e beszédet is, mint a többieket, hű és szakavatott kivonatban ismerteti, mely a hirhedt 1604 : XXII. artikulus ügyét is említi. Egész helyesen idézi a törvényczikket s egy latin idézetet is közöl, mely szerint a *bécsi* béke ezt. a Rudolf király által önkényesen becsempészett artikulust hatályon kívül helyezte. Mindezek daczára Palóczy beszédének kivonatában van egy ilyen passzus is: »Rudolf császár *1600-ik* évben diaetát tartván az RR. XXI. törvényczikket hoztak, midőn azonban helybenhagyás végett Prágába vitettek, hol a császár csillagászai alchimiával foglalkoztak, a hatalmas jezsuiták által hozzájok egy XXII-ik törvényczikk is ragasztatott az országos rendek megegyezése nélkül.« Itt tehát Palóczy azt mondja, hogy az 1604 : XXII. t.-czikket, melyet maga helyesen idéz, Rudolf király még 1600-ban erőszakolta az országra. Csakhamar pedig a *linczi* békét említi, noha pár sorral alantabb helyesen a *bécsi* békére utal, mely ez önkényes törvényczikket hatálytalanná tette. Világos, hogy ezeket Palóczy nem mondhatta, sőt ha mondta is, a kiadónak feladata lett volna megjavítani e szembeszökő tévedéseket, melyek egészen zavarossá teszik a közleményt.

Efféle tévedések másutt is fordulhatnak elő, de nem csökkentik Kovács Ferencz munkájának kimagasló kútfői becsét. Ha teljesen be lesz fejezve, az 1843—4-iki országgyülés történetének egyik legértékesebb forrása s az akkori közszellem egyik legtanuságosabb ismertetője lesz az. Vajha Kovács hazafias példáját mindazok követnék, kik a negyvennyolcz előtti nagy korszak megvilágítására szolgáló hasonló anyagnak birtokában vannak. Irodalmi segélyforrásaink e tekintetben még

mindig nagyon hézagosok s hazafias, dicséretes munkát végez mindenki, a ki a modern Magyarország e nemzeti hőskorszakának s ma már csaknem a monda fényében ragyogó alakjainak megismertetéséhez bármi hasznavehető anyag közrebocsátásával hozzájárul.

Acsády Ignácz.

A Fejérvár megyei és Székesfejérvár városi történelmi és régészeti egylet évkönyve 1893. évre. A választmány megbízásából szerkeszti: Dr. Hattyuffy Dezső egyleti titkár. Második évfolyam. Székesfejérvárott »Székesfejérvár és vidéke« könyvnyomdája.

Tizenkét nagyobb történeti dolgozat, számos történeti és régészeti apróság, az egylet működésére, tagjainak számára és tiszti karára vonatkozó közlemények teszik a 411 oldalra menő évkönyv tartalmát. Csak elismeréssel szólhatunk róla, mert gazdag és sokoldalú kutforrása az a helyi történetnek s Fejér megye multja minden időszakának. Dolgozatai visszanyulnak a legtávolabbi korszakba. Igy Lichtneckert József táblázatos kimutatást ad a vármegye területén talált kőkori leletekről, közölve a lelhelyet, a talált tárgy megjelölését és számokban kifejezhető leirását, valamint a gyűjteményt, hol az illető tárgy jelenleg őriztetik. Dr. Fröhlich Róbert Fejérvár megyét a római uralom alatt s az ide tartozó iratos köveket írja le. Ugyancsak Lichtneckert a Demkó hegyi ősmagyar temetőt, Nagy Géza a székesfejérvári pogánykori leletet ismerteti s szintén Nagy Géza a vármegye régi magyar lakosságának eredetét igyekszik kideríteni. Azon eredményre jut, hogy a honfoglaláskor Árpád és a Csákok nemzetsége vette birtokba a megye területének nagy részét, de Árpád-házi királyaink alatt egy új elem telepedett meg a megyében, főleg déli részében. Ezek a bessenyők, kik a XIII. század második felében jöttek, továbbá a kunok. Mindezek az idők folyamán elmagyarosodtak s a középkor végén a megye népességének összes rétegeiben már végbe ment a nemzet egészébe való beolvadás nagy munkája.

A többi dolgozatok mind a tulajdonképeni magyar történelemre és nemzeti életre vonatkoznak. Közülök négyet maga Károly János, a szorgalmas és tevékeny vidéki történész írt, míg Biczó Pál régi, XVI. és XVII. századi házassági szokásokról ad tanuságos áttekintést, Salamon Vincze pedig érdekes bevezetéssel, mely a levélíró személyéről s származásáról ad tájékozást, salamonfai Rátky György előbb kurucz ezredes azután franczia altábornagy három levelét teszi közzé családi

levéltárából. A levelek 1715-ből valók, Uj-Brisachból (Neu-Preisach) keltek s magyar nyelven írvák, a derék katona nagynénjéhez, Rátky Krisztinához intézvék s élénk világot vetnek a Rákóczy Ferencz korabeli magyar emigrácziő egyik jelentékeny alakjára. Végül Moenich Károly azt a kérdést: valjon a Székesfejér- vagy Székesfehérvár-e a helyesebb írásmód, igen behatóan vitatja meg s azon következtetésre jut, hogy a Székesfejérvár-alak helyes és az is használandó. Azon a pecséten, melyet a város 1845-ben kapott, tényleg ez az alak használtatik.

A mi Károly János dolgozatait illeti, azok magok egy szép kis kötetet tennének ki. Csupán az első 132 oldalra terjed s czíme »Csókakő vára és vár birtokai«. Van ugyan benne sok nem épen szükséges kitérés, de az egész önálló tanulmány és kutatás terméke s főleg genealogiai tekintetben sok érdekeset nyujt. Első sorban a Csák-nemzetség Fejérvár megyei birtokainak kiderítésével foglalkozik. Aztán áttér magára Csókakő várára, a melyről kimutatja, hogy nem Róbert Károly király, hanem a Csákok építették, még pedig már a XIII. század második felében. De 1327-ben Róbert kezére került, ki hozzá több falut csatolt, mert a vár fontos szerepet nyert a magyar honvédelmi szervezetben. Királyi várnagyokra volt bízva, kik e mellett más kiváló állásokat is viseltek. A tanulmány bővebben foglalkozik az egyes várnagyokkal, főleg Nagy Tamással. Később Csókakő és tartozékai a Rozgonyiakra szálltak s kezökön maradtak 1523-ig. Igen érdekesek az adatok, melyeket a Csókakőhöz tartozó helységek XVII-ik századi gazdasági viszonyairól közöl a tanulmány, mely a vár és javai történetét egész napjainkig levezeti. Nem lesz azonban fölösleges, ha szerző az országos levéltárban Csókakőről található összeírásokat, például az Urbaria et Conscriptiones gyűjtemény fasc. IV. 41., 42. és 43. szám (1528., 1660. és 1669-ki összeírások) szintén figyelembe veszi. Második dolgozatának czíme: A birtokbiztonság Fejér megyében a XIV. és XV. században, melyhez két kiadatlan oklevél csatlakozik 1471. és 1478-ból. A harmadikban hosszabb bevezetéssel, mely az alapi Salamon-család multját és leszármazását világítja meg, ugyane család levéltárából számos érdekes oklevelet közöl. Végül a negyediknek czíme: A Fejér vármegyében levő plébániák összeírása 1753. és 1754-ből. Itt is hosszabb bevezetés előzi meg az összeírást s szerző tanuságos világot vet a vármegye egyházi és vallásos viszonyainak alakulására a reformáczió, különösen pedig a török uralom megszünte óta, még pedig kiadatlan okiratok alapján. De az 1753—54-ki összeírás is fölötte érde-

kes, mert részben még a török időkre is kitér, részben pedig az akkori egyházi, népességi s általában művelődési viszonyokat élénk világításba helyezi. Nagyon kívánatos, hogy az ilyen összeírások, melyek a helyi történet legbecsesebb kútfői közé tartoznak, minél nagyobb számmal közzététessenek.

Ép oly érdekes a történelmi és régészeti apróságok rovata, mely tíz különböző közleményt tartalmaz. Különösen érdekes Tassy Béla árvaszéki elnök s egykori honvédtiszt egy emlékkönyve, mely az Olmützben 1850-ben fogságot szenvedő magyar hazafiakról ad nagybecsű felvilágosítást. Mint az évkönyv e gazdag és becses tartalma mutatja, az egylet, mely kiadta, buzgón és sikerrel szolgálja nemzeti hivatását. Fáklyát igyekszik gyujtani, hogy megvilágítsa homályos multját a hazai terület egy olyan részének, mely ezer esztendő óta kiváló tüzhelye a magyarságnak s melyhez a fontos események hosszú sorának emléke fűződik. Évkönyve, melyben egész működése visszatükröződik, teljes elismerést érdemel, mert nemcsak a helyi, hanem a nemzeti történet némely mozzanatára is világosságot derít. Nagyon kívánatos, hogy a derék egyesületet szakavatott munkatársai s a megyei közönség támogatása azon helyzetbe hozzák, hogy minél több ily kiadványnyal gyarapíthassa irodalmunkat. A. I.

Benyovszky emlékiratainak legujabb kiadása.

(The Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyovsky in Sibiria, Kamchatka, Japan, the Liukiu Islands and Formosa. From the translation of his original manuscript (1741—1771), by William Nicholson, F. R. S., 1790. Edited by *Captain Pasfield Oliver*. Illustrated. London: T. Fisher Unwin, Paternoster Square. MDCCCXCIII.)

A »Századok« 1891. november—deczemberi számában ismertettem a Benyovszky-irodalom anyagát a British-Museumban egybegyűjtött jegyzeteim alapján. E dolgozatomban felemlítettem egy bizonyos Rochon csillagász adatait és rendkívül elitélő véleményét is, mely a roszakaró gyanusítások egész özönével kívánja Benyovszky vállalkozásait befeketíteni. Rochon nyilatkozatai mellé állítottam akkor az ő bírálóinak, Lacaille, Copland, Ellis, Carayon-nak Rochonra nézve nem épen hizelgő nyilatkozatait s e szakaszt a következőkép fejeztem be: »Ha e véleményekkel szemben akad ujabban egy angol iró, ki mindezen itéletet figyelmen kívül hagyja s Benyovszkyra vonatkozó adataiban teljesen Rochont követi, mint azt Oliver kapitány

teszi, ez csak az író felületessége mellett bizonyít, a mire egyébként is épületes példáim vannak.« Majd jegyzetben még e sorokat fűzöm a fentebbiekhez: »Ugyanezen Oliver kapitány Benyovszky utazásaiból most egy második kiadást készül sajtó alá rendezni, mely Fisher Adventure-Seriesében jelenend meg.«

Azóta két év telt el, s íme 1893 végén, deczemberben megjelent Benyovszky emlékiratainak legujabb kiadása, Oliver kapitánytól sajtó alá rendezve, mint a Fisher-Unwin féle Adventure-Series 17. kötete. A munka nem teljes. Magában foglalja a Benyovszky 1790-ben megjelent emlékiratainak I. kötetét és a II. kötet első 92. lapját, vagyis Benyovszky utazásait Makaóig, illetőleg Francziaországig s így a madagaszkari vállalkozásokról semmit sem ír. Oliver kapitány a lényegtelennek látszó adatokat, mint p. o. a hajónaplóból az egészségügyi viszonyokról szóló jelentéseket, valamint a földrajzi szélesség- és hosszúságra, a szelek, áramlások irányára és a hajó útjára vonatkozó megfigyeléseket egyszerűen mellőzte. Kimaradtak továbbá az első Benyovszky kiadás eredeti képei, egynek kivételével, mely a kamcsatkai téli utazási módot ábrázolja s Oliver kapitány jónak látta ezenkívül elhagyni az első angol kiadónak Nicholsonnak egész XXXIII lapra terjedő előszavát. Gyarapodott azonban a könyv Oliver kapitány 52 lapra terjedő bevezetésével nehány ujabb képpel, melyek közül egyet (Benyovszky születési házának képét) a magyar Jókai-féle kiadásból vett át, a többit másunnan, s ezeken kívül egy térképpel, melyet a kiadó fia Pasfield Oliver Victor tengerésztiszt szerkesztett s mely az egész új Benyovszky-kiadás legnagyobb érdeme.

Már az eddigiek alapján is világos, hogy minket első sorban Oliver kapitány 52 oldalas bevezetése érdekel, miután ebben vannak reassumálva az ő összes kritikai megjegyzései.

Forrásairól bevezetése első 30 lapján meglehetősen tárgyilagos modorban nyilatkozik. Miután elmondja, hogy a XVIII. század utolsó évtizedeiben mily keveset tudtunk a Behring-tenger vidékéről, közli a Gentleman's Magazin 1772. juniusi számában megjelent azon czikket, mely egész Európában első hírt adott Benyovszkynak Kamcsatkától Makaóig megtett útjáról.

A Gentleman's Magazine ujságczikke tehát az első forrás, s Oliver birálatának első okmánya. Ez ujságczikk két részből áll, az egyiket Nathaniel Barlow írta, a másikat állítólag maga Benyovszky. Az első rész arról szól, hogy egy szokatlan alakú hajó 65 emberrel (közte 5 nő) érkezett Cantonba; a hajót Benyovszky báró vezette, aki Lengyelországból indult

ki mint száműzött s Kazánon, Kamcsatkán keresztül már mint szökevény érinté Amerikát az é. sz. 57°-a alatt s innen Makaóba jutott. Benyovszky útját tehát e leírás öt ponttal fixirozza, ezek: Lengyelország, Kazán, Kamcsatka, Amerika az é. sz. 57°-a alatt és Makao. Datum ez iratban kettő van, az egyik szerint Benyovszky 1769. májusban csatlakozott a lengyel confoederáltakhoz, a másik szerint 1771. szeptember végén érkezett Makaóba. Mindazonáltal az ujság czikk ez első része nem sok figyelmet érdemel. Nicholson igen jellemzően írta erről előszavában, hogy »a Gentleman's Magazine« e tudósítása nem egyéb, mint napi mende-monda.« Már fontosabb a czikk másik fele, melyet Benyovszky írásából másolva közöl. E szerint útvonalát a következő pontok határozzák meg: Kamcsatka, aztán a k. h. 238° és é. sz. 57°, Japán, Namgu, Touza, Bonzo, Nangeasaki, Amuy, Formosa, Baschet, Makao. Datum van benne három: 1769, mely évben fogságba jutott, 1771. május, mikor Kamcsatkát elhagyta és 1771. szeptember, mikor Makaóba érkezett; ugyanezen irat szerint elindult 85 emberrel, megérkezett 62-vel. Ez a Benyovszky által sajátkezüleg kiállított legelső értesítésnek másolata az ő útjáról a legelső hiteles forrás, melyet Oliver bírálatához felhasznál. Ezen irat eredeti franczia szövege Nicholsonnak birtokában megvolt s azt ő az eredeti franczia alakban ki is adta (I. k. XXIII. l.) s hozzá ezt a megjegyzést fűzte: »a grófnak nem volt szándéka, hogy a kantoni kérdezősködőknek igaz útbaigazítást adjon, hanem inkább tévútra akarta őket vezetni s azért fölöslegesnek is tartottam a hiányos másolat javítását vagy fordítását adni.« Tulajdonképen tehát ezt sem Benyovszky írta, ez is csak hiányos másolat valami rövid utivázlatról. Ugyanezen Nathaniel Barlow még beszélgetett is Benyovszkyval; e beszélgetését le is írta s Nicholson és nyomán részben Oliver is közölte; feltűnő, hogy ebben a kamcsatkai Chevega-kikötőt és Makaót kivéve egyetlen helynév sincs felemlítve, ami Benyovszkynak Nicholson által értelmezett szándékáról látszik minket meggyőzni. Ez irat szerint a hajó, melyen B. útját tette, 80 tonnás, 50 láb hosszú, 16 láb széles, érkezett 1771. szept. 23-án s volt rajta 62 férfi s 5 nő.

A Nathaniel Barlowtól származó e három iratban azonnal szembetűnik néhány ellentmondás. Igy az első két adat szerint Benyovszky az é. sz. 57°-ig, a harmadik szerint az é. sz. 63°-ig jutott; az első közlés szerint B. hajója 65 emberrel, a másik kettő szerint 62 emberrel érkezett Makaóba. Hasonlóképen Barlow szerint a hajó 80 tonnás volt, Benyovszky 240-re becsüli; mindkettő csak gyanítás lehet, de épen »Barlow

adatai — mint ezt Nicholson megjegyzi — azt bizonyítják, hogy a gróf számításai közelítették meg a valót, bár ennél kisebbek voltak.« Ime az Oliver által a bírálatban felhasznált első okmánycsoport.

Oliver szerint »sokkal fontosabb okmány« Le Bon püspöknek Makaóban 1771. szept. 24-én kelt levele, melyet szintén Nicholson közléséből ismerünk. E levél helynevei Kaminieczk, Japán, Makao, tehát még kevesebb, mint az eddigiekben volt; feltűnő, hogy a szibériai számüzetésről egy szó sincs benne; Le Bon szerint a hajón csak 54 ember volt s ez ismét ellenkezik a Barlow-féle okmánycsoport adataival. Benyovszky naplójából tudjuk, hogy Le Bon püspöknél épen a levél kelte napján volt ebéden s így valószinű, hogy a püspök közvetlen a gróf látogatása után írta levelét; annál feltünőbb minden pontosabb adat hiánya s annál helyesebb Nicholson következő megjegyzése: »Nem szándékozom Le Bon úr igazságosságában kételkedni, de hogy ez ellenmondásokkal a gróf viszontagságai közelebbi részleteit akarta-e elleplezni, vagy hogy azok legnagyobbrészt abból a pontatlanságból erednek, mely a szóbeli közléseket egyáltalán jellemzi, azt itt nem dönthetem el.« S ha a fent elősorolt ellenmondásokhoz hozzávesszük még azt, hogy ez nem is Le Bon püspök levele, hanem mint azt a czím mutatja, annak csak egy »extrait«-je, kivonata, akkor ez a forrás is vajmi kevés hitellel áll előttünk.

Oliver bírálatának következő forrása Cook-kapitány utazásának leirása. Míg Cook kapitány Unalaskán volt, megismerkedett E. Gr. S. Izmailoffal s miután egymásnak több szivességet tettek, értesüléseiket kicserélték. Cook ezeket felsorolva így folytatja: »de mindennél jobban felkölté figyelmünket egy utja; melyet önmaga végzett. Ugyanis 1771. május 12-én Bolsereczkből orosz járművön indult a Kurili-szigetek egyikére, a Marikánra, mely az é. sz. 47°-a alatt fekszik .... innen Japánba ..... Japánból Cantonba s innen franczia hajón Francziaországba jutott. Azután Szent-Pétervárra ment, honnan ismét Kamcsatkára küldték .... *Elbeszélése különben is kétes volt előttünk, miután egy szót sem értett francziául. De még a legmindennapibb tárgy nevét sem tudta, melylyel pedig a franczia parton vagy szárazföldön meg kellett volna ismerkednie.* »Ugyancsak Cook elmondja később, hogy Szent-Péter és Szent-Pál kikötőjében három matrózzal találkozott, akik Benyovszky matrózai voltak; ezek elmondták, hogy Izmailoffot a Kurilli-szigeteken kitette Benyovszky (s így a magának imputált utat Francziaországon át nem tette meg,) s Benyovszky útjából a Kurilli-szigeteket Japánt, Luzont és Cantont említet-

ték. Az, amit Cook mond Izmailoffról, teljesen elegendően jellemzi e forrást s többet hozzá tennem nekem sem szükséges.

Két rendkívül fontos forrásunk van a Benyovszky utazása hitelének megállapítására; két utitársa, Stefanow és Riumin, szintén leírták ez utat és ez útleírások meg is jelentek. Oliver ezeket felemlíti, de fel nem használja, sőt csak Kropf Lajos nyomán ismeri. Hasonlóképen felemlíti Jókait s engemet is, ismét csak Kropf úr szives közlése nyomán s míg Jókairól annyit mond, hogy Benyovszkyról szóló munkájának történeti értéke jelentéktelen, az én anyagomat nagynak, de közléseimet — a magyar nyelv miatt — hasznavehetetlennek jelenti ki. Nicholson előszava Olivernek szintén forrásúl szolgált, sőt azt csaknem egész terjedelmében közli is, csakhogy amit Nicholson becsületes őszinteséggel mond ki, mint kétest vagy bizonytalant, azt Oliver gyanusító szándékkal commentálja.

Ezek után Oliver kapitány bírálatához még egy forrást használ fel s ez Rochon könyve. Rochon egyéni jellemzésére itt nem idézem ujból azon forrásokat és nyilatkozatokat, melyeket a Benyovszky-irodalom anyagáról ugyanezen folyóirat hasábjain megjelent dolgozatomban közöltem. Könyvének nagy hatása volt, mert közvetlen Benyovszkyé után jelent meg, s tényleg felelet vagy talán a Benyovszkynak juttatott méltatlan sors miatti védekezés volt az, s politikai czélzata a francziák madagaszkári gyarmatpolitikájának Benyovszky meghalásával történt irányváltozását enunciálta.

Rochon tanulmánya Benyovszkyról három részből áll. Az utolsó Benyovszky madagaszkári vállalkozásait bírálja; ezzel bővebben mi nem foglalkozhatunk itt, mert egyrészt az előttünk fekvő könyv a madagaszkári dolgokkal nem foglalkozik s mert másrészt Rochon tanulmányának e szakaszára már maguk a francziák elmondták a végitéletet.

Rochon Benyovszkyról szóló tanulmányának középső zömét Benyovszky korábban viselt dolgainak és így szibériai számüzetésének majd Kamcsatkából való megszökésének s innen Makaón át folytatott útjának bírálata képezi a leggyülölségesebb és legszenvedélyesebb hangon, mindenféle mende-mondák alapján, de minden hiteles adat vagy objectiv bizonyíték és bizonyítás nélkül. Ezzel foglalkoznunk épen az utóbb említett körülmények teljesen felmentenek.

Sokkal fontosabb azonban a tanulmány első része. Rochon ugyanis tanulmányát azzal a kijelentéssel kezdi, hogy ő a legjobb források alapján akar állani s ezért bevezetésül közli azon emlékiratot, melyet szerinte Benyovszky maga adott át az Isle de France kormányzásával megbizott uraknak, a

kormányzónak Des Rochesnak és intendánsának M. Pierre Poivre-nak, mely ugyancsak szerinte annyira közkézen forgott, hogy könnyű volt azt lemásolni s külön kijelenti, hogy a legkisebb javítást sem tette benne. Nos, meglepő, hogy ebben a másolatban egyetlen név sincs helyesen írva, azt az egyet pedig csak feltehetjük Benyovszkyról, hogy a maga és az anyja nevét (Rerari: Révay helyett) helyesen le tudta írni. Előttem épen ez az irat ingatja meg Rochon hitelét s mindazokét, kik ő reá támaszkodtak. Már pedig Oliver erősen hisz benne, mert hiszen nem kevesebb mint 10 oldalt szó szerint idéz belőle. Mindazonáltal nem kételkedem benne, hogy e másolat csakugyan valami Benyovszky-féle iratról készült, csak azt gondolom, hogy ez a másolás nem az eredetiről, hanem már egy más másolatról készült.

Benyovszkynak Des Rocheshoz írt jelentése tehát szorosan a bírálathoz tartozik, mert ennek adatai kell, hogy az emlékiratok adataival egyezzenek. E jelentésben útvonala már meglehetősen pontosan van kijelölve s ez egyezik azzal az úttal s a benne foglalt dátumok azon dátumokkal, melyet és melyeket csaknem 20 év mulva halála után Emlékirataiból is követhetünk. E jelentés szerint útvonala Kamcsatka (1771. május 12.), Behring (május 26.), Anadyr (jun. 2.), Amerika (jun. 9.), Urum-sir (jun. 20.), Liquor (jul. 15—22.), Kilingur (jul. 28.), Meaco (aug. 3.), Usona (aug.?), Formoza, Makao (szept. 22.); mindez az előbbi útvonalakkal egybevetve azt bizonyítja, hogy ezen útvonal és az előbbiek közt az a különbség, hogy ez teljesebb, s az Emlékiratokkal úgy az útvonal, mint a dátumok teljesen egyezők. S ép ez a körülmény erősít meg abban, hogy Rochon másolata csakugyan valami Benyovszky-féle irat után készült.

Miután e források ismertetése és a belőlök közlött hosszú idézetek már maguk 40 lapot töltenek be, a bírálatra nem sok tér marad. Lássuk már most a bírálat főtételeit.

A bírálatot Oliver kapitány a 30. lapon így nyitja meg: »Az emlékiratok egy *hazugsággal* kezdődnek. Az első mondat azt állítja, hogy a szerző Verbován született 1741-ben. A Verbón maig is létező születési anyakönyvekből pedig az állapíttatott meg, hogy ő 1746-ik évben született; azaz 5 évvel később, mint azt az ő autobiographicus emlékiratai saját tolla írásával vallják.« A születési év kérdését ezzel Oliver meg nem oldja, hanem csak ujból felveti. Tény az, hogy Benyovszky az emlékiratok elé bocsátott, de nem az ő tollából származó történeti bevezetés szerint 1741-ben született. Jókai Mór már most erre nézve azt írja: »A legelső eredeti okmány, melyet

előre kell bocsátanunk, a Benyovszky Móricz születésének bizonyítványa, mely unokaöccse, gróf Benyovszky Sándor úr kívánatára lett kiadva, a verbói plébános, tisztelendő Kubicsek Ferencz úr által. Ezen hiteles keresztlevél szerint Benyovszky Móricz nem 1741-ben született, mint külföldi életírói jegyzik; hanem 1746-ban: tehát öt évvel később.« *Jókai egy szóval sem mondja, hogy ő ez oklevelet látta; Jókai e születési bizonyítványt nem is közli könyvében;* pedig miután a könyv végéhez csatolt levéltár mindenféle adat okmányát eredetiben és fordításban közli, feltehető, hogy ez okmányt is közölte volna, ha látta vagy birtokába lett volna annak. Ezzel szemben állítom Jal Dictionnaire critique de biographie et d'histoire-jából a Benyovszkyra vonatkozó következő szakaszt: »Ime a híres kalandor születési bizonyítványa, mely az Archives du personel de la Marine-ban van meg: »† Salutem lecturis in Domino. — Infrascriptus notum facio quibus expedit universis, quod die vigesima Septembris natus sit, die vero vigesima secunda ejusdem mensis et anni millesimi septingentesimi quadragesimi primi babtisatus (sic) fuerit in eclesia (sic) nra parochiali infans Mauritius Ludovicus Augustus natus a patre Illmo Domino comite ac Magnate Samuele (sic) de Benÿow et Urbanow, matre autem Illma Dna Baronissa Rosa de Reva, Levantibus Spli ac Magnifico Domino Michaele Ocskaÿ collonello et conthorali (sic) ejusdem magnifica Domina Baronissa Theresia de Reva. In quorum majorem fidem erga requisi . . . .« (Itt az okmányt az egerek úgy megtámadták, hogy azután csak e szavak olvashatók:) . . . »I^{me} familie, presentes de me extradedi C^{ras} tesimo . . . atum Verbovii die vigesima Sezta (sic) maji millesimi . . . . septuagesimi septimi. — Paulus Maczunda Pchus Verboviensis.« Megjegyzem, hogy ez okmányt én saját szemeimmel láttam 1891-ben. Már most, aki e két idézetet elolvassa, annak be kell látnia, hogy itt feltétlenül hiba van valahol, de hogy Kubicsek Ferencz vagy Maczunda Pál tévedtek-e, ezen adatokból be nem bizonyítható, s így ezek alapján egy olyan mondás: »The Memoirs open with a lie« legalább is merésznek és semmiesetre sem alaposnak vagy lelkiismeretesnek tetszhetik. Addig pedig, míg e kérdést akár nekem, akár másnak személyesen és minden kétséget kizárólag módunkba nem lesz megoldani, nyilt kérdésnek kell tekintenünk Benyovszky születési évét. De feltéve, — noha meg nem engedve — hogy Benyovszky 1746-ban született és nem 1741-ben, Oliver még akkor sincs feljogosítva ezt írni: »ő 1746-ban született; az az 5 évvel később, mint azt az ő autobiographicus emlékiratai *saját tolla írásával* vallják (i. e. five

years later than his autobiographical memoirs recorded *with his own pen.)*« A British Museum őrzi a Benyovszky-féle emlékiratok eredetijét, s ha Oliver kapitány ezen kéziratokat jobban megnézi vala, megbizonyosodik arról amit én már 1891-ben megírtam: »Minthogy a kézirat és kézirás közt különbség van, meg kell jegyeznem, hogy Benyovszky e kézirata nem az ő kézirása. Még pedig elejétől végig nem az. Tudjuk azt, hogy Benyovszky önéletirása Tobolszknál kezdődik, mi történt vele addig, az egy történelmi bevezetésben van megírva, melyet a könyv bizonysága szerint nem ő írt. Ez a fejezet pedig a kéziratban ugyanazon kéz irása, amelyik a kézirat többi részeit is írta. De meg, ha ez az ő kezének írása volna, mért lett volna szükség azon nehány sornyi autograph aláírással ellátott bizonyítványra, melyet Benyovszky minden kötet végére odaillesztett, s melylyel az iratokat a valódi eredetinek ismeri el« s mért kellene a Tobolszkig terjedő első részben harmadik személyben beszélnie, ha aztán azontúl az első személyben szól magáról. Mért kellene az első részt a kiadónak úgy befejezni, amint azt az angol kiadás teszi az 53. lapon? s a mint azt maga Oliver is — öntudatlanúl? — felveszi a maga kiadásában a 90. lapon: »S itt be kell végeznünk az elbeszélést, melyet a gróf kalandjaiból gyüjtöttünk össze s közöljük a többit úgy, amint azt ő sajátkezüleg írta meg.« Előttem úgy látszik, hogy ez Emlékiratokat talán Magellán vagy más állítá össze Benyovszky feljegyzéseiből, levelezéseiből stb., s így az első történeti szakaszt, melyben az az ominosus születési év is foglaltatik, nem tudjuk, mily forrásokból, ki s mikor írta meg. Az az egy bizonyos, hogy maga Benyovszky nem s épen azért nem írhatja Oliver sem azt, amit e hibás feltevésre alapít: »íme a lengyel-magyar impostor pályafutásának rövid vázlata 1770. januárig, amely időtől kezdődik az ő részletes naplója.« S hogy mekkora imposztor volt Benyovszky, arra tanunak hívja fel Stefanovot s ezzel menten elárulja, hogy Stefanov utleírását csakugyan nem ismerte, mert hiszen *Stefanov sehol még csak fel sem említi Benyovszkyt!* s a hajó vezetőjéül, az összeesküvés fejéül magát adja ki!

Oliver azt állítja, hogy a Benyovszkytól származó három vagy több útleírás egymással ellenkezik. Kimutattuk, hogy tőle csak két hiteles útleírásunk van s ezek állomásai és dátumai egybevágnak. De Oliver azt is állítja, hogy Benyovszky a Behring-szigeten nem volt, az Aleutákat nem járta be, Amerikát nem érinté s a Viz-(Liquor-)sziget csak agyrém s hogy mindezekkel akkor bővíté ki utleírását, mikor 1777-től 1784-ig Európában időzött, ahol az akkori egész irodalom rendelkezé-

sére állott. Éppen e váddal szemben fontos az, hogy Benyovszky Des Roches-hoz 1772. márcz. 21-én írta jelentését, melyben az útvonal már meg van jelölve, noha, ami az ily jelentés rövidségénél fogva természetes, egészen vázlatosan. Azt is észreveszi Oliver, hogy Benyovszky ezen irata nem említi fel Bashe szigetét s ez neki elég ok arra, hogy azt állítsa, hogy Benyovszky e szigeten sem volt, ezzel menten elárulja, hogy nem ismeri Ryumin leírását, mert abból teljesen kétségtelen, hogy a gróf Bashe szigetét meglátogatta.

Oliver azt is állítja, hogy Benyovszkynak egy sereg oly utleírás állott rendelkezésére, melyek épen az Aleuti és Kurili szigetekre vonatkoznak. Ez kétségtelenül áll. Oliver szerint ilyen például Drusinin Alexei kurszki kereskedő irata, aki a Behring-szigeten hajótörést szenvedett, ilyen Kolodijoff irata, aki az Aleutákon kereskedett s ilyen még Otcheredin, akit Coxe is felemlít. Oliver már most elmésen azt süti ki, hogy Benyovszky Csurinja nem más, mint ez a Drusinin, Korostilow azonos Kolodijoff-al, Ochotyn Otcheredinnal. Ime újabb bizonyítéka annak, hogy Oliver az általa jegyzetben idézett Bergk orosz történetírót, Ryumin feldolgozóját nem ismerte, mert a szökésről Kamcsatkából beküldött hivatalos kormányzósági jelentésben »Maxim Tschurin« és nem Drusinin áll, s mert ugyanazon író még a czári ukáz dátumát is közli, melylyel ez urak Azsia tulsó végére számüzettek s igy Oliver ez elmés ötlete szappanbuborék, melyet Bergk már 1820-ban szürt meg a maga történetíró tollának hegyével.

Igy bánik el Oliver az ő forrásaival; felemlít egy sereget, de azokat nem használja fel a bírálatban; felemlít aztán egyet, melyből *csak* 10 lapot idéz. Az ő bírálatának objectiv végeredményét a szövegből nem tudjuk meg; annál világosabban szól azonban a mellékletül adott térkép, melyben Benyovszky útja van lerajzolva Bolsereczktől Japánig. Bírálatának tehát első eredménye az, hogy a Japántól délre eső szigetek meglátogatása álomkép, költemény, noha én azt Siebold, Kavamoura, Dr. Amati Scipio, Kaempfer, Vries, King, Broughton, Charlevoix, Jansson, Dalrymple, Wittsen, Moll, Bennett, Roeldz, Marin, Damper, Laperouse, Forcade, Gutzlaff, Furet, Ricord, Doederlein, Stevens és Ryumin adatainak összevetéséből már 1891-ben kétségtelenül biztosnak tüntettem fel.

A térkép az é. sz. 40°—70° közti részét vázolja Amerika nyugati és Azsia keleti részének a k. hosszuság 140°-tól a ny. h. 140°-ig. E térképen Benyovszky útvonala négyféleképen van lerajzolva. Eredményvonallal van kihúzva az első s ehhez Oliver ezt jegyzi meg: »Benyovszky igaz útja Izmailoff szerint.«

Oliver eredménye tehát, hogy Benyovszky nem járt a Behring-szigeten és az Aleutákon, hanem csak a Kurili szigetek közt. Forrásául maga nevezi meg Izmailoff-ot, ugyanazt, kinek egész vallomását Cook maga kétesnek tartja. Egy bírálat főeredményét Izmailoff vallomásaira alapítani — valóban nagy irodalmi imposztorság. A második vonal Benyovszky útját jelöli a szélességi és hosszusági meghatározások szerint. E vonal feltétlenül hibás, daczára annak, hogy azt Oliver kapitány fia Pasfield Victor Oliver tengerésztiszt rajzolta, mert az adatok, melyeket Benyovszky közöl, nincsenek reducalva a delejes declinatio szerint, amely pedig épen azon a vidéken igen jelentékeny és változó. A harmadik vonal Benyovszky útját a hajó-napló tengerészeti feljegyzései szerint adja s ez míg egyrészt meglehetősen megegyezik a hosszusági és szélességi meghatározásokból szerkesztett útvonallal, másrészt ezen utóbbi útvonalnak fentemlített hibáját azonnal felmutatja. Végűl a negyedik azon útvonalat adja, melyet a napló azon helyeiből szerkeszthetünk ki, melyeket Benyovszky meglátogatottaknak ír le. Ez a térkép mindenesetre sokkal többet mond és tartalmaz, mint az egész 52 lapos bevezető bírálat, s a további kutatásnak részben elég biztos alapúl szolgál.

Ami Oliver subjectiv s nem rajzba, hanem írásba foglalt véleményét illeti, azt végszavaiban mondja el; Benyovszky csak magát gyalázza meg, ha pályafutásának születésétől kezdve Európából való végleges eltünéséig három vagy több versiójával alkalmat és okot ad a rosz interpretatiókra. Aztán így zárja le bírálatát: »Abban az időben Európa csak úgy hemzsegett a kalandoroktól, s szívesen látott, mulattató, kedves, de teljesen elvtelen Don Juanoktól, akik bárkinek vezetése alatt készséggel harczoltak mindenütt, ahol zsákmányra lehetett szert tenni. Ilyen volt Benyovszky is.«

Csak az az egy vigasztal, hogy ezt Benyovszkyról ma már Oliver kapitányon kívül senki sem hiszi el.

Mennyivel érdemesebb munkát végezhetett volna Oliver, ha a Benyovszky-irodalom anyagáról írt dolgozatomnak, melyet neki megküldtem, csak a jegyzetekben közlött irodalmi repertoriumát átdolgozta volna; mennyit tanult volna ő maga abból s mily másként látná úgy Benyovszky személyét mint munkásságát maga előtt; az a kis könyvtár, melyet ott idézek, s az a halom kézirat, melyet ott elsőnek ismertetek, mind a British Museumban van. Mi magyarok ez adatokért Budapestről Londonba is elmegyünk, Oliver kapitány, aki London mellett lakik, kiad egy könyvet Londonban s még a British Museum anyagát sem ismeri. Jobb volt ő katonának, aki kardjával történelmet csinált, mint kritikusnak, aki tollal történelmet ír.

Dr. Janko János.

TÁRCZA.

IPOLYI ARNOLD MAGÁNLEVELEIHEZ ÚJABB ADALÉK.

A Magyar Történelmi Társulat már egy ízben nem régen ezelőtt ajándékba nyert s szivesen fogadott egy sorozat magánlevelet, melyet Ipolyi dicsőült jelesünk Pajor István ifjukori barátjával váltott, és ez felajánlott, hogy a levélíró egyéb irodalmi hagyatéka mellé csatoltatván, emlékezetül fennmaradjon. A mellett pedig az ajándékozó hű érzettel áldozott a barátság kegyeletének, és hogy élő keretet adjon adománya különben néma lapjainak, bevezette azokat egy emlékirattal, mely vonzó egyszerűségben, de meleg hangon vázolja a családi viszonyokat és ifjukori fejlődést mint a kép hátterét, melyből a levélíró egyénisége kiemelkedett és az életre maradandó barátság köteléke fűződött.

A Századok 1891-ki évfolyama ismertette Pajor ajándékát és közzétette lapjain ezen felette nagybecsű Emlékiratát; — mely tényre vonatkozással most legújabban ugyanő ismét egy pótlékot nyújtott be, melynek közlése a Századok m. é. novemberi füzetében felhívta a tárgyra a figyelmet és visszaemlékezést.

Ezen előzmények bátorságot adtak nekem és keltették az eszmét, hogy a részvéttel fogadott példát magam részéről hasonlag kövessem azzal: hogy Ipolyi Arnold hozzám intézett leveleinek birtokomban fennmaradt részét tisztelettel felajánljam kiegészítő adalékúl a Pajor-féle sorozathoz. — A keltezési rendbe szedett 72 szám magába foglalja az 1847—1879. évek közötti életszakaszt.

Ipolyi Arnold életrajza ismeretes. Leirói eléggé részletesen vázolták személye eredetét, sorsát, szellemének szárnylebbenéseit, melyeket ernyedetlenül per ardua ad astra kifejtvén, felküzdötte magát nemzeti Pantheonunk fénykörébe, hova egy irígy végzet igenis idő előtt elragadta őt pályája delelőjén. Kortársai gyászára illik a hódolat, melyet egy renaissance-korbeli történetirónak parentálója olyformán tolmácsolt . . . . . extremumque circumplo-

rantes et pigebat Superis reddere, et pudebat negare: ingratum scilicet videbatur, magis illos damnare quia reposcebant, quam colere quia dedissent!

Tudvalevő, hogy a papi tanodák körfutama végén, addig is míg elérendi vala azon életévet, mely áldozárrá felszentelését meghozza, az önálló külélet ösvényén első feladatának tárgya az én személyemben jutott neki. Ugyanis midőn atyám elhunyta után anyám gymnasiumot bevégző második fia mellé házi nevelőt keresett, egyéb megbizhatókon kivül Kopácsy herczegprimáshoz is fordult, ki nem késett melegen ajánlani egy papifjut, ki mint társai közt legkiválóbb, magára vonta főpásztora figyelmét és különös pártfogását: a hontmegyei magyar származású Stummer Arnoldot. Ily ajánlás következtében az 1845. nyári szünidők alatt belépett családunk házi körébe mint nevelő oldalam mellé, olymódon, hogy a növendék a főgymnasiumi (akkor úgynevezett »akademiai«) 7. és 8. évfolyamokat Pozsonyban nyilvános iskolán hallgassa, melyet a magyar benczések láttak el, több tárgyban magyar, némelyekben még latin előadási nyelvvel. A választás csakhamar felette szerencsésnek bizonyult, mert a papifju azonnal az ő szerénysége, müveltsége, finom modora és lelkesült valamint lelkesítő tudományos szorgalma által megnyerte egész környezetének kedvelését s méltánylását, a mi pedig helyzetében fő volt: alája rendelt növendéke részéről a vonzó rokonszenv szeretetét s fölénye tekintélyének tiszteletét.

Természetes, hogy egy ilyen, az ifjuság hajnalkorában hosszabban folytatott együttélés alapjából fejlődött és meggyökerezett az a különösen szoros benső viszony, melynek édes köteléke soha többé nem lankadó melegével áthatotta, táplálta s mind a kettőnek élete folyását mindvégig kölcsönös visszahatásban tartotta.

Nem tartozhatik e helyre, hogy a növendék önnönmagáról szóljon, hogy ecsetelné, mennyit nyert, mennyivel tartozik, mi mindent köszön vezetője, oktatója, serkentője befolyásának, mi módon, mi sokféle irányban gyakorolta, gondozta, müvelte feladatát elejénte, a meddig mellette volt közvetlenül, és folytatta közvetve még később is, midőn tőle már távol állott. De — ha szivesen szerény háttérbe vonul a tanítvány a Mester előtt, kinek szentelvék, kinek hagyott emléknyomairól szólandók e kisérő sorok, — szabad e mellett, sőt meg kell ragadni ezen alkalmat: hangosan vallani mind azért a mit elmének és szívnek adott egy életen át: a háladatosság mély érzetét, mely iránta zsenge években fakadt, férfikorban a szerető hü barátságban élt, és még utána rezg a fáradt alkonyban életfogytiglan!

A levelekhez készítettem könnyebb áttekintés végett egyenként tartalmi regestákat, közbeiktatva tájékozó megjegyzést előforduló személynevekre, tárgyakra vagy vonatkozásokra nézve, melyek a nélkül nem lennének érthetők.

Anyagi adatokban újakat nincs mit találni e levelekben; mindamellett mégis párhuzamos illustratiót nyújtanak a levélíró ismeretes életútja haladó pházisaihoz, és szellemi munkálkodása, fejlődése, tárgyai és terjedése felől, mintegy bepillantás a lelki műhely tevékenységébe, mely az által, a mit szerző művei keletkezése s egymásutánja körül önmaga leír, mint irodalmi ismertetés is becscsel bír.

Annak azonban, kihez e levelek irányozvák, nagyobb kincs ennél: azon változatlan szeretet hő érzelme, mely ezen egész hosszu sorozaton keresztülvonul, és átlengi folyvást a tudományos érdeklődés s részvét tárgyait mint szellemi kapocs.

Sajnálom most, — hasztalan, mint minden utólagos sajnálkozás, — hogy a levelezés összege teljességében fenn nem maradt, hanem tetemes hézagokat mutat még azon előbbi évtizedekben is, mikor még sűrűbben folyt. Mert később mindinkább megakadt, egyrészt nemsokára Ipolyi távozása után az egri érseki megyébe, kevéssel utóbb magam, a kiegyezés készülődésében, nyilvános térre léptem, melynek sodrában vége lőn a tudományos foglalkozásnak, és megszűnt az ez által táplált érintkezés. Utóbb ismét, majd országgyülés, majd Ipolyi budapesti seminariumi igazgatása koronként alkalmat adott személyes viszontlátásra, mely által elesett a levélirás, s így ez csak a között fekvő időközökben egyes esetek és alkalmak révén történt. Beszterczebányán a püspöki ünnepélyes székfoglalón jelen voltam, így a szent-kereszti residentiát is látogattam, utolsó ízben már gyönyörködve a történet- és művészettudós ízlésében létrejött diszlő helyreállításán: így ezekre nézve levelezés elő nem fordult.

Nagyvárad, mely Szent-László történet- és regekörének ihlete alatt fényes trónnak igérkezett — fájdalom, váratlan hamar lett sírhant.

A dicsőült: mit *tett?* azt maradandó művei mondják; — mi *volt?* azt csak a még élők tudják.

Legyen áldott emléke!

1894. február.

Br. Mednyánszky Dénes.

Ipolyi Arnold fennmaradt levelei br. Mednyánszky Déneshez.

1. Bicske, 1847. aug. 15.

Az ezen év julius végén iskolai vizsgákkal befejezett 8-ik gymnáziumi (akkor ugynevezett 2-ik akadémiai) tanév lejártával Stummer Arnold elhagyta két évig mellettem tartott nevelői állását, hogy fel-

vegye papi felszentelését s lelkipásztori pályájára lépjen. Távozása után házunkból első levele ez, szép tanusága minden részében azon szeretettel ragaszkodó meleg érdeklődésnek, mely őt eltöltő tanítványa iránt, s melyet ez buzgón viszonzott a korban aránylag kevésbbé, de annál inkább szellemileg és szerepe által fölötte álló Mentornak. A változatos tartalmú egész levél — noha egyéni szempontból és vonatkozással irva — kedves és érdekes olvasmány, hogy akár kinyomatható tárczaczikknek is beválhatna, és tárgyaiban, melyeket érint, felismerni engedi az irányokat, melyekkel foglalkozott volt a két levelező érdeke.

— Dela Casse benczés (spanyol származású) Pozsonyban mathesis tanárom volt. Horváth Mihály épen akkor az öreg Grassalkovics herczegné által a patronatusa alatt álló hatvani prépostságra volt kinevezve. Wohlfahrt Gyula, Stummer papnöveldei tanulótársa, nemsokára Pozsonyban káplán, és mint ilyen önkénytes első oktatóm angol nyelvben, — vértköpő gyengélkedő, még ifju korban elhalt. Neumann: irói néven Barsi József, melyet utóbb a közéletben is megtartott, Bicskén plébános volt, a szabadságharcz után várfogságra ítéltetett. Későbbi életsors viszontagságok (melyek fonalán végre protestans lett) szétválasztották Ipolyitól, ki tőkéletesen szakított vele, sőt kitért előle, mit Barsi hallgatag félrevonulva, de fájdalommal viselt, mert szeretete és barátja fényes emelkedését tisztelő bámulása túlélte benne a személyes viszony hajótörését. A mult évtized végén (hallottam) meghalt Budán, hol mint az orsz. statisztikai hivatal egyik tisztje volt alkalmazásban.

Az itt következő bőven részletezett leirást: Bicske, Al-Csúth, stb. egy évvel később — 1848. aug. elején — együtt megjártuk, még pedig gyalog, midőn én Komárom-Szent-Péteren, hol Stummer Filser Flórián plébános és Belicza káplán mellett másodkáplán volt, őt meglátogattam, s onnét gyalog mentünk Bicskére, onnét vissza Komáromba. Akkor már kész volt a csillagda, és Neumann öcscse már installált observator, nemrég hazatérve Altonából Conferenzrath Schumacher csillagász mellől, mi akkorban szokott praeparandiája volt az e szakbeli ifju tudósoknak. »A gazdászat iránti szenveim« — ironice van értve, mert az abstract eszmék világában elmélyedő tudós sehogy sem birt megbarátkozni a parasztgazda életköre teendőivel, panaszolta ezt mint zohori plébános, sőt később mint egri kanonok, midőn a káptalan őt gazdasági referensnek tette, ismét tragicomice nyilatkozott iránta, mennyire heterogen feladat, mihez nem ért semmit, az lett most kötelessége!

Römer Flóris, Pozsonyban volt a physica tanára; akkorban kezdődtek részemről botanikai és geognoziai tanulmányaim, melyekhez kedvtöltésből nevelőm is csatlakozott, — ezen alaphoz fűződnek a levél sokféle természettudományi részletei. A pesti könyvtárak böngészete, az antiquárok, az Eörs-Ursus-historiai elmélkedés, Grimm s Majláth mondái stb. mind az akkor hévvel növekedő adatgyűjtésre vonatkoznak a Magyar Mythologiai előkészítésében.

A végül említett Lichner (később tud. akad. tag) Pozsonyban hellenista mesterem; látogatása falusi lakhelyünkön megkéretett néhai atyám könyv- és kézirattára dolgában, miből azután részemre palaeographiai gyakorlatok származtak.

— A levélben valamint a hátirat végén említett utazásom úgy történt, hogy a Pozsonyban velem iskolázó Abafly testvérek s szülőik elvittek magukkal Árvába lakhelyükre, onnét a Tátrába, hol találkozó volt igérve Römer tanárunk és káplán testvéröcscsével, azután tovább Sárosmegyébe, stb.

2. Sz. Péter, 1847. okt. 4.

Válaszmegjegyzések felföldi, kárpátvidéki utazásom felőli jelen-

tésre, melyben többnemű természettudományi és helytörténeti észleletek közöltettek.

»Thökölyi sánczai« és a »Szittya arany« vonatkozik a Felső-Kubin mellett emelkedő sziklaorom fensíkjára, hol Kubinyi Ferencz 1845-ben kutatott, őscserepeket talált, és egyetlen darab gombféle aranyat, melyet ő szittyapénznek czímzett s magával elvitt, úgy hogy 1847-ben csak hírét hallottam. (Mainap közel egy félszázaddal utána a praehistoricus kutatás rendszeres tudományszakká kifejlett, névszerint Árvamegye terűlete részletesen ismeretes, és úgy bronz- mint aranyleletekben igen nevezetes aratást nyujtott.)

— Lányi Károly Nagy-Szombatban seminariumi tanár, író, személyesen ismertem. Heufler Jos. Vincenz, József főherczeg nevelője 1838—1840. helytörténeti kutatásokkal foglalkozott, kiadta Visegrád albumát lithogr. térrajzokkal; személyesen ismertem azóta, hogy gyermekkorban József főhg.-hez bejáró valék.

— »betegség, mely miatt a Lomniczi csúcs elmaradt«, — levelemben tragicomice leirtam, hogy a felkai völgyben bennünket ért fergetegben átázva meghültem s kitört a két hónappal ezelőtt elnyomott láz, úgy hogy ágyba fektetve gyógyszerekkel ápolva elmaradtam, míg a többiek vígan mászkáltak másfelé.

Uj adat V. László felől? A kassai székesegyház déli oldalbejárata felett nagy góth minusculákban felirat, melyet lemásoltam, de még nem teljesen biztos feloldással, péld. nem tudtam hogy »ad ancoras« Révkomárom, s eff. Ez *azért* érdekelt oly tüzesen mindkettőnket, mert egy évvel előbb 1846. pünkösdi kirándulásra Bécsbe menvén, ott meglátogattuk Endlicher tanárt botanikai residentiájában, ki igen szívesen fogadott, s váltig állitá, hogy noha egészen más világot él a növényország tág mezején, de a közt soha nem tudja felejteni magyar hazai történetbuvárlatait, sőt emlékül ajándékozá nekem (akkor uj) kiadmányát: Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin, hol ez leirja a korona elorzását Visegrádról, a posthumus gyermek koronázása czéljára. *Ezért* hatott reám annyira a kassai felfedezés.

— Az öreg Ponori Thewrewk már ezelőtt ismerőse volt Stummernek, így én is futólag érintkezésbe jutottam vele.

— Fejérváry gyüjteménye Eperjesen, hova ajánlásunk lévén, az ősz öreg úr szives készséggel mutogatta kincseit a tudvágyó vándordiákoknak, s arról én levelemben egyet-mást referáltam.

Az itt következő öt oldal leirás valóban megérdemli az elolvasást! — az ifju kezdőnek első léptei rögös pályáján, — mily kedvesen irja le falujának helyzetét s környékét, és azután hivatásának rögtön reá halmozódó teendőit, — a tanoda elméleti oktatása után a népélet, a gyakorlat még tapasztalatlan igényeivel szembeszállva, s ezen lelkiismeretes önfelküzdésében jutalmúl miként sikerült magához hódítani a nép bizalmát, tetszését s vallási buzgalmát. Végszóul pedig ezen előadás tanulságaként feléled a mentori érzés nevendéke iránt egy paraineisissel: ime! kiki lássa helyén állani kötelessége teljesítésével az élet követelményei irányában!

— Thea nem jobb a Rakoviczi űltetvénynél? Egy pozsonyi magkereskedő hirdetett Thea vetemény magot, hozzá termelési utasitással. Természetesen megszereztem, kiküldtem falura kertészünknek, s mire szünidőre kimenénk, már ott díszlet a palánta: csakhogy nem akart hasonlítani ahhoz, mit természetrajzokban ábrázolva láthatni. — A leszedett és aszalt levelek főzete — fertelmes volt. Később kideritetett, hogy a növény egy balkani labiata-féle: Dracocephalum moldavica.

— A prímás halála; Kopácsy, kinek figyelmét Stummer magára vonta, különös jóakarója lett, névszerint ő volt, kinek ajánlásából ezen papifju hozánk került.

— Hammer válasza. Hammer-Purgstall akkor kezdte kiadni vaskos köteteit Khlesl kanczellárbibornok felől. Stummer egy magyar adatot a mária-czelli búcsujárásról, melyet Hammer nem ismert, kivánt a nagy tudóssal közölni, — de eléggé nem bízván epistolaris németségébe, kivánta hogy *én* irjam meg a levelet Hammerhez, pedig classikai tanulmányaim fonalán latinúl, azonfelül saját nevem alatt? A latin levelet kifaragtam, hanem már az én nevemet alája tenni kereken megtagadtam, legyen igazság, azé, kit megillett: ment tehát Arnoldus Stummer aláirással.

— Maszsza előbbi papi ismerőse Stummernek, kit Pozsonyban azután én is ismertem. Magas, kissé rideg egyén.

— Glózer József. Ajánltatott Stummer távozása után mellém utódjául. De minthogy kivántatott, hogy én a pesti egyetemi bővebb jogtudományi folyamot kövessem, ő pedig nem járt volt az egyetemen: ezen utólagosan felfedezett discrepantia miatt a czélnak meg nem felelhetett s így igen rövid idő mulva visszatért hazájába Sopronyba, hol sok évig (talán mostanig?) a városnak érdemes polgármestere volt. Zenekedvelő, hegedűs, — talán e réven történt, hogy leánya mint dalművésznő szinpadra fordult.

— A levél vége ismét meleg szivből tolmácsolása a szeretetteljes kölcsönös hajlamnak, melyet a nevelői viszony megalapított.

3. Sz. Péter, 1847. nov. 1.

Vonatkozás Khlesl-adatok keresésében Hammer czéljára; — azután utmutatás történeti kútfők olvasása módjára nézve.

4. Sz. Péter, 1847. Sylvester estv.

A mélyen érzett bevezetés után ismét részletesen érdeklődő tudakozás az iskolai tanulmányok felől; — azután nehány litterariai tárgy megbeszélése.

— Schwaiger András Pozsonyban könyvkereskedő és a férfidalárda buzgó működő tagja, a mihez jobban értett mint a bibliographiához és üzletéhez, úgy hogy mink ketten, kik sűrűn látogattuk boltját, könyvespolczai tárházát jobban ismertük mint ő maga. Szerencsére volt neki mindig valami lipcsei amanuensise.

A Magyar Mythologia pályakérdése. A pályázat állása a határidő lejártával, — csudálatos hogy van 8 versenyző. Nehány Motto idézet.

5. Sz. Péter, 1848. mart. 21.

A martiusi események benyomásai vidéken, — Komáromi és falusi utczai jelenségek.

6. Sz. Péter, 1848. ápr. 15.

Az események előrelátható, de még nem ismerhető befolyása a studiumok további folytatására.

— Deréky (magyarosított neve, előbb Echterling) mint országgyűlési titkár egy-két pesti főúr mellett (úgy rémlik: gf. Károlyiék?) jött Pozsonyba, s itt hozzám járt jogtudományi leczkéket adni. Nővére Pauler egyetemi jogtanár neje volt.

— br. Mednyánszky Alajos életrajza (átdolgozva) ki van adva Ipolyi kisebb munkái között.

7. Sz. Péter 1848. jul. 27.

Első része érdekes mint psychologiai rajza levéliró akkori lelki állapotának, kedélyhangulatának. Félreeső falusi zugában az európai mozgalom áradata, hullámverése csak lelki látkörét érinti, hevíti, az ifjukor ábrándjait ujból lángra gerjeszti, mohón felöleli, mit bel- és

külföldi hirlapok olvasásából a forrongó áramlat fejlődése felől feszült figyelemmel követhet.

A másik rész szokott módon litterariai vonatkozású.

— Tudósít, hogy lépései más állás elnyerése czéljából siker nélkül maradtak, itt feneklik tehát »még egy ideig, míg meg nem szökőm!« — Pesten találkozik Istvánnal, testvérbátyám inasa, ki mondja hogy ura, Gejza, és br. Mednyánszky Caesar (a pap) ott vannak.

— Meghivás egy nyári kirándulásra, mely kevéssel reá létre is jött. (L. 1. szám alatt megjegyzést.)

8. Bécs, 1849. jun. 6.

Leirása kezdő belépésének a (stomfai) gf. Pálffy család házi körébe. A Paradeisgarten hemzsegő vendégei közt: »Ernyő« (bizonyos körülmény után tréfásan így neveztük) a pozsonyvárosi főorvos Dr. Mayr Gottfried legidősb fia Ernő, iskolatársam, jeles tehetség, komoly irányú, Lichner hellenista tanárom kedvencz tanítványa, sőt büszke reménye, classikai mélyreható sikerei és emelkedettebb szellemi láthatárú tanulmányai miatt. Mayr és Walterskirchen akkor Bécsben az orientalis akadémián voltak diplomata pályára készülendők. Innét a vonatkozás, hogy Ernő Hafiz dalait olvasandja fel. Gróf Stürmer Bertalan Konstantinápolyban internuncius volt, szellemdús neje Hermance párizsi születésű franczia hölgy, — Mlle Eugénie, gouvernante Ürményi József Clotilde és Agathe leányai mellett (a Clodiussai) — Max testvérük. Gyuri a harmadik Pálffy fiu, — ki azonban a tengerészetnél nem maradt, mert az akadémiából kiküszöbölték. — »Nevelő collegám« — Zhishman (istriai eredetű) germanista, foglalkozott ős ethnographiával, keltákkal stb., tudós szaklapokba irt, egyletekben előadásokat tartott; — hajdan magam is ösmertem. — »Arbesz barátom« — pozsonyvárosi káplán.

9. Zohor, 1850. mart. 19.

E levél úgyszólván a Magyar Mythologiának mint könyvnek létrejöttét és az elhatározást képviseli, azt sajtó alá elkészíteni: ekkép tehát chronologiai okmány. Véletlenül lendületet adnak erre tőlem kölcsönzött könyvek, hol előforduló boszorkányok ismét megragadták a kutató tudóst, kinek ez iránybeli munkálkodása hosszabb ideig jóformán szünetelt az időközt őt másfelé terelő viszonyai miatt.

— Wiedermann tanár, nehány évtized után m. k. tankerűl. felügyelő.

— Nanna, oder Über das Seelenleben der Pflanzen von Prof. Fechner (néha irói álnéven: Mises), első sorban boncz- és élettani tudományos, de tovább őstörténeti, mythicus és poetikai érdekes munka.

10. Zohor, 1850. ápr. 1.

Endlicher, — Monumenta Arpadiana, — továbbá bibliographiai tudakozások.

11. Zohor, 1850. jun. 10. Hasonlag.

12. Zohor, 1850. jun. 22. Hasonlag.

— Gyuri=Arnold öcscse, Pozsonyban volt iskolatársam, Erdélyben Bem alatt szolgált mint honvéd a hadjáratban.

13. Zohor 1851. ápril 1. A Magyar Mythologiából két mutatvány-czikk kiadására hely keresendő.

14. Zohor, 1851. máj. 3.

(Kiválóan érdekes levél elejétől végig.) A Magyar Mythologiából két czikk kiadásuk eszközlése végett nekem megküldetik. Tragicomicus vázolása a keletkezés és végső kikészítés vajudásainak; — nehezteléss a folyóiratszerkesztők kiszámíthatlan önkénye ellen, illustrálva elevenen leirt tapasztalásával saját ifjukori belletrista kisérletei sorsában.

— Neumann Olmützben (t. i. várfogságban) az 1. sz. levélben 1847. említett bicskei plébános.
— Az »*Ipolyi*« irói álnév keletkezésének története és indító *oka*, világosan megírva.

Kertjében olajfát, myrtust és laurust ültet, tréfálva: hogy ha nem is nyeri fejére a koszorút? legalább kilátása legyen szemei előtt.

15. Zohor, 1851. máj. 21.

Az előbbi levélben előre kifejezett kételyek valósultak, a Magy. Mythologia mutatványczikkeinek sorsa bizonytalan, az Uj Magyar Muzeum akadozó füzetei túlterhelvék jelentéktelen nyomdafestékanyaggal.

Ellenben örömrivalgás egy rendkivül becses felfedezés miatt: egy anyai ágon öröklött levelesládában Rimai János levelezése, erre sürgős, a kidolgozáshoz szükséges anyag gyüjtése, könyvek beszerzése, névszerint Döbrentei Gábor könyvei árverésén s egyebütt, mire nézve megbizások.

16. Zohor, 1851. jun. 3. Ugyanezen két tárgyban.
17. Zohor, 1851. jun. 7.

További fordulat a Magy. Mythologia czikkeivel. Komoly aggodalom az Ipolyi pseudonym titka tartós megőrzése iránt, veszedelem ha elárultatik. A Rimai iratokból új okmányok a zsitvatoroki békekötéshez.

— Búslakodó elmélkedés önmaga, családja s gondjai nyüge felől, igen jellemzően rajzolja a helyzetet, a kötelesség parancsolta önfeláldozást, minden személyes, anyagi s szellemi érdek megtagadásával, hogy ügyefogyott övéit fenntartsa.
— Végül még némi litterariák.
18. Zohor, 1851. jul. 21.

Pesti eredménydus látogatása után megbizások Toldyhoz, Regulyhoz, könyvtári mythoszi adatgyüjtésre feladatok, Regulyval szoros érdekbarátságot kötött.

19. Zohor, 1851. aug. 10.

Levelezés Toldyval, Toldy válasza teljesen közöltetik, e felől az eltérő vélemény indokolva fejtegettetik. További utasítások mythologiai nyomok kutatására utazások közben Zemplénben, Balaton körül.

20. Zohor, 1851. aug. 30.

Könyvtári megbizások, adatjegyzés, idézetmásolás stb. efféle feladatok, ponyvairodalmi darabok beszerzése. Egy antiquar desideratum Velenczéből.

21. Zohor, 1851. okt. 5.

A levél elején említett út első látogatásom volt olasz földön, állomásai: Velencze, Verona s a Gardató, hol nővérem egy baráti családnál nyaralt, s én szeptemberben oda küldettem őt vissza haza kisérni. Azután javalló tanács, további tanulmányok mi módon s mi czélra folytatandók. Némely megbizás Pestre.

22. Zohor, 1851. decz. 17.

A levél bevezetéseül vett úgynevezett »czikkem« csak annyiból állott, hogy a nemz. muzeumban Petényi Salamon és Kovács Gyula nőgatására elhoztam faluról akkor még zsenge gyüjteményeimből nehány fiók kövületet és sziklanemet, s ezek és lelőhelyeik képletei felől szabad szóbeli előadást tartottam — a mi akkor az általános dermedtség állapotában kivételes jelenség volt, úgy hogy Toldy sürgetve felszólított, szerkeszszem irásba az Uj Magyar Muzeum számára, hogy abban a természettudományi szak is legyen képviselve. Szabadkoztam, hogy bizony semmi tudományos értéket a dolognak adni nem

tudok, daczára ennek meg kellett csinálni s Toldy kiadta. Ismét némi megbizás.

A Magyar *Mythologia* munkája *készen áll*, alkudozás könyvnyomdával, de alig fog martius előtt a nyomtatás megindulhatni. Meghivás zohori látogatásra; — a mellett végsorban mint kedélyes mézes madzag számomra az igérgetés, hogy majd Dévény-Ujfalura is megyünk! — tudván mily vonzó mágnes ez nekem a dús kövületrakományok miatt.

23. Zohor, 1853. márt. 3.

A Magyar Mythologia sajtó alá készítése elhúzódott mostanig, valahára április végeig lesz nyomdába adható. Fájdalom csak eleje, mert költség előteremtése hiányából lehetetlen egy kötetben kiadni, két részre kell osztani, mi nagy kár, — de még ezt sem tudja mikép győzze megfizetni, — legalább 600 pengő forintba kerülne,

24. Zohor, 1854. ápr. 5. — Lugossyval gazdag sikerrel levelez. Égetően sürgeti a munka, özöne elárasztja. Sietős segélyfohász a rejtélyes Bulobachos feletti fejtörésben.

25. Zohor, 1854. április 12.

Ismét a Bulobachos. — További litterariai vonatkozások akkor szőnyegen forgó tárgyakról.

26. Zohor, 1854. szept. 19.

Ipolyi és Lichner felhivására az e nyáron, még pedig együttesen egy kötetben valahára megjelent Magyar Mythologia felől rövid ismertetést irtam, szándékos vonatkozással aug. 20-án Sz. István napján keltezve, melyet pesti jó barátok a Pesti Napló tárczájában kinyomattak. Erről szól a levél első része, — azután a M. Mythol. bizonyos példányai iránt.

27. Zohor, 1854. okt. 28.

Megbizás nyomozásra Balásfi Tamás 1621. püspök felől.

28. Zohor, 1854. nov. 2.

Bécsben őszszel kiütött az epemirigy járvány, gyorsan fejlődött dühöngő pusztításig, épen tetőpontján okt első napjaiban jöttem Bécsbe, és csakhamar egy éjjel rám szállott a baj oly hevesen, hogy az orvos első látogatásakor feleslegesnek jelentette a gyógykezelést, mert a betegnek csak néhány órányi életet jósolt, tegyenek azért halotti intézkedéseket. Az ijedt környezet kérelmére azonban elvetette a koczkát aut-aut roppant mákony-adagolással — és kiragadt a halál torkából. Ipolyi előrelátván, hogy a járvány az ő vidékére is kiesap, halálesetre intézkedik könyvei s irományai mentése végett, hogy azok az én nevemre irassanak. — Lajos öcscse váratlan s indokolatlan éjjeli elfogatása, Pestre vitték az Ujépületbe. — Két ajándékpéldányt a Magy. Mythol.-ból a felajánló levelekkel Grimm és Schott számára nekem küld, hogy expediáljam. Ismét Balásfi Tamás kérdése.

29. Zohor, 1854. nov. 15.

A járvány kitört, halálos esetek. Könyvtári megbizás, litterariai közlemény, — lapelőfizetési bajok, — tervek a Magy. Mythol. átdolgozott német kiadására az én hozzájárulásommal; vannak már vevési kinálatok. Egyéb folyó könyvügyek.

30. Zohor, 1854. decz. 7.

Könyvárverés Bécsben, instructio. — A »Religió«-ban Danielik megdicsérte a Magy. Mythologiát, — ez nagy megnyugtatás ily hathatós tekintély részéről. Ismét kérdés Balásfi Tamás iránt.

31. Zohor, 1854. decz. 12.

Schott Vilmos kitüntető válasza. Flegler is kap példányt, gróf Majláth János igérget, de nem ir semmit? — Danielik mint

szerkesztő háromrendű bíráló tanulmányt a Magy. Mythologia felől helyez kilátásba. Ismét Balásfi Tamás. Instructio az antiquárokhoz.

32. Zohor, 1855. jan. 8.

Grimm Jakab levele. A lapokban hirlik, hogy a Magy. Mythol. német kiadása készül, pedig mink ketten még arról nem tudunk! Beszerzendő könyvek czímei.

33. Zohor, 1855. febr. 17.

Ujabb visszaesésem betegségbe, az elszenvedettnek utó bajaiból. Pesten volt, ott megdicsérték, a Mythol. könyve jól kelendő, Heckenast ajánlkozik a német kiadásra. Unszolják folyamodásra az egyetemi könyvtárhoz; de ez még most nem lenne időszerű, tekintettel a családra. Báró Geringer egészen szerelmes a Magy. Mythologiába, proponálja a szerzőt Conservator der Kunstdenkmäler kinevezésre, mi noha csak üres czím, de megtisztelő.

34. Zohor, 1855. április 6.

Meleghangú részvét nyilatkozata anyám elhunyta esetével.

35. Zohor, 1855. jul. 12.

Lajos öcscse kiszabadult fogságából. Saját állapota határozatlan, jönnek ajánlatok számára. Esztergomban kitünő sikerrel letette a plébánosi vizsgát. Megkezdte a M. Mythologia német átdolgozását. Hallja, hogy Csengery az akadémiában megtámadta munkáját, — közelebbet még nem tud.

36. Zohor, 1855. szept. 16.

Csengery felületes támadását Danielik a »Religio«-ban alaposan czáfolja. Vannak ismét ajánlatok személyét illetőleg, — de el nem fogadhatók.

37. Zohor, 1855. decz. 16.

Egy Pálffy-féle aranyos billikom felirása megfejtetlen, Bécsben kerestessék az iránt tanács szaktekintélyeknél.

38. Zohor, 1855. decz. 19.

Castrén finn mythologiájának megjelenése késik, Reguly már régen megigérte. Egy művelődéstörténeti salon-vita Stomfán s paradox eredményei. Némely litterarium.

39. Zohor, 1855. decz. 29.

Ismét a Pálffy-billikom, eredmény nélkül. Küldetik a Programm der Mittheilungen d. Central Commiss. für Erhaltung der Baudenkmäler pro 1856. (Rajta irónjegyzet gróf Taaffe elhunytára vonatkozik.)

40. Zohor, 1856. febr. 6.

Megbizás egy idézet megszerzésére. A pozsonyi Verein für Naturkunde keletkezése s alakuló gyülése. Kilátásai! — keserü szójátékkal mondja: ablakomból a Zohori temető!

41. Zohor, 1856. máj. 30.

Szulyói Felix Balázs emlékkönyve (kiadtam commentálva). Heraldikai megjegyzés, desideratumok Mednyánszky czímerek és családfa iránt. A családi levéltári elenchus milyen? — lehetne-e kölcsön kapni? — Dualszky (beczkói plébános) MSC. historia Beczkoviensis. Adat Rimai felől. Br. Mednyánszky Caesar † emigrans.

42. Zohor, 1856. decz. 25.

Roppant sok a munka, a mellett betegeskedés. Csallóköz műs építészeti emlékei leírása, már vagy 20 ív, nyáron a többinek bentazása, végére jön egy archaeol. térkép. Bélteki Drágffy János okmánya 1521. családi levéltárunkban. — (Térítvény mellett Döbrentei Gábor elvitte, — kinyomozhatlanúl elveszett, sokféle utánjárásom sikertelen maradt.)

43. Zohor, 1857. aug. 26.
Egy teljesen bizalmas és kényes ügy, — mely azonban azonnal kereken tagadó válaszszal eltávolíttatott.
44. Zohor, 1857. okt. 17.
Sajnálja a tagadó választ. Széleskút (a detrekői uradalomban) Mednyánszky sirbolt.
45. Zohor, 1858. márcz. 4.
Atyám és anyám sírhelyei fölé készítendő feliratok tervezett szövege birálatúl közöltetik, — erre megjegyzések és mintaidézetek kiszemelési használatra. Panaszolja folytonos betegeskedését. Okmánymásolatot kér.
46. Zohor, 1858. jul. 3.
Hontban Béládon volt, pogány sirokat vizsgált, cserepeket felszedett. Vele mi történik? még mindig bizonytalan, Mednyánszky pecsétnyomó megszerzése. Pesten az Akadémiában előadást tartott, első czikk leend a régiségtani osztály által megindítandó Rég. közlem.-ben.
47. Zohor, 1858. aug. 3.
Okmánymásolatot kér. Személyes találkozás megbeszélése. Archaeolog. műutazás (t. i. mint Conservator) félő hogy meghiúsul, mert nem talál megfelelő rajzolót.
A Mythologiára ismételt ajánlatot köszöni (még mindig vonatkozik a német átdolgozás szerkesztésénél tehető közreműködésemre).
48. Zohor — kelet valószinüleg 1859. január (a póstabélyeg szerint) s így 1858. nyilvánvaló tollhiba, mert a levél végén említett Bologna stb. vonatkozik Nápolyig terjedett olasz utazásomra, mely szeptembertől októberig történt.
— A tartalom tárgya egy Veszelérőll kitúrt Sztanek nevű iskolamester, ki pártfogásomat kérte és elnyerte új állás keresésében. Teőröss, stomfai esperes.
Saját sorsa még bizonytalan, inkább hallgat felőle, de már elviselhetlen.
A Mednyánszky-pecsétnyomó már megvan. (Későbbi időben kiderítettem, honnét származik, és ki volt ama pórnő, ki mint utolsó birtokosa eladta.)
49. Zohor, 1859. szept. 13.
Megküldtem fényképemet, magyar diszruhában, ezért köszönet. Ismételt felhivás: irjak valami könyvet, mire mindig ismételt válaszom: hogy effélét én nem tudok megcsinálni, mert sem elegendő speciális tudományom, sem önállóan alkotó és kritikai képességem nincs. A pozsonyi lyceum könyvtára újból rendeztetik, ekkor ott feltaláltatott elrejtve s elfeledve egy rakás magyar szivar, mely ugyancsak száraz és most gyorsan fogy. Ujabb pendítése egy régiebb eszmének: a pozsonyi Müglein-krónika Codex kiadása, mihez a külföldi példányok (Wolfenbüttel, Boroszló) összeolvasása, e czélra utazás és tartózkodás külföldön lenne szükséges, minek lehetetlenségén megannyiszor e terv meghiúsult. (Másolatomat felajánlottam és beküldtem a történeti társulatnak.) Megküldi a Mittheilungen-ben adott jelentése fonalán készített értekezését.
50. Zohor, 1859. nov. 19.
Az állítólagos »könyvtár« csupán egy halmaz maradvány Sándor István († 1815) könyveiből, mely az ő a magyar fiscussal pörben állott kastélyában több évtizeden át feküdt, az alatt mint uratlan jószág prédáltatott, részben el is kallódott, s melyből utoljára, miután nemrég a pör sorsa eldőlt volt, én a halomban fekvő tömeget tüzete-

sen áthányván s átvizsgálván, belőle kiszemeltem és megmentettem egy részletett.

Kazinczy-ünnep. Szent-István-Társulat.

51. Zohor, 1860. jan. 22.

Felköszöntés menyegzőmhez, melynek akkortájt kellett volna megtartatnia, de váratlan gyász miatt elhalasztatott.

Az osztrák egyházi rendek pecsétei, erről diatribe, és következtében czikk a Mittheilungen számára a sokkal számosabb e nemű magyarországiak felől.

A Sándor István-féle könyvek.

52. Zohor, 1860. márcz. 16.

A pozsonyi Verein für Naturkunde, — a Sándor-féle könyvek, megjegyzés a húnmagyar kardra a Mythologiában.

Thurzó ügyben Szontagh Dániel kérdezendő.

Wagner S. J. iratai Nagy-Szombatban nincsenek.

Lichner mostani lakása Pozsonyban. — Rakovicz templarius kérdése; — vonatkozás egy Nagy Iván-féle dolgozatra; — a zohori könyvtár számára adalék kilátásban. Pesti útja, akadém. székfoglalóját megtartotta, az antagonisták is kezdenek magasztalni, a közönség valóban igen figyelmes volt, azután több jeles személyiség részéről elismerő tüntetések. Ajánlatok s tervek magyar régiségi kiállításra, — az irodalmi élet és érdeklődés hatalmasan ébred.

Épen most jön levél az egri érsektől, már másodizben meghí megyéjébe, jó stallumot igér.

53. Zohor, 1860. máj. 6.

Sorsa fordul, Zohorról távozik Török-Szent-Miklósra, az egri érsek harmadszori szives meghívására. Itthon ugyan apprehensiók, de elvégre csak ez az út egri kanonokságra, a mi egyedüli czélja.

Pálffy-családtagok felől hírek. — Még egy pár falut be kell járnia (archeologice), hogy ne kellessék e végett visszajönni ide Tiszahátról; azután pakolás.

54. Zohor, 1860. máj. 12.

Pálffyék felől, — és magánközlés.

55. Török-Szent-Miklós, 1861. márcz. 9.

Gyászlevelemet vette testvérbátyám elhunytáról, — nem tudja, menyegzőm megtörtént-e? Az akadémiánál alakíttatott régészeti bizottság fizetéses titkárreferenssel.

Török-Sz.-Miklós ugyan nagyon jövedelmes állomás, hanem egyúttal felette költséges, sok kiadást idéz elő.

56. Török-Sz.-Miklós, 1862. ápr. 5.

Készül az expeditió Konstantinápolyba a Corvinák ügyében, — Kubinyi s Henszlmann nagyon híjják, de még nem határozta el magát. Némely litterariai tárgy.

57. Athene, 1862. máj. 4.

Klaszszikai visszaemlékezések, elragadtatott hangulatban, ugyanígy épen most írt Lichnernek is.

A konstantinápolyi út eredményei igen kedvezők, a mellett elsőrangú kitünő tudósokkal ösmerkedtek.

58. Török-Sz.-Miklós, 1862. okt. 16.

A jövő akadém. nagygyülésen előadást tartandó, ezzel a középkori magy. építészetről kezdettet folytatni szándékozik a magy. szobrászat vázolásával, mihez már számtalan anyagot gyüjtött, és most ez ügyben megbizásokat küld. Nahács, Trencsén, Nagy-Szombat, instructio mit kelljen feljegyezni.

A pöstyéni templarius templom faragványrajzai, miket atyám kiadott, — a vágbeszterczei templom szobrai.

59. Török-Sz.-Miklós, 1862. okt. 25.

Köszönet a közlöttekért, s ujabb kérdések. — Gróf. Esterházy János Kolozsvárról küldte a gót egyház leirását képekkel.

60. Török-Sz.-Miklós, 1862. nov. 15.

Köszönet a sokféle adatért, folytatása kéretik.

A rovnyei kertben állítólagos Podmanin-szobor, — a Veszelén őrzött pöstyéni kőfaragvány királyi alakkal (jelenleg a Nemz. Muzeumban, részemről ajándékúl beküldve) — Szontagh Dánieltől rajzokat, — megszerezni Sztarek trencséni apát-plébános munkáját, — Trencsénben Zápolya-féle nőszobor, — Nyitrán van két sírszobor, erről kell tudósítás. A Memorabilia MSC. kötetben levő adatok Dunántúlról közlendők, ki írta? — a matejóczi keresztelőkút köriratának fejtegetése; — családi tudósítások.

61. Török-Sz.-Miklós, 1862. decz. 15.

A közlésben felette sok becses adatot talált, — további kérdések. Nádasdy Tamás szobra megvolna Lékán? A Thurzó és Illésházy szobrok, — a Sz.-Györgyi síremlék, — egyéb folyó kérdések.

62. Török-Sz.-Miklós, 1863. jan. 24.

Sokat felhasznált a közlöttekből. A pöstyéni kő királyát lehetetlen II. Andrásnak mondani, — további kritikai fejtegetések. Keletről hozott pecsétei lenyomata s feliratai magyarázata, — Römer harangfeliratokat kér.

63. Török-Sz.-Miklós, 1863. febr. 19.

A régi vita: miért nem irok könyveket? — daczára az állandó válasznak, hogy bennem a szükséges tényezők ehhez nincsenek meg. Kezdete a folytatott eszmecserének művészettörténeti nézetek felől, — névszerint a helyszinén nyerendő autopiát illetőleg, mit fontosnak vitattam a szem gyakorlása és a felfogás és megítélés valódi életre keltése végett, hivatkozván csekély magamra, mily különbség lett abból, midőn román, gót és antik műemlékeket, noha némelyeket könyvekből, rajzokból ismertem, azután Német- és Olaszországban az ő valódiságukban és környezetükben és nagyobb számú változatosságban láttam volt? — úgy hogy ezt szükségesnek tartom, valamint hogy az élő benyomás gyümölcsét csupán a szobabeli elméleti ismeret nem pótolhatja. Ipolyi ugyan szabadkozott, hogy noha még sehol sem járt, de eléggé jól ismeri és érti e dolgokat: — mindazonáltal utólag, miután utazásai Nyugatnak és délfelé Rómáig vezették volt, épen ő benne, magában a jeles tudósban, mutatkozott tapasztalás — *nekem* adott igazat.

64. Török-Sz.-Miklós, 1863. április 25.

Családi gyász, Lajos öcscse váratlan elhunyta.

Egerbe költözik mint kanonok. Bodrogközbe készül kutatási utazásra.

A beczkóvári falfestmények felől jegyzetek teendők.

65. Eger, 1863. aug. 19.

Két hét óta van itt megtelepedve. Soha kevesebb ideje nem volt, soha nagyobb pénzszűke, mert nagy az inség, jövedelem semmi, fizetni s adakozni kell sokat és mindenfelé.

Perbenyikben Majláthékkal nem csupán vendégi, de további tudományos összeköttetésbe is lépett.

A természettud. vándor nagygyűlés jövő évben Pozsonyban lesz, készüljek egyik vidéki elnökségre. — A rovnyei szobor rajzát Peregriny

megszerezte. — A nővéremtől kapott karinget most kezdi használni 16 év multán.

66. Eger, 1864. ápr. 26.

Tiszaszabályozási gyűlésre indul mint a káptalan képviselője. Sok a dolga, mert mint legifjabb kanonok a jegyzői hivatalt viseli, mely igen sokféle dolgot ad, a mellett az alapítványok igazgatósága is reá bizatott, nagyszerű ügyvitel; — s még egynémely mellékhivatalocska, mi egymagában is elég lenne megzavarni a studiumait; — porosodnak a könyvek! Odi profanum, irtózott minden hivatalos ügyviteltől, most azonban tapasztalja, hogy ez jóval könnyebb mint Mythologia és Archeologia. A mellett daczára hogy nincs recreatio, mégis hízik, érzi ruházatán. — Családi hírek. — Nevezetes felfedezés turnicsi falfestmények, Storno másolja. Ismét a feleselés a műemlékek autopiája körül, érdekes kritikai fejtegetés.

A Pálffy-féle díszserleg felirata (37. sz. levél) nagy tévedés volt és csalódás. A Győri füzetekben Römer kiadott két kis közleményt tőlem. — Prokesch internuncius a Corvinák ügyében mit sem végzett.

67. Eger, 1864. szept. 17.

Németh Albert által (mert ez akkor Pöstyénben fürdővendég volt, ama nyáron pedig sűrűn érintkeztünk a fürdőtársasággal) felőlem és házi társaséletem felől hall. (Nehány év előtt budapesti lapok felőle egy anekdotát közöltek, mely tényen alapszik és színhelye épen nálam volt egy kiránduláson.)

A »Vár-Album« tervezve volt legnagyobb alakú díszműnek magyar és franczia szöveggel egy-egy képhez, milyen 18 leendett, melyeknek fele már kész volt, természet utáni felvételek nyomán nagyított szénrajzokban (fényképezésre); azonban megpendített tudakozásból kiderülvén, hogy a kiállítás és világgá bocsátás több ezer forintba fogna kerülni — a vállalat abbamaradt.

Az István-napi magyar hitszónoklatot Bécsben meg kellett tartania, a miatt nem mehetett Erdélybe.

Moravani kovaeszköz lelet, feltűnő, mert minálunk eddigelé unicum! (Most 30 év után már mennyi van!)

68. Eger, 1865. okt. 14.

Vonatkozás a pozsonyi beszédre aug. végén a termész. tud. vándor nagygyűlés megnyitásakor, — és a trencséni főispáni székfoglalás. — Egerben tervezik őt felléptetni képviselőjelöltül, mert csak őt vélik keresztülvihetőnek, — azért már erősen hiresztelnek ellene a vidéken. Azonban még kérdés, elfogadja-e a jelöltséget?

69. Budapest, 1876. nov. 25.

Visszapillantás a multra, és bátorító vigasz a jelenre, vonatkozással a vett levélben panaszlott keserűség és csüggedésre. Igéri megküldeni ujabbkori dolgozatait, — jövő évben Pozsonyban tartandó historiai beszéd körvonala: Tanulmányok a magyar renaissance felől, — miből folytatólag kifejtendő magy. míveltségi történet; — bevezető mutatvány jön a Budap. Szemlében. Végszó: »Legyen híve továbbá is barátságunknak és eszményeinknek! óhajtja Önt ezzel vigasztaló barátja.«

70. Budapest, 1879. jan. 24.

Tudakozás és kijegyzési kérelem Závodszky XVII. századi Diariuma kézirati példányára nézve, mennyiben különbözik és bővebb a Bél Apparatusában kiadottnak szövegénél?

71. Kelet nélkül, de még a Magy. Mythologia készülése idejéből litterariai tudakozások, 4 drb töredék.

72. Bars-Szent-Kereszt, 1874. okt. 18.

Válasz egy igen felháborodottan panaszló levélre, — melynek indító oka itt emlékezetül csatolmánykép mellékelve fekszik benne.

(Ez a Pester Lloydból kiollózott jelentés: Ung. histor. Gesellschaft, melyben egy teljesen indokolatlan és legkisebb ürügy nélküli kitétel személyemet illetőleg ily nyilvánosságban és hivatalosan naplózva épen *ezen* tudom. társulat, személyes ismerősek s tagtársak köréből — engem roppantúl felindított, sértett és fájóan meghatott, úgy hogy a legmeghittebb jó baráthoz folyamodtam: adjon tanácsot, ennek ellenében mit lehetne tenni?)

(Az 1852. berlini és 1853. müncheni hosszabb tanulmányi tartózkodásomra vonatkozó levelezés maradványa vagy elveszett? vagy még lappang? nem emlékezem többé hová lett?)

1894. február. —

Br. Mednyánszky Dénes.

RÁKÓCZI FERENCZ HAMVAINAK HAZA HOZATALA.

A mozgalom Rákóczi hamvainak haza hozatala ügyében 1873-ban indúlt meg s bár elvileg a képviselőház által elhatároztatott, de hogy a határozat végre is hajtható, arról a nemzet elnökünk, Thaly Kálmán szivességéből társulatunk utján értesült. A mi jubilaris közgyülésünknek az a fényes és meleg tanulmány, melyben Thaly Rákóczi hamvainak feltalálását legapróbb körülményeivel együtt elmondta, magasan kiemelkedő pontja volt — s jövőre is minden további lépésnél ez fog irányadóul szolgálni. Az első lépés az ápr. 14-iki képviselőházban történt meg, midőn Bereg vármegyének a hamvak hazahozatalára vonatkozó kérvényét tárgyalásba vették. Az előadó Szász Károly abból indulva ki »hogy Rákóczi és vele együtt Bercsényi a hazánkat elnyeléssel fenyegető Kolonics-rendszerrel való sikeres küzdelem után halomra dölt és sarkaiból kiforgatott alkotmányos jogainkat nemzetünknek visszahódították, úgy hogy Rákóczi Ferencznek dicsőséges szabadságháborúja nélkül Magyarország ma már nem léteznék«: indítványozza, hogy a kérvény adassék ki a kormánynak.

Erre felállt Thaly Kálmán s megtartotta egyik legszebb országgyülési beszédét. Ő is a Kolonics-féle rendszer vázlataival kezdte szavait. Azután Rákóczi Ferencz jellemzésére tér át. »Midőn — mondá — Rákóczi Ferenczről szólunk, egy oly végtelenül nemes, ideális alakjáról emlékezünk meg történelmünknek, a kinél nemesebben, magasztosabban és áldozatkészebben e hazát, e nemzetet soha ezred év óta nem szerette senki, egy férfiúról, a ki kétszer áldozta oda a neki felajánlott lengyel koronát, csak azért, hogy hazáját a háborgó zavarokban és háború bajokban itt hagyni ne legyen kénytelen. Annál a férfiúnál, a ki az egyszer általa kimondott nagy elv miatt fejedelmi székét, óriási birtokait,

családját, mindenét odaáldozta és választotta következetes szigorúságból az önkénytes száműzetést, annál az aranytiszta jellemű férfinál többet magyar ember nem áldozott soha. Rákóczi olyan férfiú volt, a kinek ideális, nemes vonásait még ellenségei is tisztelték, a kiről úgy írt a történetíró, mint mindig nemes és lovagias férfiúról és nagy tulajdonságait nem tagadhatta meg senki. A magyar nép érzülete, kegyelete mindenha fennállott iránta. Kibujdosása után évtizedek múlva is várták, várták hazajövetelét, a népregék, legendák hősévé tették őt, siratták dalokban, elsiratták legendáikban, a melyekben a nemzeti költészet, a nemzet lelke szólalt meg, úgy hogy a néphagyományban Rákóczi személyét Kossuth Lajos személyével, a XVIII-ik század nagy szabadsághősét a XIX-ik század nagy szabadsághősével összeolvasztották. E két alakról azt tartja a néphagyomány, hogy egymás folytatását képezi, a mint hogy igaz is, hogy ez utóbbi azokat az eszméket folytatta főleg, melyeket az első haláláig vallott.

Azután áttér az 1714-iki proscriptio történetének és okainak leirására s ebből kiindulva a Rákóczi hamvainak haza hozatala ügyében támadt mozgalomra.

Midőn Rákóczi születésének 200 éves fordulója közelgett: 1873-ban szülőmegyéje, Zemplén indítványt tett hamvai hazaszállítása iránt s vele együtt 52 vármegye és város kérte ezt a törvényhozástól, bebizonyítva, hogy Rákóczi nevének nimbusza ma is él a nemzet minden rétegében. A ház akkor, 1873. junius 14-én, 2018. és 2020. sz. a. két határozatot hozott. Az elsőben utasította a miniszterelnököt, terjesszen elő ez ügyben jelentést, a másodikban utasította a kormányt, intézkedjék a hamvak felkutatása és hazahozatala tárgyában. Igazságot kell szolgáltatnom e helyről is — mint író megtettem már más helyen — Szlávy, akkori miniszterelnök úrnak, ki azonnal megkezdette a hamvak holléte iránti kutatásokat. De az akkori konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet, Prokesch Osten br., minthogy némely körökre nézve talán kellemetlenné vált volna e kérdés, elodázni akarta az ügyet s azt felelte, hogy a galatai sírt, a hova Rodostóból vitték a hamvakat, az emigránsok az 50-es években felbontották és üresen találták. E jelentést a miniszterelnök úr bizalmasan közölte velem; talán nem indiszkréczió, ha ezt elismeréssel felemlítem — kérdezte, mit tegyek tovább? Eleinte magam is meghökkentem, mert a dolognak volt némi alapja. Csakugyan felbontottak volt egy Rákócziénak tartott sírt, de nem a lazaristák templomában, hanem a ferikkői cmetőben lévőt s annak felső sírját üresen találták; de az alatt van egyt másik sír, az azután nem volt üres; ebből keletkezett az a mende-monda, melyen az osztrák diplomáczia kapva kapott, mert így akarta a kérdést elaltatni. Később a kormány változott s én, tagjává levén akképviselőháznak, Tisza Kálmán miniszterelnököt megkérdeztem ezen ügyben, hogy a ház határozatát, melyet az 1873-ban hozott, mennyiben és mikor szándékozik végrehajtani? Ő akkor azt felelte, hogy nincs informáva a dologban, informáltatni fogja magát, de a ház határozatának érvényét ő sem vonta kétségbe. Utóbb azt válaszolta, hogy előbb az a kérdés, mint az iratokból meggyőződött, vajjon a hamvak megvannak-e? Többet nem szólt, nem is volt szükséges; nekem ez elég volt, tudtam, honnan fú a szél. Láttam ebből, hogy miután a diplomácziai úton nehezen boldogulunk, de magánember, hisztorikus, régész, a helyszínen indítva meg a kutatást, tán kedvezőbb eredményt érhet el, ekkor tökéltem el magamat, s nem szólva senkinek semmit, utaztam ismételten keletre, Rodostóba, Konstantinápolyba, utóbbi utazásom alkalmával, 1889-ben,

akadémiai tagtársammal, Fraknói Vilmossal, ki nagyváradi kanonok s czímzetes püspök. Megkapva az engedélyt a konstantinápolyi patriárkahelyettestől, Bonetti kardinálistól, a pápa nagykövetétől, ki személyesen is jelen volt a sírfelbontásoknál és a lazaristák főnöke, ft. Lobry részéről, kit sikerült megnyernem, hozzáfoghattunk a hamvak felkutatásához. Azonban nekünk előzőleg fogadalmat kellett tenni, hogy két esztendeig a dolgot, bármi eredménye legyen, bizonyos okoknál fogva titokban tartjuk. Meg is állottuk ezt a titkot és csak harmadfél év múlva, a történeti társulat 25 éves jubileumán, számoltam be az eredményről egy tanulmányban, a mely azóta már harmadik kiadásban közzététetett. Én tehát itt nem szólok ezekről, de jót állok minden betüjeért. A sírleletről jegyzőkönyv vétetett fel franczia nyelven, melyet a jelenvoltak aláírtak, ezt három példányban kiállítottuk; az egyiket visszatettük az új czédrusfaládába, melybe a fejedelem hamvait saját kezeimmel illesztettem a legnagyobb kegyelettel; a második példányt a lazaristák levéltára őrzi; a harmadik példányt nekünk adták s én közzétettem. Harmadfél évig hallgattunk, de mindnyájan, a franczia papok s mi, a két magyar akadémikus, tanúbizonyságai vagyunk annak, hogy a keresett szent hamvak megvannak. Nem hiányzik semmi.

Nem vonom kétségbe, sőt biztosan tudom, hogy a jelenlegi képviselőház s a jelenlegi kormányelnök nem kevésbbé hazafias érzülettel és kegyelettel lelkesedik Rákóczi emléke iránt, mint az 1873-iki képviselőház és az akkori miniszterelnök, és miután e tekintetben a felfogások is tisztultak s Bereg vármegye, mint lakóvármegyéje és Zemplén vármegye, mint szülővármegyéje Rákóczinak, az ezredév közeledte alkalmából felújították akkori kérelmüket: nem kétlem, hogy a t. ház többsége, vagy talán a t. ház egyhangúlag is el fogja fogadni az annyi municzipium által támogatott, most csak felújított és a ház régi végzésével elhatározott kérvényt nemcsak, hanem a t. miniszterelnök úr buzgalommal is fogja azt, annak módja szerint végrehajtani. Erre nézve pedig a kérdés, t. ház, úgy áll, hogy a közönséges diplomácziai úton a franczia papoktól, a kik a végrendelet értelmében ezen hamvak őrzésére fel vannak jogosítva, jól tudom, nagyon nehéz lesz a hamvakat megkapni, különösen Zrínyi Ilona és Rákóczi Ferencz hamvait. Bercsényi, Eszterházi, Sibrik Rodostóban vannak eltemetve, Vay Ádám Danczkában, ezekre nézve nem lesz oly nehézség, de a galattai hamvakra nézve különös módokat kell kitalálni, hogy a lazaristák ezeket önként engedjék át a magyar nemzetnek. Én szavamat adtam nekik kénytelen-kelletlenül Fraknóival együtt, hogy a hamvak hazahozatala érdekében itthon agitácziót nem indítok. Épen azért ezt nem is cselekedtem meg, daczára annak, hogy huzamosabb idő múlt el azóta, mikor az eredményt közzétehettem, tudniillik 1891. május 15-ike óta nem tettem azonban, hogy szavamhoz hű maradjak. De most, midőn két törvényhatóság kérvénynyel fordult ide a házhoz, egyrészt képviselői tisztem, másrészt történetírói minőségem késztetett arra, hogy itt a t. ház előtt a tényállást felderítsem. Ez ugyanis nem agitáczió, hanem csak hivatkozás arra, a mi 1873-ban történt és a midőn a kérvényi bizottság t. előadójának javaslatát én is elfogadom, bátor vagyok ahhoz, tekintettel a ház régibb határozataira, még egy módosítványt ajánlani a t. háznak.

A beszéd nemcsak lekötötte a ház figyelmét, hanem azt magával is ragadta, s annak hatása alatt a legnagyobb lelkesedéssel és elragadtatással határozta el, hogy »Beregvármegye kérvénye az 1873-iki határozatok fentartásával kiadatik a miniszterelnöknek.« Ebben megvan a siker garantiája is.

Nágy Imre,

szül. 1822 jul. 1. † 1894 máj. 5.

Egyre ritkulnak azok sorai, kik társulatunk megalapítása körül szereztek magoknak halhatatlan érdemeket, s annak azóta is kiváló oszlopai. Még elevenen él emlékezetünkben az egyszerűségében nemes de meleg szívvel írt felolvasás, melyet jubilaris közgyűlésünkben tartott a Dunántúli Történetkedvelők működéséről, kik anélkül, hogy egyletté alakultak volna, egyleti működést fejtettek ki, s ezzel utját egyengették társulatuk megalakulásának. Már akkor elismert névvel bírt mint szerencsés kezű s alapos készültségű történetbuvár nem csak barátai, hanem a hazai történetirás kedvelői körében is, kiről általánosan tudva volt, hogy nagy szorgalommal rendkivül gazdag anyagot gyüjtött össze. Főként a mohácsi vész előtti kort tette buvárlatai tárgyává, mert tudta, hogy történetünknek ezt a felét csak azután fogjuk igazán ismerni, ha a levéltárakban lappangó anyag közzé lesz téve. Ezrekre megy az okiratok száma, melyekkel ő történetünknek ezt a felét illustrálta. S az ő publicatióit épen a megbizhatóság és pontosság teszik kiválóan becsessekké. Társulatunk megbizásából a Zichy-Okmánytárt szerkesztette, melynek VI-ik kötete e napokban fogja elhagyni a sajtót. Akadémiánknak rendes tagja volt s az Anjoukori Okmánytár, melyet szintén ő szerkesztett, ennek legbecsesebb publicatiói közé tartozik. Két vármegyének Sopronnak és Zalának monographiáját készítette sajtó alá — s mindenikből két-két kötet rendkivül becses okmánytárt tette közzé, abból az elvből indulva ki, hogy a feldolgozást meg kell előzni az anyag kiadásának.

Halálának hire — épen az Akadémia nagy hetében — megdöbbentő hatást keltett minden körben. A genealogiai s heraldicai társaság, melynek alelnöke volt, rendkivüli ülésben intézkedett a részvét azon formáiról, melyekkel emlékezetét meg fogja örökiteni. Ugyanakkor választmányunk bizalmas értekezletet tartott, melynek az alelnök bejelentette előleges intézkedéseit. Koszorút küldtünk ravatalára, testületileg vettünk részt temetésén; a többiről a juniusi választmányi ülés lesz hivatva intézkedni.

Isten veled szeretett hű barátom! Munkás, tevékeny és hasznos élet után megpihenni szálltál sirodba, de azzal a tudattal, hogy nem hijában éltél. Az utódok, amíg csak tanulságot és élvezetet merítnek a magyar történetből, hálával fognak gondolni úttörő munkádra!

Sz. S.

ÚJ KÖNYVEK.

— »Kossuth és kora« czím alatt *Hentaller* Lajos diszes kiadásban s Kossuth kitünően sikerült heliogravure arczképével ellátva az Athenaeum kiadásában terjedelmes 350 lapra terjedő életrajzot tett közzé. Hentaller ezt a kort behatón tanulmányozta, s erre vonatkozólag rendkivül gazdag okmány és eredeti levél-gyüjteménynyel bir. Csak igy érthető meg, hogy aránylag ilyen rövid idő alatt ilyen nagy apparatussal készült munkát tehetett közzé. Tizenkét évek szerint felosztva irja meg Kossuth pályájának történetét s már a 30-as éveken kezdve sok eddig nem ismert eredeti levelet igtatott a szöveg közzé. Igazi melegséggel, szeretettel dolgozott s könyvét a nagy közönség élvezettel fogja olvasni. Ha a magasabb történetirói igényeknek nem mindenben felel is meg a munka, de világos és átlátszó képet nyújt a korról s főként okmányaiért ezen idők későbbi feldolgozója sem fogja nélkülözhetni. Ára 2 frt.

— Vukovics Sebő Emlékiratai az Athenaeum kiadásában megjelentek. *Bessenyei* Ferencz orsz. képviselő fedezte fel azokat s tette közzé. Az 1848-iki korszaknak egyik legrokonszenvesebb, legideálisabb alakja Vukovics s emlékiratai azon idők történetének első rangú forrása. Mint kormánybiztos, mint igazságügyminiszter egyik intézője volt az eseményeknek. Ez emlékiratok első része az utolsó pozsonyi országgyülés érdekes képét rajzolja meg; a második rész a szerb lázadás történetét adja egész új világitásban, a harmadik s kiváló fontossággal biró rész a szolnoki csata után történteket adja elő. Ára 5 frt; tagtársainknak azonban az Athenaeum 20% leengedéssel 5 frt helyett 4 frt kedvezményi árért szállitja.

— Kovács Ferencz nagy szabású kiadványából, »Az 1843/44-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek Naplója«, melynek tüzetes ismertetését és méltatását ismertetési rovatunkban közöljük, megjelent immár a IV-ik (1644 jan. 25—jun. 25) s az V-ik (1644 jun. 26—sept. 5) kötet is. Minden egyes kötet ára 5 frt, a mi tekintve az elegans kiadást s hogy mindenik kötet mintegy 50 ivből áll, drágának nem mondható.

— Demkó Kálmán tagtársunk pályanyertes és hézag pótló munkája »A Magyar orvosi rend története Magyarországon« immár egy vastag kötetben teljesen megjelent. A munka első felét annak idejében tüzetesen ismertettük; egyik közelebbi füzetünk a második most megjelent s igen gazdag anyagot felölelő s egészen uttörő részt is külön fogja méltatni. A szerző által jelentékeny anyagi áldozattal s költséggel létrehozott munkát melyen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 5 frt.

— »Dél-Magyarország az Őskorban« czím alatt *Milleker* Bódog tagtársunk, egy nagy becsű monographiát tett közzé. Ez már a harmadik monographia, melylyel a Duna, Tisza és Maros közt fekvő területnek őskorát s ezzel az ottani népek fejlődését s akkori viszonyait illustrálja. Ez a három monographia egymást egészíti ki s Dél-Magyarország történetét őskori leletek alapján új világításban tünteti fel. Valóban Milleker ez úttörő munkájával hasznos szolgálatot tett hazai történetirásunknak, s tőle még igen sok becses ide vágó dolgot várhatunk.

— »A Közigazgatási Bíróság Törvényjavaslatáról« czím alatt *dr. Lánczy Gyula* egyet. tanár tagtársunktól a »Magy. Jogászegyleti Értekezések« legutóbbi sorozatában két tanulmány jelent meg, melyek többek között a franczia közigazgat. bíráskodás szervezetének évszázados fejlődéséről becses jogtörténeti fejtegetést tartalmaznak.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Chernelházi Chernel Ignácz, társulatunknak keletkezése óta buzgó tagja, ny. főtörvényszéki bíró, 87 éves korában Kaposvártt ápr. 11-én elhunyt. A történetirás iránt rendkivül érdeklődött, családi levéltárát szép rendben tartotta s a történetirással foglalkozóknak a legkészségesebben tett szolgálatokat.

† Özvegy gróf Teleki Domokosné gr. Teleki Klementina, gróf Teleki Domokosnak a kiváló publicistának s történetírónak özvegye, egy magas miveltségű s jótékonyságáról és hazafiságáról ismert nő, társulatunk alapító tagja április havában Kolozsvárt elhúnyt.

— Dr. Áldássy Antal tagtársunk a Nemzeti Muzeumhoz segéd őrré neveztett ki. Hivatalos esküjét maj. 5-én letette s a levéltári osztályhoz osztatott be.

— A M. Tud. Akadémia f. évi májusi nagygyülésén a Szilágyi jutalmat *Pauler* Gyula »A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt« czímű nagyszabású munkájának itélte oda, a Vitéz-féle pályakérdésre »Az Ónodi országgyülés« beérkezett egyetlen pályamunkát megkoszoruzta, melynek szerzője *Áldásy* Antal, továbbá a Bésán-féle jutalmat a »Magyar Dráma-irodalom története a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig« czimű pályamunkának határozta kiadatni, melynek szerzője Bayer József. A Röck Szilárd alapítványból Fejérpataky László II. Béla oklevelei czimű munkáját fogja kiadni.

— A Sztáray-Codex nem marad befejezetlenül. A korán elhúnyt gróf Sztáray Antal özvegye azzal is meg akarta boldog emlékü férje emlékét örökíteni, hogy intézkedett, hogy a gróf Sztáray-

család okmánytára, melyből már két kötet jelent meg, befejeztessék. Ugyanaz, ki a megelőző köteteket szerkesztette, Nagy Gyula fogja a munkát befejezni.

— SEMSEY LÁSZLÓ, társulatunk alapító tagja a Semsey család gazdag levéltárát, mely az ő tulajdonát képezi, szakszerűleg rendezteti és publicáltatja. A levéltárban, melyet Pettkó Béla rendez, körülbelül 500 ante-mohacsiana van, az egész pedig 3—4000 darabra tehető. A levéltárat egy könyvtárral kapcsolatban Semsén fogja a fiatal tulajdonos felállíttatni, a hol így quasi egy irodalmi központot létesít. A Semsey könyvtár már most is legalább 10,000 kötetnyi, közötte igen sok becses incunabulum, codex stb., melynek kiegészítésére, felállítására a bőkezű tulajdonos évente több ezer forintot költ, a kiegészítés után pedig állandóan egy bizonyos összeget fordít a könyvtár gyarapítására, fentartására. A könyvtár katalogusát, valamint a család történetét, az okmánytárt, mind ki fogja adni, úgy hogy ezen, eddig senki által nem kutatott anyag mindenki által hozzáférhető közkincset fog képezni.

— BARANYA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA érdekében a megyében üdvös mozgalom támadt, mely czélúl tűzte ki, hogy a megye monographiáját a millenium alkalmából elkészíti, melynek egy részét, Baranya vármegye összes helyneveit *Németh* Béla pécsi ügyvéd készíti sajtó alá. Mintáúl Pesthy Frigyes »Magyarország Helynevei« című munkáját választá s az egyes helységeket történeti, nyelvészeti és földrajzi szempontból tárgyalja. A munka 852 czikket foglal magában helységenkint betűsorban, melyek közül 581 létező helység (város, falu, puszta), 291 pedig az elpusztult községeket adja nagy részben földrajzi megállapítással. Németh a régi forrásokban előforduló azon helységeket is, melyek fekvéséről eddig bizonyost nem tudott, megfejtve felvette munkájába. A helységekkel együtt fel lesznek véve a munkába a hegyek, völgyek, források, dülők, patakok nevei, a mennyiben történeti vagy nyelvészeti értékkel birnak. Mutatványúl a Pécsi Napló múlt évi 299-ik száma két baranyai vár, Dáró vára és Harsány vára történetét közli s e mutatványból látjuk, hogy gonddal és nagy szorgalommal használta fel a hazai történelmi forrásokat s átalában millenaris irodalmunkat becses munkával fogja szaporítani.

— A KASSAI REF. EGYHÁZ fennállása kétszászötvenedik évfordulója alkalmából husvét első napján tartott öröm ünnepélynek emlékkönyve, Révész Kálmán által szerkesztve megjelent. Tartalmát teszik az ünnepély leirása: a Révész által tartott szent beszéd, Kenessey urvacsorás beszéde, az emlék beszéd s egykorú papjainak s előljáróinak sorozata.

— KANDRA KABOS a Szent-István Társulat egyik ülésében felolvasást tartott a »magyar ősvallás egy isten hívéséről« s meg-

támadta a hazai történetíróink által elfogadott azon tételt, hogy régi magyarok vallása monothéismus volt. *Pajor* István ismert írónk a »Nógrádi Lapok és Honti Hiradó« f. évi 13-ik és 14-ik számában közlött czikkel a régi magyarok monotheismusát védelmébe veszi.

— Czékus László tagtársunk »A tállyai evang. egyház és tállyai Kossuth ünnep története« című munkát tett közé. Az I. rész az egyház történetét adja a mult századtól kezdve, napjainkig, leginkább kézirati források alapján, mert ez egyháznak 1735-től kezdve rendes anyakönyve van. A II-ik rész a templomépítés számadásait s a III-ik a templomépítés ünnepélyét adja elő. A szép ünnepélynek nagy szorgalommal összeállított becses emléke e munka, melynek ára 1 frt.

— Dr. Temesváry János tagtársunk az »*Armeniá*«-ban megkezdett czikksorozatát, melyről egyik közelebbi füzetünkben megemlékeztünk, folytatja s a legujabban megjelent májusi füzetben a seprősi Czárán s a Dániel családok nemes leveleit és czimerét mutatja be.

— A német történészek Lipcsében második összejövetelöket tartották ez év márcz. 29., 30. és 31. napjain. A sok érdekes felolvasás közt volt Stieve, müncheni tanárnak is előadása, arról, hogy mily alapelveket kell követni az ujabb történetre vonatkozó okmányok kiadásánál. 11 thesisre osztotta fel anyagát, melyeket itt, mint végeredményt közlünk, mert ezen elveket követjük mi is a kiadásoknál. 1. Csak a fontos okmányok közlendők szószerint, általában csak kivonatok készítendők. 2. A kivonat necsak az okmányban előfordúló tárgyakra szorítkozzék, de ölelje fel a levél egész tartalmát. 3. Nevezetesebb személyiségek sajátkezű naplói és levelei, ha érdekes tartalmuk, szószerint közlendők. 4. A kiadó a tárgyára vonatkozó összes anyagot gyüjtse össze. 5. A tárgyra vonatkozó irodalmat is. 6. A levelek regestáiban megtartandó az eredetinek beszéd alakja (közöljük veled stb.) 7. Az irás modorra vonatkozólag, hogy *a)* nagy betűt csak mondat elején vagy tulajdonnévnél, sígláknál, megszólításnál és czimzésnél kell használni; *b)* a siglákat a czimekre és megszólításnál a szó első és utolsó betűjéből kell alkotni, ha azonban ez félremagyarázható volna, akkor az első szótag veendő (S-sanctitas) (Ser-serenitas); *c)* nevesebb egyének irmodora megtartható. 8. Idegen nyelvű akták teljes betűhiven közlendők. 9. Az okmányok latin betükkel szedendők. 10. A könyv alakja 8-rét legyen. 11. Az okmány tartalma vagy röviden a fejnél adandó, vagy a nyomás által tüntetendő fel. A felső szél közepén minden oldalon az évszám »kiteendő,« az oldalszámmal ellenkező sarokban az okmány száma, az első sor külső szélén pedig a hónap és a nap adandó. A kiállítás helye a végére tartozik, a hol a lelet is kimerítően adandó. Ezen pontokat tételről tételre megbeszélték s nagy részben elfogadták.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

Vukovics Sebő Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és számüzetésének idejéből. Sajtó alá rendezte *Bessenyei* Ferencz. Budapest. Az Athenaeum R. Társulat kiadja. 1894. 8-adr. 536 l. Ára 5 frt.

— A Magyar Orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülésének állandó központi választmánya által a Poor Imre-féle 100 aranynyal jutalmazott pályamű. Irta dr. *Demkó* Kálmán. A szerző saját kiadása. Budapest Dobrovszky és Franke. 1894. VIII. és 555 l. Ára 5 frt.

— Kossuth és kora. Irta *Hentaller* Lajos. Kossuth Lajos rézmetszetű arczképével. Budapest. Az Athenaeum R. Társulat kiadása. 8-adr. 350 l. Ára 2 frt.

— Az 1843/44-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek Naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta *Kovács* Ferencz. IV. kötet. Budapest, Franklin-Társulat. 1894. Nagy 8-adr. 771 l. Ára 5 frt.

— Plutarchos Párhuzamos Életrajzai. Görögből fordította és jegyzetekkel ellátta dr. *Kacskovics* Kálmán. Első kötet 9 önálló és 30 a szöveg közé nyomott képpel. Budapest Dobrovszky és Franke bizománya. 8-adr. 483 l. Ára 5 korona.

— Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarúl. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. Három kötet. Egy kötet ára 2 frt 80 kr.

— Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Irta *Koncz* József. Kolozsvár. Ajtay K. Albert könyvnyomdája. 1893. 8-adr. 67 l.

— Gróf Gvadányi József 1723—1801 A Rontó Pál megjelenése százados évfordulójául. Irta *Széchy* Károly. Budapest, 1894. Ráth Mór. 8-adr. 320 l.

— Adatok a váczi lövész-egylet száz éves multjából 1793—1893. Vácz, 1893. Mayer Sándor könyvnyomdája. 8-adr. 36 l. Irta Dr. *Freysinger* Lajos főlövész.

— Szabó Károly emlékezete. 1824—1890. Irta *Szádeczky* Lajos. Budapest, Athenaeum, 1894. 8-adr. 32 l.

— A karlóczai Patriarkatus és a boszniai gör. kel. Egyház. *Érdújhelyi* Menyhérttől. Budapest, Athenaeum. 1894. 8-adr. 15 l.

— Dr. Jókai Mór. Irta dr. *Vajda* Emil. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert, 1894. 8-adr. 55 l.

— A magyar konyha. Irta *Schalkház* Lipót. Kassa, 1894. (158 l.) Ára 60 kr.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi máj. 4-én d. u. 4 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, dr. Ballagi Géza, Bánó József, Barabás Samu, dr. Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, Nagy Iván, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Széll Farkas, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Fejérpataky László vál. tagokat kéri fel.

60. Szilágyi Sándor titkár felolvassa gróf Szécsen Antalnak Pozsonyban, f. évi febr. 10-én kelt s a választmányhoz intézett levelét, melyben a társulat elnökségéről való lemondását jelenti s annak tudomásúl vételét kéri.

A levél felolvasása után Thaly Kálmán mint az ülés elnöke mindenek előtt felvilágosítást kíván a titkártól arra nézve: mi okból történt, hogy az elnök lemondását mely február 10-ikén. tehát még a társulat ez évi rendes közgyűlése előtt kelt, csak most terjeszti a választmány elé? Mire a titkár — Borovszky Samu vál. tag indítványára elrendelt zárt ülésben — azt a felvilágosítást adja, hogy gróf Szécsen Antal e korábbi keletű levelet csak a legközelebb mult napokban küldte meg hozzá, miután magát a már régebben szándékolt lemondásra végleg elhatározta, s így azt ő a társulat, illetőleg a választmány elé előbb nem hozhatta.

A felvetett kérdés körül támadt rövid vita befejeztével az ülés ismét nyilvánossá alakulván, s az elnök az ügy mibenlétét előterjesztvén, a választmány egyhangú megállapodásából határozat-

képen kimondja, hogy gróf Szécsen Antal lemondása tudomásúl vétetik, s az ekként megüresedett elnöki állás betöltése végett az alapszabályok 12-ik és 36-ik szakaszainak megfelelően a f. évi junius-hó 7-ére rendkivüli választó közgyülés tüzetik ki, mely az ugyanazon napra eső rendes havi választmányi üléssel kapcsolatban, azt megelőzőleg lesz megtartandó. Titkár utasíttatik, hogy a közgyülés szabályszerű kihirdetéséről és a tagok meghivásáról annak idején gondoskodjék.

61. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* Boronkay István cs. és kir. kamarás Vajkon, 100 frt alapítványnyal (aj. Pettkó Béla); b) *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Csincsek Flórián cz. kanonok, horvátországi képviselő Nustarban (aj. Thim József), Luby Géza orsz. képviselő Nagy-Arban (aj. Szilágyi Sándor), dr. Walter Gyula primási titkár Esztergomban (aj. Récsei Viktor), Zsigmond Antal polgári iskolai tanár Nyitrán (aj. Alleker Lajos).

Megválasztatnak.

62. Előterjeszti a pénztárnok aprilis-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2558 frt 23 kr,
» kiadás ... ... 1231 » 26 »
maradvány ... ... 1326 frt 97 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 4806 frt 54 kr
követelést, 1894. apr. 30-án összesen ... 6133 frt 51 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Semsey László nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ez összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerü módon 4%-os m. koronajáradék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

63. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 6972 számú értesítése szerint 300 frt (600 korona) alapítvány a f. évi 54 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

64. Előterjeszti a *Magyar Földrajzi Társaság* f. évi martius 1-én 63 sz. alatt kelt átiratát, melyben a társulatot az 1896 évi országos kiállitás alkalmával tartandó egyetemes magyar földrajzi congressusra hívja meg.

A meghívás köszönettel fogadtatván, a választmány a társulatnak a congressuson való képviseltetéséről annak idején gondoskodni fog.

65. Thaly Kálmán előterjeszti, hogy a *Dunántúli Közművelődési Egyesület* mindazon társulatok küldötteiből, melyek a muzeumok, könyvtárak és nyilvános gyűjtemények alapítása ügyében eddig tartott értekezleteken magukat képviseltették, bizottságot alakít a végre, hogy abban a nagyfontosságú czél iránt érdeklődő különféle társulatok érintkezésének — azonban minden anyagi megterheltetésök nélkül — mintegy központot teremtsen; kéri a választmányt, hogy addig is, míg e tárgyban a hivatalos megkeresés elérkeznék, az egyesület felhívására még a mult évi decemberhavi ülésből kiküldött tagok számát ötre egészítse ki.

Az előterjesztés tudomásúl vétetvén, a mult évi 136 jk. pont alatt kelt határozattal kiküldött három tag: névszerint Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor és Szinnyei József mellé még dr. Fejérpataky László és dr. Ballagi Aladár vál. tagok kéretnek fel, hogy az említett bizottságban mint a társulat képviselői közreműködni sziveskedjenek.

66. Borovszky Samu hivatkozással a néhai Salamon Ferencz emlékének állítandó mellszobor ügyében még a mult évi juniushavi ülés alkalmával tett felszólalására (1893 évi 82 jk. p.), miután a megkezdett gyűjtés a kívánt eredményre mindeddig nem vezetett, indítványozza, hogy a kegyeletes czélra még hiányzó összeg egybegyűjtése végett a társulat tagjai a *Századok* legközelebbi füzetéhez csatolandó kitöltött posta-utalványnyal egyenkint egy-egy korona adományozására szólíttassanak fel.

A választmány tekintettel arra, hogy az ajánlott módozatra társulatunk életében eddig még példa nincsen, tekintettel továbbá arra, hogy a közönség áldozatkészsége épen most más hazafias czélú gyűjtések által is nagy mértékben igénybe van véve, az indítványt bővebb megvitatás czéljából a legközelebbi junius-havi ülésig függőben hagyja.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k., *Fejérpataky László* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a menynyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Bakos Imre ügyvéd, eddig: *Debreczen.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest*, Baross-u. 73.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest*, Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Veszprém.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Lonovics Sándor, eddig: *Makó.*
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

FELHIVÁS.

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* f. évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetirónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferencziek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szükebb kör Beöthy Zsolt indítványára 55 frttal már megkezdte. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, gondoskodni fognak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyüljön.

Budapest, 1893. jun. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

WERBŐCZY GÖRÖGÜL.

Európai Törökországnak a Balkán-félszigethez tartozó érdekes hegyfoka az Athosz (Monte Santo), melynek magassága 1935 m. A rajta levő szerzetes-köztársaság népessége 5000 barát és ugyanannyi szolga. A kolostorok valaha a görög tudományosságnak menedékházai voltak, melyek felé a nyugoti tudósok, a mai görögország szabadságharczának sikerei óta érdeklődéssel fordulnak, hová Byron és Béranger költők, Griesbach és Fallmerayer irányozták a közfigyelmet. A bizanczi jognak hirneves búvára Zachariae úti jelentésében említi, hogy az Athosz hegység *Ξηροποτάμου* nevű kolostorában becses Codex-ek láthatók, a többek közt görögre fordított magyar és erdélyi két jogtudományi munka is fekszik ott kéziratban.[1]) A graeco-román jogtudós a magyar vonatkozású dolgozatnak csupán a czímét közli.

I.

A régibb kéziratnak ez a czíme:

Σύνταγμα νόμων πολιτικῶν μερικῶν ἀπὸ τὸ Τρυπάρτιτον Λεκρέτον τοῦ Ῥηγάτου της Οὐγγαρίας καὶ μερικῶν ἀπὸ τα Νεαρὰ Στατοῦτα τοῦ Ιριντζηπάτου τῆς Τρανσυλβανίας ὅσα δηλαδὴ συμβάλλουν νὰ εἶναι πρόχειρα καὶ ἁρμόδια εἰς τους φιλόφρονας αναγνώστας οποῦ ἐνδέχεται νὰ παῤῥησιάζωνται εἰς τὰ κατὰ Τύχην συμβαίνοντα ἐν τῷ μέσῳ τους Ἀναθεωρήματα

[1]) *E. Zachariae*, Reise in den Orient. 1837. 1838. Heidelberg. 1840. a 269. és 270. lapon. A bécsi udvari könyvtár példányát Szilágyi S. egyetemi könyvtári igazgató úr kérésére küldték ide. Az Athosz hegyről Wenzel tanulmányt közölt valamelyik külföldi folyóiratban. M. N. Muz. levéltár. Wenzel kéziratai. — *Wenzel G.* rectori beszéde 1866. utal Zachariaera.

τῶν Ὑποθέσεών τε καί Κρίσεων εἰς την ἁπλουστάτην πεζὴν Ῥωμαϊϊκην Διάλεκτον ἀπο τὰ Οὔγγρικα συνθεμένον παῤ ἐμοῦ τοῦ εὐτελεστάτου εν σπουδαίοις Ἰωάννου Ἀδάμη τοῦ ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου Τουρνόβου τῆς Βουλγαρίας διὰ νὰ καταλαμβάνουν πλέον ευκολωτερα οἱ Εντυγχάνοντες τὰ πάντα κατὰ τὸ Νόημά τους μὲ τὴν πρεπουσαν Ἐξήγησιν. Ἐξεπονήθη ὡς ἐν παροδῳ καὶ καθῶς ἔτυχεν ἐν Σιμπινίᾳ τῆς Ἐρδέλιας. Ἐν ἔτει κυρίου 1760 κατὰ μῆνα Ἰούνιον.

Ennek a hosszú görög címlapnak értelme a következő:

»A magyar királyságnak Tripartitum Decretumából és az erdélyi fejedelemség új statutumaiból készített foglalata (syntagma) a polgári magánjogoknak és pedig azoknak, a melyek szükségesek, hogy kéznél legyenek és a melyek alkalmatosak arra, hogy a jóravaló olvasók alkalmazhassák a felmerült esetekre, vitás kérdések vizsgálására és eldöntésére, a legegyszerűbb (kelet) római (görög) nyelvre *a magyarból* fordította a Tirnovából Bulgáriának Albán-vidékéről származó, a tudósok közt legcsekélyebb Adamés János, illő magyarázattal a végett, hogy könnyebben felfoghassák azok, a kiknek kezébe kerül. Készítém alkalmilag s a szükséghez képest Erdélynek Szeben városában az Úr 1760-ik évének junius havában.«

Érdekes, hogy Adamés bírta a magyar nyelvet és Werbőczy Tripartitumát nem az eredeti latinból, hanem a magyar fordításból fordította görögre. A Hármaskönyv első magyar fordítása kivonatban Veres Bálint műve, megjelent Debreczenben 1567-ben. Csakhamar megjelent a második fordítás 1571-ben Heltai Gáspártól, követte ezt Laskay János fordítása Kolosvárott 1581-ben. Ez utóbbit használta Adamés. Az »erdélyi fejedelemségnek új statutumai« alatt az erdélyi országgyűléseken újabban hozott külön törvényeket érti. A visszacsatolás (1690) előtt majd minden évben tartottak országgyűlést, azóta ritkábban. Az Approbáták (1653), Compilátak (1669) és Novellares articuli (1744) feküdtek a fordító előtt, de művének címlapján Erdélynek csak új statutumait (Novellares articuli) említi.

Érdekes világot vet Adamés könyve Erdély törvénykezési nyelvére, melynek még Mária Terézia alatt magyarnak kellett lennie, s a magyar szövegű Tripartitum forgott közkézen, ezért történt, hogy a latinúl tudó Adamés Werbőczyt nem az eredeti, hanem a magyar fordításból dolgozta fel.

II.

Adamés műve érthetővé tette a szebeni görög kereskedők előtt a magyar és az erdélyi országos jognak tartalmát; felkérték tehát, hogy az erdélyi particularis jognak, a királyföldi jognak tételeit is értesse meg velök. Felkérésre készült Adamésnek második munkája, melynek címe így hangzik:

Ἀρτίκουλα νομικὰ τὰ λεγόμενα στατοῦτα τῶν ἐν τῇ Τρανσυλβανίᾳ ἤτοι Ἐρδελίᾳ κατῳκισμένων Σαξώνων κοινῶς Σασῶν ὀνομαζομένων μεταγλωττισμένα ἀπὸ τὰ Λατινικα εἰς την ἡμετέραν ἁπλὴν τῶν Ρωμαίων διάλεκτον παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου Ἰωάννου Ἀδάμη τοῦ ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου Τουρνόβου της Βουλγαρίας. Τα ὁποῖα καταγραφονται ἀραδικῶς καὶ απαραλλακτως μὲ ὅλα τους τα περιεχόμενα Τιτουλα καὶ Κεφάλαια καὶ Παράγραφα συνθεμένα μὲ φράσιν πολλὰ εὔκολην καὶ συντομικὴν πρὸς χάριν τῶν φιλομαθεστάτων τιμίων πραγματευτῶν Ῥωμαίων της Κομπανίας τοῦ Σιμπινίου. Ἐν ἔτει κυρίου 1762. κατα μῆνα Ἰούνιον.

Ennek a hosszú könyvczímnek magyar értelme a következő:

»Törvényczikkei vagyis úgynevezett statutumai a Transilvaniába azaz Erdélybe települt saxonoknak, közönségesen úgynevezett szászoknak, fordította latinból a mi egyszerű római (t. i. keletrómai vagyis görög) nyelvünkre, a Tirnovából Bulgáriának Albán-vidékéről való legcsekélyebb Adamés János. Ezeket leirtam sorszerint és változatlanúl az ott talált összes titulusokkal, caputokkal és paragraphusokkal, szerkesztve nagyon könnyű s vázlatos kifejezésekbe, a szebeni (kelet) római (azaz görög) kereskedői társaság tanulni kivánó tisztelt tagjai kedveért. Az Ur 1762-ik évének junius havában.«

III.

Az előbbiekből kétségtelen, hogy eme két fordítás a szebeni görög kereskedői társaság kezdeményezésére és érdekében, tehát gyakorlati czélra készült, az egyik 1760-ban, a másik 1762-ben. Tudvalevőleg a görög-compagniába tartoztak Szebenben mint Brassóban is azok a görögök, a kik török területről, névszerint Macedoniából, a tizenhetedik század óta, évenként bejöttek a török-hatalom védelme alatt Erdélybe mint kereskedők. Maradtak alattvalói és adófizetői a fényes portának, behozták és árúlták Erdélyben a török árúkat s erdélyi czikkeket vittek ki magukkal. Ily módon Erdélynek passiv kereskedelmét a háborús időkben nem minden koczkázat nélkül közvetítették a kelettel. Ezért védelemben részesíté a görög kereskedőket már Rákóczy György, noha 1641-ben megjegyzi róluk, hogy »országunkban levő áros görögök a kulcsos városokban megtelepedvén, Görögországból hozott marhájokat (árúikat), főleg a szöveteket sing számra árúlják és pedig úgy, hogy *kurta* singgel mérnek.«[1]) Apafi Mihály a török hatalom iránti előzékenységből 1678-ban szintén ellátta őket védelmi levéllel. Hasonló levelet sikerült nekik kapniok I. Lipóttól 1701-ben a forgalom megóvása czéljából.[2]) Valószinű, hogy kereskedelmi összeköttetéseik messze elágaztak s hogy privilegiumaik mellett maguknak a törvények védelmét is biztosítani akarták, ezért érdekelte őket az a jog, a mely szerint a szászföldön vagy Erdély egyéb részeiben ügyködő társulati tagnak, az ottani ügyletekből, törvényt és igazságot szolgáltattak.

A görög kereskedők (quaestores graecae nationis) testületileg el voltak különítve a szebeni polgárságtól. Igyekeztek kiváltságos és független helyzetben maradni.[3]) A compagnia, mely néha 50, néha több önálló kereskedőt is számított, mind törvénykezésileg, mind közigazgatásilag saját választott bírá-

---

[1]) Országos Levéltár. G. 52. Compagnia Graecorum.

[2]) Das alte und neue Kronstadt v. G. M. G. v. Herrmann, bearbeitet von Oskar v. Meltzl. Herrmannstadt, 1883. 406—408. lap. Lásd még Jos. Benkő in cognitione magni principatus Transilv. I. §. 159. pag. 488—492. és III. pag. 71.

[3]) Independentia a magistratuali iurisdictione. Országos levéltár. G. 52. Compagnia Graecorum.

jának volt alárendelve, úgy hogy egymásközti pereikben saját bírájok végérvényesen ítélt felettök. Az Adamés-féle fordításból azt látták, hogy az ő adósaik ellen miképen kell eljárniok az erdélyi bíróságok előtt, mert hiszen ha a görög perelt volna az erdélyivel, az erdélyi ember hazai joga és hazai bírája volt az illetékes.[1]) Ezért kellett a görögöknek ismerniök az erdélyi törvényeket általában és a szász statutumokat különösen. Szebenvárosa nem mindég bánt velök méltányosan, mi őket arra indítá, hogy az irott jogban és a fejedelmi kiváltságokban keressenek oltalmat.[2]) Míg a zivataros XVI. és XVII-ik század alatt a külkereskedés nagy koczkázattal járt, addig hézagpótlóknak tartották a szászok is a török alattvaló görög kereskedőket, de mikor III. Károly óta helyre állt a belső béke, korlátozni akarták az idegen versenyt a circumspectus szászok.

Hazai jogunk görög fordítójáról Adamés Jánosról, jeles hellenistánk Télfi Iván közölte velem, hogy a nevezett tudóst az új-hellen irodalomban úgy említik, mint a ki Epirusból származik.[3]) A két fordításból az új-hellenisták közelebbi adatokat szerezhetnek Adamés szülővárosáról. Ellenben azt az új-hellenisták közlik velünk, hogy Adamés a hallei egyetemen tanúlt és pedig orvosi tudományokat. Fordított görögre latinból orvosi könyvet 1772-ben.

Dr. Vécsey Tamás.

---

[1]) Aprobat. const. Pars. 3. Tit. 52. si quae cum indigenis controversia emergeret, hic juri stare teneantur. Ezt ismétli Mária Terézia rendelete 1777-ből. E regula generali, quod actor sequatur forum rei, per se fluit, actionem quam quaestor graecus contra alium instituere vellet coram magistratu loci, ubi reus domicilium habet, ventillandum ac recursum ad consvetas instantias superiore dirigendum esse.

[2]) Szebenváros pl. 1726-ban eltiltá a görögöknek, hogy a fogyasztási czikkeket a termelőktől közvetlenül, olcsón, a vásárokon szerezzék be, arra akarta őket szoritani, hogy a szebeni polgároktól vegyék a szükséges élelmi szereket, névszerint bárányt, malaczot, buzát, bort, sőt a takarmányt is. A görögök panaszát a Gubernium meghallgatta. Országos levéltár. G. 52. Comp. Graec.

[3]) Νεοελληνική φιλολογία. Ἀδάμης Ἰωάννης Ἠπειρωτής. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων του ἐν τῇ πατρίδι, μετέβη εἰ Γερμανίαν ἵνα σπουδάσῃ τὴν ἰατρικὴν, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔκλεξε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χάλλης, ἐν Σαξονίᾳ. Ἔζη περὶ τὸ τελος τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος.

AZ 1396-DIKI NIKÁPOLYI CSATA SZINHELYE.

A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatát illetőleg Szamota azt írja, hogy a magyar és külföldi történetírók a legújabb időkig azt hitték, hogy ez a Duna melletti Nikápolynál ment végbe, de egy ó-szerb krónikában, melyet Daszkalov közzétett, azt olvassuk, hogy a csata a Ruzicza folyó mellett vivatott: *ergo* a nikápolyi csata szinhelyét Nikjup falunál kell keresnünk *(Régi utazások Magyarországon* 437. l.). Tehát mivel egyetlen egy szerb krónikás Nikjup falut Nagy-Nikápolylyal összetéveszti, halomra kell dobnunk minden egyéb történeti adatot, akár hitelesek, akár nem és a szerb krónika csalhatatlanságában hinnünk. E tévtant Bruun odessai egyetemi tanár hirdette először 1869-ben a bajor Akadémia előtt (l. *Sitzungsberichte* II. köt. 27. l.). Nézetét több nevesebb író elfogadta, egyebek közt Jirecsek is *(Geschichte d. Bulgaren* 355. l.) 1876-ban, ki szintén hivatkozik a Daszkalov által kiadott ó-szerb évkönyvekre s azt állítja, hogy Nikjup falu mellett még mai napság is számos sírdomb látható; és egy két öl magas obeliszk felirat nélkül valószínűleg azon helyt jelöli, hol Bajezid sátora állt. Ez állításának bizonyítására hivatkozik Kanitznak nemsokára akkortájban megjelenendő művére, de vesztére, mert a könyv *(Donau Bulgarien* II. 58—70. ll.) éppen az ellenkezőt bizonyítja. Kanitz szerint Nikjupnál (régen Nicopolis ad Haemum) láthatni ugyan számos *római* maradványt, de egy középkori várnak vagy a Jirecsek említette két öles obeliszknak semmi nyoma sincs. Bruun tanár csakhamar be is látta tévedését és töredelmesen be is vallotta. (Lásd *The Travels of Johann Schiltberger* a londoni Hakluyt Society kiadásában 1879. 108. l.) Mint Kanitz kimutatta, az ó-szerb krónikás összetévesztette a Ruziczát az Ozmával.

A tévtannak legújabb hirdetője Thúry József *(Török Történetírók* 1893. 50. l.), ki szerint Thuróczi passusa »in

campo castri majoris Nicapolis« alatt »Nicup falut a Ruzicza folyó mellett« kell érteni, ámbár bevallja, hogy Idrisz, Szeáddin és Bajezid fethnáméja a Duna melletti Nikápolyt értetik. De valamennyi említettem magyar és külföldi író, egynek kivételével, elfelejti azt, hogy a Duna mellett *két* Nikápoly van. Mint már Kőhler vezérőrnagy kimutatta, Fejér közöl egy 1412-diki okmányt *Codex Diplomaticus*-ában, mely szerint »est Nicopolis major in dextra Istri ripa, minor in sinistra opposita non procul ab Alutae fluvii ostiis«. *(Die Schlachten bei Nikopoli und Varna.)* Ennél világosabb leírást nem kell keresnünk.

Thúry említett jegyzete tehát oda módosítandó, hogy Zsigmond 1392-ben a Duna *bal* partján fekvő *Kis*-Nikápolyt foglalta el a töröktől (Thuróczynál és Bonfinnél »minus Nicapol, Kysnicapol«); ezt tőle a török 1394-ben ismét elveszi, de Zsigmond újra elfoglalja 1395-ben. A következő 1396-ban pedig a Duna *jobb* partján fekvő vagyis *Nagy*-Nikápolyt veszi ostrom alá, de a vár fölmentésére érkezett török seregtől csúfos vereséget szenved.

Kis-Nikápoly stratégiai értékét illetőleg fölemlíti Kanitz, hogy az 1828/9-diki török-orosz háborúban az oroszok nem boldogúlhattak mindaddig, míg Malinofszki tábornok a kisnikápolyi erődöt el nem foglalta (1829. jan. 25.), mely alkalommal Ibrahim pasát 60 tiszttel elfogta és 32 ágyúnak és 5 zászlónak jutott birtokába. És csakis miután Kis-Nikápoly elesett, foglalhatták el az oroszok a bolgár parton fekvő nagyobb Nikápolyt.

Bruun tanár szerint Schiltberger azon állítását, hogy a vár neve »Siltaw« volt, de a hitetlenek nyelvén »Nikopoli«, oda kell magyaráznunk, hogy Schiltberger valószínűleg hallott valamit Sistova (Svitov, Sisztov) városáról s a kettőnek nevét összetévesztette.

KROPF LAJOS.

NYALÁBVÁR ÉS URADALMA.

Ugocsa vármegye a XII-ik század folyamán II. Géza vagy legkésőbb III. Béla uralkodása alatt keletkezett, mikor a rengeteg erdők tisztásaira előbb flamandok, később szorgalmas német vendégek — szászok — telepedtek, a Tisza és Borsa mentén pedig már szabad emberek, független birtokosok, nemesek laktak.[1])

Az új vármegye legnagyobb birtokosa természetesen a király volt, lakossága pedig tulnyomó részben az ő vendégeiből állott. A vendégek földmivelők, halászok, vadászok, solymárok stb. voltak s mikor a király az ugocsai erdőségekben vadászott, különféle udvari szolgálatot teljesítettek, melynek fejében idő multával szép kiváltságokat nyertek.[2])

Történeti emlékeinkben nincs nyoma, hogy Ugocsa területén a megye megalakulásának idejében vagy akár a rá következő században királyi vár állott volna. Az a szerencsétlen combinatio, hogy a nagyszőlősi Fekete hegy aljában porladozó *Kankó vára* hajdan *Ugocsának* neveztetett, még annyi valószinűséggel se bir mint a hagyomány, mely szerint Ugocsavára a Tisza partján a mai Szászfalu határában állott, mert itt legalább *Ugocsa* dülőt találunk, melyről ki tudjuk mutatni, hogy a XIV-ik században még virágzó Ugocsa nevű szásztelep helyét jelöli.[3])

[1]) III. Béla király Ugocsavármegye, illetőleg a területén lakó különféle rendű emberek birtokainak dézsmáját az egri püspöknek adományozta. (Fejér, *Codex Dipl.* tom. IV. vol. III. 41—43.) A batári flandrokat a Váradi Regestrum említi 243. §. Pauler Gyula »*A magyar nemzet története*« cz. nemrég megjelent remek művében Ugocsa vármegye megalakulását II. Géza korára teszi (I. k. 325. l.)

[2]) L. V. István király privilegiumát a szőlősi és felszászi vendégek számára a b. Perényi család nagyszőlősi levéltárában. Kiadta Wenczel *Árpádkori új okmánytár* VIII. k. 31. *Fejér* id. m. V. vol. I. 176. sok hibával.

[3]) Bél Mátyás és Szirmay Antal okoskodásának eredményét Pesty Frigyes magáévá teszi. *Magyar várispánságok története* 520. l. Ugocha plebanusa Lőrincz mester 1334-ben kilencz garas pápai tizedett adott. *Monumenta Vaticana* I. 350. l.

A XIII-ik század második felében az ugocsai királyi uradalom jobbára magánosok kezére került. Az utolsó Árpádok különösen pedig V. István jóvoltából a Gut-Keled, Hunt Páznán és Káta nemzetség tagjai nagy birtokosokká lettek ezen a földön, úgy hogy a királyoknak, a szász coloniákon kivül, alig maradt már elajándékozható jószáguk. Mindazonáltal egyetlen egy darab föld sincs a vármegyében, melyről ki lehetne mutatni, hogy valamikor Ugocsa vagy bármely névvel nevezett vár hatósága alá tartozott volna. Ez pedig — meggyőződésünk szerint — nem a puszta véletlen műve. Mert a hol vár volt, annak környékén a dolog természetéből kifolyólag, hatósága alá tartozó vagy fenntartására rendelt várföldeknek is szükségképen lenni kellett. A vár elpusztulhatott, úgy hogy nyomára se akadhatunk többé, a rá vonatkozó oklevelek megsemmisülhettek, de földje, birtoka megmaradt, hogy egykori létezéséről bizonyságot tegyen.

Ugy látszik tehát, hogy az Árpád-házbeli királyok nem tartották szükségesnek, hogy Ugocsa területén erősséget, várat emeljenek. Maguk legfelljebb vadászat okáért fordultak meg egyszer-másszor ezen a vidéken, mely alkalommal — ha nem szabad ég alatt, sátrakban tanyáztak — akármily egyszerű hajlékkal is beérték. A védelmi szempont se lehetett irányadó előttük, mert külső ellenség erről az oldalról nem fenyegette az országot. Magát a vármegyét pedig kelet felől rengeteg erdőség védelmezte, a Tisza völgyén *Borzsova* vára uralkodott, majd a hasonnevű folyó partján Bereg és Ugocsa határ szélén *Baranka vára* keletkezett,[1]) úgy hogy a király vendégei — a mennyiben hatalmaskodó szomszédoktól ebben az időben még nem kellet tartaniok — bátorságosan mivelhették földjeiket.

V. István mint ifjabb király és erdélyi herczeg már gyakran megfordult, sőt huzamosabban tartózkodott ebben az ország részben. Gondoskodni kellett tehát Ugocsában is valami állandó lakhelyről s így keletkezett a »*domus regalis*« mely mint neve mutatja, nem vár, nem is erősség, csak egyszerű

[1]) Baranka vára, melyet István hadvezére Csák Péter IV. Béla híveitől 1264 körül véres harcz után visszafoglalt, az Ugocsa vármegyét Beregtől elválasztó *Borsa* folyó partján állott. A szőlősi vendégek 1336-ban Darócz és Halászföld birtokaiknak határait megjáratván, az erről szóló levélben olvassuk, hogy a Borsa folyó mentén haladva »*quoddam destructum castrum Baranka vocatum*« találtak s megjegyezték, hogy az említett vár »*in portu ejusdem fluvii constructum esse videbatur*«. (b. Perényi cs. ltára) Az 1351-iki második határjárás alkalmával a szőlősi vendégek és Hunt Páznánok birtokai között ismét Baranka várának romja volt egyik határpont, és a Borsa folyó partján »*in litorem ejusdem fluvii*« tehát Ugocsa területén állott. (*Ujhelyi* cs. ltára.)

ház volt, és közel a Tiszához a régi Felszász falu határában állott. Legelőször 1262-ben hallunk róla s tiz évvel később a felszászi vendégek »*hospites nostri de villa Felzaz, apud domum nostri videlicet in Ugacha constituti*« — olvassuk V. István levelében — már szép kiváltságokat nyernek. Kárpótolni akarta őket a király mert ugocsai házánál gyakran megszállott és szolgálatukat módnélkül igénybe vette.[1])

A felszászi vendégek, mint a »domus regalis« szolgálatára rendelt afféle udvarnokok, a közönséges életben *királyháziaknak* neveztettek.[2]) Ebből és a fennmaradt határjáró levelekből alaposan következtethetjük, hogy Felszász megfelel a mostani Királyházának, vagy is hogy Királyházát eredetileg Felszásznak hívták, *Nyalábvára* pedig, mint az ugocsai királyi uradalom természetes központja, az egykori »*domus regalis*« helyén keletkezett.

És mikor a »*domus regalis*« eltünt, hogy helyet adjon a Tisza völgyén versenytárs nélkül uralkodó királyi várnak, okleveleinkben *Felszász* nevével se találkozunk többé. A Nyalábvár alatt elterülő falu állandóan mint *Királyháza* szerepel s a mi fő dolog, a felszásziaknak adott szabadalmakat az itt lakó vendégek élvezik.[3])

Mikor épült Nyalábvára? — határozottan meg nem mondhatjuk. Némely körülmények arra mutatnak, hogy a IV. László és III. Endre idejében dühöngő belső háboruk alatt keletkezett, mikor országszerte tapasztalhatjuk, hogy egyházi és világi urak, személyük és javaik védelmére alkalmas pontokon várat emeltek, vagy legalább is lakó házukat kőfalakkal, tornyokkal kerítették körül. Ebben az időben építette a Káta nemzetségből származó Tamás mester a bábonyi hegyen

---

[1]) A felszászi vendégek fuvarozták a király szekereit, az ugocsai ispán arattatott velük, hirnököknek használta s a privilegium előtt mindig rajtuk élősködött, és sokféleképen zsarolta őket. (L. Fejér id. m. vol. I. 176.)

[2]) Gődényháza — akkor még Tornatelek — határai 1262-ben megjárattak: »Prima videlicet metha incipit ab oriente juxta fluvium Iztegeo . . . ubi convicinatur terre hospitum nostrorum *Kyralhaziak* vocatorum« etc. Majd alább: »veniet iterum versus terram hospitum nostrorum *Nogzaz* vocatorum et vadit versus *domum Regalem* etc.« (Szirmay, *Notitia Comitatus Ugochiensis* 148. l.)

[3]) Felszászt a mai Szászfaluval, mely régen Nagyszásznak, kivételképen Ugocha-Szásznak, 1430-ban »*Szászfalu alio nomine Ugoczá*«-nak iratik, azonositanunk nem szabad. Az Anjou-kor elején Nyalábvár tartományában *Felszász* már nem fordul elő, de igen is *Királyháza* Nagy-Szászszal, Ardóval és Vereczével együtt. Vajon föltehetjük-e, hogy olyan virágzó szász telep alig 50 év mulva nyomtalanúl eltünjék? Egyszerűen csak a neve változott meg és pedig igen természetes módon.

Tamásvárát, ekkor tájban emelték az Ujhelyi család ősei a Tisza mentén *Visket*.

Az ugocsai »*domus regalis*«, az egyszerű faház — mert máskülönben okvetetlenül *castrumnak* neveznék — nem nyujthatott többé biztos menedéket a királyi ispánoknak a szomszédban garázdálkodó hatalmasok ellen, a kik IV. László hiveit üldözték, rabolták, gyilkolták. *Borsova* vára elpusztult, *Huszt* még fel se épült; a Káta és Hunt Páznán nemzetség tagjai hivek voltak ugyan a királyhoz, de *Tamásvárát* mindenfelől hegyek és rengeteg erdőségek környezték, *Visk* pedig helyzeténél fogva nem Ugocsát, de inkább a máramarosi vendégeket, a későbbi koronavárosok lakóit védelmezte. *Barankavára* Kun László alatt úgy látszik a pártosok kezére került s csak III. Endre idejében foglalták azt vissza a Kállay család ősei a vitéz Ubulfiak. Különben is a virágzó szász telepek: *Ardó*, *Verecze*, *Királyháza*, *Szászfalu* stb. a Tisza jobb partján feküdtek s igy Baranka legfeljebb a szőlősi vendégeket oltalmazhatta volna.

Életének vége felé alig volt már híve nagy Magyarországon Kun László királynak. Csak Ubulfia Mihály ragaszkodott hozzá tántoríthatlanúl; két fiával együtt zászlót emelt, hadat gyűjtött s a felső Tisza vidékén véres csatákat vivott a pártütő Amadé nádor híveivel. Természetes dolog, hogy a király minden alkalmat fölhasznált arra, hogy az Ubulfiakat — ingadozó trónjának erős oszlopait — gazdaggá és hatalmasokká tegye. Halála előtt pár héttel 1290. junius 18-án Ugocsa vármegye főispánjává nevezte ki őket, megparancsolván a nemeseknek, *várjobbágyoknak*, *várnépeknek* stb., hogy Mihály comesnek és két fiának, Istvánnak meg Pálnak mindenekben engedelmeskedjenek.[1]) Tudomásunk szerint ez a legelső és egyetlen oklevél, mely ugocsai várjobbágyokról, várnépekről szól s talán argumentuma a történeti emlékeinkben nem sokkal utóbb feltünő Nyalábvár *egykorú* létezésének.

Mihály és fiai azonban még talán el sem foglalhatták az ugocsai főispánságot, mikor László király életének gyilkos kezek véget vetettek. Most tehát rájuk került a sor és a diadalmaskodó ellenzék bosszuja az egész családot világgá üldözte. Nem volt elég, hogy javaikat felprédálták, magukat földönfutókká tették, de Mihály fiát Istvánt nyilvános gonosztevőnek, rablónak, gyilkosnak kiáltották ki és III. Endre — talán hogy az

[1]) Kun László idézett levelét először kiadta *Fejér* 1282. datum alatt (id. m. V. vol. III. 115.), azután *Wenzel* a Kállay cs. levéltárából *év nélkül* (id. m. IX. k. 564.) Pontosan meghatározza a datumot Dr. *Pauler Gyula* id. m. II. k. 532.

őt »*tárt karokkal*« fogadó hatalmas ellenségüknek Amadé nádornak kedvezzen — Istvánt halálra kerestette, atyját és testvéreit pedig számkivetéssel sujtotta.[1]) De ártatlanságuk kiderült; s hogy nem puszta önzésből, de szívvel lélekkel ragaszkodtak a honalapító Árpád véréhez, mutatja az a körülmény, hogy mikor rokonaik a Borsa nemzetségből származó Tamásfiak föllázadtak Endre ellen s a kik nemrég menyre-földre esküdöztek, már az Anjouk zászlaját lobogtatták: István és nemzetsége hű maradt s elfeledvén sérelmeit életre halálra védelmezte Szent István királyi törzsének utolsó arany ágát.[2])

Természetes dolog, hogy Endre halála után hívei — a trónkövetelő Róbert Károly bosszújától tartván — kezdetben az ellen párthoz csatlakoztak. Ottó táborában találjuk föl a Kállay család említett őseit és oldaluknál, zászlaik alatt Ugocsa vármegye nemességét.

De az Anjou-párt rövid idő múlva felül kerekedett s Róbert Károlyt a nemzet többsége királynak ösmerte. A tiszavidéki vármegyékkel együtt kényszerűségből Ugocsa is meghódolt. A kormány azonban országszerte gyanakodott a régi ellenzékre és a király nem tudott bízni azoknak hűségében, a kik az utolsó Árpádért vérüket ontották. Tartott tőle — talán nem is oknélkül — hogy az elfojtott tüzet egy véletlenül kipattant szikra is új lángra lobbanthatja. Hogy tehát Ugocsavármegyét biztosítsa és minden ellenséges mozgalmat féken tarthasson, *Szőlőst*, e régi gazdag szásztelepet, mely első szabadalmát 1262-ben kapta s az Anjou-kor elején már mint »*civitas regia*« szerepel, 1307. szeptember 3-án kipróbált hívének Borsa Bekének adományozta.[3])

Számításában nem csalódott. Borsa Tamásfia Beke, akár mint bihari főispán és a királyné tárnokmestere, akár mint Kopasz nádor öccse és a hatalmas Ákos István volt nádor veje, tekintélyénél, gazdagságánál és összeköttetéseinél fogva nemcsak Ugocsavármegyét, de szükség esetén az egész felső Tisza vidékét is képes volt megtartani a király hűségében. Károly király pedig bízott benne, csaknem mint önmagába, hiszen testvérei: Loránt erdélyi vajda és János, halálukkal pecsételték meg hűségüket.

Legelső gondjának tartotta várat emelni Szőlősön, mire

---

[1]) Dr. Pauler id. m. 533., 542 l. Hazai okmtár VII. k. 309 l.

[2]) Anjukori ok. tár I. k. 52 l. István 1296-ban ugocsai főispán, ugyan ebben az esztendőben III. Endre király *Baranka* várának őrizetét Ubulfia Mihályra, valamint az ő két fiára Istvánra és Pálra bízta. Fejér id. m. VI. k. 2. p. 23.

[3]) Anjoukori ok. tár I. k. 131 l.

az elégületlen és inkább Ottóhoz szító nemesség meghúzta magát, Róbert Károly hatalma megszilárdult s a béke és nyugalom csakhamar helyre állott a környéken. Minden bizonnyal Beke és Kopasz nádor közbenjárásának tulajdonítható, hogy a Kállay család ősei — nem hajtván Ottó király hitegetésére — rövid idő múlva meghódoltak Károlynak s ezentúl ép oly híven szolgálták mint egykor Kun Lászlót vagy harmadik Endrét. De ős jószágaikat még mindig az Amadé fiak bitorolták, kiknek hatalma ebben az időben is 5—6 vármegyére terjedt s ha ideig-óráig békén maradtak, a király se vélte tanácsosnak újat húzni velük. Mihályfia *István* tehát családjával Beke várába Szőlősre vonult — mely nem afféle hevenyében készült fa alkotmány, de úgylátszik jól megerősített hely volt s falai között veszély alkalmával Bereg vármegye szomszédos lakossága is menedéket talált — és mialatt nemzetsége Károly királyért harczolt, maga mint *szőlősi várnagy*, Borsa Beke távollétében a felső Tisza táján őrködött.[1])

Az 1312-ik év tavaszán Csák Máté s a nemrég elpusztult Aba Amadé nádor fiai országos mozgalmat indítottak s kibontott zászlójuk alá csak úgy sereglett az érdekeiben sértett, vagy rablásra, zsákmányra vágyó nemesség. Hozzájuk csatlakoztak többek között a borsodi Ákosok, a Szatmárban is nagybirtokos István nádor fiai s a régi nemzeti párt egyesülése komoly veszedelemmel fenyegette Károly trónját. E válságos napokban tűnt ki legelőször, hogy mennyit ér a Tamásfiak hűsége? Borsa Bekét két testvérének kiontott vére a királyhoz kötötte, azonban István nádor leányát birta nőül s a pártütő Ákosok sógorai voltak. De az atyafiság nem sokat határozott abban az időben s az emberek párt állását hatalmasabb tényezők befolyásolták. Talán neki is »*ártott*« már a király, mint amazoknak, talán csak a zavarosban akart halászni, mint legtöbb kortársa, elég az ahhoz, hogy cserben hagyta urát s mialatt Csák Máté hadai, élükön István nádor fiaival Sáros-Patakot felperzselték és kirabolták, azalatt ő is kitűzte a zászlót Ugocsában s hatalmába kerítve *Nyaláb* várát, a környék elégületlen nemességét fegyverre szólította.

De a rozgonyi csatavesztés megalázta Róbert Károly ellenségeit. A győzelmes sereg fő emberei űzték, kergették a pártosokat az ország minden részében. A menekülőket kiostromolták váraikból s az ellentállókat leverték vagy hódolatra

[1]) Mihály fia István »*castellanus de Sceuleus*« 1308. május 19-én menedéket kapott arról, hogy a beregszászi és borsovavári jobbágyoknak megőrzés végett reá bizott ingóságait visszaadta. *A Kállay cs. levéltárából Anjouk. okmánytár* I. k. 149. l.

kényszeríttették. Nemsokára Bekére is sor került. A királyi hadak nagy készülettel támadták meg a hitehagyott főurat, mert jól tudták, hogy kivel van dolguk, s erős karját, vakmerő bátorságát mindnyájan ösmerhették. Dénes fia *Tamás mester* volt a hadnagyuk, legalább is a király e vállalat sikerét később neki tudja be érdemül. Ez a Tamás — bár előttünk új ember — voltaképen a király legelső hívei közé tartozott, és úgyszólván gyermekségétől fogva szolgálta Károlyt. Hűsége következtében mindenéből kipusztult, ősi javait az ellenség prédára hányta. Szegény legény volt tehát, ki szerencséjét, előmenetelét kardjától várta.

És a szerencse csakugyan hozzá, illetőleg Károly zászlajához szegődött. Hívei elfoglalták és romba döntötték *Szőlőst*, majd átkelvén a Tiszán, Nyaláb ostromához fogtak. A várat maga Beke védelmezte, elszántan és vitézül. Társait névszerint nem ösmerjük, de bizonyos, hogy Ugocsa vármegye kisbirtokos nemeseit maga körül gyüjtötte, bár a főbbek közül, úgylátszik csak az Ujhelyiek ősei harczoltak mellette. El is vesztették Rakaszt és Ardót, melyet III. Endrétől *Visk* váráért kaptak cserébe.[1])

A Káta és Gutkeled nemzetség tagjai hívek maradtak ugyan Károly királyhoz de különös érdemeket ez alkalommal nem szereztek maguknak. Kívánni se lehetett tőlük, hogy szembe szálljanak Bekével, mikor jószágaik Nyaláb vár közelében terűltek el, és senki sem tudhatta előre, hogy fordúl a koczka? Az ostromlók tehát jobbára idegenek, részben Ung és Bereg vármegyei nemesek voltak, a kiknek ezen a vidéken nem igen volt félteni valójuk. A ruszkai Dobók és Palóczyak nemzetségéből származó Pánki Péter fián *Andráson* kivül még sok más jó vitéz eleshetett közülök, mert az ostrom hosszabb ideig tartott, minthogy Nyaláb a Tisza partján sziklás, meredek dombon állott s már a természettől is jól megerősített hely volt. Heves viadal, nagy vérontás után végre a falak összedőltek s a győzelmes királypártiak kitűzték a romokra Róbert Károly zászlaját.[2])

Tamás mester vitézségét mindenekelőtt Bereg és Ugocsa

[1]) Anjoukori okmánytár II. k. 21 l. Csak jó sokára 1352. január 4-én kapták vissza kegyelemből I. Lajos királytól. *Ujhelyi cs. ltára.*

[2]) Pánki Péter fiait: Mátét és Petőt 1326. nov. 23-n az ungvármegyei *Dobrova* birodalmában Károly király megerősíti, különösen testvérük *András* érdemeiért: »qui cum castrum nostrum *Nyaláb* vocatum, quod tunc per *Bekem* filium Thome infidelem nostrum, nunc vero fidelem, contra nostram detinebatur celsitudinem in virtute valida expugnari fecissemus, sub ipso castro viriliter decertans, proh dolor extitit interemptus etc. *Anjouk. okmtár* II. k. 264 l.

vármegye főispánságával jutalmazta a király, sőt ez alkalommal — úgylátszik — Nyalábot is neki adományozta, de később, mikor romjaiból ujjá épült, vissza vette tőle és más jószágokkal kárpótolta őt.[1])

De szerencséjében most is bölcs mérsékletet tanusított a lovagias fejedelem. A legyőzött ellenségen nem állott mindjárt bosszút, hanem időt engedett a megtérésre s a megtérőt ismét kegyelmébe fogadá. És mikor azt látjuk, hogy az Amadé fiakkal még a rozgonyi diadal után sem érezteti királyi haragját, holott ezek kiszámíthatlan kárt okoztak úgy neki, mint az országnak, csak természetesnek találjuk, hogy *Borsa Beke*, Kopasz nádor testvér öccse, teljes bün bocsánatot nyert tőle.

Hogy a király — ki a háládatlanságot nem tartotta fejedelmi erénynek — sokat megbocsátott, még többet elnézett a Tamásfiaknak, igen könnyen érthető. Legelső hívei s trónfoglalásának, uralma megszilárdulásának leghatalmasabb tényezői voltak az országban. Osztozkodtak jó és balsorsában, vérüket, életüket áldozták érte . . . De hogy Borsa Beke a történtek után rövid idő mulva az ország egyik legfőbb méltóságára, a *tárnokmesterségre* emelkedett, ez már nem a király hálája, hanem Kopasz nádor mindenhatósága mellett tanuskodik.

Ennyi hatalom, gazdagság és tekintély hozzá hasonló ember kezeiben szükségképen csak roszra vezethetett s mihamar végzetessé vált. Ugylátszik elfeledte a király, hogy Kopasz ereiben a Tamásfiak lázadó vére folyt, mely alig egy ember öltő alatt két fejedelmi szék romlására tört. Elfeledte a közel múlt tanuságait, hogy jó szövetségesek, önfeláldozó bajtársak, rettegett párt vezérek, de rosz alattvalók voltak a Borsák mindenkor. Mert az engedelmesség nem volt kenyerük, határtalan önzésük, féktelen szenvedélyük a törvénynyel és fennálló társadalmi renddel örökösen összeütközött.

A régi közmondás, hogy maga kárán tanúl a magyar, nemsokára Károly királyon is betelt.

A rozgonyi csata után király és nemzet közeledni kezdtek egymáshoz. Az uralkodó tapintatos bánásmódja nem tévesztette el hatását, némelyeket tökéletesen lefegyverzett, másokat ingadozó hűségükben megerősített, szóval ha népszerűségéről még nem is beszélhetünk, bizonyos, hogy ellenségeinek száma szemlátomást apadt.

[1]) Tamás mester munkácsi várnagy, Bereg és Ugocsa vármegyék főispánja Nyalábvár fölépítése felől intézkedvén, a várról mint sajátjáról beszél. *Hazai oklevéltár* I. k. 193 l. Az oklevél nem 1320 körül, de 1315 körül kelt. L. alább.

Ákos István nádor fiait azonban úgylátszik nem tudta vagy talán nem is akarta többé megnyerni a király. Csák Mátéval és az Amadé fiakkal együtt a letűnt korszak utolsó képviselői közé tartoztak ők is, de — bár szivük mélyén ép úgy gyülölték az Anjouk uralmát mint amazok — sok tekintetben különböztek tőlük, kimondhatjuk bátran: tisztességesebb emberek voltak. Mert sem atyjuknak III. Endréhez való törhetetlen hűségét és ragaszkodását, sem a létező állapotokkal való elégedetlenségüket nem tartották jogczimnek arra, hogy büntetlenül rabolhassák és dúlják az országot, politikai jelszavak alatt saját hasznukat és telhetetlen önzésüket szolgálván mint a többiek.

A király tisztában lehetett velük; tudta, hogy nem tartoznak hívei közzé s rájuk semmi körülmények között se számíthat, de viszont azt se tagadhatta, hogy a törvény korlátai között maradnak s passiv viselkedésük a fennálló renddel össze nem ütközik. Épen azért nem árthatott, de nem is igyekezett ártani nekik, minden jót várt az időtől. De az Ákosok úgylátszik azon kevesek közé tartoztak, kiket cselekedeteikben valódi meggyőződés vezérelt. És mikor ez a meggyőződés vagy elvhűség a passiv ellenállás teréről nyílt föllépésre, fegyveres támadásra ösztönözte őket s az isteni gondviselés — úgy mondák — a rozgonyi csata mezőn Károly királynak adá a diadalt: Ákos István nádor fiai a bukás után is következetesek maradtak önmagukhoz. Nem keresték a király kegyelmét s mikor szövetségeseik az Amadé fiak elfogadták a feléjük nyujtott béke jobbot és sógoruk — az eltévelyedett Borsa Beke — a bibliai tékozló fiúhoz hasonlatosan — még magasabbra emelkedett Károly kegyelmében: ők nem tértek vissza arról az útról, a melyre egyszer léptek és haladtak tovább, míg sorsuk beteljesedett.

De kétségtelen dolog, hogy a viszonyok alakulásának is része volt ebben. Mert nemsokára nagy és váratlan esemény adta elő magát. Borsa Kopasz, a százszor kitűntetett és kegyelmekkel elhalmozott nádor föllázadt királya ellen, idegent akart ültetni székébe, sőt állítólag életére is tört koronás urának. Károly király tehát sietett legalább a keze ügyébe eső jószágokat elfoglalni tőle s mielőtt a mozgalom nagyobb mérvet öltött, *1315. julius 1-én* Szathmár vármegyében fekvő birtokait *Jánkot* és *Hermánszeget* Tamás mesternek, Bereg és Ugocsa vármegyék főispánjának adományozta,[1]) magasztalván hűségét,

[1]) »*a Kopoz palatino et ejus filio propter notoriam infidelitatis notam auferentes.*« Tudomásom szerint ez a legelső oklevél, melyben Kopasz nádor hütlenségéről említés tétetik. L. *alább.*

hasznos szolgálatait, különösen pedig Szőlős és Nyalábvárak vissza foglalása körül szerzett érdemeit.

A Borsák és Ákosok birtokai ezen a vidéken csaknem teljesen összefüggő nagy jószág testet képeztek s látni lehetett előre, hogy ha ez a két hatalmas család egyesül az észak-keleti Kárpátoktól kezdve Erdélyig s innen le az alföld közepéig az egész ország föllázad. A király tehát, hogy legalább a felső Tiszavidék egy részét biztosítsa és a pártosok erejét gyöngítse, ugyanazon a napon, mikor Kopasz nádor szatmári jószágait elkobozta — tehát 1315. julius 1-én — Ákos István fiainak birtokát *Bel* és *Kül-Ricsét*, valamint a jelenleg Ugocsa vármegyében fekvő *Terebest* hasonlóképen Dénesfia Tamás mesternek adományozta. Az adománylevél kiállításakor az Ákosok még nem csatlakoztak a felkeléshez, mert a király csak a rozgonyi nap előtt tanusított hűtlenségükért lakoltatja őket, mondván róluk, hogy annak idején Csák Máté hadaival Patak városát fölégették.[1]) Ez azonban hamarább is eszébe juthatott volna és az a körülmény, hogy épen a veszedelem órájában állott boszszút rajtok, mikor másfelől mindenkit igyekezett lekötelezni magának, világosan mutatja, hogy egy csöppet se bizott bennük s el volt rá készülve, hogy így is, úgy is ellene támadnak. A következések látszólag igazolják ugyan a király eljárását, mert Ákos István nádor fiai a mozgalom legfőbb emberei lettek, de az sem lehetetlen, hogy elhatározásukat, maguk tartását a tapasztalt bánásmód s az ebből támadt elkeseredés idézte elő.

Tamás mester azonban emberül megfelelt a benne helyezett bizodalomnak s Ugocsa vármegyét és a szomszédos vidéket megtartotta a király hűségében. Nyaláb vára a Kopasz lázadás alatt nem szerepelt s így téves az a föltevés, hogy Beke még akkor is tartotta magát a várban, mikor Kopaszt *Dózsa*, a későbbi nádor, Debreczennél legyőzte, sőt a királyi hadak már *Sólyomkőt* ostromolták.[2]) Különben is Borsa Bekét még 1315. augusztus 1-én tárnokmesterének nevezi a király, *holott Kopasz nádor hütlenségéről már ugyanazon év julius 1-én történik említés*, Nyaláb pedig jóval előbb kiostromoltatott; világos tehát, hogy Beke Nyaláb visszafoglalása után kegyelmet kapott és csak később csatlakozott bátyjához.[3])

[1]) Károly király említett két donatiós levele Temesváron 1315. »*feria 3-a proxima post festum b. Johannis Baptiste*« kelt és 1320. illetőleg 1360. évi megerősítő átirata a b. Perényi család nagyszőllősi levéltárában őriztetik. Ákos István nádor fiai azért vesztették el szathmármegyei javaikat, »quod Mathei infidelis nostri exercitum in civitatem nostram Pathak adduxerunt et eandem combusserunt.«

[2]) *Bunyitay Vincze*, Kopasz nádor. Századok 1888. évf.

[3]) A Nyalábnál vitézkedő Dénes fia Tamás mester a már kipusztult

A nyugalom és belső békesség helyreállta̋val Nyaláb, mint az ugocsai királyi uradalom központja történeti emlékeinkben gyakran említtetik ugyan, de országos események szinhelye soha se volt többé, sőt hadi lárma, fegyverzaj is csak ritkán hangzott falai között.

Károly király a Borsa Bekétől visszafoglalt Szőlőst később hitvesének ajándékozta, mely a királynék bőkezűsége folytán, a tárnokmesterek gondviselése alatt ismét virágzásnak indult. Nyalábvárát azonban magának tartotta, mert ebben az időben még hadászatilag is fontos erősség volt s a Tisza fő völgyének mintegy kulcsát képezte. De mikor Huszt vára 1350 körül Máramarosban fölépült, Nyaláb csakhamar háttérbe szorult és jelentőségét vissza se nyerte többé. Visk elpusztulván Huszt vára uralkodott úgy a Nagyág mint a Tisza völgyén. Őrt állott a határszélen, védelmezte a koronavárosokat, biztosította a nagy országuton való közlekedést, a Tiszán a hajózást s a máramarosi só szállítást s veszély idején 3—4 vármegye lakosságának is menedéket, oltalmat nyujtott. Szóval Nyaláb minden fontosságát elvesztette s várnagyjai legfölebb az ugocsai királyi vendégeket s a körülötte elterülő falvak népességét védelmezték a hatalmaskodó nemes urak ellen. Az is megtörtént, hogy a huszti várnagy egyszersmind Nyaláb vár parancsnoka volt, a mi az utóbbinak alárendelt voltát nyilván bizonyítja.[1])

De annál nagyobb virágzásnak indultak már I. Károly, különösen pedig Lajos király uralkodása alatt a Nyalábhoz tartozó szabad községek, u. m. Nagy-Szász, Királyháza, Ardó és Verécze. A három elsőt már az Árpádok korából ösmerjük, Veréczéről legelőször akkor hallunk, mikor Nagy Lajos 1355. deczember 15-én az elősorolt falvak lakosságát jelentékeny szabadalmakkal ruházza föl, jobban mondva régtől fogva gyakorolt kiváltságaikat szabályozza és megerősíti. Biztosítja részükre az önálló bíráskodás és pap választás jogát, egyedül a nagyszászi plébános kinevezését tartván fönn magának. Pontosan megszabja a földbért s a királyi ispán és nyalábi várnagy jövedelmeit. Meghatározza a törvénykezés rendjét, fölsorolván azon eseteket, melyeket a vármegyeispán vagy a Szőlős városi tanács itélete alá kellett bocsátaniok. Vámmentességet adott nekik a Tiszán, az ugynevezett *Királyrévén*, övék

---

Jánki család őse volt. Beke tárnokmesterségét L. *Knauz*. Monum. Eccl. Strigon. II. k. 711 l.

[1]) Macska Domonkos 1353-ban huszti és nyalábi várnagy. *Ujhelyi család levéltára.*

lett szokás szerint az általuk kiirtott erdőföld, szabadon vadászhattak, halászhattak stb.[1])

E szabad községeken kivül nemsokára újabb ugynevezett *oláhfalvak* is keletkeztek az erdők irtásain, melyek azonban semminemű kiváltságokban nem részesültek s lakosai a nyalábi várnagy és a királyi ispán hatósága alatt közönséges jobbágyok maradtak. Ugocsai oláhvajdákról vagy kenézekről sohasem történik említés, sőt még annak sincs nyoma, hogy a beköltözködő oláhok ivadékai földes urakká, magyar nemesekké lettek volna. Mindazonáltal a vár szolgálaton kivül katonáskodni is tartoztak. Lajos királynak 1362. május 15-én kelt hadba szálló parancsa szerint a Nyaláb várához tartozó oláh falvak fegyveresei *Himfi Benedek* szathmári főispán zászlója alatt vonultak a harczba.[2])

Lajos király a hűtlen Bogdán vajda máramarosi jószágait 1365-ben a Moldvából elüzött Balk, Drág és János testvéreknek, néhai Szász vajda fiainak és rokonaiknak adományozta, a kik népeikkel a Nagyág és Iza völgyén, meg az erdélyi havasok alján s Visó környékén telepedtek le és pár évtized alatt a Tisza fő völgyén Ugocsáig terjeszkedtek.[3]) Hogy e roppant uradalomnak természetes központja nem volt s nem is lehetett, magától értetődik. De még nagyobb baj volt a földesurakra nézve, hogy az egész területen egyetlen várat vagy erősséget se találtak, mely személyüknek és javaiknak szükség esetén oltalmat nyujthatott volna.

Szász vajda fiai mint máramarosi főispánok örömest elfoglalták volna Husztot, a mint később — bár csak rövid időre — hatalmukba is kerítették, de Nagy Lajos király e fontos helyet úgylátszik nem akarta kibocsátani kezéből. Nyalábvárára vetették tehát szemüket, mely nem rengeteg erdők és havasok között, de a Tisza völgyének legszebb pontján, jó buza és bortermő vidéken állott, és a király, hogy kedvükbe járjon, oda is adományozta azt nekik minden tartományával.

Az adománylevél 1378. augusztus 20-án kelt s ugyanazon év november 2-án a kolozsmonostori konvent Tivadarfalvi Veres Benedek homo regiussal Drág mester máramarosi főispánt és testvérét Oláh Jánost Nyalábvár s a hozzá tartozó Királyháza,

[1]) Anjoukori okmánytár VI. k. 407. l. Erzsébet királyné rendelete Olivér tárnokmester és ugocsai főispánhoz 1357. decz. 28. U. o. 634. l. *Ardó* 1362-ben külön privilegiumot is kapott. A *b. Perényi cs. levéltára.*

[2]) Zágráb in quindenas festi b. Philippi et Jacobi apost. A herczeg Batthyányi család körmendi levéltárából Dr. Csánki Dezső t. barátom szivessége folytán.

[3]) Dr. Csánki Dezső, Máramaros vármegye és az oláhság. *Századok* 1889.

Verécze, Szászfalu és Ardó, *Magyar-Kirva*, Csarnató, Komlós, Széphegy, Turcz és Batarcs *oláhfalvak*, valamint a tiszai vám az ugynevezett *szölösi rév* birodalmába be is vezette.[1])

Az adomány levélben Szászfalu és a többiek magyar helységeknek mondatnak, sőt már 1362-ben is Nyaláb hatósága alá tartozó oláh és magyar falvakról emlékezik a király. Erre azonban ne építsünk semmit s valahogy azt ne következtessük belőle, hogy az Árpádok alatt betelepedett német vendégek ebben az időben már megmagyarosodtak volna. Eszük ágába se volt. Zsigmond király 1405-ben kelt levele Nyalábvár szóbanforgó tartozékait mint szász helységeket sorolja elő, s tényleg azok is voltak.[2])

A földesuri hatalom alatt e szabad községek fejlődése tüstént megakadt. Drág vajda erőszakos, ragadozó ember volt, ki egy csöppet sem törődött jobbágyainak királyadta privilegiumával s nem az ők hasznát, de a magáét nézte. Máramarosból Nyalábvárába tette át lakását s rövid idő mulva az ugocsai főispánságot is megszerezvén, nemcsak saját birtokain, de az egész vármegyében kénye kedve szerint uralkodott. Ugylátszik, hogy a régi királyi vendégek zöme ebben az időben el is költözködött Nyaláb tartományából és a máramarosi korona városokban talált új hazát. A földesurak részint a maguk oláh jobbágyait, részint az akkor tájban beköltözködő ruthéneket telepítették helyükbe. Királyházát, Szászfalut, Veréczét egészen, Ardót felében közönségesen oroszoknak nevezett ruthén népek lakják ma is.

Szász vajda fiainak Zsigmond király uralkodása alatt virradt föl igazán a napjuk. Volt pénzük elég és Zsigmond »*a zálogkölcsönök nagy mestere*« gyakran folyamodott hozzájuk. Ennek az lett a következése, hogy rövid idő alatt Kővárt, ezenkivül Husztot, Szigetet, Técsőt, Hosszúmezőt, Visket, szóval a máramarosi gazdag korona városokat mind megszerezték tőle.[3])

A nyalábi uradalmat is sok szerzett vagy össze harácsolt jószágokkal szaporították. Tekeházát, Akli egy részét, Gyulát, Csongovát, majd Zsigmond adományából — talán a Dénesfia Tamás ugocsai főispántól származó Jánky család magvaszakadtával — Terebest s a két Gérczét csatolták a várhoz, sőt a Tisza tulsó partján fekvő Kupányt és Veresmartot is magukhoz ragadták. A század végén már a királynők városát Szőlőst is Drág vajda kezén találjuk, persze hogy zálogban.[4])

[1]) Országos Levéltár DL. 26566.

[2]) Zsigmond király nova donatiója Nyalábról a Perényi cs. levéltárában.

[3]) Dr. Csánki értekezése id. h.

[4]) Perényi cs. levéltára. Sztáray oklevéltár I. k. 540. l. Ujhelyi cs. lt.

Pedig Zsigmond nem igen kedvelte őket — melyik adós szeretné a hitelezőit? — és örömest megszabadult volna tőllük, úgy a nyakára nőttek. Míg pénzzel győzték, nem volt okuk tartani a királytól, de csakhamar erős versenytársuk támadt ezen a téren, Perényi Péter székely ispán személyében.

Péter úr már diósgyőri várnagy korában megszerezte magának a király jóakaratát kisebb-nagyobb kölcsöneivel s mint életre való ügyes ember még a föld alól is kitudta teremteni a pénzt, hogy saját hasznáért — urán és fejedelmén segítsen.

Drág vajdának az 1396-ik évfolyamán Nagymihályi Jánossal támadt egy kis pörpatvara. Ez ugyanis Veresmart és Kupány birtokot fölkérte magának Zsigmond királytól, és Szőlős város némely jövedelmeihez, jelesen ahhoz a 10 hordó borhoz is jogot formált, melylyel a polgárok évenként Nyalábvárához adóztak. Minthogy azonban a fölkért birtokok állítólag ősidőktől fogva *Királyházához* tartoztak, Drág nem engedte a maga igazságát s a leleszi conventben protestált az adomány ellen. Hanem előbb ugylátszik kiverte onnan Nagymihályi Jánost és sok kárt okozott neki. Zsigmond király barátságosan akarta elintézni a dolgot, fölszólítván a vajdát, hogy a kárvallott félnek elégtételt adjon. Drág azonban hallani se akart erről, és Domokos leleszi praepost meg Rosályi Kun Lukács előtt kijelenté, hogy a mit mívelt, nem ok nélkül mívelte, Szőlős városához neki törvényes igaza vagyon, jövedelmén tehát senkivel se osztozkodik. Egyébiránt ha a zálogsummát leteszik, nem bánja, kibocsátja kezéből a jószágot, de borbéli jussát még akkor se engedi.[1])

Zsigmond király pedig szaván fogta. Meglehet, hogy boszantotta is őt a vajda elbizakodottsága, valóbbszinű, hogy csak egy kis jövedelmező finánc műveletet akart végrehajtani, elég az ahhoz, hogy Szőlőst Perényi Péternek adományozta, a ki — 1399-ben már *nova donatio* alapján — be is vezettetett annak birodalmába.[2])

Azonban Drággal nem lehetett olyan könnyen elbánni. Mialatt testvére Balk vajda Leleszre futott és protestált Zsigmond király ellen, a ki Nagy Lajos adta hordó borait jogtalanúl visszatartotta, addig ő a szőlősi plébánia dús jövedelmeit hatalmasan lefoglalta, azt vetvén okúl, hogy Perényi a statutio

---

[1]) Az elmondottakra vonatkozó oklevelek a Perényiek és Drágffyak között folyó s 1506-ban végső ítélettel befejezett pörben olvashatók. L. alább, továbbá gr. Sztáray oklevéltár I. k. 540.

[2]) Zsigmond király nova donatiója Maróton »*In festo decollationis b. Joannis Bapt.*« kelt. Az iktatás ellentmondás nélkül történt. *Perényi cs. lt.*

illetőleg a határjárás alkalmával Nyalábvár birtokait is Szőlőshöz csatolta. Szóval veszedelmes szomszéd volt és Perényi sohasem érezhette magát biztonságban tőle. Engedélyt kért tehát a királytól, hogy Szőlős határában várat építhessen, de mielőtt hozzá kezdhetett volna, a hatalmas nyalábi vajda egyszerre csak örökre elcsendesett, meghalt.[1])

Nemsokára követték őt testvérei: Balk vajda máramarosi főispán és Oláh János. Maradékaik a rengeteg örökségen nem tudtak megegyezni és — mert régi dolog, hogy osztály az atyafi szeretet próbaköve — torzsalkodtak, pörbe szállottak egymással. Pedig most lett volna igazán szükségük az összetartásra, mikor Zsigmond király épen abban törte fejét, hogy a sok elidegenített korona-jószágot törvényesen vagy legalább is törvényes szín alatt visszafoglalja tőlük.

Most már Perényi Péter sem sietett többé a szőlősi vár építésével, talán úgy gondolkozott, hogy van az ellenségnek vára.

Balk fiai Demeter és Sándor 1402-ben Szathmár és Ugocsa vármegyék gyűlésén azzal vádolták unokatestvéreiket, hogy Nyalábvár birodalmából hatalmasan kizárták őket, holott ez a jószág atyáiknak közös tulajdona volt. Királyemberével, convent bizonyságával jelentek meg a csengeri gyűlésen s panaszukra Csáky György székely ispán, mint az említett vármegyék főispánja, fölszólította a gyülekezetet, hogy a dologról vallást tegyen. Ekkor a jelen volt alispánok, szolgabírák, esküdt nemesek hit alatt bizonyították, hogy Nyalábvára és tartománya néhai Balk, Drág és János testvéreknek közösen adományoztatott s ennélfogva maradékaikat egyenlő joggal illeti.[2])

Mi azonban tudjuk, hogy Lajos király adományában csak Drág és Oláh János részesült s így Balk vajda fiainak a nyalábi uradalomban semmi törvényes igazuk nem volt. Nagyon jól tudták ezt maguk is, csakhogy biztosra vették, hogy a Drágffyak nem fogják őket meghazudtolni.

Hanem hát a pörbe — hogy hogy nem — Zsigmond király is beavatkozott, és mód nélkül megzavarta a furfangos rokonok számítását. Csakhamar rájöttek, hogy tulajdonképen közös ellenségük malmára hajtották a vizet, de már akkor minden késő volt. Zsigmond ugyanis a csengeri gyűlés tanulságán okulva, körülbelől tudta magát mihez tartani és fölszólította a pörös atyafiakat, hogy a nyalábi uradalomra vonatkozó okleveleket terjeszszék elő, Perényi Pétert bizván meg a további eljárással. Most aztán kiderült, hogy az oklevelek elvesztek s

[1]) U. o. 1400-ben már Drág vajda özvegye említtetik. *Leleszi országos levéltár.*

[2]) A b. Perényi család levéltárában. fasc. XIX. frust. 18.

a Drágffyak jogos birtoklásukat igazolni nem tudják. Ugylátszik Perényinek az volt a kötelessége, hogy erre az eshetőségre a vajda fiak jószágát az ország tanács hozzájárulásával a király számára foglalja le,[1]) ő azonban okosabbat gondolt és Nyaláb várát fölkérte magának.

A pórul járt emberek kapkodtak fűhöz-fához, de az okleveleket utóvégre se tudták fölmutatni. Lajos király adománylevele eltünt, elveszett vagy Isten tudja hová lett s csak századok múltával került elő valahonnan a kolozsmonostori convent archivumából.[2]) És bár Nagy Lajos adománya óta még alig múlt el 25 esztendő s a birtokba iktatás tényét élő emberek is igazolhatták: Zsigmond király a jogos örökösöket megfosztotta vagyonuktól s 1405-ben kedves hívét, Perényi Pétert Nyalábvár birodalmában megerősítette, különösen azon érdemeiért, miket a Nápolyi László trónkövetelő ellen vívott harczokban szerzett magának.[3])

A statutio alkalmával a Drágffyak ősei ujabb sérelmet is szenvedtek, mert Perényi az adomány-levélben felsoroltakon kivül *Terebest* s a két *Gérczét* is követelte, bár ezek sohasem tartoztak Nyalábhoz és a vajdák Zsigmond királytól 1397-ben, hogy János váradi püspök háborgatásaitól szabadúljanak, a terebesi uradalomra nova donatiót szereztek.[4]) Drág özvegye tiltakozott ugyan, de a leleszi convent küldöttje a király meghagyásához képest figyelembe se vette azt és Ujhelyi György homo regiussal Perényi Pétert az említett javakban is statuálta.

Ebből aztán évszázados pör támadt, melyet ugyan Roz-

---

[1]) U. o. Zsigmond királynak Budáról év nélkül »feria 2. prox. post festum Pasce domini« kelt levele: »Magnifice vir, fidelis noster dilecte! Vestram credimus non latere imo manifeste scire magnificenciam... ordinacionem nostram in factis filiorum Dragh ab una parte, vero ab alia filiorum Balk, cum prelatis et baronibus nostris vobis eciam protunc . . . et ordinatam, unde eandem vestram fidelitatem requirimus eidemque seriose committimus et mandamus, quatenus ipsorum facta dominorum filiorum Balk et Dragh, iuxta premissam commissionem et ordinationem nostram ordinetis, disponatis et effective perfaciatis etc. Kivül: »*Magnifico viro Petro de Peryn* **pridem comiti siculorum**« etc. A levél valószinüleg 1402-ben kelt.

[2]) Innét pedig az Országos Levéltárba jutott, hol is D. L. 26566. jelzet alatt őriztetik.

[3]) »*Datum Bude in dominica Invocavit.*« A b. Perényi cs. levéltára. Az adomány-levél szerint Péter úr a sárospataki csatában lándzsával átszúratott és fején is súlyos sebet kapott. A leleszi convent jelentése a statutióról *u. o.* 1405. junius 24-ről. Különben hiteles másolata megvan az *orsz. Levéltárban* is D. L. 9019.

[4]) Kelt Budán »*in festo invencionis sancte Crucis*«. Drág megbizottja 1393-ban a csanádi káptalan előtt tiltakozott *János* váradi püspök és a káptalan ellen Terebes s a két Gércze ügyében.

gonyi János országbíró 1471-ben Drágffy Miklós javára döntött el, de a Perényiek ellenszegülvén az iktatásnak, továbbra is birtokban maradtak, sőt az ellenfélt egyenesen hamis oklevelek használatával vádolták. A statutiónak ellentmondó Perényi Jánost 1472-ben Drágffy Bertalan Mátyás király elé idéztette, a pör azonban függőben hagyatott s az országbíró végső ítéletet nem hozhatott benne. Bertalan úr belátván, hogy tisztességes módon nem boldogulhat, csalárdsághoz folyamodott s 1492-ben a nyalábi uradalomban lappangó király igazságát fölkérte magának Ulászlótól. De ugyan megjárta vele, mert a Perényiek az ujabb törvénykezés folyamán rábizonyították, hogy kettős szín alatt perlekedik és *Szapolyay István* nádor 1498-ban nemcsak keresetétől mozdította el, de mint *patvarkodót* 200 arany forint váltságban marasztalta. Ulászló király pedig 1506-ban Perényi Gábort Nyalábvár és tartománya birodalmában végső ítélettel megerősítvén, Drágffy Bertalan fia Györgynek örökös hallgatást parancsolt.[1])

Perényi Péter országbíró Ugocsa vármegyében fekvő jószágai egy uradalmat képeztek, melynek központja Nyaláb vára volt, ahol maga is gyakran tartózkodott. A nyalábi uradalom kiterjedésére nézve koránt sem versenyezhetett ugyan a Perényiek zempléni vagy abaujvármegyei birtokaival, mindazonáltal már a XV-ik század első felében Királyháza, Verécze, Tekeháza, Szászfalu (alio nomine Ugocsa), Ardó, Gyula, Akli, Batarcs, Komlós, Száraz-Patak, Tarna, Széphegy, Kirva, Csarnató, Veresmart, Kupány, a két Csongova, Sárod, Tur-Terebes, a két Gércze, Sós-Ujfalu, Turcz és Szőlős város,[2]) összesen tehát 24 helység és egy város tartozott hozzá. Ezek szerint tehát Perényi Péter örökösei Ugocsa vármegyének több mint $^1/_3$ részét bírták. Később az uradalom kétfelé szakadt és a század közepétől fogva a Tisza jobb partján fekvő helységek Szőlőshöz, a Tisza balpartján fekvők pedig Nyaláb várához tartoztak.

Az országbíró fiai: János és Miklós nem a legjobb gazdák voltak és Zsigmond király halála után, ki atyjuk érdemeiért bőségesen jutalmazta őket, birtokaikban sokat elidegenítettek.

János, ki olykor Máramaros és Ugocsa vármegye főispánja volt, mikor a csehek Magyarországon garázdálkodtak, Giskra kapitány fogságába került és fejváltságában Nagy-Ida várát Szikszó várossal együtt a rablóknak adta. De ez nem volt elég,

[1]) Ulászló király itélet levele kelt Budán, 1506. *quadragesimo die octav. festi b. Michaelis archangeli.* U. o. fasc. XIX. frust. 18 könyvalakban, hét pergamen folión.

[2]) A b. Perényi család levéltára.

mert Giskra kegyetlenül megsarczolta János urat, valami 30,000 frtot követelvén tőle szabadulásáért. Hogy e roppant summa kiteljék, a testvérek 1441-ben a nyalábi uradalmat, illetőleg János részét 4500 arany frtban a másik ágon álló Perényi János tárnokmesternek zálogba vetették.[1])

Miklós az egyházi pályára lépett, de megbánván elhatározását, oda hagyta a papságot és Csaholyi László Kata leányával virágzó családot alapított. Mátyás királlyá választásakor úgylátszik az ellenzékhez csatlakozott s különben is mint hatalmaskodó erőszakos ember, ki úgy az országnak, mint a királynak sok kárt okozott, hűtlenségbe esett és javait elvesztette. Mátyás sohasem tudta megbocsátani neki, hogy testvére szabadulásáért Nagy-Ida várát Giskrának adta, mely a cseh martalóczoknak hosszú ideig fő fészke volt. Mindazonáltal 1467-ben kegyelmébe fogadta azzal a föltétellel, hogy megjobbítja magát és tömérdek kártételeiért kicsinynek, nagynak illendő elégtételt ad. A kegyelem-levél sötét szinekkel festi Miklós úr erkölcseit s általában megrójja és elítéli a Perényieket, a kiket különben Mátyás sohasem kedvelt.[2])

Most az örökséget féltő rokonok üldözőbe vették őt. Fiait törvényteleneknek nyilvánították és javait halála esetére maguknak követelték. De a nagy és igazságos fejedelem, ki oknélkül, méltatlanul senkit se engedett bántani, az ártatlanokat pártfogásába, védelmébe fogadta. Atyjuk minden javaiban örökösökké s a világ előtt törvényes fiakká tette őket, bár tudnia kellett, hogy az egyház az apostata gyermekeit sohasem fogja elösmerni.

Maga Perényi Miklós se számított erre, de a király kegyelme folytán maradékainak jövendő sorsát legalább biztosíthatta. 1471. február 6-án Péter, Miklós és Simon fiaival együtt megjelent a budai káptalanban és a nyalábi uradalom felét más ugocsai és beregi jószágokkal, valamint a pestvármegyei *Szecsőt* a Báthoryaknak 32,000 arany frtért zálogba vetette.[3]) A rokonok nyakra-főre tiltakoztak a király jogtalan eljárása s az Isten haragjától nem félő ember álnoksága ellen, de Perényi Miklós még ebben az esztendőben leszámolt a földi gondokkal, fiainak pedig semmit se árthattak. Valószinű, hogy más jószágaira nézve is hasonlóképen cselekedett s a mit csak lehetett, elzálogosított, jól tudván, hogy maradékaitól a pénzt

---

[1]) U. o. »in dominico prox. post festum b. Andree apostoli.«

[2]) U. o. Kelt Budán: »*feria 5. prox. post dominicam Reminiscere.*«

[3]) Báthory István országbíró, Miklós szerémi püspök, továbbá András, László és Pál voltak a zálogba vevők. A b. *Perényi ltár.*

el nem vehetik. Unoka öccsei Perényi Jób és Gábor kénytelenek voltak a 32,000 frtot vissza fizetni a Báthoryaknak, hogy apáik örökében idegenekkel ne osztozzanak.[1])

Ebben az időben Nyaláb várának elég dicstelen szerep jutott. Valóságos rabló fészek volt s a várnagyok — Perényi Miklós életében *Dacsó László* és *Fancsikay Mojzes* — fegyveres szolgáikkal büntetlenül garázdálkodtak az egész vármegyében. Így 1456-ban is a szirmai nemesek javaiban zsákmányt vetvén, közülök sokat megsebesítettek, Szirmai Simont, Fórist és Dénest vasra vervén, Nyaláb várában kemény fogságban tartották. Legtöbbet szenvedtek tőlük az Ujhelyiek és Zovárdffyak, minthogy némely birtokaik Rakasz és Szőlős, Vég-Ardó a Perényi uradalom tőszomszédságában feküdtek. Pedig apáik pár évtizeddel előbb még jó egyetértésben éltek. Ujhelyi György Perényi Péter országbírónak bírság szedője és Szathmár vármegyében alispánja volt, testvére János pedig Ugocsában viselt hasonló tisztséget. A határokat eligazították egymás között minden nagyobb pörpatvar nélkül, jobbágyaikat kölcsönösen féken tartották s fegyveres összeütközésre, vérontásra sohasem került a dolog.

De fiaik között már kitört az ellenségeskedés. Okot erre legfőképen az a körülmény szolgáltatott, hogy az Ujhelyieknek még III. Endre adományából Rakaszon, a nagy országúton vámjuk volt, melyet a Perényiek jobbágyai, különösen pedig a szőlősi polgárok, kik a máramarosi korona-városokkal, elsősorban Huszttal állandó összeköttetésben voltak, földesuraik hatalmában bízva, nem igen akartak megkövetni.

Természetes dolog, hogy ők sem hagyták a maguk igazságát s a vásárokra jövő-menő jobbágyoktól árúikat s egyéb javaikat gyakran elszedték. De azért is irigykedtek rájuk a Perényiek, hogy a Máramarosból akár tengelyen akár vizen szállított sót hasonlóképen megvámolhatták, melyből igen tekintélyes jövedelmük vala. Lesbe állították tehát embereiket s egyszer-másszor sok kárt okoztak Nyaláb várából a rakaszi földesuraknak, úgy hogy ezek kénytelenek voltak állandó fegyveres őrséget tartani a Tisza partján. Mikor Hunyady János kormányzó 1450-ben megerősítette őket a sóvám birodalmában, megparancsolván a máramarosi kamara-ispánoknak, hogy minden háborgatók ellen védelmezzék, a Perényiek bosszuságukban a legnagyobb erőszakosságokra vetemedtek. Malomvízi Kenderes János munkácsi várnagy és ugocsai főispán, ki 1451-ben újabb rendeletet kapott a kormányzótól, nem volt képes oltal-

[1]) U. o. 1471-ben. »*feria 2. prox. post festum b. Mathei apostoli.*«

mat nyújtani nekik, mert mire segítségükre érkezett volna, a Perényiek rabló csapatai már Nyaláb várába menekültek, honnan nem lehetett őket egykönnyen kizavarni. Rabolták, pusztították jószágaikat s legfőbb igyekezetük az volt, hogy okleveleiket hatalmukba kerítsék.[1])

Dacsó László nyalábi várnagy, Perényi Miklós és János parancsára 50—60 fegyveres társával, szőlősi, ardai, szászfalusi és királyházi jobbágyokkal, meg a fancsikai, szirmai, csepei stb. nemesekkel az 1458-ik évfolyamán éjszakának idején *Ujhelyi Péter* ujhelyi nemes udvarházára tört. A támadás oly váratlan és meglepő volt, hogy védelemre gondolni se lehetett. Péter urat még ágyban találták a rablók s megragadván, előbb Szőlősre majd Nyalábvárába hurczolták és sokáig tömlöczöztették. Öreg anyját, *Csarnavoday Zsuzsánnát* és leányát Margitot a mellettök lévő nő-cselédekkel együtt halálosan megsebesítették, a feleségét kivitték a Tiszára s brutális módon eladdig fojtogatták és kínozták, míglen a szerencsétlen abortált, javait felprédálták és okleveleit elrabolták.[2]) Más alkalommal a Zovárdffyak birtokain hatalmaskodtak, jobbágyaikat úton útfélen elfogták vagy halálra üldözték, vetésüket lekaszálták, nyájbeli marhájukat elhajtották stb. Pörre kerűlvén a dolog, a Perényiek mindent tagadtak s ártatlanságukra nézve 50 sőt század magukkal is letették a tisztító esküt.[3])

Mátyás király megerősödvén trónján más garázda fő nemesek között végre a Perényieket is megzabolázta. De még az ő hatalmas karja sem volt képes egyszerre megszüntetni minden visszaélést s Nyaláb vára hosszú ideig ostora maradt a körülötte fekvő tartománynak. Csakhogy a kisebb nemesség ezentúl már vakmerően szembe szállott a rabló-csapatokkal s nemsokára az is megtörtént, hogy a Perényiek mentek panaszra a királyhoz.

A Drágffyak sohasem tudták elfeledni, hogy a nyalábi uradalom igazság szerint őket illeti s Perényi Péter ivadékait halálból gyűlölték. Gyűlöletüket csak fokozta az a körülmény, hogy midőn ősi javaikat országbírói itélettel visszanyerték és 1471-ben statuáltattak, a birtokba iktatásnak ellentmondó Perényi János úgyszólván másodszor is megfosztotta őket

---

[1]) Hunyady János kormányzó levele 1450-ből kelt Kövesden »*sabbatho prox. ante dominicam Judica,*« a másik 1451-ből kelt Zakamonostoron »*feria 4-a prox. post festum b. Urbani pape*«. A Perényiek hatalmaskodásaira nézve a szirmai Kalós és Ujhelyi családok levéltáraiban bőséges adatok találhatók.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

el nem vehetik. Unoka öccsei Perényi Jób és Gábor kénytelenek voltak a 32,000 frtot vissza fizetni a Báthoryaknak, hogy apáik örökében idegenekkel ne osztozzanak.[1])

Ebben az időben Nyaláb várának elég dicstelen szerep jutott. Valóságos rabló fészek volt s a várnagyok — Perényi Miklós életében *Dacsó László* és *Fancsikay Mojzes* — fegyveres szolgáikkal büntetlenül garázdálkodtak az egész vármegyében. Így 1456-ban is a szirmai nemesek javaiban zsákmányt vetvén, közülök sokat megsebesítettek, Szirmai Simont, Fórist és Dénest vasra vervén, Nyaláb várában kemény fogságban tartották. Legtöbbet szenvedtek tőlük az Ujhelyiek és Zovárdffyak, minthogy némely birtokaik Rakasz és Szőlős, Vég-Ardó a Perényi uradalom tőszomszédságában feküdtek. Pedig apáik pár évtizeddel előbb még jó egyetértésben éltek. Ujhelyi György Perényi Péter országbírónak bírság szedője és Szathmár vármegyében alispánja volt, testvére János pedig Ugocsában viselt hasonló tisztséget. A határokat eligazították egymás között minden nagyobb pörpatvar nélkül, jobbágyaikat kölcsönösen féken tartották s fegyveres összeütközésre, vérontásra sohasem került a dolog.

De fiaik között már kitört az ellenségeskedés. Okot erre legfőképen az a körülmény szolgáltatott, hogy az Ujhelyieknek még III. Endre adományából Rakaszon, a nagy országúton vámjuk volt, melyet a Perényiek jobbágyai, különösen pedig a szőlősi polgárok, kik a máramarosi korona-városokkal, elsősorban Huszttal állandó összeköttetésben voltak, földesuraik hatalmában bízva, nem igen akartak megkövetni.

Természetes dolog, hogy ők sem hagyták a maguk igazságát s a vásárokra jövő-menő jobbágyoktól árúikat s egyéb javaikat gyakran elszedték. De azért is irigykedtek rájuk a Perényiek, hogy a Máramarosból akár tengelyen akár vizen szállított sót hasonlóképen megvámolhatták, melyből igen tekintélyes jövedelmük vala. Lesbe állították tehát embereiket s egyszer-másszor sok kárt okoztak Nyaláb várából a rakaszi földesuraknak, úgy hogy ezek kénytelenek voltak állandó fegyveres őrséget tartani a Tisza partján. Mikor Hunyady János kormányzó 1450-ben megerősítette őket a sóvám birodalmában, megparancsolván a máramarosi kamara-ispánoknak, hogy minden háborgatók ellen védelmezzék, a Perényiek bosszuságukban a legnagyobb erőszakosságokra vetemedtek. Malomvízi Kenderes János munkácsi várnagy és ugocsai főispán, ki 1451-ben újabb rendeletet kapott a kormányzótól, nem volt képes oltal-

[1]) U. o. 1471-ben. »*feria 2. prox. post festum b. Mathei apostoli.*«

mat nyújtani nekik, mert mire segítségükre érkezett volna, a Perényiek rabló csapatai már Nyaláb várába menekültek, honnan nem lehetett őket egykönnyen kizavarni. Rabolták, pusztították jószágaikat s legfőbb igyekezetük az volt, hogy okleveleiket hatalmukba kerítsék.[1])

Dacsó László nyalábi várnagy, Perényi Miklós és János parancsára 50—60 fegyveres társával, szőlősi, ardai, szászfalusi és királyházi jobbágyokkal, meg a fancsikai, szirmai, csepei stb. nemesekkel az 1458-ik évfolyamán éjszakának idején *Ujhelyi Péter* ujhelyi nemes udvarházára tört. A támadás oly váratlan és meglepő volt, hogy védelemre gondolni se lehetett. Péter urat még ágyban találták a rablók s megragadván, előbb Szőlősre majd Nyalábvárába hurczolták és sokáig tömlöczöztették. Öreg anyját, *Csarnavoday Zsuzsánnát* és leányát Margitot a mellettök lévő nő-cselédekkel együtt halálosan megsebesítették, a feleségét kivitték a Tiszára s brutális módon claddig fojtogatták és kínozták, miglen a szerencsétlen abortált, javait felprédálták és okleveleit elrabolták.[2]) Más alkalommal a Zovárdffyak birtokain hatalmaskodtak, jobbágyaikat úton útfélen elfogták vagy halálra üldözték, vetésüket lekaszálták, nyájbeli marhájukat elhajtották stb. Pörre kerűlvén a dolog, a Perényiek mindent tagadtak s ártatlanságukra nézve 50 sőt század magukkal is letették a tisztító esküt.[3])

Mátyás király megerősödvén trónján más garázda fő nemesek között végre a Perényieket is megzabolázta. De még az ő hatalmas karja sem volt képes egyszerre megszüntetni minden visszaélést s Nyaláb vára hosszú ideig ostora maradt a körülötte fekvő tartománynak. Csakhogy a kisebb nemesség ezentúl már vakmerően szembe szállott a rabló-csapatokkal s nemsokára az is megtörtént, hogy a Perényiek mentek panaszra a királyhoz.

A Drágffyak sohasem tudták elfeledni, hogy a nyalábi uradalom igazság szerint őket illeti s Perényi Péter ivadékait halálból gyűlölték. Gyűlöletüket csak fokozta az a körülmény, hogy midőn ősi javaikat országbírói ítélettel visszanyerték és 1471-ben statuáltattak, a birtokba iktatásnak ellentmondó Perényi János úgyszólván másodszor is megfosztotta őket

---

[1]) Hunyady János kormányzó levele 1450-ből kelt Kövesden »*sabbatho prox. ante dominicam Judica*,« a másik 1451-ből kelt Zakamonostoron »*feria 4-a prox. post festum b. Urbani pape*«. A Perényiek hatalmaskodásaira nézve a szirmai Kalós és Ujhelyi családok levéltáraiban bőséges adatok találhatók.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

apáiknak jogos örökségétől. Mert ha nem tudták is fölmutatni a tulajdonképeni nyalábi uradalomra vonatkozó adománylevelet, bebizonyíthatták, úgylátszik Rozgonyi János országbíró előtt be is bizonyították, hogy Terebes, Akli, Gyula és a két Gércze nem a vár tartománya s ezekhez el nem tagadható törvényes igazuk vagyon. Ez fájt nekik legjobban, ezt panaszolták föl minduntalan a pör folyamán, de sikertelenül s elkeseredésükben föllázították a Perényiek ellen az ugocsai és a szomszédos Szathmár vármegyei kis nemességet és jószágaikat kegyetlenül megdulatták.

De az előbbkelő birtokosok közül is sokan csatlakoztak hozzájuk, hogy visszafizethessék a kölcsönt a hatalmaskodó uraknak. A Wethéssyek, Surányiak, Csaholyiak, Kölcseyek, Zowárdffyak stb. a tiszaháti nemesek társaságában Perényi János két faluját: Ardót és Gyulát megtámadván, a jobbágyoknak nagy kárt okoztak, majd a Váradról hazafelé igyekező András gyulai plébánosnak 1478-ban útját állván, bizonyos 3000 frtról szóló és Perényi Jánost illető kötelezvényen kivül Gyula község határjáró leveleit is elrabolták tőle. A szerencsés kezdet fölbátorította a többieket is, 5—6 falu fegyverfogható népessége összeverődött és széltére pusztította a Perényiek jószágait. A Tiszán átkelni akaró utasokat a tekeházi révnél megrohanták, szétverték, kifosztották vagy a péterfalvi, sásvári és szirmai révre terelték, hogy nekik fizessenek vámot ne a Perényieknek.[1]) A halmi uradalom birtokosai a Káta nemzetségből származó *Csarnavodayak* is fölhasználták most a kedvező alkalmat, hogy régi sérelmeikért bosszút álljanak. Összegyűjtötték jobbágyaikat s a vérszemet kapott hétszilvafás nemes urakkal *Terebest* fölgyújtották, *Szászfalut* és *Gyulát* megrabolták, szóval Ugocsavármegye apraja nagyja a Perényiekre támadt, mintha csak az lett volna a czéljuk, hogy végkép elüldözzék őket szomszédságukból.[2])

De Mátyás király halála után alaposan megváltozott a helyzet. Előbb Beatrix, később Ulászló is elhalmozta a Perényi családot kegyelmével. Zászlós urak, legfőbb országos méltóságok viselői lettek ismét s hatalmuknak és befolyásuknak tetőpontjára ebben az időben emelkedtek. Most kötötte Perényi János királyi fő ajtónálló mester Medgyesaljai Morócz Istvánnal azt a nevezetes örökösödési szerződést, mely őt nemsokkal utóbb Magyarország egyik leghatalmasabb dynastájává tette.[3])

[1]) Jászai országos levéltár és a b. Perényi cs. nagyszőllősi levéltára.
[2]) U. o. és a leleszi orsz. levéltárban.
[3]) A harmadik szerződőről Báthory István országbíró volt, a ki egyszersmind Perényivel együtt kötelezte magát, hogy Morócz Istvánt

A szerződést 1490-ben a király is jóváhagyta. Pár év alatt mindketten meghaltak, de Morócz Istvánnak tökéletesen magva szakadván, roppant kiterjedésű jószágait a Báthoryak, meg Perényi János két fia: Gábor és István örökölték. István királyi főétekfogó mester, Gábor, ki 1511-ben Ulászlótól a máramarosi sókamarát Huszt várával együtt zálogba vette, főkamarás mester s egyszersmind Máramaros és Ugocsavármegye főispánja, a másik ágból származó Imre pedig nádor s Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja volt.[1])

A Morócz-féle jószágok közül a Szathmár vármegyében fekvő szinyérvári és megyesi uradalom is Perényi János fiaira szállott, a kik 1512-ben Verbőczy István itélőmester és Homonnai Drugeth János ungvármegyei főispán előtt birtokaikat felosztották vagy is inkább nagyjából elkülönítették. Ez alkalommal Nagy-Ida vára Istvánnak, Nyaláb pedig Gábornak jutott, a ki feleségével, Frangepán Katával állandóan itt lakott, bár Huszton, Szinyérvárán s a megyesi kastélyon kivül Budán és Pesten is házai voltak.[2])

Bezzeg meghúzták most magukat az ugocsai nemesek s a világért se mertek volna kikötni többé a Perényiekkel, a kiknek ebben az időben még a király is kedvükben igyekezett járni, mert nemcsak karjukat és tanácsukat, de erszényüket is gyakran igénybe vette. Régi ellenségeik közül egyedül a salánki uradalom birtokosai, a Rosályi Kunok szállottak szembe ezután is velük, bevádolván Gábort Ulászlónál, hogy az ország törvényeit megvetve, kénye-kedve szerint zsarnokoskodik a vármegyében. A vizsgálat folyamán azonban senkinek se volt bátorsága ellene tanuskodni, sőt a kihallgatott 50—60 nemes ember épenséggel azt bizonyította, hogy Rosályi Kun János hamis vádló s csak azért áskálódik Perényi Gáborra, mert maga egy személyben főispán, dicator és kapitány akarnæ lenni a vármegyében.[3]) A hatalmas ember pedig csakhamar úgy elbizakodott, hogy az ország alkotmányát s a nemesi kiváltságokat se respektálta többé s Werbőczy István korában a vármegyei tisztségeket conventiós szolgáinak osztogatta. Mikor Nyalábi várnagyát, a pór származásu *Péterfalvi Nagy Albertet* megtette alispánnak, már felzudult az összes nemesség s pana-

bárhol és bárki ellen megvédelmezi. Kelt 1490-ben »*feria 6-a prox. post festum b. Mathei apost.*« A *b. Perényi ltár.*

[1]) Ulászló záloglevele Budán »*in festo s. et indiv. Trinit.*« kelt s a b. Perényi cs. levéltárában őriztetik.

[2]) A Perényiek osztálylevele János királynak Budán 1532. »*in secunda die festi divisionis s. Apostolorum*« kelt. U. o. A vizsgálatról kelt jelentés a leleszi országos levéltárban.

[3]) U. o. és az Ujhelyi cs. levéltárában.

szukra Ulászló király Bellyéni Albert személynöki ítélőmestert és Csebi Pogány Zsigmond királyi zászlótartót bízta meg a vizsgálattal. Perényi azzal mentegette magát, hogy Nagy Albertet, ki különben anyja és felesége jussán már a nemességhez tartozott, annak rendje és módja szerint választották meg alispánnak s mielőtt a vizsgálat befejeztetett volna, közbenjárására, no meg egy kis pénzért, Albert deák uram 1514-ben Ulászlótól armalist szerzett magának. Nem is árthattak neki semmit, mert még 1520-ban is az alispán széken találjuk.

A pört úgylátszik a Dózsa György által indított paraszt lázadás szakította félbe. A sokféleképen sanyargatott kisbirtokos nemesség egyrésze abban a hitben, hogy a bosszúállás órája végre elérkezett, a keresztesekhez csatlakozott s mialatt Perényi Gábor Huszt várából Máramarost védelmezte, az alatt a pórokkal versenyt pusztította a nagyobb birtokosok jószágait.

A Szathmár vármegyei Wethéssy család három tagja: Gergely, Albert és Miklós — különben előkelő régi nemzetség sarjadékai a gr. Károlyiak törzsökéből — meg az Ugocsa vármegyei Gyakfalvy István pap és testvérei szintén fölvették a keresztet és a parasztokkal Nyaláb vára ellen indultak és keményen ostromolták. Az ostrom sokáig tartott, mert az oda menekült nemesség kétségbeesetten védelmezte a várat s akkor se adta föl, mikor a pórok, állítólag Sásvári Vörös Gergely tanácsára üszköt dobtak a falakra s a külső vár kapuja már egészen lángban állott. A keresztesek mindenfelől elállották az utakat s így Perényi Gábort senki se értesíthette a veszélyről. Végre azonban két nemes ember: *Csomay Benedek* és *Péterfalvi Zsupán Pál* valahogy mégis csak belopódzkodtak Huszt várába s a pórcsapatok Perényi támadásától tartva, tüstént elszállottak Nyaláb alól, mindenféle gazságot, rablást, emberölést, gyujtogatást követvén el az urak s a velük nem tartó nemesek birtokain.

A rend és nyugalom helyre álltával országszerte megindult a vizsgálat a paraszt lázadásban részt vett nemesek ellen, a kik aztán mint hűtlenek fő- és jószágvetéssel lakoltattak. A Wethéssyek összes szathmármegyei birtokait az ugocsai Batárfaluval együtt Perényi Gábornak adományozta a király, minthogy a keresztesek leverése ezen a vidéken, kivált pedig Máramarosban, legfőképen az ő érdeme volt.[1]) Ugyancsak ő kapta a Gyakfalvyaktól elkobzott Gyakfalvát, a mai *Nevetlen falut* s némely csatóházi, almási, bekényi és péterfalvi nemesek

[1]) Ulászló király adománylevele Budán 1514-ben »*feria 3-a prox. post festum Nativ. virginis glor.*« kelt. A b. Perényi cs. levéltárában.

jószágait. *Sásváry Vörös Gergely* azonban, kit azzal vádoltak, hogy ál-öltözetben *Körmös hadnagy* név alatt a keresztes pórok legfőbb tanácsadója s a támadás titkos szervezője volt — Ugocsa vármegye törvényszékén tisztára mosta magát s a fölmentő ítéletet Ulászló király is helyben hagyta.[1])

Perényi Gábor a mohácsi csatában elesvén, özvegye Nyaláb várában maradt s bár testvére: Frangepán Ferencz kalocsai érsek Szapolyay János legelső hívei közé tartozott s férje rokonai is mindnyájan az ő táborában harczoltak: egyetlen fiát *Jánost* Ferdinánd hűségében nevelte föl.

A máramarosi só-kamara Huszt várával még II. Lajos uralkodása alatt visszaszállott a koronára, a mohácsi veszedelem után pedig János király kezére került. A várnagy, Kávássy Kristóf, különben Nádasdy Tamás embere s erőszakos, durva katona, ki rabló zsoldosaival három vármegyében garázdálkodott, sokféleképen zaklatta az özvegyet és örömest kiforgatta volna Nyaláb vár birodalmából. Már a halmi uradalmat elfoglalta a csarnavodai Surányiaktól s Halmi közelében erősséget — *Kávás várát* — emelvén, épenséggel csak Nyalábra volt szüksége, hogy az egész Tisza völgyön uralkodhassék. Birtokait örökösen pusztította, jobbágyain, tisztjein hatalmaskodott, a máramarosi aknákból kijáró még Ulászló király adományozta 2000 darab kősóját jogtalanúl visszatartotta, noha Nádasdy a kalocsai érsek kérésére többször megintette őt, hogy az urasszonynak békét hagyjon. Rossz szomszédságával még akkor se hagyott föl, mikor az országrész már Ferdinándot uralta, és Nádasdy parancsot kapott, hogy az özvegyet és fiát minden háborgatók ellen védelmezze. Kávássy vakmerősége már alig ismert határt. Büdy Mihály munkácsi várnagy és beregi főispánnal meg a kovászói Mathuzsnayakkal szövetkezve, rendszeres rablóhadjáratot indított a környéken, mely csak akkor ért véget, mikor Báthory András országkapitány Ferdinánd parancsára az 1546-ik évfolyamán Husztot és Kávás várát erős viadal után visszafoglalta tőle.[2])

János Zsigmond illetőleg Izabella királynő vezérei felső

---

[1]) Sásváry János azzal vádolta őt, hogy »sponte et libera voluntate in medio rusticano disturbione abiisset et praeteriisset idem ipsis belli-ductoratum *Kermes hadnagy* communi vocabulo direxisset inter ipsos et ipse spoliator, depredator et cremator fuisse.« A vizsgálat iratai 1516-ból *a leleszi országos levéltárban.*

[2]) Kávássy Kristóf viselt dolgaira s általában ez időszak történeteire nézve a Nádasdy család levéltárában igen érdekes adatok találhatók. (Országos Levéltár.) Huszt és Kávás várak visszafoglalására nézve l. *Történelmi Tár* 1893. évf. 250, továbbá a Kállay család levéltárát az 1548. évnél a nemzeti muzeumban.

Magyarországot hatalmukba kerítvén, Ugocsa vármegye nemessége is elszakadt Ferdinándtól. *Perényi Ferencz* a szőlősi franciscanus barátokat világgá üldözvén, kolostorukat várkastéllyá alakította át, és *Balassa Menyhért, Somlyai Báthory István* s más hatalmas urak társaságában tűzzel-vassal pusztította az ellenfél jószágait. Maga Balassa esküdt ellensége volt Perényi Jánosnak — csak 1543-ban is több mint 4000 frt érő kárt okozott neki — öreg édesanyját azonban nyugton hagyá, jóllehet Halmi kastélya Nyaláb közelében állott és könnyű szerrel elfoglalhatta volna tőle a várat, mely még mindig Ferdinándnak hódolt. De úgylátszik Frangepán Katalinnak János Zsigmond pártján is hatalmas szószólói voltak s ennek tulajdonítható, hogy mikor az egész országot hadi lárma, fegyverzaj töltötte be, Nyaláb vár falai között béke és nyugalom uralkodott, hol néha napján még a szelid muzsa is menedéket talált. Itt fordítgatta *Komjáthy Benedek* a ki Perényi János nevelője sz. Pál apostol leveleit, ide menekült a kalocsai érsek, hogy országos gondjait erős férfias lelkű s nem közönséges műveltséggel biró nővére oldalánál rövid időre feledhesse.[1])

János Zsigmond az 1563-ik év folyamán alkudozni kezdett Ferdinánddal s más erősségek között Nyaláb várát is magának követelte.[2]) De az alkodozások nem vezettek eredményre és Perényi István háborítatlanúl bírta a várat 1575-ben bekövetkezett haláláig. Fiu maradékot nem hagyván hátra, jószágait a fiscus, mint ura fogyott vagyont, tüstént el akarta foglalni és Csernelházi Csernel Tamás nádori itélőmester Nyaláb várában megjelenvén, fölszólította az özvegyet: *ruszkai Dobó Annát*, hogy férje összes javait bocsássa ki kezéből, és érje be a szokásos hitbérrel, illetőleg árva leánykája, a még csecsemő *Perényi Zsófia* részéről a törvényes leánynegyeddel. Az özvegy azzal védekezett, hogy Nyaláb tartománya és a megyesi uradalom a többi javakkal együtt a Perényi fiú-ágot illetik, neki pedig személyére nezve Miksa királytól menedéke vagyon, hogy ura halálától számítva egy álló esztendeig semmiféle bíróság pörbe nem idézheti, és leánya ellen teljes koruságáig keresetet nem támaszthatnak. »*Mégis* — ugymond — *könyörgök ő felségének, mint kegyelmes fejedelmemnek, hogy ő felsége ugymint ez országban minden özvegyeknek és árváknak protektora és oltal-*

[1]) A szőlősi kastélyt 1557-ben Thelekessy Imre Ferdinánd hadvezére kiostromolta, Perényi Ferenczet és feleségét Bebek Katalint elfogta. Érdekes részletek a Nádasdy és b. Perényi család nagyszőlősi levéltárában. Frangepán Ferencz levelei Nádasdy Tamáshoz Nyaláb várából keltezve a Nádasdy levéltárban. (Orsz. Levéltár.)

[2]) Történelmi Tár 1884. évf. 392. l.

mazója, ilyen nyomorult szolgáló leányával mint én vagyok és ilyen kisded árvával mint az én gyermekem, ne törvénykedjék, hanem ő felsége az prorogatoria szerint tartassa meg az időt, kiért az úr Isten ő felségének és az ő felsége szerelmes fiainak az én kegyelmes uraimnak minden jó szerencsés successust adjon.[1])

De a fiscus hallott már ennél szebb könyörgést is annélkül, hogy megindult volna rajta. Csak nem rég nyelte el az üres kincstár a nádori ágból származó *Perényi Gábor* fejedelmi vagyonát s arra számítván, hogy a dolog most is olyan könnyen fog menni, az özvegyet a nádori törvényszékbe idéztette. Ez azonban a király pör halasztó levelében bízva, nem jelent meg a terminuson, és »*per contumatiam*« elmarasztaltatván Perényi István összes javai a fiscusnak ítéltettek. De a rokonok kifogást emeltek a bíróság törvénytelen eljárása ellen s bebizonyítván a maguk igazságát, hosszas perlekedés után Perényi István javait a fiscus minden fortélya és álnoksága daczára visszanyerték.[2]) Most azonban Dobó Ferenczczel gyűlt meg a bajuk, ki mint Perényi Zsófia gyámja, az özvegy halála után Nyaláb várát késedelem nélkül elfoglalta s a várnagyokat és porkolábokat hittel kötelezte magának. A Perényiek igen jól tudták, hogy Dobó még a fiscusnál is veszedelmesebb ellenség és hét pontból álló kívánságot terjesztettek elibe, mint a barátságos egyezség föltételeit.

Mindenekelőtt látni akarták az özvegy végrendeletét és követelték, hogy a belső várbeli porkolábok a drabantokkal együtt megesküdjenek arra, hogy ha az árvának házassága avagy halála történnék, Nyalábot tüstént átadják nekik, t. i. Perényi Jánosnak és Györgynek. Továbbá hogy a jószágra vonatkozó levelekhez Dobó csak az ők tudtával, illetőleg jelenlétükben nyulhasson, a jobbágyok ügyes-bajos dolgaiban pedig személyesen vagy tisztjeik által, de köz-megegyezéssel lássanak törvényt. Végezetre Dobó Ferencztől hiteles helyen kiállított reversalist kívántak arra nézve, hogy Nyalábvárát annak idején minden hadakozó szerszámával és tartományával kezükre fogja bocsátani stb.[3])

[1]) Országos Levéltár N. R. A. fasc. 214 nr. 49.

[2]) A fiscus azt vitatta, hogy Perényi Györgynek és Jánosnak nincs jussok néhai István javaihoz, mert másik ágból, a *Nagyidai Perényiek* közül származnak. Mikor pedig genealogiájukat bebizonyították, azzal állott elő, hogy atyjuk Ferencz hűtlenségbe esvén, csupán fejére nézve kapott kegyelmet 1560-ban Ferdinánd királytól. Ők azonban megczáfolták ezt az állítást is, fölmutatván eredetiben Ferdinánd kegyelem-levelét. L. *U. o.* Fasc. 214. nr. 35., 37 és a b. *Perényi* cs. ltára.

[3]) Országos Levéltár. XVI. századbeli Lymbus III. sor. 3. cs.

Dobó úgy látszik elfogadta a föltételeket vagy legalább is valami megállapodás jött létre közöttük, mert nincs nyoma, hogy tovább perlekedtek volna. Öszödfalvi Göde Pál ugocsavármegye alispánja, dabóczi Supán Ambrus szolgabíró, Almássy Mátyás esküdt és adorjáni Ráthonyi Ferencz szathmármegyei szolgabíró 1580. junius 1-én a Nyalábvárában talált arany és ezüst »*marhát*«, ékszereket, drága öltözeteket, ezüstös fegyvereket stb. valamint a majorságbeli lábas jószágot megbecsülték, pontosan számba vették és Dobó Ferenczne resignálták, hogy Perényi Zsófia számára megőrizze, a ki felserdülvén Ormosdi b. *Székely György* kállai főkapitányhoz ment nőül, utólszor pedig a morva származású főur *Kollonich Siegfrid* Dunán inneni ország kapitány hitvestársa volt.[1])

A XVI-ik század vége felé tehát Nyalábvár és uradalma már ismét vissza szállott a Perényi fiúágra, de Bocskay István, Bethlen Gábor s a két Rákóczy György harczaiban nem igen szerepel. Zavaros időkben, török-tatárfutás vagy hajdu járás alkalmával Ugocsa vármegye nemessége rendszerint ide menekült s gyakran a gyűlések is itt tartattak.[2]) A Perényiek hiven követték az erdélyi fejedelmek zászlóját és birtoklásukban senki se háborgatta őket. A vármegye a hódoltság határain kivül esett s ha megrablotta is olykor a török, mint p. o. Kemény János idejében, tulajdonképeni háboru szinhelye soha se volt. Nyalábvára tehát, mely negyedfél száz esztendő leforgása alatt mind össze csak két ostromot állott ki s a mint egyszer a Perényiek kezére került, urat többé nem is cserélt, ebben a korszakban már igen békés hajlék volt. A rabló kalandok ideje elmult, a birtokosok örömestebb tartózkodtak több kényelmet nyujtó udvarházaikban, megnyugvásukra szolgálván az a tudat, hogy veszély alkalmával van hová menekülniök.

De a régi sasfészek napjai — mint mondani szokás — meg voltak számlálva. A Wesselényi összeesküvés fölfödözése s az ebből támadt zendülés elnyomatása után Leopold kormánya nem bizott többé a Tisza vidéki megyék hűségében és *Bramenburgi Mejer Conrád* parancsnoksága alatt Nyaláb-

---

[1]) U. o. N. R. A. fasc. 818. nr. 22. és b. Perényi levéltár.

[2]) Báthory Gábor idejében a hajduk Ugocsa vármegyét is elözönlötték s a nemesség a nyalábi táborból 1611. aug. 21-én keservesen panaszolja a nádornak, hogy »nemes rendet . . . és főembereket személy válogatás nélkül . . . iszonyu és rettenetes kinzásnak nemével kinoznak . . . Fő fő asszony állati népet s leányzókat éktelenül megtagolván, hajadon főn csak egy alsó ümegben hagyják« stb. *Az országos levéltárban őrzött gr. Thurzó-féle iratok között.*

várába is német őrséget vetett, bár a Perényi család távol tartotta magát a mozgalomtól s a rendek nyakra-főre ajánlották hűségüket a királynak. Futották is a hatalmasokat, követeket küldöttek az udvarhoz és a generalisokhoz, de a német katonákra való sok keserves panaszkodásuknak az lett a következése, hogy a hadi tanács minden további pör-patvar kikerülése czéljából a vár lerontását javasolta. De ugylátszik inkább attól tartottak a jó urak, hogy a bujdosó magyarok hatalmukba kerítik a helyet s a közlekedést különösen pedig a Tiszán való hajózást, habár csak ideig-óráig is, akadályozni fogják.[1]) Ez a szempont végre is győzedelmeskedett az udvarnál s Leopold 1671. augusztus 9-én kelt leiratában már értesítette Perényi Gábor főispánt és Spankau tábornokot, hogy mi sors vár Nyalábra. Az ügy még nehány hónapig elhuzódott, mialatt a vármegyének az őrséget élelmezni kellett. Perényi György azonban már tudta, hogy a rendek hasztalanúl könyörögnek s a követek hiába fáradnak, mert 1671. október 17-én kelt levelében arra kérte b. *Andrássy Miklós* jász-kun kapitányt és Gömör vármegye főispánját, hogy családjának és javainak Krasznahorka várában menedéket adjon, »*mivel* — ugymond — *az ő felsége német praesidiuma ide Nyalábvárába beszállván, minden házaimból kiszorítottak, elannyira, se magamnak se feleségemnek, cselédimnek, se pedig kevés javaimnak, boraimnak s egyéb portékáimnak semmi helyek nincsen, azonban, ha szinte valami változás is találna bennünket, nem tudnánk hová magunkat venni*«.[2])

Nyalábvára az új esztendőt már nem érte meg. Bécsben visszavonhatatlanúl kimondták rá a halálos ítéletet s a német zsoldosok elhagyott, védtelen bástyáit nagy vitézűl romba döntötték. Az igénytelen kis kápolna, mely most a romok között áll s a körülette nyugvó Perényiek örök álmát őrzi, kétségtelenűl újabb alkotás. A régi, melyben Ulászló király lelke üdvéért hajdanában misét szolgáltattak, elpusztult, semmivé lett s talán épen a vár sorsában osztozott.[3]) A hősök még annak se kegyelmeztek.

Dr. Komáromy András.

---

[1]) Az elmondottakra nézve l. még »Ugocsa vármegye Levéltárából« cz. közleményemet »*Századok*« 1893. évf. 27. l.

[2]) Történelmi Tár 1885. évf. 150. l.

[3]) Erről maga Ulászló gondoskodott Budán 1516. »*feria 4. prox. post dominicam Invocavit*« kelt alapító-levelében, mely a b. Perényi család levéltárában őriztetik.

A TARKŐIEK HATALMI TÖREKVÉSEI SÁROSBAN A XIV., XV. ÉS XVI. SZÁZAD FOLYAMÁN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Tarkői Rikolf 1360-ban vagy 1361 elején halt meg. Fiai nagyobbára örökölték nagyratörő szellemét s folytatták vagyon s hatalom szerzési törekvéseit, de tizenketten lévén s nyolczan közülök családot alapítván, a reájuk szállott már is roppant vagyon felosztása s az ezzel kapcsolatos jogviszonyok rendezése tevékenységüket jó időre lekötötte, úgy, hogy a XIV. század végéig a reájuk vonatkozó nagy számú okiratok leginkább egymás közötti torzsalkodásokra, perlekedésekre, özvegyi s hajadoni jogok kielégítésére,[1]) birtokhatáraik biztosítására s véreikkel való osztályigazításokra vonatkoznak. E mellett azonban többen közülök otthonuk körén túl is kiemelkedtek s vitézségük, szerzeményeik és összeköttetéseik által országos hírnévre tettek szert. Tarkői Rikolf fiai közül István, Gergely és Domokos valószinüleg ifjú korban, mindenesetre magtalanúl haltak el, rólok a későbbi okiratok nem emlékeznek; Péter aradi prépost lett,[2]) János tanúlt ember lehetett,

[1]) Mindjárt atyjuk halála után 1361-ben kifizették a leánynegyedet Keechi Detbór leányának Ilonának Návay Vazulnénak Tarkő vára, Kriva és Héthárs birtokokból. Berzeviczei levéltár 327. sz. a. Húsz évvel később 1381-ben Tarkői Rikolf fia Miklós kielégítette Návay Idrán fiait Györgyöt és Andrást nagyanyjuk Katalin leánynegyede czimén. U. o. 323. sz. a. Keechi Simon leányának Salomeának Lánczy Tamás (Thomae de Lanch) özvegyének leány-negyedét a tarkvelei, bathamezei és vörösalmai javakból még az 1337—1347. években adta ki Tarkői Rikolf, amannak fia János és unokája belsei Chiese Péter azonban ezzel meg nem elégedtek, mivel a leánynegyed kiszámításánál az 1248-i donatióban foglalt javakon felül azoknak későbbi járulékait is számba veendőknek vélték, s e miatt Tarkői Rikolf ellen az egri szentszék előtt pert indítottak; ennek folyamán ez a Keechi nemeseket idézte szavatossági perbe 1347-ben s ezzel nyoma vész a dolognak. Berzeviczei levéltár 308., 349., 340. sz. a.

[2]) A berzeviczei levéltár irataiban 1347-től—1361-ig fordúl elő mint aradi prépost.

az okiratokban literatusnak neveztetik, Kelemen, László és Lőrincz, mint láttuk, királyi udvarnokok voltak s Róbert Károly s később Nagy Lajos királyok sok kegyét élvezték, Kelemen fia Pál esztergomi főesperes és kanonok volt.[1]) Tarkői Rikolf fia Miklós pedig Orbász megye főispánja, Horvátországban telepedett le s a Woyzkói nemesektől megszerezte Prizawica birtokot.[2])

Terjeszkedésük Sárosban ezen fél század alatt nem nagy eredményeket mutat fel, birtokhatáraik ekkor már Kis-Szeben város erdeibe ütköztek, melynek polgárai a század végén királyi oltalmazó rendelettel igyekeztek biztosítani maguk számára amaz erdők használatát a Tarkőiek háborgatásai ellen.[3]) Még inkább útjukban állott azonban az újvári vár s az ujfalusi birtok, melyek miatt, mint láttuk, oly elkeseredett villongások fejlődtek köztük s Mikch bán fiai között, melyeknek tulajdonítható, hogy ezek Lóránd mester halála után 1370-ben barátaik s hatalmas jóakaróik tanácsa s közbenjárására Zudar Péter slavoniai bánnak valamint rokonainak Bulcsi Domokos fiainak Zágráb megyei Petrina birtokukért cserében engedték át az ujvári uradalmat, még pedig Nagy Lajos király beleegyezésével és személyes jelenlétében.[4]) Mikechék ezzel letüntek a felső Tarcza szinhelyéről, a nélkül, hogy Zudarék léptek volna helyükre; semmi nyoma sem található annak, hogy az ujvári várat birtokukba vették volna, s ha ez mégis megtörtént, csak rövid ideig birhatták, mert a XV. század elején ismét királyi várbirtok volt, midőn Zsigmond király azt kanczellariai titkárjának: Perényi Imrének adományozta, meghagyván Rozgonyi Simon országbírónak, hogy a birtok átadása

---

[1]) 1405-ben mint Paulus archidiaconus, 1409-ben mint archidiaconus et canonicus Strigoniensis, 1416-an mint praepositus sancti Thomae Strigoniensis fordúl elő. Berz. levt. m. X. 129., 345. sz. a. Ezen Pálról nagyérdemű tudósunk Fraknói püspök is megemlékezik a dömösi apátságról irt czikkében, felemlítvén, hogy Mária királynő Tarkői Pált jelölte a dömösi apátságra, később esztergomi kanonoksággal kárpótoltatott.

[2]) A pozsegai káptalan előtt kötött három rendbeli zálogszerződés. 1349., 1351. és 1352-ből a berz. levt. 281., 285. és 171. sz. a. Az első szerint Tiborcz fia Benak voyzkói nemes az Orbász megyei Prizawica birtokbeli részét 50 márka veronai denárért eladja Miklósnak, Rikolf fiának, orbászi főispánnak. A másodikban Tiborcz fiának Kemynnek fia Kozma woyzkói nemes szintén 50 márkán, — a harmadikban Balás fia Balás orbászi nemes 70 márka ugyanily pénzen engedik át pryzawicai birtokrészeiket nevezett Miklósnak. Tarkői Miklós neje Anna volt Tybald fia Lőkös leánya, 1373-ban a szepesi káptalan előtt leánynegyedét s egyéb jogait férjére ruházta át. Berzeviczei levéltár 297. sz. a.

[3]) *Wagner*, Dipl. Sáros. 180. lapon.

[4]) Ugyanottan 56. lapon.

alkalmával attól a Kis-Szeben város használatára engedett erdőket különíttesse el 1410-ben [1]) Ekként a királyi hatalommal szemben semmire sem mehetvén, a Tarkőiek megelégedtek azzal, hogy az újvári vár közvetlen szomszédságában fekvő Henning birtokot, mely akkor a sárosi vár tartozékát képezte, szerezhették meg. Ezt ugyanis felkérte Tarkői Lőrincz fia Tamás, és Zsigmond király érdemei jutalmául azt a sárosi vár birtokától elkülönítette s új adomány czímén Tamásnak adományozta 1398. évben.[2]) De csakhamar ismét elestek ezen szerzeménytől a Tarkőiek, bizonyára Tamás mester magtalan halála folytán s már 1410-ben ismét Jánosnak Wythan István fiának s Mátyásnak másik István fiának adta át Zsigmond Henninget cserében Szent-László birtokért,[3]) mely adományozás ellen Tarkői Fogas János a maga, valamint Henrik fia László s Kelemen fia János nevében is tiltakozott.[4]) Tiltakozásuk mit sem használt, s Henning egyelőre elveszett, de Wythanék kezén sem sokáig maradt, s csakhamar Gechei Sebestyén és László testvérekre, Péter fiaira szállott, kiket már 1416. évben találunk Henning birtokában. Ezekkel is csakhamar kitört az ellenségeskedés, legelébb is a tarkői várbirtok határainak bejárásakor, melyet Henningi Sebestyén megháborított, a miért Tarkői Fogas János, Kelemenfia János és Henrikfia László Sebestyént perbe idézték.[5]) A Gecsei testvérek ismét azon vádat emelték Tarkői Bertalan (Kelemenfia) ellen, hogy a henningi birtokhoz tartozó földeket foglalt el s a Gecseiek ottani jobbágyait fosztogatta, mely vád alól Bertalan a szepesi káptalan előtt ismételten letett eskü által tisztázta magát 1423-ban.[6])

[1]) U. o. 182. lapon.

[2]) *Wagner*, Diplom. Cottus Sáros. 351. lapon. Nevezetes, hogy ezen oklevélben Zsigmond király teljesen mellőzi azon érdekes körülményt, melyet az alább említendő 1410-diki csere okmányban részletesen emel ki, t. i., hogy Henninget már előbb bizonyos Tóth Péternek és Györgynek az István fiának adományozta s arról nekiek titkos pecsétjével ellátott adomány-levelet adott. Az illető pecsétnyomó, mint a király mondja, a nikápolyi csatában elveszvén, s Tóthék az ezen pecsét alatt kiadott oklevélre nézve későbbi királyi megerősítő iratot, úgy mint ezt a főpapokkal s országnagyjaival egyetértve hozott általános decretum kívánta volna, felmutatni nem birván, a király azt e miatt s egyéb »észszerű okoknál fogva« érvénytelennek nyilvánította, és Sárosmegye közönségének Rozgonyi Simon országbíró s testvére János sárosi várnagy vezetése alatt tartott közgyűlésében Henning birtokot tőlük visszavette s királyi birtokúl nyilvánította.

[3]) *Wagner*, Diplom. Sáros. 358. lapon.

[4]) Berzeviczei levéltár 1411.

[5]) Berz. levtár 114., 115., 116. sz. a.

[6]) U. o. 83. és h. 1423. sz. a.

A XV. század a Tarkői Rikolffiak kénykedését, s utóbb a tarczai ág harczi dicsőségét hirdeti. Röviden az előbbiek viselt dolgait is meg kell világítanom, a mennyiben a nemzetség hatalmi szereplésére Sárosban is kihatottak s a tarczai ág emelkedésének történetétől el nem különíthetők.

A Rikolffi elnevezés igen nehezíti az áttekintést Tarkői Rikolf leszármazói között, úgy hogy gyakran csak chronologicus bírálat segélyével határozható meg, hogy az ezen melléknévvel szereplők alatt tulajdonképen kik értendők. A XIV. század végén s a XV. elején Tarkői Rikolf Henrik fiának fia János fordúl elő, mint Rikolf János (Johannes Rikolf de Tarkő) megkülönböztetésül unokatestvérétől, az ugyanekkor élő Fogas Jánostól, ki Tarkői Rikolf Rikolf nevű fiának fia volt, s kinek tehát sajátképen Rikolffi Jánosnak kellett volna neveztetnie. Ezt azonban valószinűleg fogai rendkivűlisége miatt a »Fogas« melléknévvel vélték kortársai találóbban megkülönböztetni a másik Jánostól, kinek ezen kivűl talán még a Rikolf név is jutott a keresztségben. A következő nemzedékben már nyilvánúlt ezen anomalia következménye, a mennyiben a XV. század derekán úgy Herlechfi János fiai Simon és György (erdélyi alvajda) mind szintén Fogas János fiai László és János fordulnak elő mint Rikolffiak. Herlechfi János fiai azonban nemzetségüket tovább nem terjesztvén, a XV. század vége felé már csak Fogas Jánosnak leszármazói szerepelnek Rikolffi néven.

Ezen ágnak leghíresebb képviselője Rikolffi László volt a Fogas János fia (Ladislaus Rikolffi, vagy Rykolph de Tarkő), kinek nevével gyakran találkozunk hazánk XV. századbeli történetében.

Rikolffi László pártos szellemű s erőszakos természetű férfiú volt, prototypje a Zsigmond uralkodása alatt támadt s az utána következett trónversengések alatt féktelenné lett oligarchia tagjainak. Kalandos pályáján legelőbb mint Liptó-Újvár parancsnoka tűnik fel. Cillei Borbála, Zsigmond király neje nevezte ki azzá 1435-ben s egy német szövegű s német levente szellemtől duzzadó adománylevéllel s utasítással látta el a vár fentartására s jövedelmei kezelésére nézve.[1]) 1437 táján már hűtlenségbe esett s nótáztatott; ezen hűtlenség körülményei egészen felderítve nincsenek, annyi azonban kétségte-

[1]) Der gebn ist zu Etzelburg am Palmsontag nach Christi gepurt tausend vierhundert und darnach in dem 35-sten Jahr. Berz. levélt. 248. sz. a.

len,[1]) hogy az 1438-ban Ulászló lengyel király s magyar trónkövetelő részéről felső Magyarországon kezdett ellenségeskedéseket felhasználva, János fivérével együtt pusztította a Szepességet, s feltehető, hogy egyike volt azoknak, kik a Borbála királyné s Ulászló közötti házasság tervén már Zsigmond éltében fáradoztak. Csakugyan a legnagyobb lelkesedéssel karolta fel Ulászló királylyá választását, s egyike volt a legelsőknek, kik őt az ország határán fogadták s pártjához csatlakoztak. Ulászló 1440-ben a Liptó megyei nagyvári várat adományozta neki 14 liptói s 2 árvamegyei faluval s felhatalmazta ezen vár újra felépítésére s megerősítésére.[2]) A következő évben fivérével Jánossal együtt ismét a liptó-ujvári várat is adományúl kapta 8 Liptó megyei faluval,[3]) s nemsokára a megye főispánjává is kineveztetett. Ily hatalommal felruházva, valódi kényura lett a felvidéknek, s miután a Boldogasszonyfalva községben létező s a Boldogságos Szűznek szentelt templom környékét[4]) csakugyan várszerűleg megerősítette

[1]) A berzeviczei levéltárban 383. sz. a. birjuk Albert királynak 1439-ben kelt rendeletét, melyben Palóczi Simon főlovászmester közbenjárására kegyelmet ád Sirokai András fiának Pálnak, ki mint tarkői Rikolffi László és János meghíttjük s bűntársuk szintén hűtlenségi nótát kapott. Ebben felemlíti a király, hogy köztudomás szerint Sirokai Pál részese volt mindazon gonosztetteknek, melyeket a nevezett Rikolffiak követtek el a múlt években, midőn a hitszegő lengyelekkel a király és szent korona elleneivel szövetkezve, a Szepesföldet s más határszéleket több izben tűzzel vassal pusztították.

[2]) Eredetije a berzev. levtárban 246. sz. a. A falvak nevei következők: Lipche, Luchka, Madachhaza, Tepla, Iwanofalva, Zakolca, Boldogasszonhaza, Erkhaza, Nadathka haza, Zelnice, Tarnocz, Pálfalwa, Kis Bobrocz, Nagy Bobrocz Liptóban, Nádasd, Wzthwe Árvában.

[3]) Eredetije a berzev. levtárban 245. sz. a. Szövege azon túláradó dicsérettel, melylyel a Rikolffiak érdemei illettetnek, s kissé dagályos de remek latin nyelvezetével méltán feltünő mü. A vonatkozó mondat így hangzik: »Consideratis itaque et in acie nostre mentis diligenter pensatis multimodis fidelitatibus, et laudum preconio summe attolendis fidelium serviciorum immensis meritis et sinceris uberrimis proficuisque complacentiis, nec non laudedignis obsequiis fidelium nostrorum egregiorum Johannis et Ladislai filiorum quondam Johannis filii olim Rikalphy de Tarkw, quibus iidem se nostre celsitudini post felicem electionem et tandem coronacionem maiestatis nostre in huius regni regimen laudabiliter factam, sub diversitate locorum et temporum cum omni sinceritatis zelo, fidelitatis fervore, devocionis firma constancia et solicitudine indefessa, non parcendo personis et rebus eorum, sed eis fortune casibus pro nobis submissis et periculis expositis, gratos reddere studuerunt utique et acceptos etc. castrum Wywar nuncupatum in Lyptho comitatu simul cum possessionibus et villis: Wyhodna, Naghgybe, Doallo cum tributo in eadem exigi solito, item Kysdoallo, Bewlcz, Werbycze, Illanfalwa et Polosien etc. Datum Bude in festo beate Marie virginis de Nive 1441.

[4]) Ezen érdekes templom Szvata Mara község felett mai nap is látható.

volna, ezen úgynevezett Nagyvárból, valamint Liptó-Újvárból is, hadi népeivel s czinkostársaival folytonos rettegésben tartotta a felső megyéket. S ebben az 1445. évi pesti gyűlésnek a rabló-várak lerombolására nézve hozott végzései sem gátolhatták, s csakis 1447-ben fékeztetett meg, midőn nem tudni mi módon s mily alkalommal fogságba jutván, Hunyadi János kormányzó tekintélye előtt meghajolni s megalázkodni kényszerült. Hunyadi csak azon feltétel alatt kegyelmezett meg neki a múlt zavargós években elkövetett közrend elleni kihágásokért s igérte szabadon bocsátását, ha a nagyvári várat az országos határozat értelmében azonnal lerontatja s jövőben a garázdálkodásoktól tartózkodik.[1]) S ezzel egyelőre vége szakadt

[1]) A berzeviczei levéltár Hunyadi János négy rendeletét őrzi, mind ez ügyre vonatkozót, valamennyi Balk faluban kelt egy s ugyanazon napon t. i. 1447. évi augustus 6-án. A 249., 253. és 255. sz. rendeleteken a kelet így van kifejezve: »secundo die festi beatissime virginis Marie de Nywe,« a 254. számún pedig így: »die dominico proximo post festum beate Marie virginis de Nive,« mi tekintve, hogy 1447-ben ezen ünnep szombati napra esett, ugyancsak az ünnep másod napját jelenti. Ezen rendeletek tartalmát egybevetve, azok keletkezését egy s ugyanazon napon csak úgy magyarázhatjuk, hogy nagy ügyességgel s óvatossággal, úgy szólván fokozatosan csikarták ki a kormányzó kegyelmét Rikolffi László részére; ugyanis az első rendeletben kijelenti Hunyadi, hogy tarkői Rikolffi Lászlót és Jánost pártfogásába vette, s felhivja guthi Ország Mihályt, Szent-Miklósi Pongráczot és Nazpáli Lászlót, hogy őket úgy személyükre mint vagyonukra nézve oltalomban részesítsék, különösen az ujvári s nagyvári várak birtokában jogosulatlan követelők ellenében megvédelmezzék. A következő rendeletben — valószinűleg felvilágosíttatván a kormányzó arról, hogy a nagyvári vár azok közé tartozik, melyek az országos decretum értelmében lerombolandók — azt mondja Hunyadi, hogy mivel Rikolffi László és János amaz erősségük lerombolását megigérték, őket annak tartozmányaiban, valamint az ujvári vár birtokában meghagyandja. A következő rendeletben a kormányzó már azt is említi, hogy habár Rikolffi Lászlót bizonyos észszerű okoknál fogva elfogatta, de minthogy fivére Rikolffi János és László hitvese (generosa domina conthoralis) biztosították, hogy a boldogasszonyfalvi templom körül épített Nagyvárnak nevezett erősséget azonnal lerontatják, ennélfogva megigéri Jánosnak és László hitvesének, hogy mihelyt a nevezett erősséget átadják s arról az országkapitányok által biztos tudomást nyerend, Rikolffi Lászlót — ki mint mondatik fogva van — szabadon bocsátandja. A negyedik rendeletben végre nagylelkű Hunyadink Rikolffi Lászlóné és János könyörgései által megindittatva (de pietate nostra, que magis compati solet quam irasci) teljesen megkegyelmez a nevezett fivéreknek úgy személyeikre mint vagyonukra nézve, s bocsánatot ád úgy nekik valamint összes meghittjeiknek s büntársaiknak minden egyes s összes jogtalan, kártékony s hatalmaskodó cselekedetekért s mindennemű gonosztetteikért, melyeket a zavargós idők alatt követtek el; kikötvén mindazonáltal, hogy a nagyvári várat azonnal lebontassák s jövőre hasonló tettektől tartózkodjanak. S még egy ötödik erre vonatkozó rendelet is létezik a berzeviczei levéltárban 258. sz. a., melyet már guthi Ország Mihály királyi kincstartó adott ki Nyitrán, ugyancsak 1447. évi augusztus 6-án,

a Rikolffiak szereplésének Liptóban s Árvában, hol oly sötét alakot öltött, s ők most sárosi otthonukra szorúltak, mely kétségkivül előbbi hatalmi állásuknak köszönheté, hogy az Ulászló és Erzsébet közötti hadakozások alkalmával nem jutott a legtöbb sárosi és szepességi vár sorsára, s az 1440—50. közötti szomorú korszakot nem idegen rablók, de törzs urai kezén élhette át. Ha tekintetbe vesszük, hogy Giskra seregei ez időszakban nemcsak Sáros várát s az ahhoz tartozott ujvári várat s a berzeviczi várkastélyt Sárosban, majd a Szepességre átcsapva, a richnói kisebb erődöt, de mi sokkal fontosabb volt, az igen jelentékeny szepesi várat is elfoglalták s így e két megyének ezen vidékeit V. László király hatalmának vetették alá: köztörténeti fontosságú ténynek kell elösmernünk, hogy ezen vidéknek úgy szólván központjáu Tarkő vára maradt egyedül a nemzeti hatalmat képviselő Ulászló párt menhelyeül, s gátolá végképeni megszilárdulását az itt teljes kifejlődésben fennállott cseh rabló-szövetkezetnek.[1]) Ezen szempontból tehát azon dicséret, melylyel Ulászló halmozta el Rikolffi Lászlót és Jánost, nem volt egészen alaptalan. A Tarkői osztályos atyafiakra nézve azonban, kik akkoron már csak három ágat képviseltek, t. i. Tarkői Rikolf fiai Henrik, Kelemen és Rikolf nemzedékét, ez utóbbinak túltengő hatalma igen terhes és alkalmatlan volt az ősi javak osztatlan állapotában, s valódi könnyebbülés háramlott reájuk, midőn a Rikolffiak a Liptóban nyert kiváló állást foglalták el, s távollétüknél fogva a sárosi javakkal kevésbbé törődtek; most azonban

---

mely nap itt így van kifejezve: in festo beati Sixti pape, mely nap ez évben vasárnapra, tehát a Maria de Nive ünnep másodnapjára esett. Ezen rendeletben azt mondja a kincstartó, hogy miután Hunyadi János kormányzó Rikolffi Lászlót és Jánost s az előbbinek nejét s gyermekeit különös oltalmába vette, s védelmül neki ajánlotta, ő a nevezetteket valamint nagyvári és ujvári váraikat oltalmába fogadja. Ezen rendelet tehát hivatkozik Hunyadi Jánosnak ugyanaz napon kelt fentebbi parancsára, s azon körülményből, hogy azt a kincstartó még az nap vette kezéhez, azt kell következtetnünk, hogy Balk község, hol akkor Hunyadi tartózkodott, Nyitra közelében keresendő.

[1]) A felső-magyarországi cseh vezérek szövetkezetére vonatkozó, már eddig is ösmeretes okiratok mellett figyelemre méltó a következő is, mely a berzeviczei levéltárban X. Z. jel alatt találtatik. Ezt 1457. Hétharson adták ki némely cseh és lengyel vezérek mint választott bírák a Ratkovics Péter berzeviczei cseh várparancsnok és Tarczai Tamás közötti zálogügyben. Datum in Septemtiliis feria quarta ante conductum Pasche anno dni 1457. Kezdete következő: Nos Petrus de Komorow comes Liptowiensis, Orawiensis residens in Lykawa etc., Przelaus de Smozycze Lubowliszensis, Podoliensis tredecimque civitatum terre Scepusiensis capitaneus residens in castro Ogrodzeniecz, Johannes Thalaffus de Ostrawa residens in Rychnawa Johan . . . . . in castris hungaricalibus.

amottani bukásuk után csakhamar visszatértek őseik tűzhelyéhez, s ezzel a régi családi egyenetlenségek s villongások újra feléledtek, úgy hogy már 1449-ben Hunyadi János kormányzóhoz folyamodtak Tarkői Henrik utódai Rikolf és János és Tarkői Kelemen leszármazója Tarczay Miklós, s új osztályra szólló rendeletet eszközöltek ki tőle Rikolffi László és János ellen.[1]) Rikolffi Lászlónak ugyanez évben történt halálával letompúla ugyan éle ezen családi viszálynak, s most azon törekvés egyesíté a Tarkői három ág tagjait, hogy alkalmazkodva a közviszonyok új alakulásához, megnyerjék V. László király kedvezését, mit el is értek, 1455-ben új adományt s királyi jogot nyervén a királytól Tarkő várára s tartozékaira, úgy szintén a Szepes megyei ősi javakra s Kömlő heves megyei birtokra nézve.[2]) Az ebbeli siker feletti örömszülte békés hangulatot némely jámbor és nemes személyek felhasználták arra, hogy a Tarkői rokonságot teljesen kibékítsék s ezek, névszerint Rikolffi János fia János és Rikolffi János László fiának fia Zsigmond, továbbá másik t. i. Henrikfia Jánosnak fia Simon egy részről, más részről pedig Tarczai Péter fia Tamás 1456-ban Kassán az ott időző Palóczi László országbíró előtt kijelentik s fogadják, hogy előbbi sérelmeiket kölcsönösen megsemmisítik, pereiket megszüntetik s javaikat továbbra is[3]) az előbbi arány s állapot szerint birandják.

Ekkor Tarczai Tamás elérkezettnek látja idejét, hogy ősi birtokrészeit, melyeket az előbbi években — valószinüleg, hogy azokat az akkoriban túlhatalmas Rikolffiak általi eltulajdonítástól megmentse — Roskowicz Péter előbb Újvárt később Berzeviczén parancsnokolt cseh kapitánynak zálogosított el, kiváltassa; s most ezen saját ősi osztályrészének birtokbavétele s ismét a nagy-bátyja Tarczai Miklós által a Rikolffiaktól előbb zálogba vett szepesmegyei jószágok miatt sok baja s perlekedése lett a Rikolffiakkal, kik Tarczai Tamás gyakori távollétét felhasználva, részint törvényes úton, részint hatalmaskodásokkal igyekeztek őt jogaiból kiforgatni s a maguk tulsúlyát a Tarkői családban fentartani. Ezen törekvésük azonban meghiusúlt Tarczai Tamás folyton növekvő hatalmán s nagy önmérséklésről tanuskodó higgadt s mindig a törvényesség terén mozgó ellenállásán, mely magatartásával nemcsak sikeresen tudta visszautasítani támadásaikat, de idők folytán jogaik

[1]) Berzeviczei levtár 200. sz. a.
[2]) U. o. 48. sz. a.
[3]) U. o. 63. sz. a. A békéltetők voltak: Sóvári Soós István, Kapy János, Szinyei János, Sebesi László, Csicseri Zsigmond és Buthkai István.

s javaik átengedésére is reá tudta bírni a mindinkább hanyatló Rikolffi ág tagjait.[1])

Tarczai Tamás[2]) a Péter fia, (ez fia volt Jánosnak, ez Kelemennek a Tarkői Rikolf fiának) korán jutott árvaságra, mit onnan lehet következtetni, hogy az okiratokban nagybátyjaival ő, nem pedig atyja fordúl elő. Az ág ügyeit nagybátyja Miklós vitte, s Tamás, mint láttuk, az ősi javakbani részét elzálogosítván, kora ifjuságában hagyta el otthona szűk körét, hogy részt vegyen a nemzeti újjáébredés nagy művében, mely Mátyás király trónraléptével vette kezdetét. Lelkesedéssel s odaadással csatlakozott az ifjú király környezetéhez s egész életén át következetes és buzgó híve volt Mátyásnak, részt véve az egymást követő hadakozásokban, melyek őt sárosi otthonától majdnem folytonosan távol tartották. Ezek folyamán csakhamar kiemelkedett vitézsége által s nagy mértékben nyerte meg királya kegyét. Bizonyára neki tulajdonítható, hogy 1466-ban Mátyás király az egész atyafiságnak elengedte az előbbi időkben reájuk s eleikre rovott bírságokat.[3]) 1468-ban mint királyi udvarnokot Mátyás oldalán találjuk őt Morvaországban Hradistye város ostrománál, hol bizonyára igen kitűntette magát, mit azon két oklevél bizonyít, melyeket ugyancsak ezen város falai alatt állított ki a király saját indítására Tarczai Tamás számára 1468. évi szent Jakab napján. Az

[1]) Berzeviczei levéltár S. Z. 131., 201., 205., 188., 23., 72., 26., 132. és 199. sz. alatt.

[2]) Tárczával mint helységnévvel már a XIII. század végén találkozunk az ezen dolgozat legelején említett 1274. évi csereokmányban, hol mint »villa Tarcha« fordúl elő, nevet kölcsönözvén egyuttal a hozzá tartozott egész uradalomnak. Ez felosztatván, egyik része a tarkői, másik része a berzeviczei uradalommá alakult s ezentúl Tarcza csak mint helységnév fordul elő. Az 1306-i osztály okiratban nem említtetik, ott a Tarkői Rikolf részére kihasított birtoktest határául Kriwa (ma Krivány) jelöltetett meg, mely község Tárczával határos. Bizonyos tehát, hogy Tarcza község határa akkor János és Kokos magisterek birtokában maradt s a Tarkőiek kezére csak is Kokos mester magtalan halála után történt osztályigazításkor juthatott a XIV. század közepe táján. Vajjon a tarczai várlak ezután vagy már ezelőtt épült, meg nem határozható, plébániája azonban már régebben volt, bizonyítja ezt az egri szék előtt 1403-ban kötött amaz egyezmény, mely szerint tarkői Rikolf fia János és tarczai Kelemen fia szintén János egyrészt, másrészt pedig berzeviczei Mihályfia Miklósfia Tamás abban állapodtak meg, hogy Tamás a Koak nevű jószág után a Boldogságos szűz Mária tarczai egyházának régi idők óta szolgáltatott negyedet azontúl is adni köteles legyen. Ezen okiratban legelőször neveztetik tarkői Kelemen fia János Tarczai Jánosnak, ennek fia Péter már mindenütt Tarczainak neveztetik s ennek fia Tamás s unokája Miklós tették a Tarkőiek ezen ágát oly hiressé a XV. század végén s a XVI-ik első felében.

[3]) Berzeviczei levéltár 184. sz. a.

egyikben Kassa, Lőcse, Eperjes és Bártfa városát inti Mátyás, ne merészeljék háborgatni s károsítani Tarczai Tamás javait, ki mint a király familiarisa táborában van s nagy hadi sanyarúságában osztozik,[1]) a másikban pedig új adományt s királyi jogot ád nekie a tarkői vár s ahhoz tartozó várjavak egy harmadára, úgy szintén a Szepes megyei lomniczi, hunsdorfi, eőri, szent-kereszti, erdőfalvi, krompachi és bélai javakra is.[2]) S ettől fogva ő viszi a vezérszerepet a Tarkőiek ügyében is. 1470-ben beiktatási rendeletet eszközöl ki Mátyástól a tarkői várjavak tekintetében,[3]) 1471-ben a király személyes közbenjötte mellett köt egyezséget János egri püspökkel a Tarczayak sárosmegyei javaitól szolgáltatandó dézsma ügyében,[4]) 1473-ban a tarkői Herlechfiak és Rikolffiak részét a kömlői birtokban 450 arany forinton megveszi, hogy ezen birtokot János egri püspöktől, kinek azt Rikolffi Zsigmond zálogosította el, visszaválthassa.[5]) Mátyásnak a lengyel Kázmér és cseh Ulászló elleni hadakozásaiban kiváló része volt, az 1474. évi hadjárat alkalmával azon csapatoknak volt egyik vezére, melyeket Mátyás Lengyelország pusztítására küldött. 1475-ben az árvai vár kapitánya volt, s innen tartotta szemmel a lengyel határszélt, ez alatt Mátyás tilalmazó rendelettel gondoskodott arról, hogy Tarczai Tamás kömlői birtokán hadi népek meg ne szállhassanak s ott károkat ne tehessenek.[6]) 1478-ban pedig, mely időtájt Tamás ismét a lengyel határszélen őrködött seregével, Mátyás érdemei s állandó hűsége jutalmául Kömlőt mezővárossá emelte,[7]) illetőleg megengedte, hogy ott minden év szent Mihály napján s az ezen ünnepet megelőző s követő napokon országos, s az év minden hetének szerda napján pedig heti vásár tartassék.

1479-ben Tarczai Tamás vette át a salzburgi érsek s a

---

[1]) U. o. 195. és 54. sz. a. Mindkettő datuma következő: Datum in obsidione civitatis Hradysthye in festo beati Jacobi apostoli 1468., mi azt bizonyítja, hogy Fraknói püspök azon nézete, melylyel Hunyadi Mátyás életrajzának 184. oldalán találkozunk, s mely szerint Mátyás Hradistye ostrománál személyesen nem vett részt, téves.

[2]) Berzeviczei levéltár 54. sz.

[3]) U. o. 206. sz. a. Ezen okirat igen megsérült, úgy hogy közepe olvashatlan; szerencsére az első sorok, melyekben az osztályosok nevei s leszármazása foglaltatik, egészen épek, s ezen körülménynél fogva ezen okirat a család történetére nézve egyike a legfontosabbaknak.

[4]) Wagner, Diplom. Cottus Sáros. 483. lapon. Eredetije Héthárs mezőváros birtokában.

[5]) Berzeviczei levéltár 278. és 303. sz. a.

[6]) Berzeviczei levéltár 223. sz. a. kelt Budán 1475. sept. 4. Mátyás király titkos pecsétgyűrűjének ostya lenyomatával.

[7]) U. o. 225. sz. kelt Pozsonyban 1478. febr. 12.

seckaui püspök várait a magyar király részére, s az 1480. évben III. Frigyes császár s Mátyás királyunk között újra kitört háborúban vitézül lobogtatta vezéri zászlaját Radkersburgnál, melyet megvett s Grácz előtt, melyet szintén ostromolt.[1])

Az 1482—1490. évek időközére vonatkozó okirati nyoma nem maradt Tarczai Tamás tartózkodásának vagy tényked-ésének Sárosban; biztosra vehető, hogy Mátyás királynak ez évekre eső győzedelmes hadjárata III. Frigyes császár ellen s Bécs bevétele az ő közreműködését is igénybe vette. Csak 1490-ben tűnik elő ismét végrendeletével,[2]) melynek rendelkezései Tamás életpályájára való visszatekintéssel igen érdekesek, s arra engednek következtetni, hogy kevésbbé vagyonának az ősi jogrend által amúgy is biztosított átörökltetése iránti gondoskodás vezette, mint inkább megterhelt lelkiösmeretének furdalásai sugallták vallásos és humanitarius jellegű hagyományozásait, s hogy a középkori nagyúr csak a vezeklő keresztény után szóllalt meg benne. Érdekes továbbá ezen végrendelet, mivel nemcsak Mátyás király hadakozásairól s Tarczai Tamásnak azokbani szerepléséről, de a királynak Tamás iránti kiváló kegyéről is tartalmaz adatokat, s az utóbbinak családi viszonyait is felderíti. Tartalma röviden következő: Tiz-tiz forintot hagyományozott a lomniczi Szent Katalin, a hunsdorfi és szent-kereszti (most keresztfalvi) parochiális templomoknak Szepesmegyében. Sárosban a zechői,[3]) viszokai,

---

[1]) Az 1475—1481-ik évek közötti időszakba esnek Tarczai Tamás perlekedései Rikolffi Zsigmonddal, atyja Rikolffi László szepesmegyei birtokaira nézve, melyeket Tamás nagybátyja Tarczai Miklós zálogba vett, s melyeket Rikolffi Zsigmond a zálogösszeg visszatérítése nélkül erőszakkal elfoglalt; továbbá Herlechfi Rikolffi Lászlóval Tarczai János fia János tarkői és héthársi birtokrészeire nézve, melyeket ismét ez foglalt el nagybátyja Simon hátra maradt neje, akkor már Rozgonyi Jánosné részére. Ezen perek folyamán a Rikolffiak vesztesek lettek, s a királyi curiában 1000 arany forint s 50 márka fizetésében marasztaltattak, Tarczai Tamás azonban kiegyezett rokonaival s nekiek bizonyos birtokrészeket engedett át Lucskán, Keresztfalván s Hunsdorfon, viszont a Rikolffiaktól a fenti összegek értékében átvette tarczai, viszokai s jesztrebi birtokrészeiket. Berz. levtár 199. sz. a.

[2]) A végrendeleti regestrum 1490-ben kelt, de azt a jászói conventnek 1493. évi átiratában bírjuk, hol azt Bajori Máté, mint Szinyei Mátyás meghatalmazottja, mutatta be Tarczai Tamás halála után. Eredetije a berzeviczei levéltárban 448. sz. a.

[3]) Ezen, Héthárs közelében fekvő község most Decsőnek neveztetik. Mikor s miként változott át ezen név, azt nem tudom. Semmi esetre sem áll dr. Karácsonyi János állítása,melyet a Géza név kiejtéséről irt czikkében a Turul hasábjain fejezett ki, hogy Decső Decséből alakúlt át; e néven Decsőt sehol sem találjuk, a XIII., XIV. és XV. századbeli

tarczai, lubotini, tarkői, luchkai, vörösalmai szent Margit és a kriványi szent István templomoknak és a Krivány község végén fennállott szent Mária Magdolna kápolna helyreállítására szintén egyenkint tiz forintot. A Heves megyei Kömlő község szent Mihály arkangyal egyházának egy jó misekönyv megszerzésére tizenöt forintot. Ismét Sárosban a Héthárson alapított és szent Mártonnak szentelt egyháznak húsz forintot, s az ezen egyház oldalához épített szent Tamás apostol kápolnának hagyományozta Abauj megyei Szakal nevű részint ősi részint zálogos birtokát, továbbá a kápolna fentartására s egy kehely szerzésére ötven forintot hagyott, külön kikötve, hogy ezen rendelkezését senki, sőt fia Miklós se merészelje megtámadni. Ismét Szepességen, a Késmárk városában alapított és szent Katalinnak, vagy Krisztinának [1]) szentelt templom számára, hol örök időkre mise szolgáltatik, érettök,[2]) száz forintot. Krazno lengyel királyságbeli város kórházának, mely Mátyás király hadakozásai alatt elpusztúlt, felsegélés végett száz forintot. A Szent-Márton hegyen levő szent Márton egyházában,[3]) a boldogságos szűznek szentelt oltár számára, melynél érettök örökös mise szolgáltatik, egy casula helyreállítására harminczöt forintot, e czélra már előbb egy byssus subát adományozott. A szepesi Szent-Márton káptalannak hagyományozta abauj-megyei Makrancz és Csécs részbirtokokat,[4]) melyeket Perényi Jánostól tartott zálogban ezer forinton, minden hasznával s tartozékaival s a makranczi curiával együtt, úgy hogy e javakat a kiváltásig birhassa, ekkor azonban az 1000 forint lefizetése iránt azonnal kiadni tartozzék. Ezen hagyományhoz

---

okiratokban mindenütt mint »Zech« szerepel, mi a berzeviczei levéltár számos eredeti okmányával igazolható.

[1]) A név olvashatlan.

[2]) In qua missa nostra perpetua celebratur.

[3]) A következő intézkedések mutatják, hogy itt a szepesi káptalan székesegyháza értendő.

[4]) Ezen birtokrészeket Tarczai Tamás első neje Modrár Zsófia, a dúsgazdag nagyidai Modrár Pál leánya jogán birta, kitetszik a berzeviczei levéltárban 229. sz. a. létező, sajnos, datum nélküli okiratból, mely szerint Modrár Pál, Zsófia Tarczai Tamásné, Dorottya Olchvári Andrásné és Borbála sóvári Soós László özvegye mindannyian Modrár Pál gyermekei 4000 arany forintban lekötik Mátyás királynak az ifjabbik Perényi János ñától Jánostól a leleszi convent előtt megvett nagyidai vár és mezővárosbeli, szikszói, decski, makranczi, csécsi, pereni, vámos-új-németi panyoki és bodolói javakat, a szikszói adószedés jogával s a nagyidai, kenyeczi és ujvári jobbágyokkal együtt. Ezen javakból a csécsi és makranczi részbirtokokat Mátyás király 1474-ben ismét 300 arany forintban inscribálta Tarczai Tamásnénak és Olchvári Andrásnénak. Berzeviczei levtár 73. sz.

azon feltételt kötötte Tamás, hogy a káptalani urak a székes-egyház valamelyik oltáránál egy kápolnát fentartani, s ezen oltárnál Tamásért, valamint szülői s rokonai üdvéért örök időkre misét szolgáltatni, minden pénteken Tamás sirja előtt egy zsoltárt olvasni, s ugyanott minden szombaton egy Salve-t énekelni tartozzanak. Szolgáinak Groffus Jánosnak 25 forintot, Cinpel Antalnak és Zeler Jakabnak husz-husz forintot, Gáspár bírónak 35 forintot rendelt egyéb fizetésükön felül kifizettetni. Többi szolgáit érdemeikhez s szolgálati járandóságaikhoz képest rendelte kielégíttetni. Fiának Miklósnak legelőbb is 1000 forintot hagyományozott. Neki hagyta azon aranyozott kupát, melyet neki Mátyás király (dnus Mathias) ajándékozott, t. i. a nagyobbikat. Két nagy ezüst edényt, mely a Somosi és Tarczai czímerekkel volt diszítve. Tizenöt kanalat mechowi ezüstből. Két nyusztbőr subát, melyek egyike virágos byssus szövettel van bélelve. Továbbá Miklósnak hagyta összes többi holmiját s javait, úgymint ménesbeli, hátas és fogatos lovait, összes drágaságait (clenodia), házait, lakházát s az összes okiratokat akár kiváltságokra, szerződésekre, zálogokra vagy ezek tartozékaira vonatkozzanak. Végül fiának hagyta összes fegyverzetét, hogy azt mindenkorra birhassa. Leányainak Katalinnak (később Warkoch Kristófné) és Borbálának akkor Szinyei Mátyásnénak ezer-ezer forintot, továbbá mindegyikének aranyozott kupákat, ezüst edényeket és kanalakat, drága bőrökből és szövetekből készült subákat; Katalinnak még külön aranyozott kapcsokat, öveket, köntösöket és fátylakat hagyott, melyek ezen leányának anyja után maradtak. A végrendelet végén ismét a lengyelországi hadjárat jutott Tarczai Tamás emlékébe, s utolsó rendelkezése a lengyelországi Peheszna nevű város külvárosában létezett ispotályra vonatkozik, mely Mátyás király hadakozásai alatt vagy elégett, vagy Tarczai Tamásnak tartózkodásúl szolgált,[1]) ennek helyreállítására s felsegélésére száz forintot hagyományozott.

Tarczai Tamás ezen végrendelkezése nem mindenben teljesíttetett, különösen nem teljesült azon kivánsága, hogy a szepeshelyi székesegyház sirboltjában temettessék el; valószinű hogy a káptalan tagjai Tamás végrendeletének ezen intézkedését el nem fogadták. Tény, hogy Tarczai Tamás 1493-ban bekövetkezett halálával a héthársi templomban, még pedig az általa vagy valamelyik őse által alapított és szent Tamásnak szentelt kápolna sirboltjában temettetett el, mely felett művészi

[1]) Ki nem betűzhettem az illető mondatot, melynek uralkodó igéje »percremavimus vagy permanseramus«.

kivitelű sirköve maig is látható.[1]) Szolgáljanak e sorok Tarczai Tamás érdekes egyéniségének kellő világításba helyezésére hazai történetünk lapjain.

BERZEVICZY EDMUND.

---

[1]) Feltünő, hogy kiváló tudósunk Fraknói püspök, Mátyás királyról irt monographiájában teljesen ignorálja Tarczai Tamást, de még nevét sem említi a 318. oldalon, hol Mátyás kiválóbb hadvezéreit sorolja fel, kik közé Tarczay Tamás is kétségkivül tartozott. S ez annál sajnosabb, mivel Tarczay Tamás történeti egyéniségének mellőztetése egy ily kiváló és tekintélyes iró részéről s egy ily részletes műben, gyengiteni sőt elmosni képes azon régibb feljegyzések hitelét, melyek Tarczai Tamás viselt dolgairól megemlékeztek. Igy »Budai Ezsaiás Magyarország polgári históriájára való Lexicon« III darabja 383. oldalon Dlugoss lengyel történetiró nyomán adja elő Tarczai lengyelországi szereplését, és gróf Teleky József a Hunyadiak kora czimű munkában szintén kiemeli az ausztriai és stajerországi hadakozásokban való vezérkedését. Hogy a történetirók ezen feljegyzései Tarczai Tamásról nem légből kapottak, de történeti valóságon alapulnak, ezt a berzeviczei levéltár adatai is eléggé bizonyítják, melyek Tarczai Tamásnak Mátyás király környezetében volt kiváló állása iránt semmi kétséget sem hagynak fenn. Ha ezeket végig tekintjük s aztán a Tarkőiek által épített ősrégi héthársi templomba lépve, szemben találjuk magunkat a hős alakjával, amint az vörös márvány sírkövéről, gazdag művű pánczéllal födve, oldalán vezéri zászlóval, mellén rendcsillaggal diszítve, marczonán s előkelőn domborodik elénk, sajátságos módon áthelyezkedünk Mátyás uralkodásának korszakába, s perczig sem kétkedhetünk, hogy ezen dicső kor egy nevezetes szereplőjét látjuk magunk előtt.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály. Irók. XXXIII. kötet. Budapest 1894. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala. (Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. Századokból, II. kötet.)

E kötetben három kiadó három becses forrásművet közöl, melyek a XVII. s a XVIII. század történetének ismeretét gyarapítják új adatokkal. Az első közleményt *Gyulaffi Lestár Történelmi Maradványai* címén Szilágyi Sándor adta ki. Tudjuk, hogy Gyulaffi följegyzéseit Szabó Károly közölte a *Magyar Történelmi Emlékek* II. osztályának harminczegyedik kötetében (1881.) Szilágyi a Wenzel-Codexből, mely 1891-ben került az egyetemi könyvtár birtokába, Szabó Károly közleményét ujabb följegyzésekkel egészítette ki.

Nem szükséges itt bővebben fejtegetnünk Gyulaffi jelentőségét. Nevének említése elég arra, hogy fölkeltse a figyelmet ujabban fölfedezett maradványai iránt. E maradványok nagy része az 1605-ik év történetére vonatkozik. Gyulaffi igazi történetiró, noha csak szórványos töredékekben irja korának történetét. Mint adatgyüjtő is igen nevezetes, de itt-ott kerek elbeszélést s vázlatokat is nyujt. Kiváló szabatossággal tudja rajzolni az egyes politikai csoportok, mint például a székelyek vagy a szászok hangulatát. A Szilágyi kiadásában megjelent maradványok ujabb bizonyítékkal támogatják Szabó Károlynak azt a nézetét, hogy Gyulafi »a maga korát tárgyaló történelmi művet nem hagyott hátra«; Bod, Benkő s Haner az ellenkezőt állították. Már pedig ez előttünk fekvő maradványok sem vehetők egységes szerkezetre törekvő történelmi műnek, hanem hol jobban kidolgozott, hol csak egyszerű adatok közléséből álló anyaggyüjteménynek. Ez új maradványok vége már az 1606. év történetéről szól, míg a Szabó közleményei az 1605. év májusában már véget értek. Valószinű, hogy Gyulaffi még 1606-ban halt meg.

Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leirását, az előttünk fekvő kötet harmadik közleményét, Mencsik Ferdinánd és Kluch János adták ki. A kiadók szorgalmas kutatások alapján irták meg a sokat hányatott superintendens életrajzát. Krmann 1663-ban született s 1740. szeptember 17-én halt meg a börtönben, hol a jezsuiták hiresztelése szerint a katholikus hitre tért át. Élete változatos történetében igen érdekesen tükröződnek a protestantismus akkori szenvedései. Krmann több verses és prózai müvet irt szláv és latin nyelven. Latinúl irt úti rajza, melyet a bécsi udvari könyvtár kéziratai közt őriztek, most jelent meg először.

Krmannt az 1707. április havában tartott zsinat küldötte XII. Károlyhoz oly czélból, hogy kikérje a svéd király támogatását az eperjesi kollegium s általában a magyar protestantismus érdekében.

A zsinat remélte, hogy a svéd király a maga idején nemzetközi uton biztosíthatja majd a magyar protestansok szabadságát. Krmann követtársa Podhorszky Samu, sárospataki birtokos volt. A követségnek eredményei nem voltak nevezetesek, hanem a követek sokat láttak s igen sokat tapasztaltak. Ép azért Krmann uti naplója igen érdekes, mint eleven úti rajz s még becsesebb mint XII. Károly szerencsétlen végű hadjáratának egyik forrása. A tudós superintendens 1708. május 14-én indult el Eperjesről s augusztus 16-án érkezett a Mogilev mellett táborozó svédekhez. Ezentúl a két magyar követ mindenhová követte a svéd tábort. Átszenvedték a svédek rettentő téli utazását s ott voltak Pultavánál, sőt még Bendernél is. Innen utaztak vissza Magyarországba Mayersfeld svéd tábornokkal, kinek társaságában szeptember 5-én érkeztek Munkácsra.

Krmann mindent igen elevenen és részletesen ír le, naplóját bizonyára fel fogják használni a XII. Károly történetével foglalkozó külföldi irók.

Kötetünk második közleményét, mely társai közt a legterjedelmesebb, Nagy Gyula adta ki. Lipóczi Keczer Ambrus naplója ez. Kéziratát özvegy Ujházi Józsefné bocsátotta a Történettudományi Bizottság rendelkezésére. Ki volt Keczer Ambrus? E kérdésre Bethlen Miklós többször idézett szavaival kell válaszolnunk: Thököly István »köszvény miatt kezetlen lábatlan, ágyban fekvő és székben hordozott főember szolgája, kihez hasonlót sem láttam, sem hallottam, sem olvastam soha, hogy a más ember dolgában, kihez sem atyafisága, sem sógorsága, sem semmi világi testi relatiója nem volt, sem magának, sem semmi atyjafiának semmi haszna, interesse, olyan szorgal-

matos legyen, mert az erre az emberre magára, gyermekeire, a disznópásztorra, a béres bocskoráig úgy viselt gondot, hogy azt nem lehet kimondani. Fuit miraculum voluntariorum servorum.«

Sokat vártunk a Thököly ház e bizalmas emberének naplójától, mely az 1663—1669 évekből való. De e mozgalmas és titokzatos korszak eseményének leglényegesebb fordulatait Keczer Ambrus nem jegyezte fel. Jól mondja a kiadó, hogy e napló a Thökölyek udvarában rendszeresen vezetett naplókhoz tartozik, melyeket később Thököly Imre is folytatott kora ifjuságától pályája végéig. Általánosságban alig jellemezhetjük jobban Keczer följegyzéseit, mint a kiadó e szavaival: »biztos dátumokat szolgáltatnak az eseményekre nézve, élénken tükröztetik vissza a kor mozgalmas képét, melyben a nagy gazdagságú Thököly Istvánnak bár nem valami tevékeny, de nem is minden fontosság nélkül való szerep jutott, megismertetik velünk az életmódot, mely a késmárki, árvai és rosenbergi udvarnál folyt, főleg pedig érdekesen mutatják azt a több mint baráti viszonyt, mely Thököly István és Keczer Ambrus közt kora ifjuságuktól fogva fennállott, s melyben e sokat szenvedő, jólelkű ember valóságos atyai szeretet melegségével ölelte magához Thököly gyermekeit, kiváltképen az akkor még csak gyermekségét élő Imre grófot.«

Szóval Keczer Ambrus följegyzései a magok rövidségében is sok biztos és értékes adattal világosítják fel nemcsak a Thököly család, hanem a kor általános történetét is.

Csak nehány példát idézünk. Keczer egy-egy megjegyzése a kor hangulatát jellemzi. 1664. október 24-én kapják meg az árvai udvarban a vasvári béke »conditióit, melyek valóban rosszak s veszedelmesek.« Ez év deczember 3-án levél érkezik Rosenbergbe, mely Zrinyi Miklós haláláról szól. »Describalák — irja Keczer — 18. eiusdem Novembris négy és öt óra között, mint lőn egy vadkan által való halála az nagy dicsőséges hírrel-névvel tündeklő vitéz bán urnak, Zrinyi Miklós uramnak. Óh, minden eddig való gonosz hireknél is fellyebb való gonosz hir, melyet ez szegény haza méltán sirathat.« 1666. márczius 12-én érkezik Keczer Menyhért Késmárkra a nádortól, hírt hozva a stubnyai tanácskozásról. Bátyja erről így ír: »Jó reg érkezék Keczer Menyhért uram, s relatiót tevén, akár mikor is édes hazánk reparatiójáról nem lehettem jobb reménségben; az jó isten ő szent fölsége engedje jó kimenetelét.«

Részletesen leirja Keczer Thököly István 1666—1667-iki erdélyi útját, melynek Zólyomi szökése miatt történeti neveze-

tessége van. Imrét is magával vitte atyja; a gyermek útközben beteg lett Keczer nagy szomorúságára. De annál nagyobb örömet okozott a hű embernek az, hogy az erdélyi urak — s köztök Bethlen János is — »felette nagy szeretettel látták az ifjú grófot és igen gyönyörködtek ő ngában nagy sok reménkedésre nézve.«

Zólyomi szökése alkalmából érdekes részleteket tartalmaz az 1667. április 2-iki följegyzés Bethlen Domokos elfogatásáról.

Nagyon jellemző Bethlen Jánosra nézve az 1667. junius 5-iki följegyzés. Keczer már beszélt az urakkal azokról a követelésekről, melyeket Thököly István a Bethlen-Gyulaffi féle örökség iránt támasztott. »Oly intentióban vannak — ugy mond — lehetetlen szintén oprimáltassunk, az egy Bethlen Jánoson kivül, ki nem is hagyja vala magát informálni és könnyen által látni való dolog volt, csak inhaereál gonoszságának.« A mit itt Keczer naiv jó indulatában gonoszságnak nevez, az nagy becsületére válik Bethlennek. A jeles történetiró nem ok nélkül féltette Erdély nyugalmát Thököly követeléseitől és őt semmiképen sem lehetett reá birni arra, hogy belé nyugodjék az Erdélyre nézve veszélyes követelésekbe. Történeti munkájában is élesen nyilatkozik Thököly István ellen.

Kiválóan érdekes e napló Thököly Imre gyermekkorának ismeretére nézve. E tekintetben csak egy körülményt emelünk ki. Az 1664. márczius 12-iki följegyzés így hangzik: »Az kis gróf ma fogott tanuláshoz, az ki mellé inspectornak rendelte gróf uram Csucsyt.« És jegyezzük meg, hogy ez időtől fogva Csucsy János állandóan Thököly Imre mellett marad. Biztosan tudjuk, hogy később Hieronymi András volt a kurucz király tanítója körülbelül 1676-ig. S így lehetetlen tovább fentartani Szalay állítását, mely szerint Absolon volt Thököly nevelője. Szalay Révérendra támaszkodik s ezzel szemben Keczer s más ép oly megbizható források Csucsyt, később pedig Hieronymit említik. Még csak az lehetséges, hogy az egyetemet végzett Absolon is oktatta egy kis ideig Thökölyt.

Nem folytatjuk tovább, mert a naplónak történeti tanúlságait a kiadó lelkiismeretesen megállapította igen alapos jegyzeteiben. Végül csak elismerésünket akarjuk kifejezni a kiadó iránt, ki nem elégedett meg azzal, hogy pontos szöveget adjon, hanem jegyzeteiben a történeti tanulságok kiemelésén kivül a ritkább kitételek nyelvtörténeti érdekességét is fejtegeti.

—l.

Dalmáczia 1797-től 1815-ig.

Tullio Erber, *Storia della Dalmazia dal 1797 al 1815.* A zárai gymnasium értesítőiben 1886/7—1891/2. — L'abbé Paul Pisani, *La Dalmatie de 1797 á 1815.* Paris, Picard et fils, 1893 480 l. Három fénynyomattal és tíz térképpel.

A két előttünk fekvő művet bátran mint versenymunkát foghatjuk fel, amennyiben csaknem egy időben készültek el, bár helyenkint különböző szempontból és felfogással. Az egyiknek szerzője *Erber Tullio*, zárai államgymnasiumi tanár; a másiké *Pisani Pál* abbé, a párisi egyetem tanára. Mindkettő derekas munkát végzett; de míg az első inkább csak szorgalmas adatgyűjtő, ki itéletét rendesen az általa felhasznált aktákból veszi és anyagán teljesen uralkodni nem képes, addig Pisani befejezett történetíró, ki a tényeket magasabb szempontból mérlegeli s ez alapon függetlenül alkotja meg itéletét. A két munka belső rendszere, felosztása, stylusa és külső kiállítása tekintetében is Pisaniét illeti meg az abszolut elsőbbség, mint a melynek rendszere áttekinthetőbb, felosztása arányosabb, stylusa gondosabb, sőt helyenkint valóságos remeke a franczia elbeszélő stylusnak, külső kiállítása pedig egyenesen pazarnak mondható. De még a feldolgozott anyagra nézve is értékesebb ez utóbbi munka; amennyiben Pisaninak módjában volt az Erber által is felhasznált adatokat a tárgyalt korszakra nézve oly nagy fontossággal biró párisi levéltárak anyagával is kibővíteni.

Mindamellett Erbernek is elvitázhatlan érdemei vannak e korszak történetének földerítésében. Szerényebb helyzetében és korlátoltabb eszközeivel és idejével tett a mennyit tehetett, és hasznos munkát végzett már csak azzal is, hogy Pisaninak a kutatást Dalmáczia levéltáraiban megkönnyítette. A két szerző huzamosabb ideig együtt dolgozott a zárai helytartósági és városi levéltárban, s ez idő alatt baráti viszony szövődött köztük. Pisani maga műve előszavában következőleg jellemzi a két munka egymásközti viszonyát:

»Czímét és a tárgyalt korszakot tekintve, úgy tetszhetik, hogy e mű (az Erberé) a jelen munkáéval teljesen azonos feladatot teljesít. Mindazáltal azt igénylem magamnak, hogy némi részben másféle munkát végeztem. Igaz ugyan, hogy az igazság csak egyféle lehet; s ha a tényeket a két munka különbözőkép adná elő, ebből az következnék, hogy vagy az egyik vagy a másik téved. Nem hiszem, hogy ily fajta eltérések volnának köztem és Erber között; sőt hozzátehetem, hogy a több havi közös munka közöttünk nemcsak tartós barátságot

hozott létre, hanem bizonyos összhangzást is az események megitélésében. Azonban mégse volna helyes azt gondolni, hogy mi csakis ugyan azt a munkát nyújtjuk két különböző nyelven. Mi az eseményeket két nagyon is különböző szempontból tekintjük s következtetéseink távolról sem azonosak. Továbbá a kérdések egyes oldalait, melyeket az egyik mellőzött, a másik kimerítőbben tárgyalhatta; végül pedig Erber úr, mint *osztrák tisztviselő*, kénytelen volt némely dolgokról véleményét hallgatás által kifejezni: míg az idegen, anélkül, hogy az udvariasság és discretio követelményeiről meg kellene feledkeznie, nincs eféle melléktekintetekre kötelezve, s az emberekről és dolgokról szabadabban nyilatkozhatik.«

Lássuk most főbb vonásaiban a két munka tartalmát.

Pisani munkája első fejezetében bevezetésül Dalmáciának kevés vonásban is jellemző földrajzi leirását adja, melynek megértését a csatolt térképek nagyban megkönnyítik. (Csak egy helyen követ el egy jókora tévedést, ahol t. i. azt mondja, hogy a Quarnero szigetei 1811 óta Horvátországhoz tartoznak (!); holott a quarnerói szigetek: Veglia, Cherzo és Lussin köztudomás szerint Istriához csatoltattak.)

E földrajzi bevezetés után Pisani a második fejezetben eleven képet ád Dalmáczia állapotáról 1797-ben, közvetlen Velencze bukása előtt, mi által rendkivül megkönnyíti olvasóinak az ezután bekövetkezett események megítélését. Ez a kérdés Dalmácziában még most is actuális, ... politikai pártszempontból; amennyiben ugyanis az olasz párt, velenczei hagyományokból táplálkozva, égig szereti magasztalmi a régi bölcs, szelid velenczei uralmat, míg a horvátok minden érdemet eltagadnak tőle. Tény az, hogy a velenczeiek közgazdasági és mivelődési tekintetben rendkivül keveset tettek Dalmáczióért; így pl. egyetlen utat nem építettek, egyetlen állami iskolát nem alapítottak, sőt egész hosszú uralmuk alatt Dalmáczia egész területén egyetlen könyvnyomda sem volt található. De ilyenek szükségét a dalmát nép nem is érezte. Teljesen meg volt elégedve kezdetleges viszonyaival, s midőn pl. 1756-ban Grimani doge törvénye közgazdasági reformok által akarta előmozdítani az ország anyagi helyzetét, nem akadt, aki a törvény rendelkezéseit végrehajtotta volna. Amit legtöbbre tartott az akkori dalmát nép, az *autonomiát* teljes mértékben élvezte, s a velenczei Dalmáczia valósággal nem volt egyéb, mint a legkülönbözőbb szervezetű autonom államocskák összesége, melyeknek belügyeibe a velenczei kormány elvből nem avatkozott. Ezért kevés hivatalnokot is tartott Dalmácziában,

a lakosságnak minimális megterheltetésével. Az ország kormányzója, a *provveditore generale* a signoriától csaknem függetlenül rendelkezett; ő nevezte ki az egyes városok és kiváltságolt kerületek grófjait: a *conté*-kat. Ezek mellett még csak egy-egy kanczellár (cancelliere) működött, mint bírói közeg, és a kamaratiszt (camerlengo), mint pénzügyi főtisztviselő. A közszolgálat egyéb ágait autonom közegek végezték.

A szigetek és a tengerpart társadalma egészen középkori feudális alapokon nyugodott. 1150 nemesi és 1916 polgári család mellett több mint 40,000 paraszt család élt jobbágyi függő viszonyban. A törököktől későbben — 1700 óta — szerzett belföldi rész, a *nuovo* és *nuovissimo acquisto*, osztrák mintára berendezett határőrvidéki szervezettel birt, s e terület katona-parasztjai az állam jobbágyai gyanánt tekintettek.

E primitiv népre rendkivül nagy befolyással birt a roppant nagy számú papság (200,000 katholikus lakosra *két* érsekség és *tíz* püspökség esett!), de kivált a ferenczrendi szerzetesek, maguk is a nép fiai, kik több rendház mellett még számos plébániával is bírtak, melyekkel az egész tartományt behálózták.

A velenczei államérdek kettős szempontból tulajdonított fontosságot Dalmácziának. Elsőben is a szigetek és a tengerpart által biztosítani akarta uralmát az Adrián; a belföld csak annyiban jött tekintetbe, amennyiben kitünő emberanyaga által hivatva volt a köztársaság katonai hatalmát erősíteni. A velenczei sereg zömét és legbecsesebb részét valóban a dalmát önkéntesekből toborzott ezredek (schiavoni) képezték. E szempontokból a tartomány kulturai emelése nemcsak mellékesnek látszott, de egyenesen károsnak tetszhetett, amennyiben a vagyonosodó lakosságot visszatarthatta volna a katonai és hajós szolgálattól.

Igy Dalmáczia állapota az egész közel négy százados velenczei uralom alatt alig változott valamit, s nagyjában olyan lehetett, mint a magyar királyok alatt volt.

Ezek után Pisani áttér az 1797-iki események tárgyalására, innentül kezdve együtt haladván Erberrel. Utóbbinak előadása sokkal részletesebb, szó szerint közölve az okmányok nagy részét; míg Pisani előadása egységesebb, s ügyesen csoportosítja és szorosabban egymásba szövi az anyagot.

Mellőzvén ismertetésünkben az 1797. év általános eseményeit, csak azon hatásról akarunk szólni, melyet azok Dalmácziában előidéztek, s a mely Magyarországot igen közelről érdekelte.

Az aprilis 17-én létrejött leobeni békeszerződés híre,

a velenczei senatus feloszlatása és democratizálása, Velencze megszállása és kifosztása a francziák által leírhatatlan izgalmat keltettek Dalmácziában s ott valóságos anarchiát idéztek elő. Mikor aztán a Velenczéből gyáván hazaküldött dalmát katonák megérkeztek, a zavar tetőpontjára hágott s valóságos forradalom tört ki. Jellemzően sajátságos e forradalom jellege, mely teljes visszája a franczia forradalomnak. Itt ugyanis a köznép a demokratikus jelszavakat hangoztató, a francziákkal rokonszenvező vezéremberek ellen fordítja éktelen dühét, és Sebenicóban, Traúban, Spalatóban sorra öldösi és kirabolja az úgynevezett »jakobinusokat«. Mintha csak a Vendée-t látnánk magunk előtt. *Mindeme helyeken a véres mozgalom azzal ér véget, hogy a lakosság petitiók vagy küldöttségek által hódolatát nyilvánítja a német császár és magyar királynak, felszólítván őt Dalmáczia mielőbbi birtokba vételére.*

Es itt némi kifogásolni valót találok a két szerző előadásában. Köztudomású dolog, hogy a leobeni előzetes békeszerződés első pontjában Napoleon Ausztriának igérte Istriát és Dalmácziát egész Cattaróig. Bizonyosra vehetjük, hogy az osztrák diplomatia kéz alatt rögtön megtette intézkedéseit az okkupáczió előkészítésére s az ennek kedvező hangulat ébresztésére. Ezen diplomatiai küldetés első sorban a zárai osztrák konzulra, *de Gabriell*ire hárult. Nem szenvedhet kétséget, hogy Dalmácziában tőle indult ki az erre czélzó mozgalom. A két szerző mindegyike vét tehát egy kissé a logikai sorrend ellen, midőn előbb körülményesen előadja a vidéki franczia- és velencze-ellenes véres tüntetéseket, s csak azután említi — mintegy mellékesen — Gabrielli működését.

Igaz ugyan, hogy a szerzők egyikének sem volt tudomása egy idevágó fontos okmányról, mely az egész kérdést kellő világításba helyezi. Évekkel ezelőtt ugyanis alkalmam volt lemásolni Gabrielli konzulnak egy jelentését, melyet a fiumei kormányzósághoz intézett. E jelentés 1797. május 21-én kelt; tehát egy hónappal a leobeni szerződés *után*, s csaknem egy hónappal az említett véres zavargások *előtt* (melyek csak junius 15-én törtek ki). Ime ez oklevél szövege:

»A kir. kormányzóság, ép úgy mint én, bizonyosan tudomást szerzett már a velenczei köztársaság végleges bukásáról (a francziák május 14-én, egy héttel e levél kelte előtt, szállották meg Velenczét); miért is erre nézve fölöslegesnek tartom a részletes tudósítást. Csak azt jelentem tehát, hogy az idevaló lakosság, nemesek úgy mint nem nemesek egyaránt, kétségbe vannak esve, s egy szívvel lélekkel *óhajtják és epedve várják, hogy ismét Magyarország uralma alá jussanak, mely*

alatt már régiben is voltak. Amit annyival is inkább vélnek remélhetni, amennyiben híre jár, hogy egy erre vonatkozó pont már fel is van véve a békeszerződésbe; továbbá ezt következtetik abból is, hogy e czélból hír szerint már meg is indult Likában és Horvátországban a hadak és élelmi szerek összpontosítása.« (Orsz. levéltár: Acta gubernii Fluminensis, 1797. május 21, 1086. sz.)

A szerzők Gabrielli működését csak jóval későbbi, junius 10., 15., 21-én kelt, a császári hadi tanács levéltárában őrzött jelentéseiből ismerik, s így érthető, hogy csak később szólnak róla; noha nézetem szerint kétségen felül áll, hogy az egész mozgalmat kezdettől fogva a bécsi diplomatia szította egyrészt a zárai konzul, másrészt az egyház érdekeit féltő ferenczrendi szerzetesek és külön kiküldött ügynökök által is. Valamint az is kitűnik a fent közölt okmányból, hogy a kedvező hangulat keltésének kezdettől fogva egyik főeszköze volt a magyar koronával fennállott régi kapcsolat tudatának s a történeti hagyományoknak felhasználása.

Miután a spalatói, traui és sebenicói zendülések s az azok nyomában járó petitiók és hódolatnyilvánító küldöttségek kimutatták, hogy az Ausztriához (voltakép Magyarországhoz) való csatlakozás eszméje a vidéken is kedvező talajra talált, junius 24-én Zárából is utnak indult egy küldöttség Bécs felé, hogy ott a dalmát főváros hódolatát bemutassa és az osztrák megszálló sereg eljövetelét sürgesse. E küldöttség azonban már Zengben találkozott a megszálló sereggel; tehát nem is ment tovább, hanem e sereg parancsnokának, Casimir ezredesnek tette le a hűségesküt, ki már eddig befejezte Istria és a Quarnero szigetek okkupácziójat . . . ez utóbbiakét a magyar király nevében.

És itt álljunk meg egy kissé, hogy helyreigazítsuk Erbernek nyilvánvaló tévedését. Azt mondja ő: »Eközben az ausztriai magyar párt (!) nagy tevékenységet fejtett ki a végből, hogy Dalmácziát egy állítólagos történeti jog alapján visszakövetelje. Meg nem elégedve azzal, hogy magának megnyerte Rukavinát és Casimirt (a megszálló sereg parancsnokait), számos politikai ügynököt is küldött Dalmácziába, hogy a népet, kivált a falúhelyeken, felbiztassák és arra bírják, hogy a magyar koronához való visszacsatolást kérelmezzék. A klérus idevágó tevékenysége, élén Dorotich baráttal, már ismeretes előttünk; s így nincs egyéb hátra, mint hogy eléadjuk az említett politikai ügynökök jelentéseiben foglalt tudósításokat, melyek — azonkivül, hogy a dalmát vidéki népesség *szelleméről is adnak némi felvilágosítást* (ezt tehát Erber is megengedi), ez ügy-

nökök küldetésének *czélját* is nyilvánvalóvá teszik. (Itt mindjárt megjegyezzük, hogy e *magyarpárti* jelentések egytől egyig a *bécsi császári hadi* levéltárban vannak — fasc. 6. N. M. Krieg in Italien 1797., — s Hadik gróf altábornagyhoz vannak intézve.) Igy például: a krupai kalugyer barátok, összeszűrvén a levet ez ügynökök egynémelyikével, közölték velük, hogy általános az attól való félelem, hogy a francziák eljönnek a népet kirabolni; a dalmaták mindnyájan tudják, hogy Velencze már nem képes az országot egy netán betörő ellenség ellen megvédeni; sóvárogva várják tehát egy *magyar sereg* érkezését, melynek rögtön megadnák magukat, csak megigérjék nekik, hogy vissza nem lesznek szolgáltatva a bosszúálló köztársaságnak. Más jelentések szerint: Kninben, Scardonában, Sebenicóban és más helyeken sok szerdár, gazdag birtokos és befolyásos személy arra a puszta hírre, hogy a horvát Likában (mai Lika-Korbáva megye) egy *magyar sereg* összpontosíttatik, készeknek nyilatkoztak a föltétlen meghódolásra, hozzátévén, hogy ők mindig *Magyarország hü fiainak* (figli fedeli dell' Ungheria) tekintették magukat.« (Erber i. m. I, 49 l.)

Erber mindezeket a tényeket egy úgynevezett »magyar párt« fondorlataira vezeti vissza, anélkül, hogy ez állításának bizonyítására egyetlen egy positiv adattal szolgálna. Kikből állott ez a »magyar párt«, mik voltak az eszközei, hogyan volt szervezve: mind olyan kérdések, melyekre hiába várunk feleletet. Mi ugyan egyátalán nem értjük, mi jogon teszi meg Erber e hivatalos ügynököket magyar párti ügynököknek, s miért keres e hivatalos jelentésekben magyar pártczélzatokat. Legelébb Hadik gróf szereplésével kellene tisztába jönnünk, mint a kihez a jelentések intézve vannak; de őt a szerző a szövegben még csak nem is említi.

Mi a dolgot — positiv adatok híján — így fogjuk fel. A leobeni előzetes béke után gondoskodni kell az átengedett területek katonai megszállásáról. E feladatot Thugut külügyminister Hadik gróf altábornagyra bízza. Ez kijelöli a megszálló sereg parancsnokait, s egyben arról is gondoskodik, hogy titkos ügynökök által Dalmáczia hangulatáról megbizható tudomást szerezzen, s ha épen szükséges, hangulatot csináltassou. A hangulat váratlanúl kedvező. A dalmatákban eleven még az a történeti tudat, hogy valaha a dicső Magyarországhoz tartoztak; ellenben Ausztriáról történeti hagyományuk nem tud — amint nem is tudhat — semmit. Az altábornagy katona létére aligha törődött sokat a kérdés politikai oldalával, ellenben súlyt helyez arra, hogy ezen érzület ügyes felhasználásával a katonai okkupácziónak gyors és teljes sikerét biz-

tosítsa, s ily értelemben adja meg utasításait a megszálló végrehajtására kiküldött parancsnokoknak. Mindjárt meglátjuk hogy a tények nem-e igazolják inkább ezt a felfogást, mint az Erber-féle hypothetikus pártüzelmeket.

S most térjünk át az okkupáczió eseményeire.

A velenczei Istria s a quarnerói szigetek megszállására Casimir ezredesre bizatott, ki e feladatával *egy hét alatt* elkészült. A quarnerói szigetek lakossága, az ott talált hangulathoz képest, a magyar király hűségére esküdött fel. Szerintünk nem szenvedhet kétséget, hogy e megszállás hírre vitte kitörésre a dalmát nép forrongását. (E megszállás junius 11. és 17-ike közt folyt le; a dalmát zavargások junius 13. és 18-ika között.)

Dalmáczia birtokba vétele báró Rukavina Mátyás tábornokra volt bízva, ki 4000 emberrel és 72 hajóval Triesztből indult e tartomány megszállására, míg Casimir ezredesnek ki Vegliából Zengbe kelt át, vele párhuzamosan a tengerpart mentén szárazon kellett Zárába vonulnia.

. . . . Sajátságos: úgy Erber, mint az ő nyomán Pisani a megszálló csapatok mindkét vezérét megteszik lelkes magyar hazafinak, telve nagy nemzeti aspiratiókkal. E két katonatiszt bizonyára aligha képzelte, hogy egy század mulva a dalmát történetírás ép őket fogja chauvinista magyarokúl föltüntetni. Ami Casimirt illeti, kit mindkét szerző — nem tudom mi alapon — mint »magyar ezredest« (colonello ungherese) említ, neve magában alapos kételyeket támaszthat az iránt, hogy az akkori rendi Magyarország képviselőjének tekintsük. Mi is találkoztunk a fiumei kormányzóság 1797-iki okmányaiban »Oberstlieutenant von Casimir« nevével és német nyelvű átiratával, de semmi jelére nem akadhattunk magyar származásának. Ami meg Rukavina bárót illeti, ő a határőrvidék szülött volt: egyátalán föl nem tehető, hogy tőle indult volna ki a a magyar alkotmányos és nemzeti szellem, mely ez időbe Dalmácziában mutatkozott.

Rukavina Triesztből junius 25-én indult el, de a beállott viharok miatt csak julius 5-én érkezhetett Zárába. Igy történt, hogy őt jóval megelőzte a Zeng felől szárazon vonuló Casimir, ki 2000 emberével már junius 30-án Zárában volt, hol a város — melynek küldöttsége előtte már Zengbe bemutatta hódolatát — nagy lelkesedéssel fogadta.

Rukavina tehát Zárát már alvezére által elfoglalva találta. A tábornok most a várost ünnepélyesen birtokába vette, s egy kiáltványt bocsátott ki, melyben kijelentette, hogy »a császári királyi apostoli fölségnek *régi és elvitázhatatlan*

jogai vannak Dalmácziára«, melyeket most érvényesíteni akar. Zárából Sebenicóba indult, hol a hódoló lakossággal szemben szerencsekívánatait fejezte ki, hogy a város ismét *régi urának, a magyar királynak* hatósága alá került. Következő nap már Trauba vitorlázott, hol kiáltványában ismét a »magyar király ő felségére« hivatkozott. Julius 13-án Spalatóba érkezett. Itt egy üdvözlő küldöttség bárkákon, *magyar lobogó alatt* jött hajójára, az »Ausztriára«.

Erber ez utóbbi tényre nézve már meg nem állhatja, hogy kommentárt ne fűzzön hozzá. Szerinte »ez a tény csakis Rukavina jelentésében foglaltatik, kinek — mint később látni fogjuk (mi ugyan nem láttuk) — különös érdeke volt, hogy a dalmaták magyar érzelmeit föltűntesse«. (61. l.) — Ennyire tán még sem szabad mennie a gyanusításban egy történetírónak; csak nem akarja velünk elhitetni, hogy egy tábornok az ő hivatalos jelentésében czélzatosan . . . füllentett volna? — Pisani itt már eltér Erbertől, s ugyane tényhez — egész tárgyilagosan — azt a megjegyzést fűzi, hogy »azon arányban, amint Rukavina előbbre halad, mindinkább formálisan mint a magyar király képviselője szerepel, míg a tűntetések magyar jellege is mind jobban kidomborodik«. (37. l.) — Mi ezt nagyon természetesnek találjuk. Zárában Rukavina még nem tesz külön említést a magyar királyról, — csak »régi történeti jogokat« említ. Itt azonban értesülést szerez arról a hangulatról, melyet már a zárai konzul első tudósításából ismerünk, s útközben mindinkább megbizonyosodik róla. Ehhez alkalmazkodik tehát, hogy magának a lakosság rokonszenvét biztosítsa s a hódoltatás művét siettesse. Hogy épen Spalatóban nyilvánult legföltünőbben a régi hagyományokon alapuló magyar érzelem, azon senki sem fog csodálkozhatni, aki tudja milyen szerepe volt e városnak a magyar uralom idejében.

Spalatóból Rukavina Brazza szigetére ment át; onnan Lesina, Curzola, Lissa szigetekre s végül Almissa és Makarska városokba. A lakosság mindenütt önként és örvendve hódolt s lelkesedve tette le a hűségesküt. Ezzel a tábornok *három hét alatt* bevégezte a szorosabb értelemben vett Dalmáczia behódoltatását, s még ugyanazon julius hó utolsó napjára visszaérkezett Zárába.

Innen még ugyanaz nap terjedelmes tudósítást küldött *Thurn Rajmund* grófnak az okkupált tartományba kijelölt polgári kormányzónak.[1]) Jelenti, hogy »ez idő szerint az egész

[1]) Pisani szerint e jelentés *Thugut*-hoz volt intézve. Ki téved a kettő közül, el nem határozhatjuk.

tartomány jó és magyar királyi érzelmű (gut und königli hungarisch gesinnt), s hogy további biztosítására nincs hát egyéb, mint a belföld országos alkotmányát ide is kiterjes teni.« Továbbá kifejti, hogy — mint már előbbi jelentéseib is kiemelte — úgy a rendeket, mint az egész lakosságot uralkodónak mint *magyar királynak* hűségére eskette. A lako ság hajlamának megnyerése czéljából sok helyen a templon ban a szószékről kellett a népet felvilágosítania arról, hog Ferencz császár egyúttal magyar-, horvát- és dalmát király sőt neki magának esküvel kellett erősítenie, hogy ő mint magyar király küldöttje jön. Csak így volt lehetséges a nép a hűségesküre rábirni. A lakosság kifejezett óhajához képes még azt is meg kellett igérnie, hogy legközelebb megkapjá a magyar politikai szervezetet s mindazokat a jogokat, mely ket őseik a magyar korona alatt élveztek.

Kilencz nappal e jelentés kelte után (julius 10-én) Cip pico spalatói érsek s a spalatói káptalan és városi kormán közös petitiót szerkesztettek, melyben a Magyarországhoz val csatolást sürgették. Ez iratot Erdődy gróf horvát bánnak te jesztették be, ki azt a magyar kanczelláriához tette át. Hasonl petitiót adott be Makarska lakossága is.

Ily előzmények után jogosan azt lehetett hinni, hog Dalmáczia a történeti jog alapján és lakosságának oly hata masan nyilatkozó közóhajához képest, újra Magyarországho fog csatoltatni. Ennek azonban útját állotta az akkor minde ható Thugut miniszter ultra-centralista politikája. E kérdésbe is, mint már annyiszor, ismét élesen nyilvánult a kiegyenlí hetetlen ellentét Magyarországnak az 1790/91-iki országgyűl által ujból biztosított rendi alkotmánya s a bécsi absolutistiku és bureaukratikus központosító rendszer között. Thugutt nem lehetett várni, hogy engedményeket tegyen az alkotmányo elvnek. Az új tartományt meg kellett menteni az osztrá bureaukratia számára.

Thurn Rajmund grófban a miniszter megtalálta az ehh alkalmas eszközt. A gróf, ki Thugutnak elvtársa és bens barátja volt, julius végén kapta meg formális kinevezésé Miután Görzben, ahol addig tartózkodott, megkapta utasításai Triesztbe ment, s innen augusztus 8-án hajózott Zárába, hov a viharos idő miatt csak augusztus 14-én érkezett meg.

Rukavina tábornok ekkor már nem volt Zárában. Miutá egy hónapnál tovább várt a polgári kormányzó megérkeztér augusztus 10-én utra kelt a Bocche di Cattaro (az akkor úgy nevezett velenczei Albánia) meghódoltatására. Igy Thurnna Zárában teljesen szabad keze maradt. Működését azon kezdt

hogy Rukavina összes intézkedéseire ráczáfoljon; mire nézve teljesen Thugut szellemében járt el, ki egyebek közt utasításúl adta neki: »legyen rajta, hogy eloszlassa a dalmaták inopportunus óhajait a Magyarországgal való egyesülést illetőleg.«

Időközben a spalatói és makarskai petitiók a magyar kanczellária utján Ferencz király elé kerültek. Thugut augusztus 19-én tette meg rájuk észrevételeit, melyekben e nyilatkozatoknak spontán jellegét is kétségbe vonta, s alkalmat vett magának bevádolni Casimir ezredest, amiért a záraiak bécsi küldöttségét Zengben megállította s ott a magyar király hűségére eskette. A császár-király ennek következtében Casimirt felelősségre is vonatta; a petitiókat pedig »ad acta« tétette azzal a megokolással, hogy »a bekebelezés kérdése még idő előtti«, s hogy az ügy elintézését teljesen a külügyminiszterre bízza.

Ezalatt Thurn Zárában dicséretes hivatalos buzgósággal látott a rábizott feladat megoldásához. Két hét alatt már annyira volt, hogy (szeptember 1-én) örvendezve jelenthette, miszerint »mindinkább oszladozni kezd a köd, mely a dalmaták elméjét elhomályosította, a Magyarországgal való egyesülés eszméjét táplálván bennük.« (Erber I. 94 l.) — Szeptember 4-én meg így ír Thugutnak: »Mind több okom van Excellentiádat biztosítani, hogy a magyar szellem napról-napra csökken. A különböző kerületek küldöttségei készeknek nyilatkoztak elfogadni bármely kormányformát, melyet ő felsége alkalmasnak ítél a közjólét szempontjából; továbbá bizalmasan közölték velem, hogy a hűségesküt csakugyan abban a formában tették le, mint a hogy szerencsém volt Excellentiádnak jelenteni. Katonaságunk vagy tudatlanságból, vagy valami naiv hazafias szellemnek vagy pedig egy nemzeti irányú titkos rendeletnek engedve, az itteni lakosságnak oly felfogást sugalmazott, melynek — mint hinni szeretném — vagy nem ismerte vagy előre nem látta fontos következményeit.«

Thurn azonban mindemellett nem volt képes a mozgalomnak egy csapással véget venni. Még egyre érkeztek Bécsbe a spalatói és makarskai petitiókkal hason irányú feliratok, melyeket azonban Thugut visszatartott. Még november végén is Veglia sziget lakossága beadta erre vonatkozó kérelmét Pászthory Sándor fiumei kormányzónak, ki azt a magyar helytartó tanácsnak küldte be. A tanács e petitiót Bécsbe továbbítva, kisérő jelentésében férfias hangon figyelmezteté a császárt, hogy magyar királylyá való koronáztatása alkalmával ünnepélyesen megesküdött arra, miszerint Dalmácziát visszahódítja s a magyar koronához kapcsolja. E fölterjesztés, melyet

maga József nádor adott be, azonban szintén csak »ad acta« került.

Thugut bécsi működésével párhuzamosan Thurn Zárában továbbra is minden lehetőt megtett a magyar mozgalom ellensúlyozására, — mindenekelőtt meghonosítván Dalmáciában is az osztrák bureaukratia hagyományos kémrendszerét, melynek főfeladatát képezte az ú. n. izgatók kiszimatolása, följelentése és szemmeltartása. Igy pl. erősen gyanuba vették Bujanovich Ágoston papot, ki a magyar kanczellária útlevelével Dalmáciába jött, hogy az ottani levéltárakban az ország középkori történetét és Magyarországhoz való régi viszonyát tanulmányozza. Minthogy a magyar párt vezéreivel többet érintkezett, épen hűvösre akarták tenni, mikor szerencsére Ragusába ment; két »spiczli« oda is követte, kik jelentéseikben fölötte veszedelmes embernek tüntették fel a buvárkodó papot. Följelentetett továbbá egy livornói orvos, ki Boszniába szándékozott telepedni, — mint franczia vagy magyar (!) ügynök. — Hire járt azonkivül, hogy egy másik emissarius — kit hol magyar ügynöknek, hol franczia kémnek, sőt franczia tábornoknak is tartottak — kapuczinusnak öltözve jött be Fiuméből. El is fogtak . . . egy igazi kapuczinust, Crescentino atyát, ki Olaszországból prédikálni jött Dalmáciába; az álkapuczinus helyett tehát az igazit utasították ki, hogy fáradságuk kárba ne veszett légyen. Thurnnak ezen és másnemű intézkedései a közelebbről nem érdekelt Pisanit is arra a megjegyzésre bírják, hogy »az osztrák rendőrség akkor még nem vesztette el abbeli hírnevét, hogy a legzaklatóbb egész Európában«. (77 l.)

Dalmáczia ily módon megmaradt osztrák tartománynak. Hovátartozásának elvi kérdésére nézve különben csak 1802-ben döntött a bécsi udvari kanczellária, ezzel az emlékezetes megokolással: »Dalmáczia megszerzése a campoformiói szerződés értelmében elvitázhatatlanúl a compensatio jellegével bír; és mivel másrészt Magyarország *nem rendelkezik elegendő erővel*, hogy e tartományt megvédje, bár magyar ezredek foglalták el, a császár *nincs kötelezve* azon eskü által, melyet mint magyar király tett.«

Krones tanár, ki e kérdéssel szintén foglalkozott (»Ungarn und Dalmatien.« N. Fr. Presse 1885. decz. 15—16), e megoldásra a következő észrevételt teszi: »A dolog úgy áll, hogy akkor úgy mint most is, a történeti jog kénytelen engedményeket tenni az opportunitás eszméjének. Meghagyják dogmának, s a tények tovább haladnak a magok utján.« — Vagyis: vanum sine viribus . . . ius historicum.

A két előttünk fekvő munka szerzői ez eseményekről

igen különböző felfogást tanusítanak. Erber egészen a Thugut szellemében itéli el a mozgalmat és Rukavina magatartását. Sokkal önállóbb és tárgyilagosabb a Pisani felfogása. O is elismeri ugyan, hogy osztrák centralista szempontból Rukavina hibázott, de másrészt megjegyzi, hogy a nép nyelvét értő s azon beszélni tudó Rukavina választása sok tekintetben kitűnő volt. »Anélkül, hogy Rukavina védelmére akarnánk kelni — úgymond — nem birjuk oly vétkesnek hinni, mint a minőnek Bécsben föltűntették. Láttuk munkájánál: derék katona, bár egy kissé dicsekedő, de nem valami mély politikus. Ellentétbe jőve a Thugut és Thurn-féle diplomatákkal, természetesen neki kellett a rövidebbet húzni . . . Úgy akarni feltüntetni a dolgot, mintha ez egész mozgalom csak egy-két inkább buzgó mint ügyes katonatiszt izgatásának lett volna következménye, annyi volna, mint a kérdést lényéből kiforgatni.« Tény az, hogy »az országban egy jelentékeny párt kész volt a magyar zászlót kitűzni«.

Pisani további részleteiben is igen helyesen itéli meg a kérdést, melyet a mostani dalmaták pártállásuk szerint olasz vagy horvát nemzetiségi szempontból modernisálva fognak fel. Könnyű megértenünk, hogy a kiváltságok tiszteletben tartásához szokott dalmát nemesség és papság s az autonom városok polgársága a magyar koronával való egyesűléstől remélhette leginkább privilegiumai épségben tartását s az alkotmányos szabadság fennmaradását. Ez értelmi momentumhoz járult mint érzelmi momentum a Magyarországgal való régi kapcsolat tudata, valamint a hálás visszaemlékezés azon tényre, hogy ez állam a dalmát rendek és városok jogait mindenha megóvta. Igaz, hogy a rendi alkotmányt és szabadságot akkor Magyarországon csak a kiváltságos osztályok és városok élvezték: de Ausztriában senki sem élvezte. Mindezeket tekintetbe véve s az ismert tények alapján nincs az az elfogulatlan történetíró, ki e mozgalom spontán jellegét és jogosultságát kétségbe vonhatná, — amint azt Pisani példája is mutatja.

Bővebben foglalkoztunk a két munkának eme részleteivel, mint a melyek bennünket közelebbről érdekelnek. Ismertetésünk szerény kerete nem engedi, hogy az ezután következő nyolcz évi osztrák és hét évi franczia uralomról részletesebben szóljunk. Erber itt is sok becses anyagot közöl, de áttekinthető rendszer nélkül, inkább csak hadi történetet adva. Pisani azonban ezen kivül behatóan, rendszeresen és mindvégig vonzó előadásban ismerteti az osztrák és franczia közigazgatás szellemét, intézményeit és azok hatását; remek jellemrajzokat ad a szereplő kormányférfiakról és hadvezérekről, s éles megfigyelő tehetségre

valló itéletekkel s találó megjegyzésekkel fűszerezi előadását; oly teljes képet adván e korszak politikai és miveltségtörténetéről, melyhez legföljebb csak legapróbb részleteiben lehet még néhány kiegészítő vonást hozzátenni. Aki ezután Dalmáczia e korbeli történetével akar foglalkozni, annak Pisani könyvét kell kiinduló pontúl vennie, de e mellett haszonnal forgathatja Erber munkáját is, mint a mely sok fontos okmányt szószerint közöl s idézetekben bővelkedik.

Fest Aladár.

Törökvilág Komárom megyében. Irta Gyulai Rudolf sz. benedekrendi tag, gymnasiumi tanár. Komárom, Rónai Frigyes (azelőtt Ziegler K.) könyvnyomdája. 1894. 133 lap.

A szerző neve és munkálkodása ismeretes már történeti monographikus irodalmunkban. Évek óta serénykedik ő Komárommegye történetének előkészítésében, a megyében alakult »Komáromvármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egylet«-nek ő az egyik és fő megteremtője s megalakulása óta titkára, az egyleti muzeumnak őre, az évkönyveknek pedig szerkesztője, helyesebben írója.

Ezekben az évkönyvekben s a komáromi és tatai helyi lapokban a vármegye multjáról számos kisebb-nagyobb dolgozata jelent már meg, melyekben részint önálló kutatásainak eredményeit, főként azonban kiadott forrásainkból szorgalmasan összegyűjtött adatait tette közzé. Az 1889-iki egyleti évi jelentésben névszerint »Komárommegye és város Róbert Károly koráig való történetéhez« közölt ügyes összeállításban tanulságos adatokat, az 1890-iki és 1892-iki jelentésekben pedig rövid történelmi bevezetéseken kivül betürendben állította össze mindazt, amit szorgalmas kutatásai közben az egyes községek és megyei nemes családok történetére nézve összegyűjthetett.

Most megjelent önálló tanulmányában, melyet szerényen kisérlet-számba menő dolgozatnak nevez, a vármegyei életet a török világban mutatja be. Művének tárgy beosztását és vezéreszméit dr. Acsádi Ignácznak művéből (»Magyarország Budavár visszafoglalása korában«) vette át, s így a műnek egyes fejezeteit képezik a terület és népesség, a vallásügy, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, az adóügy, a katonaügy, a külföld véleménye rólunk, főuraink és a köznemesség, a polgárság, a jobbágyság, az intelligens osztályok, a mezőgazdaság és állattenyésztés, a kereskedelem és ipar s végül a szellemi élet.

Nehéz ennek a mozgalmas és viszontagságokkal teljes

korszaknak partiális hű képét megrajzolni. Komárommegyében, főként az Ersekújvár és Komárom közé esett végvárvonal táján örökös volt a harcz és dúlás; állandóságról, összhangról, szerves fejlődésről, rendszerről egyáltalán alig lehetett szó ebben a korszakban.

A megyei terület illetve joghatóság is, mely olykor elterjedt a szomszédos Pilis, Esztergom és Fejér megyék jelentékeny részeire is, gyakran pusztán csak a »szigetségen,« a mai csallóközi járásban szorongott; a megyének a mohácsi vész előtti időkben még fenállott helységei közül Gyulai összeállítása szerint nem kevesebb, mint 92 pusztult el végleg a folytonos harczok és török dúlások között, és a XVII. század végén a szerzőnek számításai szerint az egész megyének mindössze körülbelül 12,000 lakosa lehetett. A főpapoknak, főuraknak és a köznemességnek birtokai is jó részt a sivár elhagyottságnak képét mutatták, mert jobbágyság sem volt, amely azokat rendesen megművelhette volna, a gyér számú sanyargatott köznép sok helyen az erdőkbe menekült vagy vermekben lakott, s alig volt képes a mindennapi életnek szükségleteit is előteremteni. Ennek a kornak jellemzésére érdekes szerzőnek a pannonhalmi levéltárból közölt az az adata is, hogy a mindenéből kifosztott főapát 1539-ben gelléri és tarczali földeit 14 frt ára buzáért volt kénytelen zálogba adni, sőt 1553-ban, szorultságában még a szt. István által ajándékozott kelyhet és más szent edényeket is el kellett adnia.

Szerzőnk ebben a tanúlmányában számos érdekes adatot állít össze és sok eddig ismeretlen, főként művelődéstörténeti részletet közöl, melyeket kivált a vármegyei, városi, primási, pannonhalmi levéltárakból, egyes községi, hitközségi s iskolai annálisokból és anyakönyvekből, a gr. Lambergek moóri levéltárából kutatott föl. Műve teljességre természetesen igényt nem tarthat; szerző maga is csak vázlatúl kivánja azt tekinteni s az előszóban felhozza, hogy ennek megirásához aránylag kevés segédeszközökkel kellett fognia. Ami adathoz azonban a szorgalmas kutató addig hozzáférhetett, azt áttekinthető, világos összeállításban, többnyire szószerinti idézetekben közli, mi által művének forrásértékét jelentékenyen emeli.

Buzgó munkálkodásáért, melylyel Komárom megye történetének megalkotása körül fárasztó, úttörő munkát végez s folytonos irodalmi tevékenységével a megyében a történelmi érzéket éleszti, fokozza, elismerés illeti meg a vármegye határain kivül is. Ismervén a szerzőnek lelkes ügyszeretetét, szivós kitartását, érdeklődéssel várjuk további munkálkodását, sikereit a megye múltjának felderítése körül, kivált azon a téren,

melyre legújabb tanúlmányával lépett, tehát a mohácsi vész fogva a legújabb korig terjedő korszakokat illetőleg, melyek még annyi a felkutatni és feldolgozni való.

B. O.

Jean Sobieski et sa politique de 1674 à 1683 par M. le co Jean du Hamel de Breuil. Revue d'histoire et diplomatiq Septième année. Nro 4. Huitième année. Nro 1, 2.

E czím alatt: »Sobieski János és politikája 1674—1683-ig a párizsi diplomatikai társulat közlönyében a »Revue d' histoi et diplomatique«-ban du Hamel de Breuil gróf hosszal tanulmányt írt, mely a híres lengyel király jelleméről az eddi felfogástól sok tekintekben elütő képet ad. Nem értünk ugy mindenben egyet a szerzővel, ki nem számítva a tanulmány átlengő, feltünő katholikus szellemet, a magyar viszonyokr franczia szerzőhez illő felületességgel beszél, mindazáltal érd kesnek tartjuk tanulmányát röviden ismertetni s történetíróin figyelmét rá felhívni, mert, mint általánosan tudva van, Sobies élete és müködése hazánk történelmének igen fontos esem nyeivel, a Tököly-féle felkeléssel és a tizenhat éves törö háború kezdetével a legszorosabb összefüggésben áll.

Sobieski János, még mielőtt a lengyel koronát elnyert volna, XIV. Lajos franczia király zsoldjában állott, kitől franczia udvarnak tett szolgálatok fejében 20,000 livre évdíj huzott. Hasonló összeget kapott a franczia kormánytól nej La Grange d' Arquian Mária Kazimira is, mint neve i mutatja született franczia nő, ki mint Kázmér lengyel királ nejének Gonzaga Máriának udvarhölgye került Lengyelországb hol előbb Radziwil Jakabhoz, majd ennek halála után Sobiesk Jánoshoz ment nőül. Ez az élénk szellemü, mindenekfölöt családja felemelkedésére törekvő s részben ezért a legnagyob mérvben pénzsovár franczia nő volt az, ki — mint már az Saint-Simon híres emlékirataiban feljegyezte — férje politi káját intézte s mivel XIV. Lajos a politikájának tett szol gálatokat jól megtudta fizetni, ez okból és épen nem franczi nemzeti érzelmektől indíttatva, Sobieskiék is a franczia politik eszközeivé szegődtek. Koribut Mihály halála után szerencsé körülmények, így a lengyel nemzet ellenszenve az osztrá befolyás iránt, melyet Károly lothringiai herczeg trónjelöltség képviselt, első sorban pedig a franczia pénz trónra juttattá Sobieskit s a család aránylag gyönge vagyona érthetővé tesz hogy Sobieski, mint király is a franczia politika szolgálatá ban maradott. Hiszen a jövedelmet nem nyújtó lengyel koron

a franczia subsidiumot az új királyra nézve csaknem nélkülözhetlenné tette.

Igy történt, hogy Sobieski 1674—1680-ig XIV. Lajos szövetségében vagy helyesebben zsoldjában a hatalmas franczia királynak az osztrák ház gyöngítésére irányuló törekvéseit támogatta. Megválasztatása után Forbin varsói franczia követ utján azonnal megkapta az értesítést, hogy mit vár tőle a versaillesi udvar: Béküljön ki a törökkel, hogy a porta a franczia érdekeknek megfelelően Bécs felé szabad kezet nyerjen; támogassa a magyar felkelőket és végül újítsa fel Lengyelország régi igényeit Sziléziára, azaz kezdjen háborut az osztrák ház ellen.

Sobieski mind a három kivánságot kész volt teljesíteni, feltéve, hogy viszont a franczia király az ő követeléseinek a pénzsegélyt illetőleg eleget fog tenni. Elvileg e feltétel ellen XIV. Lajosnak nem volt kifogása, de az adandó pénzsegély nagysága felől csak hosszas tárgyalások után tudtak megegyezésre jutni. Mert a lengyel király követelései épen nem voltak csekélyek. Eltekintve attól, hogy trónra emeltetése a versaillesi udvarnak már ötszázezer livre-be került, most csupán Lajos első kivánságának teljesítéséért, a törökkel kötendő békéért, százezer aranyat követelt. Nem csoda, ha Versaillesben kezdetben hallani sem akartak ily drága szövetségről, de utóbb jobban méltányolva a lengyel szövetség nagy politikai előnyeit, mégis engedtek. 1675. junius 15-én Forbin és Bethune marquis, mint a franczia király biztosai megkötötték a szerződést oly formán, hogy a franczia király Sobieskinek a törökkel kötendő békéért százezer aranyat ad s ha Sobieski a császár ellen a háborut Sziléziában megkezdi, és a magyar felkelők számára a csapattoborzást országában megengedi, a franczia kormánytól évenként kétszázezer arany segélyben fog részesülni.

Legtöbb nehézséget a magyar felkelők segélyezésének kérdése okozott. E pontban XIV. Lajos és varsói megbizottja sem értettek egyet. Forbin tudniillik igen nagy fontosságot tulajdonított a felkelésnek, hathatósan kivánta azt segíteni. Sürgette az engedélyt, hogy a felkelőkkel egyenes összeköttetésbe léphessen és a segélypénzt, nem bizva a lengyel király becsületes közvetítésében, egyenesen a felkelők kezébe kivánta volna adni. Ez azonban nem tetszett a franczia királynak. XIV. Lajos kevésre becsülte a felkelők rendezetlen erejét s csak azon esetben volt hajlandó a magyar felkelés támogatására jelentékeny pénzáldozatot hozni, ha a lengyel király, kinek, mint Versaillesben beszélték, a felkelők a magyar

koronát még trónralépése előtt felajánlották, személyesen a felkelők támogatására sietne. Természetesen erre csak akkor lehetett komolyan gondolni, ha a béke Lengyelország és a porta között már megköttetett.

A franczia diplomaták minden törekvése tehát első sorban e czél elérésére irányult. Ösztönözte őket erre azon hír is, melyet 1676 elején maga Sobieski tudatott, mint örvendetes eseményt Versaillesben, hogy t. i. Konstantinápolyban a nagyvezéri méltóságot 1675 végén Kara Musztafa nyerte el. Az új nagyvezér, mint a diván császár ellenes pártjának feje volt ismeretes s általánosan azt tartották róla, hogy a török befolyást nemcsak egész Magyarországra ki akarja terjeszteni, hanem még az osztrák örökös tartományok meghódítását is tervbe vette. A franczia ügynökök tehát — Forbin Varsóban, Nointel pedig Konstantinápolyban — minden ügyességüket kifejtették, hogy a török és a lengyel kibékítésével északot és délt Bécs ellen zudítsák s a versaillesi udvar roppant örömére 1676. október 16-án a békét Lengyelország és a porta között Zurawnában csakugyan létrehozták.

1677 elején úgy látszott, hogy XIV. Lajos elérte azt, a mit oly hőn óhajtott: törökök és lengyelek kibékültek s készen állottak, hogy a franczia udvar intésére a Habsburgok birodalmát megrohanják. És a franczia király nagy diplomácziai győzelme mégis eredménytelen maradott. Sem a törökök, sem a lengyelek nem kezdették meg a háborut a császár ellen. A porta azonnal a zurawnai béke után a moszkvai czárral bonyolódott oly háboruba, mely erejét évekre lekötötte, s ugyanakkor meglazult a barátság XIV. Lajos és a lengyel király között is.

A lengyel politika megváltozásának több oka volt. Először is a lengyel közvélemeny hallani sem akart a háboruról a császár ellen, úgy hogy Sobieski ha akarta volna sem léphetett volna fel a császár ellen. De nem is akart. Visszatartották őt Dánia és Hollandia tiltakozása, első sorban pedig neje Mária Kazimira ki nem elégített pénzvágya és sértett büszkesége. A lengyel királyné ugyanis a maga számára hátralékos évdíjak fejében 60,000 livret követelt, atyja d' Arquian marquis számára pedig a herczegi czímet kérte, és XIV. Lajos elég eszélytelenül sem az egyik, sem a másik követelést nem akarta teljesíteni.

Igy történt, hogy Sobieski politikája a versaillesi és bécsi udvarokkal szemben egészen váratlanúl megváltozott. A mily mértékben lazult barátsága a franczia királylyal, oly mérvben idegenedett el a magyar felkelőktől is, noha ezekkel

előbb feltűnően rokonszenvezett. Egyideig ugyan még elnézte, hogy Bethune marquis Varsóban valóságos magyar kormányt létesített s Felső-Magyarországba pénzt és csapatokat küldött, de midőn világossá lett, hogy a franczia király sem a Mária Kazimira kívánságait teljesíteni, sem a lengyel királynak a sürgetett felség czimet megadni nem akarja, 1678-ban Sobieski megszünt a versaillesi udvar magyarországi politikáját támogatni. Bethune összeköttetését a magyar felkelőkkel meggátolta s a csapattoborzást lengyel földön a felkelők javára határozottan eltiltotta.

Bár az 1678-ban Nymvegenben megkötött béke után a magyar felkelés jelentősége a versaillesi udvar előtt nagyon alászállott, a lengyel politika eme fordulata XIV. Lajost mégis szerfölött kellemetlenül érintette. Tudta jól, hogy az elhidegüléstől az ellenségeskedést csak egy lépés választja el s nem ok nélkül tartott attól, hogy a megsértett lengyel király családi érdekekből a bécsi udvar karjaiba fogja magát dobni. Szerette volna ezt megakadályozni; de az okot a franczia politika vereségeért nem önmagában, hanem méltánytalanúl varsói követe eljárásában kereste. 1680-ban Bethunet visszahivta s helyét Vitryvel töltötte be, a nélkül azonban, hogy ezzel a lengyel-osztrák szövetség létrejöttét megakadályozhatta volna. Csalatkozva a franczia udvarban, Sobieski és neje 1680 után határozottan a bécsi udvar felé fordultak. Reménylték, hogy fiuk Jakab számára valamelyik főherczegnő kezét megnyerhetik s a fényes házasság, kapcsolatban egy győzelmes török hadjárattal, úgy gondolták, hajlandókká fogja tenni a lengyeleket alkotmányuk olyatén megváltoztatására, hogy a lengyel korona a Sobieski családban örökössé tétessék. Igaz ugyan, hogy a lengyel udvar ajánlatait Bécsben előre kételkedve fogadták, hiszen jól tudták, hogy Vitry a lengyel király tudtával összeköttetésben áll a magyar felkelőkkel s ezeket pénzzel támogatja, de a török nagy hadi készületei 1682-ben a bizalmatlanságot háttérbe szorították. A török hadikészületek különben Lengyelországban is nagy aggodalmakat keltettek fel. Nem tudták, hogy a támadás, melynek czélját Konstantinápolyban szándékosan titokban tartották, valljon nem Lengyelország ellen irányul-e? s e félelem hatása alatt Sobieski keresztülvitte, hogy a krakói országgyűlés az 1683. márczius 31-én Lipóttal megkötött véd- és daczszövetséget, Vitry minden ellentörekvése daczára is, 1683. április 16-án szentesítette. A franczia udvar a játszmát Lengyelországban teljesen elvesztette.

Általánosan ismeretes az 1683-ki török hadjárat, Bécs

ostroma és felszabadítása, Sobieski részvétele a félhold hatalmának megtörésében, valamint az is, hogy a barátság a bécsi udvar és a lengyel király között alig élte túl a Bécs és Esztergom falai alatt kivívott diadalokat. Kétségkivül a lengyel király csalódott a bécsi udvar hálájába helyezett reményeiben, de az elidegenedés egyik főokát emellett ugylátszik a magyar felkelés kérdése képezte. Sobieski a török háboru sikeres folytatására szükségesnek itélte a magyar felkelés lecsendesítését s Tököly kérésére nem habozott a közbenjáró hálátlan szerepét venni fel a bécsi udvar és a felkelők között. Ezzel azonban viszonyát a bécsi udvarhoz teljesen elrontotta. Bécsben a török diadalok után Tökölyivel szóba sem akartak állani, a lengyel királyt azzal kezdették gyanusítani, hogy a felkelők segítségével Szt. István koronáját magának vagy fiának akarja megszerezni s végezetre jóakaratú közbenjárását mereven visszautasították. Nem csoda tehát, hogy Sobieski — bár névleg a török ellen alakult szent ligának továbbra is tagja maradt — többé semmi erőfeszítést nem tett a szent háboru folytatására, sőt nemsokára a Varsóba visszatért Bethune marquisnak, helyesebben a franczia pénznek, befolyása alatt újra visszatért régi politikájához s ismét teljesen a franczia udvar zsoldjába szegődött.

MIKA SÁNDOR.

Vie de S. François d'Assise. Par Paul Sabatier. Sixième édition. Páris, 1894. — 8-r. CXXXVI, és 418 lap. Ára $7^1/_2$ frank.

Az egyház sohasem volt még oly hatalmas, mint a XIII. században; de sohasem is fenyegette annyi veszedelem. A szentek, egyúttal azonban az eretnekek százada ez, az első vallásos forradalmak időszaka. A pappal teljes ellentétbe jött a szent, éjszakkal a dél. Míg a *pap* lenézte a népet és Isten képviselőjének tartotta magát, ki csodákat mívelhet s valóságos bálvány a tömeg szemében: a *szent* a nép fia volt, prófétája, barátja, a nép minden fájdalmának személyesítője.

Igy fogja föl ezt a kort *Sabatier* s annak egyik legkiválóbb és legjellegzetesebb szentje gyanánt ismerteti assisi szent Ferenczet. Egyenesen Danteval méri össze s az olasz szellem olyan megtestesülésének tartja, mint amazt: egyiket a XIII., másikat a XIV. század elején. Őseinknek az volt akkor az egyház, a mi nekünk a haza most. A mikor szent Ferencz az egyházat az evangeliumi eszmények föleleventésére buzdította, voltakép forradalmat hirdetett; s Krisztus követésére

— Sabatier szerint — talán igazabban intette korát, mint utóbb maga Kempis Tamás.

Szent Ferencz föllépésének idejéig Francziaországban 2136 kolostort alapítottak; s ezeknek tagjai — rendszabásaik értelmében — meghaltak a világra nézve. Lemondásukat szent Ferencz nem tartotta kereszténynek. Velök és azokkal a falusi papokkal szemben, kik az istenség gondolatába mélyedve, nem kivánkoztak ki templomaik magasztos falai közől, inkább azoknak adott igazat, kik első sorban az *embert* tartották szemeik előtt, és ezt az embert akarták nevelni, javítni. Jobban szerette azokat, kik nem a szertartások hiú fényével gyönyörködtettek, hanem szívök melegségével gyujtottak. Szent Ferencz, Sabatier felfogása szerint, nem is egy felekezeté, hanem az egész emberiségé.

Beösmeri, hogy nehezebb odaképzelnünk magunkat a XIII. század felfogásába, mint visszaálmodni a görögök és rómaiak korát. Sohasem volt olyan erős az Isten haragjától való félelem és sohasem volt olyan mély az Isten irgalmába vetett hit, mint a XIII. században, melyet egy kis módosítással most már a rablók és a szentek századának nevez. Egészen új szellem lengi át a *Stabat mater* és a *Dies irae* keletkezésének időszakát: az ember alanyi érzülete sohasem jutott még oly igaz kifejezésre, mint a XIII. század fölséges hymnusaiban. A fájdalomnak azt a bús hangját, a reménynek azt a csengő szózatát nem ösmerte a régi világ. Azt hinné az ember, asszonyok szíve dobog az akkori férfiak keblében. Teljesen erőt vesznek rajtuk az érzelmek; csakhogy az érzelmek kifejezésére nem elég tökéletes még a nyelv a nap dalának irójánál, szent Ferencznél sem.

Minden nép vágyakozik olyan hősre, kiben sok százados életének minden óhajtását megtestesítse. Az olaszok szent Ferenczet már életében ilyennek ösmerték el s halhatatlanaik közé sorozták. Ezt csak úgy tehették, hogy a legendát egybezavarván a históriával, nem ösmerték föl szent Ferencz egyéniségének helyes arányait. Bizonyos — úgymond Sabatier, — hogy szent Ferencz a sienai úton nem találkozott az üdvözletére az égből alászállt három szűzzel, a mint bizonyos az is, hogy megrémítésére nem szaggatott fel sziklákat az ördög, azt hiszi azonban, hogy ezeket a káprázatokat tagadva, nagyobb hibába eshetünk, mint azok estek, kik ezt állították. Milyen titokzatosnak találta ő is első látásra az assisi bazilikát s milyen groteszknek és bizarrnak, mikor félév mulva ismét ott járt s már birálgatva tekintett körül. A történelem is olyan tájék, melyben a látvány folytonosan változik. Két vizsgáló

egyazon időben sem találja rajta ugyanazokat a szépségeket s ugyanazt nem is mindig veszi észre. Elég egy kis felhő, hogy elfogja előle a legszebb kilátást; s elég egy napsugár, hogy a felhőn áttörve, a legszebb tájképet tárja föl előtte.

Saját példáján mutatja meg *Sabatier*, hogy történetet írni annyit tesz, mint gondolkodni s gondolkodni annyit, mint átalakúlni. Kikél azok ellen, kik a tárgyiasság titkát föltalálni vélték az eredeti oklevelek közlésében. Nagy haladásnak tartja, de fontosságát nem becsüli kelleténél többre. Mindent sohasem lehet közzétenni s ha kimerítnők is az oklevelek közlését, hány olyan mozzanat van, a mit oklevelekkel igazolni teljes képtelenség. Ilyen maga a középkor vallásos története. Ezer meg ezer bulla, bréve, zsinati határozat stb. van már kinyomatva; de hogyan foglalhatnák ezek magukban az egyház egész életét? Nagyon egyoldalúan kellene ítélnünk pl. azokról a szegény eretnekekről, kiknek könyveit, önvédelmét elégették.

Magának szent Ferencznek is rossz szolgálatot tettek eddigi életirói. Tetteinek szépítgetésével elfelejtették az ő valódi, végtelenül szebb életét, midőn mint született szentről beszéltek róla, úgy, a hogy máskor viszont született királyokról és született rabszolgákról szólnak. *Sabatier* őt mint magunkhoz hasonló embert fogja fel. De szeretettel vizsgálja életét; szeretettel azért, mert ez a történelem kulcsa. S a ki megérti a XIII. századot, meg is szereti szent Ferenczet.

Egyébiránt kevés történeti alakot tüntetnek föl az oklevelek tisztábban mint szent Ferenczet. Renánt nem találván elég szigorú birálónak (Nouvelles études d'histoire religieuse), Sabatier szigorúbb és behatóbb kritika alá vetette a forrásokat: Szent Ferencz saját műveit, a neki tulajdonított munkákat, az okleveleket, a rend történetét s más külföldi rendek történeteit. Ezek közt azonban nem találjuk a magyarországiakat, pedig a rend nálunk már IV. Béla idejében elterjedt s a XIII. századból 13 kolostora ismeretes. Sorra járta Umbria és Toscana ferenczrendi zárdáit s bőven használta az olasz könyvtárakat és gyüjteményeket. Könyvében legujabb és legérdekesebb, hogy forrásokúl minden eddiginél bővebben használta a szentek műveit, köztük néhány olyant, melyet ő ismertet először. Ezek ugyan kevés életrajzi adatot tartalmaznak, az igazi szent Ferenczet azonban csak belőlük lehet megismerni; sokkal jobban, mint a legendákból, melyek nem mondják meg ki volt.

Sabatier ekként teljesen kidomborítja szent Ferencz megnyerő alakját s a szegénység apostolát, kinek követőit még

Dósa parasztjai is megbecsülték, úgy állítja elénk, mintha csak utalni akarna reá, keresztény szellemben mint kellene segíteni a mai pauperismuson. Felfogásának közvetlensége, a korban való elmélyedése, a sorait átlengő szeretet, mely enyhíti kritikájának élét, még kedvesebbé teszi azt az irályt, melynek szépségei könyvét mindvégig jellemzik. Magyar dolgokkal különösebben nem foglalkozik ugyan, de mégis nagyon alkalmas reá, hogy világosabbá tegye a rend magyarországi történetét is, mert megérteti a szellemet, a mely nálunk is megteremtette ezt a rendet.

Márki Sándor.

Az ujabb szerb irodalom termékeiről.

Sztanojevics Sztoján tollából közelebb két értekezés hagyta el a sajtót. Örömmel konstatáljuk ezt, mert az iró az ifjabb nemzedék egyik kiváló képzettségű tagja és szigoruan szem előtt tartva a történeti igazságot, — nagy reményekre jogosít. »*Kad je umro király Radoszláv*«, azaz: Mikor halt meg Radoszláv király? című dolgozatában Rájics János, Pejacsevics, Pavlovics Iván, Szretykovics, Kovacsevics és Jovánovics adatait felsorolja, melyek szerint Radoszláv király, hazájából száműzve, Szent-Szávához menekült, a hol némelyek szerint 1235-ben mint szerzetes meghalt, mások szerint halálának éve bizonytalan. Sztanojevics ezekkel szemben kimutatja, hogy szerzetessé történt felavatása sem bizonyos, mert Domentijan, a legrégibb forrás, erről nem tesz említést. Domentiján 1243. vagy 1253-ban irta meg Szent-Száva életét, s bajos volna elhinni, hogy ő, a ki oly részletesen irta le Szent-Száva életét, ezen fontos tényről meg ne emlékezett volna. Mennyivel hihetetlenebb lett tehát Theodosius fenti állítása, a kit a többi iró követett, a ki a XIII. században élt, és egyáltalán meg nem bizható. Ő meséli el azt is, hogy II. Endre magyar király Szent-Száva rábeszélésére áttért a görög keleti hitre. Daniló érsek és az évkönyvek szerint csak annyi bizonyítható be, hogy Radoszláv elvesztette trónját, Raguzába és Durazzóba ment (Mon. Serb. 19. l.), felvette a szerzetesi ruhát, de halálának éve ma is bizonytalan maradt, sőt az sem valószinű, hogy száműzetése után csakhamar elhalt volna. Eszerint tehát minden eddigi pozitiv állítás Radoszláv király haláláról helyét meg nem állhatja.

Tavaly jelent meg *Nováković Sztoján*, jeles szerb történetiró tollából »*Szerbi i Turci XIV i XV beka*, azaz: A szerbek és törökök a XIV. és XV. században czimű 397 oldalra

terjedő mű. Apró értekezések gyüjteménye ez, mely a rigómezei ütközet előtti és utáni eseményekről írt dolgozatait öleli fel. Sztanojevics kritikailag birálta felül Novákovics művét.

Bevezetésképen rövid, de igen világos történetét adja a szerb történetirás keletkezésének és fejlődésének a jelen században. A jelen század első felében a szerb nyelvtudományt ápolták az irók és a szerb helyesirás körül harczoltak. Ez a küzdelem annyira igénybe vette a szerb jeleseket, hogy a történetirás parlagon hevert. Csak a század második felében kezdték a történetet művelni, és ezen évtizedek alatt pár iskola keletkezett, egy a régi meseféle tradicziókat fogadta alapúl, a másik iskola és párt az irott kutforrásokat, és csak másodsorban a régi hagyományokat. Beismeri, hogy a szerb történetirás messze van még attól, hogy a főbb történeti események kritikailag kifogástalanúl megirhatók volnának és helyesli, hogy ujabban az anyaggyüjtésre fektetik a fősulyt. De ez az anyag is szét van szórva; a régi okiratok számos hibától hemzsegnek, melyeket a kiadók követtek el. Ennek a rendszertelenségnek tudja be Sztanojevics, hogy Novákovics fenti művében számos hibát követett el.

Novákovics műve két részre oszlik, egyik 1371-ig a maricai csatáig terjed, a másik a rigómezei ütközettől 1413-ig. Lázár knéz uralmát azonban nem ölelte fel.

Novákovics a törökök győzelmeit abban látja, hogy a byzanti birodalom gyenge volt, és belsőleg zilált, tönkrement, a törökök pedig organizált, hatalmas czentralizált haderőt képeztek. Hogy a Balkán-államok ekkoriban hanyatlásnak indultak, erőben, fejlődésben sülyedtek, amint is látni, hogy az 1191. moravai vereség hasonlíthatlanúl sulyosabb volt, mint az 1389. rigómezei ütközet és mégis előbbi után a szerb birodalom ujból megerősödött, míg az utóbbi jelentéktelenebb vereséget a birodalom bomlása követte. Frappans hasonlat ehhez a mohácsi vész!

Novákovics kiválóan irta meg a makedon szerb tartományok történetét, melyek különösen V. Uros czár alatt virágzottak. Ilyenek voltak Selena czárnő Uros anyja, a Dejanovicsok, Bogdán, Vojihne, Vukasin és Uglyesa tartományai. Az első csapást a szerb birodalom egységére Vukasin mérte, a ki 1366-ban függetleníté magát és a királyi czímet felvette. Szerinte ő és a déli tartományok fejedelmei Uros, illetve Lázár knéz és Brankovics Vuk gyengesége miatt, a kik nem akartak elhatározóan a törökök ellen indulni, váltak el. Az 1371-ig terjedő török elleni küzdelemnek Uglyesa volt a lelke. A könyv 7. fejezetében a maricai csata és következményei

vannak leirva; a 8. fejezetben az északi tartományok állapota a rigómezei ütközetig.

Az említett mű második felében főleg a Brankovicsok családjáról van szó, Vukot árulónak tartja, kit egyébiránt Florinszki (orosz iró), Mitkovics és mások is annak mondanak, míg Ruvarác Hilárion, Kovácsevics és Mijatovics az előbbiek és a néphagyomány ellenére egyáltalán nem látják bebizonyítottnak Vuk árulását.

Novákovics Brankovics Vukot a rigómezei ütközet utáni politikája miatt élesen elitéli; pedig igaztalanúl. Milica fejedelemné minden áron a törökkel békét akart kötni, Vuk azonban a legvégsőig ellentállani, ezért függetleníté magát Vuk, mint a legöregebb uralkodó, Lázár özvegyétől és Lazarevics Istvántól.

Igen érdekes Sztanojevics azon megfigyelése is, hogy Lázár knéz miért nevezhette magát a »tengermellék urának«. Egyáltalán nem bizonyos, hogy Baltics György elismerte 1386-ban Lázár fenhatóságát, mert nincs kizárva, hogy Lázár tényleg birtokosa volt a tenger mellék egy részének. Brankovics Vuk 1396-ban vesztette el trónját a nikápolyi csata után, mit Jireček bizonyított be, de Novákovics nem vett tudomásúl. Rendkivül érdekes az, hogy míg Lázárevics István, Királyevics Márkó a törököket 1394 előtt és után támogatá, ő mint török vazallus sohasem vett részt a keresztények elleni hadjáratban. Tévesnek tartja továbbá azt a nézetet, hogy Lázárevics István az 1402. angorai ütközet után Mánuel császárral találkozott, mert Mánuel csak 1403-ban tért haza Európából.

Novákovics a Brankovicsok családja iránt bizonyos ellenszenvvel viseltetik, mi nagyban tárgyilagosságának rovására megy. Jelen művének az utolsó fejezete talán valamennyi közül a legjobb, melyben a törökök előnyomulását, lassu hódítását, a balkán államok viszonyát áttekintően irja le. Novákovics azt hiszi, hogy az angorai csata után is alkalom lett volna Szerbiát a török veszélytől megszabadítani. Sztanojevics azt hiszi, hogy ez csak 1371 után történhetett volna, 1389., 1402 után már késő volt minden, a mint a későbbi török belviszályok sem állták utját az oszmanok hódításainak.

Novákovics és Sztanojevics művei kiegészítik egymást és a török-szerb események Magyarországot is illetik, mert ezeknek következménye hazánk 1526-iki gyászos bukása.

Milicsevics Milán, a szerb nemzeti könyvtár jelenlegi könyvtárnoka és igazgatója, a ki a pétervári, moszkvai,

belgrádi és zágrábi akadémiák tagja, 1851—94-ig közel 85 művet adott ki, melyek közül legnevezetesebbek Szerbia leirása, és »*Szerbia legnevezetesb férfiainak emléke*« (Pomenik znamenitih lyudi u szrpszkoga naroda. Belgrad, 1888. 874. l.) Ezen mű betürend szerint közölve rengeteg sok jeles férfiunak adja rövid életrajzi leirását, és életének legkiválóbb mozzanatainak felsorolását. Ránk nézve, magyar történetirókra, azért bir fontossággal e mű, mert benne felsorolva találjuk számos magyarországi szerbnek is életrajzát. Röviden közlöm a magyarországi szerbek neveit: Avramovics Demeter festő, Athanackovics Bogoboj romantikus iró, Athanackovics Plátó püspök, Bacsvanszki Sándor híres magyar szinész, Bogdanovics Szilárd szerkesztő, Brankovics Szilárd iskolai iró, Vujics Vladimir tanár, Vujics Joakim iró, Gáj Lajos horvát demagog, Grujics Nikanor pakráczi püspök, Davidovics Demeter iró, Danicsics György nyelvész, Zsivánovics Jakab politikus és iró, Iszájlovics Demeter iró, Jaksics György népiró, Jankovics Elek miniszter, Jankovics Manuel iró, Jovánovics Jenő iró, Jovanovics Péter metropolita, Jugovics Iván iró, a főiskola megalapitója, Katyánszki Szergiusz püspök, Kriztanics György nyelvész a XVII. században, Lázics Gergely iró, Maletics György iró, dr. Marinkovics Farkas és Koszta irók, Matics Demeter és Péter irók, Medakovics Dániel hirlapiró, Milovics Milán szépiró, Musicski Lukács iró, Natosevics György a neveléstudomány művelője, Nikolics Athanász népiró, Nikolics Izidor bácsmegyei főispán, Nikolics Szergiusz iró, Obradovics Doszitije költő, Pancsics József dr. jeles természettudós, Peicsics Konstantin orvos, Popovics Gábor sabáczi püspök, Popovics Demeter iró, Popovics György és János irók, Radicsevics Brankó költő, Radicsevics István a szerb felkelés egyik férfia, Rajacsics József patriarcha, Rájics János történetiró, Rákics Vincze iró, Szimonovics Jenő negotini püspök, Szimics Elek államférfi, Szimics Pál festő, Szimics Sztoján, Sztamatovics Pál szerb forradalmár, Sztanimirovics Demeter szerb harczos, Sztankovics Kornél egyházíró, Sztefánovics Dániel szerb miniszterelnök, dr. Sztejics János orvos, Sztojádinovics Milica irónő, Sztojanovics Izidor iró, Sztojkovics Athanáz iró, Sztratimirovics István érsek, Szubotics János, Tökölyi Szabás, Tirol Demeter iró, Trifkovics Szilárd iró, Filipovics János iró, Filipovics Tódor egyetemi tanár, Hadsics János nyelvész, Hraniszevlyevics Koszta hadvezér, Safarik János dr. történész, Suplyikác István vajda. — Minket tehát első sorban érdekel e mű, mert számos magyarországi szerb iró, történész, katona, államférfiú és más hírneves egyének életrajzait tartalmazza. Ebből is láthatni,

hogy a legujabb időkig a magyarországi szerbek sorából származott a szerb fejedelemség jeleseinek nagyrésze.

»Szerb királyság« czimű műve hasonló Karicséhoz, melyet magyar nyelven Hodinka Antal ismertetett. Ez is bőven tartalmaz történeti adatokat. Ezenkivül szerb nyelvre lefordította Gilferding »Szerbek és bolgárok tört.« cz. művét, megirta Miklós fejedelem halálát és Mihály trónraléptét, leirta Szerbia kolostorait; Milós knéz a nép hagyományban, Ján gyák, Milós knéz önéletrajza, régi szerb nyomdák cz. művei pedig ujabban jelentek meg. Az orosz, szerb és crnagorczi fejedelmek számos rendjellel tüntették ki.

A volt és néhány év előtt feloszlott szerb tudós társaság 49. kötetében *Ruvarác Hilarion »Galas« váráról* értekezik, melyben 1244-ben IV. Béla magyar király két oklevelet állított ki (apud castrum Galas). Ez a Galas az ó-szláv okiratokban »Glazs«-megye és egy hasonló nevű vár (Pučić, I. 176, Miklosics, Mon. Serb. 439), mely a bosnya király tulajdonát képezte. Dragisa, Dragisics Ivanitnak az öregapja, a kinek Lajos király 1391-ben adományozta »villam Srida in frucia Sane et villam Zabich in pertinentiis castri Kluz«, egy 1404. apr. 1-én kiadott oklevélben őt »vir magnificus Dragisca de Glas consiliarius et fidelis noster«-nek nevezi. Egy 1285. oklevél kezdete pedig igy hangzik: »Nos Radislaus, comes de Glaas, Vrbaz et Zana . . .« (Kukuljević, Jura R. C. I. 96.) IX. Gergely pápa 1372. levelében ez a passzus olvasható: »et in comitatu de Glas, sub dominio dicti regni Hungariae.« Skalčić II. k. pedig ez olvasható: »item ecclesia sancti Nicolai de Galaas in metis Wzore,« tehát Galas=Glazs vára Ozorában feküdt.

Ugyanebben a kötetben látott napvilágot Mijatovics Csearmily dolgozata a »Bálsicsokról«, melyben előadja a Balsicsok leszármazását, uralmukat Balsics Sztrasimir (1371-ig), I. György (1371—79.), Balsa (1379—1385.), Sztrasimirovics György (1385—1405.) alatt. A kik Bosznia, Velencze, Dalmáczia és Szerbia történetével foglalkoznak, jó hasznát veszik e dolgozatnak. Végül a meghalt prizreni konzul, Jasztrebov közli Decsánszki Uros István szerb király általa felfedezett hrisztoulyáját.

Dr. Thim József.

TÁRCZA.

WALTHER VON DER VOGELWEIDE HAZÁJA.

A középkori német költészet e legkiválóbb alakjának szülőhelyét már egy század óta keresi a tudomány s alig van a nagy német földnek tartománya vagy vidéke, melyről nem állították volna, hogy a költőnek szükebb hazája. Főleg Svájcz, Franken, a Rajna vidéke és a mai Ausztria különböző tartományai tartottak igényt reá, útoljára, a szakférfiak és a nagy közönség kiváló tetszése mellett, Tirol. E nagy népszerüségre jutott és legszélesebb körökben kétségbevonhatatlan ténynek tekintett föltevés Pfeiffer Ferencz derék tanáromtól származik, a ki még 1860-ban Frankent vitatta Walther hazájának, de már 1864-ben a Wip völgyében Sterzing mellett fölkutatott »Vogelweide« helyiségben ismerte föl a jeles lantos szülőhelyét. Utóbb pontosabban, e helyhez közel, az Eisack völgyében Layen mellett találtak egy »Innervogelweiderhof« nevü telepet, melyre 1874. októb. 3. ki is tüzték az emléktáblát, melyet 1889. szept. 15. Bozenben a szép Walther-szobor leleplezése követett. De azért maradtak kétkedők kellő számmal, a kik e meglepő határozottsággal vitatott nézetet nem találták sem bebizonyítottnak, sem annyira valószinünek, hogy nyugodtan elfogadhatták volna. Magam is úgy nyilatkoztam 1888-ban (*Ném. Irod. Tört.* II. 29), hogy »ma sem tudjuk, hol ringatták Walther bölcsejét, csak annyi bizonyos, hogy déli Németország fia,« és a jeles költőnek utolsó kiváló életírója, Schönbach Antal (1890), kereken megtagadja a tiroli föltevést és Alsó-Ausztriát tekinti Walther szükebb hazájának.

Pfeiffer véleményének főhiánya, hogy semmiféle történeti adat nem támogatja, hogy első sorban csupán a helynévre van alapítva, pedig »Vogelweide« helynév és ebből »Vogelweider« családnév igen sok van Németország legkülönbözőbb vidékein, mert hiszen »madárkert« nagyon sok volt mindenfelé a középkori Németországban. Hogy Layen község anyakönyvében 1575-ben egy »Walther Vogelweider« találtatott, semmit sem nyom a lat-

ban, ha pl. tekintetbe vesszük, hogy egy stájer oklevélben már 1368-ban, tehát két századdal korábban, szerepel egy »Walther von der Vogelwaid«. Hiszen még Magyarországban is ismerünk már a XV., vagy legalább a XVI. századból egy »Vogelweider« családot. Zsigmond császár ugyanis d. d. »Vberlingen in die Sti Nicolai (deczemb. 6.) ao. d. 1430« czimert adományoz egy Vogelweider testvérpárnak: »arma sunt data Joanni et Andree vogelweider fratribus« — de nem mondja meg, hogy az illetők hová valók. De már egy századdal később világosan egy kassai Vogelweider-családról szólnak az oklevelek, melyek kétségtelenné teszik, hogy e család azonos a Zsigmond királytól kitüntetett Vogelweide családdal. V. Károly császár ugyanis d. d. Augsburg 1530. szept. 9. hasonló oklevelet állít ki az ő »lieben Getrewen *Staniszlaus Vogelweider von Caschaw*« s ugyanő egy másik (nem keltezett) oklevélben megerősíti e család nemességét: »demselben Stennczelaus (!) Vogelwaider, auch allen seinen Vettern, den Vogelwaidern, Iren Adelichen Standt vnd herkommen, auch Wappen und Clainot«. Végre fönmaradt egy, »Viennae, 3. Octobris 1574« kelt confirmatio nobilitatis et armorum pro Stanislao Fogelueder (!), mely az előbbi két czimerlevélre is czéloz. Ebben kimondja II. Miksa császár: »Testimonio igitur fidedigno edocti te supradictum Stanislaum Fogelueder honesto et nobili loco originem trahere familiamque Fogeluedrorum siue Fogelwaider in Sacro Romano imperio multo ab hinc tempore nobilem semper esse habitam eiusque rei praeclara Diuorum quondam antecessorum nostrorum Sigismundi Rom. Regis etc. et Caroli Quinti Rom. Imperatoris, Patrui et Soceri nostri . . . exstare testimonia, maioribus olim tuis Joanni et Andreae Fogeluedris concessa«. Az említett oklevelekben rajzolt czimerek egymással sem egyezők és lényegesen eltérnek Walther von der Vogelweide azon (hiteles?) czímerétől, mely a középkori lyrikusoknak nagy párisi (most ismét heidelbergi) kéziratában fönmaradt. Csak a madár nem hiányzik egyetlen czimerből sem, de az egyik oklevél világosan »pacsirtának«, a másik pedig »sólyomnak« mondja. Hazai kutatóink egy kis körültekintéssel talán még szaporíthatnák a magyarországi Vogelweider-családra vonatkozó adatokat.

Tehát a helység- és családnévre alapított okoskodások igen kétes értékűek, pedig nem sokkal biztosabb alapon nyugszik Hallwich Hermann legújabb föltevése (*Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* XXXII., 1894, 93—140. l.), mely Csehországban keresi Walther hazáját. E vélemény épen nem uj, mert hiszen Wagenseil János Kristóf már 1697-ben közöl egy dalt, mely a mesterdalnokok körében nagy tekintélynek örvendett

és e »szép művészet« régi (X. századi!) megalapítói sorában az ötödik helyen említett Waltherről azt mondja:

Der fünfft *Herr Walther* hiess,
War *ein Landherr aus Böhmen* gewiss,
Von der Vogelweid war schön.

Minthogy e dal tárgya történeti alap nélkül szükölködő monda, s közlött verseknek sem tulajdonítottak semmi jelentőséget, — tudtommal csupán von der Hagen (*Minnesänger* IV, 1838, 161. l. és V, 1856, 237 l.) vette komolyabban; — pedig kétségtelen, hogy az egész tárgynak (a mesterköltészet eredete) mondai jellegével még igen jól összeférhet a dal valamely egyes adatának történeti hitelessége. Hallwich csakugyan ez adatból indúlt ki és kutatása alapjául Dux városának régi könyvét veszi, mely 1389 óta tartalmaz hiteles anyagot és 1389-től 1411-ig számos világos és kétségbe nem vonható adatot egy »Vogelweider« és »von der Vogelweide« családról, sőt 1396-ban egy »Walther von der Vogelweide« nevű duxi lakosról is tesz említést. (Ez adatokra már Reidl is figyelmeztetett: *Beitrag zur Geschichte von Dux*, 1886, 70. s 77. l.) E család birtokában volt egy a városon kivűl egy tó mellett fekvő, »Vogelweide-udvar,« mely egyedűl Dux városának adózott, tehát régebben minden valószinűség szerint annak a főnemesi családnak, mely e vidék hűbérurasága volt, birtokaihoz tartozott. Régebben e vidék a Hrabieschitz családnak volt birtoka, melynek legkiválóbb tagja, Nagy Slawko, 1183-ban udvari fővadászmester volt s így bizonyára (mondja Hallwich) vagy maga alapította vagy legalább tetemesen fejlesztette, nagyobította a Dux falán kivűl fekvő »madárkertet«. A lakosság e vidéken egészen német volt (még ma is az) és bajor földről szakadt a cseh királyság területére. Walther, tudjuk, korán hagyta el szükebb hazáját, hogy a Babenbergiek fényes székhelyére, Bécsbe menjen, a hol Öreg Reimar vezetése alatt költővé képezte magát. Ez 1185 és 1190 közt történhetett. Azt is tudjuk, hogy 1227-ben vagy 1228-ban (ez évben koronázták meg Prágában I. Venczel királyt, a német költők lelkes pártfogóját), mielőtt a szent földre indúlt, hosszú távollét után még egyszer fölkereste szülőhelyét, melyet egészen átalakítva talált. A viszontlátás édes fájdalmából fakadó érzéseit és gondolatait ez alkalommal gyönyörű elegiában fejezte ki, mely a költészet legszebb gyöngyei közé tartozik (magyarúl Wigand Jánostól, *Egyet. Philolog. Közlöny* II, 1878, 300. l.). Minden megváltozott, kesergi Walther e dalban, csak a tó maradt a régi. E nagy átalakulás, Hallwich szerint, 1199-ben vehette kezdetét, midőn Slawko a duxi vidékre bajor cziszterczitákat hozott, több új helységet alapított és a Riesenburg nevű várat építette. Az új helységek közől külö-

nősen érdekes Domazlavitz vagy Dunslawics, melynek neve eshetőleg (szláv *dun* a. m. ház és *slavik* a. m. csalogány, v. ö. a müncheni *Allgemeine Zeitung* 1894. 43. sz. mellékletét is) a német »Vogelweide« cseh fordítása. Az is figyelmet érdemel, hogy Walther abban a híres dalban, melyben a német nemzetet dicsőíti és nagy vándorlásairól tesz említést, azt mondja, hogy

Von der Elbe unz an den Rin
und her wider unz an der Unger lant —

az Elba és Rajna közt egészen a magyar határig járta be a német földet, tehát nem az Eisacktól indúlt ki, a hol Pfeiffer szerint született, hanem az Elbától, mely csak vagy két órányira van Dux városától.

Ezek Hallwich föltételei, melyeket igen gazdag és értékes levéltári anyaggal támogat (a kassai Vogelweide-családra vonatkozó adatok is tőle származnak) és igen megnyerő okoskodással használ föl véleménye érdekében. Bebizonyítva persze most sincs semmi; de talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy ez a legújabb föltevés jobb és biztosabb alapokon nyugszik, mint a csodálatos népszerűségnek örvendő tiroli hypothesis, a mi természetesen egyáltalában nem zárja ki azt, hogy később, eshetőleg napfényre került korabeli oklevelek alapján, ez a »csehországi elmélet« is ne bizonyúlhatna tarthatatlannak. Nagy valószínűséget ma sem tulajdoníthatok neki.

Heinrich Gusztáv.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A junius 7-én tartott közgyülés rendkivül látogatott volt: választmányi, alapító, évdijas tagjaink közül száznál többen gyűltek össze, úgy hogy az ülésterem mellékhelyiségével együtt egészen megtelt; ott voltak a többi közt: Szmialovszky Valér, Károly Hugó, Tóth Lőrincz, Hegedűs János, Gervay Mihály, Dr. Sánta, Rapaics R., Horánszky N., Ráth György, György Aladár, Vécsey Tamás, Szalay Péter, Szabó Albert, Falk Miksa, Schreiber, Toldy L., Radisitz J., Dr. Makay B., herczeg Odescalchi, Joannovics., Reiszig Ede, Fűssy Tamás, Zichy Antal, Lanfranconi Enea, Forster Gyula, Hodinka Antal, Bárczay Oszkár, Gróf Wilcek, Récsey, Desewffy, Görgey István, Fejérpataky László, Polgár József, Telfi Iván, Karap Ferencz, Debreczeni, Makay D., Boncz Ö., Pompery Elemér stb., összesen 110-en.

Az elnöki széket *Pulszky* Ferencz és *Thaly* Kálmán foglalták el. Örömmel láttuk, hogy a másodelnök betegségéből már felüdült, de minthogy orvosa még pihenést ajánlott neki, elnök társát kérte fel az ülés vezetésére, ki is megnyitván azt, előadta,

hogy a mai ülésnek egyetlen tárgyát gróf *Szécsen* Antal lemondásának elfogadása s ennek megtörténte után az elnöki szék betöltése képezi. A közgyülés gróf Szécsen lemondását egyhangulag elfogadván, az elnök felhivta a jelenlevőket szavazataik beadására s kinevezte a szavazatszedő bizottságot.

A szavazás megkezdése előtt Bodnár Zsigmond r. t. szót kért — s miután az elnök azon kérdésére, hogy a választáshoz akar-e szólani? igenlő választ adott, az elnök megadta neki a szót.

Bodnár r. t. szólani kezdett. Az ő meghivójához — mondja — szavazó lap volt mellékelve. Hijában figyelmeztette az elnök, hogy ez nem képezi a közgyülés tárgyát, már régi szokás, hogy a titkári hivatal minden választás alkalmával küld tájékoztató szavazó lapot s hogy térjen a tárgyhoz, beszédét tovább folytatta.

Hát igaz: ilyen szavazó lap küldetett szét, de csak a tagok tájékoztatása végett; az nem kötelez senkit, mindenki szabadon szavazhat arra a kire akar. Ez régi, évek hosszu sora óta fennálló gyakorlat, melynek részint idő kimélés, részint a választás előkészítése a czélja. S mint az érdeklődés is mutatta ez most egy megszilárdult közóhajtásnak volt a kifejezése.

Bodnár úr szavait folytatva az ajánlatba hozott elnök személye ellen kezdett szólani: de beszédét nem folytathatta. Az összes jelenlevők egyhangulag kivánták az elnöktől, hogy Bodnár úrtól vonja meg a szót, mi meg is történt.

A szavazás ezután a legszebb rendben ment véghez. Miután az elnök kihirdette a választás eredményét a jelenlevők zajos éljenzésben törtek ki, melynek csillapultával az elnök indítványára, küldöttség neveztetett ki az új elnök meghivására.

Midőn gróf Teleki Géza a küldöttségtől kisérve a terembe lépett, a jelenlevők perczekig tartó éljenzéssel fogadták. A mint elfoglalta az elnöki széket, Thaly Kálmán egy rögtönözött, de igen melegen tartott szép beszéddel üdvözölte, az összes jelenlevők érzelmeit tolmácsolva.

Örömét fejezte ki, hogy a történelmi társulat elnöke abból a fényes nemzetségből származik, a melynek története évszázadok óta össze van forrva a magyar kultura történetével. Csak nehány fényes nevet említ a Teleki-családból. Ott van gróf Teleki József, a magyar tudományos akadémia egyik megalapitója, a ki könyvtárát ajándékozta az akadémiának s egyik dicső elnöke is volt. Ugyanaz a gróf Teleki József a magyar történetirásnak is oszlopa lett, mikor a Hunyadyak kora czimű alapvető nagy munkáját megirta. És ebből a családból való a vértanu Teleki László gróf, szintén iró, aztán Teleki Sándor gróf honvédezredes, mindketten történetirói a nemzeti lét egy dicső korszakának. És az uj elnök is örökölte ezt a nemes buzgalmat családjától; az övé az oroszlánrész abból a

munkából, hogy a Teleki-oodex, a Telekicsalád nagybecsű oklevéltára, már legközelebb megjelenhetik, s ő tudja, hogy évek óta dolgozik Kővár vára és vidéke történetének megirásán s már nagy anyaghalmazt gyüjtött össze e munkájához. Melegen üdvözli az új elnököt s kéri, hogy fogadja őket ép oly szeretettel és bizalommal, mint a mily bizalom nyilatkozott iránta a csaknem egyhangú választásban. (Zajos éljenzés.)

Gróf Teleki Géza erre a következő beszéddel foglalta el az elnöki széket:

»Tisztelt közgyűlés! Helyesen jegyezte meg az előttem szóló, hogy szeretet helyezett engem az elnöki székre, az a barátság, mely itt a tagtársak közt irántam kifejlődött és nem az érdem. Belátom és őszintén bevallom, hogy még nem szerezhettem oly érdemeket, melyek alapján e helyre igényt tarthattam volna. Magyarország története még nem is oly régen a mese korszakát élte. Érdekében fáradhatatlanul küzdöttek egyesek, de ez a küzdelem a kellő eredményeket nem hozta létre. A legjobb időben alakult meg a történelmi társulat oly czélból, hogy azontul az egyesek egyesülve fejtsék ki erejüket s ettől fogva Magyarország története az »úgy mondják«-ból, a »talán így volt«-ból kibontakozott és biztos alapon kezdett haladni. Hogy mennyi érdeme van e téren a történelmi társulatnak, felesleges volna azt e helyen fejtegetni. Épen azért, látva azt, hogy annyi jeles tehetség van együtt e szerényen, de nagy buzgalommal munkálkodó testületben, kétség szállott meg, vajjon elfogadhatom-e e rám nézve nagyon megtisztelő választást. Családomtól szent hagyományokat örököltem. E család egyike volt mindenkor a legmagyarabb családoknak s tagjai nagy szeretettel foglalkoztak a történelemmel és történetirással. Belém is már gyermekkoromban becsepegtették azt az igazságot »Tanuld a régit s ebből tudod meg, mit hoz a jövendő!« A választásról értesülve, megdöbbentem, vajon képes leszek-e ez előkelő helyet úgy betölteni, a mint szeretném. Egy dolog bátorított, az, hogy a hol annyi jeles tehetség egyesült, ott még a gyenge is erősnek fogja érezni magát. Ez az, a mi nekem bizalmat ad, mert számítok arra, hogy tagtársaim támogatása segítségemre leend. Én, a mi erőmtől kitelik, igyekezni fogok megtenni mindazt, a mit megtehetek. Fogadja a társulat, s ez nem frázis, hanem őszinte szó, szivből fakadó mély köszönetemet azért, hogy elnökének megválasztott.«

A zsúfolásig megtelt terem falai perczekig visszhangzottak az e szavakra kitört éljenektől.

Ezzel a közgyülés feloszlott, s a választmányi ülés vezetését már gróf Teleki Géza vette át. Ennek bővebb leirását a hivatalos értesitőben közöljük.

ÚJ KÖNYVEK.

— Vargyasi id. Daniel Gábor családja levéltárát egy vaskos, igen díszes kiállítású kötetben közzé tette, s ezzel a nyomtatásban megjelent családi levéltárak egy új kiváló fontosságu kötettel, szaporodtak, mert ez az első munka, mely egy *székely család* levéltárával ismerteti meg történetirónkat s közönségünket. Sok tekintetben más légkörben mozog ez mint a melylyel a többi levéltárak közlései megismertetnek: magyarázzák a székely életet, institutiókat viszonyukat. A legelőbbkellő székely családok egyikének története tárul fel előttünk, s e könyv az erdélyi történethez is nagy becsü adalék. *Daniel* Gábor a régi gárdához tartozó főur, ki ismeri és becsüli hazája történetét s régóta tanulmányozza levéltárát. Épen 32 év előtt történt, hogy családi levéltárának egy részét bemutatta a magyar közönségnek. »Történeti Kalászok« czim alatt. Ezt a kötetet, mely kizárólag csak kiváló fontosságú történelmi iratokat tartalmaz, *Thaly Kálmán* állitotta össze, s úgy szólva csak mutatvány (bár nagybecsü) volt a gazdag levéltárból. Most *Vajda Emil* szerkesztésében az egész levéltárt vesszük. Három részre van osztva: I. A család okmánytára. II. A családokra vonatkozó okmányok. III. A családi levéltárban őrzött vegyes okmányok. Egy rövid, szépen és melegen irt bevezetés tart szemlét a nagybecsü gazdag anyag felett. Ezuttal csak röviden említjük fel e nagybecsü könyvet, melyet közelebbről tüzetesen fogunk méltányolni.

— Kovács Ferencz befejezte immár nagy munkáját az 1843/3-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek naplóját. A sajtó alól most kikerölt VI-ik kötet 1844. szept. 6-tól nov. 13-ig vagyis az országgyülés befejezéséig tartalmazza a naplót. A munka sajtó alá rendezésében a revideálásban stb. dr. Illéssy János volt Kovács segitőtársa s az ő érdemeit ismeri el az Utószóban a munka szerzője. A hat kötet, pedig jó, terjedelmes kötetek, fél év alatt hagyta el a sajtót, oly rövid idő, hogy igazán a nyomdát is dicséret illeti. Ezen kötetet is betürendes tárgymutató zár be, melynek segitségével az egyes gyülések tárgyrendét könnyen meg lehet találni. Valóban nagy nyereségnek mondható ujabbkori történetünkre, hogy ezen egyik legfontosabb országgyülésünk ily nagy szabásu művel van megörökítve s mindazoknak, kik komolyabban akarnak értesülést szerezni az akkori reformokról, az ország közvéleményéről, a legmelegebben ajánlható e munka megszerzése, mely nem is drága, tekintve, hogy a hat testes kötet összesen csak harmincz forint.

— Hentaller Lajos tagtársunk »A balavásári szüret. Történeti rajz a Kötélkorból« czim alatt megirta a Noszlopy és

Török-féle összesküvések történetét, az ötvenes évek elejéről. Felderíti s napfényre hozza ennek az egész mozgalomnak a külföldi összeesküvésekkel és tervezetekkel való összefüggését, Kossuthtól és másoktól sok nagybecsű levél és okirat proclamatio és tervrajz van benne, s az egészről tiszta és világos képet nyújt. Az erdélyi szervezkedés Balavásáron 1851-ki szüret alkalmával történt: onnan a könyv czime. Nagybecsü adalék az akkori idők történetéhez, melynek főbecse abban áll, hogy akkor is csak kevesek által és hijányosan ismert adatokat hoz napfényre.

— »A TÖRÖK HÓDÍTÁS OKAI MAGYARORSZÁGON a XVI-ik században« czím alatt dr. *Aczél* József tanulmányt tett közzé, melyben az eddig ismert források ügyes összeállításával próbálja a kérdést megoldani. Külön fejezetekben tárgyalja a török hódítás okait, hazánk hanyatlását, a kettős királyválasztást, a külföld részvétlenségét a vallási viszályokat, hazánk kedvezőtlen fekvését. Gondosan és jól írt áttekintés, az adatok ügyesen vannak csoportosítva, egy-egy érdekes részlettel illustrálva — de a nagy probléma megoldva még nincs: a mint hogy az egy ilyen kisebb tanulmányban nem is volt lehető. A ki ezt a kérdést meg akarja oldani, járjon azon nyomon, melyen Salamon haladt, adja az akkori Magyarországnak hű és kimerítő képét, mert a mit szerző nyújt, érdekes részlet ugyan a hódítás előzményeihez, de abból nem ismerjük meg a régi Magyarország *képét*, s a nélkül ez a probléma nem lesz megoldva. Mindamellett szerző jól tette, hogy nagyobb problémát tűzött maga elé, egy politikai történetírónak ez méltó ambitióját képezheti. Ajánljuk olvasóink figyelmébe. Kapható Ráth Mór könyvkereskedésében. Ára 80 kr.

— A PALLAS NAGY LEXICONÁNAK VI-ik kötete megjelent. 803 sűrün nyomott oldalon, 44 önálló rajz és térkép melléklettel s pár száz szövegbe nyomott ábrával. Magának Európának tiz, részint történeti részint helyrajzi térképe van benne, melyekben különös tekintet van a magyarországi történeti viszonyokra (pl. Európa Árpád s Mátyás király halálakor). Több kitünően sikerült szinnyomat is van, köztük két táblán az európai népviseletek. Az egyes czikkeket elismert nevü szakemberek irják, kik a tudmánynak legújabb viványait is felhasználták.

— SCHWARZ IGNÁCZ tagtársunk a régibb bécsi gyógyszerészet történetéhez érdekes adalékokkal járult a »Pharmaceutische Post« múlt évi folyamában, mely külön lenyomatban is megjelent, s melyben levéltári adatok alapján sok új adat van a XIV—XVI. századból. Felsorolja a gyógyszerészeket, közöl egy árszabályzatot s a gyógyszerészek és a bécsi orvosi facultás közti viszonyt vázolja. Ugyanő a »Pharm. Post« folyó évi 4—5. számaiban a magyar gyógyszerészetről értekezik a múlt században, közöl egy

1747-iki gyógyszerészeti összeirást, vázolja a gyógyszerészek tanulmányi és vizsgálati rendszerét statisztikai kimutatások kiséretében stb. Demkó munkájáról: »az orvosi rend története« bírálatot közül az Orvosi Hetilapban.

— Lindner Gusztáv »Kolosvári Kalandos Társulatok«-ról az »Erdélyi Muzeumban« egy rendkivül érdekes tanulmányt tett közzé. Nem értékét de érdekességét emeli a czikknek, hogy míg ma is léteznek és virágoznak Kolosvártt kalandos társulatok, melyek közel ötszáz éves múlttal bírnak. Lindner nagy szorgalommal és szakismerettel felkutatta a nyomtatásban megjelent összes forrásmunkákat, átbuvárolta Kolozsvár levéltárát, s amit csak valahol talált, tárgyára vonatkozót, összegyűjtötte. Kimutatta, hogy kalandosok már a XIV-ik században voltak Kolosvártt, fennállásukat attól fogva nyomról-nyomra kiséri napjainkig, közli szervezetüket, szabályzatukat, megtalálja az összefüggést az első és utolsó társulatok közt, s értekezése végéhez igen becses okmánytárt csatol. Néhol hijányos adatokat pótol, másutt régi tévedéseket kiigazit: szóval culturtörténetünkhez igen becses adalékkal járult.

— Zrínyi Miklós a költő czím alatt *Margalics* Ede érdekes tanulmányt irt a »Katholikus Szemle« múlt évi folyamában, mely most önálló füzetben is megjelent. Valójában Zrínyinek a költőnek méltatása ez, aestheticai tanulmány, melyhez mintegy bevezetésül röviden és melegen vázolja a Zrínyi fiuk neveltetését és magának a költőnek életrajzát a közkézen forgó források helyett szláv forrásokból merítve, miközben egy pár, a költő életrajzába becsúszott tévedést kiigazit.

— Marczali Henrik »Magyarország Története«-t megirta középiskolák számára s az Eggenberger-féle könyvkereskedés igen diszes kiadásba képekkel illutrtrálva közzé tette. Az újabb kutatások eredményeit teljesen felhasználta s kétségtelenül a legjobb tankönyv, mely hazánk történetét tárgyalja.

— Keményfy Dániel »A Kossuth kultusz és a katholikus egyház« czím alatt egy 20 oldalra terjedő röpiratot tett közzé Pozsonyban, melynek ára 10 kr.

— Balogh Ferencz a debreczeni akadémia tudós tanára »Dogma történeti mozzanatok a német hittudósok körében a XVIII. és XIX. században« czím alatt egy egyháztörténeti munkát adott ki, mely a Hitnézetek Történelme czimű nagyobb munkájának függelékét képezi.

— Mandello Gyula nagybecsű értekezése »Le mouvement Social en Hongrie«, mely eredetileg a »Revue Internationale de Sociologie« márcziusi füzetében jelent meg, külön kiadásban is megjelent Párisban Giard & Brièrenél.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Dr. Frölich Róbert a M. Tud. Akadémia könyvtárnoka s lev. tagja máj. 24-én hosszas szenvedés után meghalt. Kitünő epigraph volt, ki munkássága java részét Pannonia történetének szentelte. Az Athenaeum által tervezett nagy magyar történet első részének, Pannonia s Dacia történetének megírására a vállalat ötet nyerte meg, s ő munkája nagy részével el is készült, s az már szedésben is készen áll. Hogy e munkát s különösen hogy Pannonia geographiáját elkészíthesse, beutazta hazánkat s mindenütt helyszini tanulmányokat tett. Ez irányban is gazdag materiale maradt utána.

† Dr. Felméry Lajos tagtársunk, egyetemi tanár Kolozsvártt s számos kitünő philosophiai s paedagogiai munka szerzője Kolozsvártt máj. 22-én meghalt.

— Csáky Krisztina Bercsényiné megújított síremléke. Emlékezhetnek olvasóink, hogy a gróf Csáky-család, a midőn Thaly Kálmán konstantinápolyi sírleletéről értesült gr. Csáky Albin miniszter indítványára elhatározta, hogy dicső emlékű s nagy míveltségű ősanyjának Csáky Krisztina grófnénak gróf Bercsényi Miklós nejének egy mult századi tűzvész által tönkre ment síremlékét a konstantinápolyi Sz. Benoit templomban felújíttatja s e határozat végrehajtását említett miniszter úrra bizta. A ki is ezen ügyben Thaly Kálmánnal, továbbá a franczia missio galatai főnökével Lobry Ferencz superieurrel és gróf Széchenyi Ödön passával érintkezvén, a Zrinyi Ilona sírjával átellenben nyugvó Csáky Krisztina nagy márvány emléktábláját, a templom hajó oszlopának méretei szerint, Gerenday Antalnál franczia carrarai márványból elkészítette. Az óriási márványtáblán a Csáky grófok aranyozott czímere díszlik s ezen szép vésetü aranybetükkel, ama gyönyörü régi (és a Századokban annak idejében közlött) sírfelirat reproducáltatott a melyet maga az elhúnyt grófnő férje a lánglelkü gróf Bercsényi Miklós az eredeti sírkő lapra vésetett. Ez latin nyelvü, de befejezése után magyarúl van hozzá téve: »Kegyelete jeléül megújíttatta a gróf Csáky-család«. A nagy márványtábla a hozzá tartozó aranyozott négy barna rosettával együtt már e napokban el fog Konstantinápolyba küldetni s ott felállíttatván ugyan akkor a család kegyeletéből Csáky Krisztina hamvai díszes új koporsoba fognak helyheztetni. Ezzel nemcsak a galatai templom nyer új díszes emléket, hanem ez egyuttal buzdító példáúl is szolgálhat a többi főrangú családoknak, hogy történelmi nevezetességü őseik iránt hasonló kegyeletet tanusítsanak.

— Ifj. Kéményi Lajos tagtársunk, kinek közleményeivel lapunk hasábjain már többször találkoztak olvasóink s ki a Kassa városi levéltárból nemcsak sok igen becses történelmi anyagot tesz

közzé, hanem egy pár feldolgozott monographiával is gazdagítá irodalmunkat, Kassa városa levéltárnokává neveztetett ki. Örülünk, hogy e rendkivül gazdag levéltár élére egy dologhoz értő szakember állíttatott.

— A Magyar Történelmi Képcsarnokot, mely a Stefánia-uti műcsarnokban van elhelyezve, máj. 27-én d. e. 11 órakor nyitotta meg *Szalay* Imre miniszt. tanácsos, mint a közoktatásügyi miniszter képviselője. A képcsarnokot *Pulszky* Károly rendezte azzal a kiváló szakértelemmel és ízléssel, mely e kiváló szaktudós minden munkáját jellemzi. A képcsarnok előbb Budán a bazárban volt elhelyezve, egy teljesen alkalmatlan helyen s onnan hozatott át a díszes műcsarnokba, hol most felállíttatott s hol a további romlás ellen biztosítva van. Társulatunkat a megnyitási ünnepélyen *Thaly* Kálmán elnök képviselte.

— Rákóczi hamvai. Kassa város tanácsa máj. 17. tárgyalta Rákóczi-szobor és a Rákóczi-hamvak ügyében a polgárság értekezlete nyomán hozzá beadott memorandumot és elhatározta, hogy a szoborkérdés megvalósítására 50 tagból álló bizottság kiküldését fogja javasolni a legközelebbi közgyülésnek, továbbá, hogy a város a létesítendő lovas szobor javára 10,000 frtot adjon, évenkinti 1000 frtos részletben; a hamvak hazaszállítása ügyében pedig okadatolt kérvénynyel járuljon a kormány és parlament elé, hogy a hamvak Kassán helyeztessenek el, még pedig a székesegyházban. Kassa városának, a történelem igazai szerint, joga van e hamvakhoz, azonkivül Rákóczi vérei itt pihenik örök álmaikat és illő, hogy a maig hontalan, újra hazáját meglelve, hamvai az övéivel egy hant alatt legyenek elhelyezve. A közgyülés a tanács javaslatát nagy lelkesedéssel elfogadta.

— Prágában a »Verein für Völkerkunde und Linguistik« május havi vál. gyülésén dr. *Grünert* egyetemi tanár gr. Kuun Géza »Relationum«-ja első kötete felett felolvasást tartott, melyben nagy elismeréssel nyilatkozik ezen nagy becsü és sok tekintetben úttörő munkáról, melynek II-ik kötete már sajtó alatt van s még e nyár folytán meg fog jelenni.

— Esztergomban egy nagy horderejü és üdvös mozgalom indult meg, hogy ott egy »*esztergomvidéki régészeti és történelmi társulatot*« (az egész Garam- és Ipoly-völgyét, *Bars* és *Hont* megyét is belevonták) alakitsanak. Az eszmét *Récsey* Viktor tagtársunk vetette fel, s az most már a megvalósuláshoz közel áll: miután az esztergomi irók és tudomány kedvelők azt felkarolták s megvalósitását elhatározták. A Társulat védnökségét a herczegprimás vállalta el, s tiszteleti elnökül dr. *Knauz* Nándort nyerték meg. Igazgató elnöknek *Pór* Antalt nyerték meg, s e három történetiró neve a siker biztositékát magában foglalja. *Knauz* egy meleg

hangon irt fölhivást tett közzé, melyben az érdeklődöket azokat t. i. kik a Társulat létesitéséhez hozzá akarnak járulni, aláirásra hívja fel. E fölhivás egyes részeit bemutatjuk olvasóinknak, azzal a kijelentéssel, hogy a ki olvasóink közül részt akar a Társulatban venni, annak nevét a nálunk letett ivre szivesen följegyezzük.

»Nagy, fényes története van — mondja a felhivás — hazánknak. Annyi a név, melyre büszkék lehetünk; annyi a hely, mely fényes emlékeket köt magához, melynek csak nevére is lelkesülten feldobog minden magyar kebel . . . De mind e helyek között első helyen áll Esztergom! Esztergom hazánknak messze kezdetétől fénypontja! Igen, fénypontja; mert mindazt, mit egyes városaink, helyeink külön büszkeségük gyanánt tudnak felmutatni, azt Esztergom mind önmagában egyesitve birja. Ha büszke Visegrád, ha büszke Buda királyaink székhelyéről: Esztergom is büszke lehet, mert kik e királyok sorát megkezdték. Esztergomban birtak palotával. — Ha büszke Székes-Fehérvár királyaink koronáztatásáról: Esztergom még büszkébb lehet; mert itt koronáztatott meg hazánk legelső, legnagyobb királya, sz. István. — Ha büszke Székes-Fehérvár királyaink temetkezési helyére: Esztergom is büszke lehet, mert egyik nagy reményekkel kecsegtető, ifju királyunk III. István és hazánk második alkotója IV. Béla, Esztergom földjébe tevék örök nyugalomra tagjaikat.« Igy vezettem be 30 évvel ezelőtt egy Esztergomról szóló történeti munkámat s igy folytathatnám, ha nem volna mindenki előtt világos, hogy városunk és vidéke nemcsak nemzeti multunk, hanem a korábbi középkor, az ókor római uralma, de sőt az emberi művelődés legősibb idejéből is mutathat fel emlékeket és talán még sokat rejt keblében, a mit csak a véletlen vet ki onnan s azután másfelé elkallódik.

Ily müvelődéstörténeti emlékeknek felkeresése, megőrzése, dicső multu városunk és vármegyénk történetének a mai kor tudományos követelményeinek megfelelő megirása: ez volna egy »Esztergomi régészeti és történeti társulat« legközelebbi czélja.

Az idén van kilenczszáz (900) éve annak, hogy Sz. Adalbert benczés szerzetes és prágai püspök Esztergomban megkeresztelte István névre hazánk első sz. királyát. Esztergom ezt a világra szóló történeti eseményt nem ünnepelheti meg méltóbban, mint hogy ha egy, városunk és megyénk multját felkutató társaságnak ad életet.

A legközelebb multban is oly fényes jelét adta közönségünk egy középkori emlékünk felkutatásánál, hogy nem csak födözte az ásatás költségeit, hanem egy kis többletet, mintegy alakuló társulatunk mustármagját (152 frt 91 kr) el lehetett helyezni gyümölcsöztetésül.

Ennek ujabban ismételve jelét adta nagyérdemü közönségünk, midőn dr. Hampel József és dr. Frőlich Róbert akademikusok és szaktekintélyek eszmény propagálása céljából városunk és megyénk ó-kori multjáról oly tanulságos előadásokat tartottak.

Ily szórakoztatóan ismeretterjesztő estélyek rendezése, muzeum alapitása és időszaki folyóirat, illetőleg évkönyv szerkesztése és esetleg ásatások rendezése stb. stb. volnának azon eszközök, melyekkel alakuló társulatunk czélját megvalósitani szándékozik.

— Horvát Árpád diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében tizennégy hallgató volt bejegyezve, a második felében pedig tizenhárom; a legszorgalmasabbak, legjelesebbek ezek: Barcsa János, Karny Ferencz, gróf Klebelsberg Kúnó, Smoquina Marius, Tompa Antal és különösen *Heidrich* Antal.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A Vargyasi Daniel család közpályán és magán életben. Kiadja Vargyasi id. *Daniel* Gábor. Többek közreműködésével szerkesztette Dr. *Vajda* Emil. Budapest Franklin-Társulat 1894. Nagy 8-adr. XXVI és 911 ll.

— Az 1843 4-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta Kovács Ferencz. VI. kötet. Budapest, 1894. 553 l. 8r. Ára 5 frt.

— Törökvilág Komárom megyében. Irta *Gyulai* Rudolf Komárom, Rónay János könyvnyomdája. 1894. 8-adr. VIII és 133 l.

— A török hódítás okai Magyarországon a XVI-ik században. Irta *Aczél* József. Budapest. Ráth Mór. 1894. 8-adr. 69 l.

— Zrinyi Miklós, a költő. Tanulmány. Irta *Margalits* Ede. Budapest, Athenaeum. 8-adr. 55. 1893.

— A kolozsvári Kalandos társulatok. Irta *Lindner* Gusztáv. Kolozsvár, Ajtai K. Albert 1894. 8-adr. 56 l.

— A nemzetközi jog története a legrégibb időkből a vesztfáli békéig tekintettel Magyarország nemzetközi viszonyaira a középkorban irta Dr. *Csarada* János. Budapest (Eggenberger), 1894. 4-edr.

— A tályai evang. egyház és a tályai Kossuth-ünnep története. Irta *Czékus* László. Kassa. Nyomtatott Bernovics Gusztáv nyomdájában. 1894. Nagy 8-adr. 97 l. Ára 1 frt.

— Dogma-történelmi mozzanatok a német hittudósok körében a XVIII. és XIX. században. Irta *Balogh* Ferencz. Debreczen, Telegdi könyvkereskedése. 1894. ára 70 kr.

— Johannis Apacii Csere. Theol. Doct. et Prof. Coll. Ev. Helv. Conf. Claudiopolitani Oratio de summa scholarum necesitate eorumque inter Hungaros Barbariei Causis. Cum Praefatione Ludovici *Felméri*. Claudiopoli 1894. Typis Alberti Kovács de Nagy-Ajta. 8-adr. 27 l. (Ex actis Musaei Trans. Sect. Phil. Hist.)

— Irenische Bestrebungen zur Zeit des dreiszigjährigen Krieges, Antrittsvorlesung des dr. J. Kvacsala. Dorpat, 1894. 8-adr. 22 l.

Die Kerzer Abtei von Ludwig *Reissenberger*. Mit zahlreichen Illustrationen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt, 1894. In Commission bei Franz Michaelis. Nagy 8-adr. 59 l. Számos ábrával.

— Franz Paul Freiherr von Liscola. 1613—1674 — und die Politik seiner Zeit von Alfred Francis *Pribram*. Leipzig, 1894.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi jun. 7-én d. u. 5 órakor tartott

rendkivüli közgyülésének

jegyzőkönyve.

Elnök: Thaly Kálmán.

Miután a kitüzött időre elegendő számú tag jelent meg, Pulszky Ferencz első alelnök hosszas betegsége miatt még mindig gyöngélkedő állapotára hivatkozva, a közgyülés vezetésére Thaly Kálmán másod-alelnököt kéri fel.

Thaly Kálmán elfoglalja az elnöki széket s jelenti, hogy az ig. választmány határozatából rendkivülileg összehívott közgyülés egyetlen tárgya a gróf Szécsen Antal lemondásával megüresedett elnöki állás betöltése leend. Ezzel a gyülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Tóth Lőrincz alapító és dr. Vécsey Tamás rendes tagokat kéri fel.

67. Előadja, hogy gróf Szécsen Antalnak a választmányhoz intézett lemondó levelét a választmány f. évi május-hó 4-én tartott r. havi ülésében egyhangulag tudomásúl vévén, ennek bejelentése és a lemondás következtében megüresedett elnöki állásnak választás útján való betöltése végett az alapszabályok 12-ik és 36-ik szakaszainak megfelelően a mai napra rendkivüli közgyülés összehívását rendelte el.

Erre a közgyülés gróf Szécsen Antal elnök lemondását szintén egyhangulag elfogadja s a választmány intézkedését helyesléssel tudomásúl veszi.

68. Következvén a választás, elnök szavazatszedő bizottságúl Karap Ferencz alapító tag elnöklete alatt Debreczenyi Miklós és dr. Fejérpataky László r. tagokat küldi ki s felhívja a társulat jelenlevő tagjait, hogy szavazataikat a bizottságnál adják be.

69. A szavazatok beszedetvén és összeszámíttatván, Karap Ferencz mint a kiküldött bizottság elnöke jelenti, hogy összesen 106 szavazó lap adatott be, melyből 103 szavazat gróf Teleki Gézára, 1 Fraknói Vilmosra, 1 Bodnár Zsigmondra esett, 1 szavazó lap pedig üres volt.

Ennek alapján elnök kijelenti, hogy a társulat elnökévé gróf Teleki Géza alapító tag választatott meg, s egyszersmind örömét fejezvén ki a közgyűlés majdnem egyhangú választása fölött, indítványozza, hogy az új elnököt küldöttség hívja meg a gyűlésbe; mely indítvány helyesléssel fogadtatván, a küldöttség tagjaiúl hg. Odescalchi Arthúr, dr. Vécsey Tamás és dr. Sohönherr Gyula urak kéretnek fel.

Rövid szünet után a küldöttség kiséretében megjelenő új elnököt a közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja s a társulat nevében Thaly Kálmán meleg hangú beszéddel üdvözli; mire gróf Teleki Géza úr őszinte köszönetet mondván a közgyűlésnek iránta nyilvánult bizalmáért s a reá ruházott elnöki tisztet elfogadván, a gyűlés a tagok megújuló éljenzése közt oszlik el.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Tóth Lőrincz* s. k., dr. *Vécsey Tamás* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi jun. 7-én d. u. 6 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Pulszky Ferencz és Thaly Kálmán alelnökök, Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, Majláth Béla, hg. Odescalchi Arthúr, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

70. Szilágyi Sándor titkár mindenekelőtt azon fájó veszteséget jelenti be a választmánynak, mely a magyar történetirodalmat s különösen a Magyar Történelmi Társulatot egyik megalapítójának és legrégibb, legmunkásabb tagjának, Alsószopori Nagy Imrének a mult május-hó 5-én hosszas szenvedés után bekövet-

kezett gyászos halálával érte; jelenti, hogy az elnökség intézkedéséből koszorút küldött az elhunyt tudós ravatalára s indítványozza, hogy érdemeit a választmány jegyzőkönyvbe iktassa és fölötte emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

A választmány a gyászos jelentést szomorúan veszi tudomásúl, mély fájdalmát s az elhunytnak érdemeit a mai ülés jegyzőkönyvébe iktatja és a fölötte mondandó emlékbeszéddel Nagy Gyula vál. tagot bízza meg.

71. Titkár jelenti, hogy dr. Pauler Gyula, eddig évdíjas r. tag, 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Köszönettel örvendetes tudomásúl vétetik.

72. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* Sztankovánszky János Kajdacson, 100 frt alapítványnyal (aj. gróf Apponyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Gruber Henrik állatorvos Budapesten (aj. Csánki Dezső), Barta Ödön ügyvéd Beregszászon (aj. Matavovszky Béla), Alsódomborui Zalán Lipótné Budapesten (aj. Schönherr Gyula), Laczkó János tanító Ó-Kanizsán (aj. Márton Mátyás), dr. Csuday Jenő muzeumi segédőr Budapesten (aj. Schönherr Gyula).

Megválasztatnak.

73. Dr. Schönherr Gyula bemutatja *Kropf Lajos* társ. tag közleményét *Jehan de Wawrin* krónikájának Hunyadi János török hadjárataira vonatkozó adatairól.

A közlemény egész terjedelmében a *Századok*-ban fog megjelenni.

74. Titkár előterjeszti a pénztárnok május-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 1856 frt 48 kr,

» kiadás ... ... 1114 » 26 «

maradvány ... ... 742 frt 22 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6112 frt 29 kr

követelést, 1894. máj. 31-én összesen ... 6854 frt 51 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Boronkay István nevére 100 frt, dr. Pauler Gyula nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon 4%-os m. korona-járadék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez. Bay Ilona úrnőnek a havi bevételek közt kimutatott 100 frtos adományáért, melylyel a *M. Tört. Életrajzok* kiadásának költségeihez újabban járult, levélben tudatandó hálás köszönet szavaztatik.

75. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 10115

számú értesítése szerint 100 frt (200 korona) alapítvány a f. évi 62 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

76. Előterjeszti az *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat* f. évi május 23-án 789 sz. alatt kelt átiratát, melyben a Dunántúli Közművelődési Egyesület kezdeményezésére alapítandó vidéki muzeumoknak történeti tárgyú képekkel és szobrokkal való rendszeres gyarapítása érdekében arra szólítja fel a Történelmi Társulatot, hogy az egyes törvényhatóságokat közelebbről érdeklő helyi vonatkozású történeti tárgyaknak és eseményeknek oly tervszerű sorozatát állítsa össze és közölje mennél rövidebb idő alatt a megkereső társulattal, melyből majd a műveket megrendelő törvényhatóságok 3—4 tárgy közül választhassák ki a milleniumra megörökítendő történeti eseményeket és alakokat.

Thaly Kálmán tájékoztató felszólalása után, melyben a feladat nehézségeit fejti ki, a választmány kimondja, hogy a Képzőművészeti Társulat kívánságának a rendelkezésre álló rövid idő alatt meg nem felelhet; a miről a társulat elnöksége átiratban értesítendő.

77. Titkár jelenti, hogy a boszniai és herczegovinai Országos Muzeum igazgatósága csereviszonyba óhajtván lépni a társulattal, megküldte »*Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*« czímű kiadványának eddig megjelent füzeteit s könyvtára számára a *Századok* régibb évfolyamait is kéri.

Az ajánlott csereviszony örömmel elfogadtatik, minthogy azonban a *Századok* régibb évfolyamaiból teljes példány nincsen rendelkezésre, a társulat egyéb kiadványai küldendők meg a szarajevói muzeumnak.

78. Jelenti, hogy a társulatnak egy magát megnevezni nem akaró érdemes tagja I. Rákóczi György 1645 évi máj. 15-én kelt sajátkezű levelét ajándékozta a társulat kézirat-gyűjteménye számára.

Köszönettel fogadtatván, megőrzés végett szokott módon a M. N. Muzeum könyvtárában fog letétetni; a titkár pedig megbizatik, hogy a névtelen ajándékozónak a választmány köszönetét tolmácsolja.

79. A Salamon-szobor ügyében dr. Borovszky Samu által tett inditvány tárgyalása, mely a legközelebb mult május-havi ülésen (66 jk. p.) függőben maradt, a titkár javaslatára a jövő octóberi ülésre halasztatik.

Ezek után több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. *Pauler Gyula* s. k., dr. *Schönherr Gyula* s. k.

DIPLOMATIKAI VITATKOZÁSOK.

Örömmel tapasztaljuk, hogy ifjabb tudósaink 15 év óta a rengeteg olvasottságot igénylő oklevéltannal tüzetesebben kezdenek foglalkozni. Közkézen forognak már nemcsak a sz. Istvánnak tulajdonított oklevelek birálatos ismertetései, hanem a XI-ik századiakon kivül, még Kálmán király diplomáiról is bővebb tudósítást nyertünk. Csak az hiányzik még, hogy a becses művekben emberi gyarlóságból felmerült téves állításokat valaki megjelölje és helyre igazítsa. Addig is, míg ezen munkára avatottabb szakférfiu vállalkozik, mi némi látszólagos tévedésekre akarjuk tudós irótársainkat figyelmeztetni.

I.

A »Kálmán király oklevelei« czimű munka előzményeiben jegyzetekkel találkozunk a »bakonybéli apátság javainak 1086-diki összeírásához.« »Mindezeket — irja a tudós értekező — legnagyobb részben sz. István adományából birta az egyház, sz. László megerősítésével, akit erre József apát, és *utóda a mostani apát* kért meg.« Következik az oklevél 63. és 64-dik sora latinúl: »Hac ordinatione rex sacro beatoque Mauricio ordinavit scs Stephanus rex, quam autem et renouauit rex piissimus Ladizlaus rogatu Joseph incliti patris, et eiusdem *qui nunc patrissat* eodem in loco.«

Meglepett minket ezen értelmezés, s kérdeztük gondolatban, mikép lehet e latin sorok nyomán azt állítani, hogy József apát, és utóda: a mostani apát kérték a megerősítést. Nem találtunk mi ilynemű magyarázatra semmi okot, s az utolsó mondatot így értettük: »József apátnak (és) ugyan-

annak kérésére, ki most apáti hivatalt visel azon kolostorban.« Az *et* (és) szócskát tévedésből becsuszott értelemzavaró hibának tartjuk. Megerősítve látjuk ezen véleményünket a 73-dik sor befejezése által: »rogatu Joseph incliti patris, qui nunc patrissat eodem in loco.«

A tudós értekező azt hiszi, hogy ezen 73-dik sor: »Hac ordinatione stb.« szóról-szóra ugyanaz, mint a 63-dik sor, kivévén egy eltérést a végén (a patris után »et ejusdem« szók kihagyásával). Ez nem egészen igaz; a 73-dik sor így van: »Hac ordinatione sacro beatoque Mauricio ordinavit rex scs Stephanus *(fön* scs Stephanus rex), quam et renouauit rex piissimus Ladizlauus *(fön* Ladizlaus és az egyik *rex* szó kimaradt).

Meglepő továbbá, hogy értekező úr ellenmondást fedez föl az oklevél elején mondottak, és a most idézett szövegek között. »E szerint József apát az összeirás keltekor még életben volt, a mi az oklevél elején, és a második rész végén mondottakkal nem egyezik.« [1]) Az oklevél elejéről így nyilatkozik: »A szöveg szerkezete *egyenesen* arra vall, hogy az összeirás nem egy időben készült. Tudtúl adja a bevezetés, hogy *boldog emlékü* (pie memorie) béli apát József. a királyi udvar elökelőinek tanácsára és tanusága mellett, összeiratta (iusserit describi) az apátság összes javait.« [2])

Szerzőnk az oklevél második és harmadik sorában mondottakat csakugyan pontosan adta elő. De sehogy sem tudjuk megérteni, mikép lehet azon egyetlen becsúsztatott *et* szócska miatt a szövegek közt ellentétre, és különböző időben két különböző apátra *szükségkép* következtetni.

Úgy tetszik, mintha a második sorban nevezett boldog emlékü (pie memorie) József apátról azt hinné a tudós szerző, hogy ennek be kellett már okvetlenül fejezni életpályáját. Pedig ez csak az ő egyéni nézete, melynek nincs tudományos jogosultsága. Mivel azonban a diplomatika tények megfigyelésén alapuló pozitiv tudomány, állításunk bebizonyítása nem jár semmi nehézséggel. Facta loquuntur = a tények beszélnek.

[1]) 8-dik lapon.
[2]) 6-dik lapon.

Számos, Európa több országaiban kelt okleveleket olvastunk, s rögtön csupa kedvtelésből hasonmásoltunk is, hogy ne kelljen adandó alkalommal minduntalan felkeresnünk a levéltárakat, melyekben azok őriztetnek. Igy a magyarországiakon kivül rendelkezésünkre állanak Olasz-, Franczia-, Német- és Spanyolországban kiállított okiratok hasonmásai. Ezt nem azért említjük, mintha szakférfiunak akarnánk tartatni; bizony csak műkedvelők (dilettánsok) vagyunk mi, s kis jártasságunk éretlen gyümölcseivel soha sem alkalmatlankodtunk az olvasó közönségnek. Most is csak azért szólalunk fel, hogy a tanuló ifjuságnak kedve kerekedjék ezen unalmasnak látszó tudomány alapelveivel bővebben megismerkedni.

A latin grammatikáról gyermekkorunkban azt tanultuk, hogy annak négy követelménye van. A kérdésre: Quid est grammatica latina?« igy kellett felelnünk: »Est ars bene latine legendi, scribendi, intelligendi et loquendi.« A diplomatikának is négy főkelléke van: a diplomák helyes olvasása, — a szokásos formulák és műszavak helyes értelmezése, — végre az irás és pecsételési módok korszerű ismerete. Lássuk most, mikép lehetne az előfordult félreértést helyes értelmezéssel ellensulyozni.

Miért ne mondhatnók *élő* emberről, hogy *ő boldog* vagy *kegyeletes* emlékű? (beatae vagy piae memoriae). Hisz ez azt jelenti, hogy arról, kit ismerősei igy neveznek, mint boldog életű, vagy kegyeletes önviseletű emberről emlékeznek. Aki életében ily jellemzést nem érdemelt, azt holta után csak hizelgői mondhatják arra érdemesnek. De lássuk a tényeket.

Épen 1086-ban történt, hogy Belgiumban, a Fossensis monostorban Henrik a lüttichi püspök ünnepiesen fölvétette sirjából és dicsőítette Foillán püspök és vértanu tetemeit; Hillin pedig a helybeli kanonok megirta és kiadta az akkor ott végbement csodás jelenségeket. Henrik, az említett püspök, 1076-ban kezdte hivatalát, és 1091-ben vált meg attól és földi életétől. Mégis igy ir róla Hillin kanonok: »Matrona quaedam Henrico *piae memoriae* episcopo, sibi sanguine proximo, quod in corde haberet professa est. Anno incarnationis dominicae milesimo octogesimo sexto, tertio nonas Septembres, indictione

nona factus est *hicdies* solito celebrior in castro Fossis prememorati presulis et martyris.« [1]) A történtek ezen leirását nem később, hanem a fönjelölt évben hozta köztudomásra a kanonok.

Mabillon, e tudomány alapvetője, egy oklevélzáradékot hoz fel élő püspök piae memoriae-vel czimezésére: »Actum est hoc publice, anno humanitatis verbi Dei M.C.XXXV., regnante piissimo Francorum rege Ludovico, presidente Remis Rainaldo archiepiscopo, episcopante Suessionis *piae memoriae* domno Goisleno.« És megjegyzi: »Certe de vivente dictum esse, patet ex duobus sigillis appensis, quorum primum exhibet effigiem S. Crispini et Crispiniani; aliud est Goisleni pontificis sedentis in cathedra.« [2])

Ugyan Mabillon idézi Kopasz Károly 862-diki oklevelé-ből a következőt: Hludovicus abba monasterii sanctorum martyrum Dionysii etc. et monachi ejusdem sanctae congregationis suggesserunt serenitati nostrae, ut refectiones fratribus, quas *piae memoriae* Hludovicus abba nobiliter ordinavit, irrefragabiliter administrentur. Hildeboldus notarius ad vicem *Hludovici* recognoui.« [3])

Igy adják a boldog emlékűt is (beatae memoriae) élőnek. Malaterra Gaufréd, ki Kálmán király házasságát említi, a cataniai püspöknek ajánlja történeti munkáját. »Beatae memoriae Catanensi episcopo frater Gaufredus ab antecessoribus Malaterra agnomen trahens etc.« [4])

Sőt vannak adataink arra, hogy némelyek önmagokat czimezik bonae memoriae férfiaknak. Igy Almerik őrgróf a X-dik században: »Ego bonae memoriae Almericus marchio de civitate Mantua, una cum Franca coniuge mea etc.« Kelt 948-dik évben.[5]) Igy Mathias Nantesi gróf is a XI-dik században.[6])

Életben maradhatott tehát József apát a »piae memoriae«

[1]) Bollandi A. SS. oct. III. 423—4. lapokon.
[2]) De re diplomatica 601. lapon.
[3]) De re diplom. 538. l.
[4]) Mabillon. Annal. Benedict. Tom. V. p. 402.
[5]) Muratori, Antiq. T. II. 177 l.
[6]) Annal. Bened. T. IV. 425. l.

miatt a diploma elejétől egész végeig; az *et* szócska pedig épen oly fölösleges és kihagyandó, mint kihagyandó a *rex* »ordinatione« után az idézett 63-dik sorban. Nincsen tehát semmi ellentét, s a mondatot úgy kell értelmezni, mint azt a correctebb fogalmazású 73-dik sorban olvassuk.

II.

Nem lesz talán egészen fölösleges munka, ha részletesb vizsgálat alá fogjuk alkalmilag, tudatlan krónikásaink azon értelmetlen előadását, hogy Sz. István mielőtt Koppány ellen táborba szállott, a Garan folyó mellett kardfelövezéssel lovaggá avattatott. »Congregato exercitu perrexit obuiam hosti suo, et ad amnem Goron primitus accinctus est gladio.« (Képes kr. Font. I. 139). Ismételik ezt a többiek is, kivéve Mügelni Henriket, ki említi ugyan a folyót (das wasser Geron) de a felövezésről nem ír semmit.

Itt méltán kérdezhetjük: a Garan folyó mely pontját jelzi az író, s mily vidéket képzeljen magának ennélfogva az olvasó? Azt is kérdhetjük: miért áll épen kapcsolatban e folyóval a lovaggá avatás? Az első kérdésre nem adhatunk kielégítő feleletet. A másodikra azt mondhatjuk, hogy mivel a kardfelövezés azon korban egyházi szertartással történt, oly helyet kell értenünk a Garan mellékén vagy torkolatánál, hol templom állott. Igy midőn II. Gyéczát a Lajta mellett vivott ütközet előtt 1146-ban lovaggá avatták, papok imádsága említtetik. »Rex ordinatis agminibus cepit ire contra hostes suos. Sed et sacerdotes et clerici implorabant adiutorium domini nostri Jesu Christi. Rex autem accinctus est gladio, et gloria domini apparuit super eum, confortatumque est illico cor ejus diuinitus, et totus alacer ibat in prelium.« (K. kr. Font. I. 217.) Részletesebben adja elő az eseményt az egykorú, talán épen szemtanú Freisingi Ottó püspök: »Rex in predicto campo ad quamdam ligneam ecclesiam accedit, ibique ab episcopis (nam eousque in puerilibus annis positus nondum militem induerat) accepta sacerdotali benedictione ad hoc, armis induitur.« (De gestis Friderici cap. 30.)

Még apróbb részleteket találunk ezen első felfegyverzés szertartásáról Kasztiliai sz. Ferdinánd király életrajzában. »Tertia die ante festum S. Andreae (1219. nov. 27.) in regali monasterio prope Burgis celebrata missa a venerabili Mauritio Burgensi episcopo, et armis militaribus benedictis, ipse rex suscepto gladio ab altari, manu propria se accinxit cingulo militari.« (Roderik toledói érsek. Bollandnál A. SS. Maj. VII. 316). A későbbi századokban, különösen a franciáknál, a felavatás egy kipróbált vitéz férfiú által szokott történni. Igy VII. Károly királyt Reimsban 1429-ben az alençoni herczeg avatta lovaggá.

Ily alakban képzelé Kézai is a többi krónikásokkal együtt a lovaggá avatást. »Post hunc venit Hunt et Paznan, qui detenti per ducem Geicham, tandem sanctum regem Stephanum *in flumine* Goron teutonico more gladio militari accinxerunt.« (Font. II. 94 »in fluvio G.« Kép. kr. 130.) Mintha bizony a *folyóban* kellett volna e szertartásnak megesnie, mint a keresztségnél volt hajdan szokásban.

Itt a flumen, fluvius vagy amnis nevet becsúsztatott szónak tartjuk, melyet el kell távolítanunk, ha értelmet akarunk venni az ily szerkezetben értelmetlen mondatból; és ekkor lesz: »ad — vagy in Goron primitus accinctus est gladio« — magyarúl: »előbb Esztergomban lovaggá avattatott.« Ez Sz. István szülővárosa vala, és habár Gron vagy Gran széltében használtatott Strigonium helyett, a krónikás gyűjtemény egyik munkásának nem volt ezen elnevezésről, és a kardfelövezés szertartásáról kellő tudomása. Ő ott a Dunába szakadó folyóra gondolt, melytől a vár nevét is nyerte; jó dolgot hitt tehát végezni, midőn az amnis vagy fluvius szót közbe szurta.

Hogy Gron, Gran és Strigonium egyenértékű nevezetekül tartattak a németek által, bizonyítja a többi között a kőnigsbergi krónikás Giesebrechtnél, midőn Sz. Henrik császár elhúnytáról van szó 1024-ben. »Henricus aegrotare coepit in Strigonio (e helyett: in castro Grona Németországban) et deductus in Babenberg obiit.«[1])

[1]) Chronicon Regiomontanum. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. II. 669.

III.

Épen 25 éves lesz az idén egy kis akadémiai értekezésünk Sz. István első adománylevéléről. Azóta terjedelmesebb munka jelent meg Budapesten, mely azon diploma hiteles voltát minden kifogáson fölül állónak bizonyítja. Annyira megnyerte ezen mű tudományos köreinek tetszését, hogy aki utóbb Sz. István oklevelei birálatával foglalkozott, az 1001-ikire nézve, egyszerüen ama könyvre utasítja olvasóit, hol szerénte megtalálnak mindent, mit e diploma felől tudni lehet. Mi ismertük azon munka gyengéit, de nem tettünk kifogásokat ellene; most sem foglalkoznánk tartalmával, ha a tudós szerző nem akarta volna elhitetni velünk, hogy minden diplomatikai készültségünkkel sem jutottunk még el odáig, hogy azon hires diploma némely kitételét hibátlanúl tudnók graphice visszaadni. Azt vitatta ugyanis, még pedig komolyan, hogy az Orczy család egyik XI-ik századi őse nevét Orchinak írja ugyan az oklevél szerzője, hanem azt mégis Orcinak kell olvasni. Felhozzuk itt az érintett diplomatikai fejtegetés szövegét, mert olvasóinkkal együtt tanulni szeretnénk valamit belőle.

»Az oklevél szövegében előfordul *Orchius dux* neve, még pedig sajátságosan Orchionak van írva. Azt hisszük, ez abban leli magyarázatát, hogy az oklevél másolója a *c* betüt kifelejtette, s utólag szúrta az *r* és *h* közé. Mátyás Flórián azonban megtámadja mindazokat, kik csak az oklevelet látták, s azzal vádolja őket, hogy azt helyesen olvasni mai napig sem tudják. A vitatkozók nagy része az eredetit soha sem látta s a kik látták, azt helyesen olvasni mai napig sem tudják.«[1]) Minthogy mi is az olvasni nem tudókhoz sorakozunk, M. az egyedüli, ki azt helyesen olvasni tudja. Ő a nevezett szót Orzionak olvassa. Egyik érve az, hogy a bakonybéli apátság 1037-i alapító levelében (melyet különben csak későbbkori átiratban birunk) szintén Vrzio áll. Másik érve, hogy sz. László év nélküli, és II. Béla 1138-iki okleveleiben szintén oly *z* fordul elő, minő sz. István oklevelében. II. Béla oklevelét nem volt alkalmunk látni. Sz. László 1093-i oklevelének

[1]) Mátyás, Asztrik — Anasztáz. Buda. 1869. 15. l.

idézett *z* betűje azonban elüt a szentmártoni Orchioban levő állítólagos *z*-től. Természetes, hogy e kérdésben érvekkel mitsem nyerünk; itt csak szembizonyság dönthet. Korántsem tagadjuk a szentmártoni oklevél *ch*-ja, és sz. László oklevelének Ruszti, (Fejérnél Ruhoti) Zoluc és Tubnez szavaiban előjövő z-ék hasonlóságát, de bővebben vizsgálva, azonnal szembeszökő, hogy ductusuk elütő, úgyhogy sz. István oklevelének kérdéses betüjét z-nek tartani nem lehet. Hogy aztán a *ch* *z*-nek, illetőleg *c*-nek ejtendő, kétségtelen.[1])

Ezen soknemű vizsgálatokon és számos tények ismeretén alapuló tudomány lelkes mívelői jól teszik, ha óvatosak határozott itéletek kimondásában és nem tartják magokat csalhatatlanoknak bonyolult kérdések látszólagos megoldásában. Mi ugyan nem hirtelenkedtünk ezen kihívásra adandó feleletünkkel. Tizenöt év óta elmélkedünk a fölött, mit akart voltaképen bebizonyítani ellenünk az idézett sorokban az akkor kezdő — ma nagytekintélyü — szaktudós. Lehet, hogy élesebb elmék találnak valami sajátságost, — mi korlátoltabb felfogással birók, nem találtunk ezen csevegésen semmit, mi az Orczi név helyes olvasásában kettőnk közt eltérő nézetre vallana. Ő nyilatkozata végén a vitás *ch* és a mi *z* betünk hangoztatását *z*-nek, illetőleg *c*-nek ejtendőnek tartja, mert szerénte ez »kétségtelen«. Mi sem állítottunk egyebet. Mi értelme lehet tehát annak, hogy »ő is az olvasni nem tudókhoz soroztatik«, ha maga is beismeri, hogy a kérdéses szót kell, hogy mindketten *Orczi*-nak olvassuk? De hagyjuk e meddő vitát és lássuk, mennyire gyarapodhatik tudományunk ezen orthoepikus vagyis inkább orthográfikus fejtegetésekből.

Először is azon »magyarázatra felelünk, hogy az oklevél másolója (talán első írója) a *c* betüt kifelejtette és utólag szurta az *r* és *h* közé.« Jogos volna ezen nem is sejtelem, hanem határozott nyilatkozat, ha az első tartalomhű okirat, melyben a »Hae sunt« függelék is változatlanúl olvasható, az Orziót nem épen azon betüjegygyel adná vissza, mint az ere-

[1]) A pannonhalmi apátság alapító-levele. Budapest. 1878. 29. l.

deti a 15-ik sorban.[1]) Talán a XIII-ik századi másoló is kifelejtette s csak utólag ragasztotta a *h* csúcsára a c betüt?

A további megrovás azért történt, mert azon állítást veszélyeztettük, hogy a »vitatkozók *nagy része* mai napig sem tudja helyesen olvasni« azon szót. Gondoskodott fönidézett nyilatkozatával a tudós biráló arról, hogy e vádat személyére ne alkalmazhassuk. Ő Orchiot igen helyesen velünk együtt Orcionak olvassa. De vannak, kik megérdemelték neheztelésünket; azok t. i., kik a kérdéses szót egyszerű *h*-val írják át. Tessék felütni Fejér Codex diplomaticus című könyvét, ott áll az I. kötet 281. lapján »Poznano, Cuntio, Orhio.« Pedig vitatkozik és nem épen röviden az oklevél becséről és tartalmáról 282—284 lapokon. De ő és kortársai avval mentegetőzhetnek, hogy ők ezen olvasást hiteles átiratokból vették. Rendelkezésünkre állanak jegyzeteink közt ezen oklevél összes középkori hasonmásai, s bizton állíthatjuk, hogy a győri káptalan 1355-i és Zsigmond király 1409-diki átirataik 13-dik sorában Orhiot találunk. Ezen átírók tehát a megnyujtott *z* betü azon formáját, melyet bírálónk kettős betünek tart, csak egyszerű *h*-nak nevezték.

Tüzetesb czáfolatot érdemel azon merész állítás, hogy az Orchiot Orcionak kell hangoztatni. Ennek (a *ch* betük *c* hangjának) ellentmond az eredeti 26-dik sorában Chimudi helynév, melyet az átiratok változatlanúl adnak és sz. László a fönidézett eredetiben Himudinak irat s melyet ma is Himódnak neveznek Sopron vármegyében. A *ch* 1086-ban is mindig *h*: Chozug (hazug) személynév az 57-dik sorban.

A *cé* hangot c betüvel találjuk jelölve az 1055-i diploma 62-ik sorában; »Celu minister« a hátirat 5-ik sorában pedig »Tapecia duo.« II. Gyécza notáriusa is egyszerű *c*-vel adja királya nevét: »Ego Geica rex ungariae« évszám nélkül kelt oklevele első sorában.[2]) Ezen hangot az 1156-ik évi oklevél második sorában már *z* betü jelöli: »Geiza«[3]), melyet azután

[1]) A pannonhalmi Chartarium Liber Ruber című könyvében, melynek utolsó átirt diplomája 1239-ben kelt.
[2]) Pannonhalmi lt. capsa 26. E betü.
[3]) Esztergomi főkáptalan lt. Lad. 67. fasc. I. N. I.

a király notáriusa 1157-ben »Geythsa« alakban állít elő.[4]) Szolgáljanak ezek egyuttal azon szokásunk igazolásául. hogy azon királyt állandóan Gyéczának nevezzük.

Jelölik a *c* hangot régi diplomáink *z*-vel is, mint a Geiza névnél láttuk. Az 1086-ik okirat 62. sorában »piscinam toplouuiza.« Végre az 1138-ik oklevél, melyet értekező úr még akkor nem látott, azon nyujtott *z*-t *sz* hang jelölésére is használja: »Beregzeg«, melyet Fejér Beregheg-nek olvasott a 15-dik és »Bezpremensis« a 24-ik sorban. Az esztergomi főkáptalan levéltárában őrzik. Kezdők számára megjegyezzük egyuttal, hogy ezen éven túl azon nyulánk magas *z* használatáról hazai okleveleinkben nincsen tudomásunk.

Magára ezen *cé* hang két egyenértékű betüvel szokásos jelölésére nézve kijelentjük, hogy azok nem különböznek a görög alfabet nagy és kis zétájától, mint ezekben: *Ζῆλος* és *ζήλωσις* látható. A németek széltében használták a nyulánkabb alakot az ő most alányuló ȝ betüjök helyett. (Lásd I. Ottó 940-diki oklevelében »herolti salȝburgensis« és »in ciuitate salȝ dicta« szavakkal Chron. Gottwicenze I. 159. lapján.)

Nem tudtunk végre a tudós biráló czáfolatából meggyőződni arról, hogy hibáztunk, midőn idézett akadémiai értekezésünkben a 14-ik lapon Orhio vagy Orchio helyett Orziot irtunk. Így adtuk ezen szót latin munkánk I. kötetében is a 100-dik lapon. Mi latin és magyar z-vel adtuk, mert nem jelölhettük azt a német ȝ-ettel, mint II. Endre, a diploma első átírója, 1213-ban a 14-dik és III. Incze pápa 1215-ben a 7-ik sorban: Orȝio: hanem azt hittük, hogy jó lesz azt magyar *z*-vel is adnunk.

Hogy Geiza király nevében nem volt hajdan *cs* hang, melyet ma némelyek használnak, idézzük még az 1161-diki diploma ezen sorát »Stephanus rex hungarie Gentse regis filius« (esztergomi) és az 1188-diki kezdetét: »Bela tercius secundi Geysce regis filius« (u. o.). Mely hangoztatásra utal a III. Kelemen-féle bulla átirója is »usque ad tempora illustris memorie Geyȝe regis servata.« (1187. Lib. rub. 88 l.)

[4]) U. o. Lad. 31. fasc. I. n. 1.

Végre meg kell előznünk egy felhozható ellenvetést ezen helyesírási vitában. Midőn a tudós értekező az Orchio *ch*-jában *c* hangot képzel, valószínűleg a Sz. István nevére gyártott oklevél *Tζítovv* nevére gondolt, melyet a Kolumánnak tulajdonított latin szöveg *Chitun*-nal fejez ki, *Citun*-nal pedig egy második pecsételetlen oklevél. Nevezetes ezen oklevélben, hogy írója már nem Kolumánnak nevezi a királyt, hanem Kolumbánnak; pedig mindkét író leolvashatta volna az eredetinek tartott pecsétlenyomatról, hogy őt »Columannus«-nak hívják. (87. l.) A 1111-iki okiratban *Colomagnus* csak olasz vagy franczia kiejtés (42. l.), mert a vége felé »regnante Colomanno rege piissimo«, (17—18 s.) az 1113-dikiban kétszer is Colomanni és Colomannum olvasható. (I. 5 s.)

Nem vehetjük rossz néven, ha valaki oly szövegből vett bizonyítékkal igyekezik igazolni állításait, melynek »hitelessége minden kétségen felül áll,[1]) főkép midőn jeles diplomatikusunk Karácsonyi szerint is »az alapító levélben előforduló hibák csak azt mutatják, hogy ez valami idegen embertől származik, a ki szükségből fogott hozzá e levél készítéséhez; de nem döntik meg annak *hitelességét*.[2]) Nekünk csak az ellen van kifogásunk, hogy a pecsételt oklevél *Chitun*-ja korszerű átirat lehet *Citun* helyett (Czitén puszta a Balaton mellett). Mert tiszteljük ugyan kitünő szaktudósaink oly számos adatokkal támogatott szilárd véleményét, de viszont engedelmet kérünk, hogy ezen két nyelvű oklevélről mi is vélekedhessünk és pedig *tényleli* adatból értesülve, hogy az a XIII-dik század előtt *nem létezhetett*. Ebből azután önként következik, hogy *Kolumán* király érintett diplomáját nem fogadhatjuk el tekintélyül a XI. században divatozott helyesírási kérdésekben.

Mátyás Flórián.

[1]) Kálmán király oklevelei 22 l.
[2]) Sz. István kir. oklevelei 39 l.

II. ENDRE KIRÁLY KERESZTES HADJÁRATA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

Nem először hangzott fel századunk közepe felé ama bizonyos, a hazafias kedélyeket felvillanyozó, de sajnos, kevés gyakorlati eredményre vezető szózat: *Tengerre magyar!*; csak késő ismétlése volt egy régi, őskori történelmünkben gyökerező, következetesen megkisérlett, de a sors mostohasága által mindannyiszor meghiúsult nemzeti törekvésnek. A jelen kornak, mely nemzeti létünk e hazában való ezredéves ünnepét üli, és hosszantartó tespedés után, a nemzeti szellem hatalmas megifjúlását és erőteljes expansióját éli, volt és van fentartva, a fentemlített szózatot jámbor óhajtásból a tényleges érvényesítés terére átvinni, és Magyarországnak azt adni, a mi eddig csak névlegesen volt: tengert. Közel ezer éve, hogy a tenger magyar partot mos; de magyar tengerré nem vált, míg a magyar ember vonakodott uralmát vele megéreztetni. Midőn a jelenkor, nagy késedelemmel de hála Isten még nem későn, a régi nemzeti mulasztást jóvá tenni készül, midőn magyar tengerészetet alkot és a magyar lobogót, magyar árúval rakodott magyar hajón, önérzetesen mutatja a földgömb legtávolabb kikötőiben is, midőn honunk lelkes ifjai mind sűrűbben adják magukat úgy a hadi, mint a kereskedelmi tengerészet szép és dicső pályájára, talán nem érdektelen — megszivlelvén e folyóirat jelszavát: »*emlékezzünk régiekről*« — pillantást vetni régi multakra, és ezen pillantásból meggyőződni, miszerint a tenger és tengerészet hazánkra és nemeztünkre való roppant jelentősége már őseink előtt is tisztán állott és elismertetett; nemkülönben miszerint éppen Magyarország állami létének ifjukorában erélyes és következetes törekvések nyilvánultak ezen irányban. Ha ezen törekvések lényegesen különböznek is a jelenkor felfogásától, és ha különösen amazok azon epizódszerű részlete, melylyel jelen sorok foglalkoznak, egészen más történelmi és ethikai alapon nyugszik, mégis van

a mult és jelen törekvés között egy belső összekötő kapocs, egy eszményi közösség, mely a két korszak lényeges eltéréseit bizonyos mérvben kiegyenlíti és maradandó érvényesség szinvonalára helyezi, minthogy mind a kettő csak különböző kifolyása egy és ugyanazon állami tényezőnek, a szabad mozgás szüksége érzetének. A mely állam, a mely nemzet hátrál a tenger, ezen természetes határ elől, mely voltaképpen nem is határ, hanem a világélethez vezető küszöb, az magamagát szorítja a háttérbe, és önként lemond az életrevalóságról. Hatalom, anyagi jólét, haladás, műveltség, mind ennek majdnem feltétlen kelléke a tenger által közvetített nemzetközi, szellemi és anyagi kiegyenlítésben való részvét, legyen ez utóbbi akár harczias, akár békés természetű.

Igaz, hogy a természet maga, hogy nemzetünk történelmi fejlődése, hazánk föld- és helyrajzi viszonya, és még számos más ok éppen a magyar ember elé különös nehézségeket és majdnem legyőzhetlen akadályokat gördített, hogy őt a tengertől elzárja, érzékét ennek helyes méltányolása iránt eltompítsa.

A magyar nép nem is törődött vele, sőt, a mihelyt az idegen országba való betöréseivel felhagyott és rendes lakhelyekhez és életmódhoz szokni kezdett, inkább arra gondolt, hogy saját hazáját a külföld visszatorlásától megóvja, és határait előle elzárja; de igenis törődött vele a nép feje, az Árpád véréből származó királyi ház. Árpád ivadéka, az első királytól fogva, ritka kivétellel lángeszű, erélyes és messzelátó fejedelmekből állott, kik népük gyökeres átalakulását csudálatra méltó gyorsasággal és czélzatossággal keresztülvitték, és bámulatos éleslátással felismerték az európai államrendszer lényeges tényezőit, az európai politika legtitkosabb rugóit. Világosan feltünt előttük az új szerep, mely a nemzetre vár, ha csakugyan fen akar állani, és nem akar a hunnok vagy avarok sorsára jutni, kik fényes, de rövid dicsőség után még gyorsabb pusztulásnak indultak; felismerték, hogy a világrész súlypontja különös alakjánál fogva a Középtengeren fekszik, hogy ez éltetője és góczpontja annak szellemi és anyagi főérdekeinek; felismerték, hogy alapfeltétele a jelentőségnek, a hatalomnak, az anyagi jólétnek és a haladásnak, az, hogy minden állam a Középtengeren biztos lábot vessen. A lépés, mely az elméletet a ténytől elválasztja, csakhamar meg is tétetett.

Magyarország és a tenger között terült el a horvát királyság, melynek trónján a XI-ik század végén *Zvoinimir*, (vagy keresztény nevén Demeter) ült, ki I. (vagy Szent) László magyar király Ilona nevű nővérét birta nőül. A Zvoinimir halála után kitört belforrongások kivánt ürügyet szol-

gáltattak Lászlónak fegyveres beavatkozásra; nővére védelmére Horvátországot hadaival megszállván (1091), győzelmesen nyomult egész a Kulpáig, a horvátokat meghódította, és máris a dalmát partokat készült elfoglalni, midőn magyarországi belügyek hazájába való hirtelen visszatérését követelték. De azért a magyar hódítás csak kevés ideig szünetelt, mert László király unokaöcscse és utóda, a lángeszű *Kálmán* (1095-től 1116-ig) csakhamar újra és kibővítve vette fel terveit. Ezen nagy uralkodó előtt, ki tudományával, felvilágosodottságával és éleslátásával korának értelmi szinvonalát jóval felülmulta, és ki bölcs törvényhozó és hősies hadvezér is volt, már tiszta és öntudatos körvonalokban lebegett a nagy czél, t. i. a magyar tengeri hatalom megalkotása; és ennek elérésére Horvát- és Dalmátország teljes és végleges meghódítását tüzte ki, mint a magyar külpolitika legfontosabb feladatát. Kálmán a horvát koronára már elődje hódítása nyomán igényt tartott, és ez utóbbit mindjárt trónralépte után érvényesítette is; de avval meg nem elégedvén, győztes fegyvereit még 1096-ban egész a tengerpartig vitte, Bielograd-dot (Zara vecchiát) és más kikötőket hatalmába kerítvén, és nyiltan a dalmát koronát követelvén. Ezen törekvésben hatalmasan elősegítette Kálmánt Dalmátország felette zavaros és bizonytalan közjogi állapota; névleg az ország még mindig a byzanczi császár fenhatósága alatt állt, ki azonban tényleg képtelen volt uralmát érvényesíteni; az ország belseje horvát »zsupánok« kényuralma alatt nyögött, a tengerparti városok pedig kis köztársaságokká alakultak, melyek maguk között folytonos éles riválitásban állván, valamennyien többé-kevésbbé a velenczei hatalom függőségébe kerültek volt, noha ez utóbbi zsarnokságát csak nehezen tűrték, és annak folyton változó szerencsével ellentálltak. A helyzet bonyolúltsága még az által is növekedett, hogy a XI-ik század elején Apuliában letelepedett normannok is sürün kezdték a dalmát partokat megrohanni, és e miatt elkeseredett harczba keveredtek a velenczei köztársasággal.

A keresztes hadak átvonulása Magyarországon, Álmos lázadása, az orosz hadjárat stb., egy pár évvel hátráltatta Kálmán tengerparti politikájának sikerét, de meg nem hiúsította. Míg Velencze uralma a kis dalmát köztársaságokban és városokban zsaroló és nyomasztó voltánál fogva gyűlöletes volt, Kálmán azokat szabadságuk és alkotmányuk meghagyása, és főképpen mindennemű adó és vám alól való felmentése által hamar megnyerte, úgy hogy 1105-ben, mikor ismét haddal jöhetett Dalmácziába, alig talált ellentállásra; először

(Zara) Jadra hódolt meg, példáját követték nyomban Trau, majd Spalato, nemkülönben a szigetek Cherso, Veglia, Brazza, Arbe stb., úgy hogy a magyar király már 1105-ben tényleg egész Dalmátország ura volt.

Míg Kálmán élt, a büszke Velencze minden kisérlete meghiúsult, őt új birodalmában megrendíteni; az erőtlen byzanczi császárság tiltakozásával pedig senki sem törődött. Igaz, hogy Kálmán korai halála után a viszonyok változtak, és Dalmátország ujonnan hosszú és elkeseredett harcz tárgyává vált Magyarország, Velencze és a byzanczi császárság közt, mely utóbbi I. Manuel trónraléptével újra világra szóló szerepre látszott ébredni; igaz, hogy e harczok változó sikerrel folytak, hol egyik, hol másik vetélytársnak kedvezvén; de mindamellett a magyar tengermelléki uralom alapköve oly szilárdan volt letéve, és a magyar nemzet oly erélylyel védte ezen legfontosabb szerzeményét, hogy több mint három századig nem volt kiforgatható állásából, és hogy a dalmát városokra támaszkodván, mint tengeri hatalom helyét megállhatta. A tengeri hatalomnak pedig éppen akkor jutott felette fontos szerepe, mikor a magyarok az érte való küzdelmet megkezdték, miután a nagy világtörténelmi mozgalom, mely az egész korszak felett elemi erővel uralkodott és arra jellemző bélyegét sütötte, abban találta éltető erejét. Ezen mozgalom, mely külső kifejezését az úgynevezett *keresztes hadjáratokban* lelte, nem volt más, mint két nagy, világrendítő eszményi erő ellenséges összetüzése, t. i. a nyugoti kereszténység és a keleti mohamedanismus megmérkőzése. Mind a kettő hatalmas expansióval terjedett ki, az első nyugotról kelet felé, a második keletről nyugot felé, mind a kettő exclusiv érvényesülésre törekedett, míg a Középtenger keleti partjain egymásba ütközött; és ezen összeütközésből kellett hogy óriási birkózás keletkezzék, melyben Magyarország semleges nem maradhatott.

Állásfoglalása azonban azon nyugotról kelet felé irányuló népvándorlásban, mely éppen akkor vette kezdetét, midőn Kálmán király trónra lépett, nem lehetett ment minden zavartól; az eszményi mozzanat, mely Nyugoteurópa népeit elemi erővel felvillanyozta és mintegy ellenállhatatlan fergeteget kelet felé hajtotta, t. i. a vallási rajongás, Magyarországban még nem találhatott visszhangra. Igaz ugyan, hogy a magyar nép már Szent István uralkodása alatt felvette a keresztény hitet, és hogy az egyház Magyarországban I. László és maga Kálmán király erélyes támogatása által túlnyomó és döntő befolyásra jutott; másrészt azonban nem tévesztendő

szem elől, hogy a nép zömében az új hit még nem verhetett mélyebb gyökereket, és azért még nem is befolyásolhatta annak érzelem- és gondolatvilágát. A tömeges megtérítések akkoribban meglehetősen egyszerűen és röviden történtek; a király parancsa előtt meghajolván, gyakran erőszaknak is engedvén felvette a nép a keresztvizet, anélkül hogy egyéni meggyőződésről, személyes hitoktatásról szó lett volna. A keresztény hit magasztos tanai még jó ideig érthetetlenek maradtak a nép előtt, mely jó részt titokban még ősi vallásán csüngött, míg a királyi ház és a főnemesség buzgó támasza volt az egyháznak; és ez által a nemzet felső és alsó rétegei között nagy ür keletkezett, mely csak később, hosszas megszokás által lett áthidalva, akkoriban pedig a nemzet szellemének egységes érlüktetését megzavarta. Másrészt pedig a magyar uralkodóház általánosan ismert vallásos buzgósága egész Európa és nevezetesen a Szentszék figyelmét magára vonta és amazt első sorban vezérszerepre hivatottnak mutatta.

A mondottakból látható, hogy Magyarország állásfoglalásában a keresztes hadjáratokkal szemben kettős áramlat mutatkozik, mely tényleges részvétét jó ideig megbénította; t. i. egyrészt a nagy tömegek passivitása és közönye, másrészt az uralkodóház hajlama. Ez utóbbi azonban nem csak vallásos okokra volt alapítva, hanem tisztán politikai indokokra is. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az egész keresztes mozgalom eredetileg vallásos és rajongó jellege mindinkább háttérbe kezdett lépni és lassankint politikai kérdéssé vált; azon időben, mikor Magyarország tényleg örvényébe sodortatott, az utóbbi szempont már határozottan felülkerekedett. Félreismerhetetlen tény, hogy a keresztes hadjáratok lefolyása az európai hatalmak egymásközötti viszonyát egészen új alapokra fektette, és hogy ez utóbbinak súlypontja a szárazföldről a tengerpartra, és egyáltalán a tengerre lett terelve. A tengeri hatalom és a tengerészet által gyakorolt vezetése a világ sorsának, mely a középkor elején már majdnem feledésbe ment, egyszerre újra uralkodó eszménnyé vált, a tengerészetnek váratlan lendületet adott, és nélkülözhetlen fontosságának érzetét általánossá tette. Magyarország se vonhatta ki magát ezen tény elismerése alól; és belátván, hogy akarva nem akarva ellen nem állhat a korszakon uralgó áramlatnak, t. i. a kelet felé törekvő gravitátiónak, kénytelen volt saját tengermelléki hatalomkörére nagyobb figyelmet fordítani. És ezen feladat erélyes megkisérlése, ha nem is sikerült annak keresztülvitele, *II. Endre* királynak jutott osztályrészül, ki mint első a magyar uralkodók közül válalkozott a tengeri

hős és hódító fényes szerepére. Nem rajta múlt, hanem a kedvezőtlen viszonyok egész tömkelegének tudandó be, hogy nagyszerű vállalata sikert nem aratott és nem vezetett sem a Szentföld visszafoglalására, sem a magyar tengeri hatalom megalkotására. De mindamellett érdemes is, érdekes is, e kettős törekvésével foglalkozni.

Miután e sorok nem foglalkoznak a keresztes hadjáratok általános történetével, hanem tisztán csak a *magyar* hadjárattal, nem is lehet feladatuk, a »keresztes korszak«-nak a magyar expeditiót megelőző mozzanatait, melyek immár 120 éves időszakot foglalnak magukban, felsorolni. Elég tehát röviden csak arra utalni, hogy a világ eddig, számos kisebb és jelentéktelenebb expeditiótól eltekintve, *négy* nagy nemzetközi keresztes hadjáratot látott volt: az elsőt 1096-tól 1100-ig, a másodikat 1147-től 1149-ig, a harmadikat 1189-től 1193-ig, és az »úgynevezett« negyediket 1202-től 1204-ig; elég arra utalni, hogy ezen négy hadjárat, eredeti czélját tekintve, eredményre nézve fokról-fokra mindég alábbszállt; hogy az 1099-ben alkotott »Jerusalemi királyság« már 1187-ben gyászos véget ért, és újra musulmánok birtokába került; hogy a nagy és hatalmas I. Fridrik császár szövetsége Fülöp Ágost franczia és Rikhárd angol királyokkal, s e három vitéz fejedelem személyes részvéte a harczban sem volt képes a Szentföldet felszabadítani; hogy végre a negyedik keresztes hadjárat 1202-től 1204-ig már éppen a kereszténynek keresztények ellen való harczává fajult, és a Szentfölddel és Jerusalemmel mitsem törődvén, a byzánczi hatalom Európából való kiűzésével és a »latin császárság« megalkotásával megelégedett. Szükséges azonban ez utóbbi mozzanatnál egy perczre megállapodnunk, minthogy ezen utolsó hadjárat Magyarországra nézve a legnagyobb befolyással volt, és ez utóbbit úgyszólván erőszakkal kényszerítette, hogy kilépjen eddigi tétlenségéből a tettek porondjára. Minden eszményi és vallásos szemponttól eltekintve, az 1202-i hadjárat sajátszerű lefolyása Magyarországnak politikai szükséggé, sőt önvédelmi rendszabálylyá tette, hogy távol keleten síkra szálljon nem annyira a musulmán, mint inkább legközelebb és legveszedelmesebb szomszédja, a *velenczei köztársaság* ellen.

Ez utóbbinak hatalmát és dölyfét a keresztes hadjáratok rendkívüli módon növesztették; a keresztes vitézek t. i. már rég felhagytak eredeti útirányukkal a Szentföld felé, mely a Duna völgyében, Magyar- és Bolgárországon át, a byzanczi császárság határainál bosszantó akadályokra talált, és azért inkább azon három olasz város közvetítéséhez fordúltak, melyek

akkortájt számbavehető hajósereggel bírtak, mint *Genua*, *Pisa*, és főképpen *Velencze*, hogy a távolabb és fáradságosabb, de biztosabb tengeri út használatával magukat a görögök jóakaratától függetlenné tehessék. Volt rá ok is; mert a görögöknél vajmi kevés jóakaratra bukkantak. Sőt ellenkezőleg: a Róma és Byzancz között századok óta fenálló dogmatikus és liturgikus viszálykodás annyira elkeserítette a görögök kedélyét a »latinok« ellen, hogy ezeket jobban gyűlölték mint a mohamedánokat; sokkal nagyobb szerencsétlenségnek tűnt fel a görögök előtt, a latinok győzelme következtében esetleg Róma egyházi járma alá visszakerűlni, mintha a Szentföld a hitetlenek kezében marad. Azért a keresztes hadjáratok a byzanczi birodalomban a legnagyobb bizalmatlansággal és visszatetszéssel találkoztak; és miután a görögök gyengék voltak a latin vitézeket fegyveres erővel visszaverni, alacsony eszközökre, csalásra, árulásra, kelepczébe vitelre fogták a dolgot, ily módon csakugyan sokszor a keresztesek vitézségét kijátszván és czéljuk elérését meghiusítván, a míg végre ez utóbbiak megunták a hitvány néppel való érintkezést. A keresztesek zöme, mely többnyire Franczia országból, a Rajna vidékéről, Burgundiából, Provenceből, Délnémetországból stb. jött, felkereste most a Középtenger kikötőit, hogy ott hajóra szállhasson; és miután a fennevezett kikötők közűl Velencze legközelebb esett a Szentföldhöz, a fáradalmas tengeri út onnét tehát a legrövidebb volt, természetes, hogy a legtöbb ezt választotta. Hogy a folytonosan érkező harczosokat és zarándokokat szállíthassa, Velencze nagy mérvben megszaporította a hajóállományát, és ezt szivesen is tette, mert a szállítási vitelbérből jó üzletet csinált; még jobbat pedig abból, hogy a kelet kincseivel megismerkedvén, a syriai kikötőkből visszatérő hajóit értékes árúkkal, drága szövetekkel, szőnyegekkel, fűszerekkel, gyógyszerekkel, ritkaságokkal stb. megrakta, és ezen Európában még jóformán ismeretlen, de csakhamar nagy kelendőségnek örvendő árúknak főraktárát megnyitotta. Ez által roppant kincsek halmozódtak fel a lagunavárosban, mely mintegy varázsütésre Európa legnagyobb emporiumává lett; és miután ez utóbbi egyrészt szigeti fekvése, másrészt nagyszámú és jól felszerelt hadihajói által aggressiv hajlamait szabadon követhette, egyszerre félelmes nagy hatalommá vált. Csak természetes, hogy ezen hatalom élét első sorban Magyarország ellen fordította; mert nem nézhette közönyösen, hogy nagyobb része a dalmát partoknak, melyekből Velencze tulajdonképen éltető erejét merítette, még mindég Magyarország birtokában maradt. Dalmátia birtoka Velenczére nézve élet- és létkérdés volt; az ottani rengeteg

erdőkben termett a fa, mely hajóépítésre szükséges volt; az ottani népből toborzotta kizárólag hajóslegényeit és zsoldosait és az ottani partvárosokban, melyek a magyar védnökség alatt új felvirulásnak indultak, akadtak legveszedelmesebb versenytársai. Főképpen Jadrától rettegett Velencze; mert amannak virágzó kereskedelme és nagyszámú hajóhada volt, és a többi kis köztársaságok között vezérszerepet játszott; de azért is, mert Jadra a magyar tengerparti hatalomnak legerősebb támpontja volt. A jadraiak jól tudták, hogy magyar uralom alatt fényes jövő vár reájuk, míg Velencze uralma egyértelmű a megsemmisüléssel,és szilárdan a magyarokkal tartottak. Onnét eredt Velenczének a XII. század alatt folyton ismétlődő Jadra ellen irányított támadása, mely azonban minden erőlködés daczára végeredményhez nem vezetett, míg Velencze utóljára a keresztesek ügyes felhasználásával czélját el nem érte. Mert a mi a történetben »negyedik keresztes hadjáratnak« neveztetik, nem egyéb mint Velencze háborúja először Magyarország, azután a byzanczi czászárság ellen, melyben az ugynevezett keresztesek csupán csak mint Velencze zsoldosai tűnnek fel, és mint ilyenek még a pápa átkával is daczolnak. Minden hadizenet nélkül támadt 1202-ben Velencze ősz és vak dogéje, Dandolo Enrico, franczia vitézekkel a készületlen Jadra ellen, azt elfoglalván, erődítéseit lerombolván és hajóit elkobozván; majd tovább vitorlázott Konstantinápoly elé, hol a keresztesek bosszút akartak állani a görög kormány és nép annyiszor tapasztalt csalfaságáért; a pompás főváros 1204-ben csakugyan fegyveres kézzel lett elfoglalva, kegyetlenül feldúlva, az ország pedig a velenczeiek és keresztesek között felosztva. Egy franczia főur, *Flandriai Balduin*, mint »latin császár« Konstantinápoly trónjára ült; egy lombard levente, *Montferrati Bonifácz* »Thessalonike királya,« két más franczia lovag, *Champlitte Vilmos* és *De la Roche Ottó*, az egyik »Morea«-, a másik »Athén herczegévé« lett, stb. a préda oroszlánrésze pedig Velenczének jutott, mely az aegéi-, Márvány- és Fekete-tenger európai partjait, és a legtöbb görög szigetet magának tartotta. A régi byzanczi uralom ki lett szorítva Európából Kis-Azsiába, hol két új államot, a »nicaeai«- és »trapezunti császárságot« alkotott; csak egy tagjának a régi uralkodóháznak, Angelos-Komnenos Mihálynak sikerült magát Európában mint »Epirus despotája« fentartani, és uralmát az ephemer thessalonikai királyság meghódítása által megszilárdítani. Egyáltalán a a keresztes vitézek által alkotott számos »latin« államocska, úgy Görögországban mint a keleten, többnyire korcsszülöttnek bizonyúlt, mely rövid és kínos vergődés után csakhamar megszűnt

létezni, (1261-ben a régi byzanczi császárság a Palaeologok alatt megint helyre volt állítva;) és igazi hatalom keleten csak a kalmár Velencze maradt.

Ez volt állapota a keresztes hadjáratok által befolyásolt keleteurópai viszonyoknak, mikor II. Endre király 1205-ben a magyar trónra került. Endre 1175 táján született, mint III. Béla magyar király és első nejének Annának, (vagy Agnesnek, az antiochiai herczeg, Châtillon Raimund leányának,) második fia. E szerint Endre bizonyos módon anyai ágon a Szentföldről szakadt, miután az antiochiai herczegség az első keresztes hadjárat alkalmával Bouillon Gottfried fegyvertársa Tarenti Bohemund által lett alapítva; mi által kortársai előtt az ő hivatása a Szentföld visszafoglalására különös módon szembetűnővé vált. Ehhez járult, hogy atyja III. Béla komolyan foglalkozott a keresztes hadjárat eszméjével, és azon czélra nagy összegeket gyűjtött, s ezeket 1196-ban bekövetkezett halálakor Endre fiának hagyta, azon világos kikötéssel, hogy azokat kizárólag csakis a hadjárat keresztülvitelére használja, míg a magyar korona elsőszülött fiára Imrére szálljon. Daczára ennek még sok időbe került, míg Endre tényleg útnak indult; mert jobban áhitozott a korona, mint a szent dicsőség után. Mint trónkövetelő fellépvén testvérbátyja Imre ellen, sok viszontagságba, sőt fogságba is került; és csak Imre, és annak kiskorú fia III. László halála után érhette el forró vágya tárgyát, a magyar koronát. A pápa III. Incze, most ujonnan és mind sürgősebben intette a rég elhalasztott kötelesség teljesítésére, és a király be is látta, hogy most már csakugyan nem vonhatja ki magát alóla, és hogy itt az ideje a tettek terére lépni; mindamellett sok körülmény összejátszott annak ujabbi elodázására. Igazságtalanság volna a halasztás okát csupán csak Endre király — kivel a legtöbb történetíró nem épen jól bánik — jellemi fogyatkozásaiban keresni; tagadhatatlan ugyan, hogy Endre sok ízben könyelmünek, változékonynak, élvsovárnak és tékozlónak mutatkozott, de tekintettel épen a szóban forgó ügyre számos jel arra mutat, hogy ez utóbbit czéltudatos előrelátással és következetes erélylyel készítette elő, még pedig atyja, a bölcs és tetterős Béla szellemében. Mint ez, úgy Endre is a tengerpartra irányította figyelmét, és a tervezett szent hadjáratban nemcsak vallásos kötelességet, hanem, és talán első sorban, indirect *védekezést látott Velencze ellen*. Ez utóbbihoz pedig, az 1202-i események után, idő és előkészülés kellett.

Önként merül itt fel egy fontos kérdés. Láttuk, hogy egy évvel Endre trónralépte előtt, 1204-ben, Konstantinápolyban

a keresztesek által latin uralom lett alapítva, és hogy majdnem egész Görögország nyugateurópai vitézek hatalmába esett. Ennek következtében elesett az ok, mely eddig a keresztes hadak szárazföldi útját megakadályozta, t. i. a byzanczi kormány és nép rosszakarata és passív ellentálása; az első jelenleg már nem létezett, a második reszketett hódítói vaskeze alatt, és ez utóbbiak csak szivesen láthatták, ha aránylag elenyésző csekély számuk új követők által megerősíttetik. A franczia, burgundi és lombard lovagok, kik Görögország felett uralkodtak, a magyar királyt és seregét csak nyílt karokkal fogadhatták volna, ha ez útjára Bouilloni Gottfried nyomán indúl; a francziák általában rokonszenveztek a magyarokkal, a Jadra elleni támadást, melyre a velenczeiek által kényszerítettek, fenhangon helytelenítették, sőt egyik legkiválóbb vitézök, a hires *Montfort Simon*, ez okból el is pártolt a keresztesektől, és kardját felajánlotta a magyar királynak. Mindamellett Endre nem választotta a közelebb, kényelmesebb, kevésbbé költséges és a magyarok természetének jobban megfelelő szárazföldi, hanem a tengeri utat. Önként felmerül tehát a kérdés: vajjon miért? Szerény felfogásom szerint a felelet nem lehet más, mint az: Endrének vállalkozásánál ugyanazon kiindulási pontra kellett helyezkednie, a melyre szerencsés vetélytársa Velencze helyezkedett volt, nehogy az ellenkező irányban távozván hazulról, amannak a tengerparttal való rendelkezést teljesen átengedje; vagy szóval, kénytelen volt tengerhatalmi erőfeszítést hasonló tengerhatalmi erőfeszítéssel viszonozni, hogy a békétlen szomszédot féken tartsa, és ujabb túlkapásait megakadályozza. Ha Velencze nem restellette kereszteshadjárat ürügye alatt Magyarország ellen törni, akkor a magyar királynak is joga volt ugyanazon módon nem annyira a távol és a magyarnak nem vétő musulmánt, mint a sokkal veszedelmesebb szomszédot sujtani. És ehhez nem is kellett közvetlen támadás; elég volt a hűbéres Dalmátia önálló erejének fejlesztése által Velencze hatalmának legszívósabb gyökerét elvágni.

Endre, ki már Imre királysága alatt Horvát- és Dalmátország kormányzója volt és az ottani viszonyokkal jól megismerkedett, mindjárt trónralépte után különös gondot fordított a tengermellék fejlesztésére. Hogy a magyarból egyhamar hajóst, tengerészt nem lehet faragni, ez már rég elismert tény volt, nemkülömben az is, hogy a tengerpart bírása és erős hajóhad fentartása Magyarország nagyhatalmi állása szempontjából nélkülözhetlen. Ezen két ellentét csak úgy volt egyhangba hozható, hogy a dalmát partvárosok mindinkább és mind-

szorosabban anyagi érdekeik által Magyarországhoz füzessenek, úgy hogy saját jólétük szempontjából önként a magyar politika igényeinek megfelelni hajlandók legyenek. Kálmántól fogva a magyar királyok következetesen azon elvhez ragaszkodtak, hogy a számos kis dalmát köztársaság rokonszenvét és hűségét biztosítsák maguknak, belszervezeti önállóságuk tiszteletbentartása és municipális féltékenykedésök kimélése által; Endre tehát csak hagyományos és sikerdús politikát követett, midőn a dalmát aspirátióknak pártolása által új nyomatékot adott; jól tudta, hogy ezek csak a gyűlölt zsarnok Velencze ellen fordulhatnak. Annál is inkább, minthogy Velencze ép ez imént Jadra elfoglalása és letiprása által világosan megmutatta, hogy mit várhatnak tőle a többiek.

Jadra, a mint láttuk, 1202-ben a velenczeiek birtokába került; igaz, hogy a megalázott város a keresztes had továbbvonulása után azonnal lerázta a velenczei jármot és magyar segítségért folyamodott; ez utóbbit azonban, sajnos, az Imre és Endre közötti háborus trónviszály miatt el nem nyerhette, és azért 1204-ben újonan meghódolt Velenczének, mely hatalmasan készült új támadásra; és most, midőn Endre végleg trónra jutott, már késő volt az elmulasztottakat jóvá tenni. Jadra elvesztése pedig nagy csapás volt Magyarország tengerparti állására nézve; erőszakos visszafoglalására egyelőre nem lehetett gondolni, miután Velencze hatalma a keleten nyert roppant előnyök következtében legyőzhetetlennek látszott, és így Endrének nem maradt egyéb feladata, mint a szenvedett veszteséget más módon pótolni és jóvátenni; ahhoz pedig idő és türelem kellett, hosszú, fáradalmas és czéltudatos munka, melynek eredménye a priori kétségesnek látszott volna, ha Endre a pápa türelmetlenkedésének engedve azonnal a Szentföldre indul. Kézzelfogható, hogy úgy a pápa valamint a király álláspontja a maga nemében jogosult volt; csakhogy lényegében elütött egymástól, mert míg a pápa csakis a Szentföld végleges visszafoglalását a kereszténység számára és az egyházi schisma megszüntetését tartotta szem előtt, a királynak első sorban saját országának biztonságára és a Velencze elleni sakkhuzásra kellett gondolnia.

Mindenek előtt Endre arra törekedett, hogy a Jadra elvesztése által támadt űr egy új és erős támpont által legyen betöltve. Ezen pontot *Almissában* vélte feltalálni, mely régi, a Cettina torkolatánál és Brazza szigetével szemközt fekvő városka már az ókor óta hírhedt kalózai által ismeretes, és a Canale di Brazza szűk volta miatt könnyen védhető volt. Egy 1207-ből való királyi privilegium ugyan Almissának külön jogokat és

kiváltságokat adományozott, egyszersmind a várost a többi dalmát respublikákkal egyenlő rangra emelte. Az almissaiak kemény, edzett és hajózáshoz szokott nép lévén, jól ki is aknázták a kedvező alkalmat, és csakhamar visszatértek ősi mesterségükhöz, a kalózkodáshoz, melyet most már, a király hallgatag jóváhagyása mellett, a velenczeiek ellen szabadon űzhettek; (köztudomású dolog, hogy oly korszakban, melyben nemzetközi jogról még nem igen volt szó és az ököljog mérvadó volt, a kalózkodás nem csak tisztességes, hanem lovagias foglalkozásnak tartatott;) és miután Almissa hozzáférhetlensége miatt a velenczeiek bosszújától meglehetősen ment volt, a város gyors felvirágzásnak indult. Hasonló privilegiumot mint Almissának, adományozott Endre *Nona* városának is, mely közel Bielográdhoz egy a természet által jól védett tengeröböl mellett fekszik; a régi és hires *Spalató* város kiváltságait megbővítette.

A készülődések a kersztes hadjáratra tehát erélyesen folytak, de időt is igényeltek. Azonkivül Endre kezei kedvezőtlen belviszonyok által is kötve voltak; még ha szíve erősebben is vonzotta volna a Szentföld mint hazája felé, még akkor se indulhatott volna azonnal. Az Imre és Endre közötti trónviszálynak felette káros nyomai maradtak vissza; a királyi tekintély és hatalom erős megrázkódtatást szenvedett. Az ország főurai hamar megszokták a hasznot hajtó pártütést, és most hüségöket és engedelmességüket feltételekhez kezdték füzni, sőt a király ellen kihivó és követelő módon fellépni. Két körülmény müködött közre e sajnos állapot megteremtésére: először Endre könnyelműsége és végtelen bőkezűsége, mely tele marokkal szórta a kincseket és adományokat boldogboldogtalannak (»ajándékozott okkal érdemekért, ajándékozott ok nélkül; ha megharagudott, el is vett, de ez már ritkábban történt. De akár adott, akár vett, legtöbbnyire kellő megfontolás nélkül, önkényesen, gyakran igazságtalanul cselekedett« — mondja Pauler Gyula nagyszabású történelmi munkájában;) másodszor a visszatetszés, melyet az idegenek, főkép a németeknek az udvar általi pártolása a magyar főuraknál szült. A király ugyan nagy mérvben bajor neje, andechsi Gertrud, befolyása alatt állt; (»erat autem Andreas rex vir quietus et bonus, regina vero mulier virtuosa et fortis, quae femineae cogitationi virilem animum inserens,regni tractabat negotia« mondja Theodoricus Thuringius); és a királyné beavatkozása a kormányzásba és módnélküli pártolása német rokonainak annyira felbőszítette ellene a magyar főurakat, hogy a királyné életére törtek, és meg is gyilkolták, 1313-ban. (Hogy a regényes epizód,

mely Bánkbán nejét a királyné elleni összeesküvéssel kapcsolatba hozza, egy későbbi kor képzelődése, több történetiró által világosan ki lett mutatva.) A hiányos és részben nagyon késedelmes bosszú, melyet Endre szeretett nejének gyilkosain állt, bizonyítéka annak, hogy mennyire megfogyatkozott már a királyi hatalom. Az itt érintett kedvezőtlen belviszonyokhoz azonkivül még külföldi bonyodalmak is járultak, főképpen a halicsi dolgok. Halicsban ugyanis, hol Endre kiskorú fia Kálmán lett királlyá választva, több ízben szükségessé vált a magyarok fegyveres beavatkozása, hogy a gyermekkirály ingatag trónjától meg ne fosztassék. Ily körülmény alatt tehát nem lehet csudálni, hogy Endrének annyiszor elhalasztott és a pápák által annyira sürgetett keresztes hadjárata uralkodásának csak tizenharmadik évében volt foganatosítható.

Az 1217-ik évben utóvégre megérkezett az időpont, melyben a dolog csakugyan nem volt már elodázható, noha Endre készülődéseit még korántsem fejezte be, sőt ellenkezőleg pazar pénzkezelése által szorúltabb helyzetben volt mint valaha. De a Szentszék végkép kifogyott türelméből; a keresztes ügy nagy és lelkes előmozdítója, III. Incze pápa, meghalt ugyan 1216-ik év nyarán; utóda azonban, III. Honorius, folytatta erőlködéseit, és első sorban Endre ellen fordult, őt egyenesen az egyház átkával fenyegetvén, ha immár 20 év óta folyton elodázott kötelességét azonnal nem teljesíti. A pénzhiányt se ismerte el a pápa mentségül; utalt az 1215-ben Rómában tartott laterani zsinat határozataira, (melyben Endre követei is részt vettek,) melyek szerint az egyház jövedelmeinek huszad része a keresztes hadjáratra fordítandó és erélyesen követelte az azonnali indulást. Ezen pressiónak Endre ellen nem állhatott, mert a Szentszék haragját, esetleg átkát magára vonni végzetes lett volna, és azért engedett amannak; különben voltak személyes okai is, melyek elhatározását megkönnyebbítették. Első neje Gertrud gyászos halála után ugyanis Endre új házassági frigyet kötött 1215-ben Jolantával, Courtenay Péter franczia herczeg leányával; e Péter rokonságban volt a flandriai házzal, melynek egy tagja, Henrik, mint latin császár a konstantinápolyi trónon ült, testvére Balduin halála óta, és miután Henrik gyermektelen volt, Péter igényt tartott a latin császárságra. Henrik császár 1216-ban meghalt, a konstantinápolyi trón üresedésbe jött, és Péter csakugyan fellépett mint trónkövetelő; a latin császáság főurainak egy része pedig nem őt, hanem vejét, Endre magyar királyt választotta császárnak. Endre örült e megválasztásnak, de elfogadását a pápa jóváhagyásától tette függővé; és ez utóbbi, vagy félvén a magyar

uralom túlságos kiterjedésétől, vagy áttól tartván, hogy a konstantinápolyi trón elfoglalása Endrét ujonnan elvonja a keresztes hadjárattól, Péter javára döntött. Endre meghajolt a pápa akarata előtt, és visszalépett ipja javára; Péter pedig elhagyta francziaországi auxerre-i herczegségét, hogy fényesebb trónját elfoglalja, hajóra szállt, Durazzóban kikötött, és a Balkánfélszigeten keresztül Konstantinápoly felé vonult; Theodoros epirusi despota (Angelos-Komnenos Mihály testvére és utóda,) pedig utját állotta és fogságba ejtette. Ez által Endrének új kilátása nyilt a császárságra, de szükségesnek látta előbb a pápa jóakaratát kinyerni engedelmessége által, és annak legsürgősebb kivánatának megfelelni, t. i. a keresztes hadat személyesen Jerusalem felé vinni; (a pápa felszólítását Péter kiszabadítására csak elkésve vette, mikor már útközben volt a Szentföldre.) Mind ezen okok közreműködtek, hogy Endre elszánta magát, a különben már a laterani zsinat által is legrövidebb határidőnek jelzett időpontot, t. i. az 1217-ik év junius elsejét a keresztes hadjárat megkezdésére elfogadni.

Súlyosan tapasztalta azonban Endre most a kincstár üres voltát; módnélküli bőkezűségének és pazarlásának keserü utóizét meg kellett kóstolnia; de az igazság szempontjából el kell ismerni, hogy az atyja által felhalmozott kincsek sebes elpárolgásának nem ő volt egyedüli oka: megesett ez hibáján kivül is. Még kevésbbé volt a király hibája, hogy a magyar püspökök és főpapok a laterani zsinat ama határozatát, mely szerint az egyházi jövedelem huszadrésze a keresztes hadjáratra volt fordítandó, vajmi kevés lelkesedéssel fogadták, és annak csak igen lassan és hiányosan feleltek meg. Igy tehát kezdettől fogva az akadályok legbosszantóbb neme, a pénzhiány, állta útját Endre terveinek. Segített magán a hogy tudott: a veszprémi egyházból Gizella királyné (Szent István nejének) nehéz arany koronáját, Tihanyból drágaköves kelyhet vett ki stb., de ezen kényszerkölcsönök országszerte visszatetszést szültek, és még inkább hozzájárultak, hogy a végczél népszerütlenné váljék. Mikor a keresztes hadjárat tehát a szószékről kihirdettetett és a nép a részvétre felhívatott, mutatkozott, hogy a magyarok közt kevés hajlandóság volt a keresztet felvenni: leginkább a király tisztviselői és személyes barátai sorakoztak a keresztes zászló köré, a népből azonban kevesen, kivéve az erdélyi szászokat, kik között nagy lelkesedés és tömeges részvét mutatkozott.

Endre érezvén, hogy saját ereje alig elegendő a czél biztosítására, szövetségesek után nézett. Ez utóbbiakat első sorban a templomosrend és a Szent-Jánosrend vitézeiben

találta, kikkel már korábban is barátságos viszonyban volt, és kik az ő és elődje bőkezűségét már régebben is tapasztalták, tehát szivesen álltak rendelkezésére. Tudvalevőleg ezen két lovagrend noha Jerulasemből már kiszorult és csak Syria partvidékeit birta, nagy hatalmi állást foglalt el, nemcsak a Szentföldön, hol folytonos háborút viselt a musulmanok ellen, hanem Európában is, miután az összes keresztény lovagság előszeretettel lépett ezen rendek egyikébe; mind a kettő nagy birtokok tulajdonosa volt, és főnökük, ki a »nagymester« czimet viselte, majdnem egyrangúnak tekintetett a királyokkal és fejedelmekkel. Nagymestere a templomosoknak ez időben volt *Chartres-i Vilmos*, a Sz.-János vitézeknek pedig *Montaigu Guérin*. A két rend közvetítésével szövetkezett Endre tovább a czimzetes jerusalemi királylyal, *Jean de Brienne*-el, ki Cyprus szigetéről leste az alkalmat vesztett trónja visszafoglalására, és Cyprus királyával *Lusignan Hugóval*, nemkülönben a tripolisi herczegség fejedelmével, *Gt. Gilles Raimund* gróffal. Igaz, hogy e három fejedelem egyesült hatalma nem valami erős lábon állt, és inkább büszke franczia nevükön és személyes tekintélyükön, mint hadaikon alapult; de egy pár vitéz leventével, egy pár hajóval mégis csak rendelkeztek, és azért szövetségük nem látszott megvetendőnek. Akadt azonban Endrének még közelebb szövetségese is, szomszédja, *VI. Leopold* osztrák herczeg személyében; ez utóbbi, ki atyja V. Leopold a Szentföldön aratott babérjait áhítozott elérni, kapva kapott az alkalmon, hogy a magyarokhoz csatlakozhassék, e módon könnyebb szerrel juthatván a tengeren való átszállításhoz; és miután Endre Spalato városát jelölte ki gyülekezési és indulási ponttúl, ő maga is oda igyekezett vitézeivel. Végre akadtak Németországból is résztvevők, a kik a magyar király vezetése alatt a musulmanok ellen harczolni, és Spalatóban hajóra szállani kivántak; köztük volt Endre két sógora, a Magyarországban nem éppen legjobb emlékű *Egbert*, bambergi püspök, és Ottó meruni herczeg; továbbá a münsteri és utrechti püspökök, a hennebergi és öttingi grófok és még többen, mindegyik számos kisérettel. Látszik, hogy nagy feladat várt a király hajóhadára, hogy e jövevényeket mind fel kellett venni.

A spalatói találkozás julius hóra lévén kitűzve, most már gondoskodni kellett, hogy ott elég számú hajó legyen összegyűjtve. Természetes, hogy a király valamennyi az ő közvetlen fenhatósága alatt álló tengerváros hajóállományát Spalatóba rendelte; és miután ez korántsem volt elegendő a sereg felvételére, láttuk hogy Velenczében keresett pótlást. Az

1217-ik év elején Endre megbizottjai (a Jánosrend magyarországi perjele és Sándor erdélyi nagyprépost) jártak Velenczében, hogy a szállítási szerződést megkössék; az alkudozások azonban huzódtak, mert a signoria nagyon magas díjat követelt, még pedig előre fizetve. Végre megállapodás jött létre, mely szerint a signoria a királynak tíz teljesen felszerelt gályát állít rendelkezésre, mindegyik legalább 3000 mázsa teherképességgel, és 50 hajóslegénynyel; a király pedig fizet érte előre 5500 ezüst márkát, vámmentességet biztosít a legfontosabb velenczei árúnemeknek Magyarországba való bevitelénél, és azonkivül lemond Jadrára való minden jogigényéről. Ez utóbbi záradéknak a király által való elfogadása ellentmondani látszik az e sorokban kifejtett felfogásnak, Endre végczéljait illetőleg, de csak is látszólag: mert Endre Jadrát nem birván, könnyen lemondhatott ideiglenes szövetségesével szemben egy platonikus jogról, azon utógondolattal, hogy később ben majd nem jogát, de erejét érezteti vele. Miután pedig a Velenczével kötött szerződés még nem elégítette ki a nagy szükségletet, Endre fennevezett biztosai más tengeri városokat is bejártak hajót keresni; kaptak is hajókat nagyobb számban Jadrától és Anconától, ezek számát és a szállítási szerződés részleteit illetőleg azonban kiányoznak az adatok. Az összes kibérelt hajóhadnak julius 27-ig Spalatóban kellett lennie.

És most már Endre is útnak indult, A mint hosszú és kétséges vállalkozás előtt illik, előbb országa és családja ügyeit hozta rendbe, és gondoskodott kormányzóságról. Halála esetére végrendeletet tett a pápa megerősítése mellett, mely szerint neje Jolánta királynénak 8000 márkányi, zálogok által biztosított jövedelmet hagyott; első házasságából származó két fiának, Bélának és Kálmánnak, trónörökösséget biztosított, az elsőnek Magyarországban, a másodiknak Halicsban; a harmadik, András fia pedig következzék utánuk, ha az egyik vagy a másik utódok nélkül találna elhalni. Különös gondot fordított a királyné és a gyermekei személyes biztonságára is. Kormányzónak távolléte tartamára *János esztergomi érseket* nevezte ki; mellette működjenek mint nádor *Gyula*, (a Kán nemzetségből,) mint bán *Bánk*, és mint országbíró *Oghuz*; Erdélyt *Raphael* vajdára, Horvát-Dalmátországot *Da Croce Pontiusra*, a templomosok magyarországi perjelére bizta; és miután ezeket elvégezte, Endre julius hó végén keresztes serege élére állt, mely tízezer lovasból és »számtalan sok közönséges népből« állott, (ez utóbbi csakhamar szétfutott,) és előbb Zágrábnak, onnét Spalatónak vette útját. A magyar főurak közül a király

kiséretében voltak: *Dénes* újvári gróf és tárnok mester; *Ugrin* kanczellár (Csák nemzetségéből:) *László* lovászmester (Kán nemzetségéből, a nádor rokona;) *Lőrincz* pohárnokmester, (Oghuz országbíró fia;) *Demeter* asztalnokmester, (Csák nemzetségéből;) *Péter* győri püspök; *Tamás* egri püspök; *Uriás* pannonhalmi apát; *Smaragdus* pozsonyi gróf; *Miklós* soproni ispán. (Borz nemzetségéből;) *Sebes*. (Huntpázmán nemzetségéből;) a *Moys* és *Ratold* nemzetség egy-egy tagja. és még többen. Dalmátia határán csatlakoztak a király kiséretéhez az előbb fensorolt német urak, és Leopold osztrák herczeg seregével, melyben szintén több főúr volt az Auersperg, Stubenberg, Bogen, Kuenringen, Pleigen stb. osztrák és stájer nemzetségekből.

Augusztus 23-án érkezett Endre fényes kiséretével és seregével Spalatóba, hol már nagyszámú szász keresztes várakozott reá; a város úgy hemzsegett a sok idegentől, hogy a király tábort ütött előtte. Különben a város nagy ünnepélyességgel és tisztelettel fogadta Endrét: az összes polgárság, élükön a papság kereszttel és füstölővel, díszmenetben elejébe ment és ünnepélyesen a székesegyházba kisérte, hol misét hallgatott, azután a királyt és nagyszámú kiséretét fényesen megvendégelte: azonkivül egy egész városrészt kiürítettek a keresztesek számára, és a hadjárat czéljaira tekintélyes pénzösszeget ajánlottak fel.

A kibérelt hajók már várakoztak a spalatói kikötőben; kisült azonban, hogy számuk még most is csekély a sokaság felvételére; és részint ez okból, részint más intézkedések miatt Endre több ideig vesztegelt Spalatóban, míg a türelmetlenebb Leopold azonnal hajóra szállt és előre ment Cyprusig, hol a fejedelmek tanácskozása a hadi terv felett megtartandó volt. Ez által a keresztesek száma nagyon megcsappant; míg az erdélyi szász vitézek — »viri boni et quietis« — türelmesen vártak esetleges más alkalomra és ez alatt magukat Spalatóban meglehetősen jól érezték, a magyarok közül számosan megsokalták a várakozást és hazatértek. Endre serege szemlátomást fogyott, minekelőtte a hadjárat csak kezdődött volna.

Gróf Wilczek Ede.

A HÓRA-LÁZADÁS MAGYARORSZÁGI RÉSZE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Aradvármegye Magyarországnak egyetlen része, hová Erdélyből a Hóra-lázadás átcsapott. Aradvármegye történetét részletesen megirván, munkámnak második kötetében foglalkoznom kell a lázadásnak ezzel a részletével. Behatóbban teszem azt az eddigi történetíróknál, magánál a legbeszédesebb Densusianu-nál is, kinek adatait teljesen megbízható hivatalos és más adatokkal egészítem ki.

Munkám négy olyan parasztmozgalommal foglalkozik, melyben Aradvármegye parasztsága igen élénk részt vett. Ilyen 1514-ből a magyar parasztok lázadása *Dósa* alatt, 1527-ből a magyarok és szerbek fölkelése *Cserni* Jován s 1735-ből *Perő* s most 1784-ből az oláhoké *Hóra* alatt. Mivel ez a jelen közlemény monographiai nagy munkámnak csak egyik kiszakított fejezete, s mivel munkámban a parasztság s különösen az oláhok, egyáltalán pedig a politikai és a birtokviszonyok történetével amúgy is bőven foglalkozom s foglalkoztam a parasztok lázadásairól írt két más könyvemben is,[1]) és végre mivel magyar felfogásban Szilágyi, Teleki és Marczali, román felfogásban pedig Densusianu tanúlmányaiból úgyis kellőképen ösmeretesek a Hóra-lázadás okai és körűlményei, — ezúttal, azt hiszem, egyszerűen in medias res mehetek.

Expectoratiók írásától fölmentenek előbb írt könyveim. Egyszerűen a tényeket hagyom beszélni; de abban a hiszemben, hogy tanúlságait magyarok és románok egyaránt azzal az igazságszeretettel vonják le, mint a milyennel én állítottam egybe az alapjokúl szolgáló adatokat. Nem volt más czélom,

[1]) *Dósa György és forradalma.* A magyar tud. akadémia által megdicsért pályamű. Budapest, 1883. (Második kiadás 1887.) 8 r. 216 lap. — *Péró lázadása.* Akadémiai székfoglaló értekezés. Budapest, 1893. 8r. 96. lap. — *Aradvármegye története.* Arad, 1891. I. kötet. n. 8r. 564 lap. (A második kötet, melyből mutatvány az itt közölt értekezés, 1894. végén fog megjelenni.)

mint az, hogy újabb kutatások alapján beszéljem el a Hóra-lázadásnak figyelemre kevésbbé méltatott magyarországi részletét.

1781. aug. 16. a helytartótanács megkérdezte Aradvármegyét: mit akar tenni az ott nagyon elszaporodott rablások megakadályozására? A vármegye szept. 1. egész őszinteséggel felelte, hogy ő ilyenkor minden községben egy-egy *akasztófát* szokott felállítni; most azonban azt is jónak látná, ha a *községek* nagyon szétszórt házait, a mik úgyis fából vannak, összetákolva, közelebb tolatnák egymáshoz, hogy a szomszédok egymás segítségére siethessenek s a gonosztevőket könnyebben elfoghassák.[1]) Azonnal intézkedett is a szétszórt házakból állófalvak összébb építése iránt, pedig fölterjesztését csak 1782. jul. 15. hagyta jóvá a helytartótanács,[2]) melyet aug. 5. már csak arra kért a vármegye, eszközölné ki a kir. kamaránál, hogy *szokása szerént* ne dolgozzék a megyének ezen üdvös és közhasznú szándéka ellen.[3]) E végből a vármegye nov. 13-án az átépítendő házakat egy évre minden teher alól fölmentette, vagy inkább a többi adózóra rótta ki az ilyen ház terhét; felszólította az uradalmakat, hogy a régi házak korhadt gerendái helyett elegendő fát engedjenek kivágatni erdeikből; megengedte, hogy az igenis hosszan elnyúló falvakból alsó és felső falut alakítsanak. »Különben — úgymond — alig remélhetni, hogy ezt a meglehetősen vad és latorsághoz szokott népet igaz útra s jobb erkölcsökre lehessen téríteni.«[4])

1782. okt. 21. a helytartótanács kieszközölte a kamara és a modenai uradalom hozzájárulását[5]) s a megye meg is kezdte a községek szabályozását. Ekkor azonban egyszerre arról értesült a kormány, hogy Aradban az oláh nép elégületlenségét s romlását voltaképp az agrarius viszonyok okozzák. Mert Brujeszt (?), Petris, Tok, Baja, Trojás, Lupest, Zöldes, Bucsáva és Berzova lakosaitól a földesurak elvették földeiket s az oláhok e miatt ki akarnak vándorolni, a mit pedig minden módon meg kell gátolni.[6]) A vármegye 1783. febr. 12. kijelentette, hogy ő mindenkép ügyel az adózó nép s a községek érdekeire s urbéri kihágásai miatt pört is folytatott a szelistyei és iltyói uradalom ellen. A többi falu dolgában megindított vizsgálat különben kiderítette, hogy *ezt a lázadást egy idegen*

[1]) *Aradm. jegyzőkönyve*, 1781. szept. 1., 29. sz.
[2]) *Helytartótanács* 4475. sz.
[3]) *Jegyzőkönyv* 1782. aug. 5., 63. sz.
[4]) *Jegyzőkönyv* 1782. nov. 13., 10. sz.
[5]) *Helytartótanács* 1782. 7511. sz.
[6]) *Helytartótanács* 1782. decz. 27. 9193. sz.

pópa támasztotta, ki néhányad magával a bánságba kívánt áttelepedni. Maguk az aradi földesurak kijelentették, hogy földeik új és igazságos fölméréséről gondoskodni késznek.[1])

A földek fölmérése, hol joggal, hol jogtalanúl, azt a meggyőződést érlelte meg az egyre izgatott tömegben, hogy a földesurak összejátszanak a mérnökökkel, kik a jobbágyok földéből hasítják ki az uradalmi legelőket. 1783 nyarán, a népnek ezt a hangulatát fölhasználva, Aradról és Zarándból egy egész rablóbanda tört a ribiczei földesurakra s kirabolta őket. Aradvármegye, *Kiss* György esküdt vezetése alatt, maga is 24 pandurt küldött üldözésökre, de sikertelenül, mert a 21 rabló 21 felé menekült.[2]) Magát a kanczelláriát is felbosszantotta ez az eset, s látva, hogy a szokásos büntetésnek »semmi hatása sincs erre a vad és minden érzésből kivetkőzött népre,« a kínzás és a halálbüntetés alkalmazását sürgette. »Ebből a fölterjesztésből is látszik — gúnyolódott erre József császár[3]) — milyen hibás a magyar közigazgatás, midőn egy megye nem szégyell 24 pandurt fogadni, csakhogy megnyugodjanak rettegő tisztviselői; holott kuriáikban őket talán több cseléd szolgálja s ezeket a cselédeket kétségtelenül a szegény népnek kell eltartania.« Megparancsolta, hogy el kell bocsátni a 24 pandurt, s nemcsak a kínzást, hanem még a botozást is eltiltotta. A vármegye szept. 10. fölírt ez ellen, mivel napról napra ijesztőbb módon szaporodnak a gonosztettek;[4]) s mikor a helytartótanács megkérdezte,[5]) mit ajánl tehát, hogy tortura alkalmazása nélkül hajtsák végre a király szándékát? — azt felelte,[6]) hogy ő felsége szándékait megvalósítni nem reméli tortura nélkül, — olyan söpredék ez a nép. 20—25 fegyveres rabló garázdálkodik egy-egy csapatban s bár oláhok és görögkeletiek, nem kímélik sem az oláht, sem a görögkeletit. 1784. junius 30. a szomszédos Zarándvármegye is panaszkodott, hogy ott ujabban is kegyetlen rablások és gyujtogatások történtek; mire Aradvármegye készségesen megigérte, hogy mindent megtesz a rablók kiirtására;[7]) de csak akkor kezdett igazán remélni, mikor végre-valahára a császár is díjat tűzött ki a gonosztevők fejére.[8])

[1]) *Jegyzőkönyv*, 1783. febr. 12. 22. sz.
[2]) *Aradm. jk.* 1783. jul. 1. 40. sz.
[3]) *Kancz. lt.* 1783. 6860. sz. *Marczali*, II. József, 9—10. *Helytartótanács* aug. 7., 7454. sz.
[4]) *Jegyzőkönyv*, 1783. szept. 10. 20. sz.
[5]) *Helytartótanács*, 1783. szept. 25., 1171. sz.
[6]) *Jegyzőkönyv*, 1783. okt. 27., 38. sz.
[7]) *Jegyzőkönyv*, 1784. 381. sz.
[8]) *Marczali*, III. 10.

1784. augusztus 9-én sajátságos esemény tartotta izgatottságban Aradvármegye karait és rendjeit. Az urak nagy számmal gyülekeztek egybe a székvárosban. Tótváradi *Kászonyi* András, Világosi *Bohus* János, Sárosfalvi *Bittó* Mihály, Mácsai *Csernovics* János, *Kőszeghy* János, *Boross* Imre, *Szalbek* György, *Horváth* János, *Tahy* Ádám, *Stanislovits* Pál és György, *Arady* József, *Török* Béla és György stb. s általában véve olyanok ültek körül a hosszu zöld asztalt, kiknek nevei szorosan összenőttek a négy évtizeddel azelőtt újraalakult vármegye történetével. Az asztalfőt maga Soborsini *Forray* András alispán foglalta el. Erdélyi tanácsos, a Szent István-rend lovagja és (mit a vármegye nem emlegetett föl czímei közt) a magyar irodalomnak nem csupán pártolója, hanem művelője is volt, a ki egy hatalmas kötetben csak három esztendővel azelőtt adta ki »Trogus Pompeius Justinusnak negyvennégy könyvből kiválogatott rövid, ékes históriáját«.

A testestűl-lelkestűl derék magyar urat zajos vivátokkal üdvözölték a rendek, mint a ki nagy veszedelemből csodásan szabadúlt meg; s nem minden álmélkodás nélkűl hallgatták azt a jegyzőkönyvet, melyet Kőszeghy János első aljegyző a Kurticson juliust 29-én Kászonyi János helyettes alispán elnöklete alatt tartot megyei részgyűlésről olvasott fel.

Ugyanis akkor már szóbeszédből és levelekből egyaránt ismeretes volt, hogy julius 27-én hajnalban 4—5 óratájban *Bécs* vagy Bucs Petru és *Ribicze* Ursz vezetése alatt mintegy 20 rabló állított be Forray Andrásnak gyönyörű park közepén fekvő emeletes soborsini kastélyába. A már talpon levő alispánnénak, Csatári *Nagy* Teréznek s a házbelieknek azt mondták, hogy megkegyelmeztetésök dolgában jöttek az alispánhoz. Forray még ágyban hevert, mikor tisztességtudóan bekopogtattak hozzá. Alázatosan és töredelmesen vallották be, hogy ők bizony oláh rablók és gonosztevők, de megunták a rossz és istentelen életet s az a legfőbb vágyuk, hogy abbahagyják az egészet. Arra kérték tehát az alispánt, eszközölje ki megkegyelmeztetésöket s e végből írjon olyan levelet, a melyben egyenként és összesen kegyelemre ajánlja őket.

Forray úgy találta, hogy csakugyan ez a legjobb módja a járásban most annyira megzavart csend és nyugalom helyreállításának. Hajlott tehát a szép szóra, készségesen megigérte a javulni akarók érdekében való közbenjárását s papirost, tentát, tollat keresvén elő, rendre kérdezgetni kezdte neveiket.

Ez azonban sehogysem tetszett a rablók vezérének, a déznai *Bécs* Petrunak, aki szökött katona lévén, attól félt, hogy a katonaságnál mégis csak kérdőre vonják, ha maga a

vármegye megbocsát is. Kiragadta a tollat az alispán kezéből s azt mondta, nagy veszedelem származhatnék abból reájuk, ha fölírnák a neveiket. Azután megfogván az alispán kezét, tisztességtudóan kérte, menjen ki velök az erdőbe, a hol még ötven rabló tanyázik, velök együtt hallgassa ki ezeket is s azután valamennyit együtt ajánlja kegyelemre a császárnál. Ebben az esetben esküvel fogadják, hogy ezentúl hűséges alattvalók és jó adófizetők lesznek és soha míg a világ nem vétnek az alispán s a vármegye ellen.

Forraynak nem volt ínyére ez a kívánság. Biztosította őket, hogy teljes jóindúlattal van irántuk, s a gratia-kérő levélbe szívesen beírja azokat is, kik odakinn maradtak, csak diktálják fel valamennyinek a nevét; vagy — ha tetszik — jőjjenek ide a többiek is, a hol jobban meg lehet csinálni az efféle irásbeli dolgot. Ő maga semmit sem tesz ellenök, míg csak le nem érkezik a császár kegyelme, vagy legalább felelete; de maguk is beláthatják, hogy bátorságosan még sem mehet közéjök az erdőbe.

A rablók azonban attól tartottak, hogy csak időt akar nyerni az alispán s majd rendre összefogdostatja valamennyiöket; kérés helyett tehát most ijesztgetéssel állottak elő s agyonlövéssel fenyegették, ha szép szerével azonnal nem követi őket az erdőbe. Követte tehát, még pedig azon módon, a hogy a nyári meleghez képest öltözve volt s egynek kivételével valamennyi rabló elkisérte. Az az egy pedig szépen összeszedte az alispán ruháit, hogy majd illendően járhasson a nagyságos úr; némi harapni valót tett a tarisznyájába s az istállóból egy jó lovat választván maga alá, megkérte szépen a nagyságos asszonyt, hogy cseppet se aggódjék ura sorsa miatt, mert hajaszála sem görbül meg és csupán addig marad tanyájukon, míg megszerzi a kegyelmet. Azzal azután illendően köszönt s a többi után vágtatott.

Míg a templom és a temesesti-völgy felé mentek, Forray mindenképen lelkökre akart beszélni a rablóknak; azok azonban nem hallgattak reá s figyelmeztették, hogy nagyon megjárná, ha lármát csapna s összecsődítné a népet. »Szenvedtem tehát a közügyért« mondta utóbb az alispán s megadással ment tovább velök. Nemsokára elérkeztek a kinn táborozó rablókhoz, kik idáig a falun keresztülfolyó kisebbik patak völgyében lappangtak. Itt csupán azt kivánta tőlük, adjanak rá valami ruhát s küldjenek utána kocsit s 1—2 lovat. Mindjárt meg is érkezett a lovas ember, ráadta az előre látó módon összeszedegetett ruhát, alája adta hátas paripáját s most tisztességesen öltözve és lóháton folytathatta útját

Temesest és Trojás felé, mindenütt saját uradalmában, a nélkül, hogy a népnek föltűnt volna a dolog. Igaz, hogy lassan is haladtak, mert a rablók gyalogszerrel voltak s nem követhették őt elég gyorsan, miért ő maga is többször leszállt a lóról; de meg a legsűrűbb erdőkön keresztül mentek, hol a völgyön fölfelé, hol a Magura gerinczén. Nem csoda tehát, ha az alig 20 kilométernyi útban éjfél felé már teljesen kimerülve ért a 803 méter magas Piatra albára, mely épen az ő jószágának s Madrizestnek határán emelkedik.

Végre az erdőnek egy tisztásán tüzet gyujtottak s ledőltek pihenni. Az alispán azonban álmatlanúl töltötte az éjszakát, hajnalban pedig már ismét lóra ültették, hogy a kegyelemre váró rablóknak még egy csoportjához vezessék. Valamivel gyorsabban haladtak, mert a Honcz-patak folyását követhették. Madrizestben (a régi Madárságfalván) a lakosok már megbámúlták a karaván't, feltartóztatására azonban ők sem gondoltak. Délre Saturo (a régi Rajfalu) alá értek. Nem mentek be a faluba, mely már tágasabb völgyben fekszik, hanem a közelében levő erdőben telepedtek le. Titkot azonban épen nem csináltak a dologból. Nemcsak Saturóból, hanem a szomszédos falvakból, Bucsaváról, Zöldesről, Szakácsiból is összejött egy csapat paraszt erre a csodára, s megsüvegelték az alispánt, ki az árok partján falatozott a falusiakkal együtt, míg a rablók egy homokból hányt asztal mellé telepedtek. Csak azt vette rosz néven Forray, hogy a rablók, »mintha ők volnának a földesurak,« maguk kapdosták el a jobb falatokat. Abból a három csirkéből különben, melyet egyik társuk sütött, neki is adtak. Ebéd után azonnal útra készültek; s az alispán negyedmagával — mert időközben még hárman szereztek lovat — már lóra ült, mikor egy újabb esemény néhány perczczel késleltette a menetet, melyhez a szomszéd falvakból való oláhok is csatlakoztak. Ekkor ugyanis az egyik tekintélyesebb rabló hirtelen az alispánhoz lépett, átkarolta térdét és, mint az alispán maga megjegyzi, egy afféle tolvajtól alig várható szónoklatba kezdett. Kérve-kérte társait mindenre, a mi szent előttük, ne kövessenek el ellene valami illetlenséget, vagy épen gyalázatot; mert hiszen ez az egész vidék apja gyanánt tiszteli a nagyságos urat s igazságát mindenki és mindig megtalálja nála. Magát az alispánt az egész nép nevében arra kérte, eszközölje ki a kivánt kegyelmet. Forray valamennyiök hallatára kijelentette, hogy — mint már Soborsinban tette — itt is megígéri, hogy elkövet javukra mindent, a mi csak hatalmában áll, s hogy nem is illenék, ha — ilyen öreg korában — megszegné adott szavát. —

Egyik-másik azonban azt felelte erre, hogy hiszen nem-egyszer hitegették már őket kegyelemmel; azért most is csak akkor nyugodhatnak meg igazán, ha magának a császárnak levelét látják s ha a hasonló bűnökkel terhelt aradi rabok kiszabadítását is megigérik. Míg dolguk jobbra, vagy balra el nem dől, nem bocsáthatják szabadon az alispánt.

Ezek után késedelem nélkül folytatták útjokat és csakhamar Honcz (a mai Gurahoncz) faluba érkeztek, hol a *pópa* házában szállottak meg; egyrészt azért, hogy nyugalmasabb éjszakája legyen az öreg úrnak s másrészt, hogy bújdosó társaik is csatlakozhassanak. Leáldozott már a nap, mely a falu fölött emelkedő erdős hegy mögül — egy egykorú geographus tudósítása szerént [1]) — nyaranta is csak 9 óra tájban szokott előbukkanni. Este 6—7 óra tájban az alispán maga elé szólíttotta a rablókat, gyertyavilág mellett összeírta neveiket, külön megjelölte, kinek mi a bűne s ezt a jegyzéket külön jelentés kiséretében küldte Aradra a vármegye házára, hogy a karok és rendek azonnal fölterjesztést tehessenek a császárhoz, a helytartótanácshoz és gr. *Teleky* Sámuel főispánhoz. Fölemlítette ugyan, hogy őt csak a mondott föltételek teljesítése után fogják szabadon bocsátni s útközben többször hozzátették, hogy megölik, ha fegyveresen támadna rájok a vármegye; de mégis azt ajánlotta, hogy azt tegye a vármegye, a mit leghelyesebbnek tart. S mivel nem remélhette, hogy az augusztus 4-i gyűlésre megjelenhessék, Salbeck Ágostot kérte meg a vármegyének Soborsinban hagyott hivatalos pecsétje átvételére. Latin levelét mint »Aradvármegye rendes alispánja, most pedig a rablók rabja« írta alá.[2])

Ezt a levelet azonban lefoglalták a rablók és csak másnap reggel adták vissza az alispánnak; előbb azonban felolvastatták s egy deákúl értő oláh lefordította a többinek. Megengedték a levél elküldését, de nem volt szabad többet írnia s egyúttal kikötötték, hogy a kegyelmet mindenünnen összehívott távollevő társaikra is kiterjesztesse.

A rablóknak volt elegendő pénzük és császári aranyok s tallérok is akadtak a tűszőkben. Majdnem mind részesek voltak a ribiczei rablásban, mások ismét mint lókötők szerepeltek a vármegyéhez beküldött jegyzékben. Némelyiket csak gyanúba vettek egy vagy más miatt, de beállott a bandába, mert ott ideig-óráig legalább menedéket találhatott. S a banda ezt annyiban meg is adta, hogy nagyszámú tagjainak üldözé-

[1]) *Vályi*, Magyarorsz. leirása (1799.) II. 65.
[2]) Aradvármegye 1784. évi jegyzőkönyvében 402. sz. a.

sére a megyei pandúrok egykönnyen semmiesetre sem vállalkozhattak.

Julius 29-én éjszakára négy embert hagytak hátra az alispán őrizetére, a többiek pedig estefelé fegyveresen távoztak el. Teljes biztosságban érezték magukat. Tetszésök szerént osztogatták parancsaikat s a szomszédos helyekről minden szükségessel ellátták magukat; de az is igaz, hogy kérésöket rendesen fegyveres erejökre hivatkozva ajánlgatták a falusiak figyelmébe.

A rablók különben a Bohus esetével vigasztalták az alispánt, a mikor *Paskul* pandur békességet csinált ebben a járásban. Julius 30-án átvitték őt a Fejér-Kőrösön túl Dumbroviczára. Látván pedig, hogy nagyon kimerült s hogy ereje megtört, — megkönyörültek rajta s nem akarták egyik faluból a másikba czipelni, hanem visszahagyták a faluban s ismét kijelentették, hogy — hacsak üldözőbe nem veszik őket, — a császári kegyelem megérkeztéig ottan egész bátorsággal nyughatik. Az alispán még aznap megsürgette a vármegyét. »Bölcsen meg kell fontolni — tette hozzá, — hogy a közbiztosság milyen eljárást követel ebben az ügyben.«

A vármegye szokatlan gyorsasággal cselekedett. Már julius 29-én, a Kurticson tartott kisgyűlésen meghányta-vetette a dolgot. Rögtön futárt küldött a kanczellária hoz, eszközölné ki a császárnál, hogy azok a rablók, ha fegyvereiket leteszik s az alispán életét megkimélik, csakugyan megkapják a kegyelmet és pedig a milyen gyorsan csak lehet. Egyúttal azonban segítséget kért a szomszéd vármegyéktől, s az erdélyi gubernium tól is, melyek rendre és azonnal megigérték támogatásukat; leghamarabb, már julius 30-án, Zarándmegye.[1]) Aradvármegye azonban más módot is megkisérlett s egyenes alkudozást kezdett a rablókkal. Meghagyta az önként ajánlkozó *Stanislovits* Pál szolgabírónak, keresse föl tanyájukon s birja rá őket, hogy a kisgyűlés kezessége mellett szabadon bocsássák az alispánt, ki érdekökben ekként nemcsak maga munkálkodhatik sikeresebben, hanem nevök aláirásával s hiteles pecsétjökkel ellátott levelökben ők is rajta lesznek, hogy kivánságuk teljesedjék. Belátták azonban, hogy ezt csak üres biztatásnak, hitegetésnek tekinthetik az oláhok, kik, ha késik a császár kegyelme, a miatt az alispánt okozhatnák. Másrészt pedig — gazdag zsákmányra számítva — alkalmasint ki is végeznék; mivel azonban vallásukra még ezek a rablók is sokat adnak és a vallás az egyetlen, a mi durva kedélyökre hathat, főpap-

[1]) Aradm. jk. 441. és 456. sz.

jukat, *Petrovics* Péter aradi g.-kel. püspököt kérték föl, a szolgabíróval együtt használja föl tekintélyét az alispán megszabadítására.

Petrovics Péter, titkárával, *Vandlik* Pállal és *Gersics* Péter aradi g.-kel. esperessel csakugyan már julius 31-én csatlakozott Staniszlovitshoz és a szintén ajánlkozó *Horváth* János szolgabíróhoz, valamint *Laczkovics* István temesmegyei táblabíróhoz. A társaság még aznap Dumbroviczára érkezett. Az alispán a püspökkel, a szolgabírákkal s társaikkal együtt a rablók élén a templomba ment. Ott a küldöttek kijelentették, hogy a ribiczei rablásért nem lesz bántódásuk s felmutatták a vármegye nagypecsétű kegyelemlevelét. Ekkor a rablók csakugyan szabadon bocsátották az alispánt. 56 közül azonban most még csak nyolczan fogadták el a kegyelmet, fegyverét pedig csupán 3 rakta le. Az egyik annyira nem hitt az urak jóindulatában, hogy rá is lőtt a püspökre, a ki szerb volt, nem oláh.[1])

A vármegye azonban nem játszott adott szavával. Az augusztus 9-én tartott gyűlésen az alispán már bemutatta *II. József*nek Bécsben aug. 3. kelt leiratát, mely nem volt ugyan szabatos, mert ebben az ügyben mint kérelmezőt, Temesvármegyét említette, egészben véve azonban teljesítette az aradiak kívánságát s a névszerént fölsorolt rablókon kívül kegyelmet adott a banda minden tagjának.

A grácziával *Horváth* János szolgabíró és *Magyar* István alügyész azonnal a rablókhoz sietett. Velök ment az aradi g.-kel. püspök megbizottja, *Gersics* Péter esperes is, ki az épen akkor épült borossebesi g.-kel. templomba gyüjtötte össze a rablókat s felolvasta nekik a császár pecsétjével ellátott kegyelemlevelet. Képzelhetni, milyen örömmel hallotta mindezt s a szinte hihetetlen grácziának magyarázatát *Birta* Juon, *Juon* Tógyer, *Opre* Tógyer, *Tógyer* Györgye, *Pop* Gligor, *Jov* Irimie, *Dán* Petru, *Demián* Petru, meg a többi: mind a huszonegy. Valamennyinek teljes kegyelmet adott a császár arra az esetre, ha hűséget esküsznek s ha jobbúlást fogadnak. Csupán *Bécs* Petrunak nem irgalmazott, mert a rablóvezér, kit régen üldözött már Arad- és Biharvármegye, egyúttal szökött katona volt s e miatt három esztendő óta kerestette a De-Vins-ezred.

Értesítették a távollevő czimborákat is és aug. 14-én *Gersics* esperes vezetése alatt csakugyan megjelentek Aradon a vármegyeházán, lerakták fegyvereiket s oláh nyelven letették

---

[1]) *Kanczell. levéltár*, 9470., 9977. sz. *Marczali*, II. József, III. fo—11.

a hűségesküt, melyet a teljes egyházi díszbe öltözött Gersics-esperes olvasott föl előttük. Esküjök így hangzott:

»Én N. N. esküszöm a Szentháromságra, az Atya, Fiú és Szentlélek Istenre, Isten anyjára, a szent keresztre, a szent apostolokra és minden szentekre, a négy bőjtidőre s az esztendő legnagyobb ünnepeire, hogy idáig folytatott rablóéletemet, melynek következtében másokat kiraboltam és megölvén, életöktől és vagyonuktól megfosztottam, ezentúl a javulás szándékával elhagyni igérem s fogadom, hogy jövendőben semmiesetre sem térek arra vissza. És ha ezentúl akármiféle gonoszat tennék, büntessen meg engem az én Istenem, a Szentháromság, Isten anyja és a szent kereszt. S én magam méltónak mondom magamat, hogy ebben az esetben a nemes vármegye úgy kínoztasson, a mint csak kínozni lehet ezen a világon. Ne legyen szerencsém sem feleségemmel, sem gyermekeimmel; büntessen meg a kenyér és a só, s még a föld se vegye be testemet. Azért is hűséget és engedelmességet fogadok a felséges császár (!), a tekintetes vármegye, az alispánok és összes tisztviselők, valamint a földesurak iránt. Azonkívül a megnevezett büntetések terhe alatt fogadom, hogy a gonosztevőket, a kik csak kezeim közé kerülnek, megfogom s a vármegyének beszolgáltatom, hogy érdemök szerént vegyék el a maguk büntetését. Isten engem úgy segéljen, Isten anyja és a szent kereszt és minden szentek. Amen!«

Az alispánnak, kit imént még fogva tartottak, külön is megfogadták, hogy ezentúl jó alattvalók lesznek s hogy jövendőre, a mennyiben rajtuk áll, beadnak minden rablót, tolvajt és gonosztevőt. Erre még azt a megbizatást nyerték, bírják eskütételre a többi rablót is; de megizenték velök, hogy augusztus 21-én túl megszűnik a kegyelem-osztogatásnak ez a módja. A rablóknak nagyon meg kellett gondolniok, éljenek-e ezzel a kegyelemmel; mert a De-Vins-ezrednek magának is 13 szökevénye volt köztük, a kik nem érhették be pusztán csak a polgári hatóság jóindúlatával. De meg időközben is rabolgattak, talán annak a 40 *temesmegyei* rablónak kedvéért, kik a könnyedén osztogatott kegyelem hírére csatlakoztak hozzájok, hogy még jobban fenyegessék Buttyin vidékének nyugalmát. Aradvármegye helyesen jegyezte meg, hogy ez a makacs nép nem tudja megszokni a csöndes, földmivelő életet, s többre becsüli annál a gondtalan és bő jövedelmet hajtó rablást. A megjavúlás útját azonban nem zárta el előle.

Aug. 19-én tehát újabb csapat érkezett, szám szerént 19 rabló, magával *Bécs* (Bucs) Petruval együtt, kik hasonló módon tették le az esküt s bűnbánva hallgatták Gersics protopópa javulásra intő szavait.[1])

[1]) *Márki*, Forray András esete. (Hazánk, 1884., 23—31. Alföld s Arad és Vidéke, 1884., 8—9. sz.) *Márki*, A Hóra-világból. (Kolozsvár, 1893., 243—5. és Erdélyi Híradó, 233—8. sz.) Említi ezt az esetet *Katona*, Hist. Crit. XL., 407. *Densusianu*, Revolutiunea lui Horia, 223—5. s pár szóval *Fábián* és *Marczali*. (III. 10—11.)

A vármegye pedig »meggondolván mily vakmerő s minden merész dologra mily könnyen hajlandó az oláh nép úgy, hogy ennek következtében már nyilvános lázadásuktól lehetett tartani,« — örvendetesnek mondotta, hogy — ha csak ily áron is — helyreállíthatta a közbékét, nyugalmat és bátorságot. Elhatározta különben, hogy a nevezett rablók s más gyanúsak szemmeltartására a buttyini járásba 24 pandurt küld ki s hogy a katonaságot is vigyázatra szólítja. Az ő feladatuk, hogy a fegyvereket, puskaport, golyókat, kardokat stb. az egész környéken összeszedjék s hasonló féktelenségeknek elejét vegyék. Általában véve most már sürgősen s áldozatra készen gondoskodott a vármegye a rend fentartásáról, ha kissé talán megkésett is vele.

Magához II. Józsefhez újabb fölterjesztést intéztek a rendek, hogy az események elmondásával jobban megmagyarázhassák, miért kértek kegyelmet a rablóknak; egyúttal tudósították intézkedéseikről. Mivel szerintök a Buttyinba rendelt pandurok már csak azért sem felelhetnek meg föladatuknak, mert nem tudván oláhúl, a nép előtt gyanúsak, különben is csak 24-en vannak s a mellett a helységekben elszórva tanyáznak, — rendes katonaságot kértek a *Salis* őrnagy izgatásai következtében az igazság és alattvalói hűség útjáról letért lakosok korlátozására. Hasonlót kértek a Maros jobbpartján Erdélyig nyúló tótváradi járásra nézve, hol egyes rablások és erőszakoskodások szintén azt mutatták, hogy Salis, Hóra és Kloska bujtogatásai ezt a területet sem kímélték meg. Jellemző, hogy ebbe a járásba semmiképp sem akartak küldeni De-Vins-ezredbeli bakákat, mivel azok jobbadán maguk is oláhok s így könnyen összejátszhatnának amazokkal. Sokkal czélszerűbbnek tartanák, ha ezeket az alföldre vinnék s ott osztanák szét a helységekben.[1])

Az események sok tekintetben igazolták Aradvármegye karainak és rendeinek aggodalmait. A nép, különösen az oláh, melynek 1782. óta magában a vármegyében is sok panasza volt az úrbér s általában a földesurak ellen[2]), fogékonynak mutatkozott az Erdély felől jövő izgatásokkal szemben s elégületlensége annál veszedelmesebb volt, mert ez a nép a lázongás fészkének szomszédságában lakott.

A főispán ugyan Forray kiszabadítása körül szerzett

---

[1]) B. De Vins József táborszernagy épen 1784. kapta ezt a mostan József főherczegről nevezett (37. számú) gyalogezredet, melynek hadkiegészítő kerülete Nagyvárad.

[2]) A helytartótanácsnak 5080. sz. a. 1784. febr. 11. Aradvármegyéhez intézett rendelete.

érdemei jutalmául táblabíróvá nevezte ki Petrovics aradi g.-kel. püspököt s a vármegye is szivesen üdvözölte, midőn okt. 21. az esküt letette[1]; de maga az alispán sem tekintette személyes ügynek elfogatását s a vármegye sem vette azt egyszerű rablókalandnak. Azért eskette meg őket, hogy ezentúl hű adófizetők, engedelmes alattvalók, szófogadó jobbágyok lesznek. Maga II. József is lelkiismeretlenül elámított s előttük érthetetlen politikai és társadalmi célok fölvetése által az egyéni tulajdon megsértésére, rablásra, sőt gyilkolásra késztetett lázadóknak tartotta őket. Azért s aligha csupán az életveszélyben forgó, különben minden tiszteletre méltó alispán kedvéért könyörült meg rajtuk olyan gyorsan. Forray nem is késett megirni *Bruckenthal* báró erdélyi kormányzónak, mit tapasztalt a rablók táborában. Az egykorú tudósító[2] szerint azonban »ő exczellentiája bagatellának vélvén e dolgot, félrevetette a levelet és mikor a tűz kiütéséről való hír Szebenbe ment, akkor jutott eszébe és elővevén, mutatta meg.« Okt. 26. az Erdélyben elfogott aradmegyei tolvajokat már lázadóknak tekintette; [3] egyelőre azonban még mindig csak a katonai összeírások ellen tiltakozott és csupán a sócsempészet s rablások megakadályozásáról volt szó akkor is, midőn a főhadparancsnokság szept. 6-án 2 század katonaságot rendelt.[4] Ebben azonban annyi volt a beteg és az újoncz, hogy a vármegye csak 50 katonát küldhetett volna a nagyhalmágyi sótisztség területén levő hágók őrizetére.[5] Egyébként szept. 27. egész nyugodtan rendelte el, hogy nov. 1. elkezdjék az általános *népösszeirást*, mivel nem lesz káros következése az országra és a nemzetségre, de visszaküldötte az e végből küldött oláh kérdőíveket, kijelentvén, hogy a megyei tisztviselők nem ismerik az oláh írást és csak a magyar s német táblázatokat tartotta meg[6].)

Novemberben már sokan jöhettek arra a gondolatra, hogy nem annyira véletlenségből, mint számításból történt, hogy *Bécs* Petru épen a Zaránddal s egyáltalán Erdélylyel szomszédos Aradban gyüjtött maga köré annyi elszánt fegyveres oláht; s hogy rablókalandjai csak arra valók voltak, hogy nagyobb és általánosabb mozgalmakat készítsenek elő. A XVI. század végén a magyar hajdúk, az elzüllött földönfutó nemesek

---

[1]) *Jegyzőkönyv*, 597. sz.
[2]) *Gyöngyössy* János levele Tordán 1785. febr. 3. *Hazánk*, VII. 116.
[3]) *Teleki*, 41.
[4]) *HTT.* 21031. sz.
[5]) *Jk.* 517. és 531. sz.
[6]) *U. o.* 513., 568. és 614.

is rablószámba mentek, török és magyar előtt egyaránt gyűlöletesek; de a hogy ekkor őket nem akadályozta az a körülmény, hogy Bocskay szabadságharczának tüzében mintegy megtisztúljanak, ép úgy hirdették most az erdélyi oláhok, hogy az ő szabadságukat is az aradi szegény legények s a hozzájok hasonlók férfias karja teremti meg. Az aradi, bihari pandurok elől úgyis jobbadán a forrongó Erdélybe menekültek a rablók és Aradvármegyére innen következett be az a veszedelem, a mitől az erdélyi kormányt óvta Forray. Az október 31-én Mesztakonban, Zarándban tartott népgyűlésről értesülvén, Zarándmegyének Kis-Halmágyon Hollaky Farkasnál összegyűlt tisztjei Krizsán elfogatása végett Kuretyra küldték ki *Gáll* Mihály és *Naláczy* szolgabírákat, a kiket azonban az oláhok agyonvertek.[1]) November 2-án Kristyóron és Brádon, 3-án pedig Ribiczén égettek, raboltak és gyilkoltak. *Jancsó* András kristyóri pap, kinek családját kipusztították,[2]) B.-Sebesre menekült, hol 1773—1782. prédikátor volt s ott még 1789. is élt.[3]) November 4-én a most már Aradvármegyéhez tartozó Lunkára rohantak; elpusztították *Gyulai* Ferencz gróf csinos kastélyát s kivégezték gazdatisztjét, *Gencsy* Antalt; Ócson a kath. templomot is fölperzselték; Kis-Halmágyon kirabolták Hollaky Pál özvegyének s Hollaky Antalnak kastélyait; a 12 Hollaky még aznap Dévára menekült. Pleskuczáról nov. 4-én Hollaky István zarándi alispán segítségre szólította Zaránd és Hunyad egyesült vármegyék tisztikarát, másnap azonban már az aradmegyei Mokráról s 8-án és 13-án Aradról kellett ezt ismételnie, mert pleskuczai házát feldúlták az oláhok; Csermura, Nagy-Halmágy és Acsuva egymásután szintén áldozatúl esett a lázadók dühének. »Nem maradt bennök egyetlen épület sem, — mely a zarándi nemes urak zsarnokságának emlékéül szolgálhatott volna« — teszi hozzá egy román történetíró.[4])

Márki Sándor.

---

[1]) P. *Nagy* László, Arad Tört. III. 53. (kézirat), *Csomós* István kőrösbányai prédikátor előadása szerint.

[2]) *Gyöngyössy* István levele 1785. febr. 3. *Hazánk*, VII. 113. A Kristyóron megölt prédikátor nem Jancsó volt, mint *Horváth* (Magyarorsz. tört. VII. 568.) hiszi, hanem Bakcsy. (Hazánk, III. 149.).

[3]) *HTT.* 1789. évi 16820. és 24082. sz.

[4]) *Densusianu*, Revolutiunea lui Horia. (Bukarest, 1884.), 169. V. ö. P. *Nagy* III. 54. *Hazánk* III. 150. *Teleki*, A Hóra-támadás tört. 21. *Kozma*, Zaránd, 99—101.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A kassai helvét hitv. egyház megalakulásának története. Irta Paikoss Endre abauj-beszteri ev. ref. lelkész. Ára 80 kr. Sárospatak. Nyomtatta Steinfeld B. az ev. ref. főiskola betűivel 1889. 124 l.

I.

Jelen munka előzőleg a »Sárospataki Lapok« 1889-iki évfolyamában jelent meg ily czímmel: *A kalvini irány fellépése, küzdelme és végleges szervezkedése Kassán.* Már ekkor felötlött előttem, hogy az abban felhasznált XVI. századbeli latin nyelvű okiratok tartalma, a mennyiben azokkal hasonirányú kutatásaim következtében megismerkedhettem, elferdítve van közölve. Eme hibákra figyelmeztető bírálat közzétételét akkor mellőzhetni véltem, egyebek közt azért is, mert a munkának a XVII. és XVIII. századot tárgyazó nagyobb része, midőn a szerző magyar nyelvű okiratokat használhatott, behatóbb kutatást és lelkiismeretes feldolgozást igazol.

Utóbb P. jónak látta czikksorozatát a fenti követelőbb czím alatt bővítve, önállóan kiadni, közelebb pedig komoly és alapos történetbúvárok eme munkát egyes hibás adataira nézve forráskép idézték.

Ily előzményekkel szemben most már a történeti igazság érdekében elodázhatlan kötelességemnek tartom az érintettem hibák utólagos kijelölését és helyreigazítását.

A mi az ekkép bírálat alá veendő munka bevezetését és »Reformatio« czímű I. fejezetét illeti: azokban leginkább nyomtatott forrásokból ismert körülmények egyéni megvilágítás mellett hozatnak fel. Nem hagyhatom azonban megjegyzés nélkül a szerző által elhallgatott ama körülményt, hogy a részéről idézett okmányok közül Nagy Lajosnak 1347-ben kiadott donatióját Tutkó József Kassa városi évkönyve okmánytárában VIII. sz. a., továbbá Henckel Jánosnak három, és

Mária királynénak két rendű levelét Frankl Vilmos »Henckel János, Mária királyné udvari papja« című jeles akadémiai értekezése kapcsában II., III., IV., V., VI. sz. alatt már rég közzétette. E mellett a Nagy Lajos-féle adománylevél kelete »quinto calendas mensis Augusti« tévesen számíttatott át augusztus 5-ére, valamint azon András mester, kihez Henckel egyik levelét »senatus Cassoviensis, a secretis« címzéssel idézte, nem volt a kassai tanácsnak igazgatója, a minő állás nem is létezett, hanem titkára, jobban mondva jegyzője. Szintúgy szabálytalan az okiratok idézésénél a pontos keletnek mellőzése, illetve az azokban előforduló ilyetén keltezéseknél: feria quinta ante Judica, in vigilia Thome apostoli, in festo Ascensionis Domini, stb. a megfelelő mostani időszámítás ki nem tétele.

A bevezetésben még idéztetik a »kassaiak által 1514-ben a jászói konvent előtt emelt panasz«, mely előttem ismeretlen okmánynak ilykép való körülirását megfelelőnek nem tarthatom, miután a káptalanok puszta panaszok felvételére nem voltak hivatva.

Hasonlókép helyreigazítást igényel azon állítás is, miképp Stöckel Lénárt az öt városi hitvallást 1549-ben »Confessio pentapolitana« czímmel három nyelven kiadta, mert mostanáig csak a kassai 1613., úgy 1634-iki három nyelvű s ama czímmel nem biró kiadásokból fenmaradt példányok ismertek. Egyébként ez utóbbi kiadás előszavából is következtethető, hogy a 20 év előtt megjelent és a kassai tanács által eszközölt kiadást más nem előzte meg.

Az első fejezet végén idézett 1554. október 12-ki királyi rendelet, a biráltam munka megjelenése előtt csakugyan nem volt még kiadva, azt azonban Miksa király nem Telegdi, hanem Feledy Eustach kassai kapitányhoz intézi. Ezen okirat bevezetésében hivatkozás történik Kassa bírájának és esküdt polgárainak ama panaszára, mely szerint a kapitány úgy magában a városban, mint a városi birtokokon alkalmazott plébánosoknak járó dézsmát a régi szokásnak megfelelően ki nem szolgáltatja, úgy hogy a szegény jobbágyok egyházi férfiaiktól, jövedelmeik megtagadása miatt, elhagyatva, a szentségek kiszolgáltatására és az isteni tisztelet gyakorlására nézve nem csekély fogyatkozást szenvednek. Ennek nyomán a király, mivel az egyházi személyeknek törvényes és jogos jövedelmeiktől bárki által leendő megfosztását nem akarhatja: a kapitánynak (fidelitati tuae) szigoruan meghagyja, hogy ha a panaszbeli kitételek állanak, a kérdéses dézsmát az illető plébánosoknak, a mennyiben katholikushitűek és a szent katholikus s római egyháztól függnek, illetve annak engedelmeskednek,

hiánytalanúl maga szolgáltassa, úgy más érdekeltek által szolgáltattassa ki.[1])

Paikoss úgy látszik e rendelet latin szövegét nem értette meg, s azt úgy tünteti fel, mintha kibocsátása a római klérus által eszközöltetett volna. Jelesül a leirat expositiójának a jobbágyok siralmas állapotára vonatkozó végsorait önálló királyi intézkedésnek véve, így fordítja: »A régi és korábbi szokás szerint a szegény lakosok is fizessenek az egyházi férfiak- és személyeknek terményökből, nehogy a szent sacramentumok kiszolgáltatásában és az istenitiszteletnek kellő gyakorlásában fogyatkozás lenne.« Azután a leirat rendelkező részét, szerinte szintén szóról-szóra való fordításban, következőleg közli: »Midőn az egyházi férfiakat és személyeket ezen törvényes és jogos adományos kegyben részeltetjük, egyszersmind azzal a személyes kegyességet és azoknak későbbi hűségüket akarjuk növelni. Azért megengedjük és meghagyjuk, hogy a szőlőtermésnek épenúgy, mint a gyümölcsnek (frumentum?) egynegyedét a kassai és más községbeli lakosok a mi plébánosunknak fizessék, de ezek a katholika hiten legyenek és a szent katholika és római egyháztól függjenek és annak engedelmeskedjenek.«

Ekként P. éppen ellenkezőjét olvassa ki a rendeletből, mint a mi benne van. Mindazonáltal annak tartalma ujabbi érdekes bizonyítékot szolgáltat azon ismert tényre nézve, hogy az azt ellenjegyző érsekkanczellár az ellenreformatio eszközeinek megválasztásánál nem igen válogatott. Igy, mint láttuk, Kassa panasza elintézésénél, mely a városnak saját, tehát protestáns lelkésze érdekében volt emelve, a rendeletbe beszúr egy incisumot, mely szerint a visszatartott szolgálmányok csupán a római katholikus plébánosokat illethessék.

II.

A munkának a kalvini irány fellépését tárgyazó következő fejezetében a szerző a kalvinizmus első hirdetőjéül egy György nevű hitszónokot jelez, és bizonyítékkép hivatkozik Polyánkay Mihály, eperjesi lutheránus lelkipásztornak, 1557. augusztus 12-én Szentkirályi Antal, kassai lelkészhez írt levelére. Ezen levélben írója állítólag erősen kikel az eretnek-sakramentáriusok ellen, kik az úrvacsorában Krisztus testi jelenlétét tagadják; majd inti Szentkirályit, hogy őrizkedjék az eretnek-sakramentáriusok tanításaitól; úgy megütközésének ad kifeje-

[1]) E rendeletet időközben ifj. Kemény Lajos kiadta »A Reformáczió Kassán« czimű munkája okmánytárában.

zést azért, hogy a kassai tanács miként tűrhette oly embernek tanítását, kinek az eklézsiába törvényes meghívása nincsen, mint a milyen az ott működő György hitszónok, ki hazatérve Wittenbergából, az eklézsiában ellenkezést támasztott és főleg az úrnak szent vacsorájáról a wittenbergai eklézsiával ellenkező véleményt tanít.

Itt is P. mást talál a kérdéses latin okiratban, mint a mi benne van. Ugyanis annak tartalma szerint Polyánkay ugyan szóval és irásban értekezett a Wittenbergából visszatért nem is György, hanem Gergelylyel (Gregorius) ki előzőleg Eperjesen is prédikált az úrvacsora tanáról és inté őt, ne térjen el a wittenbergai akadémia tanításától; hallá is ez utóbbitól, hogy Kassán a tanács felszólítása folytán szintén nehányszor prédikált, e prédikációi tartalmáról azonban mi tudomása sincs. Ezért felkéri Szentkirályit, tudassa vele nehány sorral, mit tanítottGergely prédikációjiban, minthogy némelyek őt az egekig magasztalják, míg mások állítása szerint Kálmáncsehi Márton elvetemedett sektája tanát hirdette, a ki pedig egyaránt arianus, stankarus, anabaptista, sakramentárius és isten tudja még mi más. Végül kéri a levél írója barátját, őrizze meg társaival együtt a Krisztus drága vére által megváltott egyházat azoktól, kik törvényes meghívás nélkül jönnek, valamint azoktól, kik az egyházba sektákat becsempésznek.[1])

Egyébiránt ha a szerző a maga elé tűzött feladatra nézve fontossággal biró azon kérdés iránt: hogy ki hirdette Kassán először a szószékről Kalvin tanait? — e város levéltárában tovább kutat és nem elégszik meg egy elszigetelt adattal, feltalálhatta volna ott az idevágó s a tényállast teljesen felderítő okiratok hosszú sorát.

Ezekből kitetszőleg a Gergely nevű hitszónok nem más volt, mint Szegedi Gergely, ki valóban Wittenbergából visszatértekor Kassán megállapodott és saját állításához képest a tanács, mások szerint csak több magyar polgár felhívására, nehány magyar nyelvű prédikációt tartott. Ezek nemcsak a hívek előtt, hanem az irányadó hivatalos körökben is tetszést arathattak, mert a tanács a szónokot nyomban egy megürült prédikátori állással kinálta meg. Szegedi igenlő válaszát jótevőjének és pártfogójának, Kálmáncsehy Márton, debreczeni lelkésznek beleegyezésétől tette függővé, a kit azután a város e végből 1557. augusztus 12-én irásbelileg meg is keresett. Tette

[1]) E levél közzé lett téve a Történelmi Tár 1890-iki évfolyama 176. 177. lapjain.

pedig ezt annak daczára, hogy előzőleg Melczer Gergely német prédikátor és Chabay Mátyás iskolamester a meghivottat, különösen az úrvacsora kérdésében, az ágostai hittvallástól való eltérés miatt bevádolták. Erre nézve a városi atyák a feljelentőket állításuknak irásba foglalására és az iratnak Stöckel Lénárt bártfai iskolamesterrel való közlésére utasították; ez utóbbit viszont az említett évi augusztus 10-én kelt levelükkel a fenforgó kérdésnek saját plébánossával való megbeszélésére és közös véleményüknek közlésére felkérték. Stöckel már másnap válaszol, nehány napi halasztást kérve, de egyszersmind figyelmeztetve a tanácsot, ne engedje az új dolgok szerzőjének időközben sem az egyházukban való tanítást. Majd két nappal utóbb bemutatja terjedelmes érdemleges véleményét. Fejtegetései közben Szegedit őrjöngőnek nevezi, mert ép és egészséges ember nem szokott szakadásokat előidézni. Szemére veti, hogy nem az egyház által, hanem azok kérelmére bocsáttatott a prédikáláshoz, kik új dogmák után vágyódnak. Az ő tanának gyanús volta abból is kitűnik, mert annak fészkéből (Kálmáncsehytől) ered, ki Magyarországnak valóságos veszedelme, kinek tudománya csak két fejezetből áll: ne türessenek a templomokban az angyalok képei és ne higyjék az emberek az úrvacsorában Krisztus testének és vérének vételét. Ha az igazi vallás csak abból állana, nem csak a törökök és zsidók, hanem az ördögök is üdvözülnének. Folytatólag taglalja és helyteleníti Szegedi tanítási rendszerét és nevezetesen az úrvacsoráról való tanát; befejezésül pedig foglalkozik az új doktornak Melanchton tekintélyére, nevezetesen Krisztus mennybemeneteléről sakramentárius szellemben írt munkájára való hivatkozásával, szemére vetvén, miért lett most Philippianus, holott azelőtt társai Philippust együgyűnek gúnyolták. Ezen kárhoztató itélet daczára a kassai tanács Lippai János és Kiss Lőrincz magyar polgárokat az időközben Debreczenben iskolamesteri alkalmazást nyert Szegedihez küldötte, eljövetelének megsürgetése végett. Ez ekkor hálálkodva eredeti kegyes fogadtatásáért és ajándékokkal lett elhalmozásáért kijelentette, hogy a meghívásnak egyelőre eleget nem tehet. Főnöke ugyanis beleegyezését megtagadta, félvén, mint mondá, a királyi kéztől, mely könnyen az igazi prédikátoroknak vesztét okozhatja. Egyúttal elküldi az összes fel- és alvidéki lelkipásztoroknak egyező véleményét az úrvacsoráról, egyszersmind pedig értesíti a várost Kálmáncsehynek Kolozsvárra, az ottani lelkészi karral eszközlendő disputatio végett történt elutazásáról. Utóbb Szegedi megnyerte mégis az eltávozhatási engedélyt és erről a kassai tanácsot azon reményének kifejezése mellett értesíté, hogy az igaz evan-

gélium hirdetésében minden ellenségek ellen meg fogják védeni. Ennek folytán a tanács elibe elkisérésére Szűcs (Zewch) Ferencz polgárt küldte ki, ki azonban most szintén nem ért czélt, mert ekkor maga Debreczen városának tanácsa tagadta meg iskolamesterének elbocsátását, okúl főleg azt hozván fel, hogy az épenakkor elhalálozott Kálmáncsehy utódjául megválasztották.[1])

Mint az előre bocsátottakból kivehető, Szegedi Kassán, habár Melanchton tekintélyének köpönyege alatt, csakugyan kálvini irányban prédikált; a tanácsban azonban ez időben a magyar elem oly befolyással birt, mely a különben köztiszteletben álló bártfai iskolamester népszerűségét is képes volt ellensúlyozni.

Az ilykép megindított vallás-mozgalom, Paikoss további kifejtései szerint, még határozottabb irányt vett Huszár Gaálnak az 1560-ik év nyarán Kassára érkeztével. Ő itt — úgy mond — puritán Kalvin nézete miatt üldöztetett leginkább, mint a protestantismus azon harczosainak egyike, kik mindjárt kezdetben a kalvini iránynyal törekedtek a Luther irányt a működési térről leszorítani. De P. ezen állításának igazolására mi bizonyítékot sem hoz fel, míg Kassa város jegyzőkönyvei ennek ellenkezőjét tanusítják. Ezek szerint Huszár 1560. márczius 20-án igtattatván be prédikátori állásába, kevéssel utóbb már plébánosával, Frőhlich Tamással, egyetértésre jutott magyar hiveinek az isteni tiszteletet tárgyazó kivánataira nézve, és elfogadta a szokást, mely szerint a keresztelést fehér ingben kell teljesíteni. Utóbb részt vett a kisszebeni lutheránus zsinatban is és teljesen hozzájárult azon határozathoz, hogy a náluk dívott s részben még a r. k. egyház uralma idejéből gyakorlatban maradt régi egyházi czeremóniák minden tekintetben sértetlenül fentartandók, jóllehet azoknak némely ágai a Kalvin felfogással semmikép sem voltak megegyeztethetők. Másfelől, az ő elfogatása után tett városi feltevésekből kitűnik, hogy az üldözés nemcsak személye,

[1]) Stöckelnek 1557. augusztus 13-án kelt levele a kassai tanácshoz, ennek ugyanaz évi szeptember 18-kán írt levele Szegedihez, s az utóbbinak Mihály napja előtt kelt levele a kassai tanácshoz közzé vannak téve ifj. Kemény Lajos idézett okmánytárában; a kassai tanácsnak ugyanaz évi augusztus 12-kén Stöckelhöz, valamint a debreczeni városi tanácsnak ugyanaz évi deczember hó 21-kén a kassai tanácshoz intézett levele pedig ki van adva a Történelmi Tár 1890-iki folyama 177—179. ll. Kassa város tanácsának ugyanaz évi szt. Lőrincz napján intézett levele Stöckelhöz, ennek augusztus 11-ki válasza, Szegedinek Debreczenből a kassai tanácshoz ugyanaz évi november 27-én írt levele, és a tanácsnak deczember 9-diki válasza, tudtommal kiadatlanok.

hanem az összes kassai protestáns papság ellen volt intézve és nevezetesen Zay főkapitány Frőhlichet egyidejüleg elkergette. Továbbá Ferdinánd királynak 1560. október 21. és 25-én kelt leiratában az okok felsorolvák, melyek miatt Huszár elfogatását maga a király rendelte el és ezek között a sakramentárius sektához való tartozása nem fordul elő. Különben annak tüzetes megvitatása: vajjon Huszár, előbb és utóbb, a kalvini hitfelekezethez nyiltan csatlakozott-e? — illetve az e részben rendelkezésre álló adatoknak, jelesül Bullingerhez írt levele, valamint fenmaradt munkái tartalmának mérlegelése és Óváron, Debreczenben és Komjáthin való működésének ez irányban megvizsgálása eme bírálat körén kívül esik.

Ellenben ki kell igazítanom P.-nek azt a téves állítását, hogy a Huszár megszökése miatt elrendelt vizsgálattal Liszti János, veszprémi püspök, lett megbízva, minthogy ez utóbbi akkor még királyi sekretárius volt és a papi pályára át sem lépett. A kiküldött biztosok többen valának, s azok élén Kewessy András, akkori veszprémi püspök, állott. Úgy látszik, P. tévedését a Verancsics levelei utolsó tudós kiadójának hasonló tévedése idézte elő, ki az egri püspöknek »ad reverendissimum Vesprimiensem« címzett levele feliratában emezt Lisztinek nevezi. Magára a Huszár ellen megejtett vizsgálatra nézve Paikoss azt adja elő, hogy a királyi biztos, midőn a közvetlen tetteseket nem vala képes kinyomozni, az egész várost kivánta büntetéssel sújtani, a mely törvénytelen eljárás ellen azután 1561. márczius 15-én az összes polgárság nevében a királyhoz felfolyamodás adatott be. Az ily czimmel idézett okmány előttem ugyan ismeretlen maradt, de alapos kételyeim vannak helyes idézése és közlött kivonatának megfelelő volta tekintetében. Egyik okom az, hogy a város közönsége csak nehány nappal előbb emelt a királynál panaszt a biztosok azon eljárása ellen, mely szerint a belső és külső tanács összes tagjait a tisztába hozandó körülmények kipuhatolása végett esküre akarták kényszeríteni és hogy maga a puszta büntetési szándék czélravezető felfolyamodás tárgyát nem igen képezheti.

A munka záradékában Huszárra vonatkozólag még felemlíttetik Verancsicsnak a kassaiakhoz 1560. deczember hó 1-sején intézett levele is, mint a kassai levéltárban található, mely azonban már irójának munkái között (VIII. kötet 200—204. l.) ki van adva. Eme nevezetes válaszirat szövegéből a szerző egy jellemző tétel fordítását következőkép adja: »Annakokáért kérlek titeket a Jézus Krisztusnak ereje által, és azon ecclesia által, mely a Krisztusban van, hogy mihoz-

zánk tovább is alkalmazkodjatok, mivel még mindig magunk vagyunk a Jézus Krisztus tanainak és a Szentléleknek tanítói, védnökei és annak őrzői, és nem engedhetjük, hogy nemcsak világitól, hanem eretnektől is hallgassátok az Istennek beszédét.«

Ettől a kérdéses mondatnak eredeti szövege lényegesen eltér, és ekkép szóll: Quapropter rogo vos per viscera Jesu Cristi, et per eam ecclesiam, quae in Christo est, quaeque per apostolos ad nos usque pervenit, — adestque illi semper Jesus Christus institutor ipsius, et spiritus sanctus, magister, defensor, et consolator eius, — desinite iam tandem non solum a laicis sancta summere, sed etiam ab haereticis verbum Dei haurire.

III.

A kalvini irány küzdelmét tárgyaló II. fejezetbe a szerző beszö egy következőkép előadott esetet. Hilárius Frőhlich Tamás, a kassai Erzsébet-templom hitszónoka, — úgy mond — 1575. junius 24-én Pankothanus Ferencz prépost és egri kanonok, Radéczi egri püspök által augusztus 26-ra, önigazolás végett Egerbe rendeltetett és idéztetett, s egyszersmind kötelességévé tétetett, hogy Péter-nap után való vasárnapon, az Erzsébet templomában, szónoklat után, nyilvánosan az egész gyülekezet előtt jelentse ki. Hilárius Frőhlich azonban e rendeletnek nem tett eleget; a felsőbb parancsot semmibe sem vette. Hogy engedetlensége miatt büntetése elmaradt, az csakis annak tulajdonítható, mert határozott Luther-követő lévén, ezeknek háborgatását Miksa király nem helyeselte.

Az idéző levélből, a melynek tartalmára a szerző ebbeli előadását alapítja, egész más tünik ki.[1]) Frőhlich nem volt az Erzsébet-templom hitszónoka, s ily állás nem is létezett; nem lett Pankothanus és Radéczi által beidézve önigazolás végett 's nem utasíttatott ennek az említett napon és módon való kihirdetésére. Az egyszerű tényállás, a kérdéses okirat szerint a következő volt: Bizonyos, nemes származású Petrinyei Ferencz az egri szentszék előtt Frőhlich Tamás kassai plébános és hitszónok ellen panaszt emelt szóbeli becsületsértés miatt. Erre Pankothanus Ferencz pépost és kanonok, mint Radéczi István egri püspöknek a lelkiekben helynöke és az egyházmegyei ügyek generalis auditora, az érintett keletű és Myletych György jegyző által szokott alakban kiállított idéző levéllel a panaszlottat Egerbe, a kitett határidőre, itélőszéke elé rendelte idéztetni azzal, hogy a meg nem jelenés esetére a megjelenő fél kérelme nyomán fog tovább eljárni. A kassai levél-

[1]) A kérdéses idéző levél ki van adva a Történelmi Tár 1892. folyama 571, 572 ll.

tárban másolatban őrzött ezen idéző levélre ily záradék van rávezetve: Ugyanazon nap kézbesíttetett Kassán a szent Erzsébet templomában tartott prédikáczió után. Valjon Frőhlich megjelent-e, illetve az idézésnek minő eredménye lett, azon okiratból ki nem vehető. Semmi esetre sem hozható az ügy kapcsolatba Miksa király egyházi politikájával. Hisz a püspökök tudvalevőleg állandóan fentartották fegyelmi hatóságukat az egyházmegyéjükben alkalmazott protestáns papság irányában is és ellenük mintegy jogfentartáskép gyakorta hasonló idéző rendeleteket bocsátottak ki, a nélkül, hogy a szóban levő időszak alatt az idézés eredménytelensége esetében erőszakos eszközökhez folyamodtak volna.

Utóbb közöltetik Frőhlich Tamásnak rövid életrajza is olykép, hogy ő előbb beszterczebányai, majd 1560-tól kassai, lőcsei és iglói, 1573-tól pedig ujra kassai lelkész volt. Ez adatok részben hibásak, mert Frőhlich egy Selmecz fenhatósága alá tartozó helyből került Kassára plébánosnak, és Lőcsére ugyan meghívást kapott, de oda tényleg el nem ment. Kassáról való második eltávozása továbbá 1576-ban történt s ekkor elvállalta a beszterczebányai kórház melletti iskolában a rectori állást. Előzőleg megválasztatott, Iglón való lelkészkedése alatt, ottani fraternitásának, s azután Kassára visszatérése után az öt városi kerületnek seniorává.

Egy másik új okirat, melyre a tárgyaltam fejezetben utalás történik, u. m. Tehányi István debreczeni rektornak 1563. márczius 17-én a városi tanácshoz írt levele, előttem ismeretlen. Mindazonáltal erre nézve sem hallgathatom el kételyeimet az iránt: valjon áll-e az, hogy a levél írója, ki Kassa város költségén tanult Wittenbergában, a tanácsnak a kalvini irány elfogadását, minden különös incidens nélkül, melegen ajánlja épen akkor, midőn az öt város nyugtalanítva a kalvinismusnak a szomszéd megyékben való terjeszkedése által, az ez ellen alkalmazandó gátló intézkedések kérdésében külön zsinatot tart.

Kassa város levéltárának anyagából a szerző még idézi Schwendi Lázárnak 1576, helyesebben 1565, szeptember 8-án, úgy Miksa királynak 1567. julius 30-kán kiadott rendeletét; figyelmét azonban mellőzte az, hogy az első okiratot Schwendinek vezértársa, Zay Ferencz is aláírta, hogy továbbá Miksa rendelete nemcsak Kassára szorítkozott, hanem általános természetű volt; nevezetesen a soproniakhoz is utóbb kiadatván, Ribini ismert egyháztörténelmi munkájában rég közzé tétetett. De ezen leiratról Zsilinszky a magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásairól írt munkájában (I. kötet, 155. l.) hasonlókép már megemlékezett, felemlítvén egyúttal Miksának 1570-ben

kiadott hasonirányú rendeletét, melynek egy példányát Révész Kálmán újabban feltalálta a kassai városi levéltárban.[1])

Ezeket előre bocsátva itt is megállapíthatjuk, hogy a két rendelet tartalmának a fenforgó munkában eszközlött ismertetése s fordítása épp oly fogyatékos, mint az előző okiratoké.

Paikoss továbbá azon eszközök közé, melyekkel a kassai lutheránusok maguk kebeleikből a kalvini irányt kiirtani kívánták, egy egyezséget soroz, mely állítása szerint az 1570. év elején a városi tanács és lelkészei között köttetett. Valamint azonban az illető s általa »egyezségi szerződés« címmel idézett okmányban, melynek igazi címe »1570. Ceremoniae ecclesiae Cassoviensis,« valamely létrejött egyezségi megállapodásnak nyoma nincs: úgy ezen 7 pontból álló utasítás fordításában, minden egyes tétele ki van forgatva valódi értelméből. E tekintetben elégségesnek tartom a keresztelésről szóló első pontból az ennek mikénti teljesítésére vonatkozó részt és az utolsó pontot eredeti latin szövegben és P. fordításában hasábosan bemutatni következőleg:

Első pont vége:

»Fiatque ad compatres et alias adstantes personas per ministrum ecclesiae extra fores templi, quae versus scholam sunt, solita brevisque admonitio de sacro baptismo et institutione usuque illius addita gratiarum actione et praecatione. Deinde portetur infans in templum ad locum aquae baptismi, ibique praehabita abrenunciatione diaboli hostis ecclesiae operumque illius omnium: baptisetur infans uti convenit in nomine Patris et filii et spiritus sancti, addita gratiarum actione et praecatione.«

»Mégpedig kezdődjék az összes testvérek és idegen állású egyének összegyülésével az eklézsiának szolgája előtt a templomnak ajtaján kivül, mely az iskola ellenében van; szokásos rövidséggel hozzáadva a keresztségről és vallásos szertartásokról szóló üdvözlő beszédet és megáldást. Azután vezetessék be a csecsemő a templomba, a keresztelő viznek helyéhez és ugyanott az eklézsiának szétszórtan élő lakosai előtt kihirdettessék és mindnyájuknak segítségül hivása mellett megkereszteltessék a csecsemő, egyezség szerint az atyának, fiúnak és szentléleknek nevében; hozzájárul mindezekhez az üdvözlő beszéd és megáldás.«

Utolsó pont:

»Vult inclytus huius civitatis senatus, videlicet omnes senatores cum tribuno plebis capitis sui scilicet exemplum sequuntur et omnibus praedicationibus divini verbi intersint, ut eo iustius ac maiori vi ceteros cogere possint.«

»Végre azt is akarja ezen város jeles tanácsa, a népszónokok fejeivel, senatoraival együtt, hogy ezeket kövessék és minden prédikáczión a *lelkészek* jelen legyenek és erre, törvény szerint, még erő hatalommal is kényszeríttessenek.«

[1]) V. ö. Révész Kálmán »Száz éves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért« czímű munkáját 5 s 12 l.

Mint a szerző ezután kifejti ezen »egyezség kötésnek« czélja: a szertartások egyöntetüsége nem lett elérve, mert mindig akad a kalvinismushoz hajló egy-két lelkész, ki zavart és békétlenséget szerzett az egyház kebelében. Ily visszavonást támasztott szerinte az 1578-ban alkalmazott magyar hitszónok, Károlyi András, a kinek esetét következőkép adja elő: Ő bensőleg a kalvinismusnak volt híve, de azért elfogadta az ágostai hitvallást és viszont az úrvacsoránál eleinte ostyát, majd kisértéskép kenyeret használt, mi által mind a papság, mind a városi tanács haragját magára vonta. Az egyenetlenség leginkább 1579-ben tört ki, midőn a béke helyreállítása végett az ugyanaz évi junius 17-én Ujhelyben közgyűlést tartó papok Heiczei Albert szaláncz-ujvárosi prédikátort küldötték ki Kassára megbizó levelükkel. Ez ott 1580-ik év elején a háborgó elemek lecsendesítése végett meg is jelent. Azonban Károlyi a tanács előtt nem jelent meg, azzal mentvén magát, hogy Szepsibe kell egy rokona temetésére mennie és külömben is vallástételét már prédikációiban előadta. A tanács nem tudván másképen helyreállítani a békét, Károlyit hivatalától elmozdítá és ugyanakkor a vele mindig ellenkező Iglódy Miklós nevű papot is elbocsátá. Ez Szepsiben, amaz Korlátfalván nyert lelkészi hivatalt. Azonfelül a városi tanács a kalvinismus terjedésének a jövőben is megakadályozása végett határozatilag kimondá, hogy az ubiquitás tanát a szó szerinti fordításban közlött hitvallás alakjában mindenik meghívott lelkész tartozik elfogadni.

Vizsgáljuk már most meg, mennyiben bizonyította be a szerző ebbeli állításait, s vegyük sorba bizonyítékait, a melyekből ama tényállást levonta.

Mindenekelőtt helytelenül állítja Károlyinak kassai hitszónokká 1578-ban lett alkalmazását, mert ebbeli megválasztása az illető tanácsülési jegyzőkönyv szerint már 3 évvel előbb 1575. évi január 3-án történt. Szintúgy a közte és felsőbbsége között támadt egyenetlenség nem 1579-ben, hanem korábban kezdődött; nevezetesen Károlyi már az előző évben a szószékről az úrvacsorára nézve a lutheránus felfogástól eltérő elveket tanított, s midőn e végett felelősségre vonatott, az év végén a tanács szine előtt irt s aláirt egy hitvallást, melyben az isteni és emberi természetnek Krisztusban való egyesülésre nézve a lutheri felfogás értelmében nyilatkozik.

Ezt követőleg irhatta már azt az első levelet, melyre a szerző a kelet kitétele nélkül mint a kassai levéltárban »Missiles 3652/116« sz. a. meglevőre hivatkozik. Ennek hibás számát 3653/116-ra kijavíthatom, de keletéről és tartalmáról nincs közvetlen tudomásom. Magukból a szerző által közlött helyek-

ből azonban látom, hogy Károlyi megbánta említett nyilatkozatát, és az úrvacsorára nézve eltérő irányú könyvet írt.

A mi pedig a Heiczei Albert számára kiállított megbizó levelet illeti, az a fenforgó esettel épenséggel nincs összefüggésben. Abban az Ujhelyen összegyűlt lelki pásztorok és lelkészek Kassa város közönségével egész más czélból, t. i. a végből lett kiküldetését tudatják, hogy annak »controversiam quandam in congressu ministrorum ecclesiarum in Ujhely indicto agitatam« terjeszsze elő; egyszersmind kérik a várost, adjon hitelt annak, a mit kiküldöttjük contraversiájuk felől nevükben mondand, s teljesítse, a mennyiben méltányosnak és igazságosnak találja, közlendő kívánságukat.[1]) Ekként ezen okiratból egyáltalán nem tűnik ki az, hogy Heiczei a tanács és Károlyi András közötti béke helyreállítására küldetett volna ki, sem az, hogy 1580 elején jött volna e végből Kassára. Sőt a mennyiben feltehető, hogy credentionálisát személyesen adta át, Kassán való megjelenése valószinüleg már 2 nappal annak kiállítása után történt; miután a kassai levéltárban található eredeti megbizólevélre ily záradék van vezetve: 1579. die 19. Junii. Credentionalis ex congregatione sacerdotum.

Épp oly kevéssé vehető ki Heiczeinek ilynemü békéltetési feladata Károlyinak Szepsire utazását bejelentő, kelet nélküli, másik leveléből, a melyre, előttem fekvő másolata szerint, más kéz rájegyezte: 1580 Lecta senatus die 9 Maji. Discordia Andreae Caroli et Nicolai Iklodi. Ellenkezőleg magának e levélnek a szerző által meg nem említett utóiratából, valamint jelzett záradékából azt kell következtetnünk, hogy Károlyinak a tanács elé idézése a közte és paptársa, Iglódy között felmerült viszálkodás ötletéből rendeltetett el.

Hogy ennek folytán mindkét pap valójában el lett bocsátva, saját adataimból is tudom s különösen Iglódynak Szepsibe költözését nem ugyan Nyiri, de Nyirő Boldizsárnénak a kassai tanácshoz intézett levele annyiban tanusítja, a mennyiben irója abban a tanácstól engedélyt kér Iglódy, mint akkoron már szepsi prédikátor, kassai házának megvételére, a mi egyébiránt 1582. márczius 7-kén megtagadtatott. Mindazonáltal Károlyi Andrásnak szintén a kelet kijelölése nélkül jegyzetileg idézett azt a levelét, melyből Korlátfalván lett alkalmazása kitűnnék, nem ismerem.

Nincs tudomásom végül az Ubiquitas tanát tartalmazó, s minden új lelkész által előzőleg elfogadandó hitvallásról,

[1]) Ezen okirat megtalálható a Tört. Tár 1890. évf. 791. lapján.

mely a kassai levéltár rendezetlen részében fel volna található; sőt — bocsássa meg a tisztelt szerző — ily tartalmú okmánynak létezését egyenesen kétségbe kell vonnom. Mert általa közlött s így kezdődő szövege: Én . . . tiszta szivből hiszem stb., ha a fordítás fogyatkozásától eltekintünk, szórulszóra megegyez, a mint említém, Károlyitól a tanács előtt kiállított, »Ego . . . . certo corde credo« kezdetű, és szintén a kassai levéltár lajstromozatlan részében őrzött hitvallással. Mihez képest több más okoknál fogva is azt vélem, hogy a szerzőnek kérdéses állítása, egyedül az utóbbi okiraton alapuló hibás combinatio természetével bír. Ha akár eme feltevésemben, akár az előttem ismeretlen többi okmányokra vonatkozólag tévedtem, — a minek magam a legjobban örülnék, — ez könnyen lesz kimutatható.

Végül kiemelendőnek vélem, hogy a kalvini irány fellépése és küzdelme című fejezetek csak egyes epizódok vázlatát tartalmazzák s távolról sem nyujtják ama szakadatlan csatározások teljes hű képét, melyeket — adjuk meg igazi nevét — a kryptokalvinismus Kassán az Alvinczi eljötteig terjedő félszázad alatt vívott.

Ezzel befejeztem kellemetlen bírálói tisztemet. Nem szivesen vállaltam azt magamra, de úgy hiszem, az elfogulatlan olvasó el fogja ismerni utólagos fellépésem szükségét.

Lelkesedéssel párosult törekvés, élénk fantázia és folyékony irály még nem elégséges kellékek a történetiráshoz. Erre ma már sokoldalú készültség, nevezetesen teljes jártasság a latin nyelvben s elégséges paleografiai ismeretek, továbbá fegyelmezett itélő tehetség s a felvett tárgy minden oldalát lehetőleg felderítő adatok beszerzése okvetlenül szükséges.

Ráth György.

Magyarországi tanulók külföldön. III. A krakói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. Budapest, 1893. 8r. XXI, 143, 1 l.

Mindazon publicatiók között, a melyek a XV. és XVI. századbeli iskolázás történetének adatait hozzáférhetőkké teszik, Schrauf Károlyéi az első sorban állanak irodalmunkban. A tudós szerzőnek, mondhatni, kedve telik a régi egyetemi matriculák, bursa-jegyzékek homályos adatainak földerítésében, s nem kimél semmi fáradságot, semmi utánjárást, hogy kiad-

mányát mennél könnyebben használhatóvá, a rég betemetett múlt míveltségének ismeretére mennél gyümölcsözőbbé tegye.

A krakói bursa jegyzéke nem volt ismeretlen előttünk már rég idő óta. 1821-ben Miller Jakab Ferdinánd, a Széchenyi-könyvtár egykori őre, már közzétette Budán; de — mint most Schrauf pontos publicatiójából látjuk — nagyon hibásan, a miért egyébiránt Millert alig érheti gáncs, mert vele Bandtkie György Sámuel könyvtárnok elhitette, hogy a másolat, a melyet ő az eredetiről készíttetett, egészen pontos és hiteles. Jóllehet már Bandtkie azt írta Széchenyi Ferencznek, hogy a hozzá küldött másolatnak végét kétszer is újra kellett iratnia, oly rosszúl volt eredetileg másolva: Schrauf nem haboz kijelenteni, hogy a Miller kiadása tudományos czélból teljesen használhatatlan. S a példák, a melyeket igazolására felhoz, csakugyan meggyőzőek s indokolják az új kiadás létrejöttét. Fraknói ismert műve nyomán még inkább közkézen forgott az említett bursa-jegyzék; azonban a tudományos tekintetben kétségtelenül legmegbizhatóbb kiadást csak nem rég kaptuk meg a föntírt czímű munkában.

Mikor keletkezett a magyar tanulók krakói bursája: biztosan meg nem állapítható. Schrauf úgy gyanítja, hogy már 1486—1487-ben fönnállott, de a jegyzéket a bursa lakóiról csak 1493 óta vezették. Azonban a most eredeti gyanánt szolgáló jegyzéknek néhány levele, a melyeken az első százötvennyolcz bursa-tag van bejegyezve, nagyon valószinűen egy későbbi, talán 1499. évi másolat. Innen már egészen 1558-ig egykorú írás, a melynek szakszerű közlése egymagában is értékes. Schrauf azonban minden felkutatható adatot szeret felhasználni, hogy lehetőleg emelje kiadásának értékét s így igyekszik megállapítani azt is, hogy az eredeti regestrumban előforduló tanulók mikor, melyik évben lettek a bursa lakóivá. Ezt eleinte nem jegyezték föl, csak 1516 után kezdték e szempontot is figyelembe venni s később megint elhanyagolták. Schrauf azonban részint az egyetemi anyakönyvből, részint az eredeti regestrum lapszéli jegyzeteiből s egyéb combinatiókból a bursa lakóinak jó részénél képes meghatározni az időpontot is, a mikor az illető tag a bursa lakójává lett.

Egy kis táblázatban közli e statistikai összeállítást, a melyből arra is következtetés vonható, hogy a mondott időköznek melyik felében hány magyar tanuló lakott a bursában. Mennyire jellemző, mint e táblázatból látjuk, hogy a mohácsi vész előtt általában több magyar tanuló tartózkodott a krakói bursában, mint a mohácsi vész után; 1522-ig jóformán legkevesebb nyolcz tanuló van egy-egy félévben, már 1526-ban

összesen három, 1538-tól 1558-ig tartó korban legtöbb a hat tanuló, s ezt a csökkenést az egyetem anyakönyvével való összevetés még világosabbá teszi.

De a mi Schrauf kiadásának a megbízhatóságon s az időrendnek lehető megállapításán kivűl kiváló becsét teszi, az a bursa lakóinak regestrumában előforduló tanulónak, hogy úgy mondjuk, további pályájáról kifürkészett adatok közlése. A derék kiadó megállapítja, hogy ez vagy az a bursa-tag mikor kezdte s mikor fejezte be tanulmányait az egyetemen, és Krakóban maradt-e, vagy máshová vonzotta tudományos törekvése. Nem valamennyinél sikerül ez még az ő rendkivüli szorgalmának s e téren való hasonlóan rendkivüli ismereteinek sem: de hatszázötvennél legalább az egyetemre való beiratkozás időpontját megállapította. A munkát egy gonddal szerkesztett betürendes névmutató zárja be, a mely könnyen tájékoztat a kiadás összes adatairól.

Mivé lett a krakói bursa s miért nem akadt bele már lakó a XVI. század második felében: mindenki tudhatja. De már hogy az egyetemre beiratkozott tanulók milyen szempontból vétettek föl a bursába, meg nem határozhatjuk. Az nyilván kitünik, hogy jóformán csak Buda, Kassa, Szeged, Debreczen, Pest, Esztergom s még egy pár város fiai vétetnek föl a bursa lakói közé, s épen azok a városok nem küldik ide fiaikat, a melyek például a XV. században a bécsi egyetem tanulóinak oly nagy százalékát adják. Olyan tagjai is vannak a bursának, a kik meg az egyetem anyakönyvéből hiányzanak. Mi ennek az oka a gondatlanságon kivül: szintén eldöntetlen, de minden bizonynyal érdemes a bővebb kutatásra és elmélkedésre.

Schrauf e kiadással épen úgy dicséretünkre érdemes, mint e folyóirat egyik előbbi füzetében ismertetett munkájával. Azt hiszem, a krakói egyetemi tanulók teljes jegyzékének kiadását nem csekélyebb méltánylattal vennők tőle, mint eddigi publicatióit. Azzal e most érintett kiadás becse is csak nyerhetne, mert ez adatok egy nagyobb egész keretébe foglaltatnának.

V. J.

Die Kerzer Abtei, von Ludwig Reissenberger. Mit zahlreichen Illustrationen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt. 1894. In Commission bei Franz Michaelis. S. 59.

A magyarországi cziszterciek története érdekes füzettel gyarapodott. Ismertük ugyan már »A fogarasföldi kertzi apátság« multját Knauz Nándor tollából, de azért korántsem hittük,

hogy a történelmi búvárlat ez irányban fölösleges. S csakugyan Reissenberger értekezése bebizonyította, hogy a folyton szélesbedő kutatás sok új dolgot vethet felszinre.

Kár, hogy az értekezés nem a monografiák csoportosító rendszerét követi. Igaz, hogy két főrészre — az apátság története és építkezésének leirása — oszlik; de a történeti felét is szivesen láttuk volna több, a tárgy természete által megkövetelt fejezetre különítve. Nagyon megkönnyebbült volna az áttekintés s a munka használhatósága.

A kerczi apátság Szebentől hat órányira, az Olt balpartján, Fogaras vármegyében volt. Az alapítás éve bizonytalan. Alapítóját nem ismerjük. De hihetőleg valamelyik királyunk bőkezűségének köszöni létét; mert Zsigmond király határozottan elődjei egyikét tartja alapítónak.

Kercz az egresi apátságból települt. Ezért az egresi apát mindazon jogokat gyakorolja fölötte, melyek a rendi határozatok szerint az atyaapátot megilletik.

Legrégibb viszonyaiból keveset ismerünk. Okiratilag 1223-ban fordul elő legelőször. A tatárjárás idején sokat szenved. Még V. István ifjabb király védelme és pártfogása is nehezen tudja lábra állítani; pedig még azt is megszabja, hogy a vajdák és bárók ne szálljanak hozzá, adózás dolgában meg a szebeniek kötelezettsége alá esik.

Róbert Károly 1332-ben nevezetes szabadságlevelet ad ki az apátság részére. E szerint a következő tíz falu volt az apátság birtoka: Kerz, Kreuz, Meschendorf, Miklósfalva (villa Nicolai), Apátfalva (villa abbatis), Szent-Mihályhegy, Földvár, Kolun (Colonia), Harrbach (Honrabah) és Oláh-Kerz.

Mivel a hatalmaskodók az apátság birtokjogát több izben megsértették, a királyi szabadságlevél ez irányban is megszólal. Királyi védelembe fogadja az egyes falvak jobbágyait s kiterjeszti rájok a szebeniek jogait és szabadságait. Ennek viszonzásául a kolostor népei hozzájárulnak a szebeniek ötszáz ezüst márkányi évi adójához, mely a királynak jár. Kötelezik ezenfelül magokat, hogy a szebenieket szorultságukban támogatják, — leszámítva azon esetet, ha a szebeniek egymásközött hasonlanának meg; mert ekkor egyik párthoz sem állhatnak mindaddig, míg a kiegyezést meg nem kisérlik.

Az apátság emberei részére az apát és convent rendel ki bírót, de mindig azok közül, akik az apátsági birtokokon élnek. Fontosabb ügyekben az apáthoz és conventhez folebbezhetnek.

Az apátság birtokain csak a kolostorhoz tartozó emberek lakhatnak. Mindegyik curia fizet adót és teljesít megfelelő

szolgálatot, hacsak valamelyiket az apátság föl nem menti. Aki az apát és convent parancsának nem engedelmeskedik, a szebeni comes elfogatja és a királyi bíróság elé állítja. Az engedetlenek ingó vagyonának kétharmada az apátságnak esik, egyharmada meg a szebeni grófé; miért is ez köteles az apátság jogainak védelmére kelni.

Az ispánok és más hatalmas emberek, ha az apátság birtokain keresztül utaznak, ne szálljanak be a lakossághoz, hacsak a község meg nem hívja őket. Aki ellenkezőleg cselekszik, el kell fogni és a szebeni gróf bírósága elé állítani. Ha elfogni nem lehet, s eleget sem akar tenni, sem az idézésre meg nem jelenik, lázadó számba megy.

Érdekes, hogyan védi a szabadságlevél magokat a kerczi cziszterczi rendtagokat. Ha valaki a szerzet ruhájában levő szerzetest gyalázó szavakkal vagy fenyegetésekkel illeti, az a puszta, falu, vagy város, ahol ez megtörténik, úgy köteles vele eljárni a szebeni gróf és a szebeni szék közönsége előtt, hogy a büntetés példás szigorúságunak bizonyuljon. Ha pedig valaki a kerczi rendtagok valamelyikét megüti, a szebeni gróf halálos büntetést szab rá.

Mindezen jogok védelme a szebeni grófnak és polgároknak lőn kötelessége. Ha ezek ebben hanyagoknak bizonyulnának, az apátság kérelmére maga a király szorítja őket feladatuk megoldására. S nehogy valaki az alattvalók részéről avval mentegetődzék, hogy az apátság szabadságairól nincs tudomása, — meghagyja Róbert Károly, hogy a szabadságlevél másolatát, az apát és convent kívánságára, a mikor csak szükséges, de minden évben legalább egyszer, a szebeni szék közönsége előtt föl kell olvasni és közszemlére kitenni.

Ily körültekintő óvatosság sem volt elég az apátság békés életének biztosítására. Hiszen azt látjuk, hogy a kerczi apát egyenesen Csanád esztergomi érseknél keres védelmet az ellenséges támadásokkal szemben. Ekkor adja ki Csanád azon erélyes rendeletet, melyben meghagyja, hogy az apátság javait, ha lefoglalták, adják vissza, megsértett jogait állítsák helyre, mert különben egyházi tilalom (interdictum) alá esnek.

Most Zsigmond királynak császárrá koronázásáig békét élvezett az apátság. De az ő hosszas külföldi tartózkodása alatt a közbiztosság megingott, s ezt az apátság is megérezte. A jogsérelem orvoslásáért egyenesen a királyhoz fordúl a kerczi apát. Zsigmond ekkor Csáky Miklós erdélyi vajdát, a fehérvári püspököt, a királyi bírót és a szebeni szék bíráit utasítja az apátság érdekeinek védelmére.

De nemcsak az apátság birtokain hatalmaskodtak, hanem

oly esetekkel is találkozunk, a hol az apátság a jogsértő alany. A méltatlanságnak jellemző példáját őrizte meg a következő eset:

Brassóban a Katalin-kápolnában a kerczi cziszterczieknek végezték az istentiszteletet. A kápolna mellett jámbor nők házat építettek és ebben, az egyházi felsőbbség engedelmével, a cziszterczieknek szabályai szerint közös életet éltek. Azon kerczi rendtagok, kik az istentisztelet végzése czéljából Brassóban laktak, apátjok beleegyezésével arra akarták ezen apáczákat kényszeríteni, hogy az ő napi ételeiket készítsék el, lakásukat söpörjék és tisztítsák, s egyéb szolgai munkákat végezzenek. Ezek megtagadták a követelést. Erre az apát és a convent az apáczákat a házból kiűzte, birtokuk egy részét lefoglalta, a rendi ruhát és scapulare-t rólok leszedte és a brassói plébános által őket kiközösíttette. A római szék parancsából azonban egy erdélyi kanonok úgy intézkedett, hogy a ház az apáczáké, a rájok kimondott kiközösítés semmis s a rendi életet folytathatják. Ezenkivül egy rendtagot megbizott, hogy az apáczáknak a szentségeket kiszolgáltassa, ellenségeik ellen megvédje és ami nyugalmukra szükséges, létesítse. Erre az apáczák visszatértek házukba.

A kerczi apátság életére végzetes befolyású lett a törökök megjelenése hazánkban. 1420 óta több izben csapkodtak már be a török hadak Erdélybe. 1421-ben Murad szultán a Bárczaságba tört s a kerczi apátságot elpusztította. A mi rombolni való maradt rajta, elvégezték a görög vallású schismatikusok és az oláhok.

Hogy mily szomorú viszonyok között élt az apátság, bizonyítja Mihály apát lemondása 1439-ben. Leköszönése okául felhozza, hogy bár ő tíz évig mint perjel és huszonnégy évig mint apát minden lehetőt megtett apátsága érdekében: mégis a törökök, az oláhok és a kereszténységnek egyéb ellenségei, sőt még az apátság alattvalói részéről is — kik még élete ellen is fondorkodtak — számtalan gonoszságot tapasztalt. Az apátságot több izben fölperzselték, ő azonban azon hitben, hogy egyszer majd csak beköszönt a békesség, mindig újra helyreállította. Most meg az oláh vajda még azt is megteszi, hogy a tergovisti plébánost az apátság élére akarja erőltetni. S mivel ő agg korában ezen nehézségekkel nem tud megküzdeni, a convent beleegyezésével Bornequeli János hittudor javára lemond az apátságról.

Ezen eljárást Woski László egresi apát, mint atyaapát helyeselte s egyúttal reményét fejezte ki, hogy az új apát majd rendbehozza az apátságot. De bizony javulás nem igen állt be.

Teljesen azonban Bärenfuss Rajmund alatt ment tönkre az apátság. Ez, jóllehet egyúttal argai (Milkó) választott püspök, valóságos világfi volt. Fényüző s kegyetlenül pazarló. Eszeágában sincs az apátság helyreállítása, hanem inkább zsarolja jobbágyait. S midőn ezek jogtalan követeléseinek nem akarnak meghódolni, a bíróság segítségét is igénybe veszi. Ez azonban a jobbágyoknak ad igazat és kötelezi az apátot, hogy Szebenben a gyűlésen nyilvánosan esküdjék meg a jobbágyok jogainak fentartására.

Hunyady Mátyás értesül, hogy ez az ember az apátság javait elpocsékolja és az istenitiszteletet elhanyagolja. Miért is tudatja vele, hogy a szebeni polgármesternek, bíráknak és esküttteknek meghagyta, hogy mint az apátságnak régi idő óta patrónusai őrizzék ellen az apátság ügyeit és jelöljék ki a módot, hogyan lehetne a bajon segíteni.

Rajmund apát e miatt neki dühösödött s oly lépésre határozta el magát, amely egész Erdélyre veszedelmes lehetett volna. Maga Mátyás király említi ezen dolgot, de nem részletezi. Úgy látszik, politikai zürzavarról van szó.

A szebeniek és a többi szászok ráunnak a sok bonyodalomra. Arra kérik Mátyást, csatolja az apátságot a szebeni prépostsághoz. Mátyás 1474. febr. 27-én teljesíti kérelmöket. Föltételül azt tűzi ki, hogy a szebeniek kérjék ki ehhez a pápai beleegyezést; Kerczen az isteni tisztelet végzése czéljából tartsanak három papot; Szebenben meg az ő és hozzátartozói lelki üdveért minden csütörtökön misét mondjanak.

Három év mulva ismétli Mátyás király ezen rendelkezését. Ekkor az eltörlés okairól így beszél: Szerfölött rosszúlesett az apátság nagyfokú hanyatlása, mely az apátok és szerzetesek laza erkölcse és gondatlan élete miatt az isteni tiszteletben, az épületekben és a birtokban beállott.

A szebeni tanács már 1474-ben intézkedett, hogy necsak Kerczen legyen az isteni tisztelet végzésére három pap, hanem egy negyedik Brassóba is menjen a cziszterciek egykori Katalin kápolnájának szolgálatára. Ezek ellátására az apátság jövedelméből nyolczvan köböl gabonát, négy hízott ökröt és tizennyolcz bárányt ajánlanak meg. Ugyancsak az apátság jövedelméből kap még a szebeni plébános is száz arany forintot. Az apátsági javakat egy kormányzó (provisor) kezeli s évenkint beszámol a tanács és plébános jelenletében. A mi jövedelemfölösleg marad, a szebeni és kerczi egyházak szükségletére fordítják, úgy hogy világi czélra misem jut belőle.

Téves a szerzőnek azon felfogása, hogy a kerczi apát 1279 táján azért nem jelent meg Cisterciumban a nagy káptа-

lanon (nagygyűlés), mert ebben a szegénység gátolta. Hiszen a rendi szervezetből tudjuk, hogy a szegény apátságnak e címen fölmerülő költségeit a többiek fizették.

Az is különösen hangzik, hogy szerző szerint a cisztercziek csak *valószinüleg* háltak *közös* teremben. Egész életnemök követeli tőlük, hogy kolostoraikban *biztosan* lássuk a *közös* alvótermeket.

A mű második része az apátsági épületek leirásával foglalkozik. Minden sorban a szakavatott ember szavára ismerünk. Éles megfigyelés, ügyes egybevetés s alapos következtetés tükröződik elénk e fejtegetésben.

Megtudjuk belőle, hogy az apátsági templomból ma még megvan a szentély egészen, a kereszthajó és a kettős kápolnák részben. A hosszanti hajónak oldalfala 2—4 méter magasságban, a nyugati homlokzat jó része a fő bejáratnál szintén megvan.

A templom átmeneti stylben épült. Három hajója volt. Az apsist a nyolczszögnek öt oldala képezi. A kettős kápolnák, a mellékhajók méretei szerint, egyenesen záródnak. A templom hossza 54 m.; a szentély szélessége 17·75 m. Az épület anyaga kő, melyet az apátság Kolun nevű birtokának bányájából fejtettek.

A rendi egyszerüség ezen épületen is kifejeződik. Diszítés csak az oszlopfőkön, pilléreken, az ajtó és ablak részleteinél és a záróköveken látható. A szentély záróköve Szűz Mária koronás képét ábrázolja. A boltozat nem valami fejlett, de arányaival jól hat.

A templom déli oldalán huzódott el a kolostor. A keresztfolyosónak Kerczen csak a keleti és déli oldala épült ki; a nyugatit egyszerű fal helyettesítette, az éjszakit meg a templom déli oldala pótolta. A keresztfolyosó két hajós volt és kinyílt az udvarra.

Igyekszik ezután a szerző megjelölni a kolostor egyes helyiségeit. Állításához az adatokat részint a romrészletekből, de leginkább a cisztercziek szokásos eljárásából veszi.

Érdekesek és tanulságosak az értekezésben előforduló képek. S ezek között főleg az lep meg bennünket, melyen az egyes romrészleteket ábrázolja, a régi templomot és kolostort, különböző oldalról tekintve, reconstruálja.

Megelégedéssel teszszük le e művet elolvasása után. De megelégedhetik vele maga a szerző is, mert hasznos és derék munkát végezett.

Békefi Remig.

A Vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben. Kiadja Vargyasi id. Daniel Gábor. Többek közreműködésével szerkesztette Dr. Vajda Emil. Budapest. Franklin-társulat. 1894.

A családi oklevéltárak újabb időben örvendetesen szaporodó publicatiója legújabban egy érdekes kötettel gazdagodott: egy régi székely család levéltára lett a magyar történetirás közkincsévé.

A vargyasi Daniel család a régi és előkelő székely családok legkiválóbbjai közé tartozik. Mióta az önálló erdélyi fejedelemség keletkezése a kis bérczes haza fiait az alkotmány és a vallásszabadság védelmezésében előtérbe állította, azóta e család fiaival a közélet minden fontosabb terén találkozunk s a mohácsi vésztől napjainkig e család története szorosan összefügg Erdély történetével. Mint diplomaták, mint katonák, mint székük elsőrangú politikai tisztviselői s mint egyházuk főgondviselői a Danielek minden időben és minden körülmények között hiven teljesítették hazafiúi kötelességüket s ha végig lapozzuk a vaskos kötet tartalmát, azt találjuk, hogy e család fiainak »materialisztikus emberi gyöngéit általában tündöklő polgári erények feledtetik, aranyozzák meg elejétől végesvégig« s igazat adunk az előszóban foglalt amaz állításnak, »hogy szemesnek, élelmesnek, körmönfont gazdának, üzleti dolgokban jártasnak és otthonosnak nem egy Daniel mutatkozik, de önzőnek, haszonlesőnek, szennyes és enyveskezűnek vagy kérges tenyerűnek egy sem.«

Ami az oklevéltár tartalmát illeti, az 492 darabból áll s ezekből egy a XV. századra 29 a XVI. századra, 316 a XVII. századra, 101 a XVIII. századra, és 42 a mi századunkra esik. Már e számok is mutatják, hogy a család politikai szereplésének fénykora a XVII. század s a családi oklevéltárnak e századra eső darabjai a politikai történelem szempontjából a legérdekesebbek és a legbecsesebbek. Daniel Mihály Bethlen Gábor meghitt embere és vitéz kapitánya, Daniel János I. Rákóczy György diplomatája, Daniel István Béldy Pál összeesküvésének egyik részese a család kitűnőségei s a hozzájok intézett vagy tőlök származott levelekben és okiratokban számos szerfölött érdekes történelmi adatra bukkanunk, kulturhistóriai tekintetben pedig a kötet csaknem minden — még oly jelentéktelennek látszó — darabjának is meg van a maga sajátos érdekessége. Míg Daniel János és István követi jelentései az erdélyi fejedelmi udvar politikájára, Daniel István levelei pedig a Béldy Pál törekvéseire vetnek érdekes sőt meglepő világot, addig, hogy a sok közül csak egy

példát hozzunk fel, a 318. sz. alatt közölt okirat 1743-ból a vargyasi udvarháznak oly szemlélhető eleven leirását tartalmazza, mely beillik egy kis darab székelyföldi kulturhistóriának a XVIII. századból. Rendkivül érdekesek még — szintén csak a legkiválóbbakat említve — a Mikes fiúk által elkövetett leányrablásra vonatkozó levelek az öreg Rákóczy György korából és a legújabb kor küszöbén Daniel Lajos tábornoknak a franczia háboruk korából »kifogyhatlan humorú és jóizű levelei«, melyeket átolvasva, sajnálattal kérdezzük, hogy a vitéz generális miért nem irt többet, vagy ha talán irt, miért nem őrizték meg leveleit jobban.

Sajnálattal kell azonban megjegyeznünk, hogy a külalak, helyesebben az oklevelek közlésének módja, nem mindig felel meg a tartalom becsének. Igy főképpen nem hagyhatjuk észrevétel nélkül, hogy a helyesirást illetőleg a szerkesztők nem követtek egyöntetű eljárást. Némely okirat mai helyesirással van közölve, másoknál a szerkesztők annyira ragaszkodtak az eredeti irásmódjához, hogy a latin kifejezéseknél még a közönséges rövidítéseket sem oldották fel. (Pl. saltem prsa, fide nra, Ao, locoqu, in prnoth, stb.) Feltünő továbbá a sok teljesen értelmetlen mondat is, még pedig nem egy oklevélben, mi legalább némely helyen, úgy látszik, egyenesen a másolók gondatlanságából származott.

Ez észrevétellel azonban korántsem akarjuk a könyv értékét csökkenteni, sőt ellenkezőleg helyén valónak találjuk, a magyar történetirás nevében köszönetünket fejezni ki a nagynevü székely család jelenlegi érdemes fejének vargyasi id. Daniel Gábornak, kinek áldozatkészsége e szép gyüjtemény megjelenését lehetővé tette. M. S.

»Memomrie per la storia di Fiume.« Az 1893-ban elhúnyt Kobler János min. tanácsos kézirati munkája.

Fiume múltjának ismeretére nézve esemény számba mehet a múlt őszön elhúnyt *Kobler János* nyugalmazott báni táblai bírónak kézirati hagyatéka, mely a szerző végrendelete értelmében a fiumei municipium tulajdonába ment át.

Mindenki előtt tudva volt, hogy az öreg úr, ki 80 évnél magasabb életkort ért el, mintegy ötven éven át foglalkozott szülő városa történetével, hogy kutatásainak eredményét kéziratban már régebben összeállította; azonban nem volt rávehető arra, hogy munkáját még életében közzé tegye. A csendes természetű, szerény föllépésü tudós félt a polémiától s az ezzel

járó izgalmaktól, melyeknek hajlott korában magát kitenni nem akarta. Az alulirottnak ugyan évekkel ezelőtt szivességből betekintést engedett kézirati művébe, de ennek egyes töredékeiből még nem lehetett itéletet formálni az egész munka tudományos becséről.

Ily munka megjelenése pedig ugyancsak hézagot pótolna történeti irodalmunkban. Alulirott is akárhányszor érezte kutatásainál egy alapvető munkának, Fiume összefüggő történetének hiányát. A szintén elhúnyt *Tomssich*, városi tanító, ugyan tett ez irányban kisérletet, s 1886-ban »Notitie storiche sulla citta di Fiume« közzétett egy compilatiót, melynek azonban se tudományos se irodalmi becset egyáltalán nem tulajdoníthatni. Inkább számbavehető munka még a Račkié: »*Fiume gegenüber von Croatien*« (Zágráb, 1869), mely azonban a XVIII. századot megelőző korral csak igen keveset foglalkozik, s inkább csak az 1776-ot követő időben beállott közjogi fejleményeket tárgyalja, még pedig azzal a czélzattal, hogy Fiumét közjogilag Horvátországnak vindikálja. Erre szolgálna mintegy feleletül Radich Ákos munkája: »*Fiume közjogi helyzete*« (Budapest, 1883), mely azonban csak politikai röpiratnak tekinthető, s egy részében sem éri el a tudományos megbizhatóság színvonalát.

Igy állván a dolgok, igen nagy várakozással néztem eléje a Kobler-féle hagyatéknak, melyről tudva volt hogy számos, Fiume történetére vonatkozó okiraton, czikken, könyvön és tervrajzon kivül magában foglalja még mint legfontosabb részt *Fiume városnak kézirati történetét.*

A városi törvényhatóság egy háromtagú bizottságot küldött ki a hagyaték átvizsgálására, oly szándékkal, hogy a hátrahagyott kézirati munkát, ha a követelményeknek megfelel, a millenium alkalmából a város költségén megjelentesse.

E bizottság alulirottat küldte ki a kézirat tanulmányozása és megfelelő jelentéstétel végett. Sietek a magyar történetkedvelő közönségnek, mely Fiume múltja iránt bizonyára élénken érdeklődik, vizsgálatom előleges eredményével beszámolni.

A Fiume történetét az ókortól egészen a legújabb korig felölelő kézirati mű öt folio kötegből áll. Czím: Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume, scritte dal fiumano Giovanni Kobler.«

Az első köteg tartalma a következő: Előszó s a munka felosztása. A felhasznált történeti források felsorolása és 344 okiratra terjedő regesta-gyűjtemény. Ezután következik a munka I. része: *Legrégibb kor egészen 1300-ig* Az első szakasz

külön címe: *Bevezető tanulmány a város keletkezése történetéhez.* (Hat fejezet.) A második szakasz tartalma: *A Quarnero körül elterülő tartományok politikai állapota a legrégibb időktől kezdve.*

Különösen érdekes az előszó, melyben az elhunyt szerző a munka genesisét adja elő. Nemeskéri Kiss Pál kormányzósága idején, a negyvenes években, Fiumében élénken kezdték érezni egy a város történetét tárgyazó hiteles munkának szükségét, mivel abban az időben a horvát politikai mozgalom a fiumei kérdésre is kiterjeszkedett s e kikötő várost történeti alapon Horvátország kiegészítő részének iparkodott föltüntetni. Az akkori patricius tanács e végből egy öt tagú bizottságot küldött ki, hogy a kérdéssel foglalkozzék. A bizottság azonban nem sokra ment munkájával. Tagjai csakhamar észrevették, hogy ehhez sok idő és munka kívántatnék meg. Azután közbejöttek a 48-iki események és az azt követő évek, melyek minden ily irányú törekvést megbénítottak. E bizottság tagja volt az elhúnyt Kobler János, akkor városi bíró. Ő azonban nem ejtette el a feladatot; komolyan hozzáfogott a városi levéltár anyagának s a környező vidék történelmi emlékeinek tanúlmányozásához és már akkor sok anyagot gyűjtött össze. Később azonban e munka megszakadt, mert a szerző 18 éven át távol volt szülő városától. 1872-ben nyugalomba vonulván (min. tanácsosi címmel) ismét felvette az elejtett fonalat s ezentúl egész munkásságát Fiume történetének felderítésére szentelte. Régebbi helyi kutatásainak eredményét ki akarván egészíteni, fölkereste Trieszt, Görz, Laibach, Grácz, Bécs és Velencze könyv- és levéltárait.

A II. rész Fiume egyházi történetét adja, mely lényegesen hozzájárúl a város közjogi történetének földerítéséhez.

A III. részben a Fiume körül fekvő tartományok és helységek középkori történetét adja s szól a Frangepánokról, kik mintegy 30 évig uralkodtak Fiume felett is.

A IV. részben szól a Duinói lovagokról és a Valsee grófokról, Fiume egykori hűbérurairól. Azután az 1530-ban szentesített városi statutumról s a politikai autonomia változásairól 1776-ig. Továbbá a város topographiai fejlődéséről, kikötőjéről és kereskedelméről 1809-ig.

Az V. részben leírja Fiuménak a magyar koronához való kapcsolása történetét, a municipális önkormányzat új formáját és változásait. Ezután a franczia uralmat (1809—1813.) és az utána következő osztrák kormányzatot 1822-ig, majd Fiume visszakebelezését Magyarországba; végül az 1848/9. év fő eseményeit. Erre még vegyes följegyzések, továbbá néhány

fiumei patriczius család ismertetése és záradékúl Fiume története főeseményeinek kortani táblázata.

A munka az első futólagos átnézés után is már azt a benyomást teszi, hogy Fiume városa csak önmagát becsüli meg, ha e munka kiadásáról gondoskodik. Másrészt pedig igen kivánatosnak tartanók, hogy e mű ugyancsak a millennium idejére magyar átdolgozásban is megjelenjék.

FEST ALADÁR.

Gróf Benyovszky Móricz.

(Válasz dr. Jankó János bírálatára.)

A »Times« múlt évi nov. 17-iki száma egy rövid bírálatot közöl Benyovszky művének legújabb kiadásáról, melyben egyebek közt azt is állítja a bíráló, hogy a hazafias büszkeség, melylyel Benyovszky honfitársai az ő koholt éleményeire tekintenek, úgy látszik, egészen eltompította kritikai itélőtehetségüket, és »Magyarországban, őt nemzeti hősnek magasztalták föl.« Hogy mily alapon állítja ezt a bíráló, azt bajos elképzelni; mert mindaddig míg Jókainak Apotheosisa nemrég megjelent, Benyovszkyval a magyar közönség ugyancsak keveset törődött.

Jókai regényíró s mint ilyennek teljes szabadságában áll a gróf urat akár fehérre akár feketére festeni. De amint komoly történetirásról van szó. »nil nisi verum«. Miután pedig dr. Jankó már másodizben lépett a sikra Benyovszky mesemondáinak védelmére a »Századok«-ban és más magyar ember még nem akadt. ki a kihivást el fogadta volna, legyen szabad alúlirottnak fölszólalnia s a »Times«-nek megmutatnia, hogy ámbár nem vagyunk sokan, mégis vagyunk kik éppen nem vagyunk büszkék Benyovszkyra; sőt készek vagyunk a gróf hirnevéből reánk háramló dicsfény egy részét őseinek hazájával, Lengyelországgal, megosztani. Mert lengyel vér is folyt hősünk ereiben; és ősapáitól az eredeti bűnnel együtt örökölte a nagyzási hóbortot is. Aeneas Sylvius már a XV-dik században vette észre e nemzeti bűnt. Szerinte »mos est Polonorum de magnis majora loqui.«[1])

Egy más ok, mely a fölszólalásra késztet az, hogy Oliver kapitány barátomat, miután magyarúl nemcsak hogy nem ir, de nem is ért, védelmembe vegyem »az irodalmi imposztorság« vádja ellen. Egy bírálat főeredményét kizárólag Izmailov

[1]) Epistola LXXXI. a bazeli kiadásban.

vallomásaira alapítani, hiszékenységnek vagy, ha úgy tetszik, fölületességnek lehet talán jellemezni; de egy íróra emiatt az irodalmi imposztor bélyegét sütni, ez már csakugyan botrányos dolog.

Válaszomban az lesz jelszavam, hogy »Amicus Oliver, amicus Jankó, sed magis amica est veritas.«

Dr. Jankó zokon veszi Oliver kapitánytól azt, hogy bírálatát így nyitja meg: »Az emlékiratok *egy hazugsággal* kezdődnek.« Pedig hiszen már Jókai kimutatta, hogy az emlékiratok *egy egész nyaláb hazugsággal* kezdődnek. O ezek miatt a külföldi életírókat okolja, de mint azonnal bebizonyítandom, egészen ártatlanúl. »A British Muzeum őrzi a Benyovszky-féle emlékiratok (franczia nyelven írt) eredetijét« s ha dr. Jankó ezen kéziratokat jobban megnézi vala, megbizonyosodik arról, amit én azonnal észre vettem, hogy t. i. az életirati bevezetés az I-ső kötet 38-dik levelének elején végződik és az autobiographia ugyanazon levél hátlapján kezdődik, s hogy a kötet *elejétől végig* Benyovszky kezeirásában javításokat tartalmaz.[1]) Ha Benyovszky nem akarta elvállalni a felelősséget az életirati bevezetésért, úgy (dr. Jankó saját szavaival) azt kérdezem: »mért lett volna szükség azon nehány sornyi autograph aláirással ellátott bizonyítványra, melyet Benyovszky minden kötet végére odaillesztett?«

Az, hogy az életirati bevezetés harmadik személyben van írva, és Benyovszky részéről mint valami más egyén munkája van föltüntetve, az egy kis szemfényvesztés, melylyel nem egy irodalmi imposztor élt már oly czélból, hogy a közönséget félrevezesse. Captain John Smith, egy más szélhámos, kit nehány év előtt sikerült leálczáznom a magyar és angol közönség előtt, pláne az egész könyvét egy állítólag Báthory Zsigmond udvaránál élt mythicus olasz egyénnel iratja meg; és »a könyv bizony-

[1]) Dr. Jankó szerint (*Századok* XXV. 798.) Nicholson állítólag azt írta, hogy »az egész kézirat . . . . 1256 sűrűn beirt vonalozatlan és javítás nélküli lapból állott; Nicholson azonban mint látom azt írta, hogy »without any interlineations or corrections, excepting a very few made in the margin« azaz magyarúl »beszúrások és javítások nélkül igen kevésnek kivételével, melyek a margóban fordulnak elő«. Az »igen kevés« relativ fogalom. A Benyovszkytól eredő számos javítást rögtön föl lehet ismerni különösen az első kötetben, hol ezek jó fekete tintával még pedig az ő keze írásával, az egy idegen kéztől származó tömérdek grammatikai javítás pedig igen halvány tintával vannak beirva. Benyovszky javításai majdnem kivétel nélkül a hely- és személynevek helyesirásánál fordulnak elő. Az orosz és lengyel neveket magyar phoneticával irja mint pl. Krecsetnikov, *Csecserin* stb. Franczia ember e neveket Kret*ch*etnikov-, *Tchetcher*ine-; angol Kret*ch*etnikov-, *Tshetsh*erin-; német Kret*sch*etnikoff-, *Tschetsch*erin-nak irta volna.

sága szerint« mind az amit Smith hőstetteiről Székes-Fehérvár és a Régely nevű mythicus magyar vár ostromainál mesél, állítólag az illető Fernezza nevű olasz ember kéziratából fordíttatott. Sőt még furfangosabb dolgot eszel ki, és a könyv elejére dicsőítő verseket nyomtattat állítólagos szemtanuk tollából.[1])

A mi már most Benyovszky születési évének kérdését illeti, dr. Jankó az állítja, hogy Olíver kapitány ezt meg nem oldja, hanem csak újból felveti. Miután azonban a magyar főváros közelebb fekszik Verbóhoz mint akár London akár Portsmouth, már csak valami budapesti vagy talán verbói embertől kell elvárnunk a megoldást, ha t. i. további megoldásra egyáltalában van szükségünk. Az, hogy Jókai a születési bizonyítványt sem nem látta, sem könyvében nem közli, egy csöppet sem von le közlésének hiteléből; még pedig azért nem, mert Jókai egy árva szóval sem említi, hogy van okaakár gróf Benyovszky Sándort akár Kubicsek Ferenczet okirat-hamisítással gyanusítania, sőt ellenkezőleg eleget mond könyvében, hogy meggyőzze olvasóit arról, hogy az 1746-diki év elvitázhatlanúl Benyovszky Móricz születési éve és annak is fogadja el. A »hibá«-ért ismét a külföldi történetírókat teszi felelőssé.

Maczunda Pál jó hirneve érdekében kell ajánlanom, hogy a Párisban őrzött születési bizonyítvány lefényképeltessék és Maczundának a verbói anyakönyvekben levő kezeirásával összehasonlíttassék, hogy így eldönthessük, valljon ő vagy Móricz gróf követte el az okirathamisítást. Mert, hogy a párisi bizonyítvány hamis, arról kétség nem lehet. Hamis pedig azért, mert Móricz atyját »grófnak és mágnásnak« írja le; már pedig azt, hogy e két czím egyikéhez sem volt joga, még dr. Jankó sem meri tagadni.[2])

Lássuk már most, mily érdemeket szerzett gróf Benyovszky magának a bári konföderáczió krónikásának szerepében. Dr. Jankó azt állítja,[3]) hogy az említett »harczok leírását, sőt magára Benyovszkyra vonatkozó adatokat, egy franczia tiszt munkájában, ki a bári hadjáratban szintén részt vett, bőven találjuk«; de az író nevét nem említi. Már pedig egy oly egykorú forrás, melyben Benyovszky tényleg meg van nevezve,

---

[1]) Röviden e szélhámosról a *Turul*-ban (VI. 164—168. ll.), kissé körülményesebben a londoni *Notes and Queries* 7. series-ének IX kötetében irtam.

[2]) Horányi közli Mária Terézia amnesztiáját, melyben Benyovszkyról mint »e regno nostro Hungariae nobilibus parentibus oriundus«-ról szól.

[3]) *Századok*. XXV. 725.

bizonyára oly nevezetes fölfödözés volna dr. Jankó előtt, mint a tengeri kigyó csontvázának vagy az egyszarvú egyetlen porczikájának fölfödözése volna a természet-tudósok véleményében. Attól tartok, hogy dr. Jankó Belcourt érti s hogy félre értette dr. Ebelinget; pedig ez az író eléggé világosan állítja, hogy ámbár szorgalmasan átkutatta az egykorú irodalmat és gondosan elolvasta a legjobb hirlapokat mint pl. a hamburgi »Neue Zeitung« és a »Hamburgischer Korrespondent« jeles harcztéri tudósításait, Benyovszky nevével seholsem találkozott. Hozzá teszi azonban dr. Ebeling, hogy nemcsak hogy nem talált e tudósításokban semmi olyant, mi Benyovszky elbeszélésének ellent mondana, sőt ellenkezőleg talált sok olyat, a mi elbeszélésének hitelességét megerősíti. Ez azonban csak a német professzor forrásainak hiányos volta mellett bizonyít.

Annak megítélésére, hogy Benyovszkyról mint történetíróról mily itéletet formáljunk, a »Századok« olvasóinál illetékesebb forumhoz alig folyamodhatnék. Az e czélból általam itt fölsorolandó néhány adat elegendő lesz a Benyovszky-féle tudósítás értékének helyes megítélésére. A Jókai-féle kiadás 28. lapján azt állítja Benyovszky fordítója, hogy *szeptember* 22-dikén hagyta el Krakkót 600 lovassal. Az angol kiadásból nem eléggé világos, hogy augusztus vagy szeptember 22-dikét kell érteni. Mindkét dátum azonban lehetetlen, mert Krakkó már augusztus 17—18-diki éjjelen muszka kézre került.[1]) Továbbá a hiteles történetírás a Zwanietz várának hősies védelmében aratott babérokat Pulawski Kázmér grófnak itéli oda. A lengyel történetírók lelkesedéssel írják le, mily elszántsággal, mennyi veszély közepette vezette csapatait Pulawski a továbbra tarthatatlannak ítélt várból török földre. Benyovszkyt pedig nem említi a történetírás, jóllehet érdemei sokkal nagyobbak voltak, mivel ő — legalább így állítja életírója (41. l.) — Zwanietzben maradt és a vár ormáról kisérte szemeivel a muszka hadoszlopok fölvonulását; sőt mi több, alattomban kivonúlt a várból s lóvá tette és jól elverte a muszkákat, kik megréműlve elfutottak és két mérföldnyire meg sem állapodtak. Hogy a muszka czárnőt el nem fogta, úgy amint Háry János elfogta Napoleont, valószinüleg abban találja magyarázatát, hogy II. Katalin Szent-Pétervárott sütkérezett a kandallónál. De Háry Jánosunk ennél furfangosabbat mesél a 30. lapon. A magyar fordítás nem említi, mily hónapban, de az angol kiadás szerint október hava 18-án Benyovszky megütközött a muszkákkal Chelm közelében; a nagyobb haderő előtt azonban

[1]) E dátumot említi valamennyi lengyel történetíró.

sága szerint« mind az amit Smith hőstetteiről Székes-Fehérvár és a Régely nevű mythicus magyar vár ostromainál meséi, állítólag az illető Fernezza nevű olasz ember kéziratából fordíttatott. Sőt még furfangosabb dolgot eszel ki, és a könyv elejére dicsőítő verseket nyomtattat állítólagos szemtanuk tollából.[1])

A mi már most Benyovszky születési évének kérdését illeti, dr. Jankó az állítja, hogy Oliver kapitány ezt meg nem oldja, hanem csak újból felveti. Miután azonban a magyar főváros közelebb fekszik Verbóhoz mint akár London akár Portsmouth, már csak valami budapesti vagy talán verbói embertől kell elvárnunk a megoldást, ha t. i. további megoldásra egyáltalában van szükségünk. Az, hogy Jókai a születési bizonyítványt sem nem látta, sem könyvében nem közli, egy csöppet sem von le közlésének hiteléből; még pedig azért nem, mert Jókai egy árva szóval sem említi, hogy van oka akár gróf Benyovszky Sándort akár Kubicsek Ferenczet okirat-hamisítással gyanusítania, sőt ellenkezőleg eleget mond könyvében, hogy meggyőzze olvasóit arról, hogy az 1746-diki év elvitázhatlanúl Benyovszky Móricz születési éve és annak is fogadja el. A »hibá«-ért ismét a külföldi történetírókat teszi felelőssé.

Maczunda Pál jó hirneve érdekében kell ajánlanom, hogy a Párisban őrzött születési bizonyítvány lefényképeltessék és Maczundának a verbói anyakönyvekben levő kezeirásával összehasonlíttassék, hogy így eldönthessük, valljon ő vagy Móricz gróf követte el az okirathamisítást. Mert, hogy a párisi bizonyítvány hamis, arról kétség nem lehet. Hamis pedig azért, mert Móricz atyját »grófnak és mágnásnak« írja le; már pedig azt, hogy e két czím egyikéhez sem volt joga, még dr. Jankó sem meri tagadni.[2])

Lássuk már most, mily érdemeket szerzett gróf Benyovszky magának a bári konföderáczió krónikásának szerepében. Dr. Jankó azt állítja,[3]) hogy az említett »harczok leírását, sőt magára Benyovszkyra vonatkozó adatokat, egy franczia tiszt munkájában, ki a bári hadjáratban szintén részt vett, bőven találjuk«; de az író nevét nem említi. Már pedig egy oly egykorú forrás, melyben Benyovszky tényleg meg van nevezve,

---

[1]) Röviden e szélhámosról a *Turul*-ban (VI. 164—168. ll.), kissé körülményesebben a londoni *Notes and Queries* 7. series-ének IX kötetében irtam.

[2]) Horányi közli Mária Terézia amnesztiáját, melyben Benyovszkyról mint »e regno nostro Hungariae nobilibus parentibus oriundus«-ról szól.

[3]) *Századok*. XXV. 725.

bizonyára oly nevezetes fölfödözés volna dr. Jankó előtt, mint a tengeri kigyó csontvázának vagy az egyszarvú egyetlen porczikájának fölfödözése volna a természet-tudósok véleményében. Attól tartok, hogy dr. Jankó Belcourt érti s hogy félre értette dr. Ebelinget; pedig ez az író eléggé világosan állítja, hogy ámbár szorgalmasan átkutatta az egykorú irodalmat és gondosan elolvasta a legjobb hirlapokat mint pl. a hamburgi »Neue Zeitung« és a »Hamburgischer Korrespondent« jeles harcztéri tudósításait, Benyovszky nevével seholsem találkozott. Hozzá teszi azonban dr. Ebeling, hogy nemcsak hogy nem talált e tudósításokban semmi olyant, mi Benyovszky elbeszélésének ellent mondana, sőt ellenkezőleg talált sok olyat, a mi elbeszélésének hitelességét megerősíti. Ez azonban csak a német professzor forrásainak hiányos volta mellett bizonyít.

Annak megítélésére, hogy Benyovszkyról mint történetíróról mily itéletet formáljunk, a »Századok« olvasóinál illetékesebb forumhoz alig folyamodhatnék. Az e czélból általam itt fölsorolandó néhány adat elegendő lesz a Benyovszky-féle tudósítás értékének helyes megítélésére. A Jókai-féle kiadás 28. lapján azt állítja Benyovszky fordítója, hogy *szeptember* 22-dikén hagyta el Krakkót 600 lovassal. Az angol kiadásból nem eléggé világos, hogy augusztus vagy szeptember 22-dikét kell érteni. Mindkét dátum azonban lehetetlen, mert Krakkó már augusztus 17—18-diki éjjelen muszka kézre került.[1]) Továbbá a hiteles történetírás a Zwanietz várának hősies védelmében aratott babérokat Pulawski Kázmér grófnak ítéli oda. A lengyel történetírók lelkesedéssel írják le, mily elszántsággal, mennyi veszély közepette vezette csapatait Pulawski a továbbra tarthatatlannak ítélt várból török földre. Benyovszkyt pedig nem említi a történetírás, jóllehet érdemei sokkal nagyobbak voltak, mivel ő — legalább így állítja életírója (41. l.) — Zwanietzben maradt és a vár ormáról kisérte szemeivel a muszka hadoszlopok fölvonulását; sőt mi több, alattomban kivonúlt a várból s lóvá tette és jól elverte a muszkákat, kik megréműlve elfutottak és két mérföldnyire meg sem állapodtak. Hogy a muszka czárnőt el nem fogta, úgy amint Háry János elfogta Napoleont, valószinüleg abban találja magyarázatát, hogy II. Katalin Szent-Pétervárott sütkérezett a kandallónál. De Háry Jánosunk ennél furfangosabbat mesél a 30. lapon. A magyar fordítás nem említi, mily hónapban, de az angol kiadás szerint október hava 18-án Benyovszky megütközött a muszkákkal Chelm közelében; a nagyobb haderő előtt azonban

[1]) E dátumot említi valamennyi lengyel történetíró.

Lássuk már ezután a gróf úr érdemeit a földrajzi irodalom és kutatások terén.

Kamcsatkáról sok újat Benyovszky az angol közönségnek nem tanított volna, még akkor sem, ha munkája még 1772-ben, midőn t. i. Európába visszakerült, jelent volna meg nyomtatásban, mert Kraschenninikovnak sokkal bővebb s végtelenül jobb leirása már 1764-ben jelent meg angol fordításban. Mivel pedig Benyovszky férczműve 10 évvel Coxe kitünő munkája után és 6 évvel a Cook föld körüli expedicióját leíró három tartalomdús kötet után jelent meg, már megjelenésekor is csupa elavult dolgokat tartalmazott. Miután pedig az új fölfedezésekről mappát vagy tengeri utjáról abroszt sem közölt és a földrajzi dolgokat az Afanázia-féle émelygős mese-mondával s más ilyesféle haszontalanságokkal és saját vallomása szerint még egy jó csomó hazugsággal összehabarva közölte: [1]) munkája, még a XVIII-dik század nézetei és még ama kor igényei szerint is egy irodalmi fattyúhajtásnál egyébnek nem vala tekinthető. Nevetséges dolog volna azért, ha panaszkodnánk amiatt, hogy Benyovszkyt Coxe- és Burney kapitánytól kezdve le korunkig, Reclus- és Nordenskiöldig majdnem valamennyi földrajzi író, egytől-egyig mellőzte. A mi igaz volt benne, az már nem volt új és a mi új volt, oly annyira gyanús forrásból eredt, hogy teljesen hasznavehetetlennek bizonyult komoly tudományos czélokra.[2])

Ami pedig Benyovszky tengeri útját illeti, dr. Eberling ép úgy mint dr. Jankó röstelték a fáradságot, hogy a kalandor dátumait egy 1771-diki naptárral összehasonlítsák, mert különben azonnal észrevették volna, hogy a gróf úr tengeri útjáról vezetett naplójában mindenhol az ó naptárt használja. Ha tehát Benyovszky valami dátuma megegyezik az orosz írók közölte dátummal, úgy dr. Jankó szerint az kissé különös; ha pedig nem, úgy átváltoztatja a naptárt.

Igy manipulálja dr. Jankó a tourista társaság számát is. Rjumin szerinte téved, midőn a személyzet számát 70-re teszi. Miért? Mert az igazmondás nemes példaképe, Benyovszky, a csalhatatlan, 96-ra teszi a társaság létszámát. De ha

[1]) Jellemző az a bírálat, melyet a *Gentleman's Magazine* közölt a grófról könyve első megjelenése idején (1790. augusztusi füzet). A bíráló szerint a gróf saját tollával magát hazug és erkölcstelen embernek irja le. Pedig a Jókai említette »Szt. József házasság« Afanáziával csak Benyovszky koholmánya.

[2]) A madagaszkári dolgokról ezúttal nem szólok, mert Oliver könyve ezekkel nem foglalkozik. A kihagyások miatt már megrótta őt a londoni *Athenaeum* bírálója, kinek a kapitány u. a. folyóirat 3466 számában felelt meg.

Rjumin téved, úgy téved Sztepánov is, téved az orosz hivatalos névsor is, mely szintén 70-re teszi a szökevények számát. Persze, azt sem veszi észre dr. Jankó, hogy Benyovszky saját állítása szerint »csütörtökön szeptember 22-én« ért Makaóba. E dátum, melyet Stepánov is említ, az ó-hitű naptár szerint 1771-ben csakugyan csütörtöki napra esett. Ha azonban ezt átváltoztatjuk az új-naptári dátumra, Benyovszky állítólag csak október 3-án érkezett volna Makaóba, a mi pedig lehetetlen, mert Le Bon püspök szeptember 24-diki levele szerint már a megelőző napon érkezett oda Benyovszky, mi tökéletesen megegyezik a Rjumin közölte dátummal t. i. szept. 12-vel az ó-hitű naptár szerint. Ez a dátumzavar nem azt bizonyítja, hogy Benyovszky nem járt Makaóban, hanem azt, hogy nem vezetett rendes naplót útjáról és sokat »emlékezetéből« írt le. Jelentős azért, az mit Brettschneider,[1]) kinek Benyovszky megmutatta kéziratát 1780-ban oly kérelemmel, hogy azt sajtó alá rendezze, közöl barátjával Meusellel, hogy t. i. Benyovszky kézirata sok oly dolgot tartalmazott, ami nincs meg a könyvben és viszont a könyvben is fordul elő sok olyan, mi nem volt meg a kéziratban, melyben szerinte több állítólagos kaland kevesebb elővigyázattal volt megirva és koholt voltuk sokkal rikítóbb volt a kéziratban, mint a nyomtatott versióban és a »soi-disant gróf« maga is bevallotta, mily zavarban vala, hogy elbeszélését a már itt-ott elmesélt dolgokkal összeegyeztesse. Benyovszkyt utólérte a nemezis. Már öreg Decsi »Adagia«-jiban van megirva, hogy »hamaréb megérnek egy hazug embert, hogy sem egy sánta embert.«

Mielőtt a tengeri útról szóló leirás egy-két részletének bírálatába bocsátkoznánk, jó lesz megismerkednünk a tanúkkal.

Rjumint és Sztepánovot már bemutatta dr. Jankó a »Századok« olvasóinak. Az előbbi szerinte igen alapos és szavahihető tudósítónak látszik, de szava nem szentirás. E jellemzés ellen nem emelhetek kifogást. Sztepánovról azonban helytelenül azt állítja dr. Jankó, hogy sehol még csak föl sem említi Benyovszkyt és a hajó vezetőjéül, az összeesküvés fejéül magát adja ki. Ez nem áll. Sztepánov csak azt állítja (az Ebeling közölte német fordítás 286. lapján), hogy az összeesküvők főnököt választottak maguk közül és julius 11-én egyenesen fölemlíti, hogy »a parancsnok *és* Sztepánov« ladikra szálltak. És ámbár Benyovszkyt nevén nem említi, megemlékezik egy társáról, »ki magát magyar

[1]) Meusel seholsem állítja azt, mit dr. Jankó közöl róla, hogy t. i. személyesen ismerte volna Benyovszkyt.

bárónak adta ki.« (291. l.) Hiszen Benyovszky neve Rjumin-nál sem fordul elő és csak más honnan tudjuk, hogy a »magyar Beiszposzk« alatt kit kell értenünk.

Harmadik tanúnk Izmailov, kinek vallomását dr. Jankó egyszerüen elveti. Pedig Izmailovnak bűne csak az volt, hogy nem tudott angolúl vagy francziáúl s így midőn 1778-ban a Cook-féle expediczió tagjai találkoztak vele Unalaskában, »*csak egyes jelekkel és ábrákkal*« valának képesek vele közlekedni s félreértették őt. Ezeknek véleménye szerint különben »értelmes ember (volt Izmailov), kinek bő tapasztalatai vannak .... (és) a világ ezen részét (t. i. a Csendes oczeán északi részét), valamint az összes orosz fölfedezéseket igen jól ismeri és csak egy pillantást vetett térképeinkre s azonnal megmutatta a hibákat.« E jellemzést dr. Jankó saját fordításában közlöm. A következő évben azonban az angolok találkoztak egy német emberrel Petropavlovszk kikötőjében és ettől megtudták, hogy Izmailov a »Szt. Péter« hajó útját és nem a magáét irta le, de »jeleit és ábráit« az oroszúl nem értő angolok félreértették.[1]) Különben Izmailov vallomását megszitálták az orosz hatóságok és állítólagos francziaországi útjáról az orosz hivatalos okiratban egy szóval sincs említés. Ha emlékezetem nem csal, olvasóim már tudják azt, hogy Rjumin 17-ed magával vándorlásai folyamában végre Párisba érkezett, honnét az orosz rezidens a czárnő parancsára hazaküldte őket Pétervárra, hova csak 1773. szeptember 30-án (ó-styl) érkeztek meg. Izmailov pedig Parapcsinnal és ennek feleségével Nikonov kereskedő hajóján még 1772-diki junius havában tértek vissza Kamcsatkába a Makanrusi szigetről, hol Benyovszky a megelőző év junius havában lelketlenül partra tette vala őket. Már a reá következő október havában Irkutzkban vallatóra vették mindhármukat s ekkor a francziaországi útról Irkutzkban még mitsem tudtak.

Mindhárom tanúnk, t. i. Rjumin, Sztepánov és Izmailov

---

[1]) Dr. Jankó idézi King könyve 3-dik kötetének 194. lapját. Ott pedig elég világosan van megirva, hogy nem a maga, hanem Benyovszky utjáról mesélt nekik Izmailov. A német ember szerint Benyovszky a Kurilli szigeteknél kötött ki, Japán mellett elvitorlázott s »Luconia«-n át Kantonba ment. Dr. Jankó szerint továbbá, Izmailov ezt szökés történetét ugyanazon Benyovszkyt megerősítő formában adta elő Selechovnak és Sauernak. De az előbbinek művében az idézett 43. lapon Izmailovnak neve ugyan előfordul, *de Benyovszkyról vagy a szökésről általában egy szó sincs.* Sauernak könyve pedig csak 334 lapból áll és dr. Jankó a 370-diket idézi. Kutattam mindkét könyvben a szökésre vonatkozó részletek után, *de sikertelenül.* — Dr. Jankó említett fordítását illetőleg l. *Benyovszky mint földrajzi kutató* 12. l.

megegyeznek Benyovszkyval, hogy május 12-én (az ó-hitű naptár szerint) indúltak el Kamcsatkából.

Rjumin szerint május 16-án egy ismeretlen sziget mellett vitorláztak el, 17-én több kisebb szigetet láttak és már 18-án egy nagyobb szigetnél horgonyt vetettek, még pedig véleményük szerint a 17-dik Kurili szigetnél, melyet a bennszülöttek saját nyelvükön Ikozá-nak hittak. Berg kételkedik, hogy 6 nap alatt lapos fenekű hajójukkal ily messzire haladhattak volna. De akármi volt a sziget neve, azt még dr. Jankó sem tagadja, hogy a Kurili szigetek egyike volt. Itt május 29-ig maradtak, a mely napon Benyovszky összeesküvés miatt több férfit és — örök gyalázatára legyen mondva — egy asszonyt is megkancsukáztatott, kinek egyedüli bűne az volt, hogy hű akart maradni férjéhez és vele Kamcsatkába visszatérni. Ez oly bűn volt az erkölcstelen Benyovszky véleményében, hogy az asszonyt a többi összeesküvővel együtt halálra ítélte,[1]) de megkegyelmezett valamennyiüknek, épp úgy mint az osztrák katona-hóhér a forradalomban Leiningen bárónak, nem ugyan kötélről golyóra, hanem golyóról — lassú, kínos éh-halálra s mindhármukat kitette egy puszta szigeten, hol egy évnél tovább gyökereken és kagylókon tengették életüket, míg végre az említettem orosz kereskedő hajó meg nem találta és az orosz hatóságoknak vissza nem szolgáltatta őket. Benyovszky még ugyanazon a napon t. i. május 29-én elhagyta a szigetet és a Philippini szigetek felé tartott. De elesége és friss viz készlete csakhamar leapadt és a hajó személyzete és az utasok a nagy forróság és éh-szomj miatt türelmetlenkedni kezdettek. Egy óriási szélvész is lepte meg őket a tengeren. Igy történt, hogy midőn 39 napi út után julius 7-én este jobb kézfelől egy szigetet pillantottak meg, horgonyt vetettek s másnap egy kikötőbe mentek, mely mint Rjumin értesült, 50 vagy több versztnyire volt Nangaszakitól és nem messze Meákótól, a tartomány hajdani fővárosától és a Dairo, a japáni primás (duchovnájá bolysájá vlasztj) székhelyétől, mely ugyanazon szigeten feküdt.

Sztepánov elbeszélése szerint pedig, midőn Kamcsatkából elindúltak, eleinte úgy látszik, terv nélkül ide-oda vitorláztak. Hogy a partról meg ne láthassák őket, először a nyilt tengerre menekültek, majd a szél miatt kénytelenek voltak megváltoztatni irányukat és el végre keletfelé fordultak. Két nap múlva megpillantották a Kurili szigetek egyikét, mely mellett balra haladtak el. Harmadnapon szélvész kerekedett

[1]) Szgibnev szerint.

és beborúlt az idő. Elvégre május 18-án egy öbölben horgonyt vetettek s itt maradtak junius 12-éig. Utjukat innen déldél-keleti irányban folytatták, az áram kedvező volt s a tenger hébe-hóba igen csöndes. Midőn számításuk szerint már a Tolvaj Szigeteknél vélték magukat, eleségük és friss viz készletük fogyni kezdett. Az utasok erre zugolódni kezdettek, és következőleg a hajó orra China és Japán felé fordíttatott. Két napig kedvező széllel tovább haladtak, midőn egyszerre ismét beborult az ég és óriási szélvész kerekedett, mely több napig dúlt és eltépte az egyetlen vitorlát is, mely fölvonva maradt. A hajó léket kapott és következőleg az árúk egy részét a tengerbe voltak kénytelenek dobni. Végre negyed napra a vihar lecsendesült és a reá következő napon kiderült az idő s úgy találták, hogy az északi szélesség 33-dik foka alatt, véleményük szerint valahol Nangaszaki közelében voltak. Nemsokára ezután megpillantották a szárazföldet és amennyire útleirását megérteni képes vagyok, julius 8-án a part közelében horgonyt vetettek. A további leirásból tudjuk meg tőle, hogy csakugyan Japánba érkeztek.

Végre Izmailov azt beszélte el az angoloknak, hogy a 4-dik Kurili szigetnél, Makanrusinál tette őt partra Benyovszky. Az orosz pöriratok szerint az említett szigeten találta őt Parapcsinnal [1]) és ennek feleségével együtt Nikonov kereskedő hajója. De sőt még mint maga dr. Jankó is említi, Cook expedicziója Petropavloszk »kikötőjében három matrózzal találkozott, akik Benyovszky matrózai voltak; ezek elmondták, hogy Izmailoffot a Kurilli szigeteken kitette Benyovszky,« tehát nem a Bering szigeten.[2])

Van tehát legalább hat tanúnk egybevágó tanúskodása arról, hogy Benyovszky, nem mint ő meséli a Bering szigetnél, hanem a Kurili szigetek egyikénél kötött ki; és Rjumin és Sztepánov bizonysága arra nézve, hogy itt hosszabb ideig tartózkodott. E két utóbbi szerint pedig, midőn e szigetet elhagyta Benyovszky, egyenesen délfelé tartott, de esetleg megváltoztatván útja irányát nyugatfelé fordult és második állomása egy japáni kikötő volt.

Ha meggondoljuk azt, hogy Izmailov Unalaskában (tehát Észak-Amerikában), Sztepánov Batáviában (tehát Dél-Azsiában) és Rjumin Párisban (tehát Európában) egymástól függet-

---

[1]) Szgibnev ezt czikkében folyvást így és nem Paranesinnak nevezi.

[2]) Beringet a németek elkeresztelték »Beering«- és »Behring«-nek, de mint látom, az újabb amerikai és angol hivatalos tenger-abroszokon már helyesen a Bering név látható.

lenül több ezer mérföldnyi távolságban ugyanazt állítják, tanúságuk több hitelt érdemel, mint az önnön magát hazug embernek vádló Benyovszkyé. A három tanú bizonyságából pedig világos az, amit Oliver kapitány állít, hogy t. i. »*Benyovszky a Bering szigeten nem volt, az Aleutákat nem járta be, Amerikát nem érintette s a Viz Sziget csak agyrém.*«

Benyovszky t. i. azt meséli, hogy Kamcsatkából jövet először is a Bering szigetnél kötött ki; azután elvitorláz az Anadyr fokhoz, meglátogatja Amerikát, fölfödözi a Liquor szigetet s Japánba végre csak julius 29-én ér; tehát három héttel később mint Rjumin és Sztepánov, pedig mindhárman együtt utaztak azon egy hajóban. A dátum hamisításra itt azért volt szükség, hogy a koholt rengeteg hosszú útra, melyet itt Benyovszky becsúsztatott, teljen elég idő.

Hogy Rjumin és Sztepánov leírásai mily módon erősítik meg Benyovszky mesebeszédét a Bering szigetről stb., annak csak dr. Jankó a megmondhatója.

Talán ennyi elég is lenne mutatványúl a Benyovszky geographiájából. Nem is akarom vele tovább úntatni az olvasót, de másrészt nem állhatok ellent a kisértésnek, hogy egy-két szóval meg ne emlékezzem »Uzilpadkár«-ról. Benyovszky angol kiadása szerint ez egy japáni tengeröböl neve. Dr. Jankó kommentárja e névhez rendkivül mulattató olvasmány. Két japáni tudós ismerősével kisütötte azt, hogy »az *Uzi* ugyan japáni szó és tartományt jelent, de a *pa* gyök a japáni nyelvben nincs meg.« A többi 5 betüvel úgy látszik nem törődik, hanem rögtön beismeri hogy a japáni alapon nem boldogulhat a névvel. De dr. Kavamura, hires japáni tudós, szerint lehetséges az is, hogy az Uzilpatkar név egy ajnú és a japáni *uzi* szavak összetétele. Csak az a kár, hogy dr. Jankó nem kérte föl dr. Kavamurát, hogy írja le japáni betükkel az Uzilpatkár nevet, mert ily módon mindketten rögtön belátták volna, hogy merő lehetetlenség, mert sem a japáni sem az ajnú nyelvben nincsen meg az *l* betü [1]) és ha khinai betüt is vett volna kölcsön, csak úgy syllabizálhatta volna ki, hogy U-zi-lo-ba-ta-ka-ru. De más az irás és más az olvasás! A közönséges japáni ember

---

[1]) Erről dr. Jankó meggyőződhetik, ha betekint az általa használt japáni szótárba. — A *pa* gyök nincs ugyan meg a japáni közönséges »kaná«-ban (gyökök jegyzékében), de »nigori« (vagyis hangváltoztatás) segélyével a *h* vagy *f* betüt *b* vagy *p* betüre változtatják át gyakran a *ha, he, hi, ho,* és *fu* gyökökben — Az ájnú nyelvet illetőleg l. Pfizmaier értekezéseit *Über die Aino sprache* (1852) és *Vocabularium der Aino sprache* (1854) a bécsi csász. tud akadémia kiadványaiban. — Az újabb források mind ájnu-nak nevezik a néptörzset.

»még ha kínpadra vonnák sem tudná kiejteni az *l* letüt, éppen úgy nem mint viszont a khinézer nem tudja kiejteni az *r* betüt. De végén csattan az ostor! Benyovszky kéziratában a név Usilpatchar (90. l. verso) és Usilpatéhar-nak (jul. 31-én) van irva, hol az *s* betü magyarosan *s*-nek és nem *z*-nek ejtendő ki, mert Benyovszky, mint már említettem egy ízben, az idegen neveket folyvást magyar phonetikával írja. Az Uzilpatkár tehát egyszerűen toll- vagy sajtóhiba, és dr. Jankó és a két japáni tudós tudományos disquisitiója elvesztegetett munka. Hogy az Usilpatéhár névnek ősapja a hollandi Tekenős-Béka Sziget neve volt és keresztapja Benyovszky, az nagyon valószinű. Dr. Jankónak azt ajánlanám, hogy mihelyt találkozik egy tősgyökeres japánival, szólítsa föl, hogy kiabálja azt, hogy »ulan! ulan! Uzilpatkar! Uzmai Ligon! Ulikamhi! To Golland! To Pilipine!« Ha e kisérlet után sem hull le a hályog szeméről Benyovszky »japáni« nyelv tudományát illetőleg, úgy baja orvosolhatlan.

A japáni út megbirálásánál dr. Jankó valóságos sortüzzel fogadja Benyovszky hitetlenkedő gáncsolóit. Összesen 24 iró nevét sorolja el. Ebből egy, t. i. Marin, szótárszerkesztő, kit félre értve hibásan azt állítja dr. Jankó, hogy »Schildpad« hollandi nyelven kagylót (nem pedig tekenős békát) jelent.[1]) További hat egyén azért került be a litániájába, mert a Schildpads *sziget* megvan mappájukon: négy pedig azért, mert egy szóval sem említik ezt a szigetet. Ha már még ide számítjuk dr. Kavamurát, összesen 12 olyan irót sorol föl dr. Jankó, kik sem Benyovszky ellen sem mellette nem tanuskodnak, mert a Tekenős Békák *sziget*-jét a gróf úr meg sem említi, mert Usilpatéhár nála egy *tengerből* neve.

A másik tuczatból hárman tanúk arra, hogy Benyovszky ugyancsak jól tudja elvetni a sulykot: egy arra, hogy az Ooszjú tartomány név és egy, hogy a Kami név már a XVII. században ismeretesek voltak. Egyet pedig azért czitál dr. Jankó, hogy bebizonyítsa, miszerint az emberi emlékező tehetség gyarló; és ötöt annak bebizonyítására, hogy Bashe sziget csakugyan létezik s miféle népség lakik rajta. S végül egy iró az idézettek közül azt állítja, hogy Benyovszky mond olyant, a mi igaz s olyant is a mi új; s hogy az iró magán véleménye a grófról az, hogy csak az igazat mondja és irja le. Hogy mind ennek a fejtegetésnek mi legyen a czélja, nem tudom. Mert ha Benyovszky minden sorának megerősítésére a

[1]) »Schild« hollandi nyelven ugyanazt jelenti mint németül t. i. paizsot; »pad« pedig annyi mint »varancsos béka«, németül »Kröte«; tehát »Schildpad« = »Schildkröte«.

Pagés *Bibliographie Japonaise*-ában fölsorolt 6 vagy 7-száz nevet lélegzetvétel nélkül el is sorolná dr. Jankó, még avval nem bizonyította be azt, hogy a gróf úr valamely helyet csakugyan meglátogatott-e és ottani kalandjai csakugyan megérdemlik-e az olvasó hitelét.

Nem tagadom azt, hogy Benyovszky hébe-hóba tévedésből igazat is mond (»quamvis aliqua inter haec vera fuerint, magis casu quam studio dicta«); de másfelől még dr. Jankó sem titkolhatja el a tényt, hogy a gróf úr sokszor, de nagyon sokszor füllent, túloz és, ha szüksége van rá, még dátumot is hamisít; s azért könyve olvasásánál folyvást homályban vagyunk, mennyi igaz belőle, mennyi nem. Hogy még egy példát idézzek: Benyovszky azt regéli, hogy a Formosa szigetén vívott csatában *ezerszázötvenhat* bennszülött esett el; Rjumin szerint *egyetlen egy* vad ember maradt a csatatéren. Sztepánov pedig még ezt az egy szál embert is elfelejti megemlíteni. Hogy egy könyvnek, mely ilyenféle dolgoktól hemzseg, absolute semmi tudományos értéke nincs, azt a »Századok« olvasói az én bizonyítgatásom nélkül is tudják.

Még csak nehány szót Oliver kapitány azon botlásáról, hogy Csurint Druzsininnal összetéveszti. A kapitány úr megküldte nekem bevezetésének kefelevonatát és mint nekem írja, az összetévesztés már megvolt ebben. Sajnálatomra nem vettem észre, különben figyelmeztettem volna reá barátomat. Azt, hogy a Benyovszkyt Okhotzkból Boljseretzkbe átszállító hajó tulajdonosának neve Kholodilov és nem Korosztilov volt, már Berg említi.[1]) Hogy pedig Berg is téved, és hogy a hajó nem magánember tulajdona volt, hanem az orosz kincstáré, azt Szgibnev az irkutzki levéltárban őrzött pöriratok nyomán állítja. Azt végre, hogy a Benyovszky említette »Ochotyn« nevű egyénnek a hasonló kalandokon átment Otcheredin volt előképe, Oliver kapitány már a kefelevonatban is említette, de mivel Ochotyn csak álomkép, nem tartottam szükségesnek egy árva szót sem vesztegetni barátom »elmés ötletére«.

Dr. Jankó azt állítja Bergről, hogy »még a czári ukáz dátumát is közli, melylyel ez urak Ázsia tulsó végére számüzettek.« Kiket ért dr. Jankó? Berg közli összesen öt ukáz dátumait, melyekkel a szökésben részt vett és néven megnevezett hét egyén számüzetett Szibéria keleti részébe.[2]) De e

[1]) A szökevények közt volt egy Korosztelev nevű katona. Ennek nevével zavarja össze Benyovszky a Kholodilov kereskedőét.

[2]) Benyovszkyét nem közli Berg, de Szgibnev szerint a gróf és pajtása, Wynbladt, II. Katalin czárnőnek 1769-diki november 14-én és 1770-diki július 18-án kelt ukázaival számüzettek Kamcsatkába.

hét egyén névsorából hiányzanak 1. Csurin neve, még pedig azért, mert ő nem volt számüzött, 2. Kholodilové, mert ez sem volt számüzött s neve csak úgy került a Berg könyvébe, mint Pilátus a krédóba és 3. Ochotyn neve pedig azért nem fordul elő, mert mint már említettem költői alak, kivel Benyovszky csupán a Bering szigetéről álmodott édes álmában találkozott.

Mint e futólag írt vázlatomból láthatják olvasóim, »épületes példák« egy »író fölületességére« más szerzőknél is [1] találhatók, még pedig nagy számban, nemcsak Oliver kapitány könyvében.

London, 1894. junius 15-én.

KROPF LAJOS.

[1]) Ilyen pl. még dr. Jankó itélete Oliver tengerész fiának tengerabroszáról. Szerinte a második vonal t. i. az, mely Benyovszky útját a szélességi és hosszúsági meghatározások szerint adja, »feltétlenül hibás... mert az adatok nincsenek reducálva a delejes declinatio szerint«. Miután Európában a delejes elhajlást már a XV. század óta ismerték, ennek híre a XVIII-dik század végével alkalmasint már Kamcsatkába is eljutott. Csak azt nem tudták még ott, hogy a fokhagyma magához vonja a delejtüt. Ezt csak a Benyovszky physicájából tudták meg. Ha a két útvonal nem egyezik meg egymással, az nem Oliver hadnagy, hanem a tengeri napló hibája.

TÁRCZA.

REPERTORIUM.

a) Önálló külföldi munkák.

Scriptores rerum Silesiacarum. Kiadja a sziléziai történ. társulat. XIV. köt.: *Kronthal Berthold* és *Wendt Henrik, Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus.* II. rész 1479—1490. (Boroszló. 1894. VII. és 432 l.) 6 Mark.

Ausgewählte Schriften des Erzherzogs Karl. (III. köt. Bécs. 1894. 432 l.) Tartalmazza az 1799-ik évi svájczi hadjárat történetét. Nevezetes, hogy míg Károly főherczeg Moreau lángeszét nem győzi bámulni, addig Suvarov-ról azt irja, hogy haditerv híjjával kezdé operácziőit és ez okból az együttes-működést fölötte kényes feladatnak tartja. — A *IV. köt.* (656 l.) tartalma: Fragmentarische Geschichte des I. Krieges der französischen Revolution 1792—94. (Ezt az áttekintést Károly főherczeg a 30-as években írta fiai számára, az anyag teljes felhasználása mellett.) Továbbá: Gesch. des pyrenaeischen Krieges 1808—14. és Übersicht des russischen Krieges 1812. Az előbbiekben a legerősebben ostorozza a franczia és spanyol kormány és udvar romlottságát.

Schrauf, Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. Das Inwohner-Verzeichniss der ungar. Studentenburse in Krakau. 1493—1558. (Bécs. Hölder. 1894. 2. M. 60.)

Kohn Sam., Die Sabbatharier in Siebenbürgen. Ihre Geschichte, Literatur und Dogmatik. (Budapest. Singer-Wolfner. 1894. 7 M.)

Dvořák Max, Briefe Kaiser Leopold I. an Wenzel Eusebius, Herzog in Schlesien zu Sagan, Fürsten v. Lobkowitz. 1657—1674. (Archiv für österr. Gesch. 1894. és külön lenyomatban. Bécs. Tempsky, 56 old. 1 M. 30 Pf.)

Beer, Studien zur Gesch. der österreichischen Volkswirtschaft unter Maria Theresia, I. köt. Die österreichische Industrie-politik.

(Bécs. Tempsky. 1894. 2 M. 60.) Külön lenyomat az Archiv für österr. Geschichteből.

Morawski K., Andrzej Patrycy Nidecki (Krakkó. 1892.) Nidecki András a XVI. század közepe óta nagy szerepet játszott a lengyel udvarnál, különösen mint Jagiellonka Anna herczegnő titkára, ennek Báthory Istvánnal történt egybekelése óta pedig Báthory oldalán. Meghalt 1587. mint livlandi püspök.

Teutsch Fr., Latinus Johann. Ein Beitrag zur Kenntniss der sächsischen vor-andreanischen Zustände. (Nagyszeben. 1893. Az evangelikus szász seminarium programmjában.) E dolgozatban Teutsch Fr. 3 oklevélből (1204, 1206 és 1231) azt törekszik bebizonyítani, hogy az erdélyi szászok nem egyszerre, hanem kisebb rajokban és különböző időben telepedtek le a királyföldön, és ennek következtében külön-külön jogi fejlődésen is mentek keresztül. A II. Endre előtti időben a szászok nem valának adómentesek és hadi szolgálatra valának kötelezve. Említi továbbá, hogy a szászok elejétől kezdve arra törekedtek, hogy jogaikat és szokásaikat elismertessék, kereskedelmi szabadságban részesüljenek és az adókezelők hatalma alól kivétessenek. A szászok földjébe beékelt megyei föld és ennek viszonya a királyföldhöz képezi tartalmát az utolsó résznek.

Tocqueville Sándor hírneves politikus hagyatékából megjelentek emlékiratai: *Souvenirs.* (Paris 1894.). Bennünket a munka azon része érdekel, melyben T. az 1849—50. évekről nyilatkozik, midőn mint franczia külügyminiszternek állást kellett foglalnia Kossuth kiadatásának kérdésében. A czár háborúval fenyegette a szultánt, ha ez Kossuthot, Dembinszkyt s Bemet ki nem szolgáltatja. A szultán és Fuad pasa ettől idegenkedett és Anglia erélyesen pártját fogta mind a szultánnak, mind a magyar emigránsoknak. Napoleon köztársasági elnök és Tocqueville ugyan szintén rokonszenvvel viseltettek az emigránsok iránt, de ellenére voltak, hogy a Kossuth-kérdés miatt a keleti kérdés felvettessék. Szerencsére a czár váratlanúl elejtette követelését és így a küszöbön álló világháború abbamaradt. A munka Kossuthnak azt a levelét is tartalmazza, melyet ez ebben az ügyben a franczia külügyminiszterhez intézett.

Pasfield Olivier. Captaine, The memoirs and travels of *Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, in Siberia, Kamchatka, Japan, the Liukiu Islands and Formosa. From the relation of his original Ms. 1741—71, by William Nicholson. 1790. (London, Fisher-Unwin. 1894. A »The Adventure Series« XVII. kötete.)

Henry Jones and *Lewis L. Kropf. The Folk-Tales of the Magyars.* collected by Kriza, Erdélyi, Pap and others. (London, 1889. A »Folk-Lore Society« XIII. kötete.)

Bazant János, Die Handelspolitik Österreich-Ungarns 1875

bis 1892 in ihrem Verhältniss zum deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa. (Lipcse, Dunker-Humblot. 1874. V. 193. l. 4 M.) Hogy a szerző különösen a német vámszövetségről szóló fejezetekben a magyar kormány részéről kiküldött biztosok eljárását hamis és valótlan színben mutatja be, azt maga *Matlekovics Sándor*, a volt államtitkár bizonyította be a N. Freie Presseben. (1894. April.)

b) Külföldi folyóiratok.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegs Archiv (1894. VIII. köt. Kiadja a közös hadügyminiszterium). Ez új füzetben a »*Die Enthebung des Fürsten Windischgrätz vom Armeekommando in Ungarn 1849*« cz. dolgozat érdekel bennünket, mely határozottan és kereken oda nyilatkozik, hogy a bécsi udvar pótolhatatlan és végzetes hibát követett el, midőn 1849 április havában Windischgrätz tábornagyot az általa a leggondosabban előkészített, úgyszólván biztos diadal előestéjén indokolatlanúl állásáról elmozdította. Hogy merően új állítását bebizonyítsa, cikkező mindenekelőtt Windischgrätznek sokszor korholt tétlenségét iparkodik igazolni. Azt mondja, hogy a rendkivüli zord téli időben nem is tehetett semmit a szükséges pótcsapatok megérkezése előtt, annyival kevésbbé, mert immár más mint támadó hadviselésre nem is gondolhatott többé! Felsorolja azután az április havában elrendelt mozgósításokat, melyek kivétel nélkül arra czéloztak, hogy a császári hadak átkeljenek a Dunán és a Garam vonalát védelmezzék; egyúttal felemlíti, hogy a Kéménd-Köbölkút-Párkány közötti háromszög volt kiszemelve a döntő csata színteréül. A Garam-Duna között czélszerűen elhelyezett nagyszámú hadsereg — így vélekedik czikkíró, — minden valószinűség szerint legyőzi Görgeinek közelgő hadát, ha az udvar Windischgrätzet váratlanúl vissza nem hívja. Ez az intézkedés roppant hibának bizonyult; megbénította a csász. hadsereg harczi kedvét és koczkára vetette a remélhető sikert. Windischgrätz, ki az április 13—14. közötti éjjel értesült visszahivatásáról, közvetlenül elutazása előtt lelkére kötötte Wohlgemuth tábornoknak, hogy a Garam-vonal mögötti állásokból ki ne vonuljon és ugyanily értelemben írt utódának, Weldennek. Welden ideiglenes helyettese azonban, Jelasics bán, nem hallgatott sem ezen utasításokra, sem az alvezérek kérelmeire és önfejűen Esztergom városához rendelte vissza a Garam mögött felállított három dandárt. Welden, alig hogy a táborba érkezett, nyomban felismerte a bajt és sürgősen megint a Garam-vonal mögé küldte a dandárokat, de ekkor már későn volt. Mert akkor Görgey seregével három helyen már átkelt volt (april 18.) az áradozó Garamon és Nagy-Sarlónál a IV. osztrák hadtest elszigetelt dandárjait már meggyőzte volt. Ez a diadal

arra kényszerité az osztrákokat, hogy Budáról a határra vonuljanak és Komárom ostromával is felhagyjanak. Czikkiró meg van győződve, hogy Windischgrätz megmaradása esetén a felkelést gyorsan elnyomhatta volna, és hogy csakis a visszahivásából származó kudarczok tették szükségessé az orosz interventiót.

Reimann, Katharina II. u. *Joseph II. im Bunde gegen die Türken 1788.* (70. Jahresbericht der Schlesischen Geschichte für vaterländ. Kultur 1893.) Polemizál Ranke-val. (Die Deutschen Mächte u. der Fürstenbund.)

Bécs város polgármesterei és főnökei cz. alatt *Seis Ede* városi levéltárnok közleményt tett közzé a Fremdenblattban (1894. márcz. 23), melyben a következő adatokat találtuk: Mátyás király 1485-től 1490-ig volt ura Bécs városának és ez idő alatt Oen István (1485—86), Radauner Leonhart (1487—88), Radauner Lőrincz 1489) és Oen István (1490) viselték a polgármesteri állást. 1521. egy Matthias Siebenbürger (alighanem erdélyi származású) volt a polgármester, ki aztán az I. Miksa halála után kinevezett kormányzósággal meghasonlott és e miatt azután Bécs-Ujhelyben lefejeztetett. 1560 és 61-ben Siebenbürger Tamás viselte a polgármesteri méltóságot. V. ö. *Schuller* F. czikkét: »Siebenbürger in Wien« a Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürg. Landeskunde 1892. és 93. évfolyamában.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. der Herzegovina. II. köt. Külön lenyomatban megjel.: *Károlyi Árpád,* Vlachen-Auswanderung aus d. Gegend von Bihać zu Ende des XVI. Jhdts. (Bécs, Gerold. 1894. 11 l. — 60 Pf.) Továbbá: *Pauler Gy.,* Wie u. wann kam Bosnien zu Ungarn. (U. ott 6 old. — 40 Pf.) *Ruvarac* Hilarion: Draga, Danica u. Resa. (U. ott 10 old. 40 Pf.) és Katharine, die Tochter Tvrtkos I. 1353 -77. Banus u. Königs v. Bosnien 1377—91. (U. ott. 6 old. 40 Pf.) *Thallóczy Lajos,* Herzog Hervója u. sein Wappen. (9 l. 6 ábrával 1 korona). Ugyan e kötet több topografiai és családtani dolgozatot közöl Ruvarac-, Radimsky-, Truhelka-, és Lilektól.

Ilwof F., Verhältniss Österreichs zu Serbien 1805—1811. (Österr.—Ungar. Revue. 15. köt. 3. füz.) Metternich követe, b. Simbschen, nem tudta a felkelő szerbeket Ausztria részére megnyerni, ellenkezőleg ingatag politikájával Oroszország karjaiba kergette őket, mely Szerbiát azután a porta ellen megvédette.

c) Hazai hirlapok.

Gherghel, A magyarok Konstantinápoly 993— 4-iki ostrománál. Megjelent a Tocilescu Rivistájában.

A m. k. földtani intézet 1869—93. (Hazánk 1894. jan. 4.)

I. Napoleon és a magyarok cz. alatt a Budapesti Hirlap

1893. decz. 31. számában (és a P. Lloyd) bővebb czikket közlött, kül. Lézay emigráns érdekes jelentései nyomán. Ezeket a Párisban őrzött okiratokat azonban már *Wertheimer E.* is látta és Ausztria és Magyarország czímű munkájában fel is használta.

Die Militärtaxe in Ungarn 1881—92. (Pester Lloyd 1893. október 29.)

A magyar posta története. (Pesti Napló 1894. jan. 18.)

Jurányi Vilmos. (Vasárnapi Ujság 1894. 2. szám.)

Forgách Sándor gróf. (Necrolog.) Budapesti Hirlap 1894. febr. 22.

Die Briefe Matthias Corvinus. (A Fraknói által rendezett gyüjteményt ismertette *Friedrich* Tivadar a P. Lloydban 1894. február 9.)

Wekerle László, Az Árpád-sír területén. (Pesti Hirlap 1894. január 28.)

Nyáry Sándor, Rafael és a nők. (Egyetértés. 1894. február 4.)

Kiszelák János, Adatok Macs és Szent-György puszták történetéhez. (Debreczeni Hirlap 1893. 294—298. számában.)

Pártényi József, A régi Pest polgármesterei. (Zsigmond korától 1873-ig). Budap. Hirlap. 1894. febr. 22. — *Ugyanaz, A szabadság emlékünnepei* (márc. 15.). Megjelent a Magy. Hirlap márcz. 15. számában.

Magyarország ókori földrajza. (Magyar Állam. 1894. febr. 24.)

Bülow und das alte Pest. (Pester Lloyd. 1894. febr. 24.)

Fest Aladár, Dalmáczia. 1796—97. (Budapesti Hirlap 1894. jan. 30.)

A magyar aristokraczia keletkezése. (Egyetértés 1894. márcz. 9.)

Szendrei János, Magyar női viselet és a millenium. (Vasárnapi Ujság 1894. 9. szám.)

Hegyi Pál. A »Liber Regius« első feltalálója. *(Nemzet.* 1893. febr. 9.)

Egy magyar nábob-család. (Az Eszterházy herczegek.) Pesti Hirlap márcz. 25.

Elsberg R. A., Klosterleben im Bakonyerwald. (P. Lloyd márcz. 29.) Szól a czisterczita kolostoroknak kivált kezdeteiről.

Békefi Remigius, Mátyás király bajai a zágrábi püspöki szék betöltésénél. (Nemzet márcz. 21.) Részlet »A czikadori apátság történetéből.«

Halász Ignácz, Magyar népmese a norvégoknál. (Pesti Napló ápril 5.) Kimutatja, hogy Fazekas-nak 1815. megjel. Ludas Matyi hasonmása megvan a norvég irodalomban is (»Guttén, som vilde blive Handelskarl = a legény, ki kereskedő akart lenni.) Plágiumra azonban nem szabad gondolni; mindkét elbeszélés a közös mesekincs önálló hajtása. *Katona Lajos* pedig (Pesti Napló ápril 14.)

kimutatta azt, hogy a Histoire littéraire de la France XIX. kötetének 734 l. a Ludas Matyinak franczia hasonmása található, a »Roman de Trubert«.

Komáromi András, A bübájos Báthory Anna. (Magyar Hirlap 1894. márcz. 6.). Báthory István várkapitány lánya, Bánffy Dénes neje, kit rokonai bűbájossága miatt üldöztek s kitagadtak. Balsorsában Esterházy Miklós nádorhoz fordult ótalomért. L. egyébiránt a Századoknak ez évi ápril havi füzetét.

V. S., Magyar trónjelöltek (Pesti Hirlap ápril 14.) Szól azokról a jelöltekről (Koburg- Kohárv herczeg, Leuchtenberg és Konstantin orosz herczeg), kiket 1849. emlegettek. Ismeretes továbbá, hogy az 1849. máj. 15. éjjel Kossuth L. a vörös herczegnek ajánlotta fel a trónjelöltséget. Végül a Croy-Chanel-féle jelöltséget tárgyalja.

A honfoglaló magyarok czím alatt az Egyetértés ápril 15. száma reprodukálja az Akad. Értesítő ápril havi számából *Gurdezi* XI. századbeli perzsa iró jelentését a régi magyarokról.

Házmán Ferenczről Országh Sándor is írt nekrologot. (P. Lloyd ápril 15.) A szent korona elásatása, Házmán tollba mondása után Vasárnapi Ujság 16. sz.

Kán S., 1794. ápril 5. (A Dantonisták bukása.) Megjel. a Pesti Napló ápril 5. számában.

Ismeretes, hogy külföldi irók Arneth példáját követvén, a »Vitam et sanguinem« jelenetet soha meg nem történt dolognak mondják. Márcz. 9. számában a »Magyarország« is úgy nyilatkozott, hogy ez az egész jelenet az udvari körök sentimentális találmányánál nem egyéb. Erre vonatkozólag (mint már Thaly K. is a Századokban, 1886.) Nácz József vértes-somlyói plébános oklevelekre alapítja az 1741. pozsonyi jelenetnek hitelességét, a midőn a P. Lloyd márcz. 20. számában Mária Teréziának sajátkezű levelére utal, melyet ez 1746. május 17. Eszterházy József tatai grófhoz intézett és melyben többi között szóról szóra ezeket irja: Ő (Eszterházy) azok elseje volt, ki a kivánt segélyt önként és nemesszivűen megszavazta s meghozta, és hozzájárult ahhoz a nevezetes és dicső határozathoz, melylyel az egész magyar nemzetet, kir. szivünk vigasztalására, saját jelenlétünkben fegyverre hívta és életét és vérét a mi és házunk védelmére feláldozni szilárdan el volt tökélve. »Az oklevél megvan különben a »Galanthai és Fraknói Eszterházy család tatai ágának majoratusát tárgyazó perben felmutatott okiratok« cz. gyűjteményben. (Pest 1862.)

A márcz. 20. óta nagy számmal megjelent *Kossuth-irodalomból* feljegyzésre érdemesek: *Kossuth két levele.* Az egyiket *Kuczkó István* közölte a Magyar Ujságban (márcz. 24.). E levelet Kossuth Lajos Pozsonyban irta 1843. máj. 26. és a censurára vet világot.

A másik levél *Szemere Bertalan*-hoz van intézve, 1849. Buda bevétele után (megjel. először az Egyetértés márcz. 31. számában) és hosszúra nyult védekezés Szemere ama vádja ellen, hogy Kossuth a saját és neje számára fejedelmi kitüntetések után áhitozna. *Egyéb czikkek: Broemel Francis*, Kossuth u. England (P. Lloyd márcz. 30. és április 1.) *Putnoky József*, Kossuth L. a ponyván. 1848. és: A Kossuth-irodalom bibliographiája. (Egyetértés márcz. 21.) *Bodola Lajos* czikkei is említendők a Vasárnapi Ujság 12—14. számában. — Kossuth és a régi posta (Pesti Napló április 12). Lásd továbbá a Illustrated London News és a Graphic márcz. 31-iki és april 14. számát és a lipcsei Illustr. Zeitung 26. számában Kohut Ad. czikkét. Zanardelli Kossuthról. (Pesti Napló április 17.) Cleveland elnök levele és a newyorki magyar egyesület gyásza. (Magy. Hirlap április 17.) A Monde Illustrée és az Illustration április 14. száma. — Amerikai Kossuth érmek (Vasárnapi Ujság, április 15. sz.). *Lombroso* Kossuthról (P. Napló április. 25.). *Chiala*, Kossuth és Cavour. (A Nuova Antologia nyomán: Egyetértés május 3. és 4.)

Koronczy Imre, A régi szombatosok és utódaik. (Pesti Napló április 12.) Szól Eössi András, a szombatosok alapitójáról és felekezetéről. Felemlíti, hogy 25 évvel ezelőtt (1869) a Bözöd-Ujfalu erdélyi községben még fennmaradt szombatos családok, 5 család kivételével, mind a zsidó hitre tértek. Szertartásaik amúgyis rokonok ezekével s így hát csak neveiket kellett felcserélniök.

Összeállította: Mangold Lajos.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A Délmagyarországi Történelmi és Regészeti Társulat jun. 6-án tartá folyó évi közgyülését *Deschan* Achill elnöklete alatt. A közgyülés megnyitása után *Patzauer* István főtitkár olvasta fel évi jelentését, ismertetvén a társulat mult évi működését, s végül felemlítette, hogy a könyvtár rendezése befejeztetvén, szept. 1-én átadatik a nyilvános használatnak. A pénztárnoki jelentésből kitünt, hogy az egylet vagyona 41,009 frt, s aztán megállapították a f. évi költségvetést 1860 frt kiadással s 2100 frt bevétellel. Ezután ujra megválasztották a tisztikart. Végül következett a felolvasás: dr. *Berkeszi* István másodtitkár ismertette azokat a mozgalmakat, melyek a reform-korszak (1820—1845) idején megindultak Temes vármegyében. Berkeszi gondosan áttanulmányozta a vármegyei közgyülési jegyzőkönyveket, a vármegye által az akkori követeknek: borosjenői *Muslay* László, pacséri *Császár* Sándor és bellusi *Baross* Ferencz alispánoknak adott

utasításokat, a követeknek az országgyűlés munkálatairól tett jelentéseit és ezek alapján szingazdag, érdekes képét adta az akkori megyei életnek, kiválóbb szereplőinek és főként a reformtörekvéseknek, melyek nálunk a huszas években a legszélesebb alapokon és a leghazafiasabb irányban megindultak. Különösen a magyar nyelv »felvirágoztatása« érdekében kifejtett nagy akcziót ismerteti bővebben Berkeszi és azt az igaz hazafias lelkesedést, melylyel az ügyet a temesmegyei karok és rendek felkarolták. Már 1823-ban kiküszöbölték a latin nyelvet az ügykezelésből és behozták a magyar nyelvet, meghagyva a tisztviselőknek, hogy ezentul hivatalos ügykezelési és levelezési nyelvül kizárólag a magyar nyelvet használják. Gondoskodtak arról is, hogy a magyar nyelvet az iskolákban tanítsák, a mi abban az időben nem kis nehézséggel járt, mert lámpással kellett keresni a délvidéken a magyarúl tudó tanítókat. A reform-korszak nagy alakját, Gróf Széchenyi Istvánt táblabírónak jelölték ki a temesmegyei karok és rendek. Érdekes adalék az akkori idők történetéhez, hogy a temesmegyei izraeliták megkérték a temesmegyei karokat és rendeket, hogy az izraeliták közül is szedjenek ujoncokat. A karok és rendek elfogadták az ajánlatot és elismerésüket fejezték ki a hazafias készségért. A jelenvolt társulati tagok és vendégek feszült érdeklődéssel hallgatták a rendkivül élvezetes előadást és a felolvasót élénken megéljenezték. Ezzel a közgyülés véget ért.

— Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat VI-ik Évkönyve, közvetlenül a folyó évre hirdetett közgyűlés előtt, megjelent. Három értekezés van benne: egy régészeti, egy történeti s egy természettudományi, melyek közül a két első közelebbről érdekel bennünket. Az első a *Cserny* Béláé az »Apulumi Maradványok« IV-ik közleménye. Ez is beszámolás az apulumi ásatások eredményeiről, de önmagában is önálló tanulmány, mely a fürdőépület maradványait s a talált leleteket irja le. Öt önálló tábla van hozzá mellékelve, melyek az apulumi maradványok hü rajzait mutatják be, úgymint ma állanak, s nemcsak a leirást illustrálják, hanem a jelen status emlékét jövőre is fentartják. Ebben a dolgozatban két ásatási cyclus eredménye van összeállitva. — A második czikk a *Veszely* Károlyé »Képek Gyula-Fejérvár multjából«, melynek I. része apróbb, de érdekes adatokat közöl Fejérvár történetéhez, a II-ik pedig a régi Fejérvár ismertetését kezdi meg. Az Évkönyvet az egylet 1892-iki életének hivatalos leirása zárja be.

Az egylet közgyülését Nagy-Enyeden jun. 10-én tartotta meg. Az elnök *Csathó* János lendületes beszéddel nyitotta meg azt, utána a titkár tette meg jelentését, melynek bevégződése után *Makkai* Domokos tartott felolvasást. Részleteket mutatott be egy nagyobb

munkájából: Pápai Páriz Ferencz kora, élete, tudományos működése és családja. A közgyűlés élénk figyelemmel s tetszéssel hallgatta a nagybecsü tanulmányt, s a felolvasót megéljenezte. Ezután a muzeumőr s a pénztárnok, valamint a kiküldött bizottságok jelentései következtek, melyek tudomásúl vétele után következő indítványokat fogadta el a közgyülés:

1. A cultusministerhez köszönőirat terjesztessék az ásatások czéljaira kiutalt segélyért s egyuttal az ásatások tervezetének mellékelése mellett a folytatólagos segély kiutalására kéressék fel.

2. Intéztessék felhivás a megyei törvényhatósághoz, hogy tehetségéhez képest az egyletet segélyezni sziveskedjék, valamint a törvényhatóság tagjaihoz, hogy azok az egyletbe való tömeges belépés által azt támogassák.

3. Mondja ki a közgyülés, hogy a milleniumra a megye történelmi nevezetességü pontjait (mint pl. a szentimrei, miriszló stb. csatahelyeket) a hatóságok támogatásával feliratos oszlopok és emléktáblákkal fogja megjelölni.

A közgyülés végül Zeyk Dániel főispánt tisztb. elnökké, Novák Ferenczet tisztb. alelnökké választotta, az üresedésbe jött alelnöki állást pedig Török Bertalan megyei főjegyzővel töltötte be, s kiegészitette a választmányt.

Az egylet tagjainak száma jelenleg: 167. Pénztárbevétel 1893-ban 1173 frt 28 kr., kiadás 684 frt 3 kr. Maradék 489 frt 25 kr. Ez azonban alapítványi tőke.

— A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Sólyom Fekete Ferencz elnöklete alatt jun. 17-én tartott XV-ik közgyülésén *Kún* Róbert titkár jelentette, hogy a megyei monographia megirását munkába vették. Téglás Gábor előadást tartott az Aldunánál létesített római erődítményeknek Dáciához és Sarmizegetusához való viszonyáról, kiemelve Lukács miniszter támogatásainak jelentőségét az évszázados problemák megoldásánál. Ezután *Sólyom Fekete* F. bemutatta a Kendeffy-család legrégibb okmányait s ezekkel együtt a Borbátvizi Leel kenéz család okmányait is, melynek magva szakadván levéltára a Kendeffyek birtokába került. A Kendeffyek a Hunyadyakkal egyszerre emelkednek. Eredetűkre nézve bolgárok, mint ezt legrégibb szláv nyelven irt okmányaik igazolják. — *Kún* Róbert egy 1643-ban kelt összeirásból bemutatta az akkor Déván lakott nemes családok névjegyzékét, s összeállította az utczák és határdűlők neveit. E három nagyérdekü felolvasás véget érvén kiegészitették a választmányt s felolvasták a pénztárnok számadását, s a muzeumigazgató jelentését. Végre letárgyalták a benyujtott indítványokat; többi közt elhatározták, hogy a Vaskapunál Hunyady diadalának emlékeül emlékoszlopot állítanak. Végül hat tiszteleti tagot választottak.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Forster Gyula alapító tagtársunk az Akadémiánál történelmi czélokra egy nagyszerű, negyvenezer forintot kitevő alapítványt tett, melynek czélja a magy. kath. egyház történetének megirására vonatkozó törekvések előmozdítása s azon befolyás megállapítása, melylyel az egyház az állam megalkotására, intézményei létesítésére birt az állami és társadalmi élet minden ágában. Az alapítvány czéljának elérésére az alapítvány kamatai bizonyos éveken át a Fraknói intézetbe kiküldendő buvárok ösztöndijaira, majd váltakozva magának a műnek megirására, kiadására fordítandók. Ha pedig e czél már el van érve, akkor a kamatok az Akadémia által illusztrált Magyar Történelem kiadására fognak rendeltetni.

— Magyar Történeti Intézet Rómában. A Fraknói Vilmos által alapított római Magyar Történeti Intézet, mint értesülünk, f. október hóban fog megnyilni. Az intézet befogadására szolgáló épület már teljesen készen áll. Róma egyik legszebb pontján, a Porta Pian kívül fekvő Piazza del Polyclinico-n emelkedik árnyékos cziprusok tövében az épület, mely hivatva lesz a magyar történetbuvároknak az örök városban kellemes otthont nyujtani, s őket mindazon eszközökkel segíteni, melyek kutatásaikat Róma városa levéltáraiban, jelesen a Vatikán kimeríthetetlen kincsesbányájában, megkönnyíthetik. Az intézetről folyóiratunknak a megnyitás után megjelenendő legközelebbi száma bővebb ismertetést fog hozni.

— Petrik Géza Kalauza az ujabb magyar irodalomban immár teljesen megjelent. Folytatását képezi a korábban kiadott bibliographiai munkáinak, jelesül »Magyarország Bibliographiájának 1712—1860« s a »Magyar Könyvészetnek 1860—1875.« Felölelte az egész ujabb magyar irodalmat az iskolai könyvek kivételével, azokat a legspeciálisabb tárgyak szerént csoportosította s ez által lehetővé tette az akármely tárgynak irodalmával való megismerkedést. Az egész munka kilencz füzetben látott világot s minden egyes füzet ára 40 kr. A díszes kiállitású könyvet a Magyar Könyvkereskedők Egylete adta ki.

— Kende S. bécsi könyv- és műkereskedő tagtársunk új könyvjegyzéket adott ki »94 régi magyar nyomtatvány 1488—1710« czím alatt, mely négy Unicumnak: 1. a magyar Aesopusnak, 2. a lőcsei 1639-iki evangeliumnak és epistoláknak, 3. Ilosvay Tholdi Miklósának (1673 Kolozsvár), 4. Nyéki Vörös Mátyás Csengettyűjének (Kolozsvár 1672) czímlapjait hasonmásban mutatja be, s melyben ezeken kívül is sok érdekes magyar ősnyomtatvány van felsorolva. Azon intézeket és könyvkedvelőket, kik

magyar könyvtárukat ki akarják egészíteni, figyelmeztetjük e könyvjegyzékre, mely Kendénél (Bécs IV., Heumühlgasse 3.) megrendelhető.

— Az Erdélyi Kárpát-Egylet helynévtári bizottságának elnöke *Márki* Sándor »Erdély Helynevei« czím alatt gyakorlati és becses utasítást írt az egylet osztályai s a vármegyei albizottságok részére, melyben különös tekintettel volt választmányunknak ez ügyben az egylethez intézett átiratára. Ez a becses dolgozat külön lenyomat az »Erdély«-ből.

— Berger Albert beszterczei tanár tagtársunk az általa rendezett gazdag és becses beszterczei levéltárban őrzött okmányok regestáinak első részét az 1490-ig terjedő regestákat a főgymnasium programmjában a' mult évben közzé tette. A folyó évi programmban folytatja az akkor megkezdett munkát s most az 1491—1516 közti regestákat (355—625) teszi közzé. Nemcsak Besztercze, hanem Erdély történetéhez is rendkivül becses anyag van e regestákban felhalmozva, melyre még vissza fogunk térni.

— A hallei egyetem folyó évi kétszáz éves jubilaeuma alkalmából *Krupetz* István tagtársunk egy kis füzetkében meleg emléksorokat adott ki, szeretettel jellemezve nehány tanárát s azok tudományos működését, megemlékezett a frankianumról, végül ismerteti a hallei magyar egyletet s a magyar ösztöndíjakat.

— A gróf Zichy-család okmánytára VI-ik kötete gróf Zichy Ferencz úr ő excellentiájának a család seniorának liberalitásából már megjelent s szétküldése a jövő hó elején meg fog kezdetni. E kötetet még boldogult *Nagy* Imre tagtársunk szerkesztette, s csak az utolsó egy pár ívnek correcturájával nem készülhetett el, ezeket *Nagy* Gyula készítette el. Ő nagyméltósága intézkedése következtében már a VII-ik kötet is munkába vétetett. A szerkesztésre *Kammerer* Ernő v. tagtársunk kéretett fel, ki egy bizottsággal fogja azt végezni.

† Herczeg Czartoryski Ádám, a lengyel emigrans aristocrata párt feje Párisban jun. 23-án 66 éves korában meghalt. Bátyjának Vitoldnak halála után ő lett a család feje és klewani és zukowi herczeg. 1808 jun. 8-án magyar mágnássá lett. A krakai Czartoryski-féle könyvtár az ő tulajdona volt. Mint magyar mágnás új hazája iránti szeretetének és rokonszenvének több jelét adta: az Akadémiánál nagyobb alapitványt tett a lengyel-magyar érintkezések történetének megírására, s a Szécsényi confoederatio eredeti példányát megszerezte az akadémiai könyvtár számára. Általánosan tisztelt és nagyrabecsült férfiu volt.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Két pénzügyi történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604. II. A jobbágy-adózás 1564—75-ban. Irta Acsády Ignácz. Ára 2 frt. Budapest (Akadémia), 1894. 238. l.

— A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. Irta Hampel József. I. rész. 200 képes táblával és a szövegben 48 ábrával. Ára 5 frt. Budapest (Akadémia), 1894. 175 l.

— Geschichte des Waldwesens der kön. freien Stadt Kronstadt—Brassó. Verfasst von Eduard *Zaminer*. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt—Brassó und in ihrem Selbstverlage. Kronstadt, 1891. Johann Gött. VI. 492. 2. l. 2 térképpel.

— Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Oesterreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie von Michael *Mayr*. Innsbruck, Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung. 1894. 8-adr. 90 l.

— Der Gnadeort Loreto in Ungarn. Von Adolf *Mohl*. Im Selbstverlage des Verfassers. Druck von Eduard Duck in Eisenstadt. 1894. 8-adr. 256 l.

— Nachtrag zum dritten Bande von Josef Ritter von Aschbachs Geschichte der Wiener Universität. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520—1565 von Wenzel *Hartl* und Dr. Karl *Schrauff*. 2-te Abtheilung. Wien 1893. 8-adr. 157—260 ll.

— Beiträge zur älteren Geschichte des Wiener Apothekenwesens. Von Ign. *Schwarz*. Wien, 1893. 4-edr. 16 l.

— Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herczegovina. Herausgegeben vom Bosnisch-Herczegovinischen Landes Museum in Serajevo. Redigirt von Dr. Moriz *Hoernes*. Zweiter Band mit 9 Tafeln und 238 Abbildungen im Texte. Wien, (Gerold Carl.) 1894. IV-edr. 692 l.

— Index Rerum Personarum et Locorum in Voluminibus I—V. Monumentorum Spectantium Historiam Slavorum Meridionalium. Opera S. Lubič. Edidit Academia scientiarum et artium meridionalium Zagrabiae 1893. 8-adr. 393 l. (A Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XXIV-ik kötete.)

— Bibliothèque de la compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie. Seconde partie: Histoire. Nouvelle édition par Carlos *Sommervogel*; publice par la province de Belgique. Bruxelles, (Oscar Schepens.) Paris, (Alponse Picard.) 1894. 4-edr. (1893. XIII. l.)

— Le mouvement social en Hongrie par Jules *Mandello*. Paris, V. Giard et E. Brière. 1894.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Társulatunk ig. választmányának f. évi september-hó 6-ára hirdetett ülése a megjelent tagok elégtelen száma miatt nem volt megtartható.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a menynyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Batka Tivadar városi tisztviselő, eddig: *Pozsony.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest*, Baross-u. 73.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest*, Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Szoboszló.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Lonovics Sándor, eddig: *Makó.*
Námányi Lajos Tivadar, eddig: *Pöstyén.*
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

FELHIVÁS

néhai Salamon Ferencznek állitandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* mult évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetírónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyűjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelöit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferenczlek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szükebb kör Beöthy Zsolt indítványára még a mult évben kezdte meg. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, adakozzanak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyüljön.

Budapest, 1894. sept. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára.

JEHAN DE WAVRIN KRÓNIKÁJÁBÓL.

(Néhány adat Hunyady János török hadjáratainak történetéhez.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ámbár Mademoiselle Dupont még 1858—63-ban adta ki a *Société de l'histoire de France* részére Jehan de Wavrint és ámbár e krónika újabban (1891.) ismét az angol *Master of Rolls Series*-ében szintén megjelent: úgy látszik eddig teljesen elkerülte történetíróink figyelmét. Címe, »*Anchiennes Cronicques d'Engleterre*«, nem is olyan, hogy a magyarhoni események vagy Magyarországot érdeklő dolgok után kutató ember figyelmét fölköltené. Pedig, a mint a következőkből látni fogjuk, több érdekes adatot közöl hazánk történetéhez az 1442—1445-diki években.

Krónikaírónk személyiségét illetőleg Dupont k. a. közöl egy rövid életrajzot munkája 3-dik kötetének elején, melyből elég lesz fölemlítenünk, hogy Jehan de Wavrin egy burgundi régi nemes családból származik az Artois grófságban. Egy őse, Robert de Wavrin, Palesztinában járt, honnan 1092-ben került haza; a család egy más tagja pedig, Hellin de Wavrin, Acrenál 1169-ben (?) esett el. Maga Jehan, krónikásunk, törvénytelen fia volt egy másik Robert, Seigneur de Wavrinnak és egykorú hivatalos okiratokban »Jehan de Wavrin, Bâtard de Wavrin, Seigneur de Forestel, Conseiller et Chambellan du Duc de Bourgogne« czím alatt van megnevezve. Mint fiatal ember már az 1415-diki azincourti csatában részt vett; azután is számos éven át katonáskodott Francziaországban, Flandriában és Németalföldön, míg végre megöregedett. Mint maga beszéli, öreg napjaiban a kardot a tollal cserélte föl s megírta Anglia

krónikáját a mesés előidőktől 1471-ig 6 könyvben, és Károly, utolsó burgundi herczeg történetét 1467-től 1477-ig egy külön munkában.

Jehannak volt egy unokaöccse, névszerint Waleran, Seigneur de Wavrin, ki, mint látni fogjuk, mint a burgundi hajós sereg főkapitánya,[1]) jelen volt a nikápolyi tanácskozásnál is 1445-ben. E rokonától, úgy látszik, hosszabb leírást kapott annak keleten viselt dolgairól s ezeknek 18 fejezetet szentel könyvében, ámbár ez eseményeknek az angol történelemmel éppen semmi összefüggésük sincs és egy csöppet sem illenek az elbeszélés keretébe. Jehan ugyanis, miután Du Clercq nyomán elbeszélte volna a suffolki herczeg halálát 1450-ben és a salisburyi zavargásokat, egyszerre megszakítja az előadás fonalát e szavakkal: »Hagyjuk abba már most rövid időre az angol dolgokat, melyekre majd a második könyv elején fogunk visszatérni. A jelen alkalommal szólani akarunk egy utazásról, melyet Seigneur de Wavrin, körülbelül ez időtájban, a szarraczénok földjére tett úgy, amint ezt hallani fogjátok.«[2])

I.

A következő két fejezetben azután elmeséli, hogy Murád szultán mint csalja magához és fogatja el Drákul oláh vajdát Drinápolyban, és mint záratja el őt Gallipoli várában. A vajda kisérői a szultán engedelmével visszatérnek Oláhországba, hol az elfogatás híre nagy megdöbbenést okoz, mert a vajda 13—14 éves fia még nem vala képes az ország ügyeit intézni, különösen ily háborús időkben. Híre érkezik annak is, hogy a szultán 100 ezer törököt már útnak indított egy beglerbég vezetése alatt az ország ellen, s hogy a nagy had nemsokára ezután átkel a Dunán. Ily nagy veszélyben az oláhok összegyűlnek nagy számban és Hunyady Jánost választják meg

[1]) Hivatalos iratokban czímezve van mint, »lieutenant de m. d. s. (le duc de Bourgogne) et capitaine général«-ja a törökök ellen küldött hadseregnek. Extraits de comptes de recettes du duché de Bourgogne. Dupont. II. 36.

[2]) Sixième partie. Livre I. Chap. I. A második könyvben igérete szerint ismét fölveszi az elbeszélés fonalát az angol dolgokról ugyancsak Du Clercq nyomán. A mennyire képesek vagyunk az időt meghatározni, a Magyarországot érdeklő 18 fejezetet körülbelül 1461 és 1471 közt írta.

kapitányuknak, »ki nagy úr volt abban az országban s kinek uradalma Magyarhon és Oláhország közt terült el, azaz Erdélyben.« Hunyady megveri a beglerbéget, a 100 ezer törökből 80 ezret levág. E veszteség megtorlására egy újabb nagy sereget küld egy új beglerbég alatt a szultán Erdélybe és Magyarországba, kik onnan számos rabbal és óriási zsákmánynyal térnek vissza. De midőn a Dunán átkelnek, Hunyady megtámadja őket. Sokan közülök a vizbe fúlnak, mások kardra hányatnak. A beglerbég megmenekül, de a szultán lefejezteti stb. stb. Sem dátummal, sem helynévvel nem találkozunk és az egész előadás igen zavaros.

Ezen elbeszéléshez bevezetésképen azonban Dupont k. a. közöl egy Konstantinápolyban 1443. febr. 3. kelt levelet (egy a párisi nemzeti könyvtárban őrzött kéziratból), melyet a minoriták keletföldi generálisa írt onnan »Saint Jehan de Ihrem« perjeléhez.[1]) Ebben három keresztény győzelemről van szó. Az előadás szintén igen kúszált, de mégis a következő adatok vehetők ki belőle. A török 1442-ben nagy bőjt idején nagy sereget küld Magyarország földúlására. Midőn e sereg portyázásából török szokás szerint számos rabbal visszatér, a magyarok megtámadják és megverik őket és 36 ezeret közülök megölnek. Történt pedig ez nagybőjt 5-dik vasárnapján, azaz márczius 18-án.[2]) Ennek hallatára a szultán mérgében Drákulért küld és lefejezteti őt Drinápolyban. Miután pedig egy nagyobb sereg ily csúfosan járt, a szultán elküld egy újabb, 12 ezer főnyi, tehát sokkal kisebb sereget, de ezeket a magyarok és oláhok mind lekaszabolják, úgy hogy még hírvivő sem marad. Valahogy azonban a hír mégis eljut a szultán füléhez, mire ez úgy saját mint szövetségeseinek csapataiból Török- és Görögországban 180 ezer embert gyüjt össze és küld Oláhország földúlására. Az egyesült oláh, magyar és lengyel csapatok hosszú csatázás után azonban megverik ez óriási had-

[1]) Dupont k. a. szerint Ihrem = Jeruzsálem, de könyvében nincs titulus a betük felett.

[2]) ». . . et fu ou dimence de la Passion.« A dátum annyiból érdekes, mert ugyanaz mint a csatában elesett Lépes püspök síriratán (»die bis nono Martii«). Hammernél e dátum, alkalmasint tollhibából, Mezit még Erdélybe való jövetelénél fordul elő.

sereget is, 52 ezer török marad holtan a csatatéren, azonkivül számos hadi fogoly, 5 ezer megrakott teve, sok ló és tömérdek más zsákmány jut a győzők hatalmába. A levéliró szerint a keresztény csapatok állítólag egészen Drinápolyig nyomúltak előre s több várat és várost elfoglaltak, földultak s fölégettek s »ez történt az (14)42-diki év szeptember 2-dik napján.« [1]) Ezek ellen a török legalább is 15 ezer embert küldött, kiknek föladatuk lett volna a keresztény hadsereg visszavonulását a hegyszoroson át megakadályozni, de a törökök ismét vereséget szenvedtek s sokan közülök a futásban lekonczoltattak. Hire járt annak is, úgymond, hogy nagyobb keresztény had készül a török ellen és hogy 20 gálya jön a tengerszoros elzárására. »Higyje el, kedves uram, hogy 10 gálya is elegendő volna e czélra.« stb. stb. Úgy látszik, hogy a levél keletében hiba van és alkalmasint 1444 elején iratott.

Visszatérve krónikánkhoz, Wavrin további két fejezetben ugyancsak összekuszálja a magyar történetet. Elbeszéli ugyanis, hogy Hunyady visszaérvén Magyarországba, Budán országgyűlés gyült össze, melyhez az oláhok is küldtek követeket, s hogy miután III. Frigyes nem volt hajlandó László nevű gyámoltját a magyaroknak átengedni, Hunyadyt Magyarország vajdájává választották meg és Lengyelországba követséget küldtek, hogy onnan Ulászlót meghivják a magyar trónra. Mit ez elfogadván, fényes magyar és lengyel kisérettel Budára jött és ott megkoronáztatott. Ezután tanácskozások folytak az iránt, hogy miképen lehetne a kereszténységet a török veszély ellen megvédeni, s e czélból elhatároztatott, hogy Jenő pápához követség küldessék. Mi meg is történt, s a pápa a követek kérelmére hajolva Julián biborost küldi Budára.[2]) Ennek tanácsára prédikátorok szélednek el az országban és keresztes

[1]) Történetiróink közül többen s még Huber is *(Archiv für oest. Gesch* LXVIII. 172.) Dlugoss nyomán (XII. 771) azt állítják, hogy Hunyady diadala Sehábeddin (vagy Thury szerint Kule Sahin) vezér fölött még julius előtt történt, de Jirecsek *(Gesch. der Bulgaren)* szláv források után a csata napját szept. 6-ra teszi. Levélirónk ez utóbbi mellett bizonyít. Talán a Dlugoss által említett két diadal közül az egyik tényleg a maros-szent-imrei vereség volt.

[2]) Fraknói szerint Juliánt már 1442-diki márczius elején küldte a pápa Magyarországba és május 27-én Budán volt. *(Cesarini Julián* 17. l.)

hadjáratot hirdetnek a török ellen. Számos fegyveres gyűl erre össze a király táborában, ki nemsokára ezután háborúba indúl, átkel a Dunán és »Souffres« (? Sophia) városáig hatol, hol megütközik a törökkel és legyőzi annak hatalmas seregét. A nagy zavarban a hitetlenek egymást öldöklik. A keresztények igen csekély veszteséget szenvednek és dús zsákmánynak jútnak birtokába. Egyebek közt egy gazdagon ékesített és egészen karmazsin bársonynyal bélelt sátor jut a győztes király hatalmába, ki Julián biborossal együtt 3 napig marad a csata szinhelyén, »mint ez győzteseknek illik.« A keresztény sereg ezután, »mint némelyek állítják«, a nagy forróság (?) miatt haza indul, mi krónikairónk szerint nagy hiba volt, mert ha — úgy mond — a király Phillipopolisig előrenyomúlt volna, egész Görögországot könnyű szerrel visszahódíthatta volna a töröktől. Budára érve, újabb haditanács ült össze és elhatároztatott, hogy a következő év (1444.) augusztus havának elmúltával a király ismét egy nagy haddal Görögország elfoglalására fog indúlni. A krónikairó hozzá teszi, hogy Julián biboros Budán maradt, és a király követek által értesítette a pápát és a görög császárt a keresztény fegyverek fényes győzelméről.

Annak bebizonyítására, hogy Wavrin véleménye helyes volt, midőn hibának itélte a keresztény sereg visszavonulását, Dupont k. a. kivonatot közöl egy másik kéziratból a párisi könyvtárban, mely szerint Germain János, chalonsi püspök azt hallotta egy hitelt érdemlő egyéntől, ki akkortájban Jeruzsálemben tartózkodott, hogy Egyptom és Syria szultánját annyira megrémítették Fehér János (Jehan le Blanc, azaz Hunyady) diadalainak hire a Dunán, hogy meghagyta hajóraja parancsnokainak, miszerint Hunyady előnyomúlásának esetére, Syriát saját sorsának hagyva, Egyptom és Kairó védelmére siessenek vissza.[1])

[1]) Az említett püspök ugyanegy személy a »*Liber de Virtutibus Philippi Burgundiae Ducis*« szerzőjével, mely munkát báró Kervyn de Lettenhove a *Chroniques . . . des ducs de Bourgogne* 3-dik kötetében adott ki. E munkájában említi röviden Wavrin küldetését és kissé terjedelmesebben Rhodus ostromát 1444-ben.

Krónikairónk ezután (a 7. és 8. fejezetben) ismét leirja Ulászlónak 1443-diki őszi és téli török hadjáratát, mintha az imént közöltnek folytatása lett volna. Szerinte a szultán a »Souffres«-i kudarcz hírére megijedt, s a már négy éven át fogságban tartott Drákult szabadon bocsátja, de csak oly föltétel alatt, hogy az oláhok a magyar királyt többé nem segítik. Az oláh haza érkezvén alattvalói igen megörülnek viszontlátásán, de sokan közülök csakhamar elszomorodnak, különösen a fiatalabbak, midőn Drákul közli velük a kiszabadulásához szabott föltételt. Midőn pedig később a magyar király fölszólítja őt, hogy csapataival ismét a keresztes hadhoz csatlakozzék, Drákul megtagadja a segélyt és Julián biboros ajánlatát is, hogy a szultánnak adott igérete alól föloldja, visszautasítván veszteg otthon marad. A király tehát nélküle megy háborúba a szarraczénok ellen, kik Phillipopolisból jövet hegyeiken már átkeltek volt s kikkel a hegyek tövénél elterülő lapályon találkozik. Ulászló magával hozta a »Souffres«-nál meghódított és karmazsin bársonynyal bélelt sátort és egy fegyverhirnökét elküldi a török nagyúrhoz tudtára adandó, hogy másnap meg akar vele ütközni. A szultán elfogadja a kihivást, és ismét vereséget szenved. Történt pedig ez az 1443-diki év november havában. Ulászló a nyert csata után seregét át akarja vezetni a hegyszorosokon, de a törökök eltorlaszolják ezeket. Nemsokára ezután fagyos idő áll be és sűrün kezd havazni, mi miatt a keresztények kénytelenek az ellenség földjét odahagyni és nagy bajjal és sok ember vesztével a nagy hidegben Budára visszatérni. Itt újabb tanácskozás után abban állapodnak meg a magyarok, hogy Julián bíboros elmegy a pápához, hogy tőle valamint az utjába eső valamennyi fejedelmi udvarnál is további segélyt sürgessen a hitetlenek ellen.[1])

II.

Mint láttuk, sok újat és a mellett igazat is eddig nem tanultunk krónikásunktól, a mi a dolog természetében rejlik,

[1]) Julián ez ismeretlen utazását illetőleg l. egy későbbi jegyzetet a III. czikkhez.

miután az eddig elbeszélt eseményeket illetőleg ő maga is más krónikások segélyére volt utalva. Amit azonban a következőkben Wavrin nyomán leírni szándékozom, már biztosabb történeti alapon mozog és, mint látni fogjuk, segélyével történetirásunk több homályos pontjára leszünk képesek világot vetni.

Még a 6-dik fejezetben fölemlíti krónikásunk, hogy a görög császár, amidőn a keresztény fegyverek diadalai tudomására jutottak, a magyar királylyal egyetértve a pápához követséget küldött oly kérelemmel, hogy a szent atya személyesen vegye föl a kereszténység ügyét és birja reá a keresztény fejedelmeket s azonkivül Velenczét, Genuát, Flórenczet és más államokat is, hogy tengeri hadsereget, gályákat és más nagyobb hadi hajókat küldjenek a konstantinápolyi tengerszoros megvédésére, hogy ilyképen elzárván a töröket Európától Görögországot annál könnyebben vissza lehessen tőle hódítani.

A pápa e kérelemnek engedve, egyéb hatalmasságok közt Fülöp burgundi herczeghez is, krónikásunk fejedelmi urához, fordult mint igazi kereszténnyhez és jó szivéről hires fejedelemhez. Fülöp hajlandó volt a pápa fölhivásának engedni, de miután nem tudta, hogy miképpen használhatna legjobban az ügynek, elküldte egy lovagját, még pedig Contay urát,[1]) a thérouanne-i bíboros püspök testvérét, Rómába bővebb fölvilágosítás végett. Az időben, hogy e követ Rómában járt, a burgundi herczeg Chalons-sur-Saône-ban fényes lovagjátékokat rendezett éppen, melynél jelen voltak a bourboni és savoyai herczegek, a neversi gróf s velük számos más gróf, báró, lovag és egyéb előkelő vendég. Az ünnepélyek javában folytak, midőn megérkezett »Konstantinápoly és Görögország császárának« követe, Théodore de Crystino, tizenkettedmagával gazdag nemzeti öltözetben. A követ kitünő ijjász volt és ebbeli ügyességét lóháton be is mutatta az egybegyült fényes társaság előtt. A burgundi herczeg igen szivélyesen fogadta a követséget és a kihallgatásra kitüzött napon, miután a két

[1]) »Guillaume Le Jeune, Seigneur de Contay« — La Barre, *Mémoires* II. 218.

herczeg (a burgundi és bourboni) misét hallgatott volna, a görög követ előadta császári urának kérelmét, mely abból állt, hogy küldjön a burgundi herczeg gályákat és más nagyobb hadi hajókat a császár védelmére. Waleran de Wavrin, krónikásunk rokona, szintén jelen volt az ünnepélyes kihallgatásnál és éppen az ő tanácsára és közbenjárására a burgundi herczeg megigérte a követnek, hogy egy nagy hadi hajót, 7 gályát, 1 galliotot és 1 caravelt teljesen fölszerelve harczosokkal, ágyúkkal, élelmi szerekkel fog császári ura segélyére küldeni. A krónikás nem említ dátumot, de Olivier de La Marche krónikájából tudjuk, hogy Fülöp a követet 1443. év szeptember 21-én fogadta végkihallgatásban és gazdagon megajándékozva bocsátotta el őt.[1])

Miután pedig a burgundi herczegnek magának csak 3 gályája volt, ugyancsak Wavrin tanácsára követet küldött Velenczébe, hogy a köztársaságtól a szükséges további 4 gályát kölcsön kérje.

Kevés idő multával visszaérkezett Contay Rómából a pápa válaszával. A szent atya ebben fölkéri Fülöpöt, hogy küldjön harczosokat és ágyúkkal fölfegyverzett hadi hajókat a Hellespontus felé. A pápa ő maga is szándékozik oda 10 gályát küldeni a jövő (1444) tavaszszal és birja a velenczei köztársaság igéretét is, hogy saját költségén 10 gályát fog fölszerelni. A másik követ is visszaérkezett Velenczéből Dijonba oly hirrel, hogy a köztársaság szivesen fogja a kért 4 gályát a burgundi herczegnek kölcsön adni.[2])

De időközben Fülöpnek meggyült a baja III. Vilmos szász herczeg és meisseni őrgróffal, kinek csapatai elfoglalták volt Luxemburgot, Görliczi Erzsébetnek, Fülöp nagynénjének, országát, és így a herczegnek nem volt sem ideje, sem kedve

[1]) Wavrinon kivül a görög követséget még két forrás említi, t. i. *Chronique de J. de Lalain* par Georges Chastellain (613. l.) és a már említett Olivier de La Marche (*Mémoires* 377., 393. ll.). — Fraknói szerint a görög követ május 10-én Velenczében járt. (*Id. m.* 47. jegyzet) Gachard művében (*Voyages des Souverains des Pays-Bas* I. köt.) az 1442—1461. évek, fájdalom, hiányoznak.

[2]) Fraknói azonban idézi a velenczei doge egy levelét, mely szerint a burgundi herczeg, állitólag már 1443-diki április végén vagy május elején rendelt 4 gályatestet Velenczében. (L. 46. jegyz.)

a görög császár ügyével bajlódni. A burgundiak ostrom alá vették a bitorló fővezérét Luxemburgban és az 1443-iki nov. 21. és 22-diki éjjelen megmászván a város falait, visszaszerezték az elrabolt tartományt Fülöp nagynénje számára. A vár gyáva védője[1]) megszökött; Wavrin szerint kötélen csúszott le a város faláról. Fülöp Luxemburgban maradt és a karácsonyi ünnepeket is ott töltötte, s miután ellenségtől többé félnie nem kellett, környezete őt a görög császárnak adott igéretére emlékeztette. Fülöp erre legott elrendelte, hogy Waleran de Wavrin a kellő számú fegyveressel[2]) Velenczébe menjen és az ott fölszerelendő 4 gálya vezérletét vegye át; két más embere pedig t. i. Regnault de Confide[3]) és Geoffroy de Thoisy[4]) menjenek Nizzába, hogy az ott épülő félben levő 3 gályát, továbbá a burgundi herczeg nagy hadi hajóját, s azonkivül egy galliotot és egy caravelt vegyék át.[5]) Wavrin 1444. április 18. után Brugesből indult Velenczébe;[6]) honnan némi késedelem után a négy gályával elvitorláz és Raguzát érintve Gallipolinál[7]) találkozik a pápa 8, a raguzaiak 2, és a velenczei köztársaság 5 gályájával.[8])

---

[1]) Gleichen Ernő gróf. — Ha nem csalódom, III. Vilmos V. László magyar király sógora lett nemsokára ezután.

[2]) Dupont k. a. közli a burgundi herczeg számadó könyvéből a Wavrinnek fizetett összegeket. Ezekből az tűnik ki, hogy 32 ember és ugyanannyi ló indult Velenczébe.

[3]) Egy rhodusi lovag.

[4]) Geoffroy de Thoisy, Seigneur de Mimeures az 1444-ki ostrom után szintén rhodusi lovaggá üttetik. Chmel (*Geschichte Friedrich IV.*) őt »Gottfrid de Peri«-nek kereszteli el és tévútra vezeti történetíróinkat. Az Aeneas Sylvius 93. levelében említett spanyol lovag egészen más egyén. V. ö. Teleki »*A Hunyadiak kora*« I. 491.

[5]) Geoffroy de Thoisynak a burgundi herczeg 1445. január 4-én 300 livres évi nyugdíjat adományoz életfogytáig elismerésül szolgálataiért mint 3 gálya parancsnokának a pogányok ellen. *Dupont* II. 50.

[6]) U. o. II. 36.

[7]) Wavrin szerint a burgundi gályák julius végén hagyták el Velenczét és Francesco Condolmieri bíboros a pápai hajóraj, és »Pietro« Loredano, a velenczei gályák vezére, még julius 22-én indultak el onnan és csak Gallipolinál találkozott velük ismét. — J. de Lalain krónikája szerint pedig Modonnál. — Fraknói szerint (*id. m.* 44. l.) azonban Loredanonak keresztneve »Aloisio« volt.

[8]) Mint a raguzaiaknak egy 1444. jul. 31-éről kelt leveléből értesülünk, a pápai és raguzai gályák már jul. 10-én értek Korfuhoz, a velenczeiek pedig ugyanazon hó 13-án. Wavrin szerint a burgundiak csak körülbelül julius végével indultak el Velenczéből, a fönnebbi levél szerint

Wavrin kiséretében volt egyéb urak közt egy spanyol lovag is, Pietre Vasque de Saavedra, kit krónikásunk folyvást »Pietre Vas« néven említ. Olivier de La Marche említi *Mémoires*-jaiban ez egyénről, hogy »il estoit chevalier du royaume de Castille .... moyen homme, de forte et grosse taille.« Mint látni fogjuk, kétszer is járt Magyarországon és Hunyady Jánossal együtt utazott le a nikápolyi értekezlethez. Valószinüleg ő volt az az egyén, kit Aeneas Sylvius említ[1]) és Chmel Geoffroy de Thoisyval összezavar. Ez utóbbi, mint látni fogjuk, nem volt jelen Nikápolynál.

Még midőn Wavrin Velenczében tartózkodott levél érkezett a rhodusi lovagrend nagymesterétől a pápához oly hírrel, hogy az egyptomi szultán a sziget megtámadására készül s azért a szent atya sürgetőleg szólítja föl Wavrint, hogy hajórajával a nagymester segélyére siessen. Miután azonban a köztársaság csak nem rég békét kötött volt a szultánnal, a doge nem adhatott engedélyt arra, hogy a burgundi herczegnek kölcsönzött 4 gálya a rhodusi expediczióban részt vehessen[2]) s ezért Wavrin üzenetet küldött Geoffroy de Thoisynak és társainak Nizzába, hogy a burgundi herczeg saját tulajdonát képező hajórajjal siessen a sziget védelmére, mi ellen a köztársaság

---

ellenben julius 22-én már Raguzát érintették s más nap tovább utaztak. A gályák számát Wavrin nem említi s csak a levélből tudjuk meg, mely még hozzá teszi, hogy összesen 19 gálya vett részt az expediczióban. A gályák számában tehát hiba alig lehet. *Raguzai oklevéltár* (458. lap.) - Fraknói szerint *(id. m.* 66. l. és 26. és köv. jegyz.) a velenczei doge julius 4-diki levelében közli Julián bibornokkal, hogy a 8 pápai gálya már Gallipoliba elvitorlázott, s hogy két-három nap multával követte őket a *négy* burgundi gálya. A julius 7-diki végzésben ellenben a velenczei senatus azt említi, hogy csak *egy* burgundi gálya indult el. A dogenak aug. 28-áról kelt levele szerint pedig a burgundi gályák julius 25-én értek Korfuhoz. — Wavrin szerint a késedelemnek főoka az volt, hogy a burgundi négy gályából egy egészen új volt s erre kellett várni 2 hónapig.

[1]) »Eiusque rei (a burgundi herczeg fiának meghivatása a magyar trónra Ulászló halála után) mediatorem quemdam Hispanum fuisse asserit (a nádor), qui classis ponticae nomine Philippi ducis praeerat et nuper hac transivit Romam petiturus.« *Epistola* XCIII. A levélnek nincs kelete, de valószinüleg Bécsben kelt a nikápolyi értekezlet után, tehát 1445 végén vagy a következő év elején. Vasque 2 gályát vezérelt. Wavrin főnöksége alatt, a Hellespontusban.

[2]) Az egyptomi szultán ez időben Djakmak d'Almélik Azzahir volt. A velenczeieknek voltak apróbb perpatvarai vele, de háborúra tudtommal nem került vele a dolog.

nem emelhetett kifogást. Fülöpnek nizzai hajóraja tehát Rhodus szigetéhez vitorlázott, hova még jó időben ért és ott maradt az egész ostrom folyama alatt, melyben tevékeny részt vett.[1]) Csakis miután a szultán hadi hajói több sikertelen támadás után fölhagytak az ostrommal és véglegesen elvonúltak a sziget elől, indúlt Geoffroy de Thoisy Konstantinápoly felé, hova csak jóval a várnai csata után, t. i. deczember 8-dika körül érkezett.[2])

Krónikásunk nem említi, hogy útjában Velenczéből Konstantinápolyig mily pontoknál érintett szárazföldet, mígnem Tenedos szigetéig ér, hol 2 napig időzött s honnan kedvező széllel Dardanelloba (Port Dardanele)[3]) indúlt, hol kis csetepatéja volt a törökökkel, melyben két velenczei meghalt és 30 burgundi ijjász megsebesült. A reá következő napon ismét tovább indúlt és negyednapra Gallipolihoz ért, melynek átellenében találkozott a pápai és velenczei egyesült hajórajjal »egy Lapso (azaz Lapsaki) nevű kikötőben, Törökország (vagyis Anatolia) földjén.« Örömujjongással fogadták őket, s ámbár Francesco biboros heves láztól szenvedett, legott elhatározták, hogy másnap a biboros és Wavrin két-két gályával Konstantinápolyba mennek s jelentik magukat a görög császárnál. Úgyis történt és a görög császár nagy örömmel fogadta őket. Míg Wavrin távol járt, Vasque, a spanyol lovag, vette át a Gallipolinál visszamaradt két burgundi gálya vezérségét.

III.

Időközben, így folytatja krónikásunk (a 10. fejezetben), a magyar király csodálkozott azon, hogy Julián biborostól

[1]) Az ostromot több egykorú forrás említi.

[2]) »Nostre Dame des Advent« körül. Nem tudom, mily forrás nyomán állítják Hammer és Szentkláray (*A dunai hajóhadak története* 53. l.), hogy az 1444-diki szegedi országos tanácskozásokban, midőn szó volt arról, hogy a török béke fölbontassék, két hajóskapitány is részt vett, az egyik Burgundból, a másik Velenczéből. A közlöttekből látható, hogy sem Wavrin, sem Thoisy, sem pedig Loredano nem voltak jelen. Fraknói szerint (*id. m.* 118. l.) görög és arragoni követek jártak Budán az említett időben.

[3]) Cluverus (*Introd. in Univ. Geographiam* Amst. 1676.) mappáján »Dardanello.« Lady Herbert szerint (*Cradle Lands*, utolsó fej.) jelenleg egy nyomorúlt kis falu a Dardanellák bejáratánál az aegei tenger felől.

nem érkezett semmi hir. A Velenczében fölszerelő gályákról sem volt tudomása, míg ellenben a töröknek a genuaiak [1]) útján a keresztény hadi készületekről folyvást pontos tudósításai voltak. A szultán e hirek hallatára mindinkább aggódni kezdett s végre minekutánna elterjesztette volna Magyarországon azt a hamis hirt, hogy a szentszék meghasonlott a velenczei köztársasággal s hogy azért e részről segély a magyarok számára nem vala várható, követet küldött Ulászlóhoz békét ajánlani, mit a magyar király el is fogadott. Képzelhető tehát Julián biboros elszörnyedése, midőn Magyarhonba visszatérve, neki a 10 évre kötött béke hirét tudtára adták.[2]) Krónikásunk ezután előadja, hogy Julián keserű szemrehányásokat tett a magyaroknak, amiért békét kötöttek a törökkel; a magyarok pedig viszont a biborost okolták, mivelhogy nem küldött hirt magáról. Elbeszéli továbbá Ulászló készülődéseit és azután még hozzá teszi, hogy Julián biboros tartván attól, hogy a szegedi béke hire eljuthatna Francesco füléhez és zavart okozhatna, három embert, kik törökül beszéltek, nagyobb biztosság végett három különféle úton török álruhába öltözve küldött levelekkel Francesco biboroshoz, úgy hogy, ha ezek egyike vagy másika el is veszne vagy elfogatnék az úton, a többiek biztosságban érkezzenek meg rendeltetésük helyére. E levélben hirt adott Julián kollegájának és a többi keresztény hajóskapitánynak, hogy nemsokára a magyar király nagy hadat gyüjt és Görögország elfoglalására fog indúlni, s hogy azért, ha esetleg békekötési hirek jutnának fülükhez, ezeknek hitelt ne adjanak.

Ez elővigyázatra volt is szükség. Francesco biboros és

---

[1]) Annak illusztrálására hogy mily őszinte és benső barátságban voltak a genuaiak a törökkel ez időben, utalom az olvasót Heyd kitünő művére, *Hist. du commerce du Levant au moyen-age*. (Leipzig 1885–6). II. 286.

[2]) Juliánnak ez állitólagos római útjáról más források nem tudnak semmit. Másrészről azonban okiratilag tudtommal még nincsen kimutatva, hogy Julián hol volt junius és julius havában és csakis a krónikások állítják, hogy Julián a király kiséretében Budáról Szegedre ment és jelen volt, midőn Ulászló a török követekkel békét kötött. *Fraknói* (id. m. 48 l.) azt állítja, hogy Julián *julius* második felében a német követeket a Csepel szigetére kisérte, de ez világosan tollhiba *május* helyett. — A biboros két levele junius 5. és 15-dikéről és a velenczei követ jelentése az utóbbi dátumról hiányoznak és így nem tudjuk, *honnét* irt Julián.

Wavrin a görög császár utasítására már elfoglalták volt állomásaikat, még pedig úgy, hogy a pápai és velenczei hajóraj és két burgundi gálya a Hellespontot, Wavrin pedig a másik két burgundi és a magyar király részéről küldött két gályával a Bosporust foglalták el.[1])

Alig hogy a gályák elfoglalták állomásaikat, néhány

[1]) Leunclavius, és nyomán történetiróink kevés kivétellel, ugyancsak elvetik a súlykot, midőn azt állítják, hogy a szultánt majd megütötte a guta, midőn az útját elzáró 128 keresztény gályát megpillantotta Wavrin szerint a Hellespontnál »több mint 20 gálya« őrködött. Ugyancsak ő említi, hogy a magyar király részéről küldött két gályának kapitánya ragúzai ember volt s azért nem lehetetlen, hogy a ragúzaiak által küldött két gályát érti, mert tudtunkkal az összes magyar hajóhad a fényűző lengyel urak podgyászának szállítására volt igénybe véve. Ezen adatok figyelembe vételével, számításom szerint a Hellespontot elzáró hajóraj csak 15 gályából állt, t. i. 8 pápai, 5 velenczei és 2 burgundi gályából, vagy legföljebb 22 gályából, ha t. i. időközben a pápa és Velencze beváltották a burgundi követnek, Contaynak, adott igéretüket. — Flórencz, Genua vagy egyéb államok részéről fölszerelt gályákról azonban hallgat Wavrin s mitsem tud a történetirás, az egy augsburgi névtelen zarándok kivételével, ki 1444-ben járt a szentföldön s kinek utleirása a Herrig-féle *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen*-ban van közölve. Szerinte a következő gályák vettek részt az expediczióban: a pápától küldött 4, a burgundi herczegtől (Herzog von Bacguin) 8, Ragusából (Rogus) 2, Velenczéből 6, Candiából 4, Negropontéból 2, Konstantinápolyból 6 (ami ezután következik, azt nem értem) »und by 6 fuosten daz lauter by 32 gallean und bi 60 oder bi 18 frusten dasselben sein, das trift 48 Siegel, das ist gesagt ady 15 Octover 1444.« (XL. köt. 322. l.) Ő e hirt Modonban hallotta, hova egy Negropontéból (Negergrapun) október 16-án elindult hajó hozta a hirt. Ő is hallotta Rhodusnál, hogy a pogányok meg akarják támadni a szigetet, de nem várta be eljövetelüket. Később értesül, hogy az ostrom csakugyan megtörtént és augusztustól október haváig tartott. A negropontei hajótól hallotta azt is, hogy a hellespontusi hajóraj nagy éhséget, szomjuságot kénytelen szenvedni, mert nem elég erősek arra, hogy a szárazföldön a törökökkel megütközzenek és a lakosoktól eledelt és ivóvizet szerezzenek. Két a hajórajhoz tartozó gálya éppen akkor Negropontéban járt eleséget szerezni. (V. ö. a doge 1445. február 15-diki jegyzékét Fraknóinál *id. m.* 86 l.) A lengyel király (King von Polla) pedig még nem érkezett meg segítségükre, ámbár 170,000 (!) emberrel már útban volt. Erre nézve megjegyzem, hogy Candia és Negroponte ekkor a velenczei köztársaságé voltak. Volt ugyan szó 1444 elején, hogy a velenczeiek a Korfu, Napoli di Roma, Kandia és Negropontenál állomásozott saját gályáikat fölszereljék (Fraknói *id. m.* 43. l.), de ebből úgy látszik nem lett semmi. — Wavrin, a krónikás, szerint a görög császár is küldött két gályát Wavrin kapitány segélyére s azért a Bosporus őrizetére összesen 6 gálya volt kiküldve. Miért is a szultán, ha még léghajóból távcsőn át is pillantotta volna meg az ellene küldött összes keresztény hajórajt, 28 gályánál aligha láthatott volna többet s azért Leunclavius maga vagy az általa fölhasznált forrás éppen 100 gályával toldotta meg a keresztény raj létszámát. — V. ö. Fraknói id. művét, *passim*.

török jelent meg a parton s jelekkel adták tudtára Wavrinnak, hogy beszélni akarnak vele. A burgundi kapitány attól tartván, hogy ez csak ürügy a törökök részéről, hogy a gályák fölszerelését kikémleljék, eleinte nem akart velük szóba ereszkedni, de végre mégis engedett, miután a magyar gályák kapitánya, egy ragúzai ember, biztosította volt őt arról, hogy a gályák jól voltak fölfegyverezve s nem volt mit titkolniok a törököktől. Wavrin tehát megengedte két töröknek, hogy hajójára jöjjenek, kik mindenekelőtt is arról kértek fölvilágosítást, hogy kinek hajóival van dolguk s kinek fegyveres embereivel vannak a hajók megrakva. S miután feleletül tudtukra adatott, hogy Wavrint a pápa kérelmére a burgundi herczeg küldötte a magyar király segélyére, csodálkozásukat fejezték ki, mivelhogy szultánjuk nem volt háboruskodásban a burgundi herczeggel, és ha igen, kiváncsiak voltak megtudni a háború okát. Ami pedig a magyar királyt illeti, a nagy úr már békét kötött vele s a békekötésről pecsétjével megerősített hivatalos oklevél állíttatott ki, mely oklevelet készeknek nyilatkoztak Wavrinnak megmutatni. S midőn a burgundi kapitány, ugyancsak a ragúzai hajós kapitány tanácsára, ez oklevelet látni akarta, a törökök elmentek egy várba a »la Legro« nevű folyó partján [1]) s nemsokára visszatértek az említett oklevéllel, mely hosszas beható vizsgálat után valódinak találtatott. És jóllehet Wavrin ezek után meg volt győződve arról, hogy a béke csakugyan szabályszerűen megköttetett s nem volt ok a háborúra, e meggyőződését jónak látta eltitkolni a törököktől.

Wavrin erre Konstantinápolyba ment, hogy a görög császárt és Francesco bíborost a történtekről tudósítsa. A törökök megmutatták volt a békeokmányt a Hellespontban czirkáló hajóhadnak is s midőn Wavrin megérkezett a görög fővárosba, egy gálya már megérkezett volt Gallipoliból s meghozta a hirt a békéről, mely leverőleg hatott mindenkire.[2]) De szeren-

[1]) Dupont k. a. véleménye szerint a folyó talán az Aegos Potamos, ma Kodzsa-déré. (?) Az angol kiadásban a folyó neve Lalegro. — Cluverus mappáján a Bosporus észak-keleti sarkán egy város fordúl elő, melynek neve Algiro, de ez nagyon messzire fekszik eseményünk szinhelyétől.

[2]) Fraknói szerint azonban a görög császár állítólag már julius 30-dika előtt értesült a békéről (l. *id. m.* 119 jegyzet).

csére ugyanakkor megérkezett még a három magyar futár közül is egy Julián biboros levelével, melyben a magyarországi dolgokról és hadi készülődésekről hírt ad s fölkéri a hajóraj parancsnokait, hogy esetleges békehireknek hitelt ne adjanak, hanem a megállapodás szerint gondosan zárják el a tengerszorost az ázsiai török sereg ellen. Tudtokra adja egyszersmind a levél, hogy Ulászló nagy sereggel október havában meg fog indulni és átkelni a Dunán Görögország meghódítására. E levél mindenkit ismét megörvendeztetett és Wavrin a maga hajórajának, a Gallipoliból érkezett gálya pedig a hellesponti hajórajnak megvitte a jó hirt, hogy nincs béke kötve.

Nemsokára ezután genuai kereskedők érkeztek meg avval a tudósítással, hogy a szultán értesülvén a magyar király békebontásáról nagy sietséggel óriási sereget gyűjt s átkelni készül a konstantinápolyi tengerszoroson Európába. Wavrin és a magyar gályák kapitánya értesítést kapták egyszersmind arról is, hogy a szultán a Bosporuson szándékozik átkelni, mert e hely nem volt oly hathatósan őrizve mint a Hellespont, hol 20-nál több keresztény gálya czirkált;[1]) s hogy a genuaiak, amennyire tőlük telni fog, segíteni fogják a szultánt (les genevois vouloient dutout favoriser le Turcq à leur povoir). Ez utóbbi hír valónak bizonyult be; mert a genuaiak oly ürügy alatt, hogy halászni akarnak menni, éjnek idején több nagy bárkát csempésztek egy török őrség birtokába, kik egy várt tartottak elfoglalva, mely ama szoroshoz közel nemrég épült egy a szorosba torkoló folyó partján, melyre Wavrin és a magyar gályák nem őrködtek, mivel a genuaiak a keresztény hajóhad iránt barátságot szinleltek. Midőn ezek Török-

[1]) Hogy az olvasónak némi fogalma legyen arról, hogy mily föladat várt Wavrin kis hajórajára, elég lesz fölemlíteni, hogy a Bosporus oly hosszú mint a Duna Budapesttől Váczig s helyenkint 3 kilométer széles. Tehát négy, illetőleg hat lassan evező gályától várták el, hogy a török átkelését megakadályozza. A Hellespont hossza körülbelül 64 kilométer tehát annyi mint Budapesttől Duna-Földvárig; a szoros szélessége pedig $1^1/_2$—6 kilométer és ennek őrizete körülbelül 20 gályára volt bizva. Nem kell elfelejtenünk azt sem, hogy szélben és különösen a szükebb helyeknél az áram igen erős, úgy hogy viharban még a modern parti gőzösök is vagy csak nagy erőfeszítéssel képesek az ár ellen haladni vagy pedig éppenséggel kénytelenek horgonyt vetni.

országból Konstantinápolyba visszajövet kénytelenek valának a keresztény hajórajon áthaladni, mindenféle állhirt és hazugságot (bourdes et menchonges) meséltek. Néhány velenczei ember pedig, kiknek miután genuaiaknak vallották magukat, sikerült Törökországba (azaz mint előbb Kisázsiába) jutniok s az ott készülődő dolgokat kikémlelni, oly hirrel tértek vissza, hogy az említett új várnál láttak 30 jól fölszerelt bárkát, melyet a genuaiak szolgáltattak át a törököknek, s hogy a szultán ugyancsak a genuaiak révén hirt küldött Khalil pasának, az európai török állam kormányzójának és (a nagyúr) Mahomet nevű fiának gondnokának, hogy annyi harczossal, amennyit tartományában összegyűjteni képes, a lehető legnagyobb számú ostrommozsarakkal és ágyúkkal foglalja el a Bosporus (európai) partját az új vár átellenében, hol maga a szultán fog megjelenni az ázsiai csapatokkal.[1])

E hir vételére Wavrin a burgundi és a raguzai kapitány a saját gályáival kémszemlére indultak s megvizsgálták a Bosporus' partjait Konstantinápolytól föl egészen a Fekete tengerig, hogy fogalmat szerezzenek maguknak, miképen lehetne a török átkelését megakadályozni. Ez expediczio alkalmával látták, hogy (helyenkint) a Bosporus igen szűk, úgy hogy egy hosszú-csövű ágyúval (cullevrine) könnyen az egyik partról a másikra lehetett lőni. Az új vár török őrsége naponkint lőtt

[1]) Fölfoghatatlan az, hogy Caro mire gondolt, mikor azt irta (*Geschichte Polens* IV. 348), hogy gonosz koholmány, talán Aeneas Sylviuse vagy a bécsi udvar részéről, hogy a genuaiak a törököt segítették ez alkalommal. Miután több izben is idézi Telekit, bizonyára látta az ottan adott számos forrás jegyzékét. Miután pedig még az ő kedvencze és kegyeltje, Dlugoss, is ad »eine zweite schmachvolle Version über Murad's Übergang über den Bosporus«, ezt szintén Aeneas Sylvius rovására irja. Et voilà comment on écrit l'histoire! kiáltana föl ily esetben Voltaire. Ha valahol, úgy a történetirásban, a struczmadár taktikája nines helyén. — Thúry József pedig fölkiált: »Nagyfontosságú nyilatkozat! Maga a szultán (Murád), a kereszténység esküdt ellensége, menti föl a keresztény hajókat azon vád alól, melylyel keresztény irók gyanusítják.« (*Török Történetirók* 371 l.). E nyilatkozat fontosságát azonban maga a padisah »kedves fia« rontotta el, midőn a görög császár követeihez intézett hetvenkedő beszédében maga bevallotta, hogy a genuaiak csakugyan segítségére voltak apjának, midőn a keresztény hajóhad meg akarta akadályozni Murád átkelését. (L. Hammer *Hist. de l'Emp. Ottom.* II. 375.) Hiszen Thúry maga is közli (*ibd. m.* 21. l.) az 1486-diki névtelen török történetiró azon állítását, hogy Murád egy frénk hajón kelt át Rumiliba.

a gályákra, de (szerencsére) az ágyúgolyók mind a gályák fölött repültek el. Csakhamar belátta a két keresztény kapitány, hogy ha Khalil pasa nagyobb csapattal és tüzérséggel elfoglalja az európai partot, a szultán pedig (vele átellenben) az ázsiai parton jelenik meg nagyobb haderővel, a négy keresztény gálya nemcsak hogy meg nem akadályozhatja a törökök átkelését, de még nem is maradhat meg a Bosporusban, hanem kénytelen lesz visszavonulni. Ide járult még az is, — irja a krónikás — hogy miután a Fekete tengernek a Bosporus volt egyetlen egy nyilása, azon tömérdek viznek, mely a világ nehány legnagyobb folyamából ömlik ama tengerbe, mind ezen szorosan kell kifolynia, minek következtében az áram a Bosporusban oly sebes, hogy a gályák csak nagy nehezen evezhetnek az ár ellen. Mindennek megfontolása után a két kapitány elhatározta, hogy két úri embert, (névszerint Gauvain Quieret, Seigneur de Dreves, és Jehan Bayart, a hajóhad kincstárosát,[2]) elküldik a görög császárhoz segélyért. Küldőik nevében a két követ könyörgött a császárnak, hogy segítse őket és a fővárosban tartózkodó Francesco biborost is közbenjárásra szólították föl. Wavrin nevében azt sürgették, hogy a legnagyobb sietséggel csapatokat kell gyűjteni és az európai tengerpart elfoglalására sietö Khalil pasával megütközni, Wavrin ajánlkozván, hogy vitézeivel együtt maga is partra szálland és részt veend a csatában. Mert — tevé hozzá a két követ — ha mindkét part a török hatalmába kerül, lehetetlen volna a szultán seregének átszállítását megakadályozni.

Ez olyan elemi tétel és sarkalatos elv a stratégiában, hogy mai napság a legifjabb hadnagyocska is ismeri. De úgy látszik, a görög császár vagy nem ismerte föl a helyzet komolyságát, vagy pedig nem volt elég bátorsága vagy energiája a válságos perczben. Avval mentegetődzött a két burgundinak, hogy nem volt elég fegyverese; s hogy ami volt, arra nagy szüksége volt magának is a főváros védelmére, melynek elbukásával egész Görögország (illetőleg a mit Görögországból még

[2]) »Jehan Bayart, commis de par ycelui seigneur (le duc de Bourgogne) à tenir le compte de la dite armée«. Neve többször fordúl elő a burgundi herczeg kiadásai közt. (L. *Dupont* II. 36 és köv. ll.)

a magáénak vallhatott) a hitetlenek kezére kerülne. Ajánlott azonban nekik potom két gályát. Többet, úgymond, nem tehet értük. A két burgundi visszatért Wavrinhoz a válasszal, és a kis hajóraj maroknyi népe elhatározta, hogy megteendenek mindent, mi hatalmukban áll; a jövőre nézve pedig majd bevárják, hogy »Urunk Jézus Krisztusunk mily sorsot szabott ki részünkre«.

Wavrin további elbeszélése szerint az (európai) törökök, kiket, »mint már említettük«, a (Pérában lakó) genuaiak segítettek, időközben alkalmat találtak, éjnek idején a keresztény flotilla éberségének kijátszásával egy csapatjukat Gallipolin alól a vizen átcsempészni,[1]) és a szultánnak tanácsot küldeni, hogy a vezérlete alatt álló hadsereggel a konstantinápolyi szoroson az új várnál keljen át. Végre 1444. október 15-dike körül Khalil pasa »az összes európai haderővel, azaz 7—8,000 törökkel« megérkezett a szoroshoz és elfoglalván az európai partot a gályákra lövöldöztetni kezdett közönséges és hosszú csövű ágyúkkal, melyeket a perai genuaiak (les genevois de la ville de Perre) szolgáltattak volt át neki. S midőn a gályákon levők azt látták, hogy az említett genuaiak a törökökkel tartanak s a török táborból ki és be járnak, rájuk is tüzeltek; mi miatt helyzetük rosszabb volt a törökökénél, mert a pogányok a szárazföldön lévén a keresztény tűz ellen födözhették magukat, a genuaiak pedig nem.

Másnap reggel megjelent a szultán is Törökország felől körülbelül 3—4 ezer harczossal és a parton, az új vár alatt, a Fekete tenger felé néző oldalon foglalt állást. Sátora egészen veres volt. A csapatok után 5 vagy 6 száz teve jött le a hegyekről veres takarókkal, melyek, mint azóta megtudtuk, érczet szállítottak, melyből éjnek idején ágyúkat és mozsarakat öntöttek a törökök, melyekkel a következő reggelen a keresztény gályákat erősen lövöldözték. Embereink azután csakhamar észrevették, hogy a törökök lassankint kezdettek átkelni a szoroson azon bárkákban, melyeket a genuaiak szolgáltattak nekik. A keresztény gályák erre fölvették horgonyaikat és a török bárkák elfogá-

[1]) »Trouverent maniere, par nuit, au dessoubz de Gallypoly, de au desceu des nostres estans es gallees, passer une partye de leur gens.«

sára indultak, de közeledtükre a törökök azonnal a partok felé eveztek s ott megvonták magukat tüzérségük ótalma alatt. Minthogy pedig a gályák nem voltak eléggé erősek a harczot a szárazföldön tovább folytatni, kénytelenek voltak a szoros közepére visszatérni és ott horgonyt vetni, mivel az erős áram miatt az evezősök nem voltak képesek a gályákat helyben tartani. Amint a törökök ezt észrevették, bárkáik ujra elhagyták a partokat, a gályák mint előbb fölvették horgonyaikat, de ugyanavval az eredménynyel mint előbb.

Wavrin számítása szerint ily manöverrel a törökök átkelése legalább is két hetet vett volna igénybe, de a kereszténység vesztére alkonyatkor óriási szélvész kerekedett a Fekete tenger felől és a tenger vize nagy hullámokban kezdett a szoroson át hömpölyögni. A hullámverés és áram a Fekete tenger felől oly erős lett, hogy a keresztény gályák nem voltak többé képesek az ár ellen evezni [2]) és a török csapatszállító bárkáit az átkelésben megakadályozni. A gyors ár nemcsak hogy nem akadályozta a törökök tervének kivitelét, de még elő is segítette azt hathatósan; [3]) míg ellenben a keresztények tétlenül valának kénytelenek veszteg maradni horgonyaiknál, és még hálásak voltak azért, hogy az erős ár nem ragadta el gályáikat. A törökök látván, hogy »isteneik« közvetítésével még az elemek is szövetségre léptek velük, még nagyobb erőmegfeszítéssel kezdettek dolgozni s fölvonván ágyúikat és mozsaraikat mindkét parton, a gályákra hevesen kezdettek tüzelni. Több golyójuk talált és nagy kárt okozott a gályákban és több keresztény embert megölt vagy megsebesített.

A görög császár igéretéhez képest elküldötte volt a két gályát, melyek a burgundi és magyar gályák mögött foglaltak állást. Csudaszerüen a török ágyúkból vetett kövek többnyire a burgundi gályák fölött röpültek el és a mögöttük horgonyzó görög gályákra estek, minek következtében legtöbb kár a császár gályáiban esett. Elvégre a törökök egy óriási mozsarat

[2]) Ezt Chalkokondylas is említi. Szerinte a vihar több napig dúlt.

[3]) Miután t. i. mindkét part a török kezében volt, az üres bárkákat a part mentén az ár ellen a kellő távolságig fölvonszolták. Az átkelés helyét illetőleg lásd e közlemény végét.

állítottak föl, melyből a gályákra legalább is negyven hüvelyk körülettel biró köveket kezdettek vetni. A kövek a gályák közelében csaptak le s ugyancsak megrémítették a kereszténye-ket. De szerencsére már a harmadik lövésnél a mozsár meg-pukkadt a nélkül, hogy kárt tett volna a hajókban. Ha e nagy kövek közül csak egy is valamely gályát talált volna jól irány-zott lövéssel, úgy azt »az erős szél, a gyors ár és az ördög segélyével« a tengerszoros fenekére küldötte volna.

Miután a keresztény hajóhad a vihar miatt nem tehetett semmit, a török két nap és két éj folyamán átszállította összes hadi erejét Európába. Minek befejeztével, még midőn a gályák hor-gonyozva valának, egy török jelent meg a parton fehér kendőt lobogtatva lándzsája hegyén, mely jel azt jelenti náluk, hogy üzenetet hoz az illető és biztonságot kér. Wavrinnak azt taná-csolták, hogy mutasson hasonló jelt hajójáról, mire a török katona egy csónakon hozzá jött s ekkép szólott hozzá: »A magyar király és a magyarok megszegték esküjöket és hitü-ket. Murád szultán csatába megy ellenük,« s ekkor jobb kezével kardjának markolatára ütve hozzá tevé: »de kardomra mon-dom, mi leszünk győztesek a csatában.« És evvel ismét elment.

Eddig tart Wavrin elbeszélése a török csapatok átkelé-séről, mely, mint látjuk, a világtörténelem egyik legnevezete-sebb, de eddig igen homályos pontjára vet világot. Csak gyetlen pontot illetőleg hagy bennünket a krónikás fölvilágo-sítás nélkül, t. i. hogy miért nem jött a hellespontusi hajóraj Wavrin segítségére. Ennek magyarázatja azonban abban rejlik valószinűleg, hogy talán a hajóraj csakugyan készült az indu-lásra, de a nagy zivatarban nem volt képes elindúlni vagy az erős áram ellen a Bosporusig fölevezni.[1]) Föltünő azonban az, hogy a velenczei senatus a pápához irt levelében, melyben a velenczei gályák magaviselete ellen emelt súlyos vádakat elhárítani igyekszik, említi ugyan az éhséget, szomjúságot és számos más alkalmatlanságot, melyet a köztársaság emberei kénytelenek voltak eltürni, de egy szóval sem érinti a nagy

[1]) Nem szabad elfelednünk, hogy a két hajóraj oly távolságra volt egymástól, mint Budapesttől Vukovár torony irányában.

zivatart és nem magyarázza meg, hogy miért nem mentek a bosporusi rajjal szolgáló bajtársaik segítségére.[1]) Ha ez csakugyan lehetséges volt volna, úgy azt hiszem, legalább a Vasque lovag vezérlete alatt állott két burgundi gálya sietett volna testvérgályáinak gyámolítására a válság idején. Wavrin legalább egyetlen egy szóval sem gyanúsítja a hellespontusi hajórajt és nem is veti szemükre, hogy nem jöttek segélyére. Kommentár gyanánt az elbeszélés végén csupán azt irja, hogy »így kelt át a pogány Törökországból Görögországba *s ha be kell vallani az igazat, hajórajjal csakis úgy lehetett volna meggátolni az átkelést, ha a partok egyikét szövetséges csapataink tartották volna megszállva* (au vraye dire, il n'est point possible que gallees gardent le destroit, se elles n'ont l'un des deux rivages de leur partye).« Tehát körülbelül annyit mond, mint hogy egy pár gályával több vagy kevesebb nem változtatott volna semmit a dolgon.

Ami az átkelés helyét illeti, nem lehet krónikásunk leirása után többé kétségünk arról, hogy ez a Bosporus ázsiai partján fekvő Anatoli Hiszárnál történt. E várat, mint tudjuk, I. Bajezid szultán (Jildirim khán, 1389—1403) épitette volt és azért 1444-ben még »Új vár« név alatt volt alkalmasint ismeretes. Midőn azután evvel szemben az európai parton II. Mohammed fölépítette a Rumili Hiszárt 1451-ben, az eddigi »Új vár«-ból lett »Óvár«. Csakis így vagyok képes megmagyarázni azt, hogy míg például a Telekinél idézett kiadásban Lewenklau »Eszki Hiszár«-t (azaz Óvárt) említ, a Fraknói közölte kivonatban már »Újvár«-ról (»gegen den Ort, über den jetzo das neue Schloss stehen sieht«) beszél. Wavrin, mint láttuk, »Újvár«-nak nevezi az ázsiai parton fekvő várat.

Hammer szerint Anatoli Hiszárt fölépítése után »Güzel Hiszár«-nak azaz »Szépvár«-nak hitták. A Wavrin által említett folyóban pedig a Gökszu (Hammer szerint = »a mennyei viz«) nevű folyót lehet fölismernünk, hol a genuaiak által átcsempészett 30 bárka volt elrejtve. A két vár a Bos-

[1]) Fraknói *(id. m* 85 és köv. l.) — Az átkelésről szóló forrásokat illetőleg lásd bővebben Telekinél *(Hunyadiak kora* I. 422 és köv. l.)

porus legszükebb helyén [1]) áll, s az ár itt oly rohamos, hogy a törököknél »Saitan Akindiszi« (azaz »Ördög Árja«) néven ismeretes. Hammer szerint régibb időkben is e hely oly neveken volt ismeretes, melyek a sebes tengeráram által okozott zugásra vagy morajra vonatkoznak, mint pl. *Phonoides* (= Zúgó) és *Pyrrhias Kyon* (= vörös kutya), mert a tenger moraja kutyaugatáshoz hasonlított. A part neve e pontnál, *Rhoodes*, szintén rohanó, sebes vizre emlékeztet. Maga Mohammed szultán a várat »Bogasz Keszszen« azaz az »áramszelő«-nek nevezte el.[2])

A török források teljesen megegyeznek az átkelés helyét illetőleg Wavrinnal. Az 1486-diki névtelen szerint ugyanis Murád »Jeni Hiszár«-nál (az Újvárnál), Nesri szerint »Akcse Hiszár«-nál (Eszki Hiszár (?) = Óvár),[3]) Szeád-Eddin szerint pedig »Güzeldse-Hiszár«-nál (a szép várnál) kelt át. Mind a három történetiró tehát, mint ezt a fönebb mondottakból láthatjuk, a Bosporus ugyanazon egy pontját jelöli meg.[4])

KROPF LAJOS.

---

[1]) A Bosporus itt csak körülbelül 550 méter széles.

[2]) Hammer *Constantinopolis und der Bosporos* 2-dik köt. a XXXII. és LXII-dik fejezetben.

[3]) Nesri »Akcse Hiszár«-t (= fehéres vár) említ, de valószinüleg ez tollhiba.

[4]) Thúry *(id. m.* 21.) — Wavrin előadása után már nem tünik föl sajátságosnak az, amit II. Mohammed a várnai csata után irott fethnáméjában említ, hogy t. i. atyja ott kelt át, hol a keresztény hajóraj állott, s hogy ezt heves harcz után elüzték, miután ez alatt nem a hellespontusi, hanem a bosporusi hajóhadat érti. — Thúry számitása szerint *(id. m.* 373. l.) az átkelés október 27—28-dika körül történt. Wavrin szerint körülbelül 8 nappal hamarább.

II. ENDRE KIRÁLY KERESZTES HADJÁRATA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Szeptember hó derekán végre Endre is hajóra szállt annyi vitézével, a mennyi a nem elegendő számú hajóba belefért, — a többi elszéledt vagy haza ment, — szerencsés tengeri utazás után Cyprus szigetére ért, a sziget királyát magához vevén, tovább ment Acconba, a hol a jerusálemi király, Menincourt Rudolf jerusálemi patriárka, az osztrák herczeg és a német urak már nagy nehezen várták. Itt pár napi pihenőt tartott, mialatt Famagustában, Hugó király székvárosában, ezzel, Jean de Brienne-el és a többi fejedelmekkel haditanácsot tartott, és a hadjárat tervét megállapította.

A kilátások ez utóbbira nagyon kedvezőek voltak; siker és győzelem biztos reménye duzzasztotta a királyok és fejedelmek mellét. Híre, hogy a magyarok vitéz és harczias királya személyesen jön Jerusálemet visszafoglalni, már az év kezdete óta el volt terejdve a három világrészben, örömet és bizalmat keltvén a kereszténynyeknél, nagy lehangolást és félelmet a musulmánoknál. Számtalan zarándok Franczia-, Olasz-, és Németországból, köztük sok fegyverforgató levente is, fel akarta használni az alkalmat, hogy a magyar sereg oltalma alatt biztonsággal megtehesse a szent utat, és Acconban, a syriai keresztények főfészkében és a Jánosvitézek székhelyében, epedve várta a magyar király megérkeztét; itt tehát Endre harczosainak nagy szaporítására számíthatott. (Igaz hogy volt annak árnyoldala is; mert az ugyis terméketlen és sivár syriai parton való felhalmozása annyi embernek drágaságot és szükölködést, sőt éhinséget is szült, úgy hogy a szegényebb sorsúakat vissza kellett utasítani; még Endre partraszállása előtt, szeptember hóban, 46 hajó ment vissza Európába tele inséges zarándokkal.) De nem csak a saját ereje tudata, hanem az ellenség helyzete is a legjobb reményekkel kecsegtethette Endrét és szövetségeseit; mert a musulmánok hatalma Syriában éppen ez időpontban

meglehetős gyenge lábon állt. A bagdadi khalifa uralma már csak névleges volt; Syria és Palaestina tényleg az egyiptomi szultán alatt állt, de Egyiptomban sem uralkodott már az erélyes és vitéz Saladin, (ki 1193-ban halt meg) hanem agg és gyenge testvére Saphedin, kinek kormányzása alatt a kötelék, mely Syriát és Palaestinát Egyiptomhoz fűzte, nagyon meglazult. A mohamedán világban ugyanazon tünemények mutatkoztak mint az európai keresztény államokban, t. i. pártütés, a nagyurak fellázadása az államfő ellen, nemzeti és felekezeti súrlódások, stb.; azonkivül a vallásos rajongás legvadabb és legesztelenebb neme ütötte volt fel tanyáját éppen a Libanon hegységben — az »assasssinok« rettenetes sektájában — dühöngvén keresztények és mohamedánok ellen egyaránt; a Syriában és Palaestinában elszórt keresztény elemek a folyton tartó és a mohamedánok által soha egészen el nem nyomott zarándoklás által új erősítést nyervén, szintén nagy veszedelmet képeztek az izlammal szemben; a tengerpart nagyobbára a kereszténveké volt, és a három hatalmas lovagrend (a templomosok, Jánosvitézek és a német lovagrend) székhelye és számos erős várkastélya. Egyiptomnak éppen ez esztendőben igen rosz aratása volt, melynek következtében éhinség és egy pestis-féle járvány tizedelte a kétségbeesett lakosságot; a nép fellázadt a szultán ellen, ki csak mamelukjai (idegen rabszolgák) által tarthatta fenn ingadozó trónját, és kitől több helytartója elpártolt; és a szultán nem volt képes a fenyegető támadás ellen nagyobb sereget gyüjteni, mellyel Syriát védhette volna. Igy tehát több körülmény működött össze, mely a kereszteshadjárat esélyeit a legkedvezőbb világításba helyezte, és majdnem biztos sikert igért.

Acconban egyesültek vele a három lovagrend nagymesterei, Chartres-i Vilmos, Montaigu Guérin és Salza Hermann, azonkívül a várakozó zarándokok tömege. Ez utóbbi között volt azonban nagyszámú fegyvertelen és asszonynép is, vagy harmincz ezer, mely a had sarkaiba kapaszkodván, annak mozgékonyságát nagy mérvben megakadályozta, és élelmezését megnehezítette, holott, az ország terméketlensége és vízhiánya miatt, első sorban arról kellett volna gondoskodnia, hogy minden felesleges fogyasztó visszamaradjon, annál is inkább, minthogy már úgyis nagy inség volt az egész keleten. De ki szerezhetett volna érvényt az ilyenféle érvelésnek, ha helyessége felismertetett is? Lehetetlen volt a sok zarándokot visszautasítani, ki a legnagyob veszedelmek, nélkülözések és fáradságok között messze földről jött volt, és most nehezen szerzett és drágán fizetett jogának ismerte, magát a keresztes had által oltalmaztatni a szent

helyek látogatásánál. Minden kisérlet, a fanatikus tömeget lerázni, okvetlenül a legnagyobb zavarhoz, talán még véröntáshoz is vezetett volna, és nem maradt más mód, mint a fegyvertelen tömeget is a seregbe felvenni, a hadjárat legnagyobb kárára; mert mit értett e nép hadászati szemponthoz, mit is törődött vele? Szó volt a fejedelmek közt, hogy Damiettát, Egyptomot támadják meg; de mi köze volt a tömegnek a fejedelmek hadi tervéhez, vagy polikai czéljaihoz? Ide jött, hogy a szent helyeken áhitatosságát végezze, hetekig hónapokig várakozott a hadseregre, mely neki utat törend; most végre megérkezett a sereg, tehát most már ne tétovázzon soká, és álljon élükre, Nazareth, Jeruzsálem, Bethlehem felé. Mi a zarándokoknak Egyptom, Damietta, El-Kahira? A Jordánban akarnak megfürödni, nem pedig a pogány Nilusban; az olajhegyet akarják megmászni térden csúszva, nem az otromba gulákat; a szent sír mellett akarnak imádkozni, nem a szultán palotájában. És ezen általános, indulatos vélemény nyilvánítása a zarándokoknak a harczosokra, de még a vezérekre is hatni kezdett; úgy találták, hogy van valami a dologban, és hogy talán még is kár volna oly messzire fáradozni, holott a végczél sokkal közelebbről int. Azonnal felemelte a fejét az egyenetlenség, a viszálkodás; a szépen kieszelt haditerv ujabb bírálat alá vétetett, és most már több ellentmodással és különvéleménynyel találkozott; és csakhamar zúgolódó oppositio keletkezett a vezérek között.

Különben voltak még más és igen fontos okok is, melyek az eredeti haditervet megingatták. Híre járt a fejedelmek táborában, (mely Accon mellett Riccardanában a Kison patak partján volt,) hogy közelít a szultán serege. Saphedin szultán, kinek természetesen tudomása nem lehetett az Egyptom elleni támadásról, attól tartott, hogy a keresztes had vagy egyenesen Jeruzsálem, vagy pedig Damaskus felé fog törni, és azért nagy nehezen bár de mégis valahogy sereget gyüjtött volt Al Mauzzam fia parancsnoksága alatt, — a keresztények *Coradin*-nak nevezték, — mely Syriába vonúlt és Ramléh-nál (Jaffa és Jeruzsálem között) tábort ütött. Seregének egy részét ott hagyván, Coradin tovább ment éjszak felé, és végre megállapodott Bethsaidában, a Genezareth tó éjszaki partján, ott várván a keresztes had támadását. Mikor Endre Acconban partraszállt, Coradin éppen Bethsaidába érkezett volt. Azonkivül értesültek a fejedelmek hogy a Genezareth tótól délnyugatra eső *Tábor* hegye, közel Nazarethez, az utolsó években a muzulmánok által rendkivüli módon megerősíttetett, és válogatott őrséggel megrakatott. Ezen körülmények között csak-

ugyan bajos lett volna azonnal Egyptomnak tartani; mert eltekintve az ellenség Ramléh-melletti állásától, mely a partmenti utat elzárta, nagy ellenséges hadierők maradtak a keresztes had háta mögött, és annak hadműveleti alapját valamint visszavonulási vonalát veszélyeztették volna; szükségesnek látszott tehát az ellenséget elébb a Genezareth tó melletti állásából kiverni és a táborhegyi erődítéseket ostrommal bevenni. Ezen szükség beállta ujabb bizonyítéka annak, hogy mennyivel jobb lett volna Cyprusból egyenesen Egyptomba vitorlázni. Talán még most se lett volna késő, az acconi kikötőben horgonyozó hajókra visszatérni; az előrehaladt évszak daczára az idő még rendkivüli meleg, a tenger még nyugodt volt; hanem hát, a fejedelmek egyenetlensége, a zarándokok türelmetlensége miatt arról nem lehetett szó. Ellenben megállapíttatott, hogy az egész sereg, a »három szent király« vezetése alatt, egyelőre Coradin ellen forduljon és ezt bethsaidai állásából kiverje; a hadmüvelet megkezdése november hó 4-ére tűzetett ki. Nagy áhitatossággal és egyházi szertartásokkal készültek a fejedelmek útjokra, mely egyszersmind zarándoklás számba is ment, minthogy annyi szenthely, Nazareth, Bethsaida, a Genezareth tó, a Jordán vize, a Tábor hegye, stb. mind a haditérre esett; és előtte való nap, november 3-án, a keresztesek tábora megható jelenetnek volt színhelye. Megjelentek Endre sátra előtt Ménincourt Rudolf jeruzsálemi patriárka, és Vitry-i Jakab acconi püspök az összes papsággal, Krisztus keresztjének egy darabját hozván; Endre és osztrák Leopold mezitláb elejébe mentek, és térdre borulva megcsókolták a szent ereklyét, míg a papok éneke Isten áldását könyörgte fegyvereikre, mire a keresztesek lelkesült örömriadása felharsogott. Másnap reggel az egész tábor útra kelt kelet felé vagy 20.000 fegyveres és 30.000 fegyvertelen, élén a magyar király és a szent kereszt. A menet eleinte jó rendben és fegyelemben történt az esdreloai völgyön át, noha tikkasztó hőség és szomjúság gyötörte a kereszteseket, mert a tömeg még a tegnapi jámbor benyomás hatása alatt állt és vallásos rajongással volt eltöltve a szent helyekhez való közeledése által; azonkivül ellenségre nem bukkantak; az előcsapat, mely harczkészen a menet előtt haladt, többször találkozott ugyan az egyptomi had lovas előőrseivel, de ezek kerülték az összeütközést, és folyton hátráltak. Este elérte a keresztes had a »Jisreel kútját« (fons Tubania,) és ott meghált; másnap folytatta útját a Gilboa hegység mellett, és harmadnap a Jordán folyó jobb partjához ért annélkül, hogy komolyabb ellentállásra akadt volna. Sőt ellenkezőleg; akkora volt a félelem, mely a keresztes-

had előtt járt, hogy közel a Jordánhoz Beisánban egy kellemes és nagyon kapóra jövő meglepetés várt a vitézekre és zarándokokra. Ott ugyan egy az ellenség által hirtelen elhagyott táborra akadtak, melyből a musulmánok oly eszeveszett sietséggel menekültek volt, hogy összes hadi felszerelésük, élelmi szerük és marhájuk gazdátlanúl maradt vissza, még pedig oly bőségben, hogy a keresztesek alig győztek csudálkozni; egy időben Coradin is seregének zömével elhagyta Bethsaidát, és Damaskusba vonult vissza. Hogy a keresztesek megörültek e váratlan szerencsének, és abban Isten kézzelfogható pártolását látták, az természetes; de ép oly bizonyos, hogy e szerencse tulajdonképpen a hadjárat legnagyobb kárára vált. A nem remélt bőség élvezésében meglazult egyszerre az eddig fentartott fegyelem, a mely helyébe elbizottság lépett; és míg a vezérek a Jordán partján három napi pihenőt tartottak és nagy áhítatoson megfürödtek a folyó szentelt habjaiban, a keresztesek egyrésze kezdett elszélyedni a vidéken, a mohamedán lakosságot sanyargatván, rabolván, embert és marhát elhajtván. Úgy látszik, hogy a vezérek már itt elvesztették hatalmukat a portyázók felett, és bizonnyal Endre nem menthető fel a gyengeség szemrehányása alól, hogy tekintélyét nem tudta jobban érvényesíteni, és a seregét összetartani. Amde az öreg Jean de Brienne, korának egyik leghíresebb lovagja és hőse, se bírt vele jobban, és szintén nem akadályozhatta meg a rendetlenséget; és hasonlóképpen jártak a többiek is. A keresztesek a hitetlenek elleni erőszakoskodást szent és elidegeníthetlen joguknak tartották, melynek gyakorlásában a vezérek által se akadályoztatták magukat; ezen felfogás világosan kitűnik egy résztvevő következő észrevételéből: »Adversarius ..... metuens tam ordinate procedentis exercitus adventum, tentoria tollens, et fugiens, *terram vastandam Christi militibus reliquit*« (Olivér Scholast., Eckhardnál.) És csakugyan alaposan végezték a pusztítást; nem elégedvén meg a helységek feldulásával, rabszolgahajszával és rablással, még az egész vidéknek minden gyümölcs- és olajfáját is kivágták; valóban megdöbbentő neme a vakbuzgóságnak és rövidlátásnak, melynek a vezérek már saját érdekükben ellentálltak volna, ha módjukban lett volna; mert ezen pusztítás következtében a sereg megmaradhatása és megélhetése az elfoglalt vidéken is lehetetlenné vált. A fékvesztett nyers tömeg e kicsapongása tehát már kezdettől fogva útjába állt a királyok megfontolt terveinek, és kellett hogy bizalmukat a vállalat eredményében a priori megingassa, kedvüket hozzá lelohaszsza. Főképpen Endre kedélyére nagyon leverőleg és elkedvetlenítőleg hatott ezen első kellemetlen tapaszta-

lás, és alighanem már most kezdett töprenkedni azon kérdés felett, vajjon helyes utat választott-e politikai czéljai elérésére és vajjon nem volna-e jobb, az egész vállalatot még idejekorán abbahagyni?

November 10-én megint útnak indúlt a keresztes had, a Genezareth tó keleti partján fel Bethsaidába, de már nem az előbbi rendben, hanem elszórva és portyázva; miután az ellenség már visszavonult volt Damaskus felé, nagyobb ütközetre most se került a sor, volt azonban egy pár csatározás a menekülő ellenség hátvédével. Betsaidában újabb tanácskozást tartottak a vezérek; szóba jött, hogy Damaskus felé kellene most menni, a várost ostrommal bevenni és a szultán seregét megsemmisíteni; de csakhamar kisült, hogy sem a vezéreknek, sem a hadnak nincsen arra kedve. A sereg mindinkább elszélyedt portyázásában, és főgondja arra irányúlt, hogy a nyert prédát és a sok foglyot minél előbb biztonságba helyezze; a foglyokat itt, e kiszívott vidéken, már nem lehetett élelmezni, pedig ezeket jó conditióban kellett az akkori rabszolgavásárra hozni, nehogy értékük csökkenjen! Azonkivül számos vitéz és zarándok a szokatlan égalj és életmód következtében megbetegedett és harczképtelen lett, ezeket szintén minél előbb az üdítő tengerpartra kellett visszaszállítani, még pedig nagy nehézséggel, mert legtöbbje már nem bírt saját lábán járni, és barmokkal vitette magát. Endre maga leginkább az Üdvözítő, az apostolok és ó-testamentombeli próféták által szentelt helyiségek iránt érdeklődött, és nagy buzgalommal adta magát az ereklye-gyűjtésre; a harczra már alig gondolt valaki. Ily körülmények között majdnem természetesnek látszik, hogy az egész sereg a vezérekkel együtt, három napi tömelletti időzés után, mintegy öntudatlanúl és elemi erőnek engedvén, magát egyszerre csak megint a Jordán jobb partján találja, és Kapharnaum meglátogatása és két heti távollét után, visszatér Acconba, sok prédával, de kevés dicsőséggel és még kevesebb eredménynyel. Ellenséggel nem igen találkoztak volt a keresztesek, jelentéktelen és semmit sem határozó csatározások kivételével, melyek dicsőek lehettek ugyan egyes vitézekre nézve, de az elérendő czél tekintetében a legkisebb befolyással sem voltak; és az egész menet csak azt bizonyította, hogy ily hiányos szervezetű sereggel lehetetlen egy megállapított haditervet következetesen keresztülvinni; a fővezérség pedig egy értelemnélküli puszta szónak bizonyúlt.

Endrének hibája volt-e, hogy a viszonyok ily kedvezőtlen alakot öltöttek a fővezérséget illetőleg? — ezt bajos volna

épúgy határozottan állítani, valamint egyenesen tagadni. Annyi bizonyos, hogy egy erélyesebb és határozottabb jellem mint Endréé nem hajolt volna meg oly hamar és könnyen a feladat végzetesnek látszó ferdesége előtt, hogy makacsabbúl küzdött volna a saját személyisége érvényesítéseért, hogy iparkodott volna a nyugtalankodó és ellenszegülő elemeket vas marokkal elnyomni, vagy saját akarata alá kényszeríteni, egy szóval, hogy nem vesztette volna el kedvét és bátorságát már az első viszontagság alkalmával; de nagyon kérdéses, vajjon az ilyen küzdelem kedvezőbb végeredményhez vezetett volna-e? A keresztes hadjáratok története mutatja, hogy (az egyetlen Bouilloni Gottfriednak kivételével) egyetlen egy fejedelemnek sem sikerült, a tarka elemekből álló kereszteshadak feletti hatalmat kezében összepontosítani, mihelyt több uralkodó találkozott egyszerre; és hogy ezen törekvésben valamennyi hajótörést szenvedett. Az uralkodók közötti féltékenykedés és előrangra való igény, a vitézek közötti nemzeti kevélység és becsvágy mindég erősebbnek bizonyult mint az eszményi közös czél; és ezen belső meghasonlás mindannyiszor kudarczra vezetett. Igy volt az, mikor VII. Lajos franczia és III. Konrád német király, így, mikor II. Fülöp Ágost franczia és I. Rikhárd angol király szövetkeztek, pedig ezek valóban hatalmas és erélyes uralkodók voltak; de fővezér szerepében egyikük se vált be. Endre szövetségesei szintén királyok voltak, igaz, hogy nem éppen nagyhatalmúak, de annál kevélyebbek; a jerusalemi király hozzá még éltes és nagyhirű lovag, kinek érzékenységét kimélni kellett; nehezen tehető fel tehát, hogy Endre nagyobb állhatatosság mellett is kedvezőbb sikert aratott volna, mint például a vasakaratú, erőszakos és kiméletlen Oroszlánszivű Rikhárd. Hanem hát Endre nem volt állhatatos, már könnyelmű jelleménél fogva sem, és e különös alkalommal még azonkivül készakarva sem. Könnyelműsége daczára Endre politikai éleslátással bírt, és éppen ezen éleslátásnál fogva felismerte már az első lépésnél, hogy politikai tévuton jár, melyet minél elébb el kell hagynia. Láttuk, hogy főképpen politikai érvelések és indokok vitték a Szentföldre, és hogy emezt első sorban étape-nak nézte, mely egyrészt a dalmát tengerpart megtartására, másrészt a konstantinápolyi császártrón elfoglalására vezet. Számítása elméletileg kifogástalan volt, de gyakorlati kivitelében rejlett a hiba; mert a reménylett és várt gyors diadalút helyett egyszerre csak azon vette magát észre, hogy kardjával az ürbe vágott. Felismerte, hogy olyan ellenféllel van dolga, ki, minden döntő csatát kerülvén, őt visszavonulása által egy terméketlen és zord ország belsejébe

akarja csalni, hol már annyi európai hadsereg nyomorúságosan tönkre ment; felismerte, hogy se szövetségeseibe, se hadseregébe bíznia nem lehet; felismerte végre, hogy még legkedvezőbb esetben is, ha mindezen nehézségekkel szerencsésen megküzdeni találna, a győzelem nagyon sok idejébe kerülne; pedig éppen veszteni való ideje nem volt. Magyarország belállapota távozásakor olyan volt, hogy semmiképp se engedte a király hosszabb elmaradását; ha Endrének még lettek volna kételyei eziránt, ezek csakhamar eloszlottak, mikor kétheti hadjárata után Acconba visszatért; mert itt már várakoztak rá a kormányzó és a nádor küldönczei, kik keservesen elpanaszolták a zavarokat, melyek az egész országban keletkeztek volt, mihelyt Endre annak hátat fordított. És ezentúl a küldönczök mind sűrűbben érkeztek, mindinkább roszszabb hírekkel, és mind sürgősebben kérvén a király azonnali hazatértét. Endre azonban nem tartotta megegyeztethetőnek méltóságával, a Szentföldet oly hamar és minden eredmény nélkül elhagyni, és, noha elhatározása valószinűleg már ez időben is fenállt, miszerint a szent hadjáratot minél elébb abbanhagyja, mégis előbb egy dicső tettel akarta rövid fővezérségét befejezni, és e czélból újabb tanácskozást tartott a fejedelmekkel.

A vezérek, de még a lovagok és közvitézek is, úgy látszik egy kicsit megszégyenlették eddigi magatartásukat. Acconba visszatérvén, első gondjuk volt a prédán megosztozni és azon túladni; de ezen kellemes foglalkozás befejezése után mégis csak náluk is felmerült a kérdés, hogy szent ügyük érdekében tulajdonképen mit tettek? A felelet nem lehetett nagyon kielégítő, sem vallásos buzgalmukra, sem harczias becsvágyukra nézve, és be kellett ismerniök, hogy eddig inkább rablóbanda mint keresztény vitézek módjára viselkedtek. Lovagi becsületük követelte, hogy e csorbát fényes fegyvertettel minél elébb kiköszörüljék, és ezért elhatároztatott, hogy egyelőre a táborhegyi várat ostromolják meg. A fejedelmek mind hozzájárultak a határozathoz, csak Raimund gróf ellenezte, de végre ő is beleegyezett nagy kedvetlenül: és november 28-án az egész sereg megint elhagyta Accont, harmadnap a Tábor hegye alatt tábort ütvén.

Endre személyesen vezette-e a sereget Nazarethre, és onnan a Tábor hegyéhez, vagy pedig ez alatt más helyen járt? — ez vitás kérdés.

Különben akár volt, akár nem volt Endre a táborhegyi ostromnál, ez utóbbi mindenesetre a magyar kereszteshadjárat főmozzanatát képezi, és a magyar vitézek nagyobb része abban

minden kétséget kizáró módon résztvett. A Tábor hegy Nazarethtől keletre vagy másfél mérföldnyire, egy kúpalaku, meredek, 615 méter magas kősziklát képez, mely magányosan, mint egy gúla, a síkságból emelkedik és melynek tetejére a »szerecsenek« egy erős, hetvenhét toronynyal ellátott kastélyt építettek volt; kétezer válogatott mohamedán vitéz képezte e kastély őrségét; azonkivül Coradin serege is előrenyomúlt Damaskus felől, mihelyt a keresztesek váratlan visszavonulását megtudta, átlépte a Jordánt, és a Tábor és Jordán közötti dombokon megfigyelő állást foglalt el, készen a vár felmentésére. A keresztesekre tehát, mikor november 30-án a vár alá érkeztek, elég nehéz feladat várt, annál nehezebb, minthogy a kopár vidéken nagy vizhiányban szenvedtek; azonkivül a hegy oldala olyan meredeknek látszott, hogy annak megmászhatásán kétségbe estek. Két napig tétlenül nézték a hegyet és várat, és úgylátszik, hogy ingadozni kezdtek; de egy kútnak váratlan felfedezése és egy szerecsen szökevény biztatása, hogy mutat nekik titkos utat a hegyre, megint felelevenítette bátorságukat és deczember 3-án csakugyan rohamra készültek. A roham két részről történt, az egyik csapat élén állt a jeruzsalemi király, a cyprusi király és a jeruzsalemi patriárka. A vár őrsége csak későn vette észre a keresztesek közeledését, mert épen sűrű köd lepte el a hegyet, de azután kirohanást intézett a támadók ellen; az ellenfelek a hegy több oldalán keményen összecsaptak és hosszan tartó heves harcz fejlődött ki, mely végre a támadók előnyére látszott kiütni. A királyok személyesen nagy hősiességgel harczoltak, az öreg Jean de Brienne saját kezével ölt meg két török vezért, úgy hogy az ellenség hátrálni kényszerült és a várba menekült; a keresztesek már szorongatták a hátráló szerecseneket és velük a várba nyomúlni készültek, mikor egyszerre a Jánosrend nagymestere, Montaigu Guérin, és Raimund tripolisi gróf között heves szóvita támadt, ismeretlen ok miatt és annyira elmérgesedett, hogy a két főúr elkeseredetten elhagyta a harczteret, és mitsem hederítvén a patriárka könyörgésére, majd átkára, a táborba visszatért, követve vitézeitől. A királyok, magukat elhagyatva látván, nem tartották tanácsosnak a harczot folytatni vagy a meredek hegy oldalait megszállva tartani, és szintén visszavonúltak; és ily módon a majdnem már kivívott győzelem egy kicsinyes személyes neheztelés miatt füstbe ment. Két nappal később, deczember 5-én a királyok ugyan megújították a támadást, de most a védők is résen állottak; nyugodtan hagyták a kereszteseket a hegyet megmászni, és arra szoritkoztak, hogy ezeknek rohamlétráit naphtába mártott égő

nyilakkal felgyújtsák, mi által számos vitéz vesztette életét; és az ostrom megint vissza veretett. Deczember 6-a ujabb tanácskozások, kölcsönös recriminátiók és heves vitatkozások között folyt le; a vezérek közötti ingerültség olyan fokra hágott, hogy összeműködésről már alig lehetett szó; és hozzájárúlván az aggodás, hogy a közel álló Coradin oldalmenet által a keresztesek háta mögé kerűlhetne és visszavonulási vonalukat elvághatná, a királyok deczember 7-én tábort bontottak és visszamentek Acconba. Útközben a keresztesek megint rabolni és pusztítani kezdtek, és a vidék mohamedán lakosságát fogolyként magukkal vitték. A gyermekeket Accon jószivű püspöke, Vitry-i Jakab, saját pénzén megváltotta, megkeresztelte és nevelés végett a szentföldi férfi- és nőzárdákba szétosztotta.

Noha a táborhegyi expeditio eredménytelen maradt, volt mégis egy következménye, mely mutatja, hogy mekkora elcsüggedés uralkodott akkor a musulmánok között és hogy minő fényesebbnél fényesebb sikereket arathattak volna a keresztesek, ha magukat kicsinyes perlekedések helyett egységes vezetésnek rendelték volna alá. Alig hogy a keresztes had abbahagyta a Táborhegy ostromát, a musulmánok maguk lerombolták a gyönyörű hetvenhét tornyos kastélyukat és elhagyták, nehogy ismételten kihíjja a keresztények támadását. Persze, hogy ez utóbbiaknak vajmi kevés érdemük volt e tudtukon kivüli sikerben, mely csak annál szemszúróbb világításba helyezi tehetetlenségüket; de ismétlem, hogy ezen tehetetlenség, mely piros fonálként áthuzódik a kereszteshadjáratok valamennyi nemzetközi hadmiveletén, nem Endrének rovandó fel gáncsnak, hanem inkább az emberi természet általános gyarlóságának, mely még a legmagasztosabb céloknál se képes alacsony szinvonal fölibe emelkedni; és amaz, már többször kiemelt, heterogén indokok elegyedésének, mely közös eszközökkel összeférhetlen végczéloknak elérésére törekszik.

A táborhegyi expeditio által Endre tehát nem ismerhette elértnek azon kivánságát, miszerint szentföldi müködését egy fényes hatású ténnyel befejezze; azért annak újabb módját kellett keresnie, és szövetségeseivel, kiket mindinkább kezdett megúnni, újabb tanácskozásokba bocsátkozott.

Több napi Acconban való pihenés után, deczember 15-e táján az egész sereg ismét megindult, ez úttal észak felé, hogy a Libanon és Antilibanon között lakó mohamedán népeket, és főképpen az »assassinok« neve alatt ismeretes vérszomjas, kegyetlen és az örjöngésig fanatikus sectát megfenyítse és a

tripolisi határoktól elűzze. Ezen expeditio alkalmával ugyanazon ellentmondást találjuk Endrét illetőleg, mint az előbbinél Ez azonban már kevés érdekkel és még kevesebb jelentőséggel bír, mint hogy az érdeklődés, mely a magyar keresztes hadjárathoz fűződik, azon időponttól fogva jóformán megszűnik, a melyben amannak lényegében elhibázott volta világossá válik, és Endre csakis már azon töprenkedik, hogy miképen szabadulhatna leghamarább és legjobb módon az általa elvállalt feladat alól. Fontosabb volna kideríteni, vajjon van-e történelmi alapja az Endre ellen elkövetett gyilkossági kisérletnek — a mit állítanak — és vajjon ez csakugyan a keresztesek ármányából eredt-e; hogy Endre deczember vége felé hirtelen megbetegedett, ez kétségkivűli tény; de vajjon ezen betegség valóban méregtől eredt-e, vagy inkább a keresztesek között uralgó tábori járványtól, ezt bajos utólagosan meghatározni. Nekem valószinűnek látszik, hogy az irók, kik a valódi okokat nem ismerhették, melyek Endrét a Szentföld hirtelen elhagyására késztették és kik ezen váratlan elhatározásán méltán csudálkoztak, arra magyarázatot kerestek, és ez utóbbit abban lelték, hogy Endre életveszélyében az ég intését látta volna, miszerint vállalatával felhagyjon. Ezen felfogás a kor nézeteivel nagyon jól megegyezne, és megmagyarázná, hogy miért iparkodnak Vitry Jakab, Tamás esperes, Olivérius s a többiek Endre személyét, mely iránt nagy tisztelettel és előszeretettel vannak, minden alkalommal előtérbe tolni; és e törekvésben a becsületmentés egy neme volna felismerhető, hogy Endrének a kortársakat és főleg a Szentszéket megbotránkoztató korai visszahuzódása mentséget találjon. Az Ur maga éreztette Endrével, hogy működése előtte nem kedves, és azért háromszor intette egymásután előjelek által.

Különben a libanoni expeditio is nagyon szerencsétlenül ütött ki. Az időjárás, mely eddig enyhe volt, deczember második felében hirtelen rosszra fordúlt; kemény hideg és nagy havazás, majd tartós esőzés állt be, és éppen karácsony estéjén földrengés és iszonyú vihar rettentette meg a keresztteseket, kik között halálos járvány is kezdett pusztítani, fáradság és élelemhiány következtében. A hegyvidék lakossága kerülte a csatát, de a szorosokat erélyesen védte, és folytonos meglepetésekkel, cselekkel, éjjeli támadásokkal és tőrbe csalásokkal háborgatta és fárasztotta a kereszteshadat, mely rémítő sok embert vesztett a nélkül, hogy az ellenségnek árthatott volna, és e miatt mind nagyobb elcsüggedésbe esett. Egy ötszáz magyar vitézből álló csapat ugyan vakmerően behatolt a hegyekbe és egész Harim-ig jutott, Damaskus felé nyomúl-

ván, de tőrbe csalátott és majdnem utolsó szálig felkonczoltatott; csak három vitéz menekült meg, mint a rettenetes pusztulás hírmondója. A megrettent keresztesek most már nem mertek tovább megküzdeni egy elérhetetlen ellenséggel, az elemekkel és a nyomorral egyszerre, és elkedvetlenítve, megtizedelve és a harczképtelenségig elcsigázva tértek vissza Acconba, most már harmadszor, hová 1218-i január elsején megérkeztek. Itt újabb baj várt rájuk; a sok ember tartós összepontosítása e helyen a vidék összes segédforrásait végkép kimerítette volt, az élelem elfogyott, és pihenés, nyugalom helyett csak az éhség, a nyomor, és a mindinkább terjedő pestis-féle döghalál lett osztályrészük. Ily körülmények között a sereg nem maradhatott tovább együtt; egészségi és élelmezési szempontból égető szükség volt arra, miszerint a nagy tömeg szélesebb térre el legyen osztva és így a kereszteshad ideiglenes elválása elhatároztatott, és azonnal foganatosíttatott is. Endre a magyar urakkal és seregével *Tripolisba* ment; (meglehet azonban, hogy Endre maga már több hét óta ott időzött, és az alatt a közelfekvő várakat Margat-ot és Krak-ot meglátogatta. Endre megérkeztének napját Tripolisba és a várakba nem lehet megállapítani, csak annyi bizonyos, hogy 1218-i január első napjaiban egész kiséretével ott volt, és hogy akkor gyengélkedett;) vele jött Lusignani Hugó cyprusi király is, és pedig nagy betegen, a tábori járvány által gyötörve, melynek pár nap mulva Tripolisban áldozatúl is esett. Jean de Brienne jeruzsálemi király, Leopold osztrák herczeg, és a Jánosvitézek nagymestere, Montaigu Guérin, csapataikkal délfelé vonultak és tanyájukat *Caesareában* ütötték fel; a templomosok és a németrend nagymesterei pedig Chartresi Vilmos és Salza Hermann, vitézeikkel a *Carmel* nevű fokot szállották meg és a hegy tetejére erős várat építettek; ez utóbbiak a Carmel hegyén véletlenül roppant nagy kincsre is akadtak, mely egy összedőlt régi vár romjai alatt rejlett.

A hirek, melyeket Endre Tripolisban talált Magyarországból jött ujabb küldönczök által, végett vetettek eddigi habozásának, és végkép megérlelték elhatározását, hogy daczára gyengélkedésének azonnal hazatér nyugtalankodó birodalmába; vagy, helyesebben mondva, kivánt ürűgyűl szolgáltak neki, hogy már november közepete óta fenálló elhatározását a többi fejedelmekkel megtudassa. Ezt meg is tette azonnal, üzenetét a Magyarországban kiütött zavarokkal indokolván. A fejedelmek persze ezen őket közelebbről nem érdeklő mentséget nem akarták elfogadni, és feleletükben kérve kérték Endrét, hogy ne hagyja őket cserben; utaltak a lesujtó hatásra, mely-

lyel a magyarok távozása nemcsak a keresztesekre, de az egész kereszténységre okvetlenül leend; hivatkoztak Endre fogadalmára, mely beváltottnak még éppenséggel nem tekinthető; bővelkedtek a legmesszebbmenő igéretekben; fenyegették a Szentszék haragjával; sőt Rudolf patriarka megsujtotta őt és követőit az egyház átkával; de mind hiába. Endre ez egyszer állhatatos maradt; és valóban, koronája, hazája megkoczkáztatása nélkül nem is cselekedhetett másképpen. A magyar urak szivesen vették elhatározását, nemcsak a világiak, de az egyháziak is; és ez utóbbiak siettek lelkiismeretét megnyugtatni az ellene szórt átok miatt, melyet érvénytelennek nyilvánítottak. A hazamenet valamennyinek szívén feküdt, és azért bíztatták a királyt; csak egyetlen egy, Tamás egri püspök, nem akart abba beleegyezni, és csakugyan, egymaga a magyarok közül, vissza is maradt a Szentföldön.

Ha helyes a szempont, melyből Endre kereszteshadjárata szerény előadásomban szemléltetett, akkor szükségtelen, annak gyors befejezésének okait messziről keresni, mert akkor ezen okok a legegyszerűbb módon a helyzet saját természetéből folynak. Mint politikai sakkhuzás, mint tengerhatalmi védekezés contemplálva és előkészítve, a vállalatnak *politikai* létjoga magától megszünt, mihelyt keresztülvitele az eredeti előzetek teréről elfordult, és egészen más irányt készült venni; és miután Endre indokai első sorban politikai, és csak másodsorban voltak és lehettek egyéni természetüek, szükségkép az elérhető eredményre nézve is csak az előbbieket tarthatta szem előtt. Mint király, mint egy nagy nemzet uralkodója köteles volt egyéni aspirátióit hazája jólétének alárendelni, még akkor is, ha ezen egyéni aspirátiók a vallásos buzgalom vagy a hősies becsvágy magasztos körében forogtak. A haza jólétét a tengerpart biztosítása által vélte előmozdíthatni; a fordulat azonban, melyet az ezen czélra kezdeményezett vállalat vett, minden számítása és reménye ellenére, és felismerése azon ténynek, hogy az egész ügy ily módon való vezetése az ő kezéből kisiklik, kezdettől fogva azon meggyőződésre vitte, hogy helytelen uton jár, melyet minél előbb el kell hagynia. Nem az eszköz maga bizonyult rossznak, melyet czéljának elérésére használt, hanem az eszköznek használási módja, és ez utóbbit azonnal változtatnia kellett, mihelyt ezt észrevette. Az eszköz *tengeri expeditio* volt; mint ilyen terveztetett, mint ilyen kezdeményeztetett; de mihelyt az expeditio megszünt *tengeri* lenni, mihelyt a tengerpartot elhagyván egy idegen ország belsejébe mélyedni készült, mihelyt fősulya a hajóhadról a szárazföldi seregre átment, ezen pillanattól kezdve

czél tévesztett volt. Ezen világításban látva, Endre következetes maradt magamagához és politikájához, és ingatagsága csak látszólagos volt; sőt éleslátásának ujabb bizonyítékát adta az által, hogy tervének keresztülvihetetlenségét idejekorán belátván, abba nem kapaszkodott makacsúl, hanem szintén idejekorán elejtette. Vajjon hozzájárult-e a terv elejtéséhez azon pár kellemetlen személyes benyomás, melyről előbb szó volt, ezt szükségtelen kutatni; elegendő ok volt az elvi szempont. Tagadhatatlan azonban, hogy a hírek, melyeket Endre szentföldi időzése alatt kapott sürűn érkező küldönczök által, még akkor is parancsolólag követelték volna hazatértét, ha a hadjárat az ő kivánsága szerint ütött volna ki; mert különben könnyen elveszthette volna a fődolgot, a magyarországi tengerpartot, és talán hozzá még koronáját is. Egészen eltekintve attól, hogy a honmaradt magyar főurak, világiak és egyháziak egyaránt, a király távozása előtt tett intézkedéseit semmibe sem vették, hogy a hormányzó, János esztergomi érsek, parancsainak ellenszegültek, a kormányzót magát végre még csufosan ki is üzték az országból, minek következtében valóságos anarchia keletkezett: mindjárt Endre elutazása után meglepő fordulat állt volt be különösen a magyar tengervidéken. *István* szerb fejedelem ugyanis, bízván a pápa és a velenczeiek támogatásában, igényeket támasztott a magyar tengerpartra; a pápára számított és Velenczére István, mert a néhai Dandolo Enrico doge unokáját vette feleségül; és hogy számítása nem volt indokolatlan, mutatja a tény, hogy III. Honorius pápa őt csakugyan mint »Rascia, Dioclea, Trebunia, *Dalmátia* és Zachulmia« királyát megkoronáztatta. Igaz, hogy a dalmátiai királyság Istvánra nézve egyelőre nem volt egyéb puszta czímnél; de a tény, hogy Endre lévén dalmát király, a pápa ezen czímet idegennek adományozta, mégis nagy gondolkodóba ejthette Endrét, ki ezáltal jogát és tekintélyét veszélyeztetve látta, birodalmának éppen azon részében, melynek érdekében kardot rántott. És most már csakugyan nem volt veszteni való ideje, haza kellett sietnie minden késedelem nélkül. Indult tehát haza felé, még január hó első felében, egész kiséretével és seregével, most már azonban nem tengeren, hanem szárazföldön. A hajók, melyek őt Spalatóból hozták volt őszkor, még rendelkezésére állottak ugyan, fel is használta azokat az Acconból Tripolisba való utazására, de a hosszú utat hazáig még se akarta rajtuk tenni. Endre gyengélkedett; akár megmérgezés akár a járvány következtében az már egyre megy; elég ahhoz, most, ezen a hajózásra nézve nagyon kedvezőtlen téli évadban nem mert több heti utra

hajóra szállani, a hol nemcsak az aegei és jóniai tenger hirhedt viharai, hanem a tengeri betegség is veszélyeztették volna életét; ezenkivül voltak úgy látszik még más okai is arra, hogy a szárazföldi utat válaszsza, de ezen okokkal, mint a jelen kis értekezés keretén kivül esőkkel, már nem foglalkozhatom, valamint egyáltalán a hazautazással és megérkezéssel sem, minthogy ezen események és következményei egyrészt a kereszteshadjárattal csak külső összeköttetésben állanak, másrészt oly igen fontosak, hogy nem lehetséges róluk csak úgy mellékesen megemlékezni. Ezek külön és önálló feldolgozást igényelnének, mely azonban már nem tartozik a tárgy azon oldalához, melyet szerény dolgozatomban megvilágítani iparkodtam, t. i. a magyar kereszteshadjárat tengerészeti mozzanatához. És miután ez utóbbi határozottan háttérbe lép, mihelyt Endre hosszadalmas anabasisa kezdődik, ezen időponttal a tárgy is, melylyel soraim foglalkoztak, kimerítettnek látszik és befejezhető. Két körülmény azonban még külön említendő fel, annak jeléül, hogy Endre még most is, mikor hütelen lett programmjához, tulajdonképpen csak ennek eredeti szellemében, céltudatosan és következetesen járt el. Az első körülmény a felette barátságos és kegyes mód, melylyel a Jánosvitézektől elbucsúzott. Míg a többi szövetségeseivel nem igen törődött, (a jeruzsálemi király és az osztrák herczeg visszamaradtak a Szentföldön,) a Jánosvitézeknek távozása előtt jóakaratának és elismeréseinek legfényesebb jeleit adta. Igaz, hogy Endre szentföldi időzése alatt többnyire a vitézek vendége volt; úgy Acconban, mint Margatban és Krakban hozzájuk szállt, és általuk mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadtatott és fényesen megvendégeltetett; de ez magában még nem magyarázná meg Endre hálájának szerfölött bőséges és kegyes nyilvánulását, ha nem kellene feltételeznünk, hogy a renddel szemben még messzebbmenő tervei voltak, és hogy a rendet szorosan politikájához akarta fűzni későbbi időkre. Több a Szentföldön kiállított okiratban Endre a leghizelgőbb módon nyilatkozik a rendről; kiemeli, hogy személyesen meggyőződött, miszerint a vitézek szent életet élnek, segélyezik a szegényeket, oltalmazzák a védteleneket, ápolják a betegeket, temetik a halottakat, és amellett folytonos, soha sem szünő hősies harczot vívnak Krisztus Urunk ellenségeivel; és elismerése jeléül nagy jövedelmeket és kiváltságokat adományoz, úgy a rendnek egyetemben, valamint egyes váraiknak Accon-, Margat- és Kraknak, magyarországi jövedelmeiből. Azonkivül a rendnek nagy területet ajándékozott Magyarországban, Csurgótól egészen a Dráváig, és a rend

alattvalóit egész Magyarországban minden törvényhatóság alól kivette és minden adófizetés alól felmentette. Ezen intézkedések mutatják, miszerint Endre a rendet Magyarországban hatalmas politikai tényezővé akarta tenni; és miután a rendnek eddigi birtokai többnyire a tengerparton voltak, e rendszabály végczélja eléggé világos.

A második körülmény Endre hazautazásának főbb állomásait illeti. Vette útját Kis-Örményország, Kappadócia, Galátia, Bithynia, Thrácia és Bolgárországon át, és megállapodott négy császári és királyi udvarnál: Antiochia, Nicaea, Konstantinápoly és Tirnovóban; azonkivül útközben még az iconiumi sultánnal is felette érdekes tárgyalásokba ereszkedett. Az idegen udvaroknál való időzése alatt Endre három még kiskorú gyermekét eljegyezte: *András* fiát II. Leo kisörményországi király leányával, *Béla* fiát I. Tivadar nicaeai császár leányával, és *Mária* leányát II. Asân János bolgár királylyal. Ismétlem, hogy ezen fontos mozzanatokat nem lehet úgy mellékesen tárgyalni, és csak azért említem fel, hogy megmutassam, miszerint Endre egyrészt személyes megismerkedés útján iparkodott az egész Kelet viszonyait behatóan tanúlmányozni, másrészt házasságkötések által a latin császárság természetes ellenségeivel, a görög és bolgár uralkodóházakkal szövetkezni; hogy ezen törekvés szintén czéltudatos lépés volt a konstantinápolyi trón megnyerése irányában, oly világos, hogy szükségtelen fejtegetni. De ép oly ismeretes, hogy Endre nem volt szerencsés uralkodó, hogy majdnem minden törekvése vagy egyenesen hajótörést szenvedett, vagy pedig a kivánt eredménynél egészen másra vezetett. Igy járt Endre a dupla czéllal is, melyre keresztes hadjáratával törekedett: sem tengerhatalmi állását nem bírta megszilárdítani Velenczével szemben, sem a konstantinápolyi latin császárkoronát megnyerni. Az, a mi hadjáratának maradandó és positiv eredménye gyanánt szerepel a történetben, az arany bulla, egészen más fejezetbe való.

Pragmatikus eredményére nézve Endre keresztes hadjárata tagadhatlanúl kudarczot vallott, és elhibázottnak tekinthető; de mindamellett sem az alapeszméje, sem végleges következménye nem kicsinylendő. Minden esetre egy érdekes epizódot képez a hatalmasan fejlődő magyar állam bel- és külpolitikai erőkifejtésében, és öntudatos haladást a tengerhatalmi állás megerősítésének szükséges volta felismerésében; nem különben következetes, a dolog természetéből úgyszólván önként kifolyó ténynek bizonyúl az elődök magvetéséből. E sorokban iparkodtam bemutatni, hogy Endre akarva nem akarva belesodortatott ezen kalandba oly tényezők által, melyek hatalmasabbak

voltak nálánál, és melyek kényszerítő hatása alól magát ki nem vonhatta; de iparkodtam egyszersmind arra is utalni, hogy Endre ezen tényezőket egy biztos és nagyon positiv irányba terelni, törekedett s általuk praktikus czélokat elérni; iparkodtam végre bebizonyítani, miszerint Endre koránt-sem ment bele a dologba oly könnyelmű és meggondolatlan módon, mint többen állítják, hanem ezt jól megfontolta, minden oldalról megvizsgálta, és arra tőlé telhetőleg készülődött, még pedig oly módon, mely őt mint éles- és messzelátó politikust tűnteti fel. Hogy számításában hiba is előfordúlt, hogy a gyakorlati kivitel az elméleti alapot felforgatta, az megesett nálánál nagyobb és szerencsésebb uralkodókkal is; ezen okból még nem volna igazságos felette pálczát törni. In magnis et voluisse sat est. Nem tagadom ugyan, hogy az erély, az egyéni fölény, a személyiség érvényesítésében hiány mutatkozott nála visszás helyzetekben, de másrészt érdemének tudom be, hogy Endre belátván a saját ereje és az elvállalt feladat közötti aránytalanságot, elég szellemi rugékonysággal bírt, miszerint ebből a helyes consequentiákat levonja. Nagyobb érdem bizonyos viszonyok között a hibát belátni és reményről, dicsőségről, sőt meggyőződésről lemondani, mint makacsúl a fejjel falnak menni. Így Endre, igaz, hogy nem nyert, de nem is vesztett uralkodói működésének egyik főfeladatában, t. i. abban, hogy a dalmát tengerpartot minél szorosabban fűzze az anyaországhoz; így elérte, hogy fia és utóda, IV. Béla, őseinek politikája e hagyományos útján később ujabb sikeres előmenetelt tehessen; és így előkészítette annak lehetőségét, miszerint Magyarország, egy további század lefolyása után és az Anjouház uralkodása alatt, főleg a tengerpart diadalmas megtartása és fejlesztése által, hatalmának, tekintélyének, jólétének és működésének egyik fénykorát élhette.

Gróf Wilczek Ede.

A HÓRA-LÁZADÁS MAGYARORSZÁGI RÉSZE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A magyar urak jobbadán a szomszédos Aradvármegyében kerestek menedéket. Aradra futott maga *Hollaky* Pál alispán is, két körösbányai ferenczrendi szerzetessel, *Kozma* Kelemennel, *Andrásy* Józseffel, *Ribiczey* József megyei pénztárnokkal s másokkal együtt. *Staniszlovics* szolgabíró hamarosan visszahívatta az aradi vásáron levő feleségét, hogy a hozzá Galsára szállt urakat és asszonyokat illendően elláthassa. Szent-Annán szintén szivesen fogadták a menekülőket, s »az aradmegyei birtokosság bőkezűsége által ottani lakásuk ideje alatt sem pénzben, sem ruházatban, sem élelemben szükséget nem láttak.«[1])

Temesvármegyének nov. 4. Új-Aradon tartott részgyűlése már abból az okból halasztotta el a Maros-meder felülvizsgálását, mert a Maros jobbpartján levő tótváradi járásban tényleg uralkodik a parasztlázadás és így fontosabb dolgaik is vannak a velök együtt való munkálkodásra hivatott aradi tisztviselőknek.[2])

A lázadóknak egy csapatja nov. 6. Zámon át a már szintén forrongó Aradvármegye délkeleti részébe tört. A Rossiapatak eredeténél, Petristől nem messze, Aradmegyében fekvő Obersia falu egyik lakosa, *Fareu* Mihály elbolondította a környékbeli népet, hogy maga a császár parancsolta meg a magyar nemzet kiirtását. Az oda és Petrisbe érkező erdélyi oláhokkal egyetértve, mindenféle büntetéssel, sőt halállal is ijesztgette a népet, ha nem vesz részt a lázadásban. Petrisből viszont *Argyelán* Ruszan és *Athanasie* Alexi hítta át Aradba az erdélyi lázadókat, kik között most mint vezér szerepelt *Sztanyis*, máskép Ribicze Ursz, ugyanaz a rabló, ki Forray alispán elfogatásának egyik legfőbb részese volt.[3]) Rabolni,

[1]) *Kozma*, Zarándvármegye leírása. (Kolozsvár, 1848.), 101.

[2]) *Aradm. jk.* 1784., 633. sz.

[3]) *Jankovich* kir. biztos jelentése. *Szilágyi*, Hóra-világ, 160. Az udv. kancz. jelentése 1785. jan. 3. U. o., 207.

gyilkolni most ugyanarra a vidékre vezette a zámi *Lupencs* vagy *Lukács* Juon »kapitány« 32 emberével együtt a csőcseléket, mely jobbadán csak vasvillákkal és nagy botokkal volt fölfegyverkezve. Alexa *Tanahia* iltyói, *Katana* Mikula cserbi lakosok, a zámi pópa és *Vulpe* Gyorgye zámi kisbíró, *Zojka* Mihály, ifjabb *Lukács* Juon, *Zojka* Paszk, és Grozáv zámiak, *Buska* Gyorgye burzaki pópa s harangozója, *Lung* Dragoj társaságában[1]) — először is *Szalbek* György petrisi kastélyát s melléképületeit verték föl és hamvasztották el. A zámi oláhok *Lung* Dragoj társaságában nov. 6. délre jelentették be érkezésöket Petrisre. *Simon* János theologus, a Salbek-család vendége, valami 20 parasztot idejében fölfegyverzett ugyan, *Lupencs* János azonban, ki 33 év óta szolgálta a Salbekeket, azzal beszélte le őket az ellenállásról, hogy az erdélyiek a császár parancsából jönnek. A kastélyban a zámiak csakugyan a császár nevében kértek bebocsáttatást; a rendeletet azonban nem tudták bemutatni s azért a theologus be sem bocsátotta őket. Emberei azonban, ahogy megitták pálinkáját, azonnal áttértek az erdélyiekhez, s velök együtt verték föl a kastélyt. Maga a petrisi bíró hirdette ki, hogy a császár parancsából az egész magyar nemességet ki kell irtani, mire a parasztok, nem törődve *Vitkay* Pál tiszttartó ellenállásával, felgyujtották az uradalom minden épületét. Vitkay mégis mérsékelte dühöket s a még füstölgő romok közt azonnal vizsgálatot tartott, hogy megtudja a főbb kolomposok neveit.[2]) Ezek innen másnap Szelistyére és Iltyóra rohantak, melynek földesasszonya, özv. *Lengyel* Józsefné, csak egy szál ingben futhatott el. Itt és Tokban levő javait fölperzselték.[3])

Soborsinba *Ribicza* Ursz és *Lupencs* Juon vezetése alatt nov. 7. d. u. 3 órakor törtek be a lázadók, kiknek vezérei útczahosszat kiáltották, hogy a császár rendelete szerint csak az oláhokat és németeket hagyják életben, s hogy az útban levő parasztok mindenkinek házát felgyujtják, ki nem csatlakozik hozzájok. *Braniczkán* György községi bíró vezette a csapatot a kastély alá, s a kapun botjával kopogtatván, a császár nevében bebocsátást kért. A tiszttartó felhívására a kastélyban egybegyűlt parasztok nem mertek ellenállni, mire a csőcselék berontott, szétszórta a szép könyvtárt s az iratokat, felosztották egymás közt az ezüstneműket, a vadaskertből szabadon bocsátották, vagy lelőtték az állatokat, szétrombolták

[1]) *Aradm. jk.* 651. és 1785., 84. sz.
[2]) U. o. 1784., 657. sz. *Densusianu*, 225—6.
[3]) *Mirin* Mihály soborsini jobbágy, kit Forray tiszttartója hírhozni küldött Tokba, maga is a lázadókhoz csatlakozott. (*Densusianu*, 226—7.).

a virágházat, felgyujtották a kastélyt és — a vendégfogadó kivételével — az uradalom minden épületét, úgy, hogy összesen 30,000 frtra becsült kárt okoztak Forraynak.[1]) Lángba borították a plébános lakását is és *Argyelán* »kapitány« még meg is verte a nála oltalmat kereső papot, az anyakönyveket, számadásokat s egyéb iratokat pedig megsemmisítette. A róm. kath. templomra nem vetettek ugyan üszköt, de annál jobban megszentségtelenítették. A petrisi *Athanasie* »kapitány« az oltári szentséget darabokra törte s összetaposta; *Aranyos* Avrám magára kapta a misemondó ruhát, kehelylyel a kezében ordítozva tánczolt végig az utczákon s e közben maga is ivott, másokat is megkínált a kehelyből; megszentségtelenítették az ostyát, összetörték az oltárokat, keresztelő-kútat, padokat, orgonát, toronyórát stb. Harmadnap nov. 8-án maga a falu bírája, Braniczkán gyujtotta fel azokat a házakat, pl. a *Foltin* Ádám járási seborvosét, melyeket a lázadók az előtte való napon megkíméltek.[2]) Elmondhatni Oviddal — jegyezte meg az új anyakönyv bevezetésében[3]) *Wagner* Szaniszló soborsini plébános és minorita-szerzetes:

»Hogyha utalni szabad nagy példákról kicsinyekre.
Ez volt Trójának képe bevételekor!«

A lázadók aradi kapitányai, kik a nemesektől elrablott ezüst kereszteket melleikre varratták, most már ezek voltak: Zámból *Lukács* Juon, Petrisből *Lupencs* Juon, Iltyóból *Manu* Juon, Szerbből *Ribicza* Ursz, a zarándi Szelistyéből *Micula* Tamás, Soborsinból *Braniczkán* György, *Lapedatu* Juon, *Grozaeu* Tripa, *Tamási* Juon s Konopról *Szelmazsán* Zsuk. A káplárok közt Halalisról Vancu Juont s Petrisről Tanase Alexét említik. Ezek a vezetők rendszert csináltak belőle, hogy egyik falut a másik falu lakosaival gyujtatták fel s mindenütt magukkal czipelték a falusi bírákat is, hogy jobban bízzék bennök a nép. Maguk előtt postasípot fúvatva kiabálták, hogy Hóra nagy serege nyomban követi őket s hogy az aradi

[1]) *Hazánk*, III. 152. és *Densusianu*, 227. »Én valóban már semmitől sem félhetek — írja Forray a bihari alispánnak, — mert mindenemet elvesztém, mit ifjú korom óta munkával és igaz úton szereztem. Csupán életem és földem maradt meg; de életem sem maradt volna meg, ha az utóbbi két hónapban, mióta a haramiák kezeiből kiszabadúltam, Isten különös kegyelméből nem tartózkodom a soborsini úttól. Mert a bonyolódott körülmények közt senki sem lehetett ott családom tagjai közül és én kérem is az Istent, mentse meg minden tisztelt ismerősömet hasonló szerencsétlenségtől s az oláhok dühétől.« (*Densusianu*, 227—8.).

[2]) *Aradm. jk.* 700. és 1785., 68. sz.

[3]) Protocollum parochiae Soborsinensis, 1. lap. (Ovidiust eredetiben idézi.) *Szilágyi*, 207. (az udv. kanczellária 1785. jan. 3. jelentéséből.)

püspök is utasította már papjait Hóra tisztességesen való fogadására; mert Hóra lesz az, ki elpusztítja a magyar fajt s elhamvasztja a nemesek telkeit. Kósza hír szerint a császár parancsából Aradon már csakugyan kivégeztek nehány nemes urat, másokat pedig Temesvárra hurczoltak fogságba.[1])

November 9-én kirabolták a vámai (vinyesti) kápolnát s azután Tótvárad, Gyulicza, Halalis, Gavosdia, Kaprucza, Berzova, Milova, Konop és Odvos községekben kivált a nemesek házait dúlták és égették föl. A Berzovával szemben, de már a Maros jobb partján levő Korugcsúcs a csőcseléknek ott táborozó egyik vezéréről vette volna nevét.[2]) November 9-én egy 200 főből álló csapat már Solymosig nyomult s Radnát akarta lángba borítni, hol a barátoknál gazdag zsákmányra számíthatott[3].) Erre a hírre Radnán s Lippán félreverték a harangokat, mire a lakosság menekülni kezdett.[4]) Azonban az aradi várból báró *Schirnding* és *Werner* lovas kapitányok vezetése alatt azonnal némi katonaság ment Paulisra, hogy a már majdnem ezer oláhból álló paraszthad féktelenségeit meggátolja. Maguk az aradi polgárok is fegyvert fogtak, hogy városukat és annak határát megvédjék,[5]) a mire a minoriták templomának tornyából minden negyedórában trómbitaszóval figyelmeztették őket. Éjjel az egész Aradot kivilágították.[6]) S épen eznap tudatta a megyei urakkal *Haan*, a Pécskán állomásozó Württemberg-dragonyosok (a mostani 11. sz. dragonyos-ezred) ezredese, hogy a törzszsel és a századokkal legközelebb itt hagyja a megyét, s az e miatt aggódó megyei uraknak sajnálattal kellett kijelentenie, hogy a kívánt 50 katonát sem hagyhatja itten.[7])

A fegyveres aradi polgárok tehát maguk gondoskodtak városukról; 10-én nagyobb csapattal mentek a rablók elé s éjjel-nappal felváltva őrködtek a város nyugalma fölött.[8])

---

[1]) *Teleki*, 41. *Densusianu*, 228.

[2]) Néphagyomány.

[3]) *Szentkláray*, Száz év Délmagyarország történetéből, I. 460.

[4]) Sajnos, hogy a »Protocollum conventus Radnensis Sanctae Mariae Gratiarum« cz. 1738. kezdett kéziratból az épen 1784-re vonatkozó 146—153. lap ki van vágva, s így részletek nem maradtak fenn. Eltévedt Forray alispánnak a lázadásról azonnal beküldött jelentése is, melyet nov. 12. külön stafétával sürgetett meg a HTT., holott a megyegyűlés szerint (629. sz.) az a maga idejében fölment.

[5]) *P. Nagy*, Arad, III. 60.

[6]) *Lakatos*, Arad tört., I. 78.

[7]) *Aradmegye jk.* 627—8.

[8]) Arad város nov. 15. megbízta Popovics Miklóst, ügyeltessen a piaczon levő boltokra, a polgárokból éjjeli őrjáratokat alakítson, sőt külön őröket is fogadjon, hogy az oláhok megrohanása és gyujtogatásai ellen

Nehány földesúr pedig velök, cselédeikkel s némi katonasággal Solymosnál egyenesen meg is támadta a lázadókat; többet megölt közülök, tizet pedig elfogván, Aradra vitt a megyei börtönbe.[1]) A nekibátorodott nemesség s a vármegye férfias föllépésének lehet tulajdonítni, hogy ezen a vonalon nem terjedt tovább a veszedelem; de talán annak is, hogy maga az aradi oláh nép csak kelletlenül, s hol félelemből, hol együgyűségből csatlakozott az erdélyi izgatókhoz és szinte örült, mikor ürügyet talált a visszavonúlásra.

Aradot különben nemcsak Radna, hanem Világos felől is veszedelem fenyegette. *Bécs* Petru ugyanis, ki aug. 19. katonaszökevény létére is megkapta s el is fogadta a kegyelmet, rablóvezérből most egyszerre népvezérré csapott fel. Már szeptemberben újra garázdálkodott, úgy, hogy a vármegye még akkor elrendelte üldöztetését.[2]) Pópák, falusi bírák és esküdtek voltak bűntársai. A pópák a szószékről izgatták a népet,[3]) *Rosiu* Athanáz borossebesi esperes pedig azzal kecsegtette a Boros-Sebesben és *Popovics* Miklós a Boros-Jenőben lakó ev. református magyarokat, hogy *ha áttérnek a g.-kel. hitre*, megvédelmezi őket a lázadók dühe ellen.[4]) Hasonlót ígért az ágyai pópa az odavaló reformátusoknak. Az egész jenei járásban félbe kellett szakítani a népösszeírást, mert az oláh bírák megtagadták az engedelmességet. »Minek oda katonatiszt? — mondta a buttyini bíró. — Megtette már azt a mi pópánk.[5])« A g.-kel. papoknak mindenesetre főrészök volt a nép fölingerlésében; a pópák más része azonban, Petrovics Péter aradi g.-kel. püspök példáján felbuzdúlva, dícséretesen fáradozott a nép fölvilágosításán s oly időkben, mikor a megyei tiszteknek semmi hatásuk sem volt a népre, készségesen kihirdették a kormány rendeleteit, Isten és a »császár« ellen való véteknek tüntették föl a lázadást s ellensúlyozni törekedtek Hóra műkö-

---

a város biztosítva legyen. Tizenkét arany jutalmat tűztek ki annak a részére, ki először tesz jelentést, hogy a város határában oláh lázadót vett észre. Kiküldték *Milics* Ferencz, *Szecsánszky* Arzén, *Grabacher* György és *Visnyay* György tanácsosokat, hogy a bel- és a külvárosokban, sőt a szállásokon, a Gájban és Ségában is 1—1 negyedmestert nevezzenek ki minden útcza számára, s e válságos időkben a közrendre ügyeljenek. *Osztermayer* városi kamarást utasították, hogy a város szénakészletét éjjel-nappal 2 emberrel őriztesse. A zavargók azonban nappal is belopózhatván, szemmel-tartásukra 9 őrt fogadtak fel. *(Aradváros lt.)*

[1]) *Teleki*, 42.

[2]) *Aradm. jk.* 426. és 482. sz.

[3]) Gr. *Prückler* De-Vins-ezredbeli őrnagy jelentése. *Szilágyi*, 208.

[4]) *Densusianu*, 228.

[5]) *Szilágyi*, 84.

dését. Maga Petrovics püspök pl. Halmágy vidékén csillapítgatta szónoklataival az elámított tömeget.[1])

November 8-án mindamellett a Körös vidék lázadói felgyujtották Galsát, hová egy nappal azelőtt Erdélyből több család menekült; Pankotán pedig a jegyző házára rohantak. A báró *Petras* alezredes vezetése alatt váratlanúl ott termett lovasság azonban gyorsan szétverte őket s azután utánuk nyomulván, elfogta a borossebesi protopopát az ágyai, egy buttyinvidéki s utóbb a galsai, ternovai és szlatinai pópával együtt.[2]) Magát Világos várát az aradi várból hozott ágyúkkal ekkor lövette össze *Bohus* János, a földesúr, hogy a lázadók tanyát ne üthessenek ottan.[3])

A katonaság megjelenésére a Maros vidék is megtisztúlt a lázadoktól. November 14-én a Radna és Petris közt való falvakból egész csapatot hajtottak be Aradra a vármegye börtöneibe,[4]) melyek csakhamar megtelvén, a vármegye már nov. 17. kénytelen volt megkérni *Günther* ezredes aradi várparancsnokot, hogy megyei hajdúk őrizetére néhány börtönt engedjen át a várban.[5]) Nem csukták be, de megidézték azokat a pópákat is, kiknél megtalálták Forray elrablott ezüstneműit.[6])

November 12-én a vármegye a helytartótanács egy[7]) rendeletével szemben kijelentette,[8]) hogy ezt »Erdély jelen lázongó körűlményei közt« ilyen »nyakas néppel szemben« maga a hatóság nem teljesítheti. A tűz tovább terjedésének megakadályozása végett azt tartaná helyesnek, ha katonaságot küldenének a határok megszállására. Nov. 17. arra kérték *Jankovich* kir. biztost és *Koppenzoller* tábornokot, hogy legalább addig ne vigyék el a katonaságot, míg másik ezredet nem hoznak helyébe, mert az a jobbágyság mostani lázongó helyzetében veszedelemmel járhatna. Koppenzollerhez utasította őt a helytartótanács is, kinek rendeleteit most külön futár hozta.[9]) A tábornok meg is tett annyit, hogy Karánsebesről a Württemberg-huszárokat a lázadók ellen küldte s hogy az aradi lázadóknak a Maroson való átszökése megakadályozására 2—2 századot rendelt Lippára, Facsetra és Bulcsra, a hely-

[1]) *Jankovich* kir. biztos jelentése az udv. kanczelláriához, nov. 19. és *Aradm. jk.* 1785., 34., 47. és 57. sz.
[2]) *Densusianu*, 279—280.
[3]) *Fábián* I. 77—8. és *Densusianu*, 228.
[4]) *Lakatos*, I. 78.
[5]) *Aradm. jk.* 636.
[6]) *Szilágyi*, 84. l.
[7]) 24807. sz.
[8]) *Jk.* 610.
[9]) *U. o.* 628—9.

tartótanács pedig azt javasolta, hogy a temesvári fegyvertárból a lippaiakat és hidegkútiakat a várható támadások visszaverésére puskákkal lássák el.[1])

Az erdélyi kormány nov. 11. és 16. külön is értesítette a vármegyét az oláh lázadásról.[2]) A rendek »lelkök mély felháborodásával hallották a nemesség kiirtására irányzott törekvéseket« s megigérték, hogy a katonasággal egyetértve, mindent megtesznek a határok őrizetére s az elrabolt drágaságok visszaszerzésére; de hasonlót kértek a guberniumtól is, ha az oláhok a tőlük elrablott tárgyakat vinnék Erdélybe.[3]) Nov. 18. már azt izenhette az erdélyi kormány, hogy mindent megtett a lázadók leverésére.[4])

Stojanovics őrnagy 320 emberrel viszont a Fejér-Körös völgyén akart Zarándmegyébe hatolni. Arra a hírre azonban, hogy Krizsánnak e tájon 9000 embere van együtt, Brádról nov. 29. Halmágyra vonúlt, hogy ott a De-Vins-ezred csapataihoz csatlakozzék; azonban csak a tavasz óta ott állomásozó, de a lázadást tétlenül néző *Csepy* László kapitány századát találta ebben a községben. *Simén* hadnagy Halmágyról nov. 30. azonnal értesítette Balia Sámuel hunyadmegyei jegyzőt, hogy ennyi katonaság elégtelen a lázadók ellen s több ágyú és több katonaság küldésének szorgalmazását kérte. A katonaságnak annál jobban kellett vigyáznia, mivel deczember elsejére épen Halmágyot tűzték ki gyülekezőhelyűl a fölkelők s pl. a marosillyeiket halállal fenyegették, ha ott e napra meg nem jelennének.[5]) Zarándmegye »hegyeinek s erdőinek rejtekeiben« Hóra már Dacia királyának mondotta magát. A temesi részekből, Arad- és Biharmegyékből most vonták össze ellene a katonaságot.

Kray alezredes Aradra küldte *Vajda* és *Jeney* hadnagyok csapatait, hogy szükség esetén ők is segítsék a rablók és lázadók üldözőit. Arra a hírre, hogy minden rablóvezér fejére 300 aranyat tűzött ki, két oláh paraszt deczember 25. Aradon szintén fölajánlotta szolgálatait s egymás közt megegyezvén, azonnal a hegyek közé mentek.[6]) Decz. 26-án a katonaság egy része is Halmágyra érkezvén, azzal együtt keresték a főbb lázadókat. *Kray* alezredes másnap már csakugyan elfogatta Hórát és Kloskát s ezzel a lázadásnak véget

[1]) *Szentkláray*. Száz év, I. 460. *Szilágyi*. 205.
[2]) Nov. 11-én 10500. és nov. 16-án 10733. sz. a.
[3]) *Jk*. 646.
[4]) *Lakatos*. I. 78.
[5]) *Szilágyi*, 171., *Teleki*, 20—21. és 143. *Densusianu*, 381—2.
[6]) *Densusianu*. 416.

vetett, a nélkül, hogy ezzel együtt a rablásokat is megakadályozhatta volna.

Aradvármegye nemessége részéről a nép lecsöndesítésében különösen kitűntek *Edelspacher* Zsigmond táblabíró, *Forray* Ignácz megyei jegyző, *Hendrey* András esküdt és *Vitkay* Pál petrisi tiszttartó, kik — Aradmegye elismerése szerint — [1]) »nem törődve életök világos veszedelmével, a fölkelt lázadó parasztokat minden erővel, móddal bátran visszatartották, míg a nagyobb erőnek engedniök kellett és a gyujtogatások alkalmával, mikor még füstölögtek felettök a romok, megvizsgálták az egész, szomorúan vad esetet.« A két Forraynak, Edelspachernek és Hendreynek utóbb csakugyan elismerését fejezte ki az uralkodó.[2])

A Magyarországba, nevezetesen Aradvármegyébe is átcsapott lázadás ügyének megvizsgálásával II. József nov. 19. gróf *Jankovich* Antalt és *Papilla* Pál báró tábornokot bízta meg. Jankovich kir. biztos Temesvárról már nov. 24. eltiltotta a vármegyét a lázadók fölött rögtönösen való bíráskodástól, mire másnap a vármegye kijelentette, hogy a helytartótanácstól nyert fölhatalmazásnál fogva ehhez joga van s kérte, a lázadás veszélyes körülményei közt ne is gátolja annak gyakorlásában s a közbátorság helyreállításában. Aradvármegye rögtönítélő bírósága csakugyan még aznap részint pallosra, részint pedig kötélre, vagy kerékbetörésre ítélt 42 lázadót, másokat pedig botozásra és virgácsolásra kárhoztatott;[4]) s *Forray* Ignácznak gondja volt rá, hogy legalább a botozást azonnal végrehajtsák.[5])

Jankovich azonban már 26-án keményebben ismételte rendeletét s meghagyta, hogy »a tótváradi járás lángbaborí-

---

[1]) *Jk.* 657. sz.

[2]) *HTT.* 1784. decz. 13., 28428. sz.

[3]) *Jk.* 640. sz.

[4]) Az elítéltek ezek: *Lupencs* Juon, *Argyelán* Ruszán, *Ribicza* Ursz, *Tanase* Alexe, *Aranyos* Avrám, *Krizsán* Jója petrisi czigány, *Manu* János iltyói bíró, *Popa* Gyorgye, *Pakurán* Krácsun, *Budisán* Tamás, *Sándru* Tógyer, *Janku* Jován temesesti bíró, *Csirlyu* Gyorgye és Juon, *Blázsu* Simon, *Braniczkán* Gyorgye soborsini bíró, *Lapedát* Juon, *Grozavu* Tripu és *Tamási* János soborsini esküdt, *Vancu* Juon halalisi bíró, *Miru* Mihály, *Oches* Gyorgye, *Stoján* Jóva; azonkívül *Deszpot* Gyorgye batuczai, *Halalisán* Jován gyuliczai, *Medre* Anton bájai, *Ususán* Tamás kapruczai, *Muntyán* Stanizs berzovai, *Szelmazsán* Jánku konopi és *Szpatán* Pásk otvosi bíró; *Vancu* Angel, *Knéz* Petru, *Rusu* Angél, *Kapruczán* Krácsun, *Abrudán* Gavrila, *Dobostyán* Gruja, *Krizsán* Tógyer, *Berarin* Gyorgye és *Szelmazsán* Zsuk, *Mikula* Tamás és Márk, s *Hotaris* Gyorgye. (Részletesen *Densusianu*, 324—8. l.)

[5]) *Deseő* Ádám levele Jankovichhoz. U. o., 329.

tása miatt gyanusított gonosztevők« üldözését abbahagyja a vármegye, s hogy nagyobb bizonyítékok szerzése végett a királyi biztosság elé terjeszsze az ügyet, mert a lázadásban az a biztosság hoz ítéletet, mely egyúttal kihallgatta a vádlottakat. A vármegye azonban most sem hajolt meg; nov. 30-án fölírt a helytartótanácshoz, hogy megtudja, kinek van hát joga intézkedni a lázadók ügyében. Figyelmeztette a kormányt, hogy a lázadás tulajdonképen még most sincs elnyomva. A nemesek házaiból elrablott vasakból lándsákat kovácsolnak, vagy kovácsoltatnak az oláhok, hogy a nemeseket s egyáltalán a magyarokat tovább gyilkolhassák. A tűz tehát nem aludt ki, sőt attól kell tartani, hogy még nagyobb lángra lobban s a lázadóktól valóban nem lehet beszedni az adót.[1])

Mivel azonban nov. 30. a helytartótanács csakugyan felhítta a megyét, hogy a zavargó oláhok ügyében a kir. biztos ítéleteihez alkalmazkodjék, decz. 20. a gyűlés küldöttség útján üdvözölte a Papilla tábornokkal Aradra érkezett Jankovichot s előadta, mit tett idáig a lázadás lecsillapítására. Mikor pedig Jankovich a még börtönben ülő lázadók ügyében folytatott vizsgálatok íratait ismét követelte, a vármegye megbízásából azokat csakugyan átvitte hozzá *Forray* Ignácz jegyző és *Lengyel* ügyész.[2]) »Bosszúállásra való indulatjok megaludt, hogy ők is rebelliseknek ő felsége előtt ne láttassanak.«[3]) Másrészt azonban »mivel ez a tűz nemhogy csillapodnék, hanem — mint mondják — az elveteműlt parasztok dühe miatt még inkább elfajúl, úgy, hogy már egész Erdély fegyvert ragad«, nekik, mint szomszédoknak, főképen résen kell állniok; kérik tehát a királyt, ily veszélyes körülmények közt rendeljen ide elegendő katonaságot, mely a lázadó népet ne csak fegyvereinek mutogatásával ijesztgesse, hanem minden erővel ki is irtsa az elégedetleneket. Engedje meg továbbá, hogy a már elfogottakon végrehajthassa ítéletét a vármegye; s tegyen meg mindent, hogy ezt a minden oldalon oláhoktól környezett vidéket biztosítsa és pedig necsak a nemességért, melynek a száma e tájon úgyis csekély[4]), hanem a haza többi fiának javára is.[5]) A segélyigérő szomszédos vármegyéket pedig fölkérték, hogy az oláhok betörésének esetére minden pillanatban készen álljanak oltalmukra.[6])

[1]) *Aradm. jk.* 1784., 651.
[2]) *Jk.* 652. és 661. sz.
[3]) *Kis* András és *Domokos* Ferencz levele. *Hazánk*, III. 152.
[4]) 1785. évi összeírás szerint 223.
[5]) *Jk.* 657.
[6]) *U. o.* 659., 676. V. ö. *Békésm. tört. évk.* XI. 107. *Szentkláray*, Száz év, I. 459—460.

Egyelőre némi megnyugtatásúl szolgálhatott, hogy *Koppenzoller* tábornok útnak indította a katonaságot Erdély határainak s a Károlyi-ezred egy századát Aradnak őrzésére s hogy *Günther* ezredes, aradi várparancsnok, »a jelen körülmények közt« készségesen ígért minden segítséget, sőt szükség esetében a várba való szabad belépést is megengedte.[1])

Jankovich Aradra érkezve, azonnal meghagyta, hogy a megye ne a hajdúkkal kergesse vissza lakásaikba a zavargókat, hanem egy tisztviselő, egy katona és egy pap által, szép módjával biztassa hazatérésre. A vármegye e végből *Staniszlovits* Pál szolgabírót küldte ki, a ki mellé bizottsági tagokúl *B. Stetten* württemberg-ezredbeli főhadnagyot és *Gersics* Péter aradi protopópát nevezte ki Jankovich. A bizottság deczember 8. már beterjesztette jelentését, mely szerint a tótváradi járás lázadó parasztsága bűnbánatát nyilvánította s kijelentette, hogy visszaad minden rablott holmit; a mi kárt tettek, azt kezök munkájával hozzák helyre, az adót ezentúl pontosan megfizetik s engedelmesek lesznek. Ezt a joindúlatot, mely egyszerre megnyilatkozott a szegény népben, mihelyt megszabadúlt az ámítóktól, azzal jutalmazta II. József, hogy a kár megtérítésére nézve tett ajánlatukat mellőzte. Úgy sincs vagyonuk, s testi büntetéssel már eléggé lakoltak; robottal pedig nem tehetik jóvá a hibát, mert így is annyit robotolnak, hogy el sem végezhetik a maguk munkáját s így nem kereshetnek annyit, hogy adójukat megfizessék.[2])

A rablások s más zavargások meggátlása ügyében decz. 20. tanácskoztak a rendek. Helyeselték, hogy a szétszórt házakat s apróbb falvakat közigazgatás tekintetében egyesítsék, mint ezt Kiszindia szabályozásánál már maguk is régebben sürgették. Ha azonban a kir. kamara nem járúl hozzá, ily veszélyes körülmények közt még kezöket sem mozdíthatják. Hozzátették, hogy »jövőben korlátolni óhajtván az oláh nép vadságát, legjobbnak tartanák, ha a marosi járásból néhány falu oláhjait máshová vinnék, s helyökbe müveltebb népet telepítenének le.« A pópák fegyelmi szabályzatának kidolgozására viszont az aradi g.-kel. püspököt szólították fel.[3]) Egyúttal lelkesen pártolták azt a már korábban fölvetett eszmét, hogy az oláhok számára mentűl több háromosztályú ú. n. *nemzeti iskolát* állítsanak a megyében.[4])

---

[1]) *Jk.* 663. és 682. sz.
[2]) *Jk.* 663. *Densusianu*, 350—2.
[3]) *Jk.* 664.
[4]) *U. o.* 576., 675., 678. sz.

Decz. 16. értesítette a helytartótanács a rendeket,[1]) hogy a megyében kitört zavargások megvizsgálására kiküldött kir. biztost az uralkodó visszahívatta s a vizsgálat folytatását a vármegyére bízta. Azokat, kik csak gyöngeségből követték a vezetőket, dorgálják meg s küldjék haza; a főbbekről pedig a vizsgálati íratokat kimerítő jelentés kíséretében terjeszszék az uralkodó elé, a már hozott ítéletekkel együtt. A rendek decz. 20-án a nyomozások megtétele s a főbb kolomposok összefogdosása végett *Staniszlovits* szolgabírót és *Hendrey* András esküdtet küldték ki s megbízták őket a földesurak kárainak összeírásával, a szolgabírákat pedig a parasztoknál levő fegyverek, puskapor, salétrom, és ón lefoglalásával.[2]) Mivel pedig »ezen veszélyes és zavaros körülmények között nemcsak javai, de élete tekintetében sem lehet biztos egy magyar sem, főképen ki az oláhok közt lakik«, elhatározták, hogy a rablók üldözésére rendelt 24 pandurt továbbra is megtartják, fizetésöket megjavítják, s egyenruhát készíttetnek nekik.[3])

Annyival inkább kellett ezt tenniök, mert még 1785. elején is olyas hírek érkeztek, hogy »a zavargás nemhogy megszünt volna Erdélyben, hanem még nő is napról-napra;« úgy vélték, hogy a lázadók »csak félelemből s nem őszintén hallgattak el s így még rosszabb is következhetik.«[4]) Hogy ezt meggátolják, szigorúbban akarták ellenőrízni a pópákat, kikről nemcsak az tűnt ki, hogy a zavargások vezetői, támogatói és gyámolítói voltak, hanem az is, hogy magában a rablásban és gyujtogatásban is résztvettek. A rendek, belátták ugyan, hogy a pópák bűnügye nyilvános megtorlást követel; mivel azonban újabban a római katholikusokkal egyforma szabadságot nyertek, már decz. 20-án megkérdezték a helytartótanácstól, gonoszságaikért hogyan lakoltassák meg őket s egyáltalán hogyan járjanak el velök szemben.[5]) A befogott borossebesi, ágyai, buttyini, galsai és ternovai pópákat — az aradi g.-kel. püspöknek a helytartóságnál tett panaszára — csak azon föltétel alatt akarták szabadon bocsátni, ha jót áll értök a püspök, ki a szlatinai pópát maga is a megye börtönében hagyta, mivel nem tudta hova csukatni. A vármegye már jan. 24. felküldte a pópák ügyében fölvett öt rendbeli tanúvallatás jegyzőkönyvét.[6]) A zámi pópát, Nopcsa Elek

[1]) 28140. és 28731. sz.
[2]) *Jk.* 683. és 685. sz.
[3]) *U. o.* 696.
[4]) *U. o.* 1785., 19. és 37. sz.
[5]) *Jk.* 693. sz.
[6]) *U. o.* 1785., 34., 47., 75. és 80. sz.

hunyadmegyei alispán megkeresésére, szigorú feddés után elbocsátották ugyan, a burzakit azonban hunyadmegyei társaival együtt Zámra, Nopcsához tolonczolták el.[1])

1785. január 9. hírét vették ugyan az aradiak, hogy Hórát és Kloskát decz. 27. maguk az oláhok fogták el és adták át Kray alezredesnek; másrészt azonban újra aggasztó tudósításokat hallottak az oláh rablók garázdálkodásairól. Mivel *Bécs* Petru néhány, szintén megkegyelmezett rablóval együtt ismét az erdőkbe vonúlt s a buttyini járásban gyujtogatásokat, tolvajlásokat és gyilkosságokat követett el, január 24. elrendelte üldöztetését Aradvármegye s Biharvármegyét is csatlakozásra kérte, a főhadparancsnokságot pedig a helytartótanács útján katonai erő kiküldése iránt kereste meg.[2]) Hogy pedig valamikép ne ismételhesse multkori tréfáját a rablóvezér, — a helytartótanács már január 31. megengedte, hogy *Forray* alispán nagyobb biztossága végett a De-Vins-ezredből 2 fő és 2 altiszt vezetése alatt állandóan 12 katona tartózkodjék Soborsinban.[3]) Bécs Petruval együtt üldözte a vármegye az egyesült Hunyad és Zaránd megyék dévai közgyűlésén a lázadó vezérek közé számított *Bornemisza* Salamont, *Bornemisza* Sámsont és *Gabrián* Jánost is, kiket Ribiczey Sándor szolgabíró nemrég elég könnyelműen szabadon bocsátott.[4])

Az üldözés *Nagy* József aradmegyei várnagy vezetése alatt indúlt meg s teljes 24 napba került, míg a hirhedt rablóvezér kézre kerűlhetett. A diécsi éjjeli őr, *Taszary* jegyző, *Damian* Petru özvegye s gyermekei, *Lázár* Ávrám plopi, *Dán* Petru déznai, s egy Tógyer nevű radnai lakos, valamint a szuszányi kisbíró vezették nyomra az aradi és bihari pandúrokat. Ezeket a parasztokat ezért fejenként 1 aranynyal jutalmazta a vármegye.[5]) Mire febr. 21. a helytartótanács azt az utasítást küldte a megyéhez, hogy Bécs Petru üldözése iránt *Koppenzoller* tábornokkal s a temesi közigazgatással érintkezzék,[6]) a nehézkesnek mondott vármegye már összefogdostatta a rablókat. Két lázadónak fejét karóra szúrva hozták a pandúrok Aradra s azután a vesztőhelyen tették közszemlére, — azonkívűl még 24 rablót kisértek be Aradra, kik közül 4 a börtönben pusztúlt el.

A rendeket bosszantotta a királynak január 11. kelt

[1]) *U. o.* 84. sz.
[2]) *Jk.* 57. és 62. sz.
[3]) *HTT.* 2411., 2479., 3025. sz.
[4]) *Jk.* 119.
[5]) *U. o.* 136. sz.
[6]) *HTT.*, 4680. sz.

rendelete, melylyel a Marosvidék pusztítóit, kiket ők halálra ítéltek, kegyelmében részesítette s *Lupencs* Jánost csupán 3, *Ribicza* Urszot, *Athanasiet*, *Aranyost* és *Braniczkánt* pedig csupán 1—1 évi börtönre, vagy 60 botütésre kárhoztatta s még azt is meghagyta, hogy kártérítés helyett csupán a náluk még talán meglevő rablott holmit vehessék vissza.[1]) Hogy hasonló lágyságot ne tanusíthasson a király s álhumanismusával föl ne bátorítsa az oláhokat, ebben az esetben azonnal végrehajtották a statarium ítéletét.

Febr. 28-án Aradon három lázadót végeztek ki, márcz. 7-én pedig *Bécs* Petrut is lefejezték.[2]) E miatt a De-Vins-ezred panaszt tett, mivel ő még nem bocsátotta el a maga kötelékéből *Bécs* Petrut s így kivégeztetésével sérelem esett az ezred jogán.[3]) A megye május 2. kijelentette, hogy mivel a panaszos Bécs Petrut mint katonaszökevényt el nem fogatta, sőt nem is üldöztette, őt a politikai hatóság mint közönséges rablót kerítette kézre s úgy is végeztetvén ki, ebben a katonaság nem láthat sérelmet.[4]) Ellenben sérelmesnek tartja magára nézve, hogy a Radnán szállásoló *Kampfengel* Károlyi-ezredbeli kapitány a Maros vidékén faluról falura jár s gyüjti a hatóság és a földesurak ellen emelt panaszokat, s a lázadás után alig lecsöndesített parasztnépet, mely csak most tért vissza a köteles engedelmességre, ismét engedetlenségre izgatja.[5]) Az uralkodó azonban csakhamar megkegyelmezett azoknak a pópáknak is, kik a lázadásban tettel és tanácscsal résztvettek és csupán azt rendelte el, hogy az aradi püspök szigorúan megdorgálja őket[6].) — Ennek a túlságosan enyhe eljárásnak lehetett azután tulajdonítni, hogy a nép sok helyütt nemcsak megtagadta a fegyverek beadását, hanem pl. Berzován magának a község bírájának vezetése alatt foglalta vissza azokat.[7]) April elején a zarándmegyei nemesség már ismét fegyverkezett az oláhság ellen s ápril 14. az aradi alispán arról értesítette *Zichy* Károly országbírót, hogy az aradi és bihari oláhok Papfalván éjjelenkint titkos gyüléseket tartanak a templomban s hogy ott forradalomra lázító leveleket olvasgatnak.[8]) Idejárult, hogy junius 11-én az aradi fegyveres pol-

[1]) *Teleki*. 92. és 157. (jan. 10.) *Szilágyi* 160., 207—8.
[2]) *Lakatos*, I. 78.
[3]) *HTT.* ápr. 6., 8985. sz.
[4]) *Jk.* 253. sz.
[5]) *Jk.* 261. sz.
[6]) *HTT.* ápr. 25., 11319. sz.
[7]) *Jk.* 336., 397., 403., 485., 532., 559. sz.
[8]) *Densusianu*, 513. Az országbírónak ez ügyben a bihari alispánhoz írt érdekes válasza u. o.

gároknak 108 katonával ismét a mikalakai erdőségben garázdálkodó rablók ellen kellett indúlnia,[1]) hogy augusztus elején a tótváradi járásban már újabb lázadás kitöréséről beszéltek s hogy ebben bízva, a marosmenti nép több helyütt csakugyan megtagadta jobbágyi kötelességeinek teljesítését.[2])

Ez azonban csak vakhír volt. Május 2-án a vármegye már levéltárba helyezte a Jankovich kir. biztossága idejében tartott bizottsági ülések jegyzőkönyveit s íratait[3]) s levéltárba került nemsokára a lázadók ügyében kiküldött bíróság eljárását felülvizsgáló bizottság elnökévé június 22. kinevezett gr. *Teleki* Sámuel jelentése is.[4])

Néhányan »a kegyetlen parasztok lázadásától megijedve«, elhagyták ugyan a tótváradi járást s az alföldre költözködtek,[5]) Erdélyből azonban több nemes család viszont Aradon telepedett le s erősítette abban a magyar elemet. A Hóra-lázadásnak magyarországi epizódja, mely közönséges rablókalanddal kezdődött, teljesen véget ért, s a később itt-ott mutatkozó elégületlenséget senki sem hozta többé kapcsolatba azzal. A vármegye figyelmét az oláh kérdésről csakhamar teljesen eltérítette az a rendszerváltoztatás, melyet a közigazgatásban II. József rendelt el.

Márki Sándor.

---

[1]) *Lakatos*, I. 79.
[2]) *Országhy* János és *Forray* András tudósítása Soborsinból, aug. 2. — *Jk.*, 522. sz.
[3]) *U o.* 282. sz.
[4]) *Lakatos*, I. 79.
[5]) *HTT.* máj. 2., 12446. és *Aradm. jk.* 314. sz.

A TARKŐIEK HATALMI TÖREKVÉSEI SÁROSBAN A XIV., XV. ÉS XVI. SZÁZAD FOLYAMÁN.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Tárczai Tamás halálakor a Tarkőiek nemzetségi és vagyoni állása következő volt: Tarkői Henrik ága 1473. táján kihalt, s így az ősi javak már most csak a Tárczai és a Rikolffi ág között oszlottak meg. Ez utóbbinak liptói javai elvesztek. Rikolffi László fia Zsigmond ugyan, ki jó vitéz volt Mátyás seregében, még 1464-ben új adományt nyert a királytól az ujvári és nagyvári uradalmakra,[1]) de már 1470-ben Komoróczi Péter likavai kapitánynak adományozta ezeket a király, s Rikolffi Zsigmond ismételten hiában protestált az ellen,[2]) nem lendíthetett a dolgon, valamint azt sem gátolhatta meg sem ő sem fia István, hogy a Rikolffi László és János által hajdan Tárczai Miklósnak és Semsey Lászlónak elzálogosított szepesi és sárosi birtokrészek Tárczai Tamás kezébe ne kerüljenek.[3]) Rikolffi Istvánnak egy fia maradt Miklós, ki egymaga képviselte Tárczai Tamás halálakor a Rikolffi ágat, ki azonban papi pályára lépvén, az őt felerészben illető közös javak állapotára vajmi kevés befolyást gya-

---

[1]) Lásd az adománylevelet a berzeviczei levéltárban 247. sz. a., a beiktatási rendeletet u. o. 250. sz. a.

[2]) U. o. 259. sz. a. Rikolffi Zsigmond protestál a budai káptalan előtt, nehogy Komoróczi Péter vagy bárki más adományúl kérje fel a liptómegyei ujvári és nagyvári várakat. 1469. — U. o. 260. sz. a. Rikolffi Zsigmond tiltakozik a szepesi káptalan előtt Komoróczi Péter ellen Ujvár és Nagyvár megszerzése miatt. — U. o. 261. sz. a. 1471. Rikolffi Zsigmond tiltakozása a szepesi káptalan előtt, hogy Komoróczi Péter az ujvári és nagyvári várakat Kott Péter és Szaniszló lengyeleknek vagy bárki másnak el ne idegenítse. — U. o. 263. 1474. Rikolffi Zsigmond és fia István a budai káptalan előtt tiltakoznak, nehogy a király Ujvárt s Nagyvárt valakinek eladományozza.

[3]) U. o. 1465. 127. sz. és 1473. 126. sz. a. A leleszi convent kiadmányai.

korolhatott. Ezeknek állománya következő volt: az 1455 és 1468. évi donatiókban foglalt javak: Tarkővár, Nyirjes, Petreczvágása, Vörösalma, Jakabfalu (ma Jakabvolya), Héthárs, Zechő (ma Decső), Viszoka, Lebotka, Tárcza, Lacsnó, Kriva (ma Krivány), Rogo (ma Bessó), Luchka, Harnicza, Lukwa (ma Lukó), Czepán, Czazgó, Czernye, Lászlóvágása, Szentgyörgy, Herthel (ma Hertnek), Vernyl,[1]) Bathamezeje és Koakó. A Szepességen: a lomniczi, hunsdorfi, eőri, szentkereszti (ma keresztfalvi), pusztaerdőfalvi, krompachi és bélai javak és birtokrészek.[2]) Hevesben: Kömlő.

Mindezen javak birtokába Tárczai Tamás halála után fia Miklós helyezkedett be, kiről ez ideig csakis atyja végrendeletében találunk említést, s ki valószínüleg a királyi udvarban töltötte ifjusága első éveit, hol később oly kiváló állásra volt hivatva. Nagy hévvel karolva fel öröksége ügyét birtokba lépése után a felszóllalások egész sorozata bizonyítja, hogy nem sok ügyet vetett rokonai érdekeire, sőt apja végrendeletének határozmányaihoz sem alkalmazkodott. Így mindjárt 1493-ban admoneáltatott Tárczai Tamás özvegye rimaszécsi Szécsy Katalin (Szécsy Miklós leánya) részéről, hitbére s jegyajándéka kiadatása iránt[3]) s ugyanaz évben összeütközésbe került unokatestvérével Rozgonyi Istvánnal, Jánosnak Modrár Margittól származott fiával, ki anyja első férjének Tarkői Rikolf Simonnak osztályrészére zálogjoggal birván, abba magát beiktattatta.[4]) 1494-ben bezthei Benedek fia Ferencz admonitiójával

---

[1]) Lebotka, Lászlóvágása és Vernyl községnevek ma nem léteznek Sárosban. Fenállanak-e az illető községek, s ha igen, mily nevek alatt? — meg nem határozhatom.

[2]) A lomniczi, hunsdorfi, erdőfalvi, krompachi és bélai javakban a Tarkőiek csak alábbrendelt részeket birtak. Eredetileg az 1306-i osztály alkalmával, mint láttuk, Tarkői Rikolf csak Lomniczon kapott $^1/_4$ részt, a többi szepességi javak akkor a Berzeviczeiek őseinek és Kakas mesternek jutottak, ez utóbbi magtalan halála után szállottak javai Róbert Károly beleegyezésével fivéreire, s azok közül Eőr és Szentkereszt Tarkői Rikolfra.

[3]) Ezen körülményből biztosan következtethetjük, hogy Tárczai Miklós nem Széchy Katalintól, hanem atyja előbbi nejétől nagyidai Modrár Zsófiától származott.

[4]) Rozgonyi Jánosnak, Rozgonyi István és Szentgyörgyi Czeczilia fiának, Csókakő urának, ki mint erdélyi vajda, Mátyás király diplomatája s több ízben kezese oly kiváló szerepet játszott, neje nagyidai Modrár Margit volt, Modrár Pál leánya. Kétségtelenül kiderül ez két okiratból, melyek a berzeviczei levéltárban 188. és 194 sz. a. őriztetnek: 1477. Sárosmegye jelentése bizonyos tarkői, héthársi stb. birtokrészeknek Tarkői Rikolf György fia László által Tarkői Rikolf Simon hátrahagyott neje Margit most Rozgonyi Jánosné részére történt erőszakos elfoglalásáról. 1493. Jászói convent jelentése, mely szerint Modrár Pál leányától,

találkozunk, kinek anyja Tarkői Hedvig volt, leánya Henrik fia Jánosnak és Kapy Katalinnak, Kapy András leányának.[1]) De nővére Katalin, Warkoch Kristóf késmárki parancsnok hitvesének kielégítése ügyében is sok akadályt, sőt az atyai végrendelet tekintetében kétségeket támasztott Tárczai Miklós, minek folytán az ügy eldöntése választott bíróságra ruháztatott.[2]) Warkoch Kristóf azonban a huzavonát megunva a krompachi, keresztfalvi, nagyeőri, bélai és pusztaerdőfalvi birtokokat, melyek Késmárk közelében feküdvén igen kezeügyébe estek, erőhatalommal elfoglalta[3]) s ezen javakat adományúl is felkérte, mi ellen Rikolffi Miklós mind pedig Tárczai Miklós is tiltakoztak.[4]) Végre 1511-ben Zápolyai György szepesi örökös főispán barátságos közbenjárására egyezség jött létre a szepesi káptalan előtt: Warkocsné Tárczai Katalin elösmerte, hogy az atyja Tárczai Tamás után maradt összes javakból járuló leány negyed, továbbá hitbére s hozománya, végűl az atyja végrendeletében hagyományozott pénzösszeg tekintetében, fivére Tárczai Miklós által teljesen kielégíttetett, ez pedig a testvéri egyetértés kedvéért belenyugodott abba, hogy Warkocs Kristóf az általa elfoglalt nagyeőri (Nehrer), szentkereszti, krompachi, bélai és pusztaerdőfalvi javakat tovább is birhassa, míg ő, neje és fiai Gáspár, Menyhért és György életben lesznek, kihalásuk után azonban e javak Tárczai Miklósra, vagy maradékaira szálljanak vissza, a törvényes

előbb Tarkői Rikolf Simonnak, aztán Rozgonyi Jánosnak nejétől származó Rozgonyi István beiktattatott Rikolf Simon birtokrészeibe, melyek őt zálogjogon illették. A Tarkőiek különben már előbb is sógorságban voltak a Rozgonyiakkal. Ugyanis előbbi Rozgonyi János (Lőrincz fia) Zsigmond alatt szintén erdélyi vajda, kincstartó és szepesi főispán, egyike azoknak, kik Zsigmondot megfékezték, Tarkői Apolloniát Henrik fia László leányát tartotta nőül. Valószinüleg ezen befolyás utján jutott Apollonia unokatestvére Tarkői György (Henrik fia János fia) erdélyi alvajdaságra. Berzeviczei levéltár 42. sz. 1425. A váradi káptalantól kiadott osztályirat, mely szerint Apollonia Rozgonyi Jánosné, Margit, Pászthói Imre özvegye Gergely fiával, és Tarkői János Henrik fia László fia sorsot huznak Erpál, Kengyel, Ujfalu, Zent-Kozma-Damián, Andaháza birtokokra és Szent-Demeter pusztára.

[1]) Berzeviczei levéltár 332. sz. a. Henrik fia János fivére László ismét második házasságában Kapy András özvegyét birta nőül. Első neje valószinüleg Budaméri Kónya nemzet volt.

[2]) Berzeviczei levéltár. S. M. 1497. Ulászló király Tárczai Miklós kérelmére meghagyja a választott bíráknak, hogy az atyai végrendelet iránt közte s nővére Warkocsné között fenforgó ügy állásáról, a szepesi káptalannál jelentést tegyenek.

[3]) U. o. l. 1499. Tárczai Tamás tiltakozása a szepesi káptalan előtt.

[4]) U. o. 400. sz. 1508. Rikolffi Miklós tiltakozása a szepesi káptalan előtt.

elévülési idő sem állhatván ellen, 3000 arany forint kötbér mellett.[1])

Tárczai Miklósnak ezen ügyek elintézésénél tanusított részint szívós, részint engedékeny magatartása következetlennek látszhatnék, ha az későbbi törekvéseivel és sikereivel összefüggésbe hozva nem tünnék fel egy nagyobb czél elérésére öntudatosan irányzott és fegyelmezett működés követelményeként, mely a kisebb akadályok leküzdését nem mellőzi, hogy annál szabadabban fejthesse ki erejét a megnyilt pályatéren. S valóban Tárczai Miklósnak nagy és merész tervei voltak: felvenni nemzetsége terjeszkedési törekvéseit ott, hol azokat őse Tarkői Rikolf elhagyta, elsősorban megszerezni Ujvárt és Ujfalut, melyek ék gyanánt mélyedtek a Tarkői javak testébe; ezeket így kiegészítve s tömegesítve kiterjeszteni a Tárcza folyó mellékétől a Topoly partjáig, a palocsakis-szebeni országúttól a bártfa-eperjesi főutig, s az ekként természetes határoktól szegélyzett s két vár falai által védett birodalomból mind közelebb nyomúlni a megye szívéhez Eperjeshez s annak őrszeméhez a sárosi várhoz, melynek birtoka rendszerint együtt járt a megye főispánságával, s ezt alkalomadtán szintén elhódítva kiragadni a megyei főhatalmat Perényi Imre nádortól s azt maga kezében összpontosítva irányadó befolyást gyakorolni az ország sorsára s osztozni az akkor túlhatalmas Ujlakiak, Zápolyaiak s Perényiek hirnevében. Ezek lehettek azon czélzatok, melyeknek valósítására egész akaraterejének megfeszítésével igyekezett, a mire nézve udvari állásának s fényes összeköttetéseinek előnyeit s hol ezek elégségesek nem voltak, az erőszak eszközeit is felhasználta.

Nagy ildomossággal tette meg ez uton az első lépést s választotta meg a kedvező alkalmat akkor, midőn 1509-ben Ulászló király az uralkodó pestis miatt elhagyta az országot, s Perényi Imre nádorra bizta a helytartói hatáskört. Lehet, hogy a helytartói állás összeférhetlen volt a főispánság egyidejű viselésével, vagy hogy a fővárostól oly távol eső sárosmegyei főispánság ellátása terhére esett az akkoriban már igen köszvényes nádornak: tény az, hogy Tárczai Miklósnak sikerült az időtájt belehelyezkedni a sárosi főispánságba, mit a sógorával Warkocscsal 1511-ben kötött s már említett egyezség kétségtelenül bizonyít, melynek okirati szövegében sárosi főispánnak s a király kamarásának mondatik. A király visszaérkeztével véget érvén Perényi helytartói működése

[1]) U. o. 395. sz. a. 1510. A szepesi káptalan előtt kötött egyezség. U. o. M. L. 1509. Ulászló király parancsa.

minden arra mutat, hogy ennek a sárosi főispánságba való visszahelyeztetése Tárczai Miklós részéről ellenzésre talált s hogy a felmerült nehézségek csak egyezség utján valának elháríthatók, minek nemcsak személyt érdeklő de köztörténeti kihatása is volt. Következő igen feltünő ténykörülményeket kell ugyanis méltatnunk, melyek Ulászló királynak visszaérkezése után 1512 táján merültek fel. Első: Tárczai Miklós ezen időtől fogva nem viseli többé a sárosi főispánságot, ebbe véglegesen csak Perényi nádor halála után 1519-ben neveztetik ki II. Lajos király által s egyuttal az országtanács előtt leteszi az esküt.[1]) Második: De Perényi sem czímeztetik 1512 óta többé sárosi főispánnak, mindamellett hogy ennek tisztét viseli; a sárosi ügyekre vonatkozó intézkedéseinél is csak abaujmegyei főispánnak neveztetik. Harmadik: Perényi 1512-ben csere utján átengedi Tárczai Miklósnak Ujvárt és Ujfalut Tolcsváért és Vámosért, melyeket ez engedát neki, s ezen csere Ulászló király beleegyezésével s megerősítésével történik.[2]) Tudva már most, hogy az újvári vár

[1]) I. Datum Bude in festo beati Valentini martyris 1519. Commissio propria domini regis. II. Lajos király kamarását Tárczai Miklóst Perényi nádor utódjául kinevezi Sárosmegye főispánjává. Berzeviczei levélt. 880. sz. a. II. Commissio propria domini regis de consilio. Ludovicus dei gracia rex Hungaria et Bohemie etc. fidelibus nostris egregiis et nobilibus universitati nobilium comitatus de Saros salutem et graciam. Nuper defuncto fidele nostro spectabili et magnifico condam Emerico de Peren alias palatino huius regni ac comite istius comitatus, fidelem nostrum egregium Nicolaum Tharczay cubiculariorum nostrorum capitaneum in comitem vestrum prefecimus atque elegimus, nunc autem eundem ad ea fideliter et iuste observanda, que ex huiusmodi officio suo debet, hic coram consiliariis nostris iurare fecimus. Cum igitur ipse sit iam iuratus comes vester, fidelitati vestre harum serie firmissime mandamus, quatenus acceptis presentibus, a modo deinceps, durante beneplacito nostro prefatum Nicolaum Tharczay, et neminem alium, pro vestro vero comite tenere et recognoscere, eiusque et vicecomitum suorum iudicio astare, ac in omnibus licitis iustis et consuetis eisdem parere et obtemperare modis omnibus debeatis, secus facere non presumatis; presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude sabbato proximo ante festum beate Margarethe virginis et martyris anno dni 1519. Mindkét okmányon a nagy állampecsét vörös viaszon, papiros borítékkal. Ezen okmányból kiderül, hogy Perényi Imre nádor 1519. év elején halt meg. 2. Hogy Tárczai Miklós a kinevezése és felesketése közötti időszakban, tehát 1519 nyár elején egyuttal a főkamarási méltóságot is nyerte. 3. Azon kitétel »et neminem alium« vonatkozást látszik kifejezni a főispánság tekintetében fenforgott versengésre, melynek idején a sárosiak nem tudták, ki a főispánjuk, Perényi-e vagy Tárczai?

[2]) Ulászló király megerősítő rendelete Wagnernél, Diplom. Cottus Sáros 78. lapon. Miként jutott Tárczai Miklós Tolcsva és Vámos birtokához? — erre nézve az itteni okiratok felvilágosítást nem adnak; valószinüleg a Modrár örökséghez tartoztak e javak; azon okiratban, mely szerint a

azelőtt rendszerint a sárosmegyei vár tartozéka volt, s a sárosi főispán hatósága alatt állott, s a két vár együvé tartozása a sárosi főispán politikai hatalmának egyik alapköve volt: világos, hogy az ujvári várnak a sárositól való elszakítása s Tárczai kezére való juttatása Perényi hatalmának csorbításával járt s annál kevésbbé lehetett inyére, mivel ő akkoriban Kis-Szeben városát is zálogban tartotta, s az annak közvetlen szomszédságában fekvő birtoka már ez érdekből is reá nézve igen fontos volt. Mindezeket egybevetve alig kétkedhetünk, hogy Perényinek a sárosi főispáni székbe való visszahelyeztetése, helytartói működőse megszüntével, Tárczai Miklós akkori főispán sérelmével lévén összekötve, a király úgy egyeztette ki hatalmas nádorát s kedvelt s nem kevésbbé nagyravágyó kamarását Tárczait, hogy ez az ujvári várra s Ujfalura vonatkozó csere árán lemondott a sárosi főispánságról, Perényi pedig a savanyúalmába szintén beleharapva lemondott a sárosi főispán czíméről, s ezen megye ügyeit, mint abauji főispán, de az abauji és sárosi alispánok és a sárosi szolgabírák együttes közreműködésével intézte.[1]) Valószinű, hogy a király Tárczai sértett önérzetének eleget teendő egyidejűleg biztosította őt, hogy alkalomadtán senki más, mint ő leend a megye főispánja, mi mint láttuk fia II. Lajos alatt meg is történt.

Tárczai Miklós tehát elérte első czéljait, megszerezte Ujvárt és Ujfalut, melyek birtokáért elei századokon át hasztalan küzdöttek. Ujvár most Tarkő testvérvára lett, s másik védbástyája Tárczai rengeteg birtokának, mely most Ujfalu határával Kis-Szeben város faláig, a szoliszkói s csergói hegységgel s az annak környékén elterülő litinyei, olejnoki s livói erdőséggel a topolymenti Lukóig s ismét a Tárczai birtokhoz tartozott hertneki uradalommal érintkezve, a Bártfától Eperjes felé vezető országutig terjedt. Ezen roppant uradalom déli

Modrár örökösök abaujmegyei javaikat Mátyás királynak engedték át, s melyre a II. rész szövegéhez már hivatkozás történt, Vámos Új Németi (ma talán Hidas-Németi) csakugyan előfordul.

[1]) Tanusítja két okirat a berzeviczei levéltárban 198. sz. a. Mindkettő Kapi Miklósnak ügyeire vonatkozik Tárczai Miklós ellen, ki malczói, gerlachói és veneczkei jobbágyokat erőhatalommal saját birtokaira szállíttatott. — Az egyik okirat a jogügynek a király személyes jelenléte elé való felebbvitelét tartalmazza, mivel Tárczai Miklós a megye határozatában meg nem nyugodott; a másik okirat nyomozást tartalmaz bizonyos fekete erdő nevű legelő terület használatára nézve. Mindkettőben az eljáró hatósági személyek ekként neveztetnek: Stanislaus de Berthold et Johannes de Barcza vicecomites spectabilis et magnifici domini Emerici de Peren, comitis perpetui comitatus Abaujvariensis, et regni Hungarie palatini, ac iudlium comitatus de Saros.

szélén az ádámföldi birtok fekszik, mely várkastélyával akkoriban a Rozgonyi nemzetség tulajdona volt, ennek megszerzésére irányzá most figyelmét a vagyonszomjas Tárczai. S most a a rokoni vonatkozások latba vetésének időszaka következett be. s ez vezetett czélhoz. Előbb ugyan Tarkői Rikolffi Miklós irányában, ki ez ágnak utolsó fitagja volt, s ki már előbb is egészen alávetette magát Tárczai akaratának. Most 1515-ben már mint szepesi kanonok, minden fentartás nélkül átengedte a tarkői ősi javakbani felerészét Tárczai Miklósnak, ki mint a fassióban mondatik, őt kiskorától fogva gondjai alá vevén, jámborúl és testvériesen felnevelte, élelemmel, ruházattal ellátta, tudományos nevelésben részesítette s az egyházi rendbe felvétette s a kanonoki állásra segítette nem kevés fáradságával, különben is iránta mindenkor rokoni joindulatot tanusított.[1]) Ezen vagyonátruházást megújította s némely előbb nem említett birtokkal kiegészítette Rikolffi Miklós kanonok 1522-ben [2]) s ugyanakkor Tárczai Miklós fia György s leányai Zsófia s Erzsébet nevében is, mint önszántú szolgáltatást évente 25 frtot s minden két évben egy 7 frt értékű tunicát biztosított a kanonoknak, keresztény hitére.[3]) Tarkői Rikolffi Miklós kanonok ezen lemondásával az egyeduraság a tarkői javakban Tárczai Miklósra ment át, s csakhamar a Tarkői név is elhomályosíttatott a Tárczainak fénye által, s már ekkor feledékenységbe merülendett. ha azt a Tárczaiak előnevűl meg nem tartották volna.

Tisztes és jámbor rokonával Tarkői Miklóssal ekként elbánván Tárczai. most a Rozgonyi utódokra nehezedett a rokoni pressio. névszerint Rozgonyi István özvegyére meztegnyői Zerechen Krisztinára és leányára Katalinra ecsedi Báthori András hitvesére, kiket Tárczai rábirt arra, hogy ádámföldi és kis-szilvai egész- és nagy-szilvai részbirtokukat, melyek mint láttuk a Tárczai birtok szélén feküdtek, szintén neki adományozzák. 1524 nyarán [4]) megjelentek II. Lajos király előtt Báthori András szathmári főispán és meztegnyői Zerechen János királyi kamarás, Báthori neje Rozgonyi Katalin, Zerechen pedig nővére Krisztina özvegy Rozgonyi

---

[1]) Berzeviczei levéltárban 196. sz. a. Datum feria secunda proxima ante dominiciam Quasimodo 1515.

[2]) Lásd 1524. évi transsumptumát a berzeviczei levéltárban 189. sz. a.

[3]) Eredetije a berzeviczei levéltárban, hártyán függő pecsét zsinegével 185. sz. a. Ugyanaz papiroson viaszpecsét maradványaival 193. sz. a.

[4]) A nap az okiraton ki nem vehető. Eredetije nagy ostyapecséttel Bornemissza Lajos országgy. képviselő úr birtokában.

Istvánné s leánya nevében is kijelentették, hogy ők figyelembe véve azon testvéries indulatot és buzgó szolgálat készséget, melylyel Tárczai Miklós sárosi főispán s királyi kamarás viseltetett Rozgonyi István iránt, míg ez életben volt, s azon benső viszonyt, mely őket testvériesen egyesíté sok éven át, nevezett sárosmegyei javakat minden tartozmányaikkal Tárczai Miklósnak, örököseinek, maradékainak örök jussal s visszavonhatatlanúl odaadták, adományozták s birtokba bocsátották, és maguk részére semmi jogot sem tartva fenn reá ruházták, s őt azoknak birtokában fentartani s netáni igénylők ellenében megvédeni magukat kötelezték, a király oklevelének erejével s tanusítása szerint. Rendkivül jellemző ezen oklevél tartalma az akkori magánjogi s közviszonyokra, valamint a gyenge király magatartására nézve főurai irányában. Báthori és Zerechen oly javakat ajándékoznak el, melyek a Rozgonyi fitörzs kihaltával a királyra háramlandók, Tárczai átveszi azokat, a nélkül, hogy azokra legkisebb jogczímmel birna, vagy bármi viszontszolgálatot igérne, s az ezen ajándékozásra vonatkozó oklevelet a király adja ki, a nélkül, hogy abban a királyi hatalom vagy királyi jog csak fel is említtetnék; a király tekintélye csak mintegy törvényes bizonyság használtatik fel, egy az ő befolyása nélkül létesült ügylethez, melyet formai meghitelesítés végett elébe vittek. Méltó párja ezen okiratnak a beiktatási rendelet is,[1]) melyet II. Lajos 1524. évi szeptember 19-én intézett a szepesi káptalanhoz, ebben is csak annak kijelentésére szorítkozik a király, hogy »Mondatik nekünk hivünk Tárczai Miklós sárosmegyei főispán, kamarásunk személyében, hogy ő néhai Rozgonyi István sárosmegyei ádámföldi és kis-szilvai egész- és nagy-szilvai részbirtokában, melyek őt tulajdonjogilag illetik, törvényes módon beiktattatni óhajt,« mely bevezetés után a szokásos beiktatási rendelet következik.[2]) Érthető azonban ezen eljárás s annak irányában a király engedékenysége, ha figyelembe vesszük, hogy ez utóbbi beiktatási rendelet kelte azon időbe esik, midőn az 1524. évi országgyűlés eredménytelen eloszlásával,

[1]) Eredetije Bornemisza Lajos urnál. Datum Bude feria secunda proxima post festum Exaltacionis sancte crucis, anno domini 1524.

[2]) A budai káptalannak 1525-ben kelt jelentése szerint Tárczai Miklós és fia György a nevezett birtokokba 1524. deczember 20-án minden ellenmondás nélkül be is iktattattak, s ezen jelentés szövegéből tudjuk meg, hogy ama javak királyi collatióra tartoztak. Másolat Bornemisza Lajos úr birtokában. E szerint Tárczai Miklós a budai káptalanhoz szólló beiktatási parancsot is eszközölt ki a királytól, melyben fia György is beiktatandónak jelöltetett. Lehet, hogy e másolat téves, s hogy ezen rendelet is nem a budai, hanem a szepesi káptalanhoz intéztetett.

az udvari párt ismét feléled s a nádori méltóságától megfosztott Báthori Istvánnak abba való visszahelyeztetésére irányzott törekvések ujra felszinre kerülnek és sikerre vezetnek. Valóban, ha tekintetbe vesszük, hogy Tárczai Miklós mint évek óta II. Ulászló kamarása s most II. Lajos főkamarása, már ezen állásánál fogva az udvari párt egyik főembere s mint látandjuk Báthori István hive volt, kit hozzá még szorosabban kötelezni pártjának s az azt támogató udvarnak érdekében állott: úgy szólván természetesnek látszik a nádor fivérének Báthori Andrásnak azon előzékenysége, melyet a nagy befolyású főkamarás iránt az ádámföldi birtok átengedése által tanusított, valamint a király készséges hozzájárulása ezen jogügylethez. S ha figyelembe vesszük, hogy éppen ez időtájt Báthori István első visszahelyeztetése a nádori méltóságba csakugyan ténnyé vált, s hogy kevés napokkal az Ádámföldre vonatkozó beiktatási rendelet kibocsátása után Báthori István, mint nádor Tárczai Miklós érdekében compulsoriumot menesztett a szepesi káptalanhoz:[1]) úgy Tárczai Miklós befolyására a nádor visszahelyeztetésénél annál inkább lehet következtetnünk, mivel a későbbi években a Zápolyai mindinkább erősbödött befolyása fékezésére alakult, s Báthori nádor ujbóli visszahelyeztetését czélzó u. n. kalandos szövetségnek is Artándi Pál mellett Tárczai Miklós volt egyik főembere.[2])

S így már is ott látjuk Tárczait azon érdekkörben, melybe annyira vágyott s oly következetesen törekedett az akkori olygarchák sorában, hathatóan véve részt versengéseikben a közhatalomért, mint egyik mérvadó tényezőjét az akkori sajnos balul fejlődött közviszonyoknak. Csak a viszonyok kedvező alakulását várta, hogy kilépve az udvari élet szinfalai közül, országos hatalompolczra jusson. Roppant vagyona, összeköttetései a legfényesebb családokkal, otthonossága az udvarnál s avatottsága annak ügyeiben, határozott szövetsége az udvari párt vezérférfiaival, e mellett eszélyessége, ildomossága és vitézi szelleme majdnem bizonyossá tették, hogy nagy szerepre volt hivatva hazánk történetében. Míg főkamarási állása érintkezésben tartotta a királylyal s alkalmat nyujtott a felszinre

---

[1]) Datum Bude feria tercia proxima post festum beati Michaelis archangeli anno dni 1524. Stephanus de Báthor regni Hungarie palatinus et iudex cumanorum. Nagy pecsét vörös viaszon, melyről a papirosfedő leszakadt. E szerint Báthori visszahelyeztetése nyomban történhetett az az évi országgyűlés eloszlása után Az ügy, melyre a rendelet vonatkozik, alább olvasható. Berzeviczei levt. 1524. C.

[2]) Fraknói Vilmos, Werbőczi István a mohácsi vész előtt. Századok 1876. 630. lapon.

kerülő áramlatok irányítására, sárosi főispánsága utján befolyást vehetett az országos közigazgatásra s felismerhette a közrendek szellemét. Gyakran megfordult e megyében, melynek mintegy hatodrésze az ő tulajdona volt, s melyben két vár s három várkastély állott rendelkezésére,[1]) ezek közül a tárczai curia volt kedvencz székhelye.[2]) Vagyonának nemcsak terjesztésére, de czélszerű kihasználására is gondot fordított, s érzékkel birt a művészet iránt is, mit a héthársi templom ékes helyreállítása által bizonyított.[3]) Mindenképen fényes és befolyásos állása mellett családi boldogság is környezte, neje Bánffy Dorottya, lindvai Bánffy János főpohárnok leánya egy fiuval s több leánygyermekkel ajándékozta meg.

De mindezen földi jókkal meg nem elégedett Tárczai Miklós, ama kor fia, melynek — mint Fraknói mondja — a lázas vágygyal üzött vagyonszerzés egyik jellemvonása. Míg egy részről — irja a tudós püspök — a középkor erőszakos jószágfoglalásai nem szűnnek meg, sőt ijesztő mennyiségben veszik igénybe a törvényszékeket, másrészt a királyi megerősítés kieszközlésének könnyüsége következtében meghonosulnak az üzérkedés sokféle nemei.[4]) Igy Tárczai Miklós vagyonszomját sem elégíté ki az ádámföldi birtok, melyet oly szokatlan módon szerzett meg, s alig lett abba beiktatva[5]) már is erőszakosságra ragadtatta magát szomszédja Ternyei György ellen, ki 1525-ben az iránt tett panaszt a királynál, hogy Tárczai Miklós sárosi főispán, meghittjei Ternyei Lipolth János és nemes Gombos Bertalan által számos fegyveres jobbágynéppel a Ternye patak medrét olyként változtatta meg, hogy a panaszló ternyei curiájához tartozott malom hasznavehetlen maradt.[6]) Hasonló jogtalanságnak esett zsákmányúl az

[1]) Tarkő, Ujvár, Hertnek, Ádámföld és Tárcza.

[2]) Kitünik a szepesi káptalannak Ternyei György ügyében a királyhoz intézett jelentéséből, melynek eredetije Bornemisza Lajos birtokában van. Ugyanis a káptalan kiküldötte Lupki Márton kanonok azt jelenté a káptalannak, hogy 1525. márczius 8-án Tárczai Miklós szokott székhelyén Tárczán megjelenvén, hon nem létében a királyi idézést familiárisainak Mihálynak és Zsigmondnak kézbesítette.

[3]) Már 1499-ben szabadalmat eszközölt ki Ulászló királytól, hogy a javain művelendő bányák termése után 10 éven át bányarészt (urburát) ne fizessen. Berzeviczei levéltár . . . sz. A héthársi templom helyreállíttatása 1513-ban történt, bizonyítja a főkapu feletti felirat: »O mater dei, memento mei, Nicolai Tarczai. Maestro Vicenzo de Ragusa hoc opus fecit 1513.«

[4]) Werbőczi a mohácsi vész előtt 633. lapon.

[5]) A budai káptalan jelentése szerint Tárczai Miklós és fia György beiktatásuk 1524. deczember 26-án történt minden ellenmondás nélkül. Másolat Bornemisza L. . . . . .

[6]) Lásd fennebb a 2-ik jegyzetet.

orsaviczai birtok is Sárosmegyében, melyet Tárczai Miklós erőhatalommal foglalt el birtokosától Orsaviczai Jánostól, való színüleg csak azért, mert az utjában állott.[1])

S most a Szepesmegyében fekvő Tárczai birtokok: Nehre Szentkereszt s a hunsdorfi, bélai és pusztaerdőfalvi birtokrészek visszaháramlásának biztosítása vette igénybe Tárczai Miklós gondjait. Ezeket mint láttuk 1511-ben csak kedve ellen hagyta nővére Katalin s férje Warkoch Kristóf birtokában s azon feltétellel, hogy az ő és fiaik halála után a Tárczaiakra szálljanak vissza. Kevéssel azután azonban oly körülmények merültek fel, melyek bizonyíták, hogy Warkochék ama feltételt komolyan nem veszik s azt teljesíteni nem szándékoznak. Leginkább nyugtalaníthatta Tárczai Miklóst azon felfedezés, hogy a vonatkozó okleveleket tőle nővére és sógora hűtlenül elidegenítették, s azért mindenképen igyekezett azokat visszaszerezni. Már 1524-ben compulsoriumot eszközölt ki Báthori István nádortól a szepesi káptalanhoz szólót amaz okiratoknak ujólagos kiadatása s ha feltalálhatók nem volnának, Berthóti Szaniszló, Gombos Egyed, Bozinkai János Ternyei Imre és Csépánfalvi Gáspár nemes személyeknek amaz okiratok tartalmafelőli kihallgattatása iránt.[2]) 1524 november 18-án pedig a királyhoz járult ebbeli kérelmével s az ügy előzményeit akként adta elő, hogy midőn ő a már elmult években II. Ulászló királylyal Csehországba vala menendő,[3]) távolléte idejére Tarkó várát nővérére Katalinra s ennek fér-

[1]) Berzeviczei levéltár 1766. évi transsumptum.

[2]) U. o. 1524. C. betű alatt. Lásd a 736 l. az 1. jegyzetet.

[3]) Az események egymásra következését tekintve, bizonyosnak látszik, hogy nem azon csehországi utazás értendő itten, melyet II. Ulászló 1509. és 1510-ben tett, s melynek alkalmával Tárczai Miklós csakugyan a király kiséretében volt, mit kamarási állása hozott magával, de mely körülményt Ulászlónak Prágában 1509. április 11-én kelt, s már említett okirata világosan bizonyít, ennek során Ulászló Tárczainak személyesen előterjesztett kérelmére eltiltja a szepesi káptalant, nehogy Tárczai visszatértéig Warkocsnak a szepesmegyei javakbani beiktatását eszközölje, vagy ha már megtörtént volna, neki arról okiratot kiállítson. Datum Prage feria quarta proxima post dominicam Quasi modo anno domini 1509. Nagy állampecsét vörös viaszon papirfedővel. Berzev. levt. M. L. Mert Tárczai Miklós kiegyezése nővérével mint láttuk 1511-ben a csehországi utazás után történt, tehát az arra vonatkozó okirat ezen utazás idején el nem tulajdoníttathatott. Valószinü, hogy Ulászló 1514 végén vagy 1515 elején, midőn a Zápolyai-párt mind fenyegetőbben lépett fel, sőt a király személyes biztonságát is veszélyeztette, szándékozott ismét Csehországba visszavonulni, mely útjában őt Tárczai is kisérendő volt. Ulászlónak egy másik 1510. szent Borbála napján kelt oklevele bizonyítja, hogy Tárczai a királynak Magyar Bródban tartózkodása alkalmával szintén oldalánál volt. Berzeviczey levt. 186. sz.

jére Warkoch Kristófra, Késmárk vár és város kapitányára bízta őrizet és védelem czéljából, kik nem tudni mi végből és kiknek tanácsára a várban őrzött okiratok közül azokat, melyek Katalinnak a leány negyed s ingó javak iránti kielégítésére vonatkoztak s akkoriban a szepesi káptalan által részére kiállíttattak, kivették s a várból elszállították. Ezen okiratok tartalmát Tárczai Miklós oly egyének vallomása által kívánván ünnepélyesíttetni (celebrisare), kik az ügy lefolyásáról tudomással birtak, attól tartva mégis, nehogy egyik vagy másik az ellenfél favorai által eltéríttessék az igazság kimondásától, esedezett a királynál, hogy ezeknek kihallgattatását a káptalannál, s vallomásaik alapján új okirat kiállítását rendelné el. Lajos király Varannó mezővárosában 1524. november 18-án kelt, Sárosmegye nemeseihez s egyéb lakóihoz intézett rendeletében meghagyta, hogy az illető az ügy lefolyásáról tudomással biró egyének a Tárczai Miklós által meghatározandó napon, a szepesi káptalan előtt vallomást tcendők, különbeni 17 márka birság terhe alatt jelenjenek meg, s kimondásaik alapján Tárczai Miklósnak jogai védelmére új okirat adassék ki. De sem a nádori, sem a királyi rendeletnek nem lett foganatja, sőt a királynak 1525. évi augusztus 3-áról közvetlenül Berthóti Szaniszlóhoz, Ternyei Imréhez, Bozinkai Jánoshoz és Balpataki Mihályhoz intézett ujabb rendelete, hogy a nevezett ügyben tanuságot teendők a szepesi káptalannál megjelenjenek, szintén eredménytelen maradt, sajnos bizonyságaúl annak, mennyire hanyatlott a király tekintélye az akkori pártversengések alatt, s mennyire felidézhette Tárczai erőszakossága által a saját főispánsága alatt élő nemesek ellenszenvét, úgy hogy azok érdekében tanuskodni nem siettek.[1]) Tárczai Miklós azonban szokott szivósságával ragaszkodott szándékához, s annak valósítását később Werbőczi nádor befolyásával kisérlette meg. Werbőczi Budán 1526. február 8-án ujólag rendeletet intézett Berthóti Szaniszlóhoz s társaihoz, melyben utasíttatnak, hogy Tárczai Katalinnak Warkoch Kristófnénak leány negyede, s bizonyos 1000 forint atyai hagyomány iránt történt kielégítéséről a szepesi káptalan előtt az országos decretum értelmében különbeni 17 nehéz márka birság terhe alatt tanuságot tegyenek, minthogy Tárczai Miklósnak e részbeni okiratra szüksége van, ilyet pedig — mint tudják — a káptalantól ki nem eszközölhet.[2])

[1]) Datum Bude feria quinta proxima post festum ad Vincula beati Petri apostoli. Berzeviczei levéltár 57. sz.

[2]) Stephanus de Werbewcz regni Hungarie palatinus et servus,

Azonban ezen compulsorium hatályát megelőzték az események. Werbőczinek a nádori méltóságtól történt megfosztatása s kevéssel utóbb a mohácsi vész, mely Tárczai Miklós életének, s hatalmi törekvéseinek határt szabott. Hűségesen követte királyát e válságos s utolsó utján, s oldalán vitézül küzdve esett el zászlósai s kamarásai élén.[1]) Hős halála dicsfényt szőtt emlékére s hazafi elösmerést biztosított számára. Ennek szép ténye s példája Mária özvegy királyné rendelete, melyet Pozsonyból 1526. november 12-én intézett Sárosmegye rendeihez, tudatván főispánjuk halálát, méltányolva nagy és hű szolgálatait úgy az udvarnál viselt bizalmi állásban, mint a köztéren, s kiemelve királya iránti hűségét, melyet oldalánál vérével pecsételt meg. Egyuttal meghagyja a megye rendjeinek hogy fiát Györgyöt, atyja érdemeinek elismeréseül, főispánjuknak tekintsék s főispáni tisztelettel környezzék.[2])

János király sem késett jóindulatot tanusítani a gyermek főúr iránt. 1527 junius 5-én Budán kelt rendeletével [3]) meghagyta az ország egyházi és világi báráinak, hogy Tárczai Miklós fiának, a gyermekkorban (etate tenerrima) levő György-

---

cumanorumque judex. Datum Bude feria quinta proxima post festum beate Dorothee virginis anno 1526. Berzeviczei levéltár 170. sz. A szövegben ily czímzés »Egregietates et nobilitates vestras requirimus et hortamur.«

[1]) Fessler, Geschichte der Ungarn.

[2]) Berzeviczei levéltárban 382. sz. a. Levélként összehajtott papiros, vörös viaszpecsét zárlat nyomával. A küllapon: Egregiis et nobilibus universitati nobilium comitatus de Saros fidelibus nobis dilectis. Belül: Maria dei gracia regina Hungarie et Bohemie etc. Egregii et nobiles fideles nobis dilecti. Neminem ex vobis esse arbitramur, cui non sit satis exploratum, quid et quantum servierit majestati condam regie domino et marito nostro charissimo egregius condam Nicolaus Tharczay comes vester, nam non modo domi in his rebus, que fidei ipsius commisse sunt, sed eciam foris diligentem et fidelem servitorem regium se semper exhibuit, adeo ut ad latus maiestatis sue serenissime in campo Mohaats contra hostes fidei viriliter dimicando ceciderit et mortem oppetinerit (így), propter cuius merita et servicia necessarium est, ut filiorum ipsius singularem habeamus curam. Cum itaque hec ita sint, hortamur et rogamus fidelitates vestras, easdemque requirimus, ut filium ipsius, qui superest, teneatis in eo honore comitatus istius vestri, quo pater ipsius est in vita functus et eum ut comitem vestrum reputetis, ac vicecomitem ipsius admittatis, eique in omnibus licitis et consuetis pareatis. Qua in re exhibebitis maiestati nostre obsequium gratissimum, omni gracia nostra regiali vobis recompensandum. Datum Posonii feria secunda proxima post festum beati Martini episcopi anno domini 1526. Maria regina m. p.

[3]) Berzeviczei levéltár 377. sz. a. Datum Bude feria quarta proxima post dominicam Exaudi 1527., regnorum nostrorum predictorum anno primo. Relatio magn. dni Gregorii Pesthiensis magistri curie regie serenitatis. Nagy ostyapecsét.

nek semmiféle ügyében se bíráskodjanak a rendelet kibocsátásától számítandó egy éven át. A rendelet Wárdai Pál esztergomi érsek főkanczellárhoz, Werbőczi István kanczelláriai titkárhoz, s Bekényi Benedek királyi személynökhöz volt intézve, s azzal a király — mint mondá — részint az ország régi szokásának kivánt megfelelni, részint különös kegyének tanujelét adni. A bíráskodás felfüggesztése Tárczai György minden ügyére kiterjedt, kivévén a már atyja alatt folyamatba tett ügyeket, a netáni ujabb jószág, vagy jogfoglalásokra vonatkozókat, végül az ezen rendelet adta oltalommali visszaéléssel mások sérelmére elkövetendett cselekményekből származhatókat.

De a mindkét részről tanusított királyi kedvezés nem volt képes elhárítani azon bajokat és veszélyeket, melyek ama rendkivül zilált közviszonyok között inkább, mint bármikor fenyegették az árva Györgyöt, kinek fényes öröksége nagyon is alkalmas volt felkölteni az irigyek kaján indulatát, s a vagyonszomjazók kapzsiságát. S a bitorlások sikerét nagyban előmozdította a pártok versengése s a pártérdek követelményei iránti tekintet, melynél fogva mindegyik párt vezérférfiai elnézéssel voltak a pártosaik által elkövetett hatalmaskodások iránt, sőt azokat a párt hatalma érdekében kedvezésükkel is előmozditották. S ezek talán sehol sem voltak annyira napirenden, mint a Szepességen, hol Mátyás király ideje óta a Zápolyaiak törzsfészke volt, s hol az általok a késmárki vár birtokába helyezett, siléziai származású vitéz Warkochok, s utánuk a nagyeszű s harczedzett, de szerfelett ármányos és hitszegő lengyel Laski syradi palatinus, mihamar a mohácsi vész után erős tért foglaltak Zápolyai javára, úgy hogy a királylyá választatása utáni években a szepesi vár falai alatt fekvő vidéket és Lőcse városát kivéve, majdnem az egész Szepesség Zápolyainak hódolt. Ferdinándnak viszont Szepesvár birtoka, melyet ő hívének Thurzó Eleknek adományozott, s az annak közelében fekvő városok falai nyujtottak erős tartalékot s kiindulási pontokat, minek folytán a szepesi és késmárki várak között fekvő terület csakhamar egy állandó harczterré vált, melyen a győzelem esélyei hol a merészebb és fortélyosabb Zápolyai pártiak, hol ismét a koronként nagyobb haderővel megjelenő Ferdinánd párti hadvezérek előnyére ingadoztak. S nem csupán a hadakozásszülte nyomor sujtotta a szerencsétlen Szepesség lakóit, de talán még inkább a párt- és hadvezérek haszonleső s hitszegő eljárása,[1]) mely kevésbbé

[1]) Az akkortájban irt leibitzi, és Sperfogel-féle lőcsei krónika bővelkednek az ellenkirályok hadvezéreinek s főembereinek rendszeresen

döntő fordulatok kivívására, mint inkább a hadmüveletek kiterjesztésére s folyamatban tartására, s gyanus maguktartása által a lakosok közszellemének megtévesztésére volt irányozva, az akként előidézett chaosszerű zűrzavarban találván fel számtalan alkalmat önhasznuk s hatalmuk gyarapítására s az elnyomott alattvalóknak mindkét részről kifosztására. Így látjuk számos éven át idegen zsoldosok karmai között vérzeni a föld népét úgy, mint a városok lakóit s a kevésbbé hatalmas nemességet is. Zápolyaiék részéről Laski, Kostka, Basó, — Ferdinánd pártjáról Katzianer, Serédi, Csernahora és Thurn felváltva zaklatták és sanyargatták őket, s a fejedelmekhez segélyért menesztett követek mindannyiszor csak üres biztatásokkal tértek vissza. Ezen ádáz viszonyok hullámai csakhamar átcsaptak a szomszéd Sárosmegye területére is, s az éles szemű s hadban jártas Laski Jeromos késmárki parancsnok figyelmét mihamar magára vonta a Késmárktól Lublóra s innen a Poprád mentén Héthársra vezető országut, mely Lubotintól kezdve folyvást Tárczai birtokok mentén vezetett, s melynek a Tárcza völgyébe való kiágazásánál Tarkő vára őrködött. Ez biztosította a felső-tárczai táj völgy birtokát, mely az ezzel párhuzamosan fekvő sirokai völgygyel együtt képezé a Ferdinánd pártiak egyedüli összeköttetését a szepesi vár, Eperjes és Kassa között. Csakhamar bevonatott tehát a hadmüveletek körébe a felső-tárczai völgy is, midőn 1532. évi junius havában Laski Jeromos jelent meg hadaival Tarkő vár előtt, azt csellel vagy hatalommal elfoglalta Tárczaitól, a várba 300 kozákot és 200 gyalogot vetett s tovább robogott Kis-Szeben és Bártfa városok pusztítására. Serédi Gáspár neszét vette a dolognak s a lőcseikkel Tarkő segélyére indult, de elkésve érkezett, s a Ferdinándhoz hű városoktól is, Melczer András Zápolyaihoz szító kassai városi jegyző ellenmüködése folytán csak csekély segédcsapat küldetvén, a vár visszavétele nem sikerült, és Serédi 8 foglyot ejtve visszavonult, miután Héthárst és Tárczát felégette.[1])

Ez volt az első csapás, mely az ifju Tárczait érte; de nagyobb volt számára fentartva azon összeköttetésben, melybe

űzött összejátszásukra vonatkozó adatokban, s majdnem bizonyossá teszik, hogy Katzianer és Laski már azon években, midőn ez utóbbi még Zápolyai főembere volt, titkon egyetértettek. Szintúgy telvék e krónikák lapjai azon panaszszal, hogy a vezérek nem a lakosság, hanem saját maguk hasznát tartották szem előtt s a védtelen lakossággal embertelenül bántak.

[1]) Lásd Sperfogel krónikáját Wagnernél. Analecta Scepusii II. kötet 169 és 170 lapon. Lásd a leibitzi krónikát ugyanott 51 lapon. A következő évben Laski kozákjai feldúlták a szepesi káptalant s Tarkőre menet az összes útjokba esett falvakat. Leibitzi krónika 52 lap.

e réven jutott egy kaján, kapzsi s hatalomszomjazó férfiuval, Loboczki Mátyással, lengyel származású nemessel, Laski Jeromos unokatestvére s késmárki helyettesével, kit ez utóbbi Tarkő vár birtokába helyezett, s ki aztán Tárczai Miklós özvegyét Bánffy Dorottyát nőül vevén, az árva Györgyre most már mint mostoha és gyám is befolyást vehetett s fensőbbséget gyakorolhatott. Hogy ezen befolyás üdvös nem lehetett, bizonyítja Tárczai György rokonainak a Bánffyaknak közbelépése, kik nem tekintve azon sógorsági viszonyt, melybe most Loboczkival léptek, szükségesnek tartották fellépni ellene Tárczai rokonuk érdekében, s kényszeríteni őt a Tárczai javak kiadására, melyekbe törzs úr gyanánt helyezkedett be, fennen Tarkő vár urának nevezvén magát. A Bánffyak befolyásának tulajdonítható Tárczai György visszahelyeztetése Tarkő vár birtokába, mely Ferdinánd király egyenes parancsára történt meg 1535-ben, miután Loboczki Mátyás Katzianer fővezér által Eperjesen fogságra vettetvén, a javak visszaadására kényszeríttetett.[1])

Hogy ezen megaláztatás nem hangolta jobb érzelmekre mostoha fia iránt az álnok[2]) Loboczkit, ez a dolog természetéből folyik, sőt az események arra mutatnak, hogy ezen férfiu volt Tárczai György gonosz szelleme, kinek ármányos működése alatt mindinkább összekuszálódtak Görgy vagyoni ügyei, s a reá gyakorolt jogtalan nyomás alatt mindinkább összezsugorodott az ifju akaratereje, míglen a bekövetkezett férfi kor erélyével széttörve bilincseit, annál féktelenebb hányattatásoknak esett martalékúl.

Még 1544-ben is Loboczki befolyása alatt látjuk őt, midőn először találkozunk vele a nehrei kastélyban unokatestvére Warkocs Menyhértnél, kivel ujabb számadása is lett volna lerovandó a tárczai kastély miatt, melynek birtokába Warkocs nem átallott belehelyezkedni Laski pártfogása alatt, midőn ez Tarkő várát elfoglalta.[3]) Ezen ügy azonban valószi-

---

[1]) Sperfogel krónikája 167 lapon.

[2]) Sötét lélekre való esetet említ fel Sperfogel krónikájában Loboczkiról. »Hogy ugyanis midőn Lomniczai Horváth János szepesi prépost 1535-ben Bécsbe készült Ferdinánd királyhoz, Loboczki útitársúl hozzá szegődni ajánlkozott, az indulásra meghatározott napon azonban gátló tendőket hozva fel ürügyül elmaradt, azonban egy Lauko nevű latrot bizott meg, hogy 80 társával lesbe állva, az erdőkön keresztül vonuló prépostot támadja meg. Ez azonban sejtvén a tört, melybe Loboczki csalárdúl ejteni akarta, azt az utazás elhalasztása által kerülte el. Ép oly hitet érdemel Loboczki, mint rokona Laski« úgymond Sperfogel. Wagner, Analecta Scep. II. 179 lapon.

[3]) Ugyanott 168 lapon.

nűleg szintén erőhatalommal nyert elintézést már akkor, midőn Serédi Gáspár felperzselte Tárczát: most ismét a szepességi javak u. m. Nehre, Szentkereszt, Ujbéla, Krompach és Pusztaerdőfalva ügye hozta össze a nehrei kastélyban a két unokatestvért, hogy ott ezek iránt Eperjesi Lőrincz és Csudai Boldizsár kanonokok, a szepesi káptalan küldöttei előtt új egyezséget kössenek, minthogy Warkocs Menyhért akkori súlyos betegsége, Tárczai György pedig ármánykodások miatt (ob insidias) a káptalan előtt meg nem jelenhettek. Ott voltak még ez alkalommal t. i. 1544. évi Mindszent nap előtti szombaton, lomniczai Horváth János szepesi prépost, lobodziczei Loboczki Mátyás, Tarkő ura. Malyn örököse, királyi tanácsos és Laski Albert gyámja [1]) és lubecsovai Lybecsovszki Mátyás. Ezek jelenlétében s talán befolyásával Warkocs és Tárczai következő új egyezségre léptek: Ha Warkocs hal meg előbb fiutód nélkül, a javak Tárczaira szálljanak, ki Warkocs nővérét Borbálát 6 hónapig tartozzék háborítlanúl meghagyni a nehrei curiában, ezen idő leteltével a kakaslomniczi és hunsdorfi birtokrészeket s az ottani curiát vehesse használatba zálog gyanánt s birhassa mindaddig, míg neki Tárczai György hozomány s leánynyegyed fejében 1000 arany forintot ki nem fizet. Viszont ha Tárczai hal meg Warkocs előtt, gyermektelenűl, a kakaslomniczi és hunsdorfi birtokrészek ez utóbbira szálljanak. Tárczai György tehát ez alkalommal minden jogalap nélkül ezer arany forint fizetésére kötelezteteti oly javak után, melyek voltaképen tulajdonilag őt illették, s melyekből a leánynyegyedet Warkocsék már Tárczai Miklóstól kapták meg.[2])

1549-ben Tárczai György ismét rosszat sejthetett Warkocs szándékaira nézve, mert virágvasárnap utáni hétfőn a szepesi káptalan előtt megjelenvén, átiratta az 1511. évi egyezséget, minthogy annak eredetijét oda, hol arra szüksége leend, az utak veszélyessége miatt magával vinni nem akarja.[3]) A következő 1550. évben már napfényre került Warkocs Menyhért jogtalan szándéka. Ugyanis többször említett javait sógorának Bebek Ferencz gömöri főispánnak s gyermekeinek Bebek Györgynek s Katalinnak, továbbá másik hugának Homonnai Drugeth Gábor leányának akarta végrendeletileg hagyományozni. Tárczai György karácson utáni kedden a

[1]) Berzeviczei levéltár 169. sz. a.

[2]) Az erre vonatkozó 1511. évi káptalani kiadvány valószinüleg ez alkalommal került vissza Tárczai Györgyhöz, jelenleg, mint már említtetett, a berzeviczei levéltárban őriztetik 395. szám alatt.

[3]) Berzeviczei levéltár 173. sz. a.

szepesi káptalan előtt megjelenvén, jogainak ilyetén kijátszása ellen óvást tett.[1])

Ugyanez évben nemes szívre valló elhatározással gondoskodott a tarkői vár alatt fekvő Héthárs mezőváros lakóiról, midőn őket a czélból, hogy az előbbi hadakozások alkalmával különféle hadinépek garázdálkodása s többszöri tűzvészek által szenvedett káraikat kiheverhessék, s ismét jólétre jussanak, felmentette mindazon szolgáltatásoktól, szolgálati- és munkateljesítésektől, készpénzbeli adózásoktól s korcsmáltatási illetékektől, melyekkel az ideig Tarkó vár s annak urai iránt tartoztak, s csupán egy csekély összegű censust kötött ki, melyet a héthársiak azontúl évente karácsonykor tartoztak a várba szállítani.[2]) Egyúttal a templom helyreállítására vagy más közszükséglet fedezésére átengedte nekik az egy forintig terjedő vérdijakat, az azon felülieket, valamint a malom s a posztó szárító állványok jövedelmét, úgy szintén a helység határában létezett s a tarkői vár használatára s erősítésére nélkülözhetlen tölgy erdő használatát maga számára tartotta fen, máskülönben a héthársiaknak felmerülendő szükségleteik fedezésére az uradalom erdeiből szabad fajzást engedett.

Ezen szép ténynyel jelezte s tette maradandó emlékűvé Tárczai György korlátlan fenhatósága új korszakát az ősi javakban, habár ez időtájban még Loboczky Mátyással nem voltak egészen tisztázva ügyei. Sikerült ez ármányos embernek, nem tudni mi módon, keze ügyében tartani mostoha fia némely javait, így a hertneki kastélyt s birtokot, így Osykót és Krivét, melyeket aztán 1551-ben a szepesi káptalan előtt négyezer tiszta és teljes súlyú arany forintért ruházott át mostoha fiára Tárczai Györgyre, főleg »az iránta viseltető kegyelettől« indíttatva, mint magát kifejezte. Tárczai Györgynek itt ismét saját javait kellett drága pénzen megvenni, hogy bizonyára nem kedvelt mostohájától szabaduljon, s e mellett el kellett viselnie azt is, hogy Loboczky az okirat szövegében mint törzsökös ura szerepeljen ama javaknak, s azokat a saját sőt fivérei Miklós és Sventeslaus nevében is ruházza át.[3]) Bizonnyára, hogy az ekként vállalt kötelezettségének megfelelhessen,

[1]) Ugyanott A. x.

[2]) Ezen szabadalomlevél eredetije Héthárs mezőváros birtokában van. Datum in arce nostra Tharkew die dominico in feriis beati Viti martyris 1550. Közzététetett Wagnernél, Diplomat. Cottus Sáros 454. lapon.

[3]) Berzeviczei levéltár 133. sz. a. Ezen okiratban Loboczki Mátyás, Isabella királyné udvarmesterének neveztetik. Két évvel később 1553-ban már ismét Ferdinánd pártján állott; az ekkor Tárczai György részére adott consensus szövegében Ferdinánd király Loboczkit »fidelis noster«-nek nevezi.

zálogosította el ugyan az nap nyirjesi birtokát Baranyai Orsolyának, ivánfalvi Horváth András hitvesének, s fiának Serédi Jánosnak 1200 magyar forinton,[1]) a mely — úgylátszik — már előbb táplált szándéka ellen már 1548-ban tiltakozott a szepesi káptalan előtt Berzeviczi Frigyes.[2])

Ezen idő után csak gyér nyomokon követhetjük Tárczai György viszontagságos pályáját, s ezen nyomok arra mutatnak, hogy míg az ősi vagyon s hatalom érdekei iránt érzéketlen egyáltalán nem volt, már-már érlelődött benne ama végzetteljes elhatározás, hogy oly nagy fáradság s áldozatok árán elért függetlenségét s hatalmát vakmerő vállalkozásokkal ismét koczkára tegye. A kiskorúsága idején tőle jogtalanúl elfoglalt s gyarmati Balassa János birtokába került kömlői jószágának visszaszerzése végett folyamatba tett pere Heves vármegyének Egerben 1552. évi julius elején Dormáni Kristóf alispán elnöklete alatt tartott törvényszéke alkalmával kedvező elintézést nyert, s ezen birtok a beszterczebányai végzések értelmében részére visszaítéltetett.[3])

1552. augusztus havában Tárczai György a szepesi káptalan előtt személyesen megjelenvén, előadta, hogy különféle okoknál fogva, de főleg anyja iránti kegyeletből, s tekintve azt, hogy ő maga gyermektelen lévén, otthon úgy mint a harcztéren könnyen halált lelhet, Tárcza községbeli egész birtokát az ottani nemesi curiával együtt, úgy szintén a kriványi, orsaviczai, decsői és viszokai birtokokat édes anyjának Bánffy Dorottyának, s nővérének Tárczai Annának végrendeletileg hagyományozni elhatározta, sőt ezen javakat 1200 jó súlyú arany forintért, melyeket tőlök fel is vett, nekik tettleg inscribálja.[4])

1554. julius 30-án személyesen megjelent a szepesi káptalannál s átiratát vette azon egyezségnek, melyet még nagy-

[1—2]) Berzeviczei levéltár 272. és 454. sz. a.

[3]) Heves megye alispánjának és szolgabíráinak eredeti kiadványa, végén 4 viasz pecséttel, érdekesen s kimerítően adja vissza az egész tárgyalást, melyet Tárczai György részéről Mátyás diák s Balassa János részéről Simon diák gyöngyösi ügyvédek vittek, még pedig oly egyszerű, világos és tárgyilagos módon, mely sokban elüt a mostani allegáták rendszerétől. A nagy számban kihallgatott tanuk egyhangulag azt vallották, hogy Kömlőt a mohácsi csata után Fiuzi Imre foglalta el erőhatalommal, ettől Csabi István az egri vár akkori parancsnoka vette vissza Tárczai Miklós özvegye kérelmére, s az özvegy akaratából bírta Csabi egy ideig, aztán Kékedi Gáspár a Tárczai veje birta neje után s általa Balassa Boldizsár és János kezére került. Érdekes Georgius Ispan de Wezekény vallomásában azon körülmény, hogy Tárczai Miklós ezen birtokából indúlt a mohácsi csatába. Berzeviczi levéltár 215. sz. a.

[4]) Ugyanott 278. sz. a.

atyja Tárczai Tamás kötött János egri püspökkel a Tárczai javaktól fizetendő dézsmára nézve, s melyet akkor Mátyás király, 1547-ben pedig I. Ferdinánd is megerősített;[1]) s ezen ügy elintézése után elhagyta sárosi otthonát, melyben ha az előbbi évek folyamán megingatott vagyona helyreállítására czélzó törekvéseit folytatja, s Ferdinánd király irányában hálás és hű marad, most ismét fényes állást foglalhatott volna el, s nemzetsége hatalmát újra megszilárdíthatta volna. Hogy személyes tulajdonai ezen feladatnak megfelelők voltak-e, ki tudná megmondani; hogy ősei vitézi szelleme meg volt benne, ez kétségtelen. Lehet, hogy Tárczai György nem vala ment az akkori szerencsétlen kor szereplőinek hibáitól, a féktelenségtől s ingatagságtól, s nem volna csoda, ha azoknak példája, kikkel balvégzete összeköttetésbe hozta, az ő jellemét is megmételyezték volna; a vele rokon és sógor Warkochok, Bebekek, Drugethek állhatatlansága s hatalmaskodásai, s nem kevésbbé mostohaatyja Loboczki Mátyás s ennek pártfogója Laski Jeromos cselszövényei igen is képesek lehettek megvesztegetni jellemét, főleg az oly annyira befolyásolható ifjú korban; lehet azonban, s fogadjuk el azon jobb feltevést, hogy Tárczai Györgyöt az ezen keserű élettapasztalásai közben támadt undor s felháborodás tette egykedvűvé a földi javak iránt, és sodorta izgalmas, kétségbeejtő vállalatokba, melyeknek veszélyei s hányattatásai voltak helyreállítandók a nyugalmat s egyensúlyt feldúlt keblében. S ha ezek voltak indításai, úgy bizonyára az elhagyott királyné pártjához való szegődés, s árvája ügyének felkarolása nyújthatott érdeket s ingert egy forrongó, vésztvihart szomjazó lelkületnek. S így látjuk hát Tárczai Györgyöt, mint a szepesi krónika mondja, minden törvényes ok nélkül áttérni Isabella pártjára,[2]) így látjuk őt udvaránál Lengyelországban, s később is környezetében Erdélybe való bevonulása után,[3]) így látjuk szenvedélyes hévvel érvényesíteni hatalmát a felvidéknek Isabella részére hódításánál, így látjuk rohamra vezetni a királyné seregét Nagy-Szőllős ostrománál, s így látjuk hősileg elesni e vár falainál 1557. évben.[4])

Berzeviczy Edmund.

---

[1]) Berzeviczei levéltár 375. sz. Datum in Saxonia ex castris nostris apud oppidum Weerth positis 1547. april 15.

[2]) Leibitzi krónika Wagnernél, Analecta Scepusii II. 58 lapon.

[3]) Wagner, Diplom. Cottus Sáros 413 lapon.

[4]) Lásd a Dessewffi János részére kiadott beiktatási rendelet Wagner, Diplomatarium Cottus Sáros 85 lapon.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Acsády, **Két pénzügytörténelmi tanulmány I. A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604. II. A jobbágy-adózás 1564—76-ban. Budapest, Akadémia 1894.**

I.

Pénzügyi viszonyaink történetének legalaposabb ismerője majdnem egyszerre két ujabb tanulmánynyal lépett a nyilvánosság elé. A kamarákról szóló tanulmány, mint szerző maga mondja, csak megnyitója egy hosszabb tanulmánysorozatnak, melyben I. Ferdinánd utódainak pénzügyeivel fog foglalkozni. Sajnálatraméltó, hogy szerző azon anyagot, melyet az 1564 utáni időkre gyűjtött, apróbb tanulmányokra kénytelen szétforgácsolni, s nem egyesítheti azt egy nagy, az államtartás minden egyes ágát felölelő munkában. Ám ennek daczára örömmel fogadjuk ezen sorozat első számát, mely ismét egy nagy lépéssel vitte előre az akkori kor pénzügyi viszonyainak ismeretét.

A pozsonyi és szepesi kamarákról szóló tanulmány ritka pontosság és teljességgel állítja össze az anyagot, mely e két legfelsőbb pénzügyi forum 1565—1604 közti történetére vonatkozik. Rendkivül érdekesen vázolja a XVI. század második felének pénzügyi politikáját, annak irányát és hatásait. Ismeretes, hogy az országot sujtó török hódítók, másrészt az idegen befolyás az ország ügyeibe, a közügyek minden ágát, s így a pénzügyeket is hátrányosan befolyásolta. Míg a török hódítás elementáris erővel az ország területének egy nagy részét vonta el az államtól, területét évről-évre csökkentette, s ennek folytán anyagi erejét, az adó is folyton fogyott. Az idegen befolyás nem ily rohamosan, de annál biztosabban ásta alá az ország pénzügyi viszonyait. Nincs itt arra tér, hogy azon küzdelmeknek elmondásába bocsátkozzunk, melyeket a rendek az országgyűléseken az idegen befolyás ellen folytattak. Magyarország történetében e küzdelmeket eléggé ismeri mindenki. E tekintetben főleg az udvari kamara volt az,

mely a magyar viszonyokba mindig beleavatkozott, s melynek befolyása bénítólag hatott az ország minden egyes ügyeire.

Az 1531-ben I. Ferdinánd által alapított pozsonyi kamara csakhamar bebizonyította, hogy feladatának, a korona és kincstár pénzügyi érdekeit képviselni, megfelelni nem tud. Főleg azon sajátságos területi viszony okozta ezt, mely akkoriban Magyarországon létezett. Pozsony, melyet a törvény az ország fővárosának jelentett ki, tényleg az ország határszélén feküdt, s így az egész országot ezen helyről kormányozni, főleg adó- és pénzügyekben, hol legnagyobb gyorsaságra volt szükség, teljesen lehetetlen volt. Belátta ezt már I. Ferdinánd is, és abbeli törekvése, melyet utódai folytattak, hogy e bajon segítsenek, eleinte mindenféle ideiglenes intézkedésekre, végre pedig egy új, a pozsonyihoz teljesen hasonló kamara, a szepesi kamara alakítására vezetett 1567-ben. Ily módon az ország pénzügyi tekintetben két részre vált, mely kettéválás, jóllehet alkotmányos uton történt, politikai következményekkel is birt, a mennyiben a pénzügyi szervezet kapcsa a megyék közt bizonyos érdekközösséget teremtett, melyből idővel önálló politikai szereplésök fejlődött ki.

A két kamara ügyköre meglehetősen egyforma volt. A királyi jövedelmek kezelése, azok elszámolása, az összes belső és külső tisztek kinevezésére szolgáló előterjesztés, ellenőrzésük, elszámoltatásuk képezték a kamarák tulajdonképeni feladatát. Csakhogy a gyakorlatban e feladat többé-kevésbbé változást szenvedett főleg a szepesi kamaránál, mely egészen új alkotás volt. Azért a szepesi kamara nemcsak az államjövedelmeket kezelte, az azok fölötti felügyeletet gyakorolta, hanem miután a királyi 1567-i utasítás szerint a felvidék *összes* szükségleteiről volt hivatva gondoskodni, ennek folytán a hadügyek is hatáskörébe utaltattak, a várak és végházak jókarban tartása, azoknak ellátása élelemmel, lőszerrel stb. Kibővült azonfelül a szepesi kamara hatásköre azáltal is, hogy nagy hiterjedésű uradalmaknak volt kezelője, míg a pozsonyi kamara területén nagy kiterjedésű uradalmak már nem léteztek, a koronára visszaszállt nagy jószágok ujra eladományoztatván, vagy elveszvén. Ennyiféle ügy elintézésére nagy hivatalnoki apparatus is kellett. Tényleg a hivatali szervezet mindkét kamaránál egyforma volt, de a személyzet száma a szepesinél csekélyebb volt, mint a pozsonyié. Mindkét kamara főalkatrészei voltak: a kamara tanács, melynek tagjai az elnök, a kamarások s a titkár volt, a számvevőség, a pénztár, az irat és levéltár, a királyi ügyek igazgatósága, a szolgaszemélyzet.

Messze vezetne, ha mélyebbre behatolván Acsády munkájába, ismertetni akarnánk mindazt, mit ő a kamarák szervezetéről, a tisztviselők működési köréről, a pozsonyi kamaráról, annak bevételéről, kiadásairól, nemkülönben a szepesi kamara költségvetéseiről mond. Ha ezt tenni akarnánk, egész munkáját kivonatolnunk kellene, a mire itt először tér nincs, de másodsorban ezáltal sokan fölmentve éreznék magokat a munka tanulmányozása alól, mely mulasztás elkövetésére segédkezet nyujtani nem akarunk.

Külön fejezetet szentel szerző a kamarák és a rendek közti viszonynak. A kamarák szervezése, hatáskörük kitüzésére, a tisztviselők kinevezésére stb. az országgyűlés nem folyt be, ezt tisztán a király jogának tekintették. Csak egyetlen egyszer az 1587/88. országgyűlés folyama alatt kisérlették meg a rendek, hogy a kamara szervezetére, a tiszti állások betöltésére befolyást nyerjenek, midőn azt követelték, hogy a korona a jelen országgyűlés alatt nevezzen ki alkalmas elnököt és tanácsosokat a kamarához. De Ernő főherczeg felvilágosításai után a rendek maguk is belátták kivánságuk helytelen, hogy úgy ne mondjam igazságtalan voltát, és e helyett csak azt kérték, hogy a kamara szabadíttassék föl az udvari kamara gyámsága alól, a mit papiron igen, de praxisban el nem értek. Ellenben elérték azon kivánságuk teljesítését, ugyancsak 1588-ban, hogy vizsgálóbizottságok küldessenek ki a pénzügyi közegek és hatóságok müködésének, az összes királyi bevételek és közszükségletek állapotának megvizsgálására. E bizottságok, melyek tagjai a rendek bizalmi férfiai és a király képviselői voltak, tényleg ki is lőnek küldve, s 1588. szept. 24-én be is nyujtották jelentésüket, mely azonban noha a rendek még 1593-ban is követelték e jelentés tárgyalását, örökre a levéltár iratai közzé került Erre aztán az adó terén próbálkoztak a rendek befolyásukat érvényesíteni, midőn 1593-ban úgy szavazták meg az adót, hogy az a rovó, behajtó által a rendek által választott kerületi főpénztárnoknak szolgáltassék be, ki közvetlenül a király parancsára teljesíti a kifizetéseket. Gyakorlatilag azonban e rendelet csak ujabb zavarok és rendetlenségek kutfeje lőn, úgy hogy 1594-ben már ismét a régi mód szerint szavazta meg az adót az esztergomi részgyűlés, t. i. egyenesen a kamarának.

II.

Míg az első tanúlmány úgyszólván tisztán pénzügyi keretben mozog, addig szerző második tanúlmányából egy darab politikai és kultur történet tárul elénk. Politikai tekintetben

főleg az államterület változásaival, a királyi jogok megosztásával egy idegen: a török hatalommal ismertet meg minket, míg kulturtörténeti tekintetben az akkori társadalmi szervezetről, az adózókról magukról nyújt felvilágosítást.

Legszembetünőbben a területi változásokat mutatják ki az akták. A mely terület a királyi koronához bizonyos pénzügyi kapocscsal csatolva nem volt, az politikailag, közjogilag is el volt szakadva a királyi koronától. Az adóiratok a legnagyobb pontossággal mutatják ki, mikor szűnt meg valamely területben, megyében az adó befolyása: azaz mikor szakadt el e területrész a királyi koronától. Midőn Miksa atyja trónját 1564-ben elfoglalta, 44 vármegye adózott a magyar királynak, alig 12 év múlva ezek közől végleg elszakadt 6, míg más 2 inkább csak elméletileg függött össze a magyar korona területével.

A míg egyrészről az adóiratok ily módon a területi változást a legpontosabban feltüntetik, ép ily pontosan mutatják ki a török hódoltság terjedését az országban. Mert mindama területek, melyek a török hódoltsághoz közel estek, s melyek a király által, a katonai erő gyöngesége folytán, kellő oltalomban s megvédésben nem részesültek, kénytelenek voltak, hogy magukat a török ellenében is biztosítsák, a törökkel alkura lépni, s ennek folytán a töröknek is, a királynak is fizették az adót, s így tényleg kettős uralom alatt állottak. Hogy ez alól számos vidék kivonta magát olyformán, hogy a törökhöz pártolt át, azt bizonyítja azon körülmény, miszerint a terület, melyet Miksa utódja kapott, jóval kisebb, és a kisebb részen is aránylag több volt a behódolt vidék, mint azon területen, melyet még Miksa bírt.

Kulturtörténeti tekintetben azon adatok, melyeket a tanúlmány az adózó népről nyújt, a legérdekesebbek közé tartoznak. Miksa idejében is az adózás a jobbágyság azon részét nyomta, mely földes urától nyert telkén gazdálkodott. Ezen a porta szerinti adózás e korban már nem volt elégséges az állami szükségletekre. Mert a porta képezvén az adókulcsot, az adózás alapját, mindazok, kik telekkel nem birtak, az általános adózásba nem voltak bevonva. Ilyenek voltak a földmüvelés, kereskedés stb.-vel foglalkozó elemek, melyek gyakran vagyonosabbak voltak a tulajdonképeni adózó osztálynál. Ezért sürgette a korona nem egy alkalommal, elsőben 1566-ban a portalis rendszer helyett a füstönkinti, vagyis házszerinti megadóztatást. Mert ez által nemcsak igazságosabban oszlott volna meg az adóteher, hanem szaporodott volna a jövedelem is. Csakhogy a rendek egyáltalán nem voltak hajlandók a korona

által proponált reformokat megszavazni, s következetesen megtagadták úgy az adóbehajtás átalakítását, mint az új adók megszavazását.

Adó azon időben, melyet a jobbágy fizetett, négyféle volt: a dica vagyis rovás, a donativum, vagyis koronázási ajándék, mely ugyan az elsővel teljesen azonos volt, de csak ritkán fordult elő, a lucrum camerae, és a közmunka, melyet bizonyos esetekben pénzért meg lehetett, illetve meg kellett váltani. Acsády értekezése mind a négyféle adónemmel, annak kivetése, behajtása, elszámolási módjával, és az éves pénzügyi eredménynyel behatóan megismertet minket.

A mi e négy adónem közül a kamara hasznát illeti, az e korban egybeolvadtnak mondható a rovás adóval. Corvin Mátyás óta tudvalevőleg kimondatott, hogy azon években, midőn az országgyűlés rovást szavazott meg, a lucrum cameraet tevő 20 dénár egy porta után nem szedetik be, minthogy a rovásba ez is betudva van. Miksa alatt, kivéve 1568 és 1569-ben, a rendek évenkint szavazták meg a rovást, s így a lucrum camerae behajtására szükség nem volt. A két említett esztendőre ugyan pótolni akarta Miksa a lucrumot, de miután kisült, hogy a behajtás költségei a várható összeget fölemésztenék, letett e szándékáról és 1570 71-ben a rendek által valamivel magasabb adót — 2 frt 50 dr. — szavaztatott meg magának. Ily módon a lucrum camerae a rovásadóba teljesen beolvadtnak tűnik fel.

De be is fejezhetjük ezen kissé hosszura nyult ismertetést. Tíz évi tanulmány és kutatás gyümölcseit rakta le szerző ezen tanúlmányaiban, melyekben nem egy helyen egészen új, meglepő adatokat nyujt hazánk történetéhez. Kivánatos volna, ha e tanulmányok alapján a hazai pénzügyi viszonyok, az államháztartás egyes ágai kellőbb figyelemben részesülnének mint eddig, de újból csak ismételhetjük azt, mit föntebb mondottunk: kár hogy szerző nem nyujtja nekünk e kor államháztartásának történetét, mely annak minden egyes ágára kiterjeszkednék.

Á. A.

Matteo Càmpori, Regesto della corrispondenza di Raimondo Montecuccoli col principe Mattia de' Medici. In Modena, 1893.

Montecuccoli degli Erri-Sanvitale menyegzője alkalmából Càmporitól, ki már egy ízben egy nagyobb munkával lépett föl Montecuccoli Raimondról,[1] egy füzet jelent meg, mely tekintve

[1] R. M. la sua famiglia i suoi tempi. Firenze, 1876.

Montecuccoli egyéniségét, szereplését, joggal felkölthetí érdeklődésünket. Montecuccoli szereplése a XVII. század második felében hazánkban is eléggé ismeretes, s így föl vagyunk mentve attól, hogy személyével foglalkozzunk. E helyett csak jelen kiadásnak szentelünk pár szót.

Mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy abbeli várakozásunkban, hogy Magyarországra nézve ujabb adatokat, vagy legalább oly utbaigazítást találunk, mely ilyenekre utal, nagyon is csalódtunk. Igaz, hogy találunk vagy 15 oly regestát, melyek arra mutatnak, hogy a levélben Magyarországról is szó van. De ezen utalás olyan, hogy köszönet benne nincs, legalább azon kivonat után, melyet Càmpori e levelekből ad, azt következtethetjük, hogy egész jelentéktelen eseményeket érintenek e levelek, melyek Magyarországon lejátszódtak. S így Magyarországra nézve azon tudattal tehetjük le a könyvet, hogy ha tudni akarjuk, mi van az illető levelekben, magát az eredetit kellene kezünkbe venni.

Körülbelül így áll a dolog a további európai ügyekre vonatkozó levelekkel is. Igaz, hogy ezekről bővebb regestákat ád Càmpori, de az eredmény itt is sok tekintetben negativ. Pedig az 1642—1667-ig terjedő időszakba, melyből e levelek vannak, esik Montecuccoli öt utolsó nagy hadjárata, missiója a bajor választófejedelemnél és hadjárata a bajor seregek élén Magdeburg felé Gallas felszabadítására, első hadjárata Sziléziában és Magyarországon s a többi ismert események. Mindezekre nézve találunk többé-kevésbbé fontos adatokat, illetve utalásokat e regestákban, főleg hadjáratairól Holstein, Dánia és Pomerániában és érdekes adatokat nyújtanak viszonyához Krisztina svéd királynőhöz.

Ha már most utoljára a kiadásnál követett eljárást veszszük vizsgálat alá, arról sok jót nem mondhatunk, első sorban főleg azt kifogásolva, hogy Càmpori a regestáknál csak általános signaturákat ad. Elvégre a historikus nem köteles addig várni, és tán nem is várhat addig, míg Càmpori nagy munkáját: Montecuccoli és Medici levelezését közrebocsátja, az olyan jelzéseknek pedig, mint B. N. F.[1]) vajmi kevés hasznát veszi, mert ebből ugyan tudhatja, hogy hol van az illető okmány, de ez annak megtalálására biztos eredménynyel, főleg olasz könyvtáraknál, nem igen kecsegtet. Càmpori egyébiránt e könyvtáron kivül még csak a Medici levéltárból merített; remélhetőleg nagy munkájában nem fog kizárólag e két gyüjteményre szorítkozni. A. A.

[1]) Biblioteca Nazionale di Firenze.

Nachträge zum dritten Bande von Jos. R. von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520—1565. Von Wenzel Hartl und Dr. Karl Schrauf. Wien, 1893 I—II. Abtheilung. 8r. 260 l.

A Hartl és Schrauf közzétette adalékok nemcsak azért bírhatnak érdekkel a magyar történetírókra, mert oly férfiak életrajzát tartalmazzák, a kik a magyar műveltségre sokképen ható bécsi egyetemen működtek, hanem azért is, mert az itt közlött adatokban több olyanra akadtunk, a melyeknek tudósaink egyenesen hasznát is vehetik hazai vonatkozásaik miatt. Ez utóbbi szempont indokolja különösebben, hogy e folyóirat hasábjain is szükségesnek tartjuk a fentczímzett munkáról néhány sorban megemlékezni.

A kiváló szerzők csak adalékokat kivántak nyujtani Aschbach művéhez, de ez adalékok önmagukban is némi egészet képeznek. Nem volt ugyan czéljuk, hogy ama néhány férfiúinak teljes életrajzát adják, a kikkel ez adalékokban foglalkoznak, így például *Auer Lambert* életrajzi adatait csak tisztázni kivánták, mind a mellett jobbára egész életpályájukat felölelik. Összesen hét tudós férfiú életrajza tárúl elénk e műben, és pedig: Aicholz Jánosé, Auer Lambertié, Baltmann Nathanaelé, Brassicanus János Sándoré (Joh. Alex. Br.), Brassican János Lajosé, Canisius Péteré s végre Cantiuncula Claudiusé. Közülök néhány azért is érdekes reánk nézve, mivel vagy az özvegy Mária királynővel, vagy történelmünk más kimagasló alakjaival voltak közeli érintkezésben, de azért is, mert oly műveket irtak, a melyek a magyarországi állapotokra egyben-másban jellemzők. Így például Aicholz Jánost (szül. 1520-ban Bécsben s meghalt 1588-ban) az orvosi kar egyik jeles tagját, decanját, majd az egyetem rectorát 1560-ban a végből mentette föl az egyetem decani hivatalától, hogy idejét kizárólag Nádasdy Tamás nádornak gyógyítására szentelje, a mire egyenesen a császár szólította fel a hírneves orvost. Ő eszközli ki, hogy Lobschutz Benjamin műve, »Underricht für die hungerisch Krankheit und kindtspladern,« a melytől némelyek az orvosi tekintély megalázását féltették, 1575-ben kinyomatni rendeltetett s meg is jelent még ugyanabban az évben, Bécsben.

Joannes Alexander Brassicanusnak, a német humanismus egyik tiszteletre méltó képviselőjének, a ki 1524-ben egy követséggel Budán járt, egy idylleuma jelent meg 1528-ban, ily czímmel: »In felicissimum puerperium ser. dom. Annae Ungariae ac Bohemiae reginae . . . invictiss. regis Ferdinandi . . .

coniugis charissimae, idyllion.« Ennek öcscse, Brassican János Lajos, a kiváló philologus és jogász, Oláh Miklósnak lőn apródja, a ki akkor mint székesfehérvári kanonok Mária magyar királynőnek legmegbízhatóbb tanácsadója volt. Mikor lépett e férfiú Oláh Miklós szolgálatába, nincs világosan megállapítva, de a szerzők az adatok összevetéséből azt következtetik, hogy ez a mohácsi vész után történhetett. Brassican elkisérte — mint a műben olvassuk — urát a Ferdinánd érdekében tett különböző útjaira s azonfelül közvetítette bátyjának az érsekkel való összeköttetését, a ki az érsek számára könyvek vételén fáradozott. 1537-től nemcsak az egyetemen működött, hanem mint nyilvános ügyvivője is Ferdinándnak s az özvegy magyar királynénak. Kétszer volt ő is az egyetem rectora s négyszer a jogi kar decanja. 1549-ben a magyar törvényszéknél ő volt Kamarjay ügyében a jogi képviselő; már előbb 1541-től fogva Ferdinándnak tanácsosa lőn száz arany forint fizetéssel s Mária királynőnek ugyanannyi évi fizetéssel 1548-tól fogva, s így ő tekintélyes vagyonra tett szert. Egyik művét Oláh Miklósnak ajánlotta, ily czímmel: »Ad potentissimum utriusque Pannoniae ac aliarum provinciarum regem Ferdinandum e Boëmis redeuntem carmen congratulatorium Iani Lucii Brassicani« (Viennae, 1528). Egy másik munkája, 1547-ben jelent meg s ily czimet visel: »Phoenix. sive luctus Austriae ob mortem incomparabilis heroinae D. Annae Quiritium, Pannonum ac Bohemorum reginae« . . .

A kit e férfiak élete, vagy Canisiusnak, a híres jezsuitának s Cantiunculának, a XVI. század kiváló jogtudósának, pályája jobban érdekel, olvassa el az adalékokat, a melyek a XVI. század politikai és irodalomtörténeti viszonyait oly sokoldalú források után s oly világos előadással igyekeznek megértetni. Azokra nézve pedig, a kik Aschbachnak a bécsi egyetem történetéről szóló művét ismerik és tanulmányozzák, egyenesen nélkülözhetetlenek ez adalékok. A lelkiismeretes szerzők több helyen megjavítják Aschbach adatait mind e tudósok magán és nyilvános életpályájokra vonatkozólag, mind az akkori közállapotokat illetőleg. V. J.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk okt. 4-iki ülésén nagy számú és fényes közönség jelent meg. Elnök a napirend megkezdése előtt jelentette, hogy másodelnökünkhez *Pulszky* Ferenczhez születése 80-ik éve alkalmából, elnöki intézkedés folytán a választmány tagjai üdvözlő iratot intéztek.

A tagajánlások felolvasása után Paikert Lajos *Tagányi Károly*nak »*A földközösség története Magyarországon*« című rendkivül érdekes tanulmányát olvasta fel. Szerző a mai tagosíttatlan határok állapotából kiindulva, arra a fölfedezésre jut, hogy az egy birtokhoz tartozó földek szétszórtsága azokban a földközösségnek maradványa, midőn még t. i. *egyéni tulajdont* nem ismertek, hanem az egész határt közösen birták, s a vetés alá eső területet minden évben annyi egyenlő részre darabolták, ahány tagja volt a községnek, akik aztán e részeket maguk közt sorshuzással megosztották. *Tagányi* ezután arra a meglepő eredményre jut, hogy ez az állapot közvetlenül az urbériség rendezése (1765—80) előtt a városi és paraszt birtokokon az egész Alföldön s az azzal szomszédos megyékben is el volt terjedve. Sorra veszi mindazon helyeket, melyekben akkor a földközösség uralkodott, s mindenütt magukat az adatokat beszéltetve leirja a »*nyilvonás*«-t s a »nyil«-akat — a hogy őseink a földosztásnál a sorshuzást s a kihuzott birtokrészt nevezték —, a földközösség külömböző formáit: a nyilas osztást, a *nomád* földközösséget, melynél a földmivelés cyklusonkint a határnak más és más részére költözött, végül az *első foglalást*, mely szerint — mint például még 1715-ben *Pest* város határában is — mindenki annyi földet vett birtokába, amennyi neki csak tetszett. Minthogy azonban az igy leirt terület az egykori török hódítás területével esik össze, annak bizonyítására, hogy a földközösség nem a hódítás alatt keletkezett, szerző Erdélyre tér át, mely soha sem volt a török uralom alatt. Itt

aztán abból, hogy a legtöbb tagosíttatlan birtok, s másrészt a községi vagyon legnagyobb része máig is Erdélyben maradt meg, azt következteti, hogy a földközösség legtovább s a legnagyobb elterjedésben itt tartotta fönn magát, s e tételt érdekesebbnél érdekesebb adatok egész tömegével illusztrálja. Ezek után középkori adatainkat veszi elő, s mindenekelőtt azokat az eddig megfejthetetlen latin és magyar kifejezéseket magyarázza meg, a melyek, mint például a *füvönosztás* és *fükötél*, okleveleinkben az ősi magyar földközösségnek műszavait képezik. Ezekkel fölfegyverkezve bizonyítja be tanulmányának végső következtetését, hogy t. i. mentül régibb korba megyünk vissza, a földközösség annál általánosabb volt, és pedig nemcsak városi és paraszt telkeken, hanem az összes nemesi, egyházi és királyi birtokokon, egyszóval, hogy minden egyéni tulajdon eredete nálunk is az ősi közös birtoklásra vezethető vissza. Végül még a földközösség folytonosságát hazánkban a honfoglalást megelőző korból is a szlávoknál, a barbárokrál és rómaiaknál is kimutatván, a felolvasás véget ért. Maga e tanulmány egész terjedelmében a »*Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*« októberi füzetében fog napvilágot látni.

Titkár ezután bemutatta a társulat kézirati gyűjteménye számára beérkezett adományokat:

Pongrácz Lajos, Hontmegye volt alispánja, Teleki Lászlónak egy 1861. febr. 17-éről hozzá intézett bizalmas s épen ezért érdekes levelének eredeti példányát adta a társulatnak, mely mellett a gróf Hontmegye üdvözlő feliratára adott válaszát küldte meg.

Ráth György, ny. curiai tanács elnök, érdekes adalékkal járult a társulatunk birtokában levő Ipolyi-levelek gyűjteményéhez; az elhunyttal 1866-ban folytatott levelezését (számszerint 6 db levelét) a társulat birtokába bocsátotta.

Ludaics Miksa tagtársunk, nehány darab könyvtáblából kiáztatott töredéket, 4 db újabbkori török levelet, egy 1814-iki pesti színlapot (Pokolvári Bálint eredeti dráma első előadása) s Vitkovicsnak egy Virághoz intézett levelét ajándékozta társulatunknak.

Gróf Apponyi Sándor 5 db XVII. századi, történelmi fontosságú levéllel szaporította gyűjteményünket: 1. Bethlen Gábor levele a tokaji birtokosokhoz (1627. márcz. 2.), 2. Rákóczy Györgytől 1636-ból a Bethlen István-féle mozgalmak idejéből, 3. II. Rákóczy Györgynek 1656. okt. 28-áról egy lengyel főurhoz írt levelét, 4. Theököly Istvánnak 1659. decz. 21-ről a császárhoz intézett folyamodását, s 5. Theököly Imrének egy császári parancsra 1686. szept. 15-én adott válaszát.

Mindezekért a választmány forró köszönetét nyilvánította

ÚJ KÖNYVEK.

— Balogh Gyula, Vasmegye főlevéltárnoka igen díszes kiállítású könyvet adott ki Vasvármegye nemeseiről. Vasmegye egyik azon határszéli megyéknek, hova első királyaink bölcs gondoskodásából igen sok határőrző telepedett meg, a határőrzés fejében a birtokadomány által nemesi szabadságot élvezvén az egész kerület minden egyes tagja. Magában e terjedelmes kötetben, több mint 1300 családnévvel találkozunk, s ezek között számos család ilyen adomány czímén lett nemessé. Balogh Gyula munkáját két főrészre osztotta, az első részben adja a főrendű nemesi családokat, továbbá azokat, melyekről a régi jegyzőkönyvek, okmányok emlékeznek meg, valamint melyeket a nemesi investigatio ilyenekül elismert, úgy szintén a nemesi birtokot birlaló és birtokadományos családokat s végre az idők folytán kihalt, vagy más megyékbe költözött armalistákat, a kiknek így nemes levelük nem maradt fenn a megyei levéltárban. Ezen első részben nagy szorgalommal gyűjtötte össze a megyei levéltár adatait s azok eredménye gyanánt röviden adja a családok történetét is, a már más szakmunkákban de ismertetett családok történetét csak dióhéjban adja. A munkának ezen része azonban igen nagyot nyert volna történeti becsben, ha a vasvári káptalannak legalább az 1541—1781-ki időközbeli protocollumaiból egészítette volna ki, mert a mennyiben ugyan terjedelmesebbé tette volna ez, de ép annyival még alaposabbá, s ez által Vasmegye családjainak még teljesebb sorozatát lehetett volna nyujtani, s az egyes családoknak még bővebb történetét s főleg birtokviszonyait. A második részben 372 czímert ad, melyet 519 család nyert, s mely czímereknek igen nagy része eddig teljesen ismeretlen volt. A czímerleirások egészen pontosak, úgy hogy e része a munkának teljes elismerést érdemel. Egy harmadik részben pótlékot nyújt a szerző s a kötetet terjedelmes index zárja be. Balogh Gyula hasznos szolgálatot tett e mű közzététele által, s óhajtandó volna, ha minden vármegye hasonló módon igyekeznék közzététetni a levéltára adatai alapján a megye nemes családjainak jegyzékét, hogy így ezredéves kiállításunk alkalmával megközelítőleg teljes jegyzékkel rendelkeznénk a nemesi családokról. Balogh Gyula könyvét mindazoknak a legmelegebben ajánljuk, kik Vasmegye családjainak történetét tanúlmányozni akarják, sőt a mennyiben az eredetileg ugyan vasmegyei, de később onnan kiköltözött családokat is adja, munkája még szélesebb kört is érdekelhet A munka szerzőnél kapható. P. B.

— Várady Gábor Hulló Levelei-ből elhagyta a sajtót a második füzet is. Az ő visszaemlékezéseit írta meg, azokat mondja el a mikben részt vett s a miknek szemtanuja volt. Visszavonulván a politikai pályától, otiumját arra használja, hogy

élményei elbeszélésével anyagot szolgáltasson kora történetéhez. Eredetileg e leveleket egy máramarosi ujság számára irta, mely hetenként közöl egy-egy hulló levelet, s melyek összegyűjtve könyvvé nőtték ki magukat. Már ez a forma utját állta annak, hogy szoros értelemben vett memoireokat irjon; de daczára ennek kellett feljegyzéseinek lenni, melyek emlékezetét támogatták — pedig bizonyos, hogy rendkivül jó emlékező tehetsége van. Nem azért, hogy az éveket, napokat rendesen és pontosan idézi, hanem azért, mert azonkori érzelmeit, gondolkodását, levertségét, lelkesedését, reményeit, várakozásait tudta visszaadni leveleiben. S könyvét épen ez teszi igen becsessé — azon idők hangulatát ismerjük meg belőle. Ezzel szolgálatot tett a jövő történetirásnak, valamint keresetlen ügyes s olykor hangulatos elbeszéléssel kedves olvasmányt nyujtott olvasóinak. Az is érdeme, hogy egy ember s egy környék körül forog; — bár több ember, több környékről jegyzett volna fel hasonló dolgokat! Nagy haszonnal forgathatja a fiatal nemzedék is. Et haec meminisse juvabunt. A könyvben LXV levél van s tartalomjegyzékkel, tárgymutatóval el van látva.

— A Szent-István Társulat tudományos és irodalmi osztálya megkezdte felolvasó üléseiben tartott előadásainak közzétételét s eddigelé négy felolvasás publicáltatott, melyek közt két történeti, egy nyelvészeti s egy jogtörténelmi látott világot. A sorozatot *Kandra* Kabos nyitja meg »Az ezeréves Károlyiak« czímű értekezéssel. Történeti visszapillantás a Károlyi grófok eredetére, leszármazására a Kaplyon nemzetségből, történeti szereplésére. Külön fejezetet szentel a Kaplyonok vezéri származásának. Kis értekezésében nemcsak a Károlyiak oklevéltárát, hanem a krónikákat s hagyományokat is felhasználta. — A második füzet *Giesswein* Sándor jó nevű orientálistánk értekezése »az urali nyelvek helyhatározó demonstrativ elemei különféle functiók szerint, az indogermán és sémi nyelvek hasonló elemeihez viszonyítva.« — A harmadik ismét történeti értekezés egy másik jeles orientalistától, *Karácson* Imrétől. »Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században.« Az egyik Ahmed Reszim effendi, ki 1757-ben fordult meg Bécsben, a másik a Poroszországba küldött Ahmed Azim effendi, ki 1771-ben volt először Bécsben s 1790-ben utazott át Magyarországon. Mind a két emlékirat igen érdekes és tanulságos, melyekből Karácson ügyes kivonatot készített. — A negyedik füzet *Dedek* Crescenstől van, s választ tartalmaz Boncz könyvére »A vallás körüli felségjogokról.« Polemicus tartalmú munka, mely ellentétes álláspontot foglal el a Boncz könyvével.

— Nagy Iván — ő Felségének Balassa-Gyarmaton megfordulása alkalmából — e városról 1858-ban kiadott monographiájá-

ból rövidítményt készített s azt az ujabb kutatások eredményeinek felhasználásával kiadta. Kezdve a város legrégibb történetén, annak fejlődéséről, alakulásáról, viszonyairól igen érdekes képet tár az olvasó elé. Széleskörű tudásnak, hosszas buvárlatoknak eredménye van e munkában felhalmozva, gonddal és szépen irva. Mi úgy vesszük mint egy izelítőt Nógrád nagy monographiájából, melylyel szerző a millenium alkalmából fogja történetünket megajándékozni, s mely a millenaris irodalomnak bizonynyal egyik legbecsesebb terméke lesz.

— Dr. Baróti Lajos mult évben megkezdett munkájának: »Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez« második része is megjelent, mely az 1718—53 évek közti administrationalis körözvényeket foglalja magában. Nagy fontosságú adalék ezen vidék történetéhez, s a délmagyarországi Értesítő II. és III. füzeteiből külön lenyomat.

— Pál apostol élete és levelei. Irta dr. *Masznyik Endre* pozsonyi ev. theol. akad. ny. r. tanár, 466 nagy 8⁰ lap. A fentebbi közös czím alatt tervezett nagy munkából az első rész »Pál apostol élete« hagyta el a sajtót s ezzel szerző egy, a magyar theologiai irodalomban szinte páratlanúl álló művel ajándékozta meg nemcsak a szakirodalmat, hanem a művelt nagy közönséget is, mert őszinte elismeréssel kell kiemelnünk, hogy szerző oly alapossággal, annyi szakszerű tudással és lelkiismeretes utánjárással irta meg ezt a munkát, hogy a szaktudósoknak kiváló és gazdag forrásművet nyújtott benne, míg másfelől meg tárgyalása olyan világos, előadása olyan vonzó, irályában annyi melegség és lelkesedés van, hogy a művelt nagy közönség is, mint a történelem egyik legnagyobb alakjának érdekesen megirt életrajzát olvashatja és élvezheti. Szerző egészen modern historikus, a ki főalakját beállítja a kor történeti keretébe s mindenütt reámutat arra a kölcsönhatásra, a melyet nagy emberek korukra gyakorolnak, de a mint viszont jellemük, egyéniségük kifejlődésére épen környezetük is feltétlen befolyással van reájuk. Vizsgálja és élénken elénk állítja szerző Pál korát, környezetét, a kor hangulatát, uralkodó nézeteit, eszméit, ezeknek a lánglelkű férfiura való hatását. Kutatja egyéniségének jellemző vonásait, feltárja lelkének harczait, legbensőbb küzdelmeit. Az a nagy belső lelki forrongás, az az emésztő, szinte titáni küzdelem, mely végbemegy a farizeusi iskolában felnőtt s a hagyományos nézetekhez egész odaadással ragaszkodó Saulusban, míg aztán szakítani tud egész multjával és az üldözőből apostollá lesz, a legmakacsabb konzervatióból pedig az égi, a valódi, a szent szabadságnak a leglelkesebb, a legbátrabb, egész az életnek feláldozásáig, a mártirhalálig elmenő leghivebb hirdetőjévé és bajnokává válik: ez az óriási átalakulás mintegy előttünk folyik le szerző előadá-

sában, a mint felbonczolja lélektanilag, a legkisebb jelenségekre is figyelmet fordítva, azt a nagy szellemet és a mint felmutatja azokat a különböző benyomásokat, a melyek iránt oly fogékony volt Pál lelke. Mindenütt eszméltet. Keresi az ok és okozati összefüggést. Látköre széles. Kritikája emelkedett és tiszta látású s az egész művet mintegy zománcz a tárgya iránt való lelkesedése, szeretete vonja be. A bevezetésben a keresztyénség történeti előkészítését, a pogányság politikai, vallási s bölcsészeti viszonyait, a zsidóság világtörténeti hivatását s vallási eszméit ismerteti; majd szól a mosaismusról, a profetismusról és a judaismusról, Keresztelő Jánosról, Jézusról, az őskeresztyénségről és István vértanúról. Ez előkészítés után lépteti fel Pált s ennek életét négy nagy korszakba osztva tárgyalja. A megtérés, az alapvetés, a hadakozás és a megáldoztatás kora az egyes mértföld mutatói az apostól életének. Az első korszakban szól az apostol szülőföldjéről, Ciliciáról, Tarsusról, a tarsusi művelődési viszonyokról, a szülőföld befolyásának nyomairól, a családi körről, Saul gyermekkoráról, a rabbi iskolákról, majd Saulnak Jézus híveivel való első érintkezéseiről, István halálának reá gyakorolt hatásáról, aztán a damaskusi úton való megtérésről; végül az apostolnak Arábiában való tartózkodásáról stb. A második korszak a Damaskusba való visszatérését, Pálnak a zsinagógában való első fellépését, jeruzsálemi útját, ott az oszlop-apostolokkal való találkozását, Antiochiát, az itteni viszonyokat, az első missiói utat, a jeruzsálemi konventet, Péter és Pál egymással való harczát, majd a második térítői útat Galácziában, Maczedoniában és Akhajában ismerteti. A hadakozás kora azokat a küzdelmeket tárgyalja, a melyeket az apostolnak a különböző gyülekezetekben a hamis irányokkal vívnia kellett Efezusban, Galácziában, Korinthusban stb., míg az utolsó korszakba csoportosítvák az utolsó jeruzsálemi út, a caesareai fogság, a Rómába utazás, a római fogság és a vértanúi halál. E rövidre fogott áttekintés adja a nagy munka tartalmát. E főbb pontok között domborul ki az életrajz, a melynek megírásánál szerző nagy utánjárással igyekezett a régebbi és a legújabb munkákat forrásúl felhasználni, úgy hogy jegyzetei kitünő tájekoztatásúl is szolgálnak a forrás művekre nézve. Érdeklődéssel várjuk e műnek a második részszel, az apostol leveleivel leendő kiegészíttetését. *(K. B.)*

— A Gróf Zichy-család okmánytárának VI-ik kötete, gróf Zichy Ferencz a család seniora költségén s a M. Történelmi Társulat kiadásában megjelent. Nagy horderejű s kiváló fontosságú vállalat ez, mert a mely mértékben foglal tért történeti irodalmunkban a történeti kritika, ugyan olyan arányban nevelkedik az ilyen okirat-kiadások értéke, melyek közt a jelen okmánytár kiváló helyet foglal el, s melynek közrebocsátásával a család seniora

hazánk történetének kiváló szolgálatot tett. Hogy mily roppant gazdag a senioratus zsélyi levéltára mutatja, hogy az eddig megjelent hat kötet csak a XV-ik század elejéig terjed. Maga a VI-ik kötet, bár 640 lap s 433 okmányt foglal magában, csak tiz évi időközt merít ki: 1410-től 1420-ig. A Zichyek mellett még számos más magyarországi családok is felölel u. m. a Báthmonostoryt, Kisvárdait, Garait, Perényit stb. s azon kivül rendkivül sok országos és művelődéstörténeti adatot nyujt. Kiállítása diszes: s könyvárusi ára 4 frt. W. M.

— Wagner Istvántól két érdekes alkalomszerű füzetke jelent meg: Drégelyi emlék. Szondi jellemrajza, melynek jövedelme a drégelyi várromokat megközelítő utak jó karban tartására van szánva, ügyesen és melegen irt jellemrajz, s Kosztka Mihály élet és jellemrajza, melyet a derék tanfelügyelő 25 éves tanügyi működésének emlékünnepére irt a szerző s az ünnepeltnek arczképével diszítve adott ki.

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI PÁLYÁZATAI.

1.

(Nyilt pályázat.)

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalom az Oltványi-alapítványból 500 frt.

Határidő 1896 szeptember 30.

A julalom csak önálló tudományos becsesel bíró munkának itéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

2.

Adassék elő levéltári kutatások és a fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidék ötvösségének története a XIX. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.

Határidő 1896 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdij nélkül kiadni.

3.

Adassék elő önálló kutatások alapján a magyar nemzet története, ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 2000 frt.

Határidő 1894 deczember 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai szinvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott

példányát a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

4.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyaltassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897 szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetettik ki.

5.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895 szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HIV. BUDAPESTI KÖZLÖNY szept. 19-iki számában köv. kinevezéseket publicálja: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister a m. nemzeti muzeum könyvtárához segédőrré dr. *Erdélyi* Pál muzeumi segédet, segéddé pedig *Szamota* István orsz. levéltári gyakornokot nevezte ki. *Csuday* Jenő tagtársunk eddigi muzeumi segédőr az V. kerületi reáliskolához tanárrá neveztetett ki.

— RÉCSEY VIKTOR munkatársunkat s eddigi esztergomi benczés tanárt a pannonhalmi főapát a főapátság központi könyv- és levéltárának igazgatójává nevezte ki, miután az eddigi igazgató Halbig Cyprián tihanyi apáttá léptetett elő.

† TOMORY ANASZTÁZ alapító tagtársunk, ki az 50-es és 60-as években, a maga helyén sokat áldozott irodalmunk felvirágosítására, oct. 9-én Budapesten elhúnyt.

— AZ AKADÉMIA oct. 8-iki ülésében olvasta fel a főtitkár Fraknói Vilmos levelét, melyben jelenti, hogy a magyar történelmi intézet háza már elkészült s még ez évben megnyilik. Egy helyet az Akadémia rendelkezésére bocsátott. Ez intézet megalapítására vonatkozó szándékáról Társulatunk ülésében tett jelentést. A tör-

ténetírónak ezen, a maga idejében és maga helyén tett áldozata történetírásunk felvirágoztatására bizonynyal nagy hatással leend. Ugyan ez ülésben olvasta fel a főtitkár Forster Gyula levelét is, melylyel 15,000 frt alapítványt tett a magyar kath. egyháztörténet mívelésére vonatkozólag, mely összeg kamataiból az első tiz évben levéltári kutatását fognak Rómában eszközöltetni.

— A Szent-István Társulat megrendelési felhivást tett közzé, dr. *Weisz* János világtörténelmének magyar fordítására. Miután Cantu Caesar világtörténelmének példányai már elfogytak s egyes részeiben elavultak, a társulat elhatározta a hasonló irányú, terjedelmű s szellemű Weisz-féle munkát közzé tenni, mely Németországban is nagy hatást tett s már harmadik kiadásban jelenik meg. A magyar kiadás a magyar, bolgár, román és szerb nemzetek történetével fog kibővíttetni, úgy hogy a magyar kiadás az eredetinél még teljesebb lesz. A kiadásra azonban a társulat csak úgy vállalkozik, ha decz. 15-ig legalább ötszáz megrendelő jelentkezik. Egyes kötet ára füzve 4 frt, kötve 5 frt, s ha a megrendelők száma lehetővé teszi, az egyes kötetek több száz illusztrátióval fognak kiadatni. Évenkint 2—3 kötet fog megjelenni. A megrendelések a Szent-István Társulat igazgatóságához (Budapest, Királyi Pál-utcza 13.) intézendők.

— Wéber Samu bélai évang. esperes s ismert történetírónk Horváth Márknak (ki Zrínyi előtt Szigetvárnak kapitánya volt) s Ferdinándtól Nagy-Előrt nyerte adományúl s fiának gradeczi Stansith Horváth Gergelynek, ki a XVI. század vége felé különösen a reformatio terén kiváló szerepet játszott, gymnasiumot is alapított, életrajzán dolgozik a családi levéltárban őrizett adatok alapján. E munkát előfizetés útján fogja közzé tenni. az erre vonatkozó ívek jelen füzetünkhez vannak mellékelve. Felhivjuk rá olvasóink figyelmét, mert a munka csak abban az esetben jelenik meg, ha az előfizetők a nyomdai költséget fedezik.

— Az erdélyi honismertető Egyesület évi közgyűlését aug. 17. és 18-án Szász-Régenben tartotta. A gyűlés első tárgya emlékbeszéd volt az elhunyt társulati elnök Dr. Teutsch felett, melyet az elhunyt fia *Frigyes* tartott, s mely a nagyszámú közönségre mély benyomást tett. Az elhunyt utódjává az elnöki székben a felolvasó választatott meg egyhangulag. — A históriai bizottság ülésében *Grosz* Gyula jelentést tett, hogy a brassói történelmi források III-ik kötete (1540—1550) már sajtó kész. Kapcsolatban ezzel a bizottság elhatározta, hogy a szász universitáshoz kérelmet intéz az »Okmánytár« folytatása ügyében. — A másnap tartott ünnepélyes közgyűlésben *Theil* Rudolf a hetzendorfi örökös grófokról (Thabiássy de Eccel) írt munkája egy fejezetét olvasta fel, s *Grosz* Gyula a barczasági várakról értekezett.

— Dr. Téutsch György elhunyt tagtársunknak s kiválótörténetirónak és buvárnak igen melegen irt életrajza jelent meg az Allgemeine Deutsche Biographie XXXVII-ik kötetében, mely kimerítően vázolja az elhunyt ev. püspöknek egyházi és irodalmi tevékenységét.

— A Nagy-Kőrös városa monographiája megiratása tárgyában kiküldött albizottság jul. 12-én ülést tartott. A monographia egyes részei megirásával szakférfiak bizattak meg, s a szerkesztést *Galgóczy* Károly vállalta magára, ki a történeti rész elkészítésével is megbizatott. A bizottság felkéri az egyes munkatársakat, hogy dolgozataikat 1895. máj. 5-éig adják be a szerkesztőnek, hogy a monographia a milleniumra pontosan megjelenhessen. — Óhajtandó volna, hogy Kecskemét várost közönsége is intézkednék, hogy a *Hornyik* által kezdett nagyszabású monographia V-ik és befejező kötete is ezen időre elhagyná a sajtót. — *Gyárfás* István nagy munkája is, a Jász-Kunság története befejezetlen maradt. Ebből is csak az utolsó kötet hiányzik. Óhajtandó volna, hogy azon időre ez a munka is befejeztessék.

— Dr. Kvacsala János tagtársunk, dorpáti egyetemi tanár, a nyáron hosszabb tanulmányutat tett s Németországban és Angliában sok nagybecsű, hazánk történetére vonatkozó adatot gyüjtött össze, melyek egy részét a Századok számára fogja feldolgozni, más részét pedig a Történelmi Tárban publicálni.

FELHÍVÁS.

— Sopron megye tőrv. hatósága felszólította a M. Történelmi Társulatot, hogy a megye monographiájának befejezésére tegye meg a szükséges intézkedéseket. A monographia megirására boldogult Nagy Imre vállalkozott, két kötet okmánytárt ki is adott s a többi kötetekhez jelentékeny anyagot gyüjtött össze. Felhivjuk tehát irótársainkat, kik a munka befejezésére vállalkozni akarnak, hogy ebbeli szándékjukról a M. Tört. Társulat titkári hivatalát (Ferencziek-tere 5. Egyetemi könyvtár) legkésőbb f. évi okt. végéig értesíteni sziveskedjenek.

Tagtársainkhoz.

A gróf *Zichy-család Okmánytárának* VI-ik kötete megjelent. E kötetnek bolti ára 4 frt. A Magyar Történelmi Társulat tagjai azonban 4 frt helyet 2 frt 50 kron szerezhetik meg. A megrendelés a titkári hivatalba intézendő (Ferencziek-tere 5. sz. Egyetemi könyvtár) hova a megrendelési összeg posta utalványnyal beküldendő. A kötet, a megrendelő kívánságához képest utánvét mellett is megküldetik. — A társulat tagjai az eddig megjelent hat kötetet 12 frt kedvezményi áron szerezhetik meg.

Szilágyi Sándor
a M. Történelmi Társulat titkára.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei. A magyar t. Akadémia megbizásából összeállította, bevezetéssel a jegyzetekkel ellátta *Zichy* Antal. II. köt. (1843—1848) Budapest, Akadémia. 1894. 692 l. Ára 5 frt.

— Pozsony város joga a középkorban. Írta *Király* János. Kiadja a magyar tud. Akadémia tört. bizottsága. Budapest. 1894. 464 l. Ára 4 frt.

— Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. *Szily* Kálmán és *Heller* Ágost rávonatkozó jelentéseivel. Budapest. 1894. 24. l.

— Kalauz az újabb magyar irodalomban. Szerkesztette *Petrik* Géza. Budapest, kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egylete. 1894. 8-adr. 288 l.

— Az ezeréves Károlyiak. *Kandra* Kabos r. tagtól. (A Szent-István Társulat felolvasó ülései 1. sz.) 8-adr. 23 l. Ára 30 kr.

— Két török diplomata Magyarországon. Dr. *Karácson* Imre r. tagtól. (A Szent-István Társulat felolvasó üléseiből.) Budapest. 1894. 8-adr. 20 l.

— Hulló Levelek. Írta *Váradi* Gábor. II. füzet. M.-Sziget. (Máramarosi részvény-nyomda.) 1894. 8-adr. 288 l.

— A Felső-Kubini Meskó család leszármazása és történeti emlékei. A család okmányai alapján és iglói *Szontágh* Dániel munkája segítségével összeállította felső-kubini *Meskó* Márton. XI oklevéllel. Mező-Berény. 1894. A szerző sajátja. 8-adr. 129 l. Egy arczképpel és négy czímerrel.

— A keresztes hadjáratok jelentősége a pápaságra, különös tekintettel Magyarországra. Írta Lőrincz Gyula. Nagyszombat, Winter Zsigmond, 1894. 8-adr. 96 l.

— Balassa-Gyarmat. Írta *Nagy* Iván. (Az 1858. évi első kiadásnak javított rövidítménye.) B.-Gyarmat 1894. (Darvai Ármin bizománya.) 8-adr. 40 l.

— Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A »délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat« megbizásából szerkeszti dr. *Baróti* Lajos. II. rész. Temesvár. 1894. Nagy 8-adr. 129—296 ll. Ára 1 frt.

— Kossuth Lajos Eperjesen. Írta *Hörk* József. Egész tiszta jövedelme a collegiumi »*Kossuth Lajos alap*« javára fordíttatik. Eperjes. 1894. (Kosch Árpád) 8-adr 24 l.

— Erdély Helynevei. Irta *Márki* Sándor. Utasításul az E. K. E. helynévtári központi bizottságáól az osztályok és vármegyei albizottságok részére. 1894. Kolozsvártt. 8-adr. 9 l.

— — — —

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi oct. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Zsilinszky Mihály elnöklete alatt Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, dr. Hajnik Imre, Majláth Béla, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, id. Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Thallóczy Lajos vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Szilágyi Sándor titkár bejelentvén, hogy gróf Teleki Géza elnök úr betegségtől gátoltatva nem jelenhetik meg az ülésen, Pulszky Ferencz és Thaly Kálmán alelnökök pedig más okok miatt vannak távol, az ülés vezetésére Zsilinszky Mihály vál. tagot kéri fel.

Zsilinszky Mihály elfoglalván az elnöki széket, az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Tagányi Károly és Szinnyei József vál. tagokat kéri fel.

80. Titkár jelenti, hogy Pulszky Ferencz alelnök úr a mult september-hó 17-én születése 80-ik évfordulóját ülvén, minthogy a mult hóban vál. ülés nem tartatott, az elnök gondoskodott róla, hogy az ünnepelt agg tudóshoz a társulat részéről üdvözlő irat intéztessék.

Helyesléssel tudomásúl vétetik.

81. Jelenti, hogy Trencsén vármegye közönsége mint alapító tag, f. évi 28/11488. sz. alatt kelt határozatával eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte.

Köszönettel tudomásúl vétetik.

82. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapítókúl:* Solymossy László Nagy-Lóson, 100 frt alapítványnyal (aj. gróf Teleki Géza), dr. Wekerle Sándor minister-elnök Budapesten, 100 frt alapítványnyal (aj. gróf Teleki Géza), Wodianer Arthúr Budapesten, 100 frt alapítványnyal (aj. Baróti Lajos); b) *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Brezovits Ferencz tanító Sárváron (aj. Csánki Dezső), Jalsoviczky Sándor min. s. titkár Budapesten (aj. Pettkó Béla), Kármán Elemér joghallgató Budapesten (aj. Fejérpataky László), Neményi Imre kir. tanfelügyelő Makón (aj. Szilágyi Sándor), Paikert Alajos gazd. egyesületi titkár Budapesten (aj. Tagányi Károly), gróf Pálffy Andor m. kir. testőr-kapitány Bécsben (aj. báró Apor Gábor), Péter Gábor városi tisztviselő

Debreczenben (aj. Szilágyi Sándor), Alsóköröskényi Thuróczy Vilmos főispán Nyitrán (aj. Pettkó Béla), dr. Cserny Károly min. s. titkár Budapesten, Csőrgeő Gyula min. tanácsos Budapesten, Dékány Mihály min. oszt. tanácsos Budapesten, Döry Andor földbirtokos Zombán, dr. Farkas László főorvos Budapesten, Fáy József földbirtokos Ecséden, Graenzenstein Arthúr ezredes Budapesten, Jakabffy Imre főispán Lugoson, Janicsáry Sándor orsz. képviselő Agán, ifj. Justh György orsz. képviselő Neczpálon, Kállay Zoltán főispán Egerben, Kazy József cs. és kir. kamarás Budapesten, dr. Kéry István Budapesten, Neményi Ambrus orsz. képviselő Budapesten, Piukovics József földbirtokos Szabadkán, gróf Sztáray István Sztárán, Tolnay Lajos min. tanácsos Budapesten, Tomka Jenő min. titkár Budapesten, Urányi Albert fő-számtanácsos Budapesten (mind aj. gróf Teleki Géza); *1895-től:* gróf Pálffy István főrendiházi tag Pozsonyban (aj. Szilágyi Sándor).

Mindannyian megválasztatnak, s az ajánlóknak, különösen gróf Teleki Géza társ. elnök úrnak, buzgó tag-gyüjtésökért a választmány köszönetét nyilvánítja.

83. Paikert Alajos társulati tag felolvassa Tagányi Károlynak *A földközösség története Magyarországon* című tanulmányát, mely a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* legközelebbi füzetében fog megjelenni.

84. Titkár előterjeszti a pénztárnok junius-augustus és september hónapokról szóló kimutatásait, melyek szerint junius-augustusban összes bevétel volt ... ... 2948 frt 22 kr,
» kiadás ... ... 2028 » 07 «
maradvány ... ... 920 frt 15 kr;
Takarékpénztári folyó számla követelés ... 4540 frt 04 kr,
összes készlet aug. 31-én ... ... 5460 frt 19 kr;
september-hóban összes bevétel volt ... ... 4596 frt 21 kr,
» kiadás ... ... 2703 frt 29 »
maradvány ... ... 1892 frt 92 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6540 frt 04 kr
követelést, 1894. sept. 30-ánösszesen ... ... 8432 frt 96 kr
készpénz áll rendelkezésre, melyből azonban Sztankovánszky János nevére 100 frt, Solymossy László nevére 100 frt, Trencsén vármegye nevére 100 frt, összesen 300 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

Az előterjesztett kimutatások tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésítendő 300 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a szokott módon 4% os m. korona-járadék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

85. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 12395 számú értesítése szerint 200 frt (400 kor.) alapítvány a f. évi 74 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett. Tudomásúl szolgál.

86. Jelenti, hogy a gróf Zichy-család Okmánytárának VI-ik kötete még a nyári szünet elején megjelenvén, annak egy diszesen kötött példányát gróf Zichy Ferencz ő nagyméltóságának a családot megillető 100 példánynyal együtt átszolgáltatta, a ki azonnal felhivta a titkárt, hogy a következő VII-ik kötet kiadására is tegye meg a szükséges előkészületeket. E felhivás következtében, minthogy Nagy Imre a codex eddigi szerkesztője kevéssel a VI-ik kötet elkészülte előtt elhunyt, a titkár az elnökkel egyetértőleg egy ideiglenes szerkesztő bizottságot szervezett, melynek elnökévé dr. Kammerer Ernő, tagjaivá pedig Nagy Iván, dr. Fejérpataky László, Barabás Samu, dr. Illéssy János, Áldássy Antal, Pettkó Béla társ. tagok és Novák Sándor zsélyi levéltárnok kérettek fel, s a VII-ik kötet anyagának özv. Nagy Imréné urnőtől átvett része egyszersmind a bizottság rendelkezésére is bocsáttatott.

A jelentés tudomásúl vétetik, illetőleg a tett intézkedések jóváhagyatnak, s ezzel az ideiglenes szerkesztő bizottság megválasztottnak és végleg megalakultnak mondatván ki, a választmány felkéri annak tagjait, hogy a munka folytatását elvállalni s abban ismert buzgóságukkal közreműködni sziveskedjenek. Egyúttal a titkár utasíttatik, hogy a megjelent VI-ik kötetből a választmányi tagokat és a 200 frtos alapitókat megillető példányok szétküldéséről mennél előbb gondoskodjék; továbbá felhatalmaztatik, hogy a kötetet, melynek rendes bolti ára 4 frtban állapíttatik meg, a társulati tagok számára 2 frt 50 kron, a codex I—VI. köteteit együtt pedig 12 frt kedvezményes áron hirdethesse. Végül gróf Zichy Ferencz úr ő nagyméltóságának, ki hazafias áldozatkészségével a nagybecsű oklevéltár folytatólagos kiadását lehetővé tette, a választmány köszönetét nyilvánítja.

87. Jelenti, hogy a társulat kézirat-gyüjteménye számára újabban a következő ajándékok érkeztek a titkári hivatalhoz:

a) Pongrácz Lajos Hont vármegye egykori főjegyzőjétől utóbb alispánjától gróf Teleki Lászlónak 1861 évi február 17-én kelt eredeti válasza azon levélre, melylyel neki Hont vármegye üdvözlő irata megküldetett.

b) Ráth György ny. kir. táblai tanács-elnök úrtól néhai Ipolyi Arnoldnak hozzá intézett hat darab levele.

c) Ludaics Miksa úrtól nehány újabbkori török nyelvű irat s egyéb töredékek között Virág Benedeknek 1818 évi mart. 23-án Vitkovics Mihályhoz írt epigrammája s egy 1814 évi magyar szinlap.

d) Gróf Apponyi Sándor úrtól Bethlen Gábornak, I. Rákóczi

Györgynek, II. Rákóczi Györgynek, Thököly Istvánnak és Thököly Imrének egy-egy eredeti levele.

A becses küldemények köszönettel fogadtatván, megőrzés végett szokott módon a M. N. Muzeum könyvtárában fognak letétetni.

88. Olvastatik a Dunántúli Közmüvelődési Egyesület által megalakitott *Országos Muzeum- és Könyvtár-bizottság* kelet nélküli átirata, melynek kíséretében megküldvén szervezeti szabályzatát, a bizottság működésében való részvételre a társulat részéről is néhány tag kiküldését kéri.

Az átirat, melynek érdemében a f. évi május-havi ülés alkalmával 65 jk. pont alatt már intézkedett a választmány, tudomásúl szolgál.

89. Olvastatik Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye alispánjának f. évi aug. 6-án 12717 szám alatt kelt levele, melyben arról értesítvén a társulatot, hogy a Rákóczi községben fennállott úgynevezett *Rákóczi kastély* lebontásakor annak falaiban négy darab jelzéssel ellátott kő találtatott, kérdést tesz az iránt, nem lenne-e kivánatos a köveknek Budapestre való felküldéséről gondoskodni.

A vármegye alispánja felkérendő, hogy e tárgyban a M. N. Muzeum igazgatóságához sziveskedjék fordulni.

90. Olvastatik dr. Wrchovszky Károly soproni lakos f. évi jul. 23-án kelt levele, melyben Perger Illés történetiró származására vonatkozó adatokat kíván a társulattól.

Áttétetik a *M. Herald. és Geneal. Társaság* titkári hivatalához.

91. Olvastatik dr. Baán Endre Sopron vármegye tiszti főügyészének, mint megbizottnak a választmányhoz benyujtott megkeresése az iránt, hogy Sopron vármegyének néhai Nagy Imre halálával félben maradt monographiája folytatására és befejezésére alkalmas szakembert ajánljon, illetőleg ajánlkozás végett a szakemberekhez felhivást intézzen.

A választmány utasítja a titkárt, hogy a kívánt felhivást a *Századok*-ban és a napi lapokban tegye közzé.

92. Dr. Borovszky Samu vál. tag indítványa a Salamon-szobor ügyében, — a legközelebbi r. havi ülésre halasztatik.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Zsilinszky Mihály s. k.
elnök.

Hitelesítjük: *Tagányi Károly* s. k., *Szinnyei József* s. k.

ÚJ ADATOK BOCSKAY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

I. *Bocskay, a fejedelmi tanácsos.*

Az itt következő adatok új világításba helyezik e nagy történeti alak életét és politikáját, megkönnyítve annak tüzetes megirását, ennek igazságos megitélését.

Mint már fejedelmi tanácsos, 1592. május 20-án neveztetett ki váradi kapitánynyá s bihari főispánná; e hármas minőségben szolgálta Báthori Zsigmond fejedelmet 1598 végéig. Báthori Endre 1599. erdélyi fejedelemmé választatván: Bocskay nem tett neki hűségi esküt, mert II. Rudolf iránt hittel volt kötelezve, s a király, bár ő kérte felmentését, nem engedte meg, s így csak tisztei és szolgái tették le azt, a miért erdélyi jószágai a fiscusnak foglaltattak le, később számkivetésre itéltetett. Ettől fogva 1604-ig követségekben járt s másfél évig tisztességes fogságot szenvedett Prágában, egy ideig magyarországi váraiban tartózkodott. Ekkor Barbiano cs. főhadvezér s királyhelyettes által megtámadtatván, fegyveres önvédelemre határozta el magát, s néhány győzelmes csata után Petky János udvarhelyszéki főkapitányhoz — kivel régóta ismeretségben volt — levelet irt, felhiva őt, hogy a székelységgel az ország helyzetét megismertetve, birja őket az ő zászlói alá állásra. Petky előbb széke előkelőit hivta meg értekezletre Székely-Keresztúrra, ez értekezlet az egész székelységet febr. 21. Nyárád-Szeredába, s mindkét gyűlés nagy lelkesedéssel meghatározta, hogy Erdély fejedelmévé Bocskayt választja meg, hozzájuk csatlakozásra felhivták a megyei nemességet és szász nemzetet, a választó országgyűlés napját meghatározták s erről Bocskayt irásban értesitették. Bocskay ettől fogva élni is

kezdett a fejedelmi czimmel és hatalommal; 1605. april 17-én a szerencsi országgyűlésen megválasztatott Magyarország fejedelmévé, azután szept. 17-én a medgyesi országgyűlésen Erdély is megválasztotta; mint fejedelem 1605-től 1606. decz. 29-ig uralkodott, oly vészteljes korszakban, a minőt nem ért az ország, állami élete nem volt úgy feldulva, földét annyi idegen nem taposta, annyi ártatlan vér nem áztatta, a polgárok oly kegyetlen üldözésnek és gyakori kiraboltatásnak, a nemesség végképeni kiirtás veszélyének kitéve, az egész ország úgy elszegényítve nem volt, mint a Báthori Zsigmond uralkodása és minden jobb érzést fellázító országos csere-beréi ideje alatt.

Ily fejedelem tanácsosának lenni nehéz feladat volt.

Ennek okai: Báthori jezsuitai neveltetése, bosszúálló vérszomjas természete, szeszélyei és könnyelmü költekezése, akiben semmi fejedelmi erény s irtózatos zsarnoksági hajlam volt. Gyontatója Carillo Alfons tette őt ily szörnyeteggé. Ma székébe hivta meg Báthori Boldizsár nagybátyját, s kevés idő mulva megölette. azzal vádolva őt, hogy székére vágyott. Megölette az ártatlan Gyulai Pált, országa egyik legtudományosabb férfiát és belső tanácsosát; Gállfi Jánost, nevelőjét és gyámját, aki egyik fő szerzője volt még zsenge korában fejedelemmé választatásának; a bölcs Kendi Sándort, aki atyja kérésére előbbi tanácsos társával birta rá az országgyűlést, hogy a fejedelmi szék megürülése esetére őt urokká válaszszák; feje s jószága elvesztésével büntette Báthori Endre bibornokot, aki az országban sem volt, azzal vádolva, hogy fejedelmi férfiak előtt kiméletlenül szólott felőle. Később Mihály vajda által megveretvén: felhivta a bibornokot széke elfoglalására, s míg az határozott, II. Rudolffal indított iránta újabb alkudozást. Geszti Ferencz hizelkedőjének felajánlta a fejedelemséget, s később gyomorerősítőt adott neki, mitől nem sokára meghalt. 1588-ban a jezsuiták kitiltásáért engesztelhetlen gyűlölség támadt szivében nagy részben unitárius és református tanácsosai iránt; gyóntatója s némely bizalmasai a töröktől elszakadást tanácsolták neki, a fejedelmi tanács ellenezte, 1594-ben országgyűlés elé vitték a dolgot, az a fejedelem akaratával ellenkezőleg határozott. Felhozták, mily csendesen élt Erdély

János Zsigmond, Báthori István és atyja, Kristóf fejedelem alatt. Báthori Zsigmond nem hallgatva rájuk, fő tanácsosát s hét főemberét az országnak kihallgatatlanúl, itélet nélkül lenyakaztatta, részint megfojtatta, maguk, hitveseik és gyermekeik vagyonát elkoboztatta s hiveinek osztotta ki. Pokoli mű, minőt Erdély népe többet sem azelőtt, sem azután nem látott.

Még nincs eldöntve: a fejedelem maga? tanácsosai? vagy gyóntatója voltak-e szerző okai a zsarnoki cselekvénynek? Igyekezem némi világot deríteni e kérdés feletti homályra.

Bethlen Farkas azt hagyta emlékezetben, hogy mikor 1594-ben Báthori Zsigmond a kolosmonostori apátsági zárda kertjében ebéd után Geszti Ferencz, Bocskay István s még nehány belső tanácsosával és bizalmasával beszélgetett, Kolozsvári János, tordai kamaraispán hallotta s Kendeffy Sándort értesítette is róla, hogy e titkos beszélgetésben résztvevők a fejedelemmel ellenkező tanácsosok megöletését tanácsolták a fejedelemnek. Azt is Bethlen jegyezte fel, hogy a midőn Nádasdy, egy magyar főur Báthorit e törvénytelen és kegyetlen tettéért megrótta, ő Gesztit és Bocskayt vetette okúl. Ezek ösztönözték rá — mondá —, de ő ekkor is csak megengedte, nem parancsolta a gyilkosságot. Feleljenek ők érette. Azon idő közvéleménye is e két férfit tartotta a vérfürdő szerző okainak. Csodálatos, hogy Bethlen nem emlékezik Carillóról. Nekem sincsenek adataim. De hogy a kitiltott rend keze benne volt, arra hátrább idézem a fejedelem egy fenyegető nyilatkozatát, amit az országgyűlés unitárius és református többségéhez a kitiltó törvény kényszerített aláirásakor tett.

Kolozsvári nem magáét, hanem más hallomását beszélte el, ez teljesen nem bizonyít. Báthori Zsigmond mentegetődzése s a tett felelősségének tanácsadóira hárítása gyávaság és férfiúi bátorság hiány, mely romlott érzületű emberekkel megtéteti a roszat, de azt megvallani erkölcsi érzet hiányában elég erővel nem birnak. Bizonyosság csak a vádlottaktól lenne remélhető. De Geszti csakhamar meghalt, Bocskay nem hallgattatott ki, végrendeletében pedig azt irta: a roszakat, melyek az utóbbi években Erdélyt sujtották, ne tulajdonítsák neki; mert ő inkább használni akart, mint ártani. Ebben nincs

bünelismerés, de határozott tagadás sincs. Igy hát csak a fejedelemhez való viszonyából szerezhetők némi bizonyítékok, miket a közlevéltárak híven megőriztek. Én ezekből teszek közzé eddig nem ismert s elődeink által fel nem használt adatokat.

Ezek 1578-tól 1598-ig terjednek s a fejedelem és Bocskay közötti rokonsági, barátsági és a legbensőbb bizalmi viszonyt egész mivoltában mutatják.

Bocskay István testvére: Erzsébet, Báthori Kristóf fejedelem neje volt, tehát Zsigmondnak édes anyja. Ezeknek a fejedelemtől adománylevelök van, hogy a szász egyetemtől kiválthassák az enyedi kastélyt, Enyed mezővárost, s a hozzátartozó *Miriszló, Fel-Enyed, Vládháza, Nyirmező, Oláh-Orbó, Kis-Orbó* és *Diómál* birtokokat, melyeket Báthori István lengyel királylyá választatásakor 12,000 forinton zálogosított volt el.[1]) Báthori Zsigmond 1589. ápr. 23. Bocskay István hivének a fejedelmek és ország irányában tett szolgálataiért adományozta a Várad várához tartozó *Zotobar* nevű egész birtokot tizedével együtt.[2]) Ekkor Bocskai még nem volt közhivatalban. 1590. decz. 14. Zsigmond két rendkivüli adományt tett Bocskay István hivének. Az adománylevél közszolgálatban létét még most sem említi, hanem egyszerüen előadja, hogy neki fejedelmi és országos érdemeiért új adományt adott Biharvármegyében levő *Kis-Mária, Giasso, Félegyház, Kerekegyház* és *Káta* egész birtokaira, továbbá *Henczyda, Ballán, Okán, Sodán, Cheperd* és *Bod* falukban levő részbirtokokra, Békésvármegyében *Kemise* birtokrészre, melyeket ősei is bírtak, ő is máig bír, de róluk elegendő írásuk nem volt. Ugyanez évben új adományt adott Biharvármegyében levő *Kereki várára, Bedeo, Furta, Kornyát, Pály, Latobny* falukra és a következő részbirtokokra, u. m. *Keresztes, Ártánd, Sass, Péterd, Ádán, Nagy Szántó* másképen *Mohol Szántó, Tamáshida, Erdögyorok, Kis Kemény, Martontelek* s a *Kékesen* és *Suliházán* levő praediumra, Szabolcsban *Vajdakobák* birtokra, Zarándban *Nagy Zelind, Beél Zelind* és *Tamás faluban* levő részbirtokokra, melyeket

[1]) *Orsz. Levélt.* erd. oszt. *Quatuor Protocolla* IV. kötet. 911 l.
[2]) *Ugyanott.* Liber R. II. köt. 371 l.

ősei is birtak, ő is bír, csak elegendő írása nem volt róla.[1]) Ugyanez időtájatt 159[2]) szintén a biharvármegyei rékásdi és tóthfalusi részbirtokokra s az utóbbiban levő udvarházra, ugy szintén *Szurdok*, *Kakuch*, *Krajnikfalva*, *Ravaszlik*, *Kis Kopa-csel*, *Kabalaspatak* falukat adományozta neki s mindkét nemű örököseinek.[3]) 1591. jan. 5. azon hivségért és hiv szolgálatokért melyeket iránta jó és bal szerencséjében tanusított, a rá bizottaknak példás buzgósággal, neve dicsőségére szolgáló elvégezéseért adományozott neki két szőlőt, egyiket *Mochimoha* hegyén, másikat *Püspöki mezővárosban Karácsonszer* vagy *Gardonszer* nevű hegyben.[4])

1594-ben Bocskay csere utján jutott két birtokhoz, t. i. *Vécs* várát és *Sajót* átengedte *Déva* váráért és tartozandóságaiért, a mik voltak *Rionfalva*, *Nagy Kapus* és *Jánosfalva* dézmája, ugy szintén *Nagy és Kis Demeter* falukért. Ezenkivül a fejedelmi tanács határozatától eltérőleg ajánlotta a fejedelemnek, hogy a töröktől elhajolván, kössön szövetséget II. Rudolf római német császárral és magyar királylyal s vegyen nőül egy osztrák házból való főherczegnőt. Az országgyűlés, mint már akkor fejedelmi belső tanácsost, váradi főkapitányt és biharvármegyei főispánt, őt, Csáky Györgyöt, Süvegh Jánost és Carillo Alfonsot, a fejedelem gyóntatóját küldötte Prágába mindkét megbizatás végrehajtására. A szövetség-tervet Carillo készen hozta volt le a császártól s azt a szakaszt fogadta el az országgyűlés, megerősíttetett Prágában 1595. jan. 28-án, s a magyarországi 56-ik §. czikkbe foglalva az ország köztörvénykönyvében is közzététetett; a fejedelem aráját maga Bocskay kisérte be Erdélybe Gyula-Fejérvárra ugyanazon év aug. 1-én, s hat napra rá megtörtént az ünnepélyes egybekelés.

Bocskay szolgálatait a fejedelem más tekintetben is bőkezűleg hálálta meg. 1595. szept. 16-án a Lónyai Albert hűtlenségi büne czímén Belső-Szolnok vármegyében *Györgyfalvával* együtt

---

[1]) *Orsz. Levélt.* erd. osztály. Donationales et Statutionales sat. Conv. K. Monost. I. köt. 28 l.

[2]) A negyedik számjegy hiányzik.

[3]) *Orsz. Levélt.* Erd. oszt. Donationales et Statutional. sat. I. köt. 29 l. *Orsz. Levélt.* erd. oszt. Fragment. IV. köt. 201 l.

[4]) *Ugyanott* I. köt. 89 l.

Györgyfalva és *Fel Ör* községi udvarházait, azon kiváló szolgálataiért: hogy Bocskay István, belső tanácsosa, váradi főkapitány és Biharvármegye főispánja a mostani zavaros időben s a fejedelem balszerencséjében, az idők és viszonyok nagy nehézségei közt. minden igyekezetét, gondját és szorgalmaskodását a fejedelem javának, méltóságának és tekintélyének fentartására fordította, lelke teljes buzgalmával, egyenességével és gyorsaságával, neki és mindkét nemű örököseinek és utódainak adományozta.[1]) 1595-ben[2]) a fejedelem ugyan neki az előbbi indokolással és érdemeknél fogva *Gyulafehérvárott* egy udvarházat, egy szőlőt és az *Elömál* nevű helyen egy kaszálót, a külvárosban külsőségek nélküli két jobbágy-telket adományozott, melyek elébb Báthori Boldizsár fejedelmi tanácsos és fogarasi főispánéi voltak, de hűtlenségi bűne miatt a fejedelemre szállottak.[3]) 1596. szept. 18. Báthori Endre hűtlenségi bűne címén Belső-Szolnok vármegyében *Margitán* levő birtokát Bocskay István tanácsosának, bátyjának, Bihar- és B.-Szolnokvármegye főispánjának és mindkét nemű örököseinek adományozta s 1596. febr. havában abba be is igtattatta.[4]) 1597. febr. 16-án kelt adománylevelében a fejedelem fentebb az 1595-ik évi adománylevelekben kifejezett indokolással adta és adományozta kis-máriai Bocskay Istvánnak, főtanácsosának és bátyjának *Vécs* várát, *Felső és Alsó Idecset, Orosz Idecs, Levél* és *Kötesd* egész birtokokat, nem különben *Szász Régen* nevű városban, *Magyar Régenben, Vécsen, Felfaluban, Oláh Idecs* másképp *Idecspatak, Szakál* és *Alsó Régen*, másképp *Szász Disznajó* tordavármegyei falukban levő részbirtokokat; ugy szintén *Butha* mezőváros, *Bani, Ludvégh, Péntek, Pászmos, Felső Répa* és *Köbölkut* birtokokat, s *Vizsoly* és *Ujlak* falukban levő részbirtokokat Kolozsvármegyében a rajtok levő udvarházakkal, *Szász Régen, Abafája, Vajda Szent Iván* határai közt levő mocsár erdővel, s az *Orosz Idecs* és *Oláh Idecs* határai közti másik bükkerdővel — mind-

[1]) *Orsz. Levélt.* erd. oszt. Donation. et Introduct. Conv. Kolos-Monostor. XIII. köt. 576 l.

[2]) A hónap a káptalani átiratban hiányzik.

[3]) *Ugyanott.* Fragmentor. III. köt. 383 l.

[4]) *Orsz. Levélt.* erd. oszt. Donationál. Statutional. etc. XIII. köt. 517 l.

ezeket minden hasznaikkal, a tizedekkel, kilenczeddel, Vécs várát a benne levő ágyukkal és hadi szereivel adta, adományozta nevezett hívének s a gyulafejérvári káptalannak a beigtatást elrendelte,[1]) a mit az még azon évben végre is hajtott.[2])

Azonban a fejedelem a legkötelezőbb módon 1598. márcz. 29-én fejezte ki Bocskay iránt háláját, a mikor magyarországi birtokaiban liber baronatusi méltósággal adományozta, és tüntette ki őt. Az indokok közt felhozza ebben a fejedelem iránti igaz hűségét és jeles érdemeit; őt bátyjának és tanácsosának nevezi, a ki hozzá szeretettel viseltetik s igaz belső hajlammal van, s ezt irányában a dolgok minden viszontagságai s a szerencse kedvező és kedvezőtlen szélfuvalmai között, nem kedvezve életének, nem kímélve fáradságát és költségét, magát mindig a legnagyobb dicséretre méltónak tüntette ki. Ezeknél fogva is ma a mindenható megtartó Isten nevében, akitől származik minden tisztesség, biharvármegyei *Kereki, Solyómkő* és *Szentjob* váraiban, *Micske, Kövend* és *Ved* birtokai udvaraiban és udvarházaiban, ugyszintén *Nagy Paczal* Közép-Szolnok vármegyei faluban, s ezen várak és birtokok minden tartozandóságaiban szabad báróvá (Liber Baro) tette és nevezte mindkét nemű örököseivel és utódaival együtt, s meghagyja, hogy őt és örököseit ezentúl mindenki szabad bárónak tekintse és tartsa, s ő mindazon méltósággal, jogkedvezménynyel élhessen, melyekkel más szabad bárók élnek és kitüntettetnek; említett várai, udvarházai, birtokai és részbirtokai s azok tartozandóságai a fő és alispánok és szolgabírák hatósága alól kivetteknek tekintessenek és tartassanak; az országgyűlés által kivetett semmi adót, rovatalt, birtokaiból tizedet, kilenczedet fizetni ne legyen köteles, hanem a mit földje terem, csak a maga hasznára fordíthassa. Azonban hadi fölkelésre a fejedelem oldala mellett személyesen és lovasaival s szolgáival fölfegyverkezve jelenjék meg s azok zsoldját fedezze, s az ő és fejedelmi utódai javát élete koczkáztatásával is előmozdítani legyen köteles.[3])

---

[1]) *Orsz. Levélt.* erd. oszt. Fragment. IV. köt. 375 l.
[2]) *Ugyanott* 965 l.
[3]) *Orsz. Levélt.* erd. oszt. Fragmentorum tom. IV. 290 l.

Ez adományok terjedelemre és becsértékre nézve fejedelminek mondhatók. Rudolf erdélyi császári biztosai egyik jelentésükben Bocskaynak *Kereki, Sólyomkő, Szent Job, Székelyhida, Kis Mária, Micske* várait sorolják fel, melyek mind Várad körül vannak, mikből a koronának a szabad törvény kiváltságánál fogva semmi jövedelme nincs; Erdélyben is birja — irják a biztosok — *Vécs, Déva, Görgény* várakat, falvainak s részbirtokainak száma szintén nagy. S Bocskainak mindezt Báthory Zsigmond kegyelemből érdemeiért adta.

A fejedelem legtitkosabb megbizásában Bocskay járt el, ki már 1576-ban Báthori Istvánnak lengyel királylyá választatásakor levelezett II. Rudolf királylyal, az 1581-ben meghalt Kristóf fejedelem végakaratának egyik végrehajtója volt. 1588-ban mikor a fejedelem harczban állott a rendekkel s utolsó elhatározását megirta, azt Bocskay által küldötte be a rendekhez, bárha az nem fogadtatott el. Ekkor mondotta Zsigmond fejedelem: »Ám legyen! megtört szívvel írtam alá a rám erőszakolt törvényt, mely száműzi azokat, a kik engem a hitben neveltek, jóra oktattak s hozzám igaz hűséggel viseltettek. Eljő az idő, mikor ezek még örökségeikbe visszajönnek.« A pápától könyezve kért bünbocsánatot a törvény aláirásáért s igérte, hogy »a számüzöttek visszatérésén munkálkodni fog.« 1590. márcz. 14-én a fejedelem őt küldötte Csáky Istvánnal Lengyelországba, hogy meghalt testvére. Báthori Griseldis, Zamoysky kanczellár neje menyasszonyi hozományának — miután az és kis leánya is meghalt — szép szerivel és méltányos érvekkel visszaadását eszközöljék. Tegyen Bocskay — irja a fejedelem utasításában — mindent Isten, jólelkiismerete és a közigazság szerint. 1592-ben váradi kapitánynyá neveztetése már említve volt. 1595-ben, mikor a fejedelem el volt határozva akaratának ellenszegülő tanácsosai kivégeztetésére, s bensőbb híveit titkos tanácskozásra a kolozsmonostori apátsági zárdába ebédre s azután tanácskozás végett annak kies fekvésű kertjébe hitta meg: Geszti Ferencz, Kereszturi és Kornis s köztük Bocskay is jelen volt. Mikor a kivégzés kezdődött, a fejedelem aug. 30-án Bocskayt küldötte a foglyokhoz, hogy a rém-hírről értesítse, ki midőn azt teljesítette, tollat és papirt ajánlott fel, ha valami kérni valójuk

van a fejedelemtől. Az országgyűlésen és a városi nép között nagy felindulás támadván: a fejedelem megdöbbenni látszott. Bocskay bátorította, s ha szükséges lesz — ugymond — a sereg összegyüjtésére vállalkozik. Van még Nagyságodnak elég hív katonája az országban.

1596-ban, mikor Rudolf látogatására Prágába ment a fejedelem, távolléte idejére a kormányzást nejére és Bocskayra bizta. Mikor 1598-ban a fejedelemségről lemondott, elébb ajánlá azt Bocskaynak, majd Endre bibornoknak, de mindkettő visszautasította. Ekkor Kővárba menekült, s megbánva tettét, Bocskayt kérte meg, hogy a rendekkel békítse ki. Kérte s felhatalmazta, hogy tegyen meg mindent, a mit érdekében jónak lát, nyerje meg a főrendeket, hogy visszajövetelébe egyezzenek bele, szerezzen ügyének barátokat, keresse fel Kornis Boldizsárt s kérje meg, hogy visszahivatását mozdítsa elő; ő különben is Oppelnt elhagyta s Kolozsvárott van, nejével kibékült; rábirta, hogy tegyen mindent lelkiismerete szerint; ő tudja, hogy Bocskayn kivül senki székébe nem ülteti. Meg is tett mindent, Báthori székét elfoglalta. Bocskay az 1595-ki vérengzéssel és e tényével lett népszerűtlenné az országban. Ezért koboztatták el birtokait 1599-ben Báthori Endre, Mihály vajda s 1602-ben a bánfalvi országgyűlés. »Minthogy Bocskay István — így szól az utóbbi évi t.-czikk — sok titkos praktikáival s az ország ellen hir nélkül való cselekedetivel nem csak a császár ő felségének, de az ausztriai háznak is sokat vétett, Zsigmond fejedelmet az ország hire nélkül Opuliából behiván s a vitézlő népet titkon mellé esketvén: követei az ország nevével megtalálják ő felségét, hogy neki Erdélyhez semmi köze, semmi jószága, se birodalma ne legyen, és közikbe soha Erdélybe lakóul ne szállhasson.«

Bocskaynak Báthori Zsigmond iránti hűsége rokonsági, barátsági és alattvalói kötelessége volt. A kik enynyit köszönhettek egymásnak, a részesség és becsület kivánta egymás iránti szolgálatra való készségöket. Mikor az ország forradalomban volt, egyik úgy mellőzte a közjogot és törvényt, mint a másik s Bocskaynak, aki a fejedelem alattvalója volt, akaratának nem lehetett ellene szegülni; mert az fejébe kerülhetett volna.

S Báthori bosszuja elől akkor csak a Básta és Mihály vajda, vagy Rudolf és Belgiojoso kardja élére jutással lehet vala menekülni.

Más tekintet alá esik a kölcsönös szolgálatok erkölcsi oldala. Báthori Zsigmond egész élete bizonyítja zsarnokságát. Az 1588-ki országgyűlésen nyilvánosan mondotta, hogy ha a Rendek akaratának ellene szegülnek, ő kardjához nyúl. Fennebb, ugyanakkor tett egy másik nyilatkozatát is említettem már. Mikor Báthori Boldizsárné férje kivégeztetése után hozzá kérni ment, s itt ügyét elutasítólag intézte el, környezete előtt. a távozó s lélekben megtört hölgyről e kiméletlen megjegyzést tette: ily sorsban kevesebb fényüzés is elég lenne. Mikor az ország kincstárnoka jelentette, hogy a kivégezettek kincséből 25 szekér nemes ércz, 650,000 for. folyt be kincstárába, azt jegyezte meg: most már van pénz a török elleni háborura. Ezek és Báthori azon uralkodó főbüne, hogy ő csaknem szenvedélylyel gyilkoltatta alattvalóit s örömet talált a vérontásban, azt mutatják, hogy vérengzéseinek okozói nem tanácsosai, de saját gonosz lelke volt; ő csak felelősségébe akarta belevonni azokat, a kiket büntársaivá lenni kényszerített, de a mit tett, saját embertelen gyönyöreért tette.

A ki Erdély akkori viszonyait ismeri s tudja, mint ásták meg az egykor szép ország sírját Báthori könnyelműsége, Básta zsarolásai, Mihály és Ráduly vajdának a magyar nemesség kiirtására irányuló harczai s a népnek koldus botra juttatása, az nem vádolja Bocskayt ellenállásra való maga elhatározásáért, a mire őt hazája szerencsétlenségének látása s Bethlen Gábor, a bujdósok vezére birta rá — amint mindjárt látni fogjuk — s a mi utat nyitott arra, hogy az ország haldokló állapotából, a szerencse kedvezőbb fordulatával, ismét életre ébredjen s állami életszervezetét ujra megalkothassa.

Nem kell felednünk azt is, hogy az a kérdés: a török vagy német szövetség hasznosabb-e Erdélynek? régi vitás és nehéz kérdés volt. Az ország két részre oszlott, lakosai közt mindkettőnek voltak őszinte hívei. Ki vádolhatja őket ezért szabad államban? Mikor már többségre jutott egyik vagy másik s akaratát törvénybe foglalta, követelheti irányában az

engedelmességet; de addig nem. Ha engedelmeskedik, az ő szerencséje; ha nem, sorsát maga kereste; de meggyőződéséért becsülést, nem üldözést s nem számüzetést érdemel. Pedig nálunk ez szokott történni. . . . Bocskay a némettel való viszonyt pártolta, mert az Magyarország királya is. Atyjától örökölte érzületét, aki Zápolyai J. fogságában Kolozsvárott halt meg érette. De ez bűn nem volt. Azzá tették, a kik többségben voltak és a törvényt róla megalkották. Büntethették politikailag politikai indokoknál fogva, de a történetíró erkölcsi hibának ezt nem bélyegezheti.

Bocskayra nézve az 1595-ki vérengzés bünrészességének vádja az, melyért a történelem sulyos itélete terheli. Ő ismerte az ország alkotmányát, mely az egyéni jogot szentségként védte; tudta, hogy nemest perbehivás, bizonyítás, kihallgatás és védelem nélkül elitélni s annál kevésbbé életétől megfosztani nem lehet, nem szabad. Ő elnézte, hogy zsarnok ura a hon legjobbjait kora sirjokba temettesse s nagy emberekben, bölcs államférfiakban árvává és szegénynyé tegye azt. A meggyilkoltak birtokait is adományúl fogadta el. Ez, valamint ura zsarnok akaratába beleegyezése a közerkölcsiség ellen van, mely megrontja a hazát, megalázza a nemzetet s közmegvetés tárgyává teszi azt, aki elköveti és elkövettetni engedi.

II. *Bocskay, a fejedelem.*

A hazafiak véréből és sirjaiból fejlődött ki és támadt fel a dolgok jobbra fordulásának Bocskay által előkészített változása. A kik az utóbbi hat év irtó harczaikból megmaradtak, egyesítették erejöket, jobb sorsuk tervét elkészítették s ez abban állott, hogy az országot az idegenektől megszabadítsák, a zsoldos katonaság erejét megtörjék, a császári katonai parancsnokok és polgári biztosok s Mihály és Ráduly oláh vajdák rablásainak határt szabjanak, Erdélyt saját fejedelme alatt, régi alkotmánya alapján ujra szervezvén sorsának urává tegyék.

A mozgalmat a bujdosók kis serege kezdette meg, akik a Székely Mózes 1603-ki Brassó melletti harczából megmenekedvén Karánsebesen s Temesvár környékén, török oltalom alatt hazájuk felszabadítását komolyan munkába vették, s a kik közt kitünt az ifju Bethlen Gábor. Ezt társai 1604-ben fejedelemmé választották, de ő nem fogadta el, hanem Bocskay

István ajánlotta, a ki előtt a haza veszélyben létét élénken föltárva s nemzete iránti ismert szeretetére hivatkozva, üzenetileg kérték fel, hogy álljon a dolgok élére, a fejedelemséget neki felajánlták s iránta hűséget igértek. Ezt egy meghitt török által adták tudtára, de ő visszautasította. »Sorsával — úgymond — meg van elégedve, neki hatalom nem kell. Különben is Zsigmond alatt már a török pártfogás ellen többször nyilatkozott, s hogy ne kelljen rájok szorulni, inkább hazáját is elhagyta . . .« A bujdosók ekkor levélben kérték fel Bocskayt: »Nézze a szegény elveszett Erdélyországot, mindnyájuk közös hazáját s hires fejedelmek tápláló és védelmező földét idegenek által egészen elnyomatni ne engedje. Kevés már ott a magyarok száma, akik a veszedelemből fenmaradtak és saját hazájukban hontalanok s idegen földön bujdosnak. Kérve kérik őt, hogy ha valaha, most jöjjön hazája segítségére, szabadítsa fel elnyomott nemzetét. Az egész ország gyászban van, sirva panaszkodik, hogy Isten is elhagyta s irtózva gondol rá, hogy szolgasága örökös lesz: mindenki esengve várja az elnyomatás igája alóli felszabadulását, csak vezetője nincs, akinek zászlója alatt a szolgaság kinját magáról lerázza. A török császár annyi segélyt ad, a mennyi kell. Nagylelkű férfi s nemes honpolgár, aki hazájának mindenével tartozik, ha a végzet úgy kivánja, nem tagadhatja meg iránta való szolgálatát, ha tán életét kell is feláldozni, a mi örök dicsőséget hoz nevére.« E levél el is indult Bocskayhoz, de vivője német fogságba esett s így az Barbiano kezébe került, aki azt Prágába, a császári udvarhoz küldötte Bocskayt a törökkel való összeesküvéssel vádolva, és sürgetően kérve, hogy őt, mint egykor Catilinát, késedelem nélkül szigoruan megbüntettesse.

A császári tanács elfeledve Bocskaynak császári ura iránti hűségét s éveken át tett hasznos szolgálatait nem gondolta meg, hogy ő a gyanus levelet meg sem kapta, a vádat ténynek tekintve, mintha elitéltetett volna, lázadónak nyilvánította s fegyverrel megtámadása elhatároztatott, meghagyatván Barbianonak, hogy gyüjtsön sereget, várait vegye ostrom alá s őt élve vagy halva szolgáltassa a császár kezébe. Ez ujjongott örömében, hogy gyűlölt ellenfele iránti szándékát oly kedvezően teljesülve látta. E gyülölség azótai, hogy Bocskay nem adott neki 20,000 forintot kölcsön, mit katonái zsoldjára kért, de nagy része az ő kezén maradt volna. Ekkor Barbiano Bocskay uradalmaiban szabad bárói jogai sérelmével a tizedet fölvétetni parancsolta, a minek végrehajtásáért midőn a fiscusi javak gondviselője a vármegyéhez folyamodott, Bocskay mint főispán tiltakozott ellene s kijelentette, hogy igazát fegy-

verrel is meg fogja védelmezni. Ő a császár ellen semmit sem vétett, hogy vele szemben ily eljárást kövessenek. A császár ilyet nem is parancsolt, mert ettől a koronázáskor letett hite eltiltja. Ha ellene bárkinek keresete van, keresse a vármegyei törvényszéken. Ekkor a fiscus javainak gondviselője az egyházi törvényszékre idéztette meg őt, de ő kijelentette, hogy csak polgári törvényszéket ismer el felebbvalójának. Ez Barbianonak tudtára adatván, Bocskayt mint a császárnak vakmerően ellenszegülő lázadót, a császár és tanácsa előtt a legsulyosb bünnel terhelvén fegyveres megtámadását munkába vette. Irt mind a magyarországi, mind az erdélyi hadak fővezéreihez, a székelyek felkelését elrendelte s az összes császári hadakat ellene mozgósította.

Bocskay már régebben sürgette erdélyi birtokai visszaadását. Básta erdélyi főhadvezér és Hoffman császári kormányzó tanácsos méltatlanságnak találták javai elkobzását, mert ő azokat 1594—1598-i törvényes fejedelmétől kapta, Báthori Endre és Mihály vajda pedig, akik elkoboztatták, mint nem törvényes fejedelmek, arra jogosítva nem voltak. A császár tehát visszaadatni rendelte. Mikor Bocskay ennek megköszönése végett Erdélybe ment, a császári tanácsosok előzékenyen fogadták őt. Úgy látszik a Magyarországon közelebb történtekről nem volt tudomásuk. Neki tehát jó alkalma nyilt az erdélyi állapotokról és közhangulatról személyes látásból meggyőződni. Bethlen azt irja ez időkről, hogy a vért megfagyasztják a törvények lábbal tapodása, a sok elfogatás, zsarolás, amik hangos panaszban törtek ki s az országot *jaj*-jal töltötték be. A népet elpusztította az éhség, pestis és katonák ragadozása. A falvakat, mezővárosokat felgyujtották, halottal voltak tele a szántóföldek, a már csak nevéről is gyülölt nemesség és az »erdélyi« név meggyalázó volt és büntetendő, a hatalom birtokosainak udvarai megteltek besugókkal, a tisztesség, közhivatal, mezővárosok és faluk mint az ellenségtől elrablott vagyon úgy tekintettek, a szolgák uraik megölésével, a kegyenczek kihizelgett kincsekkel gazdagodtak meg. Akiknek otthon nem volt igaz ellensége, barátaik nyomták el hamis vádaskodásokkal. A katonaság bőségben dobzódott, a nép éhen halt meg vagy emberhust enni kényszerült. A balszerencse — egy ország — elpusztítására erejét kegyetlenebbül nem gyakorolta, mint Erdélylyel szemben. Most hiu reményekkel, majd félelemmel szorongatta. Elterjedt volt a hír országszerte, hogy a nemességet, mely Rudolf ellen ismételve fellázadt s a jezsuitákat Kolozsvárról kiűzte, végkép ki fogják irtani. Barbiano és Basta, Mihály és Ráduly vajda ennek föl-

bérelt czinkosai voltak, a mit számos királyi bátorító levél bőven osztogatott vérdíj (a minek címe *háborúi költség* volt) s emberirtó csaták ezer meg ezer halottai igazoltak. A vajdák biztatták katonáikat, hogy oláhaik az elfoglalt nemes birtokok urai maradnak. Bastának szándéka volt a kiirtott nemesség helyére német telepeseket hozni be. Akik ez időben Erdélyt kormányozták, jelszavuk ez volt: Carthagót (az erdélyi nemességet) a föld színéről el kell törölni.

Ez volt Erdély közállapotainak szomoru képe.

Nem más volt Magyarországé is. Nehány tény igazolni fogja.

II. Rudolf Barbiano János Jakab belgiojosói grófot Magyarország királyhelyettesévé nevezte ki. Ez az alkotmány megszüntetését, a kormányzatban az önkényt, a katonaság részéről a polgárok üldözését, kifosztását és megfélemlítését jelentette. Jó hazafiakat árulók besugására befogdostak, előkelő polgárokat rabságra vittek s itéletlenül kivégeztek. A protestánsokat üldözni kezdették. A kassai polgármesternek meghagyták, hogy a reformáltak templomát a katholikusoknak adja át, a mit a katonaság zászló alatt, dobpergéssel vitt végbe. Barbiano cs. fővezér ugyanezen reformátusoknak az isteni tisztelet tartását megtiltotta; az ágostai hitvallásuaknak meghagyta, hogy senki keresztelni, esketni, temetni máskép, mint kath. szertartás szerint, ne merjen; a város közvagyonát, királyi adományos jószágait lefoglaltatta. A gazdag főurakat üldözőbe vette, akik csak nagy összegeken válthatták meg magukat. Homonnai Balázs a császári tanácsnak adott roppant ajándékon kivül II. Rudolfnak magának 20,000 tallért fizetett; Kátay Mihály kállói kapitány öt nemes vérű lovat küldött váltságúl ugyan a császárnak; Rákóczi Zsigmonddal egy török mivű remek tábori sátort ajándékoztatott magának. Illésházy Istvánt és Jósika Jánost felségsértéssel vádolták be: az első menekült, utóbbit bebörtönözték. A nádori méltóság 40 év óta nem volt betöltve. Az országgyülés a császár elé akarta terjeszteni e sérelmet, de a követek nem bocsáttattak elébe.

A helyzetet azonban — amint fentebb már volt érintve — elviselhetlenné Barbianónak Bocskay ellen való támadása tette, aki kényszerítve volt magának és igazának szintén fegyveresen védelmére kelni, miután sem ő nem volt hajlandó vele a dolgot békésen s a háború kikerülésével kiegyenlíteni, sem arra nem engedett időt, hogy ő magát Rudolf császár előtt akár levélben, akár személyesen Prágában megjelenésével igazolhassa. Barbiano nem is felelt felhivására, titkárának azt mondotta: most nem hitvány jogi vitára van szükség, vasam a tűzben van, a lázadó Bocskayt az ülő közé kell venni.

A harcz Barbianóra nézve szerencsével kezdődött. Szent-Jób vára árulás következtében elesett; de már Kereki váránál Örvendi Pál parancsnok hősiessége s a hozzá tartozó Kölesér nevű faluban Örvendi rábeszélése folytán a császáriaktól elpártolt és családostól együtt megtelepedett, most pedig a várba beköltözött mintegy háromszáz hajdú oly hősi bátorsággal védte a várat, hogy az ostrom vezető parancsnokának, több napi erős küzdelem után, azt félben kellett hagyni s onnan eltávozni.

A várőrség hősi bátorságát s a kereki győzelmes csata emlékét Bocskay egy 1606-ban kelt s körülbelől 300 várőrnek adott nemeslevéllel örökítette meg, melyben maga beszéli el ezeknek honszeretetét és vitézségét, kiemeli, mily nagy hatása volt e győzelemnek további hadjárataira, a zászlója alatt küzdők lelkesedésére s általában az általa kezdett hazafias ügy győzelmére nézve. A Kereki váránál nyert győzelem kezdete volt a Bocskay által csaknem másfél éven át többnyire fényes sikerrel vivott harczoknak és ütközeteknek. Szét ment ennek híre az egész országba, elhatott az ellenség sorai közé s mindenütt lelkesítőleg hatott, Bocskay és a nemzeti ügy iránt reményt ébresztett, az emberek hinni kezdették, hogy a haza még nincs egészen megtörve, az eltiport nemzeti jogok még egyszer életre ébrednek. E nemesítő oklevélben oly czimert vétetett fel az adományozó fejedelem, mely a nemzet önérzetét felköltvén katonái becsvágyát hős tettekre buzdítá. A czímer két részre osztott katonai paizs, a melynek fele fejér, fele vörös vagy vérszinű; a paizs alsó részét zöld pázsit borítja be; fejér felében felbőszült ifju oroszlán természetes szinében van lefestve, borzas nyakkal, mely egy félig kiterjesztett szárnyú sast, a paizs vérszinű másik részében első lábaival tapos, jobb szárnya tollait tépegeti s egyenként kiszaggatni látszik. . . . Ebből képzelhető Bocskay hadseregének és fejedelmi udvarának nemzeti érzülete s élénk hazafias szelleme . . . A fejedelem adománylevelében egész Kölesért a várőröknek adta örök jogon, őket s örököseiket nemességre emelte s midőn ezt adománylevelében elmondja, egy gyakorlati eszmét vesz át Erdély s illetőleg a székely nemzet történetéből. Azt mondja t. i., *hogy a várörök nyert lakhelyökért a fejedelemnek és hazának a hadi vállalatokban s katonai dolgokban Erdélyben élő hív szabad székelyei példájára hasznos és gyümölcsöző munkát fognak teljesíteni a hely, idő és szükség szerint.*

Ebből úgy látjuk, hogy a harczias fejedelem a székely katonáskodási és honvédelmi rendszert kedvelte s Magyarországon is a magánosok és korona váraiban meg akarta hono-

sítni. Bocskay adománylevelének történelmi elbeszélő része é a székely katonai vitézségre való hivatkozás oly becses részek hogy annak hív és szabatos fordításban egész kiterjedés szerint adását czikkem végén adni mind szükségesnek, min tanuságosnak látom.[1])

A Kerekinél nyert győzelem után nem sokára Bocskay hoz csatlakozott a bujdosók kis hazafias csapata. Közöttük volt Bethlen Gábor, aki a szultán előtt nagy kegyben állott s aki biztosította őt annak különös jóindulatáról és segélyéről; felajánlta szolgálatát Homonnai Bálint, az első magyarországi főur; Örvendi Pál 3000 hajdut birt Bocskayhoz áttérésre; városok és vármegyék rokonszenvöket fejezték ki iránta, aki már most szükségesnek látta megszaporodott seregével egy nagyobb s ha lehet, döntő csatát kisérleni meg. Ilyen volt az Álmosd és Diószeg között mindkét fél által hősi elszántsággal vivott harcz, melyben nyolczszor fordult a szerencse koczkája hol egyik, hol a másik félre, utoljára Bocskay seregéé lett a győzelem; mindkét részről számtalan halott esett áldozatul, Petzen Baptista János fővezér, sok zászló és hadiszer elfogatott s a sereg megmaradt része futásban keresett menedéket. Ez az ujabb idők egyik legnagyobb csatája volt — irja Bethlen Farkas — s Barbianót és a császáriakat úgy megfélemlítette, a mint föllelkesítette Bocskay diadalmas katonáit és az egész országot. E vereség hatása alatt az erdélyi hadak s főleg a székelység gondolkodóba esett: ha helyes-e nekik Barbiano vert hadát követni, s elhatározták és meg is nyerték, hogy hazájokba — melyet a havasalföldi oláhság fenyegetett — visszatérhessenek.

Ekkor Bocskay átlátva, mily nagy dologba kezdett s előre kiszámítva, mily erőfeszítésre fogják sarkalni Rudolf császárt vereségei: ő is a háború sikerének két nagy biztosítékát igyekezett megszerezni, hogy a történendőkkel minden körülmények közt bátran állhasson szembe: 1. követséget küldött a portára, megirta győzelmeit, bizonyságúl 16 német zászlót küldött s arra kérte fel, hogy Magyarországgal lépjen szövetségre, szükség esetében adjon neki fegyveres segélyt s Bocskay fejedelemségét ismerje el. A nagyvezér elbámult hallva ez izenetet, s megértve a császári seregek állapotában történt nagy változást, bizalmas embereit elküldötte a dolgok mibenállása kitudására, akik mindent úgy találván és jelentvén, amint Bocskay levelében irva volt: kétszeres örömmel fogadta császári ura nevében a tett ajánlatot kijelentve, hogy

[1]) Lásd a *Függelék*-ben.

a szövetséget elfogadja, a szultánnak elébe terjeszti s előre is biztosítja Bocskayt, hogy a legbensőbb szövetségbe fogadtatik s a török nemzet kész neki — ha szükség lesz rá — hadi fegyveres segítséget adni. Ezután csakhamar a szövetség megköttetett, a szultán Bocskaynak vörös habos selyem zászlót, remekművű, gyöngygyel kirakott és megaranyozott királyi pálczát, drága damaszk pengéjű kardot és gyöngygyel kirakott övet küldött Kassára. Midőn Husszain bég a kardot felkötötte Bocskay derekára, így szólt: Ez ajándék a szultán iránt való legbensőbb hajlamának és bizodalmának zálloga. Aki ezzel ékesíttetik fel, nincsen mitől félnie. Vedd át azt István vezér! Abban ő neked jobbját s őszinte jóindulatát nyujtja, s ez által téged öccsévé fogad; rokonszenve állandóságát érezni fogod, csak te is légy állhatatos, a hatalmas császár iránti kötelességeidnek felelj meg híven s igazán. Tégedet pedig, aki ezen fejedelmi jelvényeket viseled, áldjon meg az Isten, tegye győzelmeidet sikeresekké s tetézzen dicsőséggel.

Másik nagy következményű lépése volt Bocskaynak a székelység sérelmeinek orvoslása s régi szabadságaik visszaadása. Ezt győzelmeivel s leereszkedő atyai leveleivel érte el; mert kitünt belőlük, hogy úgy érzett irántok, mint magyar, úgy bánt velök, mint nagylelkü és békés fejedelem. 1604. decz. 12-én első levelében azt irta az udvarhelyszéki székelységnek, hogy nem akart bemenetelével terhökre lenni s az ottani cs. hadakat felriasztani; mert neki is édes anyja Erdély, mely őt szülte és fölnevelte, mert ismeri Erdély elpusztult állapotát. De most már Magyarországon dolgai jól állanak, a szultántól mind a magyarországi, mind az erdélyi fejedelemségre a botot és zászlót elvette, hada elég, megtudja vele védelmezni az országot. Most már eljött ideje, hogy Isten segélyével Erdélybe menjen. Fontolják meg jól a dolgot. Ha engedelmességöket tapasztalja, nem mostoha, de édes atyjok akar lenni és mind régi szabadságukban megtartja, mind ujakkal öregbíti azokat. Erre a főemberektől mindjárt választ vár.[1]) Másodszor ismét irt a fejedelem hozzájok, 1605 januárban intvén őket, hogy fontolják meg jól, mit tesznek. Amit ő kezdett, czélja nem más, mint az elnyomott magyar nemzet megmaradása és jobbléte, amit nekik is teljes erővel elő kell mozdítni, nehogy ezzel ellenkezően cselekedvén velök valami kedvezőtlen történjék. Ő romlásukat mindenképen megszüntetni igyekszik. Ugyanekkor Petky Jánosnak, az udvarhelyszéki főkapitánynak is irt. Nincs kétsége — úgymond — hozzá és nemzetéhez

[1]) *Erd. Orsz. gy. Emlékek* V. köt. 368—370 lap.

való igaz jó akaratjáról, mert hogy idegen legyen iránta, nem engedi meg eleitől fogván hozzá mutatott ismeretes barátsága. Tudni fogja, minemű erős paizsokat és bástyákat adott immár neki Isten kezébe mind Alsó-, mind Felső-Magyarországon mind a Dunáig. Rend van ott immár és Erdélynek is csendes megmaradást szerzünk. Vegye azért kegyelmed fontolóra, mily dicséretes dolog volt eleitől fogva minden nemzetségek között, akik hazájok s nemzetük szabadságáért elszánt szolgálatjokat mutatták, s viselje úgy magát ezen dologban, hogy mind nemzete közt jó hírt szerezzen magának s mind pedig az előbb velünk való ismeretségét minden időben kegyelmességünkre méltóvá tegye, kiről kegyelmednek rövid nap levelével együtt emberét várjuk.[1])

Ez a levél hatott. A fejedelem magyar szívből jövő szavai a székelyeknek szívéhez jutottak s mint fentebb említettem, székely-kereszturi és nyárád-szeredai gyűlésöket megtartván az egész székelység és vármegyei magyarság Bocskay mellé állott; a két nemzet magához vonta a szászokat s már 1605 első felében Bocskay hatalma Erdélyre is kiterjedett. Petky és a székelység követe a következő pontokat terjesztették a fejedelem elé: »1. Régi szabadságokban, melyben Erdély romlása előtt voltak, a fejedelem tartsa meg őket. 2. E zivataros időkben ha valamit hibáztak, sem Bocskay fejedelem, sem a nemesség ne emlékezzék meg többé rá s érette bosszut ne álljanak. 3. Idegen kapitányokat s másféle tiszteket elejök ne tegyenek, hanem nekik, a kiket ily hivatalokra alkalmasoknak találtak, legyen joguk megválasztani; idegen katonát ne tartson közöttük a fejedelem, sőt a nemesek is, akik olyanok lennének, hogy velök nem egy eredetűek, az ő társaságokból távolíttassanak el. 4. Ősi szokásaik szerint, midőn székökből katonáskodásra kihivatnak, ha 15 nap alatt az ellenséggel a harczot meg nem kezdhetik, legyen szabad nekik hazájokba visszatérni. E czikkeket Bocskay fejedelem legyen köteles hit alatt megerősíteni.« A fejedelem nemcsak megerősítette, hanem a székelyeket, különösen a nemesség elnyomása ellen hathatósan védelmezte s mind az erdélyi kormányzónak, mind Petky Jánosnak, Udvarhelyszék főkapitányának és a székely székek főgeneralisának több ízben meghagyta, hogy se azt ne engedjék meg, hogy a nemesség hadi felkeléskor őket jobbágyokká tegye, se azt, hogy a székelyek magukat jobbágyúl kössék le a nemeseknek. Igy 1606. jun. 22-én egyenesen Udvarhelyszéknek irta meg, hogy némelyektől úgy értesült, hogy a

[1]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. köt. 371—72 l.

székelység a nemesektől háborgatást szenved, akik őket kivitt hadnak szine alatt jobbágyukká teszik s örökségeiket elfoglalják. »Mi pedig — mondja a fejedelem — mind a nemességet régi szabadságaiban, mind a székelyeket a tőlünk adatott szabadságokban meg akarjuk tartani és oltalmazni igéretünk szerint; nem is engedjük meg senkinek, hogy kegyelmetek szabadságában megháboríttassék, és erővel, vagy valami szín alatt jobbágygyá tétessék. Irtunk ez iránt gubernator uramnak és a kapitányoknak is. Ha pedig a dolog ott eligazítható nem lenne, kegyelmetek adja értésünkre, hogy tudjunk illendőképen gondot viselni a kegyelmetek megoltalmazására.« Jul. 20-án ismételve irt a fejedelem Petkyhez, meghagyva neki, hogy legyen tekintettel a hazának és közjónak előmenetelére s úgy viselje gondját a dolgoknak, hogy a székelyek szabadságukban meg nem háboríttatván abban épen megtartassanak; egyiknek is meg ne engedje, hogy magát a jobbágyságra kötelezze, vagy valaki más jobbágygyá tegye. Készítse kegyelmed a székelységet, — irja tovább — 2000 darabantot és 2000 lovagot; béres és szolga ne legyen benne, de kiki személye szerint maga legyen; irassa regestrumba a kapitányokat, hadnagyokat és mind az egész sereget, s mássát küldje be hozzánk; rendeljen a gyalogok közé síposokat, mert a sereg úgy szép, egyébről is, ami kell, gondoskodjék kegyelmed. Nov. 13-án ismét irja a fejedelem Petkynek, hogy a kapitányok, királybírók és más gondviselők a székelységet mód nélkül terhelik, a nemesség pedig hadviseléskor őket jobbágyává teszi; a fejedelem zászlói — székely székben öt-hat — üresen állanak. Értésére adja hát Petkynek, hogy ő a székelyeknek amint egyszer szabadságukat megadta, ahoz több szava nincs, hanem meg is akarja őket oltalmazni megmutatott kegyelmességében. Ami a fejedelemé, legyen az övé, ami más ember sajátja, azt ő nem kivánja; de a magáét senkinek nem engedi; Petky úgy óltalmazza a székelyeket mind kapitányjok, királybírájok és más ellen is, hogy szabadságaikban épen megmaradhassanak. Mert ha végére mehet — úgymond — bármi kicsin dolognak, pedig megtudja, a kik ennek okozói lesznek, meg nem feledkezik róluk s büntetetlen nem hagyja. Leghatározottabban s legrokonszenvesebben nyilatkozik a fejedelmi kegyelem az udvarhelyszéki székelységhez 1606. decz. 1. intézett levelében. »Nem régen értettük — úgymond — némely híveinktől, hogy volnának kegyelmetek között gazdagok és a hadakozásra egésségesebbek, akik magukat adománynyal, fizetéssel a közszolgálattól s hadakozástól elvonják, akiket kegyelmetek nekünk mindeddig értésünkre nem adott; de még a magatokon

való okulást, kóborlást, szedést-vedést és foglalásokat is nem mertétek megjelenteni. Tudhatjátok, hogy néma gyermeknek anyja sem érti szavát. Elhigyjétek, mi semminek okai nem vagyunk s nem is leszünk, hanem egyszer megmutatott kegyelmességünkben meg akarjuk kegyelmeteket tartani s szabadságában oltalmazni. Minthogy ezek nekünk hirünkkel nem voltak, nem is tudtunk reá gondot viselni; ennek utána mind közönséges megzsarolásról, mind pedig magatok külön fogyatkozásairól, ha mi lesz, nekünk jelentsétek meg, s mi meg akarjuk mutatni, hogy az kedvünk ellen van; azt sem akarjuk, hogy kegyelmetekhez mutatott kegyelmességünkkel más kedveskedjék és azt másnak köszönjétek, hanem a mi tőlünk van, legyen ugyan magunktól, ismerjétek meg azt, hogy nem mástól van. Idején-korán mind kicsin, mind nagy dolgokat értésünkre adjon kegyelmetek; meglátjátok azt, ennekutána kegyelmetekhez különb oltalommal és gondviseléssel leszünk; a közönséges károknak akik okai lesznek, nem szenvedjük büntetlen. Kegyelmetek mostan tartsa ehez magát.«[1])

A székelységgel meg volt nyerve Erdélyország Bocskay részére.

Mekkora a különbség a fejedelem és császári biztosok eljárása közt, nehány leiratból kitünik.

Gróf Capreolo kormányzó-helyettes 1604. május 12-én a székelységről ezer lovast és ezer gyalogot rendelt Raduly vajda segítségére. Udvarhelyszék készítsen mindjárást harmadfélszáz válogatott lovast s ugyanannyi gyalog puskást, s minden hadakozó eszközökkel, éléssel oly készen legyenek, hogy mihelyt a vajda ő nagysága levele érkezik, a kirendeltek vele menjenek. Ezek feje orbai széki Gika kapitány lesz, kihez az egész had engedelmességgel legyen. A székben válaszszanak eleikbe egy-egy hadnagyot, meghagyva nekik, hogy Gika kapitányra hallgassanak. Udvarhelyszék főkapitánya pedig a derék haddal s ha a szükség kivánja, éléssel oly készen álljon, hogy a hová kivántatik, generaliter vagy partialiter mindjárt indulhassanak.[2]) Azon évi aug. 6-án a császári biztosok Kornis Boldizsár udvarhelyszéki kapitánynak irják, hogy a törökök és féktelenkedő hajduk támadásai megelőzése végett szükséges a székelység gyors felkelése, mely a császár szolgálatára minden időben kötelezve van; megtalálják tehát Kornist, hogy az összes székely székekből 2000 jól felfegyverzett gyalogot és 500 lovast gyüjtsön össze s aug. 15-kére indítsa a Morgó mezejére Fejér-

[1]) Az *Erdélyi Muzeumban* levő eredetiből.
[2]) *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. köt 274–75 l.

vár mellé s ott szállítsa táborba.[1]) Aug. 27-én a császári biztosok minden székely székből 30—30 ökör táborba küldését rendelték az udvarhelyszéki kapitánynak, áruk megtérítése mellett. Kászon széknek sincs joga kivonni magát a fölkelés alól, csak a határok őrizésére hagyjanak otthon közülök.[2]) Szept. 3-án a császár nevében hagyták meg Kornisnak, hogy az alatta levő hadakkal jól felkészülve, minden dolgát félre téve, a felség táborába siessen; mert a székelység megjelenése sürgetően szükséges.[3])

Bocskay a haza szabadsága s a magyar nemzet védelmére hívta fel a székelységet, régi szabadságait visszaadva s fejedelmi kegyelmességét igérve. A császári biztosok saját honfitársaik elleni fegyverfogásra kényszerítették oláh vajda és oláh kapitány alatt. Rádulyt ugyanis 1604. nov. 7-én maga Rudolf császár szólította fel a lázadó Bocskay és erdélyi párthiveinek megtámadására, amivel az emberiségnek nagy szolgálatot, a császárnak pedig kedves dolgot cselekeszik és őt rendkivül lekötelezi.[4]) Feltünő jelenség a történetben, hogy egy uralkodó idegent hivjon be saját országába, és saját alattvalóinak egyrészét rendelje a másik ellen, vagy is, hogy a Ráduly alá rendelendő székelyek harczoljanak a Bocskay mellett levőkkel, ontsák egymás vérét s érette jutalmaztassék az ország gyülölt ellensége, az oláh vajda.

Az eredmény megmutatta, hogy a székelység a hazafiság utján megmaradt s szolgálatát Bocskay zászlói alatt Magyar- és Erdélyországnak az idegen uralom alól felszabadítására szentelte.

Egy hosszu élet tapasztalatából elvont népszerű nemzeti politika, a hadi tudományokban való járatosság, a magyar nemzet és nemzeti intézmények, mint szintén az osztrák hatalom gyöngéinek teljes ismerete, az ország erőforrásainak s külszövetségese jóakaratának okos felhasználása volt oka annak, hogy Bocskay két évi uralkodása csaknem folytonos győzelmek s politikai és hadi sikerek dicsőséges korszaka volt. E sikerek közül legfontosabb Erdély önállásának s régi állami épségének, a magyar király és török szultán által szerződésileg biztosított fejedelemválasztási joggal s fejedelmi méltósággal visszaállítása,[5]) az oláh vajdai befolyás és osztrák császári biztosok alkotmányellenes kormányzásának megszünése, a székely nemzet

[1]) *U. ott.* 282—83 l.
[2]) *U. ott.* 284 l.
[3]) *U. ott.* 285 l.
[4]) *U. ott.* 359—60 l.
[5]) *Bethlen*, Histor. Lib. XV. 440—445 l.

feldult belső életének és sérelmeinek ősi szabadságai helyreállításával megorvoslása, a nemességnek személyes és vagyoni megtámadásoktól törvények s békés polgári viszonyok életbe lépése által megvédelmezése.

A szabad vallásgyakorlat és lelkiismeret szabadsága az 1606. jun. 23-án kötött bécsi béke által törvényesen biztosíttatott.[1])

A római és török császár között Bocskay közbenjárására 1606. nov. 11-kén létre jött zsitva-toroki béke mindkét nagy hatalom birtokait a békekötéskori határok és azok állapota szerént biztosította, minden eddigi egyenetlenséget és egymás irányában elkövetett sérelmet megszüntetett s Bocskay Istvánt a ténylegesen birt Erdélyben és a hozzá kapcsolt magyarországi részekben megerősítette.[2])

Erdélynek portai adója tíz évre elengedtetett, az azutáni évekre 10,000 aranyban állapíttatott meg; de e vívmányt értékétől megfosztotta azon kedvezőtlen eset, hogy a török szövetség és segély árául a fejedelem kénytelen volt átadni Lippa és Jenő várát, melyeket Báthori Zsigmond visszavett volt.[3])

Nagy politikai értékűek Bocskaynak a bécsi békekötésre tett 10 pontból álló megjegyzései, melyeket az 1606. novemb. 13-kára Kassára egybehivott országgyűlésen királyi előadásaiba foglalt, intve őket, hogy azokból amit lehet, a legelső országgyűlésen törvénybe foglaltatni igyekezzenek. Ezek legnevezetesebbike a 6-ik pont, melyben az országgyűlésnek lelkére köti, hogy habár Magyarország és Erdély két fejedelem alatt lesz is jövőben, a két ország egységét tartsák fenn, közös ellenségeik ellen közösen védekezzenek s erről a legelső országgyűlésen törvényt alkossanak; továbbá a 9-ik pont, melyben az Erdélyhez csatolt tiszántúli négy vármegye és Tokaj vára Erdélyhez tartozásáról törvény alkotását kivánta; végre a 10-ik pont, a hol a nádorválasztást, magyar tanácsosok és végvári parancsnokok választását hangsulyozza. Ő — úgymond — e részben semmit el nem mulasztott s az országnak tett minden igéretét pontosan teljesítette. A Rudolf császár biztosító hitlevelének azon helyeire, ahol azt mondja, *hogy a magyar rebelliseknek megbocsát, velök őszinte békét köt s nekik megkegyelmez*, kijelenti, hogy ő a hitlevelet a *rebellis* és *gratia* két durva kifejezéséért el sem fogadja, s az ellen tiltakozva vele soha élni nem fog; mert ők nem rebellisek, hanem régi szabadságaik elnyomásának törvény által adott joguknál fogva

[1]) *Bethlen*, Histor. Lib. XV. 441 l.
[2]) *Bethlen*, Histor. Lib. XV. 445—454 l.
[3]) *Bethlen*, Histor. Lib. XIV. 346 l.

ellenállani kényszeríttettek. A következő országgyűlésen tehát ez és a békekötés több pontja törvény által lesz megigazítandó.[1])

Végrendeletében is több nagyfontosságú intézkedést tett, melyeknek megszivlelésére a hazafiakat szeretettel kérte fel. *Egyik*: az erdélyi fejedelmeknek ajándékozta a török császártól kapott koronát, Erdélynek Szathmár várát hálája örök emlékezetére örök jogon. *A másik: Szamosközi Története* kinyomatására 2000 forintot hagyott. *Harmadszor:* kérte az országot és leendő fejedelmét, hogy az Erdélyben élő székelyeket régi szabadságaikban sértetlenül tartsák meg. *Utoljára:* serkentette Magyarországot és Erdélyt, hogy az egymás közötti kölcsönös barátságot tartsák fenn s ha a két fejedelemség egy fejedelemtől nem függhet is, de még is értsenek egyet, s míg Magyarország koronája idegen nemzeteknél lesz, az ország kk-ai és rr-dei igyekezzenek arra, hogy Erdély virágzó állapotban maradjon és tartassék meg.[2])

Bocskay életének árnya fejedelmi tanácsossága ideje, megmondottam rá itéletemet; ragyogó fénye rövid fejedelemsége, mely alatt mintha jóvá akarták volna tenni a balsors és ő az ő tévedéseiket. Magyarországon helyreállította az alkotmányosságot, kivivta a vallás terén a békét és jogegyenlőséget, feltartóztatta a török hódítást és az osztrák hatalom terjedését; Erdélynek visszaadta politikai életét, biztosította annak föltételeit s főleg annak leglényegesebbjét, a nemesség további fenmaradását; a székelységet a kis ország erős fentartó oszlopává tette; zöld hant takarta be Miriszló, az apáczai sík és Goroszló melletti temetőket, melyek Erdély legjobbjainak s kivált a székely nép ezereinek csontját takarja, s időt nyert az ország, hogy magát ujra szervezze s a nagy Bethlen Gábor és bölcs I. Rákóczi György csendes uralkodása alatt az erdélyi fejedelemség aranykorát történelmébe igtathassa.

FÜGGELÉK.

Kereki vár 300 várőrének 1606. Péter és Pál napján adott czímeres nemes levél káptalani átirata.

Mi, a Magyarország és Erdély fejedelme váradi káptalanában letett és elhelyezett frásoknak és leveleknek, vagy más bírói itéleteknek és törvényes parancsleveleknek kikeresői, adjuk tudtára és emlékezetül mindazoknak, a kiket illet, hogy nemes Szűchy János, egyike a nemességgel adományozott mintegy háromszázra menő kereki-i katonáknak, személyesen elénk jövén beadta és előmutatta előttünk káptalanunknak egy közönséges papirosra nyilt alakban készített és kiadott s külső oldalára

[1]) *Bethlen*, Histor. Lib. XV. 458—460 l.
[2]) *Bethlen*, Histor. Lib. XV. 463 l.

rányomott saját hiteles pecsétével megerősített jelentését, mely a mondott adományos katonáknak Kölesér mezőváros birtokába bevezetéséről és beigtatásáról szól és annak megerősítését foglalja magában, kérvén minket kellő alázattal, hogy mi azt írnók át és saját levelünkbe foglalva a folyamodó Szűchy Jánosnak s mindkét nemen levő örököseinek és utódainak kiadni méltóztatnánk. Mely jelentő levelünknek szó szerinti tartalma következő: Mi, a váradi egyház káptalana szentélyében vagy levéltartó helyén letett és elhelyezett írásoknak és leveleknek s felséges István fejedelem és úr, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, székelyek ispánja bírói itéleteinek s törvényes parancsainak végrehajtói jelen levelünk által emlékezetben hagyjuk és jelentjük mindazoknak, kiket e dolog illet, hogy mi azon felséges fejedelmünknek és legkegyelmesebb urunknak bevezető és beigtató parancslevelét, mely az előbb tekintetes és nemes Egri István, most pedig Jote Gergely kapitányok alatt szolgált mintegy háromszázat tevő mezei katonaság részére közönséges irópapiroson zárt alakban készült és adatott ki s külső felén azon urunk és fejedelmünk pecsétével volt hitelesítve és megerősítve, s hozzánk intézett parancsképen szólott, tartozó tisztelettel vettük ezen szókban:

István, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, székelyek ispánja s. a. t., tekintetes és nemes hiveinknek, a váradi egyház káptalana szentélyében vagy levéltartó helyén letett és elhelyezett írások és levelek keresőinek, úgy szintén minden törvényszéki itéletünk és törvényes parancsaink végrehajtóinak üdvözletünket és kegyelmünket. Minthogy mi nem kevésbbé szépnek és megtisztelőnek, mint az emberi társaságban a kötelességek teljesítésére nézve a legszükségesebbnek itéljük, hogy a nagyobb tekintélyű emberek, s a kik az ország kormányzó székein ülnek, a háládatosság kötelességeivel s hasznos érdemeiknek igazságos és méltó megjutalmazásával fényeskedjenek a többi halandók felett, mert hogy ennek nagy sulya és jelentősége van mind az ország fenálására, mind az uralkodás megszilárdítására, a tapasztalás mindennap világosan bizonyítja, a mihez mi is, a mint illik, szerencsénk azon mértékéhez képest, a mivel a háromszorosan nagy Isten, megmérhetlen kegyelméből, a mi és mindenkinek reményén kivül minket felékesített akkor, a midőn saját életünket védtük, midőn a haza törvényei s a vallás szabadság elvesztéséért nem támadó, de önvédelmi fegyvert ragadtunk a haza életére törő császári seregek ellen, magyar nemzetünk közakarata és választása által, a fejedelemség azon lépcsőjére állított és emelt, a melyen most állunk, s más dicsőült királyok és fejedelmek dicséretes nyomát követvén mindazok irányában, a kik velünk egyesülve fegyvertársunkká lenni bátrak voltak, s a haza üdvéért és az ország megtartására hasznos, hű és gyors munkát vittek véghez, a nap sugaraihoz hasonlóan, kegyelmünket, bőkezüségünket és kegyelmességünk jótéteményeit kiárasztani teljes készséggel igyekezünk és akarjuk. A kik közt, minthogy leghivebb emlékezetünkben van, szerencsés törekvésünknek mindjárt kezdetén a tekintetes és nemes Egry István, utóbb Jote Gergely kapitányaink alatt vitézkedő katonáinknak kiváló buzgósága, hívsége és szorgalmatoskodása, a miket részint a mezei hadakozásokban, mindenütt a helyek és idők különbözése szerint, jelesen pedig Kereki várnak védésében tanusítottak, a midőn azt a német katonaság véletlenül s minden várakozáson kivül ostrom alá vevén, a mi Kereki várunk elől említett katonái a várba bemenvén nem csak az ellenséget — közülök sokat levágván — az ostromlástól megszünni kényszeritették, de arra is okot s alkalmat adtak, hogy a hajdú és kopjás sereg a mi hűségünkre tért, s kevéssel azután a császárnak, nagyságos Baptista Petzen János fővezérlete alatti legfelkészültebb seregeit, egyesült erővel teljesen megsemmisitettük, magát a fővezért is

fogságunkba ejtvén. Ezek és hasonlók méltó tekintetbe vételével, megtaláltatván alázatos folyamodásukban azok által, akik az elől említett Jote Gergely kapitánysága alatt — a mint mondják — háromszázan arra tettek esküt, s abban egyeztek meg, hogy minden ingóságaikkal, Biharvármegyében levő Kölesér elhagyott puszta mezővárosunkba költöznek, lakókat vive magukkal, *s ott megtelepedvén lakhelyökért nekünk és hazánknak a hadi vállalatokban s katonai dolgokban Erdélyben élő hív szabad székelyeink példájára hasznos és gyümölcsöző munkát teljesítnek a hely, idö és szükségek szerint:* ez okért tehát elől említett Jote Gergely kapitányunk alatt vitézkedő mintegy háromszáz katonáinkat a paraszt és nemtelen állapotból — melyben születtek s eddig voltak — fejedelmi kegyelmünk és hatalmunk teljességénél fogva kiveendőknek, Magyarország és Erdély országunk többi igaz nemesei közé számítandóknak, fogadandóknak és sorozandóknak találtuk, a minthogy közéjük is számítjuk foglaljuk, sorozzuk és irjuk jelen levelünk által, nyilván meghatározván, hogy ezentúl ezen katonáink és mindkét nemű örököseik és utódaik valamennyien igaz és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek. Ezen igaz és tökéletes nemesség jeleül pedig ezen fegyveres czimert vagy nemesi jelvényt adtuk nekik: két részre osztott katonai paizst, melynek fele fejér, fele vörös vagy vérszinü; a paizs alsó részét zöld pázsit borítja be; azon felében, mely fejér szinü, felbőszült ifjú oroszlán (leunculus) természetes színében van lefestve, borzas nyakkal, mely egy félig kiterjesztett szárnyú sast, azon fele részében, mely vérszinü, első lábaival tapos, jobb szárnya tollait tépegeti, s kiszaggatni látszik, azon Isten kegyelméből nyert győzelem jeleül, a melyben a császári felség legjobban felfegyverzett serege, mely előtt sasos zászlók ragyogtak, katonáink által — a kiknek a mi nemzetségi czimerünket mutató zászlói voltak — szétveretett, megfutamíttatott s a német sas szárnyait akkor megsebezés érte, a paizs felett katonai nyilt sisak van, mely a lelkes mezei katonaság gyors fürgeségét s éber vigyázását, és minden veszély elviselésére készségét jelenti, a katonai sisakot drága kővel s gyöngygyel ékesített királyi korona diszesíti, a miből négy t. i. fejér, veres és égszinkék (caeruleus) strucz toll emelkedik ki, s a sisak csucsából különböző szinü foszlány foly alá a paizs két oldalán, azt diszesen véve körül s a legszebben ékesítve — a mint mind ez a festő ügyes kezével kidolgozva a nemeslevelen világosabban kitünik, saját önkéntes elhatározásunkból, bizonyos tudásunknál és bőkezüségünknél fogva elől említett 300-ból álló katonaságunknak s mindkét nemű örököseiknek és utódaiknak kegyesen és kegyelmesen adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, beleegyezvén és megengedvén, hogy ők s mindkét nemű örököseik és utódaik ezen czimert, más, fegyvert viselő igaz és kitüntetett nemesek szokása szerént a harczokban, fegyverjátékokban, tornászatoknál, párbajban, magánviadalban, pecséteiken, zászlóikon, függönyeiken, vitorláikon, gyürüiken, szőnyegeiken, házaikon, pajzsaikon, sátraikon, temetőikben, átalában dolgaik és vállalataik minden nemében viselhessék és használhassák, tiszta igaz nemességök jogczimén: akarván, hogy azt nekik minden állapotú, méltóságú, rangú és kitünőségü férfiak megadják, őket így nevezzék, tartsák s nekik mindazon tisztességgel, kegygyel, kiváltsággal, kedvezménynyel, szabadsággal és mentességgel élniök lehessen, a mikkel Magyarország és Erdély nemesei és katonaegyénei szokás szerint élnek, a miket használnak és élveznek, ezek is élhessenek vele, élvezzék és használják örökre. Iránttuk való bővebb kegyelmességünk tanusítása végett egész Kölesér mezővárosunkat, mely az előtt Biharvármegyében levő Várad városunkhoz tartozott és biratott, s ehez levő vagy lehető minden királyi jogunkat, a bevételekkel és tartozandóságokkal együtt u. m. mivelt és miveletlen szántóföldekkel,

mezőkkel, rétekkel, legelőkkel, erdőkkel, berkekkel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőhegyekkel és szőlőskertekkel, vizekkel, folyókkal, halastavakkal, halászati joggal, vizlefolyásokkal, malmokkal és malomhelyekkel, általában bármily név alatt jövő haszonvételekkel és tartozandóságokkal, melyek eleitől fogva hozzá tartoztak, s tartozniok kellett, igaz, régi határaikkal az említett mintegy háromszáz számú katonaságunknak s örököseiknek és utódaiknak adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk örök jogon, visszavonhatatlanúl birás, használás és birtoklás végett, mások joga sértetlenül maradván, *oly módon és föltétellel, hogy azok és mindkétnemű örököseik és utódaik más adományos nemesek szokása szerint katonai fegyverekkel jól felkészülve a mi és fejedelem utódaink parancsára minden általános és rész szerinti hadi fölkelésben, a mint az ország szüksége kívánja, jelen lenni s a hazát híven és vonakodás nélkül szolgálni tartozzanak és köteleztessenek.* Ezenkivül nevezett Kölesér mezővárost és tartozandóságait minden rovataltól, díjfizetéstől, rendes és rendkivüli adótól, önkéntes segélytől (subsidium), kamaradíj fizetésétől, paraszt szolgálat tételétől, szőlőiket, szántóföldeiket, majorságaikat, vetéseiket s minden más örökségeiket tized, kilenczed, papi fizetés adásától örökre kiveendőknek, mentesitendőknek és felszabadítandóknak találtuk, aminthogy ki is veszszük, mentté teszszük, felszabadítjuk, e levelünk erejénél fogva. Ezért nektek, tekintetes és nemzetes Örvendi Pál hivünknek, fiscusi javaink administratorának és kincstárnokunknak, úgyszintén a vámszedőknek, adóösszeiróknak, jószággondviselőknek és számvevőknek, mostaniaknak és jövendőbelieknek meghagyjuk és erősen megparancsoljuk, hogy ti ezentul elől említett mintegy háromszáz számú katonáinkat, azok mindkét nemű örököseit és utódait Kölesér mezővárosi birtokukért s azok jövedelmeiért semmi rovatal, taxa, rendes és rendkivüli adó, vagy bármi segély, kamara nyereség, paraszt szolgálat, tized, kilenczed, papi fizetés adására kényszerítni és szorítni, ezért őket és övéiket személyökben s javaikban megtámadni s megkárosítni ne merészeljétek, másképen nem cselekedvén s e levelet elolvasás után visszaadván, melyet mi királyi kiváltság alakjában adunk ki, mihelyt előttünk különösen bemutatva lesz. Mely dolog emlékezetére s örök érvényességeül ezen függő és hiteles pecsétünkkel megerősített levelünket az elől említett mintegy háromszázból álló számú katonáknak és mindkét nemű örököseiknek és utódaiknak egy másik megnemesítő adomány- és mentesítő levelünk erejénél fogva — a mint fennebb említve volt — mások joga épségben tartása mellett örökösen, fejedelmi kegyelmünkből adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk s akarjuk, hogy azon mintegy háromszázra menő számú katonánkat azon megnemesítő és adományos Kölesér nevű mezővárosnak és abban bármiképen lehető királyi jognak és mentességnek birtokába a mi és a ti királyi embereitek által igtassátok be. Mire nézve nektek ezennel meghagyjuk és parancsoljuk szigoruan, hogy vevén e levelünket, egyik pap vagy tiszt társatokat oda kiküldjétek, mint bizonyos tanut, a kinek jelenlétében tekintetes és nemes Bölöny Gáspár vagy Bibarczfalvi János, vagy Pálosi János, akár Barkay Ambrus, akár Szepsi István s ha ő nem Ványai Ilyés és Szigethi István nagyobb kanczellariánk irnokai és hites jegyzői udvarunkból oda különösen kiküldetvén, ők, vagy Dormáni Péter és sarkadi Szabó Ambrus nemesek — a többiek távol maradván — az utóbbi mint a mi e végre személy szerint való kiküldöttünk Biharvármegyében levő Kölesérre, annak valamint a királyi jognak szinhelyére kimenvén s a szomszédokat és ezekkel határos birtokosokat törvényesen egybehiván, a többször említett mintegy háromszáz számú katonánkat ama mezőváros, tartozmányai és bármiképen abban lehető királyi jogba igtassátok be úgy őket, mint mindkét nemű örököseiket és utódaikat

minden hasznokkal, tartózandóságokkal, elől említett adományunk és mentesítésünk, s bármi czím alatt lehető királyi jogunkba, örökösen leendő birtoklás végett, ha ellentmondás nem támasztatik; ha pedig ellentmondók lesznek, hivjátok meg őket azon mintegy háromszáz katona ellen, az ellentmondás napjától számítandó tizenötöd napra fejedelmi udvarunkba, az az személyünk elébe, ellentmondásuknak érvényes oka adására. S ezután ezen beigtatásnak és birtokba bevezetésnek rendjét az ellentmondók és meghivottak, úgy a jelen volt szomszédok és az adományozott birtok közelében lakók vezeték és kereszt nevének följegyzése s a kitüzött határidő megjelölése mellett — a mint mindez végbe fog menni — nekünk a meghatározott időben, a mi és ti embereitek jelenlétéhez képest, hiven és lelkiismeretesen megirni tartozzatok és legyetek kötelezve, másképen nem cselekedvén, s e levelet, elolvasása után, a bemutatónak visszaadván. Kelt a mi szabad városunkban Kassán márcz. 16-án 1606-ban.

Mi azért alól említett fejedelem urunk parancsainak — a mint arra kötelezve vagyunk — engedelmeskedni akarván, magunk közül egyet, u. m. nemes Debreczeni János atyánkfiát és tiszttársunkat, mint nevünkben bizonyító hiteles tanut, a beigtató parancslevélben említett több királyi emberek közül elől említett nemes Dormáni Péterrel a fejedelem ő fensége Sarkad vára kapitányával, mint e végre különösen is kiküldöttel, az előbocsátott beigtatásra s annak folyamáról a maga rende szerénti jelentés tételre kiküldöttük, a kik onnan visszatérvén, nekünk az ország végzésében irt eskü alatt következő jelentést tették: Ők ugyanis ez évi junius 3-án az az Marczell püspök ünnepe előtti szombaton, mivel az ott szerteszét barangoló, rabló, pusztító s a kiket elől találhat, meggyilkoló számos törökök miatt a megnevezett Kölesér mezővárosba menni és hozzá közeledni nem voltak képesek, ezért e dolognak bátorságosabb és biztosabb elintézhetése végett, minthogy Kölesér mezőváros szomszédai és határosai már régóta ott várakoztak, Keresztszeg mezőváros helyszinére mentünk, mely szintén Biharvármegyében van, s oda hivtuk meg Kölesér mezőváros szomszédait és határosait, névszerint nagy-geszthi nemes és nemzetes Miklósi Miklóst, Bosok Mihályt, mező-gyámi Czirják Jánost, Fillieres Mártont, iklódi Pósa Jánost, nagy-homroki Székely Gergelyt, simonkereki Czethe Mátét és Litterati máskép Püspöki Mártont saját nevökben és személyökben; továbbá körültekintő Misey Gergelyt és Szép István váradi polgárokat, akik most Keresztszegen számkivetésben élnek, bírájok és az egész Várad városa egyetemének nevében, végre közember (providus) Keszi Bertalant, ugyan Kesziben lakó néhai Tholdi István hátrahagyott özvegyének jobbágyát, Rácz Istvánt, marczalházi Kónya Mihályét, patai Györffy Gergelyt és Deák Andrást, néhai váradi Király Albert fiának Györgynek Pata-Ös nevű faluban levő jobbágyait, a kik mind Biharvármegyében laknak és élnek, törvényesen meghivott földesasszonyaik és földesuraik nevében; a kik meg is jelenvén fejedelem ő felsége királyi embere, a mi bizonyitványunkkal jelen levén Keresztszeg mezővárosban, mint bátorságosabb és biztosabb helyen, az elől említett kapitányság alatt álló mintegy háromszáz katonát azon Kölesér mezőváros, annak tartozandóságai és bármi jogon lehető minden királyi jogaiba beigtatta és bevezette, hogy annak minden hasznait, tartozandóságait ők és mindkét nemen levő örökösei, mint a fejedelem adományát és mentességi kedvezményét örökre birják. A miket ezek szerint elvégezvén: mindjárt és tényleg köleséri nemes Nagy Balázs, ő felsége váradi várához tartozó libertinus, ott és azon napon, a fejedelem és káptalan királyi emberei előtt, személyesen s élő szóval, a maga személyében, régen az ő házához tartozó egy puszta telek s egy szintén elpusztult malom telke elvételének ellene mondott, a miért a fejedelem nevezett embere, a mi

tanunk jelenlétében, Nagy Balázst ugyanott, ugyanazon napon, az elöl említett mintegy háromszáz számú katonával szemben, ezen ellentmondás napjától számítva 15-öd napra a királyi udvarba, vagy is a fejedelem személye elé megjelenésre s ellentmondásának érvényes oka adására meghivta s meghivatását törvényesen kijelentette; de azután t. i. Vitus és Modestus vértanuk ünnepe utáni első mivesnapon azon Nagy Balázs, józanabb meggyőződésre és elhatározásra jutván s dolgát jobban megfontolván elöl említett ellentmondását előttünk, Várad elpusztulása miatt Thelegd mezővárosban bujdosásban levők előtt visszavonta és róla lemondott s az elől irt Kölesér mezővárost, minden hasznaival és tartozandóságaival, s a megnemesítés, mentesítés, királyi jog és kiváltságok minden kedvezményeinek, az említett mintegy háromszáz számból álló katonaság javára s mindkét nemen levő örököseik által való élvezésére hagyta és engedte örökösen. Mely dolog emlékezetére és örök erejére mi ezen káptalani saját hiteles pecsétünkkel megerősíttetett jelentő levelünket az említett mintegy háromszáz mezei katonának s mindkét nemű örököseinek és utódainak jogaik jövő védelmére kiadandónak és engedélyezendőnek véltük — ezen levelünk erejénél és bizonyságánál fogva. Kelt Keresztelő Sz. János ünnepe előtti harmadik mivesnapon, t. i. az említett beigtatás és birtokba bevezetés, az ellentmondás és az ellentmondónak meghivása 18-ik napján, az érintett ellentmondás és annak visszavonása és róla való lemondás után hatodik napon 1606-ban.

A mely levelet mi szóról-szóra, hozzáadás vagy elvétel, bővítés és változtatás nélkül átiratva, jelen levelünkben sajtó alá irattuk (sub prielo inscribi fecimus) s említett Szüchy Jánosnak s mindkét nemű örököseinek és utódainak, nemességök adományozási és mentességi joga biztosításául káptalanunk hiteles és hivatalos pecséte alatt kelt átiratban (transsumptum) kiadandónak és engedélyezendőnek találtuk, ezen levelünk erejénél s bizonyságánál fogva. Kelt Péter és Pál apostol ünnepén ezer hatszáz hatban.

Debreczeny János
váradi levélkereső, s. k.

Nemzeti szinű szalagon függő káptalani függő pecséttel erősített eredetijéből hiven fordítva, a m. vásárhelyi törv. kir. tábla levéltárában levő ügyvédi levelek közül

Közli: JAKAB ELEK.

A TARKŐIEK HATALMI TÖREKVÉSEI SÁROSBAN A XIV., XV. ÉS XVI. SZÁZAD FOLYAMÁN.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Tárczai György nőtlen- s gyermektelenül halván meg, javai a hűtlenség és magszakadás kettős czímén szálltak a koronára. I. Ferdinánd király nem is késett azok eladományozásával, Tarkőt Dessewffi János, Újvárt Péchi Gáspár, Hertneket Forgách Simon, s némely előbb az újvári várhoz tartozó részeket gyalui Thorda Zsigmond nyerték adományúl. Az elkobzást csak is az ádámföldi birtok kerülte el, s maradt eladományozatlan, azon fátumszerűnek látszó rendeltetéssel, hogy kastélya falai közt a kihaló nagy nemzetség háborgó szelleme éljen s vergődjék tovább egy hőslelkű nő szivében.

Keserű élettapasztalatok fejlesztették Tárczai Annában az akaratot erélylyé, a heves érzést lobogó szenvedélylyé. Tárczai Miklós leánya, Homonnai Drugeth György özvegye volt, ki Zápolyai anyától származva, János királyhoz szított [1]) s e miatt Ferdinándhoz hajló fivéreivel ellenséges lábon állott. A családi meghasonlás és gyülölködés hatálya alatt fejlett Drugeth György halála után a viszony első házasságbeli fiai Ferencz és Gáspár, s mostohájuk Tárczai Anna között. Hitbére s özvegyi javadalmainak megállapítása per útján történt, s a választott bíróság, melynek tagjai Drugeth Imre, Rakowi György, Aranyáni Demjén nádori itélőmester, továbbá Polyánkai Péter és Ferencz voltak, 1550-ben egyhangulag odaitélték neki férje homonnai curiáját özvegyi lakhelyűl, s követelései kielégítésére 50 egész jobbágytelket tartozmányaival hasítottak ki számára.[2]) Drugeth Ferencz ungi főispánnak s Gáspár fivérének

[1]) Budai Ezsaiás, Polgári Lexicon II. köt. 216. lapon,

[2]) Leleszi convent jelentése Oláh Miklós érsek királyi helytartóhoz, Drugeth Ferencz és Gáspár megintetésük s a királyi curiába idéztetésük iránt. Datum feria tercia proxima post dominicam Oculi 1564. Eredetije Bornemisza Lajos úr birtokában.

azonban úgy látszik nem volt inyükre ezen intézkedés s mostoha anyjuk benmaradása a homonnai kastélyban, s mindenképen azon voltak, hogy őt abból kizaklassák. Hatalmaskodásaik egymást érték, majd rétjeit legeltették le, majd kertjeit pusztíttatták, majd ismét jobbágyait bántalmazták, telkeikből kiüzögették s azokba saját embereiket helyezték be, sőt a Tárczai Anna nőcselédjeinek elrablásától s erőszakos letartóztatásától sem riadtak vissza.[1]) Tárczai Anna mint erőslelkű s bátorszivű nő erélyesen védekezett ezen jogtalanságok ellen, s oltalmat keresett az ország bíráinál. Bizonyára szivesen ragadta meg azonban a neki 1552-ben kinálkozott kedvező alkalmat, hogy a homonnai kínos tartózkodást kellemesebbel, ottani szorongatott helyzetét tágabbkörű, tetterejének s nagyravágyásának megfelelőbb cselekvési térrel cserélje fel. Mint láttuk 1552 augusztus havában édes annyjával Bánffy Dorottyával több sárosmegyei birtokot vett át fivérétől Tárczai Györgytől, s a tárczai várkastélyban[2]) új székhelyet találva, ez időtől fogva élénk részt és befolyást vett az akkori idők pártvillongásaiba mindinkább belemélyedt s ezek válságai alatt úgy személyére nézve, mint vagyonilag veszedelmes lejtőre jutott nőtlen s gyermektelen fivére György ügyeire. S ezen befolyás mindinkább öregbedett, sőt teljhatalommá fejlődött 1554-től kezdve, midőn Tárczai György hazáját elhagyta, s Isabella udvarához csatlakozva. Lengyelországban időzött,[3]) s nem csupán György vagyoni ügyeire terjedt ki, hanem pártállásából folyó törekvéseire is, melyekben Anna hévvel s határozottsággal osztozott, s melyeknek előmozdítására csodálandó erélylyel ragadott meg minden eszközt s alkalmat. S így fivére György indítására Izabella királyné fenhatósága alá hajtotta a Tárczai javak közelében fekvő vidéket, a királyné részére adót szedetett, főembereivel Bebek Ferenczczel, Perényi Gáborral, Báthori

[1]) Ugyanott. 1554. Szent Pál apostol napja táján Drugeth Ferencz fegyvereseivel elraboltatta Nagy Dorottyát, egy tisztességes nőt, Tárczai Anna udvartelki cselédjét, s midőn ez urnőjéhez visszatért, ismét Maski Lukács nevü jobbágyát fogatta el s ki nem bocsátotta, míg a nevezett nőt Tárczai Anna neki ki nem adatta.

[2]) A Tárczaiak kihaltával tárczai várkastélyukat az új adományos Dessewffi János utódai birták, kiknek egyike a XVII. század végén a hires Szirmai István által adoptáltatván, a gróf Szirmay család megalapítója lett. Ezen család székhelyéül szolgált a tárczai várlak, midőn az 1813. évi augusztus 24., 25. és 26-án beállott szakadatlan essőzés következtében óriásilag megáradt Tárcza folyó s mellékvizei által a várdomb alámosatván, a reá épült érdekes középkori erőd összeomlott s letűnt a föld szinéről.

[3]) Jurata testimonia in causa rebellionis Anne Tárczai. Wagner. Dipl. Sáros 411–415. lap.

Györgygyel élénk összeköttetést tartott fen, a vett híreket fivére által a királyné tudomására hozatta, s midőn 1556. évi julius elején Ferdinánd hadainak közeledtéről értesült, erélyes ellenállásra készült, s minden lehetőt megtett a tarkői s újvári várak védelmi állapotba helyezésére.

Azonban e várak a Forgách Simon, Ferdinánd párti fővezér által elfoglalásukra küldött jelentékeny haderőnek sokáig ellen nem állhattak [1]) s Tarkő vára több napi heves ostrom után, mely alatt a vár őrsége Tárczai Anna elszántsága s hősiessége által lelkesítve, vitéz ellenállást fejtett ki, 1556. julius 12-én bevétetett s a nehány nap mulva szintén hasonló sorsra jutott újvári várral együtt Ferdinánd parancsára leromboltatott.

Tárczai Annát talán a hősiessége iránti hódolatnál fogva, vagy a király egyenes parancsára elnéző bánásmódban részesítették Forgách alvezérei Dietrich és Puccheim; sorsának mivolta közvetlen a vár bevétele után nincs okiratilag kiderítve; annyi bizonyos, hogy akkori magatartása miatt csak később 1559-ben indíttatott eljárás ellene, az 1556. év folyamán Tarkő és Ujvár eleste után szabadon volt, és szokott erélyével minden követ megmozdított, hogy a Tárczai javak eladományozását s az adományosok beiktatását meghiusítsa. Így Forgách Simonnak a hertneki jószágba s tartozmányaiba 1556. augusztus elején történt beiktatása alkalmából ötödnapra Polyánkai Miklós által, tizenharmadnapra pedig személyesen tiltakozott,[2]) fivére György halála után 1557. október havában Dessewffi Jánosnak a kis-szilvai curiába való beigtatását ellenezte, s repulsiót kisérlett meg.[3]) 1558. évi februárban megbizottja terényi Lipolth Ferencz által tiltakozott a tarkői és újvári várak, a tárczai és hertneki várlakok s az azokhoz tartozó javaknak Ferdinánd király által történt eladományoztatása ellen,[4]) 1559. juniusban pedig személyesen járult Nádasdi Tamás nádor-királyi helytartóhoz, ki akkor Pozsonyban időzött, s megújította ünnepélyes tiltakozásait Tarkőnek Dessewffi János, Újvárnak Péchi Gáspár, némely tartozékainak Forgách Simon és Thorda Zsigmond, a szepességi javaknak

[1]) A leibitzi krónika szerint Ditrich Marcell 10 század gyalogsággal, Puccheim pedig 600 lovassal indultak Tarkő ostromára. Lásd Ferdinánd beiktatási rendeletét Dessewffi János részére. Wagner, Dipl. Sáros 86—88. lapon.

[2]) A szepesi káptalan jelentése Ferdinánd királyhoz Bornemisza Lajos úrnál.

[3]) A szepesi káptalan beiktatási jelentése. Másolat Bornemisza Lajos úrnál.

[4]) A szepesi káptalan kiadmánya. Berzeviczei levéltár 401. sz. a.

pedig Horváth Márk szigeti vár kapitány által történt birtokbavétele ellen, tiltakozásával a császárt s királyt, valamint Miksa cseh királyt ama javak adományozásától, az ország összes hiteles helyeit pedig a statutióknál való részvéttől óva és intve.[1])

S midőn így lankadatlanúl azon fárad, hogy nemzetsége roskadozó hatalmát fentartsa vagy legalább végromlását megelőzze, más részről is könyörtelenül nehezedik reá balvégzete. A tarkői katastrófa nem hogy szánalomra, részvétre indítaná a Drugeth fivéreket, de annál szilajabb fellépésre készteti mostohájuk ellen. Ezen idő óta rendszeresen űzik a fosztogatást Anna javaiban, Homonnai Gáspár négy éven át mindig ősszel a termés betakarítása után, szolgáit lovaival Anna curiájába küldi, a lovakat a kastély tornáczaira szállásoltatja el, a zabot, szénát feletetteti, a baromfit elragadtatja, a kerteket ellepeti, gyümölcseit a fákról levereti, s a mit el nem pusztíthat, azt a curia elhagyásakor onnan elhurczoltatja; s ezzel sem elégedve meg, 1564-ben a Kereszt felmagasztaltása táján fegyvereseivel a curiába hatol, Tárczai Anna holmiját szekerekre rakatja, s őt a curiából erőszakosan kirekeszti.[2])

Tárczai Anna a nemrég túlhatalmas főúri nemzetség szülöttje, most földönfutó lett volna, ha időközben nem sikerül biztosítani maga számára fivére javaiból az ádámföldi kastélyt és birtokot, melyet talán királyi kegyelemből, talán hajadoni kielégítés czímén Anna birtokában hagyott meg a király. Ide vonúl a sorstól üldözött de meg nem tört nő, hogy szenvedélyes lelkének egész hevével küzdjön tovább vagyon s hatalomért, melyektől megválni, melyek nélkül élni nem tud. A hős Rozgonyiak ódon kastélyában szövi tovább terveit, szervezi a kivitel módját s eszközeit, keres és talál szövetségeseket. A szomszéd ternyei birtokon él kezteli Bornemisza György diák (literatus) jogtudós, eszes férfi, őt választja fő bizalmasává s az elveszett javak visszaszerzésére irányzott jogügyei előmozdítójává. Már 1562-ben az ádámföldi birtokból egy 25 köbölnyi szántóföldet engedett át neki 200 magyar forinton, az úgynevezett »Mérgeskút«-forrás mellett, csúcsával a ternyei Thorbács nevű erdőig terjedőleg.[3]) 1563-ban pedig a leleszi convent előtt

[1]) Nádasdi Tamás nádor s kir helytartó kiadmánya, a berzeviczei levéltárban 16. sz. a. Datum Posonii die dominico proximo post festum beatorum Fabiani et Sebastiani martyrum.

[2]) Lásd a leleszi convent jelentését Oláh Miklós érsek, királyi helytartóhoz.

[3]) Tárczai Anna névaláírásával s pecsétjével ellátott okirat a Bornemisza iratoknál.

megjelenvén, Bornemisza Györgyöt, lipóczi Keczer Ferenczet és Wizkeleti Tamást testvéreiül s örököseiül vallja, fogadja s adoptálja, s összes vagyona örökségét nekik biztosítja, ők viszont kijelentik és fogadják, hogy Tárczai Annát az általa nékiek lakhelyépítés czéljából kijelölendő részletek kivételével, minden javai birtokában s használatában meghagyandják, s őt minden dolgai s ügyei vitelénél legjobb hitük s tehetségük szerint segítendik.[1])

Azonban ezen triumvirátus működése aligha elégítette ki Tárczai Annát, vagy talán bekövetkezett életében azon korszak, midőn a szenvedély elhamvadtával, a szív eredeti, természetes és benső érzései jutnak ismét érvényre, eszményi fensőbbségükben a köznapi lét érdekei s az azokkal járó anyagi gondok s törekvések felett. Így látjuk Tárczai Annában is, kit egész életén át heves indulatok vezettek, felébredni a gyöngédebb női érzést, az emberi részvétet s szeretetszülte hajlandóságot azok iránt, kiket végnapjai támaszaiként jelölt ki s hagyott meg a gondviselés. Hirtelen változás áll be lelkületében. Elidegenedik fogadott fivéreitől, s a nála sajátos határozottsággal veszi magához eddigelé egészen elhanyagolt rokonát, nővére Zsófia fiát Kékedi Gáspárt, kinek javára a már is Bornemisza György s társai részére biztosított javak tekintetében új örökvallomást tesz, s Kékedit Ádámfölde, Szilva és Ilsova birtokába helyezi, valószinüleg 1566 végén, vagy a következő év elején.[2]) Ő maga Orsaviczára (ma Orsócz) a Tapoly völgy egy kis falujába vonúl vissza, s ott szegénységben tölti végnapjait.

1567. márczius 6-án Almási László és Szilágyi Benedek szepesi kanonokok, a káptalan küldöttei jelennek meg beteg ágyánál, hogy végrendelkezése tanúi legyenek.[3])

»Lelkét Istennek ajánlja, testét tiszteségesen eltemetni rendeli. Végrendelete pártfogójául II. Miksa királyt kéri fel, végrehajtójául gyalui Thorda Zsigmondot nevezi ki, kit — úgymond — már előbb szabad akaratból iktattatott be az orsaviczai birtok felső felébe. Különös figyelmébe s gondjaiba ajánlja Kékedi Gáspár fiát szintén Gáspárt, kit fiául szeretett volna fogadni, mire nézve fentartja szabadságát. — Thorda Zsigmond köteles legyen ezen Kékedi Gáspárnak az Orsavicza határabeli Pusztamező pusztát a malommal együtt minden per-

[1]) Leleszi convent kiadványa, a Bornemisza iratoknál.

[2]) Mérei Mihály nádori helytartó kiadványa. Ugyanott. Datum in oppido Lelesz feria sexta proxima ante festum beati Michaelis archangeli 1567.

[3]) Káptalani jelentés. Bornemisza Lajos úrnál.

patvar nélkül kiadni. A birtok alsó felét az egész curiával együtt, melyeket — úgymond — sok baj és fáradsággal szerzett vissza idegen kezekből, Kékedi Gáspárnak s hitvesének Szinyei Magdolnának hagyományozza. Az egész ádámföldi és kis-szilvai birtokot, mely úgy is a Rozgonyi uraktól származott, hogy utódaikra szálljon vissza, Báthori Györgynek legálja. A nagy-szilvai részbirtokot nyolcz benépesített és fél puszta jobbágytelekkel Kékedi Gáspárnak és Szinyei Magdolnának, előbbinek egyúttal hitbére felét, utóbbinak kocsiját is négy lóval hagyományozza. Hitbére másik részét, mely a Homonnai javakból illeti, s ingóságait oly kikötéssel hagyja a környezetében levő nemes árva hajadonoknak: Wancsai Dorottyának, Kürthi Annának s Lengyel Annának, s nő cselédjének Smythen Annának, hogy azok értékéből szolgái is kielégíttessenek. Orsaviczai Mihály nevű árvának, kinek valamelyes atyai jószágát elfoglalta volt, Isten iránti tekintetből négy igás lovat hagyományoz. A Nagy-Várad vidékén fekvő 7 jószágról, melyeket Isabella királyné s fia, Tárczai György vére ontása s halála méltánylásául adtak neki, nem rendelkezik, mivel ezen javakat nem korlátlan joggal, hanem csak élethosziglani használatúl bírja, de ha Kékedi Gáspár azokat Isabella fiától maga részére nyerheti el, ez esetben ő birja mindenestől, de ottani tisztjei s szolgái bérét fizesse ki. A Semsey Jánosnak elzálogosított 7 ezüst billikomot Kékedi Gáspár válthassa vissza. Végül gondoskodott a Tárczai nemzetség okiratainak sorsáról. Ezek egy részét már előbb Thorda Zsigmondhoz adta biztosabb megőrzés végett, s most Kékedi Gáspárnak és nejének legálja, az okiratok másik része perek indítása vagy perbeli védelem czéljából Bornemisza György által vétettek ki leveles szekrényéből, czeknek átvételére s perei vitelére s gondozásaira szintén Kékedi Gáspárt hatalmazta fel.[1])

Tárczai Anna kevéssel ezután megszűnt élni. Vele a Tarkői ház utolsó tagja, s nemzetsége szellemének hű képviselője, egy rendkivüli nő, a XVI. századbeli magyar amazonok egy példányképe szállt sirba. Sirhelye ösmeretlen, nem úgy neve, melyet a néprege is fentartott, de a hazai történelmünk is megóvand a feledéstől.

Kékedi Gáspár pedig nem vette tréfára a dolgot, hanem keményen belehelyezkedett az ádámföldi kastélyba, azon szilárd elhatározással, hogy azt körömszakadtig védi meg, Bornemisza György igényei ellen. Ez csakhamar protestált a leleszi con-

[1]) Szepesi káptalan eredeti kiadványa 1574-ből Báthori Miklós országbíróhoz intézve. Bornemisza Lajos úrnál.

vent előtt, hogy habár a nékie Tárczai Anna által biztosított javakra nézve királyi consensust nyert, s azokba be is iktattatott, Kékedi Gáspár azokat mégis elfoglalta s birtokába vette; s 1568-ban II. Miksa királytól rendeletet eszközölt ki, melyben az elfoglalt javak zár alá vételét hagyta meg Sáros megyének, s hogy a feleket bírói széke elé idézve s kihallgatva, ha kiderülne, hogy Kékedi Gáspár a statutio után vette a javakat birtokába, ezeket tőle elvétesse, s egy, nem a fő-, hanem a köznemességből választandó egyén kezelése alá helyezze.[1]) 1569-ben hasonló rendelet érkezett a megyéhez, melynek azonban szintén nem lett foganatja, sőt 1570-ben Bornemisza György Kékedi újabb hatalmaskodása miatt emelt panaszt.[2]) 1572-ben végre Bornemisza és társai pere Kékedi Gáspár ellen a felperesek javára döntetett el, Kékedi azonban az itéletben meg nem nyugodott, hanem azt a királyi curiához vitte feljebb, onnan pedig Abstemius Pál erdélyi püspökhöz s királyi helytartóhoz, ki azonban a tárgyalásra hivatott egyházi s világi főtanács uraknak nem kellő számban történt megjelenése miatt a pert nem revideálhatta, úgy hogy ez a pozsonyi országgyülés alkalmával, mely egyszersmind Rudolf főherczegnek magyar királylyá koronázására volt hivatva, a király személyes részvéte mellett teljes számú tanácsurak jelenlétében vétetett ujabb tárgyalás alá, s az eredeti itélet minden részében helybenhagyatván, annak végrehajtása elrendeltetett, minek folytán Sárosmegye részéről Kapi Ferencz alispán s a megye szolgabírái küldettek ki karhatalommal.[3])

1573-ban a végrehajtást meg is kisérlették az alispán és Gombos Imre szolgabíró mint exequens bírák, Kékedi Gáspár azonban fegyveresc Hopos Simon által kardot rántatván,[4]) repulsióval élt, mire aztán ellenállása okadatolása végett a megye bíró széke elé idéztetvén, a repulsio birságát 36 forinttal leteszi, s miután ezen összeg a felperesek és bírák között felosztatott, a szokásos feleselések után, ujolag elmarasztaltatik, s a zárlat keresztül vitele újból elrendeltetik.

1574. évi Boldogasszony menybemenetele napján jó Kapi Ferencz alispán újból procedál a zárlat foganatosítására, oldalán Nádfei Gáspár és Gombos Imre szolgabírák, Thőös András bírószéki jegyző s Balpataki Mihály esküdt. A szomszédok, nemes és nem nemes személyek nagy sokasága várja a történendőket. Az ádámföldi kastély kapuja Kékedi Gáspár

[1]) II. Miksa király parancsa. Eredetije Bornemisza Lajos úrnál.
[2]) Sáros megye végzése. Ugyanott.
[3]) Sáros megye kiadványa. Ugyanott.
[4]) Sáros megye bíró székének kiadványa. Bornemisza Lajos úrnál.

számos cselédjével van megrakva. Az alispán felszólítja Kékedit a javak átadására, ez heves szavakban tör ki ellene s bírói eljárása ellen részrehajlással vádolja fivére Kapi Miklós és kezteli Bornemisza György iránt, szemére lobbantja, hogy hanyathomlok[1]) tör vesztére, cselszövényeivel igyekszik őt tönkre tenni, s hogy esküt tett arra, mikép kézzel lábbal fog vesztére dolgozni. »Eljövél — úgymond — hogy javaimtól vakmerően megfoszszál!« mire az alispán türelmét vesztve az ajtó kilincséhez nyúl s azt kinyitni készül, mire Kékediné Szinyei Magdolna elébe siet s az alispán kezét visszatartja, Kékedi pedig ennek láttára zord arczczal, baljában kardját tartva, odalép s dühösen kiált fel »Erőszakkal, hatalmaskodással akarsz házamba nyomulni, tudd meg, hogy ellenségül tekintem azt, ki akaratom ellen merészel curiámba lépni, azt elfoglalandó!« E dacz s makacsság nem téveszti el hatását. Az alispán látva Kékedi felháborodását, s köntöse alatt lőfegyvert is pillantva meg, a további procedurától eláll, s a törvény emberei másodszor is szégyenszemre vonulnak el.

S így hát a megyének végső eszközhöz kellett nyulnia s országos karhatalmat kérni a királytól, mit II. Miksa 1574. évi május 23-án kelt parancsával el is rendelt. Azonban ismét egy év telt le, míg pixendorfi Rueber János sárosi főispán s felső-magyarországi főkapitány megbizásából Kughler Sebestyén kassai várnagy és Paczóth Zsigmond mint biztosok, Kapi Ferencz alispán jelenlétében Ádámföldét Kékedi Gáspártól elfoglalták, és Berthóti Kristóf zárgondnoksága alá helyezték.[2])

S ezzel a Tarkőiek viharos múltjának s harmadfélszázados hatalmi törekvéseinek végső jelenete játszódott le.

Berzeviczy Edmund.

---

[1]) Kékedi saját szavai, melyek az exequens bírák latin szövegű jelentésében is magyarúl vannak idézve.

[2]) Sáros megye közönségének kiadványa. Datum in oppido Nagy-Sáros loco sedis nostre iudiciarie. feria sexta proxima post dominicam Cantate. Bornemisza Lajos úr birtokában.

DÉLI SZLÁV TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK.

(Dr. *Károlyi* Árpád úrnak ajánlva.)

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Subić II. Mladen bukása. (1322.)

Az Anjouk Tót-, Horvát- és Dalmátországban igen zavaros állapotokat örököltek, melyek a XIV. század közepéig, az 1348-ban kötött zárai békeig nagy nehezen tisztúltak.

Okozták e zavarokat első sorban a Subićok vagyis Brebiri grófok, továbbá a Czirjék fiai és vejök Nelipić, nemkülönben a Frangepánok, Babonićok (Orsini-Blagajiak) és rokonaik a Német-Ujvári grófok, azon vidéken nagy birtokosok, számtalan más kisebb-nagyobb zsarnokkal és csatlósaikkal. Ezek, miután elfoglalák — mint az időben Európa szerte divatban vala — a korona javait, egymás ellen fordították fegyvereiket; közben nem vetették meg a magyar király főhatósága alatt álló dalmát városokat sem, melyeket megsarczoltak, kifosztottak, elnyomtak.[1])

Éppen ez, a nyugtalanság szítása Tótországban és Horvátországban állott érdekében Velencze álnok politikájának. Velencze a magyar koronához tartozó dalmát városokra áhítozott, minthogy Zára birtoka se volt addig biztosítva. Kedvteléssel látta, ha »barátai és polgártársai«, a »szlavon zsarnokok« a dalmát városokat zaklatták, mivel ezeket így hajlandókká tették arra, hogy Velencze pártfogását keressék, főleg ha azt tapasztalták, hogy a magyar korona nem bírja őket kellő erélylyel megvédeni. Míg tehát a magyar királylyal szemben Velencze azt hajtogatta, hogy a horvát és dalmát városoknak nem a magyar király ellen nyujt segélyt, és a szerződésekben, melyekkel

[1]) Keserűen panaszkodnak, például, a sebenigoiak, hogy tömérdeket kellett szenvedniök »sub pessima tirannia . . banorum olim Pauli et Mladeni« (*Anjouk. dipl. Eml.* I. 227.)

e városokat magához kötötte, a magyar király jogát mindig hangoztatá: nem szünt meg a horvát főurakat izgatni, lázítani és segíteni törvényes urok ellen, hogy a magyar király hatalmát bénítsa, seregeit Dalmáciától távol tartsa.

Nem volt más menekvés. Károly magyar királynak hosszabb ideig, szinte évenkint, hadat kellett indítania horvát hűtlen alattvalói ellen. - Van nyoma, hogy 1316 körül személyesen indult ellenök, ekkor nevezetesen a féktelen Német-Ujváriak ellen, kik Szlavoniában is megvetették lábokat. A király Bogár Istvánnak tudta be érdemül, hogy e hadjárata »elég jól« sikerült, és megemlítette, hogy a következő évben ugyanaz jó szolgálatokat tett a Dráván túl Izdencz és Monoszló várak megvételénél.[1])

1321-ben Druget Fülöp nádor volt a magyar sereg hadnagya. Részt vett e hadjáratban hivatalához képest Baboneg fia János, tótországi bán is. Annyit tudunk róla, hogy a hadak már májusban megindultak. A nádor aztán fölmentette némely szepesi vitézeit, kik őt Horvátországban hiven szolgálták, az őt megillető fél fertós ($^1/_8$ márka) adó fizetése alól; míg I. Károly király némely horvát uraknak, kik kedvelt hivét, János szlavon bánt vérök hullásával is segítették, elengedte a nyestadót és egyéb apró fizetségeket.[2])

Emlékezetesebb az 1322. évi hadjárat, mely szorosan egybefügg Subić Mladen személyével.

Barzabani Madius Mikás, a koriró sok rosszat hagyott írva Mladenről és tisztjeiről. Egyházakat megfosztottak — ugymond — jövedelmeiktől, házasságokat bontottak, asszonyokat és leányokat meggyaláztak, utazó kalmárokat kifosztottak, a tengermelléki dalmát városokat megrabolták, földjeiket elvették, és sorsot vetettek fölöttök: kiéi legyenek? állítván, hogy minden, ami azon városokon kivül fekszik, részint ősi jogon, részint az Istentől nekik adott hatalomnál fogva őket illeti; kezeseket megölettek, nemeseknek fejöket vették.

Nem türhették ezeket tovább Sebenigo és Trav városok; egyetértve föllázadtak tehát Mladen és testvérei ellen, és 1322. január 16-án elhatározták, hogy Velencze oltalma alá adják magokat.[3])

Ezeket írja Madius. Hihetünk szavának, de nem vakon[4]); keze volt ebben Velenczének is.

---

[1]) *Zichy Okmt.* I, 160. — »Izdench existens (1255) ultra Dravam in comitatu Simig.« (*Spiess*, Archivalische Nebenarbeiten, 150.)

[2]) *Fejér*, CD. VIII/II, 315. — *Anjouk. Okmt.* I, 610. II, 1.

[3]) *Schwandtner*, Scriptt. rer. Hung. III, 146. 147.

[4]) Keveset, valamit mégis levon Madius föntebbi jellemzéséből XXII. János pápa levele, melyből értesülünk, hogy Mladen bán 1320-ban a Szent-

Mladen »horvát és bosnya bán« már két évvel előbb, 1320 január 6-án a velenczei doge urhoz és tanácsához, »kedves barátaihoz« követül küldötte orvosát, Vergnanai Mihály mestert azon izenettel, hogy — miként tapasztalja — egyenetlenség támadt köztök és közte, miután Velencze az időben, midőn sebenigoi alattvalói feltámadtak ellene, fegyvereket és hajókat küldött a lázadóknak. Igen csudálkozik e fölött a bán, ki mint Velencze törvényes és hű polgára, soha se vétett e város ellen. Mondja meg a signoria: mi oka ez egyenetlenségeknek? A bán kész elégtételt adni olyanokban, amikben netán ő a hibás. Ha pedig valamelyes rosszakaratú mendemonda szolgáltatott okot a félreértésre, megbizza követét, oszlassa széllyel a kételyt, hisz ő hűséges barátságot óhajt tartani Velenczével, és hajlandó megujítani a bensö viszonyt, melyet vele kötött, midőn polgárának megválasztotta.[1])

A velenczei nagy tanács Mladen e követségére azt válaszolta: Ugy van; ők kegyelmesen fölvették a bánt polgáraik sorába, mely nagy tisztességet azzal érdemelte meg, mert jó indulatot mutatott a signoria iránt. Ami Sebenigot illeti, emlékezhetik a bán, midőn közte és a mondott város közt az egyenetlenség kitört, Velencze követet küldött hozzá is, Sebenigohoz is, hogy a békét közvetítse. Kérte a bánt, elégedjék meg azon jogokkal, melyeket atyja gyakorolt és ne nyirbálja Sebenigo szabadságait; viszont intette Sebenigót, hogy ez alapon viselje veszteg magát. Azonban a bán nem fogadta el a signoria közvetítését, mert Sebenigót minden szabadságától megfosztani és teljesen leigázni akarta. Velencze ezen, Isten ellen való nagy jogtalanságot nem tűrhette. Régi irásokban találták nyomát annak, hogy Péter doge már kétszáz esztendő előtt megszabadította a dalmát városokat Szlavonia egyik királya és herczege zsarnoki igája alól. Ujra követeket, számra hármat küldött tehát a signoria Mladen bánhoz: tetszenék neki Sebenigót le nem igázni, hanem azon szabadságában megtartani, melyet e város már atyja (Pál bán) alatt élvezett. — Igaz az is, hogy Velencze tengeri haddal szándékozik segíteni Sebenigót, nem mintha az uralom vágya dagasztaná lelkét, Isten tudja, hogy ilyesmi soh'se bántotta sem a jelenlegi tanács tagjait, sem elődjeiket (oh, oh!); Velencze nem magának, hanem szabadságában akarja megtartani Sebenigót a bán és bárki más (értsd: a magyar király) jogai csorbulása nélkül. Ezek után hajlandó Velencze a bán urral, mint

ferencziek számára kolostort adott (*Anjouk. dipl. Eml.* I, 219.); minthogy az effele »kegyes« vonások nem inkompatibilisak az akkori zsarnokok fogalmával.

[1]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 216.

kedves és tisztelt polgárával, tovább is a szokott jóakaró és udvarias barátságot folytatni, csak ő se maradjon hátra, és ne szolgáltasson okot az ellenkezőre.[1])

Mladen — ugy látszik, mert tüzetes értesítésünk nincs felőle — nem hallgatott Velencze tanácsára, minek következménye, mint érintők, az lett, hogy Trav és Sebenigo városok elhatározták Velencze oltalma alá adniok magokat.

Velencze készséggel fogadta ez ajánlatot; ölébe rejtette a rég óta érlelt, immár megérett gyümölcsöt. Nem lehet kételkedni benne, hogy a szerződést azonnal megkötötték: az irással ott, hol a kanczellária oly jelesen volt szervezve, hamar elkészültek. De ez aligha volt azon szerződés, melyet maig ismerünk, mely 1322. április 17-én kelt, és melyben e tétel is foglaltatik: »saluis honorificentiis et iuribus domini regis Hungarie, que haberet, vel deberet habere in ciuitate predicta.« [2])

Velencze már előbb, április 5-én fölhivást intézett Spalato polgáraihoz, melyben Sebenigo és Trav városokat pártfogásokba ajánlja; már előbb indította meg alkudozásait Subić Pál gróffal, a Zrínyiek egyenes ősével, a Mladen bán öcscsével az iránt, hogy Trav grófja legyen. Az alkudozás eredménye a következő, 1322. április 24-én kelt kötés: Pál gróf föllázadni köteles bátyja Mladen horvát bán és mindazok ellen, kik Trav ellenségei; ártson nekik ott és annyit, ahol és amennyit tud; a háboru junius 29-én vegye kezdetét. Viszont Trav városa tehetsége szerint kezére jár a grófnak mindenekben, akkor is, ha ez a horvát vagy tót báni méltóságot szorgalmazná épségben tartván mindenkor a magyar király és a velenczei doge iránt tartozó hűséget.[3])

Ez utóbbi kikötést, habár csak elvben volt figyelemmel a magyar király jogára, Károly király erélyes föllépténck kell betudnunk. Alig értesült ugyanis a koronája ellen intézett merényletről, legott Velenczébe küldötte Boleszló toszti herczeget és esztergami érseket, egyébként süvét, intézzen kérdést a velenczei signoriához eljárása iránt. A signoria kijelentette, hogy a magyar-dalmát városoknak nem Károly király ellen, de sőt iránta való merő barátságból, nevének tisztességére nyujtott segedelmet.

Károly király kellő értéke szerint méltányolta e nyilatkozatot, midőn megköszönvén Velencze jó indulatát, főleg azt, melylyel az esztergami érseket fogadta,[4]) tudatá, hogy a béke

[1]) Ugyanott. I. 217.

[2]) *Lucius*, De regno Dalm. et Croatiae, *Schwandtnernél*. III, 333.

[3]) *Lucius* ugyanott 332. 336.

[4]) A velenczei signoria aranyhimzetű szövetekkel ajándékozta meg az érseket. (*Óváry*. Regestái, 39. sz. de dato 1322. május 25.)

helyreállítása végett, legközelebb hatalmas sereggel személyesen indul ama vidékre; reméllí, minthogy a signoria azon területekből, melyek a magyar királyéi, egyet sem akar elfoglalni és bitorolni, őt jóakaratával támogatni fogja.[1])

Károly király e levele Temesvárt, 1322. augusztus 3-án kelt, mikoron a hadak járása Horvátországban már megindult vala.

Mladen bán, ugyanis, amint hirével lett Sebenigo és Trav árulása, összeszedte seregét és Sebenigo elé indult, ott maradt egy hónapig, és a város földjeit és szőlleit elpusztította; de tapasztalván hogy a várost magát el nem foglalhatja, Trav ellen fordult, hol hasonlóképpen mívelkedék. Boszuságában, hogy Trav falai ellen is tehetetlen, az Illyés fiait, kiket árulóknak tartott, kivégeztette, miáltal eddigi czinkostársait: saját testvérét Pált, a Czirjék fiait Korbávia ispánjait, a bosnya Stepanić fiait (a Kotromanićokat), a livnoi (de Cliuuna) Mihailić fiait, Isanfia Györgyöt, kik eddig neki amugy is kedvetlenül szolgáltak, magától elidegenítette.

Károly király parancsára[2]) Baboneg János tótországi bán ekkor már hadastúl megindult Mladen ellen. Vele tartottak unokaöcscsei, néhai István bán fiai, és számosan a bosnyákok közül; hozzá csatlakoztak az éppen megnevezett elégületlenek. Jötte hirére Mladen Bliskáig vonult vissza, mely alkalmat felhasználták a sebenigóiak és traviak, hogy a velenczeiektől kölcsön vett zsoldosok segítségével Mladen várait, Scardonát és Almissát megvegyék, kirabolják és elbontsák.

Mladen zavarában másik öcscsét, Györgyöt Károly magyar királyhoz küldötte, hogy tőle segítséget kérjen, továbbá szövetséget kötött az azon vidéki oláhokkal és Poljica város lakóival. Ez azonban nem tartóztatta Baboneg János bánt; Mladennak, kit Bliskáig üldöze, csatát ajánlott. A csata véres volt. Babonegék az oláhokat megverték és Mladent futásba keverték, ki előbb Poljica városába futott, aztán Klissa várában talált menedéket. Két hét mulva azonban, hogy ellenségei serege eloszlott, vissza-

---

[1]) *Anjouk. dipl. Eml.* I, 224. — A velenczei signoriára nem csekély hatással lehetett e levél, mert október 8-án elhatározta, hogy követet küld a magyar király üdvözletére, 50,000 lirát szánván a viendő ajándékok vásárlására. *(Óváry,* Regesták, 40. sz.)

[2]) Hogy Baboneg János hadjárata a király parancsára történt, kitetszik egyebek közt abból is, mert míg Károly király 1322. január 27-én Baboneg Jánost kedvelt és hűséges tót bánjának nevezte, másrészt János bán 1322. október 8-án tüntetőleg királyi kegyelemből (regali gracia) egész Szlavonia bánjának czimezte magát. *(Anjouk. Okmt.* II, 51.) Ez oklevele erejével megjutalmaz nehány grochinai nemest, kik őt (ez évi hadjáratában) hiven szolgálták.

érkezvén öcscse is a magyar királytól, elhatározta, hogy bőséges ajándékokkal ura, a magyar király lábaihoz alázkodik.[1])

Mikor, az 1322. évnek mely havában történtek mindezek? pontosan meghatározni nincs módunkban. Hogy a háború Mladen ellen julius előtt ki nem tört, hozzá vethetjük a szerződésből, melyet a traviak Subić Pállal kötöttek, és mely szerint a háborúskodásnak sz. Péter-Pál ünnepe előtt (junius 29.) nem kellett megkezdődnie. Mindent egybevetve talán nem tévedünk, ha a bliskai ütközetet szeptember közepére teszszük.

Közben Károly király is lóra ültette magyar és kun vitézeit, és míg őket fele részben *Köcski* Sándor, a későbbi országbíró hadnagysága alatt Habsburgi Szép Frigyes osztrák herczeg és német pártkirály segítségére Wittelsbachi Lajos bajor herczeg és szintén német pártkirály ellen küldötte, seregének másik fele Tót- és Horvátországba indult, mint ezt a velenczei dogeval előre tudatta.

E seregét személyesen is követte.[2]) Vele voltak természetesen udvara főméltóságai, és az ország legedzettebb vitézei, kik közül név szerint Görgei Illyésfia Arnoldot, ez előkelő, maig is diszlő szepesi család jeles tagját, ki e hadjáratban vesztette életét; Bogárfia Mártont, előbb Csák Máté tárnokmesterét és főbíráját, és talán Tapolcsányi Gyula ispánt, ki előbb szintén Csák Máténak volt hive és kit a király közvetlenül e hadjárat után hű szolgálataiért a barsmegyei Málassal megjutalmazott, nevezhetjük.[3])

Midőn Károly király október közepén Knínben táboroz vala, érkezett hozzá ajándékaival Mladen bán. A király figyelmesen fogadta a szerencsétlent, meghagyván neki, hogy kíséretében maradjon, hol gondosan vigyáztatott reá. Zágrábba érkezvén, lemondatta eddig viselt méltóságairól, a horvát, dalmát és bosnya bánságról és magával vitte őt Magyarországba, honnét Mladen soha többé vissza nem tért.

A király e tette fölött valóságos örömujjongásba tört ki a dalmát koriró. Mladen bán, ki a királynak fittyet hánytál, — gúnyolódék, — hol a hatalmad? hol a fonséged, melylyel Isten egyházát megvetetted, midőn püspököket, apátokat és apáczá-

[1]) *Madius* i. h. 647. lap.

[2]) Október 1-én Pozsegában van a király; október 2-án Lámpért országbíró Zágrábban törvénykezik; október 14-én Knín melletti táborában keltez a király; október 16-án ismét Zágrábban van. (L. *Ráth* Kár., A magy. királyok tartózkodási helyei. — *Anjouk. Okmt.* II, 51. 53.)

[3]) *Fejér*, CD. VIII/V, 135. — *Anjouk. Okmt.* II, 150. — *Botka*, Barsm. Okmt. 14

kat [1]) kineveztél? hol a kevélységed, melylyel Dalmát- és Horvátország városainak polgárait, kik csupán békén élni és jogaikban meghagyatni óhajtottak, kifosztottad és szegénységre juttattad? hol maradt okosságod, mikor inkább hallgattál a besúgókra, mint a jó tanácsra? szorgalmasan olvasgattad te a Bibliát, de nem tartád meg igéit; ezért büntet meg az Isten, megfoszt tartományodtól s a t.[2])

Egyidejüleg kinevezte a király Baboneg Jánost Horvátország és Dalmáczia bánjának is; Bosnyaországba hasonló minőségben az ifjú Kotromanić Istvánt ültette; visszatérő hadainak hivatalos leülését pedig 1323 január 1. napjára határozta meg.[3])

Baboneg János egy évig nem vitte a hármas bánságot. Mi birta Károly királyt arra, hogy Baboneg Jánost báni méltóságától fölmentse, nem sokára azután, hogy Subić Mladen ellen kötelességét teljesítve fényes diadalt aratott? tüzetes adatok hiányában meg nem mondhatjuk. Gyanítjuk mégis, hogy János bán gyöngének mutatta magát a fölötte bonyodalmas déli szláv ügyek elintézésére.[4])

Károly király új bánúl egy magyart nevezett ki, nyilván azért, hogy ez a családi viszonyok által nem kötve, a pártok fölé emelkedve, okot ne szolgáltasson a féltékenyre. Választása a Gut-Keled nemzetségből származott Amadé [5]) fiára, a Felső-Lindvai Bánffy család alapítójára esett. Miklós bán, korának egyik legderekabb férfia, már előbb nagy érdemeket szerzett a királyi ház és a magyar haza körül. E század kezdetén ő is, mint az összes Dunán túli urak, a Német-Ujváriaknak volt csatlósa, hanem mihelyt tehette, elvált tőlök és a királyhoz szegődött, kit

---

[1]) Az *apácza* szót itt eredeti értelmében, mely *abbatissából* származik, kit ma fejedelem-asszonynak nevezünk, veszem.

[2]) *Madius* i. h. 647. lap.

[3]) Károly király már 1322. október 22-én nevezte Baboneget *Johannem banum tocius Sclavonie, Croacie et Dalmacie fidelem nostrum.* (*Anjouk. Okmt.* II, 53.)

[4]) 1328-ban Baboneg János, akkor már a királyné tárnokmestere, oklevelet állít ki, melyben vejeért, leánya férjeért, a későbbi Szekcsői, de már ekkor *herczegnek* czimzett Péterért, a Német-Ujváriak közül, jót áll Tót-Lőrinczneknek, a Kont Miklós nádor atyjának, 250 márka bécsi denárért azon károk fejében, melyeket Péter Tót Lőrinczéknek okozott, és zálogba veti Zirin várát és uradalmát, melyet Mikch bán (az Aba nb.) Péterfia Dénes és Radoszló fia Miklós (János tárnokmester unokaöcscse) eltoglalva tartának. (*Fejér*, CD. VIII/III, 268, 312., 326.) Ezen egy tény is következtetni enged azon zavarokra, melyek Szlavoniában kitörtek és melyben rokon rokon ellen harczolt.

[5]) Ezen Amadé volt őse a Bősi és Várkonyi gróf Amadé családnak, mely mintán sok derék fiat nevelt a hazának, 1845. május 17-én gróf Amadé Tádéban kihalt. — Női ágon utódai az Üchtritz bárók.

ettől fogva tántoríthatatlan hűséggel szolgált. A Német-Ujváriak ez átpártolása miatt Miklós minden jószágát elpusztították, de ő csakhamar visszafizette nekik e barátságot, midőn mind többeket szakítván el tőlök, váraikat megvette, birtokaikat elfoglalta. Német-Ujvári Gergelyfia András ekkor osztrák czinkosaival szövetkezvén, ezeket Magyarországba hítta; hanem Miklós és barátai e rablók útját állották, hadaikat szétverték és hatot a többek közül elfogván, ezeket valamint tömérdek zászlót, fegyverzetet, kezes lovat, diadalok jeléül a királynak fölajánlották. Macsó megvételénél is, miután télviz idején a szávai révet a ráczok vitéz ellenállása daczára elfoglalta, a főérdem őt illette. Elhunyván pedig Trencsényi Csák Máté, Miklós volt az első, ki csatlósaival a Mátyusföldre tört, és annak némely várait: Apponyt, Privigyét, Bajmócot és Groghot (?) elfoglalta, mi által Máté többi várnagyai bátorságát annyira megtörte, hogy váraikat önként feladták.[1])

Károly király e kitünő férfiút, ki eddig Sopron és Komárom vármegyéket kormányozta, tette meg Tótország bánjának — ugy tetszik — augusztus elején vagy hamarább is.[2])

Baboneg János igen neheztelte a király eljárását. Miklós bán hadait ő, fia és unokaöcscsei meg akarták gátolni, hogy Horvátországba és Dalmácziába nyomulhassanak. Miklós azonban »a nemes és hatalmas magyar ember,« miként őt Madius a koríró tisztelettel nevezi, a magyarok és kúnok nagy mennyiségével rendelkezvén, mialatt némelyeket Baboneg János hadi állásának megkerülésére vezényelt, derék hadával szétverte a tótokat és mintegy négyszáz lovat szedett el tőlök. Majd megengesztelődvén irántok és visszafogadván őket a király kegyelmébe, folytatta utját Horvátországon át Dalmácziába.

Szeptember első felében Knín vidékén, hová a horvát és dalmát előkelőket magához kérette, tartózkodván, a zárai gróf és tanácsa szintén küldött hozzá követeket, hogy tisztelegjen előtte. Az új bán kegyesen fogadta e küldöttséget, nemesei közől két biztost (prestaldot) menesztett Zárába a végett, hogy ha azon vidékre érkeznek hadai, a városnak bántódása ne essék. Knínből Spalatóba indult Miklós bán, hol a papság és nemesség tisztelettel fogadta. Spalatóban maradt szeptember 18-ig, aztán Vránába ment tovább, hol szeptember 23. napjáig szándékozott tartózkodni.[3])

[1]) *Anjouk. Okmt.* II, 69.

[2]) *Madius* Schwandtnernél III, 650. — Pontosan meghatározni, mikor történt e kinevezés, nem tudjuk. Fejér okirattárának egyik levelén (VIII/II, 328.) Miklós már 1322. januárius 5-én előkerül, ami nyilván tévedés.

[3]) *Madius* Schwandtnernél III, 650. — *Anjouk. dipl. Eml.* I, 225. lapon a 282. okirat, melynek dátuma azonban hibásan van megoldva.

Világos ezekből, hogy Miklós bán ez utjának fő czélja a dalmát városok hűségben való tartására volt irányítva. A horvát főurak ellenben, miután a királyi sereg haza vonult Magyarországba, tanácsot ülének a velenczeiekkel, nem különben a dalmát városok polgáraival, és sok gonosz és veszedelmes dolgot terveztek a magyar király és bánja ellen.

Nagyon megbotránkozott ez esztelenség fölött Madius: Oh szolgák szolgái, magyarok szolgái, horvátok! — kiált föl mérgesen, — mit agyarkodtok királytok ellen, ki megszabadított benneteket a zsarnok Mladentől és megerősítette szabadságaitokat! Nem akarjátok megismerni kegyelmét és más uraság után vágyakoztok? Nem tekintitek királyi hatalmát, melyet bir Magyar- és Lengyelországból? Nem tudjátok, hogy hatalmas a pápai udvarban, aholott az történik, amit ő akar? Nem veszitek észbe, hogy Francziaország, Siczilia és Apulia mellette van; hogy az osztrák és stájer herczegek és a cseh király barátai? Hol az eszetek! Egy csapásra lever titeket és azokat (a velenczéseket), kiktől e bolond tanácsot kaptátok. Eljő majd, mint az ordító oroszlán éjszakról e déli vidékekre; megszámlálhatatlan lesz sok nyelvű hadi népének száma; körül vesz titeket, egész tartományotokat — és ez oroszlán egy lehelletére elvesztek. A király haragja körül fog benneteket ugy, hogy el se menekülhettek.[1])

VII.

Medvevár Története 1255—1400.

Medvevár története magában véve sem érdektelen; több olyan momentum füződik hozzá, melyek bele játszanak hazánk viszontagságaiba. Ami különösben érdekessé teszi e vár monográfiáját, azon körülmény, hogy történetében másfél századnak politikai ethikáját, erkölcstanát gyakorlatilag alkalmazva megismerjük.

Medvevár a Zágrábon innen, a Szávához leereszkedő hegység egyik tekintélyes csúcsán épült, hol romjai manap is láthatók.[2])

Építette pedig Fülöp zágrábi püspök és a zágrábi káptalan közösen, saját költségökön, saját területökön, IV. Béla király engedelméből a végre, hogy ha hasonló csapás érné az országot, mint a tatárjárás, legyen az egyház kincseit hova rejteni, mint-

---

[1]) *Schwandtner*, Scriptt. rer. Hung. III, 650.

[2]) »Cis Zagrabiam in cacumine montis validi situatum«, ugymond Zsigmond király, (*Fejér*, CD. X/I, 359.) »cuius adhuc tristia supersunt rudera.« (*Knauz*, Monumenta eccl. Strigon. I, 467.)

hogy akkor Zágráb vagyis Gerécz városának falai még nem voltak. — 1255-ben az építkezés már be volt fejezve.[1])

Fülöp püspök, Churla (Csurla) nemzetségének ivadéka,[2]) előkelő férfiu volt.[3]) A királyi udvarban, mint IV. Béla király játszótársa nevekedvén, hamar lett a kírályné kanczellárja, és mint ilyet a zágrábi káptalan megválasztotta püspökének, jóllehet még nem érte vala el a püspöknél megkivántató kánoni kort: nem volt még harmincz esztendős.

Azonban Albert a zágrábi főesperes a választásnak ellent mondott, minthogy úgy tudta, miszerint többen a választó kanonokok közül a nagyobb kiközösítésben szenvedtek, és az ilyenek választó jogukat nem gyakorolhatták törvényesen. — Hanem a fényes igéretektől elcsábított kanonokok »izgága és megférhetetlen« főesperesöket (noha mindenből az tetszik ki, hogy a legtisztességesebb tagja volt a zágrábi káptalannak) a kilincsen kivül tették.[4]) — Hiába folyamodott aztán Benedek kalocsai érsekhez, mint metropolitához; az érsek a Fülöp választását megerősítette, magát Fülöpöt pedig püspökké szentelte. Hasztalan fölebbezett a pápához; a pápa vizsgálatot rendelt ugyan ez ügyben, de a végső eredmény csak az lett, hogy Fülöp 1262-ig megmaradt zágrábi püspöknek, aztán pedig előmozdították az esztergami érseki székre.[5])

Midőn Fülöp átment Esztergamba érseknek, nyilván az ő megegyezésével, IV. Béla király átvette *ideiglenesen* Medvevárt, hogy benne őríztesse kincseit. Nem szerették királyaink, ha magánosok kezében várak voltak. S így Béla, sőt V. István uralkodása alatt Medvevár a királyok, illetve a tót »herczegség« bánjai kezén maradt, hogy a IV. Béla, V. István és Otakar cseh király közt folyt háborús időben ama vidék ótalmára szolgáljon.

Miután azonban a gyermek IV. László ült atyái trónján, 1273-ban eléje járult Timót zágrábi püspök, és visszakérte a várat, mint az egyház birtokát, melyet a mult (1272.) esztendőben elhunyt Fülöp esztergami érsek még zágrábi püspök korában az egyház vagyonából rakatott. A főurak hozzájárulásokkal megerősítvén Timót püspök előadását, IV. László király visszaadta törvényes birtokosának, a zágrábi egyháznak Medve várát.[6])

Békében birta aztán az egyház Medve várát vagy husz

---

[1]) *Fejér*, CD. VIII/VII, 63. — *Kerchelich*, Hist. eccl. Zagr. I, 87. — *Tkalčić*, Monum. epp. Zagr. II, 6.

[2]) E nemzetségről: *Wertner*, A magyar nemzetségek, I, 214.

[3]) »Fuit solempnis persona.«

[4]) »de capitulo turpiter elecerunt.«

[5]) *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. I, 465.

[6]) *Fejér*, CD. V/II, 125.

évig, vagyis János püspök koráig (1288—1295.), mígnem a nevezett püspök várnagya, kit későbbi oklevelek Gardinusnak, egykorúak pedig hol Gardunnak, hol Gyanusnak neveznek,[1]) hűtlenül — ugy látszik — a maga részére akarta megtartani a várat; de keményen szorongattatván, végre is mentőjének, III. Endre királynak, vagy talán csak Morosini Albertnek, Endre király nagybátyjának és Tótország herczegének szolgáltatta kezéhez.

Ezen esemény már 1294. januárius 23-a előtt történt, minthogy e napon III. Endre király elejét veendő annak, hogy Gyanus ispán a geréci polgárokat Medve vára föntartása végett zaklassa, őt a királyi kamra kezelésével bizta meg, hogy ennek jövedelméből tarthassa fönn a király várát.[2]) Ugy vélem, ez a Gyanus, vagyis János ugyanegy azon személylyel, melyet a káptalan 1328-ban Gardinusnak (Gárdonynak) nevez.

A vár elveszte sok zaklatásnak lett szülőanyja, ugymond a káptalan.[3])

Morosini Albert maga is idegen levén, két velenczei nemesre, a Morusto testvérekre, Niccolora és Gianninora, mint várnagyaira bizta Medve várát; míg harmadik testvéröknek, Marco mesternek hihetőleg a végből, hogy a papi hűségnek példaadója legyen, a zágrábi káptalanban szorított helyet.

E személyváltozás a várnagyságban 1295 előtt esett meg. Kitetszik ez abból, mivel ez évi januárius 5-én Niccolo, a király ur medvei várnagya és fivére Giannino egy részről, másról András falunagy (major ville) és a geréczi polgárok esküvel fogadták egymásnak, hogy ezentúl egymás ellen véteni nem fognak.[4])

A polgárok helyett tehát a kanonokokat zaklatták Medve várnagyai. A káptalan panaszkodik püspökének, hogy Giannino várnagy (Niccolo időközben meghalt) eleséget követel rajta vára számára. Mihály püspök, ki közben a zágrábi főpapi széket elfoglalta, igen kardos főpap volt, és röviden meghagyta káptalanjának, hogy egyszerűen tagadja meg a várnagy követelését, minthogy az egyház senki fiának sem adófizetője.[5]) És, hogy szavának kellő súlyt kölcsönözzön, ostrom alá fogta Medve várát. III. Endre királynak kellett közbevetnie magát, ki azzal engesztelte meg a

---

[1]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 73. 127., eppatus I, 243.
[2]) *Árpádk. új Okmt.* XII, 85.
[3]) *Tkalčić*, Monum. epp. Zagrab. II, 6.
[4]) *Árpádk. új Okmt.* V, 128. — Medvevár történetének e része igen zavaros. (l. *Knauz*, Monum. eccl. II, 531.) Azon lehetőség sincs kizárva, hogy Gardun, Gardinus, Gyanus és e Morustoi Giannino egy személy.
[5]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I, 66.

vitéz főpap méltó haragját, hogy Garics és Gerzencze megyéket bizta kormányára.[1])

Ekkor történt vagy később, hogy Giannino megöletett. Halálakor éppen Medve várában tartózkodott öcscse, Marco kanonok, ki a püspök, immár a szent életű Ágoston tiltakozása s egyházi büntetéssel való fenyegetődzése daczára, pénzen adta el egyháza tulajdonát és erősségét Baboneg unokáinak: István, Iván és Rados (Radoszló) goriczai ispánoknak.[2])

Nagy nyugtalanság szállotta meg e miatt Ágoston püspököt, és mert nem látott más menekvést, fölkérte a Budán, 1308. junius 24-én tanácskozó püspöki kart, hogy járnának közben a medvei vár visszaszerzése végett a Szentszéknél. Ráállottak kérésére: az esztergami, *spalatói* és kalocsai érsekek, a veszprémi, váczi, váradi, nyitrai, szerémi, pécsi, egri és császmai püspökök kollektiv folyamodást intéztek a pápához, melyben kifejtvén, mennyi jogos igénye van a zágrábi egyháznak a medvei várra, esedeznek, méltóztassék arról gondoskodni, hogy azt ismét visszanyerje.[3])

Nem sokára aztán, szeptember 29-én frà Gentile biboros és szent széki követ érkezett Zágrábba, hol természetesen a püspök is, de a goriczai ispánok is tiszteletére valának. Éppen a Száva partján, a királyi révben tartózkodának, midőn Ágoston püspök a biboros elé lépvén, fölkérte a szintén jelenlevő nagyságos Baboneg István és Iván ispánokat, szolgáltassák neki vissza Medve várát, ő hajlandó az összeget, melyet érte Marco kanonoknak fizettek, megtéríteni. A Babonegek azonban ez idő szerint nem adhattak helyt a püspök ur kérésének, amiért az ügylet a püspök tiltakozásánál tovább nem haladt.[4])

Végre, hogy Baboneg Istvánt Tótország bánjává nevezték ki, mint mondá, saját lelkiismeretétől nyugtalanítva, levelet intézett a zágrábi káptalanhoz, melyben hajlandónak nyilatkozott vissza adni a zágrábi egyháznak medvei várát, mihelyt megfizetik neki a pénzt, melyért Marco mester- és kanonoktól a várat az egyház nevében kiváltotta. Egy hónapnyi határidőt adott a káptalannak a válasz adásra, nyilván azon tudatban, hogy az nem képes a kivánt, valószinüleg jelentékeny összeget azonnal megfizetni. Jól van; ő ez esetben is áll szavának, *elv*ben már most átadja az egyháznak elvitázhatatlan birtokát. Míg azonban pénzt nem lát, őrizni fogja a mondott várat nem a maga -

[1]) Igy kellett módosítanom *Kerchelich* téves fölfogását. (Hist. eccl. Zagrab. I, 97.)

[2]) *Fejér*, CD. VIII/III, 333.

[3]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I, 80.

[4]) Ugyanott, I, 81.

hanem a zágrábi egyház nevében, mint az egyház tisztviselője, várnagya; viszont az egyház kötelességévé teszi, hogy immár saját vára föntartásáról gondoskodjék. Szükséges pedig erre esztendőként ezer köböl bor, ötszáz köböl szemes jószág és negyven márka dénár. Minderre ugyanazon egy hónap meggondolási határidőt engedte: ha a káptalan nem fogadhatja el ajánlatát, küldje vissza levelét.

Már e sürgetésre is megnyílhattak volna a kanonokok szemei, hogy itt nem a vár visszaadásáról, hanem a föntartási költségek átruházásáról van szó. De a káptalan felült a ravasznak. Jóllehet hozzá az egész várból csak egy torony tartozott, az — ugy látszik — távollevő püspök hozzájárulásának reményében habár gyanupörrel és kelletlenül mégis nyakra, főre elfogadta a bán föltételeit. (1313)[1]).

A teher nem volt csekély; a felvállalt kötelezettség betartása nagy bajjal járt. Meg is átkozta a káptalan Medve várát és a Baboneg Istvánnal kötött szerződését, melyhez — ugymond — kelletlen, kényszerítve, erőltetve járult.[2]).

Késő bánat . . . A Babonegek míg csak a hatalmon valának, kezökben tartották a várat, és követelték az egyházon föntartásának költségeit. Nincs felőle tudósításunk, de kétségtelennek tartom, hogy midőn 1323-ban Babonegék Károly király ellen föllázadtak, de a Gut-Keled nemzetségbeli Amadéfia Miklós, a Felső-Lindvai Bánffiak őse leverte őket és váraikat elfoglalta, került Medvevár a király, illetve megint csak tótországi bánjai kezére.[3]).

Ekkor a káptalan ujra azon volt, hogy visszanyerje várát. Alapos kutatásokat tétetett a királyi és a székes-fehérvári káptalani ember által, hogy kimutassa, miszerint Medvevár jogos birtoka.[4]). És mert fáradsága veszendőbe ment, már most csak azon fúrt, faragott, hogy legalább a vártartási költségek elől menekülhessen.

Károly király uralkodása alatt ennyire se jutott. Hanem mikoron Nagy Lajos lépett atyja örökébe, Jakab zágrábi prépost panaszt emelt az alig megkoronázott ifju király előtt, hogy Medve vár föntartására borban, eleségben meg pénzben igen megsarczolják az ő káptalanát.

A korán érett ifju király, ki már ekkor hangsúlyozta fővéd-

[1]) *Fejér*, C. D. VIII/I, 316. VIII/VI, 27. — *Tkalčić*, Monum. civ Zagrab. I, 84.

[2]) *Tkalčić*, Monum. eppatus Zagrab. II, 70: »maledictum castrum Modue, quod semper inuiti, conpulsi et coacti fecimus.«

[3]) *Madius*, Schwandtnernél, Scriptt. rer. Hung. III, 650.

[4]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagr. I 126. 127.

nöki jogát Magyarország egyházai fölött,[1]). megbotránkozva hallotta ezeket, és azonnal meghagyta tótországi bánjának, az Ákos nemzetségbeli Mick bánnak, a Pölöskei Ördögök (Urdung) ősének, hogy ne terhelje hasonlókkal a zágrábi egyházat. És elküldvén királyi emberét a pécsi káptalan bizonyságával, Zágrábban közhírré tétette, hogy a káptalant a medvei vár föntartására megadóztatni, zaklatni nem szabad; végre, miként eleve megigérte vala, e rendeletét Frankói Miklós zágrábi püspök megkeresésére. átiratta, megerősítette és jeles alaku levélben ujra kiadta.[2]). Miklós püspök, ha kedves embere volt is a királynak, ki őt utóbb a kalocsai, majd az esztergami érseki székre előmozdíttatta, nem találta szükségesnek egy szóval is megemlíteni, hogy Medve az egyházé. A föllélekzett zágrábi káptalan se sürgette többé vára visszaadását. S így az a király birtokában maradt, ki azt várnagyok által őriztette.

Ismerjük néhány várnagyát, ezek: *Vértesi* Miklós (1377—1380.), egyuttal zágrábi főispán; *Hideg* János (1396.); *Veres* István (1397.); *Wizlai* Jánosfia István és *Csáki* Balázs (1398.)

Midőn 1394-ben Horváti János bitorolta a tótországi bánságot, Medve várát szintén hatalmába ejtette. De Zsigmond király Frangepán János vegliai és modrusi ispán segítségével megostromolta és megvette.[3]).

Szinte meglep tehát, hogy Eberhard zágrábi püspök 1398. szeptember 21-én Medvevárát saját várának nevezi.[4]) Pedig teljes joggal tette. Zsigmond király, ugyanis, e hű és kedves emberének, valamint unokaöcscseinek: Petermannak, Hermannak és Rudolfnak, az Albeni Rudolf fiainak, nemcsak Medve várát, hanem a szávai sz. Jakab réve felét, nem különben Slanovec faluját örök időkre adományozta.

Erre fölbuzdult a káptalan, és a zágrábi egyház jogait megóvandó, a székes-fehérvári káptalannál valamint a pécsváradi konventnél eltiltotta Zsigmond királyt Medvevár adományozásától, Eberhard püspököt pedig és unokaöcscseit annak elfogadásától.[5])

Hanem ez csak amolyan titkos, hatástalan óvásféle volt, melyről sem a király, sem a püspök nem tudott meg, legfölebb ha kéz alatt valamit.

---

[1]) »Nos, qui cunctas ecclesias regni nostri, quarum patroni existimus, fauente divina clemencia, speciales (de dato 1342. dec. 14.) Tehát nem főurai görbe tanácsán indult el a király, midőn kegyuri jogot igényelt egyházai fölött, mint azt a szent-szék később tudni vélte.

[2]) *Tkalčić*, Monum. cittis Zagrab. I, 158. 162. 203.

[3]) *Fejér*, CD. X/I, 359.

[4]) *Tkalčić*, Monum. cittis. Zagr. I. 398.

[5]) *Ugyanott*, I, 400. 401.

Hatásául talán annyit lehet betudnunk, hogy Eberhard püspök meghagyta a medvei nemeseknek, hogy a zágrábi káptalannak a tizedet pontosan megfizessék.[1]) Szó sincs róla, mintha unokaöcscsei lemondottak volna Medvevár birtokáról az egyház, mint törvényes tulajdonos javára. Sőt a fönnevezet Albeni Petermann, 1412—13-ban Horvát- és Dalmátország bánja már Medvei Péternek irta magát.

VIII.

A tót, horvát és dalmát bánok Nagy Lajos király uralkodása alatt.

Azok után, miket a föntebbiekben és egyebütt a bánokról írtam, érzem a kötelezettséget, hogy közöljem tanulmányaimat azon tót, horvát és dalmát bánokról, kik, mint ilyenek, Nagy Lajos király korában hivataloskodának.

Kissé kúszált, eddigi kútfőink szerint, a bánok sora, s így nem lesz csoda, ha helylyel-közzel netán hézagos, vagy — lehet — tóves is közleményem.

A bánok sora megállapításánál nehezíti a föladatot azon körülmény, hogy ugyanegy időben több bánnal találkozunk, kikről nincs megírva, hova való bánok. De már az erdélyi vajdák sorozata megirásánál[2]) rájöttem azon gyakorlatra, hogy a hivataluktól visszalépett vajdák tovább is viselték címöket, valamint hogy a valóságos és czímes, a hivatalban levő és a hivatalától elvált vajda közt abban találtam a külömbséget, hogy ez utóbbi egyszerűen *vajdának* mondatik, míg a tényleg hivatalban levő *erdélyi vajdának* neveztetik.

Ezen szabályt, mely legtöbbnyire megvallotta magát, és melyet történetiróink immár elfogadtak, azt hiszem, joggal alkalmaztam a bánokra is,[3]) és a ki mellett a hivatalos kiadványban nem volt oda írva, hogy tót, horvát vagy dalmát bán, azt tekintetbe nem vehettem.

*

A bánt, kit Lajos király trónra léptekor Tótországban talált, *Mihály*-nak, közönségesen Mikecnek, Mike- (Mykch)-nek vagy Micbánnak hitták. Utódja volt a Gútkeled nemzetségből

[1]) *Ugyanott*, I. 401.

[2]) Lásd a *Erdélyi Muzeum* 1893. évfolyamában megjelent ily czímű értekezésemet: *Az erdélyi vajdák sorozata a XVI. század végeig.*

[3]) Ha vajjon ugyanezen szabály alá esnek-e a XIV. század elején egyidőben előkerülő nádorok is; valószinűnek tartom ugyan, de határozottan állítani még sem merem.

származott Amadefia Miklósnak, a felső-lindvai Bánfiak ősének, kivel mint tótországi bánnal még 1325. április 14-én találkozunk.[1]) Azonban ugyanazon év szeptember 12-én már Mick fordul elő, mint *banus totius Sclavoniae.*[2]) De Lajos uralkodása alatt sokáig nem volt bán, mert noha 1343. márcz. 13-án még tót bánnak czímeztetik, 1344. februárjus 18-án már *quondam banus*nak neveztetik.[3]) — Mick az Ákos nemzetéből való Mihály fia. Előbb Sáros vármegye ispánja és Sáros várnagyja. I. Károly király nagy híve. Ő verte le a Petőnye fia Péter lázadását, amiért a királyné udvarbírája, sárosi és zemplényi vármegye ispán, végre Szlavonia bánja lett. Lajos király az ő, valamint fiai: István, Ákos és László udvari vitézek, továbbá Lóránt és Miklós kérésére — tekintve Micknek a Petőnye fia ellen véghez vitt jeles tetteit, nemkülönben a báni méltóságban teljesített érdemes szolgálatait — megengedte, hogy a lengyel-rutén határon levő favárak helyett kővárat építhessenek.[4]) Mick a peleskei Urdung (Ördöng, Eördög) család őse.

Miklóst, mint totius Sclavonie banust 1343. május 25-től 1346. márczius 15-ig találom oklevéltárainkban,[5]) jóllehet kétségtelen, hogy még Zára ostrománál, 1346. julius 1-én mint szlavon bán vett részt,[6]) és ezen szerencsétlen ostrom következtében kellett lemondania. — 1347. julius 4-én a *quondam* banusnak Lajos király érdemeül tudja be, hogy a hatalmaskodó horvát urakat megfékezte.[7]) — Lajos király Miklós bánt István fiának nevezi, míg ő magamagát *Nicolaus filius Stephani de Lindvá*-nak írja.[8]) Tartozott tehát a Buzád-Hahót nemzethez és őse volt az alsó-lindvai Bánfi családnak.

Szécsi Miklós Tkalčić szerint[9]) már 1346. augusztus 16-án kerül elő mint szlavón bán, jóllehet ekkor még nem híják megkülönböztetésül Szécsinek. A Balog nemzetség ivadéka. Atyja Miklós fia Péter Nógrád vármegyei ispán és szondai várnagy volt. Ő is mint főispán és pedig mint Szepes, Sáros és Nógrád vármegyék ispánja kezdette nyilvános pályáját. 1345 elején egyuttal az étekfogók mestere, mely év derekán a Lengyelországba küldött magyar segítő hadak dicsé-

[1]) *Hazai Okmt.* III. 77.
[2]) *Hazai Okmt.* II. 40. és szept. 29-én *Fejér*nél, CD. VIII/II. 608.
[3]) *Tkalčić,* Monum. civ. Zagrab. I. 113., 160.
[4]) De dato 1342. szeptember 23. *Anjouk. Okmt.* IV. 263.
[5]) *Anjouk. Okmt.* IV. 344., 365.
[6]) *Fejér,* CD. IX/I. 507.
[7]) *Fejér,* CD. IX/I. 506.
[8]) *Fejér,* CD. IX/II. 273.
[9]) *Monum. civ. Zagrab.* I. 186.

retesen működő vezére. Szlavón és horvát bánná neveztetvén, az étekfogók mestere öcscse Ivánka lett, és e körülmény kriteriuma annak, hogy az Ivánkával együtt előforduló Miklós bán a Szécsi.[1]) — Meddig maradt Szécsi Miklós ez alkalommal Tótország és Horvátország bánja? — pontosan meghatározni nem tudjuk. Tény azonban, hogy Lajos király 1351. április 11-én »nagyságos Szécsi Miklóst Szlavón- és Horvátország *volt* bánjának, az idő szerint pedig szörényi (de Zeuryno) bánnak« címezi.[2]) Utódja

Ugali Pál lett, ki 1347. október 18-án még Nagy-Martoni Pál országbíró ítélőmestere, 1349. julius 6-án azonban már tót-horvát bán;[3]) 1350. április 19-én még bán;[4]) ellenben 1351. április 23-án és május 23-án, mint quondam Sclavonie et Croacie banus és Erzsébet özvegy királyné bizalmasa szerepel.[5])

Ez időben, talán 1350-től kezdve 1354. augusztus 9-éig, a mikor meghalt *István herczeg*, Lajos király öcscse Tót-, Horvát- és Dalmátország fejedelme.[6])

Ez idő alatt *István* a tót-horvát bán, ki előkerül 1351. márcz. 18-ától[7]) 1352. évi deczember hó 5-ig.[8]) Tkalčić azon alapon, mert a geréczi vagyis zágrábi polgárság 1375-ben bizonyos magnificum Stepan de Starchy, quondam banum regni Sclauonie említi[9]) ezen Istvánt, *de Starchy* vezetéknévvel jelzi. Amde a *Hazai Okmánytár*-ban[10]) 1351. április 3-i kelettel ezt olvassuk: *Stephanus filius Lack, modernus banus Sclauonie*, amit Tkalčić fölvételével csak úgy egyeztethetünk meg, hogy ezen két év alatt két István bánt különböztetünk, vagy hogy a Starchyt és a Lack fiát egy személynek vesszük.[11])

Ezután következik *Alsó-Lindvai Miklós*,[12]) ki a föntebb

---

[1]) *Fejér*, CD. IX/I. 465. — *Anjouk. Okmt.* V. 134. s egyebütt.

[2]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 198.

[3]) *Fejér*, CD. IX/VI 43., hol *tévesen Upalnak* írják nevét.

[4]) *Anjouk. dipl. Eml.* II. 381.

[5]) *Anjouk. Okmt.* V. 450., 463.

[6]) *Hazai Okmt.* I. 136., Budán 1359. április 29-én kelt István herczeg levele, melyben magát, *dei gracia totius Sclavonie, Croacie et Dalmacie duxnak* czímezi. Halála napját lásd *Batthyány*, Leges Eccles. III. 223. — *Fejér*, CD. IX/I. 46.

[7]) *Hazai Okmt.* V. 25. — Ugyanazon évi márczius 27-én, mint Slavonie, Croacia et Dalmacie banus *Praynál, de Sigillis*, 94.

[8]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 205.

[9]) *Tkalčić* ugyanott I. 248.

[10]) III 162.

[11]) De minden esetre tévedett *Nagy Iván*, midőn ezen István bánt Dénes nádor fiának és a Losoncziak ősének tartotta. (*Turul*, I. 16.)

[12]) »Nicolaus filius Stephani de Lindva« *Fejér*, CD. IX/II, 470.

említett István bán fia és 1353., 1354., 1355. és 1356-ban fordul elő mint Szlavónia és Horvátország bánja, — utoljára 1356. február 6-án,[5]) miközben *Margit*, István herczeg özvegye czímezi magát Tót-, Horvát- és Dalmátország fejedelem aszszonyának,[6]) hol Budán, hol Zágrábban.

Ugyancsak 1356. évi május 21-től 1359. szeptember 27-ig találjuk *Rátóti Lestár* (Eustachius, Leustachius) mestert, mint egész Tótország báni helytartóját és egyuttal Somogy, Tolna és Körös vármegyék ispánját.[7]) Innentúl 1361. augusztus 6-ig ugyanőt mint egész Tótország bánját,[1]) mialatt 1357. deczember 4-től, 1358. október 6-ig *Chuz János;*[2]) aztán 1359. szeptember 27-től 1366. julius 17-ig *Szécsi Miklós* Horvátország és Dalmátország bánja.[3])

1362-ben május 21-től julius 25-ig a szlavón bánság üresedésben van.[4])

Megszünik ez üresség 1362. november 8-án, midőn *Kanizsay István* zágrábi püspök működik mint szlavón báni helyettes 1366. julius 17-ig, mely időtájt a király kegyelmét vesztve börtönbe, majd száműzetésbe került.[5])

1366. augusztus 17-én *Szécsi Miklós* lett Tótország bánja, ki az eddig általa viselt horvát és dalmát bánságot átadta a Kachich nemzetbeli Tamásfia *Szécsenyi Miklós*nak, kit közönségesen *Kónyá*nak neveztek.[6]) Szécsenyi Kónya még 1367-ben október 28-án is horvát-dalmát bán,[7]) de a következő évben

---

[1]) *Fejér*, IX/II. 366. *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 207., 209 . . .

[2]) »Nos Margaretha dei gracia regnorum Sclauonie, Croacie et Dalmacie ducissa.« *(Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 207 et seqq. de dato Buda, 1355. $^3/_1$ és Zágráb, 1356, $^1/_{14}$.

[3]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 213. — *Fejér*, CD. IX/II. 498., 567., 576. 667., 670.

[4]) *Tkalčić*, Monum civ. Zagrab. I. 216., 228. — *Fejér*, CD. IX/III. 35., 37., 147., 223

[5]) *Fejér*. IX/II 649., 667., 754. — *Anjouk. dipl. Eml.* II. 393. sz.

[6]) *Tkalčić*, Monum. civ. Zagrab. I. 216. — *Fejér*, CD. IX/III. 357—373. — Chuz János valószinűleg azért vesztette el a báni méltóságot, mert a ráczok megverték.

[7]) *Fejér*, CD. IX/III. 300., 308.

[8]) Lásd ily czímű értekezésemet: »*Kanizsai István zágrábi püspök.*« (Kath. Szemle. 1891.)

[9]) *Fejérnél*, CD. IX/III. 577. ez áll: »Nicolao de Zeech regni Sclavonie, *Komanie*, Dalmacie et Croacie, Nicolao de Macho banis«, e helyett: »Nicolao de Zeech regni Sclavonie, *Konya* Dalmacie et Croacie, Nicolao (Gara) de Macho banis.« — Kónya ugyan Fejérnél (u. o 639. lap) már 1366-ban in dominica Reminiscere is előfordul, de hogy itt 1367-nek kell állania, azt megmutatta Beke Antal. (*Erdélyi káptalan levéltára*, 48 lap.)

[10]) *Fejér*, CD. X/IV. 48.

már nem ő az, minthogy 1368. január 30-án *Simontornyai Imre*, a Lackfi István fia, utóbb erdélyi vajda, aztán nádor iratik horvát-dalmát bánnak.[1])

Azonképpen Szécsi Miklós se viselte 1368-on túl a szlavón bánságot, minthogy Lajos királynak egy 1368. évi, de napi kelet nélkül kiadott levele záradékában elő se fordul, míg ugyanott a pinczések mestere, *Zudar Péter* fordul elő szlavón bánul,[2]) ki 1380. junius 13-ig viseli a szlavón báni méltóságot,[3]) mihez képest 1381. október 7-én »pridem banus regni Sclauonie« czímmel illetik.[4]) Helyettesül 1377. szeptember 30. — 1380. április 17-ig *Csirke Péter* körösi főispán fordul elő.[5])

Simontornyai Imre is átadta a dalmát-horvát báni méltóságot Móricfia *Meggyesi Simon*nak a Pok nemzetségéből, ki 1369-ben. 1370-ben viselte azt.[6])

Következett *Durazzói Károly herczeg*, a későbbi Kis Károly magyar ellen-király, ki Dalmáczia és Horvátország kormányát viselte (úgy látszik) mindaddig, mígnem Lajos király megbízásából a velenczei hadjáratra nem indult.[7])

Ekkor újra *Szécsi Miklós*, ki közben ismételve viselte az országbírói tisztet, vállalta magára a dalmát-horvát bánságot, s azt 1377-től 1380 végéig betöltötte,[8]) hogy aztán megint az országbírói méltóságot vegye kezébe, míg a horvát-dalmát bánság *Bebek Imré*nek jutott.[9])

Ellenben a szlavón bánság 1381. és 1382-ben *Alsó Lindvai Bánfi István*ra, a *Miklós fiá*ra szállott.[10])

Pór Antal.

---

[1]) *Fejér*, CD. IX/IV. 118., 123.
[2]) *Fejér*, CD. IX/IV. 134
[3]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I. 289.
[4]) *Hazai Okmt.* V. 162.
[5]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I. 263—281.
[6]) *Fejér*, IX/IV. 164, 180., 221.
[7]) *Fejér*, CD. IX/IV. 498., 505. IX/IV. 85.
[8]) *Fejér*, CD. IX/V. 161., 370.
[9]) *Tkalčič*, Monum. civ. Zagrab. I. 275.
[10]) Memoriale *Pauli de Paulo* patricii Jadrensis, *Schwandtner*nél III. 723. 1380. deczember 19. Venit Jadram novus banus, videlicet D. Henricus, et inde 25 dicti mensis recessit D. Nicolaus Zoech. — V. ö *Fejér* IX/V. 459., 561.
[11]) *Fejér*, CD. IX/V. 459., 561.

UJ ADAT CZIGÁNYAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Czigányainkról általában véve az az elfogadott vélemény, hogy *Zsigmond* király uralkodása idejében, tehát a XV. század elején jöttek be Afrikából Európába,[1]) s azóta elszórtan, majd minden országban kisebb-nagyobb mennyiségben tartózkodnak. Nyomtatott adataink, krónikáink úgy tartják, hogy 1417-ben vándoroltak volna be az első czigány-csapatok Oláhországon keresztül Erdélybe és Magyarországba, hol *czigány* elnevezéssel illettettek. S mint ily nemzetbeliek lettek ismeretesek; úgy tartjuk, hogy akkor e kóbor népség közül egy kiváló csapat *László vajda* vezetése alatt a Szepesség bérczei közt megszállott volna, nyervén Zsigmond királytól 1423-ban erre különös kiváltságot és szabadságlevelet, melyben a király különös oltalmáról s arról is biztosíttattak, hogy vajdájuk fenhatósága alatt éljenek. Később II. Ulászló király is ellátta volna őket ily diplomával, melynek segedelmével azután folytatták a nomád életet s eltengődtek majdan, az idők folyamában mindig nagyobb hajlamot mutatva a könnyed, kóbor, mint az állandó rendes polgári életmódhoz.

Nem czélom itt feszegetni azt, honnan csöppent e különös lelkületű és sajátságos testalkatú nép hazánkba s azt sem, vajjon Indiából vagy Egyptomból származik-e? Fáráók utódjai-e ők vagy indusok? Én csak azon kétkedem, hogy éppen a XV. században és nem korábban tüntek volna fel hazánkban is; annálinkább kétkedem pedig, mert az bizonyos, hogy ők már a XIV. század előtt Európában s különösen Görögországban tartózkodtak, honnan kivándorolva, egyes rajaik frank főurak szolgálatába is állottak s hűbéresekül éltek. Nagyon valószínű tehát, hogy már a XIV. század elején Magyarországon is megfordultak, a mikor Károly és Nagy Lajos fényes kormányzata alatt az akkor beözönlött számos különféle idegenek között, valószínű ők is találtak itt új hazát

[1]) A Pallas Nagy Lexikona IV. köt. 361. l. sat.

s alkalmazást; de lehet, hogy még előbb, talán éppen II. András királynak keresztes hadjáratai alkalmával ide vetődött egyik-másik közülök, hol azután megtelepedett s elért szerencsés viszonyok közt derék családot alkotott.

Másként hogyan lehetne megmagyarázni azt, hogy hazánkban már a XIV. században nemcsak több nemzedékű *Zigány* nevű nemes és birtokos családok léteztek, hanem különösen Zemplén vármegyében Zigány nevű népes helységek is valának.

A leleszi conventbeli levéltárban buvárkodván akadt kezembe egy 1373. évből eredt irat, melyben Imre nádor Visegrádon, szent Márton nyolczadnapján kelt rendeletében [1]) meghagyja a leleszi conventnek, hogy tartson vizsgálatot *Zigány Domokos fia László* ügyében, ki panaszt emelt *fivére Mihály* ellen Hene és Bezdéd nevű megtámadott birtoka iránt.

Úgy látszik, hogy e »*Zigan*« család, melynek nevét az akkori irmodor szerint másnak, mint Czigány-nak mondanunk nem lehet, már akkor a XIV. században elterjedt, népes és Zemplén és Szabolcs megyékben birtokos és tekintélyes volt; melynek tagjai nyugtalan s összeférhetlen természetöknél fogva egymással czivódtak s erőszakosan igyekeztek egymás ellenében sérelmeiket orvosolni; mi folytonos perlekedésre és bírói beavatkozásra adott alkalmat. Így Nagy Lajos király is 1377-ben [2]) azon parancsot intézte a leleszi conventhez, hogy tegyen vizsgálatot *Zigány László* keresete ügyében, ki panaszoson előterjeszté, hogy *Zigány Mátyás* és *Zigány István*, tisztével Fychke Péterrel, Lengyel Péterrel és más híveikkel *Egyházas Zigány* nevű helységbe, ottani birtokára fegyveresen berohantak, portájára erőszakosan betörtek s nejére nyílakat lövődöztek, ki életét csak úgy tudta megmenteni, hogy elébe állott tiszte Gergely, a ki a nyílakat felfogván, három helyen, fején és teste más részein veszedelmesen megsebesült; mire a háziurat elfogták, házát felverték, kirabolták, mindenéből kifosztották s összes ingó-bingó jószágát elhurczolták s kihajták. . . .

Ez adatok íme világosan arra mutatnak, hogy a *Czigány* nevű nemes és birtokos család a XIV. században már elterjedt és népes lévén, annak kétségtelenül már jóval előbb, legalább egy-két nemzedéket megelőzőleg, kellet már itt lennie; tehát bizonyára már a XIII. században megszállott volt s időközben tett érdemeket arra, hogy megnemesíttessék. De arra mutatnak a *hasonnevü helységek* is, melyek közül az említett *Egy-*

---

[1]) Lelesz, Prot. A. A. I. pag. 345.

[2]) Datum Visegrád, feria 2. post festum Concept. b. virginis. Ugyanott pag. 412.

házas Czigány nevű faluban már akkor templom is honnan melléknevét vevé. Itt Zemplénmegyében ma is fe s virágzik két ilyen, *Kis- és Nagy-Czigánd* nevű hel melyekről az a traditio, hogy ősi lakosai hajdan *czigányok* v s a tárkányi várhoz tartoztak.[1]) De találtatik még *Czigán* nevű régi helység Ungmegyében. *Cziganyesd* vagy Pak (máskép Patasesd-Cziganyesd) és egy másik *Czigányfalva* helység Biharmegyében, mely oláhul Cziganyesti-nek mondat

Óhajtandó lenne ezek után, hogy szakítva az eddigi, látszik nem egészen szilárd alapon nyugvó véleménynyel, a czigányoknak hazánkban első feltűntét kizárólag Zsigi király idejére helyezi, — behatóbb vizsgálat tárgyává tét e kérdés, mely, mint még annyi más, bizonyára méltón érdemli a bővebb fejtegetést.

LEHÓCZKY TIVAD

[1]) *Fényes Elek*, Magyarország Geographiai szótára. I. 235.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei. A M. T. Akadémia megbizásából összeállitotta, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. II. k. (1843—1848.) Budapest, 1894. 8-r. 692 l.

A hirlapi czikkek első kötetének ismertetésében ügyekeztünk kimutatni a gr. Széchenyi helyét journalisticánkban s néhány jellemző vonásban hirlapírói sajátságait összefoglalni. A most megjelent második kötetből látjuk, hogy Széchenyinek az a tulajdonsága, a mely szerint minden, akár hosszabb, akár rövidebb czikkébe egy-egy csoport önéletrajzi adatot sző be s gyakran feltárja az átélt harczot, a mely valamely új eszme, új terv kivitele előtt támadt lelkében — szorosan összefügg az ő általános írói jellemével. De nemcsak evvel. Az államférfiúnak kivételes helyzete is sok tekintetben indokolja Széchenyinek ez eljárását. Soha semmiféle eszme megvalósításának útját nem egyengette a nélkül, hogy az alkotó tényezők és saját életpályája, vagyoni állapota, kiváltságai közti viszony szigorú mérlegelését elmulasztotta volna. Akár a szellemi, akár az anyagi téren próbált újat alkotni: nemcsak az eszme hirdetője volt, de annak gyakorlati kivitelében is a legfőbb tényező. Innen van, hogy legtárgyilagosabb fejtegetései közé is belevegyíti subjectiv felfogását, a maga életviszonyainak a tervezett új alkotás okozta változásait; innen van, hogy kivált hosszabb czikksorozataiban, a melyek egy különálló munkával is fölérnek, oly számtalanszor visszatekint a megfutott reformátori pályára, hogy a szigorú következetességnek folytatólagos útját mind önmaga, mind nemzete előtt kijelölje s megőrizze. Széchenyi legjobban érzette s tudta, hogy az ő agitatori pályája nagy mértékben különbözik azokétól, a kik az ő nyomdokaiba léptek. S pedig nemcsak azért, mivel senki oly eredményekre nem hivatkozhatott, mint ő; hanem főkép azért, mivel soha semmitől sem irtózott jobban, mint a koczkáztatástól. Ha valakiről, róla leginkább el lehet mondani, hogy semmibe

sem kezdett addig, míg az alkotandó szellemi vagy anyagi újításnak mind önmagára, mind a nemzetre, mind a monarchia másik felére teendő hatását s e hatás közelebbi és távolabbi okozatait szokott éleslátásával, mathematikai számításával ne összegezte volna.

Széchenyi írói jellemének e kiválóan nevezetes tulajdonsága még jobban kidomborodik hírlapi czikkeinek második kötetében, a melynek nagy részét az általános teherviselés eszméjének gyakorlati megvalósítására irányzott iratai foglalják el. »Az adó és két garas« című hosszú czikksorozatában, mely tudvalevőleg önállóan is megjelent, egy általános telekadó behozatalát sürgeti, a mely képessé teheti vala nemzetünket egy fölveendő nagyobb országos kölcsön törlesztésére. A nemesi kiváltságnak csorbítatlan fentartása előtte a nemzet haladásának legnagyobb akadálya. Ő maga el van határozva, hogy bármilyen alakban fogadja el a nemzet a közteherviselés elvét, mindenkép szívesen áldoz a hazáért. Fizet — úgy mond — a domesticába, a bellicába, mindenüvé, elkülönözve, keverten, a hogy tetszik, mert semmi sem áll tőle távolabb, mint az »oly igen heterogen egyenes teher nem hordási döbrögisége.«[1]) Mindamellett ha mások nem osztoznak véleményében, tartózkodik hazafiatlanság vádjával illetni azokat. Mert hiszen realis felfogása értelmében első sorban itt is azt kell belátttatnia a birtokos osztálylyal, hogy a tervezett telekadóból nemcsak a nemzeti művelődésnek különféle szükségleteit lehet kielégíteni, hanem hogy az annak alapján fölveendő nagyobb országos kölcsön *lehetővé teszi a kiváltságos osztály anyagi gyarapodását is.* A házi adó elve épen a miatt bukott meg, mert a nemesség nem remélte belőle önhasznát.

Ez idétt egyetlen eszméje érdekében sem fáradt Széchenyi annyit, mint a telekadóéban. Két okot sorol fel, miért van Magyarország még mindig »oly pirulást okozólag hátra.« Először, mivel nincs az országnak elég »investionalis tőkéje,« s másodszor, mert nincs a legjobb törvénynek sem elég sanctiója. Mindkettő alapja lehet hazánk felvirágzásának. De vajjon mikép nyerje meg eszméjének a fizetéstől irtózó nemességet, kivált mivel a házi adó elve teljesen elbukottnak volt tekint-

[1]) A tudós kiadó a »döbrögiség«-re megjegyzi, hogy ezzel Széchenyi a »Ludas Matyi« főalakjára, Döbrögi földesúrra céloz. Ez helyes is. De abban téved, midőn Fazekas Mihályt, az említett költemény íróját, debreczeni tanárnak mondja, a ki tudvalevőleg nyugalmazott főhadnagy volt s midőn a katonaságtól megvált, az irodalom s egyháza ügyeivel való foglalkozásban töltötte életét, a mely épen újabb időben eléggé ismeretessé lőn.

hető? Széchenyi szokott meggyőző érveinek előadásmódjától itt sem tér el. Az nem sok bizonyításra szorúl, hogy a nemzetben fölébredt a reform vágya, de azért még mindig távol van attól az ország, hogy oly intézményeket létesítsen, a melyek kiemeljék sűlyedtségéből. Hogy tehát nagyobb mérvű haladást tehessen, valami tetemes összegre van szüksége, a melylyel szabadon rendelkezhessék. Ez összeget kell tehát előteremteni. Ha ez nem sikerűl, a nemzet önmagát alázza le, önmagát teszi tönkre. »Inkább kívánom — írja Széchenyi — sűlyedjen vérünk rövid vonaglás után semmiségbe, hogysem utóbb is, mint eddig s mint ma, egy maga magát emésztő, hiúságtól szétbonczolt, féreg rágta, magán segítni és se halni, se élni nem tudó nyomorék vázként undokítsa el a közemberiség nagy családját.«

Jóllehet azonban Széchenyi többször ismétli, mily fontos elvet akar ő a telekadóval megvalósítani, hogy egyenlő terhet viseljen s egyenlő jogot élvezzen az ország minden lakója: már előre jelzi, hogy elvét »nem erővel, nem erőltetéssel, hanem egyenesen szabad alku után vágyik megtestesíteni. Mert a ki számot nem vet azzal, mire akarja a nemzet adományát fordítani s nem tartja érdemesnek meggyőzni a nemzetet arról, mikép adója nemcsak az ország fejlődésére, de az egyeseknek is roppant hasznára válik, az nem tesz egyebet, mint a nemzet csontvelejét akarja kisajtolni. De még az sem lehet alapja az ország önkéntes megadóztatásának, hogy mily fontos nemzeti érdekeket kellene kielégíteni; hanem egyedűl az: mit bir el a nemzet. Szerinte »egyedűl az országnak nagyobb vagy kisebb, ha így szabad mondani, ‚fejős léte' szolgálhat az adómennyiség meghatározásának alapjául valódilag;« a kik erre kellő gondot nem fordítanak, csak ábránd után kapkodó politikusok. Tehát oly tényezők megteremtéséről kell első sorban gondoskodni, a melyek képesíthetik az országot a közteher viselésére. Ezek szerinte: jó közlekedés, szilárd hitel, ki nem játszható bírói végrehajtás, a birtoknak szabad birhatása, vagyoni és személyi biztonság, gyakorlati kiképzésre szolgáló közintézetek, stb. De e tényezők csak szigorúan kiszámított egymásutánban alkothatók meg.

Az erőszakoskodás elront minden ügyekezetet, legfőként pedig midőn közteherviselésről van szó, a mely a nemzet legsajátabb jogait érinti. Kimondja tehát, hogy számítása szerint, ha minden hold föld után két garas telekdíj fizetésére sikerűl megnyerni a nemzetet: úgy körülbelűl évenkint hat millió tőkével rendelkeznék Magyarország. Azonban azt nem kívánja, hogy ennek fizetésére az ország magát örökre lekösse, hanem csak bizonyos időre; ez az összeg kizárólag hazánk szellemi

és anyagi kifejtésére fordíttassék, miről az országgyülés intézkedjék, s végre, hogy az összeget egy Budapesten levő kincstári hivatal kezelje. Kérve kéri a nemzetet: fizesse meg ezt a két garas telekdíjat, a mit minden veszteség nélkül tehet, mert csak »ez által virúlhat a magyar nemzeti díszállásra fel.«

Széchenyi az után hosszasan mutogatja a kérdés gyakorlati valósításának módozatait, figyelemmel kisérve a hirlapok magatartását kimondott eszméjével szemben. Óva int, hogy el ne hamarkodjuk a dolgot, folyvást ismételvén, hogy a Pesti Hirlap köré csoportosúlt politikusok épen tulságos hevükkel rontották meg a házi adó kérdését. Az előtt — úgy mond — »vérünk mély haláli álomban merengett. Most lázban van. Az előtt, néhány keveset kivéve, mit is gondolt a nagyobb rész honával. Most viszont annyi a reformer szakács, meg kukta, hogy se vége, se hoszsza. Az előtt vak volt a többség, ez időszakban viszont oly tágra feltárá szemeit, mikép ezek mindentül kápráznak, vagy mindent mintegy nagyító üvegen néznek keresztül, s csak kevés van, ki a dolgokat valódi mibenlétükben látná«. Ezeket pedig, a kik mégis szerepre vágynak, minden jó hazafinak kötelessége a »nyilvánosság széke elibe állítani kiméletlen.« Szükségtelen mondanunk, kikre céloz Széchenyi e szavaival. Azokat, a kik a kormány jó akaratában ez ügyre nézve kételkednek, megnyugtatni ügyekszik, mert nem hiszi, hogy ha csak ő maga jobb tervet nem tud, a nemzetnek ez önkéntes akaratnyilvánítása elé akadályt gördítene. Felhozza a lánczhíd tervét, a melylyel ő szintén arra czélzott, hogy az új hídon mindenki fizetni tartozzék s ezzel is némi csorbát üssön a nemesi kiváltságokon. Ezt sem akadályozta meg a kormány, sőt még elő is segítette a terv kivitelét. Különben kár az odiumot másra tolni. Nyuljunk zsebeinkbe s fizessünk. A kik a kormánytól félnek, csak a maguk zsebeit féltik. A só árának felemelése vagy indirect adó, még ha mindez alkotmányos úton volna is kivihető, a mondott czélra nem alkalmasok. Csupán a telekadó egyesítheti a nemzetet, ez nyújthat oly alapot, a mely a fölveendő száz milliónak törlesztésére a külföldi pénzintézetek előtt is biztosnak ismerhető el. Nem bánja Széchenyi, ha nem fogadják is el tervét, de akkor azt követeli: állítsanak jobbat az övé helyett. Felszólítja a nemzetet: vizsgálja az ajánlott tervet, álljon ki a síkra a ki ellene vagy mellette állást foglal, csak hiú ellenmondási viszketeg ne adjon senkinek tollat kezébe. Különösen Kossuthot szólítja fel, ne »affectáljon kiméletet s eszméjéhez vonzódást mézes szavakkal,« hanem támadjon nyiltan, s ha tud, mondjon különb tervet.

A Pesti Hirlap nem bízott Széchenyi számításaiban s

másfelől igen lassúnak tartotta azt a folyamatot, a mely a felhasználható nemzeti kölcsönre nézve Széchenyi fejtegetéseiben eléje tárult. Széchenyi, ha lehet, még az országgyűlés tartama alatt óhajt vala megállapodásra jutni s minden eszközt felhasznál a megindult vita gyorsítására. Újra nyilatkozik cassandrai jóslata, midőn teljes meggyőződésére hivatkozik, hogy »nincs előttünk már sok idő, melyet alkotmányunk kifejtésére s kivált vérünk felemelésére valósággal s igazi jó sikerrel fognánk használhatni.« Ha önként meg nem teszszük, a mit a hon boldogítása kíván, jöhetnek idők, mikor már nem a mi akaratunktól függ a nemzet sorsának intézése.

Ime a jövőbe látó nagy államférfiú, mily különféle érveket felhasznál, hogy eszméjét megkedveltesse. Mennyire tudja az értelmi okokat a hazafi szív reményével és aggodalmaival át meg átszőni, s mily őszintén feltárja háborgó belsejét, a melyben az izzó eszmék annyira az érzelmek hatása alatt keletkeznek s öltenek alakot. Hogy senkit kétségben ne hagyjon, a legkörűlményesebben leírja előkészűleteit, a melyek között eszméje megfogamzott s a melyekkel megállapította, mikép izgat legelsőbben az általános teherviselés elve mellett s milyen műtéthez fog, ha már sikerűl a nemzetet megnyernie. E két műtétet: t. i. az izgatást, vagy ha tetszik, rábeszélést, meggyőzést és az eszme valósításának módozatait szintén egymásutánban akarja végrehajtani; a kettőt elválasztja egymástól, mert csak így bízik a sikerben. Azt pedig, hogy az egybegyülendő összeget mire fordítsák, csak akkor szándékozik megvitatni, midőn már meg lesz nyitva a tervezett kincsforrás. Előbb minden akadályt el kell hárítania, mely útunkat állhatja s aztán szigorú következetességgel kell a megjelölt irányban haladni.

Fölötte érdekes, mikép védekezik az ellene emelt vádak ellen, hogy tervét oly lassú tempóban fejtette ki. Először: a ki valamely eszmét meg akar kedveltetni, nagyot hibáz, ha nem fejti ki annak minden jó oldalát; másodszor, mert a nagyobb birtokosok súlya oly elhatározó tervének életbe léptetésére vagy megbuktatására, hogy nem mulaszthatá el kimutatni, *mennyire volna terve alkalmazása rájuk nézve s pedig az egésznek csorbítása nélkül hasznos.*« Ime e két pontban megjelöli Széchenyi az alkotó államférfiú felfogásának, fölléptének s működésének egész irányát. Nemes szíve mélyen fájlalja, hogy helyzetét s politikai felfogását sokan meg nem értik, s meghatóan panaszolja, hogy a nemzet nagy része más vezér után indul s elfordul tőle, mintha ő most kevésbbé szeretné honát, mint pályája elején. Ha felfogását gáncsolják, azon nem ütődik

meg, de szándéka tisztaságának gyanúsítását senkitől sem tűri el. Büszke önérzettel kiált ellenfeleinek: »Tépjék hirnevemet, amint tetszik, öntsenek le bár moslékkal, tűrni fogom; de Istenemre esküszöm, hű lelkületem s hazafiságom szeplőtlenségét e hazában, fejedelemtől lefelé az utolsó ügyefogyottig, kétségbe hozni senkinek nincs joga.«

A »Magyarország kiváltságos lakosaihoz« intézett felhivásában részletes tervet ád a fölveendő országos kölcsön egy részének hovafordításáról. Legyen belőle kéznél mindig 2—3 millió forint; fordítsanak bizonyos összeget Budapestnek az árviztől való megvédésére, négy-öt vasutra, a melyek Budapestből ágaznak kifelé az ország határáig, az aldunai munkák folytatására s teljes bevégzésére, a magyar tengerpartnak kiépítésére, a lótenyésztés előmozdítására, a rakonczátlan folyók szabályozására s végre a kölcsön törlesztésére. Tervét nyugodt lélekkel bocsátja birálat alá s kis vártatva arról győződik meg, hogy az ellenzék vezérférfiai ismét melléje sorakoznak. E fölötti örömét a »Kibékülés« című czikkében írja le, újra elismerve Kossuthnak hazafi lelkesedését, szilárd állhatatosságát s fölötte ritka tehetségét. De egyszersmind szükségesnek látja, hogy az ellenzékieskedéstől óvja a nemzetet. Őszintén kitárja egész benső meggyőződését: miért volt ő is ellenzéki, midőn a közpályára lépett s miért nem tartja helyesnek a kormány változott magatartásával szemben még mindig opponálni. A ki alkotások után sóvárog, annak nem szabad megvetnie a kormány jóindulatát. Neki oly mértékben kellett közelednie a kormányhoz, a mily mértékben közeledett az a magyar alkotmányhoz, nemzetiséghez. Sem egyik, sem másik párthoz nem szegődik, hanem egy »hazafi« középpárt alkotását kivánja s ettől várja az ország igazi fellendülését. (»Czégér,« »Constatirozás.«)

Noha azonban Széchenyi a közteherviselés elvének kimondását nem vihette keresztül az országgyülésen, azért nem szünt meg eszméje mellett izgatni s a közvéleményt azzal mennél jobban megbarátkoztatni. Figyelemmel kisért minden felszólalást, a mely eszméje mellett vagy ellen a sajtóban megjelent, vagy bármely mozgalmat, a mely az ügy érdekében társadalmi uton tudomására jutott. De másfelül a legkevésbbé óhajtotta, hogy szórványos kisérletek történjenek a közteherviselés elvének megvalósítására addig, míg arról országos törvény nem intézkedik. Ezért támadta meg »A pisztoly időelőtti elsütése« czimű czikkében Bezerédj Istvánt, a ki először adóztatta meg magát az országgyülésnek eredménytelen eloszlása után. Élesen kikelt a különben személyében tisztelt jó barátja ellen s világ-

gosan megmondotta, hogy az ilyen kisérletekkel csak veszélyeztetik az ő tervét.

Míg az adózás eszméje érlelődött: Széchenyi lázas tevékenysége újra az anyagi téren való alkotásokban keresett utat nemes czéljainak elérésére. A pesti kikötő, a Dunát a Tiszával összekötő csatorna érdekében buzgólkodott, míg azután a védegylet mozgalma föl nem költé, illetőleg le nem kötő egész figyelmét s föl nem izgatta hazafi aggodalmait. Ismeretes, hogy ez ügyben Deák Ferenczczel szállt szembe Széchenyi, a kinek a nemzeti elszegényülésről mondott okait egyenkint megczáfolva, a mennyiben a védegylet a kormány s kivált a monarchia másik fele ellen irányulna, teljesen czélját téveszttettnek tartja az egész mozgalmat, a mely — szerinte — »ellenséges indulatnak, dacznak, újjhuzásnak viseli szinét és ekkép czélhoz nemcsak nem vezethet, de attul mindinkább távolítni kénytelen.« És vajjon miért? Egyszerűen azért, mivel a kormány immár maga is a magyar alkotmány alapjára helyezkedve, maga akar cselekedni s nem fogja tűrni a jogtalan beavatkozást. Tizennégy czikkben foglalkozik Széchenyi a szentgróti levél elemzésével. S mint az utolsó vitéz, a kinek kétségbeesett erőfeszítése még némi reménynyel kecsegtet a győzelemre: Széchenyi is majdnem utolsó kisérletét teszi, hogy a szerinte nemzet-gyilkoló politika fő képviselőit tévedésökről meggyőzze. Mélyen tekint hazánknak az örökös tartományokkal való viszonyába, a melynek rendezését sürgeti, nem összebonyolítását. Korábban látta be e sajátságos viszony rendkivüli fontosságát, mint bárki más a magyar államférfiak közül s kimondta nyiltan, hogy »*egyedül e viszonyok tökéletesen definiált és barátságosan eligazított létén emelkedhetik honunk magasbra, mi . . . . egyedül az elismert viszonyos érdekek alapján keletkezhetik biztosan és kivált tartósan.*«

Látni való, hogy Széchenyi hirlapi czikkei szorosabban érintkeznek a nemzet újkori történetével, mint akármelyik magyar politikusói. Eszméinek roppant gazdagsága s erőteljes nyelve ezekben is óp úgy pótolják az olvasót a rendszertelenségért, mint önálló munkáiban. A tettvágy, az alkotás utáni sovárgás a mind inkább sötétülő aggodalmakkal összeolvadva, valami csodás hatással van az olvasóra, a kinek a látnok gyakori felhevülésein lehetetlen mély meghatottság nélkül áthaladnia. Érzi, hogy élete hasznos volt a nemzetre; érzi, hogy a politikai újabb alakulások között a pártoknak valami tisztító tűzön kell átmenniök; de azt is érzi, hogy egyedül Deák képes a hinárból kivezetni a pártokat. Mily szent hazafiság nyilatkozik esdeklésében, hogy lépjen föl Deák, mint a

leendő középpárt vezére. »Lesznek ugyan — írja — hatalmasabb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, mint én vagyok, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék . . . . azt bajosan hiszem.« Ezt írja 1845. augusztusában Széchenyi. Innentől kezdve hirlapban nem szól többé nemzetéhez egészen 1848. márciusáig, midőn a nagy átalakúlás már kezdetét vette. Egy pillanatig elnyomja hazafi aggodalmait s hiszi, hogy még dicső nemzet leszünk. Kész közlegény gyanánt szolgálni a hazát, a mi »szintoly magasztos állás és szintoly szent kötelesség, mint állni a dolgok élén.« Aztán megkezdődik a lelki küzdelem, a mely iszonyatos nyomokat hágy a legnagyobb magyar egész valóján.

E gyüjtemény fontossága és becse — látnivaló — nemcsak történeti. Széchenyi hatalmas eszméi sok részben ma is termékenyítők, s csak köszönettel tartozunk úgy a tudós gyüjtőnek, mint az Akadémiának a közzétételért. Zichy Antalnak nemcsak felvilágosító jegyzetei becsesek, de a Széchenyi használta ritkább szavaknak szótára is érdekes gyüjtemény.

Dr. Váczy János.

Der Gnadenort Loreto in Ungarn. Von Adolf *Mohl* Priester der Raaber Dioecese. Mit 6 Abbildungen. Im Selbstverlage des Verfassers. Druck von Eduard Dick in Eisenstadt. 1894. 256. l. Ára 2 korona.

A hagyomány kijelölte, a vallásos buzgalom ős időktől tisztelte ama kicsike kis hajlékot, a melyben a szent család názárethi napjait töltötte. Mikor a szentföld a hitetlenek kezébe került, a legendás könyvek elbeszélése szerint, az angyalok kara a kisded hajlékot a magyar birodalom területére *Tersatóba* s innen három év mulva 1294-ben, Italia kék ege alá *Loretóba* szállította, a hol azt a jámbor zarándokok a világ minden tájáról meg-meglátogatták, hogy a Boldogságos szűz iránt érzett mély hódolatukat kifejezzék. Utóbb, hogy e hódolatot annál gyakrabban legyen alkalmuk nyilvánítani, a loretói hajlék s a föléje II. Pál pápa által helyezett monumentális templom mintájára, világszerte kápolnákat kezdtek emelni.

Ezen kegyeletes építkezésben nem maradhatott hátra országunk sem. Az első ily kápolnát Dalmáczia magyar helytartója *Frangepán Miklós* gróf emelte *Tersatóban*. Ezt követték a budai Mátyás-templom, a pozsonyi, székes-fehérvári és gyulafehérvári Ferenczesek, a győri Karmeliták és a pápoczi Ágostonosok templomában épült kápolnák. A legnevezetesebb volt azonban mindezek között kétségtelenül a *Sár vize* mellett

emelkedő *Loreto*, a melynek érdekes történetét olvassuk most az ottani plébánosnak *Mohl Adolf*nak szakavatott, bár sajnos, ezuttal német tollából.

Loreto a *Kanisai János* esztergami érsek örökösei által épített és sz. Jánosról elnevezett erdei kápolna romjainak helyén, a Lajtha hegység lejtőjén, rendkivül regényes helyen épült. Alapítója a szarvkeői uradalom akkori tulajdonosa *Stotzingen Rudolf János* báró, mintája az a kápolna volt, a melyet *Eleonora* császárnő, a bécsi udvari templomban emeltetett azon három építész által, a kiket e czélból előbb az olaszországi Loretóba küldött.

A magyarországi Loreto 1644. septemb. 8-án készült el. Ezen a napon helyezte el benne Stotzingen báró azt a kegyszobrot, a melyet a loretói, állítólag sz. Lukács evangelista által faragott eredeti szobor után, hű másolatban, még egyik olaszországi utja alkalmával, készíttetett vala. A kegykápolna, valamint a közelében lévő stotzingi plébánia gondozását pedig Draskovich György győri püspök, mint illetékes megyei főpásztor, a szervita atyákra bizta, megengedvén nekik, hogy a stotzingi régi apácza-kolostort, a mely ez időben már pusztuló félben volt, elfoglalhassák és lakhassák. A szerzet fenmaradását azon ismételt gazdag alapítványok biztosították, a melyekkel az új rendet a nemes lelkű alapító halmozta el.

A szarvkői uradalom s vele Loreto is 1650-ben urat cserélt. Junius 23-án a vasvári káptalan előtt 140,000 forintért eladta azt alapítója *Nádasdy Ferencz* grófnak, az ország bírájának s a XVII. század sokaktól irigyelt krözusának.

Loretónak nem volt oka e cserén busúlni. A konvertita gróf vallásos buzgalma már 1651—59-ig terjedő időszakban nagyszabású templomot emelt a kisded kápolna helyén; 1656-ban pedig a szervita atyáknak a templom mellett új kolostort épített; a szerzetesek számát hatról tizenkettőre emelte s ellátásukról, a mint azt Lipót király 1659. sept. 29-én kelt megerősítő okmánya bizonyítja, igazán fejedelmileg gondoskodott. Úgy a templomnak, mint a kolostornak képét az 1667-ben megjelent *Servitus Mariana* című mű csaknem egykorú fametszete után adja Mohl s nagy precizitással irja le az építés stiljét és az épületek berendezését is.

A Nádasdy által emelt templom azonban nem volt állandó. 1683. julius 13-án elárasztotta Loretót és a szomszédos Stozinget a török s nyomát mindenütt pusztulás, füstölgő romok jelzék.

Loreto csaknem teljesen romokba dőlt, a melyekből daczára annak, hogy jótevői közt Lipót császár és Eszterházy

Pál nádor is szerepeltek, a mostoha idők következtében, csak lassan emelkedhetett ki. Azonban a török háború befejezésével (1699) annál gyorsabb virágzásnak indúlt annyira, hogy a templom és kolostor homlokzata, az időközönként tett építkezések folytán 115·5 méternyi hosszúságra növekedett, kincsesháza pedig egyike lett az ország legértékesebbjeinek. A templom stilje azonban, a mint azt az 1749-ből fenmaradt és a könyvben is látható kép bizonyítja, elvesztette eredeti jellegét a kései renaissanceot s a XVIII. század kevés ízlést eláruló barokk stíljébe öltözött.

II. József mindent felforgató szelleme Loretóba is elhatott Azon kolostorok között, a melyeket beszüntetni jónak látott, ott volt a szervita atyáké is. Vagyonuk a vallásalap problematikus pénztárába vándorolt, a tagok szétszéledtek, csupán két aggastyán maradt ott, hogy a kegyképet őrizze, a bucsúsok lelki szükségleteit az aggkor által engedett lehetőség határai közt kielégítse. A nagy reformátor halála után a kegytemplom gondozására még egy atya küldetett, a kegyúri jogokat pedig a vallásallaptól 16,107 frt 39 krért Eszterházy Miklós herczeg váltotta magához, míg végre 1809-ben Loreto önálló plebániává alakult s ezzel a világi papok kezébe került.

Ezen rövid történetet Mohl számos kultúrtörténeti képpel illusztrálva egyszerű, világos és könnyen érthető modorban tárgyalja, úgy hogy az nemcsak a történésznek nyújt becses adalékot, hanem az érdeklődő nagy közönségnek is ád tanúlságos táplálékot.

A könyv második része. Függelék czímen, a történetíró előtt tán még jóval becsesebb, mint az első. Itt számol be az író azon forrásokkal, a melyekből merített s tanúságot tesz róla, hogy a levéltári anyagnak is szakavatott ismerője. Érdekes részletek könyvében azok, a melyek a loretói bucsújáró-hely képeiről, a község lakóinak szerepléséről, a község fogadalmairól szólanak. Kultúrtörténelmi szempontból legfontosabb azonban a Pantättungs-Ordnung, mely 1688-ból származik s a loretói községi krónikában maradt fenn. A könyv végén a loretói papság és előljáróság névsora s az uradalom birtokosainak genealogikus táblázatai olvashatók.

Mindent összevéve Mohl hasznos munkát végezett s igen szépen egészíté ki könyvével azt a régebbi, e folyóiratban is méltatott kis monografiáját, a melyet magyar nyelven írt volt a vezetése alatt álló loretói plebániáról.

Kivánatos lenne, hogy e szépen megirt könyv a csak magyarúl értő közönségnek is hozzáférhető legyen.

Crescens.

Gustave Fagniez, *Le Père Joseph et Richelieu (1577—1638)* Paris, Hachette, 1894, 2 köt.

P. Josephről a mult század legelején, 1702-ben, egy munkácska jelent meg Párisban, két kis kötetben, az *Histoire de la vie du R. P. Joseph Le Clerc du Tremblay, capucin:* egy panegyris, melyet a család rendelt meg Richard René abbé röpiratgyárosnál. Két évvel utóbb *Le véritable P. Joseph* czímen újabb kötet hagyta el a sajtót: pamphlet a legpiszkosabb fajtából. Irója nem más, mint az előbbi panegyris szerzője, a honorariumával elégedetlen Richard. A forgópisztolynak, mint ebből is láthatni, már a mult században is meg voltak a maga vitézei, s ezeknek már akkor sem tudott mindenki ellenállani. Legalább a mi a tremblayi Leclerc családot illeti, ettől nem telt ki a kellő hősiesség. Eleinte tán daczosan helyt állt, de mire a zsaroló beváltotta fenyegetését s a pamphlet megjelent, a család okult a kárán és capitulált. S a gyalázó iratot csakhamar czáfolat követte, a *Réponse au livre intitulé: le véritable P. Joseph*, a kegyelet olajától szinte csepegő könyv, mely József atya emlékét ép oly odaadással védelmezi, a mily hevesen támadta volt galád elődje. Mondanunk sem kell, hogy e rehabilitatio ugyancsak Richard abbé műve.

Ha ez az élelmes kynikos nem folytat ily csúnya ipart, a történeti irodalom tán nem mutathatna fel könyvet, mely P. Joseph emlékének volna szentelve. Megfoghatatlannak látszik ugyan, de tény, hogy e kapuczinus diplomatát, kinek titokzatos szerepe annyi festőt, költőt és regényírót lelkesített művészi alkotásra, a történetírók legiójából harmadfél századon keresztül senkisem érdemesítette önálló kutatásra.

E meglepő jelenségnek nem a véletlen az oka. Mindaddig, míg Richelieu kormányzásának minden phasisa kellően ki nem deríttetett, mindaddig, míg a Hanoteaux-k, Perraud-k és d'Avenel-ek e nagy alaknak természetét tudományosan meg nem állapították, bajos lett volna bolygóját, a *szürke eminenczias* urat méltatni. József atya attól az időponttól fogva lép érdeklődésünk körébe, melyben Richelieu közelébe jutva, munkájának részesévé válik. Legyen már most azoknak igazuk, kik Szent Ferencz ez alázatos szolgáját tisztán Richelieu eszközének tekintik, a bibornok rendeletei engedelmes végrehajtójának, vagy azoknak, kik P. Josepht melléje, sőt fölibe helyezik Richelieunek és Richelieu sikereit az ő szellemének és az ő befolyásának tulajdonítják, — bizonyos, hogy működésük kifelé, a világgal szemben, mindenkor együttes és párhuzamos, és hogy az a tevékenység, melylyel hazájukat vállvetve szolgálták, ugyan-

azon eredmények szerint ítélendő meg. A ki tehát P. Josephről helyes fogalmat akar magának vagy másoknak alkotni, annak mindenek előtt alaposan kell ismernie az egyenlet egyik x-ét, Richelieut, s csak ez alapon keresheti annak nyitját, miben nyilvánul mindegyiküknek külön egyénisége és miként forrtak egybe ezek a külön egyéniségek közös működésre. Csak így lehet P. Joseph történeti szerepét igazságosan és tudományosan méltatni. Ez pedig mindaddig nem is volt várható — még az esetre sem, ha Richelieu élete kellően volt volna kiderítve, — míg a történetírás terén a gondos lélektani analysis és a döntő pontokban végletekig menő szövegkritika otthonossá nem vált, a míg nem lett szabály, hogy a parallel-működések megítélésénél a részleteknek legfenekére kell hatolni s még azon minimákra is különös figyelmet fordítani, melyekkel rendes körülmények közt a praetor sem törődik. Minthogy a történettudomány még nem áll régóta ezen az álláspontou, nem csoda, hogy a P. Joseph-problema mindeddig megoldatlan maradt.

P. Joseph szerepének igazságos megítélésére a legelső komoly kisérlet a Fagniez-é, és tegyük hozzá, hogy igen sikerült kisérlet. Sőt több a kisérletnél. Nemcsak hősének alakját rajzolja meg jól, kiderítvén életének minden phasisát, tetteinek minden rugóját s jellemének minden vonását, Fagniez P. Joseph életével kapcsolatban igen tanulságosan és érdekesen mutatja be a környezetet, melyben működött, a mozgalmakat, melyekben résztvett s azt a politikát, melyet szolgált, részben tán maga teremtett.

Hogy Fagniez a harminczéves háborúnak vallásos és politikai mozgalmaira s úgy a franczia mint a nemzetközi diplomacziájára vonatkozó nyomtatásban megjelent anyagot jóformán hiány nélkül ismeri,[1]) az oly fényes készültségű és oly kiválóan lelkiismeretes kutatónál, minőnek a szakkörök Fagniezt már régóta ismerik — még attól az időtől fogva, midőn Monod-val együtt szerkesztette a Revue Historique-ot — szinte magától értetődik. De különösen ki kell emelnünk az archivaliáknak azt a csodás gazdagságát, melyet e művében értékesít. Ő rendszeresen kutatta végig a franczia, angol, német, olasz, hollandi és spanyol levéltárakat s újból fényes példát szolgáltat arra, mily rendkivüli eredményeket érhet el e téren különös szerencse nélkül is a szakképzett kutató, ha rendszeresen és lelkiismeretesen jár el feladatában. P. Joseph eddig

[1]) Idéz magyar forrásokat is s nem egy fontos oklevélre hivatkozik, melyet a *Történelmi Tár*ból vagy Szilágyi Sándornak egyik-másik publicatiójából merített.

homályba burkolt életének alig van mozzanata, melyre nézve közvetve vagy közvetlenül pontos felvilágosítást ne meríthetett volna az archivumokból.

Csak egy ízben van szerzőnek panasza, csak egyszer történt, hogy cserben hagyták az oklevelek s nem adták meg neki a sürgetett felvilágosítást, bármennyire combinálta, forgatta és faggatta őket. Ez annál sajnosabb, mert a mint maga megvallja (I. 522.), a levéltárak ép olyankor tagadták meg szolgálataikat, a midőn hőse legfényesebb és legfinomabb tehetségei érvényesülnek, midőn élete legfontosabb diplomacziai feladatának megoldásán fáradozik. A regensburgi diétát értjük, az 1630-dikit, melyre XIII. Lajos a franczia érdekek képviseletére épen P. Joseph-et küldötte volt, szerző szerint azért őt és nem mást, mert a katholikus ligával való szövetségnek ő volt mindenkor a leglelkesebb szószólója, másrészt pedig mert a mantuai kérdést, melynek ott kellett volna megoldatnia, nála senki jobban nem ismerte. Az eredményt, melyet József atya ott elért, azt az 1630. okt. 15-diki békeokiratot, melyet Richelieu azonnal revocált, ismerjük. Az egyezkedési tárgyalások főbb mozzanatai szintén ismeretesek, mert jelentések, jegyzőkönyvek, szerződési pontozatok s ilyféle okiratok nagy számmal maradtak reánk; azt is tudjuk, Európa egyes államaiban miként vélekedtek a franczia politika e sikeréről és miként ítélték meg e sikereért a franczia küldött magaviseletét;[2]) de abból, a mi a szerzőt első sorban érdekelte: hogy hogyan érte el P. Joseph e meg nem jutalmazott sikerét, mit igért, mit engedett, miként alkudozott, miként kapaczitált, szóval mindabból mi a szürke eminenczia személyének megértéséhez oly jellemző volna, nem tudunk meg semmit. E tekintetben némák az archivumok.

Ilyen alkalmakkor nyilvánul legjobban, kiben van történetírói tehetség? Ki az, ki az igazságot, mely adatok híjján meg nem állapítható, ki tudja találni? Ki az, ki az ezerszám felépíthető hypothesis közül egyenesen arra utal, mely mindent megmagyaráz? A kontár alig vergődik s máris elmerül. A mit mond, magától összeomlik. A mesterember félve lép a süppedékes talajra s nem találva zsombékot sem, hová habozó lábát megvesse, hamar megfutamodik. Egyes combinatiókkal hozakodik elő, melyek mitsem magyaráznak. Csak az a hivatott történetíró, ki megérzi, hol és merre találhat biztos támaszt s ki nehány elszánt öntudatos mozdulattal tisztán és sértetlenül túl van a nehézségen. Ténybeli

[2]) II. Ferdinánd pl. így nyilatkozott: E hatalmas diéta kezéből egy szegény kapuczinus verte ki a fegyvert, pusztán az olvasóval, s bár szűk volt a csuklyája, hat választófejedelem süvegét mégis bele csömöszölte.

ismeretek hiányában megbízik phantasiájában és benyomások után ítél. Nem találomra, hanem benyomások szerint, melyeket hőse jellemének positiv megnyilvánulásaiból szerzett. Ily benyomások alapján adja elő, miként képzeli magának hőse szereplését az adott körülmények között. Ha fogékony lelkére élénken hatottak a benyomások és e benyomások elegendők, hogy összeállva egészet alkossanak, az igazságot ép oly jól, meglehet hogy jobban fogja megközelíteni, mint midőn személyekre, szavakra, levelekre való hivatkozással elvégre mások szemével lát, mások eszével ítél. Hol akadékot, tátongó űrt, meredeket kell áthidalni, ott — bár mit mondjanak a röghöz ragaszkodó oknyomozók — a phantasia nélkülözhetetlen, s még előnyös is, a mennyiben deductive járva el, legjobban ellenőrzi az inductiv úton megállapított előzményeket meg utóbb-történteket, melyekkel harmonizálnia kell.

Így van ez csekélyebb fontosságú kérdéseknél is, sőt így van ez mindenkor, midőn pusztán csak jellemezni kell, jellemezni olyast, miről nem maradt reánk rajz hitelt érdemlő kortársi kézből. Arra nézve például, hogy milyen diplomata volt József atya, miként felelt meg Regensburgban a reá bizott kényes feladatnak, Fagniez, mint föntebb mondottuk, nem talált direct adatokat. Minthogy hősének diplomata tehetségét, e dominálo sajátságát, mégis jellemeznie kellett, adatok hijján szerző arra volt utalva, hogy magából merítsen, hősének folytonos megfigyelése közben szerzett benyomások alapján. Teszi ezt az elbeszélés folyamán elhelyezett egyes rajzokban, melyek közűl egyet példaképen ím lefordítok.

»Az úgy van minden alkunál — úgy mond (I. 197.) — hogy az embernek sokat kell tudni beszélnie, hogy semmit ne mondjon, ellenfelének figyelmét általános eszmékkel és engesztelő szavakkal el kell terelhetnie a vitás tárgyról, hogy a szórakozottat annál könnyebben érje meg nem fontolt engedményeken; ha ez ügyesebb, sem hogy igéretekre ragadtassa magát, legalább a határokat kell kipuhatolnia, melyek közt kormánya őt mozogni engedi és az áldozatokat, melyek hozatalára felhatalmaztatott. E mesterkedésekben József atyának alig volt párja. E felsőbbségét psychologiai éleslátásának köszönte, annak a hajlékonyságnak és csökönösségnek, melylyel czélja felé — concentrikus mozdulatok módjára — közeledett, dévaj kedélyességének, mely midőn eltakarta, simított egyúttal az akadékon, elragadó temperamentumának, mely beszélésre ingerelte a legjobban tartózkodókat, fenkölt gondolkozásának és lángoló lelkesedésének, melylyel olvadásra bírta a legfagyosabb kedélyeket is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha

csábos modora sokat elbűvölt, nem keveset tett bizalmatlanná. Érvelésének sürgető, csaknem parancsoló hangja, másrészt az az ellentét, mely a szerzetes ruhája keltette várakozás meg indulatos szavai közt fölmerült, gyanakvóvá és nyugtalanná tette, olykor tán meg is döbbenthette azt, ki vele megalkudni készült. A diplomaták beszédében ritka annyi lendület, annyi szilajság és annyi erőszak. S innen van aztán, hogy ha az, ki szóba állt vele, végezetül majd mindig meg volt győzve, sőt meg is volt indulva, lelkének, mielőtt megtántorodott, előbb a csodálkozáson és kételkedésen kellett keresztülmennie stb.«

Azt vettük észre különben, hogy bármily virtuozitással pótolja Fagniez az adatoknak ilyféle fogyatkozását, ő nem szivesen bocsátkozik hasonló fejtegetésekbe. Nem irtózik tőlük, a hol másként nem segíthet magán, de meglátszik rajta, hogy a történetíró teremtő kedve csak ott fogja el igazán, hol egész biztos talajon mozoghat s hol a kétségbe nem vonható tények egész sorozata áll rendelkezésére. Minél nagyobb tömegével dolgozhatik az egyes vonásoknak, annál mélyebben hatol a történeti élet fenekére. Igen becsesek ugyan az ő politikai és történetphilosophiai áttekintései, psychologiai és ethikai megfigyelései, munkájának maradandó érdeme azért még sem ezekben rejlik, hanem abban, hogy oly részleteknek seregén uralkodik, melyeket eleddig nem ismertünk.

E részletek tömegéből főleg két csoport válik ki. Egyikük az ellenreformatióra vonatkozik s azt a sokféle módot tünteti fel — meglepő világításban — melyen a katholikus propaganda Francziaországban visszahódította a hugonotta mozgalom idején elvesztett positiókat; másika pedig a nemzetközi történetre vonatkozik s ez legtitkosabb szálait derítí ki annak a politikának, melylyel a franczia királyság európai hegemoniáját készül megteremteni a világura Habsburg családdal szemben. Ez a kettő: a katholiczizmus restaurálása meg a franczia külügyi politika a harminczéves háború elején, ez az a két tér, melyen a szürke eminenczia eddig még a szakbeli történettudósok által is alig sejtett tevékenységet fejtett ki, s mely két téren elért sikereiért most Fagniez e monumentális művet emelte François Leclerc de Tremblay emlékének.

A két kötet folyamán elvétve előfordúl egy egy magyar vonatkozás is. Így szóba kerül Gonzaga Károlynak, Nevers herczegének halála Buda 1602-diki ostrománál (I. 124. l.), a zsitvatoroki béke (I. 141. l.), H. Drugeth György (I. 165. l.), utóbb XIII. Lajos alkudozása Rákóczi Györgygyel (II. 368—372. l.), végre Mazarinnak egy levelében, melyet épen P. Josephez intézett volt, Pázmán Péter haláláról is történik

megemlékezés (II. 405. l.) Csekélységek ugyan, mégis kellemesen érintik a magyar olvasót. Az európai történettel való solidaritásunknak jelei. L. B.

A Zichy-család okmánytára. Kiadja a magyar történelmi társulat, VI. kötet. Budapest, 1894. 640 lap.

Mai napság, hol a történetírásban majdnem minden szót be kell bizonyítanunk, oly fontos és kiváló szerep jut az okiratnak, mint soha azelőtt. — Alig akadunk okiratra, melynek — minden látszólagos jelentéktelensége mellett — hasznát nem vennők; ha már tárgyilagos értéke sincs, van elég gyakran *összehasonlító* becse, a mennyiben már félig meddig ismert személyekre és eseményekre világító fényt vet és akárhány eset van arra, hogy valamely okirat kiállításának helye és ideje megbecsülhetetlen adatokat nyújt! Vegyük csak pl. a Hazai okmánytár VIII. kötetének 60-ik lapján közzétett okmányt. Tartalma elég jelentéktelen: Roland nádor egy vasmegyei birtok határjárásáról a káptalan jelentését egy ránk nézve teljesen mellékes ember kérésére átirja; de hogy a nádor ezt 1255. máj. 13-án *Regede váránál* írja, az okiratot országos jelentőségűvé teszi. Azért bárminő régibb levéltár közzétételét örömmel kell fogadnunk.

Az eddig megjelent okmánytárak között a Zichy családé kétségkivül igen előkelő helyet foglal el; öt kötetében az országos és családi történelmi adatok tárházát képezi és örömmel konstatáljuk, hogy a most kiadot VI. kötetében (diplomatikánk nagymesterének, az e kötet megjelenése előtt elhunyt Nagy Imrének, utolsó műve) méltó folytatást talált. — 433 okmányban feltárja előttünk számtalan család személyes és birtokviszonyait 1410-től 1420-ig, egyes gyöngyök alakjában belevonván az uralkodó család és az ország ügyeit.

Chronologiai sorrendben a következő országos jelentőségű adatokat nyujtja: 1392 jul. 19-én Zsigmond király a szerb Branko nevű kerületben a Morva folyón innen táborozik. 1399 májusban Zsigmond király Prágába elutazni készül. 1410 juniusban a királyi had Boszniába készül indulni. 1411 áprilisban Bátmonostori László mint Zsigmond követe a lengyel királylyal kötendő békekötésnél van elfoglalva. Ugyan-e minőségben fungál Bátmonostori László még egy évvel később is (1412 febr.) 1412 augusztusban az erdélyi vajda, a szlavon bán és egy horvát főur szolgái és népei a velenczeiek ellen hadba szállnak. 1412 novemberben elhalaszt a nádor bizonyos ügyet, mert Ders Márton volt bán Zsigmond királylyal a római biro-

dalom elnyerése végett Németországba utazott. 1413 szept. 20-án a király még külföldön tartózkodik. 1414 februáriusban Bátmonostori László a király ügyében a szerb despotánál tartózkodik. 1414 augusztusban a temesi főispán Bosznia felé a török ellen hadba száll. 1415 máj. 17-én a király (Kemény nb.) Gadáni Mihályt a török elleni hadjáratban való részvételtől felmenti; Bátmonostori László ellenben ez évben részt vesz e hadjáratban. Ott is hagyja életét. E bosznya-török hadjárat csak e kötetben találja okiratos világítását. 1415 szeptemberben Zsigmond király Aragoniába készül elutazni. 1416 jan. 7-én a király Avignon-ban van. 1417-ben (május 30. jun. 3—4—6—13) pedig Konstanczban; de azt mégsem akarjuk elhinni, hogy junius 13-án Konstanczban, egy nappal később (junius 14-én) pedig Budán van. 1419 októberben a török elleni hadjárat következtében általános törvényszünet van elrendelve; 1418 junius 19-én Zsigmond Strassburgban tartózkodik stb.

Családtörténelmi tekintetben a jelen kötet majdnem kimeríthetetlen. Az ismertebb nemzetségek és családok sorából a következők szerepelnek benne: Buzád nb. alsólendvai Bánfi, *Zichy*, Salomo nb. Salamonváriak, Héder nb. szekcsői *Herczeg*, Gutkeled nb. Zeleméri, ugyanazon nb. Maróti, szerb despóták, Pok nb. Megyesi, Bór nb. Szeri (Pósafi), Gutkeled nb. Báthory, Ratold nb. Kaplai, ugyanazon nb. Serki, Gutkeled nb. Szokolyi, Tomaj nb. losonczi Bánfi, Bastech nb. Rozgonyi, ónodi Czudar, Bogátradván nb. Monoki, Héder nb. Tamássi, Gutkeled nb. *Kisvárdai*, ugyanazon nb. *Daróczi*, Becsegergely nb. *Bátmonostori*, Drusma nb. Garai, Kaplyon nb. Károlyi stb. stb. Egyes felette érdekes családtörténelmi adatait más alkalommal fogom közzétenni.

Érdekes a 225-iki okirat is, a mennyiben »in regno Bozne circa ducem *Heruoyam*« passusával e hatalmas bosznya dynasta nevének helyes irását hitelesíti.

Hogy kötetünk archontologiai tekintetben is felette érdekes, magától értetődik; a nagy sorból csak ki akarom emelni, hogy Alsáni János temesi főispán eddig mint ilyen ismeretlen és hogy Koriatovics Tódor podoliai herczeg és beregi főispán 1418 aprilis 5-én már nincs az élők között; ellenben özvegye és leányai (Anna és Mária) még élnek.

Borbála királynéról is elég érdekeseket nyújt e kötet, de az eddig felsoroltak — úgy látszik — elegendők.

Egyet azonban nem szabad elfelednünk. A Zichy-okmánytár hat kötetében felhalmozott történelmi anyag kiaknázása a kutatóra nézve roppant fárasztó, nehézkes és sok időt igénybe vevő dolog, mert egyetlen egy kötetnek sincs kellő tárgy és

névmutatója. E hiány már annyi oldalról lett kiemelve, hogy a hat kötetet felkaroló utólagos névjegyzék már igazán égető szükséggé vált.

A VII. kötet közzétételét örömmel várjuk.

Dr. Wertner Mór.

Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451), item Joannis Gundulae (1451—1484.) Digessit Speratus Nodilo. Zagrabiae 1893. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Scriptores, volumen II.)

A Ragusa város történetével foglalkozóknak régi óhaját teljesíti a délszláv akadémia Junius Restius krónikájának jelen kiadásával. Hogy miért tulajdonítanak a város történetírói oly fontosságot Restius munkájának, azt megértjük, ha tekintetbe vesszük, hogy a krónika szerzője Ragusában előkelő városi hivatalt töltött be. Senator volt, s mint ilyennek rendelkezésére állottak a város levéltárában őrzött okmányok, melyeket munkájában szorgalmasan fölhasznált. Munkája azonban nem szorítkozik kizárólag Ragusára, hanem világot vet a XIII., XIV. és részben a XV. században is virágzott szerb fejedelemségek történetének egyes homályos részeire. Fájdalom, munkája csonka, ő maga 1735-ben halt meg, s ekkor munkájából csak 12 könyv volt teljesen készen, a 13. csak részben készült el. Az események tárgyalásában 1451-ig jutott. Tulajdonkép Restius csak harmadik szerkesztője volt ezen krónikának. Az alapot hozzá, az anyag rendezést, a XVI. században Francesco Gondola vetette meg, kinek munkáját a XVII. században Giovanni Gondola rendezte és annalesek formájába öltöztette, míg végre a befejező munkát Restius kezdte, de a munkát, mint említve volt, ő sem fejezhette be. Restius krónikája eredeti kéziratában nem maradt fönn, csupán másolatokban. A maga teljességében a krónika eddig még nem jelent meg. Engel Ragusa történetéről szóló munkájában még mint kéziratot használta. Később Gelcich S. »Biblioteca storica della Dalmazia« művében közzétette az előszót és a két első könyvet, de munkája abban maradt.

E munkához csatolta a kiadó Giovanni Gondola munkáját, mely mintegy kiegészíti Restius művét, és a város történetét 1451-től 1484-ig viszi le. A munkát két pontosan szerkesztett index zárja be.

Hazánk történetének is nagy szolgálatot tett a zágrábi akadémia ezen krónikák közrebocsátásával. A viszonyok Magyarország és Ragusa, illetve a déli államok között ismeretesek. Restius krónikája újabb adatokat szolgáltat hazai történetirásunknak, s ennek művelői kétségkivül nem fognak késni azokat értékesíteni.

A. A.

TÁRCZA.

HORVÁT ÁRPÁD.

Szül. 1820. febr. 23. — † 1894. okt. 26.

Társulatunkat s a magyar tudományosságot súlyos veszteség érte Horvát Árpád halálával, kiben mi egyik legbuzgóbb s legrégibb választmányi tagunkat, — mert ő fennállása, 1867 óta tagja az igazgató választmánynak — s a magyar diplomatica legrégibb s épen oly alapos mívelőjét vesztette el. Atyjától, Horvát Istvántól örökölte a lelkesedést, a hazai történetírás iránt viseltető buzgalmát, s az oklevéltan mívelésében ennek nyomdokán haladt. Atyjának 1846-ban bekövetkezett halálával tanszékét is örökölte, mely évben helyettes s 1848-ban rendes tanárrá neveztetett ki az egyetemen. Ezen kinevezést azonban a forradalom után az akkori kormány érvénytelennek jelentette ki, s ő csak hosszabb idő mulva nyerhette vissza tanszékét. Nehány évig az egyetemi könyvtárnak is igazgatója volt, melynél előbb mint őr volt alkalmazva. Tanult és tanított csaknem utolsó napjáig, s most nem volt más vágya, minthogy tanárságának 50 éves fordulóját megérhesse, hogy akkor aztán nyugalomba vonulhasson. De a végzet másként akarta. Bármily rendkivül nagy volt is tudása, mint író nem fejtett ki nagy munkásságot: egy pár alkalmi röpiraton s apró visszaemlékezésen kivül egy nagyobb munkát, hagyott maga után a »Diplomaticai Jegyzeteket« három kötetben, egy tanítványai számára irt tankönyvet, melynek függelékét képezi egy régi hazai oklevelekről vett facsimile gyüjtemény. Ezenkivül még egy nagyobb tanulmányt adott ki Mabillon Jánosról, (mely akadémiai székfoglalója volt). Annál buzgóbb részt vett az Akadémia s társulatunk üléseiben, s a rábízott bírálatokat nagy gonddal és lelkiismeretességgel végezte. Temetése (okt. 28.) nagy részvét mellett ment véghez, melyen társulatunkat tisztikara s több tagja képviselte. Az igazgató választmány részvéte jeléül koporsójára babérkoszorút küldött »Horvát Árpádnak a M. Történelmi Társulat« felirattal ellátva.

Nyugodjanak porai békében!

FROUDE JAKAB ANTAL.

(1818—1894.)

Az angol tudományos, s azzal együtt az egész mívelt világot nagy veszteség érte a napokban. *Froude*, korunk egyik legnagyobb történetírója, legutóbb az oxfordi egyetem tanára, meghalt. Egy ánglikán papnak volt a fia s maga is a papi pályára készült; s a theologiát az oxfordi egyetemen elvégezvén, 1842-ben ugyanennek egyik collegiumában, az Exeter-College-ban alkalmazták segédtanárul (fellow), 1844-ben pedig pappá szentelték. Azonban ekkor, mint a valóban komoly lelkeknél gyakran történni szokott, föltámadt benne a kétely az egyház tanainak igazsága felől, a mely őt mély és erős lelki meghasonlásba vitte bele, melynek a nyilvánosság előtt is hangot adott két érdekes munkájában (»Shadows of the Clouds« és »The Nemesis of Faith.« 1847., 1848.). De ugyanezen műveivel egyháza vezérférfiainak s egyeteme hatóságának rosszalását vonta magára, minek következtében állását elveszté, majd a papság kebeléből is ki kellett lépnie. A megélhetésért, voltaképen élete föladatának betöltéséért, az irodalomra lőn utalva; s összeütközése a hivatalos hatósággal az igazság őszinte keresésében és annak kimondásából folyván: lesz az igazságnak egyik legbuzgóbb, leghívebb, legkomolyabb kutatója egész életére. A történetíró komoly és nagy föladatára adja magát géniuszának egész erejével és komolyságával s földolgozásra kiválasztja az angol történelem egyik rendkivül érdekes részét, VIII. Henrik és Erzsébet korát, mely egyszersmind az angol reformáczió történetéé is. Hét évet töltött kemény munkában, levéltári kutatásokat végezve nemcsak otthon, de Franczia- és Spanyolországban is s ez idő alatt a »*Westminster Review*-nak s a *Fraser's Magazine*-nak volt dolgozótársa, s ez utóbbinak egyideig szerkesztője is. Végre 1856-ban kiadta első kötetét azon nagy munkának, a melyre mintegy rátette nevét, életét, s mely csakugyan a legkitünőbb munkája neki s egyik dísze az oly fényes angol történet-irodalomnak. A »The history of England, from the fall of Wolsey, to the death of Elizabeth« czímű tizenkét kötetes nagy munkának utolsó kötete csak 1870-ben jelent meg, csupán a hires spanyol Armada legyőzetéséig beszélve el az eseményeket, s nem mint a czím igéré, Erzsébet haláláig; s utólag 1891-ben még csak egy kötet járult hozzá, a »Divorce of Catherine of Aragon.« A munka hatása az olvasó közönségre rendkivüli volt, versenyezve Macaulay-éval, sőt fölülmulva azt. E sorok irója éppen Skóczia fővárosában élt az utolsó kötetek megjelenése idejében, s tanuja volt annak a lázas érdeklődésnek, a melylyel ifju és öreg, nő és férfi Froude könyvét olvasta. Fiatal leányok lop-

kodták el atyjuk és bátyjuk könytárából, hogy hamarább olvashassák. De egyszersmind mindjárt az első kötetek rendkívül szenvedélyes irodalmi harczot támasztottak VIII. Henrik jelleme körül, mely éveken át folyt. Froude ugyanis, a nagy gazdagságban fölfedezett s közzé tett okmányok alapján, VIII. Henrik jellemét egészen más színben igyekszik feltüntetni, mint a minőnek azt a közfelfogás magának megrajzolá; s a tények, bizonyítékok, okoskodások egész sorozatával igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy VIII. Henrik jellem, becsület és fejedelmi tisztesség dolgában nem áll utánok legkiválóbb fejedelmi kortársainak: I. Ferencznek, V. Károlynak s III. Pálnak a pápának, sőt inkább előttök. Kiváló gondot fordít a Henrik életében legkényesebb pontnak, Boleyn Anna pörének tárgyalására, a mely fejezet, valóban, érdekesség dolgában ritkítja párját a világirodalomban. Úgy az olvasók, mint a bírálók két pártra szakadtak a kérdés körül, a mely két párt meg van ma, s meg lesz ezután is; de azt még Froude ellenfelei is elismerik, hogy ennek előadásában olyan varázs van, a mely alól könyvének egyetlen olvasója sem vonhatja ki magát.

Nem kisebb hevességű volt az az irodalmi harcz, a melyet »Carlyle életé«-vel támasztott. Froude a »chelseai prófétának«, — mint Carlyle-t Angliában nevezik — tanítványa, tisztelője s öreg napjaiban legbizalmasabb barátja volt; s kinek életéhez az övé, úgy külső mint benső történetében oly bámulatosan hasonlít; s Carlyle végrendeletileg rá hagyta naplóit, leveleit, följegyzéseit, hogy azokból írja meg az ő életrajzát tetszése szerint. Igy jelent meg Carlyle életrajza 1882—84-ben, *négy* vaskos kötetben. Ehhez járulnak a »Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle« két kötetben s a »Reminiscences, by Th. Carlyle« szintén két kötetben; egy egész Carlyle-irodalom, melynek Froude volt a kiadója. A Carlyle élete körüli vita lényegének megismertetése több szót igényelne, mint a mennyire itt terünk van. Megírta ezen kívül *Bunyan*, *Caesar*, *Lord Beaconsfield* s *Erasmus* életét, az utóbbi pár nappal jelenvén meg halála előtt.

De Froude egyszersmind *essayista* is, s bizonyára a legeslegelsők közül való. E nembeli művei, »Short studies on great subjects« czímmel többször kiadva, az irodalom, politika, vallás, társadalom, történet legfontosabb kérdéseiről írott tömör, mély gondolkodást és sok ismeretet elárulo tanulmányok, melyek közül pl. *a skót reformációról* írott, a maga rövid voltában, tanítás tekintetében felér nehány kötet könyvvel; a *kálvinizmus* lényegét, roppant erejével és gyenge oldalaival sehol oly tisztán, szabatosan, szépen kifejtve nem olvastuk, mint az ő tanulmányában; s a *Jób könyvéről* írott essay ragyogó mintája a mély, komoly, fönséges értekezésnek.

És mindenek fölött *nagy stiliszta*; mestere a nyelvnek, az előadásnak, mely leköt, elvarázsol. Ragyogó, festői képeket tud adni, mint mestere, Carlyle, bár más eszközökkel és színekkel dolgozik, s nagy történetében van egy pár kép, mint pl. Stuárt Mária kivégeztetése is, melyeket, a ki egyszer elolvasott, soha sem feled el többé.

Egyéb műveiről, melyek között vannak szépirodalmiak is, itt nincs terünk, hogy megemlékezzünk. 1869-ben a skót St. Andrews egyetem Lord Rectorává választották Disraelivel szemben, a mely különben, az angoloknál, csak megtiszteltetés, tanári állás nélkül; 1872-ben beutazta az amerikai egyesült államokat, az ír kérdésről tartva felolvasásokat, melyek ismét szenvedélyes harczot költöttek fel. Hozzá szólt az angol gyarmatok kérdéséhez, szintén tapasztalatai alapján s 1874-ben az angol kormány megbízásából a Jó reménység fokát kereste föl, hogy ott nézeteltéréseket egyeztessen s a tervezett dél-afrikai confoederatio ügyében a kormányt képviselje. Megfordult Ausztráliában és a Pacific-szigeteken is s észleleteiről, benyomásairól egy-egy műben számolt be. S végül 1892-ben az újkori történelem tanárává nevezték ki az oxfordi egyetemen, negyvennégy évvel azután, hogy azt a »Nemesis of Faith« miatt el kelle hagynia; a sors sajátságos iróniájaként azon *Freeman* helyére, ki neki életében a legerősebb antagonistája volt a történetírás terén.

Froude, mint történetíró, erkölcsi felfogásában Carlyle tanítványa; ő is nagy tisztelője az »erős embereknek« s a kormányzás terén az erőnek apostola. Egyénisége is erős, kiváló és határozott, de másnemű, mint Carlyle-é; ennek gazdag, néhol csodálatos és groteszk humorát Froude-nál a bölcsész nyugodtsága, de egyszersmind az itélő bíró kérlelhetetlensége s az analizáló ész finomsága helyettesítik. Hatásos előadás tekintetében Macaulayval is szokták összehasonlítani, de ennél mélyebb, filozófiaibb. Nyelvünkre, tudtunkkal, csak két essayje van lefordítva, (éppen e sorok írója által): Rektori beszéde a St. Andrews egyetemen, s a skót reformáczióról írott tanulmánya. B. F.

A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET.

Több mint száz év tűnt le az idők végtelenségébe, mióta a Szent István királyunk által alapított római magyar ház megszünt létezni. A magyarnak ezóta az örök városban otthona nem volt. Pedig a magyarok zarándoklása a világ fővárosába nem szűnt meg, sőt folyton növekedett. A vallási buzgóságuk által oda vezérelteken kivül, egy kis, de lelkes csapat is elzarándokolt tudvágytól űzve a héthalmú városba, hogy az ott felhalmozott tudományos

kincseket át meg át buvárolva, tudós szomját kielégítse. Főleg az utolsó évtizedben növekedett ezek száma, kik a XIII. Leó pápa által a történet-buvárok előtt megnyitott pápai levéltárak bányáiba leszállva, azokból hazánk történetére újabb meg újabb világot vető anyagot hoztak fölszínre. Élénken érezte mindenki, ki tudományos buvárlatait az örök városban végezte, egy oly intézet, egy központ hiányát, mely őket nehéz, fáradságos munkáikban támogassa, mely hivatva lenne az erőket egyesítve, a levéltári buvárlatoknak erősebb impulsust adni. E vágyat csak növelte az, hogy a külföldi nemzetek egymással versenyeztek, hogy országaik történetére az örök városban fölhalmozott anyagot kizsákmányolják. A franczia, német, osztrák történeti intézetek egymásután alakultak meg, és csak a magyar történetírásnak nem volt hova fejét az örök városban lehajtsa.

Még rövid idő előtt a magyar történetírásnak otthona az örök városban nem volt. Ma már van. Fraknói Vilmos, a magyar történetírás legkimagaslóbb művelője, otthont adott neki ott, hol a forrás legbővebben csörgedezik. Mintegy két év előtt tette le alapkövét az épületnek, melyet áldozatkészsége, lángoló honszeretete a magyar történetírás munkásainak emelt. Akadémiánk mult havi ülésén jelenté be a nagynevű alapító, hogy az épület készen áll a magyar történetírás munkásainak befogadására.

Róma városa egyik legszebb pontján, a régi Villa Patrizzi helyén emelkedik a díszes épület, mely hivatva van a magyar történettudomány fejlődésében egy új korszakot inaugurálni. Távol az örök város lüktető zajától emelkedik a római magyar ház. Csak a susogó ciprus lombok zavarják a csendet, regélve a rég letűnt, fényes időkről.

Az emeletes épület Vendura római építész tervei szerint készült. Emeletén a nagy könyvtárterem és a nemes alapító által a magyar tudósok részére fenntartott öt szoba készen várja lakóit, kik itt távol hazájuktól, mégis otthon érezendik magokat.

A magyar történetírás történetében örök időkre emlékezetes lesz az 1894. osztendő, melyben a római magyar történeti intézet rendeltetésének átadatott. Fordulópont ez hazánk történetírásában, egy új kor hajnalának pirkadása. De arany betűvel lesz följegyezve azon férfiúnak neve is, ki azt, mi eddig mindnyájunk előtt mint egy szebb jövőnek álomképe lebegett, megvalósítá. Alkotásainak koronája ez, s az emlék, mit nevének általa emelt, valóban »aere perennius.«

UJ KÖNYVEK.

— Werbőczy Tripartituma magyar fordításának harmadik kiadását tette közzé a M. T. Akadémia Kolosváry és Óváry fordításában, ellátva kimerítő bevezetéssel, melybe Werbőczy életrajza is benfoglaltatik, továbbá jogi műszótárral, név- és tárgymutatóval s szövegjegyzetekkel. Nagy gond van fordítva a Corpus Juris variánsaira is, — úgy hogy ez a tudomány mai igényeinek teljesen megfelelő kiadás. A díszes kiállításu vastag papirra nyomott kötetnek ára 5 frt.

— Werbőczy Hármas Könyvének egy másik kiadása is került ki sajtó alól, egy időben az akadémia fordításával: a *Csiky Kálmáné*. Csakhogy ez párhuzamosan egymás mellett adja a latin s a magyar szöveget. Az eszme, hogy a magyar Tripartitum újabban is kiadassék, Csikytől származott, ki 1892 elején ez ügyben beadványt is terjesztett az Akadémia elé s ez csakugyan elhatározta a munkának új fordításban kiadását, de nem a Csiky terve szerint, párhuzamos, hanem egyedül, kizárólag csak magyar szöveggel. Azonban Csiky ragaszkodott eredeti tervéhez s ezt megtartva, igen díszes alakban, saját költségén közzé tette. Könyvének formatuma emlékeztet a XVI. és XVII-ik századi magyar könyvek alakjára, a mi a párhuzamos szövegnek igen alkalmas volt. Előszavában számot ad róla, hogy mi birta a munka kiadására, s felsorolja a fordítás és kiadás körül követett eljárását, alapúl az 1517-iki kiadást vevén. Azután elmondja a Hármas könyv történetét — beszőve Werbőczy életrajzát s a történet kiegészítéseül felsorolja az összes eddigi kiadásokat és fordításokat. Következik a kettős szöveg, bőven ellátva jegyzetekkel, melyek az olvasót tájékoztatják a homályosabb pontokra nézve. A munkát címmutató zárja be. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédekből megjelentek: *Goldzieher* Ignácz nagyszabásu és kitünő monographiája: »*Renan* mint orientalista«; *Kanitztól* Pančič József ügyesen kidolgozott élet és jellemrajza, melynek elmondása alkalmával a szerb Akadémia küldöttei is jelen voltak: *György* Endrétől Báró *Kemény* Gáborról beható és alapos politikai tanulmány; *Wenzel* Gusztávnak *Vécsey* Tamástól nemcsak kimerítő életrajza, hanem irói méltatása is, és végül *Tóth* Lőrincz meleghangu emlékbeszéde *Vajkay* Károly felett.

— Huszka József »A Székely ház« című munkája, fényes díszkiadásban, 85 szöveg ábrával, 37 fénynyomatu és 3 szines ábrával ellátva megjelent. Valóságos díszkiadás, melynek előállítási költségeihez Háromszék, Csikszék, a székely-egylet s a kereskedelmi minisztérium járultak. Pár év előtt a mérnök-egylet s tár-

sulatunk gyüléseiben e tárgyról felolvasásaival Huszka méltó feltűnést keltett; már akkor rendkivül gazdag anyag birtokában volt, melyet a székely-föl'dön a helyszínén gyüjtött s azóta folytonosan szaporított. Az embert valóban meglepi az a rendkivüli gazdagság s változatosság, mely ez ábrákban előtte feltárúl, s melyből minden más egyéb mint a faépitészet ki van zárva. A székely nemzeti faépitészet emlékei, maradványai ezek, s ez' építészetet Huszka egyenesen honi traditiókból származtatja. Felkeresi az analogiákat a régi perzsa építészet maradványaiban s ezek és a székely házak díszítéseit egymás mellé állítja; sőt tovább megy egész Indiáig. Terjedelmes munkája három részre van osztva: a kapu (négy csoportba foglalva), a ház, s a harmadik rész az eredetet tárgyalja, egész sereg hazai s ázsiai diszítést állítva egymással szembe. Egy függelék van e munkához csatolva, az árják és ugorok érintkezéséről Fiók Károly jeles sanscrittistánktól. Komoly tudományos aparatussal készült munka ez, mely többször merésznek látszó combinatióival felkelti a kritikát, de a melynek minden körülmények közt legélesebb ellenfelei sem fogják megtagadni azt az érdemét, hogy a székely építészeti emlékeket összegyüjtötte s a feledéstől és megsemmisítéstől megmentette. A munka bizonynyal hazánk határain túl is nagy feltűnést fog kelteni. Ára 9 frt. Kapható szerzőnél Budapesten a kegyesrendiek főgymnasiumában.

— »A Magyar Nemzet Története« cím alatt november elején két füzetes vállalatot indúlt meg, az egyik Lampel Róbert kiadásában s ennek szerkesztője és részben irója *Baróti* Lajos tagtársunk. Ez alapul *Szalay* József korán elhalt fiatal történészünk több mint tíz év előtt megjelent s az Akadémia által Péczely-díjjal jutalmazott munkáját vette. A most megjelent első füzetet »Magyarország a Magyarok beköltözése előtt« Baróti irta. E munkából minden hónap 1-én és 15-én jelenik meg egy-egy füzet 3 iv tartalommal, negyedrét alakban s e vállalat összesen négy kötetből fog állani, s illustratiókkal gazdagon el lesz látva; ez tehát népszerű magyar történet lesz a nagy közönségre számítva. A másik vállalat az Athenaeum kiadásában jelenik meg, s ebből hetenként egy-egy füzet jelenik meg. Ez tíz nagy negyven íves kötetből fog állani, melyből minden egyes korszakot külön szakember fog feldolgozni: Pannoniát *Frölich*, *Kuzinszky*, *Nagy* Géza, a Vezérek és Árpád-ház korát *Marczali*, az Anjouk korát *Pór*, a Luxemburgi házat *Fejérpataky*, *Schönherr*, *Czobor*, Mátyás és a Jagellk korát *Fraknói*, a XVI-ik századot *Károlyi* Árpád, a XVII-iket *Angyal*, a Rákóczy Ferencz korát *Thaly* Kálmán, a XVIII-ik századot *Marczali*, 1815—1848 *Ballagi* Géza, a modern Magyarországot *Marczali* a bevezetést a *herczegprimás* s a milleniumi epilogot *Jókai* Mór irják. Mint e rövid programmból is látják olvasóink, mind két vállalat

különböző téren mozog, s a mi közönségünk bizonynyal elég nagy, hogy mind a kettőt megbirja.

— Hampel József rendkivül nagy fontosságu és becses repertoriumot készített hazánk régibbkori emlékeiről s annak első kötetét kiadta. A repertorium két részből áll. Az első pontos és hü leírását adja minden tárgynak, megjelölvén azokat, melyekről már valahol leírás jelent meg, a második rész ez emléktárgyakat rajzban mutatja be. Ez a munka hazánk középkori műtörténetének kincs- és levéltára, s csak ez által válik lehetővé, hogy az, t. i. a műtörténet megirassék. Egyaránt fontos a gyüjtőknek s azoknak, kik ásatásokkal foglalkoznak, — mert lehetővé teszi az újabb leletek korának meghatározását. Az európai irodalomra nézve is fontos munka ez, mert igazolja, hogy a népvándorlási kor keverék ízlésének létrehozásában hazánk akkori lakosságának fontos szerepe volt.

— Székely József régi publicistánk Kossuth életéhez érdekes adalékot közöl. Szerző azt hiszi, hogy miután a vármegyéknek küszöbön álló államosítása következtében »a szabadság és alkotmányosság egyetlen biztosítéka« le fog omlani: jó szolgálatot tesz azzal, ha egy ilyen a közszabadságért folytatott küzdelemnek példáját bemutatja. Összeállította az adatokat, melyek Pestvármegye rendeinek Kossuth elfogatása ügyében kifejtett magatartására vonatkoznak, előre bocsátván az Országgyülési Tudósítások és Törvényhatósági Tudósítások történetét, melyek az elfogatást megelözték. Azután magokat az okiratokat szólaltatja meg, ecseteli azt a mozgalmat, melyet a Törvényhatósági Tudósítások megindítása országszerte támasztott, s a függelékben nehány Kossuthra vonatkozó okiratot közöl. Hozzá van mellékelve Kossuth egyik beadványának facsimillje.

— A Felsőkubini Meskó család történetét és emlékeit kiadta Meskó Márton. A könyv hazánk egyik legrégibb családjának eredetét, szereplését, elágazását tárja elénk, oklevelekkel is bizonyítva állítását. Kár, hogy nem elég szerencsés a könyvnek beosztása, főleg azért, mert a család történetének chronologikus felsorolásánál nem hivatkozik a kútforrásra, honnan adatát merítette. Szívesen vettük volna, ha a genealogiai táblákban, melyekből 13-at találunk e munkában, a család nőtagjainak is több teret szentelt volna a szerző, mert ezáltal a genealogia szempontjából érdekesebbé is tehette volna könyvét, rámutatva, mily családokkal jutott a Meskó család házasságok utján összeköttetésbe. A munkát 40 oklevél egészíti ki, melyeknek azonban olvasása sok helyt hibás. Mindig örömmel látjuk, ha a levéltárak eddig nem ismert adatai sajtó utján közzé tétetnek, s e szempontból méltányoljuk e munkát is, mely 129 lapon 8-adr. Gyomán jelent meg.

— Dr. Wibling Károly lundi tanár, kitől a Történelmi Tár több nagybecsű s Bethlen Gábor és a Rákóczyak korát illető közleményeket publikált, s ki svéd nyelven több becses és e korra vonatkozó munkát adott ki, közelebbről *Wrede* Fábián tábornagy levelezését tette közzé »Ur Fältmarsalken Fabian Wreder pappar« czím alatt, történeti bevezetéssel ellátva.

— »Szent Imre Herczeg. Élet és jellemrajz. Függelékül a Szent Imréről szóló régi hymnusok. Írta dr. Karácson Imre« czím alatt megjelent kis munka tulajdonképi tárgya: kegyes elmélkedések Szent Imre élete kapcsán és a tiszteletére vonatkozó hymnusok s csak bevezetésképp közli Szent Imre életét, jobbára ismert legendája nyomán, melyet szerző, kit különben a legrégibb zsinatokról írt művéről előnyösen ismer történeti irodalmunk, phantasiájával ki-ki pótol és kritikátlanul megtold nagyon is kétes becsű dolgokkal, mint pl. a Chronicon mixtum Hungarico-Polonicum adataival, úgy hogy a különben meleg hangon írt kis rajznak történeti becset nem tulajdoníthatunk.

— Dr. Thirring Gusztáv abból az alkalomból, hogy a demographiai congressus VIII. ülését Budapesten tartá, a főváros buzgó és tevékeny statisztikai hivatalának történetét közzé tette. E munka egyszersmind jubilaris irat is, mert a főváros statisztikai hivatala éppen 25 év óta áll fenn, s hogy attól fogva mekkora tevékenységet fejtett ki, mutatja az, hogy fennállása óta ezen negyed század alatt 132 munkát adott ki.

— Zierotin Károly 1591-iki naplójáról *Krones* a »Zeitschrift für Kulturgeschichte« jelen évi folyamaiban érdekes és beható tanulmányt írt. E napló »Rimay János Állam iratai«-ban látott világot. E gyüjteményt Ipolyi szerkesztette s 1887-ben az Akad. Tört. Bizottsága adta ki. Ez addig ismeretlen Napló Rimay másolatában maradt fenn s így került a gyüjteménybe. Krones tüzetesen ismerteti azt, s úgy szólva beilleszti életrajzába.

REPERTORIUM.

I. Önálló külföldi munkák:

Becker K. H., Die Volksschule der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick über ihre geschichtliche Entwicklung mit einem Anhang erklärender Beilagen. (Bonn, 1894 O. Paul, 8°. II. 156 l. 2. M. 50.)

Wahrmund Ludw., Das Kirchenpatronatsrecht und seine Entwicklung in Österreich. (I. Die kirchliche Rechtsentwicklung. Bécs, Hölder. 1894. XII. 184 lap. 4 M.)

Somogyi, Ludwig Kossuth. Sein Leben u. Wirken. (Lipcse, Wiegand. 1894. 4. M.)

Zahn Adolf. Studien über Johannes Calvin. Die Urteile kathol. u. protestant. Historiker im 19. Jhdt. über den Reformator. (Gütersloh, Bertelsmann. 1894. XII. 119 l. 1 M. 60.)

Carrière A., Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Supplement. (Bées, Gerold. 1894. VIII. 40. l. 3 M. 50.)

[illegible] *Sophie v., Ethnographische Analogien.* Ein Beitr. [illegible] Gestaltungs u. Entwicklungs-Gesch. d. Religionen. (Jena, [illegible] 1894. VII. 76. l. 127 ábrával, 5 M.)

[illegible] *Matthias, Katalog der Lehrer-Bibliothek des* [illegible] *zu Mediasch.* (1893. 125 old.)

[illegible] *Hugo, Dichterische Gestalten in historischer Treue.* [illegible] (Bielefeld, Velhagen-Klasing 1894. 191 l. 2 M. 40.) [illegible] munka többi között Fiesco, Don Carlos, Wallenstein, [illegible] Maria, Jeanne d'Arc, Egmont és Götzről közöl tanulmányokat. Az utolsó essay a történelmi *Zrínyi*-ről szól, vonatkozásul Körner dramajára.

[illegible] *C., Louis XIV. et le Saint-Siège.* 2 köt. (Paris, [illegible])

A XI. századbeli magyar történetet érintő és *Mayer von* [illegible] által kiadott »*Jahrbücher des deutschen Reiches unter* [illegible] *IV. u. V.*« cz. művéből megj. a II. köt. (mely az [illegible] évek történetét foglalja magában. (Lipcse, Duncker-Humblot 1894. XXI. és 911. l.

Neumann Karl, Die Weltstellung des bizantinischen Reiches [illegible] *Kreuzzügen.* (Lipcse. Duncker-Humblot. 1894. XI. 121 l.)

Hueppe, Ignaz Semmelweiss. Festrede gehalten bei Enthüllung seines Denkmals in Budapest. (Berlin. Hirschwald, 1894. 24 l.)

Brown J. C., People of Finland in archaic times. (London 1893.)

Schlitter Hanns, Pius VI. und Josef II. 1782—1874. (Fontes rerum Austriac. 47. köt. 1894.) Ismertette *Wertheimer* [illegible] a P. Lloydban október 7-ikén.

II. Külföldi folyóiratok.

[illegible] *vergleichende Litteratur-Geschichte* (1894. VII. [illegible]) [illegible] *Henrik, Marmontel in Ungarn.*

[illegible] *Gentram.* Das ungarische Staatsprincip als Generalschulmeister. (Gegenwart 1894. 45. köt. 9. füz.)

[illegible] (1894. XVII. évf. márcz. füz.) *Karpeles* [illegible]

[illegible] *Deutsche Holzkirchen im europäischen* [illegible] (Über Land u. Meer 1894. 34. szám.) Leírja és képben is [illegible] oláh-ujfalvi, verosmarti, várallyai, oláh-tótfalusi és far[illegible] [illegible]

Revue de Paris (1894. 8. sz.) *Gaidoz Henri, Les Roumains de Hongrie.* E czikk a románoknak fogja pártját. Kitünő választ írt rá Károlyi Ella grófné ugyanez Revue de Paris-ban.

Rumänische Jahrbücher. (1894. X. évf. 2—3. füz.) Kossuth und die Nationalitäten Ungarns.

Lahovary G. Die Aluta (ugyanott).

Juristische Vierteljahrsschrift. (1894. Új foly. X. köt. 1—2. füz.) *Bachmann A.*, Die Pragmatische Sanction und die Erbfolgeverfügungen Kaiser Leopolds I.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. Herzegovina. (Bécs, Gerold. Külön lenyomat a II-ik kötetből 13 l.) *Hörmann C. und Ludw. v. Thallóczy*, Geschichte einer merkwürdigen Fälschung aus Sinj in Dalmatien.

Schwicker J. H., Die national-politischen Aspirationen der Rumänen in Ungarn. (Westöstliche Rundschau 1894. 7. szám.) Felelet Popp G. czikkére. U. ott.

Herrmann Ant., Magyarische Hochzeitbräuche in Siebenbürgen. Am Urquell. 1894. V. 2. füz.)

Blätter für literar. Unterhaltung (1894. 15. sz.) *Filtsch*, Zwei siebenbürgisch-sächsische Dichter.

Keintzel György dolgozatáról: »Über die Herkunft der Siebenbürger-Sachsen« *Schwicker J. H.* közöl a münchemi Allgem. Zeitung-ban ismertetést. (Melléklet 197. sk. szám.) Szintúgy *Teutsch* Frigyes dolgozatáról: Johannes Latinus (u. o. 197. sz.).

Leipziger Illustr. Ztng. 1894. 103. köt. 2673. sz. Franz Pulszky.

Az *Über Land u. Meer* folyóirat is közölt Pulszky-czikket. (36. évf. 51. sz.)

Deutsche Litterat. Zeitung. (1894. 41. szám.) E számban *Bachmann* megbirálja Strakosch-Grassmann-nak művét a mongolok betöréséről.

III. Hazai hirlapok.

Wertheimer Ede, »Zur Geschichte des ungarischen Postwesens« czímen a P. Lloyd 1894. április 18-iki számában a magyar posta mizériáiról elmélkedik, kiadatlan oklevelek nyomán. Felhozza pld. Hiller táborszernagy s Horvátország főparancsnokának panaszait a rendetlen és megbizhatatlan posta ellen (1812); elkeseredésében azt az epés megjegyzést teszi Hiller, hogy »mindhiába!« mert »a magyarok a rendetlenséget is az alkotmány részének tekintik és így hát hasztalan minden felszólalás.« A Balaton-Füreden mulató vendégek leveleit ugyancsak 1812. akkor kapták a kezeikbe, ha a veszprémi postamester szükségét érezte a fürdésnek, a midőn azután magával vitte a hetek óta fel-

halmozódott levélcsomagot. Gyakran történt, hogy egy-egy postamester elhalálozása után egész halmaz visszatartott levelekre bukkantak. Ferencz király 1810 jul. 11. komolyan leirt ez ügyben Erdődy kanczellárhoz, hasztalan. Az is előfordult, hogy a vidéki postamesterek a csomagot felbontották s más csomagot tevén abba, a régi boriték felhasználásával saját küldeményeiket szállították tovább. Wertheimer azt hiszi, hogy I. Napoleonnak a magyarokhoz intézett 1809. évi proklamációját, valamint az »Ad Hungaros« cz. felségsértő pamphletet ily módon sikerült az országba becsempészni és terjeszteni. A költségekre áttérve, megjegyzi, hogy Budapesttől Bécsig 450—500 (bécsi érték) forintot számítottak fel fuvar-díjul.

S. Ernő, A Duna gőzhajózási társulat történetéből. (Egyetértés április 18.) Megemlékezik *Gollner Bálint* károlyvárosi kereskedőről, ki miután a tengerparti kereskedés révén meggazdagodott, 1785. körlevelet intézett a magyar kereskedőkhöz, melyben tudatta velük, hogy közelebb gőzösöket fog megindítani a Dunán egészen a Fekete tengerig. Így is történt, de a vállalat csak fele részben sikerült. Először is a remélt 4000 mm. helyett csak nehány 100 mm. gyűlt össze, az egyik hajó pedig Orsovánál elsülyedt. (Utóbb kiderült, hogy egy irigy török tiszt megfurta a hajót.) 1785-től 1828-ig teljesen pihent a hajózás. 1828-ban azután *Széchenyi* indított 2 angol hajót próbaképen, 1830-ban pedig az I. Duna gőzhajózási társulat hajói jelentek meg a Dunán.

Két amerikai barátunk. (Lowell János költő és neje Mary.) Vasárnapi Ujság 15. szám.

A magyar orvosok története. (*Demkó K.* müve nyomán, Budapesti Hirlap április 20.)

A magyar tudósok háza Rómában. (Pesti Hirlap. április 22.) Jelentés a *Fraknói V.* által emelt római házról.

Pártényi József, 1854. április. 24. (Budap. Hirlap april. 24) Reminiscentiák I. Ferencz József király eljegyzéséről és ezüstlakodalmáról.

Házmán Ferencz. A szt. korona elásása. 1849. (Vasárnapi Ujság, 16. szám) Ezt az elbeszélést ő maga mondotta tollba.

Reuss hezg, volt bécsi nagykövet Magyarországról. Közli gróf *Bethlen Miklós.* (P. Napló april 26.)

Május elseje 159 évvel ezelőtt Békésvármegyében. (Hazánk. 1894. máj. 1.) Szól a Pero-féle lázadásról. 1759.

Báró Jósika Miklós autograf-albuma (Nemzet, máj. 5.) Ezt *Herepei Károly* köztüzér mentette meg 1819. az enyészettől. Tartalmaz autogrammokat Széchenyi-, Kossúth-, Battyányi Kázmér, Andrássy Gy.-, Eötvös-től. Klapkától stb.

Széchenyi Béla gróf és a sárga könyv. (Nemzet, máj. 10.)

Szól Széchenyi Istvánnak »Blick«-jéről. Béla grófnak nagy része volt a könyv kiadásában. Ő vitte a kéziratot titokban Angliába, és Rónai Jácinttal együtt ő eszközölte ki annak kinyomatását. A sárgakönyv 1859. febr. 15. került ki Bercley György nyomdájából, még pedig 2000 példányban; ebből 1000 a könyvpiaczra került, 1000-et pedig Béla gróf és Stafford grófnő küldtek szét mint tisztelet-példányokat. A könyvet azután a Williams és Norgate czég vette át, mint bizományos. Mihelyt Bach a dolgot megtudta, titkos rendőrt menesztett Londonba, hogy a kéziratot kezébe kerítse. Ámde Rónay a kézirat egyes lapjait a szedés után nyomban magához vette és ezeket Széchenyi István mostoha-fiának, Zichy grófnak kézbesítette.

Herrmann Antal, A pünkösd a magyar népéletben. (Pesti Napló, máj. 13.)

Összeállította: Mangold Lajos.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A nov. 7-iki választmányi ülés a Kossuth család őseivel foglalkozott. Már 4 óra után kezdett az Akadémia ülésterme megtelni, s az ülés kitűzött idejére nagyszámú fényes közönség, képviselők, előkelő asszonyságok foglalták el a számukra fentartott helyeket. Nem sokkal öt óra után jött Kossuth Ferencz, kit Thaly Kálmán elnök fogadott, s azután Helfy kiséretében Meszlényiné, az ősz matrona, kit a titkár vezetett a számára fentartott helyre. Pulszky Ferencz megnyitván az ülést, s a titkár bejelentvén Horvát Árpád vál. tag halálát és felolvasván az új tagajánlásokat, az elnök felhívására *Thaly* Kálmán elfoglalta a felolvasó széket s felolvasta értekezését Kossuth Lajos három vitéz őséről, kik a XVII. században s a XVIII-ik elején tüntették ki magukat, s bemutatta a Kossuth család Mátyás királytól adományozott czímerlevelét. Thaly kitünő felolvasó, tisztán világosan ir, nemcsak leköti hallgatói figyelmét, hanem magával is ragadja azokat — s most felolvasása bevégzése után, melyet feszült figyelemmel hallgattak egész végig — valóságos tapsvihar tört ki. Ez értekezés a Turulban fog megjelenni, hol a czímerlevél színes facsimillje is közöltetni fog. Utána Pettkó Béla olvasta fel értekezését a Kossuth család levéltáráról, mely a Századokban fog világot látni, míg maguk az oklevelek a Történelmi Tárban közöltetnek. Kossuth Ferencz mindkét felolvasónak szivélyes szavakban fejezte ki köszönetét s velök kezet fogott. Ezután következett a hivatalos ügyek tárgyalása, melyről Hivatalos rovatunk ad számot.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Havas Sándor tagtársunk, a széles körben ismert régész, a fővárosi régészeti bizottság elnöke, ki mint ilyen az eddigi ásatások eredményeit öt kötetben közzé tette, nov. 2-án meghalt. A fővárosi régészet benne buzgó munkását vesztette.

— Thaly Kálmán kezdeményezésére — mint ezt annak idejében említettük — a gróf Csáky család elhatározta, hogy Bercsényi Miklósné, Csáky Krisztina hamvait Konstantinápolyban új, díszes koporsóba téteti s azok fölé új márvány sírfalat emeltet. Az emlék elkészülvén, Csáky Krisztina hamvainak elhelyezése október derekán megtörtént, gróf Széchényi Ödön pasa s a Konstantinápolyban levő magyarok jelenlétében a Saint-Benoit franczia lazaristák rendházának galatai templomában, hol François Lobry rendfőnök rendtársai kíséretében fogadta a magyarokat, a kik a Csáky Krisztina siremlékének leleplezésére eljöttek. A fehér márványsirkő harmadfélméter magas és egy méter széles. Felül a Csáky-család aranyos czímere van, alul a másolatban fönmaradt sirfeliratot vésték be. A munkások felfeszítették a padlózat márványkoczkáit s a szent atyák kegyelettel szedték ki a csontokat, ruhafoszlányokat és a régi sirláda korhadt farészeit. Ezután pergamenre jegyzőkönyvet irtak, amelyet a kegyeletes maradványokkal visszahelyeztek régi nyugvóhelyére. A kriptát ezután befalazták.

— Az Akademia könyvtárnokává a nov. 29-iki összes ülésében szavazat többséggel *Heller* Ágost r. t. választatott meg, ki megerősítés végett a gróf Teleki családnak terjesztetik elő.

— Ivanyi Istvánnak a Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulat alelnökének barátai s tisztelői elhatározták, hogy Bács-Bodrog vármegye helynévtárának II. kötetét előfizetési uton közzé teszik. Az első kötet 1889-ben jelent meg s szerzőnél Szabadkán még mindig megszerezhető. E munka a nagy megye monographiájára nézve is nevezetes forrás munka, felöleli a létező és elpusztult helységeket s azok történetét oklevelekből összeállítá. A munka 10—12 ívre terjed, előfizetési ára 1 frt, mely f. évi decz. 1-éig Szabadkán a szerzőhöz küldendő, s 1895. márcz. elején fog szétküldetni. Ajánljuk a történetkedvelők figyelmébe.

— Lehoczky Tivadar r. tagtársunk hozzáfogott »Beregvármegye Monographiája« czímü terjedelmes munkájának átdolgozásához s e czélból nemcsak a munkácsi, leleszi, hanem a többi beregvármegyei levéltárakban is újabb kutatásokat eszközölt, s már eddig is sok becses és új adatott gyüjtött össze.

— Schulek Frigyes építészeti tanár egy igen érdekes dolgozattal szólott hozzá a kérdéshez, hogy a budavári főegyház környéke hogyan rendeztessék? s az e czélra szolgáló tervnek

valóban meglepő szép látképét is elkészítette. Javaslatának egyik főrészét képezi Szent István király emlékének kérdése s ennek ő csarnokos megoldását ajánlja. Igaza van, hogy elhibázott dolog volna Szent Istvánt lovas szoborral örökíteni meg — ez nem illenék össze a nagy király multjával s egyéniségével. Igaza van, hogy az emléket a főtemplom közelében kellene elhelyezni egy csarnokban, melyben Szt. István emlékszobra felállíttatnék. Schulek dolgozata a Mérnök és Építészegylet közlönyéből külön lenyomatban megjelent számos ábrával, tervrajzzal ellátva.

— Dr. Kvacsala János, tagtársunk, *Comenius*-áról az *Englisch Historical Review* folyó (októberi) számában igen hizelgő bírálatot közöl Morfill, a szláv philologia tanára az oxfordi egyetemen. Bíráló szerint Comenius »szerény sírját napjainkban egy amerikai papnak sikerült fölfödöznie egy kaszárnya padlója alatt (under the floor of a barracks) Naardenben Hollandiában.« Az életrajz ezt nem említi.

— A római magyar történeti intézetből magánlevelekben aggasztó hírek érkeznek. Az intézet zajtalanúl nyílt meg. A múlt hó második felében költözött be Fraknói Vilmos cz. püspök és az intézet első tagja Pallay Miklós veszprémi pap, kit főpásztora báró *Hornig* Károly veszprémi püspök küldött oda, hogy az ő költségén létesítendő nagyszabású kiadvány szerkesztésében közreműködjék. Ezen kiadvány a veszprémi egyházmegye történetére vonatkozó római okiratokat fogja magában foglalni. Jelentőségét érthetővé teszi az a körülmény, hogy a veszprémi egyházmegye területe régente az ország fővárosait: Budát és Székesfehérvárt a Margitszigettel, Visegráddal, Dömössel stb. magában foglalta. Nem meglepő tehát, hogy a római levéltárak anyagkészlete oly gazdag, hogy a mohácsi vészt megelőző időkből két kötetet fog betölteni. A munkálatok ez irányban serényen megindúltak, mikor azokat váratlan eset megzavarta. Habár az intézet Róma legegészségesebb részében áll (az olasz kormánytól tiz millió lira költségen emelt új orvosi egyetem épületeivel szemközt), mind Fraknói cz. püspökön mind fiatal munkatársán a római láz tünetei jelentkeztek; mire az orvos, tekintettel arra, hogy az épület talán még nem teljesen száradt ki, és a ház melletti kertben imént földmunkálatok történtek, azt ajánlotta, hogy a házból a legközelebbi hónapokra költözzenek ki. A mely tanács előtt kénytelenek voltak meghajolni. Máskülönben azonban az intézet oly solidúl és jól van építve, hogy biztosra vehetjük, hogy a kellemes és meleg római őszi napokban pár hónap alatt ki fog száradni s remélhetőleg már a jövő év elején lakhatóvá lesz, mikorra az alapító levél is elkészülend s a többi ösztöndíjasok is elfoglalhatják benne helyüket. Fennakadástól semmi esetre sem lehet tartani.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A RÉGIBB KÖZÉPKOR (IV—X. század.) emlékei Magyarhonban. Irta *Hampel* József. Első rész. Kétszáz képes táblával és a szövegben 48 ábrával. Budapest. Akadémia 1894. 8-adr. 174 és CC. ll. Ára 5 frt.

— SZENT IMRE HERCZEG. Élet- és jellemrajz. Függelékül a szent Imréről szóló régi hymnusok. Írta dr. *Karácson* Imre. A győregyházmegyei hatóság jóváhagyásával. Győr, 1894. 12-edr.

— KOSSUTH FOGSÁGA és Pestvármegye rendei. Pestvármegye levéltárában őrzött adatok nyomán írta *Székely* József. Budapest, Athenaeum 1895. 8-adr. 86 l. Ára 50 kr.

— BUDAPEST székes főváros statistikai hivatalának Története. 1869—894. Budapest, 1894. 8-adr.

— AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS és előzményei. Írta *Csepreghy* Kálmán. Budapest (Sűsz Dávid), 1894. 158 l.

— OESTERREICHISCHE REICHSGESCHICHTE. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. Von dr. Alfons *Huber*. Wien-Prag-Leipzig. Tempsky. 1895. 8-adr. VIII. és 280 ll.

— AUSGEWÄHLTE SCHRIFTEN weiland seiner kaiserlichen Hoheit *des Erzherzogs Karl* von Oesterreich. Herausgegeben im Auftrage seiner Söhne der Herren Erzherzoge Albrecht und Wilhelm. Mit Karten und Plänen. Wien u. Leipzig. (Wilhelm Braumüller.) 1894.

— REGESTENBEITRÄGE zur Geschichte König Ludwigs II. von Ungarn und Böhmen, zusammengestellt auf Grund der Urkunden, welche sich im Bautzner Ratsarchive vorfinden. Von Dr. Phil. Paul *Arras*. Bautzen. Druck von E. M. Monse. 4-edr. 25 l.

— REGESTO della corrispondenza di Raimondo Montecuccoli col principe Mattia de' Medici conservata nella biblioteca nazionale di Firenze e nell' archivio Mediceo publicata da Matteo Campori per nozze Montecuccoli degli Erri-Sanvitale. In Modena (coi tipi della societa tipografica). 1893. VII. 38. l.

— LOUIS BONNEVILLE de Marsangy. Le Chevalier de Vergennes. Son ambassade a Constantinople. Tom. I. Paris, (Librairie Plon.) 1894. 8-adr. (397 l.) Tom. II. Paris, (Librairie Plon.) 1894. 8-adr. (402 l.)

— SCRIPTORES. Volumen II. Chronica Ragusina Junii *Restii* (ab origine urbis usque ad annum 1451), item Joannis *Gundulae* (1451—1484) digessit Speratus *Nodilo*. Zagrabiae. 1893. XIX. 139 l. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium volumen XXV.)

— MŁODE LATA Zygmunta Starego piórem Adolfa Pawinskiego. Warszawa Nakład Gebethnera i Wolffa. 1893.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi nov. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, Majláth Béla, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Gróf Teleki Géza elnök betegség miatt meg nem jelenhetvén, távollétében az ülést Pulszky Ferencz alelnök nyitja meg s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

93. Szilágyi Sándor titkár bejelenti dr. Horvát Árpád ig. választmányi tagnak a mult october-hó 26-án történt gyászos halálát s jelenti, hogy az elnökség a társulat nevében koszorut tétetett az elhunytnak ravatalára.

A jelentés szomoru tudomásúl vétetvén, a választmány néhai jeles tagja elvesztésén érzett fájdalmát jegyzőkönyvbe iktatja és elhatározza, hogy fölötte emlékbeszéd tartásáról annak idején gondoskodni fog.

94. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* gróf Klebelsberg Kunó joghallgató Budapesten (aj. Máté Sándor), Rexa Viktor joghallgató Budapesten (aj. Dedek Cr. Lajos), Cseh Lajos fő-gymn. tanár Nyitrán (aj. Alleker Lajos).

Megválasztatnak.

95. Thaly Kálmán felolvassa »*Kossuth Lajos három vitéz őse és a család czímerlevele*« czímű értekezését, melynek végeztével bemutatja a Kossuth családnak Hunyadi Mátyás királytól 1479-ben adományozott eredeti czímerlevelet.

Az értekezés a czímer színes rajzával együtt a *M. Herald. és Geneal. Társaság* közlönyében fog megjelenni.

96. Pettkó Béla a Kossuth család levéltárát ismerteti és bemutatja a levéltárban talált érdekesebb okiratok másolatait, illetőleg kivonatait, melyek a *Történelmi Tár*-ban fognak közzé tétetni.

Öt percznyi szünet után —

97. Következvén a Salamon-szobor ügyében dr. Borovszky Samu által tett indítvány tárgyalása (l. f. évi 66, 79 és 92 jk. p. alatt), titkár előterjeszti, hogy az eddigi gyűjtés 735 frt 39 krt eredményezett, egy bronz mellszobor előállítása pedig körülbelől 1100 frtba kerülne, e szerint tehát mintegy 400 frt lenne még gyűjtendő; javasolja, hogy a további gyűjtés, valamint általában a szükséges további teendők vezetésére bizottság küldessék ki, mely az elnök gróf Teleki Géza úr elnöklete alatt két vagy három tagból állhatna.

A titkár javaslata egyhangúlag elfogadtatván, a bizottság tagjaivá az elnökön kívül dr. Beöthy Zsolt és dr. Borovszky Samu választatnak meg, s felkéretik a bizottság, hogy eljárásáról annak idején jelentést tenni szíveskedjék.

98. Titkár előterjeszti a pénztárnok october-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2177 frt 93 kr,
» kiadás ... ... 495 » 76 »
maradvány ... ... 1682 frt 17 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6211 frt 44 kr
követelést, 1894. oct. 31-én összesen ... ... 7893 frt 61 kr
készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

99. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 22258 számú értesítése szerint 300 frt (600 korona) alapítvány. a f. évi 84 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

100. Bemutatja Kecskemét város közönsége és a kecskeméti *Katona József-kör* meghívását a néhai történetíró Hornyik Jánosnak állított emléktábla leleplezése alkalmával e folyó hó 11-én az ottani ev. ref. főgymnasiumban tartandó ünnepélyre.

Köszönettel fogadtatván a társulatnak az ünnepélyen való képviseletével dr. Váczy János vál. tag bízatik meg, miről a Katona-kör elnöksége levélben értesítendő.

101. Hivatkozással a mult havi ülés 86 jk. pont alatt kelt határozatára, jelenti, hogy a Zichy-codex VI-ik kötetéből a vál. tagokat és a 200 frtos alapítókat megillető példányok szétküldettek.

Tudomásul szolgál.

102. Előterjeszti Bács-Bodrog vármegye történelmi társulatának abbeli kérelmét, hogy miután a társulat a Zichy-codex öt első kötetét annak idején megkapta volt, a VI-ik kötet is küldetnék meg részére.

Titkár megbizatik, hogy a társulat kérelmét teljesítse.

103. Előterjeszti Körmöcz bányaváros tanácsának folyó évi 4799 sz. alatt kelt átiratát, melyben a Zichy-codex öt első kötetének megküldését kéri.

Titkár utasittatik, hogy a város közönsége mint 200 frtos alapító tag részére a kivánt kötetek megküldéséről gondoskodjék.

104. Hivatkozással a mult havi ülés jegyzőkönyvének 91 sz. pontjára, jelenti, hogy Sopron vármegye félbenmaradt monographiájának befejezésére dr. Balics Lajos nagy-czenki plebanus, társulatunk r. tagja vállalkozott, a ki eddigi irodalmi munkásságából ítélve, képes lesz a reá váró feladatnak megfelelni.

Tudomásúl vétetvén, dr. Balics Lajos úr mint alkalmas szakember, a vármegye közönségének ajánltatni fog.

105. Előterjeszti Zala vármegye alispánjának f. évi 9561 sz. alatt kelt megkeresését oly szakférfiu ajánlása iránt, a kit a vármegye néhai Nagy Imre által megkezdett monographiája folytatásával és befejezésével megbizhatna.

Felkéretik a titkár, hogy a munkára alkalmas szakembert — esetleg felhivás útján is — keresni, s az eredményről a legközelebbi ülésben jelentést tenni sziveskedjék.

106. Előterjeszti Hont vármegye törvényhatósági bizottságának f. évi 139 sz. alatt kelt átiratát, melylyel néhai Hőke Lajos volt megyei levéltárnoknak a vármegye történetét tárgyazó kéziratban maradt munkája a végből küldetett be a társulathoz, hogy annak belbecse és kiadásra alkalmas volta tekintetében szakvéleményt adjon.

A választmány a beküldött kézirat megbirálására és mennél előbb szives véleményadásra Majláth Béla és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

107. Jelenti, hogy a társulat kézirat-gyüjteménye számára a mult october-havi ülés óta a következő ajándékok érkeztek a titkári hivatalhoz:

a) Tóth Antal orsz. képviselő úrtól — Thaly Kálmán útján — a Pottyondy családra vonatkozó némely perben forgott okíratok másolat-gyűjteménye;

b) Dadai Király Pál úrtól 24 db XVII és XVIII századi vegyes tartalmú irat, közte Pápai Imrének II. Rákóczi György udvari papjának eredeti conventiója 1656-ból;

c) Pongrácz Lajos úrtól egy csomó újabbkori vegyes nyomtatvány és kézirat.

Köszönettel fogadtatván, megőrzés végett szokott modón a M. N. Muzeum könyvtárában fognak letétetni.

108. Titkár javaslatára a folyó év végével törlendő tagok, továbbá a tagdíj-hátralékok behajtása, illetőleg leirása ügyében a titkár, jegyző és pénztárnok által november-hó folyamán elkészítendő jelentés és javaslat közvetetlen a gazdasági bizottsághoz utasíttatik azzal a kéréssel, hogy annak tárgyában szíves véleményét a jövő december-havi ülésre a választmány elé adni szíveskedjék.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Pulszky Ferencz s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. *Pauler Gyula* s. k., *Borovszky Samu* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest*, Baross-u. 73.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Lányi Lajos bölcs. hallgató, eddig: *Budapest*, Vas-u. 19.
Lenthe Gusztáv, eddig: *Szoboszló.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Néményi Lajos Tivadar, eddig: *Pöstyén.*
Podhorányi Nándor, eddig: *Eperjes.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

AZ ÁGOSTAI CSATA.

A »Magyar Nemzet Története« első kötetéből.

Tisztán a munkát, fáradtságot, gyorsaságot, vitézséget tekintve dicső hadjárat a 954. évi. Nem csuda, ha évkönyveink a külföldiektől éppen ennek leírását vették át.[1]) Minő fordulatot adhatott volna ennyi ügyesség és elszántság a német viszonyoknak, ha Bulcs serege nem a lotharingiai és franczia monostorokat rabolja, hanem Ottó király ellen folytat kemény harczot! De ne kívánjunk a régi vitézektől lehetetlent. A távoli portyázás kincse megvesztegette szemöket, nem látták a közeli vészt. És e vészben velök együtt sírba kellett szállaniok a kalandozások kora által fejlődött hibáknak, hogy a nemzet megmaradhasson és újra felvirágozhassék.

Németországon immár teljes nyúgalom uralkodott. Ottó a szlávok ellen készült új harczra, Henrik herczeg pedig 955. május elején végkép megtörte a lázadást.[2]) Mire a király Bajorországból visszatért a szász földre, július elején, már találkozott ott a magyar követekkel, »kik mintegy a régi jó viszony kedvéért látogatták őt meg, de valójában azért, hogy szemügyre vegyék, mi eredménye volt a polgár-háborúnak.« A király néhány napig magánál tartotta és némi ajándékokkal békén elbocsátotta őket. Egyszerre hír érkezik testvérétől, a bajor herczegtől: »a magyarok elözönlik határainkat, és csatára készülnek ellened.«

Mai szóval élve, bizonyos diplomácziai eljárás előzte meg a háborút, vagy inkább leplezte annak előkészítését. Már ez is figyelmet gerjeszt, mert azt mutatja, hogy itt maga a nemzet kormánya intézkedik, tehát igazán nemzeti vállalatról van szó, nem pedig törzsek vagy vezérek kalandjáról. Figyelmet érdemel továbbá a háború kezdetének szokatlan ideje. A magyarok rendesen tél végén indúltak el hazulról, úgy hogy márczíusban már ellenséges földön állanak. 955-ben ellenben

[1]) Anonymus 56 fej., Marci Chronica II. 33.
[2]) Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit. I. 416.

nyáron szállanak táborba, csak júliusban lépik át a határt. Nem valószinű, hogy ezt a szokottnál nagyobb előkészület okozta: a magyar katonaság egyformán készen állott az év minden szakában. Külső ok sem dönthetett, mert világos, hogy minél előbb jutnak Németországba, annál többet találnak még fegyverben Ottó ellenségei közül. Nem igen lehet másra gondolnunk, mint kormányválságra — tán akkor ült Taksony a fejedelmi székbe — vagy pedig arra, hogy ily szokatlan időben való támadás által még teljesebbé akarták tenni e meglepetést, és bevárták, míg Ottó Bajorországból eltávozott és a szlávok ellen indult.

Bármint történt a dolog, bizonyos, hogy 955 nyarán az eddigieknél hatalmasabb és számosabb magyar sereg tombolt végig délkeleti Németországon. »A magyarok oly nagy sokasággal jöttek, hogy legyőzhetetlennek mondták magokat, ha csak a föld el nem nyeli őket, vagy az égboltozat reájok nem szakad«, mondja az egyik krónikás.[1]) »Oly tömegben törtek elő a magyarok, minőt abban az időben élő ember még sehol sem látott«, mondja egy másik kútfő.[2]) Az elpusztult, a polgár-háború sebeiből vérző Bajorországon minden akadály nélkül hatoltak át és elfoglalták az egész területet a Fekete erdőig. Egyes száguldó csapataik szerte raboltak és égettek. a fősereg pedig az addigi háborúkban már oly fontos szerepet játszott Ágosta városának ostromához fogott.

Ágosta, a svábok határvárosa a bajorok felé a Lech vizének balpartján, akkori felfogás szerint nem volt erős város. Csak alacsony körfal védte tornyok nélkül. Az előbbi év viharjaiban különben is sokat szenvedett. De éppen a polgárháborúnak következése volt, hogy szent életű püspöke, Udalrik, Ottó királynak egyik leghívebb, legbefolyásosabb párthíve, nagy számú vitéz katonaságot tartott maga körül. Az őrség annyira bízott önmagába, hogy kész volt kirontani a közeledő ellenség elé. De a püspök ezt nem engedé, hanem elrendelte a kapu bezárását. A magyarok oly sűrűn megszállották a keleti, vizi kaput, hogy azt hitték, mindjárt betörhetnek. Ott a kapu előtt csetepaté fejlődött, és az egyik magyar, ki elől harczolt, s kinek vezetésébe a többi leginkább bízott, elesett. Társai nagy lármával és jajgatással fölvették a földről és magokkal vitték a táborba. A püspök stólájába öltözve, lóháton, de pánczél és sisak nélkül ott állott a csatában övéi közt, és a körüle repülő nyilak és kövek közepett érintetlen maradt. A csata

[1]) Regino folytatója 955.
[2]) Gerhardi, Vita s. Oudalrici ep. Mon. Germ. Scr. IV. 401. l.

végével pedig visszament a városba és az egész éjen át javíttatta a várfalakat. A világi védelemhez az egyház segédeszközei is járultak: az apáczák egy része körüljárt a városban, könyörögve az Ur segítségeért, a másik pedig földre borulva imádkozott a boldogságos szűz pártfogásáért. Hajnalban maga köré gyűjti a püspök az őrséget, buzdítja őket szavával, és kiszolgáltatja a szentséget.

Alig sütött ki a nap, mindenfelől nagy tömegben tódultak a magyarok a falak felé, és mindenféle szerszámot is hoztak a falak lerontására. Midőn készen állottak a csatára és a vár falai megteltek védőkkel, néhány magyar korbáccsal fenyegette a többit, hogy induljon, de ezek, látván a védők sokaságát, Isten által megrémítve, nem mertek a falakhoz közeledni. Ezen közben Bertold, Arnolf palotagróf fia, Ulm felől jőve, hírül adta a magyar királynak Ottó király jövetelét. E hír hallatára a magyar vezér megfuvatta tárogatóját, melynek hangját az egész sereg ismerte. Mindnyájan a kürtszó hallatára abban hagyták a vár vívását, és a vezérhez siettek tanácskozás végett. A tanácsban elhatározták, hogy a város ostromától elállanak és Ottó elé sietnek, mert ha azt legyőzik, úgyis az övék lesz a város és az ország.[1])

Bertold, Ottónak és házának örök ellensége, kinek családját annyi kapocs fűzte a magyarokhoz, igaz hírt hozott. Ottó, a magyar betörés hírére, szász vitézeinek egy részével, mert a másik a szlávok ellen volt elfoglalva, szintén Ágosta felé tartott. Útközben hozzá csatlakoztak a bajor és frank hadak és a cseh herczeg, és midőn a város közelében tábort ütött, oda jött még Konrád herczeg erős lovassággal. A megbékélt pártütő jelenléte nagyon emelte a sereg bizalmát, mert a király veje nem csak rettenthetetlen bajnok volt a csatában, hanem jó tanácsú, híres hadvezér. Magából Ágosta városából, mihelyt az ostrom megszünt, elküldte a püspök a vitézek legjavát a királyi tábor erősítésére, tulajdon öcscsének Thietpald grófnak vezetése alatt. Igy — először a német történetben — együtt voltak mind a német törzsek. Csak a lotharingiaiak késtek, mert Bruno kölni érsek, a király öcscse, saját tartományában várta az ellenség támadását. Egyek voltak immár a királyhoz való ragaszkodásban és a pusztító pogány gyűlöletében. Oly nagy volt harczi vágyuk, hogy mihelyt az előőrsök hírét hozták az ellenség közelétének, a király más napra elrendelte a csatát. A csata előtti napra, szent

[1]) Vita Oudalrici i. h.

Lőrincz napjának szombatjára, böjtöt parancsolt az istenség kegyének megnyerésére.[1])

Széles, terjedelmes síkság, a Lechfeld terül el Ágostától nyugotra és délnyugotra, több mérföldnyi szélességben, csak itt-ott megszakítva füzesektől és rekettyésektől. Ritka terület alkalmasabb nagy lovas ütközetre, mint ez akkor alig betelepített róna, melyet keleten a Lech folyó szegélyez, dél felől pedig az Alpesek előágai határolnak. Mindkét sereg teljesen kifejlődhetett, és időben nem volt hiány a győzelmet biztosító intézkedések megtételére.[2])

Vitézségben, lelkesedésben egyforma lehetett a két sereg. Az egyik nemzeti boszút akart állani félszázados pusztításáért, királyáért, vallásáért küzdött, a másik fegyvereinek dicsőségeért, azért, hogy eddigi élete módját megtarthassa, szabad kalandozási vágyát tovább is tölthesse. Valószinű, hogy a magyarok száma sokkal nagyobb volt, de azért azok az adatok, melyek 100,000-re, vagy még többre teszik hadukat, Ottónak 15—20,000-nyi katonájával szemben, nagyon túlzottak.[3]) Hanem e különbséget bőven kiegyenlítette a németeknek erősebb, jobb fegyverzete, nagyobb egyneműsége.[4]) Egyformán hősök, harczban edzettek voltak a vezérek, de míg Bulcsunak és társainak még nem volt alkalma igazi hadvérő nagy ütközetben mutatni erejöket, szerezni tapasztalásokat, Ottó és Konrád már egymás ellen, de dánokkal, szlávokkal, franczziákkal szemben is sok ízben törtek lándzsát és intéztek csatarendet. Ebben a tekintetben is megboszúlta magát a rabló kalandoknak aránylag olcsó dicsősége.

Ottó elrendezkedését az egykorú Widukind leírása után meglehetős pontosan ismerjük.[5]) Kora hajnalban nyolcz hadosztályban (legio) vonult ki a német tábor. Előbb egymásnak és vezéröknek hűséget esküdtek, aztán kibontott zászlókkal indultak útnak. A király járatlan, fáradtságos úton vezette őket, hogy menetöket ne zavarja a magyaroknak a bokrosok védelméből előhulló félelmes nyílzápora. A három első osztály bajorokból állott, ezeket Henrik herczeg tisztjei vezették, mert ő maga betegsége miatt távol maradt. A negyediket a frankok

[1]) Ruetger, vita Brunonis, Mon. Germ. Scr. IV. 268. l. 35. fej.

[2]) Az ütközet pontos helyét nem tudjuk. Gunzenleenek vagy Kotilának szinhelyéül való megjelelölése csak jóval későbbi XIII. századi forrásokban található.

[3]) Az egykorú sz. galleni évkönyvek 100,000-re teszik a magyarokat, a XII. sz.-i mesés Kaiserchronik 128,000-re, Ottó seregét pedig 25,000-re.

[4]) Ezt emeli ki Ottó a hadseregéhez intézett beszédben Widukindnál.

[5]) Chronica III. 46.

alkották Konrád vezetése alatt. Az ötödikben, mely a legnagyobb volt, minden törzsnek válogatott bajnokai, harczvágyó ifjak sűrű tömegben övezték a király személyét, ki előtt szent Mihály képével ékes zászlót vittek, a diadal biztosítóját. A hatodik és hetedikben a svábok vonultak ki Burkhard herczeg alatt, kit letett fia helyébe nevezett ki oda a király. Végre leghátul 1000 válogatott cseh vitéz képezte a nyolczadik dandárt; reájuk volt bizva a szekerek és a podgyász őrizete. Látjuk, hogy e csatarendben egyformán érvényesül a törzsek különállása és a királynak hatalma, ki a középen a derékhadat, mintegy a csatadöntő tartalékot vezette.

Sokkal kevesebbet tudunk természetesen a magyarokról. Főseregök a város felől szembe ment a királylyal. Haduknak egy jelentékeny része pedig cselvetés, és az ellenség meglepetése végett hátulról került az ellenségnek, még pedig, hogy annál észrevétlenebbül érkezhessenek, nem a város felől, hanem a Lech vizén átusztatva.[1])

A magyar támadás gyorsasága és ereje méltó volt a nemzet régi hírnevéhez. A Lechen átkelt osztály hirtelen rácsapott a hátvédre, a csehekre. Előbb csak nyilazással zaklatták, aztán szörnyű lármával neki rontottak az ijedt ellenségnek, sokat levágtak, másokat elfogtak, és míg a megmaradtak futásnak eredtek, birtokukba ejtették az egész őrizetlen maradt tábori podgyászt. A svábok, kik a csehek előtt vonultak, csakhamar osztoztak azok sorsában. Most a derékhadra, a király csapatára került volna a sor, de Ottó, a ki, mint látszik, észrevette, hogy nem az ellenséges főhad áll vele szemben, korainak tartotta a személyes közbelépést. Maga helyett Konrádot a negyedik csapattal küldte visszafelé. A vitéz herczegnek frankjaival csakhamar sikerült is megfutamítani az ellenséget, kiszabadítani a foglyokat és visszaszerezni a prédát. Konrád diadalmasan tért vissza az ellenségtől elvett győzelmi jelvényekkel. Dicsőségét növelte, hogy nem próbált bajnokokkal, mert azok a király körül maradtak, hanem új vitézekkel vívta ki a győzelmet.

Mialatt ezek történtek, a magyar fősereg mozdulatlan maradt. Ottó beszédet intézett övéihez, azután paizsot véve és

[1]) Csak így érthetjük Widukindnak azt az adatát, hogy a magyarok átkeltek a Lech vizén és úgy támadtak, megkerülve a németeket. E hely magyarázása sok fejtörést okozott a német tudósoknak, mint Dümmlernek és Giesebrechtnek. Nem vették tekintetbe azt a könnyűséget, mellyel a magyarok a folyókon átusztattak, sem azt, hogy a magyar sereg egy része, midőn a várost körülzárták, valószínűleg a jobb, keleti parton maradt.

kezébe fogva a szent lándzsát, személyesen vezette csapatját a döntő támadásra. Egy ideig ellenállottak a magyarok, azután a gyávábbak futása magával ragadta a bátrabbakat is. A kézi tusában sokan elestek. A menekülők közt sokan a szomszéd falvakba vonták meg magukat, hol reájok gyújtották a házakat. Mások a folyón akartak átusztatni, de a tulsó, meredek parthoz érve visszabuktak és megfulladtak. A győztesek elfoglalják a magyar tábort, kiszabadítják a foglyokat, azután folytatják az üldözést. Egész Németország méltán ünnepelhette szent Lőrincz napját, aug. 10-ét, mint felszabadulásának évfordulóját.

Ki volt tehát víva a diadal — a németek mindjárt a csatatéren mint imperatort, császárt üdvözölték királyukat — de a magyar fegyver drágára szabta annak az árát. Konrád herczeget torkán halálra sebezte egy nyíl, midőn a véres munkától fáradtan és a nagy hőségtől elbágyadva feloldja vértjének csatját, hogy lélekzetet vehessen. Elesett a svábok közül Thietpald gróf, Reginald gróf, a későbbi híres krónikásnak, Hermannus Contractusnak rokona,[1]) és sok más vitéz. De a veszteség még sem volt oly súlyos, hogy a királyt megakadályozta volna az üldözésben, és a győzelem teljes kihasználásában.

Ha számot akarunk adni e roppant következésekkel járó csatavesztésnek előidéző okairól, különösen egy tény ötlik szemünkbe. Widukind leírása, mely az író és a szász udvar közti összeköttetésnél fogva némileg hivatalos jellegű, hosszan beszél a magyar cselvetés ellen folytatott harczról, azzal az ütközettel ellenben, melyben maga a király harczolt a magyar fősereg ellen, néhány rövid szóval végez. Megengedett tehát az a következtetés, hogy a németek azt a harczot tartották az igazán döntőnek, melyben Konrád helyreállítja a csatát és visszanyeri a prédát. A másikról a király híve csak azért emlékezik meg, hogy Ottónak is jusson megfelelő szerep a dicső eseményben. De ebből más, világos és fontos következtetés vonható le. A megkerülő magyar csapat támadása nem állott semmi összeköttetésben magának a főseregnek mozdulataival. Sem rövid diadalát nem segítette elő, sem vereségét nem osztotta a derékhad. A támadás idő előtti volt, vagy pedig, mi szintén lehetséges, a fősereg késett. A magyar seregnél tehát hiányzott a mozdulatok egybevágása. A kisebb rész legyőzetése után a nagyobb, rövid idő mulva, úgy lát-

[1]) Herm. Contr. Chronica Mon. Germ. Scr. V. 115.

szik nem is valami jelentékeny vesztességgel, abban hagyja a csatát

Mert bizonyos, hogy a magyar had meg nem törve, sőt meg sem bontva, még mindig rémületet gerjesztő számban és erőben távozott a Lechfeldről. »Oly nagy volt még mindig a pogány sereg, hogy azok, kik Ágosta városa bástyáiról nézték vonulásukat, nem hitték, hogy csatavesztés miatt tért vissza, és csak akkor győződtek meg erről, midőn látták, hogy a város mellett elhaladva sietve igyekeztek a Lech más partjára.[1]) Ha a magyar veszteség csak azokra szorítkozik, kik a Lech mezején elhullottak, vagy fogságba estek, az ágostai csata alig hagyott volna jelentékenyebb nyomot, mint a merseburgi vagy a welsi ütközetek.

Ottó magának a győzelemnek kivívásában nehezen játszotta az első szerepet, de a nyert előny kihasználásában első rendű vezérnek mutatta magát. Még este elért Ágostába, reggel pedig már bajor földön üldözte az ellenséget. Mindenüvé gyors futárokat küldött előre, hogy őrizzék a folyók átjáróit és gázlóit. Ez meg is történt. Mire a magyarok estére egy folyóhoz, valószínűleg az Isarhoz értek, már várták őket dereglyékkel, azok pedig, a kik mégis átvergődtek a tulsó partra, az oda siető őrségek kezébe estek. És ez nemcsak aug. 11-én történt, és nem csak az Isarnál, hanem végig, mindegyikénél azon számos hegyi folyónak, mely az Alpesekről lesietve a bajor fensíkot szeli. Így vált az Ágostától még rendben elvonuló hatalmas seregből, rendetlen, akaratlan, védelemre képtelen futó tömeg, melyen könnyen tölthető boszúját a föld népe. Csak így lehetett némi történeti alapja annak a mondának, hogy Ágostánál még hírmondó is alig maradt a magyar seregből. Egyesek haza jutottak, de a vezérek ellenséges kézre jutottak.[2]) Hogy ez az elfogatás, és így a seregnek szétzüllése bajor földön történt, abból is kitünik, hogy a fogoly magyar vezérek nem a királynak, hanem Henrik herczegnek adattak át, ki pedig ott sem volt a csatában.[3]) Sőt valószínű, hogy a futás és az üldözés még tovább tartott, egészen az Ennsig, vagy még azon túl, mert egy teljesen megbízható egykorú adat szerint Lélt a csehek ellen vívott csatában fogták el.[4])

[1]) Vita Oudalrici, i. h. 402. l.

[2]) Világos, hogy ez nem az ágostai csatában történt. Udalrich életírója egyenesen megírja: non post multos dies reges eorum et principes comprehensi.

[3]) Widuk. III. 48. Erre mutat az Anonymus azon adata is, hogy Bulcsot és Lélt az Inn mellett akasztották föl. LV. fej.

[4]) Et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum Lele, extincto exercitu ejus. Ann. Sangalienses Maiores.

Ez az üldözés semmisítette meg a magyar hadat, ez tette az ágostai csatát Németország és Magyarország történetének forduló pontjává. A német uralkodó tulajdonkép ekkor szerez erkölcsi jogot a császári koronára, csak mint az egyház védője a pogányság ellen lehetett Nagy Károly méltó utóda. »Nagy« czímét, melylyel őt a történelem minden más német királytól megkülömbözteti, első sorban e győzelmének köszöni. És a német nemzet, mint egység, is csak akkor lép be a történelembe, midőn nem csak saját nyugalmát biztosítja, hanem megvédi az egész nyugotot a szittya vad erő túlcsapásai ellen Méltán hasonlították az ágostai diadalt már akkor Martell Károly nagy győzelméhez, melyet kétszáz évvel az előtt Toursnál aratott az arabok fölött.

Nem csak a komoly történelem, hanem a szálló monda is szívesen foglalkozott azzal az eseménnyel, mely a magyar nemzet epikus korát egy csapással befejezte. Különösen két részlet keltett hosszú időn át nagy érdeket: a fogoly vezérek kivégeztetése és a csatából megmenekültek sorsa.

»Három magyar vezért elfogtak és átadtak Henrik herczegnek, ki őket, mint megérdemelték, rossz halállal végeztette ki, ugyanis az akasztófán pusztultak el«, mondja az egykorú hivatalos német krónikás, nagy megelégedéssel.[1]) Udalrik életírója nem határozza meg számukat, ellenben megmondja a helyet, Regensburgot, és hozzáteszi, hogy sorsukban sok földijök osztozott. A kivégzés módjáról megjegyzi, hogy azzal nemzetöket akarták meggyalázni.[2]) Nevet először a st. galleni évkönyv említ, »Pulszi királyt, kivel együtt sok mást fel is akasztottak. Bulcsún kívül, kit már az ágostai csatában elfogtak, említi a később elfogott Lélt is, de annak halála neméről nem szól. E kettőhöz egy sokkal későbbi forrás, II. Henrik császárnak a XII. sz. végén írott életrajza teszi hozzá harmadiknak Assurt,[3]) kit egy XIII. sz.-i mondai alkatrészben bővelkedő bajor krónika Surnak ír.[4]) Később aztán a tudákos Aventinus még más neveket is adott hozzá, melyeket sem hiteles kútfőből, sem hagyományból nem merített. Az eseménynek

[1]) Suspendionemque crepuerunt, a hogy csak barmokról illik írni. Widuk. III. 48.

[2]) In ignominiam gentis eorum.

[3]) Adalberti, Vita Henrici II. Imperatoris. Mon. Germ Scr. IV. 792. l. 3. fej.

[4]) Chronicon Ebersbergense antiquius. Mon. Germ. Scr. XX. 12. l. Minthogy e két forrásban Bulcs nincs megnevezve, azt hiszik, hogy Súr alatt a magyar Az Úr lappang, vagyis Bulcs, a fővezér. Így már Pray, dissert. IV. 72. l. De a Súr mint Besenyő név előfordul. Konst. Porph. 37. f. Τσούρ.

történeti magva nem több mint az, hogy a beteg, különben is boszúálló és kegyetlen Henrik herczeg Regensburgban bitófára ítélte az eléje hozott magyar előkelő foglyokat, köztük a fővezért, a már keresztyén Bulcsút, Magyarország karkhaszát, Róma patriciusát, és talán Lehelt is.[1]) Az áldozatok múltja, rangja és sorsa magyarázza meg, hogy e tényt már Németországban is sok részlettel ékesítették föl, hol a nemzeti gyülölet talált kielégítést az által, hogy a magyar vezérekkel, a német fejedelmek szövetségeseivel, úgy bántak mint közönséges útonállókkal. De elterjedt az esemény híre messze Görögországban is, a hol az irók mind megemlítik Bulcs halálát.

Magyarországon a monda legszebb virágaival diszítette az ily gyászos véget ért hősök emlékét. Sorsukhoz fűzte az egész ellentétet a magyar és nyugoti népek közt, képviselőivé tette őket a kín és halál által sem hajlítható férfias dacznak, az ősi pogány vadságnak.

Az ágostai ostromnak és a csatának a későbbi viszonyokhoz képest kiszínezett, semmi hazai, hiteles hagyományt nem rejtő előadása után a krónika így folytatja: »Hirtelen reájok rohant a német és olasz sereg, úgy hogy még ha akartak volna sem menekülhettek, mert egyik oldalon gátolta őket a néhány nap óta csudálatosan megdagadt Lech folyó, a másikon pedig az ellenséges sereg szorította őket, mint egy fal. A mint így körülfogta őket az ellenség, némelyeket közülök elfogott, másokat meg kegyetlenül megölt. Ezen a helyen jutottak fogságba Leel és Bulcs, a híres hadnagyok és Konrád császár elé vezettettek.« Következik azután a párbeszéd köztük és a császár közt, melyben kimondják, hogy őket az isten a népek ostorául rendelte, és hogy nemzetök léte a többi népek üldözéséhez van kötve.[2])

»Válasszatok, a halál mely nemével akartok meghalni, kérdé a császár. Lehel válaszol: előbb hozzák ide kürtömet, ha azt megfúttam, majd felelek. Elhozták neki kürtjét, és a császárhoz közeledvén, a mint kürtölni készül, azt mondják oly erősen csapta homlokon a császárt kürtjével, hogy ettől az egy ütéstől meghalt. Igy szólt hozzá: te mész előttem, és szolgám lész a másvilágon. Mert az a szittya hit, hogy a kiket életökben megöltek, azok a túlvilágon szolgálni kötelesek őket. Mindjárt elfogták és Regensburgban felakasztották őket.[3])

---

[1]) Az ítéletet Kézai a császárnak tulajdonítja, II. Henrik életírója pedig a fejedelmek törvényszékének.

[2]) Ld. fönebb.

[3]) Marci Chronica II. 33. Kézai már kritikát gyakorol e monda ellen; »ez a mese ellenkezik a valószinűséggel, és a ki elhiszi, nem sok

Kézai krónikájában egyrészt több a történeti elem, másrészt kifejezésre jut a nemzeti boszú érzete a hős vezérek gyalázatos halála által szenvedett sérelem miatt. Ő p. o. tudja, hogy a császár Ulm felől indult Ágosta felmentésére, a mi úgy is volt. Nem is a csatában fogták el őket, hanem a mint hajóra ülve lemenekültek a Dunán. Miután megczáfolja a kürtről és a császár megöletéséről szóló mondát, így folytatja: De az meg igaz, és benne áll a krónikában, hogy merészen káromkodva gyalázták a császárt. Azt mondták, hogy ha őket megöleti, az ő nemzetéből való foglyok vagy örökös rabszolgaságba taszíttatnak, vagy minden itélet nélkül legyilkoltatnak. Ez meg is történt. Mihelyt a magyarok meghallották, hogy a császár őket ily módon kivégeztette, az összes német foglyaikat, nőket és gyermekeket sem véve ki, számra vagy 20,000-et, leöldösték.[1])

Nem fért meg sehogy a magyarok gondolkodásával, hogy büszke diadalmas hőseik, kiknek hatalma alatt rengett a föld, szolgák halálával múljanak ki, megtorlás nélkül, hogy dicsőségöknek megfelelő gyászkíséret ne hirdesse vitézségöket még a túlvilágon is. E gondolkodásmód ölteti meg a császárt — kit Konrádnak nevez, tán a magyarok ellen elesett frank vezér után, — ez állat kegyetlen boszút a német foglyokon. De az igazi megtorlás csak a győzelem lehet. Ebből származott aztán az a tudákos koholmány, hogy a magyar sereg egy része, mely nem volt ott Ágostánál, a Rajna felé vonulva, elfogott egy nagy német sereget, és ezzel kiváltotta a Regensburgban rabságban levő bajtársakat.[2]) Azután Lotharingia, Franczia-ország, Burgundia és Itália felé jönnek a győztes boszúállók. Látni való, hogy ez elbeszélésnek a 954-iki hadjáratnak az ágostai csata után való helyezése adja meg alapját. Még tudákosabb természetesen az Anonymus, ki elbeszéli, hogy Zsolt fejedelem, Ottó ellenségeinek hívására nagy sereget küld Németországba, úgy az ő kérésökre és ajándékaik miatt, mint Lél és Bulcs halálán keseregve. E seregnek vezérei voltak Botond, Szabolcs és Urkund. Ezek bejárták Thüringiát, Lotharingiát, az Alpeseket, elfoglalják Turint, elpusztítják Lombardiát. A mint zsákmánynyal megrakodva haza jönnek, Ottó császár a Rajnánál lest vetett nekik, de ők győznek, megölnek egy német főembert és nagy diadallal térnek haza. Itt már a 954-iki

észt mutat. Mert a bűnösöket összekötött kezekkel szokás a fejedelmek elé vezetni « II. 15

[1]) Kézai, i. h.

[2]) Marci Chron. u. o. Kézai itt is vérengzőbb: az elfogottakat, számra 8000-et, egyszerüen lefejezteti II. 16.

hadjárat is föl van forgatva,[1]) mondának, hagyománynak semmi nyoma, a nemzeti hiúságnak hízelgő üres koholás az egész.

A bukott hősök szellemét legszebb babérjaival igyekezett kiengesztelni a hagyomány; viszont arra is volt gondja, hogy azok, kik árulás vagy gyávaság által előidézték a nemzeti szerencsétlenséget, méltó módon lakoljanak. Bertold grófot a monda szerint magok a magyarok ölték meg mint árulót, mert vigyázatlanul vitte őket a veszély elébe.[2]) Ettől a szerencsétlen Bertoldtól, ki különben, mint kimutatható, még 978-ban is élt, származtatták a scheierni grófokat, a Wittelsbach család őseit.

Sokkal nevezetesebb ennél a hét megmaradt magyarnak mondája. Az egykorú kútfők mind csak arról szólnak, hogy kevesen menekültek, számot bennök hiába keresnénk, még a mesebeli egy hírmondó sem fordúl elő. Csak a XII. század közepén író freisingi Ottónál, ki sokat foglalkozott a magyarokkal, találjuk azt az adatot, hogy »a barbarokat, mi szinte hihetetlen, mind leölték, úgy hogy csak heten maradtak meg.« Ezt a mondát tovább fejti a XIII. század első felében író franczia Alberich. A magyarok három vezérét felakasztották, és a megmaradt hét magyar közt egy lett a király. Ezek haza térve az egész népet, mely nem ment ki velök a háborúba, szolgaságba taszították. Csak a megmaradt hét magyartól származók most a nemesek Magyarországon.[3])

Mivel így a hetes szám csak azután említtetik, miután az érintkezés a nyugoti népek és a magyarok közt szorosabb lőn, és mivel ez adat csakis azon két írónál fordul elő, kinél ez az érintkezés legbiztosabb, eleve is föl lehet tenni, hogy e szám a magyar mondából ered.

Krónikánk következő szavakkal beszéli el az esetet: Taksony idejében egy magyar sereg Gallia felé ment zsákmányolni. Visszajövet a Rajnánál három részre oszlottak, melyek közül kettő tért haza becsülettel, egy nem.[4]) Ezt a részt a szász herczeg Ysnachnál, Thüringia városánál, mind megölte, a hetet pedig életben hagyva, fülöket megcsonkítva haza küldte Magyarországba. »Menjetek, így szólt, haza a magyarokhoz, mondjatok el nekik mindent, hogy többé ne jőjjenek a

[1]) Lombardiából a Rajna felől jönnek haza!

[2]) Otto Frisingensis Chronicon VI. 20. fej.

[3]) Chronicon Elberici Trium Fontium Scr. XXIII k. 957 év alatt 767. l.

[4]) A krónika megfordítva írja, de a mint a tartalomból kitünik, íráshiba.

kínzás e helyére.« Úgy mondják, hogy a község azon hét magyarról, a ki élve, fül nélkül jött haza és nem halt meg a társakkal, ily ítéletet hozott: »Elvesztették minden jószágukat úgy ingóban mint ingatlanban, elválasztották őket nejeiktől és gyermekeiktől, gyalog kellett járniok, saru nélkül, és semmit sem szerezhettek. Mindig együtt kellett járniok, sátortól sátorhoz koldulva, a míg csak éltek. Ezt a hetet a botrány miatt Lázároknak nevezték, és a nép róluk beszél, nem a hét első hadnagyról.«[1]) A budai krónika szerint a hét magyarnak és gyákoknak nevezték őket.[2]) Legbővebben a pozsonyi krónika szól róluk. »Ezt a hetet mogorieknek nevezték, kiket mai napig szent Lázár szegényeinek mondanak. És pedig azért, mert szent István király, a ki megbüntetett mindenkit, ki nem járt a helyes úton, látta az ő nemzetségöket a házakban és csárdákban énekelve körüljárni, és meg akarta ismerni társaságukat és dalaikat. Ők aztán elmondták, hogy bánt a község atyáikkal. Sz. István meggondolva, hogy fő és előljáró nélkül senki jó nem lehet, meghagyta nekik, hogy az esztergomi szent Lázár vezeklőinek vessék magukat alája, és bizonyos, hogy ezért hívják őket szent Lázár szegényeinek.« [3])

Szembetünő mindebből, hogy a hét magyarról szóló monda mit sem tud az ágostai csatáról. Megmaradt egy nagy nemzeti szerencsétlenség emléke, arról sem feledkeztek meg, hogy a község halállal vagy szolgasággal büntette a gyávaságot. A magyar hagyomány nem egységes: az egyik szerkezet szerint elválasztották a bűnösöket családjuktól, a másik szerint pedig már nem ők, — kik úgyis nehezen éltek szent István koráig — hanem utódaik részesültek a szent király gondoskodásában. Talán szabad itt egy igen merész véleményt koczkáztatni, melynek csak a hét magyarnak világos összeköttetése a történeti énekekkel az egyedüli alapja. Úgy látszik, hogy a későbbi jó keresztyén felfogás a sátorról sátorra járó énekesekkel éreztette megvetését, midőn a gyávák utódainak állította őket. István király gondoskodása és a szent Lázár oltalma alá helyezés egy vonalra sülyesztette a bélpoklosokkal azokat, kik minden szavukkal leghőbb dicsőítői voltak a pogány vitézségnek és erkölcsnek. Az idegenek egyaránt hallva a szerencsétlen hét magyarról és a hét vezérről, könnyen összetévesztették őket, mint a hogy Alberich tette, és a mi krónikáinknak aztán, mintegy tiltakozásul, ki kellett emelniök, hogy a nép

[1]) Marci Chronica II. 19.
[2]) Ed. Podhradczky 45. l.
[3]) Ed. Toldi 24—25. l.

ugyan a hét gyáváról szól, de azért a hét vezér is énekeltetett magáról »világi dicsőség« miatt.[1])

Bármily szívhez szólóan hangzott az ének sok változatban a hősök haláláról, a gyávák büntetéséről, az egyszerű történeti tény szavát meg nem másíthatta. Németországnak és királyának hatalma fennen ragyogott, Magyarország súlyos veszteséget szenvedett. Azt a munkát, melyet Henrik király megkezdett: a magyarok kiszorítását, fia most diadalmasan befejezte. »Az a nép, melynek kegyetlenségét addig minden nemzet tapasztalta, most rémültében moczczanni sem mer«, írja az egykorú Liutprand.[2]) »Lél és Bulcs halála után a sereg elrémült, és nem lépett be többé Németországba, mert Franczia és Germánia egy lélekkel elhatározták, hogy ellenállanak a magyaroknak, ha még egyszer be találnának törni. És ezért a magyarok István király idejéig nem is mentek Alemanniába, hogy a nyugoti népek egyesülve meg ne támadják őket.« [3]) A portyázás az Ennsen túl megszűnt, és már azon innen is lassankint terjed a német uralom és a telepítés. Épp úgy megszűnik a harcz Itália felé. Az ágostai csatának épen az volt egyik fő következése, hogy Ottó kétségtelen politikai és katonai túlsúlyával most megszállhatta Itáliát is. Az aquiléjai és friauli határgrófságoknak német kézre kerülése óta e szép ország felé is el volt vágva a magyarok útja.

A merseburgi ütközet először vetett, legalább egy irányban, gátot a magyar pusztítás elé. 933 és 955 közt ez a gát megerősödik, és mindazok a nyugoti fejedelmek és tartományok, melyek eddig, akár kénytelenségből, akár önként, fentartották a jó viszonyt a magyarokkal, elfordulnak tőlük. Még bejárják a világot csak úgy mint azelőtt, de országuknak nyugot felé már van megerősített, szilárd határa, és nem egyszer rajt vesztenek a portyázáson. Az ágostai csatában végre ez a határ megszilárdul. A magyar nemzet előbb el lőn szigetelve, aztán győzték le. Már számolnia kell azzal a lehetőséggel is, hogy a század elején elfoglalt területet sem tarthatja meg.

Némely osztrák történetíró mint magától érthető dolgot említi, hogy Ottó, ha tovább folytatja a hadjáratot, egészen

---

[1]) Nevezetes, hogy hagyományunk a hetet inkább sajnálja, mint kárhoztatja. A régi krónikák kéziratában sehol sem fordul elő »gaz magyar« vagy »magyarkák«, mint most szokás nevezni őket. Ez is a mondának valami népszerű eredetére mutat, mert különben csak nem kímélik a gyávát és árulót. Csak később, midőn már az írástudók olvasták a német krónikákat, hozták sorsukat összeköttetésbe a nagy csatavesztéssel.

[2]) Antapod I. 8.

[3]) Kézai.

leverheti, kipusztíthatja a magyar nemzetet.[1]) Valószínű, hogy ez nem ment volna oly könnyen. Az a rettegés, mely Szászországban uralkodott, míg a csata sorsáról nem tudtak, az a babonás félelem, a melylyel minden előjelből szerencsétlenséget jósoltak, mutatják, mily mélyen gyökerezett a magyar fegyver tekintélye.[2]) Csakis ez a félelem adja mértékét a megszabadulás és a győzelem fölötti örömnek. »A barbar népek« — így ír nemsokára a csata után Vilmos mainzi érsek a pápához — »annyira szorongatták a keresztyénséget, hogy mindnyájunkat meghódítanak, vagy oly rosszul bánnak velünk, hogy egész életünkben jajgathattunk volna, ha az a csata, melyben maga az Isten küzdött értünk, ki nem űzi őket.« [3]) De tovább nem mentek. Magyarország megtámadására még csak kísérlet sem történt.

Különben is a háború folytatása, ha a magyarok nyugton maradnak, voltakép nem felel meg sem Ottó, sem a német nemzet érdekének. Ottó, mint szász fejedelem, a szlávok elleni küzdelmet tartotta fő feladatának. Ellenök harczolt még 955-ben és 960-ig tartott, míg ellenállásukat megtörhette. Elég volt, ha a magyarok őt e kemény munkában nem háborgatják. Mint német király pedig első sorban Olaszországnak és a császári méltóságnak megszerzésére irányozta nagyravágyását. Ezeket 961—962-ben el is nyerte, minden külső háborgatás nélkül. Az a férfiú, ki múltjánál és állásánál fogva mintegy személyesítette a magyarellenes harczot, Henrik bajor herczeg, néhány hónappal a csata után, 955. nov. 1-én meghalt. Utána fia, egy négyéves gyermek következett, és anyjának, Judithnak, a régi Arnolf herczeg leányának, csak kedvére lehetett, ha e határos, még mindig félelmes néppel jó barátságban marad.

Röviden: mihelyt a magyarok az ágostai csatával leszámoltak, és a német határt nem sértették, nem volt semmi igaz akadálya a két nemzet közti békének.

De ily hirtelen elállítása a megszokott kalandozásnak veszedelmes válságba sodorhatta az egész nemzetet. A további fejlődés szempontjából szerencsének mondható, hogy egy irányban még szabad tér nyilt a portyázásra és a magyarság túlcsapongó ereje és harczi kedve arra talált kifolyást.

MARCZALI HENRIK.

---

[1]) P. o. újabban Huber. Geschichte Oesterreichs. I. 137. Leider wurde der Sieg zu wenig benützt.

[2]) Widukind III. 46.

[3]) Jaffé. Bibliotheca III. k. 347. l.

JEHAN DE WAVRIN KRÓNIKÁJÁBÓL.

(Néhány adat Hunyady János török hadjáratainak történetéhez.)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Wavrin leirása után Chalcocondylas elbeszélése is egészen új szinben tünik föl. Ámbár ez utóbbi igen pongyola és a Bosporust a Hellespontussal összetéveszti, a török sereg átkelésére vonatkozó passzusa, nézetem szerint, teljesen értelmes.

IV.

A következő két fejezetben (a 13—14-ikben) krónikásunk a várnai csatát irja le. Miután e csatával már számos iró foglalkozott, régebben is, az újabb időben is, nincs szándékomban a részletek birálatába ereszkednem, hanem minden kommentár nékül adom Wavrin elbeszélését főbb mozzanataiban.

Minekutánna tehát a török — így kezdődik a fejezet — haderejével, mint elbeszéltük, átkelt volt (a tengeren) részint Gallipolin alól,[1]) részint a szoroson az Új Kastély közelében: a magyar király ellen indult, magával vivén a görög (rumilii) csapatokat is, még pedig nemcsak a kereszténveket, hanem a szaraczénokat is; de mind e népség fegyver nélkül jött és nem sokat ért; legalább így állítják ezt azok, kik látták őket. A magyar királynak nem sikerült oly gyorsan összegyüjtenie

[1]) Az átkelés elbeszélésénél azonban a krónikás leirásából csak azt értettük meg, hogy a törököknek sikerült egy csapatot Gallipolin alól átcsempészni *és* a szultánnal Khalil pasának, a rumilii sereg vezérének, hadi tervét közölni. Lásd *Századok* 692. l. és a jegyzetet u. o. Az ott közölt passzus tehát oda módositandó, hogy egy török csapatnak csakugyan sikerült Gallipolinál *Európába* átkelni. A pápa 1445. január 1-jén kelt bullájában irja, hogy (Keletről érkezett hir szerint) Francisco bíboros hajóhadát látták a Hellespontuson (ad strictum Galliopolis) czirkálni és hogy sikerült (neki?) egy nagyobb török haderő átkelését Európába fegyveres erővel megakadályozni. L. Fraknói *Cesarini Julián*-ját, 152. jegyzet.

hadseregét, mint ezt előre számította, és nem is annyit, mint a mennyit remélt, mert háborúságban volt Frigyes német császárral, ki magánál tartotta őrizete és gondnoksága alatt a magyarok valódi királyát, és nem engedte ezt át a magyaroknak, midőn tőle követelték. Igy történt, hogy a magyar király (azaz Ulászló) csak október végén kelhetett át a Dunán és akkor is csak csekély haderővel, alig nyolcz ezernyi magyar, lengyel és oláh csapatokkal, mert a német császár ellenséges magatartása miatt mindenütt őrségeket vala kénytelen visszahagyni. A török ezalatt Drinápolynál pontosította össze haderejét. Ulászló pedig átkelt Görögországba és útközben mindenütt elfoglalván a városokat és várakat, elvégre a Fekete tenger partjához ért, egy Várna nevű gyönyörű kikötőhöz, hol hajdan egy vár és város is állott, de jelenleg régi romoknál egyebet nem talált. E hely felé vonult a török hadsereg is.

Még a megérkezés napján az éj beálltával a magyarok mindenfelé nagy tüzeket láttak föllobogni a hegyeken, miket némely görög keresztények fölgyujtott gazdomboknak tartottak. De Hunyadi török táberi tüzeknek vélte és lóra kapva oly közel nyargalt a török táborhoz, hogy már a dobpörgést tisztán hallhatta. Ez észrevételét közölvén a királylyal és bíborossal, megtette a szükséges előkészületeket az ellenséggel másnap megütközni.

Nemsokára ezután jelentés érkezett az előőrsöktől, hogy a török táborban semmi oly jelt nem vettek észre, melyből gyaníthatták volna, hogy az ellenség megmozdúlni készülne positiójából, s azért a magyar királynak eleinte tervében volt átkelni a hegyeken és támadni. De a hadi tanácsban többek javaslatára az lett elhatározva, hogy miután Várna egy völgyben fekszik és az ellenség, ha támadni akar, három szük helyen át kénytelen zsúfolni haderejét mielőtt csatarendbe kibontakozhatnék: tanácsosabb volna az ellenség támadását bevárni. Az említett három szük helyek egyike egy a hegyekbe vágott szekérút volt, melyen át régente a várnai kikötő árúforgalma a belfölddel közlekedett.

Téli szent Márton napjának éjféle után mintegy két órával jelentés érkezett a királyhoz, hogy a török tábor megindúlt és három oszlopban közeledik a keresztény sereg megtámadására. A lovasság képezte az első oszlopot, egy »Caraiabay« nevű szarraczén vezérlete alatt.[2]) A sereg derekát maga a szultán vezérelte, s ez gyalog janicsárokból, kizárólag ijjászok-

[2]) Neve a krónikás szerint annyit jelent, mint »a hadak ura« (Seigneur de l'ost ou de l'armée.)

ból állt, kik fehér süvegeket viseltek. A harmadik oszlop élén egy Baltaugly nevű török állt; e sereg mintegy hátvédül szolgált és magában foglalta az összes görög csapatokat, keresztényeket és törököket, és nagy tömegnek mutatkozott.

E formáczió ellen a keresztény hadsereg szintén három részre lett osztva. Az elővédet Hunyadi, ki azóta a »fehér lovag« néven lett ismeretes, vezérelte. O reá lett bizva az említett mesterséges széles szekérút védelme, melyet fatörzsekkel és kövekkel eltorlaszolt. A sereg derekának vezérletét a király és bíboros vették át. A hátvédet pedig két lengyel főúr vezette.

A csatát Caraiabay kezdette meg 30 ezer lovassal, ki, midőn a hegyekre fölérve észrevette, hogy mily csekély haderővel jelent meg a magyar király, megsarkantyúzta lovát és lovasai élén támadta meg a kereszténveket, de Hunyadi ellentámadást intézett és vitézül megállta helyét a szoros torkolatánál. A magyar fővezér egy óriási lándzsával maga is résztvett az öldöklésben. Az oszlop élén érkezett törökök közül aki életben maradt, csakhamar mind megfordult és megis futott volna, ha e szándékuk kivitelét az utánuk csődülő saját bajtársaik meg nem akadályozták volna. Nagy zűrzavar támadt erre a török lovasságban, s a magyarok hosszú kardjaikkal és nagy késeikkel sokat közülök lemészároltak. Bartoglius a görögországi csapatok vezére látván, hogy az alig 30 ezerre rugó maroknyi keresztény csapat mily vitézül küzdött, megfutott. A nagyúr azonban mozdulatlanul megállta helyét egy magaslaton.

Már két óra hosszáig folyt vala a csata, midőn a magyar király és a bíboros, török foglyok utján értesülvén a dolgok menetéről, elhatározták megtámadni a szultán hadosztályát. Az odaérkezett Hunyadi igyekezett lebeszélni őket a tervről, de a király inkább hallgatott a környezetében levő lengyel és magyar urak tanácsára s elhagyva előnyös állását, csatába indult osztályával. A bíboros, félvén attól, hogy Hunyadi és a hozzá szító magyar vitézek nem fognak a királyi csapatokkal együtt tartani, egyházi átokkal fenyegetett mindenkit, ki visszamarad az ütközetből s a keresztet maga előtt vitetve a királyt követte a csatába. A királylyal levő magyarok és lengyelek, mint tigrisek rohantak fel a magaslatra és összeütközve a szultán hadosztályával, mindkét fél nagy elszántsággal küzdött. Mint hire járt, a király személyesen akart a szultánnal megvivni, s midőn e szándékát teljesítendő nagy hévvel a törökök közé rohant, egy janicsár súlyos sebet ejtett lova lábán, úgy hogy ez elbukott és a király a földre zuhant, kinek rögtön lecsapták fejét a janicsárok. E baleset daczára

mind a magyarok, mind a lengyelek tovább harczoltak alkonyatig. Midőn mindkét fél visszavonult, egyik sem tudta, hogy melyik párté volt a győzelem. Mindkét fél megszaladt, mert magát tartotta a meggyőzöttnek. A szétriadt keresztény harczosok ezután lassankint apró csoportokba gyülekeztek össze, hol százan, hol kétszázan, itt negyvenen, ott harminczan.

De sokan a magyarok közt azt vélték, hogy a király és a bíboros megmenekültek a csatából. Mind magyarok, mind lengyelek úgy hitték, hogy a király megfutott és az erdőségben vagy a hegyek közt hír nélkül eltévedt. A bíborost pedig, midőn át akart kelni a Dunán, az oláhok kirabolták és a vízbe fullasztották.[1]) Hunyadi összegyüjtvén a szétfutott lengyel és magyar csapatokat, teljes rendben szerencsésen átkelt a Dunán s visszament hazájába.

Azt beszélték a közelben lakók, hogy három napig sem török, sem keresztény ember nem mutatkozott a várnai csatatéren, s midőn végre a halottak eltakarításához fogtak, azt találták, hogy a holt törököket a disznók megmarczangolták volt, míg a keresztény holttesteket érintetlenül hagyták. A fogoly keresztények közül a törökök sok előkelő embert Drinápolyba hurczoltak magukkal és ott a genuaiaknak adták el őket rabokul, kik viszont magukkal hozták őket Konstantinápolyba és ily módon értesült a keresztény hajóraj a csata szerencsétlen kimenetéről. A király és bíboros sorsáról azonban nem kaphattunk megbizható tudósítást. Némelyek szerint László életben maradt és haza indult, mások szerint azonban a csatatéren maradt. A csata lefolyásáról is különböző egymástól eltérő leírásokat kaptunk tőlük.

Loridano Pétertől, a velenczei hajóraj parancsnokától is érkezett hír ez időben, ki (gályáival) Nicopolinál[2]) állt őrt, kit a törökök fölszólítottak, hogy Gallipoli várába küldjön valakit, kinek a magyar király fejét megmutathassák. A parancsnok küldött egy embert, kinek a törökök egy pamuttal megtöltött fa ládában egy keresztény ember fejét mutatták hosszú szőke fürtökkel. De a mint több keresztény hadi fogolytól hallottuk, kiknek többször volt alkalmuk Lászlót látni életében, a királynak fekete volt a haja s azért a szőke hajú fej nem az övé volt.

A velenczei bíboros és Wavrin fölszólítására a görög császár egy hadi gályát küldött a birtokát képző Mesembria

[1]) Dlugoss szintén azt állítja, hogy egy oláh gyilkolta meg a bíborost, rablási szándékból.

[2]) Vagy tollhiba »Gallipoli« helyett, vagy valami kisebb hely neve a Hellespontus partján.

várához a Fekete tenger partján, hogy a csatáról hitelesebb hírt szerezzen magának. A gálya azon hírrel tért vissza, hogy több görög emberrel találkozott az említett helyen, kik meglátogatták a csatatért; ezek szerint több volt a török halott, mint a keresztény, és a disznókról mesélt dolgot ők is látták.

A görög gálya visszatértével, Geoffroy de Thoisy és kíséretében Regnault de Confide is megérkeztek Konstantinápolyba Rhodus szigetéről.[1])

V.

Ugyanez időtájt a görög császár hírt vett, hogy a török ezután őt szándékozik megtámadni; és miután attól tartott, hogy a pontusi gályák nemsokára vissza fognak indulni hazájukba, maga elé hivatta a burgundi kapitányokat és könyörgött nekik, hogy maradjanak még egy ideig vele Konstantinápoly megvédésére. Saját alattvalói azonban nógatták a császárt, hogy a gályákra ne számítson, hanem küldjön követséget a szultánhoz és kössön vele békét. A mi meg is történt. A béke meg lett kötve[2]) a bíboros és a burgundiak tudta és beleegyezése nélkül, mit ezek igen zokon vettek a császártól. De miután az idő már túl járt Boldogasszony fogantatásán (december 8.) és indulásra a tavasz előtt gondolni sem lehetett, a burgundiak elhatározták maguk közt, hogy a telet Pérában és Konstantinápolyban fogják eltölteni. Míg itt teleltek, mindenféle kósza hír jutott el a fővárosba, hogy a magyar király megmenekült a várnai csatából, és hazájában újabb nagy hadsereget gyüjt magyarok és lengyelekből, hogy a jövő nyáron a háborút Görögországban tovább folytassa. De mind e hírek hamisaknak bizonyúltak be. Egy más versió szerint Ulászlót némely görög emberek megmentették és egy erős várban elrejtették. E hír hitelre talált a Konstantinápolyban időző magyar főurak közt,[3]) kik váltig nógatták Wavrint, hogy a tavasz beálltával gályáival járja be a Fekete tenger partján levő keresztény várakat és tudakozódjék a magyar király sorsa után. A burgundi főkapitány

[1]) Fraknói szerint (id. m. 85. l.) 1445 elején a pápa egy második hajóhad kiállítását tervezte a Rhodus szigetét fenyegető babilonai szultán ellen. Nincs itt valami zavar a dátumban?

[2]) Chalkokondylas szárazon megjegyzi a várnai csata elbeszélése után, hogy »Graecorum rex in foedus rediit cum Amurate, idque nec amplius violatum est.«

[3]) Hubernek tehát nincs mit csodálkoznia, hogy Hédervári Lőrinez, a nádor, maga is elhitte »die buntesten Gerüchte über seine (Wladislaus) Rettung.« *(Gesch. Oesterreich's* III. 66.)

hajlandó volt kérésükre hallgatni és fölszólítására Francesco bíboros is beleegyezett a tervbe és megigérte, hogy hozzá fog csatlakozni gályáival, ámbár már elébb elhatározta volt magát, hogy a velenczeiekkel együtt az archipelagus valamely várában vonja meg magát.[1]) A burgundi kapitány tudakozódott egyszersmind a megváltott magyar rabok közt, hogy gályákkal a Dunán el lehetne-e menni Magyarországba, de ezek közt nem talált senkit, ki neki a kivánt fölvilágosítást megadhatta volna. Két görög hajós azonban, kik ismerték a Dunát, azt tanácsolták neki, hogy menjen Licocosme[2]) vagy Brilago-ig,[3]) honnan azután a szárazon könnyen küldhet valakit Magyarországba.

Krónikásunk folytatólag ezután részletesen elbeszéli a burgundi hajóraj viselt dolgait, de miután elbeszélésének nagy része a magyar történetírást nem érdekli, csak főbb mozzanataiban kivonatosan közlöm leírását.

Wavrin a gályák fölszerelését és élelmezését még nagyböjt idején rendelte el; a husvétot[4]) Pérában ünnepelte, és husvét utáni nyolczadnapon megindult utjára, a Fekete tengerre. Hogy a törököket harczra ne ingerelje, csak két gályát vitt magával. Magával vitte saját költségén a török rabságból kiszabadult magyarokat is. Azalatt, míg ő az európai partot átvizsgálta és a keresztény várakban a magyar királyt kereste, Geoffroy de Thoisy és Regnault de Confide három gályával az ázsiai partokat járták be egész Trapezuntig és Potiig, és üldözőbe vették nemcsak a törökök, hanem még a keleti keresztény eretnekek kalmár hajóit is. Thoisyt egy szárazföldi portyázás alkalmával az »eretnekek« el is fogták, s mint másforrásból[5]) tudjuk, egész május havát fogságban töltötte, melyből csakis a trapezunti császár közbenjárására szabadult ki.

Bennünket azonban inkább a Wavrin és Vasque kapitánysága alatt czirkáló két gálya érdekel. A burgundiak először is Mesembriánál kötöttek ki, mely ekkor még a görög császáré volt. Itt csakhamar megtudták, hogy a várban a görögök már két hónap óta egy török rabságból megszabadult előkelő fiatal magyar embert rejtegetnek. Nagy volt az öröm a magyarok közt, mert azt hitték, hogy megtalálták királyu-

[1]) Említettem már, hogy a velenczei gályák már január vége körül otthon voltak. Lásd Fraknói *Cesarini Julián*-ját 127. l.

[2]) Licostomo ebben az időben oláh vár volt. Jelenleg elpusztult Kilia közelében a Duna torkolatánál állt.

[3]) Ma Izakcsa.

[4]) Husvét 1445-ben márczius 28-dikára esett.

[5]) Dupont k. a. közléséből.

kat. A görögök szivesen átengedték Wavrinnak a bujdosót, mert attól tartottak, hogy a török neszét fogja venni és kiadatását követelni. A fiatal ember azonban nem volt Ulászló király, hanem egy magyar nemes ifju, kit a gályák magukkal vittek, midőn másnap tovább indultak. Mankaliánál (Panguala) is kikötöttek, de eredménytelenül s elvégre Licostomáig értek, hol az ottani oláhoknál szintén kérdezősködtek a magyar király után, és azt a fölvilágosítást kapták a többségtől, hogy hazament országába.

Licostománál a várnai csatából hazatérő fölszabadult magyar rabok kiszálltak és kiséretükben Wavrin követséget küldött a magyar királyhoz, ha még életben van, és a magyar urakhoz, és levelet irt Hunyadi Jánoshoz, melyben ajánlkozik 6—8 hadi gályával a Dunán fölevezni, és egy magyar sereggel combinálva a törökök ellen még ez évben hadat viselni. A követség tagjai voltak Pietro Vasque de Saavedra, a spanyol lovag, Róbert Lobain, Wavrin szekretáriusa, és Jacques Faucourt. Miután pedig az oláhok számítása szerint Vasque egy hónap előtt nem térhetett vissza Budáról, Wavrin tovább folytatta utazását a Fekete tenger európai partja mentében és eljutott Kaffáig (hol a genuaiak elvették egy galliotját) és az Azovi tengerig.

A Vasque lovaggal előre kötött megállapodás szerint Wavrin ezután visszafordult és visszament Brilagóig, hogy ott bevárja a spanyol lovagot és követtársait, kik a megérkezés utáni harmadnapon szintén oda értek és magukkal hoztak egy magyar követséget. Vasque és társai elbeszélték, hogy midőn Budára érkeztek és a magyar király után kérdezősködtek, ott nem tudtak semmit sorsáról. Budán azonban éppen együtt volt az országgyűlés; jelen volt a nádor, Hunyadi és nagyszámú főnemes. Miután a királyt nem találták ott, a burgundiak átadták megbizó leveleiket az ország urainak, kik nagy érdeklődéssel tudakozódtak tőlük, hogy mint kelt át taval a Bosporuson a szultán hadseregével stb. A burgundiak elbeszélték híven és részletesen az átkelés történetét, továbbá azt is, hogy mi marasztalta a gályákat a keleten, és hogy hűtlenül mint kötött békét a görög császár a törökkel a hajóraj parancsnokainak tudta és beleegyezése nélkül stb. A török rabságból fölszabadult és a burgundi követséggel együtt Budára érkezett magyarok továbbá megnyugtatták a főurakat Vasque lovag és társai jó hitéről és egyszersmind arról is, hogy a követséget csakugyan a burgundi főkapitány küldötte. Wavrin ajánlatát a magyar főurak hosszabb tanácskozás után elfogadták, s a vele kötött egyezségről okiratot állítottak ki, mely

czélra Lobain. a szekretárius, Wavrin (aláírásával és) pecsétével ellátott üres lapokat hozott volt magával. Az egyezség pontjai voltak, hogy Wavrin nyolcz hadi gályával augusztus közepén a Duna melletti Nikápolynál, Bolgárországban, meg fog jelenni és ott egy 8—10 ezer főre rugó magyar sereggel egyesülve a török ellen háborút viselni. A magyar főuraknak azonkívül két kérelmük volt. Egy, hogy a burgundi követség visszamenet keresse föl az oláh vajdát és birja őt reá, hogy csatlakozzék ismét csapatokkal a keresztény hadsereghez. Másik kérelmük pedig az volt, hogy midőn Vasque lovag visszatér Konstantinápolyba, kérje meg a görög császárt, hogy engedje Saoussy török herczeget, Murád szultán bátyjának fiát,[1]) a trónkövetelőt Magyarországba jönni.

Igéretéhez képest Vasque elment az oláh vajdához. ki készséggel igért segélyt, ha a burgundi kapitány Brilagóban maradhat és várhat terve kivitelével aratás utánig. Miután pedig a vajda maga a távolság miatt Wavrinnal személyesen nem értekezhetett, elküldte fiát Brilagóba.

Wavrin pedig írt Francesco bíborosnak és a Konstantinápolyban maradt burgundiaknak, hogy gályáikkal csatlakozzanak hozzá. Brilagóból ép akkor időtájt egy kis kalmárhajó indult vissza Konstantinápolyba és Vasque evvel elutazott. Odaérve, úgy találta, hogy Geoffroy de Thoisy már haza utazott volt gályáival s így csak három burgundi gályát talált. De a bíboros igérkezett eljönni és magával hozni más három gályát s így a Brilagóban maradt kettővel összesen 8 gálya állt rendelkezésükre a tervezett expedicióra, vagyis épp annyi, amennyire a budai egyezség értelmében szükségük volt. Vasque lovaggal együtt a török trónkövetelő is elindult Brilagóba harminczad magával. Oda érkezve, az oláh vajda fia haladék nélkül lovakért küldött és elkisérte Wavrin főkapitányt és Vasque lovagot apjához körülbelül július végével. Itt a burgundiak a magyar követek jelenlétében frigyet kötöttek az oláh vajdával, melynek értelmében ez utóbbi kötelezte magát elegendő gabonát és a kellő számú szekereket bocsátani az expedicziő rendelkezésére. A hadi gályák mellé pedig (pour conduire les gallees parmy la riviere) 40—50 csónakot ajánlott. Ezek egy »darab fából voltak kivájva, mint egy disznóvájú«, hosszúak és keskenyek voltak és »manocques« volt a

[1]) »Saoussy fils à l'aisné frère du Turcq nommé Morathbay.« — Máshol »Soussy, le seigneur de Turquye«-nek nevezi őt a krónikás. — A szilisztriai török őrségnek pedig a trónkövetelő így mutatja be magát: »Saoussy, filz de l'aisné frere au pere Moratbay.« — Személyiségét illetőleg lásd a jelen fejezet végét.

nevűk. Sok oláh fért el bennük; egyikben több, másikban kevesebb. Az oláh vajdával való egyezkedés befejeztével Wavrin újra elküldte Vasque lovagot Magyarországba; ezuttal oly üzenettel, hogy a gályák már készen állnak a Dunán az indulásra és hogy az oláh vajda segélyhaddal kész az expedicióhoz csatlakozni. És miután Vasque lovag megigérte volt »Saoussi«-nak, a török úrnak, hogy más kezekbe, mint a magyar főurakéba őt ki nem fogja szolgáltatni, egy külön gályát bocsátott az ő rendelkezésére Wavrin, melynek árboczára fölvonta vörös lobogóját egy nagy arany almával s fölébe hat apróbb piros lobogócskát.

Vasque lovag elutazása utáni másodnapon Francesco bíboros is megérkezett a pápai gályákkal Brilagóba, s vele Regnault de Confide és Jacot de Thoisy egy-egy burgundi gályával.

Nemsokára egy magyar követ jelent meg azon üzenettel, hogy Hunyadi János hadat gyüjt, de Kis-asszony napja (szeptember 8.) előtt nem lehet Nikápolynál. Ennek folytán az expediczió csak augusztus 16-dikán indult meg Brilagóból. A bíboros kérelmére Wavrin a pápai lobogót vonta föl gályáján, a burgundi herczeg lobogóját pedig Regnault de Confide a saját gályáján. Az oláh vajda előteremtette az igért csónakokat és személyesen vezette a hatezer főre rugó szárazföldi oláh hadsereget. Vele volt fia is.

»Triest« (azaz Szilisztria) élé érve az expediczió, azonnal készületeket tett a hely megtámadására, de az oláh csónakosok egy mellék folyón elfogtak egy török halászt, s ezt vallatóra vétetvén a bíboros, a keresztények megtudták tőle, hogy a törökök legalább is 30 ezer lovast gyüjtöttek össze a várban és tőrbe akarják csalni és megsemmisíteni az egész expedicziót. A következményekből megtudjuk, hogy a halász ember igazat beszélt. Midőn a törökök észrevették, hogy tervük el lett árulva, nagy csapatokban tódultak ki a várból. A török trónkövetelő fölismerte zászlóikról és néven megnevezte a különböző »szubashikat«, kik lovas csapataik élén megjelentek a parton. Egy ellenséges török fehér kendőt lobogtatott, mire Wavrin ugyanoly jellel válaszolt és megengedte a török herczegnek, hogy csónakra szállva a szilisztriai törökökkel értekezzék. »Saoussy« fölszólította a szubashikat, hogy térjenek át az ő pártjára és hódoljanak meg neki, mint törvényes uruknak. De ezek avval feleltek, hogy nekik van már törvényes uruk, kinek már régóta szolgálnak és két úrnak egyszerre nem szolgálhatnak. Ezalatt tüzérségüket alattomban a gályák ellen irányozták. Regnault de Confide azonban észrevette szándéku-

kat és maga is megtette a szükséges előkészületeket. A mint a parlamentärek visszavonultak, a török ágyúk azonnal tüzelni kezdettek a gályákra, de ezek hathatósan viszonozták a tüzelést és tovább indultak.

Az expedicziő ezután útjában rohammal bevette Turtukánt (Tousturcain, Turquant) augusztus 29-ikén. Wavrin főkapitány maga is tevékeny részt vett az ostromban, fölhevült és meghült. Azonkívül egy kő karon találta, úgy hogy ezt hosszabb ideig nem használhatta. A vár elestével az ostromlók közt heves czivakodás támadt a török foglyok fölött, mire, hogy a rendet helyreállítsa, Wavrin valamennyi foglyot leölette, amivel azonban czélt, egyideig legalább, nem ért, mert a czivakodók most a leölt foglyok holmijáért kezdettek marakodni.

Turtukán után a »Chastel de la Jeorgie«-ra került a sor, egy hasonnevű szigeten, mely várat Drákul vajda apja építtette, de utóbb a törökök elfoglalták. Duport kisasszony véleménye szerint Gyurgyevót kell értenünk alatta.[1]) A krónikás szerint az említett vártól »Russico«-ig (Rusztcsukig), az oláhok számításuk szerint csónakaikon evezve másfél nap alatt juthatnak, de a gályák kedvező széllel vitorláikkal két óra alatt tették meg az utat. Gyurgyevót Wavrin és az oláh vajda ágyuztatták hatalmas ostromágyuikkal és utóbb fölgyujtatták. A török őrség, amint látta, hogy a helyet tovább nem tarthatja, kapitulált oly föltétel alatt, hogy podgyászostól szabadon kivonulhat a várból, mit Wavrin elfogadott. Midőn azonban a törökök Francesco bíboros menedék-levelével a várat elhagyták és a Dunán átkelve Nikápoly felé tartottak, az oláh vajda fia megtámadta és kardélre hányatta őket. Az oláh vajda ugyanis a várkapitányban ugyanazon »szubasi«-t [2]) ismerte föl, ki őt néhány év előtt a szultánhoz csalta és vasra verve őt álnokul Gallipoliban tömlöczbe vettette. A vajda közölte e fölfedezését fiával és fölhivta őt, hogy apjának gyalázatáért vegyen véres boszút a törökön. Az oláh fia közölte a súlyosan beteg Wavrinnal apja kivánságát s miután ettől

[1]) Nesri és Szeád-eddin szerint azonban Gyurgyevót (Jerköki) a szultán építtette a hidsre 819-dik évében (1416—7); Nesri egy más passzusa szerint pedig a hidsre 839-dik évében (1435—6). L. Thúry József *Török Történetírók* I. 54., 122. ll. — Wavrin világosan állítja, hogy az oláh vajda apja építtette a várat. Elbeszéli ugyanis, hogy midőn a burgundiak a vár egy hatalmas őrtornya ellen egy magukkal hozott nagy faltörő ágyút fölállítottak, már az első lövés után erős repedés mutatkozott a tornyon, melynek az oláh vajda tanusága szerint új repedésnek kellett lennie, mert midőn apja a várat építette s ő a várban többször megfordult, az említett őrtorony teljesen ép állapotban volt.

[2]) Így czímezi a várkapitányt Wavrin.

választ nem kaphatott, hallgatását beleegyezésre magyarázta. Az oláh fiú saját kezével vágta le a hűtlen szubasit.

A turtukáni és gyurgyevói őrségek kegyetlen lemészároltatásának híre eljutott a rusztcsuki törökök füléhez. Midőn tehát a Dunán ezek a feljövő gályákat megpillantották, megrémülten odahagyták a várat. A keresztény expedició híre Bolgárország belsejébe is elszivárgott és így esett, hogy egy napon egy körülbelül 12 ezer főre rugó férfiakból, asszonyokból és gyermekekből álló keresztény bolgár emigráns csapat jelent meg a Duna partján kocsikkal, szekerekkel, podgyászostól, marháival és fölkérték az oláh vajdát, hogy engedje meg nekik oláh földre bevándorolni, mert már nem tűrhetik többé a pogány igát. Miután Oláhország csak gyéren van benépesülve, az oláh vajda a legnagyobb készséggel fogadta be őket országába. Az emigráns népség, kik szemtanúk állítása szerint a czigányokhoz hasonlítottak (c'estoient telz gens comme sont Egiptiens), átszállítása három napot és ugyanannyi éjt vett igénybe.[1])

Másnap a gályák tovább indultak és öt nap mulva Nikápolyhoz értek.

Mielőtt azonban a krónikást tovább kísérnök elbeszélésében, czélszerű lesz megismerkednünk az expediczióval utazott török trónkövetelő személyiségével. A krónikás még a spanyol lovag elutazásánál Brilagóból említi, hogy ez a török herczeget magával vitte Magyarországba (et ainsy l'emmena messire Pietre Vast en Hongrye),[2]) s hogy a Konstantinápolyból várt gályák Vasque elutazása utáni másod nap érkeztek Brilagóba. De Vasque a szárazföldi úton ment Magyarországba, a török pedig gályán a Dunán fölfelé. Mint láttuk továbbá, a praetendens még Szilisztriánál is jelen volt az expediczionál. A krónikás elbeszéli, hogy midőn a szilisztriai törökök megtagadták neki a hódolatot, »Saoussy« mérgében elpirult és arczvonásainak elváltozásából észre lehetett venni, hogy a válasz nem volt inyére. Nemsokára ezen inczidens után az oláhok fölszólítására a török herczeg követőivel együtt partra szállt és a szárazföldi oláh hadsereghez csatlakozott. És evvel hírét vesztjük a krónikában; nevével többé nem találkozunk.

E török trónkövetelő valószinüleg Daud Cselebi — nálunk »Csalopia Dávid« — volt, kinek apja Szaudsi bég, I. Murád

---

[1]) Larousse szótára szerint Molière is úgy ir a czigányokról, mint »une bande de ces personnes qu'on appella *Egyptiens*, qui se mêlent de dire la bonne fortune.«

[2]) Duport II. 103.

szultán fia volt, amint ezt Thúry József kimutatta.[1]) A tr követelő valószinüleg Hunyadi Jánossal visszatért Magy országba, mert Dlugoss szerint Murád halála után (1451-b Lengyelországból a lengyel király költségén török föl indult. V. László királyunk egy 1456-diki levele pedig n »néhai Csalopia Dávid«-nak nevezi őt, s azért alkalmas Konstantinápoly bevétele alkalmával veszett el.[2])

VI.

A nikápolyi török őrség jó eleve értesülvén a kere tény expediczió közeledtéről, a városon kívül, egy homol helyen, több ágyút és mozsarat helyezett poziczióba az ell séges gályák illő fogadására. Úgy hogy midőn a gály Nikápoly elé vonultak, mind a gályákról, mind pedig a tö partról kegyetlen ágyúzás kerekedett, de szerencsére a tö ágyútűz kevés kárt ejtett, mert csak három gálya sérült r s ezek sem veszélyes pontokon. A gályák folytonos tüz közt és harsogó trombita és kürt szóval vonultak el Nikáp előtt, mely ezelőtt a magyaroké volt, és egy nagy ke toronynál vetettek horgonyt, mely torony az oláh parton és körsáncz módjára épült falakkal volt körülvéve.[3]) Nikáp maga hosszú és keskeny város, egy hegy oldalába van ép és van egy erős vára a magaslaton. A várost két végén egy hatalmas védfal zárja el, mely falak (fönt) az eml várnál kezdődnek és lenyúlnak a vízszinéig és számos r kerek toronynyal vannak ellátva. A folyam felől a v hatalmas faczölöpzettel van elzárva, mely egyik védfalt másikig nyúlik. Volt a töröknek összesen itt hat gályáju

[1]) V. ö. Thúry czikkét a török »vak császár«-ról (*Szá* XXVII. 839—846. ll.), melyben azonban hibásan van állítva, h görög császár II. Murád halálának idején VII. János volt. Murád február elején halt meg, VII. János pedig már előtte, t. i. 1448 ok 3-dikán. A görög császár, ki állítólag Csalopia Dávidot föllépteti, Konstantin lehetett.

[2]) Dlugoss szerint azonban Csalopia Dávid nemsokára (azaz 1451 körül) visszatért Magyarországba. — Mint görög forrásból t Konstantinápolyban egy török herczeg veszett el a város ele Hammer szerint (*Hist. de l'empire Ottom.* II. 513.) ennek neve U volt. Szulejmán unokája, vagy pedig a kötet végén levő származási szerint Szulejmán fia. Szerinte Chalkokondylas a herczeget *Musu nepos*-nak nevezi; Nesri pedig csak egy trónkövetelőről tesz emlí ezt Ozmán-nak nevezi; Szeád-eddin és mások szerint pedig II. Moha nek volt egy Urkhán nevű fivére, de hozzá teszik, hogy e herczeg régebben (1430.) halt meg és Brusszában lett eltemetve.

[3]) A krónikás, mint látjuk, Kis-Nikápolyt érti.

galliotjuk, melyek az említett védczölöpzet mögött húzódtak meg úgy, hogy csak farukat lehetett látni.

Még a megérkezés éjjelén tudatta az oláh vajda a bíborossal és Wavrinnal, hogy egy magyar nemesekből álló hatalmas csapat közeledik a vár felé és hogy alig két napi útra vannak már Nikápolytól. Wavrin szerfölött örült annak, hogy hamarább érkezett meg a helyszínére a magyaroknál, ámbár ő maga is 4 nappal elkésett. A következő napon (azaz szeptember 13-ikán) ebéd után megérkezett Vasque lovag a hírrel, hogy a magyarok legkésőbben két nap mulva megérkezendnek.

Az oláh vajda tanácsára ezután az lett elhatározva, hogy a kis-nikápolyi hatalmas torony ostromához fognak hozzá fogni. Kis-Nikápoly, ámbár oláh területen állt, a törökök hatalmában volt akkoron, a vajda nagy bosszankodására, mert a török őrség évenkint nagy kárt okozott alattvalóinak. Wavrin gyöngélkedése miatt nem vett részt a hadi tanácsban. Helyette Vasque lovag és Regnault de Confide beszélték meg a bíborossal és az oláh vajdával a tervet és abban történt a megállapodás, hogy Kis-Nikápolyt a szárazföldön az oláhok, a Duna felől pedig a gályák ostrom alá veszik.

Amint a nagy-nikápolyi őrség észrevette szándékukat, éjnek idején egy gyorsan evező kis galliotot, élelmi szerekkel és ágyúkkal megrakva, a vízre bocsátottak. Egész éjjel sűrű köd lepte el a vidéket, de hajnal hasadtával (? a köd eloszlott és) az említett kis galliot elindult a török partról és nyílsebességgel a túlpart felét evezett. A mi gályáink utánna iramodtak, de nem voltak képesek azt elfogni, mert a galliot csakhamar eltünt egy a víz szinén épült őrtorony kapuján át és a torony őrsége hatalmas nyíl- és közáporral fogadta a támadó gályákat, úgy hogy ezek kénytelenek valának visszavonulni. Egy gálya azonban visszamaradt oly czélból, hogy a török galliotot elfogja, ha netalán visszatérni szándékoznék a török parthoz.

Az ostromló sereg ezalatt körülvette az öreg tornyot s a csapatok egészen a belső körfalig (fausse braie) nyomúltak előre. Az oláh vajda pedig fölvontatta faltörő ágyúit (bombardes) és bombáztatta a tornyot, de több kárt nem tehetett benne, minthogy ellövette a csúcsát. Míg az ostromlók így el valának foglalva a torony bombázásával, az oláh vajda fiának »gubernátorja« (gouverneur), egy igen előkelő ember és több mint 80 éves aggastyán, fölkereste Wavrint beteg-ágyán és leírta neki Nagy-Nikápoly ostromát, a mint azt körülbelül 50 év előtt (azaz 1396-ban) ő maga átélte. Elbeszélte, hogy mint vonúltak a vár alá Zsigmond magyar király és János bur-

gundi herczeg. Az öreg oláh fölszólítására Wavrin hálóköntösébe burkolva az ablakhoz vitette magát egy nyugágyon és az aggastyán megmutatta neki a helyeket, hol Zsigmond az ő magyarjaival, Francziaország Connestable-ja és János burgundi herczeg ostrom csapataikkal voltak elhelyezve. János herczeg egy hatalmas kerek őrtornyot igyekezett bevenni, mely már alá volt aknázva s minden készen állt az akna fölrobbantására az nap, hogy a csata híre megérkezett. Az elbeszélő szerint »a csata innen alig 13 kilométernyire volt (à moins de trois lieues d'yci).« [1]) Ő (az oláh) de Coucy alatt szolgált, ki szívesen látta maga körül a fiatal oláh nemeseket, mert jól ismerték a törökök országát és szokásait. De Coucy, kit igen magasztalt, szerinte, a csata előtti napon hatezer törököt megszalasztott (rué jus = rajtuk ütött), kiknek szándékukban volt a mi portyázóinkat meglepni. És az öreg oláh elbeszélte Wavrinnak az egész csata menetét, de fájdalom, a magyar történetírás kárára, krónikásunk nem ismétli az elbeszélést és csak annyit említ, hogy az oláh embert a törökök elfogták és eladták őt a genuaiaknak mint rabszolgát, és köztük tanulta meg a nyelvet, melyen Wavrinnal beszélt.

Wavrin szívesen hallgatott volna tovább is az aggastyán beszédére, de időközben megérkeztek a magyar csapatok, Hunyadi Jánossal élükön, és a Duna balpartján tábort ütöttek. Az öreg oláh emiatt kénytelen volt elbeszélését félbeszakítani és urához sietni, hogy vele a magyar urak fogadásánál jelen lehessen.

Hunyadi, a mint megérkezett, azonnal leugrott lováról és egy ladikra szállva, fölkereste Wavrint, úgy a mint volt, »teljes pánczélban, a magyarok módjára« (armè de plain harnas, à la mode de Hongrye). Vele jött Vasque lovag. Hunyadi azonban, miután bőséges pánczélja miatt nem vala képes Wavrin ajtóján átjutni, fölkereste a bíborost s később leöltve pánczélját, ismét visszajött Wavrinhoz s belépve cabinjába (chambrette) igen meg volt hatva úgy látszik, a beteg és szenvedő ember láttára. S miután végig tapogatta fájós tagjait, tolmácsa segítségével, ki igen jól beszélt francziául, biztatta Wavrint, hogy ne búsuljon, mert már látott másokat is, kik ugyanabban a bajban szenvedtek és csakhamar fölgyógyúltak. Míg a két vezér ilyképen beszélgetett egymással, Vasque lovag urának a gályán levő jól fölszerelt gyógyszer-

[1]) Ezt a megjegyzést ajánlom a Daszkalov hivőinek figyelmébe. Nikup 18 franczia mértföldnyire tehát mintegy 80 kilométernyire van Nikápolytól.

tárából hozott czukrosságot, fűszereket, gyógyszereket stb. Hunyadi számára pedig ételeket és jó malvoisie bort hozatott házigazdája. A magyar fővezér egy falat zöld gyömbért kinált Wavrinnak, ki szabadkozott eleinte, de Hunyadi unszolására végre mégis megette. Miután pedig a beteg ember nem volt képes karját fölemelni, Hunyadi maga tette szájába a gyömbért. Unszolására még a borból is ivott, Hunyadi biztosítván őt arról, hogy mindannak daczára, a mit meséltek volt neki a zöld gyömbér és malvoisie bor káros voltáról, nemcsak hogy nem fognak megártani neki, de javára fognak szolgálni.

Nemsokára ezután Hunyadi elbucsúzott Wavrintól és visszatért szállására, hol az oláh vajdával folytatott tanácskozás után azon meggyőződésre jutott, hogy Kis-Nikápoly ostromát folytatni és az említett tornyot rohammal kell bevenni oly módon, a mint ez a többi török erősségnél történt.

Az ostromlók megrakták a belső körfalt (les faulses brayes) rőzsével, nyalábokba kötött galyakkal és más faneműekkel s jó magasra halmozták föl a tüzelő anyagot a torony körül, mit a török védők nem valának képesek megakadályozni, mert a támadók ágyúsai és szerszám-ijjászai födözték a fát hordó csapatokat és a török őrség nem mert a falakon mutatkozni. Végre a farakások mindenfelől föl lettek gyújtva, de a lángok, ámbár teljesen bekerítették a tornyot, nem emelkedtek elég magasra, hogy a toronyban levő őrséget kipörzsöljék. Csakhamar belátták tehát az ostromlók, hogy ily módon a tornyot be nem vehetik és elhatározták, hogy a tornyot körülkerítő falakat aláaknázzák és ledöntik. A mi meg is történt, de a nyakas pogányok egykedvűen nézték, mint dőlnek le védfalaik és nem adták meg magukat, a mint ezt az ostromló magyarok és oláhok remélték vala.

Már 15 napig bajlódtak volt a keresztények a torony ostromával s miután már a törökök Nikápoly körül kezdtek mutatkozni nagyobb csapatokban, szent Mihály napja is közeledett már[1]) s még ez évben szándékában volt a keresztény hadseregnek átkelni a Dunán és a törökökkel megütközni, el lett egy hadi tanácsban határozva, hogy Kis-Nikápoly ostromával fölhagynak, mert ennek bevétele még hosszabb időt venne igénybe; és az egész expediczió a Dunán fölfelé induland, mígnem egy folyóhoz érnek, mely Erdélyben ered és a Dunába ömlik.[2]) E folyóban több kompot (plas bateaulz) épít-

[1]) Ha az ostrom szept. 13-án kezdődött és csakugyan már 15 napig tartott, úgy szent Mihály napja már megérkezett.

[2]) Önkénytelenül az Oltra fog gondolni az olvasó (»Nicopolis . . .

tetett és gyüjtött össze Hunyadi oly czélból, hogy seregét podgyászostól a folyamon átszállítsák.

Másnap tehát az egész expediczió fölkerekedett. A gályák fölszedték horgonyaikat és fölvonták vitorláikat és az ár ellen a folyamon fölfelé haladtak. Az egyesült magyar-oláh hadsereg a balpart mentében, egy nagyobb török hadsereg pedig, öt hadosztályban, a folyam jobb partján kísérték a gályákat. A törökök lovai nagyobb számban voltak, úgy látszott, mint a keresztényeké. Alkonyatkor a magyarok és oláhok a folyam mentében fekvő nagy réteken állapodtak meg éji szállásra és lovaikat kötötték legelni. A törökök velük átellenben, a túl parton pihentek meg. Későn este, abban az órában, midőn otthon a franczia templomokban harangoznak imára, egyszerre óriási lárma támadt a keresztény táborban. Az oláh lovasok és a magyarok közül is sokan el kezdtek éktelenül kurjongatni. Mi a gályákon e lárma hallatára azt véltük, hogy a törökök meglepték a keresztényeket és rögtön riadót fuvattunk. A gályák a keresztény part közelében lévén horgonyozva, parancs lett adva, hogy a gályások azonnal szálljanak partra teljesen fölfegyverezve az ellenség fogadására. Mint megtudtuk későbben, a magyar táborban utasítás volt adva, hogy a gályásokat e kurjongatásra előre figyelmeztessék, de a figyelmeztetés elkésett. Ellenség helyett egy kis keresztény csapat jött felénk, kik már messziről kiáltották felénk, hogy ne féljünk, nem jön a török! Miután visszatértünk gályáinkra, meg lett nekünk magyarázva, hogy a kurjongatás naponkint alkonyatkor és hajnalhasadtával szokásos a magyaroknál és czélja, a legelőn lévő lovakat hozzászoktatni a lármához, hogy riadalom alkalmával szét ne fussanak. A törökök ugyanis előszeretettel az említett órákban intézik támadásaikat, ha a keresztény tábort meg akarják lepni és így egészen szokásossá vált reggelenként és estenként háromszor kurjontani a magyar táborban. Wavrin főkapitány azon kérdésére pedig, hogy ha a törökök csakugyan megtámadnák a keresztény tábort ily alkalommal, miképen tudhatná meg a valóságot, azt felelték a magyarok, hogy ily alkalommal a trombita harsogás és dobpörgésről és a táborban uralkodó sürgés-forgásról és csatazajról tudhatjuk meg az ellenség megérkeztét.

Ily módon hat napig folytatták a gályák útjukat a Dunán fölfelé, míg végre megérkeztek a helyre, hol a fönemlített folyó Erdélyből a Dunába szakad. A keresztény hadsereg

non procul ab Altae fluvii ostiis» említi egy 1412-iki okirat. De mint [illegible] az elbeszélés folyamából ki fog tűnni, valami más folyót ért a krónikás.

egyfelől, masfelől pedig a törökök mind végig velük maradtak. Ez utóbbiak éjjelenkint óriási tábori tüzeket gyújtottak a folyó mentében a parton, még pedig annyit, hogy a török tábor látszólag majdnem ötödfél kilométernyire (par samblant bien d'une lieue de longueur) terült el. E taktikájukkal czéljuk volt velünk elhitetni, hogy sokkal nagyobb haderővel kísértek bennünket, mint a mennyivel valóban rendelkeztek. A gályások Regnault de Confide tanácsára hasonló cselfogáshoz folyamodtak. Egy éjjel gályáikat és az ezekkel hozott csónakokat teljes csendben az egész török táborvonal hosszában elszórva szétosztották és éjfél tájban éktelen kiabálással, trombita harsogással és iszonyú tüzeléssel megtámadták a szunnyadozó pogányokat. Egy óranegyedig folytattuk e zsivajt, midőn észrevettük, hogy a tábori tüzek lassankint kezdenek lohadni. Több török rabságból megszabadult magyar és oláh ember átúszott a török parthoz és visszajövet tudatták velünk, hogy a törökök podgyászukat cserben hagyva megfutottak és ha két vagy háromszáz merész ember partra szállhatott volna velük, dús zsákmánynyal térhettek volna vissza. Hajnal hasadtával, midőn a gályák ismét útnak indúltak a Dunán fölfelé, sem lovat, sem embert nem lehetett látni sehol a török parton, mint azelőtt. Csak négy óra mulva ebéd után kezdettek a rémületükből fölocsúdott törökök ismét összegyülekezni és csatarendbe sorakozni egy a folyam mentében fekvő helynél. Tüzérségük is csakhamar megjelent a parton és tüzelni kezdett a gályák után, de a gályások és a szárazföldön tovább vonuló szövetségeseik gúnyos hahotával fogadták sikertelen erőlködéseiket.

Végre szent Mihály éjjelén a gályák elérték rendeltetési helyüket, a már említett folyó torkolatát, hol Hunyadinak podgyász- és csapatszállító kompjai már készen vártak reánk.

A folyó torkolatával átellenben a török oldalon, egy kis város romjai állottak a Duna partján, mely még abban az időben pusztúlt el, midőn Zsigmond német császár és János burgundi herczeg Nikápolynál vivták a törökökkel (a már említett) csatát. Az összes hadi tanács határozatából a gályákhoz tartozó ijjászok, szerszám-ijjászok és összes tüzérek lövő szerszámaikkal és ágyúikkal elfoglalták az említett romokat, melyek még eléggé jó karban voltak, hogy harczosainknak födözetül szolgálhassanak. Míg ezek nyíl és golyózáporukkal sakkban tartották a törököket, a magyarok és oláhok lassankint átkeltek a folyamon, melynek túlpartjára érve, az említett romoknál azonnal eltorlaszolták magukat, a lövő szerszámos csapatok (gens de trait) mindig legelől. Az átkelés két éjszakát vett igénybe: s a midőn az egész hadsereg átkelt volt a folyamon,

szultán fia volt, amint ezt Thúry József kimutatta.[1]) A trónkövetelő valószinüleg Hunyadi Jánossal visszatért Magyarországba, mert Dlugoss szerint Murád halála után (1451-ben) Lengyelországból a lengyel király költségén török földre indult. V. László királyunk egy 1456-diki levele pedig már »néhai Csalopia Dávid«-nak nevezi őt, s azért alkalmasint Konstantinápoly bevétele alkalmával veszett el.[2])

VI.

A nikápolyi török őrség jó eleve értesülvén a keresztény expedicziő közeledtéről, a városon kívül, egy homokos helyen, több ágyút és mozsarat helyezett poziczióba az ellenséges gályák illő fogadására. Úgy hogy midőn a gályák Nikápoly elé vonultak, mind a gályákról, mind pedig a török partról kegyetlen ágyúzás kerekedett, de szerencsére a török ágyútűz kevés kárt ejtett, mert csak három gálya sérült meg s ezek sem veszélyes pontokon. A gályák folytonos tüzelés közt és harsogó trombita és kürt szóval vonultak el Nikápoly előtt, mely ezelőtt a magyaroké volt, és egy nagy kerek toronynál vetettek horgonyt, mely torony az oláh parton állt és körsáncz módjára épült falakkal volt körülvéve.[3]) Nikápoly maga hosszú és keskeny város, egy hegy oldalába van építve, és van egy erős vára a magaslaton. A várost két végén egy-egy hatalmas védfal zárja el, mely falak (fönt) az említett várnál kezdődnek és lenyúlnak a vízszinéig és számos nagy kerek toronynyal vannak ellátva. A folyam felől a város hatalmas faczölöpzettel van elzárva, mely egyik védfaltól a másikig nyúlik. Volt a törököknek összesen itt hat gályájuk és

[1]) V. ö. Thúry czikkét a török »vak császár«-ról (*Századok* XXVII. 839—846. ll.), melyben azonban hibásan van állítva, hogy a görög császár II. Murád halálának idején VII. János volt. Murád 1451 február elején halt meg, VII. János pedig már előtte, t. i. 1448 október 3-dikán. A görög császár, ki állítólag Csalopia Dávidot fölléptette, csakis Konstantin lehetett.

[2]) Dlugoss szerint azonban Csalopia Dávid nemsokára (azaz még 1451 körül) visszatért Magyarországba. — Mint görög forrásból tudjuk, Konstantinápolyban egy török herczeg veszett el a város elestével. Hammer szerint (*Hist. de l'empire Ottom.* II. 513.) ennek neve Urkhán volt. Szulejmán unokája, vagy pedig a kötet végén levő származási tábla szerint Szulejmán fia. Szerinte Chalkokondylas a herczeget *Musulmani nepos*-nak nevezi; Nesri pedig csak egy trónkövetelőről tesz említést és ezt Ozmán-nak nevezi; Szeád-eddin és mások szerint pedig II. Mohammednek volt egy Urkhán nevű fivére, de hozzá teszik, hogy e herczeg már régebben (1430.) halt meg és Brusszában lett eltemetve.

[3]) A krónikás, mint látjuk, Kis-Nikápolyt érti.

galliotjuk, melyek az említett védczölöpzet mögött húzódtak meg úgy, hogy csak farukat lehetett látni.

Még a megérkezés éjjelén tudatta az oláh vajda a bíborossal és Wavrinnal, hogy egy magyar nemesekből álló hatalmas csapat közeledik a vár felé és hogy alig két napi útra vannak már Nikápolytól. Wavrin szerfölött örült annak, hogy hamarább érkezett meg a helyszínére a magyaroknál, ámbár ő maga is 4 nappal elkésett. A következő napon (azaz szeptember 13-ikán) ebéd után megérkezett Vasque lovag a hírrel, hogy a magyarok legkésőbben két nap mulva megérkezendnek.

Az oláh vajda tanácsára ezután az lett elhatározva, hogy a kis-nikápolyi hatalmas torony ostromához fognak hozzá fogni. Kis-Nikápoly, ámbár oláh területen állt, a törökök hatalmában volt akkoron, a vajda nagy bosszankodására, mert a török őrség évenkint nagy kárt okozott alattvalóinak. Wavrin gyöngélkedése miatt nem vett részt a hadi tanácsban. Helyette Vasque lovag és Regnault de Confide beszélték meg a bíborossal és az oláh vajdával a tervet és abban történt a megállapodás, hogy Kis-Nikápolyt a szárazföldön az oláhok, a Duna felől pedig a gályák ostrom alá veszik.

Amint a nagy-nikápolyi őrség észrevette szándékukat, éjnek idején egy gyorsan evező kis galliotot, élelmi szerekkel és ágyúkkal megrakva, a vízre bocsátottak. Egész éjjel sűrű köd lepte el a vidéket, de hajnal hasadtával (? a köd eloszlott és) az említett kis galliot elindult a török partról és nyílsebességgel a túlpart felét evezett. A mi gályáink utánna iramodtak, de nem voltak képesek azt elfogni, mert a galliot csakhamar eltünt egy a víz szinén épült őrtorony kapuján át és a torony őrsége hatalmas nyíl- és kőzáporral fogadta a támadó gályákat, úgy hogy ezek kénytelenek valának visszavonulni. Egy gálya azonban visszamaradt oly czélból, hogy a török galliotot elfogja, ha netalán visszatérni szándékoznék a török parthoz.

Az ostromló sereg ezalatt körülvette az öreg tornyot s a csapatok egészen a belső körfalig (fausse braie) nyomúltak előre. Az oláh vajda pedig fölvontatta faltörő ágyúit (bombardes) és bombáztatta a tornyot, de több kárt nem tehetett benne, minthogy ellövette a csúcsát. Míg az ostromlók így el valának foglalva a torony bombázásával, az oláh vajda fiának »gubernátorja« (gouverneur), egy igen előkelő ember és több mint 80 éves aggastyán, fölkereste Wavrint beteg-ágyán és leírta neki Nagy-Nikápoly ostromát, a mint azt körülbelül 50 év előtt (azaz 1396-ban) ő maga átélte. Elbeszélte, hogy mint vonúltak a vár alá Zsigmond magyar király és János bur-

közt kell keresnünk. De miután, ugyancsak a krónikás szerint, a gályák oly lassan haladtak a Dunán fölfelé, hogy Rusztcsuktól Nikápolyig öt napot vettek igénybe, és az említette elpusztult hely hat napi útra volt Nikápolytól, a gályák alig juthattak tovább Bodonynál, vagy talán nem is tovább Lom-Palánkánál. De a Duna e szakaszába nem ömlik egyetlen egy oly folyó sem, melyre ráfoghatnók, hogy Erdélyben eredne. Következőleg nézetem szerint alkalmasint Rachovánál kelt át Hunyadi, a Zsil torkolatával átellenben, mely folyó csakugyan az erdélyi határhavasokban veszi eredetét. Schiltberger Jánostól tudjuk, hogy Zsigmond király az említett hadjárat alkalmával Rachovát is elfoglalta és kétszáz embernyi őrséget hagyott hátra benne.

Az a kérdés merül már most itt fel, hogy nem-e a Wavrin leírta kis-nikápolyi sikertelen ostrom és a Rachova melletti meddő török-hajsza (mert csatának nem nevezhetjük) volt az, miről különféle külföldi krónikások hallottak valamit harangozni.

Igy pl. Aeneas Sylvius azt írja egyik levelében (Epist. 81), hogy Magyarországból érkezett hírek szerint Hunyadi a törökökkel hadakozott, és ámbár sikerült jó szerencsével eleinte tőlük egy néhány erősséget elfoglalni, utóbb szerencséjének kereke megfordult és vereséget szenvedett és a csatatéren maradt. A levélíró azonban maga is kételkedik a hír valóságában. Miután a következő mondatban nyomban említést tesz a pápai hajóraj dunai útjáról és a találkozásról, nem foroghat kétség a felől, hogy az 1445-diki török elleni táborozásról ír. Máshelyütt azonban ugyanazon író azt írja, hogy a várnai csata után hosszabb idő folyt le anélkül, hogy akár a magyarok, akár a törökök háborúba ereszkedni merészeltek volna. (*De Europa* lib. VI. p. 399.) Ugyancsak tőle tudjuk meg azt is (Ep. 93.), hogy Vasque lovag nem tért vissza a gályákkal, hanem a császári udvar érintésével szárazföldön utazott át Rómába (quidam Hispanus . . . qui classi ponticae nomine Philippi ducis praeerat et nuper hac transivit Romam petiturus).

Dlugoss szerint pedig (lib. XIII. col. 5.) Hunyadi azért nem csatlakozhatott a Bécsbe menesztett magyar küldöttséghez, mert a török háborúban volt éppen akkor elfoglalva, mely alkalommal több ízben győzött, néhány erősséget elfoglalt, de végre, midőn a hozzá csatlakozott pápai hajórajjal együtt megtámadt egy erejét jóval meghaladó nagyobb török sereget, csatát vesztet és táborát visszahagyva beszüntette a háborút. Miután Dlugoss számos oly kifejezést használ, mely már Aeneas Sylviusnál is előfordul, azt gyanítom, hogy vagy ő ismétli

Aeneas Sylvius szavait, vagy pedig mindkét író egy közös forrásból másolta le a magyar vereségről vett hamis tudósítást.

Nem lehetetlen az sem, hogy a Rachova melletti keresztény-pogány tábori szemle képezi a történeti alapját annak a tudósításnak is, melyet Bonfinius írt az úgynevezett sarnói csatáról. Szerinte [1]) Hunyadi Felső-Mysia felé indított egy hadsereget az említett évben, de útközben értesítést vesz, hogy a törökök portyázásaikban »ad Sarnon usque oppidum« nyomúltak már. Azon kérdésre, hogy Sarnót hol kell keresnünk, maga a tudósító adja meg a felelet. Szerinte »id oppidum viginti millibus passuum a Savo amne recedit.« És csakugyan a régi mappákban, mint pl. az 1550-ben megjelent Sebastian Münster-féle *Cosmographiában*, vagy a XVII. században megjelent Blaeu-féle atlaszban, meg is találhatjuk a hely nevét (»Zarnow« vagy »Czarno«) Belgrádtól délre, távol a Dunától épúgy, mint a Szávától. Azért bajos megérteni azt, mit Szentkláray ír a magyar naszádosokról, hogy t. i. Sarnónál voltak hajórajukkal állomásozva. Miután a mappák tanúsága szerint Sarnó vidéke hegyes, a magyar naszádok csak oly módon kerülhettek oda mint Noé bárkája az Ararát hegyére. Egy ily nagy vízözönről pedig a XV. vagy XVI. században hallgatnak a magyar és szerb krónikák.

Nem is azt olvasom én ki Bonfiniusból, hogy Sarnónál verte volna meg Hunyadi a törököt, hanem csak azt, hogy midőn útközben értesült arról, hogy már az említett helynél jártak a portyázó török csapatok, a magyar sereg megváltoztatván útirányát, a Száva mellékére sietett. Ezalatt a török csapatok sem maradtak veszteg egy helyben, hanem szintén előnyomúltak a Száváig, melynek partján valahol érte őket utól Hunyadi büntető keze. Így értették Bonfinius leírását Cureus, [2]) de Roo,[3]) Cromer,[4]) Révay,[5]) Pray [6]) és mások. Tudtommal Bonfinius az egyedüli régi forrás, mely Sarnót névleg megemlíti az 1445-ki események elbeszélésénél. S miután Mátyás király udvarában írta történetét, Hunyadi Jánosról

---

[1]) Dec. III. lib. VII. p. 492.

[2]) »Huniades . . . Turcos, qui invaserunt Pannoniam, ad Savum fluvium nocturno praelio ingenti vicit et delevit.« *Annales* I. 257.

[3]) . . »ad Savum amnem.« Hibásan a várnai csatát 1443-ban és a Száva melletti török vereséget 1444-ben említi. *Annales* lib V. 198. l.

[4]) »Turcas Rasciam infestantes ad Savum fluvium nocturno proelio profligavit.« XXII. 506.

[5]) . . . . »ad Savum amnem« *De Monarchia* apud Schwandtner II. 667.

[6]) Hunyadi előbb a törököket éjjeli támadásban megveri s csak azután indul a nikápolyi értekezletre. Pars III. p. 35.

krónikált dolgai figyelmet érdemelnek. Másrészt azonban ez író mitsem említ egy oly fontos eseményről, mint a milyen a nikápolyi értekezlet volt, és az ezt követő rövid hadjáratról szintén hallgat. Idejárúl még az is, hogy mind Wavrin, mind Bonfinius említenek egy éjjeli támadást, továbbá a magyar sereg átkelését egy folyón és a folyó mellett táborozó török sereg megszalasztását. A két elbeszélésben tehát van elég közös inczidens. Bonfinius hallomásból a Száva mellé helyezi az elbeszélés szinhelyét, Wavrin azonban rokonától, egy szemtanútól, kapta tudósítását s azért több hitelt érdemel.

Miután azonban olvasóim egy része a mondottak daczára is talán azon vélemény mellett marad, hogy Hunyadi 1445-ben mindkét helyen harczolt a törökökkel, egy más kérdés vár megoldásra, hogy t. i. ha Hunyadi csakugyan járt a Száva mellett ez évben, mily évszakban járhatott ott?

Ráth Károly [1]) az 1445-dik év alatt összesen három dátumot közöl arra nézve, hogy Hunyadi hol tartózkodott, t. i. Böszörmény április 14., Pest május 11. és Nikápoly november 29. Az utóbbi dátum, mint láttuk, fölötte kétes. Továbbá Wavrin szerint Hunyadi már szept. 15-dike körül érkezett Nikápolyhoz és október első napjaiban búcsúzott el a pontusi gályaraj vezéreitől. Ugyanazon krónikás szerint, úgy látszik, Hunyadi egyenesen Magyarországból jött Nikápoly alá Vasque, a spanyol lovag, társaságában. Mindebből világos, hogy ha Hunyadi csakugyan megfordult a Száva mellékén ez évben, úgy ott csakis június, július vagy augusztusban, vagy pedig a nikápolyi értekezlet után, október vagy november havában járhatott.

Katona úgy vélekedik, hogy ha, mint Dlugoss állítja, Hunyadi a nikápolyi levél kelte előtt valahol megütközött volna a törökkel, vagy tőlük valami várat elfoglalt volna, úgy e körülményt közölte volna a levélben Jenő pápával. Mint azonban láttuk, Hunyadi csakugyan ostrom alá vette a törököket Kis-Nikápolyban és nyilt csatában is megtámadta őket valahol Rachova körül. Annak pedig, hogy e dolgokat említett levelében elhallgatja, valószinűleg az a magyarázata, hogy miután a bíboros és a burgundi főkapitány e harczokban jelen voltak s nekik anélkül is tervükben volt viselt dolgaikról a pápának személyesen jelentést tenni: Hunyadi nem tartotta szükségesnek a dologra több szót pazarolni. Sok kárt a töröknek úgysem okozott és az aratott dicsőség sem volt valami nagy.

---

[1]) *A magyar királyok . . . tartózkodási helyei.* Győr 1861.

Hunyadi János nevével ismét találkozunk Wavrin krónikájában az 1453 és 1456-diki évek történeténél, de ezekről a jelen alkalommal nincs szándékomban többet fölemlíteni, mint azt, hogy a krónikás szerint Hunyadi János állítólag 1453-ban (azaz mielőtt a törökkel kötött három évi fegyverszünet ideje letelt volna) ismét megtámadta Törökországot és 1456-ban Belgrád ostrománál súlyosan megsebesült és sebeiben meghalt »en la citè d'Anguste.«

KROPF LAJOS.

HÁROM IRODALOMTÖRTÉNETI ADALÉK A RÁKÓCZI-KORBÓL.

I.

XVII-ik századbeli elveszett irodalmi művek emléke.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem erdélyi kincstára jog-igazgatójának »Szent-Gericzei« Patkós Jánosnak megbizásából Rákosi Péter és Sámsondi József, Kolozsvárott 1707. június 20-án idősb Harasztosi Felvinczy Zsigmondnak ingóságait, ennek ottani saját házánál összeirván, a talált ruhaneműek s egyéb tárgyak hosszú sora mellett lajstromba vevék iratait is. Ezek között a következők fordulnak elő:

»Annak regestruma, mely haddal az öreg *Rákóczi György német császár hada ellen ment.* Anno 1644. sub Lit. K.

»Erdélyországa Lengyelországban való (1657-iki) expeditiójának *magyar versekkel való leírása,* sub Lit. D.«

»Erdélyországnak *Lengyelországban* való menetelinek és ott forgott *dolgoknak leírása,* sub Lit. B.«

Továbbá:

»Bethlen Gábor *Lippát* a török keziben bocsátván, abból származott dolgok, egy kis papirosra leírván, sub Lit. A.«

Megvan-e, ismeretes-e ez a négy rendbeli történelmi s részben irodalomtörténeti érdekkel is biró mű egyebünnen? avagy végképen elvesztek? — nem tudjuk, s épen azért jelen kis közlésünkkel felhivjuk reájok a figyelmet. — A leltár, a melyből adatunkat merítjük, eredetiben maradt fenn az orsz. levéltár Rákóczi-féle lymbusában.

II.

Az utolsó két török diák.

Valamint az utolsó erdélyi fejedelem nem Apaffy, hanem II. Rákóczi Ferencz: ép úgy az »utolsó török diák« sem *Rozsnyay Dávid,* — ki egyébiránt még Rákóczit is szolgálta, —

hanem *Szegedvári Ahmet bassa* és *Csúzy* (Cseh) *Jakab* volt. Az utóbbit a fejedelem küldötte le Konstantinápolyba, az »erdélyi házhoz«, hogy ott magát a török társalgási és irodalmi nyelvben, valamint a keleti diplomatiához kívántató ismeretekben kellőleg kiképezze. A róluk szóló, eddig kiadatlan adatok e következők:

1.

Ozori *Ottlyk György*, II. Rákóczi Ferencz főudvarmestere, Szerencsen, 1708. május 8-kán ezen udvari conventiós-levelet állítja ki és írja alá:

»Felséges Fejedelem, Kegyelmes Urunk szolgálatjára Fényes Portárúl érkezvén (úgy látszik tehát, maga a török küldötte) *török író-deák Szegedvári Ahmet Bassa*, kinek is rendeltetik fizetése minden hóra készpénz 16 tallér. Esztendő által egy-egy ruhája, mentéje rókamállal béllelt, három pár karmazsin-csizmája, három lóra abrakja s széna; magának, szolgájának husa és kenyere rendeltetik. Fizetése penig kezdődik a die 21. Aprilis. — Tartozik ő is Kegyelmes Urunkot ő Felségét híven szolgálni. Datum Szerencs, die 8. Maji Anno 1708.

Kegyelmes Urunk ő Felsége Hoffmestere:

Ottlyk György m. k.«

Alább aztán föl vannak sorolva az okmányon, hogy az alkalmazott, fizetéséből mikor mennyit vett ki. E bejegyzések 1709. július 3-káig terjednek.

2.

Csúzy Jakab, a hivatására az ozmán fővárosban készülő török-diákjelölt a következő kérő levelet intézi a fejedelemhez, ugyancsak 1708-ban:

»Felséges Erdélyi Fejedelem, érdemem felett való Kegyelmes Uram! Felséged itt való subsistentiám iránt lött kegyelmességét alázatoson vettem; mellyért is Felséged hosszú életéért s szerencsés országlásáért alázatos könyörgésimmel Istent imádni el nem múlatok. Minthogy penig Felséged két esztendőre rendelte itt való subsistentiámrúl való dispositiót, — *már egy esztendő elmúlván* (tehát 1707. közepe óta tartózkodott Konstantinápolyban;) csak esztendő maradott hátra; én csekély tehetségem szerint igyekeztem s igyekezem azon, hogy mentül hamarébb Felséged szolgálatjára alkalmas lehessek. De, a mint Felségedet *azon nyelvhez értő becsületes emberek informálhatják: még esztendeig azon tudo-*

mányt perfectióra nem vihetem. Hogy azért Felséged szolgálatjára alkalmas lehessek, alázatoson esedezem Felségednek: *még esztendeig való subsistentiámrúl méltóztassék kegyelmesen parancsolni.* A midőn Felséged lábaihoz alázatoson borulok, maradok

Felségednek

Constanczinápolyban, 3. 7-bris 1708.

alázatos, méltatlan
legkissebbik szolgája
Csúzi Jakab m. k.«

Külczím: »Felséges Magyarországi Vezérlő- s Erdélyi Fejedelem, érdemem felett való Kegyelmes Uramnak ő Felségének, alázatoson.« Piros gyűrűpecsét, négyzett paizsú, már lekopott czímerrel. A levél küllapjára a fejedelmi cancellárián rájegyezve: »*Maga írt ő Felsége errúl.*«

Hogy Rákóczi a kivánt még két évi meghosszabbítást megadta. kétségtelenné teszik magának Csúzynak még az 1710-ik év folyamán is a fejedelemhez Konstantinápolyból irott levelei, melyek Ládonyi Horváth Ferencz és Pápay Gáspár porta residensek leveleinek csomagaiban a vörösvári Rákóczi-archivumban megvannak.

A föntebb két okmány *eredeti*, s az orsz. levéltár Rákóczi-lymbusában találtatik.

III.

Rákóczi és Párizs-Pápai.

Erdélynek virágzó főiskoláját, a nagy-enyedi reform. collegiumot — azért, mert tanárikara és ifjusága a fenkölt szellemű nemzeti fejedelem II. Rákóczi Ferencz hívei valának — a mord, kegyetlen természetű. magyargyűlölő Rabutin cs. tbgy. tudvalevőleg, 1704-ben Szebenből kiütvén, oly barbármódon kiraboltatta, feldulatta, tanszereit, nagybecsű könyvtárát, múzeumát stb. úgy elpusztíttatta, hogy magok a császáriak szövetségesei, az angol és holland kormányok, s a bécsi udvar és Rákóczi közt békeközvetítő követeik alig győzik e barbarizmus fölötti elszörnyűködésüket ismételve a legerélyesebben kifejezni.

A nagy vitézi iskola-rablást megelőzőleg a német zsoldosok számos diákot meg is öltek: a többi tanulóság, vad dühök elül, túdós tanárai hű vezetése alatt a szomszéd havasok barlangjaiba rejtőzött eleinte, s onnét — a fölégetett, elpusztított collegiumba vissza többé nem mehetvén — Rákóczi fejedelem birodalmába, Magyarországba menekült.

Tanáraik itt is folytatták a »*bujdosó collegium*« ifjainak

a tanítást, előbb Szathmáron állapodván meg. Majd a tanügynek buzgó pártfogója, a nemeslelkü fejedelem, még nyugodalmasabb és kellemesebb fekvésü otthont szemelt ki számukra: *Máramaros-Szigetet*, hová átköltöztetvén tanárokat és ifjuságot, — a máramarosi kamarajövedelmekből tartásdíjat, fizetést utalványozott részükre.

A bujdosó enyedi tanárok gyakran megfordulának a tudománykedvelő Rákóczi udvarában, a ki — mint kiváló tudósok s tanárokkal általában szokta — sokat érintkezett s tudományos kérdésekről órákig el-elvitatkozott velök. Különösen megkedvelé közülök a collegiumnak jeles doctorát és nagytudományú híres iró professorát, *dr. Pápai Páriz Ferenczet*, a kivel fejedelmi kegyeit azután még külön is bőségesen érezteti vala. Igy pl. 1709 elején Dobozy István debreczeni főbíró által 600 rhénes frtot adat Páriz-Pápainak s tanártársának Enyedi Istvánnak, — a mi mai 6000 frttal ér föl; mely tetemes összeget azután — még 300 kősó-ráadással — Dobozynak sóúl téríttetett meg.

A fejedelemnek idevonatkozó rendelete igy hangzik:

»*Datum in Castello Nro Munkács, die 10. Febr. 1709.* Nemz. Vzlő Kis-Marjay Albert erdélyi praefectusunknak praesentibus committáltatik. Nemz. Vzlő Dobozy István debreczeni bíró Hívünk parancsolatunkból adván Tiszteletes Enyedi István és *Pápai Páriz Ferencz* nagy-enyedi professorinknak 600 rhénes frtokat; vévén azért Hűséged ezen kegyelmes parancsolatunkat: adjon említett Hívünknek a megírt summáig sót, s annakfelette bonificálja 300 kősóval. Secus non facturus,« etc.

(Eredeti fogalmazvány az orsz. levéltár Rákóczi-lymbusában.)

Közli: Thaly Kálmán.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Pozsony város joga a középkorban. Irta dr. *Király* János, százados hadbíró, okleveles ügyvéd. Kiadja a magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1894.

Alig van hazai város, melyben a saját multjára vonatkozó történeti emlékek, főleg okmány-anyag olyan nagy tömegét őriznék, mint Pozsony s alig van hazai város, melynek sok százados története felderítésén régóta annyi buzgalommal fáradoznának, mint Pozsonynyal történik. A város, mint fontos művelődési központ s általában kiváló történelmi szereplésénél fogva, mindig magára irányozta a figyelmet s évtizedek óta sokan tettek próbát, hogy a benne lezajló ősrégi kultur-életet megelevenítsék s fontosabb mozzanatait megvilágítsák. Az utóbbi években az igyekezet még erőteljesebben nyilvánult. Ortvay Tivadar nagy munkában irja Pozsony történetét, melyből az első kötet már megjelent. Dr. Király János pedig a város jogi, közigazgatási és gazdasági életének földerítése körül tett széles körű és eredményes tanulmányokat. Két évvel ezelőtt jelent meg nagyobb eredeti kutfő tanulmányokon nyugvó műve a pozsonyi dunai vám- és révjog történetéről, most pedig 464 oldalra terjedő munkában ismerteti Pozsony város jogát a középkorban.

Ez a városi jog egyszerüen a város alkotmányszervezete s így a városi életnek tulajdonképeni alapja; rajta épült a helyi polgárosodás, keretében mozgott, fejlődött a köz- és a gazdasági tevékenység. Nemzetünk egész multjának, hazai történelmünknek fejlődését kiváló módon megismerhetjük tehát a magyar városok jogi életének, belső szervezetének megvilágításából. Habár a hazai város nemzetiségi tekintetben sokáig valami teljesen külön álló egészet, valóságos szigetet alkotott az államban, s falain csak lassan hatoltak át a magyaros szellem hullámai, azért a város az államéletben kezdettől fogva első rangú tényező volt az anyagi és szellemi művelődés minden

ágában. A magyar elem a magyar állam megteremtése első századaiban nem volt városalapító tényező. Városaink leginkább idegenek, bevándorlott »vendégek« alkotásai. Olaszok, németek a városalapító elemek nálunk is, mint a középkor sok más államában. Nemzetiségileg — e szót a modern értelemben véve — nem is olvadtak be századokon át a nemzet egészébe. De a középkorban a polgárosodás egyáltalán nem nemzeti, hanem egyházi, tehát egyetemes jelleget viselt s az idegen nemzetiségi élet, mely a város zárt falai közt századokon át fennmaradt, egyáltalán nem szolgált akadályul annak, hogy a város politikailag bele olvadjon a magyar államba, egyik főtámasza legyen a királyi hatalomnak, polgárosító központtá fejlődjék, iskoláival s más művelődési eszközeivel befolyásolja a műveltség terjedését, a gazdasági, kereskedelmi, ipari tevékenységgel, a polgárainak nyujtott nagyobb jogbiztonsággal s ennek következtében vagyonosságával nevezetes szerepet ne játszszék az államélet minden ágában, még a honvédelemben is.

E szereplés megvilágítása, a város belső életének, alkotmányos és jogi szervezetének földerítése a magyar történetírásnak fontos és hasznos feladata, melyet legujabban mindinkább megoldani is törekszik. Mikulik József és Demkó Kálmán értékes specziális munkákat irtak felvidéki városainkról, s egyes városaink monographusai szintén nyujtanak ide vonatkozó hasznos tájékoztatást, ámbár inkább az úgynevezett külső történettel foglalkoznak. Most Király János az ősi koronázó városnak, Pozsonynak középkori külön jogát s ezzel egész belső alkotmányos szervezetét, igazságügyi, rendészeti és közigazgatási életét valamint anyagi kulturájának sok lényeges mozzanatát, a mint az nemzeti királyaink korában fejlődött, deríti föl, s ezzel becses adatokat nyújt a régi magyar államélet ismeretéhez.

Fejtegetéseiben a városi életre vonatkozó egész anyagot felölelni igyekszik ugyan, de műve alapjául mégis lényegileg Pozsony városának egy eddig teljesen felhasználatlan és általa most először kiadott középkori jogkönyve szolgál. Ez a jogkönyv a XV. században készült és pedig nem egyszerre, hanem első része a század első, a második pedig harmadik negyedében. Ehhez járulnak bejegyzések és kiegészítések a XVI. századból és pedig mindenesetre az 1517-ki évet megelőző időkből úgy, hogy tulajdonképen két jogkönyvvel van dolgunk, melyek azonban a dolog természeténél fogva a legbensőbb rokonságban állanak s egymást kiegészítve a jogi fejlődés különböző fokozatait tüntetik föl. E német nyelven szerkesztett jogkönyveken nyugszik első sorban Király új

munkája, melyeknek feldolgozását és kiadását maga jelöli meg tulajdonképeni feladatául.

A keret tehát, melyben a munka mozog, kissé szűk, de a valóságban szerző kilép e keret korlátaiból s hogy a jogkönyv szabványait gyakorlati alkalmazásukban, a jogi és közigazgatási szervezet tényleges működését is megvilágítsa, gazdagon merít a Pozsony város levéltárában felhalmozott sokféle kézirati anyagból, a számadáskönyvekből, jegyzőkönyvekből s más egykoru okiratokból, valamint a rendelkezésre álló irodalmi segélyforrásokból. Első sorban a jogforrásokkal, a királyi privilegiummal s a szokással, illetve a városi jogkönyvekkel, melyekbe a szokásjog följegyeztetett, foglalkozik. E közben fölsorolja azon magyar városok jogait is, melyek eddig nyomtatásban megjelentek. Mindezek az utóbbi száz év folyamán adattak ki. Van azonban egy kiadványunk még 1701-ből, melyet szerző nem idéz, mely pedig, mint a czimlap is mutatja s tartalma kétségtelenné teszi, a XVII. századnál jóval régibb időkbe, részben a középkorba nyúl vissza. Ez a Bártfán 1701-ben megjelent munka Kassa, illetve a felső-magyarországi városok jogáról (Jus civile sive statuta, privilegia, praerogativaeque ac consvetudines municipales regiae et liberae cittis Cassoviensis — egy más czímlap szerint: regiarum ac liberarum inclyti regni Hungariae Civitatum — de praesenti et ab *antiquo* continuo usu roboratae stb.) A latin czím daczára a munka szövege magyar s kétségkívül nyujt a felvidéki városok középkori jogéletének ismeretéhez is adalékot, ámbár jóval később tétetett közzé. A munka a városi statutumok összefoglalása, melyek részben eredeti német és magyar szövegökben megjelentek a Magyar Jogtörténeti Emlékek gyűjteményében, de mindenesetre maga is figyelmet érdemel, már azért mert első, terjedelmes városi statutumgyűjteményünk, mely nyomtatásban egyáltalán megjelent.

Egyébiránt e kiadvány meg nem említése egyáltalán nem csökkenti Király művének értékét s a hiányt csak azért említem meg, hogy további tanulmányaiban e régi munkára, mely elég sok példányban maradt ránk s nagyobb közkönyvtárainkban megtalálható, szintén kiterjessze figyelmét. Az ő könyve kizárólag Pozsony város jogéletének van szentelve s a város külső történetéből, megalakulása módjáról, területi viszonyairól, szerepéről az állami adóügy és politikai élet terén csak annyit mond, a mennyit későbbi fejtegetései megértéséhez tudnunk mulhatatlanul szükséges. Igen érdekes kérdést vet fel e közben arra nézve, hogy a városi szabadság s a város megerődítése közt minő benső kapocs létezett? A város egyik

jellemző tulajdonsága, hogy meg volt erősítve, fallal volt övezve, de nincs eldöntve, vajon a város kiváltságos állapota alapján övezte-e magát fallal körül vagy pedig szabad város lett minden nagyobb helyből, mely meg volt erősítve. Király kiemeli, hogy a kiváltságos jelleget, a szabad állást a városnak mindig a királyi privilegium adta meg, de közönséges értelemben városnak tekintettek minden helyet, mely fallal volt körülvéve. A kérdés a magyar királyság első századaira még nincs földerítve. Ellenben ismeretes a későbbi jogfejlődés, melyből talán lehet az előző századokra is következtetést vonni. A XVI. században azzal a királyi privilegiummal, mely valamely helyet szabadkirályi várossá emelt, rászállt a városra a jog, hogy fallal kerithesse magát. Igy történt ez például Bazin és Szent-György városokkal, melyek, mihelyt Rudolf királytól sz. kir. városokká emeltettek, nyomban kőfallal kerítették be magukat, mint ezt egy egykoru (Uj Magyar Muzeum 1856. I. 305.) leirja. Ellenben az, hogy valamely helyet kőfallal öveztek s megerősítettek, e században már nem adott semmiféle kiváltságot az illető helynek. Számos mezőváros és más helység erősíttetett meg ez időben a török ellen s az, hogy ekképen várrá alakult át, nemcsak nem gyarapította az illető hely szabadságát, hanem ellenkezőleg mindenütt megakasztotta szabályszerű fejlődését. Hogyan állt a dolog a régibb századokban, valjon már akkor ben rejlett a szabad kir. városi jog adományozásában az a jog is, hogy az ekkép privilegizált város fallal övezhette magát s gondoskodhatott megfelelő megerősítéséről, nincs végképen eldöntve. Mint Király fejtegetéseiből látszik, Pozsony is fallal volt övezve már az Árpádok korában. Csakhogy az erődítmények vajmi kevéssé feleltek meg a várviás terén is érvényesülő haladásnak s később Nagy Lajos, de főleg Zsigmond folyton arra ösztönözték a polgárokat, hogy hatékonyabban gondoskodjanak védműveikről. Igen nevezetes Nagy Lajos király egyik rendelete, mely a város összes lakóira rendi különbség nélkül, tehát egyháziakra és világiakra, nemesekre és polgárokra, keresztényre és zsidóra egyaránt kötelezővé tette az erődítési költségekben való arányos részvételt, mert, a mint a király mondá, a háború veszélye is egyaránt érint mindenkit. A város falainak épségben tartása körül tehát már Nagy Lajos kimondotta a közös teherviselést, a lakosok egyenlőségét az erődítési költségek fedezése köröl.

Mindazonáltal a teherviselés ez egyenlősége a rendi államszervezetben nem vezethetett a polgári jogok egyenlőségére s Pozsony lakosságának körében, mint Király kiemeli, a városi polgárság (tehát nem az egész lakosság) elméleti

egyenjogusága daczára tényleg az idők folyamán egyes régibb vagy vagyonosabb családokból bizonyos patriciatus fejlődött, mely a város kormányzatában s társadalmilag is természetszerűen éreztette hatásait. De olyan arisztokratikus uralommá, mint az olasz vagy a német városokban, a patriciuscsaládok nem birtak szervezkedni. Ezt azonban nem a királyi privilegiumban rejlő jogi okok akadályozták. Első sorban hiányzott a pozsonyi patricius családoknál az a nagy vagyon, az az anyagi erő, mely másutt a városi arisztokrata uralmat megalapította és fentartotta. Ehhez járolt, hogy ipar és kereskedelem Pozsonyban sohasem fejlődött olyan hatalommá, nem vergődött olyan messze menő jelentőségre, s így nem válhatott olyan politikai tényezővé sem, mint a külföldi városokban. A pozsonyi patricius földmüvelést is üzött s a város polgárai épen úgy foglalkoztak iparral, kereskedéssel, mint mezőgazdasággal. Ez tette lehetővé, hogy nagyban és egészben megőrizzék az idők folyamán jogegyenlőségöket, ámbár a vagyon éreztette hatásait, de inkább sociális, mint politikai tekintetben. A vagyoni ellentétek ugyanis, nem lévén tulságos nagy vagyonu család, nem ölthettek ridegebb alakot, nem vezethettek politikai eredményekre s minthogy a czéhbeliek nagy részt szintén földmüvelést üztek, a czéhek és testületek hatalma sem nőhetett meg annyira, hogy a többi polgárok egyenlőségét vagy a patriciusok társadalmi állását csorbíthatta volna.

Igen becsesek és tanulságosak Királynak azon fejtegetései, melyek általában a magyar, de különösen a pozsonyi ipar legrégibb szervezetére vonatkoznak s a czéhek keletkezésére vetnek világot. Szerző helyes nyomon jár, midőn azt hiszi, hogy a nemes udvarházak körül laktak szolga népek, kik iparral foglalkoztak s különösen, hogy a királyi várak körül a várnéphez tartozó szolgák éltek, kik mesteremberek voltak. Ez iparosok valósággal katonailag voltak szervezve, mert a várak körül csakugyan a honvédelem fontos érdekeit szolgálták. Ebből a szervezetből fejlődhetett később a czéh rendszer. Az iparosok őstől fogva hozzá levén tehát szokva a szervezethez, az egyesületi élethez, a várszerkezet megszünése s az iparnak a városban történő csoportosulása és felszabadulása után természetszerűen folytatták az egyesülést s önálló ipartestületeket, czéheket alakítottak közös érdekeik védelmére, a kártékony versenynek s részben a fogyasztó közönség megrövidítésének akadályozására. E felfogás helyessége mellett Király sok érdekes adalékot közöl Pozsony városa multjából. A többek közt kiemeli, hogy egy és ugyanazon ipar üzői a városnak egy bizonyos pontján, együvé csoportosulva laktak s így volt

halászok telepe, pékek utczája s hogy a halászok és pékek Pozsony legrégibb czéhei közé tártoznak. Hogy a czéhek vallásos társulatokból fejlődtek volna, annak Király nem találta nyomát, ámbár voltak Pozsonyban ilyen vallásos társulatok s nagy vagyonra, befolyásra emelkedtek. De e társulatok, mint mondja, semmiféle összefüggésben nem álltak a czéhekkel s sem ránk maradt irott emlékeik, sem az akkori czéhlevelek nem utalnak ilyenféle kapcsolatra. Az, hogy a czéhek a vallásos buzgóságnak szintén javára váltak, a középkor hitegysége és hitbuzgalma mellett nagyon természetes, hisz a vallást szolgálta akkor minden elismert intézmény, melyek mindegyikére ráütötte az egyház a maga sajátos bélyegét. Ez azonban semmi alapot nem nyújthat a föltevésre, hogy a czéhek vallásos társulatokból fejlődtek. Legalább Pozsonyt illetőleg Király fejtegetései után ezt a föltevést egyenesen kizártnak kell tekintenünk.

A város keletkezésének és kormányzatának megvilágítása után Király műve a czimnek megfelelően a város jogéletére tér át s ennek összes mozzanatait egykoru kutfők, nagyobb részt a jogkönyvek, de egyszersmind más levéltári anyag, főleg az igazságszolgáltatás gyakorlati működésére vonatkozó régi emlékek alapján rendszeresen feldolgozva, számos példával illusztrálva adja elő ép oly világosan, mint kimerítően. Kezdi az anyagi magánjogon, felölelve itt a személy- és vagyonjogot, a dologbeli, örökösödési és kötelmi jogot s a vele kapcsolatos intézményeket, minők a czéhek és a vásártartás, kiterjeszkedve itt egyrészt az ipar gazdasági és jogi szervezetére, másrészt a kereskedelem és forgalom, mérték, súlyok és pénz kérdéseire. Egy jegyzetben említi, hogy a pozsonyi városháza jobb oldali kőoszlopán egy hosszmérték, rőf, van oda illesztve, mely a mult században volt használatban. E rőf pontos megmérése s nagyságának szabatos megállapítása régi mértékeink ismerete szempontjából fölötte kivánatos lenne, a mint általában nagyon ohajtandó, hogy monographusaink a hol régi suly, ür, vagy hosszmértékre akadnak, azok viszonyát mai hasonló mértékeinkhez megállapítsák, mert ezzel nagyon megkönnyítenék régi mértékrendszerünk zűrzavarának tisztázását. A kötelmi jog alapjainak, a sokféle szerződések, ajándékozás stb. megvilágításával végződik a magánjogi viszonyoknak szentelt rész, mely az egész munka feldolgozott részének majdnem felét teszi.

Ezután szerző áttér az anyagi büntető jogra, s az általános tanok után ismerteti a büntető cselekmények főbb csoportjait s a rájok kimért büntetéseket. Fejtegetéseit számos gyakorlati jogesettel világítja meg, melyekben a kor egész

erkölcsi élete és polgárosodása elevenedik meg előttünk úgy, hogy itt nemcsak a jogász, hanem a művelődés-történész is sokféle okulást meríthet. Igen érdekes a többek közt, hogy Pozsonyban már a XV. század első felében formaszerű »tolvaj-könyv«-vet vezettek, mely megfelelt a rendőrség mai fekete könyvének, csak a tolvaj urak fényképei hiányoztak belőle. Máskülönben meg volt benne a hirhedtebb nemzetközi tolvajoknak elég pontos személyleirása. Egy-egy országos vásárra messze földről, idegen országokból szoktak Pozsonyba seregleni a tolvajok s nem egyszer az ottani rendőrségnek sikerült közülök egyiket-másikat, néha egész bandát elcsípni, kik azután gyorsan bitófára kerültek, mert a lopást akkor kérlelhetetlenül, rendesen halállal fenyítették. De hogy a súlyos büntetés s az elrettentés akkori rendszerének milyen kevés hatása volt, arra számtalan más példán kivül a Király műve is nyujt bizonyítékot. 1518-ban egy svájczi születésű, nemzetközi tolvajt akasztottak föl, a ki régebben hóhér volt s e foglalkozásában elég bő alkalmat szerezhetett a tolvajokra alkalmazott büntetések szörnyű kegyetlenségét megismerni. De mégis ott hagyta a maga »becsületes« mesterségét s mint tolvaj járta be Európa nagy részét, hogy végül Pozsonyban kerüljön hurokra.

Király művének legutolsó része Pozsony város alaki jogát, a magánjogi és bünfenyítő eljárást, a perrendtartást minden részletében adja elő s végül a függelékben eredeti német szövegökben közli a pozsonyi zsidó jogkönyvet XIV-ik, a feldolgozott rész alapjául szolgáló városi jogkönyvet XV. és XVI-ik századi följegyzés alapján, a tárnokjogi czikkeket s nyolcz czéh szabályait, melyek elseje 1433-ból, utolsója 1517-ből való. Műve igen becses adalékot nyujt Pozsony város s ezzel a középkori magyar városok jogi, közigazgatási, gazdasági és egész művelődési életéhez s megirásával szerző tudományos képességének és a mult iránti lelkes buzgalmának elismerésre méltó bizonyítékát adta. Fölötte kivánatos lenne, ha most Pozsony város régi telekkönyvét, melyről műve azon részében, hol a tulajdonnal foglalkozik, olyan rendkívül értékes mutatványokat közöl, kellően földolgozva és magyarázatokkal ellátva adná ki. Pozsony város multjának egy fontos és sok irányban tanulságos mozzanata tükröződik a régi telekkönyvekben vissza, melyek méltán megérdemelnék a közzétételt.

Király előadása egészben érthető és világos, de sok helyen sajátságos germanismusokkal van keverve, Igy például a Stadtschreibert városi irnoknak, a gazdasági ügyek vezetőjét városi gazdasági vezetőnek (75. lap) nevezi jegyző és városgazda helyett. A Morgengabe neki reggeli ajándék (101. lap) s nem

hitbér, a carrentarius szekérkészítő s nem kerékgyártó; beszél a 299. oldalon egy »gyertyás-asszony«-ról, hol aligha nem gyertyamártóról van szó, a 180. oldalon azt mondja, hogy »részemről — — kanonokoknak végrendeleteit *tekinthettem be*,« a 281. lapon pedig azt, hogy »békés szándékát azonban igen kellemetlen *utóhangok* követték.« Mindezek jelentéktelen apróságok s épen oly kevéssé csorbítják a munka értékét, mint az a tollhiba, hogy a 26. lapon szent István nejét, Gizellát Henrik »bajor *király*« leányának nevezi. De épen az ily apróságokon lehet a szöveg revisiójakor a legkönnyebben segíteni s azt hiszem, hogy a jóakaratú figyelmeztetés a nagy tudományú és érdemű szerzőt arra fogja ösztönözni, hogy jövendőbeli munkáiból az efféle apró hibákat is kiküszöbölje. Más czélja megjegyzésemnek nincs, mert csak a legteljesebb elismeréssel szólhatok a becses munkában felhalmozott gazdag történelmi anyagról és feldolgozásáról.

Acsády Ignácz.

A magyar konyha. Írta Schalkház Lipót. — Nyomatott Kassán Bernovits G.-nél 1894-ben 1—158 oldal és függelék.

Egy kis könyv jelent meg e nyáron Kassán a fenti czím alatt. Írója, a felvidéken általánosan ismert néhai Schalkház Lipótnak hasonnevű fia, ennek előszavában azt mondja, hogy semmi újat, semmi olyast nem fog mondani, a mit már más valaki ő előtte nem mondott volna. Szavát beváltotta, mégis elösmeréssel kell viseltetnünk iránta, mert ha ujságot nem is, de annál több igazságot írt, s ezt jól tette, mert nekem úgy tetszik, hogy nem újat, hanem igazat kell írni és hogy a régi igazság többet ér mint az új hazugság. Sokkal több jó könyv jelenne meg az irodalom piaczán, ha az írók azzal a szándékkal mártanák tollukat a kalamárisba, hogy igazat fognak írni, mintha az igazságot szem elől tévesztve csak az újság után kapkodnak, a mely nem mindig igazság. Az igazságok öröktől fogva valók, a történelem porlepte levelei között találhatók fel s nem a modern ujságvadász képzelődéseiben. Nagy Frigyes, Napoleon s a legujabb kor győztes vezérei semmi olyast nem tettek, a mit előttük már mások meg ne tettek volna s még sem mondhatjuk, hogy plagizáltak.

Az előttünk fekvő könyv minden sora azt mondja nekünk, hogy írója igaz magyar ember a ki messzebb is járt, mint a hová a »Deutsche Zeitung« elér, hogy a műveltség, melyet ott elsajátított, csak forróbbá tette hazaszeretetét s hogy benne

a modern műveltség szelleme a hagyományos magyar szellemmel szerencsés harmoniában él.

Egy gyakran nem méltányolt igazság kimondásával kezdi könyvét a mikor azt írja, hogy nincs nemzet a világon, melynek fiai oly hamar feledik hazájuk történetét s a kik oly könnyen vetköznek ki nemzeti szellemükből s jellemükből mint a magyar. Ebben sajnos nagyon is igaza van, ennek oka az, hogy mi annyira félünk a chauvinizmus vádjától, hogy resteljük régi jó szokásainkhoz hű maradni, pedig nem olyan rettenetes tulajdonság ez a chauvinizmus mint a milyennek azt a modern magyarok — a németek kedvéért — hinni szeretik. Meg is van az minden más nemzetnek engedve, csak nekünk nem. Róma is csak addig volt nagy és hatalmas a míg chauvin volt, s az újkor nagy nemzetei is többek között ez által lettek azzá. Persze, hogy a chauvinismus olyan, mint a só, kevés kell belőle. Ha túl hajtják mint a németek, a kik a tölgyet Deutsche Eichenek, a csalánt Deutsche Brenesselnek, az árja népcsaládot *indogermánnak* nevezik, akkor káros és nevetséges.

Vajha buzdításának, melylyel serkenteni akarja mindazokat, a kik az igazi nemzeti élet újbóli megteremtésének eszméjeért még lelkesülni tudnak — sikere lenne.

Schalkház elég jól ismeri a forrásokat, a melyekből a magyarkonyha történetét meglehet írni és kivonatosan ismerteti is azokat, de nem elég közvetlenséggel teszi azt. Kívánom, hogy munkája új kiadást érjen el és kérem menjen el Debreczenbe, a hol ugyan a szenen sülttel — mint ő képzeli — nem, de más jó régi magyar étellel fog megismerkedni. Menjen a Királyhágón túl, keresse fel azokat a tájakat, a hová még nem vezet vasút s tagadhatatlanúl érdemes és jó könyvét még jobbá fogja átdolgozhatni.

A munkájában előforduló hibákat kötelességszerüen felsorolom, s nagyon sajnálnám, ha félreértene s ebben csak gáncsolási viszketeget látna, mert az távol van tőlem.

A 25-ik lapon azt írja, hogy a szalonna keletkezése a XI-ik századra tehető, ez tévedés, mert a szalonnát már a régi rómaiak is ösmerték, a szalonna a legrégibb, legegyszerübb s a legjobb conserv.

A 28-ik lapon azt mondja, hogy a »káposzta az Anjouházbeli királyok révén került hazánkba.« Itt az úgy nevezett kélkáposztát téveszti össze a káposztával, a melyet olasz káposztának, vagy rövidítve olasznak neveznek ma is némely vidéken, s a melyről éppen ebből az okból azt hiszem én is, hogy Olaszországból származott hozzánk, de a káposztáról, melyet sava-

nyítva eszünk, határozottan azt tartom, hogy a szlávoktól tanultuk el.

A szalonna és káposzta szavaknak származtatásával sem érthetek egyet s anélkül, hogy most erről itt bővebben szólnék, ki kell jelentenem, hogy eredhet a szalona név szláv szóból is a nélkül, hogy azzal az lenne kimondva, hogy azt régebben nem ismerték s máskép nem nevezték a magyarok, hiszen hogy mást ne mondjak Kiev ostrománál is használtak a magyarok már létrát s nem hiszem, hogy létrának nevezték volna a lábtót, mint a hogy azt az ország nagyobb részében ma nevezik.

A 40-ik lapon több étel, hal és növény nevet jelez érthetetlennek, holott azok nem azok pl. a plataisz, platiaiz, többféle lapos halnak a neve (squamosus passer, passer marinus), egy a genfi tóban élő lapos halat ma is plate-nak hivnak, s a németek is neveznek egyet platteisz-nek. — A kilenczszemű hal franczián lamproie, lamprillon, németül Neunauge, Bricke (Petromyzon fluvialis). — A kophal=kolty (Cottus gobio, gobius gobis). — A posár, pozsár, franczián Carpe, németül Karpfen (cyprinus carpio), pozsár harcsa (silurus glanis). — Az orsófark, franczián barbue, donzelle (pleuronectes rhombus) a turbothoz hasonló lapos tengeri hal. — Az ón, őn (Aspius rapax). — Az ökle, szivárványos ökle (Rhodeus amarus). — A paducz, hernád paducz, franczián nase, németül Nasenfisch (Leuciscus nasus, chondrostoma nasus). A balyn, balin (Blicca argyroleuca. — Itt helyén találom megjegyezni, hogy a bálna és czetfajokat is ették és eszik, pl. a phocana communis-t, melynek husából a régi rómaiak kolbászt készítettek, a globio cephalus globicepset, melynek husa fontos élelmi czikk északon ma is, a delphinus delphist, melyet az ókorban nagyrabecsültek.

A raponcsa franczián raiponse, németül Rapunzel (campanula rapunculus), a sálya, zsálya franczián sauge, németül Salbei, melynek különféle nemei ösmertek pl. a salvia officinalis, s. pratensis, phlomis fructicosa pulmonaria officinalis, tarchonautus camphoratus, teucrium scorodonice.

A 134-ik lapon egy igen egészséges eszmét pendít meg a mikor azt mondja, hogy »nem volna-e czélszerübb és a kiállítás (millenaris) tulajdonképeni intentiójának megfelelőbb, ha a budapesti vendéglősök u. e. ipartársulata különálló pavillonját a XVII-ik századbeli magyar konyhával kötné egybe és abban a régi magyar konyha ételeivel ismertetné meg a kiállítási közönséget.« Ezt az indítványát szerencsés gondolatnak tartom, de félek, hogy az ipartársulat — ha elfogadja —

az osztrák-magyar szokáshoz híven reggeltől késő estig minden pillanatban fog kész ételeit szolgálni tudni. ezeknek az ételeknek azonban csak a neve lesz meg, mert a sok melegítés és pangani hagyás által ki fognak a maguk jellegéből vetkeztetni, mint a hogy a mi vendéglőinkben minden néven nevezendő étel kivetkeztetik a maga valóságából, nem egyedül a vendéglősök hibájából, hanem azért mert mi nem szeretünk pontosan jönni az ebédre, és nem szeretünk várni valamely ételre. Pedig az ételnek is megvan a maga ideje, mint a gyümölcsnek, melynek nem szabad éretlennek vagy túlérettnek lenni. Itt nincs helyén e javaslat tervezetének részleteivel foglalkozni, nem is teszem, csak azt mondom, hogy a kivitelnél a legnagyobb lélekismeretesség mellett arra volna többek között szükség, hogy a hét valamennyi napjaira előre készítsék el a menu-t s hirdessék, mely órában lehet ezt meg azt az ételt kapni. S ezt oly szabálynak tekintse a főző és a közönség is, a melytől eltérni semmi szín alatt sem szabad.

Schalkház e helyen abeli neheztelésének látszik kifejezést adni, hogy többen a vendéglősök rossz főzése ellen keltek ki s azt mondja, hogy nem a vendéglők vannak hivatva arra, hogy a régi magyar konyhát uj életre támasszák. Ebben tökéletesen igaza van. S ezt nem is kívánhatja józanul tőlük senki, csak közreműködésük kívánható s az, hogy lehetőleg jó ételeket adjanak, hogy ezt nem mindig teszik, — készséggel elismerem — nem egyedül az ő hibájuk, hanem a fentebb elmondott okokból nagyrészt a közönségé, a mely nem pontos és várni nem szeret. Ott a hol az ebéd ideje nincs meghatározva, a hol minden pillanatban akarnak ebédelni, mint nálunk, a vendéglős nem adhat correct ebédet, mert csak igen kevés meleg étel olyan, hogy a pangás, túlfövés, túlsütés, melegítés ne ártana neki. Ott a hol nem várnak a rostélyon sült halra, husra stb., hanem azt akarják, hogy a mint leültek azonnal tálaljanak, a vendéglős kénytelen előre készíttetni az ételeket — különösen, ha nem tudja, mely órában jönnek ebédelni — s nem tehet róla, hogy rosszat szolgál fel.

A ki Schalkház könyvét elolvassa, nem fogja meg bánni, valamint a jó ételt kedvelőnek sem lesz oka azt tenni, ha a benne kifejezett óhajtások megvalósulnak.

Helyesen tesz, hogy a nálunk használt sparherdeknek tulajdonítja a jó sültek hiányát, mert az tény, hogy ezekben sütni alig lehet. Itt is az a baj, hogy nem tanultunk a francziáktól és angoloktól, a mikor kénytelenek voltunk a régi patriarchalis szabad tüzhelyet más modernebb szerkezetüvel elcserélni s a német találmányát fogadtuk el. A német talál-

mányok különösen az osztrák németek, dubiosus értékűek, azt némely germán is elösmeri mint az az őszinte ember is, a ki nekem azt mondta: »wir haben nur zwei Erfindungen den Sparherd und das Zigarenspitzel und beide sind schlecht.«

Bárczay Oscar.

A. Huber, Österreichische Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. Wien, Tempsky 1895.

Huber legujabb munkája egyetemi tanulmányoknál használandó kézikönyv gyanánt tekintendő. Az osztrák jogi karokon ujabban az államalakulás és közjog története kötelező tárgyul declaráltatván, szerző vállalkozott a tankönyvirodalomban mutatkozó hiány pótlására. A mű tárgyánál fogva hazánkra is kiterjeszkedik, és e tekintetben megnyugvással olvassuk szerző nevét a mű czímlapján, mert az ujabb osztrák történetirók között kevés olyan van, ki Magyarország történetében oly jártassággal bir, mint Huber Alfons.

Munkája beosztásában két sajátságos elvnek ad kifejezést. Ellentétben azon fölfogással, hogy az osztrák államtörténet Magyar- és Csehországnak Ausztriával való egyesülésével kezdődik, H. azon nézetének ad kifejezést, hogy ez időpontot, jobban mondva I. Miksa trónraléptét kezdőpontul fölvenni nem lehet, miután ily módon nemcsak az osztrák tartománycsoportok fejlődése, hanem a társadalmi osztályok fejlődése, mint a nemesség, polgárság és parasztoké is a tárgyalás keretén kivül maradna. E felfogásnak megfelelőleg munkájában egész a X. századig megy vissza. Másodsorban pedig, a territorialis kiterjedést illetőleg megmarad régebben kifejtett nézeténél, hogy a később megszerzett országok, mint pl. Galiczia története nem, ellenben pl. Magyar- és Csehország története a Habsburg-ház birtokába jutásuk előtti korban is figyelembe veendő. És így hazánk történetében is visszamegy a kiinduló pontig, a honfoglalásig.

Munkáját öt szakaszra osztja. Az elsőben az osztrák tartományok, továbbá Magyar- és Csehország fejlődését tárgyalja azon időszakban, midőn az országok egyesítve még nem voltak. A II. szakasz az osztrák-magyar-monarchia megalakulását és azok történetét a Habsburg-ház fiágának kihalltáig adja elő. A III. a Mária Terézia és utódai alatti reformok korszakát tárgyalja, a IV. a Francziaország elleni coalitiós háboruk és a politikai megállapodás korát, az V. a mai közjogi és territoriális viszonyokat ismerteti.

Hazánk történetét szerző a honfoglalástól kezdve a

jelenkorig tárgyalja. Oly szerzőtől, mint Huber a magyar történetre nézve csak jót várhatunk. Tényleg az, mit Magyarországról mond, a legjobbak közé tartozik, a magyar viszonyokról alaposan van tájékozva, és a mi fő, különösen a legujabb átalakulásokról elfogulatlanul itél. Érdemleges kifogást a magyar részek ellen emelni nem lehet. Azonban nem hallgathatunk el egy-két észrevételt, mely főkép a tárgy egyenlőtlen felosztását illeti. Igy pl. nem tartjuk helyesnek azt, hogy az 1526—1740-ig terjedő időszakban Magyarország történetét oly szerfelett röviden tárgyalta. Hasonlókép több tért szentelhetett volna II. József korának is. Mindkét korszak olyan, melyről még tankönyvben is bővebben meg lehet és kell emlékezni, főleg az elsőkorszakról, mely Ausztriára nézve is nagy érdekkel bir, lévén ez azon idő, midőn a Habsburg-ház Magyarország trónjának birtokába jut. Alig emlékezik meg pár sorban Magyarországról II. József korában, valamint az 1848 előtti történetét is alig érinti. Kissé bővebben szólhatott volna szerző az 1848 49-i eseményekről, valamint a legujabb átalakulásokról is. Ámbár nem szabad felejtenünk, hogy jelen munkája első sorban osztrák tankönyvnek készült, és igy első sorban Ausztriát tartá szem előtt. Különben is meg kell elégednünk azzal, ha rólunk ily fajta munkákban röviden, de jól, mintha hosszasabban, de rosszul emlékeznek meg.

Fölösleges tán említenünk, hogy szerző a magyar történeti részeknél teljesen a mai kutatás szinvonalán áll, és a hazai irodalom legujabb termékeit értékesítette munkájában. Ily körülmények között annál inkább feltűnő, hogy Marczali alapvető munkáját II. Józsefről a forrás művek között nem említi, pedig hallgatással e munkát nem lett volna szabad mellőzni.

Huber nagy szolgálatot tett nekünk, midőn e mű megírására vállalkozott. Munkája alapján oly körökben is tisztább fogalmak fognak elterjedni hazánk történetéről, melyek históriával szakszerűen nem foglalkoznak. Igaz, hogy e munka csak egyetemi tankönyv, s az előadás nagyban lerontható azon nézeteket, melyeket a könyv olvasójának ad. A. A.

Jean de Lasco, Baron de Pologne, Evêque Catholique, Réformateur Protestant (1499—1560). Son temps, sa vie, ses oeuvres. Avec portrait et fac-simile par George Pascal, M. A., B. D. — Paris, Librairie Fischbacher 1894. Nagy 8-adrét, 304 lap. Ára $7\frac{1}{2}$ frank.

Laski Jánosról, Jeromos öcséről, egy újabb kötet jelent meg, ezuttal franczia nyelven a fiatal Pascal tollából. Szerző a munka elején »Principaux ouvrages consultés ou cités« czím

alatt egy három lapra terjedő könyvsorozatot, ad, mely beválik bibliographiának s melyben találkozunk egy-két magyar szerző nevével is, mint pl. Bethlen, Farkas, Bél és Hammerével, de a be nem avatott külföldi emberre e bibliographia azon benyomást teszi, mintha Hammer könyve óta semmi sem jelent volna meg magyar író tollából, melyből Laski korának illusztrálására valami adatot meríthetett volna a szerző. A Bartels (Hagenbach IX-ik kötetében, 1860) és dr. Dalton (1881) részéről közölt életrajzokkal és az utóbbinak átdolgozott angol kiadásával (1886) szemben azonban több tekintetben haladást mutat a jelen munka, ámbár franczián, itt-ott egy-egy már régebben tisztázott pontot ismét összebonyolít. A magyar történetírás szempontjából talán szabad haladásnak tekintenünk azt, hogy szerző egy rövid fejezetet (a 8-dikat) kizárólag Laski János magyarországi szereplésének szentel »Lasco, èvêque et diplomate en Hongrie« czím alatt. De fölélesztett reményünket, hogy valami új dolgot találunk benne, csakhamar csalódás követi. Szerző szerint Laski Jánosnak csak egyetlen levelét ismerjük, mely életének e korszakára világot vet. A levél Lubniczból 1528. november 18-áról van keltezve és Rynkon Antalhoz, a franczia király lengyelhoni követéhez van intézve. Teljes szövegét Simonyi Ernő már a »*Londoni Magyar Okmánytár*«-ban közölte (29. sz.) a British Muzeumban őrzött eredetiről. Az aláírásban Laski »Lubniczensis Praepositus«-nak czímezi magát.

Laski János egyéb egyházi méltóságokon kívül állítólag a veszprémi püspök czímét is viselte, mely székre Gerdesius szerint (*Origines ecclesiarum in Belgio reformatarum*, 1749. III. 147) állítólag 1536-ban lett kinevezve. Pascal ellenben közli egy levél kivonatát (az *Acta Tomiciana* kiadatlan XX. codexéből), mely 1530. május 20-áról van keltezve és ebben Laski Jánosról már mint veszprémi püspökről van említés. Magyar püspökké való kineveztetéséről említést tesz rotterdami Erasmus is egy Amerbach-hoz intézett levelében (*Epist. fam. ad D. Amerbachium*, Basileae 1779. Ep. XXIX), melyben tudósítja barátját, hogy Laski János avval okadatolja hosszas hallgatását, hogy épúgy mint fivére Jeromos Ferdinánd király ellensége, török ügyekkel volt elfoglalva és leveleivel Erasmust (ki Ferdinándhoz szitott) nem akarta gyanússá és gyűlöletessé tenni pártja szemében. Erasmusnak t. i. volt egyizben kellemetlensége az osztrák udvarral, a miért egy levelében, melyet a lengyel királyhoz írt, s mely nyomtatásban is megjelent, Zápolyai János »király«-nak volt czímezve. Ugyanazon fönebb említett levélben Erasmus értesíti Amerbach Bonifacziust arról is, hogy »Justustól, a király szekretáriusától« vett hír szerint

Laski János püspöknek lett kinevezve Magyarhonba és már el is utazott oda, de tartózkodási helyét nem ismeri. A levélnek nincs keletje.

Pascal úgy véli, hogy Laski János a veszprémi püspökséget fivérének, Jeromosnak, az osztrák párthoz való átpártolásáig viselte. Idézi egyszersmind Melanchtonnak egy 1535-ki február 2-áról kelt levelét »magnanimo et nobili viro D. Johanni a Lasco, patrono ac domino suo observando.« Ebben tehát már nincs püspöknek címezve.

Ennyiből áll mindaz, mit Pascalnak Laski János magyarhonbani szerepléséről fölkutatni sikerült »malgré ses recherches.«

Másfelől azonban több körülményből ítélve, fölötte kétséges az, hogy Laski csakugyan föl lett-e valaha szentelve püspöknek. Igy midőn pl. Bullinger (Zwingli tanítványa) 1544-ben levelet kapott tőle, ez a levél hátára följegyezte az írónak összes címeit stb., melyek közt ott találjuk a »quondam Gnesnensis praepositus« címet is, de Laski állítólagos püspöki méltóságáról egy szóval sincs említés téve.

Ha pedig csakugyan ki lett nevezve magyar püspöknek és elfoglalta székét, úgy teljes biztossággal állíthatjuk, hogy ez nem volt a veszprémi. Igy pl. Gams atya szerint *(Series Episcoporum)* a veszprémi püspöki széken 1527-től circa 1548-ig a szintén »apostatá«-vá lett Kecheti Márton ült. Contarini Ferencz, a bécsi udvarnál időző velenczei követ pedig azt írja 1534-ki január 18-án *(Történelmi Tár* III. 90.), hogy hosszabb beszélgetése volt az egri püspökkel. »Ő — úgy írja a követ — magyar ember; ezelőtt veszprémi püspök volt, de e püspökségről, mint maga beszélte el nekem, leköszönt egy unokaöcscse javára, és ez a király (t. i. Ferdinánd) ezután az egri püspökséget adományozta neki.« Az illető egri püspök, mint tudjuk, Szalaházi Tamás, özvegy Mária királynénak rendületlen hive (l. *Londoni Magyar Okmánytár* 143. l.) volt. Egy más levelében (1534. jan. 1.) pedig azt írja a követ, hogy a bécsi udvarnál találkozott az egri, veszprémi és erdélyi püspökökkel, kik Ferdinándnak hő pártolói s kiktől e király sok jót remél (id. m. 83 l.). E leirások sehogy sem illenek Laski Jánosra. Ha pedig 1534-ben (vagy ez év előtt) még nem volt veszprémi püspök, úgy aligha lett az utóbb. Bátyját, Jeromost, János király már ekkor elfogatta, és Laski Jánosról magáról már 1536-ban kezdték hireszteln, hogy a protestáns vallásra tért át.

Laski János életéről 1528-tól 1536-ig semmit sem tudnak életirói. Pedig Magyarországgal éppen ez időszakban volt összeköttetésben. Ajánlom e tárgyat történetíróink figyelmébe.

Kropf Lajos.

Istoria de re Giannino di Francia. A cura di *Latino Maccari.* (Siena, Carlo Nava, 1893. 8-rét I—LX+1—199 lap.)

Volt szerencsém a M. T. Akadémiában 1892. október 19-én e czímen: *Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio franczia trónkövetelőhöz* értekezést fölolvasni, melynek főczéljául azt tüztem ki, hogy földerítvén a viszonyt, mely a nevezett trónkövetelő és Nagy Lajos királyunk közt szövődött, kimutassam helyét az oklevélnek, melyet a *Magyar diplomacziai emlékek az Anjoukorból* czímű okirattár II. kötete 528. lapjáról már 1875-től fogva ismerünk.

Kapóra jött e czélom kivitelénél két, azon időben megjelent mű: *Gabrielli*, Epistolario di Cola di Rienzo, és *Rodocanachi*, Cola di Rienzo czímű monographiája, melyek segélyével elég bő rajzát adhattam a szerencsétlen Giannino viszontagságos, ne mondjam: regényes életének.

Tudtam, hogy Tizio, Papencordt és Monmerqué szintén írtak e tárgyról; de mert műveik nem estek kezem ügyébe, és kitüzött feladatom megoldásához okvetlenül nem is voltak szükségesek, azokat még nem is olvastam volt, midőn *Latino Maccari* úr, valószinűleg értesülvén értekezésemről a párisi *Revue critique d' histoire et de litterature* 1893. évf. 42. számából, hol az J. Kont urban ismertetőre talált, fönczímzett művét előzékeny szivességből nekem megküldötte.

Maccari a Giannino-irodalom magaslatán áll. Ő ismeri Borghesi, Scrittori Senesi czímű kéziratától kezdve, mely első irt Gianninoról, mind a műveket, melyek Gianninóról szólnak, jóllehet ezek száma nem csekély. Adjuk legalább szerzőik neveit: Sigismondo Tizio, Chifflet, Tenneur, Daniel, De la Capelle, Gigli, Benvoglienti, Lucca, Vaisset, Pecci-Mazuchelli, D'Argenson, Papon, Papencordt, Tabary, Monmerqué, Boré, Zefirino Re, Brehaut, Brequigni, Rondoni, Rodocanachi, Gabrielli és Mazzi.

Mindezeket Maccari igen behatóan és alaposan bírálja, s aztán megokolja saját véleményét Gianninoról, mely egészben véve nem ellenkezik a mienkkel, hogy tudniillik biztos itéletet Gianninoról, a rendelkezésünkre álló adatokból alkotnunk nem lehet. Azonban ő inkább tartja a boldogtalan trónkövetelőt rászedett, de jó hiszemű embernek, míg mi, kik Nagy Lajos királyunk bizonyítékára, ismereteinknél fogva nagy súlyt fektetünk, nem oly határozottan törünk pálczát fölötte.

Ezeket elmondja Maccari hatvan lapot betöltő, fölöttébb tanulságos, de bennünket, magyarokúl nem első sorban érdeklő előszavában, melyet müve főtárgyához, egy XIV. századbeli

önéletrajzhoz, melyet Maccari inkább krónikaszerű följegyzésnek tekint, bő olvasottsággal és szoros szakértelemmel készített. Ezen a XIV. században megírt életrajz, melyet Maccari a Barberini könyvtárban őrzött legrégibb kéziratból, gondosan összevetvén azt egyéb kéziratok szövegével és számos tárgyu jegyzettel fölvilágosítva kiadott, a magyar történetre nézve igen becses forrás. Nevezik pedig e forrásművet *Istoria de re Giannino di Francia*, melyben a szerző elmondja, »mimódon cserélték ki János (Giannino) királyt, ki fia volt (X.) Lajos (franczia) királynak és Klemenczia királynénak, nehány nappal születése után, és miképpen nevelkedett Sienában, és miképpen találták meg, és mit mivelt 1361. év február hó 19. napjáig, amikor Nápolyban börtönbe vettetett Giesualdo Máté mester által.«

Nem szenved kétséget, hogy a történet minden kedvelője fokozódó érdeklődéssel, akárcsak valamely regényt olvasandja ezen *Istoriát*. De mi föladatunkhoz képest, csupán magyar történeti nézőpontból szólhatunk róla, és hogy hitelét megvessük, előben is azon kérdést kell tárgyalnunk: ki a szerzője ezen *Istoriának?*

Bartolomeo da Novara, az *Istoria* második másolója előszavában azt vallja, hogy e könyvet Giannino sajátkezüleg írta. Ezen eredeti kéziratból lemásolta azt Agazzari Tamás, ki (mellesleg legyen mondva) sógorságot tartott Gianninoval.

Ezen vallomás ellenére Maccari kimutatni igyekszik, hogy nem Giannino, hanem Agazzari volt az Istoria szerzője. Ez neki azonban — nézetünk szerint — nem sikerült. Mert meglehet ugyan, hogy Agazzari, midőn az Istoriát másolta, vagy — ennyit megengedhetni vélünk — összeállította, valamelyes írói szabadságot engedett magának: de hogy a Giannino birtokában levő okiratok és Giannino sajátkezü jegyzetei, vagy tollba mondott emlékezései állottak rendelkezésére: az kétségtelen.

Szóllunk itt első sorban a magyar történelemre vonatkozó részletekről. Ezen Istoriában foglaltatik, egyebek közt ugyanis, Giannino utja Magyarországba, tartózkodása ugyanitt, tárgyalásai Lajos király főembereivel és magával a királylyal, mind oly híven és igazán leirva, hogy e részletek szerzője kizárólag maga Giannino lehetett. És ezen részletek teszik ránk nézve becsessé a biographiát.

Nem tehetjük, hogy e részleteket ad sensum le ne fordítsuk és fölötte becses korrajzi tartalmoknál fogva, ne adjuk a következőkben:

Giannino közeledése Lajos magyar királyhoz az időben

vette kezdetét, midőn a trónkövetelő ügyei Sienában polgártársai közt csökkenőben valának. Ekkor írt több fejedelemnek, főleg azoknak, kik a franczia uralkodó házzal rokonságban állottak. Megküldötte nekik igazoló leveleinek másolatát, segélyt és tanácsot kért tőlök. Ugyanez alkalommal ment levél Lajos magyar királyhoz is, kitől udvarias választ kapott ugyan, de — ugymond e válasz — a háboru miatt, melyet Ráczország királya és a velenczeiek ellen visel, segítséget nem adhat neki.

Gianninoban mégis azon szerencsés elhatározás fogamzott meg, hogy személyesen keresi föl a magyar királyt. E végből 1357. október 2-án utazott el Sienából. Utitársul hozzá szegődött Baldo di Dino, vittek magokkal négy fegyveres szolgát (scudieri). Giannino ruhájába varrott 2600 darab ujveretü aranyat, tárczájába pedig 250 aranyforintot tett. Útját Bologna és Velencze felé vette, hogy találkozzék a hires condottierevel, conte Laudoval, ki ez időben Velenczében tartózkodék.

Nem érintenők uti élményeit, ha Velenczében nem találkozik vala Dániel nevü szinre kikeresztelkedett zsidóval, kit már előbbről ismert. Ezen Dániel budai születésü, mintegy negyvenöt éves igen okos ember volt. Beszélt magyarul, szlávul, latinul, tatárul, törökül; nagyon értett a drága kövekhez és gyöngyökhöz. Midőn a magyar király országából kiüzte az összes zsidókat, akkor azok az osztrák herczeg tartományaiban telepedtek meg. Dániel atyja Bécs-Újhelyt (Citta nova presso di Vienna) vonta meg magát. Dániel a tatár és a török király udvarában nevelkedett, minthogy atyja sokat érintkezett amaz udvarok főbbjeivel. Ő hozott nekik Velenczéből ékszereket, viszont selyemmel és aranynyal átszött tatár posztókat vitt Velenczébe.

Dániel elmondá Gianninonak, hogy jól ismeri az ő ügyeit, beszélt is már rólok tatár és török főurakkal, a rácz királylyal és a főbb zsidó emberekkel, kik most Ausztriában és a Karantán földön laknak és előbb Magyarországon laktanak. Számok — bele nem értve az asszonyokat és gyermekeket — háromszázezernél több. Ezek hajlandók volnának őt segíteni, ha megigérné, hogy visszanyervén Francziaországot, nem üldözné őket, hanem szabadságokat adna nekik. Giannino erre ráállott.

Ezen adatok azért fontosak, mert kibővítik Küküllei János történeti fukar elbeszélését, és a zsidók kiüzésének idejére nézve is némileg fölvilágosít.

Giannino tárgyalásait Dániel zsidóval elvégezvén, kiséretével Velenczéből Treviso és Forli (Frigolano—Friaul) tartomá-

nyokon át útját Padova, Ferrara és Verona felé vette (hihet
leg a háborús idők miatt) és aztán fordult Bécsnek, ahol a
osztrák herczeg tisztelettel fogadta. Innét Magyarországb
utazott, és megérkezett Buda királyi városban vasárnap regge
deczember 3-án 1357-ben.[1]) — Budán nehány napig titkol
kilétét, csak később nevezte meg magát szállásadója Alesand
Bisdomininak, ki sienai vala és vendégfogadót tartott. M
később felfödözte magát a padovai származásu *Saracino*[2]) mest
előtt, ki a magyar király pénzverője (monetiere) vala és
király sok ügyét végezte (et quasi una gran parte de' fatti
Re andavano per sua mano). Miután ez, a Saracino és bizony
Sandro tanácsos a királyt értesíték Giannino eljövetelér
Giannino valamint Saracino írt a királynak. A leveleket elvi
bizonyos Giovanni Berti da San Chasciano, ki származásá
firenzei volt és társa vala *Nicolo di Taldo Valori da Fiorenz*
mindketten érczolvasztók.[3]) Berti januáriusban (1358) indu
a királyhoz, ki akkor nyolcz napi távolságra vala Budát
Zágrábban, hadi népe pedig Szlavoniában Zárát ostromo
melyet akkor a velenczeiek birtak. Midőn oda érkezett, akkor
a király már elutazott Zágrábból Zárába, melyet közben h
népe megvett.[4]) Itt rá is talált a királyra, átadta neki leve
és követségét. A király azt válaszolá, hogy Giannino vár
reá Budán, hova nem sokára eljövend . . . .

Azon időben, midőn Giannino Magyarországba érkez
reá nézve nagyon kellemetlen dolog esett meg. Ugyanis eljö
szintén Magyarországba egy ember, ki magát Endre királyn
adta ki, állítván, hogy ő nem halt meg Pugliában (Apuliába
hanem fegyvernökét ölték meg helyette. S ezt oly valószi
módon adta elő, hogy sokan hitelt adtak szavának, és kész
voltak Lajos halála esetére őt elismerni királyoknak. Mihe
azonban Lajos király Zárából 1357 (így 1358 helyett) m
czius 3-án megérkezék Budára, az ál Endrét azonnal elfogat

---

[1]) Az idő meghatározás pontos: 1357-ben deczember 3-a vas
napra esett.

[2]) Ezen Sacracinot tartom a Mesztegnyei Szerecsen család ősén
ki e szerint Padovából jött Magyarországba.

[3]) Ezen »Nicolaus Taldi Valoris« előkerül 1359-ben is, midőn L
király Firenzébe küldé, hogy onnét oroszlány kölyköket hozzon (*Anjo
dipl. Emlékek*, II., 559.) Midőn a firenzei tanács e jegyzetét olvast
Szilády Áron barátommal együtt azt hivők, hogy a híres Toldy Miklós
van dolgunk, jóllehet a *Valoris* szó fúrta kissé agyamat. Most be
vallanunk, hogy csalódtunk.

[4]) Nagy Lajos király 1358. január 20-án már csakugyan Zárá
tartózkodott; február 22-én is ott volt még. (*Hazai Okmt.* I, 220.
CD. Morav. IX, 71.)

bíróság elé állíttatta, hol a szerencsétlen megvallá, hogy cseh czipész, és hogy a csalást azért kisérlette meg, nehogy a király hitelt adjon Giannino szavainak; és hogy erre őt azok csábították, kik ellenségei Gianninonak, és nem akarják, hogy a magyar király őt elismerje, neki segítséget adjon.

Ennek utána a király elrendelé, hogy Giannino ügyét megvizsgálják, megbizván Miklós[1]) nádort (il grande conte) több más országnagygyal, hogy őt hallgassák ki. Ezek őt Visegrádon, a már említett Saracino házában 1357 (1358 helyett írva) március 24-én kihallgatták, kiknek Giannino terjedelmesen elmondott mindent, amit tett és a mi vele történt. Előmutatta a római senatoroknak hozzá intézett levelét és egyéb bizonyítékait és úgy vitte dolgát, hogy a király őt látni akarta. Másnap beszélt is vele a Saracino házában, mire ügyének további vizsgálatát Miklós nádorra bizta. Azután a következő vasárnap, vagyis husvét vasárnapján, mely 1358. aprilis 1. napjára esett,[2]) a mondott nádor a kalocsai érsekkel és sok főurral egyetemben elkészíté számára a király feleletét, mely szerint a király azt hiszi, hogy Gianninot rászedték s elhitettek vele olyasmit, a mi nem igaz; és hogy a király nem tartja valónak, amit a két ágostonrendü szerzetes és Altopascio úr mondottak, (hogy ő tudniillik cserélt gyermek,[3]) mert ezek az uralkodó franczia király ellenségeinek kedvére akartak cselekedni; hasonlóképpen nyilatkozott a római tribunról (Cola Rienziről) és a senatorokról sat.

Erre Giannino azt felelé, hogy a király nevében adott ezen választ el nem fogadja. »Mondjátok meg — így szóla — királytoknak, hogy nem én teszem magam királylyá, hanem a számos okirat és bizonyítók elhitette velem, hogy az vagyok. Hogy a király nyolcz nap alatt, vagyis azóta, hogy beszéltem vele, meg nem találhatta az igazságot. Azért kérlek titeket, vegyétek rá a királyt, legyen szives ügyem igazságát kideríteni. Vagy ha ő ezt tenni nem akarná, irjon a pápának levelet, kérvén őt, hogy fogadjon engem, hallgasson meg és keresse ő az igazságot. Míg a király vagy ajánló levelet nem ad a pápához, vagy maga nem deríti ki a valót, addig én innét el nem megyek.« — Az országnagyok e szavakat híven közölték a királylyal, ki nagyon bámulta Giannino állhatatosságát és mondá: »Menjetek hozzá és kérdezzétek meg, van-e levele Franciaország valamely főurától?« Giannino elküldé hozzá

[1]) Kont Miklóst kell érteni.

[2]) 1358-ban a husvét vasárnapja csakugyan aprilis 1-re esett.

[3]) Lásd föntebb idézett értekezésem I. számu mellékletét. (Kiadta a Magyar Tud. Akadémia 22. és köv. lapjain.)

Navarrai Fülöpnek (érdekében írt) levelét, melyet Altopascio urhoz czímzett vala.

Nehány főúr aztán mondá neki, hogy figyeljen arra, amit a király tenni fog. Giannino fogadván tanácsokat Visegrád várából Budára tért vissza, és itt négy hónapot töltött annélkül, hogy a király részéről valamely üzenet jött volna, vagy akárcsak a Navarrai levelét is visszaküldötte volna.

Időközben a föntebb érintett conte Lando (Landau) csapatával együtt eljöve Visegrádra a királyhoz, hogy vele bizonyos ügyben értekezzék; és megértvén, hogy Giannino Budán van fölkereste őt és sokat beszéltek együtt. Ekkor mondá neki a conte: »Jőjj velem Olaszországba, hol ismernek téged; ott megmutatom, mennyi a barátod, és elvezetlek népemmel Franciaországba. Biztosítlak és igérem, hogy négyezer lovast és ugyanannyi toskanai és lombard jó gyalogost viszek Franciaországba, nem számítván azokat, kik önként vagy dicsvágyból fognak csatlakozni hozzám.«

Míg Budán így beszélgetének, az időben a király amaz ál Endrének levágatta fülét, átszuratta orrát, lenyiratta haját, szakállát és a pelengérre lánczoltatta, hol három napig állott, s aztán kiüzette országából. Amint az oszlophoz (pelengérhez) vezették, a neszre conte Lando az ablakhoz ment és monda Giannninonak: »Ime, ez az, ki elrontotta a te dolgodat;« mert biztosra vették egész Magyarországban, ha ez az ál Endre ide nem jő, a király nagy sereget adott volna Giannino segítségére.[1])

Itt aztán elbeszéli Lando viselt dolgait, melyek bennünket ez egyszer nem érdekelnek, s ekkép folytatja: Míg Giannino a király elhatározását várta, jött hozzá egy püspök a minoriták szerzetéből, kinek neve vala Francesco di Mino di Buonconte dal Cotono (Siena vidékéről), ki Magyarországon tartózkodék, levén előbb Uberto (Róbert), aztán Endre (nápolyi) király, végre a durazzoi (Károly) herczeg káplánja; a durazzoi herczeg halála után pedig eljöve a magyar királyhoz, hogy ennek is káplánja legyen. Megértvén e püspök, hogy Giannino Sienában nevelkedett és most Budán tartózkodik, eljött hozzá. Giannino örült a látogatásnak, nagy tisztelettel fogadta a

[1]) Ezen ál Endréről tudósítja Ursino Bertalan urát Delfino János dogét április 18-án és május 8-án. Csakhogy az *Anjoukori diplomacziai emlékek* rubrumában (II. 445. és 418. szám) hibásan van a levélben hiányzó év 1361-re kiegészítve, mint ezt Giannino Istoriájából immár biztosan mondhatjuk. Egyébként Ursino értesítése egészben véve összevág Giannino elbeszélésével, de az összefüggés Giannino ügyével nincs megemlítve. Aligha lesz ez több Giannino rémlátásánál.

püspököt, több napon át tartá magánál, elbeszélvén neki az eddig történteket és megmutatván neki irásait. Erre a püspök mondá neki, hogy van összeköttetése Miklós nádorral, a kalocsai érsekkel,[1]) a német Vilmos mesterrel,[2]) kik a király titkos tanácsosai valának és sok más főurral; és ajánlkozék, hogy beszélni fog velök, és oda hatni, hogy a király nagy hadat indítson érdekében, valaminthogy ismer sok nemes urat Magyarországon, kik hajlandók lesznek érette sikra szállani, és kiket sikerülni fog részére megnyerni, hogy saját költségökön kövessék őt Francziaországba. Ennek nagyon megörült Giannino és kérte a püspököt, hogy csak mívelkedjék ez értelemben; amit a püspök meg is igért neki, hogy elhagyva mindeneket, csakis az ő ügyét fogja szolgálni egyebet nem, ha Giannino megteszi őt káplánjának és asztaltársának. Giannino ezt meg is tette, kiállítván a püspök számára függő pecsétjével a megerősített kinevező levelet.

A püspök szavát tartotta. Beszélt Miklós nádorral, a kalocsai érsekkel, Vilmos mesterrel, sok más országnagygyal, nemes emberrel és főpappal; megmutatta nekik Giannino bizonyítékait, föllármázta egész Magyar- és Németországot, minek eredménye egyelőre az lőn, hogy számos főur és főnemes eljött Budára, hogy beszélhessen vele; felajánlották neki segítségüket és hogy követik őt saját költségökön, mert jól tudják, hogy Gianninonak nincs költsége a katonák fizetésére; jutalmat csak azon esetre várva, ha a franczia trónra kerül. — Giannino összeiratta őket, és ugy találta, hogy nemes urak, hadnagyok (caporali) mintegy ötvenhatan jelentkezének, hogy ezer jól fölszerelt (vasas) vitézt és négyezer ijászt visznek magokkal.

Később így szólott a püspök Gianninohoz: »Ha a magyar király segítségét és kedvezését akarod birni, neked alkalmazkodnod kell az udvaroknál divó szokáshoz.« Miután Giannino hajlandó volt a püspök tanácsát bevenni, ez ekképpen folytatá: »Minden udvarnál, a hol én csak megfordultam, azt hallottam, hogy aki valamely kegyelmet akar elnyerni, akár a királytól, akár a pápától, vagy más urtól, közvetítővel kell birnia, aki amaz urnak bizalmas embere, titkárja. Amde ily közvetítőt nem lehet találni pénzbeli vagy másnemű ajándékok nélkül. Azért neked is ebben a te fontos ügyedben szükséged van a király valamely bizalmas emberére, ki nélkül semmire

[1]) Frankói Miklóssal, később 1358. szeptembertől 1366. deczemberig esztergomi érsekkel.

[2]) Ez ekkor egri prépost, a királyi kápolna ispánja, kanczellár, utóbb (1360—1373) pécsi püspök volt.

se mehetsz. E végből úgy gondolom, hogy neked különösen a király legbizalmasabb három emberével kell számolnod: Miklós nádorral, a kalocsai érsekkel és Vilmos mesterrel, akik azt tehetik a királylyal, ami nekik tetszik.« Erre Giannino feleló: »Ime, én nem tudok szebb, jobb és titkosabb ajándékot nekik adni a pénznél.« Elővett tehát ezerötszáz arany forintot és három, fehér selyemből készült erszényt. Mindegyik erszénybe 500 aranyforintot tett azok közől, melyeket ruhájába varrott vala, midőn Sienából elindult, és átadá a püspöknek e szavakkal: »Vidd és add a három urnak külön-külön, hogy egyik se tudjon a másikról, és kérjed meg mindegyiket, hogy ne nézzen az ajándék csekélységére, és ajánlj nekik azon bölcs szavakkal, melyek rendelkezésedre állanak, hogy viszont ők is ajánljanak engem a királynak s a többi főuraknak, és hogy fényes helyzetet biztosítok nekik és hogy hálás leszek szolgálatokért, ha Isten megengedi elnyernem királyságomat.« És hogy a püspök is buzgóbban járjon el küldetésében, adott neki is kétszáz aranyat. — Ezután a püspök elment és átadá a mondott uraknak a telt erszényeket; azok pedig igen megörülének, és mindegyik külön megígérte, hogy mind személyesen, mind barátjai által törekedni fog Giannino ügyének a királyt megnyerni, amit meg is tettek.

Nehány nap mulván ez urak Ferencz püspök által elkérették Gianninotól az ügyét támogató okiratokat a király számára, minthogy a király látni akarta azokat. Hat hónapig tartotta ezeket magánál anélkül, hogy felelet jött volna reájok. Hat hónap mulván a három ur beszélt a püspökkel és mondák neki, hogy a király megvizsgáltatta Giannino király iratait, és titkon Francziaországba küldött emberei által nyomoztatta az igazságot; meg is találta egészen, úgy hogy most már világos előtte, hogy Giannino törvényes és igaz királya Francziaországnak, és hiszi, hogy Giannino igazán fia Lajos királynak és Klemenczia királyasszonynak, és hogy szeretetre gyulladt és jóindulattal van iránta, mi egész beszédjéből nyilvánvaló. E három ur azt is mondá a püspöknek, hogy a király hadi vállalatba is fog bocsátkozni, és nem fogja elhagyni soha, míg csak teljesen ura nem lesz Francziaországnak. — E szavak nagy vigasztalására, bátorítására és örömére szolgáltak Gianninonak.

Történt azonban, hogy míg Giannino Budán tartózkodék, hír érkezett a királyhoz, mely szerint Ráczország királya, béketárgyalásokat színlelve, rövid idő alatt kétszer verte meg a magyar király seregét. E hír nagyon megszomorította a királyt. Összehítta tehát országa valamennyi nagyjait, köztök

Charconia (Cracovia) királyát is, aki nagybátyja volt, levén anyja testvére (Kázmér lengyel király) és tanácsot ült velük, mitevő legyen a rácz királylyal szemben? Elvégeztetett a tanácsban, hogy a király gyüjtsön lehetőleg nagy sereget; semmi fegyveres népet az országból távozni ne engedjen, és személyesen induljon meg a nagy sereggel Ráczország királya ellen, és vissza ne térjen, míg meg nem bosszulta a rajta elkövetett sérelmet és meg nem hódoltatta a rácz királyt, hogy ez esküdjek neki köteles hűséget.[1])

Ez volt az oka, amiért a magyar király nem szerelt föl hadat Giannino érdekében és ki nem bocsájtá országából azokat a nemeseket, kik fegyveres népeikkel elkisérték volna Franciaországba.

A király anyja, nem levén neki a királyon kivül más fia,[2]) szintén nem akarta, hogy Giannino miatt magát veszélynek kitegye, és nagyon örült ez akadálynak, s a főuraknál mindent elkövetett, hogy a királyt a fegyveres segítségadásról lebeszéljék. Ezt részint azért tevé, hogy a királyt oly bonyodalmas ügytől visszatartsa, részint azért is, mivel Károly német császár és viennei dauphin leveleket és követségeket küldének a királynéhoz és erre megkérték.

Látván Giannino, hogy nem kaphat segítséget a királytól és az önként ajánlkozott fegyvereseket se viheti ki az országból, nagyon szomorkodott, és beszélt a fönemlített püspökkel, mondván neki: »Minthogy a király kereste és megtalálta igazságomat, és meggyőződött arról, hogy igazam van, és minthogy most se segítséget nem adhat, sem azokat a nemeseket kik megigérték támogatásokat velem jönni nem engedi: legalább ügyem igazságáról, miről meggyőződött, tegyen jelentést a pápának és a kereszténység többi fejedelmeinek.« A püspök felelé, hogy beszélni fog a három említett urral, és erősen hiszi, hogy annyi levelet szerez, amennyi csak kell.

Elutazott tehát Visegrádra, hol a király, a három főur

---

[1]) Hogy Lajos király 1358-ban csakugyan háborut viselt Szerbiával, kétséget nem szenved. Csuzi János bán 1358. október 6-án írja a velenczei signoriának, hogy Lajos király hadat járat Ráczország királya ellen. (*Anjouk. dipl. emlékek*, II. 393. szám.) Giannino Istoriájából értjük meg, e hadjárat kimenetelét. — Hogy továbbá a következő évben (1359. május 1.) Kont Miklós nádor volt a ráczok ellen indított seregek vezére, az is kétségtelen. (*Fejér*, CD. IX/III. 129. lap); valamint az is, hogy Lajos király is julius 6-án seregéhez ment. (Tört. Tár. IX. 25. lap.) — Mindezek nagyban nevelik Giannino Istoriájának hitelét.

[2]) István herczeg, Lajos királynak Endre halála után egyetlen öcscse, meghalt 1353-ban; tehát Erzsébet királynénak Lajoson kivül ekkor csakugyan nem volt több fia.

és más főurak az időben valának; beszélt velök és készíttetett leveleket a magyar királytól a pápához, a navarrai királyhoz, a huszonhét franczia régenshez, az összes olasz signorokhoz és városokhoz (communi, városi köztársaságok), Lajos nápolyi királyhoz, a nagy siniscalchohoz (a nápolyi kir. hadvezéréhez) s a többi királyi herczeghez (Reali); továbbá egy körlevelet (generali) függő pecsétje alatt valamennyi magyar alattvalóhoz, kik akkor Olaszországban tartózkodának (mint zsoldosok vagy szabad csapatok), hogy engedelmeskedjenek Gianninonak és kövessék őt akárcsak saját királyok személyét. A többi levelekben azon kérelmét fejezte ki a magyar király, hogy segítsék Gianninot, és haki amit tesz neki, úgy tekintse, mint saját királyi személyének tette volna.[1])

[1]) Teljesen biztosra veszszük, hogy Lajos király csakugyan több levelet adott Gianninonak. Egyet, melyet a sienai tanácsban fölolvastak, annak jegyzőkönyvéből birjuk szószerint. Magyar fordítása így hangzik: »A Krisztus nevében méltóságaikba helyezett összes királyoknak, főpapoknak, fejedelmeknek, herczegeknek és grófoknak, bárónak, városoknak és ezek nagyjainak (rectoribus) mi Lajos isten kegyelméből Magyarország királya üdvözletünket, és őszinte szeretetünk hajlandóságát.

Minthogy föltündöklött bennünk a nap, mely előbb a felhők közt vala, s az igazságnak bámulatos fényességü tüze meggyuladt: méltónak és észszerünek itéljük, hogy hathatós támogatásban részesitsük azt, amit hasznosnak találtunk.

Ugyanis Guccio fia Giannino (Johanninus dictus Guccii), ki Siena városában nevelkedett nemes férfiú, a boldogemlékü fenséges fejedelemnek, Lajosnak, a francziák királyának és Klemenczia királynénak fia önelhatározásából lépteit Magyarország felé irányozván, hozzánk jöve, hogy jogát Franczország koronájához világosan megmutassa számos hiteles oklevéllel és irománynyal, melyekből fényesen megbizonyosodott, miszerint a nemes asszony, Artois grófnéja tudniillik, és veje, Hosszu Fülöp ur, a mondott Giannino ur nagybátyja, hogy Francziaországban szabadabban uralkodhassék, a mondott Giannino ur ellen nem sokára annak születése után, árányt szőtt és halálát kereste. Hanem az isteni gondviselés tanácsával, dajkájának segítségével és néminemü álnoksággal, más gyermeket mutatván helyette, megmenekült. Valamint a szüz Mária ismeretlen lakóhelyre futván, ő is (a dajka t. i.) más gyermeket mutatva, titkolódzva és tetetvén magát, mintha a (királyi) gyermek láb alól eltétetett volna, a fölséges Isten akaratával óvatosan megmentette annak életét, kiért más valakit öltek meg.

»Nem különben országunk némely idősb nemesei, főurai és főuri asszonyai, kiket a mondott Lajos franczia király halála után, fenséges atyánk a jámbor emlékü Károly nővérének, az említett Klemenczia királyné asszonynak hajdan látogatására küldött vala, igaz bizonyságot tesznek előttünk a fentebbiekről, és hogy a mondott Giannino ur mindenben hasonlit szüleihez, Lajos királyhoz, és Klemenczia királynéhoz, hozzá tevén a nevezett főurak még azt, hogy midőn a mondott Gianninot kicserélték, átvitték Francziaországból Tuscia tartományába, azaz Siena városába.

»Hogy pedig ezt az ügyet mentül nagyobb bizonyossággal kifürkészszük, mialatt Giannino országunkban tartózkodék, titkon, kiválasz-

És azon oknál fogva, mivel Giannino sok levelet kért keresztény földön levő magas személyek számára, kiknek czímét Visegrádon nem tudták, és mert illetlennek találták, hogy a király hibát kövessen el és írjon valamely urnak, kit nevéről

tott és okos férfiakat küldénk követeinkül Francziaországba, kik végre visszakerülvén, és általunk szorgalmatosan kikérdeztetvén, Istenre és a szent koronának tartozó hüségökre erősen azt állították, hogy a föntebbiek mind úgy történtek, amint azt Giannino ur elbeszélte.

»Amiért barátságtokat a legnagyobb bensőséggel kérjük, hogy a nevezett Giannino urat ügyes-bajos dolgaiban, ajánlatunkat tekintetbe vevén, segítsétek. Biztosítunk benneteket a felől, hogy amit érette teendetek, úgy tekintjük, mintha szent koronánknak, vagy legkedvesebb testvérünknek tettétek volna.«

»Isten tartsa igen sokáig jó egészségben szives barátságtokat!« »Kelt Budán, az Ur 1358. éve május havának 15. napján.« (Aligha szenved kétséget, hogy e dátumban 1359-nek kell lennie.)

Hogy továbbá Gianninonak volt levele Lajos királytól az olasz földön tartózkodó magyar csapatokhoz, szintén igen valószínű. Ugyanezen szabad csapatokhoz hasonló modorban ismételve irt Lajos király. És e csapatok noha nem voltak a magyar király zsoldjában, engedelmeskedtek parancsainak. Erre van példánk elég. — Giannino ugyancsak Istoriájában irja, hogy a spanyol biboros (Albornoz), midőn látta e levelet, nem bocsájtá ki Bolognából, nehogy a magyar csapatokat maga mellé gyüjtse.

Miután pedig elfogták Gianninot és Nápolyban bebörtönözték, írt a nápolyi érseknek és jegyzéket küldött hozzá a tőle elfogatásakor elvett, tehát kéznél levő levelekről. E jegyzékben a következő tételek is foglaltatnak:

»Item littere Sex misse per regem Ungharie patentes in pergameno scripte universis et singulis regibus et principibus mundi, in quibus confitetur, quod visa, et discussa causa prefata, eam veram esse testatur, sigillate ipsius sigillo pendenti.

»Item litere alie ipsius regis numero sex directe Ungaris in Italia sistentibus, ut sibi obediant.

»Item litere alie clause consigillo secreto ipsius regis Ungarie, notificando causam eandem esse veram, directe regibus, et principibus, comunitatibus mundi.«

Megkapta-e a pápa is Nagy Lajos levelét, igen valószínű; de ha megkapta is, sokkal nagyobb volt akkor a franczia befolyás az avignoni pápákra, hogy sem a magyar király levelének kellő sikere leendett. Világos jele ennek a levél, melyet VI. Incze pápa 1361. május 9-én a nápolyi uralkodóknak irt:

»Carissimis in Christo filiis Ludovico regi et Johannae reginae Siciliae illustribus, salutem et apostolicam benedictionem.

»Insatiabilis malorum omnium ille hostis humani generis et tranquillitatis et pacis hominum ac praecipue Christi fidelium infatigabilis persecutor, vias et modos quotidie non cessat exquirere, quibus suscitare in gentibus scandala et publicis valeat commodis obviare. Sane sicut ad vestrum potuit jamdudum notitiam pervenisse, in caput cujusdam Johannis cognominati Guga civis Senensis, temeraria quaedam ascendit opinio, ejusque mentem adeo novi generis insania subintravit, ut se, novis et irridendis proculdubio coloribus adinventis, regem Francorum auderet, prout adhuc audet, et quod ad ipsum regnum Franciae pertineat verbis effrontibus et temerario ausu praedicare, et licet huiusmodi tam nova

sem ismer: a három úr úgy intézkedett; hogy Giannino vigyen magával egy titkos királyi pecsétet, hogy ahol tartózkodni fog, az uraknak megtudván címeiket, a király nevében irhasson a maga érdekében, szem előtt tartva a király becsületét, valamint azét is, kinek írni fog. Azután oda adták a nevezett püspöknek a titkos pecsétet és a leveleket, melyeket elkészítettek. A püspök elvitte mindezeket Gianninonak Budára és oda adta neki az említett pecséttel együtt.[1])

---

imaginatio, suggestione maligni spiritus, ut indubitanter tenemus, adinventa, prorsus veniat apud homines sano utentes judicio irridenda, nonnullos tamen hujusmodi fantasticae temeritatis conflictos et confederatos et fautores invenit, et inter ceteros quemdam militem Anglicum, Johannem de Vernayo nuncupatum, de regno Angliae propter commissa per eum enormia plurima, prout accepimus, exulem et bannitum, qui non erubescens se pro dicto Johanne Guga locum tenentem regis Franciae sub huiusmodi insaniae pallio nominare, adjuncta sibi quadam societate gentis armigerae, praedas et rapinas, caedes et incendia in regno Franciae nequiter exercebat. Demum cum sub praedicto falso sibi assumto nomine quoddam fortalicium, dictum Codelectum, situm prope civitatem Avenionem suis magnis conatibus occupasset, ibidem in quodam congressu per gentes in Christo filii nostri JOHANNIS regis Francorum illustris captus extitit, et captivus detinetur ad praesens. Deinde quoque praefatus Johannes Guga per gentes dilecti filii nobilis viri Mathiae de Gisualdo militis senescalli vestri Provinciae extitit interceptus, et per senescallum eundem captus ad praesens similiter detinetur. Cum itaque deceat excellentiam vestram honorem ac statum regis ejusdem, cui vos non mediocre vinculum consangvinitatis astringit, ac regni sui Franciae fraternae caritatis zelo et plenis desideriis affectare, ejusque quantum secundum Deum conveniat condescendere precibus, et sibi in suis licitis et honestis petitionibus complacere, serenitatem vestram rogamus et hortamur attente, quatenus ejusdem rogamina, quae ipse porrigenda duxerit, prout honestas svadebit acceptare velitis, mandantes praefato senescallo de Johanne praedicto taliter honestate praevia ordinari, ut apud vos vestra liberalitas commendanda veniat, et rex idem merito valeat contentari.

»Datum Avenione XVI. calendas Maji anno nono« (*Martene*, Thesaurus novus Anecdotorum. Paris. 1717 924. lap.)

[1]) Nehéz ezen titkos pecsét kérdésének megoldása. Maccari lopásnak tekinti a dolgot, én legfölebb mistifikácziónak tekinthetném Ismételve és világosan megvan mondva, hogy a király titkos pecsétjét (suggiello d'attene segreto delo Re) adták Gianninonak. Titkos pecsétet Nagy Lajos uralkodásából csak egyet ismerünk, ugyanazt, melylyel a király ajánló levelét Siena számára (föntebb közöltük magyar fordításban) megerősítették, hitelesítették. E titkos pecsétnek nyomaira ugyan csak 1358-ban akadunk, de innét kezdve használatát Lajos király uralkodása végeig bőségesen dokumentálhatjuk. (*Turul*, VI, 91.) Ezt tehát nem adták oda; más titkos pecsétet pedig nem ismerünk. De ismerünk három gyűrűpecsétet; azonban ezek közül sem ismerünk olyat, melynek használata 1359-ben megszűnt volna, mi arra mutatna, hogy ezt adták Gianninonak. Meglehet, hogy itt oly titkos pecsétről van a szó, melyet Lajos király 1358 előtt használt, és mikor Gianninonak átadták, már használaton kivül volt, ámde ilyennek létezéséről eleddig tudomásunk nincsen, jóllehet Lajos királynak már kilencz különböző pecsétjét ismerjük. (*Turul*, XI, 177.)

Leveleit kézhez vevén Giannino családjával (con sua familia, azaz kiséretével) Budáról 1359. május 16-án elutazott Siena felé.

Budai tartózkodása alatt meglátogatta őt a föntebb említett velenczei Dániel zsidó két tatár és török kereskedővel és elbeszélte Gianninonak mindazt, amit eddig érdekében mívelt. Giannino Dánielt elküldötte a németországi zsidókhoz, kik állítólag kétszázezer forintot igértek vállalatához az ismert föltételek alatt stb.

1359 aprilisban Budára jött Izsép mester fia András (Andrea di maestro Isopo) perugiai polgár, ki a római tribun tanácsában ült vala, és tapasztalván mekkora becsülete van Gianninonak Magyarországon, eljött hozzá a perugiai polgárok vele tartó sokasága nevében. András aztán tizenkét magyar és német családdal, s egy baráttal (káplánjával) Gianninohoz csatlakozott, midőn Magyarországból távozék. Hozzá csatlakozott egy sienai pap is (Andrea di Nicolo da Rencine) ki főnöke vala a budai olasz telepnek, melyet így híttak: *Colonicha da Rencine*, de már 1357-ben hagyta el Budát, mert félt, hogy az elfogott ál Endre miatt neki is baja lesz.

E mutatványokból meggyőződhetett a t. olvasó, mily becses kútfőnk a XIV. század történetére a Giannino Istoriája. Becses főleg közvetlensége által természetesen csak azon esetre, ha szerzője szavahihető.

Hogy szerzője (ne mondjuk szerkesztője) Giannino, a legrosszabb esetben elámított, de jóhiszemű, tisztességes és őszinte (sincero in tutto) ember volt élete utolsó perczeig: azt mindazok, kik történetével behatólag foglalkoztak, egyhanguan állítják. Meglehet, hogy némely dolgokban, de csak olyanokban, melyek őt közvetlenül érdekelték, elfogult; de általában véve azt mondhatjuk felőle, hogy hiteles kútfő. Kimutattuk ezt elég sűrűn jegyzeteinkben, amennyire őt ellenőrizhettük, miből aztán a hermeneutika szabályai szerint józanul az következik, hogy hitelt kell adnunk neki ott is, hol előadását nem ellenőrizhetjük.

Maccari úr, ki a magyar nagyok megvesztegetését nem tartja valószinűnek, minden esetre érdemeket szerzett magának az Istoria kiadásával a magyar történetirás körül is, amiért jól felfogott érdekünkben művét a történetkedvelő magyar közönségnek, főleg könyvtárainknak figyelmébe ajánljuk.

Pór Antal.

Dvije bosanske kraljice. Napisao Ilarion Ruvarac archimandrit. Sarajevo. Zemaljska stamparija, 1893. 20.

Ruvárac Hilárion szerb történetíró Katalin, utolsóelőtti és Mária utolsó bosnyák királynéról írt tanulmányt, mely a

mult év végén jelent meg a bosnyák tartományi nyomda betűivel. Az első czikkben azon szláv nyelvű sírirattal foglalkozik, mely állítólag valaha a román »Ara coeli« templomban nyugovó Katalin bosnyák királyné sírkövén volt olvasható. A szláv szöveg állítólag idővel eltünt s helyébe annak latin fordítását vésték, melyet Crucsics idéz a zágrábi tudományos akademia évkönyvében (Rad jugoslav. akademije 79.) és Asbóth »Bosnien und die Herczegovina« cz. művében. Ruvarac azt vitatja, hogy a lambachi évkönyvben és Kohácsicsnál olvasható szláv sírirat apokrif; Katalin királyné sírkövén ilyen soha nem létezett. — A második czikkelyben Mária utolsó bosnyák királyné családfájával és halálával foglalkozik. Kiigazítja Kláics Vjekoszlávnak »Poviest Bosne« cz. művében (315. l.) közölt azon téves állítását, hogy Tomásevics István bosnyák király és szerb deszpota neje Jelena egyetlen leánya volt Lázár deszpotának. Ruvárac kimutatja, hogy Lázárnak nem egy, hanem három leánya volt: Jelena, Irén és Milica. Wertner azt tartja, hogy Jelena, midőn a katholikus vallást felvette, Mária nevet nyert; ezen kívül még egy Margit nevű leánya is volt Lázárnak. Ezzel szemben Ruvárac kimutatja, hogy Jelenának másik neve Mária volt, Máriát tévesen Margitnak is írták. Máriáról több historikus: Jukics, Wertner stb. írja, hogy miután Bosznia török kézre került, Magyarországba menekült és Pozsonyban halt meg. Ezekkel szemben Ruvárac kimutatja, hogy az utolsó bosnyák királynét, országának pusztulása után, Mehemed pasa Konstantinápolyba vitte, Mária a keleten halt meg 1487-ben, Magyarországban soha nem lakott. — Ruvárac a legalaposabb szerb történetíró; már több vitás kérdést tisztázott, melyek a magyar történet-kedvelő közönséget is érdeklik. Főnnebb bemutatott értekezésével szintén hozzá járult a balkáni népek sok tekintetben homályos történetének megvilágosításához.

É. M.

Ungaria. Revistă socială-stientifică-literară. Redactor editor: Grigoriu Moldovan. Anul III. Kolozsvár, Gombos és Satupjár nyomdája, Nagy 8-r. 408 lap.

Dr. Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanár folyóiratának idei évfolyama is, programmjához híven, tudományos téren is nagy szolgálatokat tesz irodalmunknak, a mennyiben az idén is több jeles értekezésünket ismertette meg az oláh olvasóközönséggel. S ha az *Ungariát* Romániában talán nem is olvassák annyira, mint a hogy szeretnők és megérdemelné, a kutató ott is ráakad s legalább alapos történeti tájékozást

szerez magának íróink ama dolgozataiból, melyek fordítását benne megtalálja. S ha e folyóiratnak egyéb haszna és hatása nem is lenne, ez már magában is megbecsülhetetlen előny.

A történeti dolgozatok, a szeptemberi füzettel befejezett új évfolyamban, a következők: *Márki* Sándortól »A középkor kezdete Magyarországon,« »Horea lázadása a magyarországi részekben« és »A magyarok első érintkezése az oroszokkal;« *Szádeczky* Lajos: »Az erdélyi fejedelemség vezérpolitikája,« mely *Mihály vajda* cz. műve II. kiadásának bevezetése; *Pór* Antal: »Az erdélyi vajdák kronológiája a XIV-ik század végéig,« *Wertner* Mór megjegyzéseivel, kinek »Az Árpádok és Nemanidák« cz. dolgozatát is megtaláljuk; *Asbóth* Oszkár: A szláv nép múltjából és végül Kossuth rövid életrajza *Pituk* Alberttől és *Moldován* meleg hangú nekrológja, mely mint ilyen természetesen *egyedüli* az oláh irodalomban, mely Kossuthot egy sorral sem gyászolta.

A nyelvészeti részben dr. *Alexi* György befejezi a román nyelvben levő *magyar* elemek közlését, *Szinnyei* József pedig ellenkező irányú tanulmányából »a magyar nyelvbe átvett *oláh* elemek«-ből közli a *czinczár* és *kirlán* közzé eső kölcsönszavakat. A szépirodalmi rész *Jókai* három elbeszélését közli, az irodalomtörténeti részben pedig Széchenyi István, Kazinczy, Virág Benedek és Tompa életrajzát találjuk; azonkívül minden füzet közöl magyar népdalokat s költeményeket, hogy az oláh irodalom is megismerkedjék költőinkkel, íróinkkal. S ép ezzel felel meg legszebben az »Ungaria« czímének és nemes hivatásának.

Politikai, de történeti vonatkozásu, sőt történeti adatok alapján írt czikkei közül megemlítjük *Moldován* »Politikai szédelgések« cz. nagy hatást keltett röpirata fordítását és *Jeszenszky* Sándor dr.-nak a *Replika-pör*ben mondott vádbeszédjét, melyekhez a szerkesztő és munkatársainak egyéb vezérczikkei sorakoznak. Ezeket a tulzó oláhok és irredenta törekvésü hirlapírók ellen irányítják a nép felvilágosítása végett, abból a vezéreszméből indulva ki, hogy az oláh nép mint nemzetiség csak is a magyar állam pártfogásával fejlődhetik s boldogulhat, kimondván, hogy a hazai oláhoknak nem kell a romániai társak beleavatkozása a hazai ügyekbe — törődjenek ők saját belügyeikkel és nyomoruságukkal, mert ott még nagyon sok javítni valójuk van.

Ez az »Ungaria« magyar vonatkozású tartalma, s úgy az ily irányú közleményekért, mint fentebb elősorolt dolgozataiért, örvendetes, hogy azt szerkesztője (minden segély nélkül) fen tudja tartani.

Veress Endre.

TÁRCZA.

HORNYIK JÁNOS ÜNNEPÉLYE KECSKEMÉTEN.

Alulírottat, engem ért a szerencse, hogy a t. választmány megbizásából a M. T. Társulat képviseletében megjelenhettem Kecskeméten, azon az ünnepélyen, a melyet a »Katona József-kör« a városi hatóság lelkes támogatásával Hornyik János emlékezetének megujítására 1894. nov. 11-én rendezett. Az ünnepélyt megelőző napon értem Kecskemétre, a hol a »Katona József-kör« alelnöke, dr. Szeless József s a helybeli jogakadémia tanári kara fogadtak engem is az Akadémia és Kisfaludy-társaság kiküldötteivel együtt, s úgy ekkor, mint egész ott létem alatt valósággal elhalmoztak szivességgel s vendégszeretettel. November 11-én, délelőtt 10 órakor kezdődött az ünnepély a ref. collegium díszes új tornacsarnokában, hová a város intelligens közönsége nagy számban sereglett össze. Az ünnepélyt a dalkör éneke után, mivel Horváth Dömét, a »Katona József-kör« elnökét betegsége akadályozta a közreműködésben, dr. Szeless József nyitotta meg, vázolván Hornyik János történetirói pályáját néhány nagy vonásban s felolvasta a Horváth Döme beszédét, mely hasonlóan Kecskemét monographusának érdemeit velős rövidséggel ügyekezett feltárni. Utána Bagi László városi főjegyző, a Hornyik János hivatali utóda, mondott emlékbeszédet az ünnepelt férfiuról, kiterjeszkedvén annak magán és nyilvános életére épen úgy, mint tudományos működésére, hiteles adatokkal mutatván ki, hogy azon a helyen, a hol Hornyik János szülőháza állott, most a görögkeleti vallásúak temploma van. A hatásos emlékbeszédet Sántha Károlynak ez alkalomra irt ódája követte, a melyet dr. Nagy Mihály szavalt el s igy az ünnepély első része véget ért. Ekkor az ünneplő közönség a görög templomhoz vonult, hogy a templom falába illesztett tábla leleplezésénél jelen legyen. Itt dr. Magyar István jogtanár mondott beszédet, a melynek végén lehullt a lepel arról a szép márvány emléktábláról, a melyen a következő felirat

olvasható: »E helyen állott a ház, melyben Hornyik János Kecskemét város történetének megírója 1812. okt. 14-én született. Ez emléktáblát emelte a »Katona József-kör« 1894-ben.

A lélekemelő ünnepély végeztével délután egy órakor a kaszinó nagytermében bankettre gyülekeztünk össze, a melyen Lestár Péter polgármester felköszöntvén a király Ő Felségét, Bogyó Pál apátplébános szép beszéddel üdvözölte a tudományos társulatok képviselőit, a kik közül harmadiknak én is tolmácsoltam a M. T. Társulat üdvözletét, röviden vázolván az ünnepelt férfiunak viszonyát társulatunkhoz s kiemelvén legnagyobb művének, Kecskemét város történetének tudományos értékét. Elmondottam, hogyan fogta fel Hornyik János monographia-írói feladatát s hogy mennyire megelőzte azt az általános mozgalmat, a mely az ezredéves ünnepély küszöben majd minden törvényhatóságot speciális története megírására ösztönzi; végül a fáradhatatlan tevékenységű Szeless Józsefet és az emlékbeszéd tartóját, Bagi Lászlót éltettem. Még hátra volt a szinházi díszelőadás, a melyet ugyanazon nap este tartottak, de a melyen én már nem jelenhettem meg, mivel hivatalos elfoglaltságom visszaszólított a fővárosba. Még csak azt említem meg, hogy a bankett végével két szép tartalmas füzettel ajándékoztak meg bennünket: az egyik a »Hornyik Album«, a másik a »Kecskeméti Katona József-kör 1893-diki évkönyve«; mind a kettőt dr. Kovács Pál, a kör titkára szerkesztette.

Dr. Váczy János.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY EGYIK UDVARI PAPJÁNAK DIJLEVELE.

Egész mostanáig lappangott Mező-Túron egy egyszerű polgárcsalád leveles-ládája fenekén az a dijlevél (conventio), melylyel II. Rákóczy György fejedelem Pápai (Páris) Imrét 1656-ban udvari papjává szerződtette.

Hogy került ez az okirat Mező-Túrra, arról ma semmi fölvilágosítást nem nyerhetünk. Meg kell elégednünk azzal, hogy az irat kétségtelenül eredeti s elég jó állapotban megmaradt.

A latin czímű, de magyar szövegű dijlevél egy egész ív papirnak az első lapjára van írva szép, olvasható írással, s alúl a fejedelem szokott aláírásával és pecsétjével megerősítve. A pecsét ostyája kerek, vörös és az ív papir két levele közé volt téve úgy, hogy a két levél a nyomás után teljesen össze volt ragadva (most már szét van válva) a pecsét helyén. Ezért a fizetési részletek lerovását tanusító följegyzések részint a szöveg melletti üres szélre, részint a díjlevél hátulsó (negyedik) lapjára vannak írva

még pedig az előbbi helyre két, az utóbbira nyolcz részlet, melyek közűl három 1656-ra, négy 1657-re és ismét három 1658-ra esik.

Pápai (Páris) Imre papról nem igen tudunk többet, mint a mit Bod Péter följegyzett róla,[1]) hogy t. i. »Pápáról vett eredetet, kereskedő embernek volt gyermeke, tanulásával arra ment, hogy lett Dési Pappá, és a Traktusban Esperessé; az után volt a II. Rákóczi György fejedelemnek papja, s egyszersmind Fejérvári pap is. Békövetkezvén a sokféle háborúság az Országba, meghólt száraz betegségben 1666-ik eszt. Irt volt egy kis könyvetskét, mellynek *Keskeny út* nevet adott. Mely a Lelki-esméretbe akadott kételkedéseket a Theologiai materiák rendi szerint igyekezi elhárítani. Szép móddal, jó renddel tudóson iratott könyvetske; mellyre nézve mint hasznos Munka sokszor[2]) nyomtattatott ki. 8. R.«

Ugyancsak Bod Péter után tudjuk róla, hogy az ő fia volt a hírneves Pápai Páris (v. Páris-Pápai) Ferencz.

Az érdekes díjlevél egyház- és kortörténeti szempontból érdemes levén arra, hogy a feledéstől megmentsük, hű másolatban s egész terjedelmében közöljük a »Századok« olvasóival.

Conventio Reveren. Emerici Papai, Concionatoris nostri Aulici. Annus incipit die 1. Junii, Ao Dni 1656.

Leszen kész pénz fizetése kétszáz hatvan forint — fl. 260, melynek fele itt való, fele Vinczi Udvarbíráinktól járjon kantoronként.
Granát posztója tizenkét sing — ulnae nro 12.
Haromszázötven veder bora — urnae nro 350.
Hatvan köböl buzája, fele innet, fele Vinczről, — cub. 60.
Verő ártánnya öt — nro 5.
Másfél köböl borsója — cub. nro 1½.
Két köböl lencse, vagy azért flor. decem, — cub. nro 2.
Tiz köböl kölesse — cub. nro 10.
Husz báránnya, vagy azért tiz forint, — agni nro 20.
Szín vaj egy veder urn. nro — 1.
Egy veder méz urn. nro — 1.
Husz Szekér fája — plaustra nro 20.
Róka hát béllése, vagy azért huszonöt forintja.
Ha szekeres lovai lesznek, azoknak húszonöt köböl abrak.
Hat szekér széna — plaust. nro 6.
Uton velünk levén asztala, bora fust. 4.
Czipója nro 12.
Datum in Civitate nra Alba Julia, die secunda Septembris Anno 1656.
G. Rakoczy.
(P. H.)

---

[1]) *Bod.* M. Athénás 210.

[2]) *Szabó* Károly (Régi m. kt.) öt kiadását jegyzi föl 1647., 1657., 1662., 1671., 1689. évekről; de tovább is népszerű vallásos olvasmány volt, mert még 1791-ben is megjelent egy kiadása Debreczenben.

E lap bal szélén keresztben írva:

Anno 1656. die 15. 9-bris adtam meg ő kgk granát posztaját alln. 12.

Item bélésit no 1.

A díjlevél hátlapján ezek olvashatók:

Ao 1656. die 10. Sept. Albae, levalt ő kglme Conuentiója szerint no flr. 65 ./'

Ao 1657. die 28. Febr. Albae, levalt ő kglme ismét Conventiója szerint hatvan öt forintot — flr. 65 .//—

Ao 1657. die 17. Apr. Levalta ő kgme Cantorát Vinczen hatvanöt forintot flr. 65.

Item die 28. Maji Vinczen flr. 65.

Ao 1657. die 30. 7-bris levalta ő kglme kantorát flr. 65.

Ao 1658. die 15. Martii levalta ő kglme Cantorát Alvinczen flr. 65.

Eodem die levalta ő kglme egy kantor buzáját is Cub. 15.

Ao 1658. die 13. Apr. Albae levalta Cantor-pénzét ő kglme — flr. 65 .// — —

Eddig a díjlevél szövege és lerovási följegyzései.

E közléssel egyidejüleg magát az okirat eredetijét további megőrzés végett a Történelmi Társulat irattárának szolgáltatom át saját kézirat gyüjteményemből.

Dr. Király Pál.

A SZÉKELYEK TÖRTÉNETE.

A székely-történeti bizottság gróf Kuun Géza elnöklete alatt Kolozsvárt f. hó 9-én tartott ülésén a székelyek történetének megírásával megbizott dr. Szádeczky Lajos tett jelentést a mult nyáron Beszterczén, Toroczkó-Szent-Györgyön, Szebenben és Brassóban tett levéltári kutatásairól és a székelyek történetére vonatkozó újabb leleteiről. A Thoroczkay-család levéltárában főkép Aranyosszék történetére, a Székelykövön állott régi székelyvár s a székely és magyar birtokok közti határvillongások történetére talált fontos adatokat. Egy 1464-iki oklevélben a Toroczkó felett emelkedő hatalmas Székelykő, Kőszirt és Várkeve név alatt említtetik.

A szebeni levéltárban nevezetes adatokat talált a szászok és székelyek közti versengésre II. Ulászló uralkodása alatt (1491—1513.), az 1514-iki Dózsa-lázadás történetéhez, az oláhok ekkori rablásaira, Mihály vajda (egyik levél szerint az »oláh Fáraó«) uralma idejében (1600.) a székelyek és szászok magatartására, Székely Mózes történetére (1603.), a szászok ellenállására és meghódolására Bocskay fejedelemsége idején (1605.), a szászok panaszaira Báthory Gábor fejedelem ellen (1611., 1613.), a ki ellen a székelyekhez folyamodnak segítségül.

Sok érdekes levelet talált az 1658-iki török-tatár dúlások s a Thököly Imre Erdélybe beütésének történetére is 1690-ből.

Még gazdagabb eredménynyel járt Brassóban való kutatása.

Itt az erdélyi három nemzet uniójáról, véd- és daczszövetségéről talált egy igen érdekes, hosszú oklevelet 1459-ből. Hunyadi János, Mátyás király korából több a székelyek jogállapotára jellemző itéletlevelet. Egy XVI. századi ismeretlen országgyülési végzést a lófő székelyek miként való felfegyverzéséről és hadi készületéről, a szászok és székelyek közti határvillongásokról, kereskedelmi érdekek összeütközéséről, a szászoknak a székely városok vásárjogai eltiltására irányzott törekvéseiről, a székelyek visszatorlásairól, a Székelyföldön való kereskedelem szabályozásáról stb.

Ezután bemutatta a Csiki székely krónika újabban felfedezett példányait.

Bemutatta a csikmegyei levéltárból lemásolt és kivonatolt oklevélgyűjteményét, mely az erdélyi fejedelemség megszünése utáni korból a német katonaság kihágásairól, zsarolásairól a Székelyföldön, s mult századi pestisekről, éhinségről, a székely határőrség felállításáról és szervezetéről s a mádéfalvi veszedelemről (az u. n. Siculicidiumról), a Moldvába való kibujdosásról sok adattal gazdagítja történetünket.

További munkatervére nézve bejelentette, hogy a tél folyamán átdolgozza a Székely Múzeum gazdag levéltári készletét, az egyetemi szünidők alatt a budai orsz. levéltár anyagát, s a jövő ősszel hozzá fog a székelyek története megirásához.

Végül bemutatta a Szabó Károly hagyatékában hátramaradt oklevélmásolatokból megszerkesztett s kinyomott Székely Oklevéltár IV. kötetét, a mely nemsokára meg fog jelenni.

Gróf Kuun Géza elnök a bizottság nevében örömét fejezte ki a munka szép eredményü előhaladása felett, köszönetet mondott Szádeczkynek buzgalmáért s szerencsét kivánt annak folytatásához és befejezéséhez.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Történeti folyóiratunk száma az idén egy újjal, a »*Gazdaság történeti Szemlével*« szaporodott. A társulatunk megalapítása óta keletkezett folyóiratok közül ez már a hatodik, mely történetünk valamelyik segéd, kiegészítő tudományának művelésére alapíttatott, de csakúgy mint a többi, ez is fennállásának biztosítékát nem annyira a közönségben, mint az őtet pártfogoló egyletben (a Gazdaságiban) találja fel.

Általában az egyletek és társulatok közlönyeikkel nálunk fontos feladatot végeznek. Történetirásunk fellendülésének első következménye volt, hogy az irók egyes fontosabb korszakok, kérdések, részletek tanúlmányozására adták magokat, ez meg aztán szakfolyóiratok alapításának szükségét vonta maga után, melyet rende-

sen magának az illető szaktudomány mivelésével foglalkozó társulatnak megalkotása előzött meg. Legrégibb az archaeologiai társulat, melynek közlönye új folyamának 14-ik évébe lépett. Követte a Heraldikai s Geneologiai Társaság a már 12 éves Turullal. Az Akadémiai Bizottságok két szakfolyóiratot adnak ki: a Hadtudományi Közleményeket, mely hét év óta és az Irodalomtörténeti Közleményeket, mely négy év óta áll fenn. A Nemzeti Muzeum 1876 óta a Könyvszemlét adja ki, mely az utóbbi időben nehány évig mint évkönyv elkésve jelent meg, most pedig ismét évnegyedes folyóirattá alakult át *Schönherr* Gyula által szerkesztve.

Kezdjük meg szemlénket a *Magyar gazdaságtörténeti Szemlével*, mely Társulatunkkal benső összeköttetésben áll, a mennyiben tagtársaink 3 frt helyett 2 frttal fizethetnek rá elő. Egyik korábbi füzetünkben felhivtuk tagtársaink figyelmét e fontos missiót teljesítő folyóiratra, melyből már öt füzet jelent meg. Minden füzet két részből áll: értekezésekből és adattárból — feldolgozott czikkekből és tört. anyagból.

Magyarország gazdaságtörténetét a honfoglalás első korszakában vázolja *Galgóczi* Károly.

Nógrádmegye termése 1547-ben s a magyar gazdasági élet 1730-ban *Acsádytól* két, levéltári kutatáson alapuló tüzetes tanulmány.

A hármas nyomásu rendszer behozatala Erdélyben *Tagányitól* s ugyancsak tőle a Földközösség története Magyarországon, mely társulatunk októberi ülésében mutattatott be.

Lamberg Kristófról, I. Ferdinánd fölovászmesteréről, ennek törekvéseiről, hogy a vadászati tilalmat nálunk is behozza, s emiatti összeszólalkozásáról Báthoryval érdekes tanúlmányt irt *Thallóczy*.

Herczeg Mihály a bortermelés hazai fejlődését állította össze.

Az Adattár okmányokat közöl gazdaságtörténetünk minden ágából.

Az *Archaeologiai Értesítőből* négy füzet jelent meg. Gazdag és változatos tartalma öt rovatba van beosztva, melyek közül az első, az emlékek és leletek rovata önálló czikkeknek van szentelve: A vattinai őstelepről, Versecz mellett *Milleker*, a gerjeni ásatásokról 1892-ben *Wosinszky*, a toronyos-németi bronzleletről Abaujban *Mihálik*, Bezenyén a népvándorlási temetőben talált két runás ezüst fibuláról *Wimmer* kopenhágai tudós, a muzeumi elefántcsont nyergekről *Kárász*, a margitszigeti árpádkori éremleletről *Réthy*, a muzeumi bronz szobrocskákról *Récsey*, a Krivádia fölötti római korbeli kerekerődről *Szinte*, a csornai leletekről *Bella*, a hódmező-vásárhelyi ásatásokról *Warga*, a biharmegyei őskori bronzleletekről *Hampel*, a horgasi ásatásokról *Tergina*, a tarjánvégi

sirmezőről *Kárász*, a budavári leletekről *Jakab* Elek, a biharudvari árpádkori temetőről *Simon* István, *Wosinszky* az alsónyéki ásatásokról, *Sőtér* a csunyi, *Lehóczky* a király-helmeczi ásatásokról értekeznek.

A régi középkor keresztyén emlékeit *Hampel* állította össze, terjedelmes és kimerítő tanulmányban. Kezdi a sabariai keresztyén jelü föliratos kőemlékeken, sírládákon és sírtáblákon, s bemutat nehány aranyékszert, összeállítja a nagyszentmiklósi lelet keresztyén föliratait, tanúságos összehasonlításokat téve a különböző leletek közt s kimutatja, hogy ezek szakadatlan egymásutánban igazolják a keresztyénség folytonosságát Sz. Istvánig. Végül a szobrászati s építészeti maradványokat állítja össze.

Tiberius útja az Aldunán még eddigelé sem régészeti sem müszaki szempontból nem volt kellően méltányolva. *Neudeck* elkülöníti azt a Tráján útjától s tüzetesen leírja egész Porecig. — Mátyás és Beatrix domborművü arczképei provenientiájának történetéhez új adatot közöl *Thallóczy*. — A pozsonyi várkápolna festésének történetéhez (1563—88. közt) *Bisenius* közöl adatokat. E kápolnát Giulio Licinio festette s a közlött adatok az ő dijazására vonatkoznak. — Két kassai ötvös: Kecskeméti Péter és Nonnert Pál életéhez sok érdekes és új adatot szolgáltat Mihálik, bemutatván az előbbinek a miskolczi ref. egyház kimutatásában őrzött urvacsoratálát; az elsőről mint tudva van Ballagi Aladár adott ki egy nagybecsü monographiát, s Mihálik első czikke azt egészíti ki. — *Wekerle László* Anonymus azon passzusát, mely Árpád sírjáról szól, értelmezi. — Renaissançe-kori építészetünkhöz érdekes adalékot mutat be *Huszka* József a zólyom-lipcsei várban levő Rubigak-féle ajtószárny leirásával. — Három érdekes felsőmagyarországi fatemplomnak rajzát és leírását közli *Myskovszky*.

Sőtér Ágost gyakorlati útbaigazítást közöl a régi sirmezők tudományos felkutatásáról. — Nagy Géza és Hampel »Harczias« Fridrik magyar kardját ismertetik. — Hampel a szerajevói nemzetközi arch. értekezletről közöl beható tanulmányt.

A levelezés rovatában egy egész sereg új leletről és emlékről közölnek tudósításokat: *Lehóczky*, *Téglás*, *Kárpáti*, *Lichtneckert*, *Wosinszky*, *Gróh*, *Szelle*, *Récsey*, *Hollós*, *Zicher*, *Bella*, *Jósa* András stb.

A Hadtudományi közlemények I—V-ik füzete politikai és hadtörténelmi tekintetben igen becses közleményeket hoz.

Rhédey Ferencz váradi kapitánynak és Bethlen Gábor sógorának életét jó részben ismeretlen adatok alapján s kimerítően tárgyalja *Komáromy* András. Egész kimerítő monographiává nőtte ki magát e becses dolgozat, mely a negyedik közleménynyel fejeztetett be.

Az 1664-iki felső-magyarországi hadjárat történetének világos és tiszta képét nyerjük *Rónai Horváth* Jenő értekezésében, kiegészítésül egy korábban közlött tanúlmányához a déli hadsereg működéséről ugyan ez évben.

Savoyai Jenő Belgrád elleni hadjáratát (1716—17.) *Várady* Gábor írja le. — Hatvan 1596-iki ostromáról *Gömöry* Oszkár értekezik, s Arad szereplését a tizenötéves háborúban *Márki* Sándor közli. — *Meskó* tábornok 1809-iki visszavonulásához Voith vezérkari őrnagy emlékirata szolgáltat adatokat. — Az 1557—1558-iki várvizsgálatok *(Illéssy* Jánostól) az e czélra kiküldött bizottság jelentésének szabatos fordítását tartalmazza. Ugyan ő közli az 1612. várvizsgálatokra vonatkozó aktákat.

Bárczay Oszkár a nikápolyi csatát írja le, s Geőcze az 1577-iki haditanácskozások aktáit közli.

II. Rákóczy György levelei fejedelemsége utolsó korszakából, s Zrínyi 1664-iki hadjáratára vonatkozó levelek, mindkettő *Koncz* Józseftől s *Báthory* Zsigmond udvari lovasságának lajstroma kutfő történeti becscsel birnak. A magyar hadi szabályok gyüjteménye az 1631-diki Eszterházy-félével gyarapodott. A hadtörténelmi okmánytár Huszt várára vonatkozó utasításokat közöl, s a Hadtörténelmi Apróságokban igen sok érdekes és becses közlés foglaltatik. Ezenkivül külön rovat van szentelve a hadtörténeti irodalom termékeinek ismertetésére.

A »*Turul*« a történetirás segédtudományait öleli fel, s azzal hogy sok fontos kérdést tisztázott, annak már is nevezetes szolgálatokat tett. Két füzet fekszik előttünk gazdag és változatos tartalommal, melyből mindenek előtt a »Kossuth Lajos eredetét« emeljük ki *Nagy Gézától.* Oklevelekből, genealogiai táblákból összeállított értekezés, melynek még csak az első a genealogiai része jelent meg, s mely a családot 1263-ig viszi fel. Ugyancsak *Nagy Géza* az Árpádház mondai genealogiáját állítá össze, kezdve a Noetól való leszármazáson, s végezve erdélyi Zoltánon.

A Garázdák 1407-iki czimeres levelét szinnyomatban mutatja be az I. füzet, s ahhoz magyarázó értekezést *Schönherr* Gyula írt. A II-ik füzet Pyber Benedek czimerét s a III-ik Barwy Simon 1417-iki czímerét hasonlag sikerült színnyomatban közli. A beregmegyei Bilkey-család s a bilkei Lipcsey-család történetét levéltári adatok alapján *Petrovay* György irta meg. — A »Geythsa« név (Géza vezér) s »Tuhutum« kiejtéséről *Karácsonyi* közöl két behatő tanulmányt, kimutatva, hogy az elsőt valószinüen Gejécsének, az utóbbit pedig »Tétény«-nek ejtették ki.

Igen érdekes tanulmány a *Kis Bálinté* a Barcsay-családról, a családnak nem régiben feltalált levéltárából összeállítva; az első közleményben az 1310-en kezdődő oklevelek regestáit vesszük.

A Czobor-családról *Dudás* Gyula, a Burchard-Bélaváry-családról *Bárczay* Oszkár, a béri Balogh-családról *Reiszig* Ede, a Longodári-családról *Bolgár* Emil, a Bölöni-családról *Bölöni* László, a Vásáros-Náményi Eötvös-családról *Lehoczky* s a Bakurin-család magyar származásáról *Décsényi* értekeznek. Mindhárom füzetet könyvismertetések s vegyesek zárják be. A II-ik füzetben igen melegen irt nekrolog van közölve a Társaság elhunyt elnökéről Nagy Imréről.

Az *Irodalomtörténeti közleményekből* három füzet látott világot. E folyóirat három fővovattal bir: értekezések, adattár s ismertetések és birálatok. Az értekezések sorát *Acsády* Ignácz tüzetes tanulmánya nyitja meg »Verancsics Antal és Szerémy György.« Beható, tüzetes és a részletekig kiterjeszkedő tanulmány, e két XVI-ik századi történetírót bonczolva, elemezve, párhuzamba téve őket, több vitás kérdést eldöntve s kimutatva, hogy Szerémy munkáját Verancsicsnak írta.

Egy másik nagybecsű értekezés *Thúry* Józsefé, »Zrínyiász«-ról kimutatva, hogy a költő Zrínyi Miklós történeti adatait honnan vette, s milyen könyvekből és hogyan alkotta meg művét?

A XVI-ik századi hitviták történetéhez nagyobb czikksorozatot kezd meg *Ráth* György »Gradeci Horváth Gergely és Lám Sebestyén hitvitája« czím alatt; nagy gonddal és szorgalommal összeállított tanulmány, mely egy egész sereg uj adatot mutat be.

Az »Adattárból« kiemeljük Jászay Pál naplóját, melyet *Czékus* László másolt le s társulatunk egyik mult évi gyülésében mutatott be. *Horvát* Árpád közleményét iromántárczájából s *Imre* Lajos adalékát a mult századi 90-es évek irodalmához, s *Komáromy* adalékát Rimay életéhez.

A *Magyar Könyvszemle* I. füzetéről már megemlékeztünk; kitünően van összeállítva, a II-ik füzet is.

A horvát-szlavon országos levéltárt 150 éves jubilaeuma alkalmából *Bojničič* Iván ismerteti; annyival becsesebb, mert e levéltárról eddigelé vajmi keveset tudtunk. A modern könyvtárak szervezéséről tanúlságos dolgokat mond el Ferenczi Zoltán.

Gróf Apponyi Sándor hozzászól a Maximilianus Transylvanus sokat vitatott kérdéséhez — s e felszólalásával ugy hisszük végleg bezárta a vitát.

Két XV-ik századi könyvhagyományozásról értekezik *Varjas* Elemér. Az Egyetemi könyvtár egyik Lyra kötetében van a belső táblára ragasztott két följegyzés Swandthonban hagyományozásáról, s egy Breviariumban pedig Verbigone asszony hagyományáról; mindkettőhöz sikerült facsimile van mellékelve.

Kőszeg város könyveinek 1614-iki lajstromát közli *Thaly*

Kálmán. A Muzeum incunabulumainak leirását s czímjegyzéket (1491—1500.) közli *Horváth* Ignácz. A görög-nemzeti könyvtár kézirat gyüjteményeit Atheneben, ismerteti *Récsey* Viktor. A mult évi külföldi irodalom magyar vonatkozásu termékeit összeállította *Horvát* I.

A füzeteket könyvismertetések s igen ügyesen összeállított vegyes közlemények zárják be.

Az Erdélyi Honismertető-Egylet »*Archivja*« (Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde) uj folyam, huszonötödik kötetének I. füzete megjelent. Az egylet több mint ötven év óta áll fenn, s nemcsak kizárólag a szászok történetével foglalkozik. Az ő gazdag és tartalmas folyóirata az egyetemes erdélyi történetnek is egyik elsőrangu forrása, melyben nemcsak értekezések és tanulmányok, hanem forrás munkák is jelentek meg. A most megjelent füzetben azonban csak egy dolgozat van, a »Heydendorff-család leveleiből (1737—1753.) *Seraphintól* összesen 228 levél, mely a mult század történetéhez politikai s mivelődés történeti tekintetben fontos adatokkal járul.

A Protestáns Szemle I—IX. füzetében megjelent egyháztörténelmi czikkek: A magyar prot. házassági jog története *Pokoly* Józseftől, nagyobb és kimerítő tanulmány, mely a VI-ik füzetben ért véget. — A róm. kath. egyházi javakról *Sincerustól.* — A debreczeni hitvita kérdéséhez *Révész* Kálmántól, s erre válasz *Zoványitól. Földváry* Szegedi Kis István reformatori működését, *Strompf* Pilarik élete ismerteti. *Ballagi* Géza nagyobb és beható tanulmányt irt B. Vay Miklósról emlékbeszéd formában, melyet ő Sárospatakon olvasott fel. — Egy vértanu reformator (Fischer András) *Szabó* Józseftől.

Az Armeniában dr. *Temesváry* János tagtársunk folytatja a magyar-örmény nemes családokról irt czikksorozatát, melyekben sok adalék és igazítás van Nagy Iványhoz és Siebmacherhez s e füzetekben Batta, Bosánczi, Bogdánfi, Capdebo, Csiky, Csomák, seprősi Czárán, Dániel, apanagyfalusi Gajzágó, Gáspár, Gorové, Gorovéi, Stankovics, Hollóssy, Issekucz, Jakabfy, Kapdebó családok czímereit s nemes leveleit mutatja be felvilágositó sorok kiséretében.

Az »*Erdélyi Muzeum*« f. é. I—IX. füzeteiben a következő történeti becscsel biró értekezések láttak napvilágot: — dr. *Márki* Sándor az orosz-magyar érintkezésekről ír az erdélyi fejedelmek korában, Báthory István lengyel királyon kezdve s végezve 1699-ben. — Dr. *Lindner* Gusztáv hosszabb tanulmányt irt a kolozsvári kalandos társulatokról. Ezen kalandos társulatok először is papokból, még pedig egy határozott kerület papjaiból alakultak, s nevö-

ket onnan vették, hogy minden hó első napján (kalendáján) hivatalos ügyeik elintézésére, közös istenitisztelet tartására és közös étkezésre gyültek egybe. Idők folyamán azonban már nemcsak papok, hanem világiak is alkottak ilyen társulatot. Lindner történeti visszapillantást vet a társulatokra, a rokon fogalmú oltár társulatnak nyomait mutatja ki Kolozsvárt, hol már 1368-ban létezett ilyen s ezeknek további összefüggését a czéhekkel s némely czéhnek szabályaiból kimutatja, hogy azok egészen egybevágók a kalandosok alapszabályaival, lévén ezeknek főfeladatuk a vallás ápolása. A Kolozsvárt még ma is fennálló öt kalandos társulat alapítása 1857-ben történt s érdekesen irja le ezek történetét, fejlődését, mai állapotát. — Dr. *Szigethy* Lajos Cserei Mihály és Históriájáról irt egy kisebb rajzot, röviden megirván Cserey származását, ifju és férfikorát, jellemrajzát. — *Domján* István a székely kérdésről s *Wertner* két Lőrincz nevü erdélyi vajdáról értekeznek. *Veress* Endre Hasdeuval polemizál.

A Magyar Sionban *Beke* Antal az erdélyi egyházmegye képét nyujtja a XIV. század elején, összegyüjtvén s felhasználván az összes megjelent forrásmunkákat, s ügyesen csoportosítván az adatokat, úgy hogy nemcsak egyszerüen a száraz adatokat nyujtja, de mintegy Erdély kultur történetét e században, külön ismertetvén az egyházmegye egyes plébániáit is. *Áldássy* Antal Szent Bernát életét irta meg, az újabb kutatások eredményeit felhasználva.

A Katholikus Szemle I—VI. füzeteiben:

Kandra Kabos hosszabb tanulmányt tesz közzé a magyar ősvallás több isten-hivéséről kimutatván, hogy őseinknek a tüzet, az eget, a vizet, a földet, a tündéreket imádniok kellett.

Dr. *Takács* Sándor a magyar klarissza apáczák volt pesti klastromának történetét adja, kik 1714-ben kaptak engedélyt s 1719-ben már az uj klastromban laktak Budán s 1729-ben költöztek át Pestre. Érdekesen irja le az alapitást, a személyes torzsalkodásokat 1782-ig, midőn is a zárdát feloszlatta II. József.

Dr. *Margalits* Ede: Páter Lukácsról, a sólyomról, Szlavonia felszabadítójáról irt egy rövidebb életrajzot. Lukács 1620 körül született Pozsegában s külföldre kerülvén, 1658-ban tért vissza hazájába. A népdalok őt teszik meg a felszabadítás hősévé. Változatos és szenvedésekben gazdag életet élt Lukács atya, s dr. Margalits az ő életrajzával egyuttal adja a leigázott Szlavoniáét is, az által akarván mintegy kimutatni, hogy miért maradt legendaalakká Lukács s hogy 200 év után miért állitott neki a hálás utókor szobrot.

Hummer Nándor beható tanulmányt irt a Kereszténység nyomairól a honfoglalás előtt, hazánk területén.

A Keresztény Magvető I—V. füzetében. *Simonfalvy* György röviden közli a toroczkó-szentgyörgyi unitárius papok névjegyzékét 1585—1893-ig. *Ürmösi* Kálmán a szentgericzei unitárius ecclesia történetét adja dióhéjban.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesítőben az ez évi folyamban: *Milekker* Bódog befejezi Délmagyarország az őskorban czímű hosszabb tanulmányát, melyet külön füzetben is kibocsátott. — Dr. *Baróti* Lajos ujabb adatokat közöl a bánsági legrégibb német telepítésről, s folytatja Délmagyarországi adattárát.

ÚJ KÖNYVEK.

— Hunfalvi Pál utolsó nagy munkája, melynek szentelte utolsó éveit, de a melynek még befejezése előtt kihullott a toll kezéből — immár két kötetben, az Akadémia könyvkiadó vállalatában megjelent. *Réthy* László rendezte sajtó alá s egy meleg hangon irt s Hunfalvy álláspontját jelző bevezetéssel látta el. Hunfalvy — fájdalom csak Mihály vajdáig jutott el munkájával: de egy sereg históriai kérdést tisztázott. Éles szeme, biztos kritikája van — s munkája épen ezért nagy becsü. Felöleli a két vajdaságot s Erdélyt — s már látjuk, hogy mily szépen oldotta volna meg azt a kérdést, hogy az oláhok hogyan köszönhetik vallásuk felszabadítását a szláv iga alól s irodalmukat Erdélynek és fejedelmeinek, s annyival őszintébben sajnáljuk, hogy ezt nem birhatjuk tőle. Így csonkán is nagyon becses az, s valóban méltó feladat volna Réthynek vállalkozni a befejezésre. Mi minden esetre vissza fogunk még erre a munkára térni.

— Az Akadémia könyvkiadó vállalatának ez évi folyama még egy másik nagy becsü munkával is gazdagítá irodalmunkat: ez *Hüppe* Sigfriedtől a lengyel alkotmány története *Szathmáry* György kitünő és gördülékeny fordításában. Európai hirü munka ez, alapos s a mellett tiszta és átlátszó. Valóban jó gondolat volt e munka átültetése; főleg nekünk magyar történetíróknak nagyon tanulságos. Sokat tanulhatunk belőle — mert a lengyelországi alkotmány fejlődése főként Erdélyre hatással volt. S ha igaza van is Hüppének, hogy a lengyel alkotmány egyes részeiben jobb hírénél: de fájdalom nem mindig a jobb hatással volt ránk. Olvassuk ezt a munkát — s okuljunk!

— Szinyei József nagy munkájából Magyar írók élete és munkái, ez évben hat füzet látott világot: a 23—29 füzetek s ez utolsóval a harmadik kötet befejeztetett. Ezen kötet testesebb a megelőzőknél, több mint másfélezer hasábból áll s két betűt (az F-et és G-t) merít ki. Természetesen hosszabb és rövidebb életrajzokat foglal magában a tárgy fontosságához mérve, mert ott a hol nevesebb,

munkássabb íróról van szó (pl. Frankenburg, Fábián, Gorové, Győry, Goldzieher stb.) egész értekezésekké növi ki magát. Nagyban emeli becsét, hogy minden életrajz után felsorolja a forrásokat, s hogy igen sokat merített kézirati vagy magán uton nyert adatokból. Felöleli az egész irodalmat kezdettől napjainkig — úgy, hogy nemcsak segédkönyv, hanem forrásmunka becsével is bir.

— A Pallas Nagy Lexikonjának hetedik kötete megjelent, mely az F. és G. betűk nagy részét foglalja magában. Czikkei az európai tudományosság szinvonalán állanak: amit a külföldi encyclopaediák közül a legjelesebbek tartalmaznak, azt feltaláljuk ezekben — de mindent hazai viszonyainkhoz alkalmazva. A tudományok és ismeretek minden ágára kiterjeszkedik, de főtekintet van a hazai dolgokra, melynek egyes czikkeit szakemberek, elismert tudósok írják. A kiállítás is kiállja a versenyt a külföldiekkel, egy csomó szinnyomat, térkép, önálló melléklet, szövegrajz — összesen háromszáznál több rajz van benne, melyek a szöveg magyarázatául szolgálnak.

— Rima-Szombat város történetének második teljesen átdolgozott kiadása megjelent *Findura* Imrétől. Az első kiadás 17 év előtt 1877-ben látott világot, egy évvel társulatunknak gömörmegyei kirándulása után. E monographiának első kiadása is jól fogadtatott; az azóta eltelt időt szerző jól felhasználta arra nézve, hogy munkáját új adatokkal bővítse, terjedelmesebbé, részletesebbé tegye. Nemcsak Rima-Szombat gazdag levéltárát aknázta ki szerző, hanem az azóta megjelent történeti kútfőket is felhasználta, a feldolgozásban pedig oly módon tudta ezeket értékesíteni, hogy a közönség is élvezettel olvashatja. A rimaszombati ember megismerkedik városa eseményekben gazdag és változatos történetével, a benne szétszórt adatoknak pedig a szakférfiak jó hasznát vehetik. A városnak nemcsak politikai s művelődéstörténeti rajzát mutatja be alakulásában, fejlődésében, hanem a tudomány, irodalom s művészet terén kitűnt rimaszombatiaknak életrajzát is közli. E művészek szülővárosának szép emléket emelt. Ajánljuk olvasóink figyelmébe. (Kapható az Eggenberger-féle könyvkereskedésben.)

— Hummer Nándor: »A kereszténység nyomai Magyarország mai területén a honfoglalás előtt« czimű értekezése először a Katholikus Szemle f. é. IV. füzetében s azután a Szent-István-Társulat tudományos irodalmi osztályának felolvasásai közt látott világot. Szerző az avarok letelepedésétől kezdve Methodius morvaországi szerepléseig tárgyalja a kereszténység fejlődését mai hazánkban. Visszamegy helyenként az eredeti kútfőkre; használja például és főleg a Conversio Bagoariorumot, de jobbára feldolgozott munkákra támaszkodik, s így gyakran, nem saját szemével látva nem egészen szabatos, csak merész állításra ragadtatja magát, mint például

mikor az avarok keresztény voltát vitatja; e mellett több kisebb nagyobb hibák, helytelen kifejezések is csusznak ki tollából. Ma már nem lehet: a XII. század első felében . . . . élt agg szerzetes, a középkori krónikások-őse (!): Nestor-ról beszélni (12. l.) A bolgárokat, legalább a VII. században még nem lehet a szláv ővhöz számítani. (13. l.) Tollhibának tulajdonítjuk, ha írja, hogy Nagy Károly után »sok századdal később (!) egy II. (?) Ottó német császár a régi római imperium visszaállításáról ábrándozott« (38. l.), vagy ha német Lajos keleti frank királyt atyjával »jámbor« Lajossal összetéveszti. (45. l.) Több mint toll hiba azonban, ha a görög Methodiust szlávnak tartja, és abból elég messze menő következtetéseket von; és semmiképen sem áll meg a felfogás, hogy általánosabb megjegyzéseiből is idézzünk: hogy a renaissance a keresztény tudomány diadala. Itt ott kifogást lehet tenni nyelvezetére is. Nem mondjuk: *rengeteg* történelmi esemény, vagy, hogy a szláv pogányság merevsége *rettenetesen* útját állotta a szent kereszt diadalának.« (55. l.) Egészben véve azonban szerző könnyű, szellemes modorban, mint most mondani szokták, a művelt közönség számára ír; látszik, hogy van érzéke, szeme az események rejtettebb összefüggése iránt is, úgy hogy ha kizárólag a források tanulmányozására adja magát, csak azokra épít, és kritikus szelleme phantaziáját kissé disciplinálja: történeti irodalmunk sok szépet várhat munkálkodásától.

— Szilágy-Cseh tanügyének történetét megírta s közzétette *Bardócz* Pál igazgató, adalékul hazai népoktatásunk történetéhez. Rövid vonásokkal vázolja a régibb viszonyokat, egy fejezetet szentel a népiskola történetének s a mult év tanügyi viszonyait részletesen bírálja. A korábbi adatokat az egyházi jegyzőkönyvekből merítette.

— Hattyuffy Dezső tagtársunk »Fejérvármegye Történelmi Vázlata« czím alatt egy dióhéjba szorított monographiájában megírta a vármegye történetét. Eredetileg a Pallas Nagy Lexicona számára kellett egy kis czikket írnia, de minthogy az összegyüjtött adatokat csak igen kis részben használhatta fel, azokból készítette »Vázlatát.« Nem több ez egy rövid áttekintésnél, de a mely még is számot tesz monographiai irodalmunkban. Mert Hattyuffy a legnagyobb részben kézirati forrásokat használt s így igen sok új és érdekes adatot mutat be. A köztörténeti adatokat — csaták, várak elfoglalása — csak megérinti, e helyett a megyei viszonyokat festi.

— Fiók Károly az árják és ugorok érintkezéseiről rendkivül érdekes tanulmányt írt, s azt *Huszka* József a Székely ház czímü művében, mint mellékletet közzétette. E tanulmány mint önálló, füzetben is megjelent. Fiók elismert névvel biró sanskrit-

tista, kiváló jártassággal bir annak irodalmában s történetében s a kérdés, melyet e könyvében felvet, a külföldi tudósok figyelmét is fel fogja kelteni. Ez a kis munka egy nagyobb irodalmi campagne kezdete, mely mélyen belevág az őstörténeti kérdések megfejtésébe, tisztázásába.

— Dr. Havass Rezső tagtársunknak a Budapesti Szemlében »Budapest jelene és jövője közigazgatási szempontból« cím alatt megjelent s méltó feltünést keltett czikke, külön lenyomatban is megjelent.

— Rész Ensel Sándor a régi helynevek magyarázója, ki számos jogi és régészeti könyvön kivül már több e szakba vágó munkát is adott ki, a »*régi vármegyék, székek, kerületek és vidékek neveinek eredete*« czim alatt egy 33 oldalra terjedő füzetet tett közzé, mely eredetileg 1859-ben a Lonkay-féle Tanodai Lapok számára készült pályamunka volt. A pályázatból nem lett semmi s szerző a munkát most adta ki, összegyüjtvén a tárgyára vonatkozó s különböző munkákban szétszórt adatokat s hagyományokat.

— Báró Vay Miklós felett tartott emlékbeszédét kiadta egy díszes kötetben *Ballagi* Géza. Valójában sokkal több ez mint egy egyszerű emlékbeszéd — egy darab kortörténet ez. Zaklatott időben több mint három század negyed alatt politikai, egyházi s irodalmi téren igen fontos, nem egyszer döntő szerepet játszott Vay — s a fényes eredményekben és szenvedésekben gazdag életnek méltó emléket emelt Ballagi. Szeretettel és melegséggel van irva oly embertől, ki a kor történetét apró részletekig ismeri. Főként a hetvenes évek történetét tárgyalja részletesen, behatóan. Ballagi átgondoltan ir, jó stilista, de a szeretet és tisztelet hangja, melylyel a munka irva van, annak bizonyos melegséget kölcsönöz.

— Tagányi Károly nagy feltűnést keltett értekezése »A föld közösség Története Magyarországon«, melyet társulatunk októberi ülésében olvasott fel, s melyről már tüzetesen szóltunk, külön kiadásban is megjelent.

— Hornyik-Album. A kecskeméti Katona József-kör a mult hónapban Kecskeméten tartott Hornyik-emlékünnepély alkalmából igen díszes s a kecskeméti nyomdának becsületére váló emlékkönyvet adott ki, melynek első és vegyes tartalmu része érdekes visszaemlékezéseket közöl Hornyik életéből s négy kiadatlan apró dolgozatát mutatja be, a II. rész az ünnepély alkalmából irt emléksorokat közli s a III-ikban az ünnepély alkalmával tartott előadások foglaltatnak. Fogjuk az Albumot ismertetni.

— Fábri Gergely dunántuli evang. püspök életrajza *Payr* Sándortól, megjelent a Luther-Társaság kiadványában. Fábri a mult század derekán, Mária Therézia korában élt s hár egyházában kiváló állást foglalt el, Payrnak a feledékenység homályából

kellett kiásnia. Csak Schmalban és Banhofferban találunk pár sornyi említést róla, úgy hogy szerző tisztán levéltári forrásokra volt utalva. Egy darab kortörténelem a mult századból s annyival érdekesebb, mert e kor valóban ismeretlenebb, mint a megelőző század. Szerző kellő gonddal, kritikával használt s ügyesen és jól dolgozta fel a forrásokat. Még visszatérünk e munkára.

— Strakosch Grassmann Gusztáv valóban nagy és hézagpótló munkához fogott: az osztrák-magyar monarchiában levő németek történetének megírásához. Az első 35 ívre terjedő vaskos kötet, mely a 955-ik évig terjedő kort foglalja magában, már megjelent. Ez a kötet két könyvre van osztva: az első a római korszakot foglalja magában, a másik a németség keletkezésének történetéről szól. Az egész munka kilencz könyvre, öt-hat kötetben van tervezve, melyet szerző 15—20 év alatt remél befejezhetni. Ő kizárólag mindenütt a forrásokból merített s komoly tudományos munkát végez szemben azokkal, kik az osztrák-magyar monarchiának történetét politikai agitatiók czéljából írták meg. Erős kritikájának, világos tiszta felfogásának, már e kötetben is annyi jelét adta, hogy e valóban alapvető munkájának folytatását örömmel várjuk. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

Festgabe czím alatt a német természetvizsgálók és orvosok ez évi bécsi nagy gyűlése alkalmából az ottani egyetem egy becses munkát publikált, mely öt XVI-ik századi bécsi orvosnak (Aichholz, Cornarius, Cornax, Coturnossius, Dodius) életrajzát tartalmazza eddig ismeretlen kézirati adatok alapján. Ez életrajzokat Hartl és Schrauff írták s Aschbach harmadik kötetéhez adalékokat képeznek. Nagy szorgalommal s alapossággal írt munka ez, mely azon viszonynál fogva, melyben hazánk a bécsi egyetemhez állott, minket is közelebbről érdekel.

REPERTORIUM.

g) Külföldi munkák.

Jung Julius, Fasten der Provinz Dacien. Mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte. (Innsbruck, Wagner. XVII. 193 l. 4 M. 80.)

Luschin von Ebengreuth, Grundriss der oesterreich. Reichsgeschichte (Bamberg, Buchner. 1895. 6 M.

Stern Alfred, Gesch. Europas seit den Verträgen von 1815. bis 1871. (I. köt. Berlin, Besser. XVI. 655 l. 10 M.)

Werunsky Emil, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. (Bécs, Manz I. füz. VII. 80 l. 1 M. 60.)

Mayer Franz Martin, Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. (Bécs, Tempsky. 1894. 320 l. Képekkel.)

Arneth A., Anton Ritter v. Schmerling. (Lipcse, Freytag 1895. 8. M. 50.) és: Episoden aus Schmerlings Leben 1848—49. (Bécs Tempsky. 1894.)

Huber Alfons, Österreichische Reichsgeschichte. (Lipcse, Freytag, 1894. 5 M.)

Zeissberg H., Erzherzog Karl von Österreich. (Az I. köt. 1 fele. Bécs, Braumüller. 1895. 20 M.)

Hartmann A., Die Meisterlieder Handschriften in Ungarn. (München, Kaiser. 1895. 2 M.)

Schlitter Hanns, Pius VII. und Joseph II. von der Rückkehr des Papstes bis zum Abschluss des Concordats. (Bécs, Tempsky. 3 M. 40.)

Lindner Theodor, Deutsche Geschichte unter den Habsburgern u. Luxemburgern. 1273—1437. (II. köt.) Von Karl IV. bis zu Sigmund. Die allgemeinen Zustände. (Stuttgart, Cotta 1894. 429. l.) Kitünő munka, mely azonban teljesen nélkülözi a tudományos apparatust.

Finkel- és Starzynski-től jelent meg a lembergi egyetem története: Historya Universytetu Lwowskiego. (Lemberg 1894.)

b) Hazai hirlapok.

Munkácsy Mihály, Napló-töredékek. (U. ott.)

Hörk József, Kossúth eperjesi iskoláztatásáról. (Pesti Hirlap april 1.)

Marczianyi Gy., Magyar mágnás-családok. (Budapesti Hirlap május 17.)

Kara Győző, A régi jó táblabirák. (Budap. Hirl. jun. 7.) Közli egy szemtanú elbeszélése nyomán az 1845. decz. 15-iki bihari megyegyülést, mely Tisza Lajos administrátorral tusát vivott.

Vukovics Sabbas emlékiratairól czikket közlött: a P. Lloyd (jun. 7.)

Lanfranconi Enea, Der Grabhügel Árpáds. (P. Lloyd 1894. jun. 10. és 11.) Szinte csodálatos, hogy még nem kutatták át a határunkon, Német-Óvár mellett emelkedő, emberi kéztől alkotott sirdombot, mely unicum a maga nemében. L. igen érdekesen hívja fel az illető körök figyelmét e tumulusra.

Péterfalvy András, A kis gróf Bécsben. 1788. (Magy. Hirl. junius 12.) Adalék a kulturtörténethez. Hőse a fiatal *Rhédey János* (Mihály gf. fia), kinek mentorával és szolgájával együtt 60 pengőből kellett volna megélnie Bécsben.

Az erdélyi összeesküvés. (Budap. Hirlap, máj. 18.) Szól — Ürményi nyomán — az 1851. őszén tervezett összeesküvésről, melynek Makk és Gál honvédezredes voltak tagjai.

Vámbéry Ármin, Hungari und Magyaren. (P. Lloyd máj. 26.) — Felelet Starcsevics Antal czikkére.

Kiállítási oklevelek. (Budap. Hirlap máj. 26.) E czikkben *Marnáczy Gy.* az országos levéltárban rendezett oklevél-kiállításnak nehány példányát méltatja.

P. A. Az érsekujvári kaland. (Magy. Hirl. máj. 29.) Elmondja a várnak Bocskay által történt elfoglalását (1605. okt. 17), és Bosnyák Tamás kapitány cselét, ki a várat Homonnay Bálinttól meg akarta menteni.

Balassa Bálint halála. (Budap. Hirl. máj. 29.) Írta Spinoza.

Fagniez, Le Pater Joseph et Richelieu. (Ismertetést közölt az Egyetértés jun. 3. száma.)

I. Mátyás király levelei. Kiadta *Fraknói V.* (Ismertette a Magyar Állam szept. 20.)

Dedek Crescencz, Magyarok életmódja és szokásaik. Vázlat a XVI. és XVII. századból. (Hazánk, szept. 23.)

Müntz Eugen, A renaissance első munkásai Magyarországon. I. (Pesti Napló, szept. 26.)

Király János, Pozsony város szervezete a középkorban. (Részlet szerző új művéből — Nemzet, október 2.)

Edvi-Illés Károly, Werbőczy. (Budapesti Hirl., október 3.)

Déry Mihály naplójegyzetei és levelei az 1849. októberben Pesten kivégzett vértanukról, kiknek tetemeit a Rókus kórházba szállították, hol Déry plébános volt. Közli *Barta László.* (Budap. Hirlap, október 6.)

Chalupka Rezső, Jókai Mór valódi születésnapja. (Pesti Napló 1894. jun. 19.) J. M. 1825. február hó 18-ikán született.

Érdujhelyi Menyhért. A karlóczai patriarcha és a boszniai görög-keleti egyház. (Magyar Állam, 1894. jun. 24.)

Herczeg Mihály, A magyar gentry (Magy. Ujság jun. 24.)

A Hentzi szobor fennállásának 40. éve alkalmával. (Magy. Hirlap, jul. 11.)

Kőrösi Csoma Sándor apotheozisa a székely népmesében. (Hazánk julius 3.)

Széchenyi István és Kossuth Lajos. (Pesti Hirlap, 1893. jul. 13.) Naplótöredék az 1845. szeptember 15. találkozásról.

Marczianyi György, Visegrád. (Budapesti Hirlap. szept. 15.) *Balassa Gyarmat.* (U. ott szept. 16.) Történeti Visszaemlékezések.

A bilkei Lipcsey család. (Nemzet, október 12.

Székács Gyula, Bercsényi Miklósné hamvai. (Budap. Hirlap 1894. okt. 21.) A Konstantinápolyban történt exhumálásról szóló jelentés.

Horváth Árpád. Nekrolog. (Hazánk, 1894. okt. 24.)

Herédia Severino (volt franczia miniszter). A román kérdésről. (Pesti Napló 1894. okt. 28.)

Pozsony város joga a középkorban. Mutatvány Király János új művéből. (P. Lloyd nov. 14.)

Kósa Elek, Ásatások az Alföldön. (Egyetértés nov. 17.) Szól a Nagy-Körös határában emelkedő Földvár-ban eszközölt ásatások eredményéről. K. E. szerint ezt a Földvárt a metanasta jászok emelték. Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— HAJDÚ-NÁNÁS város közönsége elhatározta, hogy a millenium alkalmából megiratja a város monographiáját s annak elkészítésével *Hegyi* József ottani tanárt, Szabó Károly volt tanítványát bizta meg.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT választmánya gróf *Kuun* Géza elnöklete alatt nov. 14-én tartott ülésén *Téglás* Gábor a Déván felfedezett régi magyar sirokat ismertette. E szerint a Mocsár nevű szőlőhegy az Árpádkorban temető volt. Most csak négy csontváz került elé, mintegy 75 czentiméter mélységben minden jele nélkül a koporsónak, arczczal keletre fordítva. Egyiknek a szájában 1 darab Szent-László-pénzt, mellette 6 darab nyílvesszőt, a másiknál bronz fülbevalót és karpereczet és 2 átfurt medvefogat találtak. A csontvázak annyira el voltak porladva, hogy épen kivenni egyiket sem lehetett. Téglás után *Szinte* Gábor tanár Hunyadmegye czímeréről és pecsétjéről értekezett.

— A SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI EGYESÜLET Kuncz Adolf dr. csornai prépost elnöklete alatt tartott ülésében elhatározta, hogy a milleniumi kiállításban részt vesz. Meg is bízta Bella Lajos titkárt, hogy az első királyok emlékére utaló tárgyakat gyűjtse össze. Határozatba ment, hogy indítványozni fogja a legközelebbi közgyűlésen hogy változtassa meg az alapszabályokat és muzeumát egyesítse Sopronváros muzeumával. Az ekképen egyesített muzeumban, melynek majd a készülő félben levő új városházán külön helyiségek jutnak, sok nevezetes tárgy lesz együtt a rómaiak s az első királyok korából.

— A HARRUCKERN ÉS KÁROLYI CSALÁDRÓL kimerítő nagyobb tanulmányt írt *Eble* Gábor tagtársunk, ki már több jeles történeti és genealogiai munkával gazdagította irodalmunkat, s mely nemzedékrendi táblákkal, czímerekkel és rajzokkal ellátott magyar és német nyelven fog megjelenni. Becses adalék lesz a múlt század történetéhez, főkép Békés megye benépesítéséhez, melyről csak Haan Békés megye monographiájában van leírás, s melynek itt tüzetes ismertetését nyerjük. A Harruckern család zavaros és homályos genealogiája levéltári és anyakönyvi adatok alapján itt teljesen tisztába lesz hozva.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— Az Oláhok Története. Írta *Hunfalvy* Pál I. kötet. Budapest 1894. 8-adr. XVI. 482 és LXVI ll. II. kötet 481. LXXII ll. (Az Akadémia könyvkiadó vállalata.)

— A lengyel alkotmány története. Irta Dr. *Hüppe* Szigfried. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából fordította *Szathmáry* György. Budapest 1894. 8-adr. 542 l. (Az Akadémia könyvkiadó vállalata.)

— Tripartitum Corpus Juris Consvetudinarii Regni Hungariae. Magyarország szokásos jogának Hármas könyve. Írta *Werbőczy* István. Az eredeti kiadás latin szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a mű történetének megírásával kisérte *Csiky* Kálmán. Budapest 1894. Magyar kir. egyetemi nyomda. 8-adr. XXX és 560 ll. Ára 5 frt.

— Werbőczy István Hármas könyve. A M. Tud. Akadémia által gondozott harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részleges tárgymutatóval ellátták *Kolosvári* Sándor és *Óvári* Kelemen. Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia 464 l. Ára 5 frt.

— Magyar írók élete és munkái. A magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Szinnyei I. III kötet. Fa-Gwóth. Budapest 1894. nagy 8-adr. 1582 oldal. Ára 5 frt.

— Rimaszombat Szabadalmas város Története. Írta *Findura* Imre. Második teljesen átdolgozott és bővített kiadás. A szöveg közé nyomott ábrákkal. Budapest 1894. Eggenberger. 8-adr. 302 l.

— Renan mint orientalista. Emlékbeszéd. Írta *Goldziher* Ignácz (Emlékbeszédek. VIII. köt. 2 sz.) Budapest. Akadémia. 1894. 8-adr. 100 l. Ára 1 frt.

— Emlékbeszéd Pančič Józsefről. Pančič arczképével, *Kanitz* Ágosttól (Emlékbeszédek. VIII. köt. 3 sz.) Budapest. Akadémia. 1894. 8-adr. 35 l. Ára 40 kr.

— Emlékbeszéd báró Kemény Gáborról. Írta *György* Endre. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 4 sz.) Budapest. Akadémia. 1894. 8-adr. 27 l. Ára 30 kr.

— Emlékbeszéd Wenzel Gusztávról. *Vécsey* Tamástól. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 5 sz.) Budapest. Akadémia. 1894. 8-adr. 80 l. Ára 75 kr.

— Emlékbeszéd Vajkay Károlyról. *Tóth* Lőrincztől. (Emlékbeszédek VIII. köt. 7 sz.) Budapest. Akadémia 1894. 8-adr. 36 l. Ára 30 kr.

— Emlékbeszéd id. báró Vay Miklós felett. Írta *Ballagi* Géza. Budapest 1895. (Hornyánszky Viktor) 8-adr.

— A Földközösség Története Magyarországon. Írta *Tagányi* Károly. Budapest (Hazánk nyomdája) 1894. 8-adr. 42 l.

— Fejérmegye Történelmi Vázlatai. Írta *Hattyuffy* Dezső. Székes-Fejérvár (Székesfejérvár és Vidéke könyvnyomdája) 1894. 8-adr. 442 l.

— Az árják és ugorok érintkezéséről. Írta *Fiók* Károly. Budapest (Pesti könyvnyomda.) 1894. 8-adr. 55 l.

— Hornyik Album. A Hornyik-emlékünnepély alkalmából kiadta a kecskeméti Katona József-kör. Szerkesztette *Kovács* Pál. Kecskemét (Szilády László) 1894. 8-adr. 179 l.

— Fábri Gergely, dunántuli evangelikus püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadasfán. Egyháztörténeti monografia. Írta *Parvy* Sándor. 1894. (Müller K.) Budapest. (A Luther-Társaság kiadványa.) 8-adr. Ára 50 kr.

— Régi Vármegyék, székek, kerületek és vidékek neveinek eredete, Résó *Ensel* Sándor 1859-ben írt pályaművéből. Budapest. (A Pesti Lloyd könyvnyomdája.) 1894. 8-adr. 33. l.

— A franczia egyház a forradalom alatt. Írta *Pruzsinszky* Pál. Karczag (Szódi S.), 1894. 162 l.

— Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken III. Abtheil. 1572—1585. II. Bd. Der Reichstag zu Regensburg 1576. Der Pacificationstag in Köln 1579. Der Reichstag zu Augsburg 1582. Im Auftrage des k. preussischen historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Joseph Hansen. Berlin, 1894. (A. Bat.) VII. 679. l.

— Geschichte der Deutschen in Osterreich-Ungarn. Von Gustav *Strakosch Grassmann*. Erster Band. Von der ältesten Zeiten bis zum Jahre 955. Wien (Konegen), 1895. 8-adr. V, és 551. ll.

— Österreichische Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. Von Alfons *Huber*. Wien J. Tempsky 1895. 8-adr. VIII és 280 ll.

— Wiens Buchdruckergeschichte. 1482—1882. Herausgegeben von den Buchdruckern Wiens. Verfasst von Anton *Mayer*. II. Bd. 1682—1882. Wien (Wilhelm Frick), 1887. 427 l. 27 tábla.

— König Sigmunds Geleit für Hus und das Geleit im Mittelalter. Inaugural-Dissertation von Paul *Uhlmann*. Halle a. S. (C. A. Kaemmerer.) 1893. 46 l.

— Die italienische Politik Kőnig Sigmunds bis zum Beginn des Constanzer Concils 1410—1415. Inaugural-Dissertation von Moritz *Sauerbrei*. Halle a. S. (C. A. Kaemmerer), 1893. 63 l.

— Festgabe für die Theilnehmer an der LXVI. Versammlung Deutscher Naturforscher und Aertzte. Überreicht vom Rector und Akademischen Senate der Wiener Universität. Wien. (Selbstverlag der k. k. Universität.) 1894. 8-adr. 127 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1894 évi dec. 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Kammerer Ernő, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök nehány szóval üdvözölve a választmányt, az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

109. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy a budapesti Nemzeti Casino, eddig évdíjas r. tag, 200 frttal a társulat alapító tagjai közzé lépett, Wodianer Arthúr pedig eddigi 100 frtos alapítványát 200 forintra emelte.

Köszönettel örvendetes tudomásúl vétetik.

110. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1894-től:* Simonyi és Varsányi Simonyi Elemér kir. járásbíró Illaván (aj. Huberth Vilmos); *1895-től:* Hegyi József tanár Hajdu-Nánáson (aj. Szilágyi Sándor), dr. Mandello Gyula tanár Budapesten (aj. Angyal Dávid), Sándor János főispán Mező-Kapuson (aj. Zeyk Károly), Török Bertalan főjegyző Nagy-Enyeden (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

111. Dr. Marczali Henrik társ. tag felolvassa *az ágostai csata* leírását, mutatványúl a vezérek koráról szóló művéből, melyet »*A Magyar Nemzet Története*« című milleniumi kiadvány számára írt.

A választmány az érdekes felolvasásért köszönetét nyilvánítja a szerzőnek.

112. Titkár előterjeszti a pénztárnok november-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 3247 frt 14 kr,
» kiadás ... ... 644 » 07 »
maradvány ... ... 2603 frt 07 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6814 frt 29 kr
követelést, 1894. nov. 30-án összesen ... ... 9417 frt 36 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban a Nemzeti Casino nevére 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a szokott szabályszerű módon 4% os m. korona-járadék vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

113. Elnök és titkár az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően bemutatják a jövő 1895 évi költségvetés tervezetét.

A tervezet az 1892 évi 20 jk. pont alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasíttatván, a bizottság felkéretik, hogy a költségvetés iránt véleményes javaslatát a jövő február-havi ülésre szíveskedjék a választmány elé terjeszteni.

114. Napirenden lévén a számvizsgáló bizottság kiküldése, az 1894 évi számadások szabályszerű megvizsgálására dr. Fejérpataky László és dr. Boncz Ödön vál. tagok küldetnek ki, oly megbízással, hogy az ügyrend 41- és 42-ik szakaszai értelmében eljárva, jelentésüket január-hó folyamán az elnökségnél benyujtani szíveskedjenek.

115. Olvastatik Kis-Küküllő vármegye alispánjának f. évi 10894 sz. alatt kelt megkeresése a társulathoz oly szaktudós ajánlása végett, a ki a millenium alkalmára a vármegye monographiáját megírni vállalkoznék.

A titkár javaslatára, mint megbízható képzett szakember és gyakorlott író, Gyalui Farkas kolozsvári egyetemi könyvtárnok úr fog ajánltatni a vármegye közönségének.

116. Titkár bemutatja a társulat számára újabban érkezett ajándékokat:

a) Pongrácz Lajos úrtól néhai Ipolyi (Stummer) Arnoldnak egy gyermekkori toll-rajzát;

b) Ludaics Miksa úrtól az »*Envarul Asikin avagy Ahmedi*« című könyvnek »mely az saracenusoknál igen nagy becsületben vagyon, török nyelv és írásbúl fordíttatott magyar nyelvre Váradi Házi János által anno 1624« egy kézirati példányát.

Mind a két ajándék köszönettel fogadtatván, megőrzés végett a M. N. Muzeum könyvtárában (Pongrácz Lajos úr küldeménye a többi Ipolyi-emlékekhez) fog letétetni.

Öt perczuyi szünet után zárt ülésben —

117. az 1894 év folyamán elhalt vagy törölt, illetőleg az év végével törlendő tagokról és tagdíj-hátralékaikról szóló jelentés tárgyaltatott.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. *Pauler Gyula* s. k., Dr. *Borovszky Samu* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább következő névsorban megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a menynyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Áldori Bertalan, eddig: *Fegyvernek.*
Gyurgyik Gyula ügyvéd, eddig: *Budapest*, Baross-u. 73.
Kádár Ermanno bölcsészet-hallgató, eddig: *Budapest*, Kőfaragó-u: 12.
Kornis Elemér hirlapíró, *Budapest?*
Lenthe Gusztáv, eddig: *Szoboszló.*
Limbacher Rezső lyceumi tanuló, eddig: *Pozsony.*
Náményi Lajos Tivadar, eddig: *Pöstyén.*
Saenger Mór, eddig: *Beszterczebánya.*
Simonits József, eddig: *Arad.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 26.

Szilágyi Sándor
titkár.

FELHIVAS

néhai Salamon Ferencznek állítandó mellszobor ügyében.

A *Magyar Történelmi Társulat* mult évi jun. 7-én tartott ülésében elhatározván, hogy az elhunyt nagynevű történetirónk Salamon Ferencz emlékére felállítandó mellszobor létesítéséhez szükséges alapnak közadakozás útján leendő összegyüjtéséről gondoskodni fog: felhívom az elhunytnak barátait, tisztelőit és tanítványait, hogy adományaikat a társulat titkári vagy pénztárnoki hivatalához (Budapest, Ferencziek-tere, Egyetemi könyvtár) küldjék be. Az adakozást egy szükebb kör Beöthy Zsolt indítványára még a mult évben kezdte meg. A mellszobor mintázását Strobl Alajos minden díj nélkül elvállalta. Azok, kiknek az elhunyt munkáival annyi élvezetes és tanulságos órát szerzett, valamint tanítványai, adakozzanak, hogy a szükséges összeg mennél előbb összegyüljön.

Budapest, 1894. sept. 15-én.

Szilágyi Sándor,
a M. T. Társulat titkára

Stanford University Libraries
3 6105 013 522 10c
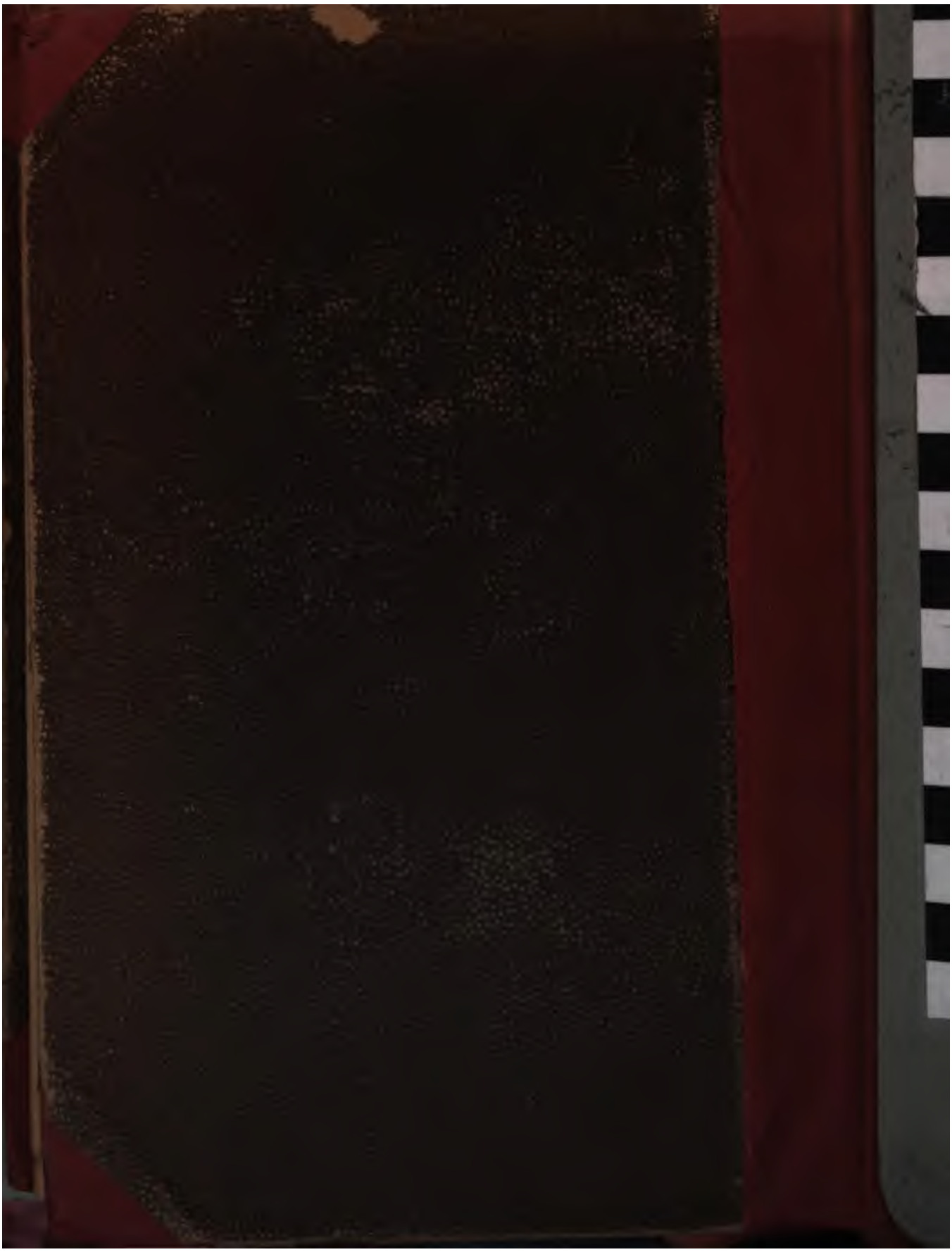
STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California